Geçmişten Günümüze

GÖÇ

II

Editör
Prof. Dr. Osman KÖSE

Samsun - 2017

Canik Belediyesi Kültür Yayınları
Yayın No: 55-17-01

Takım Numarası
978-605-81912-0-4

ISBN
978-605-81912-2-8

Samsun 2017

Editör: Osman KÖSE

Mizanpaj ve Kapak Tasarımı
Burhan ÖZAKÇA
0507 669 1981

Baskı Tarihi
Aralık 2017

Baskı Yeri
Uğur Ofset Pazar Mahallesi Mukayyitzade Sokak No: 48
İlkadım / SAMSUN
0362 431 52 55

Sertifika Numarası
18324

CANİK BELEDİYE BAŞKANLIĞI
Karşıyaka Mahallesi İlkbahar Sokak No: 1

CANİK / SAMSUN
Tlf: +90 444 55 90
Faks: +90 362 238 84 30
Web : www.canik.bel.tr
E-posta : canik@canik.bel.tr

Necat Çetin
Nüfus Esas Defterlerinde Arnavutluk'tan Torbalı'ya göçle gelenlerin kayıtları Rumi.1327-1336 Miladi 1911-1920).....217
Edip Durmaz
İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Trakya Umûm Müfettişliği
Bölgesi'nden Anadolu ve İstanbul'a Yapılan Göçler ve Edirne'nin Sükûtu.....233
Mehmet Köseoğlu
Darıdere Pomakları'nın Nüfus Kayıtlarında Bafra'ya Zorunlu Göçü 245
Mucize Ünlü
Pomaklar ve Balkan Savaşları Sürecinde Göçlerine Dair 257
Pelin İskender Kılıç
93 Harbi Sonrasında Pomakların Türkiye'ye Göçüne Dair Tespitler 269
Fahriye Emgili
Boşnakların Türkiye'ye Göçü ve Göç Sebepleri (1878-1890) 285
Ali Kafkasyalı
Tarihçe-i Vak'a-i Zağra Eserinde Rus ve Bulgar Zulmü: Müslümanların Anadolu'ya Göçleri 295
Liliana Boşcan
The Emigration of the Turko-Tatar Population of Dobrujda to Turkey (1918-1945).....307
Esra Sarıkoyun Değerli / Hakan Karakuzu
II. Dünya Savaşı Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler 319
Emin Atasoy / Abdullah Soykan
Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü.....329
Dilşen İnce Erdoğan
Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göçünün İzmir Basınına Yansıması (1950/1951).....343
Hasan Demirhan
Canlı Tanıklarıyla Belene Toplama Kampından Anavatan Türkiye'ye Zorunlu Göç 361
Seher Boykoy
Bulgaristan'dan 1989 Zorunlu Göçünün Bursa Basınındaki Yansımaları.....377

D – Kafkasya'dan Göçler

Ahmet Yüksel
Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları 405
Ayşe Pul
Kafkas Göçlerinde Engelli Muhacirlerin Durumu Meselesi 419
Kemal Saylan
Suriye Vilayeti'ne Göç Eden Kafkas Muhacirlerinin İskân ve İaşe Meselesi.....433
Merve Karaçay Türkal / Rıdvan Palancı
Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Karaçay-Malkar Göçleri: Tokat-Arpacı / Karaçay Köyü Örneği.....443
Zeynel Özlü
19. Yüzyılda Besni (Adıyaman) Kazasına Yapılan Dış Göçler 457

E - Suriye'den ve Ortadoğu Ülkelerinden Göçler

Metin Yılmaz
Samsun'daki Ortadoğu Kökenli Göçmenlerin Entegrasyon Sorunu ve Resmi-Sivil
Oluşumların Çözüm Odaklı Faaliyetleri.....465
Zeynel Özlü – Abdullah Kara / Veysel Karkın
Suriye Özelinde Arap Baharı ve Türkiye'ye Etkileri 477
Osman Kayabaşı / Cem Kayabaşı
Doğu Akdeniz'de Yasadışı Göç Sorunu ve Bölgesel Düzeyde Alınan Önlemler.....485
Ahmet Danışman
2011 Yılından Günümüze Suriye ve Iraklı Göçmenlerin Ankara İline Etkileri ve Ankara Bazında Uyum Çalışmaları.....505

Beyhan Zabun / Şakir Berber
Eğitimin Temel İşlevleri Bakımından Suriyeli Mültecilerin Eğitimi: Analitik – Eleştirel/ Teorik Bir Yaklaşım 513
İbrahim İrdem
Göç - Güvenlik İlişkisi Bağlamında "Tarihte Güvenliği Etkileyen Büyük Göç Dalgaları" ve Suriyeli Mülteciler 519
M. Doğan Karacoşkun
Suriye'den Türkiye'ye Zorunlu Göçün Yerel Etkileri (Kilis ili Örneği) 537
Nada Dosti
The representation of (Syrian refugees and other) immigrants in Turkish media 541
Özlem Poyraz
Abdülmecid Döneminde Gayrimüslimlere Verilen Bireysel Nefy (Sürgün) Cezaları 547
Mim Sertaç Tümtaş
Komşuluktan Vatandaşlığa Göç: Suriyeli Mülteciler 557
Zakir Avşar
Göç ve Sığınma Hareketleri, Suriye Dramı ve Türkiye'nin Siyasal İletişimi 563

F - İçeriden Dışarıya Göçler

Behset Karaca
Teke Yöresinden Safevi Devletine Göçler 569
Gülay Karadağ Çınar
Fetih/İşgal Ekseninde Çerkeslerin İran'a Göçü ve Safevî Bürokrasisindeki Yükselişi 587
Eyyub Şimşek
Osmanlı Rumlarının Rusya'ya İlk Göçleri (18. Yüzyıl) 609
Yüksel Topaloğlu
'Dersaadet'ten Yeni Zelanda'ya: Servet-i Fünûn Neslinin Göç/Kaçış Düşüncesi ve İdeal Belde Tasavvuru 615
Elçin Macar
Karadeniz'deki Protestan Rumlar ve Yunanistan'a Göçleri 627
Necdet Aysal
Türk-Rum Nüfus Mübadelesi: Ortodoksların Anadolu'dan Zorunlu Göçü 633
Barış Metin
Rus Belgelerine Göre Anadolu'dan Kafkasya'ya Ermeni Göçü (1915) 655
Gülbadi Alan
1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakındoğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee - NER) Çalışmaları 661
Havva Tekin
Türkiye'den Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetine Göç Ve Göçün Etkileri 683
Yelda Tutar Serter
Göç ve Travma: Süryani Göçleri Üzerine Bir Değerlendirme 689

G - İç Göç

Doğan Yörük
XVI. Yüzyıl Sonlarında Aksaray Sancağında Göçler 699
Mehmet Ali Ünal
XVII. Yüzyılda Sivas'tan Sinop'a Göç 713
İlhan Ekinci
19. Yüzyılda Ordu Kazasından Canik'e Göçler 723
Emre Dağaşan / Selçuk Aydın
Göçün Sosyal Hayata Yansımaları: 93 Harbi Döneminde Oltu'dan Tokat'a Bir Göç Hikayesi 737
Hüseyin Muşmal
Kısmet Tarikiyle Ahar Diyara Varanlar: Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre
Beyşehir'den İzmir ve İstanbul'a Yapılan Göçler 745
Güven Dinç
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antalya'ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923) 763
Süleyman Uygun

Karadeniz'de Yabancı Vapur Kumpanyaları ve Göç 783
Mustafa Gökçe / Eren Fehmi Eroğlu
Geçmişten Günümüze Beşkaza Yörüklerinin Göç Hareketleri ve Yolları 801
Süleyman Tekir
Birinci Dünya Savaşı'nda Karadeniz Bölgesinde Muhaceret (1914-1917) 815
Nadia Yaseen Abed
Deprivation Of Nationality For Jews Of Iraq Law And their Migration 1950-1951 827
Deniz Beyaz
Samsun'dan Kocaeli'ye Göç Eden Ailelerin Doğum ve Doğum Sonrası İnanışları 833
Halil İbrahim Zeybek/ A. Uzun / C. Yılmaz / F. Aylar / M. bahadır / H. Dinçer / İ. K.
Yakın Dönemde (2008-2015) Samsun'a Olan İç Göçlerin İller İtibariyle Dağılışı 839
Hali İbrahim Zeybek / A. Uzun / C. Yılmaz / M. Bahadır / H. Dinçer / İ. K.
Bir İç Göç Olayı: Samsun'da Tokatlılar 851
Hasan Dinçer / H. İbrahim Zeybek / Muhammed Bahadır
Samsunluların Türkiye'de İllere Göre Dağılışı (2007-2015) 869
Hasan Dinçer / H. İbrahim Zeybek / Cevdet Yılmaz/ İ. K. Hatipoğlu
Samsun İline Göçlerde Amasyalıların Rolü 879
Muhammed Bahadır / C. Yılmaz / A. Uzun / H.İ. Zeybek / M.A. Özçelebi
Samsun İline Göç Eden Trabzonluların Mekânsal Analizi 887
Osman Köse / Türkmen Töreli
Kürtün'de Çepni Türkmenleri ve Geleneksel Yayla Göçleri 897
Cevdet Yılmaz / Pınar Tağrikulu
Giresun ve Trabzon Kırsalında Göçe Katılmayan Ailelerin Gerekçeleri 919
Ünsal Bekdemir / Fatih Muhammed Köse
Giresun İlinin Türkiye Göç Hareketliliği İçerisindeki Yeri 929
Ali Acar
İç Göçler Sonucu Hayat Tarzında Meydana Gelen Değişimler 939

H - Sıradışı Göçler

Ali Korkmaz
Küresel Bir Sorun Olarak Türkiye'de Beyin Göçü 953
Yusuf Bahri Gündoğdu
İslam Hicretinin Sosyolojik ve Pedagojik Tahlili 959
Bahargül Ataş
Sibirya'dan Batı'ya Sanatsal Göç 971
Vüsale Musalı
Tezkireler Işığında Azerbaycan Şairlerinin Osmanlıya Göç Etme Sebepleri 975
Ahmet N. Özdal
Ortaçağ'da Yakındoğu'nun Sıradışı Göçmenleri: Çingeneler (Zutt'lar) 983
Önder Deniz
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İşçi Göçünün Çalışma Hayatına Etkisi 989
Sabit Duman
Beyaz Rusların Gelişi 997
Süleyman Hatipoğlu
Hatay Meselesinde Halil İbrahim Efendi ve Müritler Göçü 1003

I - Köyden Şehre Göçler

Cevdet Yılmaz
Türkiye'de Kırdan Kente Göç Sürecinde Etkili Olan Aracı Faktörler 1015
Cihat Uslucan
18. Yüzyıldan 19. Yüzyıla İstanbul'a Ev Göçü 1023

İ - Girit ve Kıbrıs'tan Anadolu'ya Göçler

Ulvi Keser / Kübra Müezzinoğlu
Lozan Sonrası Süreçte Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye Göç Hareketleri ve Bunun Ekonomik ve Sosyal Hayata Yansımaları....1035
Fahri Maden
Girit'ten Anayurd'a Bektaşi Göçleri ve Girit Bektaşi Tekkeleri Emlakının Tasfiyesi....1055
Ayşe Nükhet Adıyeke
Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair....1101
Ali Selçuk
Bir Göçmen Topluluğunun Doğumu: Giritlilerde Doğum Ritüelleri....1115

J - Zorunlu Göçler

Ahmet Aksın / Suha Oğuz Baytimur
Bir Zorunlu Göç Olarak Sürgün Cezası (1790-1839)....1127
Zübeyde Güneş Yağcı / Mustafa Akkaya
Zorunlu Göç: Köleler....1145

K - Mübadele ve Göç

Bayram Akça
I ve II No'lu İskân Tevzi Defterine Göre Muğla'da (Merkez) Mübadele Meselesi....1159
Kemal Çelik
Türk-Yunan Etabli Antlaşması ve Gayrı Mübadiller....1163
Kibar Aktın
Sinop'a 1924'te Göç Eden Mübadil Aileler İle Bir Sözlü Tarih Çalışması....1179
Mehmet Çanlı
1924 Mübadelesi ile Yunanistan'dan Samsun'a Gelen Muhacirlerin Nakli ve Nakil Sırasında Karşılaşılan Sorunlar....1199
Osman Akandere
Yunanistan'dan Mübadele ile Türkiye'ye Gelen Göçmenlere Yönelik Gazetelerde Yer Alan Duygusal Mesajlar....1205

L – Göç ve İskan

Orhan Kılıç
Orta ve Yeniçağlarda Salgın Hastalıklar, Göç ve İskân....1229
Mehmet İnbaşı
Osmanlı Devletinin İskân Politikası ve Rumeli....1241
İbrahim Yılmazçelik / Özcan Tatar
Osmanlı İskân Politikaları Bağlamında Aşiretlerin İskânı ve Sonuçları....1251
Uğur Kurtaran
Sultan II. Mustafa Dönemi'nde (1695-1703) Uygulanan İskân Politikaları ve Yapılan İskânlar....1325
Nevzat Sağlam
Arşiv Belgelerine Göre Canik'te Çerkes Muhacirler ve İskânları....1357
Ali Çiftçi
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mübadillere Ve Göçmenlere Yönelik İskân Politikasında Güdülen Siyasal Amaçlar....1377
Tülay Alim Baran
Cumhuriyet Sonrası Göç Olgusu ve İskân....1385
Yaşar Baytal
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhacir ve Mültecilerin İskân ve İaşe Sorunları (1923-1930)....1393
İsmet Türkmen
Doğu İllerinde Asayişin Sağlanmasına Yönelik İskân Siyaseti ve Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme (1934-1936)....1407
İsa Kalaycı
Türkiye'de Ulus Devlet Oluşturma Çabaları: Göç, Göçmen ve İskân Meseleleri (1923-1950)....1421

M – Edebiyatta, Tarihi Metinlerde Göç

Bayram Ayhan
Kur'an Bağlamında Bir Göçün Analizi 1437
Yeşim Işık
Marzubân-Nâme Adlı Eserde Tacirin Kölesi Adlı Hikâyede "Ahirete Göç" Olgusu 1449
Belgin Bal İncebacak / Murat Bayram Yılar
Türkiye ve Azerbaycan Ortak Atasözleri Üzerine Bir İnceleme 1457
Derya Yücel Çetin / İrem Bayraktar
Azerbaycan, Türkmen VE Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Göç Unsurları 1479
Cafer Özdemir
Göçün Halk Edebiyatına Etkisi Bağlamında Samsun Kurugökçe Köyü 1485
Fatmagül Demirel
Muhacirlerin Yazdığı Arzuhallerin Osmanlı Tarih Yazımı Açısından Değerlendirilmesi....1491
İbrahim Serbestoğlu / Rıza Yıldırım
Amasya Temettuat Defterlerinde Göçmen Haneler....1497
Mustafa Ayyıldız
l849'da Bir Macar Mültecinin Osmanlı İntibâları 1507
Rıza Karagöz
Nüfus Defterlerine Göre Samsun Kazasında Misafir ve Göçmen Nüfus (1834 – 1845)....1515
Zafer Gölen
1905/06-1914 Osmanlı ve 1927 Cumhuriyet Dönemi Bafra Nüfus Verilerinin Göç Açısından Değerlendirilmesi....1525
M. Halistin Kukul
Bazı Sözlük ve Ansiklopedilerde " Göç " Tarifleri 1539
Hatice Gündoğan
Necati Cumalı'nın Viran Dağlar Romanında Göç Olgusu....1553
Hatice Özdil
Taşra'dan İstanbul'a Göç Eden Bir Üstad Şair: Nâbi 1565
Hürü Sağlam Tekir
Osmanlı Basınında Göç Meselesine Örnek Bir Gazete: "Muhacir"....1571
Lütviyye Asgerzade
Karabağ Savaşı, Göç ve Edebiyat....1579
Medine Sivri
Güzün Öztürk'ün "Kuş Olsam Evime Uçsam" Adlı Eserinde Savaş, Göç ve Çocuk 1587
Muhittin Eliaçık
Divan Şiirinde Hecr-Vasl Kavramları Üzerine Bir İnceleme....1595
Polat Sel
Cumhuriyet Dönemi Romanlarımızdan Edebiyatımızın Üvey Evladı Evlatlıklar ve İç Göçe Dair Birkaç Tetkik 1601
Ramazan Kazan
Arap Edebiyatında Göçler Sonucu Doğan Mehcer/Göç Edebiyatı ve Göçler....1611
Stavros Anestidis
Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin Kaynaklarına Göre 19.ncu Yüzyılda Samsun (Amisos)....1621
Şeyma B. Kuran
Bir Göç Romanı Olarak "Nar Ağacı" 1631
Tuba Yılmaz
Ben Kimim, Nereliyim? : Kenize Mourad'ın Saraydan Sürgüne Romanında Aidiyet Arayışı 1635
Ümran Türkyılmaz
Amin Maalouf'un Yolların Başlangıcı Adlı Yapıtında Göç, Kültür ve Kimlik 1649
Yasemin Ulutürk
Türk Romanında Tarih ve Göç Sentezi: Harputlu Hasan-Osmanlı'da Amerika Rüyası....1663
Zeynep Sati Yalçın
Feyza Hepçilingirler'in "İşte Gidiyorum, Göç Öyküleri" Adlı Kitabındaki Dış Göçlerde Kahramanların Göçe Bakışı Üzerine Bir Değerlendirme 1671

N - Göçmenlerde Sorunlar

Mustafa Öztürk
Tarihte Meydana Gelen Göçlerin Sebepleri ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları 1683
Nursal Kumaş
1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden Sonra Hudâvendigâr Vilâyetinde İskân Edilen
Göçmenler ile Yerel Halk Arasında Yaşanılan Sorunlar 1693
Elif Güven Demir-Yücel Öksüz
Üniversite Eğitimi Nedeniyle Geçici Göç Yaşayan Öğrencilerin Psikolojik Dayanıklılık
Düzeylerinin Çeşitli Değişkinler Açısından İncelenmesi 1705
Metin Aksoy – Faruk Taşkın
Avrupa Birliği'nin Göç Politikası ve Mülteci Sorunu 1719
Mustafa Güleç
Avrupa'nın İkilemi: Göç Olgusu 1725
Nihada Delibegović Džanić / Sanja Berberović
The Conceptualization of the Migration Crisis in Public Discourse 1739
Seven Erdoğan
Schengen Alanı Göçmen Krizi Karşısında Varlığını Koruyabilecek mi? 1747
Yüksel Ersan
Edebi Eserlere Yansımaları Eşliğinde Türkiye'den Almanya'ya Göç Olgusu:
Problemler, Bunalımlar, Çözüm Önerileri 1763

O – Göç, Etkileri ve Sosyal Yaşam

Ali Arslan
Samsun ve Orta Karadeniz Bölgesinde Göçün Sosyolojik Tahlili 1777
Ayla Efe
"Orası" ile "Burası" Arasında Değişen Kimlikler/Aidiyetlikler: Eskişehirli
Olmak Üzerine Bir Değerlendirme 1799
Bedrettin Kesgin
Küreselleşme ve Göç: Fırsat mı Tehdit mi? 1811
Burcu Gürkan
Öğrencilerin "Göç" ve "Mülteci" Kavramlarına İlişkin Algıları: Bir Metaforik Analiz 1817
Dilek Çelik Eren / Özge Öz / Mehmet Korkmaz / Şener Şentürk
Hemşirelerin Zorunlu Göçle Gelen Bireylere Yönelik Eleştirel Düşünme Eğilimleri 1831
Emel İslamoğlu / Sinem Yıldırımalp / Fuat Man
Türkiye'de Tersine Göçe Neden Olan Faktörler Üzerine Bir Araştırma 1841
Fatma Okur Çakıcı
Yoksulluk ve İç Göç Araştırmaları Bağlamında Doğu Karadeniz İncelemesi 1851
Fevzi Çakmak
Balkan Savaşlarından Mübadele'ye: Anadolu'ya Yönelik Göçlerin Türk Mizahına Olan Yansımaları 1861
Feyzan Göher Vural
Türkiye İçi ve Türkiye'den Almanya'ya İş Göçünün Arabesk Müzik Üzerindeki Etkisi 1883
Füsun Çoban Döşkaya
Haremden Avrupa'ya Kaçan iki Osmanlı Kadını: Zeynep Hanım ve Melek Hanım 1891
Hanife Nalan Genç
Göçün Savurduğu Yaşamlar: Kafamda Bir Tuhaflık 1919
Hava Selçuk
Balkan ve Kafkaslardan Yapılan Göçlerin Kayseri'nin Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısına Etkisi (1860-1960) 1929
Mehmet Koca
Savaş, Göç ve Mülteci Krizi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme 1941
Mehmet Korkmaz / Dilek Çelik Eren / özge Öz / Şener Şentürk
Sağlık Bölümlerinde Araştırma Yapan Akademisyenlerin Zorunlu Göçle Gelen Bireylere Yönelik Eleştirel Düşünme

Eğilimleri 1951
Meriç Eraslan / Atilla Pulur
Toplumsal Açıdan Dezavantajlı Çocuklarda Spora Katılımın Sosyal Açıdan Faydaları:
Göçmen Çocuklar Üzerine Bir Değerlendirme....1961
Senem Gürkan / Damla Nur Kinsiz
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencilerinin Göçmenlere Yönelik Metaforik Algıları....1965

Ö - Göç Hikayeleri

Yusuf Turan Günaydın
Manastır Vilâyeti Kayalar Kazasından Amasya'nın Taşova İlçesine
Niyazi Bey (Özkan)'in Göç Notları....1981
Mehmet Ali Karaman
Meşrutiyet Sürgünleri ve Ailelerinin Göç Serüvenleri 1987

P - Göç ve Kültür

Nedim İpek
Değer, Kimlik ve Göç 1999
Timur Vural
Türkülerdeki Göç Algısı 2003
Turan Akkoyun
Tarih Bilimi Açısından Türk Sinemasında Göç Unsuru 2009
Hanife Nalan Genç
Göçle Mekanikleşen İnsanın Öyküsü: Almanya Acı Vatan 2023
İlkay Şahin
"NL Mekân, 66 Vatan": Aidiyet, Kimlik ve Sosyal Acı 2029
Merve Danışman
Göç ile Gelen Çadır Kültürü....2045
Kübra Yıldız Ayyıldız
Acara'dan Anadolu'ya Kültür Göçü: Yemekler....2055
Ulvi Keser / Kübra Müezzinoğlu
Kıbrıs'ta Kanlı Noel ve Bir Mimari Deneme Olarak Göçmen Evleri Projesi Üzerine....2061
Zekeriyya Uludağ
Alman Bilim Anlayışı Açısından "Göç Terminolojisi"ne Katkı....2081
Nuray Demirel Akgül
Göç ve Kültürel Etkileşimin Çingene Giyim-Kuşamına Yansımaları 2103
Nuri Adıyeke
19. Yüzyılda Yolculuk Durakları: Hanlar, Dükkânlar ve Diğer Mekânlar 2119
Oksana Koshulko
Slavic women in Turkey: from past to present 2125
Tolga Akay
Kafkas Göçlerinin Türk At Varlığına ve Irklarına Etkisi....2133
Önder Duman
Cumhuriyet Döneminde Göçler ve Göçmenlerle Dayanışma: Samsun Örneği (1923-1960)....2147
Redzep Škrijelj
Eski Yugoslavya'da Boşnak ve Çerkes Muhacir Mahalleleri....2153
Sinem Yıldırımalp / Emel İslamoğlu
Sakarya'da Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarının Göçmenlere
Bakış Açısı ve Göçmenlere Yönelik Faaliyetlerine İlişkin Bir Değerlendirme....2163
Yücel Yiğit
Kosova Çerkezleri....2171

Göçün Sosyal Hayata Yansımaları: 93 Harbi Döneminde Oltu'dan Tokat'a Bir Göç Hikayesi

Yrd. Doç. Dr. Emre DAĞAŞAN
Kafkas Üniversitesi / Kars

Yrd. Doç. Dr. Selçuk AYDIN
Atatürk Üniversitesi / Erzurum

Giriş:

Tarihi insanlık kadar eski olan göç kavramı; insanların birtakım nedenlerden dolayı mekân değiştirmeleri anlamına gelmektedir. İnsanoğlu birtakım problemler nedeniyle mevcut yaşadıkları mekânları bırakarak daha iyi ve güvenli bir yaşam için yerlerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu yer değişikliği basit bir mekân değişimi olmayıp aynı zamanda kendi kültürel formasyonlarının da gidilen yeni bölgeye taşınması anlamına gelmektedir. Bu durum ise göç olgusunun çok boyutlu bir şekilde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Göç sosyolojik bir olgu olduğu gibi, aynı zamanda ekonomik, kültürel, psikolojik ve hukuki boyutları olan bir olgudur. Hem göç edenler hem de göç edilen yer bağlamında düşünülünce göç iki tarafı da derinden etkileyen bir süreçtir. Bu sürecin anlaşılabilmesi için göç edenlerin göç nedenleri, göç süreci, göç edilen yerin özellikleri ve göç edilen yerde karşılaşılan yeni durumun da analiz edilmesi gerekmektedir.

Öte yandan göç olgusu ve bu bağlamda ortaya çıkan göçmenlik/mültecilik tartışmaları günümüzde de yoğun bir şekilde ülkelerin gündemini işgal etmektedir. Türkiye de konjüktürel olarak hem transit göçmenlerin hem de ülkelerindeki kaotik yapıdan kaçan mülteciler için sığınılan bir liman olması nedeniyle bu tartışmaların bizzat odağındadır. Esasen tarihsel süreç içerisinde göç olgusu Türkler için alışılmış bir durumdur. Türkler tarihin hiçbir döneminde göç sürecinden aslında uzakta olmamıştır. Bazen kuraklık gibi ekolojik nedenlerle bazen de siyasi çatışmalar, kargaşalar ve fetihler gibi faktörlerin etkisiyle bizzat göç olgusunun merkezinde yer almışlardır. Orta Asya'dan başlayan bu göçler Anadolu'da noktalanmış görünse de, Osmanlı İmparatorluğunun genişlemesiyle göçler devam etmiş, yine Osmanlı İmparatorluğunun toprak kaybetmesiyle göç olgusu başka bir boyuta taşınmıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren iç göç bağlamında yoğun bir kırdan kente göç hareketi yaşanırken, yine 1960'lı yıllarda ise yurt dışına çalışmak için göç eden Türkler söz konusu olmuştur. Kısaca göç ve göçmenlik tartışmaları hem Türkiye hem de Türkler için alışılmış bir durumdur.

*İşe bu nokta*da bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde göç olgusu, *göç o*lgusunun temel dinamikleri ve *göçün toplumsal hayata yansımaları genel hatlarıyla ele alınmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda toprak kaybeden Osmanlı Devleti'nin Balkanlar›da ve Kafkasya›daki vatandaşlarının mülteci konumuna düşmesi* ile birlikte hem Anadolu'ya hem de Anadolu'nun kendi içinde yaşanan göçlere örnek teşkil edebilecek Oltu yöresinden Tokat'a göç eden bir ailenin göç esnasında ve göç sonrasında yaşadıkları süreç sosyo-kültürel boyutuyla ele alınmıştır.

1-Göç olgusu ve göçün sosyal hayata yansımaları

İnsanlığın var olduğu günden bu yana bireyler, gruplar ya da toplumlar/topluluklar birtakım nedenlerden dolayı yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. İnsanların mevcut yaşantılarında alışkanlık haline gelen bütün sosyal, kültürel ve psikolojik formasyonlarını aynı zamanda sahip oldukları bütün

ekonomik varlıklarını bir tarafa bırakmaları ya da bırakmaya zorlanmaları ve bu durumun neticesinde de bireylerin yeni yaşam alanlarına yönelmeleri göç olarak ifade edilmektedir. Göç sürecinin öznesi olan bireylere ise göçmen veya mülteci ismi verilmektedir.

Göç toplumsal varoluşun birçok boyutunu doğrudan etkilediği gibi, aynı zamanda kendi karmaşık dinamiklerini de geliştiren bir süreçtir. Bu nedenle göç üzerine yapılan çalışmalar özünde inter-disipliner bir karakterdedir. Sosyoloji, edebiyat, siyaset bilimi, tarih, ekonomi, coğrafya, demografi, psikoloji ve hukuk gibi bilimler göçle ilgili alanlardır.[1]

Göç, insanlık tarihinin başladığı dönemden bu yana var olan bir olgu olması ve farklı disiplinlerin ilgi alanına girmesi nedeniyle farklı tanımlamalara açık bir kavramdır. Bu nedenle birçok göç tanımı söz konusudur. Buna paralel olarak en genel tanımıyla göç, coğrafi olarak mekân değiştirme sürecinin sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yönleriyle toplumun yapısını değiştiren nüfus hareketleri olarak açıklanabilir.[2]

Daha farklı bir yaklaşımla göç; yaşanılan yerin, daimi veya yarı-daimi olarak, genellikle bir çeşit idari sınırın dışına doğru değiştirilmesidir.[3] Bu yer değiştirme süreci birtakım nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bunu sadece basit bir mekân değişikliği olarak algılamak doğru değildir.

Marshall sosyolojik olarak göç olgusunu, az veya çok bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasal sınırların ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketi olarak tanımlamaktadır.[4] Öte yandan Türk Dil Kurumu ise göç kavramını; toplumsal, siyasal veya ekonomik nedenlerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitmesi olarak açıklamaktadır.[5]

Netice itibariyle göç, ekonomik, siyasi, ekolojik veya bireysel nedenlerle, bir yerden başka bir yere yapılan ve kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketi olarak izah edilebilir.[6]

İnsanlığın var olduğu tarihten bugüne yaşanan göçler, mekanda eşitsiz biçimde dağıtılmış ekonomik fırsatlardan yararlanma isteğinin bir sonucu olabileceği gibi ekolojik dayatmalar ya da devlet örneğinde olduğu gibi siyasal bir otoritenin gündeme getirdiği sürgünler, iskanlar ve savaşlar nedeniyle de ortaya çıkabilmektedir.[7] Petersen bu noktada göçün nedenlerini dört kategoride ele almıştır. Bunlardan ilki daha çok doğal afetler karşısında insanların çaresizliği sonucunda ortaya çıkan ilkel göçlerdir. Bu göçlerde ekolojik faktörler temel belirleyici unsurların başında gelmektedir. İkincisi ise zorunlu göçlerdir. Zorunlu göçlerde temel belirleyen sosyal ve siyasal yapıdır. Baskı ve zorlamayla bireyler bir yerden başka bir yere taşınmak zorunda bırakılmışlardır. Üçüncüsü ise serbest göçtür. Bu göç tipinde bireyler kendi istekleriyle göç kararını almışlardır. Bireysel nedenler bu göç tipinde belirleyicidir. Birey birtakım istek, beklenti ya da birtakım problemler nedeniyle daha iyi standartlar için başka bir yere gitmeye karar vermiştir. Sonuncusu ise kitlesel göçlerdir. Bu göç tipi ise bir öncekinin sonucudur. Bireysel nedenlerle başka bir yere göç eden bireylerin geldikleri yerdeki insanlarla kurdukları iletişim sonucunda çekici birtakım nedenlerin de etkisiyle göç edenlerin sayısının hızla artarak kitlesel bir hale dönüşmesidir.[8]

Göçlerin nedenlerini Lee ise dört kategoride ele almıştır. Bunlar menşe-yerle ilgili etkenler, hedef yerle ilgili etkenler, müdahil fırsatlar ve kişisel etkenler şeklindedir. Lee'ye göre göç, hedefteki cazip çekici birtakım etkenlerle, var olan mekândaki itici etkenlerin varlığı tarafından belirlenir. Demografik büyüme, düşük yaşam standartları, ekonomik fırsat eksikliği ve politik baskılar gibi özellikler genellikle

---

1 Stephen Castles- Mark J. Miller, *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Çev: Bülent Uğur Bal-İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s.29.

2 İnan Özer, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme***,** Ekin Kitabevi, Bursa 2004, s.11.

3 Thomas Faist, *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar***,** Çev: Azat.Z.Gündoğan-Can Nacar, Bağlam Yayınları, İstanbul 2003, s.41.

4 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009, s.685.

5 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5857a70b7c78c6.52454489. (19.12.2016)

6 Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s.13.

7 Sevilay Kaygalak, *Kentin Mültecileri Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*, Dipnot Yayınları, Ankara 2009, s.9.

8 William Petersen, *"A General Typology of Migration*",Theories of Migration, Ed.:Robin Cohen, Edward Elgar Publishing Limited, England 1996, s.6-10.

mekândaki itici faktörler arasında sayılırken, göçmenleri göç alan ülkelere çeken işgücü talebi, hazır alanların bulunması, ekonomik fırsatlar ve politik özgürlükler gibi etkenler ise çekici faktörlere örnek gösterilebilir.[9]

Yalçın ise, göçlerle ilgili sınıflandırma yapmak için birçok faktörün göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtir. Ancak bu durumunda göçe neden olan faktörlerin çokluğu yüzünden göçün sınıflandırılmasını zorlaştırdığını belirtir. Yalçın da birtakım ölçütler üzerinden göçü tanımlamak istemiştir. Bunlardan ilki irade esasına göre göçlerdir. Bunlar gönüllü ve zorunlu göçler olmak üzere ikiye ayrılır. Gönüllü göçte göç hareketine karar veren bizzat bireydir. Zorunlu göçler ise savaş tehlikesi gibi can güvenliğinin söz konusu olduğu bireylerin yaşamak ya da baskılardan kurtulmak için göç etmekten başka çarelerinin olmadığı durumlarda ortaya çıkan göçlerdir. İkinci sınıflama ise göçün yoğunluğuna göre yapılmaktadır. Bu da kitlesel ve bireysel göçler şeklinde kendini gösterir. Üçüncü sınıflama ise ülke sınırları esasına göredir. İç ve dış göç şeklinde ortaya çıkar. İç göç; bir ülkenin kendi içinde bölge, kent, kasaba, köy gibi bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine doğru hareket etmek, demektir. Dış göçler ise bireylerin birtakım nedenlerle kendi ülkesinden başka bir ülkeye hareket etmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dördüncü sınıflama ise yerleşme süreleri esasına göre yapılır. Bunlar da geçici göçler ve sürekli yerleşme amacıyla yapılan göçler şeklinde kendini gösterir.[10]

Günümüzde göç biçimleri bazı değişiklikler yaşasa da genel hatlarıyla birtakım ortak eğilimlere sahiptir. Bu eğilimlerden ilki göçün küreselleşmesidir. Gün geçtikçe çok daha fazla ülke göç hareketlerinden eş zamanlı olarak etkilenmektedir. Göçün küresel bir karakter kazanmasıyla birlikte kaynak sahalarının çeşitliliği gittikçe artmakta, bu durumda göç alan ülkelerin çoğu geniş bir aralıkta farklı ekonomik, sosyal ve kültürel geçmişlere sahip göçmenleri kabul etmektedir. Diğer bir eğilim ise göçün hızlanmasıdır. Günümüzde özellikle uluslararası göç hareketleri dünyanın bütün bölgelerinde hacim olarak büyümektedir. Bu durum hükümet politikalarının önemini artırdığı gibi beraberinde birtakım güçlüklerinde ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Üçüncü eğilim ise göçün farklılaşmasıdır. Göç pek çok ülke için emek göçü, mülteci ya da kalıcı yerleşimci gibi bir tipi değil aynı zamanda bunların hepsini kapsayan bir anlamı ihtiva etmektedir. Sonuncu eğilim ise göçün kadınsallaşmasıdır. Kadınlar tüm göç bölgelerinde ve tüm göç biçimlerinde değilse bile çoğunda önemli bir figür olarak rol oynamaktadır.[11]

Öte yandan göç ve yerleşme, göçmenin geriye kalan hayatını kuşatan ve sonraki kuşakları da derinden etkileyen uzun soluklu bir süreçtir. Göç toplumsal değişimin neden olduğu kolektif bir eylem olması sebebiyle hem göç alan hem de göç veren ülkedeki bütün toplumu ve toplumsal yapıyı derinden etkiler. Göç ve başka bir mekânda yaşama deneyimi çoğunlukla orijinal planların değişmesine neden olur. Göçmenlerin ayrılırken sahip oldukları niyetleri, güncel davranışları hakkında çok az şey söyler. Benzer şekilde, hiçbir devlet göç yoluyla etnik olarak farklılaşmış bir toplum inşa etmek için yola çıkmasa da yine de emek piyasasının gerektirdiği politikalar (toplumsal ilişkiler, kamu politikaları, ulusal kimlik ve uluslararası ilişkilere dönük uzak sonuçlarla beraber) çoğunlukla etnik azınlıkların oluşmasına da neden olur.[12]

Neticede göç olgusu yukarıda kısaca açıklandığı gibi birçok alanı yakından ilgilendirmektedir. Göç basitçe bir yer değiştirme hareketi değildir. Göç; hem göç edenleri hem de göç edilen mekân ve bu mekânda yaşayan insanları yakından ilgilendiren bir süreçtir. Göç edenler alıştıkları yaşamlarını terk ederken, sadece bedenlerini göç ettikleri yere taşımamaktadır. Aynı zamanda kendi kültürel formasyonlarını, yaşantılarını kısaca bütün davranış kalıplarını da beraberinde yeni alanlara götürmektedir. Neticede göç edilen mekânın da kendine has toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel bir yapısı söz konusudur. Bu durum ise iki tarafında derinden etkilendiği dinamik bir sürece işaret eder.

Göçün bünyesinde barındırdığı bu dinamik karakter göçün toplumsal alana yansıyan etkilerinin sağlıklı bir şekilde tespit edilmesini de güçleştirmektedir. Bu nedenle göçün toplumsal alana akseden etkilerini genel hatlarıyla ele alarak bu doğrultuda analizler yapmak daha tutarlı görünmektedir. Çünkü

[9] Deniz Şenol Sert, *Uluslararası Göç Yazınında Bütünleyici Bir Kurama Doğru,* Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar Tartışmalar**,** Ed.Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.31.

[10] Yalçın, age, s.13.

[11] Castles-Miller, age, s.12.

[12] Castles-Miller, age, s.29.

göç tekil bir kategori değildir. Yukarıda izah edildiği üzere birçok yansımayı bünyesinde barındırır. Bireysel algılar, tutumlar, değerler, siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel olguların durumu ya da farklılığı göçün toplumsal hayata yansımalarını belirleyen temel unsurlardır. Öte yandan göçün tipolojisi de bu noktada önemli etkenlerden bir diğeridir.

Göçün sosyal hayata yansımalarını göçün sonuçları üzerinden analiz etmek gerekmektedir. Tek tek göç tiplerinin değerlendirilmesi yerine temel bir takım ölçütler üzerinden genel hatlarıyla göç olgusunun sonuçlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu noktada göç olgusunun en önemli sonuçlarından biri entegrasyondur. Entegrasyon kelime olarak uyum/bütünleşme anlamına gelir.[13] (tdk.gov.tr, 2016) İster iç göç ister dış göç olsun, isterse isteğe bağlı ya da zorunlu göç olsun entegrasyon göçün en önemli sonuçlarından ve sorunlarından birisidir. Her mekân kendine has birtakım kurallar ve yaşantılar dizgesini bünyesinde barındırır. Sonuçta hem göç edenler hem de göç edilen yer bağlamındaki yaşantı karşılıklı etkileşimi gerektirir. Göç edenlerin kendilerine has toplumsal yapıları göç edilen yerin kendine has yapısıyla etkileşim halinde olacağı için bu süreç birtakım sorunları da beraberinde getirir. Bugün Avrupa'ya dönük göç hareketine karşı Avrupa'nın bu duruma karşı verdiği tepkinin arkasında yatan en önemli nedenlerden birisi de budur. Entegrasyonun maliyeti göçmenlerin Avrupa'ya ulaşmalarını engellemenin maliyetinden[14] daha fazladır.

Alışılmış toplumsal düzene uyum sağlamak uzun bir süreyi gerektirdiği gibi insanların alışılmış davranış kurallarının dışına çıkması ve yeni davranışlar benimsemesi de oldukça zordur. Bu durum da toplumda huzursuzluk anlamına gelmektedir. Entegrasyon hem maliyetli hem de zahmetli bir iş olduğu gibi aynı zamanda her zaman başarıyla sonuçlanan bir süreç de değildir. Yeni topluluğa uyum sağlamak ya da entegre olmaya zorla/n/mak[15] birçok sorunu da beraberinde getirir. Entegre olamayan ya da entegrasyona direnen bireyler toplumsal hayat için yeni riskler anlamına gelmektedir. Toplumsal huzursuzluk, güvenlik problemleri, suç oranlarında artış gibi riskler bu duruma örnek gösterilebilir.

Göç olayının entegrasyon bağlamında diğer önemli bir sonucu da toplumsal yapının değişmesi ve dönüşmesidir[16] Her göç bir noktada yeni ilişkilerin yeni etkileşimlerin var olmasını sağlayan dinamik bir sürece işaret eder. Etkileşim ve iletişim beraberinde var olan yapının değişmesi ve dönüşmesi anlamına gelecektir. Bu durum ise doğal olarak birtakım sorunları gündeme getirecektir.

Göç aynı zamanda kültürlerin etkileşmesi, değişmesi ve dönüşmesi de demektir. Kültürlerin birbiriyle etkileşmesi her zaman bireyleri mutlu edecek sonuçlar doğurmaz. Toplumsal yapıda ve kültür bağlamında ortaya çıkan etkileşim ve değişim toplumda birtakım gruplaşmaların, içe kapanmaların, kutuplaşmaların, ırkçılığın ve gettolaşmanın da nedeni olabilmektedir.

Göçün toplumsal hayata yansıması bağlamında diğer bir etmen de göçün neden olduğu ekonomik maliyettir. Göç edilen ülke ya da göç edilen mekân bağlamında düşünülünce bu durum sonuçta ekonomik bir maliyeti gündeme getirmektedir.[17] Göç emek piyasasını doğrudan etkileyen bir süreç olduğu gibi, aynı zamanda yeni işsizler, yeni iskân politikaları anlamına gelmektedir. İç göç bağlamında düşünüldüğünde de ülke genelindeki nüfusun dağılışındaki dengesizlik, yatırımların da düzensiz dağılmasına neden olacaktır. Kontrolsüz nüfus artışı beraberinde kentlerde alt yapı, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerde yetersizlikler görülmesine aynı zamanda da bu hizmetlerin kalitesinin düşmesine neden olacağı gibi bu durum yeni ekonomik maliyetler anlamına gelecektir. Kısaca, göç alan kentlerde göçün etkisiyle istihdam ve işgücü, kentin yönetimi, mekânsal değişmeler, gelirin dağılımı gibi ekonomik sorunlar ortaya çıkacaktır.[18]

Göç aynı zamanda karar alıcılar için yeni siyasi politikalar anlamına gelmektedir. Bunun en iyi

[13] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5860c9341ba1c6.18292711. (19.12.2016)

[14] Bu sadece ekonomik maliyeti kapsamamaktadır. Uyum başlı başına bir maliyettir. Toplumsal yapının ve var olan düzenin olumsuz etkilenmesi de sonuçta ciddi bir risk ve Avrupa için ciddi bir maliyettir.

[15] Bireyleri entegrasyona tabi tutmak ya da onları değişmeye var olan yeni yapıya adapte olmaya zorlamakta ahlaki ve insani olarak ayrı bir problemdir ve bireylerin bu duruma vereceği tepkilerde doğal olarak farklı karakterlerde olacaktır.

[16] İbrahim Balcıoğlu, *Sosyal ve Psikolojik Açıdan Göç*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.46-47.

[17] Türkiye göçün ekonomik maliyetini en iyi bilen ülkelerden biridir. Suriye'deki iç savaştan kaçarak Türkiye'ye sığınan mülteciler için resmi ağızlardan yapılan açıklamalara göre şu an kadar harcanan meblağ 8 milyar doların üzerindedir. Türkiye'nin mültecilere harcadığı meblağ için bkz. (http://www.haberturk.com, 18.12.2016)

[18] Kaygalak, age, s.20.

örneği Avrupa'nın göç konusundaki tutumudur. Geçmişte Avrupa'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan işgücü ihtiyacını karşılamak için siyasi iktidarlar tarafından arzu edilen bir süreç olan göç bugün ise Avrupa'nın istemediği ya da arzu etmediği bir sürece dönüşmüştür. Bu süreci yürütecek olan ise siyasi karar alıcılardır. Karar alıcıların uygulayacağı politikalar doğal olarak hem kendi halklarının hem de mültecilerin kaderini belirleyeceği gibi aynı zamanda kendi siyasi kaderlerinin de belirleneceği zor bir sürece denk düşmektedir.

Göçün toplumsal hayata yansımaları her zaman olumsuz karakterde değildir. Göçün bir takım olumlu özellikleri de söz konusudur. Her şeyden önce göç sayesinde kültürlerin birbiriyle temasları sadece sorun anlamına gelmez. Kültürel etkileşim bir noktada kültürlerin kaynaşmasına neden olur. Kültürel kaynaşma yeni bir kültürel dokunun ortaya çıkmasına vesile olabileceği gibi iki tarafın da empati duygularının gelişmesini sağlar. Dinamik bir süreç olması sebebiyle göç ekonomik katkı sağlayan bir sürece de dönüşebilir. İşgücü piyasasına yapacağı katkı, dinamik bir nüfus, ekonomik canlılık gibi ögeler de göçün neden olabileceği olumlu özelliklerdir.

Öte yandan her göç aynı zamanda kendi hikâyesini doğurur. Göç esnasında yaşanılanlar, göç edenlerin yer değiştirme karşısında çektikleri zorluluklar, uyum sağlamanın güçlüğü, yeni bir dil, yeni bir mekâna ve yeni insanlara alışmak, yeni bir kültürle yaşamak gibi birçok boyutu söz konusudur. Göç; umutlar, hayaller özlemler vb. birçok bireysel duygu ve düşünceyi bünyesinde barındırdığı gibi, aynı zamanda entegrasyon, toplumsal değişme bağlamında da toplumsal hayatı yakından ve derinden etkileyen bir süreçtir.

2.1. Oltu hakkında kısa bir tarihçe

Bağlı bulunduğu Erzurum ilinin kuzeydoğusunda yer alan Oltu ilçesi, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü sınırları içindedir. Yönetim bakımından bağlı bulunduğu Erzurum iline 124 km. uzaklıkta olan Oltu ilçesi ve çevresi yaklaşık 1400km² yüzölçüme sahiptir. Kuzeybatıdan Yusufeli (Artvin), kuzeyden Olur, doğudan Şenkaya, güneyden Narman, güneybatıdan Tortum ve batıdan Uzundere ilçeleri ile çevrili bulunan Oltu, Gemili Dağı (2892 m.), Kotek Dağı (2115 m.), Kırdağ (2832 m.), Keçeli Dağı (2665 m.), Kıllıdağ (2893 m.), Çataldağ (2728 m.), Karadağ (2980 m.) ve Akdağ (3047 m.) ile Oltu çayı ve kollarının oluşturduğu derin vadilerce şekillenen engebeli bir arazi yapısına sahiptir.[19]

Tarihi kaynaklarda Olti'k, Olhti'k, ve Oltu's diye geçen Oltu'nun tarihi oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. Oltu ismi Kıpçakların bir boy veya oymağından gelmektedir. Ayrıca bu ad, Dağıstan'ın güneyinde bulunan Şirvan bölgesindeki bir kasaba veya köye verilen isimdir. Bölgenin yerleşmeye ilk defa ne zaman açıldığı ve ilk yerleşik kavimlerin kimler olduğu hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Bununla birlikte Oltu'yu da içine alan Çoruh Nehri havzasından, yazılı belgelerde ilk defa MÖ IX. yüzyılda bahsedilmiş olması bölgenin tarihi geçmişinin oldukça eski dönemlere dayandığı fikrini kuvvetlendirmektedir.[20]

MÖ VIII-VII. yüzyıllarda Orta Asya'dan gelen göç dalgalarından Oltu ve çevresi de önemli ölçüde etkilenmiştir.[21]Sırasıyla Saba Türkleri, Medler, Persler, Makedonlar, Arsaklılar, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler ve Arapların egemenliğinde kalan bölge 1080 yılında Selçukluların eline geçmiştir.[22]

Oltu Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra ilk defa "93 Harbi" denilen 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşında düşman işgali ile karşılaşmıştır.[23] Doksanüç Harbi sonunda hayali bir harp tazminatının aşağı yukarı beşte dördü yani 1 milyar 100 milyon ruble (o zamanki 195 milyon Türk altını) tutarındaki para karşılığında Kars, Ardahan, Oltu, Batum, Artvin bölgeleri Anavatandan koparılıp Çarlık Rusya'sına

[19] Emre Dağaşan, *Oltu ve Yöresi Fokloru,* (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2013, s. 3-4.

[20] İ. Kürşat Ağca, "*Oltu'ya Genel Bir Bakış*", Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu, Oltu 1998, s. 2.

[21] Hamza Gündoğdu, Ahmet Ali Bayhan vd., Tarihi ve Kültürel Yönleri ile Oltu, Oltu Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2002, s.4.

[22] Ağca, age, s.2.

[23] Muammer Demirel, "İşgal Yıllarında Oltu", Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu Oltu 1998, s.89.

bırakılmak gibi görülmedik bir felakete uğramıştır.[24]

1918 yılında işgalden kurtulmak amacı ile Oltu İslam Komitesi kurulmuş ve 25 Mart 1918'de Oltu düşman işgalinden kurtulmuştur. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile Oltu, Türk toprakları dışında bırakılmış, 13 Nisan 1919 tarihinde kurulan Bağımsız Şura Hükümeti tarafından 17 Mayıs 1920 tarihine kadar yönetilmiştir. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin Ankara'da toplanması üzerine Oltu Şura Hükümeti'ni temsilen Yasin Haşimoğlu, meclis toplantısına katılmıştır. 17 Mayıs 1920 tarihinde ilçenin tamamen anavatana katılması sağlanmıştır. 1926 yılında da kanunen ilçe statüsüne kavuşmuş ve bugüne kadar ilçe olarak gelmiştir.[25]

2.2. 93 Harbi döneminde Oltu'dan Tokat'a Bir Göç Hikâyesi

Buradan Tokat'a Ermeni Harbi'nde dedem, babam, anam gitmiş. Muhacirlikte Ermeni'den kaçmışlar. Köyden (Ormanağzı) yola çıkıp Oltu tarafından değil de Yusufeli tarafından gitmişler. Babam, dört baldızını götürmüş. Dedem de beraberlerindeymiş. Zıhek' e, Tev'e, Hers'e gitmişler. Buralar Yusufeli civarındaki köyler. Bir araba, bir öküz, bir inekle yola çıkmışlar. Öküz arabasının üstünde ne götürülürse. Tev' e kadar gitmişler. Orada dedem hastalanmış. Yolun kenarında arabayı durdurmuşlar. Dedem ruhunu teslim etmiş. Orada, babam dedemi derede yıkamış, bir yorganın çarşafını da kefen etmişler, yolun kenarına defnetmişler. Dedemin mezarı oradadır. Yola devam ediyorlar, Suşehri'ne gidiyorlar, Zile'ye gidiyorlar. Bir ayın sonunda Tokat'a gidiyorlar ama hepsi perişan olmuş, hastalanmış, bitlenmişler. Babam orda da rençperlik yapma başlıyor. Sonra birisi, üzüm bağı ve içinde de bir ufak ev veriyor, diyor burada kal bağa bak. Epey bir zaman orada kalıyorlar. Aradan yıllar geçiyor. Babam geri dönmeyi düşünmeye başlayınca oradakiler diyor ki, muhacir biz sizi çok sevdik, burada kalın bu bağ da ev de sizin olsun gitmeyin. Babam, ben memleketimi çok özledim gideceğim, diyor. Haziranın sonuna doğru babam arabayı yüklüyor, yola çıkıyorlar. Sanıyor ki geri döndüğümüzde koyduklarımızı bulacağız. Ermeni evleri yakmış, yıkmış, birkaç parça eşya bakır kazan, teşt, bakraç bunları bile çıkarmış parçalamışlar, hiç haberi yok. Bunlar yola çıkıyorlar, bu tarafa geleceklerine yolu şaşırıyorlar, yanlışlıkla Çorum tarafına gidiyorlar, babam derdi, nohudu çok yer, diye. Çorum'a gidiyorlar. Biraz dinlenmek için arabayı durduruyorlar. O sırada dört baldızın en küçüğü nasıl oluyorsa bir yere gidiyor, yolunu kaybediyor, bunu çok arıyorlar ama bulamıyorlar. Tahminim altı yaşlarındaymış. Bu çocuğu yaşlı bir adam buluyor, evine götürüyor. O adamın da varı çokmuş ama evladı yokmuş. Bunu kendine evlat ediyor. Böylece çocuk orada kalıyor. Aradan ne kadar zaman geçiyorsa bilmiyorum bu adam bir de sahipsiz erkek çocuğu buluyor. Onu da büyütüyor, hanımına diyor ki bu çocukları büyüttük, bizim bunlardan başka kimsemiz yok. Bunları evlendiriyorlar. Servetlerini de bunlara veriyorlar. Böylece teyzemin biri Çorum'da kalıyor. Bizimkiler köye geliyorlar ki evler yanmış, yıkılmış, hiçbir şey kalmamış, millet açlıktan kırılıyor. Köyün üstünde Beko'nun Bağı derler bir yer var, orada taşın dibinde arabayı durduruyorlar. Taşın dibine eşyaları indirip bir ateş yakıyorlar ama ateşin üstünde pişirecek hiçbir şey yok. Babam etrafına bakıyor, anama diyor ki bana bir sergi bir de makas ya da bıçak gibi bir şey ver de kıraçta arpa varsa biraz kırpıp getireyim. Babam bir sergi arpa getiriyor. Tokaçlayıp dövüyorlar, öğütüyorlar, un yapıyorlar. Anama diyor ki şimdi bunu sacda pişir. Arpa unu hiç sacda pişer mi, ama anam pişiriyor. Karınlarını doyuruyorlar. Biraz kendilerine geldikten sonra babam diyor ki dut ceciminden (sergi) bana bir pantolon dik, ben de giyip köye içine üstüne doğru gidip bakayım durum nedir. Bir çift çarığı var yatmadan önce suya koyarmış ki biraz gevşesin, sabah da içine ot koyar ayağına takarmış yumuşak olsun diye. Orada bir dam yapıp yerleşiyorlar, idare ediyorlar, anamın diğer bacıları da evlenip göçüyorlar.

Gelelim Tokat'takine. O adam bunun adını Fatma koymuş. İki oğlu, bir kızı olmuş. Çocukları, çevresindekiler buna sen muhacir kızısın, senin aslın asaletin neresi diye soruyorlar. Bu da çok küçükken kaybolduğunu, olanları hayal meyal hatırladığı kadarıyla anlatıyor. Erzurum diye bir yerden Tokat'a oradan da Çorum'a geldiklerini söylüyor. Büyük oğluna diyor ki beni memleketime götür ölmeden bir göreyim. Oğlu sorup soruşturuyor. Oltu'ya geliyorlar. Gelip anamı, teyzelerimi buluyorlar belki kırk sene geçmiş belki de daha fazla. Hasret gideriyorlar.

[24] M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s.10

[25] Dağaşan, age, s.6.

Bir sene de adamın biri geldi bizim bahçeye geldi. Ramazandan sonraydı. Benim adımı verdi, dedenin adını verdi, bunları tanıyor musunuz, dedi. Dedim hayırdır, ne yapacaksın, soruyorsun. Dedi ki ben Çorum'dan geliyorum, bunlar benim akrabammış. Fatma teyzemin yeğeni olduğunu söyledi. Bunu birkaç gün ağırladık. Sonra kurban için hayvan toplayacağını, nerelerden, nasıl bulabileceğini sordu. Dedenle köylere gittiler, epeyce bir hayvan topladılar ama hep veresiye. Deden kefil olmuş, bu da hayvanları toplamış, parasını da bayramdan sonra getireceğini söylemiş. Gitti, gidiş o gidiş. Bir daha da ne gelen oldu ne de para getiren. Artık Fatma teyzemi nasıl tanımış, bizi nereden bulmuş bilmiyorum. Meğerse hiç akrabalığımız falan da yokmuş. Bunu yıllar sonra anladım. Ankara'da bir akrabamız var bir gün o dedi ki senin Çorum'da yeğenin var, biliyor musun? Dedim vaktin birinde biri geldi, akrabamız olduğunu söyledi, biz de inandık, kurban için hayvan topladı, sonra da çıktı gitti. O günden sonra da hiç haberimiz olmadı. Aradık, sorduk, soruşturduk, sonunda bir telefon numarası bulduk. Onu aradım kendimi tanıttım, uzun uzun konuştuk, baktım ki bu Oltu'ya gelen adam değil. Dedi ki Çorum'da sadece bir dayım var başka da kimsemiz yok. Onun da numarasını aldım, aradım. Dedim ben senin teyzenin kızıyım. Dakikalarca ağladı, konuşamadı. Adresini aldım, birkaç gün sonra yola çıkmak için hazırlık yaptım, geleceğimi haber vermek için tekrar aradım ama vefat etmişti. Görmek nasip olmadı. Velhasıl muhacirlik zamanında buralardan çok giden olmuş, kimi yolda hastalanmış, tifo olmuş, verem olmuş ölmüş, kimini giderken canavar yemiş, kimi kaybolmuş, kimi oralarda kalmış bir daha geri dönmemiş. (KK.1)

Sonuç:

İnsanlar tarih boyunca farklı nedenlerle yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Göç hem göç edeni hem de göç edilen yerde yaşayan insanları etkileyen bir süreçtir. Göç bireysel birtakım faktörlerden kaynaklanabileceği gibi toplumsal ve siyasal nedenlerden de kaynaklanabilir. İnsanlık tarihi açısından bakıldığında göç, sadece topoğrafik bir yer değiştirme olayı değildir. Çıkış, harekete geçiş bırakılan değerlerin veya yerleşik düzenin terk edilmesiyle oluşan toplumsal hafızada bir dram ve trajedinin başlangıcıdır. Varış ise yeni coğrafyanın şartlarına ilişkin bir kabulleniş ve kader probleminin içinde yer almadır. Bu yönüyle göç bir yerin geleneğin kolektif bilincinden bilinmeyene yönelmedir.

İnsanların alıştıkları yaşamlarını terk ederek bilmedikleri yeni bir yaşama adım atmaları zor bir süreçtir. Göç etmek başlı başına beraberinde birçok sıkıntıyı gündeme getirmektedir. İnsanlar sahip oldukları bütün mal varlıklarını bir tarafa bırakarak zahmetli bir süreç sonunda göç etmekte ve göç ettikleri yerlerde de birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu bağlamda eski yer ile yeni yer arasındaki insanoğlunun bilgi nesnesiyle ilişkisi ananenin, geleneğin ve anonim kültüre ait sayıtlıların mutlak bir birlikteliğine işaret etmez. Aksine ananevi ve folklorik olarak eskinin bilgi nesnesi adına terk edilişi kolay olmadığı gibi yeninin temellük edilişi de kolay değildir. Bilakis savaşın tarihsel bir şiddet unsuru olarak birey üzerindeki etkisi de dikkate alındığında, insanın bir tarihi problem olarak göç olgusu karşısındaki durumu daha karmaşık hale gelir.

Aynı zamanda göç edilen mekânda yaşayan insanlar için de göç olgusu bir takım sıkıntıların kaynağı olmaktadır. Kendi alıştıkları düzene dışarıdan birilerinin müdahil olması ister istemez toplumsal hayatı doğrudan etkilemektedir. Sonuçta göç hem bireysel hem de sosyal aynı zamanda da edebi yansımaları olan bir olgudur.

Bu bağlamda Türkler tarihin birçok döneminde göç etmek ve göçmenlere ev sahipliği yapmak zorunda kalmışlardır. Göç Türk tarihi için alışılmış bir unsurdur. Ama göç beraberinde umutların, hayallerin, acıların söz konusu olduğu bir sürecin de yaşanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla göç, bireysel olduğu kadar sosyolojik bir tema değerine sahiptir. Ancak göç sürecindeki insanlığın tarihsel hafızası incelenirse tarih, insan gerçeğiyle barışık olabilir.

Kaynakça:

Yazılı kaynaklar:

Ağca, İ. Kürşat, "Oltuya Genel Bir Bakış", Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu, Oltu 1998.

Balcıoğlu, İbrahim, *Sosyal ve Psikolojik Açıdan Göç*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Castles, Stephen- J. Miller, Mark, *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Çev: Bülent Uğur Bal-İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

Dağaşan, Emre, *Oltu ve Yöresi Fokloru,* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2013.

Demirel, Muammer "İşgal Yıllarında Oltu", Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu Oltu 1998.

Faist, Thomas. (2003), *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar***,** Çev:Azat.Z.Gündoğan-Can Nacar, Bağlam Yayınları, İstanbul 2003.

Gündoğdu, Hamza- Bayhan, Ahmet Ali vd., *Tarihi ve Kültürel Yönleri ile Oltu*, Oltu Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara 2002.

Kaygalak, Sevilay, *Kentin Mültecileri Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*, Dipnot Yayınları, Ankara 2009.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü,* Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009.

Özer, İnan, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme***,** Ekin Kitabevi, Bursa 2004.

Petersen, William, "*A General Typology of Migration*",Theories of Migration, Ed.:Robin Cohen Edward Elgar Publishing Limited, England 1996 s.3-13.

Sert, Deniz Şenol, "*Uluslararası Göç Yazınında Bütünleyici Bir Kurama Doğru",* Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar Tartışmalar**,** Ed:Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Yalçın, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

İnternet kaynakları.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK GTS.5857a70b7c78c6.52454489 (19.12.2016)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK. GTS.5860c9341ba1c6.18292711 (19.12.2016)

http://www.haberturk.com/ekonomi/para/haber/1130090-kurtulmus-suriyelilere-7-6-milyar-dolar-harcadik (19.12.2016)

Sözlü kaynaklar:

Kaynak kişi 1: Adı Soyadı: Urfi Dağaşan

Doğum Yeri: Ormanağzı köyü

Yaşı: 90

Öğrenim durumu: Okuryazar değil

Mesleği: Ev hanımı

Kısmet Tarikiyle Ahar Diyara Varanlar: Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre Beyşehir'den İzmir ve İstanbul'a Yapılan Göçler[1*]

Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL
Selçuk Üniversitesi / Konya

Giriş

Çalışmamızın ana kaynağı Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan XIX. yüzyıla ait iki önemli defter serisinden *Nüfus* ve *Temettuat* defterleridir. *Nüfus defterleri*, XIX. yüzyılın başlarında değişen ve gelişen şartlar çerçevesinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrasında açılan yeni ocağa asker toplamak gayesi başta olmak üzere, imparatorluk dâhilinde askerliğe elverişli erkek nüfusun tespit edilebilmesi maksadıyla yapılmış olan sayımlardan oluşmaktadır. Defterler, kazalara bağlı yerleşimlerde yaşayan erkek nüfusun *isim, lakap, yaş, eşkâl ve meslek* bilgilerini ihtiva etmektedir. Hemen hemen aynı dönemlerde, Tanzimat'ın ilan edilmesiyle birlikte, *Ferman*'da ilan edilen yeni malî usuller doğrultusunda herkesin gelirine göre vergi alınması ilkesinin uygulanabilmesi maksadıyla yeni bir tahrir daha yapılmıştır. *Temettuat* adı verilen bu sayımlar, hane reislerinin sahip oldukları emlak, hayvanat ve temettuatlarının dökümünü içermektedir. Bu defterlerde aynı zamanda hane reislerinin *isim, lakap, eşkâl ve meslek* bilgileri de yer almaktadır[2].

Temettuat ve *nüfus* defterlerinin başında öncelikle kaydı tutulan yerleşimin adına yer verilmiştir. Her iki defterde hane reisi esasına göre düzenlenmiş olup, kayıtlarda hane reisinin adı ve mesleği açık olarak belirtilmektedir. Kayıt yapılırken yerleşimde bulunan bütün haneler, hane numarası 1'den başlatılmak suretiyle deftere kaydedilmiştir. Defterlerde yer alan kayıtlarda, hane sahibinin ismi yazıldıktan sonra, kişinin mesleği ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. ***Eğer deftere kaydedilen kişi, ikamet ettiği yerde bulunmuyorsa, kaydın üzerine küçük küçük notlar düşülmek suretiyle, kaydedilen kişinin nerede olduğu, ne işle meşgul olduğu veya kaç yıldır orada bulunduğu belirtilmektedir***. Yukarıda ifade edilen benzerliklerin dışında, her iki defter düzenleniş amacı, tarzı ve içerdiği bilgilerin mahiyeti açısından birbirinden farklı özellikler taşımaktadır. Bu çalışmanın hazırlanmasında defterlerdeki kayıtların üzerinde yer alan söz konusu küçük notlardan yararlanılmıştır[3].

Temettuat defterlerinde, hane reisi dışındaki erkeklerin kaydı yapılmamıştır. Bu nedenle, kayıtlar yerleşimde yaşayan bütün erkekleri ihtiva etmez. Ancak nüfus kayıtlarında hane reisinin adı satır başına yazıldıktan sonra hemen altına büyükten küçüğe olmak üzere hanedeki diğer erkekler de kaydedilmiştir. Bununla birlikte aynı hanede yaşayan hane reisinin kardeşi, yeğeni, kayınbiraderi, amcası, üvey oğlu gibi erkek yakınları varsa onların adları da çocukların isimlerinin arkasından kaydedilmiştir. Diğer

[1] *Bu çalışma, 2005 yılında I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu'nda sunduğum ve 2006 yılında sempozyum bildirileri kitabında yayımlanan "XIX. Yüzyılın Ortalarında Beyşehir ve Çevresinden Büyükşehirlere Yapılan Göçler" isimli tebliğin yeni kaynaklar ve bilgilerle geliştirilmesinden oluşturulmuştur. 2005 yılında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde nüfus defterleri katalogu henüz araştırmacıların hizmetine açık olmadığından sadece temettuat defterlerindeki verilerden yararlanılabilmişti. Nüfus defterlerinin araştırmacıların hizmetine sunulması sonrasında bu veriler de çalışmamızda kullanılabilmiştir.

[2] Hüseyin Muşmal, Müjgan Şahinkaya, "Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre Bozkır Kaza Merkezi'nin Demografik Yapısı, Sosyal Ve Ekonomik Özellikleri (1840–1844)", *Uluslararası Sempozyum Geçmişten Günümüze Bozkır* (6-8 Mayıs 2016), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya 2016, s. 330

[3] Hüseyin Muşmal, Müjgan Şahinkaya, "1844 Tarihli Nüfus Sayımına Göre Beyşehir Kazası", *Turkish Studies*, 10/1 Winter 2015, s. 498.

taraftan hane reisinin kölesi, çırağı, tebaası, kalfası, hademesi gibi aile üyesi kabul edilen bireylerin de defterlere yazıldığı görülmektedir. Defterdeki kayıtlar her yerleşim birimine ait son kaydın bitimiyle birlikte toplam hane ve toplam erkek sayısı verilerek mühürlenmiştir. Bu nedenle defterlerde yerleşim biriminde yaşayan bütün erkeklerin kaydına ulaşılabilmektedir[4].

Nüfus defterlerinde kayıt altına alınan erkekler hane reisine olan yakınlıkları derecesinde oluşturulan sırayla isimleri kaydedildikten sonra bunlara ait eşkâl bilgileri de kayıtlarda yer almıştır. Eşkâl bilgileri genel olarak kişinin boy özelliği ve bıyık, sakal türleri açısından ifade edilmiştir. Kayıtlarda eşkâl bilgilerinin dışında kişilerin yaşı da net olarak ifade edilmektedir. Ayrıca meslek sahibi olan erkeklerin meşgul oldukları mesleklerin isimlerine de yer verilmiştir. Temettuat defterlerinde, insanların bazı fizikî özellikleri ile ilgili bilgiler kısmen yer almaktadır. Eşkâl bilgileri genellikle 1840 yılına ait olan defterlerde yer alırken 1844 yılındakilerde bulunmamaktadır. Nüfus defterlerinde yer alan yaş bilgisine ise Temettuat defterlerinde rastlanmaz. Ancak Temettuat defterlerinde, hane reisinin emlâkı, hayvanları ve yıllık gelirine dair bilgilerden yola çıkılarak göç eden kişilerin sosyal ve ekonomik durumuna dair tespitler de yapılabilmektedir[5].

XIX. yüzyılın ortalarında siyasî ve askerî karışıklıkların yaşanmadığı bir bölge olan Beyşehir ve çevresinden, "*ahar diyarlara*" yapılan göçlerin sebepleri nelerdir? Beyşehir ve çevresinden göç eden aileler hangi şehirleri tercih etmişlerdir? Bu şehirlerin tercih edilmesinde etkili olan faktörler nelerdir? Göç eden bu insanların akıbetleri ne olmuştur? Bütün bu sorulara cevap verebilmek maksadıyla öncelikle göçlerin yönü üzerinde durulacak, sonrasında göçlerin sebepleri araştırılacak ve neticeleri tahlil edilecektir[6]. Yukarıda ifade edildiği gibi, bu çalışmada T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi nüfus defterleri katalogunda bulunan Beyşehir Kazası'na ait temettuat ve nüfus defterleri kullanılmıştır. Temettuat defterlerindeki veriler 2006 yılında yayımladığımız bir başka çalışmada benzer amaçlarla kullanılmıştı[7]. O tarihlerde nüfus defterleri katalogu araştırmacıların hizmetine açık durumda olmadığından kullanılamamıştı. Bu çalışmanın temelini ise *nüfus defterleri* oluşturmuş olup, çalışma temettuat defterlerindeki verilerle desteklenmiştir. Katalogda Beyşehir Kazası'na ait 3311, 3312, 3313, 3314, 3315 numaralarda kayıtlı olmak üzere 5 adet defter bulunmaktadır[8]. Elimizdeki defterler arasında en erken tarihlisi 3311 numaralı ve 25 Z 1251/12 Nisan 1836 tarihli olup 140 sayfadan oluşmaktadır. Ciltli ve ebrulu olarak düzenlenmiş olan defterin ebadı 21x56 olup 1, 36-37, 48-49,140 numaralı sayfaları boştur[9]. Elimizdeki defterlerden en geç tarihlisi ise, 3315 numaralı 25 L 1260/7 Kasım 1844 tarihli olup 252 sayfadan oluşmaktadır. Aynı şekilde ciltli ve ebrusuz olarak düzenlenmiş defterin ebadı 20x50 olup 1-2, 29-30, 180-181, 211-213 numaralı sayfaları boştur[10]. Her iki defterin arasında bulunan defterlerden 3312 numaralı defter 1254/1838-39; 3313 ve 3314 numaralı defter ise 1256/1840-41 tarihlidir. Çalışmamızda daha fazla mukayeseye imkân vermesi ve değişimin daha net olarak tespit edilebilmesi açısından düzenleniş tarihleri arasında 8 yıl bulunan 3311 ve 3315 numaralı defterler esas alınmıştır. Böylece Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılından 3-4 yıl öncesi ve 3-4 yıl sonrasındaki nüfus hareketliliği de gözlemlenmiş olabilecektir.

1251/1836 tarihli Beyşehir Kazası nüfus defterlerinde erkeklerin isim, eşkâl ve meslek bilgileri belirtildikten sonra bu bilgilerin hemen üstüne o kişilerin şehir dışında ya da bölge dışında olmaları halinde notlar düşülerek, kaydedilen erkeklerin nerede olduğu hakkında bazı bilgiler verildiği ifade edilmişti. Bu bilgilerden hareketle, biz 1836 tarihli nüfus defterinde kayıtlı bazı kişilerin geçici/ mevsimlik, kalıcı veya sürekli olup olmadığını bilmeksizin herhangi bir nedenle ahar diyarlara gittiklerini tespit edebilmekteyiz. Böylece ahara giden kişilerin sayılarından hareketle kazaya bağlı yerleşimlerde bu nüfus hareketliliğinin hangi düzeyde ve hangi yüzdeye sahip olduğu hakkında da yorumlar yapılabilir.

1844 tarihli Beyşehir Kazası nüfus defterleri ise, çalışmamız açısından, 1836 tarihli nüfus

4 Muşmal, Şahinkaya, "Bozkır", s. 331.

5 Muşmal, Şahinkaya, "Beyşehir", s. 485.

6 Hüseyin Muşmal, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Beyşehir ve Çevresinden Büyükşehirlere Yapılan Göçler", *I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 11-13 Mayıs 2006, Konya 2006, s. 269.

7 Muşmal, "Büyükşehirlere Yapılan Göçler", s. 270 vd.

8 Temettuat ve nüfus defterlerinde yer alan veriler kümülatif olarak değerlendirildiğinden defterin herhangi bir sayfasına atıf yapmak mümkün olmamakta, defterin tümü referans olarak gösterilebilmektedir.

9 BOA, NFS. d. Nr. 3311. (1836 Tarihli Beyşehir Kazası Nüfus Defteri).

10 BOA, NFS. d. Nr. 3315. (1844 Tarihli Beyşehir Kazası Nüfus Defteri).

defterinden daha nitelikli olarak defterde kayıtlı kişilerin nerede ve ne işle meşgul olduğu ve hatta kaç yıldır/aydır orada bulunduğuna dair bilgiler vermektedir. Böylece 1836 tarihli nüfus defterinin verdiği bilgilere ilaveten 1844 tarihli nüfus defterindeki veriler de kullanıldığında ahar diyarlara giden kişilerin hangi orana sahip olduğu, nerede ve ne işle meşgul olduğu, kaç yıldır orada bulunduğu gibi bilgiler daha anlamlı hale gelmektedir. Nitekim bu veriler çalışmaya giden kişileri göç hikâyelerinin mevsimlik veya sürekli olup olmadığına dair değerlendirme yapmamıza da imkân tanımaktadır. Ayrıca, nüfus defterlerindeki verileri 1840-1844 tarihli temettuat defterlerinde yer alan verilerle de mukayese edebilmek mümkündür. Böylece ahara giden kişilerin emlak, hayvanat ve temettuat dökümlerinin bilinmesi göçlerin nedenlerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Belki de bizim şansımız, temettuat defterlerindeki verilerin yanında Beyşehir Şer'iye sicillerinde yaptığımız taramalar neticesinde 1850'li yıllarda İzmir ve İstanbul'a göç eden kişilerin 25-30 yıl sonraki izlerini de bulabilmiş olmamızdır.

Demografik Yapı

1836 ve 1844 tarihli nüfus defterlerinde, şehir merkezi ile birlikte kazaya bağlı 35 yerleşimin kayıtları bulunmaktadır[11]. Bu defterlerden hareketle 1836-1844 yıllarında Beyşehir Kazası'nın nüfusu hakkında çeşitli tahminler yürütmek mümkündür. 1836 tarihli nüfus defterine göre, kazaya bağlı yerleşimlerde 2.175 hane, 5.924 erkek ve tahminî 11.848 kişi yaşamaktadır. 1844 yılında düzenlenmiş olan nüfus defterine göre, Beyşehir köy ve merkezinde kayıtlı olan hane sayısının 2.458, erkek nüfusun 6.480, tahminî nüfusun 12.960 olduğu söylenebilir. Sekiz yıllık bir dönemde iki sayım arasındaki fark 283 hane, 556 erkektir. Bu durumda hane sayısında %13, erkek nüfusta %,9,39 oranında artış yaşanmış görünmektedir. Tahmini toplam nüfus ise 1.112 kişi artmıştır. Ancak yaklaşık %10 civarındaki bu nüfus artışını ne ile izah etmek gerekmektedir? Nüfus üzerinde gerçek bir artış mı söz konusudur? Yoksa nüfusun deftere yansıtılması hususunda bir hata, yanlış mı bulunmaktadır? Bu durum yerleşim birimleri düzeyinde daha iyi gözlemlenebilir.

1836 kayıtlarına göre, kaza merkezi 359 hane ve 891 erkekten, yani yaklaşık 1782 kişiden ibaret iken, şehir merkezi 1844 kayıtlarında 395 hane, 911 erkek, tahmini 1822 kişiden oluşmaktadır. Buna göre kaza merkezinde yaşanan nüfus artışı %2,24'tür. Bu oranda bir artış 8 yıllık bir zaman dilimi için oldukça makul görünmektedir. 1836'da yerleşim birimleri arasında en yüksek nüfusa sahip olan yer olan, 380 hane, 1047 erkek ve yaklaşık 2100 nüfuslu Doğana Köyü'nde, 1844 yılında %14 civarında bir nüfus artış gerçekleşmiş ve bu tarihte köydeki hane sayısı 457'ye, erkek sayısı 1.193'e ve tahmini nüfus da 2.386'ya ulaşmıştır. Bununla birlikte Beyşehir Kazası'nda Doğana Köyü gibi büyük köylerden olan Manastır Köyü'nde 1836'ya göre 1844'te erkek sayısında (101) %17,66 oranında artış yaşanmıştır. Kazanın nüfus açısından büyük yerleşimlerinde 8 yıllık bir zaman diliminde gerçekleşen bu orandaki artış izaha muhtaç görünmektedir. Ancak kaza dâhilinde oran olarak en dikkat çekici artış, %77,2 ile Şamlar Köyü'ndedir. Köydeki erkek sayısı 1836'da 57 iken, 44 kişi artarak 101'e ulaşmıştır. Diğer taraftan 1836 yılında nüfus açısından kazaya bağlı yerleşimlerden en küçükleri olan Afşar Köyü 7 hane, 20 erkek ve tahmini 40 nüfustan oluşurken; Çiftlik Köyü 8 hane, 18 erkek ve tahmini 36 nüfustan oluşmaktadır. 1844 yılında bu köylerde rakam olarak ciddi bir artış ya da düşüş görülmemiştir[12].

Nüfus defterinde düşülen kayıtlara göre, 1836'da kaza genelinin %8,76'sı (519 erkek) çeşitli sebeplerle "ahar diyara" gitmişlerdir. Bu oran 1844 yılında (841 erkek) %13'e ulaşmıştır. Buna göre Beyşehir Kazası'nda, 1836'dan 1844'e kadar geçen 8 yılda ahar diyara gidenlerin oranının %4,22 oranında artış gösterdiği söylenebilir.

1836'da kazaya bağlı yerleşimlerin %20'sinde ahar diyara herhangi bir göç yaşanmazken, %80'inde yani 28 yerleşimde az veya çok oranda ahar diyara bir göç yaşanmıştır. 1836 yılında yerleşim birimleri içinde ahar diyarlara gidenlerin yüzde açısından en büyük olduğu yer, %29,58 ile Gönen Köyü'dür. Köyde yaşayan 142 erkeğin 42'si, 1836 yılı kaydı sırasında "ahar diyarda" bulunmaktadır. Gönen Köyü bu özelliğini 1844 yılında da sürdürmüş olup köyden ahar diyara gidenlerin oranı %28,15 olarak gerçekleşmiştir. Bu tarihte köyde yaşayan 135 erkeğin 38'i kayıt sırasında ahar diyarda bulunmaktadır. 1836 kayıtlarına göre herhangi bir nüfus hareketliliğinin yaşanmadığı köyler ise, Avşar, Başlamış, Bayat,

[11] Beyşehir Kazası'na bağlı yerleşimlerin isimleri için bkz. Tablo 1.

[12] Beyşehir Kazası'na bağlı yerleşimlerin demografik özellikleri için bkz. Tablo 1.

Doğancık, Huğlu, Karaali, Kurdular adıyla bilinen ve nüfusu diğerlerine nazaran düşük olan köylerdir. 1844 yılında ise kazaya bağlı yerleşimlerin %91,5'inde yani 32 yerleşim biriminde nüfus hareketliliği yaşanmışken, %8,5'inde, yani sadece 3 yerleşimde ahar diyara herhangi bir göç yaşanmamıştır. Bu oranın 1836 yılında %20 olduğu düşünüldüğünde 8 yıllık bir süreçte göç oranının kaza geneline yayılmaya devam ettiği söylenebilir. Diğer taraftan hem 1836'da hem 1844'te ahar diyara göç vermemiş olan tek yerleşim birimin 21 hanelik Kurdular Köyü'dür. Bahsi geçen bu köylerin ortalama hane sayısı 20, erkek sayısı 50, nüfusu ise 100 civarındadır. Bu tarihlerde ahar diyara göç vermiş yerleşimlerin ortalama hane sayısı 75, erkek sayısı 200 ve nüfusları ise 400 civarındadır. Bununla birlikte yüzde olarak en fazla göçün yaşandığı yerleşim olan Gönen Köyü 1836 yılında, 49 hane 142 erkek ve 284 nüfus ile kaza hane sayısı ortalamasının (63,2) ve erkek nüfus ortalamasının (168,9) altındadır. Bu tarihte nüfus itibariyle en fazla göç veren yerleşim birimi ise kaza merkezinden dahi fazla nüfusa sahip olan Doğana Köyü olmuştur. 1836 yılında köyde kayıtlı erkeklerin 198'i (%18,91'i) ahar diyara gitmiştir. Doğana Köyü'ndeki bu oran 1844 yılında %22,88'e ahara giden erkek sayısı ise 273'e ulaşmıştır. 1844 yılında ahar diyara giden kişilerin olmadığı Akburun ve Kırıklı köylerinin ise 20 hane civarında nüfusa sahip küçük köyler olduğu görülmektedir.

1836 ve 1844 yılı verileri mukayese edildiğinde kazaya bağlı yerleşimlerde ahar diyara gidenlerin oranları, 35 yerleşimden 6'sında % 1-3 oranında düştüğü görülürken; 28 yerleşimde artış yaşanmıştır. 1836 yılına göre, yüzde itibariyle en yüksek artış %1800 ile Bademli Köyü'nde gerçekleşmiştir. Sayı olarak bakıldığında, yerleşim birimleri arasında iki ayrı tarihte ahara gidenlerde en yüksek artışın 75 erkek ile Doğana, 38 erkek ile Üskerles Köyü'nde gerçekleştiği görülmektedir. Kaza geneline bakıldığında ise ahara gidenlerin sayısında 1836 yılına göre 1844 yılında % 62 oranında artış yaşandığı görülmektedir[13].

Kısmet Tarihiyle Ahar Diyara Gidenler

Beyşehir Kazası'nda yaşayan erkekleri kaydetmek için, Beyşehir'de bağlı yerleşim birimlerine giden sayım görevlileri bazı erkekleri evlerinde hanelerinde, yani ikamet ettikleri yerlerde bulamadılar. Sayım görevlileri, sayıma nezaret eden veya şahit olan kişilere, hanelerinde mevcut olmayan kişilerin "ahvalini" sorduklarında, bu kişilerin "ahar diyarda" olduklarını öğrendiler. Bazı sayım görevlileri, aldıkları bilgiler çerçevesinde eğer, kişilerin nerde olduğu biliniyorsa onların kayıtlarını yaparak, kaydın üstüne "Deraliye'de, Dersaadet'te, İzmir'de, Aydın'da" ifadeleriyle notlar düştü. Konu komşu onların hangi işle meşgul olduklarına dair bilgi paylaştıysa, bunları belirtmekten de çekinmediler. "İzmir'de hamal, İstanbul'da manav idüğünü" kaydettiler. Hatta 1844 sayımını gerçekleştiren görevliler bu konudaki istihbaratı daha da derinleştirdi ve notların içeriğine kaç yıldır "ahar diyarda" olduklarını dair "Beş yıldır Deraliye'de" veya "Üç yıldır Aydın'da ırgat idüğü", "Kısmet tarikiyle Deraliye'ye gittiği" gibi notları da eklediler. Uzak diyarlara giden bu kişilerin ferdi mi yoksa aileleriyle mi göçtüklerini bilemiyoruz. Ancak en azından, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Beyşehir köylüleri ve şehirlilerinin İstanbul Aydın ve İçel gibi uzak şehir ve bölgelerde çalışmakta olduğu bildiklerimiz arasında bulunuyor[14].

Osmanlı merkezi hükümetlerinin ve Beyşehirlilerin XVI. yüzyılın ikinci yarısında karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri iç göçtü. Anlaşılan bu mesele bütün imparatorluğu etkilemekteydi. Osmanlı kanunlarına göre, bir yerden başka bir yere herhangi bir sebepten dolayı göç etmek teoride yönetimin izni sayesinde gerçekleşirdi. Ancak bu kanuna hem köylüler hem de şehirliler yeterince uymadılar. Çeşitli sebeplerden dolayı, kendi köylerinde geçinemeyen kişiler yeni imkânlar bulmak için yeni yerlere göç ettiler[15].

Beyşehir Kazası'ndan "ahar diyarlara" gerçekleşmiş olan nüfus hareketlerini üç temel hareket olarak incelemek mümkündür. Bunlardan ilki kaza içindeki köyler arasında göçtür. Bunun en geçerli nedeni mevcut zirai alanların yeterli olmaması olarak gösterilebilir. Eğer bir köylünün arazisi kendi köyündeki ailesini beslemiyorsa, bu durumda köylü çeşitli yollarla ekme olanağı bulduğu başka köye göç etmekteydi. Çoğunlukla ekecek arazisi olmayan fakir köylüler araziler buldukları köylere göç etmekteydiler[16]. Bunlardan ikincisi ise kaza dâhilindeki köylerden yakın şehirlere olan kısa mesafeli göçlerdir. Anlaşılan köylüler şehirlilere sağlanan çeşitli imkânlardan, özelikle zirai vergi muafiyetinden

[13] Beyşehir Kazası'ndan Kısmet Tarikiyle Ahar Diyara Gidenler (1836–1844) için bkz. Tablo 2.

[14] M. Akif Erdoğru, *Beyşehir Sancağı'nın 1584 Tarihli Nüfus Sayımı (Beyşehir Seydişehir Bozkır),* İzmir 2004, s. IX.

[15] Erdoğru, *Nüfus*, s. VII.

[16] Erdoğru, *Nüfus*, s. X.

yararlanmak için şehir merkezlerine göçme eğilimde idiler. Bu göçlerin daha çok ailece olan göçler olduğu söylenebilir[17]. Üçüncüsü ve bu çalışmanın konusunu oluşturan göçler ise kaza sınırları içinden, köy veya şehir merkezinde, uzak diyarlara "ahar diyarlar" olan göçlerdir. 1836 ve 1844 yılında tutulan nüfus ve 1840–1844 yıllarında tutulan temettuat defterlerinde bu konuda bilgiler bulmak mümkündür. Bu göçlerin temel sebebinin de "kısmet aramak" olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Defterlerde yer alan notlara göre, 1836 yılında kaza genelinde ahar diyara giden 519 kişinin 444'ü (%85,5'i) İzmir'e, 28'i (%5,5'i) İstanbul'a, 47'si (%9'u) de İzmir ve İstanbul dışındaki şehirlere gitmişlerdir. İstanbul'a giden kişiler, şehir merkezi dışında genellikle *Doğana, Eylikler, Bektemür, Bayındır, Mesudlar, İsa, Karadiğin, Göçü* köylerinden olup İzmir'e giden kişiler ise, şehir merkezi dışında *Avdancık, Bayındır, Candar, Çonya, Doğana, Eğirler, Gönen, İmen ve Üskerles* gibi köylerde yoğunlaşmaktadır. 1844 sayımında defterlere düşülen notlara göre, Beyşehir Kazası'nda kaydedilmiş erkeklerin 703'ü (ahara gidenlerin %83,6'sı) İzmir'e, 83'ü (ahara gidenlerin %9,9'u) İstanbul'a, geriye kalan 55 kişi ise (ahara gidenlerin %6,5'i) Adalı, Afyon, Alanya, Aydın, Bursa, Denizli, Edremit, Gördes, Hersek, Isparta, İbradı, Karaağaç, Konya, Manisa, Mısır, Ormana, Rumeli ve Sivas gibi başka yerlere olmak üzere toplam 6.480 erkekten 841'i yani erkek nüfusunun %13'ü kısmet tarikiyle amacıyla ahar diyara gitmişlerdir[18].

1844 yılındaki kayıtlarda İzmir'e göç veren yerleşimler incelendiğinde bazı yerleşimlerin dikkat çektiği görülmektedir. Örneğin Doğana Köyü'nde nüfus defterinde kayıtlı kişilerin yaklaşık %20'si yani her beş erkekten biri İzmir'e göç etmişlerdir. Beyşehir kazasından İzmir'e giden 703 kişiden 236'sı, yani %33,57'si Doğana Köyü'ndendir. Bu alanda dikkat çeken bir diğer yerleşim ise, Gönen Köyü'dür. Gönen Köyü'nde kayıtlı olan erkeklerin 36'sı, yani %26,67'si (köydeki 4 erkekten 1'i) İzmir'e göç etmiştir. Diğer taraftan İzmir'e gidenler arasında Eğirler 58 kişi (%8,25), Üskerles Köyü 51 kişi (%7,25) ve Beyşehir merkezi 43 kişi (%6,12) ile öne çıkmaktadır[19].

İstanbul'a göç veren yerleşimler incelendiğinde ise, bazı yerleşimlerin dikkat çektiği görülmektedir. Nitekim bunlardan Bektemür Köyü'nde nüfus defterinde kayıtlı kişilerin yaklaşık %10,5'i İstanbul'a göç etmişlerdir. Yani bu köyde her on erkekten biri İstanbul'a göç etmiştir. Beyşehir Kazası'ndan İstanbul'a giden 83 kişiden 9'u, yani %10,84'ü Bektemür Köyü'ndendir. Ancak Beyşehir Kazası'ndan İstanbul'a gidenler arasındaki en yüksek yüzde, %27,71 ile Doğana Köyü'ne aittir[20].

1836 tarihinde Beyşehir Kazası'ndan "ahar diyara" giden erkeklerin ortalama yaşı 30'dur. Bu yaş İstanbul'a gidenlerde 35, İzmir'e gidenlerde 30 civarında iken, ikisi dışındaki şehirlere gidenlerde 25'e düşmektedir. Beyşehir Kazası'ndan ahar diyarlara giden 519 kişinin 265'i (%51'i) hane reisi (ortalama yaşı 38), 171'i (%33'ü) hane reisinin oğlu (ortalama yaşı 22,9), 66'sı (%12,7'si) hane reisinin kardeşi (ortalama yaşı 24), 7'si hane reisinin torunu (%1,4), 10'u ise hane reisinin damadı, eniştesi, kaynı, yeğeni ve kölesi gibi akrabalarıdır.

1844 tarihinde Beyşehir Kazası'ndan ahar diyara giden erkeklerin ortalama yaşı 28'dir. Bu yaş İstanbul'a gidenlerde 32, İzmir'e gidenlerde 27 civarında iken, diğer şehirlere gidenlerde 29'e düşmektedir Beyşehir Kazası'ndan ahar diyara giden 841 kişinin 443'i (%52,7'i) hane reisi (ortalama yaş 34), 274'i (%32,5'ü) hane reisinin oğlu (ortalama yaş 20,1), 85''i (%10,1'si) hane reisinin kardeşi (ortalama yaş 23), geriye kalan 39'u ise hane reisinin torunu, damadı, eniştesi, kaynı, yeğeni ve kölesi gibi akrabalarıdır.

Bu göstergelere göre ahar diyara gidenlerin genç yaşta oldukları söylenebilir. 1836 yılında Beyşehir Kazası'ndan ahar diyarlara giden erkeklerden en yaşlısı Göçü Köyü 37 numaralı hanede 108 numarada kayıtlı 80 yaşında olan "Orta boylu, kır sakallı Dağlıoğlu Çiftçi Ahmed bin Mustafa"dır. Ancak yaşı ilerlediği halde Beyşehir'den ahar diyarlara giden erkekler sadece çiftçi Ahmed'ten ibaret değildir. Örneğin, Doğana'da 9 numaralı hane reisi Çakaloğlu Süleyman bin Ahmed, 62 numaralı hane reisi

[17] Erdoğru, *Nüfus*, s. IX.

[18] 1841 nüfus sayımlarına göre Doğanhisar Kazasından 1841 yılında nüfusun %2'lik bölümü Edirne'ye göç etmiştir. Ancak bu göçlerin nedenleri ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Fuat Uçar, "1841 Sayımlarına Göre Doğanhisar Kazasında Nüfus ve Nüfus Yapısı", *I. Ulusal Doğanhisar ve Çevresi Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu*, 5-7 Ekim 2012, Konya, s.320.

[19] Beyşehir Kazası'ndan Kısmet Tarikiyle İzmir'e Gidenler (1836–1844) için bkz. Tablo 3.

[20] Beyşehir Kazası'ndan Kısmet Tarikiyle İstanbul'a Gidenler (1836–1844) için bkz. Tablo 4.

Kelhasanoğlu Mehmed bin İsmail, Eğirler 68 numaralı hane reisi Hacı Ahmedoğlu Hidayet bin Ahmed, 109 numaralı hane reisi Gulamınoğlu Kır Hüseyin bin Abdullah 70 yaşında oldukları halde İzmir'e gitmişlerdir. Diğer taraftan 65 yaşında 3 hane reisi, 60 yaşında 14 hane reisi, 55 yaşında 12 hane reisi, 50 yaşında 20 hane reisinin Büyükşehirlere gittiği görülmektedir. Hane reislerinin 130'u (%25'i) 40 yaşın üstündedir. Gidenlerin arasında en küçüğü Gönen Köyü 45 numaralı hane 134 numarada kayıtlı Velioğlu Süleyman bin Ali'nin oğlu Yusuf'tur. Yusuf, 32 yaşındaki babasıyla birlikte İzmir'e gitmiştir. Benzer şekilde İmen Köyü 22 numaralı hane 67 numarada kayıtlı Mahaloğlu Çiftçi Ali bin Ahmed'in oğlu Halil de 13 yaşında olup İzmir'e gitmiştir. Halil'in 20 yaşındaki kardeşi İbrahim'le birlikte İzmir'e gittiği anlaşılmaktadır. Gidenlerin arasında 14 yaşında 4, 15 yaşında 7, 16 yaşında 15 erkeğin de bulunduğu görülmektedir. 14-15 yaşındaki gençlerin gittikleri bölgelerde babalarıyla veya ağabeyleri ile birlikte olduğu anlaşılmaktadır.

1836 yılında Beyşehir Kazası'ndan ahar diyarlara gidenlerin bazıları beraberlerinde oğulları ve kardeşlerini de götürmüşlerdir. Örneğin, Doğana Köyü 17 numaralı hane reisi Abdi Mustafaoğlu İbrahim bin Mustafa'nın 45 yaşındaki Hacı Mustafa, 35 yaşındaki Süleyman, 27 yaşındaki Osman ve 22 yaşındaki İbrahim isimli 4 oğlu İzmir'dedir. Yine Doğana Köyü'nde 88 numaralı hane reisi 55 yaşındaki Sipahioğlu Abdullah bin Ali 16 yaşındaki oğlu İsmail ve 13 yaşındaki oğlu Ali ile birlikte İzmir'e gitmişlerdir. Benzer şekilde Eğirler Köyü'nden 99 numaralı hane reisi 60 yaşındaki Velibaşoğlu Veli bin Mehmed, 20 yaşındaki oğlu Hasan ve 20 yaşındaki kölesi Mustafa ile birlikte İzmir'dedir. Gönen Köyü'nden 34 numaralı hane reisi 45 yaşındaki Mollaoğlu Mehmed bin Mehmed 22 yaşındaki oğlu İsmail ve 14 yaşındaki oğlu Yusuf ile birlikte İzmir'dedir.

Göç Edilen Şehirler

Konya Vilayeti'nin başka bölgelerinde de kısmen görülen ve Hatunsaray çevresinde İzmir'e gitmek, Beyşehir bölgesinde ise Aydın'a gitmek olarak adlandırılan bu âdetin tam olarak ne zaman ortaya çıktığını tespit etmek oldukça zordur. Başlangıçta mevsimsel bir göç hareketi olarak güz aylarında tarlasını eken çiftçilerin hasat mevsimine kadar geçecek olan 6–7 aylık boş zamanlarında ek gelir temin etmek amacıyla İzmir, Aydın ve Manisa taraflarına gitmeleri Tanzimat'ın ilan edildiği dönemlerde yoğunlaşmıştır[21].

Yukarıda ifade edildiği gibi 1844 tarihli nüfus defterlerinde ahar diyarda bulunduğu kaydı düşülen kişilerle ilgili notlarda gitmiş oldukları bölgelerde kaç yıldır bulundukları dair bilgiler de bulunmaktadır. 1844 tarihli defterlerde Beyşehir Kazası'ndan ahar diyara gittiği belirtilen 841 kişinin 682'sinin (yani %81'inin) kaç yıldır Beyşehir dışında olduğu belirtilmiş, 159 kişinin (%19'unun) ise belirtilmemiştir. Ahar diyarda olduğu belirtilen kişilerin ne zamandır aharda bulunduğuna dair kayıtlarda 3-6-9 ay, 1-2-3-5-7-10 veya 15 seneden beri gibi ifadeler kullanılmıştır. Kaç yıldır ahar diyarda olduğu belirtilen 682 kişinin, kayıtlarında düşülen rakamların ortalaması alındığında 3 yıl gibi bir sonuç çıkmaktadır.

Bu kayıtlara göre, en uzun süredir Beyşehir dışında bulunduğu belirtilen kişi 20 yıldır İzmir'de bulunan ve Bademli Köyü 11 numaralı hanede kayıtlı 45 yaşındaki Hüseyin bin Hacı Mustafa'dır. Bununla birlikte 15 yıldır Beyşehir dışında bulunduğu belirtilen 6 kişi, 11-12-13 senedir ahar diyarda bulunduğu belirtilen 6 kişi, 10 yıldır dışarıda bulunduğu belirtilen 20 kişi bulunmaktadır. Ahar diyarda olduğu belirtilenler arasında 1 ila 5 yıl dışarıda olanların oranı %89, 5 ila 10 yıl dışarıda olanların %9, 10 ila 20 yıl arasında aharda olanların oranı ise, sadece %2'dir.

Nüfus defterlerinde başka yerde olduğu hakkında bilgi notu düşülen kişilerin bir kısmının gittikleri bölgelerde ne işle meşgul olduklarına dair bilgiler de verilmiştir. Beyşehir dışında olduğu belirtilen 682 erkeğin 356'sının (%52,2'si) gittiği yerde ne işle meşgul olduğu veya ahara hangi sebeple gittiği hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar arasında *aşçılık, berberlik, çerçicilik, çıraklık, debbağlık, devecilik, dülgerlik, esnaflık, hamallık, imamlık, kahvecilik, katırcılık, kayıkçılık, leblebicilik, manavlık, müezzinlik, sandıkçılık* gibi mesleklerle uğraşanlar, ticaret yapanlar, tahsilde bulunanlar veya kısmet tarikiyle ahara gidenler bulunmaktadır. 1844 tarihili nüfus defterinde aharda ne işle meşgul olduğu belirtilenlerden 189'u (%53'ü) hamallık, 40'ı (%11,23'ü) imamlık, 43'ü (%12'si) kısmet aramak, 22'i (%6'sı) manavlık, 20'si (%5,60'sı) ticaret, 14'ü (%4'ü) tahsil yapmak amacıyla İzmir ve İstanbul'a gitmişlerdir. Beyşehir'den

[21] Mehmet Yılmaz, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Hatunsaray Nahiyesinde Nüfus ve Nüfus Hareketleri", *I. Uluslararası Hatunsaray ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu Bildirileri*, Konya 2012, s.327.

dışarıya giden hamalların 176'sının (%93,1'inin) İzmir'de olması, aynı şekilde Beyşehir'den İstanbul'a giden manavların 18'inin (yani %86'sının) İstanbul'da olması da dikkat çekicidir[22]. Fakat Beyşehir'den dışarıya giden imamlardan 36'sının (%92,3'ünün) İzmir ve İzmir'e bağlı Karaburun, Urla, Çeşme, Tire gibi yerlerde imamlık yapmaları da göze çarpmaktadır.

Sadece hane reislerinin kaydının bulunduğu temettuat defterlerinde mesleği belirtilen 141 hane reisinden, aharda ne işle meşgul olduğu belirtilenlerden 51'i (%36,17'ü) hamallık, 13'ı (%9,21'i) imam, 13'ü ırgat, 11'i (%7,80'sı) manavlık, 7'si (%5'i) ticaret yapmak amacıyla İzmir ve İstanbul'a gitmişlerdir. Beyşehir'den dışarıya giden hamalların 46'sının (%91,1'inin) İzmir'de olması oldukça dikkat çekicidir.

Ticaret yapmak ve kısmet aramak amacıyla ahara gidenlerin %65-70'inin İzmir'de, %15-20'sinin de İstanbul'da bulunuyor olması da önemlidir. Beyşehir'den İstanbul'a gidenler genellikle manavlık, kayıkçılık, leblebicilik ve nispeten hamallık gibi mesleklerle meşgulken, İzmir'e gidenlerin hamallık, imamlık ve ticaret ile meşgul oldukları görülmektedir. İzmir'e giden 703 kişiden 274'ünün İzmir'de ne işle meşgul oldukları ifade edilmiştir. Defterlere göre İzmir'e giden Beyşehirlilerin 176'sı hamal, 36'sı imam, 12'si tüccar, 4'ü manav, 2'si esnaf, 2'si debbağ, 2'si sandıkçı, 2'si kahveci, 2'si çerçi, 2'si berber, 1'i çırak, 1'i katırcı, 1'i deveci, 1'i kalaycı, 1'i kiracı, 1'i aşçıdır. İzmir'e gidenlerden 28 kişi kısmet tarikiyle yani iş arama maksadıyla İzmir'e gitmiştir. Hamallık, İzmir'e gidenlerin meşgul oldukları mesleklerin başında gelmektedir. İzmir'e gidenlerin %64'ü hamallık, %13'ü de imamlık yapmaktadır.

Defterlere göre İstanbul'a giden 83 kişiden 52'sinin (%62,65) mesleği kayıtlara yansımıştır. İstanbul'a giden Beyşehirlilerin 18'i (%34,62) manav, 9'u (%17,31) hamal, 6'sı (%11,54) leblebici, İzmir'e gidenlerden 7'si (13,46) kişi kısmet tarikiyle İstanbul'a gitmiştir. Manavlık, İstanbul'a gidenlerin meşgul oldukları mesleklerin başında gelmektedir. Beyşehir Kazası nüfus defterlerinde bazı erkeklerin kaza dışında tahsilde olduklarına dair notlar düşülmüştür. Tahsilde olanların bazılarının nerede ve hatta hangi okulda tahsilde oldukları belirtilirken, bazılarının sadece kaza dışında tahsilde olduğu ifade edilmektedir. Beyşehir Kazası nüfus defterlerinde toplam 15 erkek kaza dışında tahsildedir. Bunlardan 4 kişi İzmir'de, 4 kişi İstanbul'da, 2 kişi Konya'da, 2 kişi Bursa'da, 1'i Manisa'da, 1'i Nazilli'de, 1'i Karaağaç'tadır. İstanbul'da olanların biri Süleymaniye Medresesi'nde tahsilde iken, bir diğeri Hediye Medresesi'nde talebedir. Tahsil için kaza dışına çıkanların önemli bir kısmı Davgana Köyü'nden iken, bir kısmı da Beyşehir merkez ile Başlamış, Gönen, Manastır ve Göçü köylerindendir.

XIX. yüzyılda Beyşehir bölgesinden Büyükşehirlere yapılan göçler özellikle iki kentte yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki imparatorluğun asırlardır başkentliğini yürüten ve sürekli cazibe merkezi olan İstanbul, diğeri ise XIX. yüzyılda liman kentlerinin önem kazanması ile birlikte iş imkânları açısından çekici hale gelen İzmir'dir[23]. Beyşehir'den "ahar diyara gidenler" neden İzmir veya İstanbul'u tercih etmişlerdir. Bu insanların "kısmet aramak" amacıyla ahara gittikleri düşünüldüğünde, tercih edecekleri bölgelerin iş veya istihdam açısından uygun fırsatlar oluşturan bölgeler olmaları beklenir.

1838 İngiliz Ticaret Anlaşması'yla İzmir Limanı'nın önem kazanması ve Tanzimat'ın İlanı'yla birlikte meydana gelen gelişmeler Beyşehir ve çevresinden ahar diyarlara ve özellikle İzmir'e yapılan göç hareketini tetiklemiş olmalıdır. Nitekim İzmir'e giden erkeklerin büyük çoğunluğunun niteliksiz işçiler (hamal) olması İzmir Limanı'nda bu insanların hamallık yaptığını düşündürmektedir. Diğer taraftan İstanbul'a giden erkeklerin daha nitelikli meslek sahibi oldukları görülmektedir. Temettuat defterlerine göre Beyşehir'den İstanbul'a gidenlerin %39,29'u manav, %17,86'si hamal, %17,86'si leblebicilik yapmak veya kısmet aramak amacıyla İstanbul'a gitmişlerdir. Beyşehir bölgesinden dışarıya giden işçilerden mesleği hamal, ırgat, ya da hizmetkâr olanlar yani bir nevî vasıfsız işçiler daha çok İzmir'i, vasıflı işçiler ise İstanbul'u tercih etmiştir[24].

Buraya kadar Beyşehir ve çevresinden Büyükşehirlere yapılan göçlerin yönü hakkında bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Başkaca sebepler de bulunmasına rağmen temel sebebin "geçim derdi" olduğu, yani bütün bu yer değiştirmelerin "maişeti temin edebilmekten" kaynaklandığı söylenebilir. XIX. yüzyılın ortalarında Beyşehir ve çevresinden Büyükşehirlere çalışmaya giden hane reislerinin

[22] Temettuat ve Nüfus Defterlerinde Beyşehir'den İzmir ve İstanbul'a Giden Hane Reislerinin Meslekleri için bkz. 7 ve 8.

[23] Muşmal, "Büyükşehirlere Yapılan Göçler", s.269-270.

[24] Muşmal, "Büyükşehirlere Yapılan Göçler", s. 269.

sahip oldukları ortalama toprak miktarı havza ortalamasının hayli altında bulunmaktadır. Hatta Büyükşehirlere göç etmiş bazı hane reislerinin hiç toprağı yoktur. Arazisi olanların da arazilerinin neredeyse yarısını nadasa bıraktığı veya kiraladığı anlaşılmaktadır. Beyşehir'den Büyükşehirlere gidenlerin sahip oldukları toprak miktarları ortalama 10 dönüm civarındadır. Diğer taraftan Beyşehir ve çevresinden Büyükşehirlere göç eden hane reislerinin hayvan miktarlarının da oldukça az olduğu görülmektedir. Nitekim Beyşehir ve çevresinde hane başına düşen ortalama hayvan miktarı 15 civarında iken ahara gidenlerin ortalama 7 hayvanı bulunmaktadır[25]. Yani ziraî faaliyetlerin yürütülmesi için en az arazi kadar önemli bir unsur olan hayvan miktarı da diğer hane reislerinin sahip oldukları hayvan miktarının yarısından daha azdır. Netice olarak söylenebilir ki, buraya kadar ifade edilen göstergelerden anlaşıldığına göre Beyşehir ve çevresinden Büyükşehirlere göç edenlerin geçimlerini temin etmelerine imkân tanıyan sermayelerin, havzada yaşayan diğer insanlara göre %50 daha azdır. Dolayısıyla bu oranda bir miktar onların geçimlerini sağlayacak yeterlilikte değildir[26].

Beyşehir ve çevresinden Büyükşehirlere giden hane reisleri gidecekleri şehri seçerken bilinçli bir tercih yapmış olmalıdır. Daha doğrusu Büyükşehirlerde bir takım becerilere sahip olan insanlar daha avantajlı konuma geleceğinden, Beyşehir ve çevresinde bazı vasıflara sahip olan insanların daha çok, bu vasıflarının itibar gördüğü İstanbul'u tercih ettikleri görülmektedir. 1844 yılından önce İzmir'e mevsimlik işçi olarak çalışmaya gittikleri anlaşılan Beyşehirlilerin bir kısmı XIX. yüzyılın ortalarında hizmet sektöründe çalışmaya devam ediyordu[27]. Bu dönemde ticaret için İzmir'e gidip gelenler de bulunuyordu[28]. Göç ettikleri dönemde hizmet sektöründe çalışmaya başlayan Beyşehirliler zamanla daha fazla para kazanabilecekleri sınaî ve ticari sektörlere geçiş yapmışlar, kendi işlerini kurmuşlar ve mülk sahibi olmuşlardır. Örneğin Gönen Köyü'nde el-Hâc Ahmet Ağa b. Ömer Ağa İzmir'de eski mahkeme civarında Paşa Hanı bitişiğinde tahmis (kahve kavrulan satılan yer) dükkanına sahip bulunmaktaydı[29]. Davgana Yenice Mahallesi'nden Halil Çelebi b. Mehmet İzmir'de Kasap Hızır Mahallesi'nde *fevkani 3 oda ve tahtani 1 oda bir matbah ve 1 kenef ve 1 miktar havludan* ibaret olan bir eve[30], Emen Köyü'nden Hüseyin oğlu Ömer'in validesi Ayşe bt. İbrahim'den intikal etmiş olan İzmir'de mahkeme önünde 155 ve 168 numaralı 2 dükkana sahipti[31]. Davgana Köyü Yenice Mahallesi'nden iken vefat eden Osman'ın İzmir'de Kasap Hızır Mahallesi'nde 175 numarada[32], Fasıllar Köyü'nden iken vefat eden Ömer b. Musa'nın İzmir'de babasından intikal eden 1 dükkânı vardı[33]. Yine Davgana Köyü'nden Hidayet b. Hacı Ali, İzmir Ali Paşa Caddesi'nde bir berber dükkânına sahipti[34]. Diğer taraftan Gönen Köyü'nden Keziban, Emine ve Şerife bt Ali b. Abdullah Hatunlar babaları mirasından İzmir'de Ali Paşa Caddesinde 83 numarada el-Hâc Osman Ağa Vakfı'na senelik 24 kuruş kirası bulunan dükkanlara sahiptir[35].

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Şer'iye sicillerinde hakkında bilgi edinilebilen Beyşehirlilerin birçoğu İzmir'de dükkân ve ev sahibi olmuşlardır. Bunların Eski Mahkeme civarında Paşa Hanı'nda, Ali Paşa Caddesi'nde, Hükümet Konağı civarında, Kemer Altı Çarşısı'nda dükkânları; Kasap Hızır Mahallesi'nde dükkânları ve evleri bulunmaktaydı[36]. İstanbul'daki Beyşehirlilerin de zamanla mülk sahibi olduklarına dair örnekler mevcuttur[37]. XX. yüzyılın başlarında hâlâ Konya Vilâyeti'nden İzmir bölgesine mevsimlik olarak çalışmaya giden başka kişilerin de bulunduğu, hatta bu

[25] Beyşehir ve çevresinden Büyükşehirlere göçen hane reislerinin ortalama emlak ve hayvanatına dair liste için bkz.Tablo 10.

[26] Bu konuda bahsi geçen bu çalışmada geniş bir analiz yapılmış olduğundan, söz konusu analizler burada tekrar edilmemiştir. Muşmal, "Büyükşehirlere Yapılan Göçler", s. 269-276.

[27] XIX. yüzyılın sonlarında Beyşehir Çukurkent Köyü'nden İzmir'in Tire Çiftliğinde ve Beyşehir Üskerles Köyü'nden İzmir'in Menemen Kazası Koyun Deresi'nde hizmetkârlık yapanlar vardı. BŞS, Nr. 247, s.46-2, 53-3.

[28] Bunlardan Beyşehir Hacı Armağan Mahallesi'nden Şaban Efendi b. Osman Efendi İzmir'de ticaret için bulunmakta ve Urlacı Hanı'nda kalmaktadır. Beyşehir Şeriye Sicili, (BŞS), Nr. 242, s.73-1; Başka örnekler için bkz. Nr. 246, s. 23-2, Nr. 247, s. 53-3, 20-2.

[29] 1888, BŞS, Nr. 246, s. 42-1.

[30] 1897, BŞS, Nr. 247, s. 79-2.

[31] 1896, BŞS, Nr. 247, s. 33-1.

[32] 1896; BŞS, Nr. 247, s. 55-1.

[33] 1896; BŞS, Nr. 247, s. 58-1.

[34] 1889, BŞS, Nr. 246, s. 49-1.

[35] 1896, BŞS. 247/21/1; Bu tür örnekleri artırmak mümkündür. BŞS. Nr. 247, s. 82-1, 46-2.

[36] BŞS, Nr. 247, s. 84-1, 82-1, 79-2, 66-1.

[37] Örneğin, Beyşehir Eylikler Köyü'nden İbrahim b. Ahmet'in İstanbul Aksaray'da babası Ahmet Ağa'dan intikal eden bir leblebici dükkânı bulunmaktadır. 1896, BŞS. Nr. 246, s. 48-1.

durumun XX. yüzyıl boyunca da devam ettiği anlaşılmaktadır[38]. Günümüzde bile Konya ve çevresinden İzmir ve İstanbul gibi şehirlere göçler devam etmektedir. Yapılan yeni araştırmalarda Beyşehir Gölü'nün kuzey ve batısında buluna bazı köylerde de günümüzde yüksek bir göç eğilimin olduğu, göç edenlerin büyük çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu, işsizlik, arazinin miras yoluyla parçalanması ve tarım ve hayvancılık gelirlerinin azalmasının göçün başlıca nedenleri olduğu ifade edilmektedir[39].

Sonuç

Çalışmamızın ana kaynakları olan, Beyşehir nüfus ve temettuat defterlerini bu çalışma için nitelikli kılan özelliklerin başında, hane reisi veya hanenin erkek üyesi hakkında kaydın hemen üzerinde küçük notlarla bilgiler verilmiş olması gelmektedir. Nüfus defterlerindeki veriler ele alınırken mesele bu defterlerin tarihçiler açısından ne ifade ettiğidir.

Beyşehir ve çevresinden ahar diyarlara gidenlerin hangi şehirleri tercih ettikleri defterlerde açık bir şekilde ifade edilmektedir. Ahara gidenlerin bazılarının kaç yıldır aharda bulundukları da kaydedilenler arasındadır. Defterlerde bu kişilerin gittikleri bölgelerde ne işle meşgul oldukları da kaydedilmiştir. Ancak "kısmet aramak" amacıyla ahara gidenlerin böyle bir tercihte bulunmalarının sebebi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmaz. Ancak bu konuda çeşitli tahminler yürütmek mümkündür. Temettuat defterlerinden açıkça anlaşılmıştır ki, 'Beyşehir nüfus defterlerindeki notlardan göç ettiği anlaşılan erkeklerin', Beyşehir ve çevresindeki arazileri geçimlerine yetecek büyüklükte değildir. Şüphesiz yeterli olsaydı, başkaca etkenlerin de sebep olduğu göz ardı edilirse, bu kadar yoğunlukta insan (%13) Beyşehir ve çevresinden büyük şehirlere göç etmeyi düşünmezlerdi. Tahsilde olan gençler istisna tutulursa, İzmir ve İstanbul gibi büyük şehirlere çalışmaya giden %13'lük nüfusun bu maceraya kalkışmasının geçerli bir sebebi olmalıdır. Nüfus ve temettuat defterleri, kâtibin diliyle, yani "kısmet tariki" ifadesi ile özetlenmiş küçük notlarla bize ifade etmektedir. "Kısmet tariki" üzerinde düşünülmesi gereken bir ifadedir. Bizim tespitlerimize göre XIX. yüzyılın ortalarında yaşayan bazı Beyşehirliler Beyşehir ve çevresinde maişetlerini temin edecek ve hayatlarını sürdürecek yaşam örgüsünden yoksun kalmışlardır. Bu nedenle kısmetlerini aramak arzusuyla Beyşehir'den ayrılarak, Büyükşehirlere gitmeyi uygun görmüş ve orada günümüzün tabiriyle "ne iş olursa yaparım" yahut "elimden her iş gelir" anlayışı ile hareket etmiş olmalıdırlar.

Defterlerde yer alan verilere göre Büyükşehirlere giden Beyşehirlilerin önemli bir kısmı gittikleri yerlerde hamallık yapmaktadır. Bu durum bize göstermektedir ki, bu insanların çoğu niteliksiz işçidir ve hizmet sektörüne hamallık yaparak geçimlerini temin etmektedir. Aralarında 5,10 hatta 15 yıldır Büyükşehirlerde olan insanların yıllarca aynı mesleği sürdürmüş olmaları bu meslekte kazanılan paranın tatminkâr olduğunu düşündürmemeli. Şüphesiz kişinin sahip olduğu tarımsal tecrübe onun büyük şehirde hamallık veya ırgatlık yapmaktan başka mesleği icra edebilecek yeterlilikte değildir. Aydın, Bursa, Denizli vs gibi ahar diyarlara gidenlerin de tarım işçisi olduğu söylenebilir. Başlangıçta geçici veya mevsimlik, daha çok ferdi bir göç olarak başlayan, "ahar diyara gidenlerin" hikâyesi zamanla kalıcı ve aile, sülale uzantılarıyla gelişmiş ve genişlemiştir. Elimizdeki verilere göre mesleki açıdan daha nitelikli olanlar ise İstanbul'u tercih etmişlerdir. Manavlık, kayıkçılık ve leblebicilik bunlar arasında yer almaktadır.

Buraya kadar söylenenlerin sonucu olarak söylenebilir ki, Osmanlı döneminde Beyşehirlilerin "acı vatanı" İzmir ve İstanbul gibi iki Büyükşehir olmuştur. Bugün İzmir ve İstanbul'da yaşayan ve dedelerinden, Konya'dan Karaman'dan geldikleri yönündeki anlatıları dinleyenlerin önemli bir kesimi Beyşehirlidir.

Kaynaklar

A-Arşiv Kaynakları

[38] Bkz. Mehmet Yılmaz, *Konya Vilâyetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)*, (SÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1996, s. 259.

[39] Bkz. Mehmet Korkmaz, "Orman Kaynaklarında Doğa Turizmi Etkinliklerinin Ekonomik Çözümlemeleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri A, S 2, Isparta 2001, s.115.

Beyşehir Şeriye Sicilleri, (BŞS), Nr. 242, 246, 247.

Nüfus Defterleri (BOA, NFS. d.) Nr. 3311. (1836 Tarihli Beyşehir Kazası Nüfus Defteri), Nr. 3315. (1844 Tarihli Beyşehir Kazası Nüfus Defteri).

B-Yayımlanmış Kaynaklar

Erdoğru, M. Akif, *Beyşehir Sancağı'nın 1584 Tarihli Nüfus Sayımı (Beyşehir Seydişehir Bozkır),* İzmir 2004.

Korkmaz, Mehmet, "Orman Kaynaklarında Doğa Turizmi Etkinliklerinin Ekonomik Çözümlemeleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri A, S. 2, Isparta 2001.

Muşmal, Hüseyin, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Beyşehir ve Çevresinden Büyükşehirlere Yapılan Göçler", *I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 11-13 Mayıs 2006, Konya 2006.

Muşmal, Hüseyin, Müjgan Şahinkaya, "Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre Bozkır Kaza Merkezi'nin Demografik Yapısı, Sosyal Ve Ekonomik Özellikleri (1840–1844)", *Uluslararası Sempozyum Geçmişten Günümüze Bozkır* (6-8 Mayıs 2016), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya 2016.

Muşmal, Hüseyin, Müjgan Şahinkaya, "1844 Tarihli Nüfus Sayımına Göre Beyşehir Kazası", *Turkish Studies*, 10/1 Winter 2015.

Uçar, Fuat, "1841 Sayımlarına Göre Doğanhisar Kazasında Nüfus ve Nüfus Yapısı", *I. Ulusal Doğanhisar ve Çevresi Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu*, 5-7 Ekim 2012, Konya 2012.

Yılmaz, Mehmet, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Hatunsaray Nahiyesinde Nüfus ve Nüfus Hareketleri", *I. Uluslararası Hatunsaray ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu Bildirileri*, Konya 2012.

Yılmaz, Mehmet, *Konya Vilâyetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)*, (SÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1996.

Tablo 1: Nüfus Defterlerine Göre Beyşehir Kazası'nın Demografik Yapısı (1836-1844)

Yerleşim Adı	1836 HS	1844 HS	1836 ES	1844 ES	Fark Rakamla	Fark %
Kaza Merkezi	359	395	891	911	20	2,24
Akburun	23	24	77	73	-4	-5,19
Avdancık	52	53	128	140	12	9,38
Avşar	7	12	20	22	2	10,00
Bademli	35	42	101	101	0	0,00
Başlamış	20	21	61	65	4	6,56
Bayat	15	17	39	43	4	10,26
Bayındır	55	69	149	156	7	4,70
Bektemür	26	32	73	87	14	19,18
Candar	25	26	66	75	9	13,64
Çiftlik	8	8	18	14	-4	-22,22
Çivril	10	12	23	18	-5	-21,74
Çonya	29	35	97	105	8	8,25
Çukurağıl	27	29	96	106	10	10,42
Doğana	380	457	1047	1193	146	13,94
Doğancık	12	11	27	32	5	18,52
Eğirler	120	119	273	287	14	5,13
Emen	55	63	163	166	3	1,84

Eylikler	55	54	136	114	-22	-16,18
Göçü	56	69	148	176	28	18,92
Gönen	49	50	142	135	-7	-4,93
Gurgurum	67	81	196	225	29	14,80
Huğlu	32	40	98	130	32	32,65
İsa	40	43	114	112	-2	-1,75
Karaali	28	26	86	102	16	18,60
Karadiken	55	64	130	139	9	6,92
Kırıklı	14	19	42	40	-2	-4,76
Kıstıfan	22	22	70	51	-19	-27,14
Kurdular	21	21	56	71	15	26,79
Manastır	206	214	572	673	101	17,66
Mesudlar	21	21	52	56	4	7,69
Sarı	27	28	75	80	5	6,67
Sevindik	18	22	50	60	10	20,00
Şamlar	17	30	57	101	44	77,19
Üskerles	189	229	551	621	70	12,70
Genel Toplam	2175	2458	5924	6480	556	9,39

HS. Hane Sayısı, ES. Erkek Sayısı

Tablo 2: Nüfus Defterlerine Göre Beyşehir Kazası'ndan Ahar Diyara Gidenler (1836–1844)

Yerleşim Adı	1836 ES	1844 ES	1836 GES	1844 GES	1836 %	1844 %	1836 TN	1844 TN	Artış Rakamla	Artış %
Kaza Mrkz	891	911	33	64	3,70	7,03	1782	1822	31	93,94
Akburun	77	73	2		2,60	0,00	154	146	-2	-100
Avdancık	128	140	11	16	8,59	11,43	256	280	5	45,45
Avşar	20	22		4	0,00	18,18	40	44	4	
Bademli	101	101	1	19	0,99	18,81	202	202	18	1800
Başlamış	61	65		2	0,00	3,08	122	130	2	
Bayat	39	43		8	0,00	18,60	78	86	8	
Bayındır	149	156	14	34	9,40	21,79	298	312	20	142,86
Bektemür	73	87	4	13	5,48	14,94	146	174	9	225
Candar	66	75	4	10	6,06	13,33	132	150	6	150
Çiftlik	18	14	1	2	5,56	14,29	36	28	1	100
Çivril	23	18	1	4	4,35	22,22	46	36	3	300
Çonya	97	105	14	21	14,43	20,00	194	210	7	50
Çukurağıl	96	106	3	9	3,13	8,49	192	212	6	200
Doğana	1047	1193	198	273	18,91	22,88	2094	2386	75	37,88
Doğancık	27	32		2	0,00	6,25	54	64	2	
Eğirler	273	287	64	60	23,44	20,91	546	574	-4	-6,25
Emen	163	166	27	35	16,56	21,08	326	332	8	29,63
Eylikler	136	114	16	24	11,76	21,05	272	228	8	50,00
Göçü	148	176	10	24	6,76	13,64	296	352	14	140
Gönen	142	135	42	38	29,58	28,15	284	270	-4	-9,52

Gurgurum	196	225	4	14	2,04	6,22	392	450	10	250
Huğlu	98	130		2	0,00	1,54	196	260	2	
İsa	114	112	8	14	7,02	12,50	228	224	6	75,00
Karaali	86	102		2	0,00	1,96	172	204	2	
Karadiken	130	139	11	30	8,46	21,58	260	278	19	172,73
Kırıklı	42	40	1		2,38	0,00	84	80	-1	-100
Kıstıfan	70	51	3	2	4,29	3,92	140	102	-1	-33,33
Kurdular	56	71			0,00	0,00	112	142	0	
Manastır	572	673	6	16	1,05	2,38	1144	1346	10	166,67
Mesudlar	52	56	9	8	17,31	14,29	104	112	-1	-11,11
Sarı	75	80	6	20	8,00	25,00	150	160	14	233,33
Sevindik	50	60	2	6	4,00	10,00	100	120	4	200
Şamlar	57	101	5	8	8,77	7,92	114	202	3	60
Üskerles	551	621	19	57	3,45	9,18	1102	1242	38	200
Toplam	5924	6480	519	841	8,76	12,98	11848	12960	322	62,04

ES. Erkek Sayısı, GES. Giden Erkek Sayısı, TN. Toplan Nüfus

Tablo 3: Nüfus Defterlerine Göre Beyşehir Kazası'ndan Kısmet Tarikiyle İzmir'e Gidenler (1836–1844)

Yerleşim Birimi	1836 ES	1836 GES	1844 ES	1844 GES	1836 YİGE %	1844 YİGE %	1836 İGAY %	1844 İGAY %
Kaza Mrkz	891	25	911	43	2,81	4,72	5,63	6,12
Akburun	77		73		0,00	0,00	0,00	0,00
Avdancık	128	10	140	15	7,81	10,71	2,25	2,13
Avşar	20		22	2	0,00	9,09	0,00	0,28
Bademli	101	1	101	17	0,99	16,83	0,23	2,42
Başlamış	61		65		0,00	0,00	0,00	0,00
Bayat	39		43	5	0,00	11,63	0,00	0,71
Bayındır	149	10	156	28	6,71	17,95	2,25	3,98
Bektemür	73	1	87	3	1,37	3,45	0,23	0,43
Candar	66	4	75	10	6,06	13,33	0,90	1,42
Çiftlik	18	1	14	1	5,56	7,14	0,23	0,14
Çivril	23	1	18	3	4,35	16,67	0,23	0,43
Çonya	97	14	105	19	14,43	18,10	3,15	2,70
Çukurağıl	96	2	106	9	2,08	8,49	0,45	1,28
Doğana	1047	176	1193	236	16,81	19,78	39,64	33,57
Doğancık	27		32		0,00	0,00	0,00	0,00
Eğirler	273	64	287	58	23,44	20,21	14,41	8,25
Emen	163	27	166	34	16,56	20,48	6,08	4,84
Eylikler	136	7	114	12	5,15	10,53	1,58	1,71
Göçü	148	6	176	14	4,05	7,95	1,35	1,99
Gönen	142	38	135	36	26,76	26,67	8,56	5,12
Gurgurum	196	1	225	11	0,51	4,89	0,23	1,56
Huğlu	98		130	2	0,00	1,54	0,00	0,28
İsa	114	7	112	12	6,14	10,71	1,58	1,71
Karaali	86		102	2	0,00	1,96	0,00	0,28

Karadiken	130	4	139	26	3,08	18,71	0,90	3,70
Kırıklı	42		40		0,00	0,00	0,00	0,00
Kıstıfan	70	3	51		4,29	0,00	0,68	0,00
Kurdular	56		71		0,00	0,00	0,00	0,00
Manastır	572	4	673	12	0,70	1,78	0,90	1,71
Mesudlar	52	7	56	8	13,46	14,29	1,58	1,14
Sarı	75	6	80	20	8,00	25,00	1,35	2,84
Sevindik	50	2	60	6	4,00	10,00	0,45	0,85
Şamlar	57	5	101	8	8,77	7,92	1,13	1,14
Üskerles	551	18	621	51	3,27	8,21	4,05	7,25
Genel Tplm	5924	444	6480	703	7,49	10,85	100,00	100,00

ES. Erkek Sayısı, GES. Giden Erkek Sayısı, TN. Toplam Nüfus, YİGE. Yerleşim İçi Giden Erkek Yüzdesi, İGAY. İzmir'e Gidenler Arasında Yerleşimin yüzdesi

Tablo 4: Beyşehir Kazası'ndan Kısmet Tarikiyle İstanbul'a Gidenler (1836–1844)

İstanbul	1836 ES	1836 GES	1844 ES	1844 GES	1836 YİGE %	1844 YİGE %	1836 İGAY %	1844 İGAY %
Kaza Mrkz	891	1	911	10	0,11	1,10	3,57	12,05
Avşar			22	2		9,09	0,00	2,41
Bayat			43	3		6,98	0,00	3,61
Bayındır	149	1	156	5	0,67	3,21	3,57	6,02
Bektemür	73	3	87	9	4,11	10,34	10,71	10,84
Çiftlik			14	1		7,14	0,00	1,20
Çivril			18	1		5,56	0,00	1,20
Çonya			105	1		0,95	0,00	1,20
Doğana	1047	8	1193	23	0,76	1,93	28,57	27,71
Doğancık			32	2		6,25	0,00	2,41
Emen			166	1		0,60	0,00	1,20
Eylikler	136	7	114	10	5,15	8,77	25,00	12,05
Göçü	148	3	176	8	2,03	4,55	10,71	9,64
İsa	114	1	112	2	0,88	1,79	3,57	2,41
Karadiken	130	3	139	2	2,31	1,44	10,71	2,41
Kıstıfan			51	2		3,92	0,00	2,41
Mesudlar	52	1			1,92		3,57	0,00
Üskerles			621	1		0,16	0,00	1,20
Genel Tplm	5924	28	6480	83	0,47	1,28	100	100

ES. Erkek Sayısı, GES. Giden Erkek Sayısı, TN. Toplam Nüfus, YİGE. Yerleşim İçi Giden Erkek Yüzdesi, İGAY. İstanbul'a Gidenler Arasında Yerleşimin yüzdesi

Tablo 5: Beyşehir Kazası'ndan Kısmet Tarikiyle Ahara Gidenler (1836–1844)

	1836 ES	1844 GES	1844 ES	1844 GES	1836 YİGE %	1844 YİGE %	1836 AGAY %	1844 AGAY %
Kaza Mrkz	891	7	911	11	0,79	1,21	14,89	20,00
Akburun	77	2			2,60		4,26	
Avdancık	128	1	73	1	0,78	1,37	2,13	1,82
Bademli			101	2		1,98	0,00	3,64
Başlamış			65	2		3,08	0,00	3,64

Bayındır	149	3	156	1	2,01	0,64	6,38	1,82
Bektemür			87	1		1,15	0,00	1,82
Çukurağıl	96	1			1,04		2,13	0,00
Çonya			105	1		0,95	0,00	1,82
Doğana	1047	14	1193	14	1,34	1,17	29,79	25,45
Eğirler			287	2		0,70	0,00	3,64
Eylikler	136	2	114	2	1,47	1,75	4,26	3,64
Göçü	148	1	176	2	0,68	1,14	2,13	3,64
Gönen	142	4	135	2	2,82	1,48	8,51	3,64
Gurgurum	196	3	225	3	1,53	1,33	6,38	5,45
Karadiğin	130	4	139	2	3,08	1,44	8,51	3,64
Kırıklı	42	1			2,38		2,13	0,00
Manastır	572	2	673	4	0,35	0,59	4,26	7,27
Mesudlar	52	1			1,92		2,13	0,00
Üskerles	551	1	621	5	0,18	0,81	2,13	9,09
Genel Tplm	5924	47	6480	55	0,79	0,85	100,00	100,00

ES. Erkek Sayısı, GES. Giden Erkek Sayısı, TN. Toplam Nüfus, YİGE. Yerleşim İçi Giden Erkek Yüzdesi, AGAY. Ahara Gidenler Arasında Yerleşimin yüzdesi

Tablo 6: Temettuatlara Göre Beyşehir'den İzmir ve İstanbul'a Göç Eden Hane Sayıları 1840-1844.

Yerleşim Adı	**Hane Sayısı**	**GHS.**	**%**	**İzmir'e GHS.**	**%**	**İstanbul'a GHS.**	**%**	**Hane Başına Arazi Dönüm**
Doğana	457	23	5,03	22	95,65	1	4,35	5,15
Avdancık	53	13	24,53	12	92,31	1	7,69	13,11
Bademli	42	2	4,76	2	100		0,00	16,43
Bayındır	57	17	29,82	13	76,47	4	23,53	15,61
Bektemir	32	7	21,88	3	42,86	4	57,14	26,56
Candar	26	3	11,54	3	100		0,00	11,35
Çivril	13	2	15,38	1	50,00	1	50,00	17,85
Emen	61	7	11,48	7	100		0,00	9,57
Eylikler	55	8	14,55	1	12,50	7	87,50	25,56
Göçü	70	3	4,29	2	66,67	1	33,33	8,33
Şehir Mrk	268	18	6,72	15	83,33	3	16,67	10,71
Huğlu	40	1	2,5	1	100		0,00	11,58
Karadiken	65	14	21,54	13	92,86	1	7,14	17,75
Manastır	76	2	2,63	2	100		0,00	13,32
Mesutlar	21	9	42,86	9	100		0,00	27,05
Sevindik	22	1	4,55	1	100		0,00	22,58
Şamlar	30	2	6,67	2	100		0,00	11,72
Üskerles	71	4	5,63	4	100		0,00	24,93
Kıstıfan	22	1	4,55		0,00	1	100	44,05
Çiftik	9	1	11,11		0,00	1	100	17,97
Doğancık	11	1	9,09		0,00	1	100	19,55
Avşar	12	1	8,33		0,00	1	100	24,29
Bayat	17	1	5,88		0,00	1	100	17,09
Genel	**1748**	**141**	**8,07**	**113**	**80,14**	**28**	**19,86**	**12,92**

Temettuat Verileri Muşmal'ın "Büyükşehirlere Yapılan Göçler" isimli çalışmasından derlenerek alınmıştır.

Tablo 7: Beyşehir'den İstanbul'a Giden Hane Reislerinin Meslekleri (1840-1844)

Meslek Adı	Temettuat'a Göre Rakamla	Temettuat'a Göre %	Nüfus Defterine Göre Rakamla	Nüfus Defterine Göre %
Amele	2	1,42		0,00
Aşcı	1	0,71	1	0,31
Berber			1	0,31
Çerçi			2	0,62
Çırak			2	0,62
Çiftçi	5	3,55		0,00
Çoban	1	0,71		0,00
Çukadar	1	0,71		0,00
Debbağ			2	0,62
Deveci			2	0,62
Dökücü	1	0,71		0,00
Eskici	1	0,71		0,00
Esnaf			2	0,62
Gözlemeci	1	0,71		0,00
Hamal	51	36,17	185	56,92
Helvacı	2	1,42		0,00
Hizmetkar	2	1,42		0,00
Irgat	13	9,22		0,00
İmam	13	9,22	37	11,38
Kahveci	2	1,42	2	0,62
Kalaycı	1	0,71	1	0,31
Kayıkçı	2	1,42	3	0,92
Keresteci	1	0,71		0,00
Kısmet Arayan	5	3,55	35	10,77
Kiracı			1	0,31
Leblebici	6	4,26	6	1,85
Manav	11	7,8	22	6,77
Mukayyit	1	0,71		0,00
Oduncu	1	0,71		0,00
Ölçücü	3	2,13		0,00
Rençper	6	4,26		0,00
Sandıkçı			2	0,62
Serbevvab	1	0,71		0,00
Talebe			4	1,23
Tüccar	7	4,96	15	4,62
Toplam	141	100	325	100

Temettuat Verileri Muşmal'ın "Büyükşehirlere Yapılan Göçler", isimli çalışmasından derlenerek alınmıştır.

Tablo 8: Meslekî Yapılarına Göre Beyşehir'den İzmir'e Gidenlerin Sayısal Dağılımı. (1840-1844)

Meslek Adı	Temettuat'a Göre Rakamla	Temsil Yüzdesi	Nüfus Defterleri Göre Rakamla	Temsil Yüzdesi
Amele	2	1,77		0,00

Aşcı	1	0,88	1	0,36
Berber		0,00	1	0,36
Çerçi		0,00	2	0,73
Çırak		0,00	1	0,36
Çiftçi	4	3,54		0,00
Çoban	1	0,88		0,00
Debbağ		0,00	2	0,73
Deveci Katırcı		0,00	2	0,73
Dökücü	1	0,88		0,00
Eskici	1	0,88		0,00
Esnaf		0,00	2	0,73
Gözlemeci	1	0,88		0,00
Hamal	46	40,71	176	64,23
Helvacı	2	1,77		0,00
Hizmetkar	2	1,77		0,00
Irgat	12	10,62		0,00
İmam	13	11,50	36	13,14
Kahveci	2	1,77	2	0,73
Kalaycı	1	0,88	1	0,36
Keresteci	1	0,88		0,00
Kiracı		0,00	1	0,36
Leblebici	1	0,88		0,00
Manav		0,00	4	1,46
Kısmet Arayan	5	4,42	28	10,22
Mukayyit	1	0,88		0,00
Oduncu	1	0,88		0,00
Tüccar	7	6,19	12	4,38
Ölçücü	3	2,65		0,00
Rençper	5	4,42		0,00
Sandıkçı		0,00	2	0,73
Toplam	113	100	274	100

Temettuat Verileri Muşmal'ın "Büyükşehirlere Yapılan Göçler", isimli çalışmasından derlenerek alınmıştır.

Tablo 9: Meslekî Yapılarına Göre Beyşehir'den İstanbul'a Gidenlerin Sayısal Dağılımı. 1840-1844

Meslek Adı	**Temettuat'a Göre Rakamla**	**Temsil Yüzdesi**	**Nüfus Defterleri Göre Rakamla**	**Temsil Yüzdesi**
Çiftçi	1	3,57		
Çukadar	1	3,57		
Çırak			1	1,92
Hamal	5	17,86	9	17,31
Irgat	1	3,57		
İmam			1	1,92
Kayıkçı	2	7,14	3	5,77
Kısmet			7	13,46
Leblebici	5	17,86	6	11,54
Manav	11	39,29	18	34,62

Rençper	1	3,57		
Serbevvab	1	3,57		
Talebe			4	7,69
Tüccar			3	5,77
Toplam	28	100	52	100

Temettuat Verileri Muşmal'ın "Büyükşehirlere Yapılan Göçler", isimli çalışmasından derlenerek alınmıştır.

Tablo 10: Beyşehir'den Ahara Giden Hane Reislerinin Ortalama Emlâk ve Hayvan Miktarı 1840-1844.

İstikamet Yeri	Göçen H.S.	Tarla Dönüm Ortalama	Ekili Dönüm Ortalama	Nadas Dönüm Ortalama	Kiralanan Dönüm Ortalama	Bağ-Bahçe Ort	Hayvanat Başı Ortalama
Beyşehir'den Büyükşehirlere	141	9,87	4,65	3,85	1,37	0,96	6,80
Beyşehir'den İzmir'e	113	10,5	5	4,4	1,1	0,08	8,82
Beyşehir'den İstanbul'a	28	9,71	4,57	3,7	1,44	1,17	6,30

Temettuat Verileri Muşmal'ın "Büyükşehirlere Yapılan Göçler", isimli çalışmasından derlenerek alınmıştır.

Ek 1: Beyşehir Kazası Kuruca Köyü nüfus ve temettuat defterinden örnekler.

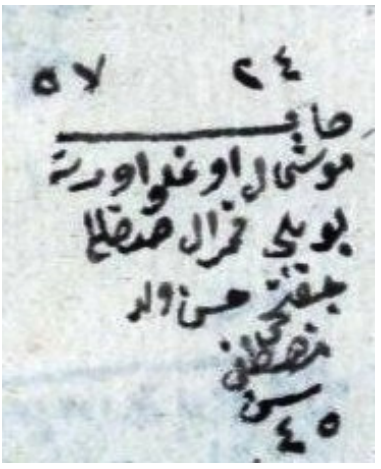

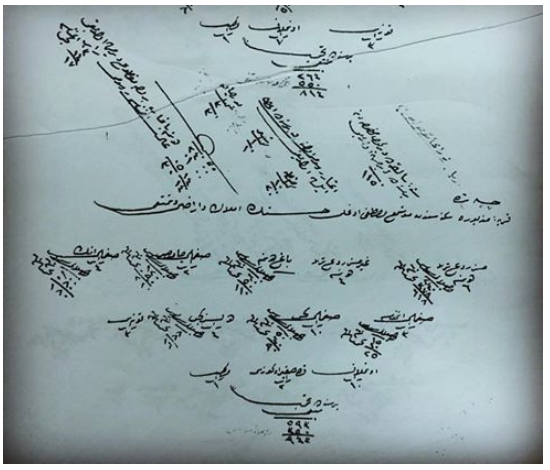

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antalya'ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923)[1*]

Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi / Antalya

Giriş

Günümüz Antalya'sının en büyük sorunlarından biri göçtür. Göçe bağlı olarak şehre bağlılık azalmakta, bu ise çarpık yerleşme başta olmak üzere sorunların temelini teşkil etmektedir.

Antalya şehrinin göç olgusu yeni bir gelişme değildir. Antalya, tarihinin hemen her döneminde göç almış bir şehirdir. Bu özelliğini günümüzde de baskın bir şekilde korumaktadır. Bu bildiride Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Antalya'da yaşanan göç hadiseleri ve bunların şehirde yarattığı etkiler incelenmektedir. Bu kapsamda ağırlıklı olarak Antalya şehir merkezine (nefs-i Antalya) gerçekleşen göçler ele alınmaktadır.

Antalya şehri, coğrafi konumu ve özellikleri itibariyle tarih boyunca sürekli olarak birçok devletin ve topluluğun egemenliğine girmiştir. Şehrin ve bölgenin yönetiminin siyasal açıdan el değiştirmesi yanında çok sayıda topluluk çeşitli şekillerde bölgeye gelerek yerleşmişlerdir. Bu ise kozmopolit bir yapının oluşmasına yol açmıştır. Kezâ bölgenin antik dönemlerdeki adı da "*çeşitli ırkların ülkesi*" anlamına gelen Pamfilya idi. Bilinen ilk sakinleri Solimlerdi. İlk başlarda kendi dillerini konuşan Solimler daha sonra meydana gelen göçlerin etkisiyle Fenike, Kayra ve Grek dillerini konuşmuşlardır. Hititlerle Mısırlılar arasında meydana gelen uzun savaşlardan sonra Antalya ve çevresine Yunanistan'dan ve adalardan Grekler gelip yerleştiler. Bu göçlerle nüfusu hızla artan Antalya ve çevresi M.Ö. 547 yılında Perslerin ve MÖ. 334 yılında da İskender'in istilasına uğradı. Bölge, İskender'in genç yaşta ölümünün ardından generallerinden Antigonos'un yönetiminde kaldı. Antigonos'un yenilgisi ile sonuçlanan İpsos Savaşı'ndan (MÖ. 301) sonra ise Selevkosların Asya Krallığı ile Ptolemaisler arasında sık sık el değiştiren karışık ve istikrarsız bir döneme girdi.[2] Bu karışık dönemlerden sonra Pamfilya'nın batısı Bergama Kralı II. Attalos'un egemenliğine geçti. II. Attalos bölgede girişilen egemenlik mücadelelerinde Romalılardan Side'yi almaya cesaret edemeyerek ve bölgenin stratejik öneminin de bilincinde olarak kendi adını verdiği (Attalia-Atalia-Satalia-Adalia) bugünkü Antalya kentini kurdu.[3]

Son Bergama Kralı III. Attalos M.Ö. 133 yılında kendi yerine geçecek bir veliaht bırakmadan ölünce Bergama Krallığı da vasiyet yoluyla Roma İmparatorluğu'na intikal etti. Bu dönemde ilk başlarda bölgede korsanlar etkili olduklarından Antalya da bundan olumsuz etkilendi ve şehir bir müddet korsanların denetiminde kaldı. Ancak şehrin korsanlardan temizlenmesiyle ve "*Pax Romana*"nın bu bölgede de tesis edilmesiyle Antalya faal bir ticaret merkezi haline geldi.[4]

Antalya'nın ticarî bir şehir olarak belirmesi İslâmiyet'in ilk yayılma dönemlerinde Müslüman deniz akıncılarının dikkatinden kaçmadı. Müslüman deniz akıncıları zaman zaman Antalya'ya akınlar yaparak burayı ele geçirmeye çalıştılar. Antalya ilk kez Halife Harun er-Reşid zamanında karadan fethedildi

[1] * Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen "*Antalya'da Toplumsal Değişim ve Dönüşüm (1800-1923)*" başlıklı ve 2014.01.0116.001 numaralı proje kapsamında üretilmiştir.

[2] Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338-1340, s.9-13.

[3] Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yay., İstanbul 1998, s.462.

[4] Hasan Moğol, "Antalya'nın Fethi ve Türk Mührünün Vuruluşu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, TDAV., S.87, İstanbul 1993, s.135.

(860). Daha sonra sık sık Müslümanlar ve Bizanslılar arasında el değiştiren Antalya, Halife Mutasım zamanında da Türk komutanı Afşin tarafından ve Mütevekkilin amirali yine Türk asıllı Fazl b. Karin tarafından denizden hücum edilerek fethedildiyse de bu uzun süreli olmadı.[5]

Türkler, Anadolu'ya yerleştikten ve nüfus yoğunluğunu sağlayıp hâkim güç haline geldikten sonra bu önemli ticaret kenti ile de ilgilenmeye başladılar. Antalya Selçuklu Türkleri (Süleyman Şah) tarafından ilk kez XI. yüzyıl sonlarında ele geçirildi ve 1103'te Bizans imparatoru Alexis Komnenos'un kuvvetleri tarafından geri alınıncaya kadar Selçuklu hâkimiyetinde kaldı. Antalya bundan sonra birçok şehir gibi Bizans ve Türkler arasında birkaç defa el değiştirdi. II. Haçlı Seferi sırasında bir müddet Haçlı kuvvetlerine üs vazifesi gördü (1148). Latinlerin İstanbul'u zaptından sonra Bizans imparatorluğu taksim edilince Antalya şehri de Aldobrandini adlı bir İtalyan'ın hâkimiyetine geçti.[6]

Bu dönemlerde Antalya önemli bir ithalat ve ihracat limanı durumunda olup Avrupa ve Mısır ticaret gemilerinin uğrak noktasıydı. Antalya'nın İtalyan Aldobrandini tarafından idaresi zamanında şehirdeki Müslüman ticareti zarar gördü. Şehir ticareti ve gelirlerinin azalması nedeniyle Rumların desteğini alan Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhusrev 5 Mart 1207 tarihinde şehri ele geçirmeye muvaffak oldu.[7]

Antalya tarihindeki en büyük nüfus değişimlerinden biri şehrin Türkler tarafından fethinden sonra gerçekleşti. Fetihle birlikte şehirde geniş bir Türk iskânı gerçekleşti. Antalya'da Selçuklu devri başlarında başlatılan ve Osmanlı devrinin sonlarına kadar uzayan bir uygulama ile Müslümanlar ve Rumlar şehirde farklı mekânlarda yaşadılar.

Osmanlı dönemi Antalya tarihi, eski dönemlerinde olduğu gibi şehre yapılan göçlerle eşdeğerdir. Kurulduğu ilk dönemlerden itibaren devamlı surette göç almış ve bunlar şehri başta toplumsal, ekonomik, siyasî yönlerden olmak üzere birçok alanda derinden etkilemiştir.

XIX. Yüzyıl Başlarında Antalya Nüfusu

XIX. yüzyılın başlarında belgelerden ve gezginlerin şahitliklerinden öğrenildiğine göre şehir Müslümanlar, Rumlar ve Ermenilerden oluşmaktaydı.[8] XIX. yüzyıl başlarında şehirde Musevi nüfus mevcut değildi. 1812 yılında Antalya'ya gelen İngiliz Amiral Francis Beaufort'a göre şehrin nüfusu 8 bini geçmemekte; bu rakamın da 2/3'ünü Müslümanlar, geriye kalanını Rumlar teşkil etmekteydi.[9] Beaufort'tan birkaç yıl sonra gelen John Lewis Burckhardt'a göre şehir nüfusunun yarısından fazlası Rumlara aitti.[10] Antalya'ya Şubat 1831'de gelen Joseph Wolff[11] ise Antalya'da 1.500 Rum'un yaşadığını kaydetmişti. Antalya'ya yüzyılın ortalarına doğru gelen Spratt ve E. Forbes şehirde yaklaşık 13 bin nüfus bulunduğunu ve bunun 3 bin kadarının Rum olduğunu ileri sürmüşlerdi.[12] Yine yüzyıl ortalarında kente gelen Charles Texier[13] de gözleme dayalı olarak 15-18 bin dolaylarında bir nüfusun varlığından bahsetmekteydi.

1831 yılı Osmanlı nüfus sayımına göre ise şehirde Yapılan bu ilk nüfus sayımında Antalya şehir merkezinde 2.879, tâbi nahiye ve köylerde 1.963 erkek Müslüman nüfus tespit edilmiştir.[14]

---

5 Besim Darkot, "Antalya", *İslâm Ansiklopedisi*, C.I, MEB., İstanbul 1978, s.460; Feridun Emecen, "Antalya", ***İslâm Ansiklopedisi***, c. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.233.

6 Süleyman Fikri, *age*., s.42-43; Darkot, *agm*., s.460; Emecen, *agm*., s.233

7 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s.305-307.

8 Antalya'da Türk tarihinin başlangıcından itibaren şehirdeki Müslüman nüfus büyük çoğunlukla Türklerdir. XIX. yüzyıl kaynaklarında Müslim/Müslüman tabiri kullanılsa da Antalya'daki Müslümanlardan kastedilenlerin Türkler olduğu anlaşılmalıdır.

9 Francis Beaufort, *Karamanya*, (Çev. Ali Neyzi-Doğan Türker), AKMED Yay., Antalya 2002, s.129.

10 John Lewis Burckhardt, *Travels in Nubia*, John Murray, London 1819, s.XIII.

11 Joseph Wolff, *Researches and Missionary Labours among the Jews, Mohammedans, and Other Sects*, O. Rogers, Philadelphia 1837, s.17.

12 Thomas Abel Brimage Spratt-Edward Forbes, *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis*, van Voorst, London 1847, s.211.

13 Charles Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C. III, (Çev. Ali Suat), Enformasyon VE Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.443.

14 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı (1831)*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995, s.122.

Antalya'da Arap İskânı

Antalya'ya gelen gezginler şehir nüfusu hakkında öğrendiklerine ve gözlemlerine dayalı bilgi vermekle birlikte şehre olan göçlere pek yer vermemişlerdir. Ancak XIX. yüzyılın ilk yarısında Antalya şehrinin demografik yapısını derinden etkileyen iki büyük göç dalgası yaşanmıştır: Arap ve Moralı göçleri.

XIX. yüzyıl başlarında Antalya'ya gerçekleşen ilk büyük göç dalgası çoğunluğunu Mısır/İskenderiyelilerden oluşan Arap muhaceretidir. Mısır taraflarından geldiği bilinen Araplar incelenen dönemde şehrin demografik yapısında değişiklik yapan ilk göç hareketini oluşturmuştur.

İskenderiye ve Antalya Anadolu ile Mısır arasında yapılan ticaretin köprü noktalarında bulunduklarından tarihsel açıdan bir birliktelik arz etmiştir. Bu nedenle şehirde Mısırlı Arap tüccarlara rastlamak her dönem için mümkündü.[15] Antalya'ya ilk toplu Arap göçleri 1769-1770'de yaşanan Mısır ihtilali ve 1798-1799 yıllarında Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine Mısır'dan bir miktar Arap'ın Antalya'ya kaçarak yerleşmesi sonucu gerçekleşti.[16] Süleyman Fikri Erten meydana bu göç dalgası sonunda şehirde 1/5 oranında Arap nüfus oluştuğunu iddia etmektedir.[17] A. Selekler ise gelen Arapların aslen Dimyatlı olduğunu ve 5 bin kişiyi bulduğunu öne sürmektedir.[18]

Anlaşıldığına göre 1770'lerde veya 1798-1799'da yaşanan Arap göçü büyük miktarlarda değildi. Zira 1812 yılında Antalya'ya gelen ve şehir hakkında ayrıntılı bilgiler sunan F. Beaufort nüfusa dair doğru tahminler sunarken şehirdeki Arap varlığı dikkatini çekmemiş olacak ki bunlardan söz etmemiştir.[19] Ayrıca 1830'lu yıllara ait Antalya şer'iyye sicilleri de şehirdeki Arap varlığına dair oldukça ketumdur. Osmanlı Devleti'nde 1830-1831 yıllarında yapılan ilk nüfus sayımı ise şehirde az miktarda Mısırlı nüfusun varlığını belgelemektedir. Mevcut Arap nüfusun büyük kısmı İskenderiye kökenlidir. Dimyatlı, Şamlı veya bir başka coğrafyaya ait Arap sayısı azdır.

Antalya'ya ilk Arap göçü XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılın hemen başlarında meydana gelmişse de şehirdeki esas Arap iskânının 1833 yılı başlarında şehrin Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından gönderilen bir mütesellim ile kısa süreli yönetimi sırasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa 1831-1833 yıllarında Osmanlı yönetimine karşı isyan hareketine girerken 1833 yılı başlarında Anadolu'yu tamamıyla ele geçirebilecek konuma gelmişti ki hâkimiyetine aldığı şehirlerden biri de Antalya idi.[20] Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın bu dönemde Antalya'ya bir miktar Arap getirerek iskân ettirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim belgelerde Antalya'daki Arap nüfusun artışı bu tarihten sonradır. 1831 sayımından dokuz yıl sonra gerçekleştirilen 1840 sayımı bu durumu teyit etmektedir.

İbrahim Paşa'ya bağlı Arap tacirler Antalya'daki kimi çiftliklerden hisse satın almışlardır. İbrahim Paşa'nın Arapları Antalya'ya iskân ettirmesinin en önemli nedeni Mısır'ın artan kereste ihtiyacıydı. Bu önem nedeniyledir ki Mısır Hidivliği, sadece İbrahim Paşa'nın Antalya'ya yerleştirdiği Arap tüccarlar aracılığıyla değil, sonraki yıllarda Zanaioğlu İstrati ve Zanaioğlu Oran gibi Antalyalı pek çok tüccarı hizmetinde kullanarak Antalya'nın ticari ve doğal imkânlarından istifade etmiştir.[21]

Yüzyılın ilk yarısında, Mısır'dan Antalya'ya gelen muhacirleri ayırt etmek için belgelerde "*Evlâd-ı Arab'dan*" ibaresi kullanılmıştır.[22] "*Evlâd-ı Arab*" Antalya'da farklı mahallelerde iskân olmuşlardır. Şer'iyye sicillerinden Arapların yaşadığı mahallelerden tespit edilebilenler şunlardır:

---

15 Güven Dinç, "Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Antalya'ya Etkileri", *Belleten*, C. LXXX, S. 289, 2016, s.857.

16 D.E. Danieloğlu, *1850 Yılında Yapılan Bir Pamphila Seyahati*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yay., Antalya 2010, s.141; Süleyman Fikri, *age*., s.88-89.

17 Süleyman Fikri, *age*., 89.

18 Adnan Selekler, *XX. Yüzyılda Antalya ve Antalyalılar*, Yeni İleri Matbaacılık, Antalya 2000, s.21.

19 Beaufort, *age*., 129.

20 Dinç, *agm*., s. 876.

21 Evren Dayar, *Antalya'da Devlet ve Eşrâf İlişkileri (1839-1908)* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2015, s.44-45.

22 *AŞS*., 5/32-3.

Arap Mescidi[23], Cami-i Cedid,[24] Tuzcular,[25] Hatib Süleyman[26], Makbûle (Makbul Ağa)[27], Cami-i Atik[28], Timurcu Süleyman[29], Ahi Yusuf[30], Karadayı[31], İskender Çelebi[32], İğdir Hasan[33], Divan Piri[34], Takyeci[35], Âşık Doğan[36], Bâli Bey[37], Sağır Bey[38], Tuzcular[39], Kızılsaray[40], Mecdeddin[41], Sofular[42], Has Balaban[43], Meydan.[44]

1831 yılı nüfus sayımına göre Araplar Antalya'da 13 mahallede yaşamaktaydılar. En kalabalık oldukları mahalle Kaleiçi'nde Ahi Yusuf ve kale dışında Bâlî Bey mahalleleriydi. Sayıma göre Antalya'da 51 erkek Arap nüfus mevcuttu. Bu rakama kadın nüfus da eklenirse yaklaşık 100 dolaylarında bir toplam nüfusun varlığı ortaya çıkar.[45] 1840 yılı nüfus sayımında ise şehirdeki erkek Arap sayısı 159'a yükselmiştir. Yaklaşık 9-10 yıl öncesinde 51 olan rakam üç katından fazlasına çıkmıştı.[46]

1840 nüfus sayımına göre ise Araplar daha çok şehrin Kaleiçi mevkiine iskân olmuşlardı. En yoğun oldukları mahalle ise Makbûle Mahallesi idi. 9 yıl içerisinde Arapların Kaleiçi'ndeki oranı % 10'u aşmış, kale dışı mahallelerinde de % 3'e yaklaşmıştı. Kadınların da dâhil edildiği toplam tahmini Arap sayısı 318 kişiydi (Bkz. Tablo 1).

1844 yılında yapılan temettuat sayımlarında ise Antalya'daki Arap hane sayısı "*en az*"[47] 90 idi. Bunlardan 43'ü kale içinde 47'si kale dışı mahallelerindeydi. Araplar kale dışında Kale Kapısı'ndan çıktıktan sonra şehrin kuzeyine doğru olan mahallelerden başta İğdir Hasan, Takyeci Mustafa, Bâli Bey, Timurcu Süleyman mahallelerinde yoğunlaşmışlardı.[48] Bunun bir sonucu olarak Timurcu Süleyman mahallesinde bulunan hamamın adı uzun süre "*Arap Hamamı*" olarak anılmaktaydı.[49]

Antalya'ya yerleşen Arapların şehir üzerindeki etkilerini birçok sahada görmek mümkündür. Bunlardan ilki bazı mevkilerin adlandırmasında olmuştur. Antalya'da eskiden beri Arap Mescidi

23 *AŞS*., 11/47-1.
24 *AŞS*., 6/72-1.
25 *AŞS*., 6/73-2.
26 *AŞS*., 6/19-3; Ruken Tanrısever, *12 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1862-1864 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2007, s.220.
27 Aydın Beden, 1854-1859 Tarihleri Arasında Antalya (8 No'lu Antalya ***Şer'iyye*** Sicilleri Defterine Göre) (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2004, s.100, 185; Güven Dinç, *9 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1853-1859 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2005, s.147; Tanrısever, *agt*., s.329.
28 Beden*, agt*., s.304; Tanrısever, *agt*., s.402; Erdal Taşbaş, *15 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1866-1867 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2007, s.142, 266.
29 Beden*, agt*., s.324; Tanrısever, *agt*., s.369; Ayten Silsüpür*, 14 No'lu Antalya* **Şer'iyye** *Sicili Defterine Göre 1865-1866 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2011, s.51, 157; Taşbaş, *agt*., s.154, 260.
30 Dinç, *agt*., s.141; Silsüpür*, agt*., s.242.
31 Tanrısever, *agt*., s.229.
32 Tanrısever, *agt*., s.378, 496; Taşbaş, *agt*., s.217.
33 Tanrısever, *agt*., s.682; Taşbaş, *agt.,* s..
34 Tanrısever, *agt*., s.770.
35 *AŞS*., 13/200-1; Taşbaş, *agt*., s.238.
36 Silsüpür*, agt*., s.148, 206, 298.
37 Silsüpür*, agt*., s.159.
38 Tanrısever, *agt*., s.259; Silsüpür*, agt*., s.335.
39 Silsüpür*, agt*., s.206, 297.
40 Silsüpür*, agt*., s.271-272
41 Silsüpür*, agt*., s.301.
42 Silsüpür*, agt*., s.339.
43 Taşbaş, *agt*., s.296.
44 *AŞS*., 16/155-1 (297 Numaralı Hüküm).
45 *BOA., Nüfus Defteri*, (*NFS.d*.) 3190, s.1-30
46 *BOA., NFS.d*., 3205.
47 Antalya temettuat defterlerinden bazılarının eksik olması nedeniyle "*en az*" ifadesinin kullanılması uygun olacaktır.
48 *BOA., Maliye Nezareti Varidat Kalemi Temettuat Defteri (ML.VRD.TMT.d*.), 9669; 9671; 9672; 9675; 9681; 9682; 9686; 9690; 9691; 9700; 9714; 9715; 9717; 9718; 9725; 9728; 9730; 9740; 9741; 9742; 9743; 9750; 9753; 9756; 9757; 9758; 9762; 9768; 9769; 10575.
49 Dayar, *agt*., s.68.

Mahallesi[50] bulunsa da Arapların yoğun olduğu bölgeye "*Araplar Mahallesi*"[51] denildiği; bunun yanında olasılıkla aynı bölgeyi zikretmekle birlikte "*Arap Alanı*"[52] isminde bir meydanın varlığı şer'iyye sicillerinden belgelenebilmektedir. Ancak "*Araban Mahallesi*"nin şehre göçen Araplarla bir ilgisi bulunmamaktaydı. Zira bu mahallede toplu Arap iskânı yoktu.

Görüldüğü üzere Antalya'ya yüzyılın başlarında ve ilk yarısında gelen Araplar şehrin geneline yayılmış vaziyette şehrin eski sakinleri Türkler ve Rumlarla beraber yaşadılar. Arap muhacirler önceleri sadece Arapça konuşurlarken kısa sürede Türkçe öğrendiler.

Araplar geldikleri ilk dönemlerde memleketlerinden kopabilmiş değildi. Hatta öyle ki bazı ailelerin yarısı hala İskenderiye'de idi. Sözgelimi Makbûle mahallesinde yaşar iken vefat eden Ali Kızı Mebruke'nin çocukları İskenderiye'de yaşamaya devam ediyorlardı.[53] Belirtilen dönemlerde Antalya'ya Mısır taraflarından gelerek yerleşen Arapların şehir ahalisi ile bütünleşmesi ancak yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşebildi.

Yaklaşık olarak 1880'li yıllara kadar Arap kökenliler için belgelerde "*evlâd-ı Arab*", "*Arab*" gibi tabirler kullanılsa da bu tarihten sonra bu belirteçlerin kullanımı kalktı. Anlaşıldığı kadarıyla Antalya'nın Arap kökenli sakinleri yaklaşık elli yıllık sürede şehre tam anlamıyla adapte olmuşlardı. XIX. yüzyıl sonlarında Arapların Türkleştikleri görülmektedir.

Ekonomik durumu düşük olan Araplar daha çok hamallık yapmaktaydılar. Belgelerde hamallık yapan çok sayıda Arap bulunmaktadır. Bu ise bunların belirli bir meslek kolunda bulunmadıklarını, çiftçilik yapabilecek toprak sahibi de olamadıklarını göstermektedir. Bunun yanında azımsanamayacak sayıda Arap Antalya'ya geldikten sonra İskenderiye ile ticarî bağlantılarını devam ettirmişlerdir. Bunun eseri olarak yüzyıl ortalarında şehrin en itibarlı tüccarları arasında Arap kökenli olanlar da vardı. Bunlardan Makbûle mahallesinde yaşayan olan Yağcı Yusuf Ağa vefat ettiğinde 1855 yılında vefat ettiğinde arkasında 75.717,5 kuruşluk tereke bırakmıştı. Terekesinde Antalya'nın muhtelif mevkilerinde çok sayıda taşınmaz mal mevcuttu.[54]

Antalya'nın Arap kökenli sâkinleri XIX. yüzyılda şehre damga vurmuşlardır. Arap kökenli olduğu bilinen önemli şahsiyetler arasında Teke Sancak Meclisi Azası Ömer Ağa ve biraderi Tüccar-ı Hayriye'den şehbender vekili Süleyman Efendi başta gelmekteydi. Hacı Ömer Ağa ve biraderi Antalya ticaretinde o kadar büyük bir öneme sahip olmuşlardı ki Bâli Bey Mahallesi'nin hemen bitişiğinde bulunan Loncaaltı mevkii şehre dışarıdan gelen zahirenin toplandığı merkez haline gelmişti. Anlaşıldığı kadarıyla devletin zahire satışını serbest bırakmasıyla birlikte (1839)[55] zahire ticareti hız kazanmış ve Ömer Ağa ve Süleyman Efendi bu işten büyük servet kazanmışlardı. Ancak 1853 yılında başlayan Kırım savaşı nedeniyle zahire ihracının yeniden yasaklanması[56], çekirge istilaları ve kıtlıklar yüzünden zahire kıtlığı yaşanması nedenleriyle zahire tüccarları arasındaki rekabetin boyu iyice artmıştı. Öyle ki bu, Antalya'da Sancak Meclisi azası Hacı Ömer Ağa ve biraderi Süleyman Efendi'yi şehrin diğer sakinleri ile karşı karşıya getirmiştir. Bir isyan halini alan olaylarda kaymakam konağı dahi işgal edilmiştir. Hacı Ömer Ağa ve biraderi Süleyman Efendi bu büyük ihtilâlden zarar görmeden çıkmayı zorlukla

---

[50] Abdül Latif Armağan, *XVI. Yüzyılda Teke Sancağı: Tapu - Tahrir Defterlerine Göre*, Ankara Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1996, s.271.

[51] *Antalya Şer'iyye Sicili*, (*AŞS*.), 13/40-4.Yüksek Lisans çalışmalarında veya müstakil bir yayın şeklinde transkripsiyonları yapılmamış sicil defterleri kullanılırken defter üzerinde orijinal sayfa ve hüküm numarası varsa bunlar kullanılmış; yok ise sayfa ve hüküm numaralarında karışıklıklar bulunduğundan şöyle bir yöntem izlenmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından da uygulanan sisteme göre sayfalar tarafımızdan tekrar sayıldıktan sonra sayfa numaralandırmada defterlerin her bir sayfasına numara verilmiş; kullanılan hükmün ilgili sayfadaki sırası esas alınmıştır. Örneğin sayfa sayılarında karışıklıklar bulunan 13 numaralı defterin 20/b olarak gösterilebilecek sayfası yerine 40. sayfa kullanılmıştır. Böylece "AŞS., defter no/ sayfa no-hüküm no." şeklindeki referans biçimi kullanılmıştır. Defter üzerinde orijinal hüküm numaraları varsa bunlar da referans olarak gösterilmiştir.

[52] *AŞS*., 10/66-3.

[53] Beden, *agt*., s.100.

[54] Beden, *agt*., s.204-214.

[55] Güven Dinç, "İstanbul'un Zahire İaşesinde Kıbrıs Adası'nın Önemi", *Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı*, (Edit. Şenol Kantarcı, Fatma Şimşek), Sonçağ Yay., Ankara 2015, s.237-238.

[56] Figen Taşkın, "Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hububat Ürünün İhracatını Yasaklaması", *Studies of Ottoman Domain*, C.3 S.4 Şubat 2013, s.24-25.

başarabildiler.[57]

Antalya tarihinde etkin bir şahsiyet olan Ömer Lütfi Efendi Lülü de Mısır kökenli Araplardan idi. Ömer Lütfi Efendi Lülü'nün babası, Antalya İdare Meclisi azalarından Hayriye Tüccarı Abdülhamid Efendi Lülü'ydü. Ömer Lütfi Efendi Lülü kereste ticaretiyle meşguldü. Ömer Lütfi Efendi Lülü Antalya Belediye Başkanlığı, Antalya Ticaret ve Ziraat Odası Başkanlığı görevleri de yapmıştı.[58] Ticari ilişkileri bulunan bu Arap kökenli muteber aileler arasında akrabalık ilişkisi de kurulmuştu. Örneğin Ömer Lütfi Efendi'nin eşi Zübeyde Hanım, Arap Süleyman Efendi'nin torunuydu.[59]

Son yüz yıllık Antalya tarihinde önemli ailelerden olan Dimyatlı[60] Bileydi (Mursi) ailesi de Arap kökenliydi. Yerleştikleri bölgeye (Arapsuyu) adını veren bu Arap ailesi kurdukları büyük çiftlikte hurma, pirinç ve muz yetiştirildiği yapmışlardır. Mustafa Kemal 1930 yılında şehri Antalya'yı ziyaret ettiğinde Mursi çiftliğine gelerek örnek çiftlik olarak göstermişti.[61] Mehmet Mursi Bey daha öncesinde yönetim kurulu üyeliği yaptığı ATSO'da, 1926-1927 yılında başkanlık makamına da yükselmeyi başarmıştı.[62]

Antalya'ya Mora Muhacerâtı

XIX. yüzyılda Antalya'nın demografik yapısına etkide bulunan ikinci büyük göç dalgası 1821 yılında başlayan Yunan isyanı sonucu yaşandı. İsyan sırasında Yunanistan'da yaşanan katliamlar nedeniyle ölen Müslümanların sayısı bilenmemekle beraber birçoğu yurtlarını terk etmek zorunda kaldı. Yunanistan'ın farklı şehirlerinden ülkenin diğer bölgelerine yerleşenlerin sayıları da tam olarak bilenmemektedir. Bunun en önemli sebebi göçü organize eden bir kurumun bulunmamasıdır.[63] Bu dönemde Yunanistan'dan ayrılarak göç edilen bölgeler arasında Antalya'da yer aldı.

Mora'daki isyan bölgelerinden göç dalgaları isyanın başlangıç tarihi olan 1821 yılında başladı. Gelenlerin önemli bir kısmı ilk önce İstanbul'a yerleştirildi. Ancak muhacirlerin sayısı İstanbul'un haddini aşınca başka yerlere yönlendirildiler. Muhacirlerin ikamet edecekleri yerlerin tespiti ve iaşeleri konusunda sadrazam tam yetkili kılınmıştı. Muhacirlerin iskân edilecekleri yerlerde rahat olabilmeleri için sürekli emirler gönderildi. Verilen emirlerde Mora'daki isyan bastırılınca muhacirlerin evlerine geri dönecekleri, o zamana kadar bulundukları yerlerde bekletilmeleri isteniyordu.[64]

Aynı tarihlerde Mora muhacirlerinin iskân oldukları şehirlerden biri de Antalya oldu. Yunanistan'ın farklı şehirlerinden gelen muhacirler "*Mora muhaciri*", "*Moralı*" "*Moravî*" adlarıyla nitelenmişlerdir. Yunanistan'dan Antalya'ya gelen Müslümanların tam olarak ne zaman geldikleri belli değildir. Ancak 1822-1823 yıllarında geldikleri ileri sürülmektedir.[65] Karal'a göre 1830-31 tarihli ilk nüfus sayımında Antalya'da Mora muhaciri olarak 522 erkek nüfus kaydedilmiştir ki bunun büyük çoğunluğu "*sekbân*" idi.[66] E. Z. Karal'ın mecmu bir defterden faydalanarak verdiği bu bilginin kaynağına, yani Moralıların sayıldığı nüfus defterine şu ana kadar ulaşabilmiş değiliz. Antalya mahallelerinin kayıtlı olduğu 1831 tarihli nüfus sayım defterlerinde Moralı olarak gösterilen kişi sayısı oldukça azdır. Anlaşıldığına Moralılar göre ayrı bir deftere kaydedilmişlerdi.

Şer'iyye sicilleri veya diğer kayıtlar bu konuda açık bilgi sunmamaktadırlar. Şer'iyye sicilleri 1850'li yıllara kadar Mora muhacirlerine dair bilgi verme konusunda oldukça cimridir. Ancak 1840 tarihli nüfus defterlerinden anlaşıldığına göre Mora muhacirleri daha çok Arkadya şehrinden gelmişlerdi.[67]

---

57 Ayrıntılı bilgi için bkz. Dayar, *agt*., s.92-114.

58 Güven Dinç-Nimet Ayşe Bakırcılar, *Geçmişten Günümüze Antalya Ticaret ve Sanayi Odası*, Turkuaz Yayınları, Antalya 2012, s.38.

59 Evren Dayar, "Antalya'da Bir Devr-i Sâbık Mütegallibesi: Ömer Lütfi Efendi Lülü (1859-1912)", *Toplumsal Tarih,* S. 271, Temmuz 2016, s.31.

60 *AŞS*.,61/121-1.

61 Hüseyin Çimrin, *Bir Zamanlar Antalya*, ATSO Kültür Yayınları, C. 2, Antalya 2006 s. 208.

62 Dinç- Bakırcılar, *age.*, s.89.

63 Bkz. Ali Fuat Örenç, *Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Bâbıâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011.

64 Örenç, *age*., s.253-255.

65 Süleyman Fikri, *age*., s.89; Danieloğlu, *age*., s.141.

66 Karal, *age.*, s.122.

67 *BOA., NFS.d*., 3205.

Moralılar Antalya'ya 1820'li yıllarında başlarında gelmiş olsalar da şer'iyye sicillerinin verdiği kısıtlı bilgilerden anlaşıldığına göre muhacirlerin şehir ile bütünleşmesi 1840'ların sonunu bulmuştur. Muhacirlere dair şer'iyye sicillerinden tespit edilebilen ilk belge[68] 1831 tarihli olsa da belge sayısı 1850'ler öncesinde oldukça azdır.

Danieloğlu Moralıların yaklaşık 400 hanelik bir nüfusa sahip olduklarını kaydetmiştir.[69] Benzer bir bilgiyi 1862'nin Ekim ayında Antalya'ya gelen E. Sperling de vermektedir. Sperling şehirde gördüğü Moralıların 1822-1823 yıllarında Mora'dan kaçarak Antalya'ya gelen muhacirler olduğunu teyit etmekte ve bunların sayılarını 400 hane olarak vermektedir.[70]

1840 tarihli nüfus sayımlarında Mora muhacirlerinin miktarı daha net bir şekilde tespit edilebilmektedir. 1840 yılı nüfus sayımına göre Antalya'da 288 erkek Mora muhaciri kayıtlıdır.[71] Bu sayının ikiye katlanmasıyla tahmini olarak 576 kişilik tam nüfus elde edilebilir. 1831 nüfus sayımında Karal'ın verdiği 522 erkek nüfus sayısı göz önüne alındığında toplam rakamın düşük kaldığı anlaşılır. Bu durumun en önemli sebebi bazı muhacirlerin şehri terk etmesi veya 1830'larda yaşanan salgın hastalıklar olmalıdır. Veba, kolera gibi salgın hastalıkların daha çok muhacir ve ekonomik olarak düşük topluluklarda yaygın gözlemlendiği bilinmektedir.

Tablo 1: 1840 Yılı Nüfus Sayımında Arap ve Mora Göçmenleri

Kale İçinde	*Arap*	*Moralı*	*Kale Dışında*	*Arap*	*Moralı*
Mahalle Adı			*Mahalle Adı*		
Cami-i Cedid	2	3	Timurcu Süleyman	11	28
Cami-i Atik	10	5	Bâli Bey	4	5
Makbul Ağa[1]	28	7	Divan Piri	0	0
Hatib Süleyman	11	7	Kızılsaray	3	86
Mecdeddin	0	11	Elmalı[2]	6	12
Has Balaban	0	6	Âşık Doğan	5	2
Karadayı	6	1	Sağır Bey (Sagir Bey)	2	2
İskender Çelebi	7	0	Keçi Bali	0	4
Baba Doğan	3	2	Şeyh Sinan	0	40
Tuzcular	13	5	Çavuş Bahçesi[3]	0	2
Çullah Kara	2	0	Tahıl Pazarı	0	0
Ahi Yusuf	4	4	İğdir Hasan	8	6
Ahi Kızı	13	0	Şücaeddin (Şeyh Şüca)	0	1
			Sofular	0	17
			Arab Mescidi	5	7
			Araban	1	0
			Kızılharim	0	0
			Takyeci Mustafa	13	21
			Kirişçiler	2	2
			Meydan	0	0
			Timurcu Kara	0	2
Toplam	99	51		60	237

Kaynak: BOA., NFS.d., 3205.

1840 yılı nüfus sayımında Antalya şehir merkezinde 3132 kişilik erkek nüfus sayılmıştı. Buna göre Arap nüfus % % 5,1, Moralı nüfus ise % 9,2'lik bir orana sahipti. Böylece 1840 yılı sayımında Antalya nüfusunun % 14-15'lik diliminin Arap ve Moralılardan teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.

68 *AŞS*., 5/7-2.
69 Danieloğlu, *age*., s.141.
70 Dayar, *agt*., s.46.
71 *BOA., NFS.d*., 3205

1844 yıllarında yapılan temettuat sayımlarında da Mora muhacirleri "*Moralı*" olarak ayrıca gösterilmişlerdir. Temettuat defterlerine bakıldığında Antalya şehir merkezinde (nefs-i Antalya) Mora muhacirlerinin sahip oldukları hane miktarı "*en az*" 175 idi. Temettuat bazı mahallelere ait defterlerin bulunmaması ve bazı mahalle defterlerinin ise eksik olması nedeniyle bu sayımlarda Moralı sayısı 1831 ve 1840 nüfus sayımlarına göre düşük miktarlardadır.

Tablo 3: Temettuat Defterlerine Göre Mora Muhacirleri

Kale İçinde	*Toplam Hane Sayısına Sayısı/ Mora Muhaciri Hane Sayısı*		*Kale Dışında*	*Toplam Hane Sayısına Sayısı/ Mora Muhaciri Hane Miktarı*	
Mahalle Adı	*Mahalle Adı*				
Cami-i Cedid	-	-	Timurcu Süleyman	94/30	% 31,91
Cami-i Atik	48/4	% 8,33	Bâli Bey	65/4	% 6,15
Makbul Ağa[4]	3/0	% 0	Divan Piri	20/1	% 4,17
Hatib Süleyman	28/2	% 7,14	Kızılsaray	117/55	% 47
Mecdeddin	-	-	Elmalı[5]	55/0	% 0
Has Balaban	33/3	% 9,09	Âşık Doğan	56/1	% 0
Karadayı	15/0	% 0	Sağır Bey (Sagir Bey)	70/5	% 7,14
İskender Çelebi	29/0	% 0	Keçi Bali	37/11	% 29,72
Baba Doğan	28/0	% 0	Şeyh Sinan	21/3	% 14,28
Tuzcular	45/3	% 6,66	Çavuş Bahçesi[6]	4/0	% 0
Çullah Kara	14/1	% 7,14	Tahıl Pazarı	19/0	% 0
Ahi Yusuf	41/6	% 14,63	İğdir Hasan	47/6	% 12,76
Ahi Kızı	32/0	% 0	Şücaeddin (Şeyh Şüca)	-	-
			Sofular	59/13	% 22,03
			Arab Mescidi	34/4	% 11,76
			Araban	24/1	% 4,16
			Kızılharim	21/0	% 0
			Takyeci Mustafa	65/21	% 32,30
			Kirişçiler	14/1	% 7,14
			Meydan	113/0	% 0
			Timurcu Kara	-	-
Toplam	288/19	% 6,59		935/156	% 16,68
Genel Toplam	*1223/175 (% 14,30)*				

Kaynak: *BOA., ML.VRD.TMT.d*., 9669; 9671; 9672; 9675; 9681; 9682; 9686; 9690; 9691; 9700; 9714; 9715; 9717; 9718; 9725; 9728; 9730; 9740; 9741; 9742; 9743; 9750; 9753; 9756; 9757; 9758; 9762; 9768; 9769; 10575.

Merkez haricinde köylerde kısmî de olsa Mora muhaciri yerleşimi vardı. Örneğin Serik'in (Gebiz) Macar köyünde 1[72], Yarbaş Çandırı'nda 1[73], İnbehan Çiftliği'nde 2[74] Moralı yaşamaktaydı.

Kaynaklardan anlaşılacağı üzere XIX. yüzyıl ortalarında Mora muhacirleri daha çok kale dışını mesken edinmişlerdi. Mora muhacirleri çoğu mahallede dağınık halde yaşamakla beraber Saçlıkuyu mevkii başta olmak üzere Kızılsaray Mahallesi'ni esas iskân alanı seçmişlerdi. 1840 yılı nüfus defterinde Kızılsaray Mahallesi kayıtları içinde dağınık halde kayıtlı olmakla birlikte 113 nolu kayıttan itibaren itibaren "*mahalle-i mezkûr civârında iskân eden Mora muhacirlerinin nüfusûdur*" denilmek suretiyle mahallenin Mora muhacirlerinin esas iskân yeri olduğu işaret edilmiştir.[75] Bu yer kısa bir zaman sonra

[72] *BOA., ML.VRD.TMT.d*., 10586, s.13.
[73] *BOA., ML.VRD.TMT.d*., 9732, s.11.
[74] *BOA., ML.VRD.TMT.d*., 9696, s.11, 12.
[75] *BOA., NFS.d*., 3205, s.49.

"*Moralılar Mahallesi*" olarak da anılmaya başlanmıştır.[76]

Muhacirler Müslüman olmalarına karşın Yunan dilini konuşmaktaydılar. Buna karşılık Antalya'nın Ortodoks Hristiyan olan Rumları sadece Türkçe konuşuyorlardı. Rumca bilmeyen Antalyalı Rumlar Mora muhacirlerinin gelmesiyle birlikte Rumca'yı öğrenmeye başladılar. 1862 yılında Antalya'ya gelen Sperling Mora muhâcirlerinin Rumlara ana dillerini tekrar öğrettiklerini ve böylece şehirdeki Rumların "*ulusal*" kimliklerini pekiştirdiklerini yazmıştır. Sperling'e göre şehirdeki Rum okulları bu göç sürecinden sonra açılmıştır.[77]

Mora muhacirleri ilerleyen yıllarda Antalya siyasî ve ekonomik hayatında etkili şahsiyetler çıkarmayı başardı. Bunlardan ilk göze çarpanı Hacı İbrahim bin Mustafa'dır. Hacı İbrahim Antalya'da "*Hayriye Tüccarı*" olmak için berat almayı başaran ilk tüccarlar arasında yer alıyordu (1851).[78] İbrahim Ağa 26 Şubat 1861 günü vefat ettiğinde arkasında 25.469 kuruşluk miras bırakırken Saliha, Şerife ve Ümmügülsüm adlarında üç eşi vardı.[79] İbrahim Ağa'nın oğlu "*eşrâf-ı hânedân*"dan Pertev Efendi meclis azaları arasındaki yerini almıştı.[80] Bir başka Moralı Ali Muhlis Ağa bin Mustafa da Antalya Meclisi'nin değişmeyen azalarından idi.[81]

Tuna (Kırım) ve Yenişehir Muhacirleri

XIX. ve XX. yüzyıllar Osmanlı Devleti'nin dağılma ve topraklarını kaybetme dönemidir. Kaybedilen toprakların büyük bir kısmı Balkanlardadır. Özellikle bu dönemde Rusya ve Balkan ülkeleriyle yapılan savaşlarda Balkanlardan ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına büyük miktarlarda Müslüman göçü yaşanmıştır. Muhacirler Balkanlarda ve Anadolu'da önemli şehirlere iskân edilmişlerdir. Bu şehirler arasında Kosova, İşkodra, Yanya, Selânik, Edirne, Aydın, Hudâvendigâr, İzmit, Kastamonu, Trabzon, Ankara, Konya, Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Mamûretül-Aziz, Diyarbekir, Halep, Trablusgarp, Kıbrıs, Suriye, Beyrut ve Filistin gibi merkezler başta gelmektedir.[82] Bu şehirlerden biri de Konya vilayetine bağlı bulunan Antalya idi.

Osmanlı Devleti Tanzimat'a kadar muhacirlerin iskân işlemlerini Şehremaneti aracılığıyla yürütmekteydi. XIX. yüzyılın ortalarında Kırım muhacerâtı başta olmak üzere giderek yoğunlaşan ve kitlesel hale gelen muhacir akını Şehremaneti'nin vazifesini aşmıştır. Dolayısıyla bu işle ilgilenebilecek özel bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda 1860 yılında bir "*Muhacirin Komisyonu*" teşkil edildi. Bu teşkilat gereğince vilayetlerde de örgütlenmeler gerçekleştirildi. Bu kapsamda Antalya'da da bir "*Muhâcirîn Komisyonu*" kuruldu. Göçlerin giderek azalmasıyla artık ihtiyaç olmadığı düşünülen bu komisyon 1877'de lağvedildi. Fakat 93 Harbi sırasında Osmanlı topraklarına yeniden muhacir akını başlayınca tekrar bir kuruma ihtiyaç hâsıl oldu. Bu nedenle 18 Haziran 1878 tarihinde "*İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu*" teşkil edildi. [83] Bu teşkilatlanmanın bir ayağı da Antalya'da idi. Antalya'da gelen muhacirlerin büyük kısmı bu komisyon vasıtasıyla yerleştirildiler.[84]

Osmanlı Devleti yer değiştirmek isteyen muhtelif millet, aşiret ve cemaatleri toplu olarak değil dağınık olarak iskân etmeye çalışmıştır. Bunun nedeni bölgelerde meydana gelecek olası ötekileşmelerin önüne geçmek ve göçmenleri Osmanlılık şemsiyesi altında birleştirmektir.[85] XIX. yüzyılın son çeyreğinde Antalya'ya gerçekleşen göçleri de bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı da birçok Müslümanın evlerini, yurtlarını bırakıp muhacir olmalarına sebep olmuştur. Savaş esnasında ve sonrasında, Rusların ve Bulgarların Rumeli'de takip

[76] "Çatallar Ailesi", *Geçmişten Geleceğe Antalyalılar*, S. 8, Aralık 2004, s.79.
[77] Dayar, *agt*., s.45-46.
[78] *AŞS*., 7/48-1.
[79] Bir diğer eşi Afife kendisinden önce vefat etmişti. Bir başka eşi olan Dudu'yu ise boşamıştı. *AŞS*., 11/154-2.
[80] *AŞS*., 11/69-2.
[81] Silsüpür*, agt*., s.20, 60.
[82] Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1999, s.174.
[83] İpek, *age.,* s.72-74,
[84] 1886 yılı örgütlenmesi şöyleydi: Reis: Mehmet Galip Efendi, Azalar: Mustafa Nafiz Efendi, Hacı Mehmet Efendi, Hafız Hacı Ali Efendi, Pandili Efendi, muhacirinden Nevfel Bey, Osman Efendi, Hacı Kostanti Efendi, Kâtip: Celalettin Efendi. *Konya Vilayet Salnameleri (KVS.*), 1302, s.114.
[85] Zeynel Özlü, "19. Yüzyılda Düzce'ye Olan Göçler", *Bilig*, S. 61, 2012, s.202.

ettikleri imha politikası sonucu binlerce Müslüman Varna, Şumnu, Edirne, Makedonya ve İstanbul gibi Osmanlı merkezlerine kaçmak durumunda kaldı. Bu muhacirlerin büyük kısmı İstanbul'dan Anadolu'ya sevk edilirken bir kısmı da Antalya'da iskân edildi. Bu dönemde Antalya'ya Kırım (Tuna) ve Yenişehir muhacirleri sevk edildi.

Kasım 1890 tarihinde çıkarılan padişah iradesinde muhacir göçleri kabul edilmeden önce iskân mahallerinin belirlenmesi, nakil ve iskân masraflarının temin edilmesi, başka bir yere gönderilmesi gibi sefalet ve perişanlıklarına sebep olacak durumların meydana gelmesine izin verilmemesi istendi.[86]

93 Harbi nedeniyle oluşan Kafkas muhaceretinde Antalya da muhacirlerin iskân olunacakları bölgelerden biri olarak düşünüldü. Kafkas muhacirleri ilk geldiklerinde henüz daimi iskânları yapılmadan kış mevsimi gelince bir kısmı aylık 3250 kuruşa kiralanan iki hana yerleştirilmek durumunda kaldılar. Açıkta kalanlar için de Dâhiliye Nezareti tarafından 500 çadır ikame edildi.[87] Kafkas muhacirler için Antalya'nın iklim şartlarının uygun olmaması ve bazı yerel yöneticilerin çeşitli gerekçelerle buna muhalif durmaları nedeniyle Antalya'da Kafkas muhaciri iskânı ilçelerde yapıldı.[88] 1890 yılında Kafkas muhacirlerine mutasarrıflık tarafından sahil boylarında bazı yerler gösterildi ise de bu muhacirler yüksek yerlere alışık olduklarından bir kısmı Konya taraflarına yönlendirildi[89], 140 hane (Çerkes) İstanos'un (Korkuteli) "*Mamure-i Hamidiye*" adıyla Yeleme Çiftliği'ne (Başpınar) yerleştirildi.[90]

Serik civarına getirilen 180 hane ise Boğazak mevkiine yerleştirildi "*Mamure-i Hamidiye*" adıyla yeni bir köy teşkil edildi.[91] Ancak bir süre sonra "*vehâmet-i hava*" sebebiyle bunlardan 500'den fazlası kalkarak Konya taraflarına iskân oldular.[92] Dolayısıyla bu dönemlerde Antalya şehir merkezine yoğun bir Kafkas muhacir yerleşimine rastlanılmamaktadır.

1880'li yıllarda Antalya'da iskân edilen muhacir grupları arasında Tuna taraflarından gelen Kırım muhacirleri başı çekmektedir. Kırım muhacirleri Araban mahallesinde Antalyalı yardımseverler tarafından yaptırılan 70 haneye yerleştirildiler. Bu muhacirler Tuna taraflarından getirilmiş olmalarına karşın aslında Kırımlı idiler.[93] Kırım muhacirlerinin iskân edildiği Araban mahallesinin adı önce "*Orhaniye*", daha sonra da "*Kırımlı*" adına dönüştürülmüştür.[94] Kırımlı mahallesine iskân edilen Tuna muhaciri sayısı 40 hane ve 110 nüfustu.[95]

Osmanlı fethinden sonra Yunanistan'daki Teselya Ovası'nın hâkim mevkilerine "*Konyar*" denilen müstakil küçük çiftçi aileleri olarak Türkler iskân edilmişlerdi. Ancak 1881 yılında Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında bir sınır düzenlemesi yapıldı.[96] Bu düzenleme ile Teselya bölgesi Yunanistan'a bırakıldı. Yine aynı anlaşmaya göre Teselya ahalisinden olup da Osmanlı tabiiyetinde kalmak isteyenler üç yıl içerisinde Osmanlı topraklarına göçeceklerdi. Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte bölgede korumasız kalan Müslümanların can ve mal güvenlikleri tehlikeye düştü. Bunun üzerine bölgede yaşayan Müslümanlar Anadolu'ya doğru göç etmeye başladılar. İlk yıllarda 50 köy tamamıyla boşalırken 1907 yılına kadar geçen sürede 389 köy ve çiftlik tamamen dağıldı.[97]

Teselya'nın Yenişehir'inden Anadolu'ya gelenlerden önemli bir kısmı da Antalya'da iskân olundu.

86 Ali Rıza Gönüllü, "Antalya'da İskân Olunan Muhacirler (1878-1923)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 2009, s.300.

87 Yılmaz, *agt*., s.172.

88 Erdal Taşbaş, "*XIX. Yüzyıl Sonlarında Antalya'da Göçmen İskânı (1864-1900)*", 1864 Kafkas Tehciri, Editör: Mehmet Hacısalihoğlu, YTÜ, Balkar, IRCICA, İstanbul 2013, s.360-368.

89 *BOA., İrade-i Dâhiliye* (*İ.DH*.)., 1226/95953. Ayrıca Bkz. Mehmet Yılmaz, *Konya Vilayetine İskân Olunan Muhacirler (1854-1914),* Selçuk Üniversitesi SBE., Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 1996, s.172.

90 *BOA., İ.ŞD*., 114/6848; Erdal Taşbaş, "*XIX. Yüzyıl Sonlarında Antalya'da Göçmen İskânı (1864-1900)*", 1864 Kafkas Tehciri, Editör: Mehmet Hacısalihoğlu, YTÜ, Balkar, IRCICA, İstanbul 2013, s.360-368; Güçlü, *age*., s.41.

91 Güçlü, *age*., s.41.

92 *BOA., İ.DH*., 1008/61.

93 *BOA., İ.DH*., 1032/81283.

94 *BOA., İrade-i Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD*.), 84/5032; *BOA., Dahiliye Nezareti Mektûbî Kalemi (DH.MKT*.), 1385/103; *BOA., DH.MKT*., 1393/72; *BOA., DH.MKT*., 1406/41; *BOA. DH.MKT*., 1422/119; *AŞS*., 62/105-1. Mehmet Yılmaz, *Konya Vilayetine İskân Olunan Muhacirler (1854-1914)* (Selçuk Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 1996, s.119

95 *BOA., İ.ŞD*., 84/5032.

96 Bkz. Rifat Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak verilmesi (1878-1881)", *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s.210-240.

97 Yılmaz, *agt*., s.239-240.

1886 yılı sonu itibariyle Yenişehir ve çevresinden hicretle 527 hanede 2034 nüfus Antalya'ya yerleşti. Bunların büyük kısmı arkadaki mal ve mülklerini satarak geldiklerinden varlıklı idiler. Bu sebeple hazineden para yardımı yapılmayıp sadece kendilerine yaşayabilecekleri yerler gösterilerek toprak dağıtıldı. Bazıları da kendi imkânları ile toprak satın aldılar. Diğer bir deyişle bir nevi serbest göçmen statüsündeydiler. Aralarındaki fakirler Antalyalı hayırseverler sayesinde iskân edildiler. Bunlar Antalya içerisinde yerleşirlerken diğerleri geniş arazileri bulunan Serik, Murtuna ve Döşemealtı'nda yerleştiler. Yenişehir muhacirlerinin yerleşmesiyle Teke Sancağı'nda biri mahalle olmak üzere 13 yerleşim yeri kuruldu. Yeni yerleşim yerlerine verilen isimlerde daha çok eski memleketlerindeki yer adlarının verilmesine özen gösterildi.[98]

Yenişehir muhacirleri Antalya'nın farklı mahallelerine yerleştiler. Muhacirler şer'iyye sicillerinden öğrenildiği kadarıyla Timurcu Kara[99], Meydan[100], Divan Piri[101], Sağır Bey[102], Âşık Doğan[103], Arab Mescidi[104], Bâli Bey[105] mahallelerinde de yaşamaktaydı.

Yenişehir muhacirlerinden Nevfel Bey "*Muhacirin Komisyonu*" azaları arasında bulunuyordu.[106] Nevfel Bey ayrıca 1886 yılında Antalya Ziraat ve Ticaret Komisyonu (günümüzde ATSO) azaları arasındaydı.[107] Bu ise Yenişehir muhacirleri arasında ticaretle meşgul insanların bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Girit Muhacirleri

1699 yılından beri Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Girit'te oluşan huzur ortamı 1821 yılında meydana gelen Yunan isyanı ile bozuldu. Büyük Yunanistan hayali ile Girit'teki Rum ahali 1866 yılında ilk defa geniş ölçüde bir ayaklanmaya kalkıştı. Bu ayaklanmadan sonra Girit'te meydana gelen olaylar sürekli olarak Müslüman Türklerin aleyhine gelişti. Bunun sonucunda da 18 Aralık 1897 tarihinde büyük devletler, Girit'in özerkliğini ilan ettiler. Bununla beraber adadaki Rumlar Müslüman Türklere saldırmaya başladılar. Bu saldırılar karşısında Girit adasında güvenliği kalmayan Müslüman Türkler, Anadolu'ya kaçmak zorunda kaldılar. Anadolu'ya kaçan muhacir sayısı o kadar fazla idi ki sadece İzmir üzerinden haftada birkaç yüz kişi gelmekteydi.[108]

Girit'ten göç iki dönemde gerçekleşti. Birincisi 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı başladıktan ve diğeri Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra, 1908 yılında Girit Meclisi'nin Yunanistan'a katıldığını ilan etmesi üzerine yaşandı.

Osmanlı Devleti muhacirlerin iskânı için uyguladığı politikada onları boş topraklara yerleştirmeyi ve Müslüman muhacirlerle gayrimüslim unsurların bulunduğu yerlerde dengeyi sağlamayı amaçladı.[109] Bu maksatla Giritli Müslümanların iskân edildikleri bölgelerden biri de Antalya oldu.

1899 yılı sonu itibariyle Antalya iskelesine çıkarılan muhacirlerin sayısı 4.150 idi. Bunlardan bir kısmı Alanya taraflarına yönlendirildiler.[110] Muhacirlerin esnaf ve zanaatkâr olanları daha çok şehir merkezlerine yerleştirilirken çiftçi olanlar ise köylere topluca iskân olundular. Antalya'da muhacirlerin iskânları için belirlenen alanlarda daimi yaşayacakları evler yapıldı. Evlerde kullanılacak her çeşit

98 *BOA., İ.ŞD*., 84/5032; Yılmaz, *agt*., s.240-243.

99 *AŞS*., 50/46-1.

100 Hacı Bayram Özdemir, *XXVI Numaralı Antalya Şer'iye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1301–1302 (M.1883–1885)* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2012, s.186.

101 *AŞS*., 33/38-2 (22 Numaralı Hüküm); Nurdan Çetinkaya, *XLI Numaralı Antalya Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1309-1315 (M.1892-1897)* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2012, s.120.

102 Çetinkaya, *agt*., s.147.

103 *AŞS*., 33/43-2 (31 Numaralı Hüküm).; Çetinkaya, *agt*., s.181.

104 Çetinkaya, *agt*., s.236.

105 *AŞS*., 33/584-1 (228 numaralı hüküm); Çetinkaya, *agt*., s.282.

106 *KVS*., 1302, s.114.

107 Dinç-Bakırcılar, *age.*, s.30.

108 A. Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000, s.21.

109 Fahriye Emigli, "Girit'ten Antalya'ya Yönelik Göçler", *Son Bin Yılında Antalya Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Antalya 2004, s.149.

110 Yılmaz, *agt*., s.253.

orman ürünü ve kereste vergiden muaf tutuldu.[111] 1900 yılı başlarında Şarampol mevkiinde başlatılan çalışmalarda 60 evin yapımı tamamlandı. Şehirdeki mülkî ve askerî memurların, eşraf, ulema ve halkın katılımı ile kurbanların kesildiği bir törenle evler teslim edildi.[112] Tamamlanan evlerin sayısı Mart 1900'de 85'i, Mayıs 1901'de ise 93'ü bulmuştu. Buralara yerleştirilecek nüfus "*kur'a keşidesi*" ile belirlendi.[113] Şarampol mevkiine iskân olunan muhacirlerin sayısı yaklaşık olarak 250 hanede 1.100 nüfustu.[114]

Bunun yanında Çakallık mevkiinde hazırlanan 70 ev de muhacirlere teslim edildi. Buraya 310 muhacir iskân edilecek, muhacirler için gerekli cami ve mektep hayırseverler tarafından inşa olunacaktı.[115] Muhacirler için ev yapımına peyderpey devam edildi. Haziran ayı geldiğinde tamamlanan ev sayısı 186 olmuştu.[116]

Antalya'da iskân olunan muhacirlerin geçimlerini temin edebilmeleri için ziraat yapmaları gerekiyordu. Kendilerine arazi verildi. Bunun yanında ihtiyaç duydukları tohumluk ve hayvanların paralarının kefillerle hasat zamanında ödenmesi sağlandı.[117]

Girit muhacirlerinin iskân olunmasıyla Antalya şehir merkezinde (kasaba) "*müceddeden*" tesis olunan mahalleye "*Ümranü'l-Hamid*" (*Hamidiye*), şehir dışında Çakallık mevkiinde yapılan köye de "*Mamuretü'l-Hamid*" adları verildi.[118] Ayrıca Hamidiye mahallesinde bir de mescit ve muhacir çocukları için 200 öğrenciyi alabilecek bir mekteb-i ibtidaiye inşa edildi.[119] Bu okul ve mescidin adı II. Meşrutiyet döneminde padişah II. Abdülhamit'in tahttan inmesi ve yerine V. Mehmet'in (Reşat) geçmesiyle değiştirildi. 1910 yılında caminin adı "*Reşadiye*", mektebin adı da "*Meşrutiyet*" şeklinde oldu.[120]

Girit'ten Antalya'ya gelen muhacirlerin iskânlarıyla birlikte Antalya'da (Teke Sancağı) müstakil 2 mahalle ve 5 köy kurulmuş oldu. Bu mahallelerden biri Alanya'dadır. Antalya'da teşekkül eden köy ve mahalleler şunlardır:

Antalya Kasabası'nın Şarampol Mevkii'nde Hamidiye Mahallesi ile eski Antalya'da Selimiye Köyü, Çakallık Mevkii'nde Kadriye Köyü, Boğazak Mevkii'nde Ahmediye Köyü, Karaburun Mevkii'nde Burhaniye Köyü, Nikyet Mevkii'nde Mecidiye Köyü.[121]

Antalya'ya Girit'ten ikinci göç dalgası II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yaşandı. Bu yıl göç eden aileler yine Şarampol mevkiinde iskân edildiler. Yeni muhacirler için yapılacak evler için gerekli kereste vergiden muaf tutuldu.[122] Aynı yıl içerisinde 93 hanenin inşaatı tamamlanarak 310 nüfus buralara yerleştirildi. Girit'ten Antalya göç 1912 yılına kadar sürdü. 1897-1912 yılları arasında 4690 Giritli Antalya'da iskân edildi.[123]

Antalya'nın muhtelif mevkilerine iskân olan Girit muhacirleri görüldüğü üzere şehir içi yerine daha çok şehir dışındaki mevkilere yerleştirilmişlerdi. Bu yerleşimler devlet eliyle toplu halde yapılırken şehrin diğer mahallelerinde müstakil olarak ev bularak yerleşenler de az değildi. Muhacirlerden Kızılsaray[124],

[111] *BOA., A.MKT.MHM*., 508/13.
[112] *BOA., DH.MKT*., 2312/22.
[113] *BOA., A.MKT.MHM*., 507/23.
[114] Yılmaz, *agt*., s.254-255.
[115] *BOA., DH.MKT*., 2323/34
[116] *BOA., DH.MKT*., 2376/47.
[117] *BOA., DH.MKT*., 467/28.
[118] *BOA., İ.DH*., 1378/3.
[119] *BOA., İ.DH*., 1483/32.
[120] *BOA., Bâb-ı Âlî Evrak Odası* (*BEO*.), 3804/285227.
[121] *BOA., DH.MKT*., 2427/120; *BOA., BEO*., 1593/119459. Alanya'nın Hasbahçe mevkiinde de Sultaniye mahallesi kurulmuştur.
[122] *BOA., BEO*., 3645/273342.
[123] Emigli, *agm*., s.157.
[124] *AŞS*., 43/255-2 (401 Numaralı Hüküm)..

Kirişçiler[125], Kışla[126], Has Balaban[127], Sofular[128], Timurcu Kara[129], Teşvikiye[130] mahallelerinde yerleşenler de vardı.

Muhacirlerin Antalya'ya iskânlarıyla beraber birtakım uyum sorunları yaşandı. Devletin sağladığı imkânlar muhacirlerin uyum süreçlerini daha rahat geçirmelerine yardımcı oldu. Yine de muhacirler ile yerli ahali arasında zaman zaman bazı sorunlar yaşandı. Muhacirlerin uyum sürecinde karşılaştığı en büyük sorun Türkçe bilmemeleriydi. Giritli muhacirler Müslüman olmalarına karşın Mora muhacirleri gibi Türkçe bilmiyorlardı. Bu ise onları Türk olmadıkları yönünde ve "*gâvur*" şeklinde birtakım hakaretlere uğramalarına sebep olmuştur.[131]

Türklerin Girit'te Yunanlılarca katledilme hadiseleri Giritli Müslümanların şehre gelmesi dolayısıyla Antalya'da halk arasındaki Yunan aleyhtarlığını arttırdı. Özellikle muhacirler, içerisinde bulundukları hassas vaziyetin de ektisiyle şehirde bazı Rum esnafın dükkânlarına saldırıda bulundular. Muhacirlerin bu hareketine Antalyalı bazı Müslümanların da katıldığı da anlaşılmaktadır. Olayların yönetimce öğrenilmesiyle bir daha böyle vakaların yaşanmaması için gerekli tedbirler alındı.[132]

Giritli muhacirler Antalya'da İtalyan işgalinin başlamasına da tepkisiz kalmadılar. Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucuları arasında yer alan Remzi Bey, cephe gerisinde istihbarat görevlerinde bulundu. İşgalin ikinci haftasında Antalya İttihat ve Terakki Fırkası murahhası vekili Mehmet Emin Bey ile birlikte işgale mukavemet gösterdiklerinden İtalyanlarca tutuklanarak Rodos'a, oradan da İstanbul'a götürüldüler. Zeki Bey ve Mehmet Emin Bey bir süre sonra serbest bırakılmışlarsa da Antalya'ya ancak İtalyanların şehirden ayrılmasından sonra dönebilmişlerdir.[133]

Giritli muhacirlerin Antalya'ya etkileri uzun yıllar hissedildi. Giritli muhacirler Antalya ekonomisine yön veren şahsiyetler çıkarmayı başardılar. Antalya'da ticareti düzenlemek ve geliştirmek amacıyla 1913 yılında kurulan Zahire Borsası'nın (23 Haziran 1920 tarihinden itibaren "*Antalya Ticaret ve Zahire Borsası*" adını aldı) kurucusu Şeremetzâde Giritli Zeki Bey'di. Şeremetzâde Giritli Zeki Bey, 1922-1925 yıllarında ATSO başkanlığı da yapmıştı.[134]

Birçok Giritli muhacir gibi Kandiye doğumlu olan Salih Efendizade Mehmet Remzi Bey (Büyüközer) Haziran 1918'de Antalya'da Hıdırlık Kulesi yakınlarında Belediye'den kiraladığı boş arazide Antalya'da ilk buz fabrikasını kurmayı başardı. Remzi Bey ayrıca Hadrianus Kapısı'nın solunda Roma Kulesi'nin altında, eski Üçkapılar Kahvesi'nin yerinde bulunan ve su gücü ile çalışan bir değirmeni de kullanıma açmıştı. Kurucu Önder Mustafa Kemal, 6 Mart 1930'da Antalya'yı ilk ziyaretinde buz fabrikasını gezmiş ve Remzi Bey'e çalışmalarından ötürü bir takdirname vermişti.[135] Siyasal faaliyetlerde de bulunan Remzi Bey Serbest Cumhuriyet Fırkası üyesi olmuştu. SCF'ye girdiği için 33 bin liraya kurduğu buz fabrikası mahkemece hiç para ödenmeden elinden alındı. Remzi Büyüközer Demokrat Parti İl Başkanlığı, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi İl Başkanlığı görevlerinde bulundu. 30 Mart 1964 tarihinde ve 84 yaşında iken Antalya'da vefat etti.[136]

Mübadele: Rumların Ayrılışı ve Mübadillerin Gelişi

Modern Antalya'nın oluşmasında en önemli gelişmelerden biri Türk-Yunan mübadelesidir. 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Antlaşması kapsamında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan "*Türk*

125 Özdemir, *agt*., s.121.
126 *AŞS*., 61/247-1.
127 *AŞS*., 43/469-1 (706 Numaralı Hüküm).
128 *AŞS*., 50/202-3.
129 *AŞS*., 43/446-1 (688 Numaralı Hüküm).
130 *AŞS*., 43/99-1.
131 Emigli, *agm*., s.156.
132 Emigli, agm., s.156.
133 *BOA., Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)*, 624/61; *BOA., DH.ŞFR*., 624/90; Süleyman Fikri Erten, *Milli Mücadelede Antalya*, Antalya Müzesi Yay., Antalya 1996, s.21.; Çimrin, *Bir Zamanlar Antalya*…, C. I, s.434.
134 Dinç-Bakırcılar, *age*., s.80.
135 Dinç, Bakırcılar, *age*., s.47, 59.
136 Çimrin, *Bir Zamanlar Antalya*…., C. I, s.241.

ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol"[137] ile Türk ve Rum nüfusun mübadele edilmesi gerekmekteydi. Protokole göre Batı Trakya dışındaki Yunanistan Müslümanları ile İstanbul dışındaki Türkiye Ortodoksları zorunlu mübadeleye tabi tutuldu. Bu kapsamda Antalya'da yaşayan Rumlar da bu mübadeleye dâhildi. Ayrıca Yunanistan'dan bir kısım Türk de Antalya'ya getirildi.

Henüz mübadele uygulaması başlamadan, Büyük Zafer'in ardından 12-18 Ekim 1922 tarihlerinde çok sayıda Antalyalı Rum iskeleye gelen Yunan gemileriyle şehri terk etmişti. Kalanlar ise mübadele antlaşması çerçevesinde zorunlu göçe tabi tutuldular.[138]

Rumların şehirden ayrılışı Antalya'nın demografik ve ekonomik yapısını derinden etkiledi. 1915 yılı nüfus sayımına göre şehirde kadın-erkek 6.533 yerli Rum nüfus vardı. Şehir merkezinin geriye kalanı yabancılar da dâhil 19.107 kişiydi. Buna göre şehir merkezinin % 25'ten fazlası Rum nüfusa aitti.[139] Rumların şehirden ayrılmasıyla beraber bu oran sıfıra düştü. Bu durum mübadeleden tam 4 yıl yıl sonra, 1927'de gerçekleştirilen Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımında açık bir şekilde izlenebilmektedir. Sayıma göre Antalya genelinde sadece 12 Ortodoks Hristiyan nüfus kalmıştı.[140]

Mübadelenin bir diğer sonucu Antalya şehir nüfusunun azalması oldu. 1915 sayımında şehir merkezi nüfusu yabancılarla birlikte 25.640[141] kişi iken 1927 yılında bu rakam 17.365[142] kişiye düşmüştür. Bu 8.275 kişilik bir azalma demekti. Bu rakamın büyük kısmı Rum olduğuna göre düşüşte I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Antalya'da ticarete ve sanata hâkim konumda bulunan Rumların ayrılışı şehirdeki ekonomik hayatı derinden sarstı. Rumların etkili olduğu imalat sanayi neredeyse durma noktasına geldi. Yapı ustaları genellikle Rumlardan olduğundan mübadeleden sonra Antalya'da ev yapacak bir usta bile kalmamıştı.[143]

Mübadele Sözleşmesi'nin Antalya'yı etkileyen bir yönü de Yunanistan'dan Türklerin getirilip yerleştirilmesi oldu. Antalya mübadillerin yerleştirildiği şehirlerden biri oldu. Devlet Anadolu'dan giden Rumların yerine Yunanistan'dan gelecek Türkleri yerleştirmeyi planlamıştı. Bu kapsamda Antalya'ya Selanik'ten mübadiller gelmeye başladı. İlk Selanik mübadilleri 4 Mart 1924'te Seyr-i Sefain idaresine bağlı Ümit Vapuru ile Antalya'ya ulaştılar. Mübadiller Selanik'in Avanlı, Baraklı, Gargara, Karatepe, Bozağan, Rumsırt (Rumsık), köylerinden Antalya'ya geldiler.[144]

Selanik taraflarından gelen mübadiller daha çok şehrin doğusunda Rumların bıraktıkları geniş çiftliklere, bir kısmı da şehir merkezindeki (kasaba) Rum evlerine yerleştirildiler. Merkezde yerleştirilen nüfus 229 ailede 746 kişiydi. Bilhassa zanaatkâr olanlara Kaleiçi tahsis edildi.[145] Yenikapı taraflarına ise Karaferye çingeneleri (Kıpti) yerleştirildi.[146]

1924-1927 yılları arasında Antalya'ya 4.702 göçmen getirildi ve bunlar Rumlardan kalan ev bağ ve bahçelere yerleştirildiler.[147] 1 Ocak 1927 tarihi itibari ile Antalya merkez kazası dâhilinde 583 hanede 2.044 nüfus mübadil ve muhacir iskân edilmiş durumdaydı. 583 mübadil evinin 170'i Antalya kasabasında, kalan 413 hane ise köylerdeydi. Bu köyler arasında Çirkinoba, Zeytinköy ve Dumanlar köyü bulunmaktadır. Antalya merkez kazasında iskâna tabi tutulan bu mübadillere 553 hane, 24.235 dönüm tarla, 1.543 dönüm harman ve köy yeri, 27.057 dönüm mera ve bataklık, 384 dönüm bahçe, 70 mağaza ve dükkân, 6 kahvehane ve gazino ile 3 yağhane verildi.[148]

---

[137] Mübadele ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele (Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2014.

[138] Çimrin, *Bir Zamanlar Antalya*..., C. I, s.274-276.

[139] *BOA., Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye, Kalem-i Umûmî Evrakı* (*DH.EUM.KLU*.), 15/69, s.2.

[140] Güven Dinç, "*Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı*", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* S.7, İÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul 2007, s.82.

[141] *BOA., DH.EUM.KLU*., 15/69, s.2.

[142] Dinç, "*Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı*", s.76.

[143] Çimrin, *Bir Zamanlar Antalya*., C. I, s.277.

[144] Gülcan Dilber Ilgın, *Antalya'da Mübadele* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2012, s.73.

[145] Ilgın, *agt*., s.25-29.

[146] Selekler, *age*., s.22; Güçlü, *age*., s.41.

[147] Ilgın, *agt*., s.30.

[148] Ali Rıza Gönüllü, *Cumhuriyet Döneminde Antalya (1923-1960)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010, s.123.

Mübadeleden sonra ortaya çıkan durumda dikkat çekici olanı 1927 yılı nüfus sayımında bütün vilayet genelinde sadece 387 kişinin Yunanistan doğumlu bulunmasıdır.[149] 1927 yılından sonra gerçekleştirilen ilk nüfus sayımı olan 1935 yılında ise bu rakam 2.883 kişiydi.[150] Sadece Antalya şehrinde 1918 kişi Yunanistan doğumluydu.[151] İki sayım arasındaki büyük farklılığın nedeni yüksek olasılıkla sayım sırasında karşılaşılan güçlükler ve yapılan hatalardı.[152]

1935 sayımına göre Yunanistan'dan daha önce gelen muhacirler ve mübadillerin sadece 521'inin ana dili Yunanca idi. Bunun yanında anadili Türkçe olmakla birlikte ikinci dil olarak Yunanca konuşanların sayısı Antalya şehrinde 1.670 idi.[153] Bu ise geçen 12 yıllık sürede mübadillerin büyük kısmının anadilinin Türkçe'ye döndüğünü ya da bazı çekincelerden ötürü anadillerini Türkçe kaydettirdiklerini göstermektedir.

Bunun yanında Antalya'ya yerleşen mübadillerin büyük kısmı geçimlerini ziraat ile sağlamaktaydı. Antalya ili genelinde anadili Rumca olanlar itibariyle bakıldığında toplam 521 kişiden 252'si tarım ve hayvancılık ile meşguldü. Çoğunluğunu kadınların oluşturduğu mesleksiz veya mesleği meçhul sayısı da 246 idi.[154]

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan nüfus hareketleri modern Türkiye'nin inşasında belirleyici olmuştur. Aynı durum ve sonuç Antalya için de geçerlidir. İncelenen süreçte yaşanan nüfus hareketleri günümüz Antalya'sının şekillenmesinde temel teşkil etmiştir. XIX. yüzyılın hemen başlarında şehre geldikleri anlaşılan Araplar, 1820'li yılların başlarında gelen Moralılar, 93 Harbinden sonra gelen Kırım ve Yenişehir muhacirleri, yüzyılın sonlarına doğru gelen Girit muhacirleri ve son olarak Mübadele Sözleşmesi ile Rumların şehirden ayrılmaları, yerlerine Türk mübadillerin gelişi Antalya'nın demografik, siyasal ve ekonomik çehresini şekillendirmiştir.

Antalya'da sık yaşanan göçlerin elbette ki en önemli sonuçlarından biri ortaya çıkardığı sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlar olmuştur. Yeni gelen muhacirlerin yerli ahali ile uyum sağlaması uzun zaman almıştır. İncelenen dönem içerisinde Antalya'ya gelen muhacirler şehre uyum sağlamış ve belli bir süre sonra "*Antalyalı*" olmuşken yeni bir muhacir dalgasıyla benzer süreçler baştan tekrar yaşanmıştır. Ayrıca, muhacirlerin barınma, geçinme, eğitim vb. imkânları ancak zamanla yerine getirilebilmiştir. Şurası açıktır ki Antalya ahalisi şehir dışından gelenlere alışık olduğundan muhacirleri dışlamamış, onlara kucak açmıştır. Ekonomik durumu iyi olan yardımseverler Antalyalılar muhacirlere büyük kolaylıklar sağlamışlardır.

Antalya'da süreklilik arz eden göçlerin en önemli sonucu millîleşme olmuştur. Osmanlı döneminde Antalya merkez nüfusunun % 25'i Rumlara ait iken Cumhuriyet Türkiye'sinde bu oran sıfırlanmıştır. Bu ise Türkiye'de yaşanan millîleşmenin Antalya'daki yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Göçlerin Antalya'daki bir diğer önemli sonucu şehirde tam anlamıyla bir kentlilik bilincinin oluşmasını engellemesidir. Göçler nedeniyle kentlilik bilinci oluşmayan Antalya'da bireyler kente sahip çıkmamakta, bu ise başta çarpık yapılaşma olmak üzere birçok sorunun temelini teşkil etmektedir.

---

149 Dinç, "*Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı*", s.84.

150 Elbette ki bu rakamın tamamı mübadillere ait değildi. Mübadeleden önce Yunanistan'dan Antalya'ya gelen muhacirler de rakama dâhildi.

151 T.C. Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, *20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı-Antalya Vilayeti*, İstanbul 1937, s.26, 89.

152 Frederic C. Shorter, *"*The Population of Turkey After War of Independence*", International Journal of Middle East Studies*, Vol.17, No. 4, 1985, s.419-421.

153 *20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı-Antalya Vilayeti*, s.44, 108.

154 *20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı-Antalya Vilayeti*, s.108.

Kaynakça

Antalya Şer'iyye Sicil Defterleri (AŞS.)

Numara: 5, 6, 7, 10, 11, 13, 16, 33, 43, 50, 62.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (BOA., A.MKT.MHM.), 507/23; 508/13.

Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO.)

1593/119459; 3645/273342; 3804/285227;

Dâhiliye Nezareti Mektûbi Kalemi Evrakı (DH.MKT.)

1385/103; 1393/72; 1406/41; 1422/119; 2312/22; 2323/34; 2376/47; 2427/120; 467/28.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı (DH.ŞFR.)

624/61; 624/90.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye, Kalem-i Umûmî Evrakı (DH.EUM.KLU)

15/69.

İradeler-Dâhiliye Evrakı *(*İ.DH.)

1008/61; 1032/81283; 1378/3; 1483/32.

İradeler-Şûrâ-yı Devlet Evrakı *(*İ.ŞD.)

84/5032; 114/6848

Maliye Nezareti Varidat Kalemi Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d.)

9669; 9671; 9672; 9675; 9681; 9682; 9686; 9690; 9691; 9696; 9700; 9714; 9715; 9717; 9718; 9725; 9728; 9730; 9732; 9740; 9741; 9742; 9743; 9750; 9753; 9756; 9757; 9758; 9762; 9768; 9769; 10575; 10586;

Konya Vilayet Salnameleri (KVS)

Yıl. 1302.

Yayımlanmış Eserler

"Çatallar Ailesi", *Geçmişten Geleceğe Antalyalılar*, S. 8, Aralık 2004, s.79-85.

ADIYEKE, A. Nükhet; *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000.

AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 1998.

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele (Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

ARMAĞAN, Abdül Latif, *XVI. Yüzyılda Teke Sancağı: Tapu - Tahrir Defterlerine Göre* (Ankara Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1996.

BEAUFORT, Francis, *Karamanya*, (Çev. Ali Neyzi-Doğan Türker), AKMED Yayınları, Antalya 2002.

BURCKHARDT, John Lewis *Travels in Nubia*, John Murray, London 1819.

ÇETİNKAYA, Nurdan, *XLI Numaralı Antalya Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve*

Değerlendirmesi 1309-1315 (M.1892-1897) (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2012.

ÇİMRİN, Hüseyin, *Bir Zamanlar Antalya*, ATSO Kültür Yayınları, C. 2, Antalya 2006.

ÇİMRİN, Hüseyin, *Bir Zamanlar Antalya*, C. I, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Antalya 2006.

DANIELOĞLU, D.E., *1850 Yılında Yapılan Bir Pamphila Seyahati*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, Antalya 2010.

DARKOT, Besim; "*Antalya*", ***İslâm Ansiklopedisi***., C.I, MEB., İstanbul, 1978, s.459-462

DAYAR, Evren, "Antalya'da Bir Devr-i Sâbık Mütegallibesi: Ömer Lütfi Efendi Lülü (1859-1912)", *Toplumsal Tarih,* S. 271, Temmuz 2016, s.30-37.

DAYAR, Evren, *Antalya'da Devlet ve Eşrâf İlişkileri (1839-1908)* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2015.

DİNÇ, Güven, "*Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı*", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* S.7, İÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2007, s.65-87.

DİNÇ, Güven, "İstanbul'un Zahire İaşesinde Kıbrıs Adası'nın Önemi", *Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı*, (Edit. Şenol Kantarcı, Fatma Şimşek), Sonçağ Yayınları, Ankara 2015, s.207-243.

DİNÇ, Güven, "Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Antalya'ya Etkileri", *Belleten*, C. LXXX, S. 289, 2016, s.857-884.

DİNÇ, Güven-Nimet Ayşe Bakırcılar, *Geçmişten Günümüze Antalya Ticaret ve Sanayi Odası*, Turkuaz Yayınları, Antalya 2012.

EMECEN, Feridun, "Antalya", ***İslâm Ansiklopedisi***, c. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.233-236.

EMİGLİ, Fahriye, "Girit'ten Antalya'ya Yönelik Göçler", *Son Bin Yılında Antalya Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Antalya 2004, s.147-158.

ERTEN, Süleyman Fikri, *Milli Mücadelede Antalya*, Antalya Müzesi Yayınları, Antalya 1996.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, "Antalya'da İskân Olunan Muhacirler (1878-1923)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 2009, s.293-325.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, *Cumhuriyet Döneminde Antalya (1923-1960)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010.

ILGIN, Gülcan Dilber, *Antalya'da Mübadele* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2012.

İPEK, Nedim *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1999, s.174.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı (1831)*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995.

MOĞOL, Hasan, "Antalya'nın Fethi ve Türk Mührünün Vuruluşu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, TDAV., S.87, İstanbul 1993, s.135-146.

ÖRENÇ, Ali Fuat, *Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Bâbıâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011.

ÖZDEMİR, Hacı Bayram *XXVI Numaralı Antalya Şer'iye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1301–1302 (M.1883–1885)* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2012.

ÖZLÜ, Zeynel; "19. Yüzyılda Düzce'ye Olan Göçler", *Bilig*, S. 61, 2012, s.201-222.

SELEKLER, Adnan, *XX. Yüzyılda Antalya ve Antalyalılar*, Yeni İleri Matbaacılık, Antalya 2000.

SHORTER, Frederic C., *"*The Population of Turkey After War of Independence*", International Journal of Middle East Studies*, Vol.17, No. 4, 1985, s.417-441.

SİLSÜPÜR, Ayten, *14 No'lu Antalya* **Şer'iyye** *Sicili Defterine Göre 1865-1866 Yılları Arasında*

Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2011.

SPRATT, Thomas Abel Brimage-FORBES, Edward *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis*, van Voorst, London 1847.

Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338-1340.

T.C. Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, *20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı-Antalya Vilayeti*, İstanbul 1937.

TANRISEVER, Ruken, *12 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1862-1864 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2007.

TAŞBAŞ, Erdal, "*XIX. Yüzyıl Sonlarında Antalya'da Göçmen İskânı (1864-1900)*", 1864 Kafkas Tehciri, Editör: Mehmet Hacısalihoğlu, YTÜ, Balkar, IRCICA, İstanbul 2013, s.347-369.

TAŞBAŞ, Erdal, *15 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1866-1867 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu* (Akdeniz Üniversitesi SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2007.

TAŞKIN, Figen, "Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hububat Ürünün İhracatını Yasaklaması", *Studies of Ottoman Domain*, C.3 S.4 Şubat 2013, s.18-36.

TEXIER, Charles *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C. III, (Çev. Ali Suat), Enformasyon VE Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.

UÇAROL, Rifat; "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak verilmesi (1878-1881)", *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s.210-240.

WOLFF, Joseph, *Researches and Missionary Labours among the Jews, Mohammedans, and Other Sects*, O. Rogers, Philadelphia 1837.

YILMAZ, Mehmet; *Konya Vilayetine İskân Olunan Muhacirler (1854-1914),* (Selçuk Üniversitesi SBE., Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 1996.

Karadeniz'de Yabancı Vapur Kumpanyaları ve Göç

Yrd. Doç. Dr. Süleyman UYGUN
Ordu Üniversitesi / Ordu

Giriş

Eskiçağlardan günümüze kadar tarihin en temel çelişkilerinden birisi, ilahi kaynaklarda insanlığın ataları olarak kabul edilen Habil-Kabil örnekliğinde olduğu gibi öykülere ve mitolojilere akseden yerleşik ile göçebe düzen arasında yaşanmıştır[1]. Yerleşiklik ve göçebelik, bir tercih olmaktan ziyade çoğu zaman zorunluluktan kaynaklanan ve zamanla yaşam tarzı haline dönüşen iki ayrı sosyal yapının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu yönüyle Türk tarihinde göçebelik ve göç gibi kavramlar her zaman önemli bir yere sahip oldu. Orta Asya'dan Afrika ve Avrupa'ya kadar uzanan bir coğrafyada sürekli göç ve iskan halinde olan Türkler bu sayede tarihe damga vuran bir çok büyük devletler kurdular. 18. Yüzyıla kadar merkezden çevreye doğru devam eden göçler bu yüzyıldan sonra tersi yönde bir göç hareketine sebebiyet vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun geri çekilmesiyle birlikte, Türk hakimiyet sahasından çıkan sahada meskun Türk ve Müslüman ahali Osmanlı hakimiyetindeki topraklara doğru göç etmeye başlamıştır. Anadolu'ya yönelik bu göçler günümüze kadar artarak devam etmiştir[2]. Bu nedenle gerek siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik yönden gerekse de toplumsal hafızadan kaynaklı kalıtımsal bir suretle kuşaktan kuşağa aktarılan göç, göçebe, göçmen, hicret ve muhacir gibi kavramlar Türk toplumlarının bilhassa Anadolu Türklerinin bireysel, toplumsal ve siyasi hafızalarında her daim ayrı ve önemli bir yere sahip olmuştur.

Olağanüstü dinamizm, enerji hareketlerini içinde barındıran büyük göç ve nüfus hareketleri sistemli ve düzenli bir politikayla iskan ve istihdam edilmedikleri takdirde, her zaman toplumsal kaoslara ve radikal hareketlere dönüşebilme tehlikesine ve potansiyeline sahip olabilmekteydi. Dolayısıyla bireysel ve toplumsal hareketliliklerle gereği gibi mücadele edebilme derin bir tecrübe ve teşkilatlı bir yapıya gereksinim duymaktaydı. Tarihi süreç boyunca bu hareketlerle karşı karşıya bulunan Anadolu Türk toplumlarında mevcut olan birikim ve teşkilatlı yapılar sayesinde bu coğrafyada inkişaf eden Türk devletleri, en zor dönemlerde dahi kitlesel göç hareketlerini çoğu zaman olabildiği kadar asgari sorunlarla iskan, istihdam ve entegre etmeye muvaffak olabilmiştir.

19. ve 20. Yüzyıldan günümüze modern zamanlarda ortaya çıkan acımasız ve meşruiyetten yoksun bir hal alan zorunlu göç hareketleri, Endüstriyel Devrim neticesinde insanları ve toplumları ekonomik fırsata dönüştürmeyi amaçlayan sorunlu bir zihniyetin ürünü olarak ortaya çıktı. Rusya ve çağdaşı Batılı devletler, nüfus sorunlarını menfaatleri doğrultusunda çözebilmek için ariliğe meyilli demografik çözümlere başvurmaya yönelik bir politika izledi. Etnosantrizme(ethnocentric), tek tipleştirmeye dayalı politika izleyen Batılı devletler için farlılıklar; öteki ve tehdit olarak addedilebildiler[3]. Göç, sanayileşmiş ve merkezileşmiş Batılı devletler için bir fırsat hareketine dönüşürken, Osmanlı Devleti gibi geleneksel

[1] Bunun için ayrıca bakınız. Oktay Uygun, *İbn-i Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı,* On İki Levha Yayınları, İstanbul 2008, s. 18; Bernard Lewis, *Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi,* (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2007.

[2] Nedim İpek, *İmparatorluk'tan Ulus Devlete Göçler,* Serander, Trabzon 2006, s. 19-20.

[3] Batılı devletler demografik yapıyı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için bir çok Oryantalist müesseseler tesis etti. Bu müesseselerde bilhassa Osmanlı Devleti'nin demografik yapısı hakkında ayrıntılı araştırmalar yapıldı. M. Charles Guys, *Consideration sur les Peuples de L'Orient,* Marius Olive, Marseille 1857, s. 11, 17, 20-22; Peter Burke'nin feodalizmden kapitalizme geçişte demografik yapıya başvurulmasına dair yaklaşımı benzerdir. Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram,* (Mete Tunçay) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2014, s. 164. Osmanlı'nın Türklere ya da diğer muhtelif anasıra yönelik yaptığı iskân politikası, ekseriyetle bir başka topluluk ya da kavmi yerinden etmek için yapılmadı, bilakis mevcut yapıların Osmanlı hakimiyeti altında inanç ve geleneklerini hoşgörü içerisinde idame ettirmesi için her türlü salahiyet tanındı.

yönetim anlayışına sahip devletleri zor duruma sokan ve sürekli mücadele edilmesi gereken bir unsur haline geldi. Maruz kalınan göçler dolayısıyla Osmanlı içyapısı, teşkilatları, sosyolojisi önemli travmalar geçirmekte ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmaktaydı.

Osmanlı Devleti'ne yönelik Karadeniz havzasında yaşanan münferit ve kitlesel zorunlu göç hareketleri, tabi oldukları Batılı devletlerin uzantıları olan buharlı deniz nakliyat kumpanyaları tarafından da fırsat olarak görüldü. Bunun neticesinde Karadeniz her geçen gün daha fazla yabancı buharlı deniz nakliyat kumpanyasının ilgisini çekti. Bilhassa Kırım Savaşı'nın (1853-1856) ardından Karadeniz'deki buharlı rekabeti doruğa ulaştı. Gerek Zonguldak'tan Samsun'a kadar gerekse Ordu'dan Batum'a kadar sahil şeridi boyunca coğrafyadan kaynaklı ortaya çıkan ekonomik ve sosyo-kültürel doku; yolculuk ve seyahatleri, deniz yoluyla yapmayı teşvik etmekte, hatta çoğu zaman zorunlu kılmaktaydı.

Göç Vasıtası Olarak Ecnebi Vapur Kumpanyaları

Ecnebi vapur kumpanyaları döneminde Karadeniz havzasında yaşanan göç hareketleri çoğunlukla buharlı gemi olmak üzere mavna, sandal, kayık gibi benzeri deniz taşıtlarıyla yapılmaktaydı. En fazla göçe maruz kalan limanlar yabancı buharlı gemilerin seyrüsefer güzergahında bulunan başta Trabzon olmak üzere Samsun, Sinop ve İnebolu limanları idi. Zamanla bunlara Batum ve Kafkas limanları da eklendi. Evvela bu limanlara gelen göçmenler, buradan Anadolu'nun muhtelif mahallerine sevk ve iskan edilirlerdi. Osmanlı topraklarına duhul eden az sayıda göçmen gruplar ise karayolu ile gelmeyi tercih etmekteydiler. Vapur tonajlarının hayvan taşımacılığına imkân sunmaktan uzak olduğu ilk dönemlerde hayvancılıkla iştigal eden bu gruplar göç esnasında hayvan sürülerini de beraber götürmek istediklerinden kara yoluyla yavaş yavaş göç etmeyi tercih etmekteydiler. Örneğin 1864'te 15.000 kişilik göçmen grubu beraberinde 7000-8000 kadar keçi, koyun sığır olduğu halde Batum üzerinden gelerek Rize'nin iskâna elverişli bölgelerine yerleştirildiler. Keza 1865 yılında Gümrü ve Kars üzerinden Anadolu'ya gelen Çeçenler beraberinde 690 baş hayvan getirmişlerdi[4]. Ancak yüzyılın son çeyreğinden itibaren vapur tonajlarındaki inanılmaz artış ve de inşa edilen rıhtım ve iskeleler üzerinden vapura giriş-çıkışların kolaylaşması sayesinde tek seferde binlerce küçük ve büyük baş hayvan rahatlıkla taşınır oldu[5].

Kara yoluyla yapılan göçler genel göçlerin cüzi kısmını oluşturmaktaydı, bu oran da zaman içerisinde giderek azalma gösterdi. Gerek hariçten Osmanlı topraklarına yapılan göçlerde gerekse de kıyı kesimleri arasında yapılan yolculuk ve seyahatlerin büyük bir kısmı kolaylık ve güvenlik gerekçesiyle deniz yolu ile yapılmaktaydı. Karadeniz'de bilhassa Doğu Karadeniz'de dağlar kıyıya paralel uzandığından sahile doğru uzanan vadiler olabildiğince derinleşmekteydi. Bir vadiden diğerine geçmek dar ve derin dereler yüzünden oldukça zor olduğundan kısa mesafeler için dahi insanlar kara yolu yerine vadi güzergâhından sahile inerek ancak deniz ulaşımı vasıtasıyla yolculuk yapmayı tercih etmekteydi[6]. Uzun mesafeler söz konusu olduğunda ise muhakkak deniz yolunun kullanılması icap etmekteydi. Dolayısıyla henüz pek fazla mültecinin gelmediği dönemlerde dahi Karadeniz'de insan ve mekânın zorunlu uyumu denizlerdeki yolcu sirkülasyonunu her daim fazla kılmaktaydı. 19. Yüzyıl boyunca mülteci trafiğinin buna eklenmesi sirkülasyonu hat safhaya ulaştırdı. Bu durum birçok yabancı buharlı deniz nakliyat şirketinin gözünü Karadeniz'e çevirmesinde önemli etken oldu.

Yabancı şirketlerin öncüsü olan ve 1845 yılından itibaren Karadeniz'e düzenli olarak uğramaya başlayan Avusturya Lloyd Kumpanyası İstanbul-Sinop-Samsun ve Trabzon arasında düzenli seferlerde bulunmaktaydı[7]. Bu şirketin selefi olan Avusturya Tuna Buharlı Nakliyat Şirketi ise henüz 1836 gibi erken bir tarihte Trabzon hattına düzenli seferler başlatmıştı. Lloyd Kumpanyası'nın buharlıların yapısı bu dönemde yolcu ve posta taşımacılığına göre tasarlanmıştı[8]. Az sayıda da olsa Osmanlı'ya ait tersane

[4] Bunun gibi bir çok örnek mevcuttur. Bakınız. İpek, *İmparatorluk'tan Ulus Devlete Göçler,* 40-41.

[5] AFL. 1997 002 4487, *Compagnie de Messageries Maritimes Agence de Trebizonde, Rapport General de Service,* Exercice, 1891, Chapitre 4, Trafic.

[6] İlhan Ekinci, *Halk, Ayan ve Devlet, Tanzimat Devri Ordu Kazası,* Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 12.

[7] *Annales du Commerce Exterieur, Autriche, Faits Commerciaux N. 5*, Publiées Par Le Ministere de L'Agriculture du Commerce et des Travaux Publics, Fevrier 1843 a Fevrier 1857, Paris 1857, s. 65. Ayrıca bkz. M. Emre Kılıçaslan, *Avusturya Lloyd Kumpanyası'nın Osmanlı İskelelerindeki Faaliyetleri,* OMU. SBE, Tarih, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2013, s. 134.

[8] Kılıçaslan, *Avusturya Lloyd Kumpanyası,* s. 150.

buharlıları da 1839'dan itibaren Trabzon hattında seyrüsefer yapmaya başladı. 1845'ten itibaren Fevaid-i Osmaniye, daha sonra İdare-i Mahsusa gibi şirketler sayesinde daha kurumsal bir yapıya kavuşan yerel nakliyat şirketleri, yabancı buharlı nakliyat kumpanyaları karşısında ciddi bir rakip haline geldiler[9].

Karadeniz limanlarına düzenli seferlerde bulunan İngilizlerin meşhur Peninsular & Oriental Kumpanyası, faaliyet ağını 1845 yılında Trabzon'a kadar uzatmışsa da Osmanlı ve Avusturya, bilahare Fransız ve Rus kumpanyalarının yoğun rekabetiyle karşılaşınca kısa süre sonra Karadeniz'deki faaliyetlerini sonlandırmıştır[10]. Muhtemelen rekabetin pek fazla olmadığı daha bakir ve kazançlı hedeflere yönelmiştir. 1854 yılında Marsilya'dan İstanbul'a kadar olan faaliyet ağını Osmanlı Karadeniz limanlarını içine alacak surette Trabzon'a kadar uzatmayı planlayan Fransız Mesajeri Maritim Kumpanyası yöneticileri bölgeye dair yaptırdıkları ön araştırma neticesinde sundukları raporda: *"Karadeniz sahili boyunca muazzam bir yolcu trafiği vardır. Kıyı kentleri arası karayolu ulaşımının coğrafi engeller ve güvenlik kaygısı nedeniyle çok zor şartlarda zahmetli ve tehlikeli olarak sağlandığı bu coğrafyada insanlar daha ziyade zorunlu olarak deniz yolculuğunu tercih ederler[11]."* Denmekteydi.

1850'lerde Karadeniz havzasındaki yolcu ve emtia potansiyelini araştıran ve Karadeniz limanlarına düzenli seferler yapmayı planlayan bir başka büyük taşımacılık şirketi de Rus Buharlı Nakliyat Kumpanyası'(Kısa adı ROPİT) ydı. 1856 yılında kurulan Rus Kumpanyası yolcu trafiği yönünden önemli bir hacme sahip olan Karadeniz limanlarına açılmak arzusundaydı. 1858 yılı yönetim kurulunda şirket yöneticileri: *Karadeniz hem yolcu hem de emtia trafiği olarak önemli bir hacme sahiptir. Bu nedenle bir an evvel Karadeniz hatları açılmalıdır[12].* Demekteydi. Sübvanse edilen ROPİT'in bu kaygısı Rus hükümeti tarafından da paylaşılmaktaydı. Hatta bu konu 24 Nisan 1856'da Rus Bakanlar Kurulu'nun bile gündemine taşındı[13]. Vapur hatlarını Marsilya'dan, Batum'a kadar genişletmeyi tasarlayan Fransız Paquet Kumpanyası yönetimi de deneme seferi yapması için 1874 yılında deneyimli bir kaptanını *Meuse* adlı vapuruyla Karadeniz'e gönderdi. Kaptanın dönüşteki heyecanı Mesajeri'nin kaptanlarının heyecanını aratmıyordu. Kaptan şirket yönetimine bir an önce yüksek tonajlı gemilerini Karadeniz'e göndermesini tavsiye etti[14].

Kırım Savaşı'nın hemen akabinde Karadeniz nakliyatındaki en büyük aktörler, Avusturya Lloyd, Osmanlı buharlıları ve Fransız Mesajeri kumpanyalarıydı. Bu tarihlerde Ruslara ait buharlılar da 1860 yılına kadar düzensiz olarak Osmanlı Karadeniz'i limanlarında görülmekteydi. Tüm bu kurumsal buharlı deniz taşımacılık şirketlerinin yanı sıra münferit tüccar vapurları da henüz 1830'lu yıllarından itibaren düzensiz olarak Karadeniz limanları ve iskelelerine uğramaktaydı. 19. Yüzyılın sonuna doğru bunlara Gürcü, Yunan, İtalyan, Alman, Danimarka vs. olmak üzere muhtelif milletlere ait bir çok buharlı nakliyat şirketi dahil oldu.

Ecnebi Vapur Kumpanyalarının Yolculara Bakışı

Buharlı gemiler çağına kadar deniz seyahatleri, bilinmezliklerle dolu olduğu için *deniz insanları, kara insanlarının* gözünde sıra dışı sırlara vakıf gözü kara kişiler olarak karakterize edilmekteydiler.

---

[9] Eser Tütel, *Seyr-i Sefain Öncesi ve Sonrası,* İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 33-35; Süleyman Uygun, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Kumpanyası,* Kitapyurdu, İstanbul 2015, s. 213.

[10] Peninsular & Oriental Kumpanyası hakkında yarıntılı olarak bkz. *House of Commons, To Inaquire into the Contract Packet Service, Peninsular and Oriental Steam Navigation Company*, Printed for the Information of the Proprietors of the Company, November 1849, s. 24, 79; David Howarth & Stephen Hovarth, *The Story Of Peninsular and Oriental Steam Navigation Company*, Weidenfeld and Nicolson, London 1889, s. 92-94; Ronald E. Coons, *Steamships, Statesmen and Bureaucrats: Austrian Policy Towards the Steam Navigation Company of the Austrian Lloyd 1836-1848*, Wiesbaden-1975, s. 129.

[11] AFL. 1997-002-5200, *Assemlée Générale des Actionnaires, du 28 Mai 1857,* s. 12-13.

[12] ROPİT hakkında çalışmakta olan Mesut Karakulak'ın şahsi arşivinden istifade edilmiştir. *Otchet Vysochayshe utverzhdennogo Russkogo obshchestva parokhodstva i torgovli za 1858 god* S. Petersburg 1859.

[13] Ilovayskiy S.I. Istoricheskiyocherk 50-letiya RusskogoObshchestvaParokhodstva i Torgovli, Odessa 1907.

[14] Süleyman Uygun, "Karadeniz Sularında Fransız Paquet Vapur Kumpanyası (1878-1914)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* S. 20, 2016, s. 145.

Her ne kadar ilk dönem buharlıları yolcular tarafından *ateş gemileri*[15] yahut *seyyar krater*[16] olarak adlandırılsa da zamanla yaşanan teknolojik değişimlerle beraber güvenli ve vazgeçilmez deniz aracı haline geldiler[17]. Öyle ki bir dönem sonra denizler hakkındaki bu inancın kırılmasında vapurlar başat rol oynadı. Hatta zaman içerisinde yüksek tonajlı buharlı gemilerin inşa edilmesiyle bu gemiler, kitlesel göç hareketlerinin vazgeçilmez birer vasıtası haline geldiler. Tarihe damgasını vuran Süveyş Kanalı'nın açılması (1869) bile her biri temsil ettiği devletin uluslararası bir gücü haline gelen bu kumpanyaların baskı, teşvik ve katkısıyla olmuştur[18]. Filolarını çok sayıda yüksek tonajlı buharlı gemilerden oluşturan vapur kumpanyaları, tek seferde taşınabilen yüzlerce hatta binlerce göçmen ve yolcu naklini hesap cetvellerine büyük bir gelir girdisi olarak kaydetmeye başladılar. Hatta savaş ve çatışma dönemlerinde aksayan ve yavaşlayan emtia akışını asker, göçmen ve mültecilerle dengelemeye çalıştılar. Osmanlı sularında faaliyet gösteren yabancı vapur kumpanyaları için taşınan güverte yolcusu, emtia ya da yükten farklı değildi. Yani yolcular taşınan emtia için tabir olunan navlun[19] adıyla acente ve kaptan kayıtlarına geçmekteydi. İlginç bir şekilde bu gelenek zamanla Osmanlı kayıtlarına da girmeye başladı[20]. Yük olarak telakki edilen insanlar geminin güverte, depo ve anbar mahallerinde seyahat eden yolcuları kapsamaktaydı. Lakin kamara yani sınıf yolcuları için bu durum farklıydı.

Halbuki ilk dönem buharlı gemilerinde bilhassa yandan çarklılarda taşınan altın, gümüş, posta ve sair yükte hafif pahada ağır değerli emtiada olduğu gibi sınıf/kamara yolcularına da yüksek bir değer atfedilmekteydi. Hatta vapurda seyahat etmek ayrıcalıklı, asil, seçkin ve entelektüel olmanın vasfıydı. Alttaki resim 1860 yılında Mesajeri Kumpanyası vapurunda seyahat eden birinci sınıf yolcularının akşam yemeğinden bir kesit sunmaktadır.

Dolayısıyla sınıf yolcusu portföyü asiller, üst düzey burjuvazi, askerler, devlet memurları, diplomatlar ve saireden oluşmaktaydı. Sınıf yolcuları daha ziyade geminin arka tarafında kendileri için tahsis edilmiş kamaralarda seyahat ederlerdi. Seyahatleri boyunca birçok haklara sahiplerdi. Gemi içerisinde istedikleri mahalli dolaşabilirlerdi. Seyahatleri boyunca seçkin yemek menüleri onlar için hazırlanmıştı. Eğer dilerlerse gezmek amacıyla istedikleri limanda inerler dört ay süresince limana yanaşan bir sonraki şirket vapuruna binebilirlerdi[21]. Vapurda seremoniler, şölenler, partiler yapabilirler, davet verebilirler, hatta vapurlarda kimi zaman düzenlenen ayinlere katılabilirlerdi. Asker taşıma, savaş ve çatışma gibi olağanüstü durumlara bağlı olduğundan sürekliliği yoktu ve bunlara bel bağlanamazdı. Asiller daha ziyade kısa mesafeli yolculuklara seyahat ve macera amaçlı çıkmaktaydılar.

Devlet memurları da statüsüne göre bir ila üçüncü sınıf kamaralarda yolculuk yapmaktaydılar. Limanlar arası insan sirkülasyonu sürekli olmadığı sürece yolcu taşımacılığı kârlı bir iş gibi görünmekten uzaktı. Ta ki insan kitlelerinin deniz üzerinden seyahat etmeye başlayacağı dönemlere kadar durum bu şekilde devam etti. Ecnebi vapur şirketleri bu imkâna Londra-Trabzon-Batum; Marsilya-Trabzon, Toskana-Trabzon yada büyük Avrupa liman kentlerinden Levant liman kentleri gibi uzun mesafeli hatlar üzerinden düzenli seferler başlatarak kavuşabildiler. Bu seferler zamanla tüm kısa mesafeli Osmanlı liman kentlerini de kapsadı. Yabancı vapur kumpanyalarının kendi ülke ve kıtalarında yolculara yaklaşımı ve bakış açıları daha ferdiyetçi bir yapıdayken, Osmanlı sularına geldiklerinde, coğrafyanın,

[15] 20 Mayıs 1828'de Dersaadet'e doğru ilerleyen Swift adlı ilk buharlı gemiyi gören sahildeki ahali o sırada vapurda seyahat eden Mac Farlane'e göre şaşkın ve korkuyla seyreylemekteydiler. Uzun bacasından duman çıkarak bu deniz taşıtının olsa olsa bir ateş gemisi olduğunu sandılar. Kıyı boyunca bataryalarda hazır halde bulunan topçular büyük bir cehaletle vapuru ateş gemisi sanarak top atmaya kalkıştılar. Nurcan Bal, "İlk Buharlı Gemimiz Buğ Gemisi", *Yedikıta,* S. 31, Mart 2011, s. 20.

[16] Rostantlar'ın Rostantlar ve Levant Kumpanyası'na ait posta vapurlarına yolcular *Seyyar Krater* diyerek korkudan binmek istemiyorlardı. Marie-Françoise Berneron-Couvenhes, *Les Messageries Maritimes : l'essor d'une Grande Compagnie de Navigation Française, 1851-1894***,** PUPS, Paris, 2007, s. 59.

[17] Amero Constant, *Les Aventuriers de la Mer: Tempetes, Naufrages, Revoltes, Hivernages,* Societé Français D'Imprimerie et de Librairie, Paris 1899, s. 7.

[18] Süveyş Kanalı'nın önemli hissedarları arasında İngilizlerin meşhur Peninsular &Oriental ve Fransız Mesajeri Maritim gibi birçok yabancı buharlı nakliyat kumpanyalarının önemli hisseleri vardır. Mesajeri, Süveyş kanalının inşaatı için yıllık 40.000 frank ayırdı. İngiliz P&O Kumpanyası'nın orta düzey kâtipleri de yıllık 192 sterlin, üst düzey kâtipleri ise 500 ila 600 sterlin vermeyi taahhüt etmişlerdi. *Reports Relative to British Consular Establishments 1858 & 1871*, Part III., Printed By Harrison and Sons, London 1872, s. 209.

[19] İtalyanca Naulo'dan gelen navlun terimi, sefinenin icarına bedel alınan ücrettir. Hamule tonası üzerinden hesap olunur. Bkz. Süleyman Nutkî, *Kamûs-i Bahri,* (Derleyen Mustafa Pultar), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 213.

[20] Bunun için bakınız. Deniz Müzesi Arşivi *4942 Yerli ve Ecnebi Vapurların Navlun Defteri,* Rebiyyülevvel 1314.

[21] *Guide des Services Maritimes des Messageries Imperiales Dans La Mediterranée,* Marseille, janvier 1856, s. 21.

ekonominin ve sosyolojinin suretine bürünerek veya etkilenerek toplumcu bir yapıya dönüştü. Hülasa, yabancı vapur şirketlerinin yolculara bakışı *infiradi* toplum anlayışından *tecemmu'* toplum anlayışına doğru evrildi[22].

Güvertede yolcu taşımacılığı (*passage sur le pont*) ortaya çıkmaya başladı ve bilhassa Osmanlı sularında yolcuların ekserisi zamanla tamamen güvertede yolculuk yaptı. Yabancı vapur şirketlerine ait tanıtım kılavuzlarında ilk dönemler güverte yolcularına dair herhangi bir bilgi yer almazken[23], kısa süre sonra 4. Sınıf veya güverte yolcularına dair bilgiler bu kılavuzlarda sıklıkla ve daha fazla yer almaya başladı[24].

Mesajeri Samsun acentesi, *Samsun ahalisinin zengini de fakiri de güverte de seyahat etmeyi tercih ediyor* diyerek şaşkınlığını gizleyememekteydi[25]. Aslında acentenin anlamakta güçlük çektiği bir husus vardı ki oda sınıflı insan tipolojisiydi. Halbuki Anadolu toplumu sınıf/kamara yolcusu anlayışıyla geç bir dönemde o da ecnebi vapur kumpanyaları vasıtasıyla tanışmıştı[26]. Roger Carour ise eserinde bu durumu: "*Yerli yolcular yanlarında kadınlarını, çocuklarını, evcil hayvanlarını ve değişik materyallerini getirirler, gemi güvertesi adeta çarşı pazara döner. Bu durum bazen trajı-komik bir hal alırdı."* şeklinde tasvir etmekteydi[27].

Göçmen Mültecilerin Güvertede Taşınması

Zihni anlamda yaşanan bu değişim vapurların tasarımına da etki etti. Posta ve kargo vapurları daha fazla yük ve güverte yolcusu taşımaya uygun hale getirildi. 1850-1860 yılları arasında ortalama 300-400 net tonluk vapurların yerini yüzyılın son çeyreğinde 3000 net ton taşıma kapasitesinin üzerindeki posta ve kargo vapurları aldı. Batum'dan Trabzon, Samsun ve İstanbul'a kadar olan limanlardaki yabancı vapur şirketi acenteleri şirket merkezine yazdıkları raporlarında her defasında daha yüksek tonajlı buharlı gemiler istemekteydiler. Talep ettikleri vapurların tasarımı ise Karadeniz'e göre yani olabildiğince güverte yolcusu ve hayvanat alabilecek şekilde olması yönündeydi[28]. Sınıf yolcularının taşınmasına yönelik yüksek tonajlı vapurlar dahi tekrardan şirket tersanelerine çekilmekte adeta ameliyat ve transforme edilerek mülteci ve mal taşınmasına göre yeni baştan tasarlanmaktaydılar. Adolphe Joanne, eserinde Lloyd buharlılarının üstünlüğüne vurgu yapmakta ve *Lloyd'un vapurları büyük oranda güverte yolcularına göre tasarlanmıştır* demekteydi[29]. Mesejeri'ye ait *Lotus, Karnak, Gudalquivir* gibi buharlılar daha fazla güverte yolcusu taşıyabilecek şekilde modifiye ettirildi[30].

Ecnebi kumpanyaları göçmen taşıma faaliyetlerini yalnızca Karadeniz ile sınırlamadılar, Levant limanları ve Dünyanın birçok yerinde de benzeri faaliyette bulunmaktaydılar. Karadeniz taşımacılığında en etkin olan Avusturya Lloyd, Fransız Mesajeri, ROPİT ya da Odesa adındaki Rus ve 1878'den itibaren bu rekabete dahil olan Fransız Paquet adlı şirketler sonradan aralarına İdare-i Mahsusa'yı da alarak göçmen pastasından olabildiğince kâr edebilme yoluna gittiler. Bunun için de birbirleriyle rekabet etmek yerine yalnızca güverte yolcularının sabit fiyatla taşınmasına yönelik 1 Kasım 1881'de 4 yıl süren ortak bir anlaşmaya vardılar[31]. Bu şirketler karşısında rekabet gücünü yitiren İdare-i Mahsusa şirketinin anlaşmadan kâr sağlayacak bir durumu yoktu. Rus baskısı karşısında Kafkasya'dan ya da Rumeli'den

---

[22] Batı'da sınıflı toplum yapısı 15. Yüzyıldan sonra yaşanan fikir hareketleriyle Hümanizm ve ferdiyetçiliğe doğru kayarken, Osmanlı'da Batı'daki gibi bir sınıflı toplum olmadığı için yabancı şirketler de bu yapıya uyum sağlamak ve bundan menfaat temin etmek suretiyle toplumsalcı yaklaşımlar sergilemek yoluna gittiler. Elbette böyle bir anlayışın ortaya çıkmasında Oryantalist zihniyetin de etkisi kaçınılmazdır.

[23] *Guide des Services Maritimes des Messageries Imperiales Dans La Mediterranée,* Marseille, janvier 1856, s. 21;

[24] Isambert, *Itineraire De L'Orient,* s. 38-40.

[25] AFL. 1997 002 4467, *Rapport General de Service Exercice de Samsun, 1882, Chapitre 4, Trafic.*

[26] Süleyman Uygun, "Osmanlı Çağdaşlaşma Sürecinde Bir Sosyal Çatışma Örneği: Fransız Paquet Kumpanyası *"Circassie"* Vapurunda Yaşanan Hadise", *Atilla Çetin Armağanı,* Aralık 2016, s. 230.

[27] Roger Carour, *Sur Les Routes de la Mer Avec Les Messageries Maritimes,* Editions André Bonne, Paris 1968, s. 52-53.

[28] Örneğin Avusturya Lloyd Kumpanyası'nın vapurları daha fazla güverte yolcusu almaya yönelik dizayn edilmişti. Adolphe Joanne-Emile Isambert, *Itineraire De L'Orient*, Librairie de L. Hachette, Paris 1861, s. 40.

[29] Adolphe Joanne-Emile Isambert, *Itineraire De L'Orient*, Librairie de L. Hachette, Paris 1861, s. 40.

[30] AFL. 1997 002 4395, *Rapport General de Service de Beyrouth,* Exercice, 1909, Chapitre 2, Secretariat.

[31] AFL. 1997 002 4487, *Rapport General de Service de Trebizonde,* Exercice, 1882, Chapitre 4, Trafic*;* AFL 1997 002 4487, *Rapport General de Service de Trebizonde,* Exercice, 1882, Chapitre 2, Secretariat.

Karadeniz limanlarına doğru yapılan kitlesel göç hareketlerinde Babaıali, Müslüman göçmenlerin zor durumda kalmasının ya da ölmesinin önüne geçmek için tüm şirketleriyle hatta donanmaya ait gemileriyle seferber olmaktaydı. Bilhassa 1856-1876 yılları ve 93 harbi sonrasında Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yönelik yapılan büyük kitlesel göçlerde Tersane ve İdare-i Mahsusa'nın filosunda bulunan çoğu vapur göçmenlerin nakline memur edilmekteydi. Buna ek olarak böyle olağanüstü şartlarda devletin İstanbul, Trabzon ve Samsun gibi limanlarda toplanmış askerlerini de hızlı bir şekilde cepheye ulaştırması gerekmekteydi. Örneğin 1891 yılında Samsun limanından taşınan toplam güverte yolcu sayısı 9.558 idi. Bunun 2.000'i Osmanlı askerlerinden oluşmaktaydı. Bu askerlerin tamamı ise İdare-i Mahsusa kumpanyası tarafından taşınmıştı. Geriye kalan sivil güverte yolcularının çoğu ise ROPİT, Lloyd, Mesajeri, Paquet, Panhellenique ve Gürcü (Kourdji) kumpanyaları az miktardaki kısmı da İdare-i Mahsusa tarafından taşınmıştır[32]. Diğer yandan rutin olarak kamu personelinin taşınması işlemi de devam etmekteydi. Tüm bu nedenlerden dolayı yabancı vapur şirketleri sivil göçmen taşımacılık işinden ziyadesiyle kâr elde ederken, yerel deniz nakliyat şirketleri bir yandan asker diğer yandan da göçmen sevkine memur edildiklerinden kâr yerine zarar edebiliyorlardı. Bu yerel şirketler ancak Osmanlı hükümetinden yardım alarak ayakta kalabiliyorlardı. Göçmen ve askerlerin sevki için İdare-i Mahsusa ve tersaneye ait vapurlar yetersiz kaldığında Babıali ROPİT, Lloyd, Mesajeri, Paquet gibi kumpanyalardan gemiler kiralamakta, hatta taşınan asker ve göçmenlerin ücretini bizzat ödemek suretiyle bu meseleleri çözme yoluna gitmekteydi[33].

Göçmen ve muhacir trafiğinin arttığı böyle dönemlerde ise yabancı vapur kumpanyaları zaten rahatlıkla yolcu buldukları ve azami oranda yolcu taşıdıklarından Babıali ve yerel yöneticilerin talebi üzerine yolcu taşınmasına yönelik vapur tahsisine çoğu zaman müspet bakmıyorlardı[34]. Örneğin 1859-1864 yılları arasında sahillerde toplanmış olan çok sayıda Kafkasyalı, Osmanlı gemileri yetersiz olduğundan aylarca gemi bulabilmek için beklemek zorunda kalmışlardı[35]. Böyle durumlarda kimi zaman ise yerel yönetimlerle anlaşarak mülteci taşımayı kabul edebiliyorlardı. Örneğin 1863 büyük Çerkez göçü esnasında Trabzon'daki otoriteler, Trabzon limanına uğrayan Lloyd, Mesajeri ve Rus kumpanyalarından yardım talep etmişlerdi. Lloyd Kumpanyası yolcu başına 75 kuruş bedel belirlemiş, Mesajeri de bu fiyata hemfikir olmuştur[36]. Resmi kurumların talebi üzerine yabancı vapur kumpanyalarının mülteci taşımak istemesinde isteksiz davranmasındaki diğer bir önemli etken de Babıali ile yapılan anlaşma gereği taşınan göçmenlerin ücretlerinin ödenmesi işinin resmi işleme tabi tutulmasıydı. Resmi prosedürler ise hayli zaman aldığından gerek Avusturya Lloyd, gerekse Fransız Mesajeri gibi diğer yabancı vapur şirketleri bu durumdan yakınmaktaydılar[37].

Beraberinde bir miktar parası olan göçmen ve muhacirler, uzun süre Babıali'nin göndereceği vapurları beklemek yerine sürekli limana uğrayan yabancı vapur şirketlerine ait buharlılara binmeyi tercih etmekteydiler. Şirket acenteleri ise muhacir ve göçmenlerle ayrı ayrı ilgilenmek yerine genellikle birlikte çalıştıkları simsarlar üzerinden bu işi kolaylıkla halletmekteydiler. Bu simsarlar getirdikleri güverte yolcusu miktarınca şirket acentesine toplu bir şekilde ödeme yapmakta bunun karşılığında da belli bir miktarda komisyon almaktaydılar. Simsarlar genellikle Ermeni ve Rum gibi gayri Müslimlerden oluşmaktaydı. Yabancı şirket acenteleri simsarlara verilen komisyon ücretlerini harcama çıktısı olarak yıllık muhasebe defterlerine kaydetmekteydiler. Samsun, Ordu, Giresun gibi liman kentlerinde bulunan yabancı şirket acentelerinin büyük bir kısmı aynı zamanda konsolos ve viskonsolosluk görevlerini de ifa etmekteydiler. Yani hem tabi oldukları şirketlerin hem de devletlerinin nüfuzuna sahip idiler. Bu sayede Babıali'nin göçmen trafiğini kontrol edebilmek için aldığı kararları, göçmen komisyonları ve karantina müdürlükleri ile kurdukları ilişkiler sayesinde ihlal edebiliyorlardı. Mesajeri Kumpanyası, 1882'den itibaren yolcu taşımacılığı rekabetinde elini güçlendirmek için taşınan yolcu miktarınca acente ve çalışanlarına prim vermeye başladı[38]. Bu anlayış ise insandan ziyade bir hamule/navlun/yük olarak

[32] AFL. 1997 002 4467, *Rapport General de Service de Samsoun,* Exercice, 1891, Chapitre 4, Trafic.

[33] BOA. BEO. 4111/308291, 9 Kasım 1912.

[34] AFL. 1997 002 4467, *Rapport General de Service de Samsoun,* Exercice, 1883, 1886, Chapitre 4, Trafic.

[35] Ayşe Pul, "Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)" *Büyük Çerkez Sürgünü,* Ankara 2011, s. 193.

[36] Özgür Yılmaz, "1864 Kafkas Göçü'nde Trabzon", *1864 Kafkas Tehciri, Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün,* (Ed. Mehmet Hacısalioğlu), Yıldız Teknik Üniv. BALKAR, İstanbul 2013, s. 335.

[37] AFL. 1997 002 4467, *Rapport General de Service de Samsun,* Exercice, 1886, Chapitre 4, Trafic.

[38] Couvenhes, *Les Messageries Maritimes,* s. 269.

görülen göçmen ve muhacirlerin daha da kötü şartlarda taşınmasına sebebiyet verdi.

Tüm bunlar; acentesinden çalışanına simsarından, karantina müdürlükleri ve göçmen komisyonlarına varıncaya kadar hayli zor durumda kalmış olan göçmen, muhacir ve mülteciler üzerinden büyük bir fırsat çarkının ortaya çıktığının göstergesiydi. Yabancı kumpanyalara ait vapurlarla nakledilen göçmen, muhacir ve mülteci olarak vasıflandırabileceğimiz bu deniz yolcularını Osmanlı topraklarından Düvel-i Ecnebiye'ye ve Düvel-i Ecnebiye'den Osmanlı topraklarına yapılan göçler şeklinde iki sınıfa ayırabiliriz.

Karadeniz Limanları Üzerinden Düvel-i Ecnebiye'ye Yapılan Göçlerde Yabancı Vapur Kumpanyaları

Osmanlı topraklarından Düvel-i Ecnebiye'ye göç ve iltica eden yolcuların büyük bir kısmı Ermeni ve Maruni gibi gayri Müslümlerden oluşmaktaydı. Karadeniz limanları üzerinden bilhassa hinterlandı Anadolu dahiline açılan Samsun ve de Trabzon limanından yapılan göçlerin büyük bir kısmını Ermeniler oluşturmaktaydı[39]. Karadeniz limanlarından Batı'ya yönelik olan bu göçler daha ziyade yüzyılın sonralarına doğru artış gösterdi. Yüzyılın son çeyreğine kadar bu göçler genellikle taşradan liman kentlerine özellikle İstanbul'a yönelik yapılan iç göçler hüviyetindeydi. Buharlı gemiler çağında Osmanlı liman kentlerinin sosyo-ekonomik yönden hızlı bir gelişim süreci içerisine girmesi bu kentlerin demografik yapısını gayrimüslimler lehine dönüşüme uğrattı. Her geçen gün limanlara yanaşan yabancı nakliyat şirketlerine ait vapurların nitel ve nicel yönden olağan üstü bir artış içerisine girmesi hamallık, sandalcılık ve mavnacılık gibi bazı mesleki sınıfların ön plana çıkmasına sebebiyet verdi. Bu meslekleri inhisarına alan zümre ise genellikle Ermeniler gibi diğer Osmanlı gayrimüslimleri oldu. İlk dönemler ticari hareketliliğin arttığı sezonlarda mevsimlik olarak gelip çalıştıktan sonra memleketine geri dönen bu Ermeni nüfus zamanla aileleriyle birlikte liman kentlerine yerleşmeye başladı. Ermeniler, aslında klasik dönem Osmanlısında da rençberlik, baltacılık, tarım işçiliği ve inşaat ameleliği gibi mesleklerle iştigal etmek için taşradan İstanbul ve sair liman kentlerine gelerek mevsimlik olarak çalışıp memleketlerine dönmekteydiler[40].

Mevsimlik olarak göçe alışmış olan bu örgütlü yapı limanlardaki değişimle farklı meslek grupları içerisinde 20. Yüzyılın başına kadar güçlenerek var olmaya devam etti. Hatta bu güçlerini sürdürmek için kimi zaman zorbalık yöntemine başvurmaktan bile çekinmediler[41]. Diğer ecnebi şirketlerde olduğu gibi buharlı deniz kumpanyaları da acentelerdeki üst düzey idarecilerini yabancılardan seçerken orta ve alt düzey çalışanlarını Ermeni ve Rum gibi Osmanlı tebaası gayri Müslimlerden tercih etmekteydiler. Bu tercih liman kentlerindeki gayrimüslim nüfusun artmasında teşvik edici unsur oldu. Mesajeri acentesi 1880'li yıllarda şirket yönetimine yazdığı raporunda mevsimlik Ermeni göçlerini: "*Samsun yolcularının muhteviyatı daha ziyade, Samsun'un ard vilayetlerinden İstanbul'a gitmek üzere gelen mevsimlik işçilerden oluşmaktadır. Bunlar bahar ve yaz sezonunda İstanbul'a giderek hamallık, sandal ve mavnacılık yaparlar, yeterince birikim yaptıktan sonra sonbaharda memleketlerine dönerler.*" Diyerek ifade etmekteydi[42].

İstanbul, İzmir gibi liman kentlerinde yapılan inşa ve imar faaliyetleri neticesinde yüksek tonajlı vapurlar doğrudan limanlara yanaşmaya başlayınca kayıkçı ve sandalcı esnafı eski cazibesini yitirmeye başladı. Kayıkçılık, sandalcılık ve mavnacılık ile hayatlarını idame ettiren Ermeniler halen bu mesleklerin cazibesini yetirmediği, vapurların yanaşamadığı Samsun, Ünye, Fatsa, Ordu, Giresun ve Trabzon gibi liman kentlerine dağılmaya başladılar[43].

Ermenilerin İstanbul'da kalan bakiyesi ise yüzyılın sonuna doğru Anadolu'da yaşanan Ermeni olayları ve bunun İstanbul'a sirayet ederek Kumkapı Nümayişi(1890) ve Babıali Gösterisi (1895) ile

---

[39] BOA. DH. MKT. 2068/86, 30 Ekim 1894; AFL. 1997 002 4467, *Rapport General de Service de Samsun,* Exercice, 1882. Chapitre 4, Trafic.

[40] Mevsimlik Ermeni işçi göçlerine dair bakınız. Süleyman Uygun, "19. Yüzyılda Anadolu'dan İstanbul'a Olan Mevsimlik Ermeni İşçi Göçleri"*, History Studies,* C. VII, S. 4, Aralık 2015, s. 137-155; BOA. C.BH. 192/9024, 12 Ekim 1797; C. AS. 311/12844, 10 Ağustos 1796; C. AS. 211/9050, 27 Ağustos 1796.

[41] BOA. DH. MKT. 1649/15, 18 Ağustos 1889, DH. MKT. 1641/65, 22 Temmuz 1889.

[42] AFL. 1997 002 4467, *Rapport General de Service de Samsun,* Exercice, 1882, Chapitre 4, Trafic.

[43] AFL. 1997 002 4467 *Rapport General de Service de Samsoun,* Exercice,1883, Chapitre 2, Secretariat.

hat safhaya ulaşması neticesinde mütemadiyen taşraya gönderildi. Yüzyılın sonuna doğru mütemadiyen devam eden Ermeni olayları neticesinde Ermenilerin dahili göçü harici göç halini almaya başladı. Bilhassa 1880'lerden sonra Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Erzurum, Sivas, Kayseri, Bitlis, Adıyaman, Muş, Van gibi iç ve Doğu Anadolu vilayetlerinden Başta Samsun olmak üzere Trabzon, Giresun ve Ordu gibi liman kentleri üzerinden ecnebi memleketlerine yönelik aile gruplarından oluşan münferit göç hareketleri yaşanmaya başladı. Zaten Kafkasya ve Rumeli'den gelen göçmen ve mülteciler dolayısıyla hayli artan nüfusa Ermeniler de eklenince bu limanlardaki yığılma dönem dönem hat safhaya ulaşmaktaydı. Örneğin 1890'ların değişik dönemlerinde Paquet Kumpanyası'nın *Armenié, Circassie* ve *Mingrelie* adlı vapurlarına Samsun limanından binmek üzere hayli Ermeni aile toplanmıştı. Bu Ermenilerden 58'i Mamuretülaziz vilayetinden, 85'i Harput'tan, 16'sı ise Sivas'tan gelmişti[44]. Yine aynı dönemlerde Avusturya Lloyd ve Mesajeri vapurlarına Marsilya'ya gitmek üzere Samsun'dan binmek üzere kadın, çocuk ve erkeklerden oluşan 42 Ermeni nüfusun olduğu[45]tespit edilmişti.

Verilen örnekler sadece göç eden Ermenilerin cüzi bir miktarına yöneliktir. Resmi kayıtlarda bu gibi örnekler ziyadesiyle fazladır. Benzer şekilde Rus Kumpanyası, Gürcü Kumpanyası, Panhellenique gibi bir çok vapur nakliyat şirketi Anadolu dahilinden Trabzon, Samsun ve diğer Karadeniz limanlarına gelen yüzlerce Ermeni nüfusu Diyar-ı Ecnebiye'ye taşımaya devam etti. İlk etapta göç eden Ermeni nüfusunun önemli bir kısmı daha önce mevsimlik işlerle iştigal etmiş olan bekâr ve genç nüfustan oluşmaktaydı. Bunlar bir müddet sonra tekrardan doğdukları memleketlere gelerek ailelerini de beraberinde götürmeye başladılar[46].

Lakin Amerika, Avrupa ve Rusya'dan çok sayıda Ermeni komitacı da göçmenlerin arasına girerek komitacıların yoğun faaliyet alanı içerisine giren liman kentleri ve Anadolu dahilindeki vilayetlere kaçak yollardan girebilmekteydiler[47]. Bununla beraber ters yönde, ihtilalci, kışkırtıcı ve kontrolsüz bir göç hareketi ortaya çıkmaktaydı. Bu ise ciddi güvenlik sorunlarına sebebiyet vermekteydi. Öyle ki Ermeni olaylarından korkan ve usanan Osmanlı ahalisi ve yöneticileri, ülkeye yeniden girmek isteyen Ermenilere dahi şüpheyle yaklaşmış kimi zaman bunların girişine mani olmaya çalışmıştır. Örneğin Rusya'nın *Azof* ve Mesajeri'nin *Douro* adlı vapurlarıyla Batum'dan Trabzon'a nakledilen mülteciler arasında Ermenilerin bulunduğu anlaşılınca bunlar hakkında ne şekilde muamele yapılacağı Trabzon valiliğinden sual edilmişti. Valiliğin verdiği cevap ilginç ve düşündürücüydü. *Rusya'dan gelecek Müslim tebaa-i şahanenin kabulüyle bunlardan maada hiçbir ferdin kabul edilmemesi* emredilmekteydi[48]. Aslında Ermeni göçmenlerin fesat çıkarmak maksadıyla Anadolu'ya gelmelerinin önlenmesi hususu Meclis-i Vükela'da müzakere edilmiş ve kabul edilmişti. Hatta Ermenilerin Anadolu'ya geri dönüşlerinin Türk hükümetince önlenmeye çalışılması dış basın tarafından tenkit edilmekteydi[49]. Dolayısıyla Trabzon valisinin aldığı karar keyfi olmayıp merkezi hükümetin tedbirleri çerçevesinde yapılan bir uygulamaydı. Babıali kontrolsüz göçlerin önüne geçebilmek için çoğu zaman limanlarda sıkı tedbirler alma yoluna gitmekteydi.

Avrupa ve Amerika'ya gayrimüslim göçünün arttığı ve çok fazla komitacının Osmanlı topraklarına girmeye teşebbüs ettiği dönemlerde Babıali ve yerel yönetimler tarafından göçün engellenmesine dair ne zaman tedbirler alınsa en büyük muhalifleri yabancı vapur kumpanyaları olmuştur. Hatta hükümet, zaptiyeleri ve *daimi suretle sahillerde geşt ü güzar etmek üzere*[50] görevlendirdiği istimbotları vasıtasıyla yasadışı ve kontrolsüz göçlerin önüne geçmek istediğinde, bu şirketler acenteleri ve göç simsarları aracılığıyla bu engelleri aşmaya çalışmaktaydılar. Örneğin Ermeni olaylarının doruğa ulaştığı 1890'lı yılların sonunda Samsun limanında olağanüstü artış gösteren kontrolsüz göçlerin önüne geçebilmek için Samsun limanına yanaşan yabancı buharlı gemilerin gün batımından şafak vaktine kadar limanda tüm

---

44 BOA. DH. TMIK. M. 38/78, 8 Ağustos 1897, DH. TMIK. M. 37/45, 12 Eylül 1897; DH. TMIK. M. 53/61, 6 Haziran 1898; DH. TMIK. M. 45/42, 15 Aralık 1897. Süleyman Uygun, "Paquet Kumpanyası(Compagnie de Navigation Paquet) ve Osmanlı Ermenileri", S. 56, Erzurum 2016, s. 1356-1357.

45 BOA. Y. PRK. ASK. 129/92, 26 Temmuz 1897.

46 BOA. DH. TMIK. M. 44/78, 8 Aralık 1897; DH. MKT. 318/28, 14 Kasım 1894; DH. MKT. 277/47, 31 Ağustos 1894.

47 BOA. BEO. 2731/204804, 20 Aralık 1906; Y. PRK. BŞK. 33/80, 7 Ekim 1893; BEO. 307/22984, 8 Ekim 1893.

48 BOA. BEO. 2229/204607, 27 Aralık 1905; BEO. 2731/204804, 31 Aralık 1905.

49 İpek, *İmparatorluk'tan Ulus Devlete Göçler,* s. 296-297.

50 BOA. DH. MKT. 1875/61, 6 Kasım 1891.

yolcu ve mal indirme-bindirme faaliyetleri yasaklanmıştı[51]. Yabancı vapur kumpanyalarına ait vapurlar ana limanlardan uzak yerlerde ıssız sahillerde açıkta demirleyerek sandal ve tekneler vasıtasıyla yasadışı yollardan göçmen ve yolcu almakta, aynı şekilde komitacıları da bu şekilde Osmanlı topraklarına taşıyabilmekteydiler[52].

Bununla ilgili Osmanlı resmi kayıtlarında çok sayıda belge vardır[53]. Bu şirketler, yolculuğu teşvik edebilmek için kimi zaman el ilanları ve broşürler dahi dağıtmaktaydılar[54]. Gerek Düvel-i Ecnebiye'ye giden Ermeni göçmenler için gerekse de yasadışı faaliyetleri organize etmek ya da katılmak için Osmanlı topraklarına gelen komitacılar için yabancı bandıralı vapurlar *özgürlük alanı, yabancı vatan toprağı* ya da *kurtuluşa giden yol* olarak algılanmaktaydı[55]. Yabancı vapur kumpanyaları ise kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı olarak Ermeni komitacılarını destekleyebilmekteydi. Diğer yandan ise elim göç hadisesini pasaportlu, pasaportsuz, vizeli vizesiz fark etmeksizin olabildiğince yolcu taşıyarak kâra dönüştürmeyi fırsat olarak görmekteydiler.

Kırım ve Kafkasya'dan Ecnebi Vapur Kumpanyaları Aracılığıyla Karadeniz Limanlarına Yapılan Göçler

Yabancı vapur nakliyat şirketlerinin Karadeniz'in Anadolu ve Kafkas limanlarında daha ziyade etkin olarak seyrüseferde bulundukları dönem Kırım Savaşı ve sonrasıdır. Kırım ve Kafkas limanlarına yönelik göçmen ve muhacirlerin ecnebi vapur şirketleri tarafından nakledilmesi genellikle bu şirketlerin İstanbul'dan başlayarak İnebolu, Samsun, (Ordu, Giresun, Ünye Fatsa gibi ara limanlarda dâhil) Trabzon, Batum hatta kimi zaman Novorossiysk'e kadar uzanan hatları üzerinden yapılmaktaydı. Kemal Karpat, Kırım Savaşı'ndan sonra 1859-1879 arasında Osmanlı topraklarına göçürülen Kafkasyalıların sayısının 2.000.000 civarında olduğunu bunun 1.500.000'unun sağ salim ulaştığını belirtmektedir[56]. 93 Harbin'den sonra da göçmen ve mülteci akını kitlesel boyutta devam etti. 1877-1900 yılları arasında Kafkasya ve Doğu Anadolu'dan en az 300.000 kişi göç etti[57]. Verilen rakamlar hakkında yerli ve yabancı eserlerde muhtelif yaklaşımlar mevcuttur. Maalesef göç edenlerin önemli bir kısmı iskân mahallerine ulaşamadan göç yolunda hayatını kaybetmiştir[58].

Karadeniz havzasına yönelik verilen göç rakamları ve hali hazırdaki yolcu sirkülasyonu göz önünde bulundurulduğunda bölgede faaliyet gösteren yabancı vapur kumpanyalarının gelir kalemlerinin büyük bir kısmının göçmen ve yolculardan sağlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1883 yılında Rus, Paquet ve Mesajeri kumpanyalarının Trabzon limanındaki yolcu taşımacılığından elde ettikleri gelir sırasıyla 34.877 fr.,22.102 fr., 33.223 fr., iken emtia taşımacılığından elde ettikleri gelir 18.504 fr., 4.721 fr., 16.825 frank idi. Bu durum çoğu zaman da benzer surette oldu. Dolayısıyla Karadeniz limanları bilhassa Trabzon limanı, yolcu sirkülasyonun sürekli olarak yoğun olduğu ve çoğu zaman da yolcu gelirlerinin emtia gelirlerini katladığı bir ticari hacme sahipti. Lloyd Kumpanyası'nın ise emtia ve yolcu taşımacılığından elde ettiği gelir aşağı yukarı birbirine denk düşmekteydi. Ancak yolcu taşımacılığı hususunda yüksek tonajlı Lloyd vapurları çoğu zaman üstün durumdaydı[59].

Göç ve mülteci pastasından daha fazla gelir elde edebilmek için Rus, Lloyd, Paquet, Mesajeri İdare-i Mahsusa kumpanyaları kıyasıya rekabet halindeydi. Bunların arasına yüzyılın sonuna doğru Gürcü,

[51] AFL. 1997 002 4467, AFL. 1997 002 4467, *Rapport General de Service de Samsun,* Exercice, 1900, 1901, 1904, Chapitre 2, Secretariat.

[52] BOA. DH. TMK. M. 73/90, 6 Eylül 1899.

[53] BOA. Y.PRK. BŞK. 33/80, 7 Ekim 1893; Rus Kumpanyası'nın Azof vapuruyla Batum'dan gelen ve Trabzon'a çıkmak isteyen Ermeni tebaa hakkında. BEO. 2731/204804, 20 Aralık 1906.

[54] Mesajeri Kumpanyası'nın vapurunda görülüp elde edilmiş olan matbu ilannamenin zikr olunan kumpanyanın ahaliyi avdete teşvik edercesine vukubulan ilanatı…BOA. DH. MKT. 2078/43, 28 Aralık 1896.

[55] Bununla ilgili bakınız. Uygun, Uygun, "Paquet Kumpanyası ve Osmanlı Ermenileri", s. 1339-1363; Süleyman Uygun, "Bir Fransız Buharlı Nakliyat Kumpanyası Etrafında Osmanlı-Fransız-Ermeni İlişkileri", *Akademik Bakış,* C. VIII, S. 16, Yaz 2015, s. 121-146.

[56] Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914,* The University of Wisconsin Press, London 1985, s. 69.

[57] İpek, *İmparatorluk'tan Ulus Devlete Göçler,* s. 40.

[58] Ayşe Pul, "Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)" *Büyük Çerkez Sürgünü,* Ankara 2011, s. 185. (181-207)

[59] AFL. 1997 002 4487, *Raport General de Service de Trebizonde,* Exercice 1882-1883, 1886, Chapitre 4, Trafic.

Panhellenique, Papayanni, Alman Norddeutscher Lloyd ve Alman Levant Linie gibi kumpanyalar da iddialı bir şekilde rekabete dahil oldu[60]. Bunun yanında 1900'lerin başında sadece göçmen taşıyabilmek için üç-dört yüksek tonajlı kargo vapuru satın almak suretiyle kurulan *Societe Gozieas* ve *Russia Danoise* gibi kumpanyalar dahi ortaya çıktı[61]. Bunlara ek olarak 1906 yılında Alman Norddeutscher Lloyd ve Alman Levant Linie kumpanyaları daha ziyade göçmen ve mülteci taşımak için 5 adet yüksek tonajlı köhne kargo vapurundan oluşan *Deutsche Mittelmeer Levant Line* adlı kumpanya kurdular. Şirketin yüksek tonajlı köhne vapurları güverte yolcusu taşımacılığında Avusturya Lloyd, Fransız Paquet ve Mesajeri kumpanyalarıyla rekabet edebilmek için haftada bir defa Marsilya ve Cenova üzerinden Batum ve Odesa'ya düzenli seferler yapmaya başladılar. Ancak göçmen ve mülteci nakliyatı emtia nakliyatı kadar iyi sonuç vermedi. Adı geçen Alman şirketi uzun zamandan beri Karadeniz sularında faaliyet gösteren Lloyd, Mesajeri, Rus ROPİT ve Paquet karşısında tutunamadı, kısa bir süre sonra büyük bir zararla 1 Ocak 1908'de seferlerini kaldırmak zorunda kaldı. Sadece *Norddeutscher Lloyd* üç buharlısıyla Karadeniz'de seferlerine devam etti[62].

Alman şirketinin diğer ecnebi kumpanyaları karşısında tutunamamasının bir çok nedeni vardı. Hey şeyden önce Avusturya, Fransız ve Rus şirketleri, uzun süreden beri Karadeniz'de faaliyet gösterdiklerinden tüm limanlarda kurumsallaşmış durumda idiler. Batum'dan Trabzon, Samsun gibi tüm Karadeniz limanlarında acentehanesi olan yabancı vapur şirketi acenteleri göçmenlerle doğrudan temasa geçerek güverte yolcusu kabul etmek yerine göçten menfaat elde eden ve sadece bu işten geçimini sağlayan ve neredeyse her limanda her acente ile ayrı ayrı çalışan çok sayıda simsarların temin ettiği toplu halde göçmen ve muhacirleri taşımaktaydılar. Çoğu yabancı şirketin anlaşmalı olduğu ve yolcu başına belli bir ücret verdiği simsarı ve komisyoncusu bulunmaktaydı[63]. Bu şirketlere ait acenteler aynı zamanda yerel idareciler, göç komisyonları ve karantina müdürlükleriyle sıkı ve iyi münasebetler tesis etmişlerdi. Karantinahaneler kimi zaman *iltimashaneler* olabiliyordu. Örneğin Muhacirin Komisyonu'nun Trabzon'daki en yetkili temsilcisi Yaver Efendi, mültecileri gönderilen yardım malzemelerinden çıkar temin etmekte, hatta muhacir getiren vapurların Limana yanaşması hususunda yasaklamayı kaldırmak için elinden gelen gayreti göstermekteydi. Yaptığı usulsüz işler ortaya çıkmasın diye kâtiplerini değiştirebilmekteydi[64]. Kimi zaman ise yasadışı yollardan Ermeni komitacı bulunduğu tespit edilen vapurlar, salgın bahanesiyle alıkonulabiliyordu[65]. Ayrıca mülteci eczacı Es-seyyid Hüseyin Efendi'nin kaleme aldığı 16 Ağustos 1864 tarihli bir şikâyet mektubu, Trabzon'da bulunan tabiplerin görevlerini kötüye kullanmalarından, uygunsuz hareketlerinden, bir takım yolsuzluk, suiistimallerde bulunduklarından bahsetmekle beraber, göçmen ve mültecilerin yaşadığını hadiselerin vehametini gözler önüne sermektedir[66].

Benzer şekilde liman, gümrük ve zaptiye müdürlükleriyle anlaşan bu şirketler kimi zaman uygulanan sıkı kontrolleri esnetebilmekteydiler. Örneğin Mesajeri'nin Trabzon, Samsun, Batum gibi limanlardaki acenteleri merkeze gönderdikleri raporlarında karantina müdürlükleri ve yerel yönetimlerle münasebetlerine dair ayrı başlık oluşturmuşlardı. Ermeni olaylarından dolayı Samsun limanında 1900'den itibaren limana gece vakti yolcu indirme-bindirme faaliyetlerinin yasaklandığı bir dönemde Fransız konsolos ve Mesajeri acentesi vasfını kullanan H. Cortanze, bu yasağı delebildiğini ifade etmekteydi[67]. Dolayısıyla bu şirketlerle rekabet etmeyi hedefleyen Alman şirketin bunları göz önünde bulundurmadığı muhtemeldi. Bunun yanında bir diğer muhtemel neden ise Wilhelm Almanyası'nın Osmanlı Karadenizi ve Akdenizine dair değişen siyasetiydi[68]. Kolonyalizm sürecine geç bir süreçte

[60] AFL. 1997 002 4487, *Raport General de Service de Samsoun,* Exercice 1882, 1891 Chapitre 4, Trafic; AFL. 1997 002 4395, *Raport General de Service de Batoum,* Exercice 1887, 1910, 1912 Chapitre 4, Trafic.

[61] AFL. 1997 002 4395, *Rapport General de Service de Beyrouth,* Exercice, 1909, Chapitre 2, Secretariat.

[62] Rene Pinon, *L'Europe et Empire Ottoman,* Perrin et Compagnies Libraire Editeur, Paris 1913, s. 325-326.

[63] AFL. 1997 002 4395, *Raport General de Service de Batoum,* Exercice 1910, 1912, Chapitre 6, Comptabilite; AFL. 1997 002 4422*, Rapport General de Service de Kerassunde,* Exercice 1887, 1888, 1889, Chapitre 6, Comptabilite; AFL. 1997 002 4487, *Rapport General de Service de Trebizonde,* Exercice, 1887, Chapitre 6, Comptabilite.

[64] Gelen muhacirlerin bir kısmını İstanbul'a köle olarak göndermekte, tayinlerini alabilmek için ölen muhacirin gömülmesini dahi engellemekteydi. Yılmaz, "1864 Kafkas Göçü'nde Trabzon", s. 341.

[65] BOA. BEO. 2882/216117, 22 Haz. 1906, BEO. 2759/206915, 13 Şubat 1906.

[66] Es-seyyid Hüseyin Efendi'nin şikayet mektubu için bakınız. Ayşe Pul, "Kafkasya Muhacirlerinin Durumlarına Dair Eczacı Es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin Bir Mektubu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. IV., S. 16, Kış 2011, s. 414-420.

[67] AFL. 1997 002 4467, *Rapport General de Service de Samsun,* Exercice, 1900, 1901, 1904, Chapitre 2, Secretariat.

[68] II. Wilhelm Almanyası'nın Osmanlı Devleti'ne dair kolonyalist politikası hakkında bakınız. Ö. Kürşad Karacagil, "II.

giren Almanya'nın denizlerdeki uzantıları olan bu vapur şirketlerinden bazılarının başarısızlığında önemli bir etken de ticari, sosyal ve kültürel yönden yeterli alt yapılar oluşturulmadan daha çok siyasi ve ideolojik kaygılarla bölgede faaliyete başlamış olmasıdır. Yani başarısızlığı arkasındaki en muhtemel neden bu çok yönlü şartları sağlanamamasından kaynaklanmaktaydı.

Tüm bu kumpanyaların vapurları genellikle daha fazla güverte yolcusunun taşınmasına yönelik inşa edilen ya da tasarlanan yüksek tonajlı posta ve kargo gemilerinden oluşmaktaydı. Hatta vapur güvertesine ek olarak anbarlar, kömür depoları ve zaman zaman yakıt kazan dairelerinde bile mülteci taşındığı olabilirdi. Kazan daireleri güvertenin soğuk havasından donma tehlikesi geçirenler için iyi bir ısınma mahalliydi[69]. Göçmen ve mülteciler için tasarlanan bazı vapurların depo ve hangarlarında ısınmak ve yemek yapmak için çok sayıda ateş ocakları dahi yapılmıştı[70]. Tüm bu nedenlerden dolayı Karadeniz'de faaliyet gösteren ecnebi kumpanyalarının 1. ve 2. Sınıf yolcularına tahsis edilen mahaller azalırken, güvertede yolcu taşınabilmesi için daha fazla yer kurtarılmış oldu.

Göçmen, muhacir ve yolcuların güvertede seyahat etmelerinin en makul sebebi, kamarada seyahat etmekle karşılaştırılmayacak kadar ucuz olmasıydı. Batum limanından İstanbul'a seyahat eden 1. Sınıf yolcu bileti muhtelif kumpanyalara göre 80 ila 120 frank, 2. Sınıf 60 ila 75 frank arasındayken, güverte yolcusu için belirlenen fiyat 15 ila 35 frank arasında değişebilmekteydi. En yüksek fiyatla taşıyan Mesajeri kumpanyası iken, en düşük fiyatla yolcu taşıyan şirketler, Rus ROPiT, Paquet ve Lloyd kumpanyalarıydı. Yani güverte yolcuları kamara yolcularına göre ortalama % 80 daha ucuza yolculuk yapabilmekteydi[71]. Birinci ve ikinci sınıf kamara yolcularının seyahatine sabah öğle ve akşam yemeği de dâhildi. Hatta Fransız kumpanyalarında ekstradan sofra şarabı dahi verilmekteydi[72]. Güvertede seyahat eden göçmen, mülteci ve yolcular ise tayinat hususunda herhangi bir yardım sağlanmadığından, ancak yanlarına alabildikleri azıklarıyla öğünlerini tedarik edebilmekteydiler[73]. Osmanlı Devleti'ne ait İdare-i Mahsusa ve tersaneye ait vapurlarla Babıali'nin emri doğrultusunda kontrollü bir şekilde nakledilen mültecilerden hali vakti yerinde olanlara herhangi bir yardım yapılmazken fakir kabul olanlara iaşe yardımı yapılmaktaydı[74]. Zaten biraz hali vakti yerinde olanlar ise yabancı vapur kumpanyalarında güvertede yolculuk yapmayı tercih etmekteydi. Yolcuların güvertede seyahat etmesinde bir başka etken de Kafkas limanlarından İstanbul'a kadar uzanan hatta vapurların birçok liman ve karantinaya uğraması nedeniyle yolcuların sürekli limanlarda inmek ve yeniden binmek zorunda kalmasıydı. Yani yolcuların beklemek zorunda kaldıkları yerler vapurun seyrettiği anlar değil de limanlarda bekledikleri dönemlerdi.

Göç Yolunda Buharlı Gemilerde Karşılaşılan Zorluklar

Göçmen ve mültecileri yolculuk esnasında deniz kazaları, deniz tutması, hastalıklar, karantinalar, açlık ve sefalete duçar olmak gibi birçok güçlük ve meşakkatli bir süreç beklemekteydi.

Bilhassa Kırım ve Kafkas muhacirleri arasında hırsızlık olayları çok yaygın bir şekilde vukuu bulmaktaydı[75]. En tehlikelisi, hatta ölümcül olanı ise hastalık ve salgınlardı. Buharlı deniz nakliyat kumpanyalarına ait vapurların dünya denizleri üzerinde mekik dokuduğu ve Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla doruğa ulaştığı bir dönemde Uzakdoğu ve Hindistan ile Batı arasında yaşanan küresel göç hareketliliği de büyük bir ivme kazandı, buna müsavi olarak salgın hastalıklar daha da yaygınlaştı. Göç yoluyla toplumların etkileşimleri arttıkça salgın hastalıklar nitelik ve nicelik yönüyle değişim ve dönüşüme uğradı. Bu ise göçe duçar olan göçmen ve sahildar kentlerde yaşayan ahali için ciddi bir tehdit oluşturdu. Öyle ki Uzakdoğu ya da her hangi bir sömürgede görülen korkunç bir salgın hastalık

Wilhelm'İn Osmanlı İmparatorluğunu Ziyareti ve Mihmandarları Mehmed Şakir Paşa'nın Günlüğü (1898)", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası,* C. 24, Güz 2014, s. 75.

69 Roger Carour, *Sur Les Routes de la Mer Avec Les Messageries Maritimes,* Editions André Bonne, Paris 1968, s. 51.

70 Bu ocaklar vapur içerisinde zaman zaman büyük yangınlara dahi sebebiyet vermekteydi. "The Burning of the Sphinx and Loss of 500 Lives", *The Taranaki Herald,* 24 June 1878.

71 Bu fiyatlar Avusturya Lloyd, Mesajeri, Paquet, ve Rus ROPİT kumpanyalarının fiyat karşılaştırmalarından elde edilmiş rakamlardır. AFL. 1997 002 4395, *Raport General de Service de Batoum,* Exercice 1887 Chapitre 4, Trafic.

72 R. C. Cervati, *Guide Horaire General International Pour Le Voyageur en Orient, Imprimerie du Present Guide,* Constantinople 1909, s. 234.

73 Adolphe Joanne-Emile Isambert, *Itineraire De L'Orient*, Librairie de L. Hachette, Paris 1861, s. 38.

74 Kafkas göçmenlerine yapılan iaşe yardımı hakkında ayrıca bkz. İpek, *İmparatorluk'tan Ulus Devlete Göçler,* s. 66.

75 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876),* TTK., Ankara 1997, s. 192.

yabancı vapur kumpanyaları vasıtasıyla Trabzon, Samsun ya da herhangi bir Karadeniz liman kentine taşınabilmekteydi[76]. Salgın hastalıklara karşı alınan tedbirler ise denizlerdeki yolculuğu çekilmez kılmaktaydı.

Rus ve Kafkas limanlarından, Sohum Kale'den itibaren Ordu'ya kadar olan sefer esnasında azami 24 ila 48 saat sürecek olan seyahat için yolcular, 10 gün boyunca karantinalarda kontrole ve bekletilmeye maruz kalabiliyorlardı. Trabzon karantinahanesi kentin biraz uzağında ve batısında, Polathane (Bugünkü Akçaabat) adında küçük bir yerleşim yerinde bulunuyordu. Bu süreye ek olarak Trabzon'dan İstanbul'a kadar olan seyahat, limanlardaki indirme-bindirme ve bekleme faaliyetleri dolayısıyla azami 2 ila 3 gün arasında sürecekken[77], yolcular 5 gün kimi zaman 10 gün Sinop karantinahanesinde 24 saat de Kavak karantinahanesinde beklemek zorundaydılar[78]. Bu süre salgının durumuna göre artabilmekte ve azalabilmekteydi. Salgının yoğun olarak yaşandığı dönemlerden vapurların limanlara giriş ve çıkışları kontrollü bir şekilde sağlanmaktaydı. Göçmen ve yolcular yanlarına aldıkları az miktarda erzaklarıyla yola çıkmaktaydı.

Denizcilik teknolojisindeki gelişim sayesinde yüzyılın sonuna doğru vapur tonajlarında olağanüstü artış yaşandığından göçmenlerle beraber çok miktarda hayvan sürüleri de taşınmaya başladı. Her ne kadar bu hayvanlar geminin anbar ve depolarında taşınsa da yolcular ve hayvanlar benzer atmosferi solumaktaydılar. Bu ise insanlara bulaşma potansiyeline sahip birçok hayvan hastalığına davetiye çıkarmaktaydı. Gemi kaptanları ilk dönemler vapurlarda hayvan taşınması hususunda direndiyseler de zamanla acentelerin baskısına boyun eğmek zorunda kaldılar. 1880'lerden sonra ecnebi kumpanyaları göçmen taşımacılığında olduğu gibi hayvan taşımacılığında da kıyasıya rekabet içerisine girdiler. Örneğin Ecnebi ve Osmanlı kumpanyaları tarafından 1891'de Trabzon limanından taşınan küçük baş hayvan miktarı tabloda verilmektedir[79].

Lloyd	11.808	Panhellenique	8.700
Gürcü	15.936	İngiliz ve diğer	7.200
Paquet	13.227	Mahsuse	3.729
Rus Kum	10.692	Mesajeri	3.238
Toplam	**84.530 Koyun İstanbul'a taşındı**		

Denizin ve hava şartlarının kötü olduğu durumlarda hayvanlar da insanlar gibi çok zor şartlarda taşınabiliyordu. Örneğin 1894 yılında Paquet Kumpanyası'nın *Armenie* adlı vapurunda taşınan 750 koyun havasızlıktan telef olmuştu. Kaptan ölü koyunları Marmara açıklarında denize atıvermişti. Karadeniz'in açıklarında telef olan hayvanların leşleri ve bu leşlerin ağır kokusu ve yaydığı hastalık atmosferinde yolcular da seyahat etmek zorunda kalmıştı. Bu durumun tespit edilmesi üzerine kaptan hakkında soruşturma başlatıldı[80]. Vapurda hayvan taşınmasının tek avantajlı yönü ise hayvanlardan tedarik edilen günlük sütün, göçmenlerin iaşesinin bir kısmını karşılamasına yardımcı olmasıydı.

Tüm bu nedenlerden dolayı yolculuk esnasında hesap edilen süreyle mücbir nedenlerden dolayı ortaya çıkan fiili süre arasındaki zaman arttıkça çekilen meşakkat ve çile de o oranda artmaktaydı. En kötüsü de bu insanların bilinmezliğe doğru yol almaları ve varış menzillerinin tam olarak tespit edilmemesiydi. Çoğu zaman karantinahanelerde bile yer bulunmadığı oluyordu[81]. Yer bulunsa da bu defa tabip azlığı dolayısıyla muayene sırasında hayli zaman kaybedilmekteydi. Vapur şirket acenteleri sık sık tabip eksikliğinden ve işlerin yavaş ilerlemesinden yakınmaktaydılar[82]. Osmanlı Meclis-i Tahaffuz üyesi olarak tayin edilen A. S. Fauvel, beraberindeki heyetle 1849 yılında İstanbul'dan, Batum'a kadar olan karantinahaneleri teftiş etti. Batum'da karantina olarak bahsedilebilecek bir mahallin olmadığı, Trabzon karantinahanesinin şehre yakınlığının sakıncalarını, Samsun'dakinin içler acısı durumda

[76] Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918,* TTK. Ankara 2005, s. 19.
[77] Adolphe Joanne-Emile Isambert, *Itineraire De L'Orient*, Librairie de L. Hachette, Paris 1861, s. 353.
[78] AFL. 1997 002 4487, *Rapport General de Service de Trebizonde,* Exercice, 1892, Chapitre 2, Secretariat.
[79] AFL. 1997 002 4487, *Rapport General de Service de Trebizonde,* Exercice, 1891, Chapitre 4, Trafic.
[80] BOA. BEO. 393/29469, 28 Nisan 1894; DH. MKT. 230/52, 28 Nisan 1894.
[81] Pul, "Kafkasya Muhacirlerinin İskânı", s. 193.
[82] AFL. 1997 002 4467, *Rapport General de Service de Samsoun,* Exercice 1902, 1903, Chapitre 2, Secretariat.

olduğunu rapor etmişti[83]. Karantinalardaki yetersizlikler göçmen ve muhacir akınları dolayısıyla uzun süre gereği gibi ıslah edilemedi. Örneğin 1892'yılında Ağustos sonundan Eylül nihayetine kadar zuhur eden kolera salgınında yeterli tedbirler alınmadığı için Akçaabat ahalisinden 300 kadarı hastalığa yakalanmış, bunların yüzde sekseni ölmüştü[84]. Alınan yoğun önlemler sayesinde Ekim ayında salgının azalmasıyla limandaki hareketlilik yeniden artmaya başladı ancak Ekim'in sonundan Aralık'a kadar kolera salgını daha şiddetli bir şekilde görüldü. Tek bir yol haricinde Polathane'ye giden bütün kara yolları dahi kapandı. Trabzon'dan Sinop'a kadar 5 gün olan karantina süresi 10 güne uzadı[85]. Dolayısıyla Karantinahaneler göçmen ve mülteciler açısından *zulümhanelere* dönüşebilmekteydi.

Göçmenler aracılığıyla taşınan salgın hastalıklar yalnızca sahil ahalisini değil aynı zamanda vapur mürettebatını da etkilemekteydi. Örneğin Mesajeri müdürlerinden Roger Carour'un eserinde Mesajeri Kumpanyası'nın *Times* vapurunda zuhur eden hadiseyi özetle şu şekilde anlatmaktadır. *Mesajeri Kumpanyası'nın Tamise adlı vapuru 13 Aralık 1863 yılında Karadeniz'e düzenli seferlerinden birini gerçekleştiriyordu. Ta ki Erzurum'daki korkunç Tifus salgını Trabzon'a sirayet edinceye kadar. Yorucu bir günün ardından tüm bu olumsuz atmosfer altında 113 Çerkez vapura binebilmişti. Çerkez yolcuların limanda dondurucu havada çok fazla bekledikleri hallerinden anlaşılmaktaydı. Soğuktan donmak üzere olan 50 kadar kadın ve çocuk hemen geminin sıcak olan motor ve kömür mahalline inmişlerdi. Vapur kaptanı insancıl bir hassasiyet içerisinde bunların durumlarına çok içerlenerek kendini alamayıp yanlarına iniverdi. Bu zavallı insanlar soğuktan 30 saat kadar burada kapalı kaldılar. Bu nedenle tifüs salgını burada görev yapan mekanisyen ve kazancılar/ateşçiler arasında yayılma ortamı ve imkânı buldu. Salgın kısa sürede diğer vapur mürettebatına da bulaştı. Görevli doktorun bu felaketi önleyebilmesi imkânsızdı. Korkulan oldu 8 mürettebat hayatını kaybetti. Bunlar içerisinde birinci kaptan, ikinci kaptan, makine şefi de bulunuyordu*[86]. Trabzon Fransız konsolosu ise ölen mürettebatın sayısını 17 olarak belirtmektedir. Ölen Çerkez mültecilerin esamesi ve miktarı ise kayda bile geçmemişti. Yine Aralık 1864'te, Trabzon'daki mültecileri İstanbul'a taşımakla görevli olan Osmanlı gemisinde seyir esnasında mültecilerde mevcut olan salgın gemi mürettebatına da bulaşmıştı. Aralarında kaptan ve teknisyenin de bulunduğu çoğu mürettebat hayatını kaybetmişti[87].

Limanlara giriş-çıkışların kontrollü bir şekilde sağlanmasında vapur nakliyat şirketleri, münferit mavnalar, küçük çaplı buharlı gemiler ve teknelere göre daha avantajlı durumdaydılar. Göçün büyük deniz nakliyat şirketlerine ait vapurlar aracılığıyla yapılması yerel yöneticiler ve karantina teşkilatları için daha fazla tercih edilmekteydi. Ancak yüzyılın sonuna doğru yoğun olarak yaşanan göç trafiğinden menfaat temin etmek isteyen birçok irili ufaklı kaçak deniz taşıtı ortaya çıktı. 30 Haziran 1892 tarihli belgede: *Trabzon vilayeti iskelelerinde olup kaçak tütün ve tuz götürmek üzere boş olarak Batum ve civarına gitmekte ve bazıları yolcu ve eşya nakletmekte olan birer ikişer tonilato cesametinde bulunan dört yüzü mütecaviz ufak sandal ve kayıkların şu aralık oralara gitmesine ruhsat verilmemesi…*[88] talep edilmekteydi. Cevap olarak ise *Trabzon vilayeti iskelelerine ekseri kaçakçılık ile meluf dört yüzü mütecaviz kaçakçıların şu aralık Rusya limanlarına gitmemesine vilayetçe karar verilmiştir*[89]. Denilmekteydi. Küçük sandal ve teknelerin taşımacılık yapmasının engellenmesine bir başka etken de haddinden fazla yolcu taşıyan bu teknelerin bir kısmının batması ve çoğu mültecinin hayatını kaybetmesiydi[90]. Mülteciler kayıklara o kadar kalabalık bir surette doluşmaktaydılar ki aralarında hareket etmek neredeyse imkânsız hale gelebilmekteydi[91]. Münferit sandal ve teknelerin kaçak suretle yolcu taşımalarından çıkarları en fazla zedelenen şüphesiz yüksek tonajlı yabancı vapur şirketleriydi.

[83] Özgür Yılmaz, "Fransız Epidemiyolog Antoine Fauvel'in Osmanlı Devleti'ndeki Çalışmaları (1847-1867), *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu,* Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, s. 196-197.

[84] AFL. 1997 002 4487, *Rapport General de Service de Trebizonde,* Exercice, 1892, Chapitre 2, Secretariat.

[85] AFL. 1997 002 4487, *Rapport General de Service de Trebizonde,* Exercice, 1892, Chapitre 2, Secretariat.

[86] Roger Carour, *Sur Les Routes de la Mer Avec Les Messageries Maritimes,* Editions André Bonne, Paris 1968, s. 51.

[87] Yılmaz, "1864 Kafkas Göçü'nde Trabzon", s. 322, 331.

[88] BOA. BEO. 31/2325, 30 Haziran 1892.

[89] BOA. BEO. 31/2325, 7 Temmuz 1892, Kaçak olarak yolcu taşıyan sandal, kayık ve mavnalar kimi zaman Rus bandırası çekerek bu engeli aşmaya çalışmaktaydılar. Babıali'nin bunlarla da mücadelesi mütemadiyen devam etti. Bunun için bakınız. M. Emre Kılıçaslan, "Bandıra Usulsüzlüklerine Bir Örnek: Trabzon Kayıklarındaki Rusya", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV.,* KATÜ, Trabzon 2012, s. 223-225.

[90] Pul, "Kafkasya Muhacirlerinin İskânı", s. 193.

[91] Mübalağalı olarak ifade edilmekle beraber bu kayıkların 400 ila 500 kadar muhacir taşıdığı belirtilmektedir. Yılmaz, "1864 Kafkas Göçü'nde Trabzon", s. 322.

Kim bilir belki de bu talep, bu işten rahatsız olan yabancı vapur kumanyaları tarafından dile getirilmişti. Zira Mesajeri Kumpanyası'nın Trabzon acentesi bu ve benzeri yerel taşımacılığın gelişmesi karşısında *Eğer yerel deniz nakliyatı gelişirse yabancı nakliyat kumpanyalarının kabotaj ticaretindeki çıkarları yerel oluşumların lehine değişmiş olur*[92]. Şeklinde belirterek kaygısını dile getirmekteydi.

Birer ikişer tonilato cesametinde bulunan ve sahile yakın seyreden kayık ve sandallarda yaşanan deniz vakıalarında tek seferde can kaybı gemilerin çapları oranında pek fazla yaşanmazken, tek seferde binlerde göçmen taşıyan ve hayli açıkta seyreden yüksek tonajlı vapurlarda ise yaşanan deniz kazalarında bir anda yüzlerce insan canından olmakta ve Karadeniz'in soğuk sularında kaybolabilmekteydi. Örneğin 1861 kışı esnasında Mesajeri Kumpanyası'na ait *Le Sully* adlı vapur Trabzon limanında demirlemek zorunda kalmıştı. Şiddetli dalgalardan dolayı vapur kırılma tehdidi altındaydı. Bunu fark eden kaptan ve tayfaları limandan biraz daha açığa açılmak için vapuru hareket ettirdiğinde, yeterince itiş olmadığından gemi ilerleyemedi ve tekrardan demirledi, tayfalar yardım getirebilmek için dalgalar arasında ahşap kalaslarla yüzerek kıyıya ulaşabildiler. Kurtarma işleminin çok hızlı yapılması gerekmekteydi. Yolcular ve mürettebat gemiyi boşaltıncaya kadar birinci ve ikinci kaptan gemiyi terk etmedi. Tahlisiye işlemi binbir meşakkatle gerçekleşse de yolcuların tümü kurtarıldı. Son olarak kaptan vapuru terk ettiğinde zincir boşalmış gemi enkaz haline dönüşmüştü. Gemi Kaptanı Aubert ve tayfalarına bu çabalarından dolayı nişan takdim edildi[93]. Ancak her deniz kazasında, gemi mürettebatı ve yolcular bu derece şanslı olmayabiliyordu. Mesela aynı dönemlerde 22 Mart 1861 yılında aynı şirketin *Henri IV.* adlı vapuru Karadeniz açıklarında İstanbul güzergâhına doğru seyretmekteydi. Aniden çıkan şiddetli fırtına dolayısıyla Kaptan Sieur, vapurun kontrolünü kaybetti. Yüksek dalgalar karşısında vapurun manevra kabiliyeti ortadan kalkmıştı. Kaptan Sieur son çare olarak gemisini terk ettiğinde gemide halen 25 kadar yolcu bulunuyordu. Kısa süre sonra vapur ve yolcular Karadeniz'in azgın suların kayboldu[94]. Fırtına tam olarak 24 saat sürmüştü. Bu esnada bir Türk vapuru da seyretmekteydi. O da fırtınadan epeyce zarar gördü, mürettebatı kurtuldu lakin bu gemide sulara gömüldü[95].

Gemi kazaları arasında kayda geçen en elim hadise ise 93 harbi esnasında Çerkez muhacirleri taşıyan Lloyd Kumpanyası'nın *Sphinx* adlı vapurunda yaşanmıştı. Lloyd Kumpanyası'nın Larnaka acentesinin 19 Mart 1878'de verdiği bilgiye göre hadise şu şekilde cereyan etmişti. Lloyd'a ait *Sphinx* vapuru, savaştan dolayı hayatlarını kurtarmak için Kavala limanında toplanmış olan 3.000 Çerkez'i alarak Lazkiye'ye götürmek üzere 1878 Mart'ının ilk haftası Kavala limanına yanaşmıştı. Mülteci sayısı her zamanki gibi geminin taşıma kapasitesini ziyadesiyle aşmaktaydı. Gemi kazaları hakkında ayrıntılı bir eser yazan Amero Constant, mültecilerin miktarının dört bin civarında olduğunu iddia etmekteydi.[96] *Sphinx* muhacirlerin tamamını alarak yola koyuldu. 5 Mart 1878'de sabah saat 7 sularında Kıbrıs adasında Zafer Burnu (Cape St. Andrea) denilen sahile yaklaştığı esnada Güneydoğu yönünden esen güçlü bir rüzgâr vapuru hayli sarsınca kaptan daha güvenli olarak gördüğü Magosa (Famagusta)'ya gitmeyi ve hava düzelinceye kadar orada demirlemeyi düşündü. Bu sayede burada mültecilerin ihtiyaç ve tedariklerini de sağlanmış olacaktı. Vapur nihayet Magosa'ya vasıl oldu. *Sphinx,* öğleden sonra üç sıralarında havanın biraz düzelmesiyle İskenderiye'ye gitmek üzere yeniden hareketlendi. Vapur, tam yola koyulmuşken yeniden rüzgar zuhur etti. Gün batımına doğru Magosa'dan 6 mil kadar açıkta Cape Gregs adı verilen mahalle gelmişti ki güney doğudan esen rüzgâr, hayli sert ve sarsıcı surete büründü. Kısa bir süre sonra vapur bir kum yığınına saplandı. Vapur rüzgârın etkisiyle sürüklenmeye başladı, artık dümene itaat etmiyordu.

Saat 7 sıralarında bir başka felaket yaşandı, geminin ön tarafındaki hangarlarında dumanlar yükselmeye başladı. Gece boyunca geminin ön tarafında çıkan yangının söndürülmesine çalışıldı. Ancak çabalar nafileydi, yangın gittikçe daha da şiddetlenmekteydi. Geminin motorları durdu.

Panik ve korku içinde kalan 3.000 mültecinin korkunç çığlık sesleri her yanda yankılanmaya başladı. Yangının tamamen vapurun tamamını sarmasını ve mültecilerin boğulmasını engellemek için mürettebat

92 AFL. 1997 002 4487, *Rapport General de Service de Trebizonde,* Exercice, 1906, Chapitre 2, Secretariat.
93 Carour, *Sur Les Routes de la Mer Avec Les Messageries Maritimes,* s. 49.
94 Constant, *Les Aventuriers de la Mer,* s. 60; Carour, *Sur Les Routes de la Mer Avec Les Messageries Maritimes,* s. 50.
95 Constant, *Les Aventuriers de la Mer,* s. 60.
96 Constant, *Les Aventuriers de la Mer,* s. 7.

büyük bir çeviklikle hangar ve depoların kapaklarını kapatmak istedi. Lakin depo ve hangarlarda halen çok sayıda mülteci bulunmaktaydı. Mülteciler boğularak tamamen telef olmak endişesiyle kapakları kapattırmadılar. Kapakların bir an önce kapatılması gerekiyordu, aksi halde yangın hızla geminin tamamını sarabilir mültecilerin tümü ölebilirdi. Dışarıda bulunan mültecinin kurtulması bu kapakların kapatılmasına bağlıydı. Nihayet içeride bulunan 500 mülteci canlarından vaz geçmek suretiyle kapağın kapatılmasını kabul etti. Sabaha karşı saat altıya doğru mültecilerin gemiden tahliyesine başlanıldı. Çerkezler vapurdan ayrılmadan önce gemide bulunan tabak, keten, yiyecek-içecek ve mürettebatın kıyafetleri gibi taşınabilir mahiyette ne varsa talan ettiler. Çerkezler tarafından tehdit edilen kaptanlar ve mürettebat gemiyi enkaz halinde bırakarak en yakın iskeleye sığındılar. Fransız savaş botları bunları kurtardı. Vapurun olabildiği kadar tahliye edilmesi sağlandı ancak korkulan son gerçek oldu. Terkedilen *Sphinx* vapuru, içerisinde bulunan 500 mülteci ile tamamen yanarak enkaza dönüştü. Daha sonra yapılan tahkikattan anlaşıldı ki bu yangın hangarlarda ve depolarda mültecilerin ısınmak için ve de yemeklerini pişirmek için yaktıkları ocakların birinden geminin sallanmasıyla yayılmış ve kontrol edilemez hale gelmişti[97]. Bu hüzünlü hadise ile ilgili haberler dış basında yankılanmaya devam etti[98]. Daha sonradan bu hadiseyi haber yapan bazı gazetelerde ise hayatını kaybeden Çerkezlerin sayısı 700 olarak verilmektedir[99]. Ancak Lloyd acentesinin verdiği rakam daha gerçekçi bulunmaktadır.

Ecnebi vapur kumpanyalarına ait vapurlarda yaşanan bu ve benzeri hadiseler mütemadiyen vukuu bulmaya devam etti. Batum limanından Kerç'e vasıl olmak üzere ayrılan Paquet Kumpanyası'na ait *Mingrelie* adlı vapuru yolcularıyla birlikte 6 Mart 1888'de Kerç Boğaz'ında fırtınaya yakalanarak Teodosie koyunda karaya oturdu kullanılamaz hale geldi. Aynı şirketin *Le Lydie* adlı vapuru İstanbul'dan ayrıldıktan kısa süre sonra Yunan sahillerinde fırtınaya yakalanarak 35 yolcusuyla beraber sulara gömüldü[100]. Rus ROPİT'e ait Kaptan Neyman yönetimindeki *Vesta* vapuru Kafkasya'dan gelen göçmen ve muhacirleri Anadolu'ya taşımak için sürekli olarak limanlar arasında seyrederken 3 Kasım 1907'de Samsun ile Odesa arasında Karadeniz'in hırçın ve soğuk suları içerinde kayboldu[101]. Bunlardan başka 22 Temmuz 1884'te Karadeniz'den gelen ve içerisinde hayli mülteci olan İngilizlere ait *Laxham* adlı vapur İspanya'nın Coruna kenti yakınlarında *Gijon* adlı İspanyol posta gemisiyle çarpıştı ve su almaya başladı. İspanyol tahlisiye vapuru *Santo-Domingo* mültecilerden 65 kadarını kurtarabildi. Bu vapura ek olarak başka vapurlar da sandallara sığınmış olan çok sayıda mülteci ve mürettebatı tahlisiye için gönderildi. Lakin tahlisiye edilemeyen yolcuların bir kısmı Atlantik sularında kayboldu[102].

Kötü ve ani hava şartlarına bağlı olarak hırçınlaşan deniz karşısında en yüksek tonajlı vapurların dahi yapabilecekleri pek fazla bir şey yoktu. Lakin bu şirketlerin büyük bir kısmı, filolarındaki buharlıları modernize etmede yarışmak yerine, daha fazla yolcu taşıyabilmek ve birbirleriyle kıyasıya rekabet edebilmek için köhnemiş ve hurdaya çıkarılmak üzere olan yaşlı ve yüksek tonajlı vapurlarını göçmen ve muhacir nakline tahsis ederek haddinden fazla göçmen taşımakta, adeta bu türden kazalara davetiye çıkarmaktaydılar. Acenteler, yıl sonu muhasebesi yapıldığında en yakın rakipten şu kadar yolcu daha fazla taşıdık ve kâr ettik şeklinde rapor ederek başarılarını dile getirmekte her seferinde daha yüksek tonajlı vapur talep etmekteydiler. Sefere açılan bu vapurların büyük bir kısmı deniz kazalarına karşı sigorta edilmişti. Lakin göçmen ve muhacirler, böyle bir garantiden yoksundu, kazalarda sakat ya da sağ kalanların da hak iddia edebilecek bir durumu söz konusu değildi can güvenlikleri ise doğanın kollarına bırakılmış ve kaptanlara emanet edilmişti.

Sonuç

Buharlı nakliyat deniz şirketleri, yüksek tonajlı vapurlarıyla tek seferde çok miktarda yolcu taşıyarak kitlesel göç hareketlerini kolaylaştırdılar. Zamanı, daha tasarruflu kılarak mekânları, yakınlaştırarak, dünya üzerinde büyük toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasında ve demografik yapıların değişmesinde

97 "The Burning of the Sphinx and Loss of 500 Lives", *The Taranaki Herald,* 24 June 1878.

98 "Burning of a Steamer, Five Hundred Lives Lost", *Maitland Mercury and Hunter River General Advertiser,* Tuesday 4 June 1878.

99 *Albuquerque Morning Journal,* Sunday 9 March 1919.

100 Bernard Bernadac-Pierre Gallocher, *Histoire de la Compagnie de Navigation Paquet,* Marseille 1985, s. 39-48.

101 Ilovayskiy S.I. *Istoricheskiyocherk 50-letiya RusskogoObshchestvaParokhodstva i Torgovli,* Odessa 1907, s. 225.

102 Constant, *Les Aventuriers de la Mer,* s. 104.

mühim bir vasıta oldular. Diğer bir ifadeyle zor ve olağanüstü şartlara direnmek yerine terk-i diyar eylemeyi kolaylaştırdılar. Ya da mekânlar arası münasebetleri arttırarak ve mekânları yakınlaştırarak refah seviyesi yüksek merkezlere doğru göç hareketlerini hızlandırdılar. Belki de bu imkânın farkında olan devletler, ariliğe dayalı uyguladıkları baskıcı politikalarını daha da şiddetlendirerek önceki göçlere oranla daha ani ve kitlesel göç hareketlerine sebebiyet verdiler. Demir yolları ise su yollarının karasal ayağının tamamlanmasını sağladı. Karadeniz yüzyılın sonuna doğru adeta mülteci denizine döndü. Vapur şirketlerinin yolcu taşımacılığından elde ettikleri gelir, çoğu zaman emtiadan elde ettikleri geliri katladı. Bu durum acentelerden, göç simsarlarına, komisyonlarına kadar yalnızca göç hareketliliğinden menfaat temin eden bir takım ilişkiler ağının ortaya çıkmasına neden oldu. Göçmenler, ayrılmak zorunda kaldıkları coğrafyayı, Karadeniz sahillerini hatta Anadolu'yu sosyo-kültürel ve ekonomik yönden dönüştürdüğü gibi burada seyrüseferde bulunan yabancı vapur şirketlerinin yapısını da değişime uğrattı. Nüfus hareketliklerini fırsata ve kâra dönüştürmek isteyen deniz nakliyat şirketleri, Karadeniz'de seyrüseferde bulunan vapurlarını bu denize ve göçmenlere has tasarlandılar. Yalnızca göçmen ve mülteci taşımak için birbiri ardına vapur şirketlerinin kurulması yabancı şirketlerin göçe yaklaşımını göstermekteydi. Can güvenliğinin hiçe sayılarak tasarlandığı yeni tip mülteci gemileri, çoğu zaman haddinden fazla yolcu alarak kazalara ve birçok göçmenin sakat kalması ve ölmesine neden oldular. Vatanlarından edilen göçmen ve mültecilerin adaletsizlikler, sıkıntılar ve türlü meşakkatleri, Batı kamuoyu ve siyasi kurumları tarafından savaşın olağanüstü atmosferi içerisinde yaşanan sıradan göç hareketliliği olarak mütalaa edebildiler. Mütemadiyen devam eden savaşlar ve mülteci akınlarıyla karşı karşıya olan Osmanlı Devleti, Kırım, Kafkasya ve Rumeli'den gelmek zorunda kalan göçmen ve mültecileri fazla can kaybı yaşanmadan yeni vatanlarına sevk ve iskan etmek amacıyla yerli şirketlerini ve savaştaki gemilerini dahi tahsis edebilmekteydi. Bu göç hareketliliğinden ecnebi kumpanyaları yüksek oranda gelir elde ederek filolarını geliştirirken, yerli vapur şirketleri sivil taşımacılık yapmak yerine uzun süre devletin emir ve kontrolüyle asker ve mülteci sevkine tayin edildiler ve devlete bağımlı hale geldiler. Bu da Osmanlı ticaret-i bahriyesinin Ecnebi Vapur Kumpanyaları karşısında rekabet edememesinde önemli bir etken oldu. Halbuki Ali Şükrü Bey'in ifadesiyle ***Ticaret-i Bahriyye, harbiye-yi bahriyenin mütemmimi(tamamlayıcısı ve memleketin kâfil-i saadeti(saadetin kefili)***...idi[103]. Yerli vapur şirketleri devletin emriyle sevk ettiği göçmen ve mültecilerin günlük tayinatını dahi karşılarken, ecnebi vapur şirketleri onlara verilecek erzak mahalline dahi yolcu alarak daha fazla kazanç sağladılar. Ecnebi şirketlerine ait vapurlar, güverte, hangarlar, depolar, makine mahalli, kömür deposuna dahi olabildiğince yolcu aldılar. Toplumsal hareketlilikleri fırsata dönüştüren ve insanı navlun olarak mütalaa eden zihni yapı, geçmişten günümüze yaşanan kitlesel ve münferit göç hareketlerinde her daim varlığını korudu. Bu hareketliliğin en mühim aktörü olan buharlı deniz nakliyat şirketleriyse dünya nüfusunun yeniden şekillenmesinde başat rol oynadı.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BEO. 4111/308291; BEO. 2731/204804; BEO. 307/22984; BEO. 2229/204607; BEO. 2731/204804, BEO. 2882/216117; BEO. 2759/206915; BEO. 2731/204804; BEO. 393/29469, BEO. 31/2325; BEO. 31/2325.

C. AS. 311/12844

C. AS. 211/9050.

C.BH. 192/9024.

DH. MKT. 1649/15; DH. MKT. 1641/65; DH. MKT. 318/28; DH. MKT. 277/47; DH. MKT. 1875/61; BOA. DH. MKT. 2078/43, DH. MKT. 230/52; DH. MKT. 2068/86.

DH. TMIK. M. 38/78; DH. TMIK. M. 37/45; DH. TMIK. M. 53/61; DH. TMIK. M. 45/42; DH. TMIK. M. 44/78; DH. TMK. M. 73/90.

[103] *Ali Şükrü Bey'in Makaleleri, Medeniyet Tarih ve Siyaset,* (Haz. Necmettin Alkan), Trabzon Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 37.

Y. PRK. ASK. 129/92; Y. PRK. BŞK. 33/80.

Deniz Müzesi Arşivi

4942 Yerli ve Ecnebi Vapurların Navlun Defteri, Rebiyyülevvel 1314.

Archives de L'Association French Lines (AFL)

AFL. 1997-002-5200, *Assemlée Générale des Actionnaires, du 28 Mai 1857.*

AFL. 1997 002 4395, *Raport General de Service de Batoum,* Exercice 1887, 1910, 1912 Chapitre 4, Trafic.

AFL. 1997 002 4395, *Raport General de Service de Batoum,* Exercice 1910, 1912, Chapitre 6, Comptabilite.

AFL. 1997 002 4395, *Rapport General de Service de Beyrouth,* Exercice, 1909, Chapitre 2, Secretariat.

AFL. 1997 002 4422*, Rapport General de Service de Kerassunde,* Exercice 1887, 1888, 1889, Chapitre 6, Comptabilite.

AFL. 1997 002 4467, *Rapport General de Service de Samsun,* Exercice, 1882-1883, 1886, 1891, Chapitre 4, Trafic.

AFL. 1997 002 4467 *Rapport General de Service de Samsoun,* Exercice,1883, 1900-1904, Chapitre 2, Secretariat.

AFL. 1997 002 4487, *Rapport General de Service de Trebizonde,* Exercice, 1882-1883, 1886, 1891, Chapitre 4, Trafic.

AFL 1997 002 4487, *Rapport General de Service de Trebizonde,* Exercice, 1882, 1892, 1906, Chapitre 2, Secretariat.

AFL. 1997 002 4487, *Rapport General de Service de Trebizonde,* Exercice, 1887, Chapitre 6, Comptabilite.

Tetkik ve Kaynak Eserler

Ali Şükrü Bey'in Makaleleri, Medeniyet Tarih ve Siyaset, (Haz. Necmettin Alkan), Trabzon Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016.

"Burning of a Steamer, Five Hundred Lives Lost", *Maitland Mercury and Hunter River General Advertiser,* Tuesday 4 June 1878.

"The Burning of the Sphinx and Loss of 500 Lives", *The Taranaki Herald,* 24 June 1878.

Albuquerque Morning Journal, Sunday 9 March 1919.

Annales du Commerce Exterieur, Autriche, Faits Commerciaux N. 5, Publiées Par Le Ministere de L'Agriculture du Commerce et des Travaux Publics, Fevrier 1843 a Fevrier 1857, Paris 1857.

Ayşe Pul, "Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)" *Büyük Çerkez Sürgünü,* Ankara 2011, s. 181-207.

Ayşe Pul, "Kafkasya Muhacirlerinin Durumlarına Dair Eczacı Es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin Bir Mektubu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. IV., S. 16, Kış 2011, s. 413-423.

Bal, Nurcan, "İlk Buharlı Gemimiz Buğ Gemisi", *Yedıkıta,* S. 31, Mart 2011, s. 19-24.

Bernadac, Bernard-Pierre Gallocher, *Histoire de la Compagnie de Navigation Paquet,* Marseille 1985.

Burke, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram,* (Mete Tunçay) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2014.

Carour, Roger, *Sur Les Routes de la Mer Avec Les Messageries Maritimes,* Editions André Bonne, Paris 1968.

Carour, Roger, *Sur Les Routes de la Mer Avec Les Messageries Maritimes,* Editions André Bonne,

Paris 1968.

Cervati, R. C., *Guide Horaire General International Pour Le Voyageur en Orient, Imprimerie du Present Guide,* Constantinople 1909.

Constant, Amero, *Les Aventuriers de la Mer: Tempetes, Naufrages, Revoltes, Hivernages,* Societé Français D'Imprimerie et de Librairie, Paris 1899.

Coons, Ronald E., *Steamships, Statesmen and Bureaucrats: Austrian Policy Towards the Steam Navigation Company of the Austrian Lloyd 1836-1848*, Wiesbaden-1975.

Couvenhes, Marie-Françoise Berneron, *Les Messageries Maritimes : l'essor d'une Grande Compagnie de Navigation Française, 1851-1894***,** PUPS, Paris, 2007.

Ekinci, İlhan, *Halk, Ayan ve Devlet, Tanzimat Devri Ordu Kazası,* Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

Guide des Services Maritimes des Messageries Imperiales Dans La Mediterranée, Marseille, janvier 1856, s. 21.

Guys, M. Charles, *Consideration sur les Peuples de L'Orient,* Marius Olive, Marseille 1857.

House of Commons, To Inaquire into the Contract Packet Service, Peninsular and Oriental Steam Navigation Company, Printed for the Information of the Proprietors of the Company, November 1849.

Howarth, David-Stephen Hovarth, *The Story Of Peninsular and Oriental Steam Navigation Company*, Weidenfeld and Nicolson, London 1889.

Ilovayskiy S.I., *Istoricheskiyocherk 50-letiya RusskogoObshchestvaParokhodstva i Torgovli,* Odessa 1907.

İpek, Nedim, *İmparatorluk'tan Ulus Devlete Göçler,* Serander, Trabzon 2006.

Joanne, Adolphe-Emile Isambert, *Itineraire De L'Orient*, Librairie de L. Hachette, Paris 1861.

Karpat, Kemal H., *Ottoman Population 1830-1914,* The University of Wisconsin Press, London 1985.

Karacagil, Ö. Kürşad, "II. Wilhelm'İn Osmanlı İmparatorluğunu Ziyareti ve Mihmandarları Mehmed Şakir Paşa'nın Günlüğü (1898)", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası,* C. 24, Güz 2014, s. 73-92.

Kılıçaslan, M. Emre, *Avusturya Lloyd Kumpanyası'nın Osmanlı İskelelerindeki Faaliyetleri,* OMU. SBE, Tarih, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2013.

Kılıçaslan, M. Emre, "Bandıra Usulsüzlüklerine Bir Örnek: Trabzon Kayıklarındaki Rusya", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV.,* KATÜ, Trabzon 2012, s. 219-230.

Lewis, Bernard,*Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi,* (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2007.

Otchet Vysochayshe utverzhdennogo Russkogo obshchestva parokhodstva i torgovli za 1858 god (1859). S. Petersburg.

Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918,* TTK. Ankara 2005.

Pinon, Rene, *L'Europe et Empire Ottoman,* Perrin et Compagnies Libraire Editeur, Paris 1913, s. 325-326.

Reports Relative to British Consular Establishments 1858 & 1871, Part III., Printed By Harrison and Sons, London 1872.

Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876),* TTK., Ankara 1997.

Süleyman Nutkî, *Kamûs-i Bahri,* (Derleyen Mustafa Pultar), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

Tütel, Eser, *Seyr-i Sefain Öncesi ve Sonrası,* İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Uygun, Oktay, *İbn-i Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı,* On İki Levha Yayınları, İstanbul 2008.

Uygun, Süleyman, "19. Yüzyılda Anadolu'dan İstanbul'a Olan Mevsimlik Ermeni İşçi Göçleri", *History Studies,* C. VII, S. 4, Aralık 2015, s. 137-155.

Uygun, Süleyman, "Bir Fransız Buharlı Nakliyat Kumpanyası Etrafında Osmanlı-Fransız-Ermeni

İlişkileri", *Akademik Bakış,* C. VIII, S. 16, Yaz 2015, s. 121-146.

Uygun, Süleyman, "Osmanlı Çağdaşlaşma Sürecinde Bir Sosyal Çatışma Örneği: Fransız Paquet Kumpanyası *"Circassie"* Vapurunda Yaşanan Hadise", Atilla Çetin Armağanı, Aralık 2016, s. 227-239.

Uygun, Süleyman, "Paquet Kumpanyası(Compagnie de Navigation Paquet) ve Osmanlı Ermenileri", S. 56, Erzurum 2016, s. 1339-1363.

Uygun, Süleyman, "Karadeniz Sularında Fransız Paquet Vapur Kumpanyası (1878-1914)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* S. 20, 2016, s. 137-172.

Uygun, Süleyman, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Kumpanyası,* Kitapyurdu, İstanbul 2015.

Yılmaz Özgür, "1864 Kafkas Göçü'nde Trabzon", *1864 Kafkas Tehciri, Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün,* (Ed. Mehmet Hacısalioğlu), Yıldız Teknik Üniv. BALKAR, İstanbul 2013, s. 317-347.

Yılmaz, Özgür, "Fransız Epidemiyolog Antoine Fauvel'in Osmanlı Devleti'ndeki Çalışmaları (1847-1867), *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu,* Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, s. 190-206.

Geçmişten Günümüze Beşkaza Yörüklerinin Göç Hareketleri ve Yolları

Doç. Dr. Mustafa GÖKÇE
Sıtkı Koçman Üniversitesi / Muğla

Eren Fehmi EROĞLU
Sıtkı Koçman Üniversitesi / Muğla

Giriş

Kuzeyde Denizli ve Burdur, doğuda Antalya, batıda Köyceğiz ilçesi, güneyde Akdeniz ile çevrili olan ve 17. yüzyıl ortalarına kadar Makri, Mekri, Meğri isimleriyle belgelerde geçen yöre, bugün Fethiye ve Seydikemer isimli iki ilçeden oluşmasına rağmen Beşkaza ismiyle anılmaktadır. Yörük hayatının Türkiye'de sürdürüldüğü sayılı yerlerden olan yörenin adı Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Coğrafyanın zorluğu, eşkıya faaliyetleri ve konar-göçer kitlelerin sayıca fazla oluşu sebebiyle yörede vergilerin toplanmasında sıkıntılar yaşanmıştır. Bu olaylar neticesinde Mekri Kazası, Osmanlı tarafından beş kazaya ayrılmış ve bu idari taksimattan dolayı halk yöreyi Beşkaza olarak adlandırmıştır[1].

Yöreye Yörüklerin (Türkmenlerin) gelişi, 13.yüzyıla tekabül etmektedir. 1243'den sonra meydana gelen olaylar neticesinde Batı Anadolu'ya yapılan göçler artmıştır. Türk grupları Menteşe Bey etrafında toplanmış ve beyliği teşekkül ederek yöreyi fethetmişlerdir[2]. Sahip olduğu yaylalar, su kaynakları ve uygun iklim değerleri ile Beşkaza, kısa süre içerisinde Türkmenlerin yurdu olmuş ve yörenin önceki sahipleri Rumların önemli bir kısmı göç etmiştir[3].

Yöre Osmanlı egemenliğineyse iki defa girmiştir. İlki 1391-1394 yılları arasında gerçekleşmiş, ancak I. Bayezid'in 1402 yılında Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesiyle ayrılmıştır. Savaştan sonra Menteşe Beyliği yöreyi tekrardan egemenliğine almıştır[4]. İkinci kez kurulan ve yirmi iki yıl süren beylik, 1424 yılında padişah II. Murat düzenlediği sefer ile sona ermiştir. Muğla ve Beşkaza toprakları "Menteşe Sancağı" adıyla yeniden Osmanlı idaresi altına girmiştir. Beyliğin kesin bir şekilde sona ermesi ve Osmanlı tarafından yöneticilerin esir edilişi Beşkaza'da ve diğer ilçelerdeki bulunan Yörükler tarafından tepkiyle karşılanmış, halk Menteşe Beyliği yöneticileri hakkında övgü dolu çeşitli şiirler yazmıştır[5].

Beşkaza'daki yörük yaşantısıyla ilgili kayıtlara baktığımızda ilk bilgiler 1286 yılında vefat eden İslâm coğrafyacısı İbn Said'in eserinde yer alır. Müellifin verdiği bilgiler şu şekildedir:

"*Türkmenler, Selçuklular devrinde Rum diyarını fetheden Türk soyundan çokluk bir kavimdir. Selçuklular zamanında Rum ülkesini fethettiler. Haraita'ya mensup sahil sakinlerine baskın yaparak evlatlarını kaldırıp Müslümanlara satmayı adet edindiler. Onlarda, bütün memleketlere götürülen Türkmen halıları yapılır. Kıyılarında bir körfez vardır; adı Makri (Fethiye) körfezidir ve seyyahlarca*

[1] Eren Fehmi Eroğlu, *Türkistan'dan Uzak Diyara Beşkaza Fethiye ve Seydikemer* Yörükleri, Serüven Kitabevi, Ankara 2015, s.37.
[2] Ahmet Yiğit-Ömer Karayumak, *Menteşe Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Belgelerle Fethiye*, Fethiye Belediyesi Yayınları, Fethiye 2012, s.4.
[3] Eroğlu, *age*, s.39.
[4] Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, Çev: Orhan Şaik Gökyay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.86.
[5] A*ge,* s.97-101.

meşhurdur. Oradan İskenderiye'ye ve başka yerlere kereste götürülür. Antalya'nın şimalinde (kuzeyinde) Tagurla (Denizli) dağı vardır. Burada ve havalisinde Türkmenlerin 200.000 kadar çadırı olduğu söylenir[6]."

İbn Said'in aktardığı bu bilgilerden oldukça yoğun bir Türkmen nüfusunun Batı Anadolu'ya yerleştiği anlaşılmaktadır. Bölgenin coğrafi özelliklerinin Türkistan'dakine benzer konar-göçer hayata elverişli olması Türkmenlerin bölgeyi seçme nedenleri arasında yer almaktadır. Yüksek dağlar ve kışı geçirmeye müsait ova ve vadilerin yanı sıra bölgenin bitki örtüsünün maki olması Türkmenlerin bu coğrafyayı seçmesinde etkili olmuştur. Küçükbaş hayvancılığı açısından bu coğrafi özellikler oldukça elverişlidir. Bu nedenle daha 13. yüzyılda Denizli ve çevresinde 200 bin çadırdan oluşan Türkmen nüfusundan bahsedilmektedir.

İbn Said'in aktardığı bilginin benzerine 14.yüzyılda yaşamış bir sır katibi olan Fazlullah El-Ömeri'nin eserinde de rastlanır. El-Ömeri, Beşkaza'yı da içine alan Antalya ve Milas arasındaki bölgeyi anlatırken bölgede 43.000 kişilik bir Türkmen ordusunun olduğunu söyler[7]. Bu rakamlardan hareketle bölgede önemli miktarda Türkmen gruplarının yerleştiğini söyleyebiliriz. Zeki Velidi Togan'ın aktardığına göre biri Anadolulu diğeri Cenevizli olan iki anlatıcı da Menteşe Beyliği'nden bahsederken onların halkının büyük oranda Türkmenlerden oluştuğunu ve çok kalabalık olduklarını ifade ederler[8].

Menteşe Beyliği dönemi kaynakları bölgenin nüfusuna ilişkin bu tarz bilgiler vermektedir. Osmanlı'nın 1424 yılında kesin olarak Menteşe topraklarını ele geçirmesiyle birlikte Beşkaza yöresinde de Osmanlı dönemi başlar. Bu dönemde yöredeki gruplara ilişkin daha ayrıntılı kayıtlara sahibiz. Osmanlı tahrir defterlerinin yanı sıra Evliya Çelebi gibi seyyahlar da Beşkaza coğrafyası hakkında bilgi verir. Çelebi, Seyahatname'sinde Beşkaza'yı anlatırken yörede Yörüklere rastladığını, onlardan aldığı bilgiyle Seki'ye doğru yola koyulduğunu ve oraya vardığında birçok Karakeçili obasıyla karşılaştığını söyler[9].

Osmanlı arşiv kaynakları ise bölgedeki Türkmenlerin boy ve cemaatlerini tespit etme açısından da önemlidir. Kayı[10], Kınık[11], Dodurga[12], Döğer[13], İğdir[14], Yuva[15], Bayat[16], Kargın[17] ve Peçenek[18] gibi Oğuz boy adlarını taşıyan yerleşim yerlerine sahip olan yörede köklü bir Yörük geçmişi mevcuttur (Fotoğraf 1). 1261 tarihinden itibaren yoğun bir Türk nüfusuna sahip olan yörede[19], bu tarihle birlikte ilk Yörükler ve Yörük göçleri görülmüştür[20]. Osmanlı döneminde Menteşe Sancağı sınırları içerisinde yer alan yörenin Yörük tarihine ait ilk bilgiler II. Bayezid dönemine ait tahrir defterinde bulunur. Defterde, sahip oldukları nüfusa göre boy, aşiret, cemaat ve tir olarak adlandırılan Yörük gruplarında en fazla nüfus oranının cemaat ve tirlerden oluştuğu yer alır[21].

Menteşe Sancağı'ndaki Yörük nüfusuna baktığımızda sayı olarak en fazla nüfusun Beşkaza

6 *Age*, s.2.

7 Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, Çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s.144.

8 A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Yayınları, İstanbul 1981, s.317.

9 Mehmet Zillioğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* Üçdal Yayınları, İstanbul 1993, s.16-18.

10 20. yüzyılın başlarından itibaren "Kayı" adındaki köyün ismi, sözcüğün söylenişindeki zorluk sebebiyle "Kaya" adına dönüşmüştür. Köyün geçmişi Menteşe Beyliği dönemine dayanmakta olup Kayı ve Karakeçili Türkmenlerinin yurdu olmuştur.

11 Boyun adını taşıyan iki yerleşim mevcuttur. Birisi Fethiye ilçesi Eldirek mahallesinde yer alan "Sahil Kınık Mahallesi" diğeri ise Seydikemer ilçesindeki "Yayla Kınık"tır.

12 Boyun adını taşıyan köy hala Dodurga ismi ile mevcut olup dağınık bir yerleşim göstermektedir.

13 Beşkaza'nın beş kazasından birisi olan Döğer köyü, Eşen ovası üzerinde kurulmuştur.

14 Boyun ismi Seki havzasında yer alan İğdirce Yaylası ile mevcuttur.

15 Seydikemer ilçesi Yuvaderesi isimli mahalleyle boyun adı yaşatılmaktadır.

16 Kurucuları Bayat boyu mensupları olan köy 20.yüzyıl başlarına dek Bayat adıyla yaşamış, cumhuriyet dönemiyle Ortaköy ismini almıştır. Boyun ismi köyde "Bayat Mahallesi" ismiyle yaşamaktadır.

17 Boyun ismi Fethiye-Denizli sınırında yer alan Kargın Yaylası ve bu yaylaya çıkan bugün Kargı isimli köyde görülmektedir.

18 Beşkaza'nın bir diğer kazası olan Üzümlü köyünde bir mevkide yaşayan Peçenek ismi hakkında yöre halkı bir söylence anlatır. Anlatılanlara göre bugün "Peçenek Mevki" isimli yere Peçenek Yörüklerinin gelip yerleşmiştir. Ancak bir süre sonra kendilerine ve hayvanlarına ölümcül bir hastalığın tutulmuş, hemen hepsinin vefat etmiştir. Kurtulan bir avuç kişi de göç kararı almış ve gitmişlerdir. Kaynak Kişi: Ünal Şöhret Dirlik, Nazım Demirci, İsmail Yarbaşı.

19 Paul Wittek, *age*, s.24

20 Eren Fehmi Eroğlu, *age*, s.38

21 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *39 Numaralı Tapu Tahrir Defteri*

Yöresine ait olduğu görülür. Sancak genelinde 1522'de 302 cemaat, 1532'de 170 adet cemaat ve tir kaydedilmiştir[22]. Yöreye baktığımızdaysa sancak genelinde kayıt altına alınan cemaat ve tirlerin 112 tanesinin Beşkaza'da yaşadığı görülmüştür[23].

16.yüzyıl belgelerinde yer alan bu Yörüklük geleneği daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. 1830 yılı Menteşe Sancağı nüfus defterine göre sancak genelinde kaydedilmiş en kalabalık konar-göçer Yörük cemaati Beşkaza Yöresinde yaşamıştır[24]. Bu yüzyılda Beşkaza Yöresindeki yörüklerin faaliyetleri yabancı seyyah ve araştırmacıların eserlerinde de yer alır. Bu konudaki en önemli eserlerden birisi 1888 yılında yöreye gelen Alman antropolog Felix Von Luschan'a aittir. Yazar, karşılaştığı Yörükler ve Tahtacıların üzerine yoğunlaşarak yaptığı sosyolojik ve antropolojik incelemeleri içeren "Tachtadschy" (Tahtacılar) adlı eseri kalemi alır. Onların 1000 metre ile 1500 metre yüksekte yuvarlak keçe kaplı, iskelesi ağaç dallarıyla oluşturulmuş çadırlarda seyyar bir şekilde yaşadığını aktaran müellif, atkuyruğu saç bıraktıklarını, Osmanlı ülkesindeki diğer Türklerden farklı olduklarını ve eski Türklerin yaşantısına benzer hayat sürdüklerini söyler[25]. 20. yüzyılda da bölgedeki Yörük yaşamı devam eder. 1910 yılı Osmanlı Dâhiliye Nezareti kayıtlarına göre 20.yüzyılın başlarında Türkiye'nin çeşitli yerlerinden birçok Yörük topluluğu yöreye dâhil olmuştur[26]. 1946-1950 yılları arasında Fethiye Cumhuriyet Savcısı olarak yörede görev yapan Mustafa Sabri Livanelioğlu eserinde yöredeki Yörükleri anlatır. Türkiye'de birçok yer gezdiğini dile getiren savcı, ilk defa köyü ve yaylası birbirine kilometrelerce uzak yerleşim birimlerini bu yörede gördüğünü ifade eder. Bu yerleşimlere mayıs aylarında on binlerce hayvan, binlerce insandan oluşan büyük Yörük göçlerinin düzenlendiğini aktarır[27].

1965'lerden itibaren bölgede seracılık ve turizm faaliyetlerinin değer kazanması, hayvancılıktan elde edilen gelirin düşmesi, yeni kuşakların konforlu bir hayat sürmek istemesi, orman arazilerinde keçi otlatmanın yasaklanması sonucunda yöredeki Yörüklerin hayatında değişimler başlar[28]. Kıl çadırlar yerini yaylalardaki binalara, göçleri gerçekleştiren develer de ulaşım araçlarına bırakır[29]. Ancak tüm bu değişimlere rağmen yörede ısrarla eski Yörük yaşantısını sürdürmeye çalışanlar vardır. Bugün Akdağ ve Seki civarındaki yaylalar başta olmak üzere yöredeki yaylalarda hala kıl çadırlarda yaşamını süren ve yaya göç gerçekleştiren 30 kadar aile mevcuttur. Bu ailelerden bazıları yaptığımız görüşmelerde atalarından miras kalan kültürü yaşattıklarını ve son ana dek yaylalara göç edeceklerini belirttiler[30].

1.Yörüklerin Göç Hareketlerinin Sebepleri

Beşkaza'da göç geçmişten bugüne dek tam ve yarı bir şekilde mevsimlere bağlı olarak yer değiştirme şeklinde gerçekleşmiştir. Yer değiştirmeler Mersin'deki tam konar-göçerlerde görülen kıyıdan-bozkıra, bozkırdan-kıyıya şeklindeki göçlerden farklıdır. Yöredeki göçler; rakım, su, otlaklar neticesinde kısa mesafeli ve alçaktan yükseğe, yüksekten alçağa şeklinde gerçekleşmiştir. Göçler sonucunda dört farklı yerleşim türü doğmuştur. Bazı aileler tarafından hala göç edilen bu yerleşimleri sıralamak gerekirse: ilkbaharda yerleşilen yazlak, yazın yerleşilen yayla, güzün yerleşilen güzlek ve kışın soğuk havalardan hayvanları korumak için konaklanan kışlaklar olarak karşımıza çıkar. Yazlak ve güzlekler çoğunlukla 500 ile 1000 metre arasında değişen ovaya yukardan bakan, otların bol olduğu tepelik yerlerden oluşmaktadır. Günümüzde çoğu ailenin hayvanlarını günü birlik otlatmada kullandığı bu tepeler,

[22] Behset Karaca, "1522-1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.18, S.2, Elazığ 2008, s.411.

[23] Eren Fehmi Eroğlu, *age*, s.46-51.

[24] Karadere Cemaati ismiyle 177 haneden 412 erkekten oluştuğu kaydedilen bu konar-göçer grup, yörede hala eski Türk yaşantısını sürdüren kitlelerin başında gelir. Bkz: Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus Ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.45.

[25] Felix Von Luschan , *Die Tachtadschy Und Andere* Überreste *Der alten Bevölkerung Lykiens*, Almanya 1890, s.32-34.

[26] Dr. Frayliç-Mühendis Raulig, *Türkmen Aşiretleri,* Çev: Hâbil Âdem, Haz: Hasan Babacan-Servet Avşar, Geçit Yayınları, İstanbul 2011, s.152-154.

[27] Mustafa Sabri Livanelioğlu, *Bir Göz Yumup Açmış Gibi*, Ekip Grafik Basımevi, İstanbul 2000, s.73.

[28] Eren Fehmi Eroğlu, *age*, s.160.

[29] Bu değişimin en iyi örneği Yörük yaşantısının vazgeçilmezi olan develerin sayılarındaki keskin düşüştür. 1925 yılında 1149, 1967 yılında 1235 olan sayı 1991 yılında 12'ye 2014'tteyse 4'e gerilemiştir. Deve sayıları ve develerin Beşkaza Yörük kültüründeki önemi için bkz: Eren Fehmi Eroğlu, *age*, s.149; Musa Seyirci, *O Güzel İnsanlar O Güzel Atlar Yirminci Yüzyılda Fethiye Kırsalında Yaşam,* Derin Yayınları, İstanbul 2007, s.38.

[30] Kaynak Kişiler: Ramazan Koçbıyık, Şaban Karcı, İbrahim Cengil, Saliha Şumur, Mahmut Yıldız, Ramazan Aydın.

geçmişte konak yerleridir. Yaylalar serin ve havadar yerlerdir. Yurt olarak da anılan yaylalarda konaklama, mayısın ilk haftasından eylül ortalarına dek sürmektedir. Kışlaklar ise diğer yerleşim yerlerinden farklı bir yapıdadır. Bunun nedeniyse kışın sert esen rüzgârlar ve bu rüzgarların havadaki nemle birleşerek oluşturduğu düşük sıcaklıklardır. Kışlaklar genellikle ovada bulunan rüzgardan korunaklı, çevresinde bir akarsu veya su kaynağı olan dağ sırtları yahut çukur arazilerdir. Yöredeki köylerin fiziki durumu ele alındığında önemli bir kısmının geçmişte kışlak olduğu, iskân sonucunda bugünkü yerleşim yeri halini aldığı görülür[31].

1.1. Coğrafi Sebepler: Türkiye'nin güneybatı ucunda yer alan yöre, 36°17' kuzey enleminde, 29°48' doğu boylamında yer alır. Güneyde Kaş, batıda Dalaman; doğuda Korkuteli ve Elmalı; kuzeyde Gölhisar ve Çameli ilçeleriyle çevrilidir. Toplam yüz ölçümü 3059 km² olan yöre, tipik Akdeniz ikliminin görüldüğü bir yerdir[32]. Beşkaza, kış ve ilkbahar aylarında yağış almakta, yaz aylarındaysa bölgede şiddetli kuraklıklar yaşanmaktadır. Yıllık sıcak ortalaması 18,25 santigrat olup bu rakam Türkiye sıcaklık ortalamasının üzerinde yer alır. Aşırı sıcaklar mayıs ayı ortasından başlayıp ekim ayı ortalarına kadar sürmektedir. Bu aylarda, yörenin deniz kenarında yer alması ve güneşlenme süresinin fazlalığı sebebiyle yörede yüksek derecede nem oranı mevcuttur. Bu oran haziran ve eylül ayları arasında 40° dereceyi bulan ve insan sağlığını tehdit eden sıcaklıkları daha da hissedilir kılmaktadır[33].

Yörenin yeryüzü şekillerine bakıldığında dağların ve tepelerin önemli bir yer kapladığı görülmektedir. Düz alanlar Eşen Ovası ile Fethiye Ovası'ndan meydana gelmektedir. Doğu, kuzey ve güney kesimler, Toros Dağları'nın uzantısı olan 1000 ila 3000 metre yüksekliğinde değişen dağlarla çevrilidir. Ancak bu dağlar ülke genelindekinin aksine kademeli yükselmeyip ova ve deniz kenarlarında ani bir yükseliş sergilemektedir. Üzerlerinde önemli oranda geniş düzlükler, çayırlar-meralar bulunmaktadır. Ayrıca kar erimelerine bağlı olarak oluşan küçük çaylar, su kaynakları da vardır. Yörenin önemli dağlarını saymak gerekirse 1969 metre yüksekliğindeki Babadağ, tepe noktası 3051 metre olan ve büyük çoğunluğu 2000 metre üstü zirvelerden oluşan Akdağlar, 2184 metre yüksekliğindeki Çal Dağı, 2418 metre yüksekliğindeki Boncuklu Dağlarıdır. Bu dağlar kadar önemli bir diğer yükselti ise Karabel Geçit'i sonrası görülen Seki Yaylası isimli büyük bir platodur. Yer yer dağların ve tepelerin yer aldığı platoda zemin seviyesi 1300 metre yüksekliğe sahiptir.

Yöredeki Yörüklerin göç alışkanlıklarını sürdürmesinde yukarıda bahsettiğimiz coğrafi faktörler önemli bir paya sahiptir. Belirttiğimiz üzere mayıs ayından itibaren düz alanlarda hissedilen sıcaklıklar, bağıl nemin de etkisiyle yöre halkını zorlamaya başlamaktadır. Ancak aynı dönemdeyse düzlüklerin aksine, 1200-3000 metre arası yüksekliğe sahip dağlarda ve yaylalarda, hava sıcaklığının her 200 metre yükseklikte en az 1° düşmesi sebebiyle asgari 10° daha düşük sıcaklıklar ve %15 seviyelerinde nem oranı görülmektedir. İşte bu durum dağları ve yaylaları kıyı kesimlerine göre daha yaşanabilir kılmakta ve mayıs ayından itibaren yörede Yörük göçlerinin düzenlenmesine, yerleşik halkın da önemli bir kısmının ulaşım araçlarıyla yaylalardaki evlerine çıkmasına sebep olmaktadır.

1.2. Ekonomik Sebepler: Günümüzde ekonomisi başta seracılık, turizm ve ticarete dayanan yörede azımsanmayacak seviyede hayvancılık faaliyetleri görülür. Bu hayvancılık faaliyetlerinde özellikle kıl keçisi yetiştiriciliğine dayanan küçükbaş hayvancılık yörede yaygın bir şekilde mevcuttur. Yörede 16.

---

[31] Döğer, Karadere, Kumluova gibi köyler bunun en iyi örnekleridir. Belgeler incelendiğinde ilk olarak 1517-1583 yılları arasında Döğer köyünün, daha sonra 18.yüzyıl ortalarında diğerlerinin kerken kurulduğu görülür. Esasında bu durum, Osmanlı'nın Yörükleri yerleştirme politikasından kaynaklanmaktaydı. Ancak bu yerleşmeye rağmen ismi geçen köy halkları Yörük göçlerini sürdürmüş ve yazları yaylalara çıkmıştır. Bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *61 Numara Tahrir Defteri (1517-18 Yılı);* Başbakanlık Osmanlı Arşivi,*121 Numaralı Tahrir Defteri (1522)*; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)*; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *176 Numaralı Tahrir Defteri (1532-33)*; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *337 Numara (1562-63 Yılı)*; Ankara Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kaime Arşivi, *110 Numaralı Tahrir Defteri (1583 Yılı)*; Mübahat S. Kütükoğlu, *age,* s.45, Ramazan Kıvrak, *Yörük Obalarımız,* Çetin Medya Grup, Ankara 2008, s.96.

[32] Aybike Özer, Halime Öztürk, *Fethiye Ticaret Odası 2014 Sosyoekonomik Raporu*, Fethiye 2014, s.24.

[33] Ali Türker-Gülay Özaltın Türker-Altan Çelik, "Dış Mekân Turizm Ve Rekreasyon Faaliyetleri Açısından Muğla İli İklim Konforu Analizi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.17, S.4, 2015, s.566-568.

yüzyılda 57.326 adet keçi ve koyun[34], 1891 yılında 64.626 keçi ve 34.232 koyun[35], 1925-1926 yıllarında 37.490 keçi ve 29.956 koyun[36], 1967 yılında 73.028 keçi, 53.700 koyun[37], 1991 yılında 95.330 keçi ve 54.560 koyun[38] yetiştirilmiştir. Bu sayılar tarih boyunca Beşkaza'nın küçükbaş hayvancılığa verdiği önemi göstermekle birlikte esasında Yörük hayatının ne kadar yaygın olduğunun da kanıtıdır[39].

Yöredeki küçükbaş hayvancılığın yapılış yöntemi incelendiğinde küçük sürü sahiplerinin ahır hayvancılığı, büyük sürü sahiplerininse merada otlamaya dayanan hayvancılık yaptığı görülür. Özellikle keçi yetiştiriciliğinde uygulanan bu usul, yarı konar-göçerleri ve yerleşikleri sürekli olarak taze otlak aramaya itmektedir. Yörenin yağış rejimi ve yüksek sıcaklıkları taze otlakları ilkbahardan kış mevsimine dek sadece yaylalarda mevcut kılmaktadır. Ayrıca ilkbaharla ortaya çıkan yüksek sıcaklar da hayvanlar üzerinde et ve süt verimi konusunda büyük sorunlar oluşturmaktadır. Tüm bunların neticesinde başta Yörükler olmak üzere, geçimini hayvancılıkla sağlayan sürü sahipleri yaylalara göç etmekte, ekim ayının sonlarına dek yaylalarda kalmaktadır.

2. Beşkaza Yörüklerinde Yayla Göçleri ve Yaylalar

Sözlüklerde akarsularla derin bir biçimde yarılmış, parçalanmış, üzerinde düzlüklerin belirgin olarak bulunduğu, deniz yüzeyinden yüksek yeryüzü parçası; yazın havası iyi ve serin olan, hayvan otlatma veya dinlenme yeri olan dağlık yerler şeklinde açıklanan yayla, Türkistan'dan günümüze gelen kültürel mirasın temelidir. Türkmenistan'da 1900'lerin başına dek kabileler, cemaatler şeklinde yaygın olarak görülen konar-göçer yaşam[40] Beşkaza'da da 13. yüzyıldan günümüze kadar bir gelenek olarak devam etmiştir.

Yörede yaylacılık faaliyetleri, daha öncede belirtildiği gibi 13. yüzyıldan itibaren gelen Yörük-Türkmenler ile başlamıştır. Bu yüzyıldan itibaren gelen her cemaat, boy bir yaylayı yurt edinmiş ve yazları burada geçirmeye başlamıştır. 16. yüzyıla gelindiğinde yaylacılık faaliyetleri vergi veya kira karşılığında devam etmiştir[41]. Cumhuriyet dönemindeyse halkın isteği doğrultusunda üzerinde nüfus olmayan yaylalar köy mülkiyetlerine dâhil edilmiş ve ilerleyen senelerde iskân faaliyetleriyle ilk yerleşmeler başlamıştır. Bu süreç günümüzde de sürdüğü halde[42] her şeye rağmen yaylacılık ve göç faaliyetleri devam etmektedir.

Yurt kadar önemli bir diğer olaysa yaylaya çıkış tarihinin belirlenmesidir. Bu tarih seçilirken doğadaki durumlara dikkat edilir. Havalar ısınınca yöreye göç eden guguk kuşunun ötmesi, ağaçların meyveye dönmesi, geven, ısırgan gibi yüksek ısı isteyen otların yeşermesi gibi olaylar dikkate alınarak aksakallılarca tarih belirlenir[43]. Ancak belirlenen bu tarih, havanın gidişatına göre değişiklik gösterebilir. Bazen üçüncü cemrenin düşmesi, bazen Hıdrellez zamanı, bazen de tohumların fideye dönüş dönemi göç vakti olarak belirlenir. Göç haftası gelince yöredeki genel ismi ağrış[44] olan, yüklerin ve hayvanların göçü başlatılır. Birkaç gün sonraysa ailenin diğer fertleri göçe koyulur. Yaz bitiminde yayladan inilirken de aynı yöntem izlenilir. Bu adet günümüzde bir iki aile dışında göçlerde uygulanmamaktadır[45].

---

34 Behset Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.30, Nisan 2014, s.35.

35 Hülya Cantürk, *Osmanlı Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılda Menteşe Sancağının Sosyal ve Ekonomik Durumu,* Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 1998, s.66.

36 *Türkiye Cumhuriyeti 1925-1926 Devlet Salnamesi*, İstanbul 1926, s.854.

37 Kaya Müştakhan, *1967 Muğla İl Yıllığı*, İş Matbaa Yayınları, Ankara 1968, s. 467.

38 *T.Ü.İ.K Fethiye 1991 Yılı Keçi ve Koyun Verileri,* http://rapory.tuik.gov.tr/23-02-2015-06:38:55-89027845295589536848251015 6.pdf?

39 Eren Fehmi Eroğlu, *age,* s.148.

40 Ekber N. Necef-Ahmet Anna Berdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri,* Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s.291-295.

41 Behset Karaca, *2008,* s. 416.

42 Örneğin Eren Dağı üzerinde yer alan Girdev Yaylasına, asırlardır oraya göç eden Girdev Yörüklerinin karşı çıkmasına rağmen 2013 senesinde elektrik bağlanmış ve bu olay neticesinde hızlı bir konutlaşma süreci başlamıştır.

43 Kaynak Kişi: Ramazan Kıvrak, Ramazan Koçbıyık.

44 Ağrış, yöresel bir sözcük olup yayladan köylere yapılacak göç öncesi erzakların ve eşyaların önden gönderilmesine verilen isimdir. Ağrışta, çadırın eşyalarını ve erzaklarını ailenin gençleri develere yükleyerek götürür. Bkz: Recai Şahin, *Fethiye Dili ve Deyimleri*, Fethiye Belediyesi Yayınları, Fethiye 2006, s.15.

45 Kaynak Kişi: Şaban Karcı, İbrahim Cengil, Ümmügülsüm Dalkın, Hediye Dalkın.

Geçmişte yolların darlığı, konak yerlerinin, sarnıçların ve çeşmelerin yetersizliği, hayvan sürülerinin karışması gibi sebeplerle günler öncesinden tellallarla haber verilerek yapılan göçlerin[46] güzergâhlarına bakıldığında şöyle bir sonuç ortaya çıkar: İlçe merkezlerine yakın köylerin Karabel'in doğu ve kuzey kısımlarında kalan Seki, Girdev, Karaçulha, Dont Yaylalarına; Seydikemer ve Fethiye'nin kuzeybatısındaki köylerin Çal Dağı tarafındaki Karanfilli, Kırkpınar, Koru, Taşdelen, Kestanelik, Gavurdöndü, Killik Yaylalarına ve İbecik, Gölhisar dolaylarına; Seydikemer merkeze uzak köylerin Akdağlar üzerinde yer alan Gırgıl, Cemalanı, Ekizgöl Yaylalarına; Fethiye'nin güneyinde bulunan köylerinse Babadağ üzerindeki Dokuzgöl Yaylasına çıktıkları görülür. Yörede yaylacılık faaliyeti yapan köylerin geçmişten günümüze çıktığı yaylalar ve mevkiler şunlardır[47]:

Köyün Adı	Çıktığı Yayla	**Uzaklığı (km)**	**Yükselti Farkı**
Alaçat	Yayla Alaçat (Girdev)	80	1700
Arifler	Bayır-Cumaovası	85	1700
Arpacık	Kırkpınar, Karanfilli, Öz	10	450
Arsa	Tikencik, Kumalan	15	1650
Atlıdere	Yayla Atlıdere	64	1200
Bağlıağaç	Gırgıl, Tikencik	8	1500
Bayır	Karaanız	13	1700
Bekçiler	Kızılcadağ	25	400
Boğalar	Kızılcadağ	32	400
Boğaziçi	Dokuzgöl	15	600
Bozyer	Yayla Gökben	76	1400
Çaltıözü	Çaltılar	66	1600
Çamköy	Yayla Çamköy, Yayla Kınık	64	1500
Çamurköy	Girdev, Tezli Beli	65	1600
Çatak	Söğüt, Boyalı, Cemalanı	8-25	300-1000
Çayan	Gevenalanı	35	1000
Çaykenarı	Girdev, Ayı Çukuru	70	2150
Çenger	Pırnaz	30	750
Çiftlik	Pırnaz	50	1500
Çobanlar	Yayla Çobanisa, Dikencik	62	1300
Çökek	Makmara, İğdirce	15	1300
Çukurincir	Akdağ, Söğütlüçeşme	65	2000
Demirler	Yayla Alaçat (Girdev)	85	1700

[46] Ünal Şöhret Dirlik, *Fethiye Atasözleriyle Deyimlerinde Hayvancılık ve Yayla Göçleri*, Dirlik Yayınları, Denizli 2000, s.17.
[47] İbrahim Güner-Mustafa Ertürk, "Fethiye'de Yaylalar ve Yaylacılık", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C.10, S.14, Erzurum 2005, s.152-161.

Dereköy	Karasini, Buzdeliği, Bozburun, Keklicek, Harlayık, Atalanı, Kızılöz, Döşemelik, Çıngarak Beleni, Gökçepınar, Başpınar, Orta Konak, Taşkuzluk, Yeriçi, Çiftlik, Kaynarca, Soğulcaksu, Ardıçönü, Tezli Beli, Kar Çukuru	8-20	1500-1600
Dodurga	Dokuzgöl, Kuyucak	15-20	500
Döğer	Yayla Döğer, Cemalanı	49-11	1300
Eldirek	Eldirek, Emirler, Kurtlar, Bozaliler	67	1500
Esenköy	Yayla Dont	64	1500
Gerişburnu	Yayla Gerişburnu, Eren Beleni	52	1300
Girmeler	Yayla Alaçat (Girdev), Sabancı Deresi	58	1600
Göcek	Kırkpınar, Karanfilli	35	1500
Gökben	Yayla Gökben, Alagöz, Akçaekin, Sarıçiçek	71	1400
Gökçeovacık	Kırkpınar, Karanfilli	25	750
Gölbent	Cemalanı, Taşkurdu	70	1700
Güneşli	Yayla Alaçat (Girdev)	67	1600
Hacıosmanlar	Cemalanı	25	1800
İncirköy	Kırkpınar	20	750
İnlice	Kırkpınar, Karanfilli	40	1500
Kadıköy	Yayla Kadıköy, Girdev	70	1600
Karaağaç	Dokuzgöl	10	100
Karacaören	Çaldağı-Kırkpınar	10	500
Karaçulha	Yayla Karaçulha, Karahasantaşı, Çolkayık	75	1500
Karadere	Cemalanı, Ekizgöl, Tezli Beli, Makmara, Taşkuzluk, Kuruova, Taşkurdu, Eren Beleni, İğdirce	70	2000
Karakeçililer	Karahasantaşı	90	1300
Karaköy	Seki	108	1200
Kargı	Kırkpınar, Yeşilgöl	35	1500
Kaya Köyü	Karahasantaşı	91	1300
Kayabaşı	Oluklu, Gügü Beli	10	500
Kayacık	Akdağ Etekleri, Cemalanı	12	1700
Kayadibi	Kaynarca, Karacasu	35-40	800
Kemer	Temel, Seki	54	1200

Kıncılar	Yayla Kıncılar	54	1200
Koru	Koru, Buzaotu	16	1000
Korubükü	Akdağ Etekleri	20	1900
Minare	Dokuzgöl	6	600
Ortaköy	Gavurdöndü-Pırnaz	15	1250
Ölüdeniz	Babadağ, Dokuzgöl	5	750
Ören	Yayla Ören, Temel	45	1100
Paşalı	Gavurdöndü, Pırnaz, Uzunca	13	1200
Patlangıç	Yayla Patlangıç	64	1400
Sahil Ceylan	Yayla Ceylan	50	1300
Sarıyer	Yayla Sarıyer	51	750
Seki	Seki, Eren Dağı etekleri	10	200
Seydiler	Seki, Yayla Atlıdere	61	1200
Söğütlü	Killik,Eğrilce,Gevenalanı, Taşbaşı, Kumçukuru, Eğrek-kaya, Sarıyar, Kavacık	10	900
Söğütlüdere	Taşdelen, Yeşilgöl, Tozlu, Akpınar, Belbaşı, Kestanelik, Kavacık	20	1000
Temel	Kızılinek Mevki	10	750
Uğurlu	Uğurluca (Müngen)	42	1000
Yaka	Gırgıl, Kızılcagölcük, Çukurardıç, Cemalanı, Anaklı, Paşabendi, Çayırlı, Kaşkuzluk, Eypınarı, Subaşı	8-15	1400-1800
Yakabağ	Dokuzgöl	8-29	750
Yakacık	Yayla Yakacık	64	1200
Yanıklar	Pırnaz, Yeşilgöl, Divre	50	1500
Yayla Çobanisa	Çaltılar Dağı etekleri	18	450
Yayla Doğan-lar	Sölenger, Çiçekli, Gevenli, Kızılcadağ	19	250
Yürek	Kavacık	5	750
Zorlar	Yayla Zorlar (Zorban)	63	1000

Yörenin göç yolları arasında en ünlüsü, birçok köyün katıldığı Seki ve civarındaki yaylalara yapılan kuzeydoğu istikametli göç yoludur. Bugün eski göçlerin gerçekleşmediği bu yol, 25 sene öncesine kadar her mayıs ayında yolda yürüyen sürüler ve develer ile adeta bir panayır yeri oluyordu. Gebe hayvanlar ve kendini hissettirmeye başlayan sıcaklar sebebiyle sık sık molalar verilen göç yolunda birçok han ve çeşme yer alıyordu. Takriben üç gün süren göçte mola verilen konaklama yerleri ve hanlar şunlardı[48]:

Deve Çökeği: Limana yük getiren devecilerin develerini çöktürdüğü yerdir. Günümüzde, Fethiye Lisesi ile Yeni Cami'yi kaplayan alandır. Fethiye merkezdeki göçler buradan başlıyordu.

Köprübaşı: Bugünkü Köprübaşı mevkiinin bulunduğu yerdi. Bazı Yörük aileleri develerine yük sarmak için burada kısa süreli duruyordu.

[48] Kaynak Kişi: Ünal Şöhret Dirlik, Ömer Dereboğaz, Mustafa Çoban, Ramazan Kıvrak.

Cevizlibahçe: Ovacık, Hisarönü, Kaya Köyü, Belcekız'a giden Yörüklerin ayrıldığı yerdi.

Pazaryeri: Günümüzde Patlangıç İlkokulu'nun bulunduğu yer, geçmişte bir pazar alanıydı. Yörükler burada durur ve alışverişlerini yaparlardı.

Zincirli Kavak: Karapınar Mahallesi'nde bulunan çınar ağacının ve kuyunun bulunduğu yerdir. Fethiye merkezden göçe katılanlar develerinin su ihtiyaçlarını buradaki kuyudan gideriyorlardı.

Çalıca Hanı ve Sarnıcı: Çalıca Gedik mevkiinde yer alıyordu. Sarnıç sağlam bir şekilde bulunsa da han yıkılmıştır.

Karaçulha Sarnıcı: Eskiden "Orta Sarnıç" olarak da bilinen yerdir. Karaçulha'dan göçe katılanlar buradan göç yoluna koyuluyorlardı.

Dont Çeşmesi: Eski ismiyle Dont yeni ismiyle Esenköy'de olan çeşme, Dontlu Yörüklerin göçe başlangıç yeriydi. Çeşmenin bulunduğu yol 2-3 km sonra Eldirek, Çamköy ve Karaçulha'dan gelen yolla birleşiyor, ana yolu oluşturuyordu.

Mut Deresi Hanı ve Sarnıcı: Bugün yıkık vaziyetle olan han ve sarnıç, önünden akan dereden alıyordu. Göçe katılan Esenköy, Gökben, Bozyer köyleri burada ilk konaklamalarını yapıyorlardı.

Çırpı Sarnıcı: Bugün yarı yıkık halde Çırpı mevkiinde bulunan sarnıç, geçmişte önemli bir konaklama yeriydi. Merkezden göçe başlayan Yörükler su ihtiyaçlarını buradan gideriyordu.

Müngen Çeşmesi: Zorlar Köyü sınırlarındaki çeşme Karaçulha, Esenköy, Eldirek, Çamköylülerin kısa süreli mola yeriydi.

Müngen Hanı ve Sarnıcı: Bugün Fethiye Orman İşletme Müdürlüğü bahçesinde yer alan han ve çeşme akşamüzeri göçe çıkanların konakladığı ve geceyi geçirdikleri yerdi

Karagedik Hanı: Uğurlu Köyü'nün çıkışında tepeye çıkmadan önce yer alan bir handı.

Menekiş Alanı Hanı: Bugün yan tarafında yaptırılan futbol sahası sebebiyle yok olmuş olan han çoğu köyün ilk konak yeriydi.

Karatoplar Hanı ve Sarnıcı: Seydiler Karatoplar mevkiinde bulunan bir yapıdır.(Fotoğraf 5)

Kıl Hanı: Karatoplar'ı geçip Kavaklı mevkiine doğru giderken yol üzerindedir.

Kavaklı Hanı: Antalya Karayolu üzerinde Sarıyer Köyü'nü geçince bulunan büyük olup birçok aileye ve sürülerine ev sahipliği yapıyordu. Günümüzde Orman İşletme Müdürlüğü tarafından depo olarak kullanılmaktadır.

Tesbili Konak: Kavaklı'dan sonra yürüyüşle bir saatlik mesafede olan han, dir. Karayolunun aşağısında bulunan konak yeri, geçmişte sürülerin yayıldığı bir alandı.

Paşa Hanı/Apır Hanı: Tesbili Konak'tan sonra dinlenme yeri olan han, günümüzde yıkık haldedir.

Sıra Muarlar: Paşa Hanı yakınlarında çınarların altında önleri yalaklı iki çeşmeli dinlenme yeridir.

Deniz Muarı Hanı: Paşa Hanı'ndan sonra yer alan bir handır. Bulunduğu konum sebebiyle geçmişte birçok ailenin konaklama yeridir. (Fotoğraf 6)

Naldöken Hanı ve Sarnıcı: Dereyol üzerinde yer alan yapı, ulaşımının zor ve taşlık bir yer olmasından adını almıştır.

Kaya Yol Hanı: Adını bulunduğu kayalıktan alan han, Naldöken'den sonra Ören'e doğrudan sapan yolun birleştiği yerdedir.

Dazgır Hanı ve Sarnıcı: Dereyol girişinde yer alan yapılardan, han yıkık olup sarnıç kısmen sağlamdır.

Başgeçit Mevki: Darlığı sebebiyle Yörüklere hep sıkıntı oluşturan Dereyol bitiminde yer alan Başgeçit, yaylaya yaklaşıldığının habercisiydi. Mevkide akan kaynak suyundan dolayı birçok aile hayvanların su ihtiyaçlarının burada gidiyordu.

Alaman Ağa Hanı/Boğa Hanı: Fethiyeli Kuva-i Milliyeci Aliman Ağa tarafından yaptırılan han, dağdan getirilen içme suyuna sahipti. Patlangıç, Eldirek, Esenköy gibi köylerin son konaklamalarını burada yapıyordu.

Karabel Geçidi: Günümüzde bile hakkında "Karabel'in arkası yayla" denilen geçit, 1950'lere kadar göçte en korkulan yerdi. Dar ve dik bir yapıya sahip geçitte sık sık eşkıya faaliyetleri oluyordu. Geçit aşıldıktan sonra göç eden köylüler dağılmaya, kendi yaylalarına yol almaya başlıyordu.

Urluca Hanı ve Çeşmesi: Bugün Urluca mevkiinde yıkık bir vaziyette bulunan çeşme, hayvanların su ihtiyaçlarının karşılandığı önemli bir yerdi.

Kınık Hanı: Yayla Kınık yakınlarındaki han, akşam karanlığına kalan veya Altınyayla'ya (Dirmil) giden Yörükler tarafından sıkça kullanılıyordu.

Dont Hanı: Yayla Dont yakınlarındaki han, öğle sıcağına kalan ailelerin konakladığı bir dinlenme alanıydı.

Yarış Hanı: Yayla Gökben'e sapılan yolun girişinde yer alan bir handır. Günümüzde yarı sağlam bir vaziyettedir.

Karaçulha Hanı: Yayla Karaçulha'daki han Altınyayla'ya (Dirmil) giden gece karanlığa kalmış ailelerce kullanılıyordu.

Çol Kayık Hanı: Yayla Karaçulha ile Altınyayla sınırında yer alan hanın yanından bir dere akmaktadır. Altınyayla'ya yaylalamaya veya alışverişe gidenler tarafından kullanılan han, Beşkaza Yörüklerinin göçte son durağıydı.

Bir diğer önemli rota da Çal Dağı'ndaki yaylalara, İbecik'e, Gölhisara gerçekleşen göç yoludur. Yolda göçler üç buçuk-dört gün sürmekteydi. Bu göç yolu, Fethiye'den başlayarak şu rota üzerinde gerçekleşiyordur:

Deve Çökeği'nden kalkan deve katarları (kervanları), Köprübaşı'dan 22 metrelik yolu takip ederek Babataşı Mahallesine, oradan da Hurma Yanı mevkiine geçerlerdi. Buradan içinde sarnıç bulunan Ekşi Bahçesi adlı yerden Değirmenbaşı veya Çamarası mevkiileri takip edilir, oradan da Çatal Çeşme'ye çıkılırdı. Ardından Paşa Döğüştüğü ve Çürük Maden mevkileri geçilir ve Altı Han'a gelinirdi. Altıhan geçildikten sonra Üzümlü Ovası, Bucak Mahallesi, Kızılbel, Deliçay, Seki Yakası, İncirhanı, Susuz, Kapıca, Kestene Yaylası, Gavurdöndü Pınarı, Karain ve Karumcabeli yolu takip edilir ve Pırnaz'a gelinirdi. Karanfilli'ye gidenler buradan ayrılırlardı. İbecik, Gölhisar'a gidenlerse yoluna devam ederlerdi. Yol üzerindeki konaklamalar Altı Han'da, Ortakuyu'da, Peçenek Kuyusu'nda, Ilıca Han'da, Seki Yakası'nda, İncir Hanı'ndaki hanlarda gerçekleşiyordu. Hayvanların su ihtiyaçları Karain'de ve Pırnaz mevkilerinde yapılan molalarda gideriliyordu[49].

Karadere'den başlayan ve Akdağlara uzanan, Seydikemer merkeze uzak köylerin katıldığı yol da önemli bir güzergâhtır. Göçler üç-üç buçuk gün sürmektedir. Yol üzerinde sadece Karadere çıkışında yer alan Darıncı Sarnıcı (Fotoğraf 6) bulunmaktadır. Bu sarnıç dışında başka bir sarnıç bulunmayan rotada su ihtiyacı pek olmamaktadır. Zira göç Eşen Çayı ve Karaçay Deresi'ni sağ tarafa alarak gerçekleşmektedir. Göçte rota olarak Karadere-Çavdır-Palamut-Saklıkent-Kayadibi-Bağlıağaç-Sığırkuyruğu-Gırgıl-Kızılcaölcük-Cemalanı-Osmancık Gediği-Kuruova-Ekizgöl mevkilerinden geçilmektedir(Fotoğraf 2-3). Bu göç esnasında da yeni doğan kuzular, oğlaklar, ihtiyar, sakat ve gebe hayvanlar sebebiyle sıkça mola verilmektedir. Mola yerleri sabit olmayıp yol üzerindeki akarsulara yakın boş arazilerden seçilmektedir. Konaklamalarsa çoğunlukla birinci gece Çavdır köyünde, ikinci gece Bağlıağaç Köyü'nde ve üçüncü gece ise Gırgıl'da veya Kızılcaölcük'te yapılmaktadır. Yorucu bir şekilde süren göç, Cemalanı ve diğer mevkilere varınca develerden yüklerin indirilmesi ve çadırın kurulması ile sona ermektedir[50].

Sonuç

13. yüzyıldan itibaren Yörük göçlerinin görüldüğü yöre, Kayı, Kınık, Döğer, Dodurga, Peçenek gibi

[49] Kaynak Kişi: Ünal Şöhret Dirlik, İsmail Yarbaşı, Nazım Demirci.

[50] Eren Fehmi Eroğlu, *a.g.e.,* s.114-115.

Oğuz boylarının ve diğer Türk topluluklarının yurdu haline gelmiştir. Onların isimlerini taşıyan yerleşim yerlerine ev sahipliği yapan Beşkaza'da göç olgusu, tarihi, coğrafi ve ekonomik sebeplerle hayatın bir zorunluluğu olmuştur. Göçler günümüzde yörede az sayıdaki yarı konar-göçerler tarafından yaya bir şekilde, yerleşik halk ise tarafındansa otomobil, kamyonet gibi ulaşım araçlarıyla gerçekleştirilmektedir.

Osmanlı kayıtlarına göre, 1530 yılında nüfusun %24,55'in, 1583'deyse nüfusun %24,95'in tam konar-göçer olduğu yörede, ilk defa Menteşe Beyliği döneminde iskân politikası başlamış, 16. yüzyılın ortalarından itibaren bu politika, toplumun geneline uygulanmaya başlamıştır. Oluşan bu süreç sonucunda yöredeki konar-göçer yaşam, hızla azalmaya başlamıştır. Ancak, baskı ve zorlamalara, değişen hayat koşullarına rağmen konar-göçer hayat bir kısmı tam olmak kaydıyla toplumun genelinde yarı şekilde devam etmiştir. Mevcut bu yaşam şekillerinden tam konar-göçerlik, cumhuriyet dönemi sonrası, Türkiye genelinde başlayan iskân faaliyeti, orman yasakları, toplumsal değişimler gibi sebeplerle sona ermiştir. Yarı konar-göçer yaşantıysa 1970'lere dek sorunsuz bir şekilde süregelmiş, ancak bu tarihten itibaren yörede ulaşım araçlarının yayılması, seracılık, turizm gibi faaliyetlerin başlaması, hayvancılığın değersizleşmesi, yeni kuşakların eğitime önem vermesi, rahat hayat sürmek istemesi gibi sebeplerle hızla azalmaya başlamıştır.

Yöredeki göç hareketleri incelendiğinde güneyden kuzeye yapıldığı görülür. Dört ayrı göç güzergahı bulunan yörede en uzun göçün Kaya Köyü'nden Karahasantaşı Yaylası'na gerçekleştirilen 91 km'lik göç olmuştur. En sık kullanılan göç yolu ise Fethiye Ovası'ndan başlayıp Seki Havzasına, oradan da Burdur sınırlarına ulaşan rota olmuştur. Göçler köylerden yaylalara gerçekleşmiş olup iki yerleşim yeri arasında çoğunlukla 1200 metre yükselti farkı olduğu görülmüştür. Göçler esnasında yer yer güzlek ve kışlaklar kullanılmakla birlikte çoğunlukla doğrusal bir şekilde köyden yaylaya şeklinde yapılmaktadır. Ortalama üç-üç buçuk gün süren göçler, eski Türk yaşantısının ülkemizde yaşayan bir örneği vasfını taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Ankara Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kaime Arşivi, 110 Numaralı Tahrir Defteri (1583 Yılı).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 176 Numaralı Tahrir Defteri (1532-33).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 337 Numara (1562-63 Yılı).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 39 Numaralı Tapu Tahrir Defteri.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 61 Numara Tahrir Defteri (1517-18 Yılı).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi,121 Numaralı Tahrir Defteri (1522).

Kitap ve Makaleler

CANTÜRK, Hülya, *Osmanlı Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılda Menteşe Sancağının Sosyal ve Ekonomik Durumu,* Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 1998.

DİRLİK, Ünal Şöhret, *Fethiye Atasözleriyle Deyimlerinde Hayvancılık ve Yayla Göçleri*, Dirlik Yayınları, Denizli 2000.

DR. FRAYLİÇ-MÜHENDİS RAULİG, *Türkmen Aşiretleri,* Çev: Hâbil Âdem, Haz: Hasan Babacan-Servet Avşar, Geçit Yayınları, İstanbul 2011.

EL-ÖMERİ, Şihabeddin b. Fazlullah, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

EROĞLU, Eren Fehmi Eroğlu, *Türkistan'dan Uzak Diyara Beşkaza Fethiye ve Seydikemer* Yörükleri, Serüven Kitabevi, Ankara 2015.

ÖZER, Aybike- Halime Öztürk, *Fethiye Ticaret Odası 2014 Sosyoekonomik Raporu*, Fethiye 2014.

GÜNER, İbrahim-ERTÜRK, Mustafa, "Fethiye'de Yaylalar ve Yaylacılık", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C.10, S.14, Erzurum 2005, s.141-178.

KARACA, Behset, "1522-1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.18, S.2, Elazığ 2008, s.403-440.

KARACA, Behset, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.30, Nisan 2014, s.1-44.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus Ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

LİVANELİOĞLU, Mustafa Sabri, *Bir Göz Yumup Açmış Gibi*, Ekip Grafik Basımevi, İstanbul 2000.

LUSCHAN, Felix Von, *Die Tachtadschy Und Andere* Überreste *Der alten Bevölkerung Lykiens*, Almanya 1890.

MÜŞTAKHAN, Kaya, *1967 Muğla İl Yıllığı*, İş Matbaa Yayınları, Ankara 1968.

NECEF, Ekber N.-BERDİYEV, Ahmet, *Hazar Ötesi Türkmenleri,* Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.

SEYİRCİ, Musa, *O Güzel İnsanlar O Güzel Atlar Yirminci Yüzyılda Fethiye Kırsalında Yaşam,* Derin Yayınları, İstanbul 2007.

ŞAHİN, Recai Şahin, *Fethiye Dili ve Deyimleri*, Fethiye Belediyesi Yayınları, Fethiye 2006.

T.Ü.İ.K Fethiye 1991 Yılı Keçi ve Koyun Verileri, http://rapory.tuik.gov.tr/23-02-2015-06:38:55-89027845295589536848251015 6.pdf?

TOGAN, A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Yayınları, İstanbul 1981.

TÜRKER, Ali-ÖZALTIN, Gülay-ÇELİK, Altan, "Dış Mekân Turizm Ve Rekreasyon Faaliyetleri Açısından Muğla İli İklim Konforu Analizi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.17, S.4, 2015, s.555-577.

Türkiye Cumhuriyeti 1925-1926 Devlet Salnamesi, İstanbul 1926.

WİTTEK, Paul, *Menteşe Beyliği*, Çev: Orhan Şaik Gökyay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

YİĞİT, Ahmet-KARAYUMAK, Ömer, *Menteşe Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Belgelerle Fethiye*, Fethiye Belediyesi Yayınları, Fethiye 2012.

ZİLLİOĞLU, Mehmet, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* Üçdal Yayınları, İstanbul 1993.

Kaynak Kişiler

Aydın, Ramazan, 1949 yılı Döğer Köyü doğumlu, Emekli.

Cengil, İbrahim, 1932 yılı Karadere Köyü doğumlu, Çoban.

Çoban, Mustafa, 1950 yılı Sahil Ceylan Köyü doğumlu, Çoban.

Dalkın, Hediye, 1953 yılı Karadere Köyü doğumlu, Ev hanımı.

Dalkın, Ümmügülsüm: 1928 yılı Karadere Köyü doğumlu, Ev hanımı.

Demirci, Nazım, 1950 yılı Üzümlü Köyü doğumlu, Çiftçi.

Dereboğaz, Ömer: 1932 yılı Karaçulha Köyü doğumlu, Emekli.

Dirlik, Ünal Şöhret, 1938 yılı İncirköy doğumlu, Emekli.

Karcı, Şaban, 1955 yılı Yaka Köyü doğumlu, Çoban.

Koçbıyık, Ramazan: 1932 yılı Karadere Köyü doğumlu, Çoban.

Şumur, Saliha, 1951 yılı Karadere Köyü doğumlu, Ev hanımı

Yarbaşı, İsmail, 1962 Yılı Ortaköy doğumlu, Emekli.

Yıldız, Mahmut, 1928 yılı Kumluova Köyü doğumlu, Çiftçi.

Birinci Dünya Savaşı'nda Karadeniz Bölgesinde Muhaceret (1914-1917)

Yrd. Doç. Dr. Süleyman TEKİR
Sinop Üniversitesi / Sinop

GİRİŞ

Gelişen savaş teknolojisiyle birlikte savaşların cephe dışına taşması bu durumdan en fazla sivillerin etkilenmesine neden oldu. Birinci Dünya Savaşı göçler noktasında önemli bir dönüm noktası oldu. 19. Yüzyılda dünya üzerinde yaşanan savaşlar cephelerdeki birlikleri ve kısmen sivil halkı etkisine alırken, Birinci Dünya Savaşı'nda cephedeki askerler kadar sivil yaşamda olumsuzluklardan doğrudan etkilendi. Savaş eşi benzeri görülmemiş can ve mal kayıplarına neden olurken milyonlarca insanında evlerini ve yurtlarını terk etmelerine sebep oldu. Savaştan en fazla etkilenen coğrafyaların başında gelen Anadolu savaş sebebiyle yaşanan nüfus hareketliliğinin en yoğun görüldüğü bölge oldu. Anadolu'nun etnik, dini ve kültürel haritasının kökten değişmesine neden olacak göçler telafisi imkânsız bir takım sonuçlarda doğurdu.

Savaş öncesi dönemde başlayan Türk-Alman yakınlaşmasının ittifaka dönüşmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi kaçınılmaz bir hal aldı. Alman destekli Türk donanmasının Ekim 1914'ün son günlerinde Karadeniz kıyısında bulunan Rus şehirlerine yaptığı saldırı ile Çarlık Rusya'ya adeta savaş ilan etti. Çarlık Rusya'da bu saldırıya kayıtsız kalmayarak Kasım 1914'ün ilk günlerinde kara ordusu ile Türk-Rus sınırını geçerek savaşı başlattı. Bu durum Rusya'nın müttefiki olan diğer devletlerinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmelerine neden oldu. Kafkas Cephesi'nin ilk aylarında ciddi bir Türk üstünlüğü söz konusu iken Sarıkamış'ta yaşanan hezimet savaşın kaderini derinden etkiledi. Savaş sivil nüfusun yoğun olarak yaşadığı Erzurum, Erzincan, Hopa, Rize, Trabzon ve Giresun istikametinde Rus işgalleri şeklinde gelişim gösterdi. Bu durum büyük bir göç dalgasını da beraberinde getirdi. Rus boyunduruğu altında yaşamak istemeyen Müslüman ahali Türk ordusuyla birlikte güvenli bölgelere çekilmek için göçe başladı.[1]

1. Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Göç

Kafkas Cephesi'nin sol kanadı veya Karadeniz cephesi olarak adlandırılan bölümü Batum'dan başlayıp Giresun'a kadar olan bölgeyi içerisine almaktadır. Cephenin bu bölümü coğrafi yapısının özelliklerinden dolayı düzenli ordu birliklerinin manevra ve hareket alanlarını kısıtlayıcı özelliklere sahiptir. Bu yönüyle bölgede yapılan savaşların büyük meydan muharebeleri şeklinde geçmesi beklenemez. Gerek Türk tarafı gerekse Rus tarafı bölgenin özelliklerini bildikleri için cephe hattına ikinci dereceden önem vermişlerdir. Mart 1916 tarihine kadar bölgede yapılan savaşların genel karakteristiğini *"kontro-gerilla"* veya *"vur kaç taktiği"* oluşturmaktaydı. Türk tarafı bölgeye Teşkilat-ı Mahsusa Birlikleri ve çeteciler olarak bilinen belirli askeri disipline sahip olmayan grupları konuşlandırırken Rus tarafı da benzer şekilde Kazak birliklerinden oluşan kuvvetleri cepheye sevk etmiştir. Bölge savaşın başından itibaren düzenli olmayan birliklerin çarpışmalarına sahne olurken, 1916 yılından itibaren Ruslar

[1] Kafkas Cephesi'nde yaşanan muharebelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Süleyman Tekir, *Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015.

bölgeye daha düzenli ve kalabalık birlikler sevk etmeye başladılar. Türk tarafı savaşın ana güzergâhı olan Erzincan-Erzurum hattındaki ordu birliklerinin ikmali noktasında dahi ciddi sıkıntılar çekiyordu. Türk ordusunun içerisinde bulunduğu durum Türk çetelerini takviye etmeye elverişli olmadığı için bölgenin işgali kaçınılmaz bir hal aldı. Bölgede bulunan çeteler kendilerinden daha güçlü kuvvetlerle karşılaştıklarında firar ediyorlardı. Bu durum karşısında düşman boyunduruğuna girmek istemeyen Müslüman ahalide sürekli batıya doğru hareket etmek zorunda kalıyordu.[2]

Rusların cepheye yaptıkları ciddi askeri sevkiyata Türk tarafı aynı oranda cevap veremedi. Bu durum karşısında Karadeniz şehirlerinin işgale uğraması kaçınılmak bir hal aldı. Mart 1915 itibariyle Hopa ve Arhavi'nin Rus işgaline uğramasından sonra bölge halkı Rize istikametine doğru ellerindeki vasıtalar nispetinde orman yolları ve kayıklar vasıtasıyla göçe başladı. Sivil halkın çekilmesi savaşan birliklerin ikmallerinin aksamasına neden oluyordu. Bölgede yoğun şekilde faaliyette bulunan Rus casusları bölge halkına memleketlerinin Ruslar tarafından işgal edileceği yönünde kara propaganda yapıyorlardı. Böylece halk göç etmeye veya Ruslara iltica ettirilmeye çalışılıyordu. Rus yönetiminde yaşamak istemeyen bölge halkı ise Viçe, Atina ve Rize'ye göç ediyorlardı. Rusların kıyı şeridine yönelik ciddi miktarda asker sevk ettikleri yönündeki halk arasındaki söylentiler karşısında göç dalgaları domino etkisi yaratmaya başladı. Hopa ve Arhavi'den göçmenlerin ulaştığı bölgelerde özellikle Rize'de yaşanan telaş yeni bir göç dalgası yarattı. Bölgede görev yapan memur ve askerler güvenliklerinden endişe ettikleri için kendi ailelerini Samsun ve civarına göndermeye başlamıştı. Bu durum halk arasındaki hoşnutsuzluğu giderek artmasına neden oluyordu.[3]

Mart 1915'in sonu itibariyle Viçe (Fındıklı) ahalisi de tamamen batıya göç etmek zorunda kalmıştı. Atina (Pazar) ahalisi ise peyderpey göçe başlamıştı. Rize'ye ulaşan göç dalgaları korku ve paniğin her geçen gün artmasına neden oluyordu. Trabzon valisine gönderdikleri aracılar vasıtasıyla göç etmek için izin istiyorlardı.[4] Türk donanmasının Karadeniz'deki üstünlüğünü kaptırması sonucu bölgedeki birlikler iaşe ve cephane sevk edilemiyordu. Bölge halkının kayıkları da Rus gemileri tarafından batırılıyordu. Bu durum karşısında ikmal alamayan birliklerin tek şansı bölge halkından malzeme temin etmekti. Ancak halkta göçe başlayınca müfrezeler zor durumda kaldı.[5] Erzurum'un işgalini takip eden süreçte 1916 yılının başında Karadeniz kıyılarında yoğun bir taarruz başlatan Rus ordusu 7 Mart 1916'da Rize'yi, 18 Nisan 1916'da ise Trabzon'u işgal etti.[6]

Rize'nin işgali sonrasında halk arasında Rusların mezalim yapacağına yönelik oluşan fikir ve düşünce göçe katılan kitlelerin büyük rakamlara ulaşmasına neden oldu.[7] Rize ahalisi bu konuda haksız sayılmazdı. Trabzon'a ilk ulaşan bilgilere göre Ruslara öncülük yapan ve yol gösteren Ermeniler Türk ordusunun geri çekildiği bölgelerde kalan kadın, erkek ve yaralı askerleri acımasızca katlediyorlardı.[8] Rize'nin işgalinden sonra ahalinin bir kısmı kayıklarla bir kısmı da perişan bir halde yaya olarak karadan Trabzon'a ulaştıktan sonra batıya doğru göç etmeye devam ediyordu. Müfrezelerden ümidini kesen Trabzon ve Rize halkı etrafa nam salmış eşkıyasının Ruslara direniş göstereceğini ümit ediyordu. Ancak direnişten ziyade insan seli Trabzon'a doğru akmaya devam ediyordu.[9]

Trabzon'un işgalinin ardından muhacir duruma düşenlerin gidecekleri yerler hakkında daha önceden herhangi bir planlama yapılmamıştı. Evlerini ve düzenlerini terk etmek zorunda kalan insanlar ilk etapta güçlerinin yettiği bir bölgeye göç ediyorlar sonrasında ise Rus işgalinin gelişimine bağlı olarak göçe devam ediyorlardı.[10]

Trabzon ve çevresinden göç eden ahaliden imkânı olanlar kayıklarla olmayanlarda alabildikleri kadar eşya ile karadan batıya doğru göç etmekteydi. Yollar oldukça dar olduğundan inanılmaz bir izdiham yaşanmaktaydı. Yollar üzerinde mekkâre kolları, askeri müfrezeler, mülteciler ve cephane

2 A.g.t, *Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917*), s.177.
3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. ŞFR. 465/97.
4 BOA, DH. ŞFR. 465/128.
5 BOA, DH. ŞFR. 459/93.
6 Tekir, *Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917*), s.473.
7 BOA, DH. ŞFR. 465/51.
8 BOA, DH. ŞFR. 509/122.
9 Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul 2011, s.257.
10 Volkan Aksoy, "Trabzon'da Rus İşgali ve Muhacirlik (1916-1918)", *I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu,* Ankara 2015, s. 845.

kolları birbirine karışmış şekilde ilerliyordu. Rus zırhlıları 18 Nisan 1916'da Vakfıkebir civarında ilerleyen muhacir kafilelerini top ve makineli tüfek ateşine tuttu. Bu korkunç olayda tamamı sivil ve çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu 182 kişi hayatını kaybetti. Rusların maksadı göç eden ahaliyi durdurmaktı. Buradaki temel amaçları terk edilmiş ve şenliksiz kalmış şehirler görmek istememelerinden kaynaklanıyordu. Vakfıkebir ve Beşikdüzü'nde bulunan sivil hanelerde Rus bombardımanından nasibini almıştı. Türkçe bilen Rus askerleri tarafından dağıtılan beyannameler ile göçü engellemek isteyen Ruslara şirin gözükmek için beyaz bayrak açan Beşikdüzü Nahiye Müdürü, Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey tarafından azledilerek divan-ı harbe sevk edildi.[11]

Trabzon'un işgal edilmesini takip eden süreçte bölgede yaşayan Müslüman ahali Giresun, Ordu, Samsun ve Sinop'a kadar olan bölgeye göç etmek zorunda kaldılar. Bölgenin dağlık yapısı ve karayollarının yetersiz olması muhacirleri deniz yoluyla göç etmeye zorladı. Rus savaş gemileri Trabzon'dan göç eden sivil halkın bulunduğu deniz araçlarına hedef gözeterek ateş açıp birçoğunu batırdı. Giresun-Ordu istikametine göç eden Müslüman ahali kısa süre içerisinde yiyecek ve barınma problemleriyle karşı karşıya kaldılar. Bölgede bulunan un kısa sürede tükendi. Merkezin gayretleri neticesinde bölgeye Samsun ve Sivas'tan zahire gönderildi.[12]

Bu hat üzerinden göç etmek zorunda kalan ahalinin en büyük şansı şüphesiz ki Cemal Azmi Bey gibi değerli bir idarecinin Trabzon'un işgalinden sonra dahi onları yalnız bırakmamasıydı. Cemal Azmi Bey'in çabalarıyla göç eden ahali ilk etapta Vakfıkebir'den itibaren durdurulmuş, köy ve kasabalardan göçenler geri çevrilerek ziraat ile uğraşmaları sağlanmıştır. İstilaya uğrayan mahallerin ahalisi batıya doğru gitmeyi isterken, vilayet dâhilinde iskân edilmeyi kabul etmemekteydiler. Ancak ahalinin bu tarzda hareket etmesinin önüne geçilerek parça parça köy ve kasabalara yerleştirilip göç etmeleri engellendi. Göç eden ahalinin içerisine karışan yaklaşık 15.000 firari ve bakaya asker yakalanarak birliklerine teslim edildi. Ayrıca muhacirlere taarruz eden eşkıyalarda yakalanarak derdest edildi. Muhacirlerin yerleştirildikleri köylere imam, hatip ve müezzin görevlendirilerek kuvve-i maneviyeleri üst düzeyde tutulmaya çalışıldı. Barınma problemi de eldeki imkânlar nispetinde çözülmeye çalışıldı. Köy ve kasabalardaki boş mekânlar ve emval-i metruke muhacirlere tahsis edildi. Bir başka mesele ise giyim kuşam problemiydi. Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in eşinin öncülüğünde kurulan ve çoğunluğunu memur ailelerinin oluşturduğu mülteci elbise ve dikiş komisyonu marifetiyle bu soruna bir çözüm arandı. Yerel tüccarlardan 1.300 lira bedel ile 62.000 metre uzunluğunda kumaş alındı. Kumaştan üretilen kıyafetler muhacirlere dağıtıldı. Isınma ihtiyaçlarının karşılanması içinde kuruyan ağaçlar kestirildiği gibi tüccardan alınan fındıkkabukları da ahaliye dağıtıldı.[13]

Muhacirlerin batıya doğru göçlerini etkileyen olayların en başında ulaşım problemleri geliyordu. Deniz yoluyla göç edenler Rus donanmasının saldırılarına maruz kalırken karayolunu kullananlar ise Karadeniz'in geçit vermez coğrafyasıyla karşı karşıya kalıyordu. Mevsimin bahar olması sebebiyle dağlarda bulunan karlar eriyordu ve bölgenin yoğun yağış aldığı bir dönemdi. Derelerin üzerinde bulunan köprülerin birçoğu bakımsızlıktan yıkılmıştı. Özellikle Harşit deresinden karşıya geçmeyi başaranlar kendilerini şanslı hissediyordu. Bu duruma kayıtsız kalmayan idareciler Tirebolu kasabasının doğusundaki Harşit deresi üzerine muhacirlerin kolaylıkla ulaşımının sağlanması için 70 metre uzunluğunda bir ahşap köprü yaptırdılar. Ayrıca Bağlıdere tarafında da benzer bir çalışma yapılmıştı. Ordu ve Giresun kasaba belediyelerinde kurulan komisyonlar aracılığıyla muhacirlerin temizlik ihtiyaçlarının giderilmesi içinde yoğun çalışma içerisine girildi.[14]

Bölge idarecilerinin üstün gayretlerine rağmen savaşın tüm hızıyla devam etmesi sebebiyle muhacirlerin ilk olarak ulaştıkları Giresun ve Ordu'nun Rus işgaline uğrama ihtimali göçün daha batıya ilerlemesine neden oldu. Samsun ve çevresine ulaşan muhacirlerin tamamımın ilk etapta iaşeleri sağlanamadı. Ekmek ve un karaborsada satılmaya başladı. Samsun belediyesinin gayretleri sonucunda bu alanda yaşanan sıkıntılar aşılmaya çalışıldı. Bölgede hüküm süren salgın hastalıklar ve iaşe temininin

---

11 Lermioğlu, *Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, s.274.

12 Ayhan Yüksel, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Giresun", *Doğu Karadeniz'e Rus İşgali ve Muhacirlik*, Ed. Veysel Usta, Trabzon 2016, s. 176-183.

13 BOA DH. İ.UM.78-3/24.

14 BOA, DH. İ.UM.78-3/24.

mümkün olmaması nedeniyle göç dalgası Sinop, İnebolu, Amasya ve İzmit'e kadar ulaştı.[15]

Aralık 1916 tarihinde yapılan hesaplamaya göre Ordu'da 43.000, Giresun'da 14.000, Tirebolu'da ise 18.000 muhacir bulunuyordu. İlk yapılan tespitlere göre rakam 75.000 civarındaydı. İstanbul'dan muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için gönderilen paranın 9.800 lirası Ordu'ya, 6.000 lirası Giresun'a 3.000 lirası ise Tirebolu'ya gönderilmişti. Elde muhacirlerin ihtiyaçları için kullanılabilecek sadece 1.200 lira para kalmıştı. Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey acilen para gönderilmesini talep ediyordu.[16]

Cephede askeri hareket yavaşladıkça bölgede yaşanan göç ile ilgili daha ayrıntılı rakamlar İstanbul'a ulaştırılıyordu. Ordu, Giresun ve Tirebolu kazalarında ki muhacirler arasında 8.525 kız ve erkek çocuk bulunuyordu. Ayrıca eşleri cephelerde görev yapan veya çeşitli şekillerde hayatını kaybetmiş 13.908 dul kadın bu kazalarda bulunuyordu.[17] Karadeniz kıyısındaki göç dalgaları Bolu'ya kadar ulaşmıştı. Bolu Mutasarrıflığının Aralık 1916'ta bildirdiğine göre şehirde 395 erkek ve kız çocuk ile 491 dul kadın bulunuyordu.[18] Erzurum ve Trabzon bölgelerinden çıkan göç dalgaları iç bölgelere kadar ulaşmıştı. Kayseri merkezi ve mülhakatındaki muhacir ve mültecilerin 30.096 kişi olduğu Kayseri Mutasarrıflığı tarafından tespit edilmişti.[19]

Mart 1917 tarihli itibariyle Samsun merkez ve bağlı bulunan kazalarda muhacir ve mültecilere günlük para dağıtılan 17 merkez bulunuyordu. Çarşamba merkezinde bulunan noktada 1.500 lira, Samsun'da ki Kadıköy ve Hançerli mevkiinde bulunan noktalarda 2.000'er lira, Saathane Meydanı ve Reji fırınları merkezlerinde ise günlük 1000'er lira para dağıtılıyordu. Bunlardan başka liva muhacirin hesap memuru marifetiyle köylerde meskûn muhacir ve mültecilere 2.000'er lira dağıtılıyordu. Dağıtılan para miktarı dikkate alındığında günlük oldukça fazla miktara ihtiyaç olduğu görülüyordu.[20]

Merkez ve taşra idarecilerinin insanüstü gayretlerine rağmen ilk etapta sayıları 85.000 ulaşan bir insan kitlesinin sorunlarının tamamını çözmek mümkün olmuyordu. Ordu, Giresun ve Tirebolu bölgelerinde bulunan muhacirler yevmiyeleri verilemediği için Canik ve Sivas tarafına gitmek istiyorlardı. Bu durum göç içerisinde yeni bir göçün doğmasına neden oluyordu. Bir ümide kapılarak günlerini daha rahat geçirmek amacıyla yollara düşen muhacirlerin birçoğu yollarda telef oluyordu. İstanbul'dan gönderilen para düzenli gelmediği için gündelik para verilmesi gerekenlere hiçbir şey verilemiyordu. Nisan 1917 itibariyle hala mart ayında gönderilmesi gereken tahsisat dahi gönderilmemişti. Bu durum muhacirler arasında oldukça acıklı tabloların yaşanmasına neden oluyordu. Adeta karaborsaya düşen ekmeğin kıyyesi 15 kuruşa kadar yükselmişti. Muhacirlere ise verilebildiği zamanlarda ikişer kuruş yevmiye verilebiliyordu. Günlük ikişer kuruş yevmiye alan muhacirler felaketten felakete sürükleniyordu. Gündelik kendilerine verilen para biriktirilse daha bir haftada bir ekmek dahi alamıyorlardı. Çoğunluğunu kadın, çocuk ve düşkünlerin oluşturduğu muhacirler ve mülteciler hayattan bile mahrum hale gelmişti. Muhacirlerin gündelik ihtiyaçlarının karşılanması için her ay 45.000 liranın düzenli olarak gönderilmesi gerekiyordu.[21] Gerek İstanbul'da gerekse de Karadeniz bölgesinde tüm imkânlar seferber edilerek muhacirlerin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılıyordu. Ancak her seferinde bir birinden farklı sorunlarla karşılaşılıyordu. Bölgenin kaynakları kısıtlı olduğu için mutlaka tarımsal üretimin artırılması gerekiyordu. Tirebolu ve Ordu çevresinde ekilmesi için tahsis edilen 300.000 kıyyelik unluk mısırın bölgeye sevk edilebilmesi için gerekli taşıma araçları bulunamıyordu. Taşınması gereken erzakta vasıta yetersizliğinden ahalinin sırtında taşınıyordu.[22]

Giresun, Ordu ve Tirebolu kazaları iskân mıntıkalarına dâhil olmadığı halde bu kazaların yerlileri erzaklarını Sivas ve Samsun'dan temin ediyorlardı. Yerlilerin üzerine 80.000'e yakın muhacirde eklenince bölgenin iaşesini sağlamak pek mümkün olmuyordu. Mart 1917'de askeriye tarafından Tirebolu'da

---

15 Nedim İpek, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12/1, Mayıs 1999, s. 171-172.

16 BOA, DH.ŞFR.539/114.

17 BOA, DH.ŞFR.546/88.

18 BOA, DH.ŞFR.550/17.

19 BOA, DH.ŞFR.547/23.

20 BOA, DH.ŞFR.548/13.

21 BOA, DH.ŞFR.550/70.

22 BOA, DH.ŞFR.553/04.

bulunan mültecilerin tahliye edilmesi kararlaştırıldı. Aynı tarihlerde Sivas ve Canik havalisindeki ihtiyacın karşılanabilmesi için mısır unu sevk edilmesi gündeme geldi. Bu durum doğrudan ekmek fiyatlarının yükselmesine neden oldu. Tirebolu bölgesinden Canik'e bir miktar muhacir sevk edilmesine rağmen bölgede açlığın artması nedeniyle sevkiyat kesintiye uğradı. Resmi kurumlardan vesika almadan ve izinsiz olarak ayrılanlar Terme ve Ünye kazalarından iade edildiler. Geri dönmek istemeyenlere karşı ise zor kullanıldı. Samsun'da ekmeğin kıyyesi 25-30 kuruşa yükselmişti. Ekmek ihtiyacını Samsun'dan karşılayan Ordu ve Giresun kazalarında Cemal Azmi Bey tarafından alınan tedbirler neticesinde mısır ununun kıyyesi 12 kuruşa buğday ununun kıyyesi ise 15 kuruşa indirildi. Yeni fiyatları gören ve Samsun'a gitmek isteyen muhacirler bu fikirlerinden vazgeçmeye başladılar. Trabzon'dan göç eden ahalinin büyük bir kısmı Ordu ve Giresun kazalarında toplandı. Terme, Ünye ve Çarşamba'nın dağ köylerine 10.000 nüfus gönderilmesine yönelik teklif Samsun'dan gelen haberler çok iç açıcı olmadığından Cemal Azmi Bey muhacirlerin oraya sevkine müsaade etmedi. Canik sancağında da muhacirlere çok iyi bakılmadığı yönünde bilgiler gelmekteydi. Canik'in sıhhi durumu da pekiyi görünmüyordu. Salgınların kol gezdiği Canik'e bağlı bazı köy ve kasabalar adeta birer muhacir mezarlığına dönüşmüştü. Ünye ile Samsun Caddesi tarafındaki mevcut kabristanlarda boş mezar kalmamıştı. Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey bu durum karşısındaki çaresizliğini şu cümle ile özetliyordu: *"Şimdi hiçbir makam bu acı vaziyete bir çare aramıyor"* [23]

Mayıs 1917'de Canik Mutasarrıflığının iddiasına göre Giresun ve Ordu taraflarında bulunan muhacirler akın akın Samsun-Canik bölgesine göç ediyorlardı. Bu iddiaya cevap veren Cemal Azmi Bey ise gerçekte böyle bir göçün olmadığını daha önce bir miktar mültecinin gönderilmesine rağmen son 5-6 ay zarfında gönderilenlerin tamamının en fazla 2.000 olduğunun altını çiziyordu. Bu durumun aylık cetvellerde ise rahatlıkça görülebileceğini söylüyordu. Son bir ay zarfında ise tek bir mülteci dahi Canik'e gönderilmemişti. Mayıs 1917'ye kadar Ordu darüleytamında toplanan kimsesiz çocuk sayısı 6.000 idi. Ordu'da başka bina tedarikine imkân bulunmadığından kimsesiz 20 çocuğun bir kısmının Samsun'daki boş ve müsait olan hayır müessesine gönderilmesi gerekiyordu. Tıpkı cephe hattının güneyinde bulunan bölgedeki Erzurum ve Sivas valileri arasında yaşanan çekişmenin bir benzeri de Trabzon valisi ile Canik mutasarrıfı arasında yaşanıyordu. Her fırsatta birbirlerini Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya şikâyet etmekten geri durmuyorlardı. Canik mutasarrıflığının iddiasına göre Giresun-Ordu tarafından sürekli gelen Trabzonlu muhacirlerin ihtiyaçları karşılanamıyordu. Cemal Azmi Bey ise Giresun-Ordu hattında mısır ekmeğinin fiyatının 12 kuruş Samsun'da ise 25 kuruş olmasından dem vurarak Canik'in idaresinin ne kadar kötü olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Cemal Azmi Bey biraz daha ileri giderek Ünye ve civarının savaş devam ettiği müddetçe Trabzon'a bağlanması halinde zaruret ve sefalet altında inleyen bütün mültecileri burada iskân ederek sorunları çözebileceğini taahhüt ediyordu.[24]

Mayıs 1917 itibariyle özellikle Canik mutasarrıflığına yönelik iddialar bir biri arkasına sıralanıyordu. Son iddiaya göre para ve havalename var iken muhacirlere para verilmemişti. Canik mutasarrıfı iddialara yönelik, nakit para var iken ödeme yapmamamızın hiçbir mantıklı sebebi olamaz diyordu. Aslında olay iddia edildiği gibi değildi. Bir müddet Maliye Nezareti tarafından Osmanlı Bankasına ulaştırılan havalename bankada nakit para bulunmadığı için teslim alınamamıştı. Bunun üzerine İstanbul'dan veya Sivas'tan nakit para getirilmesi için teşebbüste bulunuldu. Bu durum ise posta tarafından kabul edilmedi. Sivas vilayeti ve Posta Nezareti ile yapılan görüşmelerden de olumlu bir sonuç alınamadı. Bir müddet daha Maiye Nezareti'nden para gönderilmediği gibi telgraflara verilen cevaplarda bölgeye para göndermenin zorluklarından bahsediliyordu. Gönderilen az miktarda para ise ihtiyaçları karşılamaktan çok uzaktı. Mutasarrıflık tarafından yapılan son teklifte tren yolu ile paranın Ankara'ya gönderilmesi ve oraya gönderilecek yeteri miktardaki askeri kuvvet aracılığıyla paranın Samsun'a getirilmesi teklif edildi. Şehirde muhasebeden sorumlu memurlarda sürekli olarak Maliye Nezareti'nden para talep etmekteydi. Maliye Nezareti tarafından ortaya atılan hatır ve hayale gelmeyecek bahaneler yüzünden süreç zarfında muhacirlere ödeme yapılamadı. Nakit para geldikten sonra ise Maliye Nezareti verdiği emirde muhacirin ve maiyyetsizlerin o güne kadar ödenememiş olan istihkaklarını mayıs ayı sonuna kadar verilmesini istiyordu.[25]

[23] BOA, DH.ŞFR.554/17.
[24] BOA, DH.ŞFR.554/28.
[25] BOA, DH.ŞFR.555/25.

Mayıs 1917'de sahil bölgelerinde teftiş yapan III. Ordu Komutan Vekili Fevzi Paşa (Çakmak) muhacirlerin içerisinde bulunduğu durumu acele bir telgraflar Dâhiliye Nezaretine bildirdi. Samsun ve çevresindeki muhacirler pek kederli bir durumdaydı. Paşa tarafından yaptırılan sıhhi teftişte şehir merkezi, kasabalar ve köylerden sevk edilen efradın çok kirli ve pis durumda oldukları görülmüştü. Muhaceret men edilmesine rağmen erzak düzenli şekilde dağıtılmadığı için ahali gayrimuntazam ve sefil bir halde göç etmeye mecbur ediliyordu. Ordu, Giresun, Ünye, Fatsa taraflarından ihtiyaç sonucu göç etmek zorunda kalan muhacir kafileleriyle muhacirin müdüriyeti alakadar olmuyordu. İskân edilmedikleri gibi iaşeleri de düzenli olarak dağıtılmıyordu. Çoluk çocuk yollarda perişan bir halde kalıyordu. Dolayısıyla haklarında sıhhi tedbirler alınmadığı için düzensiz bir şekilde köylere ve kasabalara dağılıyorlardı. Bu suretle salgın hastalıklar tüm bölgeye yayılmasına sebebiyet veriliyordu. İki aydan beri verilmeyen yevmiyeler verilse dahi o havalide iaşe teminine yetmeyebilirdi. Fevzi Paşa'nın önerisine göre yevmiye vermek yerine iaşenin düzenli olarak verilebilmesinin yolları aranmalıydı. Bunun için iaşe bulunabilecek bölgelere muhacirleri düzenli kafileler halinde sevk edilmesi ve sıhhi durumlarının düzeltilmesi gerekiyordu. Fevzi Paşa'ya göre en uygun bölge Çorum olabilirdi. Dâhiliye Nezareti tarafından verilen cevapta ise nakliye vasıtalarının yetersizliğinden bahsedilerek muhacirlerin oldukları yerde kalmaları fikrinde ısrar edildi. Fevzi Paşa tarafından verilen cevapta ise sefaletin bir ay daha devam etmesi halinde Ünye, Çarşamba, Samsun muhacirlerinin kurtarılamayacak şekilde mahvolacakları bildirirken en azından iki aylık yevmiyelerinin biran evvel gönderilmesini rica etti.[26]

1917 yılının yaz ve sonbahar ayları Karadeniz muhacirleri için çok zor geçti. İaşe konusunda yaşanan sıkıntılar halkın büyük bir sefalete düşmesine neden oldu. Ordu sıhhiye reisinin Ekim 1917 tarihli raporuna göre Karahisar sancağı, sahil mıntıkaları ve özellikle Giresun'da ahali iaşe konusunda oldukça sıkıntılı günler geçirdi. Alucra kazasında çok sayıda halk çoluk çocuğuyla yiyecek bulmak için sahile göç ettiler. Gerek Karahisar mutasarrıflığı gerekse de Sivas valiliği halkın göç etmesiyle asla alakadar olmadılar. Giresun bölgesinde halka bir ayda verilen para 60 kuruştu. Bölgedeki gıda fiyatları dikkate alındığında bu para ile 1,5 kg ekmek alınabiliyordu. Yevmiyeler üç buçuk aydan beri dağıtılamıyordu. Sahildeki diğer mıntıkalarda aşağı yukarı aynı durumdaydı. Tüm bunlar dikkate alındığında ülkenin kaybettiği nüfus ve servet çok büyük miktarlara ulaşıyordu. III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Bey ve Dr. Adanan Beyler yolda rasgeldikleri muhacir kafilelerine nereye gidiyorsunuz sorusunu yönelttiklerinde her bir ağızdan *"ölmeye"* cevabını almışlardı. Durumun her geçen gün ciddiyet kazandığı bölgede III. Ordu Komutanı Vehip Paşa bizzat olaya müdahil oldu. Üç aydan beri muhacirlere yevmiye ödenmezken hükümet sandığında 100.000 lira para bulunuyordu. Vehip Paşa Trabzon defterdarlığına verdiği emirde paranın sadece yevmiyeler için kullanılmasını ve acilen dağıtılmasını emretti. Defterdarlık tarafından paşaya verilen lakayt cevapta sadece 30.000 liranın dağıtabileceği geri kalan kısmının ise yeni para gelene kadar korunacağı böyle bir mesuliyete girilmemesi konusunda Maliye Nazırı Cavit Bey tarafından emredildiği bildiriliyordu. Bu cevap üzerine Vehip Paşa tarafından oldukça sert bir telgraf çekildi; "*Nazırınıza emrimi tebliğ edersiniz. Bizzat kendileri de orada bulunsalardı emrime itaatten başka bir şey yapmayacaklardı. Açlıktan ölen muhacirler ve mülteciler Beni İsrail'den değildir, ibadullahı müslimidendir. Bunları yaşatmak için her tedbire ve her cebrü şiddete müracaat edeceğim. Nazırınızın emri bu vermiş olduğum emrin noktasını tadil edemez, vesselâm."* Bu telgraf üzerine geriye kalan para derhal dağıtıldı. Bu olayda da açık bir şekilde görüldüğü üzere ülkedeki idari sistem tamamen çökmüş durumdaydı. Memurların keyfi hareketleri binlerce masumun telef olmasına sebep oluyordu.[27]

Kafkas Cephesi askeri coğrafyasında savaşların doğrudan sonucu olarak sivil halkı etkileyen iki önemli olayla karşılaşılır. Bunlardan birincisi göç iken ikincisi ise salgın hastalıklardır. Bölgede 1914-1917 döneminde sadece ordu görev yapan askerlerden 92.000'i salgın hastalıklardan dolayı hayatını kaybetti. Göç edilen bölgelerde lekeli tifo ve hummayı racia gibi bit ile geçen hastalıklara ek olarak tifo, paratifo, kolera ve dizenteri gibi bağırsak hastalıkları ile çiçek, kuşpalazı, kızıl, kızamık, sıtma ve frengi hastalıkları görülüyordu.

Karadeniz sahil mıntıkasında ahali arasında görülen salgın hastalıkların başında sıtma geliyordu. Hastalığın başlıca sebebi bataklık araziler ve sivrisineklerdi. İkinci sırada etkili olan hastalık çiçekti. Üçüncü hastalık ise frengiydi. Frengi cinsel yolla bulaşan bir hastalık olmasına rağmen özellikle sahil

[26] Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhî Hizmet,* İstanbul 1941, s.53.
[27] A.g.e, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhî Hizmet,* s.54-56.

bölgelerindeki muhacirler arasında çok fazla görüldü. Bunun en önemli sebebi savaşın neden olduğu sefaletin fuhuş olaylarını o güne kadar görülmemiş boyutlara taşımasıydı.[28]

Sahil bölgesinde Bafra'dan Of'a kadar olan mıntıkadaki nüfusun yaklaşık %20 ila %30'u sıtma hastalığına yakalandı. Trabzon ve Samsun vilayetlerinin kapsadığı coğrafya sıtmanın en geniş yayılım alanı gösterdiği bölgeydi. Bunların başında Tirebolu (Gelevara ve Yağlıdere), Ordu, Ulubey Keşap, Piraziz mıntıkalarıyla Canik ve Bafra geliyordu. Bölgede yapılan sıtma tetkikatının nüfus üzerindeki dağılımı şu şekildeydi;

Şehir	**Temmuz**	**Ağustos**
Samsun	%9,2	%12
Çarşamba	%31,8	%38,1
Ünye	%24,5	%21
Fatsa	%28,6	%28
Ordu	%15,5	%11,4
Giresun	%6,1	%4,8

Sıtma hastalığının bu kadar yaygın olarak görüldüğü bölgede salgından kurtulmanın tek çaresi merkezi Samsun'da olmak üzere bir enstitü kurulmasıydı. Ayrıca Bafra, Çarşamba, Terme, Fatsa, Ünye, Ordu, Giresun, Tirebolu, Vakfıkebir, Trabzon ve Of mevkilerinde enstitüye bağlı laboratuvarlar ile buralarda birer uzman salgın hastalık doktoru ile yeteri miktarda sağlık memurunun görevlendirilmesi gerekiyordu. Bunların yapılabilmesi için birkaç bin liralık laboratuvar malzemesi ile mücadele için gerekli olan kinin ilacı, tedavi cetvelleri, laboratuvar doktoru, rapor kâğıtları gibi sarf malzemeleri tedarik edilerek ilgili noktalara yerleştirildiler. Uzman doktorlar ise ordu kadrolarından alınarak mücadele mevkilerine gönderildiler. Mücadele sahasına hızlı bir şekilde sıhhiye memurları tayin edildiği gibi İstanbul'da tıp fakültesinden yeni mezun olan tabiplerden de bölgeye gönderildi. Bu şekilde laboratuvarların açılması için gerekli tüm şartlar sağlandı. Samsun'da merkez laboratuvarın açılışı büyük bir ümit ile gerçekleştirildi. Mücadele ekipleri hızlı bir çalışmaya girişti. Sıhhiye memurları hastalığın yoğun olarak görüldüğü bölgelerdeki hasta olanlara ve olmayanlara önceden hazırlanan cetvellerde belirtildiği miktarlarda kinin dağıtımına başladı. Hastalardan alınan kan numuneleri laboratuvarlara götürülerek incelendi. Mücadeleden sorumlu doktor ise 15 günde bir sorumlu olduğu bölgede bulunan bataklıkların krokilerini çıkararak su birikintisi gibi sivrisineğin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin kurutulması için çalışmalar yaptılar. Yapılan mücadelenin boyutları halk tarafından görülünce küçük bir rahatsızlık hissi duyan vatandaşlar kan muayenelerini yaptırmak için laboratuvarlara akın etmeye başladı. Hastalığın boyutları ortaya çıkınca mücadelenin her mevkiinde 20 ila 50 yataklık hastaneler açılması gündeme geldi. İlerleyen süreçte ise Anadolu'nun sıhhi ihtiyacını karşılayabilmek adına merkez laboratuvarına ek olarak seroloji, aşı hane, kimya hane ve bakteriyoloji gibi şubelerin eklenmesi gündeme geldi. Ancak Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra bütçe darlığı gibi sudan bahaneler öne sürülerek laboratuvarlar işlevsiz hale getirildi.[29] Sıtma mücadelesi sırasında Türkiye'de ilk kez kinin kartı Karadeniz'de kullanıldı. Trabzon vilayeti sınırları içerisinde 126,5 kg Canik'te ise 59,8 kg kinin dağıtıldı. Ancak mücadele sahasında sıtmanın asıl kaynağı olan bataklıklar ve sivrisinekle esaslı bir mücadele yapılamadı.

2. Göçe Karşı Alınan Tedbirler ve Muhacirlerin Miktarı

Göç hareketi başlangıçta, Dâhiliye Nezareti tarafından verilen emirlerin bölge valileri eliyle uygulanması şeklinde yönetilmeye çalışıldı. Fakat muhacir sayısının her geçen gün artması ve yerel idarelerinin çoğu noktada yetersiz kalması üzerine 1916 yılında Dâhiliye Nezareti tarafından yayınlanan *"Menatık-ı Harbiyyeden Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân,* İâşe *ve* İkdarlarını *Mübeyyin Talimatnâme"* ile yapılacak yardımlar ve göç yolları bir yönetmeliğe bağlandı.

Yönetmelik ile yaşadıkları bölgelerden göç etmek zorunda kalan ahalinin yerleştirileceği bölgeler

[28] A.g.e, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhî Hizmet,* s.325

[29] Vakit, 7 Nisan 1335/7 Nisan 1919, No:524.

tüm Osmanlı coğrafyasında şu şekilde belirlendi; Adana (Merkez, Cebel-i Bereket, Mersin, Kozan Sancakları), Halep (Merkez ve Ayıntap Sancakları), Diyarbakır (Merkez, Mardin, Siverek, Ergani Madeni Sancakları), Sivas (Merkez ve Karahisar-ı Şarki Sancakları), Ma'mûretü'l-'azîz (Merkez ve Malatya Sancakları), Musul (Merkez, Kerkük ve Süleymaniye Sancakları), Van (Hakkâri'nin cenup ve garp cihetleri) ile müstakil livalardan Urfa, Canik, Zor ve Maraş'ta iskân edileceklerdi.[30]

1916 sonu itibariyle cephe genelindeki muhaceret meselesi farklı bir boyut kazandı. Rus işgal bölgesinin gelişerek ilerlemesinin ardından ülkenin karşı karşıya kaldığı birçok sorun içerisinde hiç şüphesiz en trajik olan göç meselesi oldu. Harp neticesinde doğu hududun iç bölgelere doğru göç etmek zorunda kalan ahali için Dâhiliye Nezareti kurduğu teşkilat ve aldığı tertibat ile insanların en zor durumunda yanlarında olmaya çalıştı. Ekim-Kasım 1916 dönemi itibariyle sevk ve iskân edilen ahali ile tedavi, iaşe temin edilen muhacirlerin sayısı 702.900 civarındaydı. Hükümetten yardım almadan kendi vasıta ve kaynaklarını kullanarak göç edenler bu rakama dâhil değildi. Büyük göç dalgasının başladığı 1915 senesinin başından itibaren Giresun, Samsun, Sivas, Elazığ, Diyarbakır ve Musul gibi harp bölgelerine yakın olan şehir ve kasabalarda toplanan göçmenlerin dar bir alanda toplanarak salgın hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmamaları için beslenme, sağlık ve korunma alanları daha elverişli bölgelere göç etmeleri sağlandı. Yollarda karşılaşabilecekleri zorluklara karşı özellikle çocuk ve hastaların olduğu kafilelere araç temin edildi. Yollarda sağlık istasyonları kurularak çiçek, tifo, tifüs, kolera gibi hastalıklara karşı gerekli aşılar yapıldığı gibi, mülki idarecilerin gayretleriyle bazı noktalara kurulan aş evleri ile sıcak yemek ihtiyaçları giderildi.[31]

Ahalisi göç etmek zorunda kalan bölgelerin ve yerleştirildikleri noktalar dört farklı grupta toplanmaktaydı. Bunlar;

1- Erzurum'un doğusu ile Trabzon sahil kesiminden gelen muhacirler, gerek deniz yoluyla ve gerek karadan Ordu, Giresun, Ünye, Samsun, Bafra ve Kastamonu yörelerine,

2- Erzurum'un güneyi ve batısı ile Trabzon güneyinden göç edenler Sivas Tokat yoluyla Ankara ile bağlı bölgelere veyahut Sivas-Kayseri yolundan Kayseri ve Niğde'ye,

3- Erzurum'un doğusu ve güneydoğusundan Kemah yoluyla Elazığ, Malatya ve Maraş'a,

4- Van ve Bitlis'ten göç edenler Diyarbakır yoluyla Diyarbakır'a bağlı bölgelere Urfa, Antep ve kısmen Adana'ya göç etmişlerdir.

Trabzon'un işgalinin ardından göç eden ahali kısmen kayıklarla denizden Ordu, Giresun ve Samsun taraflarına gönderildi. Rus baskısı karşısında harp sahasında kullanılacak en kolay yol olan deniz yolu yeteri kadar kayık olmadığından istenildiği derece kullanılamadı. Tüm olumsuzluklara rağmen deniz yolu kullanarak sevk edilenlerin sayısı 20.000 civarındaydı. Karahisar-Sivas veya Niksar-Erbaa yoluyla muhacirler göç ettirilmek istenmişse de yeteri kadar kara vasıtası olmadığından ve dinlenmeleri sağlanamadığından bu hat fazla kullanılamadı. Ordu ve Giresun'dan göç ederek Terme-Çarşamba'ya yerleşen muhacirler bölgede hüküm süren sıtmadan etkilenmeye başladılar. Hastalık sebebiyle bu grupların sıtma hastalığının görülmediği Amasya-Merzifon, Sinop-Kastamonu bölgesine yerleştirildi. Samsun bölgesine sığınan muhacirlerin bir bölümü sıtmadan etkilenmelerine rağmen zamanında yapılan müdahale ve dağıtılan kinin ilacı sayesinde hastalığın ve ölümlerin artması engellendi. Bu muhacirler Kavak, Havza, Merzifon yoluyla Çorum ve bir bölümü ise Bafra yoluyla Sinop-Kastamonu bölgelerine sevk edildi. [32]

Muhacirlerin tedavileri için Samsun'da Fatsa, Ünye, Terme ve Çarşamba'da birer sağlık istasyonu kuruldu. Ayrıca aynı noktalara açılan aşevleri vasıtasıyla beslenmeleri de sağlandı. Fatsa, Ünye, Terme ve Çarşamba'da kurulmuş olan askeri menzil hastaneleri de muhacirlerin tedavileri konusunda gerekli yardımları yaptı. Gerek Samsun merkezden Bafra yoluyla Sinop'a gerekse Kavak-Havza yoluyla Çorum'a gönderilen muhacir kafilelerinin beslenmesi için yol boyunca dörder saatlik mesafelerde aşevleri açıldı. Bunlara ek olarak Samsun merkezde ebeveynlerini kaybeden çocuklar için bir yetimhane

[30] Dâhiliye Nezareti Aşâir ve Muhacirin Müdiriyeti, *Menatık-ı Harbiyyeden Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân,* İâşe *ve* İkdarlarını *Mübeyyin Talimatnâme,* Matbaa-i Osmaniye Dersaadet 1332, s.1-3.

[31] Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE), BDH. 361.1030.1445.015.022.

[32] ATASE, BDH. 361.1030.1445.015.022-22a.

ile ailelerini kaybeden kadınlar için dulhane açıldı. Muhacirlerden yetişkin olanlara günlük üçer kuruş, daha küçük yaşta olanlara ise altmışar para gündelik verilmekteydi. Maddi ve fiziki anlamda yoksulluk yaşayanlara ayrıca günde bir defa etli çorba veya etli bulgur/pirinç yemekleri dağıtılıyordu.[33]

Trabzon ve çevresinden bu bölgeye ulaşan muhacir sayısı 1916 sonu itibariyle 86.100 civarındaydı. Bunlardan 18.000'i Samsun'da, 18.000'i merkeze bağlı kazalarda, 4.000'i Bafra'da bulunuyordu. Ayrıca Çarşamba'da 18.000, Terme merkezde 1.600 bağlı kazalarda 7.000, Ünye'de 18.000 ve Fatsa'da 1.500 muhacir bulunuyordu.[34]

Muhacirlerin memleketlerine geri gönderilmeleri sağlanana kadar iskân ve iaşelerinin sağlanması amacıyla her türlü idari tedbir alındığı gibi merkez tarafından alınan kararların uygulanması noktasında gerekli hassasiyetler gösterildi. Her mıntıkaya birer müfettiş atanarak ecnebi memleketlerden gelecek Müslümanlar ve göçebe aşiretlerin barınma ihtiyaçlarının giderilmesi için kurulan Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi taşra teşkilatındaki yetersizliklerden dolayı sevkiyatın gerçekleştiği bölgelerde gündelikçi memurlar atandı. Mülteciler arasında bulunan dul kadınlar ile kimsesiz çocuklar bulundukları vilayetlerde valilikler tarafından açılan öksüz yurtlarına yerleştirilerek kurulan sanat okullarında eğitimlerini tamamlamaları sağlandı. Bu eğitim kurumlarında demircilik, halıcılık, marangozluk, bezcilik, terzilik gibi meslek kollarına yönlendirildiler. Dâhiliye Nezareti tarafından ilgili kurumlara sürekli para yardımı yapıldı. Ayrıca dulhaneler ile muhacir mutfakları kurularak bu alandaki ihtiyaçlar giderilmeye çalışıldı.[35] III. Orduya ait sağlık heyetlerinin insanüstü gayretleri neticesinde salgın hastalıkların yayılmasına imkân verilmedi.

Sevk, iskân ve iaşe konularındaki düzenlemeler Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi tarafından yapıldı. Yapılan faaliyetler ise mülkiye heyetleri tarafından sürekli olarak teftiş edildi. Sıhhi durumun kontrolü Sıhhiye Nezareti ile ortak yapılan çalışmalarla sağlandı. Kurulan dulhaneler zaman içerisinde bulunduğu bölgenin valiliklerine bırakılırken, Dâhiliye Nezareti'nin çalışma alanı dışında kalan yetimhanelerin ise Maarif Vekâletine devredilmeleri konusunda çalışmalara hız verildi.[36]

Muhacirler için her ne kadar tüm önlemler alınmasına rağmen sayıları 800.000'e ulaşan bir insan kitlesinin tamamına ulaşılması için devletin tüm imkânları seferber edilmiştir. Yiyecek, giyecek, sağlık ve ulaştırma konularında tüm hassasiyetler gösterilmiştir. Sadece 1915 senesi içerisinde muhacirler için 25 milyon lira harcanırken bu rakam 1916 senesinin Ekim ayında 80 milyon liraya ulaşmıştır. Yapılan hesaplamalara göre 1917 yılı sonuna kadar muhacirlerin yalnızca beslenme giderlerini karşılamak için 150 milyon lira paraya ihtiyaç duyulmaktaydı.[37]

Gazetelere yansıyan rakamlara göre Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nden göç eden sivil nüfus 868.983 kişidir. Dağılımları ise şu şekildedir; Trabzon ve havalisinden 324.826 nüfus, Erzurum ve havalisinden 287.474 nüfus, Van havalisinden 102.808 nüfus, Bitlis havalisinden 128.228 nüfus göç etmiştir. Batum mültecilerinin miktarı 25.650'dir. Mülteciler Anadolu'nun her bir köşesine yayılmıştır. Erzurum'dan yaşanan muhaceret Erzincan, Sivas, Kayseri, Adana, Konya, Diyarbakır ve Çatalca'ya kadar ulaşmıştır.[38]

24 Mart 1918'de Meclis-i Ayan'da 1918 senesi Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi'nin bütçe görüşmeleri yapıldığı esnada Ali Rıza Bey tarafından ayrılan 2.057.004 lira 40 kuruş bütçenin nerelerde kullanıldığı ve muhacirin sayısı hakkında yöneltilen soru ve alınan cevap tablonun netleşmesi açsısından önemlidir. Soruya cevap vermek için kürsüye gelen Aşâir ve Muhacirin Müdürü Umumisi Hamdi Bey Meclis-i Ayan'ı konuyla ilgili bilgilendirdi. Hamdi Bey'in verdiği bilgilere göre 825.991 mülteci ile 384.996 muhacir kayıt altına alınmıştı. Bunların yekûnu 1.210.000 civarındaydı.[39]

Rusların işgal ettikleri bölgede Müslüman nüfusu 2.300.000 civarındaydı. 1917 yılı başlarında

33 ATASE, BDH. 361.1030.1445.015.022-22a.
34 ATASE, BDH. 361.1030.1445.015.022-22a.
35 ATASE, BDH. 361.1030.1445.015.023.
36 Süleyman Tekir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:XVI/32 Bahar 2016, s.60-61.
37 ATASE, BDH. 361.1030.1445.015.023a.
38 İleri (Ati), 10 Nisan 1336/10 Nisan 1920, Sayı:805.
39 *Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi*, Devre:3, Cilt:2, İçtima Senesi:4, 24 Mart 1334, s. 213-219.

göçmenlerin sayısı 1.200.000'u geçiyordu.[40] Gazetelere yansıyan bir haberde ise Rus istilasına uğrayan vilayetlerden göç eden muhacir sayısı 1.604.031 kişi olarak veriliyordu. Gazetede muhacirlerin 701.166'sının çeşitli sebeplerden dolayı göç esnasında veya sonrasında hayatını kaybettiğinden bahsedilmektedir. Oransal olarak düşünüldüğünde memleketlerini terk etmek zorunda kalan muhacirlerin %43,7'si yollarda hayatlarını kaybetmiştir.[41] 1919 tarihli bir başka gazete istatistiğine göre Erzurum'da yaşayan 704.575 Müslümandan 448.277'si hicret ederken bunlardan 207.105'i hayatını kaybetmişti. Trabzon vilayetinde yaşayan 1.100.624 Müslümandan ise 354.142'si memleketini terk etmek zorunda kalmıştı. İstatistiki çalışmaya göre Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde işgale uğrayan memleketlerden toplamda 2.623.484 nüfus bulunurken bunlardan 902.865'i göç etmek zorunda kalmıştı.[42]

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nda Anadolu topraklarında yaşanan savaşlar büyük insan kitlelerinin evlerini, işlerini ve memleketlerini terk etmesine neden olarak büyük bir göç dalgasının yaşanmasına neden oldu. Kafkas Cephesi askeri bölgesinden Anadolu içlerine yapılan göçlerin temelinde başka bir devletin hâkimiyetinde yaşamak istememe düşüncesi yatmaktaydı.

Yaşadıkları bölgelerden göç etmek zorunda muhacirler, göçe başladıkları andan itibaren birçok zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. İlk etapta bazı Rum, Ermeni, Kızılbaş ve Kürt grupların casusluk, çetecilik, yağmacılık adı altında göçmen kafilelerine karşı yaptıkları taarruzlarda çok sayıda göçmen hayatını kaybetti. Savaş bölgelerinde sıkça görülen kolera, sıtma, dizanteri ve tifüs gibi hastalıklar en fazla cephede savaşan askerleri ve muhacirleri doğrudan etkisi altına aldı. Sürekli hareket halinde olan kafileler salgın hastalıkların Anadolu'nun içlerine kadar yayılmasına neden oldu. Karşılaşılan sorunlardan bir diğer ise iaşe ve yiyecek meselesidir. Bölge idarecileri bir yandan ordunun ikmal ve iaşesini sağlamaya çalışırken diğer yandan ise batıya doğru hareket eden göçmen kafilelerinin iaşelerinin temini için çaba sarf etmişlerdir.

Osmanlı Devleti sosyal devlet olmanın getirdiği tüm sorumlulukları üzerine almaktan kaçınmadı. Valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar, müftüler ve diğer idareciler belirli bir düzen içerisinde göçmenlerin sorunlarına çözüm üretmeye gayret etmişlerdir. Ancak tüm bunlara rağmen yerel idarecilerin keyfi davranışları muhacirlerin gündelik hayatlarını olumsuz yönde etkiledi. Birbirlerine sınır komşusu olan şehirlerin idarecileri fazla sayıda muhaciri sınırları içerisine almamak için akla hayale gelmez yöntemlere başvurdu. Göç yolları üzerine kurulan aş evleri sayesinde muhacirlere sıcak yemek dağıtılmıştır. Hasta ve yaralıların tedavi edilebilmesi için hastaneler ve nekahethaneler açılmıştır. Orduya ait hastanelerde bu süreç içerisinde üzerine düşe sorumluluğu yerine getirmiştir. Eşlerini ve akrabalarını kaybeden kadınlar için dulhaneler açılmıştır. Ebeveynlerini kaybeden öksüz ve yetim çocuklar için yetimhane ve öksüz yurtları kurulmuştur. Bu çocuklar daha sonra açılan okullarda çeşitli meslek dallarına yönlendirilerek zanaatkâr olmaları sağlanmıştır. Muhtaç durumda olanlara günlük olarak yiyecek dışında maddi yardımlar da yapılmıştır. Alınan her türlü tedbire rağmen çok sayıda göçmen hayatını kaybetmiştir. Savaş boyunca incelenen bölgeden 1,2 milyona yakın insan göç etmek zorunda kaldı. Hayatta kalanların çoğu savaş sonrasında yaşanan süreçte memleketlerine geri döndüler.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Resmi Yayınlar

[40] Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İstanbul 2002, s.238-239.

[41] Tuncay Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilâyet-i Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Ankara 2004, s.37.

[42] Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Kurtuluştan Sonra Trabzon Şehri", *Doğu Karadeniz'e Rus İşgali ve Muhacirlik*, Ed. Veysel Usta, Trabzon 2016, s. 311.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre:3, Cilt:2, İçtima Senesi:4, 24 Mart 1334.

Dâhiliye Nezareti Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti, Menatık-ı Harbiyyeden Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân, İâşe ve İkdarlarını Mübeyyin Talimatnâme, Matbaa-i Osmaniye Dersaadet 1332.

Süreli Yayınlar

İleri (Ati), 10 Nisan 1336/10 Nisan 1920, Sayı:805.

Vakit, 7 Nisan 1335/7 Nisan 1919, No:524.

Telif ve Tetkik Eserler

AKSOY Volkan, "Trabzon'da Rus İşgali ve Muhacirlik (1916-1918)", *I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu,* Ankara 2015.

DÜNDAR Fuat, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İstanbul 2002.

İPEK Nedim, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Der*gisi, 12/1, Mayıs 1999.

LERMİOĞLU Muzaffer, *Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Hatıraları*, İstanbul 2011.

ÖĞÜN Tuncay, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilâyet-i Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Ankara 2004.

SAĞLAM Tevfik, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhî Hizmet,* İstanbul 1941, s.53.

TEKİR Süleyman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:XVI/32 Bahar 2016.

TEKİR Süleyman, *Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015.

USTA Veysel, "Tanıkların Kaleminden Kurtuluştan Sonra Trabzon Şehri", *Doğu Karadeniz'e Rus İşgali ve Muhacirlik*, Ed. Veysel Usta, Trabzon 2016.

YÜKSEL Ayhan, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Giresun", *Doğu Karadeniz'e Rus İşgali ve Muhacirlik*, Ed. Veysel Usta, Trabzon 2016.

Deprivation Of Nationality For Jews Of Iraq Law And their Migration 1950-1951

Ass. Prof. Dr. Nadia Yaseen ABED
Baghdad / Iraq

-Introduction

The history of the Jews in Iraq had widespread attention from historians and foreigners, Arabs and Iraqi academics, as were many of the theses, books, studies and research discussed different aspects of the life of the Jewish community in Iraq, and in particular during the monarchy, in this paper we are trying to discuss the law of dropping the nationality of Iraqi Jews and its impact on their departure of the country.

-The Jews of Iraq: Historical view.

The existence of the Jewish community in Iraq Return to the old stage of its history, as dating from the eighth century BC, when Assyrian King TjlatPileser III (745-727 BC), submitted part of the kingdom of Israel to his power, followed by the arrival of a bigger wave to Iraq in the era of the Chaldean State (612-539 BC) through two military campaigns of king Nebuchadnezzar II (604-562 BC), on the kingdom of Judah and followed by captured a lot of Jews and taking them to Babylon, where they enjoyed of the freedom and comfort of living made most of them choose to stay in Iraq even after the fall of Babylon state in 539 BC. The waves of Jews continue coming to Iraq and they formed obvious community in Iraq[1].

The Jewish community lived in Iraq with atmosphere of free and tolerance, and there was no discrimination against , according to testimony of a Jewish rabbi, dating back to the year 1846 "There is no place like Baghdad where the Jewish community found such a full emancipation of that black worry and so dreary silent mood which is the fruit of non-tolerance and persecution"[2], and the same impression was said by British report dating back to 1910[3]. This situation was allowed to development of the Jewish community socially, economically, politically and intellectually.

-The Zionist Activity in Iraq.

Throughout the period in which the Jews which lived in Iraq there's no existence of a significant Zionist Activity among them. But after the British occupation of Iraq it's began to appear through a number of newspapers and organizations that sought to promote the anti-Semitism in Iraq and creation the readiness for Jews in Iraq for displace them to Palestine in a suitable time, which found limited response among them[4].

Nevertheless the Zionist institutions continued to work under a plan aimed to creating fear and suspicions among the Jews of Iraq, even if it was by fabricating crises that give the Jews like that feeling, and the preparation of the Jews of Iraq for the purpose of displacement to Palestine, occupying big space in the attention of officials Zionists, but that effort did not bear fruit only for a limited number of immigrants from the Jewish community in Iraq to Palestine did not exceed 623 person[5].

The declaration of the establishment of the State of Israel in the middle of May 1948, and the outbreak of the Arab – Israeli war made one of the most important developments that have left its effects in the nature of relations between Jews and members of the community in general, and on the concept of immigration in particular, and led to a kind of tension between Iraqis and the Jewish minority in Iraq. George Linshoviski commenting describe this effect as a disturbing effect in Iraq, where the Jewish minority affected by hard Zionist propaganda urged them to emigrate its effect was more than any actual actions issued by the Iraqis themselves[6].

Under this developments, the Iraqi government sought to take a series measures to curb the Zionist activity that considered as criminal activity, and in August 1948, the Iraqi government has taken a decision consider every Jewish left the country to Palestine and don't return back to Iraq as a criminal and enemy of the nation, and, for security purposes, relieved a number of Jewish employees who occupied positions required contact with foreign countries.

The war of 1948 and all the events that followed are represented an important opportunity for the Zionist movement in Iraq to convince the Jews of Iraq that the opportunities to live in peace is no longer available with all government measures which could be followed by actions threaten economic activity. And the Zionist media activity had expanding rapidly, backed by a number of big states in its forefront the United States, demanding public and the legality migration of the Iraq's Jews and try to showing that Iraq holds the Jews against their will. And the Zionist movement sought in its campaign against Iraq to make the issue of Iraq's Jews linked with the security of the Middle East[7].

As a result of all this propaganda, Zionism found a number of well-disposed among the Jews in Iraq who took over the financing of the Zionist activity, and it also has been active secrecy immigration between them, especially through Iran, reached in 1950 about a thousand person monthly, and some of Jews began to sell their properties and homes. In front of this the Iraqi government with all its measures failed to put an end for that, especially it was not serious in its measures and it was too weak for succeed in imposing it. Any way after the increasing of illegal immigration the news began to spread about the intention of the Iraqi government to dropped the Iraqi nationality from Jews who wish to immigrate abroad[8] .

- The dropping of nationality for Jews of Iraq Law and their its effects.

On the fifth of February 1950 the Ministry of Tawfiq al-Suwaidi has been formed, and on the second of March of the same year al-Suwaidi submitted a list dropping the nationality law to the Iraqi parliament for consideration, and the justifications for the government to list the words of the interior minister, "the government made this list after it had confirmed that the there is no other choice due to the abnormal situation that prevails a section of the Jewish citizens, which impel the government to forward with such legislation… you know that the escape movement of some Jewish citizens that begaln from a lot of time, and this movement had been continue in growing slowly, but they do not go beyond the solitary situation… but this movement has been developed over time no one benefit from silent about it, the people who want to escape and leave Iraq had become not individual as it was in the past, but they become dozens, and their number has been exceeds to hundreds in recent weeks, illegally and infraction to laws. probably some of you had noticed the sell furniture centers here and there in preparation for escape"[9]. While the prime minister said in his self defense on the background of the issuance of the law "that the Iraqi government had found that as long as Israel has become in existence, the Jews became of one of the biggest problem in the Arab state, and cannot be relied upon in establishing security, so we issued the nationality law"[10]

This reasons were not convincing to Iraqi researchers who some of them convinced that the law was a response to external pressures, specifically the British and United State.

In 6 March 1950 issued Law No. (1) under the title "tail decree topple Iraqi nationality No. 62 Law for the year 1933"[11]. The most important articles stipulates:

1. The Council of Ministers can decide to dropped the Iraqi nationality from the Iraqi Jewish who

want by his choose to leave Iraq for ever after sign on special form in front of an employee who is appointed by the Minister of Interior.

2. the Iraqi Jewish who leaves Iraq or trying to leave it illegally Iraqi nationality dropped from him in a decision from the Ministry Council.

3. The Iraqi Jewish who had already left Iraq illegally is like how leave Iraq permanently if he don't return back within two months of execution of this law the Iraqi nationality dropped from him by ending of this deadline date.

4. The Interior Minister have to order the expulsion of all of home the Iraqi nationality dropped from them under the first and second articles unless the government was satisfied that the person have to stay in Iraq temporarily for a judicial or legal necessity.

5. This law remains in force for one year and it possible to put an end to the law at any time during this period by Royal Decree published in the official newspaper.

On the contrary of the Zionist movement expectations, the Iraqi Jewish response to the law wasn't significant, after going a month of its issuing the number of signatories on Iraqi nationality dropping has not increased than 126 person[12], which is made the Zionist movement to take measures in order to change the situation, so Baghdad witnessed a series of bombings during the period from April 1950 to June 1951, which represents the running out of the nationality Law, focused in areas owned or frequented by Jews in Baghdad. Several sources indicated that the secret Zionist movement in Iraq are carried out it, which was supported by The confessions by some Zionist elements after the discovery of some of the secret Zionist organizations in Iraq, as well as what many of the Jews who had emigrated to Palestine Said. The bombings was aim to scaring the Iraqi Jews community and spread the terror between them and convince them that they have become a target to non-Jews Iraqis, and make them feel that they are unwelcome people in Iraq and have no place on the land of Iraq, and there's no solution for them is or outlet for their salvation from terror and death that awaits them except the immigration to where security and safety in Israel[13].

Some pages of the record of registry for dropping the citizenship

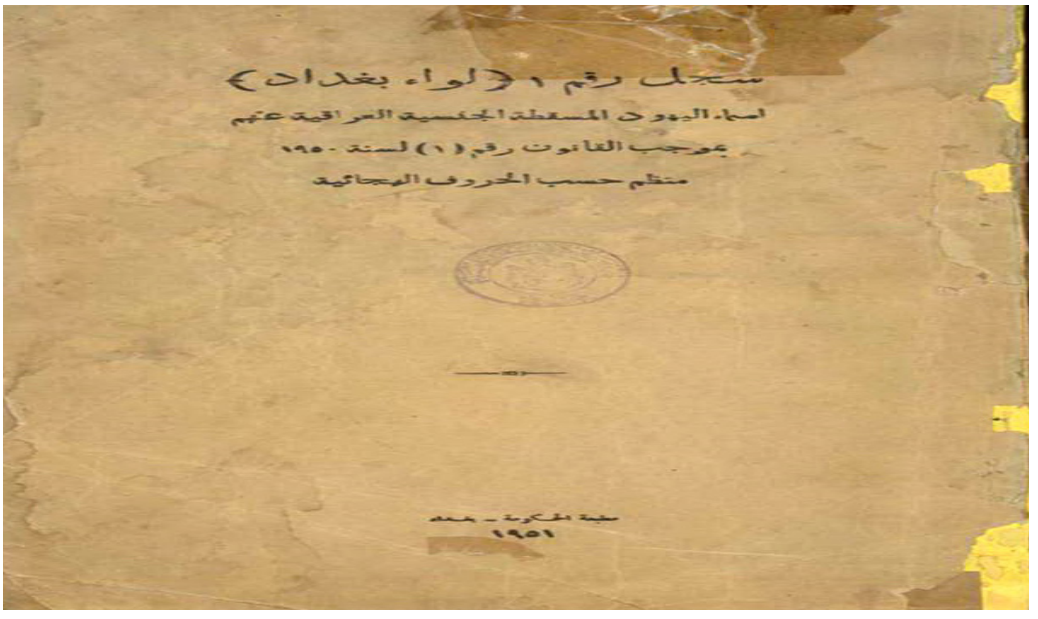

The plan succeed and the center of register the names of Jews who want to drop their citizenship began to witnessed larger number compared to the days before the bombing, and with the succession of bombings the numbers increased, and the details of dropping the nationality law contributed of that by determination the law period specified time in one year push many Iraqi Jews to emigrate.

The center of register the names of Jews who want to drop their citizenship

All this led to the Jews of Iraq to emigrate, and by the tenth of March 1951, the date of the Law enforcement ending, the number of registered for dropping the citizenship from the Jews of Iraq had reached (103,868) person, who immigrated from them to Palestine was more than 30,000 and left seventy thousand waiting their turn. The transfer of Jews who have given up their nationality continued until the departure of the last trip from Baghdad in the second half of the January 1952, and didn't remain in Iraq more than 6,000 Jews from who had decided to keep their nationality[14].

-Conclusion

This was the end of a wide denomination inhabited throughout Mesopotamia more than 2,500 years drank from the civilization of Assyria and Babylonia, and enjoyed with good live under the Islamic states, and take the civil and legal rights under the national government, and they lived on the soil of the homeland they were part of it, spoke his language and adopted traditions and contributed in its construction They gave it a lot, and they are still nostalgic to Iraq after many years of moving away.

(Endnotes)

1 For more details see:

احمد سوسة، ملامح من التاريخ القديم ليهود العراق، بغداد، 8791، ص92-03؛ يوسف رزق الله غنيمة، نزهة المشتاق في تاريخ يهود العراق، بغداد، 4291، ص84- 3591.

2 Quoted in:

حنا بطاطو، العراق. الطبقات الاجتماعية والحركات الثورية في العهد العثماني حتى قيام الجمهورية، ترجمة عفيف الرزاز، بغداد، 5002، ص592.

3 Ibid.

4 For details see:

سعد سلمان المشهداني، النشاط الصهيوني في العراق ودوره في تهجير يهود العراق الى فلسطين، بغداد، 2991' ص 23-35؛ خلدون ناجي معروف، اليهود والصهيونية في فترة الاحتلال المباشر للعراق، "مجلة افاق عربية"، العدد 11، 6791، ص67.

5 See:

معتصم احمد الناصر، النشاط الصهيوني في العراق في ضوء الوثائق والمصادر الصهيونية من 1291- 3591، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب / جامعة البصرة، 6991، ص441؛ صالح حسن عبدالله، تهجير يهود العراق، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية التربية-جامعة تكريت، 3002، ص221.

6 جورج لنشوفسكي، الشرق الاوسط في شؤونه العالمية، ترجمة جعفر الخياط، بغداد، 3791، ص241.

7 See:

صادق حسن السوداني، النشاط الصهيوني في العراق 4191-2591، بغداد، 0891، ص481-681.

8 Ibid, P.190.

9 محاضر جلسات مجلس النواب، الاجتماع الاعتيادي لسنة 9491، ص241-341

10 Quoted in:

سعد سلمان المشهداني، المصدر السابق، ص78-88.

11 For the law articles see:

الوقائع العراقية، العدد 6182، في 9/ 3/ 0591.

12 صادق حسن السوداني، المصدر السابق، ص422

13 See:

سعد سلمان المشهداني، المصدر السابق، ص18-58؛ صالح حسن عبدالله، المصدر السابق، ص902.

See: 14

صالح عبدالله حسن، المصدر السابق، ص222.

Samsun'dan Kocaeli'ye Göç Eden Ailelerin Doğum ve Doğum Sonrası İnanışları

Öğr. Gör. Deniz BEYAZ
Kocaeli Üniversitesi/ Kocaeli

Göç dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve diğer sebeplerden dolayı insan topluluklarının hayatlarının tamamını veya bir bölümünü geçirmek üzere bir iskân ünitesinden, bir başkasına yerleşmek suretiyle yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir. Göçler tarihsel süreç içerisinde o kadar etkili olmuştur ki devletler yıkıp, devletler kurmuş, çağlar sona erdirip yeniçağlar başlatmıştır. Tarihi öneminin yanında sosyolojik, ekonomik ve siyasi etkileri de büyüktür.

Göç; ister kısa ister uzun süreli olsun; yer değiştirme hareketi "aynı toplumsal sistemler" arasında gerçekleşirse "iç göç", toplumsal sistemler arasında gerçekleşirse "dış göç" olarak tanımlanır[1]. Göçler otoriter (savaş, terör v.b.) ya da doğal bir zorlamadan ötürü (deprem, kıtlık vb) "zorunlu göç" veya kişilerin kendi iradesiyle gerçekleştirdikleri "gönüllü göç" niteliğinde gerçekleşmektedir. Tarihsel süreç içinde geçmişte göçler fetihler, savaşlar, köle ticareti, ekonomik zorluklar nedeniyle ve zorunlu olarak gerçekleşirken, günümüzde göç daha iyi iş bulmak, daha iyi şartlarda yaşamak nedeniyle gerçekleşmektedir.

Göç değişik açılardan sınıflandırılmaktadır:

- Amaç açısından; Ekonomik Göç –Ekonomik Olmayan Göç
- Göçü tetikleyen etmenler açısından; Gönüllü Göç-Gönülsüz Göç
- Süresi açısından; Geçici Göç – Sürekli Göç
- Son yerleşim yeri açısından, Transit Göç- Yerleşik Göç
- Yasal Statü açısından, Yasal Göç- Kaçak Göç
- Göç edenin niteliği açısından, Vasıflı (Beyin) Göçü – Vasıfsız Göç[2]

En sık görülen göç nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Ülkelerarası farklı demografik özellikler
2. Kapitalizmin dönemsel krizleri
3. Bölgeler arası gelir farklılıkları
4. Küresel olarak yeniden yapılanmaya zorlanan ekonomiler

Göç hareketleri o kadar engin bir konudur ki sosyologlar tek ve kapsamlı bir kuram henüz geliştirememişlerdir. Göç üzerine farklı varsayım ve kavramlar kullanarak çeşitli kuramlar geliştirilmiştir.

Sosyolojik olarak göçün en önemli etkilerinden biri kültürel süreçlerin değişmesidir: Kültürleşme, Kültürlenme, Kültür Şoku, Zorla Kültürleme, Kültürel Özümseme, Kültürel Değişme ve Kültür

[1] Tekeli-Erder, 1978: 17
[2] Güllüpınar, 2011: 101

Değişmesi olarak toplumların kültürel süreçlerini etkileyen en önemli faktörlerden biri göçtür.

Kültürleşme: Kültürel yayılma süreciyle gelen maddi ve manevi öğelerle, başka kültürden birey ve grupların, belli bir kültürel etkileşime girmesi ve karşılıklı etkileşim sonunda her ikisinin de değişmesi.

Kültürlenme: Belli bir toplumun alt Kültürlerinden ya da farklı topluluklarından kopup gelen birey ve grupların, buluşması ve bir etkileşim süreci sonunda asıl kültür ve alt kültürlerde bulunmayan yepyeni bir birleşime varılması ulaşılması.

Kültür Şoku: Bir kültürden başka bir kültüre giden bireylerin yeni kültüre uyum yapmakta karşılaştıkları güçlükler sıkıntı ve bunalımlar, gösterdikleri tepkiler.

Zorla Kültürleme: Bir kültüre mensup birey ve grupların başka bir kültür tarafından zorla değiştirilmesi

Kültürel Özümseme: Bir kültürel sistemin başka bir kültürel sistemi giderek kendine benzetmesi, kültürel egemenliği altına alması

Kültürel Değişme veya Kültür Değişmesi: Yukarıda bahsedilen bütün süreçlerin ve öteki kültürel etkenlerin bir bileşkesi olarak toplumun bütünüyle veya bazı kurumlarıyla değişmesi ya da değişikliğe uğraması[3].

Tarihsel sürece baktığımızda özellikle "yayılımcı" kuramların kültür tarihinde etkin olduğu geçen yüzyılın ortalarına kadar kültürlerin göç ile yayıldığı kabul edilmekteydi[4].

Antikçağ yazarlarına baktığımızda Herodotos'tan Strabon'a hem tarihçiler hem coğrafyacılar nüfus hareketlerinin ya bir kurucu ya da bir göçmen önderliğinde gerçekleştiğini yazarlar[5]. Yunanistan topraklarındaki kentler kimi zaman nüfusun çoğalması kimi zaman kıtlık gibi nedenlerle bir grup insanı başlarında bir kurucu ile birlikte yeni topraklarda kent kurmak için göndermişlerdir. Böylece Anadolu'da antik dönemde kurulmuş hemen hemen her liman kentinin böyle bir kuruluş efsanesi vardır. Klasik Atina çağında Ege, Anadolu ve Karadeniz'e yayılmış 1500'den fazla kent Yunan kimliği ile tanınıyordu[6].

Günümüzün en önemli kentleri böyle kurulmuştur. İstanbul'un kuruluş efsanesinde Byzas, kendi kenti Megara'da yaşarken bir grup ile birlikte kentten ayrılarak yeni bir kent bulma görevi alır. Byzas kâhine danışır ve kâhin kentini körler ülkesinin karşısına kuracağını söyler. Gemi ile yola çıkan Byzas Khalkedon (Kadıköy) açıklarına geldiğinde aradığı yeri bulur. Karşı da muhteşem tarihi yarımada dururken karşı kıyıya kent kuranların körler olduğunu anlar ve Byzantion kentini kurar.

Yine tarihin en önemli başkentlerinden Roma'da göç ile kurulmuştur. Troya savaşından sonra Hektor ve Paris'in amcaoğulları, Aineias'ın babası Ankhises'i omuzlarına alarak ve oğlu Askanios'un elinden tutarak denize açılır. Maceralı bir yolculuktan sonra Tiber nehri ağzına varır. Oranın yerlileri Rutul'larla savaşa girer. Destan Aineias'ın zaferi ile sona erer. Daha sonra onun soyundan gelen ikizler Romulus ve Remus Roma kentini kurucusu olurlar.

Büyük İmparatorluklar, büyük kentlerin tarihinde hep bir göç hikâyesi vardır. Orta Asya'dan Anadolu topraklarına gelerek cihan devletleri kuran Türkler de olduğu gibi.

Kocaeli gerek konumu gerek sanayileşmiş ve iş potansiyelinin fazla olması nedeniyle her zaman en fazla göç alan illerin başında yer almaktadır. Özellikle 17 Ağustos depreminden sonra yoğun bir göç almıştır. Son yıllarda da Suriye'de yaşanan iç savaş nedeniyle göç almaya devam etmektedir.

2014-15 verilerine göre en fazla göç alan sırasıyla iller[7]:

- Tekirdağ
- Karabük

[3] Güvenç, 2011: 159
[4] Özdoğan, 2016: 48
[5] Tekoğlu 2016: 88
[6] Tekoğlu, 2016: 88
[7] TÜİK-2015 verilerine göre

- Gümüşhane
- Kocaeli
- Antalya
- Yalova

2015 verilerine göre ise Kocaeli'ye en çok göç veren iller[8]:

- İstanbul
- Erzurum
- Sakarya
- Trabzon
- Kars
- Giresun
- Ardahan
- Ağrı
- Ordu
- Samsun

Tablodan görüleceği gibi Samsun ilk onun içinde yer almakta. Kocaeli'nde yaklaşık 30.000 kadar Samsunlu yaşamaktadır. Samsun'dan göç eden ailelerin gelenek ve göreneklerini ne kadar süre devam ettirdiklerini araştırmamızın konusu oluşturmakta. Samsun'dan da oldukça yüksek oranda göç alan Kocaeli'nde Samsun kökenli ailelere hazırlanan anket aracılığıyla doğum ve doğum sonrası adet, gelenek ve inanışlarına ait veri toplanıldı. Çalışmada özellikle doğum dönemini seçilmiştir. Halk Biliminde doğum, evlenme ve ölüm olarak üç geçiş aşaması bulunur. Ölüm özellikle dini ritüelleri içerdiği için, evlenmeyi ise çiftlerden birinin Samsunlu olmaması ihtimali ile çalışma dışında tutulmuştur. Zira aynı memleketten değilse çift, adet, gelenek ve görenekler karma bir şekilde gerçekleşmektedir. En net sonucu doğum geçiş döneminde elde edileceği ön görülerek çalışma yürütülmüştür.

Doğum her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da önemlidir. Evliliğin dönüm noktasıdır. Doğum ile artık çift bir aile olur. Özellikle kadın için yeni bir statü olan annelik başlar. Topluma katılan yeni bireyin gelişiyle hem aile hem de toplum güçlenmiş olur. Eski Türk geleneklerinde çocuğun olmaması büyük talihsizlik olarak sayılırdı. Bu nedenle kısırlığı önlemeye yönelik de pek çok pratik geliştirilmiştir. Kadın gebe kaldığı andan itibaren çocuğunu korumak için bazı yiyeceklerden, eylemlerden uzak durmak zorunda kalır. Geçiş dönemleri içinde en çok doğum ile ilgili sayısız adet, batıl inanç, ritüel bulunmaktadır. İnanışa göre loğusa kadının mezarı kırk gün açıktır. Aynı şekilde kırkı çıkmamış bebek de aynı ölçüde tehlikededir[9].

Ankete ait soruların belirlenmesinde Samsun'da yaşayanlara ait geçiş dönemleri ile ilgili Sayın Doç. Dr. Bekir Şişman'ın çalışması kaynak olarak kullanılmıştır[10]. Bu çalışmadaki adet, gelenek, görenek ve inançların ortak olanlarından yola çıkılarak 10 adet soru oluşturulmuştur. Anketin uzun olması katılımcıların ankete katılım oranlarını düşürdüğü için özellikle 10 soru hazırlanmıştır.

Doğum konumuz olunca anket -yaş, eğitim gibi- belirli bir şart aramaksızın özelikle kadınlara uygulanmıştır[11].

Sorulara ve verilen cevap sıklığına şu şekilde gerçekleşti.

---

8 TÜİK- 2015 verilerine göre

9 Beyaz, 2016: 1199

10 Şişman, 2001: 447

11 Anket çalışması sırasında katkıları için Sosyolog Funda EYİGÜN'e, İbrahim UYGUN ve Veli MİNAZ'a teşekkürlerimi sunarım.

ANKET SORULARI:

1. İki kırkı çıkmamış kadın ve bebekler birbiriyle karşılaştırılmaz.

2. Loğusa kadın düğüne gitmez. Giderse anne ya da bebek basık olur.

3. Loğusa kadın cenazeye giderse bebeği basık olur.

4. Kırkı çıkmamış çocuğun bezleri akşam dışarıda bırakılmaz. Bırakılırsa çocuk ağlangaç olur.

5. Erkek bebeğin kesilen göbeği malcı olması için ahıra kız bebeğin mutfakçı olması için mutfağa atılır.

6. Loğusa kadın bir eve misafir olduğunda orada yedirilir, içirilir ya da ona yumurta verilir. Nazar değmemesi için yüzüne un veya tencere karası sürülür.

7. Loğusa kadın dışarı çıkmak zorunda kalırsa yanına bir parça ekmek ve bir parça kömür alır bebeği koruması için kundağa konur.

8. Bebeğin ağzı çok akarsa dayısını çorabı ile ağzı silinir.

9. Eve tartılmamış et gelirse bebek basık olmasın diye ete bastırılır.

10. Bebek kırklanırken kırk adet küçük taş ve kırk kaşık su konur. Bu suya üç İhlas bir Fatiha suresi okunup üflenir.

- Sorularımız arasında en fazla cevap verilen soru 10. Soru oldu: *Bebek kırklanırken kırk adet küçük taş ve kırk kaşık su konur. Bu suya üç İhlas bir Fatiha suresi okunup üflenir.* Katılımcılarımız bebekten sonra annenin de kırklandığını belirttiler. Ayrıca kırklama aşamasında 40 taş koymayı İzmit'te çevrenin kirli olması nedeniyle kuru fasulye ile değiştirdiklerini söyleyen katılımcı oldu[12].

- En çok cevap verilen ikinci soru 6. Soru: *Loğusa kadın bir eve misafir olduğunda orada yedirilir, içirilir ya da ona yumurta verilir. Nazar değmemesi için yüzüne un veya tencere karası sürülür.*

- En çok cevap verilen üçüncü soru 4. Soru: *Kırkı çıkmamış çocuğun bezleri akşam dışarıda bırakılmaz. Bırakılırsa çocuk ağlangaç olur.* Bu inanç çok eskilere dayanmaktadır. Yahudi ve Hristiyan inançlarında Âdem'in ilk karısı olduğuna inanılan Lilith'in gece bebek avına çıktığında o evde bebek olduğunu anlamaması için bebek bezlerinin dışarıda bırakılmaması inancı görülmektedir. Tüm Türk dünyasında varlığına inanılan Al Karısı ya da Al Basması da bebeği basmaması için ikindi ezanından sonra bebek bezleri dışarıda bırakılmaz[13]

- En çok cevap verilen dördüncü soru 3.soru: *Loğusa kadın cenazeye giderse bebeği basık olur.*

- En çok cevap verilen beşinci soru 1.soru: İki kırkı çıkmamış kadın ve bebekler birbiriyle karşılaştırılmaz.

- En çok cevap verilen altıncı soru 2. soru: *Loğusa kadın düğüne gitmez. Giderse anne ya da bebek basık olur.* Bir katılımcımız kız kardeşi lohusa olduğu için düğününe gelmediğini bunun nedeni olarak gelinin bekâretinin zor bozulacağı inancını paylaştı[14].

- En çok cevap verilen yedinci soru 7. Soru: *Loğusa kadın dışarı çıkmak zorunda kalırsa yanına bir parça ekmek ve bir parça kömür alır bebeği koruması için kundağa konur.*

- En çok cevap verilen sekizinci soru 9. soru: *Eve tartılmamış et gelirse bebek basık olmasın diye ete bastırılır.*

- En çok cevap verilen dokuzuncu soru 8. soru: Bebeğin ağzı çok akarsa dayısını çorabı ile ağzı silinir.

- En az cevap verilen soru 5. Soru oldu: *Erkek bebeğin kesilen göbeği malcı olması için ahıra kız bebeğin mutfakçı olması için mutfağa atılır.* Hemen hemen tüm katılımcılarımız daha çok bilgili olsun, okusun iyi bir meslek sahibi olsun diye okul ve cami bahçesine göbeğin kesildiğini eklediler. (Tablo-1)

[12] (K1)
[13] Beyaz, 2016: 1199
[14] (K2)

Ankette katılımcıların özellikle eklemek istedikleri adet, inanış ve uygulamayı yazmaları için boş bir alan bırakıldı. Sorularımıza ek olarak bu bölüme değerli katkılar geldi.

- Lohusa kadın tek başına dışarı çıkamaz. (K3)
- Bebek gece uyurken yalnız bırakılmaz bırakılacaksa başına Kuran-ı Kerim konur. (K4)
- Adetli kadın bebeğe bakamaz ya da kucağına alamaz (K4)
- Bebeğin kırkı çıkmadan aynaya baktırılmaz uğursuzluktur. (K5)
- Bebeği yıkayınca emzirmeden uyutmak gerekir yoksa ömrü boyunca arabaya binince midesi bulanır. (K6)

Sonuç

Adet, gelenek ve görenekler modern çağ karşısında ayakta durmakta zorlanıyorlar. Artık kendi adetlerimizin yerine Batı kökenli adetler uygulanmaya başladı. Genç anneler de "baby shower" yapma oranı sosyal medyanın etkisiyle de artmış durumda. Tamamıyla Batı kökenli bir adet olan "baby shower" da doğum öncesi bebeğe hediyelerin verildiği bir partidir. Ancak bizim geleneklerimizde bebeğin sağlıklı doğması için çok fazla kıyafet bile alınması hoş karşılanmaz. Hatta deyimlerimizde; olmamış, gerçekleşmesi belli olmayan bir durum için "*Doğmamış çocuğa don biçilmez*" denir. Çünkü olası bebek ölümü durumunda anne adayının yavrusunun kullanamadığı eşyaları ile üzüntüsünün artacağı ön görülmektedir. Adetlerin yozlaşması tüketim toplumunun bir sonucu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hastane odalarının süslenmesi, doğum fotoğrafçılığı, ikramların hazırlanması v.b. bir hizmet sektörünün doğmasına neden olmuştur. Yine sosyal medya aracılığı ile bir annenin paylaşımı diğer anne adaylarını da etkilemesine neden olmaktadır. Kendi adetlerimizin bir önceki kuşak ile yok olup gitmemesi adına daha çok bilimsel çalışmanın yapılması önem arz etmektedir.

Samsun'dan Kocaeli'ye göçen ailelerin kadınları doğum dönemi inanışlarını ve adetlerini sürdürmektedirler. Kadınların yaş, eğitim, çalışma durumları, ne zaman göç ettikleri ile bu uygulamaları yerine getirip getirmeme arasında bir ilişki kurulamamıştır. İçlerinde lisans eğitimi almış yaşı genç katılımcılar da bu adetlerin ailelerinde uygulandığını beyan ettiler. Göçün olumsuz etkisini bertaraf ettiklerini ve inançlarına bağlı kaldıklarının önemli bir göstergesidir. Yapılacak daha kapsamlı çalışmalarla diğer inanış, adet, gelenek ve göreneklerini de devam ettirip ettirmediklerini görmek açısından önemli olacaktır.

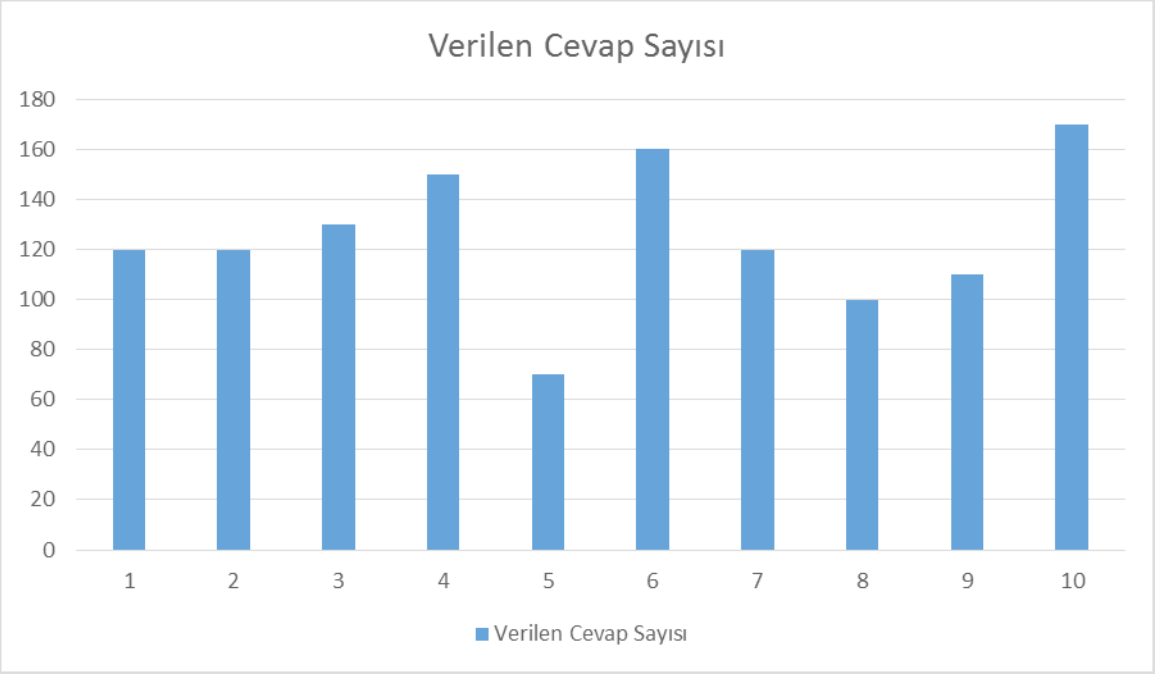

Tablo 1

Kaynakça

Beyaz, Deniz (2016). "Türk Mitolojisinin Kötü Dişisi: Al Karısı", Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın, Canik Belediyesi Yayınları, Samsun.

Güllüpınar, Fuat (2011). İnsan ve Toplum, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Güvenç, Bozkurt (2011). İnsan ve Kültür, Boyut Yayıncılık, İstanbul.

Özdoğan, Mehmet (2016)." İlk Çiftçiler Neden Göç Ettiler", Aktüel Arkeoloji, 48-59

Şişman, Bekir (2001). "Samsun Yöresinde Geçiş Dönemleriyle Doğum Sünnet Evlilik ve Ölümle İlgili Yaşayan Halk İnançları ve Bunlara Ait Uygulamalar," ERDEM, vol. 13, no. 39, 445–471

Tekeli, İlhan.-Erder Leila (1978). İç Göçler, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Tekoğlu, Recai (2016.) "Birinci Binyıl Anadolu'sunda İç ve Dış Göçler", Aktüel Arkeoloji, 88-101

Kaynak Kişiler

K-1 Bilen, Havva (Samsun, 1955, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı) ile 26.09.2016 tarihinde İzmit/Kocaeli'de yapılan anket. Anket şahsi arşivimizdedir.

K-2 (Katılımcımız adının gizli kalmasını talep etti) 17.01.2017 tarihinde İzmit/Kocaeli'de yapılan anket. Anket şahsi arşivimizdedir.

K-3 Mert, Tenzile (Samsun, 1953, İlkokul, Ev hanımı) ile 17.01.2017 tarihinde İzmit/Kocaeli'de yapılan anket. Anket şahsi arşivimizdedir.

K-4 Minaz, Hanife (Samsun, 1966, İlkokul, Ev Hanımı) ile 12.01.2017 tarihinde İzmit/Kocaeli'de yapılan anket. Anket şahsi arşivimizdedir.

K-5 Aslan, Özge (Samsun, 1996, Lisans, Öğretmen) ile 29.12.2016 tarihinde İzmit/Kocaeli'de yapılan anket. Anket şahsi arşivimizdedir.

K-6 Mert, Hacer (Samsun, 1976, Lise, Ev Hanımı) 17.01.2017 tarihinde İzmit/Kocaeli'de yapılan anket. Anket şahsi arşivimizdedir.

Yakın Dönemde (2008-2015) Samsun'a Olan İç Göçlerin İller İtibariyle Dağılışı

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Prof. Dr. Ali UZUN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Yrd. Doç. Dr. Faruk AYLAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Yrd. Doç. Dr. Muhammet BAHADIR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Arş. Gör. Hasan DİNÇER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Arş. Gör. İlter Kutlu HATİPOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

1. GİRİŞ

Yerleşmelerin nüfus özelliklerinin incelenmesinde aldıkları göçlerin araştırılması önemlidir. 2015 yılı verilerine göre Samsun toplam nüfus bakımından ülkemizde 16. sırada yer almaktadır. Samsun'un nüfus yapısının ortaya konulmasında, şehrin nereden ve ne miktarda göç aldığı başta olmak üzere, nüfusun çeşitli yönleriyle incelenmesine ihtiyaç vardır (Zeybek vd., 2017).

Türkiye'de uzun dönemdir iç göçler içerisinde en dikkati çekeni kırdan kente olan göçlerdir. Nitekim ülkemizde kırdan kente göçler özellikle 1950'li yıllarda hızlanmış olup, günümüzde de devam etmektedir (Zeybek vd. 2017).

Samsun ili konumu ve yerleşmeye uygun fiziki coğrafya özellikleri, ekonomik coğrafya özellikleri gibi temel sebeplere bağlı olarak ilk çağlardan beri önemli yerleşme alanlarından ve göç yollarından biri görevi görmüştür. Günümüzde de bu göçler gerek iç göç-dış göç olayları gerekse de mevsimlik göçler, zorunlu göçler gibi çeşitli türleriyle devam etmektedir (Zeybek vd., 2017).

2. YÖNTEMLER VE MALZEME

Çalışma hazırlanırken göçlerle ilgili literatür dışında, DİE genel nüfus sayımı sonuçlarından ve TÜİK göç istatistiklerinden faydalanılmıştır. Çalışmada DİE 1980-1985-1990 ve 2000 yılları Genel Nüfus Sayımı verileri değerlendirilmiştir. TÜİK'e ait veriler ise 2008-2015 arası dönemi kapsamaktadır.

Ayrıca son yıllarda Samsun iline göç edenlerin geliş zamanları, amaçları, sosyoekonomik durumları

gibi çeşitli özelliklerini tespit etmek amacıyla hazırlanan anketler uygulanarak, değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler tablo ve grafiklere dönüştürülmüş, coğrafi bilgi sistemleri programları ile dağılış haritaları hazırlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Samsun'a Olan Göçler

Tarihi süreç içerisinde göç çeşitlerinin hemen hemen tamamı Samsun'da görülmüş ve yaşanmıştır. Bunlardan muhaceret ve mübadele gibi göçler tarihte kalmış, buna karşılık mevsimlik göçler, kırdan kente göç, iller arası göç ve yurt dışına göçler devam etmektedir (Yılmaz, 2007). Günümüzde de bu göçler gerek iç göç-dış göç olayları gerekse de mevsimlik göçler, zorunlu göçler gibi çeşitli türleriyle devam etmektedir.

3.1.1. İç Göçler Açısından Samsun

İç göçler yönü itibariyle şehirden şehire, köyden şehire, şehirden köye ve köyden köye göçler şeklinde gruplandırılmaktadır. Samsun ilinde, boyutları farklı olmakla birlikte bu göç tiplerinin hepsine de rastlamak mümkündür.

Samsun ilinin 2000 yılında aldığı toplam göç 96.084'tür (Tablo 1). Aynı yıl verilerine göre Türkiye'de iç göçe katılan toplam nüfus miktarı 6.692.263'tür. Samsun ilinin Türkiye'de iç göç içerisindeki payı ise % 1,4'tür. Türkiye genelinde olduğu gibi Samsun'da da alınan göçün çoğu erkek nüfustan oluşmaktadır. Öyle ki 2000 yılında Samsun ilinin aldığı göçte erkek nüfusun miktarı 49.408 iken, kadın nüfus miktarı ise 46.676'dır. Söz konusu yılda yerleşim birimleri bakımından Samsun ilinin aldığı göçe bakıldığında en büyük payın şehirden şehire gerçekleşen göçlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim ilin göçle aldığı toplam 96.084 nüfusun, 55.369'u şehirden şehire gerçekleşmiştir. 2000 yılında Samsun ilinin yerleşim yerlerine göre aldığı göçte en düşük pay ise 4.334 kişi ile köyden köye gerçekleşen göçlerden oluşur (Zeybek vd., 2017).

Tablo 1. 2000 yılında Samsun ilinin yerleşim yerlerine göre aldığı göç

	Toplam			Şehirden Şehire		Köyden Şehire		Şehirden Köye		Köyden Köye	
	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Samsun	96.084	49.408	46.676	28.339	27.030	9.640	8.473	9.675	8.593	1.754	2.580
Türkiye	6.692.263	3.643.375	3.048.888	2.110.130	1.757.849	639.319	528.966	730.646	611.872	163.280	150.201

2000 yılı verilerine göre Samsun ilinin yerleşim yerlerine göre verdiği göç, aldığı göçten çok çok fazladır. Nitekim aynı yıl verilerine göre ilin aldığı toplam göç 96.084 iken, verdiği göç miktarı toplam 147.729'dur (Tablo 2). İlin verdiği toplam göçte erkek nüfus fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu durum, göçlerin bir kısmının işçi göçü şeklinde gerçekleştiği ve bu göçe sadece erkek nüfusun iştirak etmiş olduğunu akla getirmektedir. Bu dönemde Samsun ilinin yerleşim yerlerine göre verdiği göç de de en büyük pay, aldığı göçte olduğu gibi şehirden şehire olan göçlerden oluşmaktadır. 2000 yılında şehirden şehire Samsun ilinden gerçekleşen göç miktarı 86.001'dir. Bu sayı, ilden verilen toplam göçün % 58'ine karşılık gelmektedir. İlin bu dönemde yerleşim yerlerine göre verdiği göçte ikinci sırayı köyden şehire olan göçler almıştır (33.151). Köyden şehire olan göçler, bu dönemde verilen göçlerin % 22,4'ünü oluşturur. 2000 yılı verilerine göre Samsun ilinden yerleşim yerlerine göre verilen göçler içerisinde en düşük pay köyden köye olan göçlere aittir (7.225). Köyden köye bu dönemde gerçekleşen göçler toplam göçlerin sadece % 4,9'una karşılık gelir (Zeybek vd., 2017).

Tablo 2. 2000 yılında Samsun ilinin yerleşim yerlerine göre verdiği göç

	Toplam			Şehirden Şehire		Köyden Şehire		Şehirden Köye		Köyden Köye	
	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Samsun	147 729	80 606	67 123	46 107	39 894	18 673	14 476	11 949	9 405	3 877	3 348

Türkiye	6 692 263	3 643 375	3 048 888	2 110 130	1 757 849	639 319	528 966	730 646	611 872	163 280	150 201

Verilerin tutulmaya başlandığı 1975'ten bu yana Samsun ilinin aldığı ve verdiği göç miktarları karşılaştırıldığında sürekli olarak verilen göçün daha fazla olduğu görülmektedir (Tablo 3). Nitekim ilde alınan ve verilen göçlere dönemler-yıllar itibariyle bakıldığında alınan göçün en fazla 1995-2000 döneminde olduğu anlaşılmaktadır (59.628). Buna karşılık alınan göçün miktar olarak en az gerçekleştiği devre ise 2011-2012 olmuştur (32.249).

1975'ten bu yana Samsun ilinin verdiği göç miktarları da dönemler itibariyle dalgalanmalar göstermekle birlikte hep alınan göçten fazla olmuştur. Verilen göçler miktar olarak en fazla 1995-2000 döneminde gerçekleşmiştir (111.272). Fakat bu sayılar beşer yıllık dönemi kapsadığından, aslında yıl bazında bakıldığında ilin aldığı ve verdiği göçlerin miktar olarak son yıllarda daha fazla olduğu görülür.

Samsun ilinde verilen göçün sürekli fazla olması sebebiyle ilin net göç miktarları ve net göç hızları da hep – değerler göstermiştir. Verilerin karşılaştırıldığı dönem itibariyle net göç miktarının rakam olarak en fazla olduğu dönem 1995-2000 (-51.644), en az olduğu dönem ise 2008-2009 arası olmuştur (-707).

Samsun ilinde net göç hızının en fazla olduğu dönem de net göç miktarıyla paralel olarak 1995-2000 dönemidir (‰ -45,5). İlde net göç hızının en düşük olduğu devre ise 2008-2009 arası olmuştur (‰ -0,6).

Tablo 3. Samsun'un dönemler itibariyle toplam nüfusu, aldığı göç, verdiği göç, net göç ve net göç hızı özellikleri

	Toplam nüfus	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net Göç Hızı (‰)
2014-2015	1 279 884	41 718	44 627	-2.909	-2,3
2013-2014	1 269 989	41 057	44 519	-3.462	-2,7
2012-2013	1 261 810	38 644	42 504	-3.860	-3,1
2011-2012	1 251 722	32 249	41 561	-9 312	-7,4
2010-2011	1 251 729	35 103	43 408	- 8 305	-6,6
2009-2010	1 252 693	35 418	44 825	- 9 407	-7,5
2008-2009	1 250 076	38 874	39 581	- 707	-0,6
2007-2008	1 233 677	35 404	40 633	- 5 229	-4,2
1995-2000	1 108 182	59 628	111 272	- 51 644	-45,5
1985-1990	1 058 963	53 547	84 769	- 31 222	-29,1
1980-1985	985 215	38 687	52 396	- 13 709	-13,8
1975-1980	875 974	34 872	46 016	- 11 144	-12,6

Kaynak: 1980-2000 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları ve 2008-2015 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

Nüfus sayım veya tespitlerinden hareketle, bir ilin aldığı veya verdiği göç miktarı doğum yerine göre nüfus ve daimi ikametgâha göre nüfus olmak üzere iki şekilde tespit edilmektedir.

Doğum yerlerine göre Samsun il nüfusuna bakıldığında 1935'te toplam nüfusun % 82,2'si Samsun'da doğanlardan oluşmaktaydı (Tablo 4). Samsun'da yaşayıp da başka ilde doğanların oranı ise aynı yıl % 17,8'dir. Samsun toplam nüfusu içinde başka ilde doğanların oranı 1970'te % 86'ya çıkmış, 2000 yılında ise azalarak % 83,7 olmuştur.

1980 yılı verilerine göre Samsun'da yaşayıp da başka ilde doğanlar içerisinde en büyük pay Trabzon doğumlulara aittir (26.331). Trabzon doğumluları sırasıyla Ordu (18.889), Giresun (8.029), Rize (5.232) ve Sinop (4.736) takip etmiştir. Bu illeri sırasıyla Amasya, Tokat ve Gümüşhane doğumlular izliyordu.

2000 sayımı sonuçlarına göre ise Samsun ilinde yaşayıp da il dışında doğanlar içerisinde en büyük

pay Ordu doğumlularındır (% 3,2). Ordu doğumluları sırasıyla Trabzon (% 2,9), Giresun, Amasya, İstanbul, Rize, Tokat, Sinop, Artvin, Ankara ve Gümüşhane doğumlular izlemektedir.

Samsun'da yaşayıp da doğum yeri başka iller olan nüfus içinde 1980-2000 arası dönemde Ordu doğumlular Trabzon doğumluları geçmiştir. Bu değişimde aradan geçen zaman dilimi içerisinde Trabzon'un da ekonomik bakımdan gelişme göstermesi yanında göçe iştirak eden Trabzon doğumluların Samsun'a değil doğrudan batı illerine göç etmesi ile ilgilidir. Yani Trabzon-Samsun-İstanbul şeklinde gerçekleşen ***kademeli göçün*** yerini Trabzon-İstanbul şeklindeki ***doğrudan göçlerin*** alması ile ilgilidir (Yılmaz, 2007).

İl dışında doğanların oranında son dönemlerde meydana gelen düşüşlerde, Samsun'un geçmişe göre bölgesel çekim merkezi vasfını kaybetmesi ve buna bağlı olarak eskisi kadar göç almaması rol oynamıştır. Bununla birlikte geçmişten günümüze Karadeniz kıyı kuşağının önemli idari merkezlerinden biri olması nedeniyle ilde bulunan memurlar, işçiler, eğitim ve sağlık sektöründe çalışanlar, üniversite, polis okulu ve askeri birliklerin varlıklarından kaynaklanan geçici nüfus gibi nedenlerle Samsun ilinin toplam nüfusu içinde mutlaka bir miktar başka ilde doğan nüfus bulunacaktır (Yılmaz, 2007).

Tablo 4. Belli dönemlerde Samsun ili toplam nüfusu içinde Samsun doğumlu olanlar ile doğum yeri başka bir olanların oranları.

Yıl veya dönem	Samsun ilinde doğanların oranı (%)	Doğum yeri Samsun dışında başka bir il olanların oranı (%)
1935	82,2	17,8
1945-1970	86	14
2000	83,7	16,3

Daimi ikametgâha göre Samsun nüfusuna bakıldığında 1980 nüfus sayımında ilde Doğu Karadeniz Bölümü illeri ile komşu illerin ön sıralarda yer aldığı görülmektedir. 1980 yılında Samsun'da sayılıp da daimi ikametgâhını Samsun dışında başka il olarak gösterenler içerisinde ilk sırayı Ordulular oluşturmaktadır (3.729). Bu ili sırasıyla Trabzon (2.889), Rize (2.186), Amasya (1.690), Giresun (1.002) ve Sinop (835). Yine 1980 sayımında (1975'teki ikametgâhını) İstanbul (5.928) ve Ankara (3.089) olarak gösterenlerin sayıları, bu iki ilin Samsun için önemini hatırlatmaktadır. Buna karşılık aynı dönemde Samsun'un İstanbul'a verdiği göç, aldığı bu göçten çok daha fazladır. Nitekim aynı yıl İstanbul'da yaşayanlardan 15.050 kişi daimi ikametgâhını Samsun olarak belirmiştir. Benzer şekilde Ankara'da yaşayan 4.397 kişi de 1975'teki ikametgâhını Samsun olarak belirtmiştir (Tatlıdil, 1988).

Gerek doğum yerlerine göre, gerekse de daimi ikametgâhlarına göre Samsun 1980'li yıllara kadar komşuları ve Doğu Karadeniz illerinden göç almışken, başta İstanbul olmak üzere Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli gibi gelişmiş sanayi merkezlerine göç vermiştir. Sonraki dönemlerde ise aldığı göç azalmış, fakat verdiği göç artarak devam etmiştir (Yılmaz, 2007)

Samsun özellikle Türkiye'de iç göçlerin hızlandığı 1950'li yıllardan itibaren doğusundaki illerden göç almış, özellikle 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren ise başta İstanbul olmak üzere batıdaki illere göç vermiştir. Mesela 1975-1980 döneminde Samsun'un aldığı göç 34.872 iken, verdiği göç 46.016 olmuştur. Aynı dönemde Samsun'dan gidenlerin tercih ettikleri ilk üç il sırasıyla İstanbul, Ankara ve Bursa olmuştur. 1990 yılı verilerine göre İstanbul ilinde bulunan fakat il dışında doğan nüfus içerisinde Samsun doğumluların sayısı 127.564'tür. Bu sayı, İstanbul'da yaşayıp, doğum yeri başka iller olan sıralamada 11. sıraya karşılık gelmektedir.

2000 yılı verilerine göre de Samsun'dan göç edenlerin en fazla tercih ettikleri iller sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli, Antalya ve Muğla olmuştur. 2000 yılında İstanbul nüfusu içerisinde başka ilde doğanlar içinde Samsun doğumluların sayısı 212.000'e yükselmiştir. Bu sayı İstanbul'da yaşayıp, başka ilde doğanlar bakımından Samsun'u 6. sıraya taşımıştır. İstanbul'da yaşayıp doğum yeri başka iller olan nüfus sıralamasında 1990 yılındaki 11. sıradan, 2000 yılında 6. sıraya çıkış, Samsun'dan İstanbul'a olan bu dönemki göçlerin ne kadar arttığını göstermektedir.

Bu konu ile ilgili dikkat çeken bir başka özellik Samsun'un 1975'ten günümüze tüm tespit dönemlerinde verdiği göçün aldığı göçten fazla olmasıdır. En son 2014-2015 arasında ise ilin aldığı göç 41.718, verdiği göç 44.627'dir.

3.2. Yakın Dönemde (2008-2015) Samsun'a Olan İç Göçlerin İller İtibariyle Dağılışı

Yakın dönemde Samsun'a ilden ile gerçekleşen göçlerin son dönemde en fazla olduğu il İstanbul'dur (Tablo 5). Samsun'a İstanbul'dan olan göçlerin sebebi daha çok tayin yoluyla veya da Samsun'lu veya Orta ve Doğu Karadeniz Bölümü'ndeki illerden olup da belirli bir süre İstanbul'da yaşadıktan sonra Samsun'a yerleşmek amaçlı taşınanlardan oluşmaktadır. Yine İstanbul'dan Samsun'a göç edenlerin bir kısmı da herhangi bir işten emekli olduktan sonra Samsun'da yerleşmeyi planlayanlardan meydana gelmektedir ki bunların da büyük kısmı Samsun'lu veya yine Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerindeki diğer iller nüfusuna kayıtlı insanlardan oluşmaktadır. 2008-2015 yılları arasını kapsayan dönemde İstanbul'dan Samsun'a olan göçlerin en fazla olduğu yıl 2009 (10.988), en az olduğu yıl ise 2012'dir (8.202).

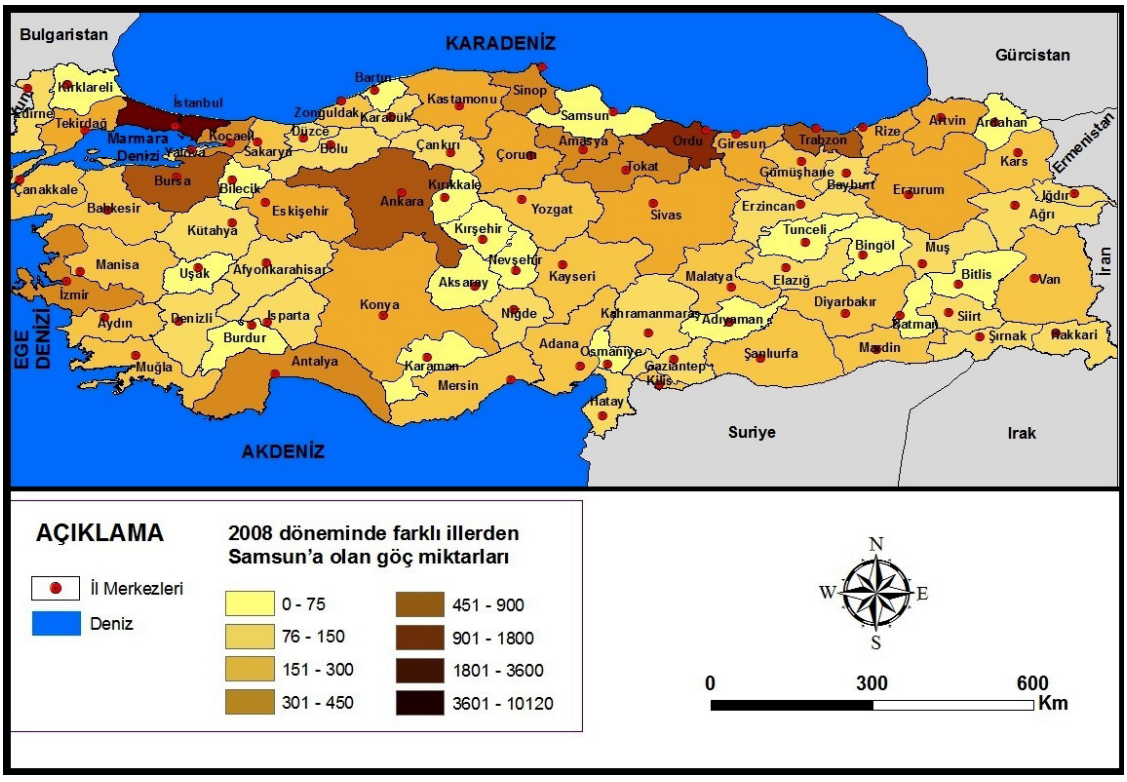

Şekil 1. 2008 yılında Samsun'a iller arası göçler

Samsun'a iller itibariyle gerçekleşen göçlerin İstanbul'dan sonra fazla olduğu diğer illeri sırasıyla Ordu, Ankara, Trabzon, Amasya, Bursa, Tokat, Sinop, Çorum, Giresun ve Rize oluşturmaktadır (Tablo 5). Bunlar arasında Ankara ve Bursa gibi iller dışındaki diğer iller geçmişten günümüze Samsun'a daima göç veren komşu iller ve Doğu Karadeniz Bölümü illeridir. Ankara ve Bursa gibi illerden Samsun'a olan göçlerde tayin ve emekli olduktan sonra Samsun'a yerleşenlerin oranı yüksektir.

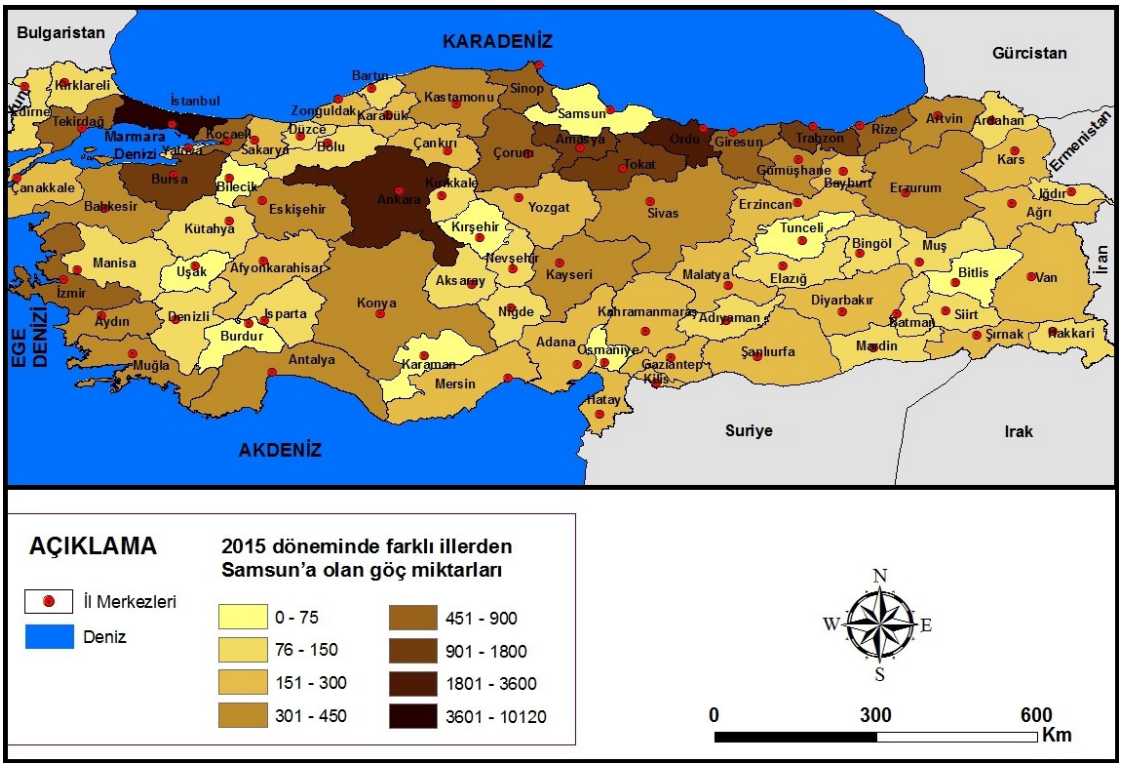

Şekil 2. 2015 yılında Samsun'a iller arası göçler

Son dönemde Samsun'a en az göç veren illeri ise yine sırasıyla Kilis, Karaman ve Tunceli oluşturmaktadır (Tablo 5). Bu illerden Samsun'a olan göçler ise daha çok iş amaçlı gerçekleşmiştir. Kilis'ten Samsun'a göç edenlerin sayısı hem 2008 yılında hem de 2015 yılında sadece 12'dir.

Tablo 5. 2008-2015 döneminde farklı illerden Samsun'a olan göç miktarları

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İstanbul	10.946	10.988	9.194	8.582	8.202	9.661	9.847	10.120
Ordu	3.262	3.450	2.748	3.096	2.599	4.166	3.648	3.279
Ankara	2.098	2.479	2.348	2.377	2.199	2.465	2.552	2.807
Trabzon	1.255	1.701	1.958	1.826	1.403	1.468	1.774	1.663
Amasya	1.067	1.111	1.097	1.142	997	1.380	1.351	1.380
Bursa	1.440	1.749	1.458	1.342	1.211	1.422	1.389	1.324
Tokat	921	1.445	1.088	1.248	1.005	1.328	1.256	1.277
Sinop	728	765	800	888	982	833	1.072	1.046
Çorum	486	628	709	610	736	704	908	1.037
Giresun	550	643	705	657	680	752	938	1.024
Rize	505	846	655	579	659	670	940	952
İzmir	743	780	1.193	856	650	869	832	841
Kocaeli	727	923	699	737	658	733	779	803
Tekirdağ	436	739	532	550	578	710	597	765
Antalya	624	606	484	573	434	553	554	591
Kastamonu	371	427	307	381	379	436	572	550
Erzurum	473	420	445	398	360	517	721	537
Konya	407	408	452	490	316	471	536	519
Artvin	327	439	291	277	301	346	442	502
Sivas	411	401	438	440	393	413	576	465

Gümüşhane	254	338	226	173	214	258	557	413
Kayseri	201	224	291	258	339	319	382	404
Eskişehir	322	299	317	343	329	374	344	390
Muğla	289	271	295	248	175	230	268	341
Balıkesir	180	220	214	291	197	329	310	340
Aydın	233	270	251	281	210	260	215	337
Mersin	233	299	284	241	247	301	299	298
Yozgat	198	198	234	272	226	259	351	295
Zonguldak	205	276	252	256	234	300	286	291
Adana	204	267	209	241	215	249	218	276
Gaziantep	135	160	178	198	153	199	239	268
Sakarya	228	208	224	204	220	213	270	268
Diyarbakır	236	193	154	216	149	214	228	260
Hatay	137	209	180	187	207	194	224	259
Van	198	222	155	351	307	158	195	252
Malatya	222	176	207	210	179	185	194	227
Şanlıurfa	204	142	167	198	161	156	234	226
Ağrı	115	148	124	123	137	175	136	212
Kahramanmaraş	136	129	113	110	142	162	176	210
Karabük	114	129	97	85	121	169	194	206
Erzincan	140	103	131	208	128	177	177	199
Bayburt	99	78	88	89	68	103	164	196
Kırıkkale	173	181	234	157	146	189	177	192
Çanakkale	155	142	166	158	120	163	202	168
Çankırı	88	87	79	116	139	126	131	167
Kars	153	130	143	118	117	133	172	161
Şırnak	113	92	100	104	100	117	144	152
Afyonkarahisar	105	122	121	113	129	133	126	151
Manisa	159	168	164	135	162	177	175	148
Elazığ	123	152	139	130	132	128	142	143
Denizli	129	159	176	145	130	137	171	142
Edirne	100	124	108	148	89	115	127	142
Kırklareli	72	113	94	102	107	124	132	135
Adıyaman	52	56	110	76	82	137	129	128
Kütahya	121	129	110	111	72	114	115	127
Batman	68	63	74	53	48	63	80	119
Bolu	98	79	88	80	67	126	93	115
Mardin	168	142	107	80	86	102	124	115
Hakkari	106	65	57	48	80	49	103	114
Düzce	96	101	118	112	93	72	118	112
Bartın	41	79	81	60	104	107	132	107
Iğdır	84	56	42	33	66	69	91	106
Kırşehir	59	83	83	97	80	116	100	102
Muş	105	88	47	66	53	54	106	102
Aksaray	41	75	56	83	104	101	127	94
Yalova	78	75	114	99	83	159	89	93

Ardahan	65	76	57	37	33	53	70	92
Siirt	93	59	99	69	42	76	71	87
Nevşehir	59	56	72	75	82	94	129	86
Niğde	92	71	90	91	89	80	100	86
Bingöl	68	50	47	66	75	84	88	80
Isparta	95	75	103	79	63	97	104	78
Bitlis	66	96	81	79	90	56	68	75
Bilecik	47	46	43	51	38	97	78	64
Uşak	41	48	54	74	48	76	44	61
Burdur	64	61	34	37	30	48	73	60
Osmaniye	46	64	48	76	82	65	73	59
Tunceli	70	57	25	51	34	53	42	53
Karaman	39	26	48	46	38	55	51	40
Kilis	12	21	14	16	16	18	15	12
Toplam	35.404	38.874	35.418	35.103	32.249	38.644	41.057	41.718

Kaynak: TÜİK, 2008-2015 ADNKS

2008-2015 arası dönemde Samsun'a fazla miktarda göç veren iller aynı zamanda oran olarak da ilk sıralarda yer almaktadır. Nitekim İstanbul'dan Samsun iline olan göçlerin oranı 2008'de % 30,92, 2015'te ise % 24,26'dır. Bu bakımdan kayda değer bir başka özellik de İstanbul'dan olan göçlerin oranı, Samsun'a göçün fazla olduğu diğer illerin en az üç katından fazla olduğudur. Ordu, Ankara, Trabzon, Amasya, Bursa, Tokat ve Sinop Samsun'a göç oranlarının yüksek olduğu diğer illerdir (Tablo 6).

Samsun'a Türkiye'nin diğer illerinden gerçekleşen göçün oran olarak en az olduğu iller de yine Kilis (2008 ve 2015'te % 0,03), Karaman (2008'de % 0,11, 2015'te % 0,10) ve Tunceli'dir (2008'de % 0,20, 2015'te % 0,13) (Tablo 6).

Tablo 6. 2008-2015 döneminde farklı illerden Samsun'a olan göçün oranları (%).

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İstanbul	30,92	28,27	25,96	24,45	25,43	25,00	23,98	24,26
Ordu	9,21	8,87	7,76	8,82	8,06	10,78	8,89	7,86
Ankara	5,93	6,38	6,63	6,77	6,82	6,38	6,22	6,73
Trabzon	3,54	4,38	5,53	5,20	4,35	3,80	4,32	3,99
Amasya	3,01	2,86	3,10	3,25	3,09	3,57	3,29	3,31
Bursa	4,07	4,50	4,12	3,82	3,76	3,68	3,38	3,17
Tokat	2,60	3,72	3,07	3,56	3,12	3,44	3,06	3,06
Sinop	2,06	1,97	2,26	2,53	3,05	2,16	2,61	2,51
Çorum	1,37	1,62	2,00	1,74	2,28	1,82	2,21	2,49
Giresun	1,55	1,65	1,99	1,87	2,11	1,95	2,28	2,45
Rize	1,43	2,18	1,85	1,65	2,04	1,73	2,29	2,28
İzmir	2,10	2,01	3,37	2,44	2,02	2,25	2,03	2,02
Kocaeli	2,05	2,37	1,97	2,10	2,04	1,90	1,90	1,92
Tekirdağ	1,23	1,90	1,50	1,57	1,79	1,84	1,45	1,83
Antalya	1,76	1,56	1,37	1,63	1,35	1,43	1,35	1,42
Kastamonu	1,05	1,10	0,87	1,09	1,18	1,13	1,39	1,32
Erzurum	1,34	1,08	1,26	1,13	1,12	1,34	1,76	1,29
Konya	1,15	1,05	1,28	1,40	0,98	1,22	1,31	1,24

Artvin	0,92	1,13	0,82	0,79	0,93	0,90	1,08	1,20
Sivas	1,16	1,03	1,24	1,25	1,22	1,07	1,40	1,11
Gümüşhane	0,72	0,87	0,64	0,49	0,66	0,67	1,36	0,99
Kayseri	0,57	0,58	0,82	0,73	1,05	0,83	0,93	0,97
Eskişehir	0,91	0,77	0,90	0,98	1,02	0,97	0,84	0,93
Muğla	0,82	0,70	0,83	0,71	0,54	0,60	0,65	0,82
Balıkesir	0,51	0,57	0,60	0,83	0,61	0,85	0,76	0,81
Aydın	0,66	0,69	0,71	0,80	0,65	0,67	0,52	0,81
Mersin	0,66	0,77	0,80	0,69	0,77	0,78	0,73	0,71
Yozgat	0,56	0,51	0,66	0,77	0,70	0,67	0,85	0,71
Zonguldak	0,58	0,71	0,71	0,73	0,73	0,78	0,70	0,70
Adana	0,58	0,69	0,59	0,69	0,67	0,64	0,53	0,66
Gaziantep	0,38	0,41	0,50	0,56	0,47	0,51	0,58	0,64
Sakarya	0,64	0,54	0,63	0,58	0,68	0,55	0,66	0,64
Diyarbakır	0,67	0,50	0,43	0,62	0,46	0,55	0,56	0,62
Hatay	0,39	0,54	0,51	0,53	0,64	0,50	0,55	0,62
Van	0,56	0,57	0,44	1,00	0,95	0,41	0,47	0,60
Malatya	0,63	0,45	0,58	0,60	0,56	0,48	0,47	0,54
Şanlıurfa	0,58	0,37	0,47	0,56	0,50	0,40	0,57	0,54
Ağrı	0,32	0,38	0,35	0,35	0,42	0,45	0,33	0,51
Kahramanmaraş	0,38	0,33	0,32	0,31	0,44	0,42	0,43	0,50
Karabük	0,32	0,33	0,27	0,24	0,38	0,44	0,47	0,49
Erzincan	0,40	0,26	0,37	0,59	0,40	0,46	0,43	0,48
Bayburt	0,28	0,20	0,25	0,25	0,21	0,27	0,40	0,47
Kırıkkale	0,49	0,47	0,66	0,45	0,45	0,49	0,43	0,46
Çanakkale	0,44	0,37	0,47	0,45	0,37	0,42	0,49	0,40
Çankırı	0,25	0,22	0,22	0,33	0,43	0,33	0,32	0,40
Kars	0,43	0,33	0,40	0,34	0,36	0,34	0,42	0,39
Şırnak	0,32	0,24	0,28	0,30	0,31	0,30	0,35	0,36
Afyonkarahisar	0,30	0,31	0,34	0,32	0,40	0,34	0,31	0,36
Manisa	0,45	0,43	0,46	0,38	0,50	0,46	0,43	0,35
Elazığ	0,35	0,39	0,39	0,37	0,41	0,33	0,35	0,34
Denizli	0,36	0,41	0,50	0,41	0,40	0,35	0,42	0,34
Edirne	0,28	0,32	0,30	0,42	0,28	0,30	0,31	0,34
Kırklareli	0,20	0,29	0,27	0,29	0,33	0,32	0,32	0,32
Adıyaman	0,15	0,14	0,31	0,22	0,25	0,35	0,31	0,31
Kütahya	0,34	0,33	0,31	0,32	0,22	0,30	0,28	0,30
Batman	0,19	0,16	0,21	0,15	0,15	0,16	0,19	0,29
Bolu	0,28	0,20	0,25	0,23	0,21	0,33	0,23	0,28
Mardin	0,47	0,37	0,30	0,23	0,27	0,26	0,30	0,28
Hakkari	0,30	0,17	0,16	0,14	0,25	0,13	0,25	0,27
Düzce	0,27	0,26	0,33	0,32	0,29	0,19	0,29	0,27

Bartın	0,12	0,20	0,23	0,17	0,32	0,28	0,32	0,26
Iğdır	0,24	0,14	0,12	0,09	0,20	0,18	0,22	0,25
Kırşehir	0,17	0,21	0,23	0,28	0,25	0,30	0,24	0,24
Muş	0,30	0,23	0,13	0,19	0,16	0,14	0,26	0,24
Aksaray	0,12	0,19	0,16	0,24	0,32	0,26	0,31	0,23
Yalova	0,22	0,19	0,32	0,28	0,26	0,41	0,22	0,22
Ardahan	0,18	0,20	0,16	0,11	0,10	0,14	0,17	0,22
Siirt	0,26	0,15	0,28	0,20	0,13	0,20	0,17	0,21
Nevşehir	0,17	0,14	0,20	0,21	0,25	0,24	0,31	0,21
Niğde	0,26	0,18	0,25	0,26	0,28	0,21	0,24	0,21
Bingöl	0,19	0,13	0,13	0,19	0,23	0,22	0,21	0,19
Isparta	0,27	0,19	0,29	0,23	0,20	0,25	0,25	0,19
Bitlis	0,19	0,25	0,23	0,23	0,28	0,14	0,17	0,18
Bilecik	0,13	0,12	0,12	0,15	0,12	0,25	0,19	0,15
Uşak	0,12	0,12	0,15	0,21	0,15	0,20	0,11	0,15
Burdur	0,18	0,16	0,10	0,11	0,09	0,12	0,18	0,14
Osmaniye	0,13	0,16	0,14	0,22	0,25	0,17	0,18	0,14
Tunceli	0,20	0,15	0,07	0,15	0,11	0,14	0,10	0,13
Karaman	0,11	0,07	0,14	0,13	0,12	0,14	0,12	0,10
Kilis	0,03	0,05	0,04	0,05	0,05	0,05	0,04	0,03
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK, 2008-2015 ADNKS

4. SONUÇ

Yerleşmelerin nüfus özelliklerinin incelenmesinde aldıkları göçlerin araştırılması önemlidir. Samsun ili konumu, yerleşmeye uygun fiziki coğrafya özellikleri, ekonomik coğrafya özellikleri gibi temel sebeplere bağlı olarak ilk çağlardan beri önemli yerleşme alanlarından ve göç yollarından biri görevi görmüştür. Günümüzde de bu göçler gerek iç göç-dış göç olayları gerekse de mevsimlik göçler, zorunlu göçler gibi çeşitli türleriyle devam etmektedir.

Yakın dönemde Samsun'a ilden ile gerçekleşen göçlerin son dönemde en fazla olduğu il İstanbul'dur. Samsun'a İstanbul'dan olan göçlerin sebebi daha çok tayin yoluyla veya da Samsun'lu veya Orta ve Doğu Karadeniz Bölümü'ndeki illerden olup da belirli bir süre İstanbul'da yaşadıktan sonra Samsun'a yerleşmek amaçlı taşınanlardan oluşmaktadır. Yine İstanbul'dan Samsun'a göç edenlerin bir kısmı da herhangi bir işten emekli olduktan sonra Samsun'da yerleşmeyi planlayanlardan meydana gelmektedir ki bunların da büyük kısmı Samsun'lu veya yine Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerindeki diğer iller nüfusuna kayıtlı insanlardan oluşmaktadır. 2008-2015 yılları arasını kapsayan dönemde İstanbul'dan Samsun'a olan göçlerin en fazla olduğu yıl 2009 (10.988), en az olduğu yıl ise 2012'dir (8.202).

Samsun'a iller itibariyle gerçekleşen göçlerin İstanbul'dan sonra fazla olduğu diğer illeri sırasıyla Ordu, Ankara, Trabzon, Amasya, Bursa, Tokat, Sinop, Çorum, Giresun ve Rize oluşturmaktadır. Bunlar arasında Ankara ve Bursa gibi iller dışındaki diğer iller geçmişten günümüze Samsun'a daima göç veren komşu iller ve Doğu Karadeniz Bölümü illeridir. Ankara ve Bursa gibi illerden Samsun'a olan göçlerde tayin ve emekli olduktan sonra Samsun'a yerleşenlerin oranı yüksektir.

Son dönemde Samsun'a en az göç veren illeri ise yine sırasıyla Kilis, Karaman ve Tunceli oluşturmaktadır. Bu illerden Samsun'a olan göçler ise daha çok iş amaçlı gerçekleşmiştir. Kilis'ten Samsun'a göç edenlerin sayısı hem 2008 yılında hem de 2015 yılında sadece 12'dir.

Samsun'un nüfus miktarı ve özelliklerinin değişiminde ilden ile göçlerin de önemli payı bulunmaktadır. Son dönemde Samsun'un Türkiye'nin çeşitli illerinden aldığı toplam göç sayısında artış dikkati çekmektedir. 2008 yılında Türkiye'nin diğer illerinden Samsun'a göç edenlerin sayısı 35.404 iken, bu sayı 2015 yılında 41.718'e yükselmiştir. 2015 yılı itibariyle Samsun'a olan göçler il toplam nüfusunun % 3,3'ünü oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

DİE, 1980, Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

DİE, 1985, Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

DİE, 1990, Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

DİE, 2000, Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

İpek, N., 2000, Mübadele ve Samsun. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

İpek, N., 2006, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler. Serander Yayını, Trabzon.

Tatlıdil, E., 1988, Göç ve Kentsel Gelişme; Samsun Örneği. I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, OMÜ Eğitim Fak. Yay. s. 351-373, Samsun.

TÜİK, 2007-2015, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri. Ankara.

Uzuneminoğlu, H., 1992, 1990 Genel Nüfus Sayımı ve Samsun İli Nüfusu. OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, s. 279-284, Samsun.

Yılmaz, C., 2007, Samsun İlinde Nüfus Hareketleri. Geçmişten Geleceğe Samsun. Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yay., Cilt:2, Samsun.

Zeybek, H. İ., 2006, "Sosyoekonomik Kriterlere Göre Samsun İlinin Karadeniz Coğrafi Bölgesi ve Türkiye'deki Yeri ", Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu (4-6 Mayıs 2006), 503-519, Samsun.

Zeybek, H. İ.-Uzun, A.-Yılmaz, C.-Bahadır, M.-Dinçer, H.-Hatipoğlu, İ. K., 2017, Bir İç Göç Olayı: Samsun'da Tokatlılar. VII. Uluslararası Canik Sempozyumu: Geçmişten Günümüze Göç (17-19 Şubat 2017), Samsun.

Bir İç Göç Olayı: Samsun'da Tokatlılar

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Prof. Dr. Ali UZUN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / samsun

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / samsun

Yrd. Doç. Dr. Muhammet BAHADIR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / samsun

Arş. Gör. Hasan DİNÇER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / samsun

Arş. Gör. İlter Kutlu HATİPOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / samsun

1. GİRİŞ

Coğrafi anlamda göç fiziki coğrafya (iklim değişiklikleri, doğal afetler…), beşeri (savaşlar, siyasi sebepler, sınır değişiklikleri…) ve ekonomik (çalışmak…) sebeplerle insanların veya toplulukların bir yerleşim ünitesinden başka bir yerleşim birimine giderek, oralarda geçici veya sürekli yerleşmeleri olayı olarak tarif edilebilir.

Göçler yurtiçi veya yurt dışına göre (iç göçler, dış göçler), gönüllülük-zorunluluk hallerine bağlı olarak (gönüllü göçler, zorunlu göçler) ve süresine göre (daimi ve geçici göçler) gibi ana başlıklar haline ayrılabilir. Bu ana başlıklar içerisinde de alt başlıklar halinde göç tipleri ayırmak mümkündür (Yılmaz, 2007). Yine, herhangi bir göç hareketi birden fazla göç grubuyla bağlantılı da olabilmektedir.

Yerleşmelerin nüfus özelliklerinin incelenmesinde aldıkları göçlerin araştırılması önemlidir. 2015 yılı verilerine göre Samsun toplam nüfus bakımından ülkemizde 16. sırada yer almaktadır. Samsun'un nüfus yapısının ortaya konulmasında, şehrin nereden ve ne miktarda göç aldığı başta olmak üzere, nüfusun çeşitli yönleriyle incelenmesine ihtiyaç vardır.

Türkiye'de uzun dönemdir iç göçler içerisinde en dikkati çekeni kırdan kente olan göçlerdir. Nitekim ülkemizde kırdan kente göçler özellikle 1950'li yıllarda hızlanmış olup, günümüzde de devam etmektedir.

Türkiye'de göç etme nedenine göre göç eden nüfus oranları içerisinde en yüksek payı hanedeki fertlerden birine bağımlı gerçekleşen göçler oluşturmaktadır (% 41,5). İkinci sırada eğitim amaçlı gerçekleşen göçler (% 22,6), üçüncü sırada ise tayin/iş değişikliği yoluyla gerçekleşen göçler oluşturmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye'de göç etme nedenine göre göç eden nüfus ve oranı (2 Ekim 2011)

Göç Etme Nedeni	Göç Eden Nüfus	Göç Eden Nüfus Oranı (%)
İş Aramak/Bulmak	268 400	12,2
Tayin/İş Değişikliği	295 906	13,4
Eğitim	498 137	22,6
Evlilik/Boşanma	166 284	7,5
Sağlık	22 649	1,0
Hanedeki Fertlerden Birine Bağımlı Göç	916 761	41,5
Diğer	39 115	1,8
Bilinmeyen	593	0,03
Toplam	2 207 844	100,0

Kaynak: TÜİK, Nüfus ve Konut Araştırması, 2011

Türkiye'de 1975-2000 yılları arasında yerleşim yerleri ve iller arasında göç eden nüfus miktarının sürekli artmış olduğu görülmektedir (Tablo 2). Bu artış hem göç eden nüfus miktarında hem de göç eden nüfus oranlarında gerçekleşmiştir. Nitekim 1975-1980 döneminde yerleşim yerleri arasında göç eden nüfus miktarı 3.584.421 iken, bu sayı 1995-2000 döneminde 6.692.263'e yükselmiştir. Benzer şekilde yerleşim yerleri arasında göç eden nüfus oranı 1975-1980 döneminde % 9,34 iken, 1995-2000 döneminde % 11,02'ye yükselmiştir. İller arası göç eden nüfus miktarı da 1975-2000 yılları arasında sürekli artış göstermiştir. İller arası göç eden nüfus miktarı 1975-1980 arasında 2.700.977 iken, bu sayı 1995-2000 döneminde 4.788.193'e çıkmıştır. 1975-2000 arası dönemde aynı şekilde iller arası göç eden nüfus oranları da artmıştır. 1975-1980 arasında iller arasında göç eden nüfusun daimi ikametgâh nüfusuna oranı % 7,03 iken, bu oran 1995-2000 döneminde % 7,88'e çıkmıştır.

Tablo 2. Yerleşim yerleri ve iller arası göç eden nüfus (1975-2000)

Sayım Yılı	**Daimi İkametgâh Nüfusu**	**Dönem**	**Yerleşim Yerleri Arasında Göç Eden Nüfus**		İller Arası Göç Eden Nüfus	
			Sayı	**%**	**Sayı**	**%**
1980	**38 395 730**	**1975-1980**	**3 584 421**	**9,34**	**2 700 977**	**7,03**
1985	**44 078 033**	**1980-1985**	**3 819 910**	**8,67**	**2 885 873**	**6,55**
1990	**49 986 117**	**1985-1990**	**5.402.690**	**10,81**	**4 065 173**	**8,13**
2000	**60 752 995**	**1995-2000**	**6 692 263**	**11,02**	**4 788 193**	**7,88**

Kaynak: DİE, 1980-2000

Not: 1975-1980, 1980-1985, 1985-1990 dönemlerinde yerleşim yerleri arasında göç eden nüfus miktarı, aynı ile bağlı ilçe merkezleri ve köyler arasındaki göç kapsanmamıştır. 1995-2000 döneminde; aynı ile bağlı ilçeler arasında göç eden toplam nüfus 125 896, aynı ile bağlı köyler arasında göç eden toplam nüfus 99 823'tür.

Türkiye'de 1975-2000 arası dönemde yerleşim yerlerine göre göçler dikkate alındığında tüm dönemlerde şehirden şehire ve köyden şehire göçlerin sürekli arttığı anlaşılmaktadır. Öyle ki 1975-1980 döneminde şehirden şehire göç eden nüfus miktarı 1.752.817 iken, bu rakam 1995-2000 döneminde 3.867.979'a çıkmıştır (Tablo 3). Benzer şekilde köyden şehire göçler de sürekli artmıştır. 1975-1980 döneminde köyden şehire göç eden nüfus miktarı 610.067 iken, bu rakam 1995-2000 arası dönemde 1.168.285'e yükselmiştir. 1975-2000 arası dönemde şehirden köye göç eden nüfus miktarında ise dalgalanmalar yaşanmıştır. Nitekim 1975-1980 döneminde 692.828 olan şehirden köye göç miktarı 1980-1985 döneminde 490.653'e düşmüş, 1985-1990 döneminde tekrar artarak 680.527'ye yükselmiş, nihayet 1995-2000 arasında ise 1.342.518'e çıkmıştır. Yerleşim yerlerine göç eden nüfus miktarı bakımından en çok dalgalanmanın görüldüğü göç tipini ise köyden köye olan göçler oluşturmuştur. Öyle ki 1975-1980 döneminde köyden köye göç eden nüfus miktarı 528.709 iken, 1980-1985 döneminde azalarak 322.709'a düşmüş, 1985-1990 döneminde artarak 392.935'e çıkmış, 1995-2000 döneminde

yeniden azalarak 313.481'e düşmüştür.

Tablo 3. Yerleşim yerlerine göre göç eden nüfus (1975-2000).

	Şehirden şehire		Köyden şehire		Şehirden köye		Köyden köye		Toplam	
		%		%		%		%		%
1975-1980	1 752 817	48,90	610 067	17,02	692 828	19,33	528 709	14,75	3 584 421	100
1980-1985	2 146 110	56,18	860 438	22,53	490 653	12,84	322 709	8,45	3 819 910	100
1985-1990	3 359 357	62,18	969 871	17,95	680 527	12,60	392 935	7,27	5 402 690	100
1995-2000	3 867 979	57,80	1 168 285	17,46	1 342 518	20,06	313 481	4,68	6 692 263	100

Kaynak: DİE, 1980-2000

2. YÖNTEMLER VE MALZEME

Çalışma hazırlanırken DİE genel nüfus sayımı sonuçlarından ve TÜİK göç istatistiklerinden faydalanılmıştır. Çalışmada DİE 1980-1985-1990 ve 2000 yılları Genel Nüfus Sayımı verileri değerlendirilmiştir. TÜİK'e ait veriler ise 2007 yılı sonrasını kapsamaktadır.

Ayrıca Samsun'da yaşayan Tokatlıların geliş zamanları, amaçları, sosyoekonomik durumları gibi çeşitli özelliklerini tespit etmek amacıyla hazırlanan anketler uygulanarak, değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler tablo ve grafiklere dönüştürülmüş, coğrafi bilgi sistemleri programları ile dağılış haritaları hazırlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Samsun'a Olan Göçler

Tarihi süreç içerisinde göç çeşitlerinin hemen hemen tamamı Samsun'da görülmüş ve yaşanmıştır. Bunlardan muhaceret ve mübadele gibi göçler tarihte kalmış, buna karşılık mevsimlik göçler, kırdan kente göç, iller arası göç ve yurt dışına göçler devam etmektedir (Yılmaz, 2007).

Samsun ili konumu ve yerleşmeye uygun fiziki coğrafya özellikleri, ekonomik coğrafya özellikleri gibi temel sebeplere bağlı olarak ilk çağlardan beri önemli yerleşme alanlarından ve göç yollarından biri görevi görmüştür. Günümüzde de bu göçler gerek iç göç-dış göç olayları gerekse de mevsimlik göçler, zorunlu göçler gibi çeşitli türleriyle devam etmektedir.

3.1.1. İç Göçler Açısından Samsun

İç göçler yönü itibariyle şehirden şehire, köyden şehire, şehirden köye ve köyden köye göçler şeklinde gruplandırılmaktadır. Samsun ilinde, boyutları farklı olmakla birlikte bu göç tiplerinin hepsine de rastlamak mümkündür.

Samsun ilinin 2000 yılında aldığı toplam göç 96.084'tür (Tablo 4). Aynı yıl verilerine göre Türkiye'de iç göçe katılan toplam nüfus miktarı 6.692.263'tür. Samsun ilinin Türkiye'de iç göç içerisindeki payı ise % 1,4'tür. Türkiye genelinde olduğu gibi Samsun'da da alınan göçün çoğu erkek nüfustan oluşmaktadır. Öyle ki 2000 yılında Samsun ilinin aldığı göçte erkek nüfusun miktarı 49.408 iken, kadın nüfus miktarı ise 46.676'dır. Söz konusu yılda yerleşim birimleri bakımından Samsun ilinin aldığı göçe bakıldığında en büyük payın şehirden şehire gerçekleşen göçlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim ilin göçle aldığı toplam 96.084 nüfusun, 55.369'u şehirden şehire gerçekleşmiştir. 2000 yılında Samsun ilinin yerleşim yerlerine göre aldığı göçte en düşük pay ise 4.334 kişi ile köyden köye gerçekleşen göçlerden oluşur.

Tablo 4. 2000 yılında Samsun ilinin yerleşim yerlerine göre aldığı göç

	Toplam			Şehirden Şehire		Köyden Şehire		Şehirden Köye		Köyden Köye	
	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Samsun	96.084	49.408	46.676	28.339	27.030	9.640	8.473	9.675	8.593	1.754	2.580
Türkiye	6.692.263	3.643.375	3.048.888	2.110.130	1.757.849	639.319	528.966	730.646	611.872	163.280	150.201

2000 yılı verilerine göre Samsun ilinin yerleşim yerlerine göre verdiği göç, aldığı göçten çok çok fazladır. Nitekim aynı yıl verilerine göre ilin aldığı toplam göç 96.084 iken, verdiği göç miktarı toplam 147.729'dur (Tablo 5). İlin verdiği toplam göçte erkek nüfus fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu durum, göçlerin bir kısmının işçi göçü şeklinde gerçekleştiği ve bu göçe sadece erkek nüfusun iştirak etmiş olduğunu akla getirmektedir. Bu dönemde Samsun ilinin yerleşim yerlerine göre verdiği göç de de en büyük pay, aldığı göçte olduğu gibi şehirden şehire olan göçlerden oluşmaktadır. 2000 yılında şehirden şehire Samsun ilinden gerçekleşen göç miktarı 86.001'dir. Bu sayı, ilden verilen toplam göçün % 58'ine karşılık gelmektedir. İlin bu dönemde yerleşim yerlerine göre verdiği göçte ikinci sırayı köyden şehire olan göçler almıştır (33.151). Köyden şehire olan göçler, bu dönemde verilen göçlerin % 22,4'ünü oluşturur. 2000 yılı verilerine göre Samsun ilinden yerleşim yerlerine göre verilen göçler içerisinde en düşük pay köyden köye olan göçlere aittir (7.225). Köyden köye bu dönemde gerçekleşen göçler toplam göçlerin sadece % 4,9'una karşılık gelir.

Tablo 5. 2000 yılında Samsun ilinin yerleşim yerlerine göre verdiği göç

	Toplam			Şehirden Şehire		Köyden Şehire		Şehirden Köye		Köyden Köye	
	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Samsun	147 729	80 606	67 123	46 107	39 894	18 673	14 476	11 949	9 405	3 877	3 348
Türkiye	6 692 263	3 643 375	3 048 888	2 110 130	1 757 849	639 319	528 966	730 646	611 872	163 280	150 201

Verilerin tutulmaya başlandığı 1975'ten bu yana Samsun ilinin aldığı ve verdiği göç miktarları karşılaştırıldığında sürekli olarak verilen göçün daha fazla olduğu görülmektedir (Tablo 6). Nitekim ilde alınan ve verilen göçlere dönemler-yıllar itibariyle bakıldığında alınan göçün en fazla 1995-2000 döneminde olduğu anlaşılmaktadır (59.628). Buna karşılık alınan göçün miktar olarak en az gerçekleştiği devre ise 2011-2012 olmuştur (32.249).

1975'ten bu yana Samsun ilinin verdiği göç miktarları da dönemler itibariyle dalgalanmalar göstermekle birlikte hep alınan göçten fazla olmuştur. Verilen göçler miktar olarak en fazla 1995-2000 döneminde gerçekleşmiştir (111.272). Fakat bu sayılar beşer yıllık dönemi kapsadığından, aslında yıl bazında bakıldığında ilin aldığı ve verdiği göçlerin miktar olarak son yıllarda daha fazla olduğu görülür.

Samsun ilinde verilen göçün sürekli fazla olması sebebiyle ilin net göç miktarları ve net göç hızları da hep – değerler göstermiştir. Verilerin karşılaştırıldığı dönem itibariyle net göç miktarının rakam olarak en fazla olduğu dönem 1995-2000 (-51.644), en az olduğu dönem ise 2008-2009 arası olmuştur (-707).

Samsun ilinde net göç hızının en fazla olduğu dönem de net göç miktarıyla paralel olarak 1995-2000 dönemidir (‰ -45,5). İlde net göç hızının en düşük olduğu devre ise 2008-2009 arası olmuştur (‰ -0,6).

Tablo 6. Samsun'un dönemler itibariyle toplam nüfusu, aldığı göç, verdiği göç, net göç ve net göç hızı özellikleri

	Toplam nüfus	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net Göç Hızı (‰)
2014-2015	1 279 884	41 718	44 627	-2.909	-2,3
2013-2014	1 269 989	41 057	44 519	-3.462	-2,7
2012-2013	1 261 810	38 644	42 504	-3.860	-3,1
2011-2012	1 251 722	32 249	41 561	-9 312	-7,4
2010-2011	1 251 729	35 103	43 408	- 8 305	-6,6
2009-2010	1 252 693	35 418	44 825	- 9 407	-7,5

2008-2009	1 250 076	38 874	39 581	- 707	-0,6
2007-2008	1 233 677	35 404	40 633	- 5 229	-4,2
1995-2000	1 108 182	59 628	111 272	- 51 644	-45,5
1985-1990	1 058 963	53 547	84 769	- 31 222	-29,1
1980-1985	985 215	38 687	52 396	- 13 709	-13,8
1975-1980	875 974	34 872	46 016	- 11 144	-12,6

Kaynak: 1980-2000 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları ve 2008-2015 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

Nüfus sayım veya tespitlerinden hareketle, bir ilin aldığı veya verdiği göç miktarı doğum yerine göre nüfus ve daimi ikametgâha göre nüfus olmak üzere iki şekilde tespit edilmektedir.

Doğum yerlerine göre Samsun il nüfusuna bakıldığında 1935'te toplam nüfusun % 82,2'si Samsun'da doğanlardan oluşmaktaydı (Tablo 7). Samsun'da yaşayıp da başka ilde doğanların oranı ise aynı yıl % 17,8'dir. Samsun toplam nüfusu içinde başka ilde doğanların oranı 1970'te % 86'ya çıkmış, 2000 yılında ise azalarak % 83,7 olmuştur.

1980 yılı verilerine göre Samsun'da yaşayıp da başka ilde doğanlar içerisinde en büyük pay Trabzon doğumlulara aittir (26.331). Trabzon doğumluları sırasıyla Ordu (18.889), Giresun (8.029), Rize (5.232) ve Sinop (4.736) takip etmiştir. Bu illeri sırasıyla Amasya, Tokat ve Gümüşhane doğumlular izliyordu.

2000 sayımı sonuçlarına göre ise Samsun ilinde yaşayıp da il dışında doğanlar içerisinde en büyük pay Ordu doğumlularındır (% 3,2). Ordu doğumluları sırasıyla Trabzon (% 2,9), Giresun, Amasya, İstanbul, Rize, Tokat, Sinop, Artvin, Ankara ve Gümüşhane doğumlular izlemektedir.

Samsun'da yaşayıp da doğum yeri başka iller olan nüfus içinde 1980-2000 arası dönemde Ordu doğumlular Trabzon doğumluları geçmiştir. Bu değişimde aradan geçen zaman dilimi içerisinde Trabzon'un da ekonomik bakımdan gelişme göstermesi yanında göçe iştirak eden Trabzon doğumluların Samsun'a değil doğrudan batı illerine göç etmesi ile ilgilidir. Yani Trabzon-Samsun-İstanbul şeklinde gerçekleşen ***kademeli göçün*** yerini Trabzon-İstanbul şeklindeki ***doğrudan göçlerin*** alması ile ilgilidir (Yılmaz, 2007).

İl dışında doğanların oranında son dönemlerde meydana gelen düşüşlerde, Samsun'un geçmişe göre bölgesel çekim merkezi vasfını kaybetmesi ve buna bağlı olarak eskisi kadar göç almaması rol oynamıştır. Bununla birlikte geçmişten günümüze Karadeniz kıyı kuşağının önemli idari merkezlerinden biri olması nedeniyle ilde bulunan memurlar, işçiler, eğitim ve sağlık sektöründe çalışanlar, üniversite, polis okulu ve askeri birliklerin varlıklarından kaynaklanan geçici nüfus gibi nedenlerle Samsun ilinin toplam nüfusu içinde mutlaka bir miktar başka ilde doğan nüfus bulunacaktır (Yılmaz, 2007).

Tablo 7. Belli dönemlerde Samsun ili toplam nüfusu içinde Samsun doğumlu olanlar ile doğum yeri başka bir olanların oranları.

Yıl veya dönem	Samsun ilinde doğanların oranı (%)	Doğum yeri Samsun dışında başka bir il olanların oranı (%)
1935	82,2	17,8
1945-1970	86	14
2000	83,7	16,3

Daimi ikametgaha göre Samsun nüfusuna bakıldığında 1980 nüfus sayımında ilde Doğu Karadeniz Bölümü illeri ile komşu illerin ön sıralarda yer aldığı görülmektedir. 1980 yılında Samsun'da sayılıp da daimi ikametgahını Samsun dışında başka il olarak gösterenler içerisinde ilk sırayı Ordulular oluşturmaktadır (3.729). Bu ili sırasıyla Trabzon (2.889), Rize (2.186), Amasya (1.690), Giresun (1.002) ve Sinop (835). Yine 1980 sayımında (1975'teki ikametgahını) İstanbul (5.928) ve Ankara (3.089) olarak gösterenlerin sayıları, bu iki ilin Samsun için önemini hatırlatmaktadır. Buna karşılık aynı dönemde Samsun'un İstanbul'a verdiği göç, aldığı bu göçten çok daha fazladır. Nitekim aynı yıl İstanbul'da

yaşayanlardan 15.050 kişi daimi ikametgahını Samsun olarak belirmiştir. Benzer şekilde Ankara'da yaşayan 4.397 kişi de 1975'teki ikametgahını Samsun olarak belirtmiştir (Tatlıdil, 1988).

Gerek doğum yerlerine göre, gerekse de daimi ikametgâhlarına göre Samsun 1980'li yıllara kadar komşuları ve Doğu Karadeniz illerinden göç almışken, başta İstanbul olmak üzere Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli gibi gelişmiş sanayi merkezlerine göç vermiştir. Sonraki dönemlerde ise aldığı göç azalmış, fakat verdiği göç artarak devam etmiştir (Yılmaz, 2007)

Samsun özellikle Türkiye'de iç göçlerin hızlandığı 1950'li yıllardan itibaren doğusundaki illerden göç almış, özellikle 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren ise başta İstanbul olmak üzere batıdaki illere göç vermiştir. Mesela 1975-1980 döneminde Samsun'un aldığı göç 34.872 iken, verdiği göç 46.016 olmuştur. Aynı dönemde Samsun'dan gidenlerin tercih ettikleri ilk üç il sırasıyla İstanbul, Ankara ve Bursa olmuştur. 1990 yılı verilerine göre İstanbul ilinde bulunan fakat il dışında doğan nüfus içerisinde Samsun doğumluların sayısı 127.564'tür. Bu sayı, İstanbul'da yaşayıp, doğum yeri başka iller olan sıralamada 11. sıraya karşılık gelmektedir.

2000 yılı verilerine göre de Samsun'dan göç edenlerin en fazla tercih ettikleri iller sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli, Antalya ve Muğla olmuştur. 2000 yılında İstanbul nüfusu içerisinde başka ilde doğanlar içinde Samsun doğumluların sayısı 212.000'e yükselmiştir. Bu sayı İstanbul'da yaşayıp, başka ilde doğanlar bakımından Samsun'u 6. sıraya taşımıştır. İstanbul'da yaşayıp doğum yeri başka iller olan nüfus sıralamasında 1990 yılındaki 11. sıradan, 2000 yılında 6. sıraya çıkış, Samsun'dan İstanbul'a olan bu dönemki göçlerin ne kadar arttığını göstermektedir.

Bu konu ile ilgili dikkat çeken bir başka özellik Samsun'un 1975'ten günümüze tüm tespit dönemlerinde verdiği göçün aldığı göçten fazla olmasıdır. En son 2014-2015 arasında ise ilin aldığı göç 41.718, verdiği göç 44.627'dir.

3.2. Samsun'da Tokatlılar

1975'ten bu yana olan süreç dikkate alındığında 2011-2012 dönemi hariç Tokat ilinin verdiği göç aldığı göçten hep fazla olmuştur (Tablo 8). İlden olan bu göç, daha çok diğer yörelerimiz gibi İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlere olmuştur. Bu iller dışında, Samsun Tokatlıların en fazla göç ettikleri iller arasında yer almaktadır (Tablo 9).

Tablo 8. Tokat'ın dönemler itibariyle toplam nüfusu, aldığı göç, verdiği göç, net göç ve net göç hızı özellikleri

	Toplam nüfus	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net Göç Hızı (‰)
2014-2015	593 990	34 586	40 805	-6.219	-10,4
2013-2014	597 920	35 891	38 737	-2.846	-4,7
2012-2013	598 708	26 987	47 071	-20.084	-33,0
2011-2012	613 990	34 725	31 812	2913	4,8
2010-2011	608 299	29 576	36 342	- 6 766	-11,1
2009-2010	617 802	25 430	40 995	- 15 565	-24,9
2008-2009	624 439	32 655	34 213	- 1 558	-2,5
2007-2008	617 158	29 593	35 892	- 6 299	-10,2
1995-2000	748 680	33 384	70 556	- 37 172	-48,4
1985-1990	654 932	25 974	71 720	- 45 746	-67,5
1980-1985	605 864	22 060	38 842	- 16 782	-27,3
1975-1980	549 928	18 217	34 989	- 16 772	-30,0

Diğer birçok ilimiz gibi, Tokat nüfusuna kayıtlı çok sayıda insan, çeşitli sebeplere bağlı olarak başka illerde ikamet etmektedir (Tablo 9). Tokat ili dışında, Tokatlıların en fazla ikamet ettiği iller sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Tekirdağ, Antalya ve Samsun'dur (Tablo 9, 10, 11; Şekil 1,2).

Tablo 9. 2007 ve 2015 yıllarında ikamet edilen ile göre Tokat nüfusuna kayıtlı olanların sayısı

İl Adı	2007	2015
Adana	1.520	1.621
Adıyaman	204	222
Afyonkarahisar	807	892
Ağrı	556	624
Aksaray	262	364
Amasya	5.740	6.806
Ankara	55.363	68.425
Antalya	10.303	14.759
Ardahan	98	134
Artvin	202	239
Aydın	1.912	3.096
Balıkesir	2.906	4.300
Bartın	214	403
Batman	229	341
Bayburt	145	178
Bilecik	658	745
Bingöl	301	369
Bitlis	311	297
Bolu	716	1.023
Burdur	393	362
Bursa	15.744	21.151
Çanakkale	1.270	1.819
Çankırı	381	490
Çorum	1.739	2.410
Denizli	1.093	1.435
Diyarbakır	1.018	872
Düzce	640	1.129
Edirne	2.603	3.050
Elazığ	489	572
Erzincan	687	1.008
Erzurum	1.132	1.332
Eskişehir	1.820	2.738
Gaziantep	484	964
Giresun	399	786
Gümüşhane	100	467
Hakkâri	308	666
Hatay	1.046	1.209
Iğdır	202	204
Isparta	547	728
İstanbul	395.659	472.511
İzmir	33.880	39.928
Kahramanmaraş	501	569
Karabük	276	710

Karaman	126	186
Kars	506	434
Kastamonu	802	905
Kayseri	3.269	4.544
Kırıkkale	1.110	1.193
Kırklareli	1.543	1.949
Kırşehir	410	569
Kilis	33	115
Kocaeli	24.779	35.709
Konya	2.418	2.968
Kütahya	1.078	965
Malatya	692	869
Manisa	1.951	2.416
Mardin	300	470
Mersin	1.770	2.202
Muğla	3.668	5.051
Muş	208	274
Nevşehir	354	473
Niğde	305	325
Ordu	1.410	2.165
Osmaniye	136	272
Rize	353	526
Sakarya	2.613	4.401
Samsun	7.914	10.951
Şanlıurfa	3.975	694
Siirt	204	375
Sinop	414	635
Şırnak	323	739
Sivas	5.532	6.449
Tekirdağ	13.690	24.746
Tokat	563.043	523.338
Trabzon	941	1.157
Tunceli	245	420
Uşak	402	435
Van	499	766
Yalova	1.449	2.103
Yozgat	1.590	1.840
Zonguldak	725	919

Tablo 10. 2007 yılında Tokat nüfusuna kayıtlı olup başka illerde ikamet edenlerin en çok bulunduğu iller.

İl Adı	**Tokat nüfusuna kayıtlı olanların sayıları**
İstanbul	395.659
Ankara	55.363
İzmir	33.880
Kocaeli	24.779
Bursa	15.744
Tekirdağ	13.690
Antalya	10.303
Samsun	7.914
Amasya	5.740
Sivas	5.532

Tablo 11. 2015 yılında Tokat nüfusuna kayıtlı olup başka illerde ikamet edenlerin en çok bulunduğu iller.

İl Adı	Tokat nüfusuna kayıtlı olanların sayıları
İstanbul	472.511
Ankara	68.425
İzmir	39.928
Kocaeli	35.709
Tekirdağ	24.746
Bursa	21.150
Antalya	14.759
Samsun	10.951
Amasya	6.806
Sivas	6.449

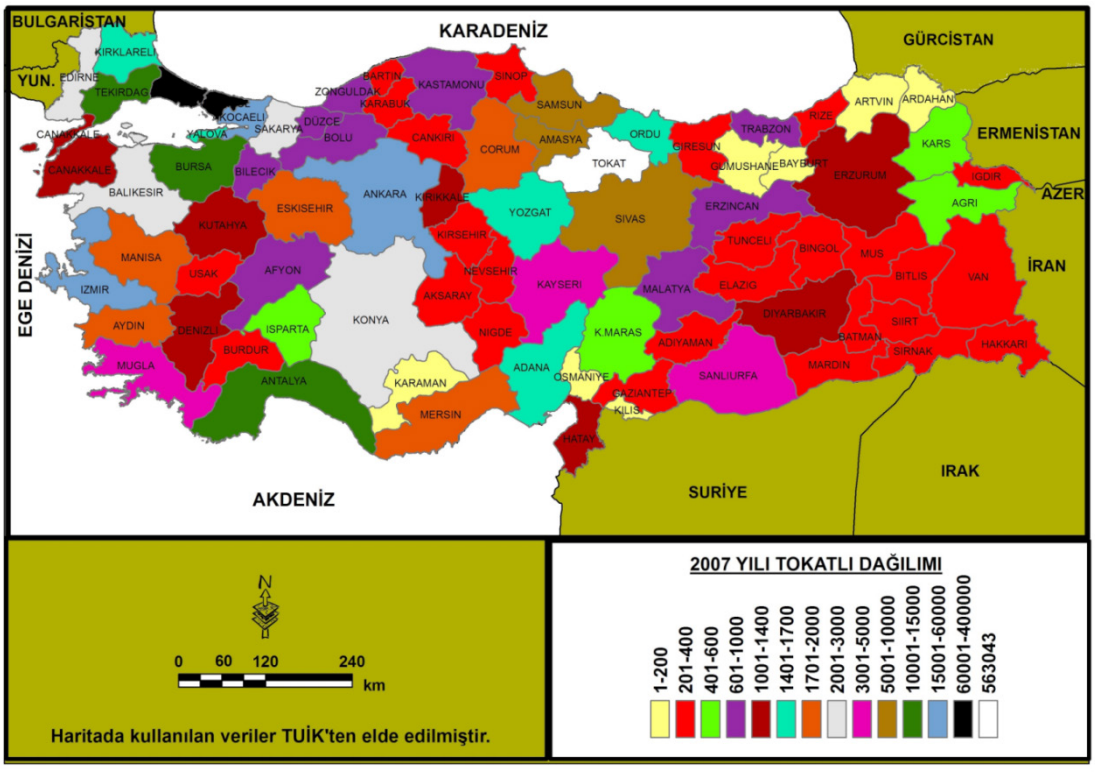

Şekil 1. 2007 yılında, nüfus kaydı Tokat olanların illere göre dağılışı.

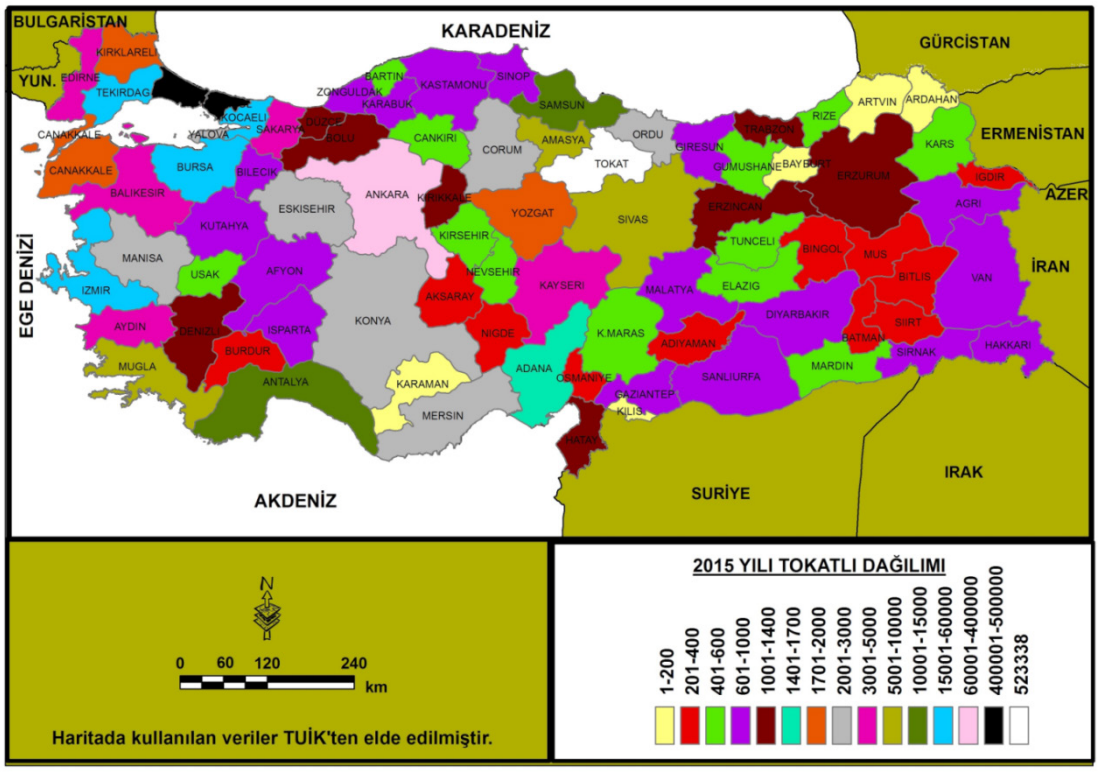

Şekil 2. 2015 yılında, nüfus kaydı Tokat olanların illere göre dağılışı.

2007 verilerine göre Tokatlıların Türkiye'de en az bulundukları iller Kilis, Ardahan ve Gümüşhane'dir (Tablo 12). 2015 yılı verilerine göre ise Tokatlıların en az bulundukları illerde ilk iki sıra değişmemiş, fakat 3. olarak az bulunan iller sıralamasında Gümüşhane'nin yerini Bayburt almıştır (Tablo 13).

Tablo 12. 2007 yılında Tokat nüfusuna kayıtlı olup başka illerde ikamet edenlerin en az bulunduğu iller.

İl Adı	**Tokat nüfusuna kayıtlı olanların sayıları**
Kilis	33
Ardahan	98
Gümüşhane	100
Karaman	126
Osmaniye	136

Tablo 13. 2015 yılında Tokat nüfusuna kayıtlı olup başka illerde ikamet edenlerin en az bulunduğu iller.

İl Adı	**Tokat nüfusuna kayıtlı olanların sayıları**
Kilis	115
Ardahan	134
Bayburt	178
Karaman	186
Iğdır	204

3.2.1. Samsun'a Diğer İllerden Göçler Arasında Tokatlıların Yeri

Gerek 2008 verilerine göre, gerekse 2015 yılı verilerine göre Samsun'a en fazla göç veren iller arasında Tokat 7. sırada bulunmaktadır (Tablo 14).

Tablo 14. Samsun ilinin göç aldığı iller (2008-2015)

Samsun İlinin Aldığı Göç (2015 yılına göre sıralı)																
	2008		**2009**		**2010**		**2011**		**2012**		**2013**		**2014**		**2015**	
	Birey	**Yüzde**	**Birey**	**Yüzde**	**Birey**	**Yüzde**	**Birey**	**Yüzde**	**Birey**	**Yüzde**	**Birey**	**Yüzde**	**Birey**	**Yüzde**	**Birey**	**Yüzde**
Toplam	**35.404**	**100**	**38.874**	**100**	**35.418**	**100**	**35.103**	**100**	**32.249**	**100**	**38.644**	**100**	**41.057**	**100**	**41.718**	**100**
İstanbul-34	10.946	30,92	10.988	28,27	9.194	25,96	8.582	24,45	8.202	25,43	9.661	25,00	9.847	23,98	10.120	24,26
Ordu-52	3.262	9,21	3.450	8,87	2.748	7,76	3.096	8,82	2.599	8,06	4.166	10,78	3.648	8,89	3.279	7,86
Ankara-6	2.098	5,93	2.479	6,38	2.348	6,63	2.377	6,77	2.199	6,82	2.465	6,38	2.552	6,22	2.807	6,73
Trabzon-61	1.255	3,54	1.701	4,38	1.958	5,53	1.826	5,20	1.403	4,35	1.468	3,80	1.774	4,32	1.663	3,99
Amasya-5	1.067	3,01	1.111	2,86	1.097	3,10	1.142	3,25	997	3,09	1.380	3,57	1.351	3,29	1.380	3,31
Bursa-16	1.440	4,07	1.749	4,50	1.458	4,12	1.342	3,82	1.211	3,76	1.422	3,68	1.389	3,38	1.324	3,17
Tokat-60	921	2,60	1.445	3,72	1.088	3,07	1.248	3,56	1.005	3,12	1.328	3,44	1.256	3,06	1.277	3,06
Sinop-57	728	2,06	765	1,97	800	2,26	888	2,53	982	3,05	833	2,16	1.072	2,61	1.046	2,51
Çorum-19	486	1,37	628	1,62	709	2,00	610	1,74	736	2,28	704	1,82	908	2,21	1.037	2,49
Giresun-28	550	1,55	643	1,65	705	1,99	657	1,87	680	2,11	752	1,95	938	2,28	1.024	2,45
Rize-53	505	1,43	846	2,18	655	1,85	579	1,65	659	2,04	670	1,73	940	2,29	952	2,28

2008-2015 arası verileri incelendiğinde Samsun ilinin Tokat'tan sürekli göç aldığı gözlenmektedir (Tablo 14). Aynı dönemde Tokat'tan Samsun'a en fazla göçün olduğu yıl 2009 olmuştur (Tablo 15). Aynı yıl Tokat'tan Samsun'a göç edenlerin sayısı 1.445'tir. Bu sayı, o yıl Samsun iline olan toplam göçlerin 3,72'sini oluşturmaktadır. 2013 (1.328) ve 2015 (1.277) yılları da Tokat'tan Samsun iline olan göçlerin nispeten fazla olduğu diğer yılları oluşturmaktadır.

Tablo 15. Tokat ilinden Samsun iline olan göçlerin yıllara göre dağılım ve oranları (2008-2015).

Yıl	**Sayı**	**Toplam göç içindeki %**
2008	921	2,60
2009	1.445	3,72
2010	1.088	3,07
2011	1.248	3,56
2012	1.005	3,12

2013	1.328	3,44
2014	1.256	3,06
2015	1.277	3,06

Tokat merkez ve ilçelerinden Samsun'a düzenlenen otobüs seferleri, aynı zamanda bu merkezlerden Samsun'a olan göçün de bir göstergesidir. Tokat Yıldızı ve Topçam Samsun'a en fazla sefer düzenleyen firmalardır (Tablo 16; Foto 1,2).

Tablo 16. Samsun'a Tokat şehri ve ilçelerinden yolcu taşıyan otobüs firmaları ile sefer sayıları.

Otobüs Firması	**Günlük Sefer Sayısı**	**Ortalama Yolcu**
Tokat Yıldızı	13	25-30
Topçam	13	25-30
Tokat Seyahat	6	25-30
Erbaa Seyahat	4	25-30
Metro	6	4-5
Van Gölü	1	3-5
Cizre Nuh	1	3-5
Amasya Tur	1	6-8
Adıyaman Ünal	1	3-5
Mardin Seyahat	1	3-5
Hazar Tur	1	3-5

Foto 1. Samsun Otogarında Tokat ili şehri ve ilçelerine yolcu taşıyan firmalara hizmet veren çok sayıda yazıhane bulunmaktadır.

Foto 2. Samsun'dan Tokat ve ilçelerine düzenli otobüs seferleri bulunmaktadır.

Yukarıdaki firmalar dışında yolcu kapasitesi daha düşük araçlarla (25-30) özellikle belli ilçelerle-Samsun arasında düzenli seferler gerçekleştirilmektedir (Tablo 17).

Tablo 17. Samsun ile Tokat'ın bazı ilçeleri arasında taşıma kapasitesi daha düşük araçlarla yolcu taşıyan firmalar ve sefer sayıları.

Firma Adı	Günlük Sefer Sayısı	Ortalama Yolcu	Yolcu Taşınan İlçe Merkezi
Erova	2	25-30	Erbaa
Erektaş	3	25-30	Erbaa
Metro	1	8-10	Erbaa-Niksar-Reşadiye

Yine Samsun'daki Tokatlılara ait hemşeri derneklerinin varlığı Samsun'a olan göçün diğer göstergeleri arasındadır. Samsun'da yaşayan Tokatlıların kurduğu bu anlamdaki ilk dayanışma kuruluşu "Tokatlılar Vakfı" olup, yakın dönemde bu vakıf kapanmıştır. Günümüzde Samsun'da Tokatlılarla ilgili ilçe derneklerine ait kuruluşlar yer almakta olup Samsun Erbaalılar Derneği ve Başçiftlikliler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği bunların başlıcalarıdır.

3.2.2. Tokatlıların Samsun'daki Dağılışı

2007 yılı itibariyle Samsun ilinde nüfusa kayıtlı olduğu il Tokat olanların en fazla olduğu yönetim birimi merkez ilçedir. (Tablo 18,19; Şekil 3). Söz konusu yılda merkez ilçede yaşayan Tokatlıların sayısı 5.907'dir. Merkez ilçede yaşayan Tokatlıların oranı 2007 yılında % 74,64'tür. Merkez ilçeyi bu bakımdan Bafra ve Çarşamba izlemektedir. Buna karşılık 2007 yılı verilerine göre Samsun ili ilçeleri arasında Tokatlıların en az bulunduğu ilçeler Salıpazarı (4) ile Yakakent (25) ve Asarcık'tır (25).

Tablo 18. Samsun ilinde nüfusa kayıtlı olduğu il Tokat olanların ilçelere göre dağılışı.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Merkez	5.907								
Atakum		2.418	3.006	3.239	3.483	3.758	4.079	4.345	4.735
İlkadım		3.015	3.135	3.177	3.128	3.215	3.250	3.321	3.276
Canik		564	598	597	603	598	614	639	621
Çarşamba	457	436	416	442	483	414	505	533	550
Bafra	470	498	487	463	519	507	485	536	515
Terme	243	240	256	270	294	250	274	287	344
Havza	150	155	145	150	148	160	177	190	186
Vezirköprü	86	100	118	116	112	127	132	152	171
Tekkeköy	195	191	202	189	177	169	171	168	169
19 Mayıs	122	116	129	126	93	110	104	97	99
Kavak	78	65	71	56	57	74	76	75	88
Ladik	69	78	74	75	68	65	59	63	71
Ayvacık	47	52	57	65	63	60	62	54	49
Yakakent	25	31	29	28	31	28	29	26	24
Alaçam	36	28	43	43	55	42	32	31	22
Salıpazarı	4	4	14	15	17	14	16	17	16
Asarcık	25	27	20	31	23	17	19	16	15
Toplam	7.914	8.018	8.800	9.082	9.354	9.608	10.084	10.550	10.951

Tablo 19. Samsun ilinde nüfusa kayıtlı olduğu il Tokat olanların ilçelere göre dağılış oranları.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Samsun	74,64								
Atakum		30,16	34,16	35,66	37,24	39,11	40,45	41,18	43,24
İlkadım		37,60	35,63	34,98	33,44	33,46	32,23	31,48	29,92
Canik		7,03	6,80	6,57	6,45	6,22	6,09	6,06	5,67
Çarşamba	5,77	5,44	4,73	4,87	5,16	4,31	5,01	5,05	5,02
Bafra	5,94	6,21	5,53	5,10	5,55	5,28	4,81	5,08	4,70
Terme	3,07	2,99	2,91	2,97	3,14	2,60	2,72	2,72	3,14
Havza	1,90	1,93	1,65	1,65	1,58	1,67	1,76	1,80	1,70
Vezirköprü	1,09	1,25	1,34	1,28	1,20	1,32	1,31	1,44	1,56
Tekkeköy	2,46	2,38	2,30	2,08	1,89	1,76	1,70	1,59	1,54
19 Mayıs	1,54	1,45	1,47	1,39	0,99	1,14	1,03	0,92	0,90
Kavak	0,99	0,81	0,81	0,62	0,61	0,77	0,75	0,71	0,80
Ladik	0,87	0,97	0,84	0,83	0,73	0,68	0,59	0,60	0,65
Ayvacık	0,59	0,65	0,65	0,72	0,67	0,62	0,61	0,51	0,45
Yakakent	0,32	0,39	0,33	0,31	0,33	0,29	0,29	0,25	0,22
Alaçam	0,45	0,35	0,49	0,47	0,59	0,44	0,32	0,29	0,20
Salıpazarı	0,05	0,05	0,16	0,17	0,18	0,15	0,16	0,16	0,15
Asarcık	0,32	0,34	0,23	0,34	0,25	0,18	0,19	0,15	0,14
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Şekil 3. 2007 yılında Samsun ili ilçelerine göre, Tokat nüfusuna kayıtlı olanların sayıları.

2015 yılında ise Tokat nüfusuna kayıtlı olanların en fazla olduğu ilçe Atakum'dur (Tablo 18). Atakum ilçesinde yaşayan Tokat nüfusuna kayıtlı olanların sayısı 4.735 olup, bunların ildeki tüm Tokatlılara oranı % 43,24'tür (Tablo 19). İlkadım ve Canik ilçeleri, bu bakımdan Atakum'u izlemektedir. 2015 yılı verilerine göre, Samsun ilinde Tokat nüfusuna kayıtlı olanların en az olduğu ilçeler ise Asarcık (15) ve Salıpazarı'dır (16).

2016 yılında Samsun'da yaşayıp Tokat nüfusuna kayıtlı olanların en fazla olduğu ilçe yine Atakum'dur (Şekil 4). Atakum'da yaşayan Tokat nüfusuna kayıtlı olanların sayısı 5.030 olup, bu ilçeyi İlkadım (3.298) ve Canik (627) izlemektedir. 2016 yılı verilerine göre Samsun ili ilçeleri arasında Tokat nüfusuna kayıtlı olanların en az bulunduğu ilçeler ise Salıpazarı (16) ve Yakakent'tir (17).

Şekil 4. 2016 yılında Tokat nüfusuna kayıtlı olanların Samsun ilinde ilçelere göre dağılışı

Samsun ilinde ikamet eden Tokat doğumluların sayısı 2014 yılında 9.768 iken, 2015 yılında artarak 10.107'ye çıkmıştır (Tablo 20). Tokat doğumluların ilçelere dağılışına bakıldığında, hem 2014 hem de 2015 yılı verilerine göre ilk sırada Atakum ilçesi yer almaktadır. İlde Tokat doğumluların fazla olduğu diğer ilçeler arasında İlkadım, Çarşamba, Bafra ve Canik yer almaktadır.

Tablo 20. Samsunda İkamet eden Tokat Doğumluların İlçelere Göre Dağılışı

İlçeler	1985	1990	2000	2014		2015	
				Birey	Yüzde	Birey	Yüzde
Atakum				3.572	36,50	3.861	38,20
İlkadım				2.738	27,98	2.692	26,64
Çarşamba				645	6,59	667	6,60
Bafra				658	6,72	632	6,25
Canik				543	5,55	531	5,25
Terme				483	4,94	531	5,25
Havza				221	2,26	227	2,25
Vezirköprü				151	1,54	176	1,74
Ondokuzmayıs				165	1,69	168	1,66
Tekkeköy				154	1,57	157	1,55
Ladik				126	1,29	133	1,32
Ayvacık				121	1,24	119	1,18
Kavak				71	0,73	86	0,85
Asarcık				53	0,54	49	0,48
Alaçam				39	0,40	34	0,34
Salıpazarı				23	0,24	22	0,22
Yakakent				23	0,24	22	0,22
Toplam	**6.037**	**5.993**	**7.116**	**9.786**	**100**	**10.107**	**100**

3.2.3. Samsun İli'nde **Yaşayan Tokatlıların Bazı Sosyoekonomik Özellikleri**

Samsun'a Tokatlılar özellikle 1960'lardan itibaren artan bir şekilde göç etmeye başlamışlardır. Samsun'da ikamet eden ve nüfusa kayıtlı olduğu il Tokat olanların sayısı ise 2007'de 7.914 iken 2015 yılında 10.951'e yükselmiştir.

Samsun'da her yaş grubundan Tokatlı'ya rastlamak mümkündür.

Eğitim, iş, daha uygun iklim şartları, emeklilik sonrası mülk edinme ve yatırım…vb. Tokatlıların Samsun'a başlıca göç ediş nedenlerini oluşturmaktadır.

Samsun'da yaşayan Tokatlılar sanayi, ticaret, eğitim, sağlık…gibi sektörlerde çalışmaktadırlar (Foto 3,4).

Foto 3. 2001 yılında Samsun'a gelmiş olan Duran Yılmaz ve oğlu ticari hayatta başarılı olan Tokatlılar arasında yer almaktadır.

Foto 4. Kendisi de emekli bir öğretmen olan Şamil Caruz uzun süredir ticaret hayatını da başarıyla sürdürmektedir (Karadeniz Kitap Kırtasiye).

4. SONUÇ

Samsun'a Tokatlılar özellikle 1960'lardan itibaren artan bir şekilde göç etmeye başlamışlardır.

Eğitim, iş, daha uygun iklim şartları, emeklilik sonrası mülk edinme ve yatırım…vb. Tokatlıların Samsun'a başlıca göç ediş nedenlerini oluşturmaktadır.

Samsun'da ikamet eden ve nüfusa kayıtlı olduğu il Tokat olanların sayısı ise 2007'de 7.914 iken 2015 yılında 10.951'e yükselmiştir.

Samsun'da ikamet edip, nüfusa kayıtlı olduğu il Tokat olanların % 79'u Samsun şehrinde yaşamaktadır. Bunların sayıca fazla olduğu ilçeler ise sırasıyla Atakum, İlkadım ve Canik'tir.

Tokat dışında nüfus kaydı Tokat olanların yaşadığı iller sıralamasında Samsun 8. sırada yer alır.

2015 yılı verilerine göre Samsun'un göç aldığı iller sıralamasında Tokat 7. sırada bulunmaktadır. 2015 yılı itibariyle Tokat'ın verdiği göç sıralamasında ise 81 il arasında Samsun 5. sırada yer almaktadır.

Samsun'da yaşayan Tokatlılar sanayi, ticaret, eğitim, sağlık…gibi sektörlerde çalışmaktadırlar.

KAYNAKÇA

DİE, 1980, Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

DİE, 1985, Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

DİE, 1990, Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

DİE, 2000, Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

İpek, N., 2000, Mübadele ve Samsun. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

İpek, N., 2006, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler. Serander Yayını, Trabzon.

Tatlıdil, E., 1988, Göç ve Kentsel Gelişme; Samsun Örneği. I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, OMÜ Eğitim Fak. Yay. s. 351-373, Samsun.

TÜİK, 2007-2015, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri. Ankara.

Uzuneminoğlu, H., 1992, 1990 Genel Nüfus Sayımı ve Samsun İli Nüfusu. OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, s. 279-284, Samsun.

Yılmaz, C., 2007, Samsun İlinde Nüfus Hareketleri. Geçmişten Geleceğe Samsun. Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yay., Cilt:2, Samsun.

Zeybek, H. İ., 2006, "Sosyoekonomik Kriterlere Göre Samsun İlinin Karadeniz Coğrafi Bölgesi ve Türkiye'deki Yeri ", Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu (4-6 Mayıs 2006), 503-519, Samsun.

Samsunluların Türkiye'de İllere Göre Dağılışı (2007-2015)

Arş. Gör. Hasan DİNÇER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Yrd. Doç. Dr. Muhammet BAHADIR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

1. GİRİŞ

Samsun Karadeniz kıyı kuşağının güneyinde merkezi bir konumdadır. Uygun iklimi ve yer şekillerinin olanak sağladığı ulaşım avantajıyla tarih boyunca önemli nüfus hareketlerine sahne olmuştur. Osmanlı Devletinin son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında, elden çıkan topraklarda yaşayanlar ile mübadeleye tabi tutulanların göç ettiği bir ildir. 1970'li yıllara kadar özellikle çevre illerden göç almıştır (Yılmaz, 2007). Bu yıllardan itibaren verdiği göç aldığı göçlerden fazla olmuştur (Yılmaz ve Zeybek, 2016).

Samsun nüfusu 1927'de 260.868 iken 2015 yılında 1.279.884'e yükselmiştir (Zeybek vd., 2017). Fakat bu rakamlara diğer il nüfusuna kayıtlı olmakla beraber Samsun'da ikamet edenler de dahildir. Samsun'un diğer illere verdiği göç sonucunda sahip olduğu kayıtlı nüfus ile ilde yaşayan güncel nüfus arasında da önemli bir fark bulunmaktadır. Nitekim 2007 yılında 1.733.175 olan Samsun'a kayıtlı nüfus 2015 yılında 1.902.575'e yükselmiştir. Fakat Samsun'a kayıtlı olup Samsun'da yaşayan nüfus 2007 yılında 1.046.600 iken 2015 yılında 1.045.241'e gerilemiştir. 2015 yılı itibarıyla 857.334 Samsunlu il dışında yaşmaktadır. İl dışında yaşayan Samsunluların illere göre dağılışlarının incelenmesi bu çalışmanın amacını teşkil etmektedir.

2. YÖNTEM VE MALZEME

Çalışmanın kaynağını oluşturan nüfus verileri Türkiye İstatistik Kurumunun Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) ile nüfus sayım sonuçlarına dayanmaktadır. Kayıtlı olunan ile göre ikamet edilen il verileri 2007 yılından itibaren oluşturulmaya başlandığından çalışmada ilgili yıllara ait veriler kullanılmıştır. Yine ilçeye kayıtlı nüfusun ikamet ettiği il durumu da 2008 yılından itibaren kayıt altına alınmıştır. Elde edilen verilerin kullanılabilmesi için Excel programında tablolar oluşturulmuş, oran ve değişim hesaplamaları yapılmıştır.

Samsunluların il içinde ve dışındaki dağılışlarının ortaya konulması için ArcGIS 10.2 coğrafi bilgi sistemi yazılımında haritalar hazırlanmıştır. Haritalardaki sınır verileri 'Open Street Map' çevrimiçi harita görüntüleyiciden alınmış ve gerekli yerler sayısallaştırılarak düzenlenmiştir. Bu haritalar için 'European Datum 1950' ve 'WGS 1984' koordinat sistemleri kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Samsun İlçe Nüfuslarında İl Dışında İkamet Edenler

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre 2015 yılında Samsun ilçeleri arasında kayıtlı nüfusu en fazla olan Bafra (252.165) ve en az olan ise Yakakent (28.004)'tir (Tablo 1). Fakat ilçeye kayıtlı nüfusta il dışında yaşayanların oranı en fazla olan Ladik (%65,83)'tir. Ladik ilçesini sırasıyla Havza (%65,36), Yakakent (%64,59), Alaçam (%59,31) ve Vezirköprü (%51,39) takip etmektedir. Aynı oranda en düşük değerlere ise sırasıyla Atakum (%23,01), Canik (%26,56) ve İlkadım (31,20) ilçeleri sahiptir. Samsun şehrinden uzaklaştıkça il dışında yaşayan nüfusta artış olduğu görülmektedir (Şekil 1). İl dışında ikamet edenlerin ilçe nüfusuna oranında 2008 ile 2015 yılları arasında artış yaşanmıştır. %10,01 ile en fazla artış Vezirköprü ilçesinde ve en düşük artış ise %1,74 ile Kavak ilçesinde görülmüştür (Tablo 1).

Tablo 1: Samsun ilçelerine kayıtlı nüfusun ikamet durumu ve oranları (2008 ve 2015)

İlçeler	2008			2015			2008-2015 Arası Değişim (%)
	İl Dışında İkamet Eden Nüfus Toplamı	İlçe Nüfusuna Toplam Kayıt	İl Dışında İkamet Edenlerin Oranı (%)	İl Dışında İkamet Eden Nüfus Toplamı	İlçe Nüfusuna Toplam Kayıt	İl Dışında İkamet Edenlerin Oranı (%)	
Ladik	42.326	67.837	**62,39**	48.080	73.033	**65,83**	3,44
Havza	69.231	119.007	58,17	84.601	129.443	65,36	7,18
Yakakent	15.099	25.657	58,85	18.089	28.004	64,59	5,74
Alaçam	45.621	85.597	53,30	54.803	92.404	59,31	6,01
Vezirköprü	76.230	184.235	41,38	105.728	205.732	51,39	**10,01**
Terme	71.602	157.118	45,57	85.891	169.564	50,65	5,08
Bafra	**104.741**	**235.179**	44,54	**123.719**	**252.165**	49,06	4,53
Salıpazarı	26.485	62.965	42,06	31.589	69.144	45,69	3,62
Ondokuzmayıs	20.878	49.740	41,97	24.231	54.547	44,42	2,45
Çarşamba	79.646	225.003	35,40	98.684	243.437	40,54	5,14
Asarcık	9.764	31.970	30,54	13.362	35.661	37,47	6,93
Kavak	29.363	87.257	33,65	33.676	95.146	35,39	1,74
Ayvacık	11.967	47.253	25,33	18.354	52.605	34,89	9,56
Tekkeköy	21.456	73.009	29,39	24.740	79.061	31,29	1,90
İlkadım	49.644	174.774	28,40	57.399	183.979	31,20	2,79
Canik	15.112	64.347	23,49	18.597	70.023	26,56	3,07
Atakum	13.305	63.514	20,95	15.791	68.627	23,01	2,06

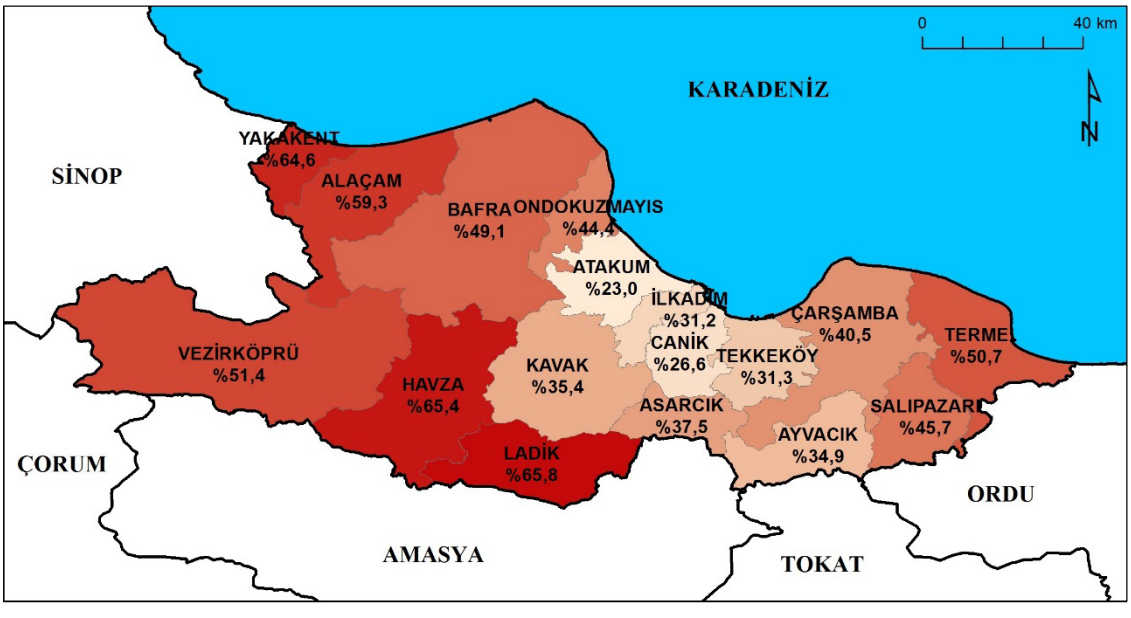

Şekil 1: İl dışında yaşayan Samsun ilçelerine kayıtlıların ilçe nüfusa oranı (2015)

Samsun ilçelerine kayıtlı nüfusun ikamet ettiği illere göre sıralamasına baktığımızda genel olarak Samsun ilk sırada bulunmakla birlikte Yakakent ilçesine kayıtlılarda İstanbul'da yaşayanlar Samsun'da yaşayanlardan daha fazladır (Tablo 2). İstanbul, ikamet sıralamasında genellikle ikinci konumda bulunmaktadır. Fakat Ayvacık ilçesinde Ankara'da ikamet edenler İstanbul'da ikamet edenlerden daha fazladır. En fazla ikamet edilen 3. iller arasında Ankara'dan sonra sırasıyla Bursa, Kocaeli, İstanbul ve Tekirdağ yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Samsun ilçelerine kayıtlı nüfusun il dışında en fazla ikamet ettiği ilk 10 il ve miktarı (2015)

	İller	Alaçam		İller	Asarcık		İller	Atakum
1	Samsun	37.601	1	Samsun	22.299	1	Samsun	52.836
2	İstanbul	30.987	2	İstanbul	6.106	2	İstanbul	6.243
3	Bursa	10.617	3	Ankara	1.257	3	Bursa	1.543
4	Tekirdağ	2.505	4	Bursa	1.162	4	Ankara	1.150
5	Ankara	1.537	5	Amasya	717	5	Kocaeli	1.084
6	Kocaeli	1.270	6	Kocaeli	672	6	Tekirdağ	559
7	İzmir	1.162	7	Tekirdağ	532	7	İzmir	504
8	Yalova	801	8	İzmir	528	8	Ordu	339
9	Sinop	562	9	Antalya	487	9	Antalya	299
10	Antalya	474	10	Aydın	223	10	Sakarya	255
	İller	**Ayvacık**		**İller**	**Bafra**		**İller**	**Canik**
1	Samsun	34.251	1	Samsun	128.446	1	Samsun	51.426
2	Ankara	5.661	2	İstanbul	65.712	2	İstanbul	9.525
3	İstanbul	5.290	3	Bursa	22.495	3	Ankara	1.211
4	İzmir	767	4	Tekirdağ	6.311	4	Kocaeli	1.047
5	Tekirdağ	577	5	Ankara	5.143	5	Bursa	984
6	Bursa	549	6	Kocaeli	3.574	6	İzmir	549
7	Antalya	513	7	İzmir	3.031	7	Tekirdağ	427
8	Kocaeli	465	8	Antalya	1.534	8	Antalya	417
9	Eskişehir	338	9	Sinop	1.355	9	Ordu	400
10	Tokat	277	10	Ordu	1.106	10	Trabzon	273
	İller	**Çarşamba**		**İller**	**Havza**		**İller**	**İlkadım**
1	Samsun	144.753	1	Samsun	44.842	1	Samsun	126.580
2	İstanbul	59.455	2	İstanbul	38.494	2	İstanbul	25.077
3	Ankara	9.706	3	Ankara	8.257	3	Ankara	7.295
4	Kocaeli	3.460	4	Tekirdağ	7.472	4	İzmir	3.434
5	Bursa	3.379	5	Bursa	5.721	5	Antalya	2.192
6	Tekirdağ	3.147	6	Kocaeli	5.113	6	Bursa	2.017
7	İzmir	1.991	7	Amasya	4.628	7	Kocaeli	1.899
8	Ordu	1.898	8	İzmir	4.413	8	Ordu	1.338
9	Antalya	1.794	9	Antalya	931	9	Muğla	1.034
10	Sakarya	633	10	Balıkesir	792	10	Trabzon	781

	İller	Kavak		İller	Ladik		İller	Ondokuzmayıs
1	Samsun	61.470	1	Samsun	24.953	1	Samsun	30.316
2	İstanbul	10.979	2	İstanbul	22.450	2	İstanbul	11.776
3	Kocaeli	7.674	3	Ankara	6.128	3	Bursa	4.539
4	Bursa	3.006	4	Amasya	3.880	4	Kocaeli	1.744
5	Ankara	2.714	5	Bursa	3.827	5	İzmir	983
6	Tekirdağ	1.051	6	Kocaeli	2.672	6	Ankara	802
7	Amasya	851	7	İzmir	1.953	7	Tekir-dağ	531
8	İzmir	826	8	Antalya	644	8	Antalya	285
9	Ordu	470	9	Tekir-dağ	489	9	Sakarya	272
10	Tokat	415	10	Tokat	420	10	Trabzon	213
	İller	**Salıpazarı**		**İller**	**Tekkeköy**		**İller**	**Terme**
1	Samsun	37.555	1	Samsun	54.321	1	Samsun	83.673
2	İstanbul	25.087	2	İstanbul	12.699	2	İstanbul	54.771
3	Tekirdağ	748	3	Ankara	1.698	3	Bursa	4.821
4	Bursa	688	4	Kocaeli	1.138	4	Ordu	4.043
5	Ankara	620	5	Bursa	1.123	5	Ankara	3.180
6	Kocaeli	575	6	Tekir-dağ	889	6	Kocaeli	2.633
7	Ordu	385	7	İzmir	814	7	Tekir-dağ	2.355
8	İzmir	341	8	Aydın	600	8	İzmir	1.586
9	Antalya	227	9	Ordu	490	9	Antalya	1.229
10	Sakarya	148	10	Yalova	428	10	Sakarya	714
	İller	**Vezirköprü**		**İller**	**Yakakent**			
1	Samsun	100.004	1	İstanbul	14.165			
2	İstanbul	27.470	2	Samsun	9.915			
3	Ankara	20.159	3	Kocaeli	1.189			
4	Bursa	14.691	4	Bursa	615			
5	Tekirdağ	9.469	5	Ankara	350			
6	Eskişehir	5.074	6	Sinop	211			
7	İzmir	4.093	7	İzmir	186			
8	Amasya	3.606	8	Antalya	109			
9	Kocaeli	2.668	9	Tekir-dağ	104			
10	Kastamonu	2.639	10	Yalova	100			

3.2. Samsunluların Diğer İl ve İlçelere Göre Dağılışı

Çeşitli sebeplerden dolayı Samsun'dan göç etmiş Samsunlular özellikle Marmara Bölgesi illerinde çoğunlukla yaşamaktadırlar. Ankara, İzmir, Amasya gibi illerde de önemli miktarda Samsunlu ikamet etmektedir. Diğer taraftan güncel nüfusunda Samsunlu bulunmayan il yoktur.

2007 yılında Samsun nüfusuna kayıtlıların %60,39'u Samsun'da yaşamaktayken, bu oran 2015 yılında %54,94'e düşmüştür (Tablo 3). Bu düşüş, yeni göç edenlerin etkisinin yanında il dışında yaşayan nüfusun doğal artışından da kaynaklanmaktadır. İstanbul, Samsun'dan sonra en fazla Samsunlunun yaşadığı ildir. İstanbul'da yaşayan Samsunlu sayısında 2007-2015 yılları arasında 50.000'den fazla artış olmakla birlikte il dışında yaşayanlar arasındaki oranı %54,22'den %49,72'ye gerilemiştir. Samsunluların il dışında en fazla ikamet ettiği iller 2007 yılında sırasıyla İstabul (%54,22), Bursa (%9,14), Ankara

(%7,90), Kocaeli (%4,24) ve İzmir (%3,25)'dir (Tablo 3, Şekil 2). 2015 yılında ise Tekirdağ (%4,42)'da yaşayan Samsunluların oranı İzmir (%3,17)'de yaşayanlardan daha fazladır (Tablo 3, Şekil 3). 2007 ve 2015 yılları arasında en fazla Tokat (%-0,45) ve Trabzon (%-0,30) illerinde yaşayan Samsunlu sayısında azalma olmuştur (Tablo 3).

Tablo 3: Samsun iline kayıtlı nüfusun illere göre ikamet durumu ve oranları (2007 ve 2015)

İller	2007			2015			2007-2015 Arası Değişim
	Samsun'a Kayıtlı Nüfus	Toplam Nüfusa Oranı (%)	İl Dışında İkamet Edenlerin Oranı (%)	Samsun'a Kayıtlı Nüfus	Toplam Nüfusa Oranı (%)	İl Dışında İkamet Edenlerin Oranı (%)	
Toplam	**1.733.175**	**100**	**100**	**1.902.575**	**100**	**100**	-
Samsun	1.046.600	60,39	-	1.045.241	54,94	-	-
İstanbul	372.257	21,48	54,22	426.286	22,41	49,72	-4,50
Bursa	62.732	3,62	9,14	81.777	4,30	9,54	0,40
Ankara	54.221	3,13	7,90	76.868	4,04	8,97	1,07
Kocaeli	29.126	1,68	4,24	38.877	2,04	4,53	0,29
Tekirdağ	18.976	1,09	2,76	37.935	1,99	4,42	1,66
İzmir	22.315	1,29	3,25	27.161	1,43	3,17	-0,08
Diğer İller	126.948	7,32	18,49	168,430	8,85	19,65	

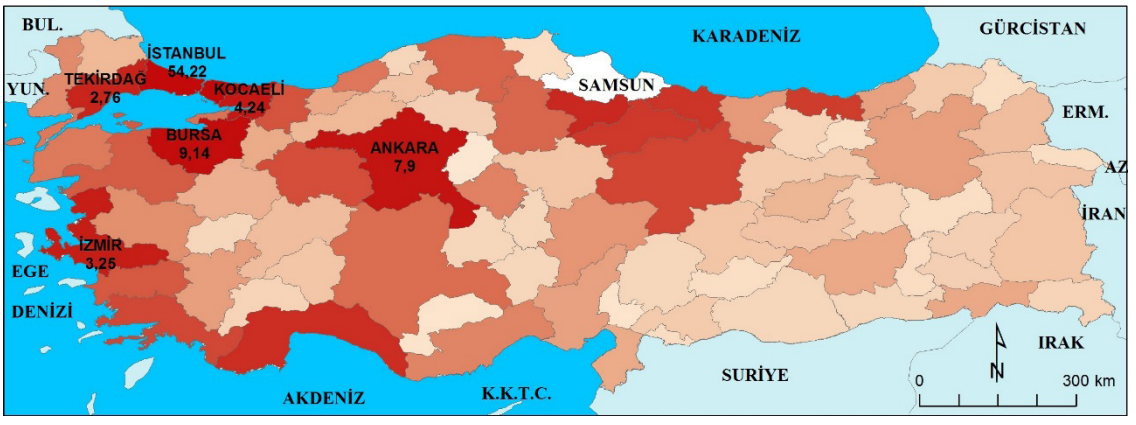

Şekil 2: İl dışında yaşayan Samsunluların en fazla ikamet ettikleri iller ve oranları (%) (2007)

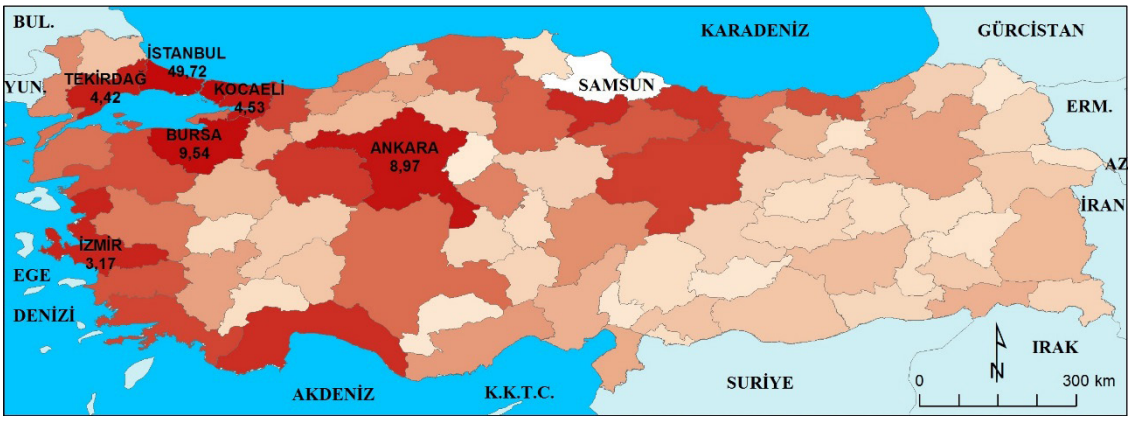

Şekil 3: İl dışında yaşayan Samsunluların en fazla ikamet ettikleri iller ve oranları (%) (2015)

2015 yılı ADNKS verilerine göre İstanbul ilinde 426.286 Samsunlu yaşamaktadır. İstanbul ilçeleri arasında en fazla Samsun nüfusuna kayıtlıların yaşadığı ilçe Esenyurt (%8,29)'tur. Esenyurt'u sırasıyla Bağcılar (%7,42), Küçükçekmece (%6,69), Pendik (%4,99), Esenler (%4,69), Kağıthane (%4,51), Gaziosmanpaşa (%3,96) ve Ümraniye (%3,57) ilçeleri takip etmektedir (Şekil 4). Merkezden uzak Adalar

(%0.03), Çatalca (%0,16) ve Şile (%0,16) gibi ilçelerde en az sayıda Samsunlu yaşamaktadır (Şekil 4). Fakat çoğunlukla iş merkezlerinin bulunduğu Beşiktaş (%0,68), Bakırköy (%0,82), Zeytinburnu (%1,30), Beyoğlu (%1,31), Şişli (%1,32) ve Fatih (%1,35) gibi ilçelerde de az sayıda Samsunlu bulunmaktadır (Şekil 4). Merkezi ilçeleri çevreleyen ilçelere baktığımızda en fazla Samsunlunun buralarda ikamet ettiği görülmektedir. Bu durum göstermektedir ki diğer İstanbul halkı gibi Samsunlular da iş yerine uzak olsa da konut fiyatlarının nispeten düşük olduğu ilçeleri tercih etmektedirler.

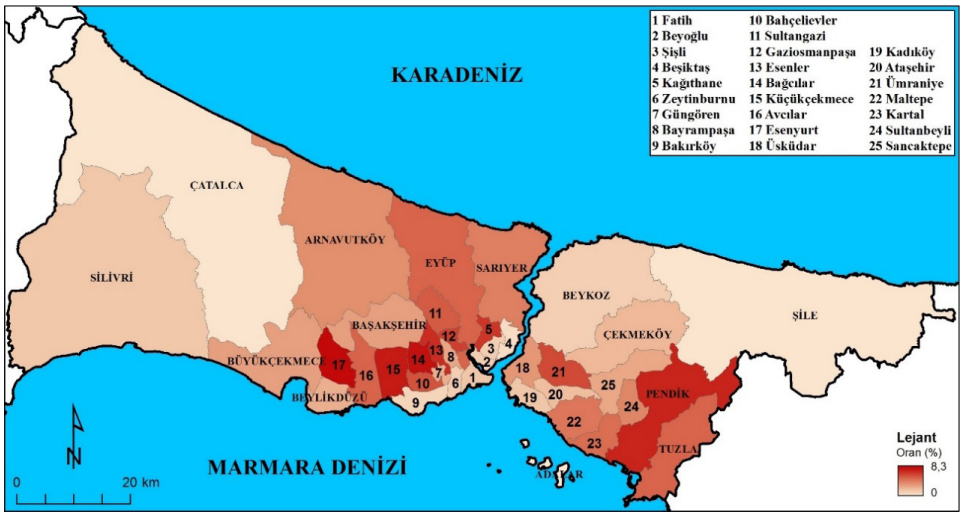

Şekil 4: İstanbul'da yaşayan Samsunluların ilçelere göre dağılışı

Samsun dışında en çok Samsunlunun yaşadığı ikinci il konumunda bulunan Bursa'da ise 2015 yılında 81.777 Samsun nüfusuna kayıtlı insan ikamet etmektedir. Bu rakamın önemli bir kısmı Bursa şehrinde yaşamaktadır. Merkez ilçeler olan Osmangazi (%45,9) ve Yıldırım (%32,0) en fazla Samsunluya ev sahipliği yapmaktadır (Şekil 5). Bunları da sırasıyla Nilüfer (%9,1) ve Gürsu (%4,2) ilçeleri takip etmektedir (Şekil 5). Bursa'daki sanayi kuruluşlarının da bu ilçelerde yoğunlaşması Samsunluların neden buraya göç ettikleri hakkında fikir vermektedir. Bursa'nın güney ilçeleri olan Harmancık (%0,01), Büyükorhan (%0,03), Keles (%0,04) ve Orhaneli (%0,04) ise en az Samsunlunun yaşadığı yerlerdir (Şekil 5).

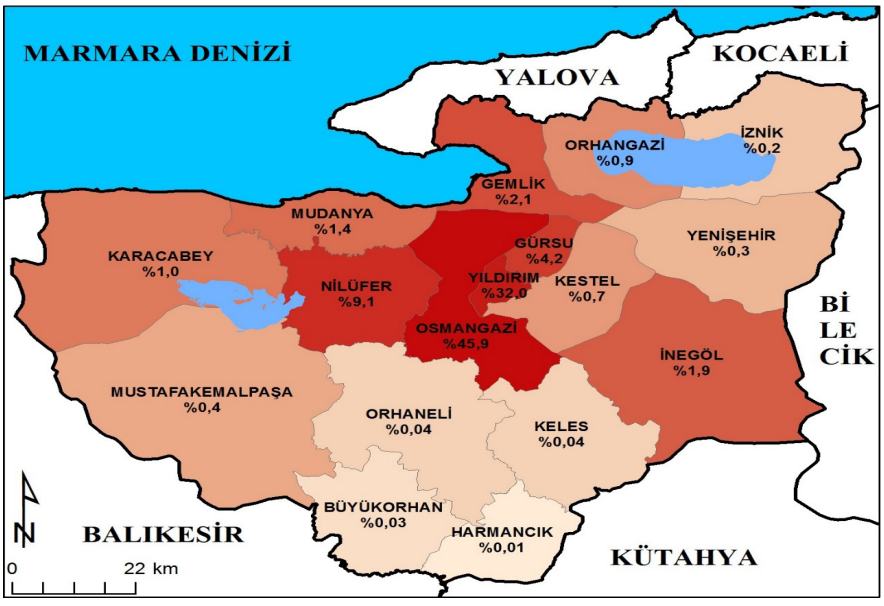

Şekil 5: Bursa'da yaşayan Samsunluların ilçelere göre dağılışı

Ankara ilinde ikamet eden Samsunlu sayısı 2015 yılında 76.868'e ulaşmıştır. En fazla Samsunlunun yaşadığı ilçeler sırasıyla Çankaya (%17,28), Keçiören (%16,52), Etimesgut (%14,68), Sincan (%12,10), Mamak (%11,47) ve Yenimahalle (%11,27)'dir (Şekil 6). Ankara şehrini oluşturan bu ilçelerden

uzaklaştıkça Samsunlu sayısında azalma görülmektedir (Şekil 6). Evren ilçesinde sadece 3 Samsun nüfusuna kayıtlı insan yaşamaktadır. En az sayıda Samsunlunun yaşadığı diğer ilçeler ise sırasıyla Güdül (%0,02), Çamlıdere (%0,03), Bala (%0,04) ve Kalecik (%0,04)'tir (Şekil6).

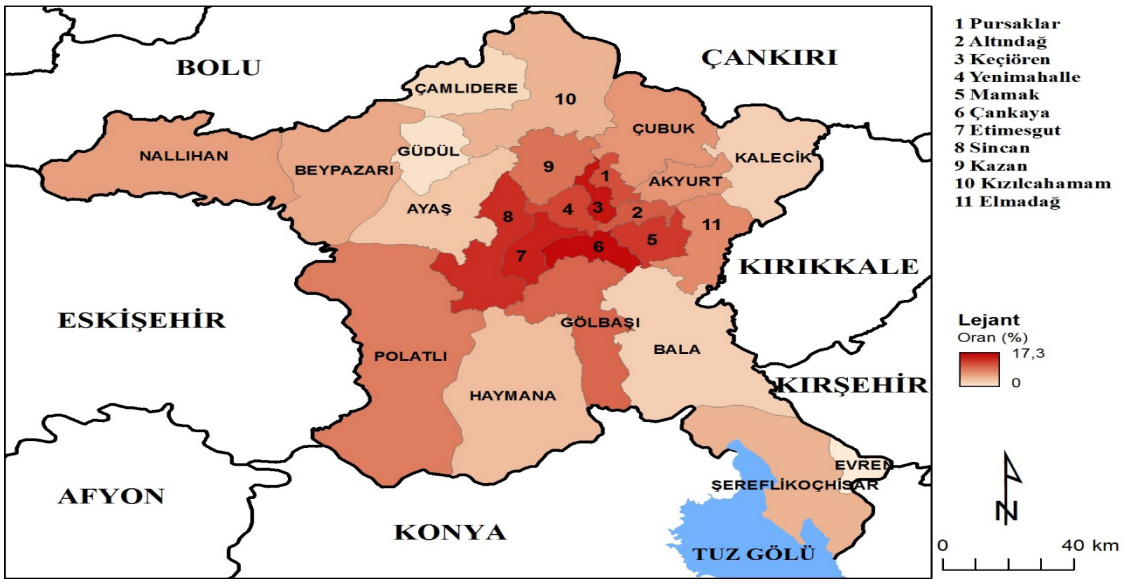

Şekil 6: Ankara'da yaşayan Samsunluların ilçelere göre dağılışı

Kocaeli'nde 2015 verilerine göre 38.877 Samsun nüfusuna kayıtlı insan yaşamaktadır. Bunların yarısından fazlası Gebze (%43,4), Darıca (%12,3) ve Çayırova (%8,2) ilçelerinde bulunmaktadır (Şekil 7). Bu ilçeler İstanbul'a en yakın konumda olmakla beraber sanayi ve liman faaliyetlerinin yoğun olduğu yerlerdir. En az Samsunlunun yaşadığı ilçe ise %0,06'lık oranıyla Kandıra'dır (Şekil 7).

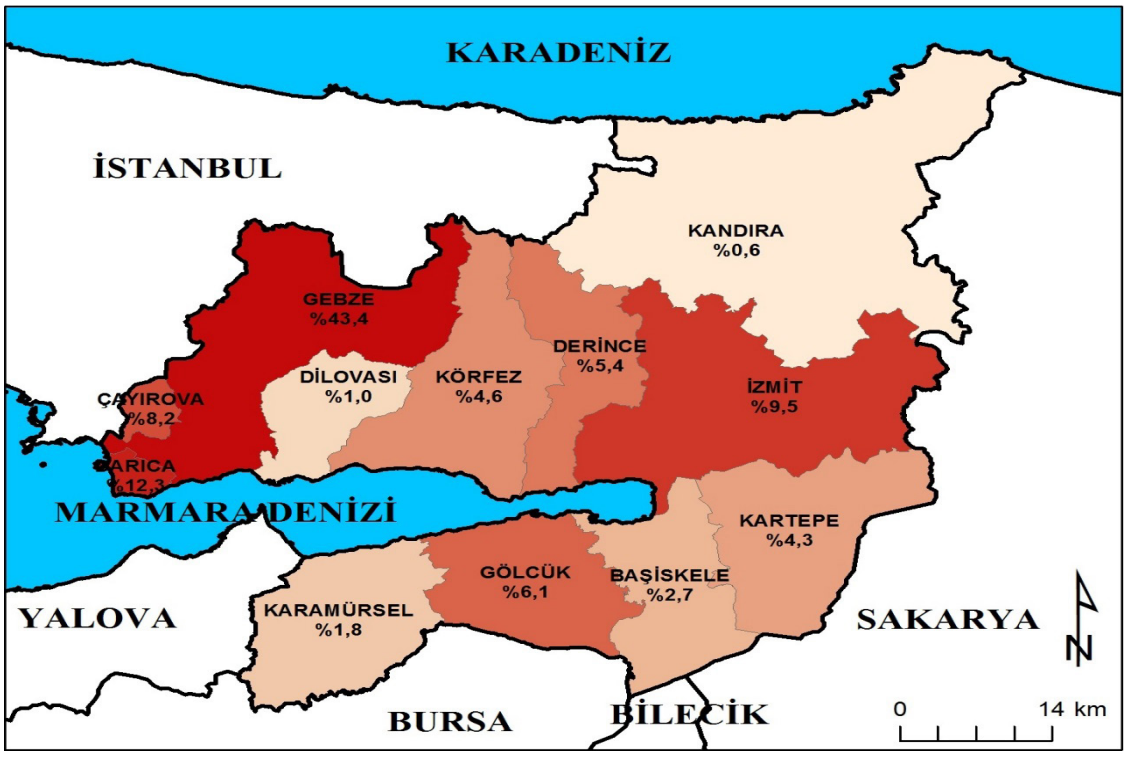

Şekil 7: Kocaeli'nde yaşayan Samsunluların ilçelere göre dağılışı

Tekirdağ ilinde yaşayan Samsunlu sayısı 2007-2015 yılları arasında iki katına çıkmıştır. İstanbul'a yakın olmaları ve Avrupa yolu üzerinde bulunmalarından dolayı Çorlu ve Çerkezköy şehirlerinde sanayi kuruluşları çok fazladır. Tekirdağ'ın büyükşehir olmasından sonra bu şehirler idari Çorlu, Ergene, Çerkezköy ve Kapaklı ilçelerine bölünmüşlerdir. Bahsi geçen ilçelerde Tekirdağ'da yaşayan

Samsunluların %88'i bulunmaktadır (Şekil 8). En az Samsunlunun yaşadığı ilçeler ise Hayrabolu (%0,3), Şarköy (%0,4) ve Malkara (%0,5)'dır (Şekil 5).

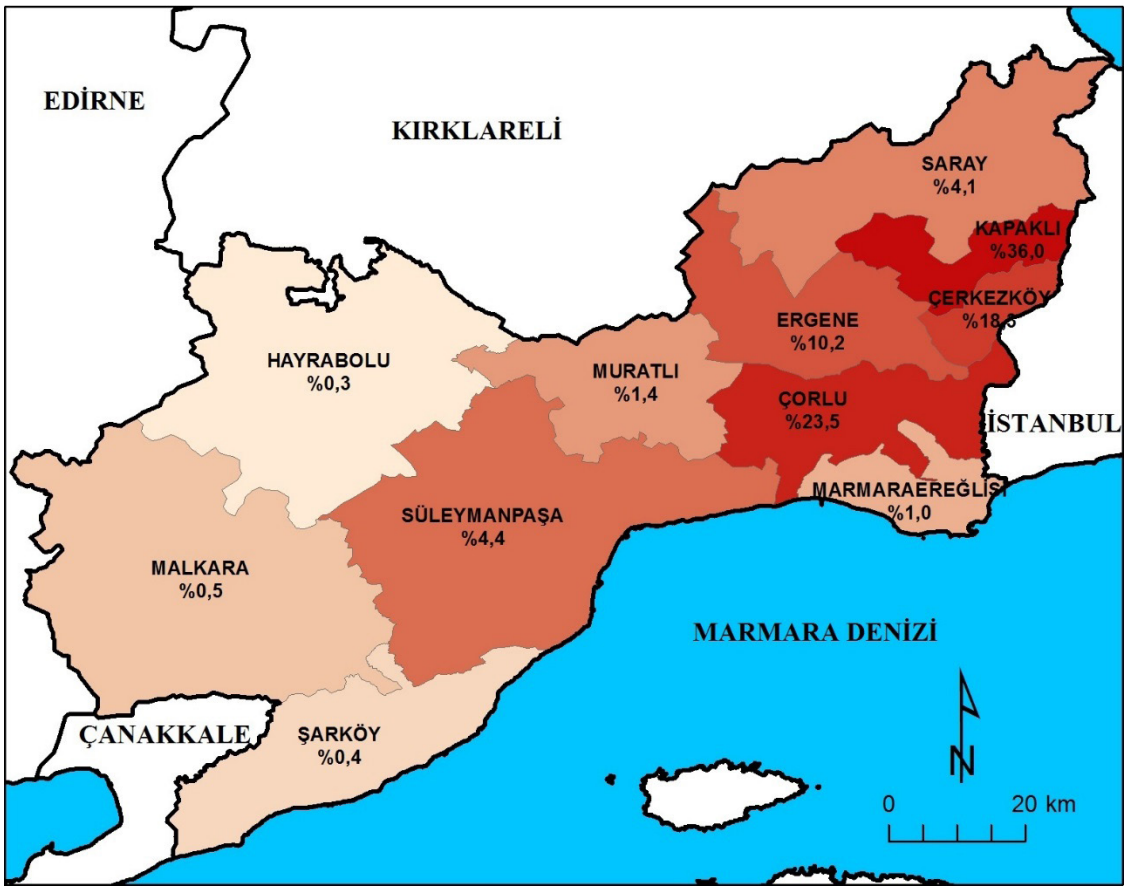

Şekil 8: Tekirdağ'da yaşayan Samsunluların ilçelere göre dağılışı

4. SONUÇ

Samsun, sahip olduğu coğrafi konumu ve nüfusuyla Türkiye'nin en önemli illerinden biridir. Tarih boyunca çevresinden göç almasına rağmen özellikle 1950'lerden itibaren önemli miktardan göç vermiştir. Nitekim 2015 yılında il nüfusuna kayıtlı kişi sayısı 1.902.575 olmasına karşın bu nüfusun 857.334'ü il dışında ikamet etmektedir.

2015 ADNKS verilerine göre Bafra, 123.719 kişiyle il dışında en fazla nüfusu bulunan ilçedir. Fakat ilçeye kayıtlı nüfusa oranına baktığımızda Ladik, %65,83 ile nüfusunun çoğu il dışında yaşayan ilçelerin başında gelmektedir. Ladik, Havza, Yakakent, Alaçam, Vezirköprü ve Terme ilçe nüfuslarına kayıtlıların %50'den fazlası il dışında ikamet etmektedir. Atakum ve Canik'te ise il dışında yaşayanların oranı %30'dan az olan ilçelerdir.

İl dışında yaşayan Samsunlular özellikle sanayi sektörünün gelişmiş olduğu batı illerinde diğer illere göre sayıca daha fazladırlar. Samsun'da ikamet eden Samsun nüfusuna kayıtlıların oranı %54,95 iken Marmara Bölgesi illeri toplamındaki oran ise %29,33'tür. İstanbul, Bursa, Ankara, Kocaeli ve Tekirdağ gibi illere iş bulmak için göç ettikleri anlaşılmaktadır. Bu iller içerisinde de yine sanayi faaliyetlerinin yoğun olduğu ilçelerde ikamet etmektedirler.

KAYNAKÇA

TÜİK, 2007-2015, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri. Ankara.

Yılmaz, C., 2007, Samsun İlinde Nüfus Hareketleri. Geçmişten Geleceğe Samsun. Samsun

Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yay., Cilt:2, Samsun.

Yılmaz, C. ve Zeybek, H. İ., 2016, Samsun Coğrafyası, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.

Zeybek, H. İ., Uzun, A., Yılmaz, C., Aylar, F., Bahadır, M, Dinçer, H. ve Hatipoğlu, İ. K., 2017, Yakın Dönemde (2008-2015) Samsun'a Olan İç Göçlerin İller İtibariyle Dağılışı, VII. Uluslararası Canik Sempozyumu: Geçmişten Günümüze Göç (17-19 Şubat 2017), Samsun.

Samsun İline Göçlerde Amasyalıların Rolü

Arş. Gör. Hasan DİNÇER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Arş. Gör. İlter Kutlu HATİPOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

1. GİRİŞ

Nüfus özelliklerinin araştırılması geleceğe yönelik eğilimlerin saptanabilmesi açısından önemlidir. Böylelikle gerekli önlemler alınabilmekte ve ortaya çıkabilecek sorunlar engellenmektedir.

Eski çağlardan beri önemli bir ticaret merkezi olan Samsun, nüfus hareketlerinden sürekli olarak etkilenmiştir. 1927 sayımı sonucunda Samsun nüfusunun 260.868 olduğu tespit edilmiştir. Bu tarihten itibaren çeşitli etkenlerle göç almıştır. Çevre illerden aldığı göçler de il nüfusunun artmasında etkili olmuştur. 2016 yılına gelindiğinde il nüfusu 1.295.927'ye yükselmiştir. Nüfusun bu seviyede artmasında etkili olan diğer il nüfusuna kayıtlıların Samsun'daki miktarı ve dağılışları arasında Amasyalıların rolünün incelenmesi bu çalışmanın temel amacıdır. Bu çalışmada Samsun nüfusunda diğer illere kayıtlıların miktarı, Amasyalıların Samsun'daki dağılışları ve Amasya-Samsun arasındaki göçler sırasıyla incelenmiştir.

2. YÖNTEM VE MALZEME

Çalışma hazırlanırken temel olarak Devlet İstatistik Enstitüsünün 1985, 1990 ve 2000 yılı nüfus sayım sonuçları ve adı Türkiye İstatistik Kurumu olarak değiştirilen ilgili birimin 2007 yılından itibaren başlatılan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)'nin 2007-2016 yılları arasındaki kayıtları kullanılmıştır. Bu verilerin harmanlanması, Samsun ile Amasya illeriyle alakalı olanların kullanılabilmesi için Excel programında tablolar oluşturulmuş ve oranlar hesaplanmıştır.

Elde edilen verilerin dağılışlarının tespit edilebilmesi için ArcGIS 10.2 coğrafi bilgi sistemi yazılımında haritalar hazırlanmıştır. Bu haritalarda kullanılan sınırlar 'Open Street Map' çevrimiçi haritalarından alınmış ve gerekli yerler sayısallaştırılarak tekrar düzenlenmiştir. Haritalarda 'European Datum 1950' koordinat sistemi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Samsun'da İkamet Eden Diğer İllere Kayıtlı Nüfus

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre 2016 yılında Samsun'da ikamet eden Samsun

nüfusuna kayıtlılar miktar olarak en fazla İlkadım, Bafra ve Çarşamba ilçelerinde yaşamaktadır (Tablo 1). Diğer il nüfusuna kayıtlı olup Samsunda ikamet edenler ise en çok Atakum, İlkadım ve Canik ilçelerinde yaşamaktadır (Tablo 1). İl genelinde ikamet eden diğer il nüfusuna kayıtlıların %68,32'si Atakum ve İlkadım ilçelerinde bulunmaktadır (Tablo 1, Şekil 1). İlçe nüfusları içerisinde oranlandığında ise %45,68 ile Atakum diğer il nüfusuna kayıtlıların en yüksek oranda ikamet ettiği ilçedir (Tablo 1, Şekil 2). Atakum'u sırasıyla İlkadım (%23,99) ve Canik (%20,37) ilçeleri takip etmektedir.

Tablo 1: Samsun'da ikamet eden ve Samsun ile diğer il nüfuslarına kayıtlıların ilçelere göre miktarları ve oranları (2016)

İlçeler	Samsun'a Kayıtlı Nüfus	Diğer İllere Kayıtlı Nüfus	Toplam	Diğer İl Nüfusuna Kayıtlıların İlçe Nüfusuna Oranı (%)	Diğer İl Nüfusuna Kayıtlıların İl Nüfusuna Oranı (%)
Atakum	96.229	80.932	177.161	45,68	35,20
İlkadım	241.386	76.169	317.555	23,99	33,12
Canik	77.358	19.789	97.147	20,37	8,61
Bafra	128.228	13.100	141.328	9,27	5,70
Çarşamba	126.924	10.509	137.433	7,65	4,57
Terme	61.738	9.693	71.431	13,57	4,22
Tekkeköy	44.809	5.161	49.970	10,33	2,24
Vazirköprü	93.634	3.367	97.001	3,47	1,46
Ondokuzmayıs	21.322	3.324	24.646	13,49	1,45
Havza	38.195	2.638	40.833	6,46	1,15
Kavak	19.020	1.075	20.095	5,35	0,47
Alaçam	24.847	1.005	25.852	3,89	0,44
Ladik	15.411	969	16.380	5,92	0,42
Yakakent	7.842	767	8.609	8,91	0,33
Salıpazarı	18.106	584	18.690	3,12	0,25
Ayvacık	19.626	539	20.165	2,67	0,23
Asarcık	16.662	328	16.990	1,93	0,14
Toplam	1.051.337	229.949	1.281.286		

Kaynak: TÜİK, 2016, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri. Ankara.

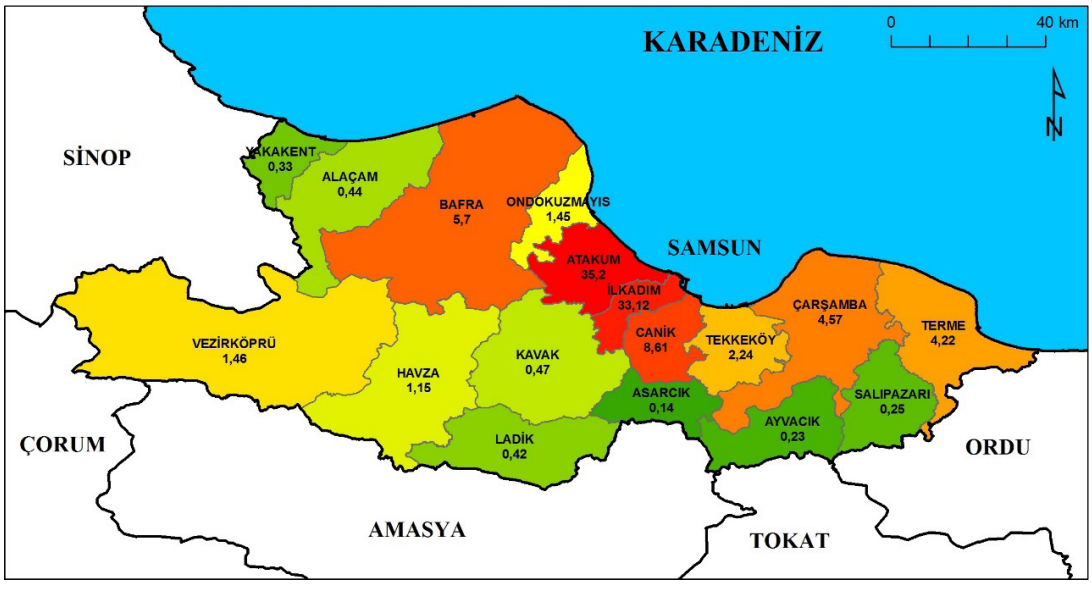

Şekil 1: Diğer il nüfusuna kayıtlıların Samsun nüfusuna oranlarının ilçelere dağılışı (%) (2016)

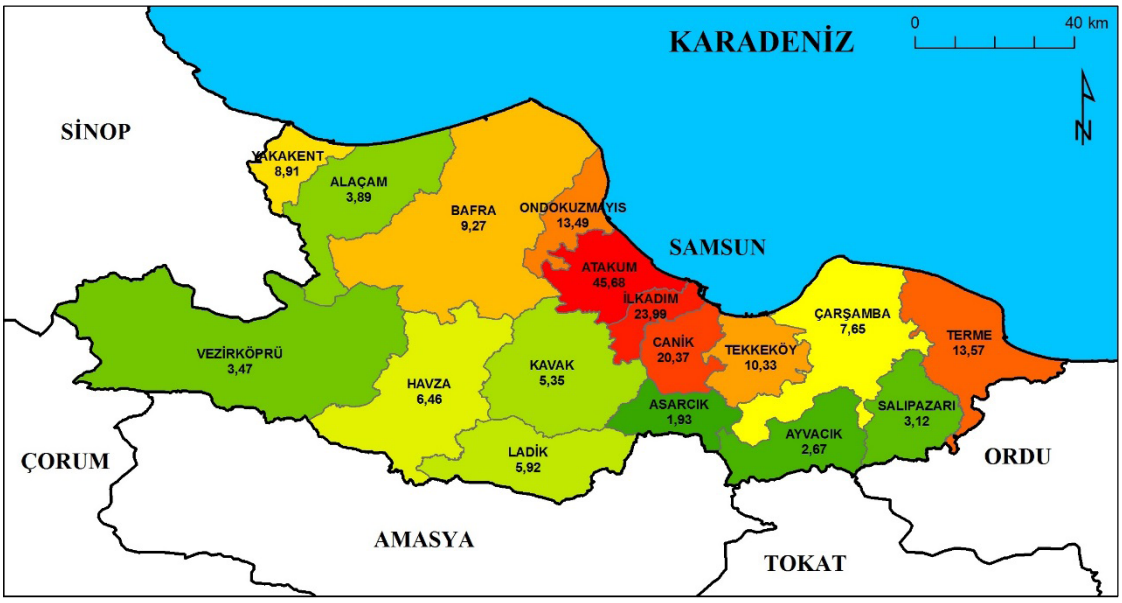

Şekil 2: Samsunda ikamet eden diğer il nüfusuna kayıtlıların bulundukları ilçe nüfusuna oranı (%) (2016)

Samsun'da ikamet eden Samsunlular 2016 yılında nüfusun %82,05'ini oluşturmaktadırlar. Özellikle yerleşim yeri olarak Samsun şehrini tercih eden diğer illere kayıtlıların Samsun il genelindeki oranı ise %17,95'tir. Samsun'da ikamet eden diğer il nüfusuna kayıtlılar arasında en yüksek orana %3,59 ile Ordulular sahiptir. Ordu'yu sırasıyla Trabzon (%3,08), Amasya (%1,13), Giresun (%1,01), Rize (%0,94) ve Tokat (%0,88) illeri takip etmektedir. Samsun'daki nüfusun %10,62'sinin kayıtlı olduğu bu iller aynı zamanda Samsun'un güney komşularıyla Karadeniz kıyısı boyunca doğusunda bulunan illere tekabül etmektedir (Şekil 3). Yılmaz (2007) Samsun'un komşu illerden ve Doğu Karadeniz illerinden 1980'e kadar göç aldığını fakat bu tarihten sonra göçlerin azaldığını belirtmiştir.

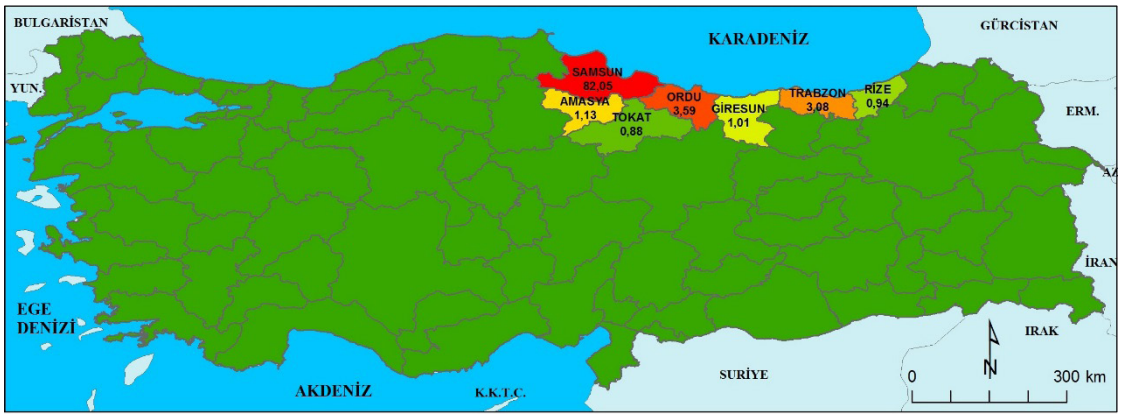

Şekil 3: Samsun'da ikamet eden nüfusun en fazla kayıtlı oldukları çevre illere göre oranları (2016)

3.2. Samsun'da Amasyalılar

Ulaşım açısından yakın oluşu, denize kıyısının bulunması, gelişmiş sağlık ve eğitim sektörü gibi özellikleriyle Samsun, Amasyalıların göç ettiği iller arasında önemli bir yere sahiptir.

Amasya nüfusuna kayıtlı kişi sayısı 2007 yılında 577.270 iken 2016 yılında 632.199'a yükselmiştir (Tablo 2). Amasya nüfusuna kayıtlı olanların yarıdan fazlası il dışında ikamet etmektedir. 2007 yılında kayıtlı nüfusun %47,36'sı Amasya'da ikamet ederken, 2015 yılında bu oran %41,52'ye gerilemiştir (Tablo 2). Amasya dışında yaşayan Amasyalıların en çok tercih ettiği iller sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir ve Samsun'dur (Tablo 2, Şekil 4). İl dışında yaşayan Amasyalıların yaklaşık yarısı İstanbul'da bulunmaktadır. 2016 yılı verilerine göre Amasyalıların yaşamak için en az tercih ettiği iller ise sırasıyla Kilis, Ardahan, Karaman, Bayburt ve Iğdır'dır (Tablo 2).

Samsun'da yaşayan Amasyalı sayısı 2007 ile 2015 yılları arasında 11.747'den 14.489'a ve il dışında yaşayan Amasya nüfusuna oranları da %3,87'den %3,92'ye yükselmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Amasyalıların illere göre ikamet durumu (2007 ve 2016)

İller	2007			2016		
	Amasya'ya Kayıtlı Nüfus	Toplam Nüfusa Oranı (%)	İl Dışında İkamet Edenlerin Oranı (%)	Amasya'ya Kayıtlı Nüfus	Toplam Nüfusa Oranı (%)	İl Dışında İkamet Edenlerin Oranı (%)
Toplam	**577.270**	**100**	**100**	**632.199**	**100**	**100**
Amasya	273.423	47,36	-	262.511	41,52	-
İstanbul	151.564	26,26	49,88	179.080	28,33	48,44
Ankara	39.053	6,77	12,85	48.280	7,64	13,06
İzmir	20.675	3,58	6,80	23.824	3,77	6,44
Samsun	11.747	2,03	3,87	14.489	2,29	3,92
Kocaeli	9.591	1,66	3,16	13.315	2,11	3,60
Bursa	8.071	1,40	2,66	10.557	1,67	2,86
Antalya	5.831	1,01	1,92	8.881	1,40	2,40
Çorum	7.092	1,23	2,33	8.834	1,40	2,39
Tokat	7.032	1,22	2,31	8.080	1,28	2,19
Tekirdağ	4.176	0,72	1,37	7.551	1,19	2,04
Diğer İller	39.015	6,76	12,85	46.797	7,41	12,66

Kaynak: TÜİK, 2007-2016, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri. Ankara.

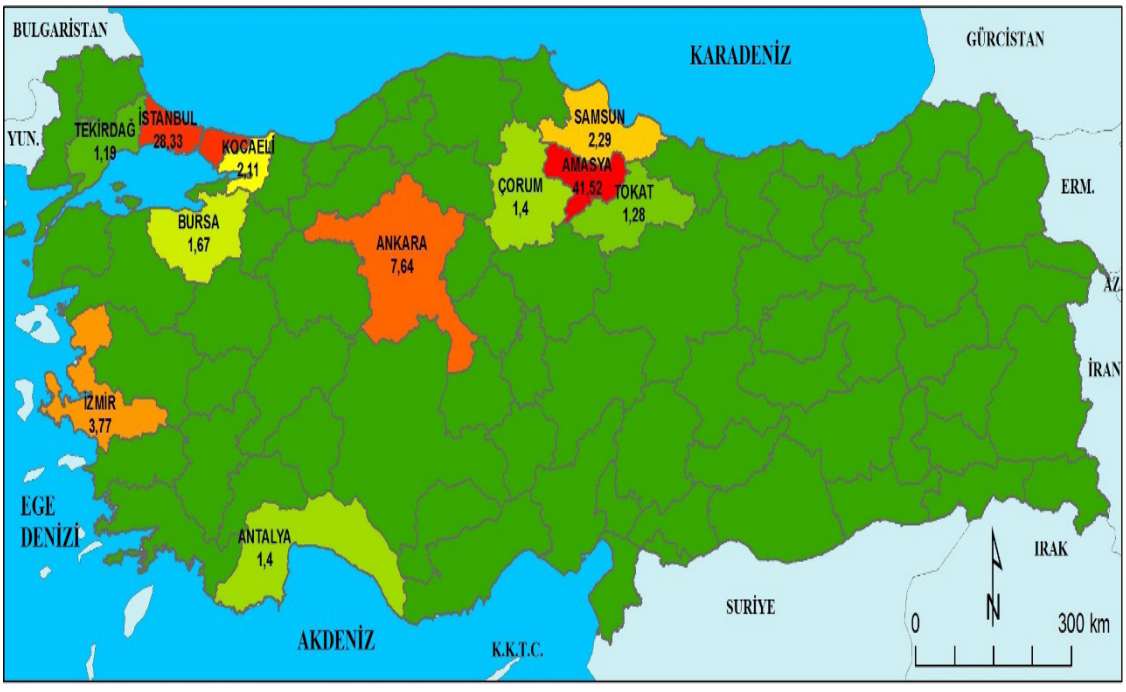

Şekil 4: Amasyalıların en fazla ikamet ettiği iller (2016)

Samsun'da ikamet eden Amasya doğumlular 1985 yılı sayım sonuçlarına göre 7.059 iken 2015'te bu rakam 12.786'ya yükselmiştir (Tablo 3). İlçe bazında kayıt alınan 2015 yılında Amasya doğumluların en fazla ikamet ettiği ilçe Atakum olmuştur (Tablo 3). 4.037 Amasya doğumlunun yaşadığı Atakum'u sırasıyla İlkadım (3.690) ve Havza (1.945) ilçeleri takip etmiştir (Tablo 3). ADNKS'nde ilçe bazında verisi bulunan 2014 ile 2015 yıları arasında Atakum'da yaşayan Amasyalıların oranı %31,57'ye yükselirken diğer ilçelerde yaşayanların oranlarında düşüş gözlenmiştir (Tablo 3). En az Amasya doğumlunun yaşadığı ilçeler ise Salıpazarı ve Yakakent olmuştur (Tablo 3).

Tablo 3: Samsun'da ikamet eden Amasya doğumlular

İlçeler	1985*	1990*	2000*	2014		2015	
				Amasya Doğumlu Nüfus	Toplam İçindeki Oranı (%)	Amasya Doğumlu Nüfus	Toplam İçindeki Oranı (%)
Toplam	**7.059**	**8.058**	**9.611**	**12.555**	**100,00**	**12.786**	**100,00**
Atakum				3.783	30,13	4.037	31,57
İlkadım				3.705	29,51	3.690	28,86
Havza				1.938	15,44	1.945	15,21
Vezirköprü				656	5,23	668	5,22
Ladik				641	5,11	615	4,81
Canik				518	4,13	519	4,06
Bafra				435	3,46	431	3,37
Çarşamba				239	1,90	231	1,81
Tekkeköy				171	1,36	162	1,27
Ondokuzmayıs				101	0,80	111	0,87
Asarcık				100	0,80	106	0,83
Kavak				81	0,65	88	0,69
Terme				68	0,54	76	0,59
Ayvacık				44	0,35	42	0,33
Alaçam				45	0,36	37	0,29
Yakakent				19	0,15	19	0,15
Salıpazarı				11	0,09	9	0,07

* 1985, 1990 ve 2000 nüfus sayımlarında il geneli için toplam veri kaydı alınmış, 2014 yılından itibaren ilçelere ait veriler kaydedilmiştir.

Kaynak: DİE, 1985, 1990, 2000, Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

TÜİK, 2014-2015, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri. Ankara.

Amasya nüfusuna kayıtlıların Samsun'daki ilçelere göre dağılımına baktığımızda ise 2007 yılında 8.695 Amasyalının yaşadığı merkez ilçe 2008 yılından itibaren idari olarak Atakum, İlkadım ve Canik ilçelerine bölünmüş ve bu ilçelerde yaşayanlar 2016 yılında 11.704'e yükselmiştir (Tablo 4, Şekil 5, Şekil 6). Bu ilçeleri ise sırasıyla Havza, Bafra ve Çarşamba takip etmiştir. Samsun şehrinin genişlemesiyle şehre dahil olmuş Tekkeköy ilçesinde ise 2016 yılında 200 Amasyalının yaşadığı görülmüştür (Tablo 4). Özellikle Ondokuzmayıs ve Kavak ilçelerinde yaşayan Amasyalı sayısının 2007-2016 yılları arasında azalma olmuştur (Tablo 4). En az Amasyalının yaşadığı ilçeler ise Salıpazarı ve Yakakent'tir (Tablo 4).

Tablo 4: Samsun ilçelerinde yaşayan Amasya nüfusuna kayıtlılar (2007-2016)

İlçeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Merkez İlçe	8.695	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Atakum	*	3.227	3.523	3.841	4.096	4.401	4.841	5.168	5.475	5.934
İlkadım	*	5.008	5.045	5.038	4.989	5.005	4.982	4.990	5.017	4.944
Canik	*	717	730	747	715	730	755	771	812	826
Havza	675	656	634	623	606	617	617	620	620	625
Bafra	410	434	505	497	499	520	498	478	469	418
Çarşamba	364	433	424	407	383	407	390	393	385	368
Vezirköprü	343	336	329	310	330	288	320	330	359	352
Ladik	311	346	323	325	316	298	303	300	302	283
Tekkeköy	203	245	245	236	227	219	227	208	192	200

Ondokuzmayıs	315	214	211	137	121	113	109	114	121	117
Asarcık	88	77	76	84	89	83	79	87	91	94
Kavak	122	112	114	113	116	108	96	89	82	88
Ayvacık	93	99	92	92	88	88	76	77	76	78
Terme	56	61	51	52	59	58	74	65	71	72
Alaçam	34	37	32	35	43	44	47	60	50	56
Yakakent	24	37	35	40	29	24	23	21	22	21
Salıpazarı	14	12	10	10	8	7	8	12	12	13
Toplam	**11.747**	**12.051**	**12.379**	**12.587**	**12.714**	**13.010**	**13.445**	**13.783**	**14.156**	**14.489**

* 2007 yılından sonra merkez ilçen idari olarak Atakum, Canik ve İlkadım olmak üzere üçe ayrılmıştır.

Kaynak: TÜİK, 2007-2016, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri. Ankara.

Şekil 5: Samsun'da ikamet eden Amasyalıların ilçelere göre dağılışı (2007)

Şekil 6: Samsun'da ikamet eden Amasyalıların ilçelere göre dağılışı (2016)

3.3. Amasya'dan Samsun'a Göçler

TÜİK tarafından hazırlanan göç istatistiklerinde il genelinde ikamet eden güncel nüfus hesaba katılmaktadır. Bu nüfus içinde ilde ikamet eden fakat kayıtlı olduğu il farklı olanlar da bulunmaktadır.

Dolayısıyla nüfus değişim miktarları yüksek çıkmaktadır.

Samsun'un 2008-2016 yılları arasında en fazla göç aldığı iller Şekil 7'de gösterilmiştir. Samsun'un en fazla göç aldığı il olan İstanbul'dan gelen nüfus 2008-2016 yılları arasında 8.000 ile 11.000 arasında değişmiştir. İstanbul'u sırasıyla Ankara ve Ordu takip etmiş fakat göç rakamları her iki il için de 2.000 ve 5.000 arasında kalmıştır. Samsun'un en fazla göç aldığı 4. il olan Amasya'dan gelen nüfus 2016 yılında 1.526'ya ulaşmakla beraber en düşük göç 997 kayıt ile 2012 yılında yaşanmıştır (Şekil 7). Yıllık nüfus hareketlerindeki bu değişimler diğer illerde yaşayan yakınlarının yanına gidenlerden kaynaklanabileceği gibi üniversite başta olmak üzere eğitim amacıyla yer değiştirmelerden de kaynaklanabilmektedir. İş bulmak için göç edenler birkaç yıl çalıştıktan sonra geri dönebilmekle birlikte ailesini de yanına alarak göç ettiği yere de yerleşebilmektedirler.

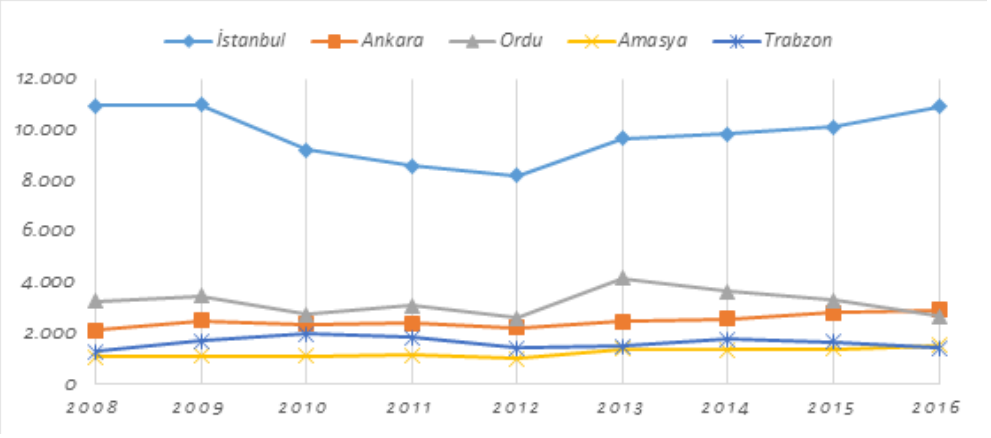

Şekil 7: Samsun'un en fazla göç aldığı 5 il

Kaynak: TÜİK, 2008-2016, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri. Ankara.

Amasya ilinin göç verdiği iller arasında İstanbul yine zirvededir. İstanbul'a en fazla göçü 4.441 kayıt ile 2008'de vermişken bu rakam 2013 yılından sonra azalarak 2016 yılında 2.460'a gerilemiştir. Bu gerilemede Amasya'daki geriye kalan çalışan ve genç nüfus gibi dinamiklerin azalmasının etkisi olması yüksek muhtemeldir. Çünkü kayıtlı nüfusun yarıdan fazlası il dışında yaşamaktadır. 2016 yılına kadar Amasya'nın en fazla göç verdiği ikinci il olan Ankara kayıtlarında ise dalgalanmalar göze çarpmaktadır. Nihayetinde Samsun 2016 yılında Amasya'nın en fazla göç verdiği iller arasında ikinciliğe yükselmiştir. Özellikle 2013 yılından itibaren Amasya'dan Samsun'a verilen göçlerde artış yaşanmıştır. Bu durum Samsun'un Amasya'ya göre iklim, ulaşım, şehirleşme gibi konularda daha yaşanabilir olmasının yanında eğitim sebebiyle ortaya çıkan öğrenci hareketliliği etkili olmaktadır.

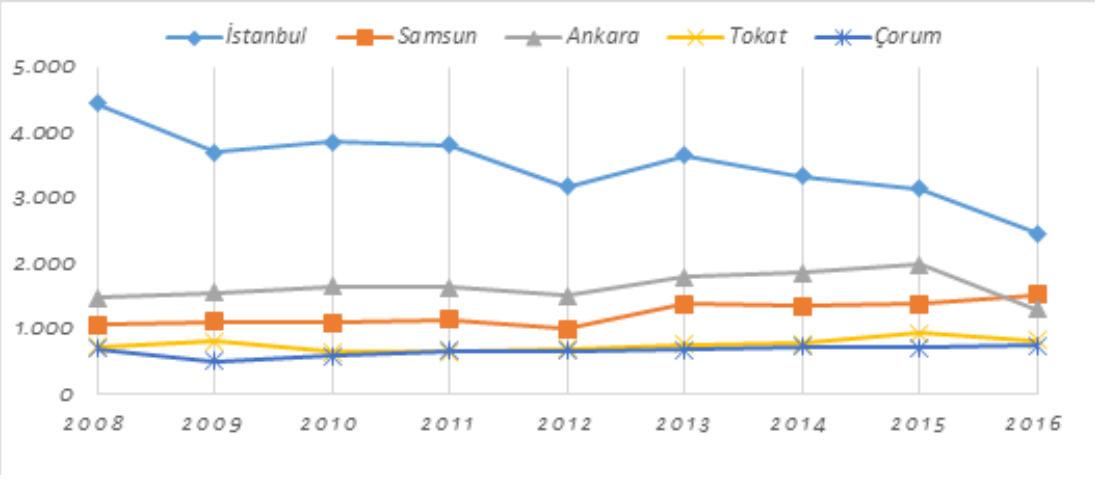

Şekil 8: Amasya'nın en fazla göç verdiği 5 il

Kaynak: TÜİK, 2008-2016, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri. Ankara.

4. SONUÇ

Amasya'dan Samsun'a 1960'lardan itibaren başlayan göçlerin en önemli sebepleri arasında; Amasya'ya yakın konumu, eğitim, iş, denizin varlığı ve uygun iklim şartları bulunmaktadır.

Samsun'da ikamet eden Amasya nüfusuna kayıtlıların sayısı 2016 yılında 14.489'a ulaşmış ve Samsun Amasyalıların göç ettiği yerler arasında daha fazla önem kazanmıştır. Amasyalıların en fazla yaşadığı iller sıralamasında da Samsun 4. konumdadır.

Samsun'da yaşayan Amasyalıların %82'si Samsun şehrinde ikamet etmektedir. İl genelinde ikamet eden diğer il nüfusuna kayıtlılar arasında da Trabzonlular ve Ordululardan sonra en kalabalık 3. grubu oluşturmaktadırlar.

İl dışından gelen nüfusun özellikle ikamet ettikleri şehir ekonomisine katkıları kayda değerdir. En fazla Amasyalının yaşadığı Atakum ilçesinde diğer il nüfusuna kayıtlı insanlar ilçe nüfusunun %45'ine ulaşmaktadır (Dinçer, Zeybek ve Bahadır, 2016). Atakum ilçesinin Samsun'un yeni gelişen şehirleşme alanı olması olmasında ikametgah olarak bu ilçeyi tercih eden diğer illere kayıtlı nüfusunun katkısı da büyüktür.

KAYNAKÇA

DİE, 1985, Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

DİE, 1990, Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

DİE, 2000, Genel Nüfus Sayımı. Ankara.

TÜİK, 2007-2016, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Verileri. Ankara.

Dinçer, H., Zeybek, H. İ. ve Bahadır, M., 2017, Samsunluların Türkiye'de İllere Göre Dağılışı (2007-2015), VII. Uluslararası Canik Sempozyumu: Geçmişten Günümüze Göç (17-19 Şubat 2017), Samsun.

Yılmaz, C., 2007, Samsun İlinde Nüfus Hareketleri. Geçmişten Geleceğe Samsun. Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yay., Cilt:2, Samsun.

Samsun İline Göç Eden Trabzonluların Mekânsal Analizi

Yrd. Doç. Dr. Muhammet BAHADIR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Prof. Dr. Ali UZUN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Araş. Gör. Muhammet Akif ÖZÇELEBİ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

GİRİŞ

Çalışmada Samsun ilinde yaşayan Trabzonluların mekânsal dağılışı ve bu dağılışta etkili olan faktörler incelenmiştir. Ülkemizde göç olgusu ve ortaya çıkardığı sorunlar ve sonuçlar birçok araştırmaya konu olmuştur. Bilindiği gibi göç olayının birçok sebebi vardır. Bu nedenle göç sınıflandırmaları da farklı şekillerde yapılmaktadır. Göçler temelde itici ve çekici faktörlerin etkisi ile oluşur, İletici ve siyasi faktörler de ikincil derecede buna etki ederler. Bununla birlikte gelişen ve değişen şartlara bağlı olarak göç olayını tetikleyen ve şekillendiren birçok farklı olgunun ortaya çıktığı da açıktır. Bu bağlamda Yılmaz (2009), tarafından yayınlanan makalede şu konuların da önem kazandığına dikkat çekilmektedir. Son yıllarda ekili tarımın yerini devamlı çalışmayı gerektirmeyen dikili tarımın alması, eğitimde taşımalı sistem ile köy okullarının kapatılması, yurt dışına gidenlerin geri dönüşlerde şehirlere yerleşmesi, yeniden devlet eli ile yapılan yerleştirmeler, yükseköğrenim ve iş imkânları, sezonluk işlerin şehirlerde yoğunlaşması, evlilik vb. konuların göç olayını hızlandırdığını belirtmektedir (Yılmaz, 2009).

Göç Türkiye'de hemen her dönemde önemli bir sorun teşkil etmiştir. Bu nedenle göç konusu farklı araştırmacıların farklı yönleri ile ele aldığı, yorumladığı ve tespitlerde bulunduğu bir alandır. Bu çalışmalardan birinde göç eden nüfusun sektörlere dağılımı inceleyen Garipağaoğlu, 1990 yılında ülke içinde 1.803.547 kişinin göç ettiğini, göç edenlerin ise öncelikli olarak hizmet, sanayii ve tarımda çalıştığını ifade etmiştir (Garipağaoğlu, 1999). Bir diğer çalışmada ülkemizde 20. Yüzyıl'ın son döneminde hem nüfusun hızla arttığını hem de hareketliliğin arttığı belirttiği çalışmada Yakar, günübirlik hareketliliğin de göç olayında önem kazandığını belirtmektedir (Yakar, 2013a). 21. Yüzyıl'ın başında ise göçler hız kesmemiş ve artarak devam etmiştir. Bu dönemde ülkemizdeki göçleri inceleyen Yakar (2013), 21. Yüzyıl'ın son beş yılında yıllık 2,3 milyon olmak üzere, toplamda 11,6 milyondan fazla kişinin (toplam nüfusun % 15,3'ü) iller arasında göç ettiği belirtmektedir. Ayrıca, göçe katılanların artmasına rağmen diğer yıllara benzer şekilde Türkiye'de illerin sadece 1/3'ü net göç aldığını tespit

etmiştir (Yakar, 2013b).

Samsun ilinde nüfus hareketliliğini konu alan çalışmalar incelendiğinde *'tarihsel süreç içinde göç çeşitlerinin neredeyse tamamı Samsun'da görülmüş ve yaşanmıştır. Bunlardan muhaceret ve mübadele gibi göçler tarihte kalmış, buna karşılık mevsimlik göçler, kırdan kente göç, iller arası göç ve yurtdışına göç bütün hızı ile devam etmektedir'* (Yılmaz, 2007). Bu nedenle Samsun gerek konum, gerekse gelişmişlik oranı ile paralel olarak her dönem göç almış ve vermiştir. Bir diğer çalışmada Samsun ilinin Türkiye'de iller arası ekonomik gelişmişlik indeksine göre 32. sırada olduğu, bölge içinde ise 4. sırada bulunduğu belirtilmiştir (Zeybek, 2006). Nüfus miktarı bakımından 2016 yılı verileri dikkate alındığında toplam 1.295.927 kişi ile Karadeniz Bölgesi'nin en kalabalık ili konumundadır. Bu durumda ulaşım ağlarının gelişmiş olması önemli bir katkı sağlamaktadır. Karadeniz sahil yolu Karadeniz kıyı illeri başta olmak üzere bölgeyi uluslararası ulaşıma açmaktadır (Uzun, 2000).

Bu çalışma ile Samsun iline göç eden Trabzonluların dağılımı, dağılımlarında etkili olan faktörler ve çalıştıkları iş kolları üzerinde durulacaktır *(Şekil 1)*. Samsun 2015 yılı itibari ile toplam 38.956 Trabzonluya ev sahipliği yapmaktadır. Göç edenler ise hemen her sektörde çalışmaktadır. Çalışmanın amacı Samsun'da yaşayan Trabzonluların dağılımları, göç sürecinde etkili olan faktörler, sosyo-ekonomik yapıları, Samsunlulaşma algıları ve uyum süreçlerinin incelenmesidir. Böylece göçe katılan binlerce insanın göç sonrası hayatlarının coğrafi çevrede nasıl şekillendiği sorusunun da cevabı ortaya konulmuş olacaktır. Samsun'a olan göçlerin özellikle basamak göç olduğu, önce Samsun'a göç eden aileler yine başta ekonomik yetersizlikten dolayı tekrar İstanbul ve Ankara gibi illere göç etmektedir.

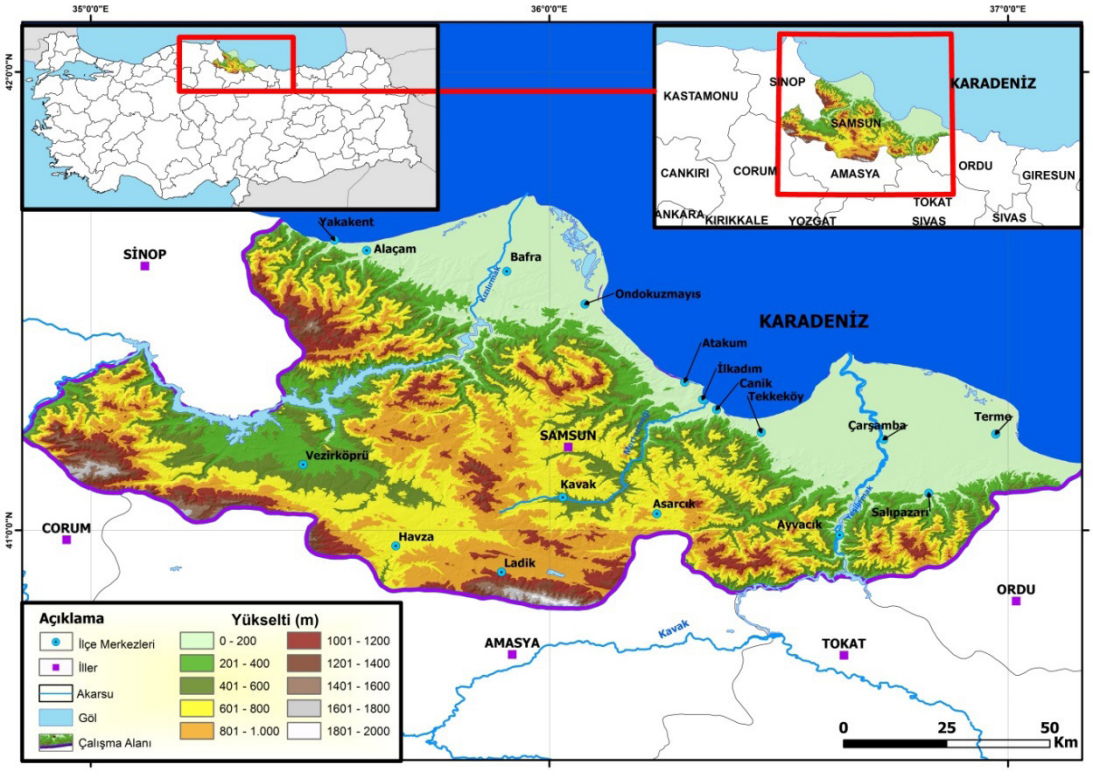

Şekil 1. *Samsun ili lokasyon haritası.*

VERİ VE YÖNTEM

Çalışmanın veri kaynaklarını TUİK'ten elde edilen göç istatistikleri, arazi çalışmaları esnasındaki gezi ve gözlemler, çekilen fotoğraflar, yapılan mülakatlar ve uygulanan anketlerden elde edilen bilgiler oluşturmaktadır. Bu çalışma da asıl veri kaynağı olarak Samsun'da nüfusa kayıtlı Trabzonluların dağılımı incelenmiştir. Bu kapsamda Samsun'da yaşayan fakat ikametgâhını Samsun'a almayan kişiler bu kapsamda değerlendirilememiştir.

Samsun il genelinde ilçe merkezlerinde yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen bilgiler istatistiksel tekniklerle analiz edilmiştir. Özellikle göç ile göçe etki eden faktörlerin korelasyon analizi yapılmıştır.

TUİK verileri ile birlikte anket çalışmalarından elde edilen veriler coğrafi bilgi sistemleri aracılığı ile haritalanmıştır.

Trabzon'dan Samsun'a göç eden hemen hemen tüm iş kademesinde çalışanlara anket uygulanmaya çalışılmıştır. Ankette katılımcılara 24 soru sorulmuş bu soruların ise 6 tanesi açık uçlu, 18 tanesi seçmeli sorulardan oluşturulmuştur. Anketör olarak ise Samsun'da daha uzun süre yaşamış belirli yaşın üzerindeki insanlar tercih edilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

Samsun iline yıllara göre en fazla göç en yakın çevresinden olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında göç olayının üç temel gereği (itici-çekici-iletici) faktörlere bağlı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Samsun'da yaşayan ve doğum yeri başka ilere ait olan nüfus verileri incelendiğinde Samsun'a en fazla göç edenlerin Ordulular olduğu tespit edilmiştir. Ordu ilini ise Tarbzonlular izlemiştir (TUİK, 2016).

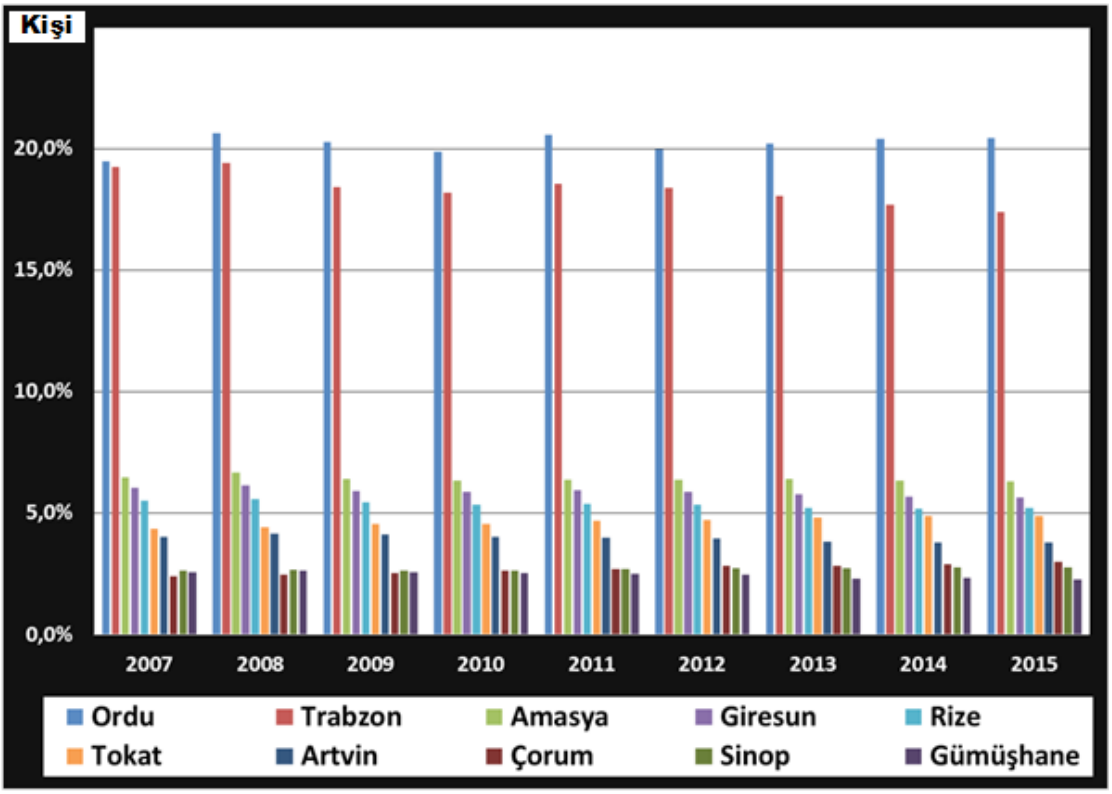

Şekil 2. *Samsun'a yakın çevreden olan göçlerin yıllara dağılımı.*

Samsun iline göç eden Trabzonluların yıllara göre dağılımı incelendiğinde yıllar itibarıyla azalmanın olduğu bir yıl görülmemiştir. Her yıl Samsun'da yaşayan Trabzonluların sayısı artmıştır. Adrese dayalı nüfus kayıt verilerine göre 2007 de Samsun'da yaşayan Trabzonluların 35.031 iken 2015'te 38.956'a yükselmiştir *(Şekil 3)*.

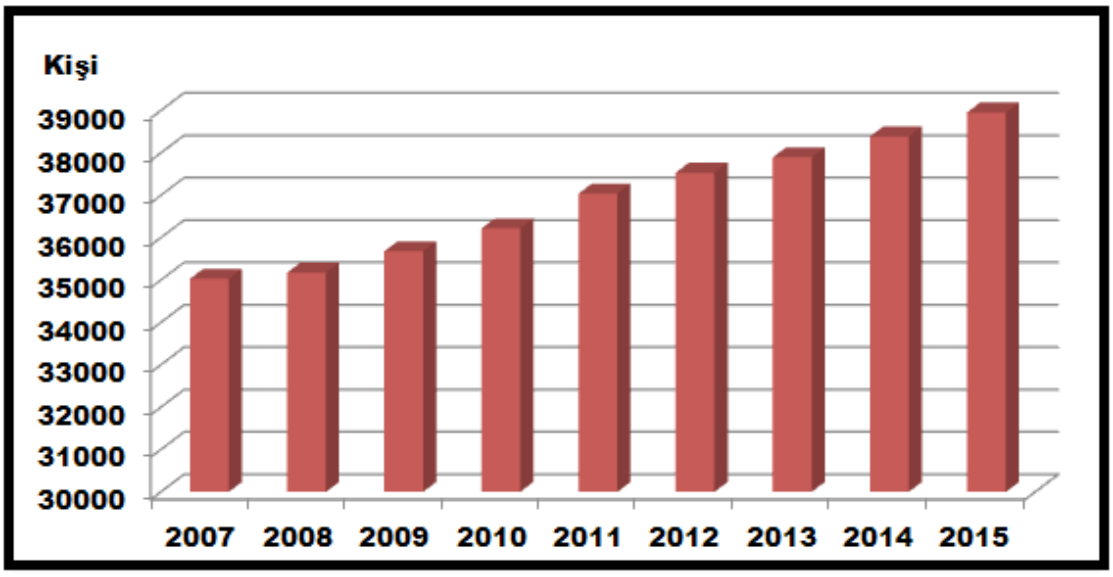

Şekil 3. Yıllara göre Samsun nüfusuna kayıtlı *Trabzonluların dağılımı (2007-2015).*

Samsun iline göç eden Trabzonluların mekânsal dağılımları incelendiğinde en fazla İlkadım, Atakum ve Bafra'da toplanmışlarıdır. Bu dağılımın şekillenmesinde akrabalık bağları, evlilik yoluyla göç, göç edenlerin belirli bir süre sonra ailesini yanına alması ve ilçelerdeki iş imkânlarının varlığı doğrudan etkili olmuştur *(Şekil 4)*. Birebir yapılan görüşmelerde şu bilgilere ulaşılmıştır.

Samsun'da İkamet Eden Doğum Yeri Trabzon olanlar		
İlçeler	2014	2015
İlkadım	13633	13460
Atakum	8135	8534
Bafra	3973	3882
Canik	3919	3816
Ondokuzmayıs	2288	2257
Tekkeköy	1884	1865
Terme	1461	1464
Çarşamba	1359	1396
Vezirköprü	239	244
Alaçam	201	173
Havza	153	165
Yakakent	153	135
Kavak	92	90
Ladik	87	78
Ayvacık	60	51
Salıpazarı	51	50
Asarcık	19	16

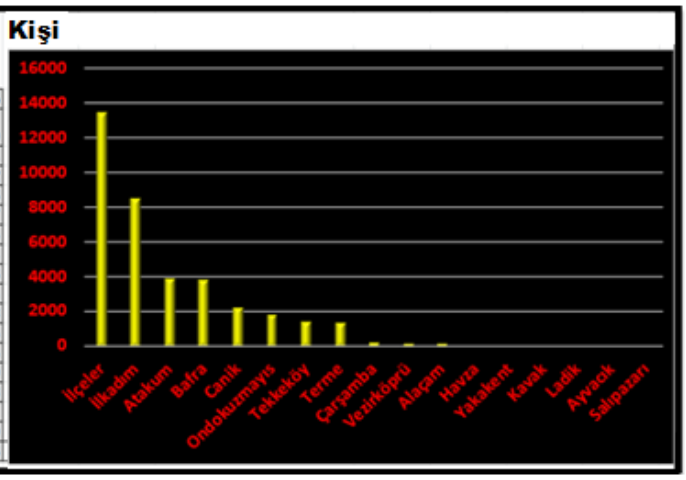

Şekil 4. *Samsun'da yaşayan Trabzonluların ilçelere dağılımı.*

Aziz Yüce-Matematik Öğretmeni-63 Yaşında, **İlkadım'da** *ikamet ediyor.*

Yapılan Görüşmede: Samsuna 1969 yılında geldiğini öğretmen olduktan sonra tayinini Samsun'a istediğini, artık kendisini Samsunlu gördüğünü, Samsun'a gelirken akrabalık bağlarının etkili olduğunu, burada çoluk çocuğa ve toruna karıştığını bir daha daimi olarak Trabzon'a dönmeyeceğini ifade etmiştir[1].

Nurettin Demir-Serbest Meslek-46 Yaşında, Atakum'da ikamet ediyor.

Nurettin Bey, samsuna 25 yıl önce geldiğini serbest meslekle uğraştığını, Samsun'a gelmesinde akrabalık bağlarının etkili olduğunu, eşinin de memur olduğu için Samsun'da çalıştığını ifade etmiştir. İleriki zamanlarda Trabzon'a daimi olarak dönmesinin zor olduğunu, çocuklarının eğitiminin devam ettiğini belirtmiştir. Ayrıca ev aldığını, özlem duyduğunda yakın olduğu için Trabzon'a gittiğini söylemiştir[2].

[1] Emekliliğine 1 yıl kaldığını ve ömrü olduğu sürece Samsun'da yaşamaya devam edeceğini belirten Aziz Yüce'ye katkıları için teşekkür ederiz.

[2] Nurettin Demir 46 yaşında ve serbest meslek yapıyor.

Emre Bey-**İşçi-39 Yaşında**, *Atakum'da ikamet ediyor.*

Yaptığımız görüşmede kedisinin küçükken ailesinin Samsun'a geldiğini belirtmiştir. Bu nedenle Trabzon'a çok fazla özlem duymadığını ama memleketlilik duygularının ağır bastığını, iş imkânı olsa Trabzon'a dönebileceğini söylemiştir. Bununla birlikte yaptığı işin yanı sıra Trabzon'dan el yapımı eşyaları getirterek özellikle Trabzonlulara pazarladığını böylece ek gelir sağladığını ifade etmiştir. Samsun'u çok sevdiğini buraya alıştığını, çocukluk günlerinin burada geçtiğini, 10 **yıl İlkadım'da** kirada oturduğunu, 2015'te Atakum'dan ev alarak buraya yerleştiğini belirtmiştir[3].

Trabzon'dan göç edenlerin büyük bir çoğunluğu akrabalarının bulundukları yerleri tercih etmişlerdir. Bu durum Trabzonluların belirli ilçelerde toplanması sonucunu doğurmuştur. Bu ilçeler sırası ile **İlkadım**, Atakum, Bafra, Canik, Ondokuzmayıs olmuştur *(Şekil 5)*. En az Trabzonlunun yer aldığı ilçe ise Asarcık olmuştur (TUİK, 2016).

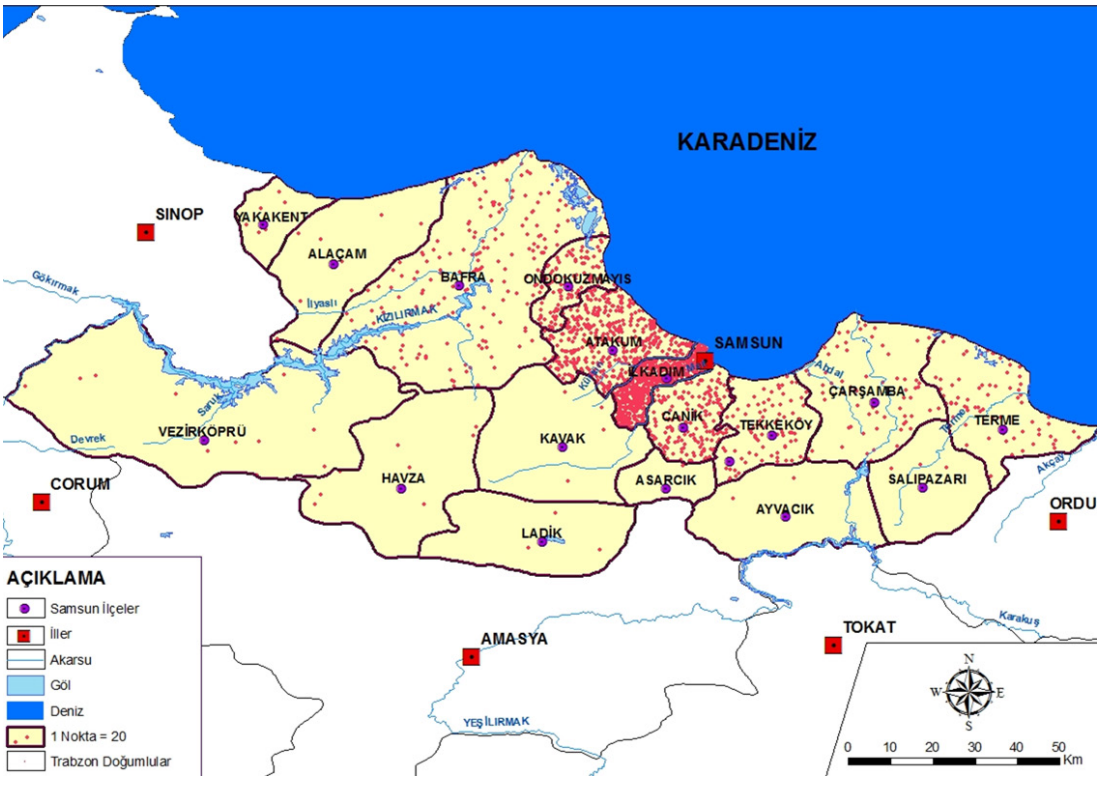

Şekil 5. *Samsun'da yaşayan Trabzonluların ilçelere dağılımı.*

Samsun'da yaşayan Trabzonlulara 24 soruluk bir anket uygulanmıştır. Bu soruların 18'i çoktan seçmeli, 6'sı ise açık uçlu soru şeklindedir. Elde edilen bilgilere göre; Samsun'a göç eden Trabzonluların büyük kısmını lise mezunları oluşturmakta (27), çoğunun çalıştıkları iş kolunu ise inşaat sektörü (33) olduğu görülmüştür. Samsun'a neden göç ettiniz sorusuna ise en fazla "iş bulduğum için" ve "ailemin isteği ile" cevabı verilmiştir. Ayrıca "Samsun'da yaşamaktan memnun musunuz" sorusuna katılımcıların % 88'i evet cevabı vermiştir *(Tablo 1-2)*. Göçe katılanlar inşaat sektöründen, berbere, işçilikten, memurluğa çok çeşitli iş kollarında faaliyet göstermektedirler *(Foto 1-2-3-4)*. Göç eden nüfusun hangi nedenle göç ettiğine yönelik olarak yapılan korelasyon analizleri sonucu göçe etki eden ana faktörün kuvvetli olasılıkla (0.89) iş bulma ve akrabalık bağlarının etkili olduğu tespit edilmiştir. Göçe katılanların çoğunluğu Samsun'da akrabalık bağları nedenli göç etmiştir.

[3] Emre Bey, 39 yaşında ve işçi olarak çalışıyor. Her ikisine de katkıları için teşekkür ederiz.

Tablo 1. *Anket soru örneği ve cevapları*

SORU	CEVAP	SORU	CEVAP
Eğitim durumunuz?		Samsun'da çalışmakta olduğunuz iş kolu?	
(a) Okur-yazar değil	0	(a) Çalışmıyorum	
(c) İlköğretim	5	(b) Fabrika	
(d) Lise	27	(c) Eğitim sektörü	
(e) Yüksekokul	3	(d) Sağlık sektörü	
(f) Üniversite	12	(e) Kamu	3
(g) Lisansüstü	3	(f) İnşaat sektörü	33
		(g) Serbest meslek	7
		(h) Diğer.....	7
TOPLAM CEVAP	**50**		**50**

Tablo 2. Anket soru örneği ve cevapları

SORU	CEVAP	SORU	CEVAP
Samsun'a göç neden veya nasıl gerçekleşti?		Samsun'a yerleştiğinize memnun musunuz?	
İş aramak amacıyla		(a) Çok memnunum (b) memnunum (c) Memnun değilim	44
İş yeri açmak için	5	Memnun değilseniz sebepleri nelerdir?	
İş bulduğum için	20	(1) Uyum sorunu	4
Evlilik yoluyla	4	(2) Ekonomik sorunlar	
Ailemin isteği ile	16	(3) Ailesel sorunlar	2
Tayin	3	(4) Bireysel sorunlar	
Eğitim	2	(5) Çevresel etmenler	
Sağlık			
Tavsiye			

Tekkeköy ilçesi, Yavuzlar mahallesinde yaşayan Emine Kukul ile yaptığımız görüşmede Samsun'a evlendikten sonra eşi ile 1978'de geldiğini belirtmiştir. Samsun'a göç ederken çok büyük ekonomik sıkıntılarının olduğunu, geldiklerinde evlerinin olmadığını, hatta kiraya bile ev bulamadıklarını, 2 yıl gibi bir süre akrabalarının yanında kaldıklarını ifade etmiştir. Eşinin önce bir süre inşaatlarda, daha sonra ise tütün tarımında çalıştıklarını, zamanla iyi paralar kazandıklarını söylemiştir. Şimdi ise 6 evladının olduğunu ve 16 torunu bulunduğunu, sadece kendi akrabalarının bir mahalle olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca artık Trabzon'a dönmelerinin mümkün olmadığını, kendilerinin Samsun'un yerlisi olduklarını, çocuklarının ve torunlarının Samsun'u memleketi bildikleri ifade etmiştir[4]. Eşi Niyazi Kukul ise Samsun'da çok zor günler geçirdiklerini ama şimdi rahatlarının iyi olduğunu, hatta "tüm mezarlarımız bile burada, burası bizim öz memleketimiz oldu" demiştir[5].

Atakum ilçesi Atakent mahallesinde emekli olmuş ya da halen çalışmakta olan Trabzonluların toplandıkları ve zaman geçirdikleri küçük bir lokal bulunmaktadır. Burada hem birbirleri ile sohbet etmekte hem de boş zamanlarını değerlendirmektedirler *(Foto 1)*.

[4] Emine Kukul: 72 yaşında Tekkeköy ilçesinde Yavuzlar Mahallesinde yaşıyor.

[5] Niyazi Kukul: 76 yaşında Tekkeköy ilçesinde Yavuzlar mahallesinde yaşıyor. Katkıları için teşekkür ederiz.

Foto 1. *Trabzonlular lokali (Mülakat Çalışması). Lokal küçük olup daha ziyade emekli olanların çay içip sohbet ettikleri ve zaman geçirdikleri bir merkez durumundadır.*

Foto 2. *Sahibi Trabzonlu olan bir berber salonu.*

Foto 3. *Samsun'da müteahhitlik yapan Trabzonlulara ait bir şirket ve inşaatı.*

Foto 4. *İnşaatta çalışan Trabzonlu bir işçi.*

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma ile Trabzon'dan Samsun'a göç edenlerin öncelikle mekânsal dağılımları incelenmiştir. Bu dağılımda akrabalık bağları ve iş imkânları belirleyici olmuştur. Bu nedenle Trabzonlular daha ziyade İlkadım, Atakum, Bafra, Canik çevresinde toplanmıştır. En az ise Asarcık, Ayvacık, Salıpazarı ilçelerine göç etmişlerdir. Trabzonluların tercih etmedikleri merkez ilçeler ilin ekonomik açıdan önde gelen merkezini oluştururken, tercih edilmeyen ilçeler ise kıyı ardında kalmakta ve Samsun'un az nüfuslanmış, ekonomik açıdan geri kalmış, kesimlerini oluşturmaktadırlar.

Samsun'a Trabzon'dan olan göçler hep artış göstermiştir. Bu özelliği ile Samsun Ordu'dan sonra en fazla göçü Trabzon'dan almıştır. Günümüzde Trabzonlu olan toplam nüfus miktarı 38.956 kişidir.

Yaptığımız anket ve mülakatlarda göç nedenlerinin ana temasını iş bulmak ve aile bağları oluşturmuştur. Göç edenlerin çoğunluğu ise lise mezunu olup, çalıştıkları iş kollarının başında ise inşaat sektörü gelmektedir.

Özellikle orta ve üstü yaşlı kuşak Samsun'u kendi memleketleri olarak benimsemiş, Trabzon'a geri dönmeyi düşünmediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca yakınlık vurgusu yapıp yaz devresinde gidip memleketlerini ziyaret ettikleri belirtmişlerdir. Sonuç itibari ile Trabzonlularla Samsunlular kardeş olmuşlar, bir olmuşlar ve huzur içinde yaşamaktadırlar.

KAYNAKLAR

GARİPAĞAOĞLU, N., (1999). Türkiye'de Göç Eden Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Dağılımı, *Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 34*, ss. 63-71. İstanbul.

UZUN, A., (2000). "Karadeniz Sahil Yolunun Doğal Kıyılar Üzerindeki Etkileri ve Ulaşım Sorununa Coğrafi Bir Bakış", *OMÜ Fen Ed. Fak. Dergisi, Coğrafya Serisi, Sayı:1,* Samsun, 59-80.

YAKAR, M., (2013a). Türkiye'de İller Arası Net Göçlerle Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Arasındaki İlişkinin Coğrafi Ağırlıklı Regresyon İle Analizi, *Ege Coğrafya Dergisi, 22/1*, 27-43, İzmir.

YAKAR, M., (2013b). XXI. Yüzyılın Başında Türkiye'de İller Arası Göçlerin Mekânsal ve İstatiksel Analizi, *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken Journal Of World Of Turks, Vol. 5,* ss. 239-263.

YILMAZ, C., (2007). Samsun İlinde Nüfus Hareketleri, *Geçmişten Geleceğe Samsun II. Kitap,* Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, ss.289-316, Samsun.

YILMAZ, C., (2009). Türkiye'de Kırdan Kente Göç Sürecinde Etkili Olan Faktörlerden Biri; Evlilik Yoluyla Göç, *Doğu Coğrafya Dergisi, S. 21*, ss. 221-232.

ZEYBEK, H. İ., (2006). Sosyo-Ekonomik Kriterlere Göre Samsun İlinin Karadeniz Coğrafi Bölgesi ve Türkiye'deki Yeri, *Geçmişten Geleceğe Samsun I. Kitap*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, ss.503-520, Samsun.

TUİK (2016). Yılı nüfus verileri.

ÖRNEK ANKET

1. Cinsiyetiniz ?

(a) Erkek **(b)** Kadın

2- Doğum Tarihi……..

3. Doğduğunuz yer?

İl…….İlçe:……. **Köy**……..

4. Eğitim durumunuz?

(a) Okur-yazar değil

(c) İlköğretim

(d) Lise

(e) Yüksekokul

(f) Üniversite

(g) Lisansüstü

5. Samsun'da çalışmakta olduğunuz iş kolu?

(a) Çalışmıyorum

(b) Fabrika

(c) Eğitim sektörü

(d) Sağlık sektörü

(e) Kamu

(f) İnşaat sektörü

(g) Serbest meslek

(h) Diğer……

9. Samsun'a yerleşmeden önceki mesleğiniz:

……..

6. Samsun'daki iş durumunuz

(a) İşveren **(b)** İşgören **(c)** Kendi hesabına

7. Aile olarak aylık gelir durumunuz? (TL)

(a) 0-800 **(b)** 801-1300 **(c)** 1.301-2000

(d) 2.001-3.000 **(e)** 3.001-5.000 **(f)** 5.001 ve üstü

8. Samsun'a ilk geldiğinizde oturduğunuz konutun mülkiyet durumu nedir?

(a) Kira (b) Kendi evim (c) Akraba

8. Şuanda oturmakta olduğunuz konutun mülkiyet durumu nedir?

(a) Ev sahibi (b) Kiracı (c) Lojman (d) Diğer

10. Samsun'a yerleşmeden önceki hane halkı sayısı:

…….

11. Şu andaki hane halkı sayısı:

……..

12. Samsun'a göç etmeden önce hangi yerleşim biriminde yaşıyordunuz?

(a) İl merkezi (b) İlçe (c) Köy

13. Ne kadar süre önce Samsun'a yerleştiniz?

(a) 1-2 yıl önce **(b)** 2-5 yıl önce **(c)** 5-10 yıl önce **(d)** 10-20 yıl önce **(e)** 20-40 yıl önce

(f) 40-80 yıl önce **(g)** 80 ve üzeri yıl önce

14. Samsun'a yerleşmeden önce, Samsun hakkında araştırma yaptınız mı?

(a) Evet **(b)**Hayır

15. Samsun'a göç neden veya nasıl gerçekleşti? (önem sırasına göre sıralayınız)

	İş aramak amacıyla
	İş yeri açmak için
	İş bulduğum için
	Evlilik yoluyla
	Ailemin isteği ile
	Tayin
	Eğitim
	Sağlık
	Tavsiye

16. Memleketinize ne sıklıkla gidiyorsunuz?

a) Ayda bir defa

b) 6 Ayda bir defa

c) Yılda bir defa

d) Birkaç yılda bir

e) Hiçbir zaman gitmiyorum

17. Samsun'a yerleştikten sonra yaşam koşullarınız nasıl oldu?

(a) Daha iyi (b) Değişmedi (c) Daha kötü

18. Samsun'a yerleştikten sonraki kazancınız?

(a) Daha iyi (b) Değişmedi (c) Daha kötü

19. Samsun'a yerleştiğinize memnun musunuz?

(a) Çok memnunum (b) memnunum (c) Memnun değilim

Memnun değilseniz sebepleri nelerdir?

(1) Uyum sorunu

(2) Ekonomik sorunlar

(3) Ailesel sorunlar

(4) Bireysel sorunlar

(5) Çevresel etmenler

Belirtmek istediğiniz başka nedenleriniz var mı?.....

……

20. Samsun'dan başka bir yere yerleşmeyi düşündünüz mü?

(a) Evet (b) Hayır

Neden: ……

21. Memleketine (doğduğunuz yere) kesin dönüş yapmayı düşünüyor musunuz?

a) Evet

b) Hayır

c) Kararsızım

Neden…….....

22. Samsun'a kim veya kimlerle geldiniz?

(a) Yalnız geldim

(b) Ailemle beraber geldim

(c) Arkadaşlarımla beraber geldim

(d) Akrabalarımla beraber geldim

23.Trabzon'da devam eden bir geliriniz var mı?

(a) Evet (b) Hayır

24. Neden başka bir il değil de Samsun'u tercih ettiniz kısaca belirtir misiniz?

Kürtün'de Çepni Türkmenleri ve Geleneksel Yayla Göçleri

Prof. Dr. Osman KÖSE
Polis Akademisi / Ankara

Doç. Dr. Türkmen TÖRELİ
Dokuz Eylül Üniversitesi / İzmir

Giriş

Yazın yaylalara, kışın da köy ve çevresindeki yerleşim birimlerini kapsayan kışlaklara yılın belli mevsimlerinde göç etmek gerek Orta Asya ve gerekse Orta Asya'nın dışında Türklerin geleneksel yaşam biçimlerindendir. Orta Asya'da yaşayan Türk boyları ve kabileleri kış aylarında hayatı olumsuz etkileyen mevsim şartlarından dolayı ve kalabalık sayıdaki hayvanları barındırmak için iklimi mutedil olan yerleşim yerlerini mesken tutuyorlardı. Yaz mevsiminin yaklaşmaya başlaması ile yani Nisan ayından itibaren de hayvan sürüleri ve taşımaya elverişli ihtiyaç oranındaki yükleriyle yılın yarısının geçirileceği yüksek yaylalara ve dağlara göçüyorlardı.

Türklerin bu yaşam biçimi Anadolu'ya geldikten sonra da devam etmiştir. Anadolu'nun yüksek yerlerini kendilerine yayla olarak benimseyen Türkmen aşiretler ve grupları iklimi yaşamaya elverişli köyleri de kendilerine kışlak olarak seçmişlerdir.

Karadeniz de Türklerin bu geleneksel yaşamını sürdürdüğü yerlerin başlarında gelir. Tirebolu, Görele, Şalpazarı, Vakfıkebir, Eynesil ve Beşikdüzü'nden, iç kesimlere doğru yani Kürtün'ü de içine alan yörelerden Kadırga, Sis, Alaca, Güvende ve Kazıkbeli'nden oluşan alanı kapsayan yaylalar, yöre halkının yaz aylarında göç ettiği rakımı yüksek olan yerlerdir. Söz konusu köyler ve kazalardan oluşan yerleşim birimleri ile yaylalar, Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra asırlardır yaşadıkları ve idame-i hayat ettikleri yörelerdir.

Bu makalede, Oğuzların bir kolu olan Çepni Türklerinin yaşadıkları Kürtün ve çevresinden, Güvende yaylasına yapılan göçler ele alınacaktır. Bu gün ilçe merkezi olan Kürtün'ün olduğu yerin eski adı Uluköy'dür. 1991 yılında ilçe statüsü alan Kürtün, Uluköy'de kurulmuştur. Bu gün baraj suları altında kalan eski Kürtün veya "*Cayra*" ise eski yerleşim yerinden biraz daha yukarıya taşınarak "*belde*" statüsü ile Özkürtün adını almıştır[1]. Uluköy'ün ilçe merkezi olması ile başlayan isim değişikliğiyle *"Uluköy*" adı "*Aşağı Uluköy*" ve "*Yukarı Uluköy*" mahallesi olarak devam etmektedir.

Bu araştırmada, çok eski bir Türk yerleşimine sahip olan Uluköy yani yeni adıyla Kürtün ilçesi, araştırmanın merkezi olarak ele alınacak, Kürtün ve çevresinden Güvende ve çevre obalara / yaylalara göç olgusu incelenecektir.

A – Kürtün ve Çepniler

Karadeniz, M.Ö. III. Ve II. Binlere kadar inen Türklerin yerleşim ve ilgi alanına sahiptir. Bu tarihlerde Oğuzların öncü kolları olarak kabul edilen Kas ve Gutiler bölgeye gelmeye ve yerleşmeye başlamışlardır. Bu tarihlerden sonra çok farklı Türk gruplarının Karadeniz'e geldikleri ve yerleştikleri görülmektedir. Roma ve Bizans dönemlerinde farklı aralıklarla gelen Türklerin zaman içinde Hristiyanlaşarak bölgenin yerli ahalisinden bir kısmını oluşturdukları veya zamanla bazılarının Balkanlara ve Karadeniz'in

[1] Cayra adının Çayırdan geldiği düşünülmektedir. Eski kayıtlarda burası Cezre köyü olarak geçmektedir. Burada aynı adı taşıyan dere ve kale mevcuttur. Selahattin Tozlu, "Gümüşhane Adı Hakkında (IX-XIX. Yüzyıllar Siyaset ve Yerleşme Tarihi*)", Gümüşhane Tarihi*, Editörler: B. Nazır – E. Saylan, Gümüşhane 2016, s. 489.

kuzeyine doğru gittikleri sanılmaktadır.

Karadeniz'in Türkleşmesi / İslamlaşması, İslam'ı kabul eden Türk boylarının ve kitlelerinin bu bölgeye gelişleri ile başlamaktadır. Karadeniz'e muhtelif zamanlarda çok sayıda Türk boy ve gruplarının geldiği bilinmektedir. Karadeniz'in Türkleşmesinde en etkili rolü oynayan bu boylardan biri ve en önemlisi de şüphesiz Çepnilerdir.

Oğuzların 24 boyundan birisi olan Çepnilerin bir kolu, Orta Asya'dan çıktıktan sonra İran üzerinden Erzincan yoluyla Gümüşhane üzerinden Torul ve Kürtün ilçelerine ve Harşit vadisini takip ederek geniş bir zaman dilimi içinde Karadeniz sahiline ulaşmışlardır. Anadolu'nun değişik yerlerine giden gruplar da vardır.

*Fotoğraf 1- 1970'lerde Uluk*öy*, şimdiki Kürtün ilçe merkezi*

Yaşam tarzları itibariyle savaşçı özelliklere sahip olan Çepnilerin, sadece Karadeniz'in değil, Anadolu'nun fetih ve iskânında da büyük roller oynadığı bilinmektedir. Çepni adı da "*düşmanla her zaman savaşır"* anlamı taşımaktadır[2]. Sinop'un Trabzon Rum Devleti'nin eline geçmesini önleyen, Samsun ve Giresun arasının fethinde önemli roller oynayan ve Ordu yöresinde Hacı Emirli beyliğini kuranların Çepni Türkleri olduğu bilinmektedir. Malazgirt savaşına katılmışlar, Orta ve Kuzey Anadolu'nun fethinde önemli roller oynamışlardır.

Osmanlıların 1461 yılında Trabzon'u almasından asırlar önce Çepniler bu bölgenin sakinleri arasındadır. Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon ve çevresini Osmanlı sınırlarına katmak için yaptığı seferde Çepniler büyük yardımlar yapmışlar ve Trabzon'un Osmanlıların eline geçmesinde ve çevrenin İslamlaşmasında büyük roller ifa etmişlerdir.

Kürtün ve çevresi de Çepnilerin önemli yerleşim merkezlerinden bir yerdir. 15. ve 16. asır Osmanlı idari yapılanmalarında Kürtün'den, Giresun ve Vakfıkebir'i içine alan bölgeye kadar yayılan alana "*vilayet-i Çepni"* adı verilmektedir. Trabzon'un Osmanlıların eline

geçmesinden sonraki tarihlerde Çepniler Sürmene, Of ve Rize taraflarına göçerek buranın Türkleşmesini sağlamışlar ve yerel ahaliyi oluşturmuşlardır[3].

Çepni Türklerinin, İran üzerinden gelmeleri sebebiyle, yaygın bir kesimin bu bölgede etkili olan Kızılbaş / Alevi kültürü üzerinden İslam'ı tanıdıkları görülmektedir. Selçuklular ve Beylikler zamanında hatta Osmanlıların ilk dönemlerinde Anadolu'da belirgin oranda Alevi kültürü orijininde İslam anlayışının yaygın olduğu görülmektedir. Bu nedenle aynı dönemlerde Kürtün bölgesine gelmeye başlayan Çepniler de Alevi kültürü çevresinde bir İslam anlayışına sahiptiler.

Alevi kültür havzasında olmasından mütevellid, Sulucakaracahöyük'ü (Hacıbektaş) mesken tutan Hacı Bektaş Veli, müritlerinden Güvenç Abdal'ı 13. asırda halife olarak Çepni Türklerinin yaşadığı Kürtün'e göndermiştir. Güvenç Abdal'ın Kürtün'de uzun süre yaşadığı ve yörede büyük etkiler bıraktığı bilinmektedir. Kürtün ve çevre köylerinin yaz aylarında çıktığı yaylaların genel adı Güvenç Abdal'a

[2] Faruk Sümer, "Çepniler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul 1993, s. 269.

[3] Necati Demir, "Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Çepni Türkmenleri ile Güvenç Abdal Ocağı'nın Kuruluşu", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2012 / 63, s. 77 - 83

izafeten Güvende'dir. Bu gün Güvende yaylasına bağlı Kütüklüyurt, Çehel, Kabaktepe, İbrahimalanı, Alınca, Geyikçökek, Çıkrıkdüzü, Çahmat, Çardakalanı, Halilbey ve Kavraz gibi çok sayıda *"oba"* bulunmaktadır.

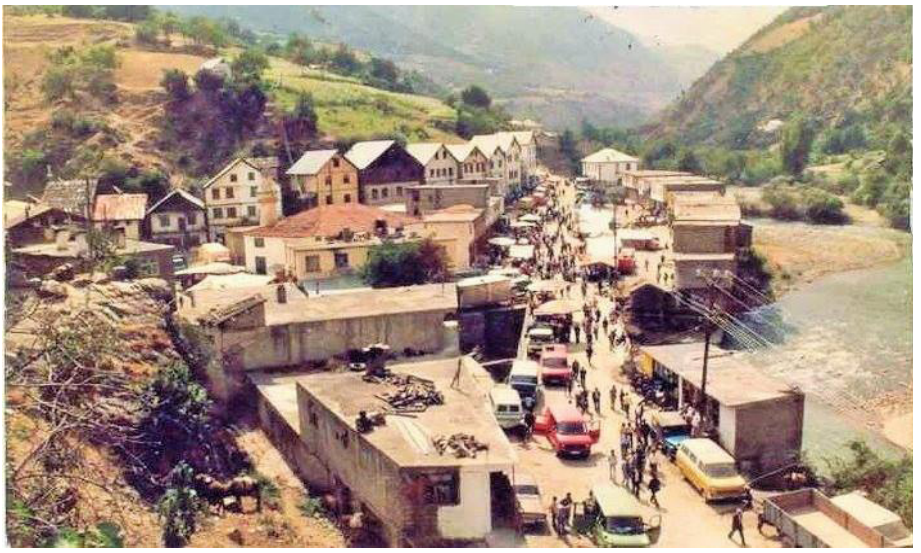

Fotoğraf 2 – Baraj suları altında kalan eski Kürtün

Güvende yaylasının isim menbaı olan Güvenç Abdal'ın hayatı ve yaşamının son yılları ile ilgili çeşitli tevatürler vardır. Onun ömrünün son yıllarında Hacıbektaş'a döndüğü ve hayatını burada idame ettirdiği söylenmektedir. Hatta Hacıbektaş kazasında Hacıbektaş Veli'nin türbesinin hemen yanında Güvenç Abdal'a ait olduğu öne sürülen bir kabir bulunmaktadır. Fakat Güvende yaylasında da Pazaryeri ve caminin hemen arka tarafında mezarlığın ortasında Güvenç Abdal'a ait olduğu kabul edilen bir mezar daha bulunmaktadır. Bir kısım araştırmacılar, Güvende yaylasında bulunan mezarın makam mezar olduğunu ileri sürseler de, Güvenç Abdal'ın Kürtün'deki faaliyetleri, etkileri dikkate alındığında, bu konunun derinlikli bir araştırmaya muhtaç olduğunu göstermektedir. Güvenç Abdal ile ilgili yapılan bazı çalışmalar var ise de, konunun önemine binaen çok daha farklı araştırmaların olması elzemdir[4].

13. asırda uzun süre bölgede yaşamış, çevrede etki kurmuş, Alevi Türkmenler arasında nüfuz tesis etmiş bu manevi önderin Kürtün ve çevresinde hayat sürdüğü, yazın Güvende yaylasında zaman geçirirken burada terk-i hayat eylediği ve müritlerinin de onu buraya defin ettikleri tezi de akla yatkın gelmektedir. Zira bölgede, yaylalarda ölenlerin naaşlarının yaylada bırakılması uygulaması yakın zamanlara kadar çok yaygın bir gelenekti. Fakat Güvenç Abdal'ın, Hacıbektaş geleneğinin önemli bir ismi olması sebebiyle, Hacıbektaş'a döndükten sonra burada vefat ettiği ve bu vefat haberinin Kürtün'e ulaşmasından sonra tüm çevre köylerin yazın buluşma noktası olan Güvende'ye onun bir makam mezarının yapıldığı tezi de akla yatkındır. Bunjnla beraber Güvenç Abdal'ın Güvende'deki mezarının makam mezar olduğu savı daha güçlüdür. Fakat ne olursa olsun Güvende yaylasının adının Güvenç Abdal'a izafeten verildiği ve onun 13. asırda Kürtün ve çevresinde çok etkin bir kişilik olarak bilindiği bilgisi kesindir.

Kürtün ve yöresinde yaşayan Çepnilerin Alevi kültür çevresinde bir yaşam sürdükleri bilinmektedir. Osmanlıların bu bölgeyi idareleri altına alırken, bölgenin Türkleşmesi ve Trabzon'un fethinde kendilerine yardımcı olan Çepnileri bu yaşam tarzlarıyla kabul etmişlerdir. Fakat Yavuz dönemi ile başlayan ve Kanuni döneminde devam eden Doğu Anadolu'nun denetimi üzerindeki mücadelelerde İran, Aleviliği siyasi bir silah olarak kullanmaya başlayınca, Kürtün yöresinde yaşayan Çepnilerin hareketleri ve yaşamları da devletçe takip altına alınmıştır.

Kürtün ve çevresinin Osmanlıların denetimine geçtiği 15. asrın ikinci yarılarından itibaren, Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi burada ikamet eden Kızlbaş / Alevi Çepni Türkmenleri, İran'ın propaganda hedefleri arasında olmuştur. Bu Propagandaların etkisiyle Kürtün yöresindeki

[4] Güvenç Abdal ve Kürtün'deki Çepniler ile ilgili Mehmet Fatsa'nın değerli bir araştırması bulunmaktadır: Mehmet Fatsa, "Çepnilerin Dini Mensubiyeti ve Kürtün'de Bir tekke: Güvenç Abdal Meselesi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 13, (2013) . s. 29.

Çepniler de İran politikalarını destekleyici mahiyette, zaman zaman yörede isyan tarzı asayişsizliklere katılmışlardır. 16. asır Osmanlı kayıtlarında Kürtün kazasındaki Çepnilerin "*Kızılbaş sempatizanı*" olduğundan bahsedilmektedir. Devletin aldığı sıkı önlemlerin bir sonucu olarak, 1555 Amasya Antlaşması'ndan sonra buradaki Kızılbaş Çepnilerin bir kısmı göç ederek İran taraflarına gitmişlerdir. Devlet, köylerin boşalmasını istemediğinden, Çepnilerin tamamının bu şekilde gitmelerine engel olmuş ve kalanlar üzerinde de şiddetli gözetime başlamıştır[5].

Fotoğraf 3 – 1970'lerde Uluköy, şimdiki Kürtün ilçe merkezi

Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre bu takibin, yörede yaşayan Çepniler üzerinde İran etkisinin azalmaya başlamasına kadar devam etmiştir. Mesela, 1609 yılında "*Kızılbaş'a itaat ettiği*" gerekçesiyle Kürtün'de öldürülen Hızır Şeyhin etkili adamlarından Zaim İbrahim de aynı akıbete uğratılana kadar devlet takibinde kalmıştır[6]. Devletin aldığı bu sıkı tedbir ve takibin zaman içinde sonuç verdiği gözlenecektir. Doğu Anadolu'nun bazı yörelerinde Kızlbaşlar, İran'ın kışkırtması ile isyan hareketlerinde bulunurken ve vergilerini ödemezlerken, Kürtün'de sadece Taşlıca ve Suluca köyleri isyanlara katılmış, diğer köylerde bir hareketlilik olmamıştır. 1613 yılında bu iki köyün devlete karşı direnmesi ile yörede etkili bir isim olan Hacı Şeyh ile çokları öldürülmüş, yaralananlar olmuş ve tarlalarda iki yıl hasad yapılamamıştır[7].

Osmanlı devletinin Trabzon yöresinde yaptığı gibi Kürtün yöresindeki Kızlbaş / Alevi Çepniler üzerinde tasarrufu şu şekilde olmuştur:

a – Bir kısım ahali zoraki sürgüne tabi tutularak İran ve Irak taraflarına gönderilmiş, oradan da Sünni Türkmen unsurlar getirilerek bölgeye yerleştirilmiştir.

b – 15. asır sonları ve 16. asır başlarında her isyanda Kürtün köylerinden İran taraflarına giden Alevilerin göçlerine sınırlı olarak göz yumulmuştur.

c –Sünni İslam akaidine bağlı, etkili din adamları Kürtün'e gönderilerek ahali Sünni daireye çekilmeye çalışılmıştır.

---

5 *BOA. A.DVN.MHM.d,* Nr. 5 / 1401, Trabzon Vilayetine hüküm, 17 Ramazan 973 (7 Nisan1566)

6 *BOA. DVN.MHM.d,* Nr. 78/581, Kürtün Kadısına hüküm ki, 24 Rebi'ul-evvel 1018 (25 Ağustos 1609)

7 *BOA. A.DVN.MHM.d*, Nr. 80/251, Trabzon Beylerbeyisine ve Kürtün Kadısına Hüküm, 4 Zilkade 1022 (16 Aralık 1613)

Fotoğraf 4 – Hacıbektaş'ta Güvenç Abdal'a ait mezar

17. asrın ilk yarılarına kadar Kürtün'de Alevi Çepnilerin İran'a göç, isyanlarda nüfus kaybı gibi gelişmelerle nüfuzlarının iyice kırıldığı görülmektedir. 1613 yılında ülkenin diğer bölgelerindeki Kızlbaş ayaklanmalarına, Kürtün'de sadece Taşlıca ve Suluca köyleri destek vermiştir. Bu nedenle söz konusu bölgeyi sadece askeri olarak değil dini söylemlerle de etkilemeye çalışmıştır. Kürtün ve çevresine sunni İslam geleneğine sahip etkin kişilerin vaazlar için gönderilmesi ve nüfus takviyesi bu çalışmaların önemlilerindendir. Fakat Taşlıca köyünde de her zaman Alevi kültür geleneğinde faaliyet gösteren bir zaviye olmuştur. Bu zaviyenin tüm giderleri her zaman devlet tarafından karşılanmış ve zaviye şeyhinin maaşı da devlet tarafından ödenmiştir. Osmanlı kayıtlarında görülen Taşlıca köyündeki zaviyede görevli şeyh Nureddin ve Şeyh Muhammed gibi isimler söz konusu maksada binaen burada ikamet eden kişilerdir[8]. Bu ailenin uzantıları olan sülale, modern zamanda da Taşlıca köyünde ikamet etmektedirler.

Bu nedenle, Güvenç Abdal'ın Hacıbektaş'tan geldikten sonra Kürtün'de ve Taşlıca köyündeki faaliyetleri, Alevi geleneğinin gelişimi ve bu geleneğin hangi temeller üzerinde neşv ü nema bulduğu açısından önem arz etmektedir. Osmanlı arşivinden ve dönemin kaynaklarından ortaya çıkarılacak bilgiler, gerçek Aleviliğin de ortaya çıkarılması bakımından önemlidir. Bu konuda son dönemlerde yapılan önemli çalışmalardan olan değerli araştırmacı Coşkun Köknel'in büyük emek mahsulü araştırması, bundan sonra yapılacak olan bu yöndeki gayretlere yön verecek bir çalışmadır.[9]

B – Yayla Göçleri

Türkler, Orta Asya'daki yaşamlarında hayvancılık önemli bir yer tuttuğu için, hayvanlarını meşakkatsiz ve verimli bir şekilde otlatabilmek üzere yazın otu bol, sulak olan yüksek rakımlı yaylalara ve kışın da mevsimin mutedil geçtiği kışlak yerlere göç ederlerdi. Geleneksel bu yaşam şekli Anadolu'ya göç eden Türkler tarafından devam ettirilmiştir. Fakat Orta Asya'daki benzer tarzdaki göçlerden, coğrafya ve farklılaşan kültürel yaşamdan dolayı zaman içinde elbette farklılıkları oluşmuştur[10]. Kürtün ve yöresine gelen Çepni Türklerinin de geleneksel yaşamlarında yaylacılık, tüm zamanlarda hayatın vaz geçilmezlerinden olmuştur. Kürtün'de yayla kültürü, hayvanları yaylanın uçsuz bucaksız çimenlerinde daha rahat otlatabilmek, yazın sıcağından yüksek rakımlı serin yerlere çıkmak ve dinlenmek amacına

[8] *BOA.BBO*, Nr. 727/54483, Maliye Nearetine, 23 Receb 1313 (9 Ocak 1896)

[9] Coşkun Köknel*, Güvenç Abdal Ocaklıları: Ocaklıların Yaşadığı Yerleşin Birimleri*, C. 1-7, İstanbul 2013.

[10] Baktıbek İsakov, "Geleneksel Yayla Göçü: XX. Yüzyılın Başındaki Kırgız ve Anadolu Konar-Göçerleri Örneği", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.5, S.1, (2016), s. 219.

matuftu. Daha rahat bir yaşama ulaşmak, eğitim ve iş amacıyla şehirlere göçün hızla başladığı 1980'li yıllara kadar Kürtün'de yaylacılık çok yaygındı. Fakat 1980'li yıllardan sonra, yani Turgut ÖZAL ile başlayan Türkiye'deki değişim hareketiyle eğitim seviyesinin yükselmesi ve şehir yaşamının cezbedici hale gelmesiyle köyler hızla boşalmaya ve bunun sonucunda da yayla geleneği gittikçe kaybolmaya başladı. Bu vesileyle burada ele alınan yayla yaşamı ve kültürü 1980'li yıllara kadar asırlardır yaşanan fakat neredeyse nostalji haline gelmiş bir gerçeği yansıtmaktadır. Modern zamanda ise yaylacılık neredeyse kaybolmuş ve yaylalar eski doğal özelliklerini kaybetmiştir. Yaylalarda yapılan evler ise yerel kültürün izlerini yansıtmak yerine betonlaşarak hoş olmayan görüntüler sergilemektedir.

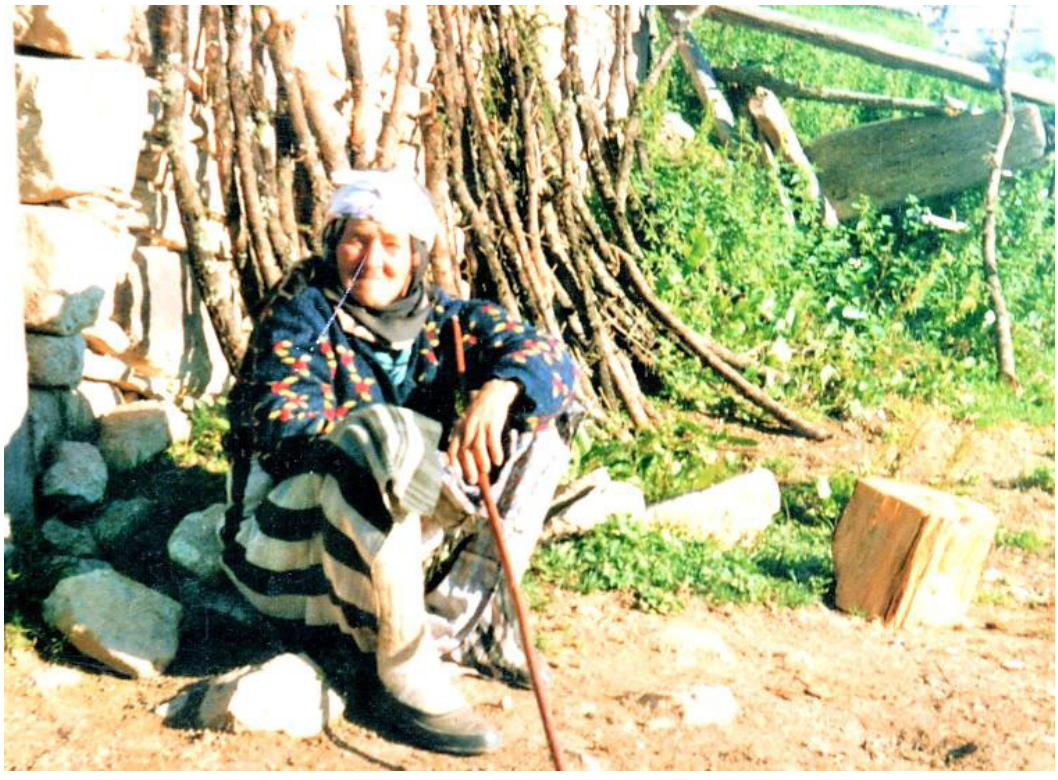

Fotoğraf 5 – Güvende Yaylasının her sene müdavimi olan Hava Nine.

Kürtün ve çevresinde yaşayan ahalinin yazın göç ettiği yaylalar Güvende, Kazıkbeli Alaca ve Kadırga'dan ibarettir. Bu yaylalar geçmiş dönemde Torul'a ve 1991'de ilçe statüsü alan Kürtün'e bağlıdır. Söz konusu yaylalar "*oba*"lardan oluşmaktadır. Güvende, Kazıkbeli, Alaca ve Kadırga, obalar halkının haftada bir gün alışverişlerini yapmak ve zaruri ihtiyaçlarını görmek için buluştuğu pazar yerlerdir. Yayla adları genelde obalar ile değil obaların birleştiği pazar yerleri ile anılmaktadır. Güvende yaylası dendiğinde de akla sadece bir yayla değil, obalar topluluğu akla gelmelidir.

Modern zamanda Kürtün adı ile ilçe merkezi haline gelen Uluköy, Orta Asya'dan İran yoluyla gelen Çepnilerin ilk yerleştiği yerlerdendir. Uluköy adı da ilk Osmanlı kayıtlarında yer almaktadır. Geçmiş dönemlerde hane sayısının fazlalığı ve hanelerin geniş alana dağılmasıyla Uluköy, "*zîr*" ve "*bâlâ*" olarak iki şekilde adlandırılmıştır. Köyün geniş bir alanda kurulu olması ve arada seri iletişimi sekteye uğratan mesafe ve tepelerin oluşundan olsa gerek, Uluköy-zir ve Uluköy-bala'nın kültürel yapısı, yaşam tarzları ve hatta konuşmalarda lehçe farklılıkları gözlenmektedir. Uzun yıllar iki ayrı birim olarak kalan Aşağı Uluköy ve Yukarı Uluköy, o dönemde sahip oldukları toplam 2177 nüfusla, 25 Şubat 1970 yılında Uluköy adıyla belediye olmuştur[11].

Uluköylüler yazın genelde Güvende yaylasına göç etmektedirler. Nadiren de olsa Alaca, Kadırga ve Kazıkbeli tarafındaki obalara giden ve oralarda konaklayan aileler de olmaktadır.

Uluköy'de yayla kültürünün zirvede olduğu ve her yıl hayatın bir parçası haline geldiği 1980'li yıllara kadar Mayıs ayının yaklaşmasıyla yaylaya göç hazırlıkları başlamaktaydı. Yörede yaygın olan bu yaşam tarzında ahali yaylacılığı genelde üç aşamada heyecanla ve zevkle yaşamaktaydılar.

[11] *BCA, 30.11.1.0, Başbakanlık Tayin Daire Başkanlığı Fonu,* 25.02.1970.

1 – Yayla hazırlıkları
2 – Yaylaya Göç
3 – Yayla günleri

Fotoğraf 6 – yayla yolunda.

1 - Yayla Hazırlıkları

Anadolu'da eskiden "*Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır*" diye söylenen ve asırları yarıp modern zamana kadar ulaşan bir atasözü vardır. Bu atasözünün tasvir ettiği Mart ayı, Uluköy için kış ile yazı kesin çizgi ile birbirinden ayıran sınırdır. Mart, havalar yaz aylarını andıran normalüstü sıcaklıkta devam ederken, kışın tüm şiddetiyle kendini gösterdiği bir aydır. Kışın sonu ve yazın başlangıcıdır. Bazen de insanlar ve hayvanların geçimi için depolanan stokların tükenmeye başladığı yokluklar ayıdır. İnsanlar için zaruri ihtiyaç olan un çuvallarının neredeyse boşaldığı, turşu, patates, konserve tarzı yiyeceklerin tükenme noktasına geldiği ve hayvanlar için de ağaç dallarından oluşan "*alaf*", saman, küsbe, kepek ve "*merek*"lerde depolanan ot yığınlarının kalmadığı bir zamandır.

Mart ayının ağır basan kışından sonra gelen "*Abrul*" ayı artık yazın başlangıcıdır. Ağaçların yeşillendiği, tomurcuklandığı veya tomurcuklarını açtığı, envai çeşit çiçeklerin tabiatta renk cümbüşü oluşturduğu, kelebeklerin uçuştuğu, arıların, kovanların, kuşların cıvıl cıvıl ötüşerek dolaştıkları bir zamandır. Uluköy'den Güvende yaylasına bakıldığında, Kütüklüyurt, İbrahimalanı, Çehel ve Kabaktepe'nin önündeki karların yer yer delindiği, Örümcek ormanlarının bitiş noktalarından başlayan uçsuz bucaksız çimenlerin karların erimesiyle yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya ve yeşermeye başladığı görülür. Artık yayla zamanı yaklaşmaktadır.

Yayla hazırlıkları, Abrul yani Nisan'dan itibaren başlamaktadır. Bir taraftan köyde mısır, buğday, patates, fasulye, kabak gibi tarlalara ekilecek olan ürünler için hummalı bir şekilde kadınlardan oluşan "*meci*"lerle çalışmalar yapılır. Uluköy, toprağın çeşidi ve rakımın yüksekliği sebebiyle patlıcan ve biber gibi ürünlerin yetişmediği ve ürün çeşidinin de çok olmadığı bir yerdir. Tüm yıl boyunca tarlalara ekilecek ve hasadı yapılacak olan ürünler belirlidir. Uluköylülerin yayla hazırlıkları, Karadeniz'in diğer yörelerindeki yaylaya göçler ile benzer niteliktedir, çünkü kültür aynıdır[12].

[12] Bekir Şişman, "Kültürel, Yapısal ve levsel Açıdan Dou Karadeniz'de Yaylacılık ve Yayla enlikleri (Hıdırnebi ve Kadırga Yaylaları Örneği)", *The Journal of International Social Research*, Volume 3 / 11 Spring 2010,pp. 550.

Fotoğraf 7 – Güvende'de Güvenç Abdal'*a ait mezar*

Yaylaya göçte ailelerin beraberlerinde götürecekleri ve hazırlığı yapılan eşyalar, yayla yolunun olmadığı 1960'lar öncesi ile yolun yapılmaya ve arabaların çoğalmaya başladığı bu tarih sonrası dönemlere göre fark etmektedir.

Tirebolu'dan Harşit, Kürtün ve Torul'u takip eden güzergâhta yol yapımı ancak Cumhuriyetin ilk yılları ile başlamıştır. Trabzon'dan başlayan ve Zigana dağını aşarak Gümüşhane'ye devam eden bir yol zaten bilinmektedir. Tirebolu'dan Harşit nehrini takip ederek yapılacak olan yol ile ilgili çalışmaların 1925'li yıllardan itibaren başladığı bilinmektedir. Bu yöndeki tartışmalarda, zaten Trabzon'dan başlayan bir yolun olduğu, Harşit nehrini takip etmesi düşünülen güzergâhta sadece Harşit ve Kürtün'ün olduğu ifade edilerek bu yola gerek olmadığı görüşleri seslendirilmeye başlanmıştır. Fakat Başbakanlık Müfettişi Şükrü Bey'in hazırladığı raporlar ve onun gayretleriyle 1927 yılında Tirebolu'dan başlayan yol için ilk kazma vuruldu. Güzergâhın dağlık ve sert kayaların olması, ödenekte sıkıntılar çekilmesi nedeniyle 1935 yılına gelindiğinde 7 yılda ancak 14 km yol ancak vurulabildi[13]. Harşit yolunun yapımına devlet büyük önem vermiş ve hatta yöre halkı bile bu yola "*Tirebolu'nun biricik davası*" olarak bakmıştır. Fakat coğrafyanın sarp ve kayalık olması sebebiyle yolun ucu 1950 yılına kadar ancak Harşit'a kadar gelebilmiştir[14]. Aynı şekilde yolun Torul'dan da Kürtün tarafına bağlanması için çalışmalar başlamış, 1953 yılına gelindiğinde Tirebolu'ndan başlayan kısım Gümüşhane sınırına kadar getirilmiştir. Aynı yılda Torul'dan başlayan kısımda ise yapım çalışmaları devam etmektedir[15].

Cumhuriyetin Menderesli yıllarına kadar Türkiye'nin genel tablosunun bir parçası olarak köylerden yaylalara yollar henüz yapılmamıştı. Bu yıllarda hayvancılık çok yaygındı. Neredeyse her ailenin ihtiyaç düzeyindeki büyük baş hayvanlarının yanında keçi ve koyunları da çoktu. Bu yıllara kadar yayla hazırlıkları, hayvanların yiyecek ihtiyacından kurtulma olarak görülüyordu. Yaylaya götürülecek eşyalar da hayvanların ve nispeten de insanların sırtlarında sabahın erken saatlerinde başlayıp, gece geç saatlere

[13] *BCA. 30.10.0.0, Memleket Genel Müdürlüğü Fonu*. Giresun Üniversitesi'nde yapılan bir Yüksek Lisans Tezi çalışmasında, Cumhuriyet arşivine girmeden sadece gazete tarayarak, Tirebolu-Torul yolunun 1932 yılında yapıldığı ve tamamlandığı savı doğru değildir. Ebru Bayram*, Atatürk ve İnönü Döneni Giresun'da İktisadi Hayat*, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun 2014, s. 115.

[14] *BCA, 30.1.1.0.0, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Fonu,* 25.10. 1950.

[15] Mehmed Alaaddin Yalçınkaya, Trabzon'daki Son İngiliz Konsolosu Vorley Harris2in Raporlarına Göre 1952 Yılında Gümüşhane", *Gümüşhane Tarihi*, Editörler: B. Nazır – E. Saylan, Gümüşhane 2016, s. 442.

kadar süren yolculuk ile taşınırdı.

Uluköy'den yaylaların uzaklığı, bu günkü ilçe merkezinden Güvende'ye 23 km, Kazıkbeli'ne 37 km ve Kadırga'ya 25 km'dir.

Fotoğraf 8 – göç yolunda

Yaylalara yolların yapılması ve göçlerin kamyonların üzerinde gerçekleşmesi farklı bir rahatlık kazandırmıştır. Bu dönemden sonra yapılan göçlerde, göç esnasında götürülecek eşyalar hem çeşit olarak ve hem de sayıca artış göstermeye başlamıştır.

Fotoğraf 9 – Göç yolunda

Yayla yükleri, sadece yaya olarak gidilen dönemlerde yörede yük hayvanı olarak kullanılan katır ve eşeklere yüklenmek üzere un, tuz, önceki yazdan toplanan ve kış boyu hazırlanan kurutulmuş gıda maddeleri ve o yıllarda ailelerin ekonomik durumlarına göre şeker, çay, giyim için çamaşırlar, yatak, yorgan vb gibi eşyalardan oluşuyordu. Mesafenin uzun ve yaya olarak yaylaya gidileceği için en zaruri olan eşyalar alınıyordu. İhtiyaçlar için kullanılan bazı eşyalar da önceki sene göç esnasında, sonraki yılda almak üzere evlere, ormanda ağaç altlarına veya emin görülen bazı yerlere saklanırdı.

Yayla hazırlıkları için yörede çok sayıda bulunan su değirmenlerinde buğday, mısır ve arpalar öğütülür ve hazırlanırdı. Çamaşırlar yıkanır ve bir kenara konulurdu. Bu yıllarda hem köylerde ve hem de yaylalarda çamaşırlar elle yıkanır, suda kaynatılır, deterjan yerine sabun ve kül kullanılırdı.

Hayvanlar için de bazı yol hazırlıkları yapılmaktaydı. At, katır ve eşeklerin uzun yollarda

ayaklarının pörsümemesi ve yaralanmaması için nal çakılırdı. Herkes hayvanlara bu nalları çakamazdı ve bu işte mahir nal ustaları meşhurdu. Nal, nal mıhı, yular, kolan, eğer, heybe, semer, zil, çan, kelek gibi şeyler bu dönemde en çok satılanlar arasındaydı. Uluköy'ün bu tür eşyaları satın alacağı bu günkü Kürtün ilçe merkezi olan o dönemlerde halk arasında "*köprübaşı*", "*kahveyanı*" ve *"yıkık*" gibi isimlerle anılan dükkan ve kahvehanelerin bol olduğu ve yolcuların uğrak yeri olan yerden başka, baraj altında kalan "*Cayra"* ve "*Harşit*" (Doğankent) pazarları vardı. Harşit, kültür olarak Kürtün ile iç içedir. 1922 yılında Torul'a bağlanan Harşit, daha sonra Tirebolu'ya yakınlığı gerekçe gösterilerek 2 Haziran 1953'te Tirebolu'ya bağlanmıştır. Fakat buna rağmen, yayla ve pazarlarda bu beraberlik devam etmiştir[16].

Fotoğraf 10 – 1950'ler Kütüklüyurt obasında
Şükrü Sevindik ve yeğenleri

Yaylaya göç öncesi Cayra pazarı, çok kalabalık oluyordu. Göçlerle köylerin boşalmasından önce Cayra pazarı tüm çevre köylerin ihtiyaçlarını karşıladığı, alışveriş yaptıkları ve hasbihal ettikleri yerdi. Çarşamba günleri kurulan Cayra Pazarı, yaylaya göç öncesi ihtiyaçların en çok giderildiği bir yerdi. Osmanlılar döneminde Kürtün adıyla önemli bir statüsü ve Cumhuriyet döneminde de uzun yıllar nahiye olan Cayra, şimdi Özkürtün adıyla baraj suları altında kalmış ve görkemli günlerinden çok uzakta bulunmaktadır. Cayra'ya geliş gidişler önceden dağların yamacından yaya olarak yapılıyordu. Yaylaya hazırlık için, alış veriş metaları, insanların veya hayvanların sırtında dikey yamaçlardan uzanan şerit gibi dolambaçlı ve tehlikeli yollardan geçiyordu. Çok sık kullanılan bu yollarda tepelerden taş yuvarlanmasıyla oluşan kazalar oluyor ve 1958 yılında genç yaşta benzer bir olayda yaşamını yitiren Halil Köse vakasında olduğu gibi ölümlü şekillerde sonuçlanabiliyordu.

Yaylaya hazırlığın bir kısmı bu gün ilçe merkezi olan ve bir dönem halk arasında bilindiği adıyla *"Köprübaşı"*da olan dükkânlardan yapılıyordu. Yol üzerinde olan Köprübaşı, sahil- Gümüşhane yolu üzerinde mola yeri olarak görülüyordu. Buranın meşhur esnafları vardı. Babadan oğula geçen ve hala devam eden bir geleneği oluşturan Kiziroğulları, Cinoğulları, Ustaoğulları gibi aileler yörenin köklü esnaflarıydı.

[16] *BCA, 30.11.11.0, Bakanlıklararası Tayin Dairesi Başkanlığı Fonu*. 1719. asırların arasında, maden işletmeciliği çerçevesinde Tirebolu ile birlikte Espiye ve Maçka uzun yıllar Gümüşhane'ye bağlıydılar. Necmettin Aygün, Osmanlı Devleti'nde İdarî Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfıkebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840–1918), *Karadeniz Araştırmaları*, S. 26, Yaz 2010, s. 38 – 39.

Nisan ayı boyunca bu hazırlıklar sürerken karşı tarafta görülen Güvende yaylasında karın epeyce eridiği gözleniyordu. Artık yaylaya göç zamanı gelmişti. Heyecan ve sevinç doruklara çıkıyordu.

2 – Yaylaya göçler

Uluköylüler için yayla, dinamizm, heyecan ve hayata yeni zindelikler katan bir aksiyon demekti. Yayla hazırlıkları bu heyecan içinde yapılıyordu.

Nisan ayı sonları veya Mayıs ayı başlarında yayla zamanının artık geldiği, yörede "*Ağasar"* adıyla maruf Şalpazarı ve Görele'ye bağlı köylerde ikamet eden sürü sahiplerinin göç-kervan yayla yollarına düşmesinden anlaşılıyordu.

Fotoğraf 11 – Göç yolunda

Ağasarlıların veya Görelilerin kalabalık sürüleriyle Kazıkbeli yaylasına gitmek için yolları Uluköy'den geçmekteydi. Uluköy'ün tepesinde "*Armutalağ*ı / *Armutala*"ndan görünen koyun, keçi ve büyük baş hayvanlardan oluşan sürü ve sürüdeki hayvanların başlarına takılan kelek, çan ve zillerin çıkardığı gürültünün yanında ıslık, koyun ve hayvan melemeleri ve köpeklerin havlamaları farklı bir güzellik ortaya çıkarıyordu. Armutalağı'ndan aşıp gelen ve Uluköy'ün yakınlarına yaklaşan sürülerin konaklama yerleri genelde "*Başpınar / Başbunar*" veya "*Tüy tarla*" denilen yerdi.

Sürülere refakat eden erkek, kadın ve gençler yaylaya varıncaya kadar göç yollarında giyim ve kuşamda Çepni Türklerinin kültürünü yansıtan görüntülere sahip oluyorlardı. Kadınlar, yöresel peştamal, kuşak, hırka, püsküllü ve süslü başörtüleri, boyuna dolamalı boncuklar takıyorlar ve renkli ayakkabılar giyiniyorlardı. Göç yolunda kadınlar üzerinde görülen geleneksel ve yöresel elbise ve aksesuarların, gündelik hayatın dışında özel günler için olduğu hemen anlaşılıyordu. Erkeklerin giysileri olağan ve rahat hareket etmeye yönelikti.

Yörede yaylaya ulaşmak için göç yollarına düşen Çepnilerde hayvanlar da süsleniyordu. Büyükbaş hayvanların başlarına renkli iplerden yapılan püsküller, boncuklu takılar ve bazı hayvanların sırtlarına süslü örtüler atılıyordu. Atların ve hafif yükleri taşıyan katırların da aynı şekilde süslendikleri görülüyordu. Özellikle atlara, nazar boncuklu ve güzel görünüme sahip boncuklardan oluşan süsler takılıyordu. Katırlar, büyükbaş hayvanların içinde olan yeni doğmuş dana ve bir-iki yaşlarındaki düveler, küçükbaş hayvanlar içindeki bazı koyun, koç ve tekeler de süsleniyordu.

Sürülerdeki büyük ve küçükbaş hayvanların istisnasız belirli bir bölgesi çeşitli renklerle boyanıyordu. Bu boya, sürü sahibinin hayvanı tanımak için bir işareti oluyordu. Neredeyse Uluköy'den yaylaya göçen her sürünün boya rengi ve şekli farklıydı.

Yayla için yollara düşen sürülerin en bariz özelliği hayvanların boğazlarına takılan kelek, çan ve zillerdi. Bunların çıkardığı sesin karışımı ve şekli kulakları etkileyen bir melodiye sahipti. İstisnasız büyükbaş hayvanların başlarında kelek ve çan vardı. Büyük keleklerin sesi çok çıkıyordu fakat ağırdı. Bunlar güçlü ve dinç hayvanların boğazlarına bağlanıyordu. Tekelere ve koçlara da büyük kelekler veya çanlar takılıyordu. Koyunlardan bazıları da zil taşıyordu. Sürüdeki koyun ve keçilerin sayısı çok fazla olduğu için hepsinde çan ve kelek takılı bulunmuyordu.

Fotoğraf 12 – Yaylanın her yıl müdavimlerinde Fatma Köse

Sürüler yaylaya yaklaştıktan sonra yürüyüş ritimlerini azaltıyorlar ve uygun gördükleri yerlerde konaklayarak asıl varacakları obalara gidiyorlardı. Her halükarda Ağasar, Görele'ye bağlı Çanakçı ve Zıva tarafından gelen kalabalık ve büyük gürültülerle gelen göç sürüsü, yazın geldiğinin ve yayla vaktinin habercisiydi.

Uluköy'de de yayla hazırlıkları bittikten sonra artık göç zamanı gelip çatıyordu. Yaylaya araba yolunun olmadığı dönemlerde göç, hayvanlarla beraber yapılıyordu. Katır ve eşek sırtlarına yatak, yorgan, giyim eşyaları ve yemek pişirme kaplarından oluşan eşyalar yükleniyordu. Genç kadın ve erkekler de uzun yayla yolunda sırtlarında yük taşıyorlardı. Çocuk sayısı eski dönemlerde fazla olduğu için sırtlarda çocuklar da ayrı bir yük teşkil ediyordu.

Yaşlılar ve ağır olmayan hastalar at ve katır sırtlarında yaylaya gidiyordu. Binek hayvanlarına sahip olmak, ailelerin ekonomik durumlarına göre değişiyordu. Ekonomik durumları fevkalade iyi olan ailelerin atları vardı. At sahibi olmak zenginlik göstergesi sayılıyordu. Bu nedenle at fiyatları yüksekti. Ekonomik durumları orta seviyede olan ailelerin de katırları bulunuyordu. Köylerde katır sahibi olanlar kısmen fazla bulunuyordu. Fakir olanların ise eşekleri vardı. Eşek veya yöresel tabirle "*merkep*" bile ekonomik durumun bir göstergesiydi. Bakımı ve bulundurması maddi külfeti gerektirdiği için merkep sahibi olamayanlar da çoktu.

Eski dönemde ailelerin az veya çok sayıda büyük baş hayvanları oluyordu. Uluköy'de küçük tarzda sürüleri olanlar da vardı. Bu yörede yaylacılığın ana maksadı elbette yüksek yerlere çıkarak temiz havayı teneffüs ederek rahat bir yaşam sürmek ise de bu maksadın arkasındaki gerçek sebep hayvanları rahat ve çobansız bir şekilde otlatabilmekti. Yani hayvan sahibi olmak bir taraftan da yaylacılığı zorunlu kılıyordu. Bu zorunluluk yörede yaşayan Çepnilerde geleneksel bir yaşam biçimi halini almıştı.

Güvende yaylasına sabah erken çıkmak kaydıyla bir günde ulaşılıyordu. Araba yolunun olmadığı dönemlerde "*K*öprübaşı"ndan geçen yol, bu günkü araba yolu güzergâhını değil de "*kabuklu yokuşu*" denilen yerden yamaca doğru tırmanıyor ve oradan yaylalara ulaşılıyordu. Yaşlıların anlattıklarına göre, yolun uzun ve sarp oluşu ve sırtta yük ile bu dönemlerde yayla yolculuğu neredeyse bir "*meşakkat*" şeklini alabiliyordu.

Fotoğraf 13 – Güvende'nin eski hali

Daha sonraki dönemlerde yani yolların yapılması ve arabalar ile yolculuk ile yaylalara göç kolaylaştı. Bu dönemde hayvanlar bir günlük yolculuk ile yaylaya ulaşıyorlardı. Hayvanların hazırlanması ve yolculuk süreci, Ağasar tarafından gelen göçler ile aynı mahiyeteydi. Uluköy'den kara yolunu takip eden hayvanlar sürü halinde yaylaya ulaşıyorlardı.

Yaylaya göç ederken, köylerde birkaç aile birleşerek ortak kamyon kiralıyorlardı. Çünkü yaylaya göç esnasında götürülen eşyalar o kadar da çok değildi. En fazla 4 aylık bir zamanda kullanılan eşyalar götürülüyordu. Yataklar, yorganlar, yastıklar ve diğer eşyalar

dağılmayacak bir şekilde sarıldıktan sonra arabalara yerleştiriliyordu. Bu süreçte hem yaylaya gitme ve hem de arabaya binmek için en fazla da çocuklar seviniyorlardı. Zira üstü açık kamyonlarda yapılan yaylaya göçler zevkliydi.

Yükler kamyonlara yerleştikten sonra, insanlar da yüklerin üstüne biniyorlardı. Arabanın hareket etmesiyle göç başlıyordu. O gün en güzel elbiselerini giyen yaylacıların en mutlu günlerinden bir gün sayılıyordu. Yol boyunca çalınan kornalar ve arabada yapılan sohbetler yayla göçünün farklı bir tarafıydı.

3 – Yayla günleri

Yaya olarak yaylaya gidenler için yol boyunca tesadüf edilen ağaçlar, çeşmeler ve yüksek rakımdan kaynaklanan havanın gittikçe değişimi yaylaya yaklaşıldığının habercisiydi. Yaylaya ulaşımın sadece yaya olarak yapıldığı dönemlerde, yayla yolu bu günkü ilçe merkezi olan Kürtün'ün hemen karşısından yamaca doğru tırmanarak başlıyor ve kabuklu yokuşundan, ormanlardan obalara ulaşılıyordu. Bu dönemi yaşayanlar ve anlatanlar, söz konusu zamanda sırtlarda yükler ile yaylaya yolculuğun çile ve meşakkatten başka bir şey olmadığını anlatırlardı.

Ulaşımın yaya olarak yapıldığı geçmiş dönemlerde idame-i hayat için sırtlara ve hayvanlara yüklenen eşyalar, küçük ve büyük baş hayvanlarla beraber farklı bir göç şekli ortaya çıkıyordu. Fakat obalara ulaşıldığında insanların içlerini kaplayan ferah ve huzur havası yol boyu çekilen sıkıntıları izale ediyordu.

Yaylaya kara yolunun yapılmasıyla, obalara ulaşım arabalarla yapılmaya başlandı. Küçük ve büyük baş hayvanlar, başlarında birkaç kişi olduğu halde yine eskisi gibi yaya olarak obalara ulaşıyorlardı. Büyük baş hayvanların, katır ve eşek gibi yük hayvanlarının başlarında boncuk ve ipten örülmüş süsler takılıyordu. Keza, eğer küçükbaş hayvanlar varsa teke ve koçlara da süsler takılıyordu. Bunların boynuz ve kafa bölgelerine geçirilen ve takılan süsler güzel görünümlere sahip oluyordu. Yaylaya göçün vaz geçilmezleri olan kelek ve çanların çıkardığı sesle yola göç revan olan bu grubun olağan dışı bir seyahatte olduğu anlaşılıyordu.

Hayvanları öne katarak yayla yoluna düşenler, o dönemde "*Köprübaşı*"ndan (bu gün ilçe mrkezi olan Kürtün), Harşit çayının üzerinde bulunan köprüden karşı tarafa geçiyorlardı. Yakın bir dönemde 90'lı yıllarda büyük bir selde yıkılıncaya kadar yaylaya geçişin sembolü olan köprü eski bir tarihe sahipti. Bu günkü ilçe merkezi olan Kürtün'ün hemen altından geçen Harşit nehri üzerinde yaylaya ve karşı köylere ulaşımı sağlayan köprü Osmanlı son dönemlerine kadar kargirdi. En son kargir köprü 1904

yılında yöre ileri gelenlerinin

katkılarıyla yapıldı ve bunun sonucu olarak Kürtün'ün önde gelen simaları olan Osmanlızade Haşim ve Melikzade Ali Efendilere devlet taltifler vererek onları ödüllendirdi[17]. Buraya Taşköprünün, mübadele öncesi yöre sakinlerinden olan Rum ustalar tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Zira Kürtün ve Torul köylerinde külliyetli bir nüfusa sahip olan Rumlar, taş ve demir ustalığı ve işçiliğinde mahirdiler. Osmanlılar döneminde yörede işletilen madenlerin işçileri ve Avrupa yönüne yapılan seferlerde kuşatılan kaleleri muhasara sıralarında kazılacak olan lağım ve tünellerde bu bölgeden çağrılan ustalara görevler veriliyordu.

Fotoğraf 14 – Güvende yaylasına çıkanlar Kabaktepe şehitliğini ziyaret ediyor

Köprüden geçildikten sonra Gücükdene, Tek Köprü, Hayrettin çeşmesi (Uluköy eski muhtarı merhum Hayrettin Yılmaz tarafından yaptırılmıştır), çifte köprüden geçerek ormanların arasından obalara ulaşılıyordu. Güvende'nin obaları dağınıktı. Bu nedenle yaylaya yaklaşanlar Çıkrıkdüzü üzerinden veya buraya varmadan orman aralarından obalara çıkan yollar ile obalara ulaşıyordu.

Yıllar öncesine kadar arabaya hiç binmeyen ve bu nedenle her yere yaya ulaşan kimseler de vardı. Bu tarz kişiler arabaların olmasına rağmen, tüm yolculuklarını yürüyerek yapıyorlardı. Yürüme bir günlük mesafede olan Torul veya çevre köylere hep yürüme gidiliyordu. Arabayı tercih etmeyenlerin temel gerekçeleri, korkuya dayanıyordu. Kırgeliş köyünde hayatında hiç arabaya binmeyen ve ulaşacak olduğu yörelere hep arabayla giden Çamoğullarından Havva Nine buna iyi bir örnektir. Havva nine 90'lara ulaşan yaşına rağmen ölünceye kadar hayatında hiç arabaya binmemiştir.

Araba ile yaylaya göç, farklı güzelliklere ve zevke sahiptir. Köylerden hareket eden ve eşyaların yüklü olduğu kamyonlar, kornalar çalarak yola revan olurdu. Kamyonun üzerinde hem yükler ve hem de insanlar yer almaktaydı. Yayla yolu boyunca açık havada ve etraf seyredilerek kamyonlar yol alıyordu. Çıkrıkdüzüne doğru, orman içlerinden çimenlerin göründüğü alana varıldığında, artık yayla havası net olarak hissediliyordu. Yaklaşık 2000 metre rakımın üzerinde olan bu noktalarda, güneş varsa bile zirvelerde ince bir duman şeridi olabiliyordu. Yaylalar, köylerin havasına göre oldukça serindir, hatta dumanlıysa insanları üşütmektedir.

Çıkrıkdüzü, yaylalara ilk giriş ve obalara dağılış noktasıdır. 1980'li yıllara kadar yani köylerden şehirlere göçün pek nadir olduğu zamanlara kadar Çırkıkdüzü çok daha şen ve mamurdu. Burada lokantalar, bakkallar, fırınlar, kahvehaneler ve oteller mevcuttu. Köylerde nüfusun pek kalmadığına bir örnek olarak, bu gün Çırkıkdüzü'nde Uluköy'ün köklü ailelerinden olan, burada işletmeci ve yaylacı olan Metin Yılmaz'a ait kahvehane, bakkal ve üst katında yer alan otel bulunmaktadır Eskiden beri

[17] *BOA. DH.MKT*, Nr. 937/81, 6 Muharrem 1323 (13 Mart 1905).

burası yaylaya ilk gelenlerin yaylanın suyunu içtiği ve havasını teneffüs ettiği ilk durak yeridir.

Obalara varış, yaylaya göçün son durağıdır. Hele kış ayından yeni çıkılmış olmasının havasıyla yayla, insanların içine farklı huzur ve rehavet verir. Güneş görmeyen yerlerde kalan kar kalıntıları, hafif soğuk, yeni yeşeren çimenler ve enva-ı eşit otlar yaylaya gelindiğinin alametleridir.

Fotoğraf 15 – Güvende yaylasına yeni çıkan Kürtün ahalisinden Yafes kuran

Yaylacılığın yoğun olarak yapıldığı yıllarda kara yolu Çıkrıkdüzü, Alınca ve Güvendeyi takip ederek Kazıkbeli'ne kadar ulaşıyordu. Fakat daha sonraki yıllarda tüm obalara yollar yapıldı ve yaylacılar rahat ettiler. Yaylalara yolun olmadığı yıllarda Kütüklüyurt ve İbrahimalanı gibi bazı obalarda yükler, insan veya hayvan sırtlarında evlere taşınıyordu.

Eşyalar taşınırken ve bir taraftan da evlere yerleşirken, yaylaya gelindiğinin bir belirtisi olan ısırganlar toplanır ve akşam için yemekler hazırlanırdı.

Güvende ve etrafında yaylacılığın süresi 3-4 ay kadardır. Yaylaya gelenler hayvanların serbestçe otlamasından ve başlarına bir insan görevlendirmemeden dolayı rahattılar. İnsanlar istirahat ederek veya farklı uğraşılar sergileyerek bu zamanları geçiriyorlardı. Özellikle ormana yakın olan obalarda oturanlar, ağaç ürünü ve yöresel ihtiyaç olarak su taşımak için kovalar, ibrikler, yoğurt mayalamak, ayran ve benzeri ürünleri muhafaza etmek için külekler ve yoğurdu yağa çevirmek için yayıklar yapıyorlardı. Sahil yörelerine varıncaya kadar çok geniş alanda kullanım alanına sahip olan bu el yapımı mamul ürünler, Güvende pazarında çok alıcı buluyordu.

Bununla beraber, 1980'lere kadar Kürtün ve yöresinde neredeyse her evde yapılan tabancalar da yaylada yapılan ve üretilen ayrı bir üründü. Bu iki tür ürün yörede yaşayanların geçimlerini karşılamaya yetiyordu. Demirden yapılan tabanca ve ağaçtan yapılan mamul ürünlerin satış yeri ve pazarı Güvende'ydi. Güvende'nin pazarı Cuma günüydü. Fakat söz konusu bu ürünleri yapanlar ve satanlar Perşembe günden gelmeye başladıkları için Güvende haftanın bu iki gününde canlı ve verimli bir pazar yeri şeklini alıyordu.

Osmanlı devleti döneminde de yazın halkın köylerden daha çok yaylalarda olduğu ve Güvende'nin de çok kalabalık bir nüfusa ve pazara sahip olduğu bilinmektedir. Bu yaşam tarzının bir yansıması olarak 1912 yılında Kürtün hükümet konağının sadece yaz aylarında yani "*mevsim-i sayfda*" Güvende'ye naklinin konuşulması, bu amaca yönelik bir binanın yapılması ve başkent İstanbul ile yazışmaların olması bunu göstermektedir[18].

[18] *BOA. DH.İD,* Nr. 1442/1, Trabzon Vilayetine hüküm ki, 4 Muharrem 1331 (14 Aralık 1912)

Güvende pazarı, obaların zirvesinde kurulu bir tepede yer almaktadır. Burası, 13. asırda yörede yaşadığına ve öldüğüne inanılan Güvenç Abdal'dan adını alıyordu. Güvenç Abdal'ın kabri, pazar yerinin arka tarafında olan mezarlıkta bulunmaktadır. Pazar yeri geçmiş dönemlerde canlı ve doğal görünüme sahipti. Kahvehaneler, lokantalar, fırınlar, bakkallar, kasaplar vs burada yer almaktaydı. Pazar yerinde bulunan tek camide Cuma namazı kılınıyordu. O gün pazara gelen ve çevrede saygın kişiliğe sahip bir hoca namazı kıldırıyor ve vaaz ediyordu. Trebolu'dan Hamdi hoca ve Azizoğlulardan Mehmed Hoca geçmiş dönemlerde yörede bilinen saygın hocalardandı.

Fotoğraf 16 – Güvende'den Kürtüne kamyon *sırtında yolcu taşıma*

Geçmişte burada esnaflık yapan ve sülale olarak bu geleneği devam ettiren esnaflar hala Güvende'de benzer işlerle ticaret yapmaktadırlar. Yöredeki tabirleriyle ifade etmek gerekirse, Keloğulları, Cinoğulları, Kiziroğulları, Ustaoğulları ve ismini sayamadığımız çok kişiler bu ticari geleneği bu gün de devam ettirmektedirler.

Obalarda yaşayanlar kadın, erkek ve çocuklar akın akın erken saatlerde Güvende'ye geliyorlardı. Bakkallardan ve sergilerden ihtiyaçlar gideriliyordu. Hayvan pazarından etler alınıyor ve yemekler yeniyordu. Önceden etraf köylerde üretilen saf bal, pestil, reçel çeşitleri, fırında yapılan ve bu yöreye has olan soğutulmuş et ve sebzeler satılan ve alınanlardan bazılarıydı. Kürtün'de sebze yetişmediği için sebzeler kamyonlarla Samsun'dan veya farklı yerlerden getiriliyordu. Yörede yıllarca kamyonlarıyla sebzecilik yapan ve geçimini bu şekilde idame ettiren "*Nalcı Mürsel*" herkesin çevrede bildiği isimdi.

Güvende yaylasının rakımı epey yüksek olduğundan, yayla günleri insanlarda ruhen ve bedenen rahatlık sağlıyordu. Yayla evleri genelde bu bölgede tek göz halinde, etrafı taştan ve üstü yöredeki örümcek ormanlarından karşılanan hardamadan kaplanıyordu. Yağmurlu havalarda, yağmur damlalarının hardamalara şiddetle vurmasıyla farklı bir melodi ortaya çıkarıyor ve çok tatlı bir uyku havası oluşturuyordu. Yaylanın ısırganı, pancarı, patatesi, değişik otlardan yapılan yemekleri, sütü, yoğurdu, çökelek ve yağı insan bünyesini zindeleştiriyordu. Yöreye has olan çimenlerde yetişen "*evlek"* ve ağaçların altlarında yetişen *"tırmıt*" çeşitleri yaylacılığın farklı lezzetlerinden sayılmaktadır.

Yaylada bir-iki ayı geçtikten sonra köylerden ve uzak yerlerden gelen misafirler, büyük özlemlerle karşılanıyor ve yolları gözleniyordu. Etrafını ancak aydınlatan lambanın etrafında geç saatlere kadar devam eden sohbetler, zamanı çalan TV'nin henüz bu yıllarda olmadığından doyurucu noktalara ulaşıyordu. Burada dünyadan haber alma kanalı sadece radyoydu. Eski dönemlerde cep ve sabit telefonunun olmaması, çevre ile olan haberleşmeyi neredeyse minimuma indiriyordu. Köylerde ve uzak yerlerde aileleri ilgilendiren haberler de ancak araba ile gelen kişilerin bilgilendirmesiyle mümkündü.

Güvende yaylasında her Cuma günü kurulan pazarın yanında, Temmuz aylarının sonlarında "*otgöçü"* haftası adı altında eğlenceler yapılıyordu. Temmuz'un herhangi bir Cuma'sında yapılan Otgöçü haftasına katılımlar yüksek düzeydeydi. Kemençe yörenin tek çalgısı olduğundan, Güvende'de o hafta çok sayda kemençenin sesini duymak mümkündü. Ot göçü haftası, artık yayla zamanının sona ermek üzere olduğunun habercisiydi. Fındık ve tarlaların hasad mevsimi olduğu için aileler yavaş yavaş

ağırlıklarını alarak köylere dönmeye başlıyorlardı. Ağustos sonuna kadar çok sayda aile, yayladan köylere göç etmiş oluyordu.

Fotoğraf 17 – Kürtün'de tırpanala ot biçme mevsimi

Uzun süre yaylada kalanlar eşyaların bir kısmını ormanda ağaç altlarına saklayarak muhafaza ediyorlardı. Evlerde hırsızlıklara karşı yapılan bu önlemde, ağaç altlarına yapılan bu saklama işinin adına "*saklı*" denirdi. Zamanla evlerin daha muhafazalı olmasıyla bu yöntem kullanılmaz olmuştur.

Yaylalarda her evin etrafında olan çayırlar son ayda tırpan veya orakla kesiliyor ve kurutulurdu. Bazı yayalarda kamyonlar obalara kadar giderken, bazı obalarda da bu imkân yoktu. Bu imkânın olmadığı yerlerde, sırtlara yüklenen otlar ve eşyalar Güvende'ye kadar taşınırdı; buradan da kamyonlarla köylere götürülürdü.

Yayladan geriye göç zamanı üzüntü, ayrılık hazzı ve duygularını insanlara yaşatıyordu. Yaprak dökümü mevsimi gibi bir duyguyu insanlara yaşatıyordu. Özellikle yaşlılar, gelecek seneye "*ya kısmet*" diyerek bazen de gözyaşları içinde ömür boyu yaşamlarının bir parçası ve aylardır yaşadıkları yaylaya veda ediyorlardı. Kapılar iyice kapanarak, önlemler alınarak 8 ay sonra tekrar gelmek için ve burukça obadan ayrılık gerçekleşiyordu. Yayladan ayrılış bir hasretin başlangıcıydı ve gözler son kez geriye bakarak köylerin yolu tutuluyordu.

Sonuç

Kürtün ve çevresinde yaylacılık, Orta Asya Türk kültürünün özelliklerini taşımaktadır. Kürtün'de yaşayan Çepniler, asırlardır bu geleneği zevkle ve özveriyle devam ettirmişlerdir. Modern zamanda, şehirlere göç ile beraber köylerin boşalması, yaylacılık geleneğine büyük darbe vurmuştur. Geçmiş dönemlere göre, yaylalardaki insan yoğunluğu azalmıştır.

Eski dönemlerde kargirden ve doğal yapıyı bozmadan yapılan evler de yerini yavaş yavaş beton yapılaşmalara bırakmaktadır. Bu da geleneksel yayla kültürünün ruhuna aykırıdır. Modern çağın tüm yoğunluğu ve meşguliyetine rağmen, Kürtün'ün Güvende, Kazıkbeli ve Kadırga yaylalarında yaylacılık yine de devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşivi

A.DVN.MHM.d, Nr. 5 / 1401 - 78/581 - 80/251
BBO, Nr. 727/54483
DH.MKT, Nr. 937/81
DH.İD, Nr. 1442/1

Cumhuriyet Arşivi

30.11.1.0, Başbakanlık Tayin Daire Başkanlığı Fonu
30.11.11.0, Bakanlıklararası Tayin dairesi Başkanlığı Fonu.
30.10.0.0, Memleket Genel Müdürlüğü Fonu
30.1.1.0.0, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü

Kitap ve Makaleler

Aygün, Necmettin, Osmanlı Devleti'nde İdarî Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfıkebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840–1918), *Karadeniz Araştırmaları*, S. 26, Yaz 2010, s. 38 – 35 – 77.

Demir, Necati, "Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Çepni Türkmenleri ile Güvenç Abdal Ocağı'nın Kuruluşu", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* / 2012 / 63, s. 77 – 110.

Fatsa, Mehmet, "Çepnilerin Dini Mensubiyeti ve Kürtün'de Bir tekke: Güvenç Abdal Meselesi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 13, (2013) . s. 27 – 48.

İsakov, Baktıbek, "Geleneksel Yayla Göçü: XX. Yüzyılın Başındaki Kırgız ve Anadolu Konar-Göçerleri Örneği", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.5, S.1, (2016), s. 214 – 228.

Köknel, Coşkun, Güvenç Abdal Ocaklıları: Ocaklıların Yaşadığı Yerleşin Birimleri, C. 1-7, İstanbul 2013.

Sümer, Faruk, "Çepni", *TDVİA,* C.8, İstanbul 1993, s. 269 – 270.

Şişman, Bekir, "Kültürel, Yapısal ve levsel Açıdan Dou Karadeniz'de Yaylacılık ve Yayla enlikleri (Hıdırnebi ve Kadırga Yaylaları Örneği)", *The Journal of International Social Research*, Volume 3 / 11 Spring 2010,pp. 549 – 559.

Tozlu, Selahattin, "Gümüşhane Adı Hakkında (IX-XIX. Yüzyıllar Siyaset ve Yerleşme Tarihi*)", Gümüşhane Tarihi*, Editörler: B. Nazır – E. Saylan, Gümüşhane 2016, s. 473 – 501.

Yalçınkaya, Mehmed Alaaddin, Trabzon'daki Son İngiliz Konsolosu Vorley Harris2in Raporlarına Göre 1952 Yılında Gümüşhane", *Gümüşhane Tarihi*, Editörler: B. Nazır – E. Saylan, Gümüşhane 2016, s. 437 – 446.

Fotoğraflar

Fotoğraf 18 - Uluköy

Fotoğraf 19 – 1970'lerde Kürtün

Fotoğraf 20 – Baraj gölü üzerine kurulu Özkürtün

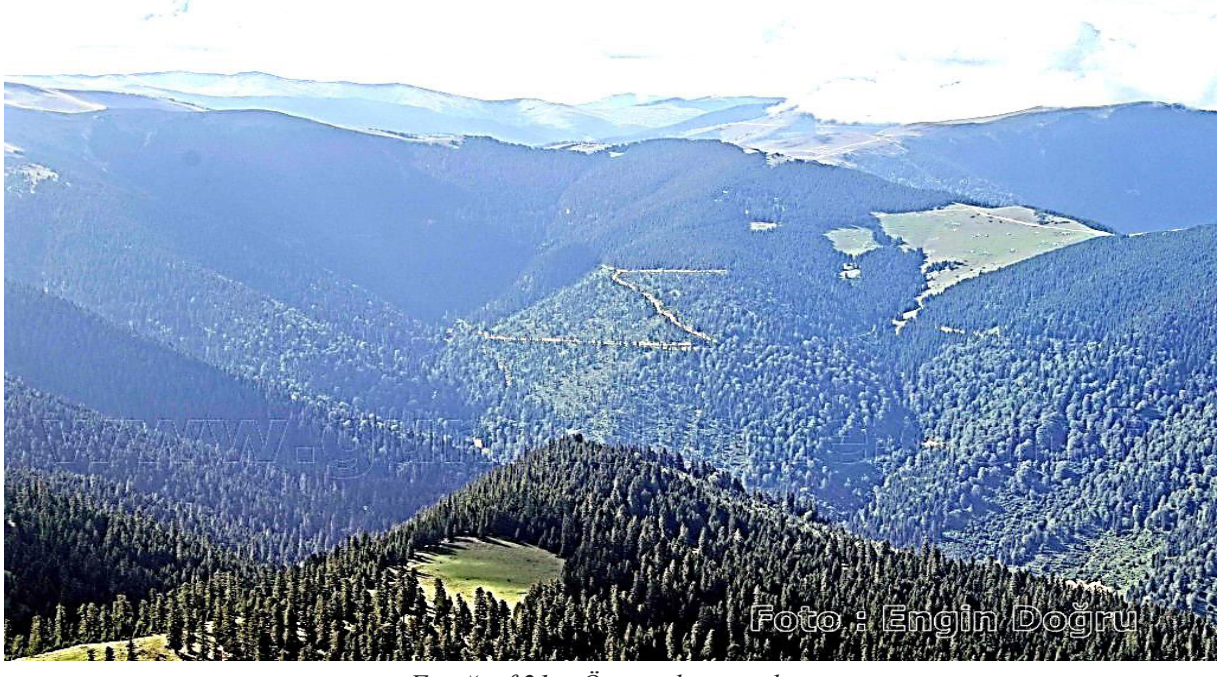

Fotoğraf 21 – Örümcek ormanları

Fotoğraf 22 – Uluköy'de ilkbahar

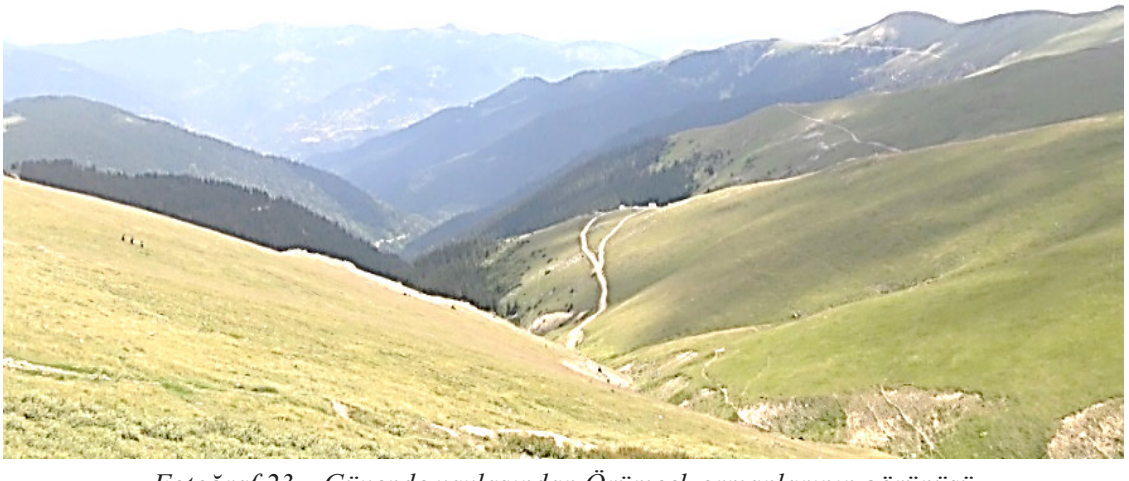

Fotoğraf 23 – Güvende yaylasından Örümcek ormanlarının görünüşü

Fotoğraf 23 – Eski Uluköy ve yeni Kürtün ilçe merkesi

Fotoğraf 24 – Güvende yaylasına giderken Örümcek ormanları

Giresun ve Trabzon Kırsalında Göçe Katılmayan Ailelerin Gerekçeleri

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Arş. Görv. Pınar TAĞRİKULU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Göç olgusu, yüzlerce yıldır bireyleri ve toplumları yakından ilgilendiren bir konu olmuştur. Bunun temelinde yatan nedenler ise başta fiziki coğrafya şartlarından kaynaklanan mekânsal farklılıklar olmak üzere; ekonomik ve sosyokültürel konularda var olan arz - talep dengesidir. Peki insanların hayatlarını önemli ölçüde etkileyen göç ne anlama gelmektedir? Göç, bireyler ya da toplulukların daha iyi bir yaşam beklentisi içine girerek yaşadıkları ortamlardan yeni yerleşim yerlerine, geçici veya sürekli olarak gitmeleridir.[1] Bir toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve politik yapısının değişimi ve gelişimi üzerinde önemli ölçüde etkili olan göç,[2] aynı zamanda nüfusun gidilen yere yerleşmek amacıyla yaptığı coğrafi hareketlilik anlamını da taşımaktadır.[3]

İnsanların göç etmesinde etkili olan pek çok faktör vardır. Bu faktörler yaşanan yerden, göç edilen yerdeki faktörlere kadar uzanmakta ve çeşitlilik arz etmektedirler. Genel olarak değerlendirilecek olursa itici, iletici ve çekici olarak ele alınabilen bu faktörler, göç üzerinde oldukça etkilidir. Geçim sıkıntısı, ek gelir ihtiyacı, eğitim, sağlık gibi hizmetlerin ve iş alanlarının yetersizliği gibi faktörler itici faktörleri oluştururken; daha iyi eğitim ve sağlık olanakları, iş bulma ümidi, modern hayat tarzına duyulan özlem ve daha iyi yaşama beklentisi ise çekici faktörleri oluşturmaktadır. İletici faktörler ise göç etme sürecine aracı olan ve bu süreci kolaylaştıran faktörlerdir. Bu faktörlere ulaşım, hısımlık ve hemşehrilik bağları, teknoloji ve haberleşmenin getirdiği kolaylıklar vd. örnek gösterilebilir.[4] Bireylerin göç etmeye karar vermelerinde itici faktörler ile çekici faktörlerin karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan dengenin önemli ölçüde etkisi vardır. Çünkü bireyler göç etmeye karar vermeden önce bulundukları yerin olumsuz özellikleri ile göç etmek istedikleri yerin olumlu özelliklerini bir karşılaştırmaya tabi tutmaktadırlar. Göç etmekten elde edecekleri faydanın bulundukları yerde kalmanın getireceği maliyetten fazla olduğuna karar verdiklerinde ise göç etmektedirler.[5] Dolayısıyla göç edilen yer ile göç alan yer arasında itici ve çekici faktörler arasında var olan farklılık göçü ve göçün yönünü de büyük ölçüde etkilemektedir.[6]

Ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, Türkiye'de kırdan kente göçlerin yoğun olarak başladığı tarihler 1950'li yıllardır. Bu tarihlerden itibaren görülen temel altyapı inşa ve kalkınma

[1] Vedat Pazarlıoğlu, "İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi", *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C.14, S.1, 2007, s.121.

[2] Ertuğrul Güreşçi - Ziya Yurttaş, "Kırsal Göçün Nedenleri ve Tarıma Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Erzurum İli İspir İlçesi Kırık Bucağı Örneği", *Tarım Ekonomisi Dergisi, C. 14, S.2, 2008, s.47.*

[3] Fatih Çelik, "Türkiye'de İç Göçler : 1980-2000**",** *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2007, C. 22 S.1, S.88.

[4] Cevdet Yılmaz, "Samsun İlinde Nüfus Hareketleri", *Geçmişten Geleceğe Samsun, İkinci Kitap,* Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yay*ınları*, Samsun 2007, s.289-316.

[5] Pazarlıoğlu, *agm*, s.122.

[6] Çelik, *agm,* S.95.

çabaları, kırdaki gizli işsizlik ve bundan kaynaklanan baskıların artması, ulaşımın gelişmesi, tarımda makineleşme, ek gelir ihtiyacı vd. sebepler önemli rol oynamıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda kentleşme süreci de hızlanmıştır. Göçler teorik olarak ele alındığında pek çok çeşidi vardır. Bunlar üç ana başlık altında özetlenebilir (Tablo 1).[7]

Tablo 1. *Teorik olarak başlıca göç çeşitleri.*

GÖÇLER	*Yurt içi yurtdışı durumuna göre*	İç göçler	*Kırdan kente*
			Kentten kente
			Kentten kıra
			Kırdan kıra
		Dış (ülkeden ülkeye) göçler	İçten dışa
			Dıştan içe
	Gönüllülük zorunluluk durumuna göre	*Gönüllü göçler*	*Beyin göçü*
			İş gücü göçü
		Zorunlu göçler	*Muhaceret*
			Mübadele
			Tehcir (sürgün)
			Mültecilik
			Sığınmacılık
			Deprem, sel vb. doğal afetlere bağlı göçler
	Süresine göre	*Daimî (kalıcı) göçler*	-
		Mevsimlik (dönemsel, sezonluk, periyodik) göçler	*Turizm (yazlıkçı) göçü*
			Mevsimlik işçi göçü
			Yayla göçü

Bu çalışmada göçler ülke içi (iç göçler) bağlamında ele alınmış, esas olarak kır-şehir ilişkisi üzerinde durulmuştur. İç göçler oluşum süreçleri bağlamında açıklanması en zor olan nüfus hareketlerinden biridir. Çünkü iç göçler ülke sınırları içerisinde uzun vadede önemli değişikliklerin yaşanmasında oldukça etkilidir.[8]

İç göçler içerisinde eğilimin daha çok kırdan kente olduğu görülmektedir. Peki göçün yönünün bu şekilde olmasını etkileyen faktörler nelerdir? İşte bu soruya cevap bulmak sanıldığı kadar kolay olmamakla birlikte bu sorunun onlarca cevabının olduğu da bilinmelidir. İç göçlerde önde gelen faktör çıkılan yer ile varılan yer arasındaki eşitsizliklerdir. Bu eşitsizlik istihdam, eğitim, sağlık, güvenlik gibi çok çeşitli alanlarda olabilir. Kırdan kente göç eden bireylerin gerekçesi çoğunlukla ekonomik olurken bu gerekçelere evlilik de eklenmiştir. Özellikle yaşadığı yerden memnuniyet duymayan, kırın zorlayıcı şartlarından uzaklaşmak isteyen, daha iyi bir yaşam beklentisine giren kadınlar zaman zaman evliliği göç edebilmek için iletici bir faktör olarak görmüş ya da evlilikleri neticesinde göç etmek durumunda kalmışlardır. İşte bu durum iç göçün sayılan bütün tetikleyicilerinin yanında bir de evlilik gibi bir olgudan kaynaklanabildiğini göstermektedir.[9]

Göç edenlerin tüm gerekçeleri göz önünde bulundurulduğunda ortaya çıkan tablo, göçün daha iyi bir yaşam beklentisinden kaynaklandığını açıkça göstermektedir. Ancak zaman zaman göç edilen yerlerde meydana gelen sorunlar, daha iyi bir yaşam beklentisi olan bireylerin birtakım sorunları da beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadır. Bu sorunlara çarpık kentleşme, gecekondulaşma, altyapı sorunlarının yetersizliği gibi pek çok sorun örnek gösterilebilir. Bu sorunlar daha çok kırdan kente göç neticesinde gerçekleşmektedir. Ancak özellikle son yıllarda göçün yönünde de değişiklikler olduğu görülmektedir. Kırdan kente göç yoğun olarak yaşanmaya devam ederken, kentten kıra göçler de hatır sayılır şekilde

[7] Yılmaz, *age*, s.1.
[8] Yılmaz, *age*, s. 3.
[9] Cevdet Yılmaz, "Türkiye'de kırdan kente göç sürecinde etkili olan faktörlerden biri; evlilik yoluyla göç". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2009, C.14, S.21, S.223.

görülmeye başlanmıştır. Bunların başında emekli göçleri gelmektedir. Köylerin sosyoekonomik anlamda iyileşmeler yaşaması bu noktada önemli bir etken olmuştur. Ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler ile devlet hizmetlerinde meydana gelen değişme ve gelişmeler bir kısım köyleri cazip hale getirmeye başlamıştır. Ancak kırsal kesimin ekonomik ve sosyal anlamda gücünü yitirmemesi için kırdan kente göçün önlenmesi gerekmektedir. Bu da ancak kırsal kesim ile kentler arasındaki yaşam standartları açığını kapatmakla mümkün kılınabilir.[10] Bunun için tarım ve hayvancılığın modern bir hale getirilmesi, sağlık, ulaşım ve eğitim imkânlarının kırsal alanda daha etkin hale getirilmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde kırsal kesimin de kalkınması sağlanarak kırdan kente göç üzerinde caydırıcı bir etki ortaya çıkarılabilir.[11] Böylece kırsal kesim geliştirilerek göçlerin kentler üzerinde ortaya çıkardığı baskının azaltılması mümkün olabilir.

Bu çalışmada kırdan kente göç ve kentten kıra göçler dışında iç göçlerin farklı bir boyutu ele alınmıştır. Kırdan kente göçün yoğun olarak yaşandığı bir bölgede bu çeşit göçe katılmayan nüfus üzerinde durulmuş, bunun sebepleri analiz edilmiştir. Giresun ve Trabzon kırsalında yaşayan ve hiçbir şekilde iç veya dış göçe katılmamış olan bireylerin hangi gerekçelerle göçe katılmadıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu kapsamda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Bu bireyler neden iç göçe katılmamışlardır?
2. Bu bireylerin göç etmeleri önünde (varsa) ne gibi engelleri bulunmaktadır?
3. Bu bireyleri kırsalda tutan gerekçeler nelerdir?
4. Göç etmeyen bireylerin daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmeleri için neler yapılabilir?

Yöntem

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu Giresun ilinin Görele ilçesine bağlı İnanca Köyü'nde, Trabzon ilinin Düzköy ilçesine bağlı Çayırbağı Köyü'nde ve Ortahisar ilçesine bağlı Düzyurt Köyü'nde ikamet etmekte olan dokuz bireyden oluşmaktadır. Çalışma grubunun bu il, ilçe ve köylerde yaşayan bireyler arasından seçilmesi, bu köylerde Karadeniz bölgesinin kültürel ve sosyoekonomik yapısının hala oldukça iyi muhafaza edildiğinin düşünülmesinden kaynaklanmıştır. Çalışmaya katılmada gönüllülük esasına özen gösterilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yöntemine başvurulmuştur. Görüşme yapmak için uzman görüşleri doğrultusunda bir görüşme formu hazırlanmış katılımcı grubuna bu formda yer alan sorular sorulmuştur. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır.

Ölçüm yapan aracın ölçüm yapmaya uygun olup olmaması[12] ve araştırmanın aynı biçimde tekrar edildiğinde aynı ya da benzer sonuçları vermesi geçerlik ve güvenirlik bakımından oldukça önemlidir.[13] Bu araştırmada ölçme aracı olarak kullanılacak olan görüşme formunun geçerlik ve güvenirliğinin sağlanması için katılımcı grubundan ayrı olarak bir kişi ile görüşme yapılmıştır. Formda yer alan soruların sorulmak istendiği şekli ile anlaşılıp anlaşılmadığı kontrol edilmiş, gelen dönütler doğrultusunda forma son şekli verilmiştir. Bu görüşme, katılımcı grubu ile yapılan görüşmelerin dışında tutulmuştur. Katılımcı grubu ile yapılan dokuz görüşmenin geçerlik ve güvenirliği ise veriler, analizler ve yorumların başka araştırmacıya sunulması yöntemine başvurularak sağlanmaya çalışılmıştır.

---

[10] Ertuğrul Güreşci, "Kırsal göç ve tarım politikası arasındaki ilişki". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE),* 2009, C.1, S.22, S.60.

[11] Ertuğrul Güreşçi – Ziya Yurttaş, "Kırsal göçün nedenleri ve tarıma etkileri üzerine bir araştırma: Erzurum ili İspir ilçesi Kırık Bucağı örneği". *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 2009, C.14, S.2, S.53.

[12] Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri,* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, S. 59.

[13] Ali Yıldırım – Hasan Şimşek, *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri,* Seçkin Yayıncılık, Ankara 2011. S.307.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması amacıyla araştırma evreninde ikamet etmekte olan dokuz kişilik bir örneklem grubuna araştırma formunda yer alan sorular sorulmuştur. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu amaçla görüşme verilerinin analizi için her katılımcıya bir kod ad verilmiştir. Katılımcılar birinci katılımcıdan onuncu katılımcıya kadar A1, A2, A3…..A9 şeklinde kodlanmışlardır.

Bulgular

Bu çalışmada Giresun ve Trabzon illerinin kırsal kesimlerinde yaşamakta olan ve dokuz kişiden oluşan katılımcı grubunun daha önce neden iç veya dış göçe katılmadıkları kapsamlı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda katılımcılara neden göç etmedikleri, göç etmeyi daha önce düşünme durumları, kırsalda tutunmalarına yardımcı olan etmenlerin neler olduğu ile ilgili sorular yöneltilmiş, pek çok farklı cevap alınmıştır. Alınan cevaplar betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Kırsal kesimden göç etmeyen bireylerin kuvvetli aile bağlarına sahip oldukları, aileden miras kalan toprağı terk etmek istemedikleri, aile büyüklerinin bakımını üstlenmeleri gibi gerekçelere sahip oldukları görülmüştür.

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Görüşme yapılan kişilerin 25-68 yaş aralığında ve hepsinin medeni durumunun evli olduğu saptanmıştır. Bu kişilerin kırsaldan göç etmemelerinin nedenleri değerlendirilirken farklı değişkenler çalışmaya dahil edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda bireylerin aylık veya yıllık sabit gelirleri olup olmadığı, ev ve arazi sahibi olup olmadıkları, geçim kaynakları ve çocuk sayıları öğrenilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların tamamının kendilerine ait evleri olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların tarım, hayvancılık gibi gelir kaynakları olduğu ve bir kısmının emekli maaşı olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların 500 metrekare ile 20 dönüm arasında arazi sahibi oldukları tespit edilmiş, sahip olunan arazinin ise tarımsal amaçlı kullanıldığı saptanmıştır. Katılımcıların en az 1 en fazla 7 çocuk sahibi oldukları belirlenmiştir.

Katılımcıların Göç Etmeyi Düşünme Durumları

Çalışmanın bu kısmında hiç göç etmediği bilinen katılımcılara, göç etmeyi düşünüp düşünmedikleri sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların bir kısmı göç etmeyi düşündüklerini ifade ederken bir kısmı da böyle bir düşünceye hiçbir zaman sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Göç etmeyi düşünenlerin de düşünmeyenlerin de nihayetinde farklı gerekçelerle göç etmedikleri belirlenmiştir.

A1: *Göç etmeyi tabii ki düşündük maddi şartların bizi burada zorladığı zamanlar çok oldu. Ama istesek de gidemedik köyden.*

A2: *Tabii* düşündük düşünmez miyiz hiç.

A3: *Göç etmeyi hiç düşünmedik.*

A4: *Göç etmeyi istesek de düşünemedik.*

A5: *Göç etmeyi çok düşündük. Hatta eşim bir kere denemeye çalıştı ama yapamadı büyük şehirde geri döndü.*

A6: *Göç etmeyi de düşünmedim açıkçası.*

A7- A8 - A9: *Hayır hiç düşünmedik.*

Göçe Katılmama Gerekçeleri

Çalışmamızın bu kısmında Giresun ve Trabzon kırsalında yaşayan bireylerin göçe katılmama nedenleri kapsamlı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda katılımcılara göçe neden

katılmadıkları sorulmuş, alınan cevapların birbirinden farklı olduğu belirlense de bireylerin hemen hemen benzer gerekçelere sahip oldukları saptanmıştır. Bu kapsamda katılımcıların gerekçelerini büyük şehirlerde geçinmekten, kira ödemekten, şehrin kötü havasına maruz kalmaktan rahatsızlık duymaları, kırsalda kalan aile büyüklerinin bakımını üstlenmeleri ve onları memleketlerinden ayırmak istememeleri, aile büyüklerinden miras kalan toprağı terk etmek istememeleri, zaman zaman aile büyüklerinin göç etmemeleri yönünde baskılarına maruz kalmaları, tarım arazilerini geçim kaynağı olarak kullanmaları, güçlü aile bağlarına ve samimi ilişkilere sahip olmaları oluşturmaktadır. Katılımcılar göç etmeleri durumunda bu konularda büyük problemler yaşayacaklarına inanmış ve bu nedenlerle göçe katılmamışlardır. Katılımcıların gerekçeleri aşağıdaki gibidir:

A1: İstesek de gidemedik köyden. Göç etmememizin en önemli nedeni eşimin babası oldu. Buralardan gitmek istediğimizi bir türlü kabullendiremedik. İstemedi. Eşim de onun isteğini kıramadı. Büyükşehirde geçinemeyeceğimizi düşündü kayınpederim. Zaten o zaman çocuklarımın da yaşları küçüktü. Ben de çalışsam onları bakacak olan kimsem olmazdı. Aldığım maaşı bakıcıya versem o zaman para kazanmamın *da pek bir anlamı kalmazdı. Belki sigortamın ödenmesi benim için bir avantaj olurdu ama olsun. Eşim maddi açıdan bana zorluk çıkartmıyor. Ne istersem almıştır.*

A2: En büyük nedeni geçinememe korkumuzdu. Bir türlü cesaret edemedik. Köyde zor geçindik ama eşim inşaatlarda çalıştı. Ben de elimden geldiğince hayvancılık ve tarım yaparak evimizin geçimine katkıda bulunmaya çalıştım. Aslında sorarsanız köyü çok sevdiğimden kalmıyorum burada. Ama bu yaştan sonra gurbet kahrını hiç çekemem. Mecburiyetten katlanıyoruz köye.

A3: Düşünseydik de göç edemezdik. Benim eşimin buradaki işinden ayrılıp gurbete çıkması pek mümkün olamadı. Bir de biz memleketimizi çok seviyoruz gurbeti buraya tercih etmedik açıkçası. Buradaki yaşam koşulları bize daha uygun geldi. Tarım arazimiz vardı. Fındık tarımı yaptık yıllarca, bırakıp gidemezdik. Bir de atalarımızdan kalan örf ve adetlerimiz çok etkili oldu. Yıllarca kayınvalideme ben baktım. Onu bırakıp gurbete çıkmamız yakışık almazdı. Onu da alıp gitsek yıllarca alışık olduğu çevreden kopup gitmek onu üzerdi. Ama eşim vefat ettikten sonra göç etmeyi düşünmeye başladım. Çünkü kayınvalideme tek başıma bakamayacağımı hissetmeye başladım. Ben de kendimi muhtaç hissetmeye başladım. Orada çocuklarım var. Onların güvencesi altında olmak istiyorum artık. Sözün özü köyde kalmayı her halükarda şehre gitmeye tercih ettik biz. Bu toprakları kaderine terk etmek atalarımızın verdiği emekleri hiçe saymak hoş olmazdı.

A4: Ailevi sebeplerim vardı. Annem ve babam yaşlıydı bakıma ihtiyaçları vardı. Bırakıp gidemedim. Engelli bir kardeşim var onun bakımını da ben üstlendim. Onları burada bırakıp gidemezdim. Şehir konusuna gelince de bir şehri on köyüme değişmem. Köyde nefes aldığımı hissediyorum. Havası tertemiz. Şehirde böyle bir havayı bulabileceğim yer kaldı mı acaba? Şehrin elverişsiz yaşam koşulları beni göç etmekten alıkoyan en önemli sebeplerden bir tanesi. Tabii geçinememe korkusu da var. Köyde kazancımız az çok bize yetiyor. Ama şehir öyle değil geçinmek çok zor oralarda.

A5: Maddi koşullarımız elverişsizdi ama şartları çok zorladık biz. 3 çocuk okuttuk köyde. Göç etmememizin en büyük nedeni de büyük şehirde yaşamanın bizi korkutması oldu. Özellikle kiraya çıkmaktan çok korktuk. Ya kirayı ödeyemezsek diye düşündük hep. Hala düşünürüm bir gün yolum büyük şehirden geçerse nasıl geçinirim diye. Köyde kıt kanaat de olsa geçiniliyor ama şehir hayatı affetmiyor.

A6: En önemli sebebi köyün çok rahat yaşam koşullarının olmasıydı. Köyü çok seviyorum ben. Bir de burada ailemin yakınındayım. Ben aileme çok düşkünümdür. Onları burada bırakıp büyük bir şehre göç etsem aklım hep onlarda kalır. Hasta olduklarında veya bana ihtiyaç duydukları her anda hemen ulaşabilecek kadar yakınım aileme. Uzakta olsam bu imkânı bulamazdım. Büyük şehirde iş bulurdum evet ama aileme ulaşmam gerektiği her an izin almak zor olurdu. Büyükşehirde başkasının işinde çalışıyorsun her istediğinde izin alıp çıkmak mümkün değil. Köyde ilişkiler daha samimi en azından ve ben bu samimi ortamı bırakıp gitmek de istemedim hiçbir zaman.

A7: Çünkü bizim burada toprağımız var. Buradaki insanlar da toprağı ekip biçerek, hayvancılık yaparak geçimini sağlıyor. Eşim gurbete gidip çalışırdı. Ben de burada toprakla uğraşırdım. Yerimizi boş, kimsesiz bırakmak istemedik.

A8: Büyüklerimizin miras bıraktığı toprakları bırakıp gitmek istemedik.

A9: Toprağımdan ayrılmak istemedim.

Katılımcıların Gelir Kaynakları

Katılımcıların gelir kaynaklarının neler olduğuna bakıldığında ise 5 ailenin aylık sabit gelire sahip oldukları diğer dört ailenin ise aylık sabit gelirlerinin olmadığı tespit edilmiştir. Ancak katılımcıların tarım, hayvancılık ve inşaat sektöründen de gelir elde ettikleri saptanmıştır. Bir katılımcının ise hizmet sektöründe çalıştığı tespit edilmiştir. Katılımcıların arasında aylık emekli geliri olanların yine de tarım ve hayvancılıktan gelir elde ettikleri saptanmıştır. Bu durum da araştırmacılara aylık emekli gelirinin kırsalda geçinmeye yetmediğini düşündürmektedir. Katılımcıların ifadeleri aşağıdaki gibidir:

A1: Eşimin sigortasını dışarıdan ödedik yıllarca ama çok da zorluklar çektik. Benim eşim inşaatta çalışırdı tek gelirimiz de buydu. Şimdi emekli bazen de inşaatlarda çalışmaya devam ediyor. Ama asıl gelirimiz eşimin emekli maaşı çünkü inşaat her zaman olmuyor. Kış mevsiminde neredeyse hiç olmuyor. En büyük geçim kaynağımız eşimin emekli maaşı.

A2: Köyde tarım ve hayvancılık yapıyoruz. Eşimin emekli maaşı var. İnşaatta da çalışıyor.

A3: Eşimden kalan maaşım var. Bir de fındık ve sebze tarımı yapıyorum oradan gelen gelirim de var.

A4: Köyde çiftçilik yapıyorum. İnşaatlara gidiyorum. Yevmiyeye gidiyorum.

*A5: Eşim inşaatta usta. Şimdi geçimimiz iyi. Çocukla*rımda*n bir tanesi okudu, evlendi,* İstanbul'a yerleşti. Diğeri de liseyi bitirdi şimdi üniversite*yi kazanırsa onu okutacağız. Eskisi gibi değil durumumuz artık daha iyi.*

A6: Eşim il özel idaresinde çalışıyor. Onun da maaşı var. Benim işim sezonluk her zaman olmuyor ama ben de çalışmaya başladığım zamanlarda iyi bir gelirimiz oluyor.

A7: Topraktan aldığımız ürünler ve hayvancılıkla geçimimizi sağlıyoruz.

A8: Tarım ve eşimin emekli maaşıyla geçiniyoruz.

A9: Tarım ve hayvancılık ile geçinmeye çalışıyoruz.

Katılımcıların Giderleri

Katılımcıların gelirlerinin neler olduğuna cevap alındıktan sonra bir de giderlerinin neler olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların mutfak, giyim, yakacak, elektrik, su ve telefon masrafları olduğu belirlenmiştir. Hayvancılık ve tarımla ilgilenenlerin, hayvan yemleri ve tarım ilaçları aldıkları, bazı ailelerin öğrenci okuttukları saptanmıştır. Kırsalda yaşayan bireylerin kira ödemedikleri belirlenmiş bu durumun, kırsalda yaşamayı kolaylaştıran bir faktör olduğu düşünülmüştür. Çünkü görüşmenin daha önceki kısımlarında bazı katılımcıların kira ödemekten korktukları gerekçesiyle göçe katılmadıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

A1: Giderlerimiz her evin giderleri gibi. Mutfak masrafımız ve kışın kömür masrafımız var. Bir de üniversitede öğrenci okutuyoruz. Maaşımızın yarısından çoğu ona gidiyor bazen. Öğrenci okutmakta zorlanıyoruz. Aylık sabit gelir olsa da tek maaşla öğrenci okutmak çok zor oluyor.

A2: Giderlerimiz daha çok mutfak masrafı ve giyim üzerine.

A3: Giderlerimiz beslenme, elektrik ve telefon faturası, yakacak masrafım da var.

A4: 3 çocuk okutuyorum. Evin mutfak, elektrik, su, telefon gibi temel ihtiyaçları var. Sigortamı ödemeye çalışıyorum.

A5: Giderlerimiz mutfak masrafı, elektrik, su, telefon. Bir de eşimin yanında bir işçi çalışıyor ona da para veriyoruz. Eşimin arabası var onun yakıtı da giderlerimizden biri.

A6: Giderlerimizin önemli kısmı çocuğumuzun masraflarından oluşuyor. Özel okulda okutuyoruz çocuğumuzu. Aylık 1000 lira kadar bir masrafı oluyor onun. Onun dışında elektrik, su, telefon faturaları,

mutfak masrafı, 100 liralık taksit ödemesi derken 1700 lira kadar bir masrafımız oluyor her ay.

A7: Ev giderlerimiz var. Hayvan yemleri ve toprak kimyasal ürünleri alıyoruz.

A8: Ev giderleri, elektrik ve su faturaları.

A9: Elektrik faturası, su faturası ve mutfak masrafları.

Gelirin Gideri Karşılamaması Durumunda Yapılanlar

Katılımcıların gelirlerinin giderlerini karşılamadığı zamanlar olup olmadığı sorulmuş ve hemen hemen tamamının böyle zamanlar olduğunu ifade ettikleri görülmüştür. Bu durumda katılımcıların almak istediklerini daha sonraya erteledikleri, harcamalarından kıstıkları, eş dosttan borç aldıkları, tarımsal veya hayvansal ürünlerini sattıkları belirlenmiştir. Kırsalda geliri giderini karşılamaya yetmeyince birbirinden borç alabilen veya hala bakkalın veresiye defterine borcunu yazdırarak bir şeyler satın alabilen katılımcıların olması büyükşehirlerde artık yitirilmeye başlayan samimi ilişkilerin kırsalda hala devam ettiğini göstermektedir. Bu durumun, çalışmanın daha önceki kısımlarında kırsaldan göç etmeyi düşündürmeyen bir faktör olduğu da görülmüştür. Çünkü büyükşehirlerde bakkal, veresiye defteri gibi kavramların yitirildiği buna karşılık büyük alışveriş merkezleri gibi yerlerin olduğu düşünüldüğünde bireyler kendilerine göre haklı gerekçelere sahiplerdir. Katılımcıların ifadeleri aşağıdaki gibidir.

A1: Gelirim giderimi her zaman karşılayamıyor tabii ki. O zaman almak istediklerimi ertelemek zorunda kalıyorum. Çok olmuştur öyle ama şikâyet *etmenin de bir anlamı yok çünkü gelirimiz ortada.*

A2: Gelirim çok değil elbette. İstediklerimi almaya yetmediği zamanlar oluyor. Öyle zamanlar olduğunda tanıdıklarımdan borç alarak veya köy bakkalına veresiye yazdırarak almak istediklerimizi alıyoruz.

A3: Gelirim tabii ki her zaman giderlerimi karşılamama yetmiyor. Tanıdıklarımdan borç alıyorum. Bazen de şahsi giderlerimden kısıtlıyorum.

A4: Ödemelerimden kısmaya çalışıyorum. Mesela sigorta ödemelerimin aksadığı oluyor. Bazen eş dosttan borç alıyorum.

A5: Harcamalarımdan kısıyorum. Özellikle kredi çekmeyi hiç düşünmedim. Gözüm hep korkmuştur böyle şeylerden. Param varsa harcarım yoksa kendimi kısıtlarım.

A6: Zorlanıyoruz ama yine de kazancımız bize yetiyor.

A7: Hayır olmuyor. Topraktan ve hayvancılıktan yeteri kadar para geliyor.

A8: Oluyor. Böyle bir durum olduğunda fındık satarak ihtiyaçlarımızı karşılamaya çalışıyoruz.

A9: Oluyor. Öyle bir durumla karşılaştığımız zaman hayvansal gıdaları satarak istediklerimizi alabiliyoruz.

Katılımcıların Arazi Miktarı ve Arazilerinin Geçimlerine Katkısı

Katılımcıların arazi miktarlarının yarım dönüm ile 20 dönüm arasında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların tamamının arazilerini tarıma açtıkları ve buralarda genel olarak fındık tarımı yaptıkları saptanmıştır. Bir kısım katılımcı ise tarım arazilerinde fasulye, lahana, semizotu, mısır gibi ürünler ekip diktiklerini ve bunların satışından elde ettikleri gelirin geçinmelerine katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Bir kısım katılımcı ise tarımdan elde ettiği gelirin geçimine katkısı olmadığını veya çok az olduğunu belirtmiştir. Zaman zaman tarımdan zarar ettiğini ifade eden katılımcılar da olmuştur. Ancak yine de tarımın katılımcılar için bir gelir kapısı olarak tercih edildiği görülmektedir. Katılımcıların ifadeleri aşağıdaki gibidir:

A1: 500 metrekare kadar bir arazimiz var onun da yarısı ekili ve dikili diyebilirim. Orada da fındık, mısır, fasulye, lahana gibi tarım ürünleri yetiştiriyoruz. Geçimimize etkisi yok denecek kadar az. 150 kilo kadar bir fındığımız oluyor. Onun 100 kilo kadarını satıyoruz. Oradan gelen paranın miktarı da çok

cüzi. Geçimime büyük bir katkısı yok.

A2: Arazimiz var ama ne kadardır bilmiyorum. Fındık ve sebze var bahçelerimizde. Tabii ki bizim geçimimizde tarım ve hayvancılığın katkısı var. Öyle olmasa tek maaşla nasıl geçinirdik. Ama fındığın zarar ettirdiğini de söyleyeyim. Fındığın giderinin yanında getirdiği gelir hiç diyebilirim.

A3: 15 dönüm fındık arazimiz var. Nerdeyse tamamında fındık dikili ama fındıktan gelen gelirin tamamı benim olmuyor. Ben üçte birinde hak sahibiyim. Yani geçinmekte fındık arazisine güvenemeyecek durumdayım. Geçimimize az miktarda katkısı var.

A4: 2 dönüm arazimiz var. Fındık ve sebze yetiştiriyoruz. Aslında fındığımız oluyor ama onun bakım masrafı, yevmiyesi derken kazancımız giderimizden daha az oluyor.

A5: 8 dönüm arazimiz var ama 2 dönümü ekili dikili. Sebze ve fındık tarımı yapıyoruz. Bizim geçimimize hayvancılığın bir miktar katkısı var. Bir ineğimiz var. Süt, yağ satıyorum. Oradan elde ettiğim gelirle de bu ineğin yemini alıyorum. Yani buradan elde ettiğim gelirin de bana değil hayvanın kendi ihtiyaçlarına faydası dokunuyor.

A6: Arazimiz var. Fasulye, semizotu, lahana, domates, patlıcan, salatalık ekip dikiyorum. Ben yetiştirdiğim sebzelerde hormon gibi yapay hiçbir şey kullanmıyorum. Yetiştirdiğim tarım ürünlerinin tamamı organik. O yüzden biraz da pahalı satıyorum. Geçimime katkı sağlıyor. Hayvancılığı denedim ama gideri gelirinden çok olduğu için vazgeçtim artık yapmıyorum.

A7: Yaklaşık 20 dönüm arazimiz var. Bunun 2 3 dönüm kadarını ekip biçiyoruz. Kalan kısmını da otlak olarak kullanıyoruz. Tarım ürünlerinin geçimimize katkısı var hatta sadece onlarla geçiniyoruz denebilir.

A8: 7 dönüm arazimiz var. 6 dönümü ekili dikili. Fındık tarımıyla uğraşıyoruz. Fındık tarımından elde ettiğimiz mahsulü satıyoruz.

A9: 14 dönüm arazimiz var. 13 dönümü ekili dikili. Fındık, patates, fasulye, lahana, domates, salatalık, patlıcan ve biber tarımı yapıyoruz. Geçimimizi hayvansal gıdaları ve tarımdan elde ettiğimiz mahsulleri satarak karşılıyoruz.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bir idari sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli olarak değiştirme olayı olan göçü gerçekleştirmek için pek çok sebebe sahip olan bireyler yine pek çok gerekçe ile göçe katılmamaktadırlar.[14] Bu bireyler farklı ülkelerde, farklı şehirlerde, illerde, ilçelerde, kasaba ve köylerde belli sebeplere bağlı kalarak yaşamaya devam etmektedirler.

Bu çalışmada Giresun ve Trabzon kırsalında yaşayan ve daha önce hiç göçe katılmamış bireylerin hangi gerekçelere sahip oldukları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Giresun ilinin Görele ilçesine bağlı İnanca Köyü'nde, Trabzon ilinin Düzköy ilçesine bağlı Çayırbağı Köyü'nde ve Ortahisar ilçesine bağlı Düzyurt Köyü'nde ikamet etmekte olan dokuz katılımcı ile görüşmeler yapılmış ve göç etmemek için hangi gerekçelere sahip oldukları belirlenmeye çalışılmıştır. Bireylerin birbirinden farklı gerekçelere sahip oldukları belirlenmiştir.

Katılımcı grubunda yer alan herkes evlidir ve en az 1 en çok 7 çocuğa sahiptir. Bu bireyler hiç göç etmeseler de bazen göç etmeyi düşünmüşlerdir. Kırsalın zorlayıcı şartları bireylerin zaman zaman daha iyi bir yaşam beklentisi içine girmelerinde etkili olmuştur. Bazı katılımcılar ise göç etmeyi hiç düşünmediklerini belirtmişlerdir. Bu bireylerin ifadelerinden kendilerine göre geçerli nedenleri olduğu anlaşılmıştır.

Göç etmeyi düşünse de düşünmese de nihayetinde göç etmeyen bireylerin sahip oldukları gerekçeler vardır. Bu gerekçeleri, aile büyüklerinin bakımının üstlenilmesi, büyükşehirlerde geçinmekten korkulması, kırsalda sahip olunan ilişkilerin samimiyeti, atalardan miras kalan toprağın terk edilmek istenmemesi, güçlü aile bağlarına sahip olunması, şehirde var olan ya da öyle olduğu sanılan elverişsiz

[14] Tümertekin Erol – Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekan, Çantay Kitabevi*, İstanbul, 1998, S.307.

yaşam koşulları oluşturmaktadır. Bazı ailelerin ise aile büyükleri tarafından baskı görmeleri göç etmeleri önünde engel teşkil etmiştir. Bir katılımcının ifadesi ise kırsalda var olan samimi aile bağlarının şehirlerde var olmaması ile yakından ilintilidir. Çocuklarının bakımını üstlenecek kimsenin olmaması bu katılımcının şehre göç etmesinde engel oluşturmuştur. Kazandığı maaşı bakıcıya vermesi durumunda bu maaşın kendisine bir fayda sağlamayacağını düşünen katılımcının bu düşüncesi fayda maliyet yaklaşımını göz önüne aldığını göstermektedir. Engelli kardeşinin, aile büyüklerinin bakımını üstlenen katılımcıların onları memleketlerinden ayırmak istememeleri de fayda maliyet yaklaşımının göz önünde bulundurulması sonucu oluşmuştur. Atalarından miras kalan toprakları terk etmek istemeyen bireylerin olduğunu görmek ise bu kişilerin ataları dolayısıyla toprakları ile aralarında sıkı bir bağ olduğunu gözler önüne sermektedir. Katılımcı grubunda yer alan kişilerin tamamının kendilerine ait evleri vardır. Bu durumda kira ödemek zorunda olmayan bireylerin kırsalda geçinmeleri daha kolay bir hal almaktadır. Katılımcı grubundaki kişilerin sundukları gerekçelerle göç etmemeleri, günümüzde büyükşehirlerin ortamına bakıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. Kırsalda var olan samimi ilişkilerin şehirlerde artık yitirildiği, şehirlerde var olan trafik, gürültü, hava kirliliği, kira oranlarının yüksekliği, çarpık ve hızlı kentleşmeden kaynaklanan bilindik sorunlar göz önüne alındığında bireylerin haklı olabilecekleri düşünülmektedir.

Katılımcı grubunun kırsalda geçinmeye yetecek miktarda gelirleri olduğu belirlenmiştir. Bu gelir bazı aileler için aylık sabit bir gelirden oluşurken bazı aileler için de yılın belli bir zamanında kazanılıp bütün yıla dağıtılan bir gelir şeklindedir. Bu gelirler de tarım ve hayvancılıktan sağlanmaktadır. Ailelerin giderlerini ise su, elektrik, telefon faturaları, mutfak (tüp de dahil) ve yakacak masrafları, öğrencilerin okuluna, tarım ve hayvancılıkta kullanılan malzemelere ayrılan ücretler oluşturmaktadır. Bu bireylerin gelirlerinin zaman zaman bu anlamdaki giderlerini karşılamaya yetmediği zamanlar olmaktadır. Bu durumda bireyler harcamalarından kısmakta, ihtiyaçlarını ertelemekte, tanıdıklarından borç almakta veya tarımsal ve hayvansal gıdalarını satarak bir gelir elde etmeye çalışmaktadırlar. Katılımcı grubunda yer alan bireyler kırsalda zorla da olsa geçinmeyi şehirlerde zorla geçinmeye tercih etmektedirler. Çünkü kırsalda zorlandıkları noktalarda tanıdıklarından borç alarak da olsa geçinmeye devam edebilen bireyler şehirde böyle bir imkânlarının olmayacağını bilmektedirler.

Katılımcıların 500 metrekare ile 20 dönüm arasında arazilere sahip oldukları görülmektedir. Bu arazilerde yapılan tarımın ve hayvancılığın geçimlerine katkısı olduğunu belirten aileler olmuştur. Bu ailelerin yanında hayvancılıktan veya tarımdan elde edilen kârın geçimlerine katkısı olmadığını belirten aileler de olmuştur. Bu ailelerden bir kısmı hayvancılıktan elde edilen gelirin ancak hayvanların ihtiyacına yettiğini belirtirken, bir kısmı da tarım ürünlerinden elde edilen gelirin, edilen zararı dahi karşılamadığını belirtmiştir. Yine de ailelerin atalarından miras kalan toprakları terk etmek istememeleri göç etmelerinin önünde önemli ölçüde etkili olmaktadır. Bu da kırsalda var olan samimi ilişkilerin neticesindedir.

Görüşmelerden elde edilen sonuçlara bakılarak kırsalda var olan ekonomik imkânların şehirlerdeki kadar çok olmadığı belirtilebilir. Ancak yine de fayda maliyet yaklaşımı içinde incelendiğinde kırsalda hayatı idame ettirmenin şehirlerde idame ettirmekten daha kolay olduğu belirtilebilir. Araştırma grubunda yer alan bireylerin ifadeleri de bu yöndedir. Bu anlamda kırsalda zorla da olsa geçinmeyi şehirde geçinmeye çalışmaya tercih eden bireylerin daha iyi imkânlara kavuşmaları sağlanabilir. Kırsal kesimde eğitim, sağlık, ulaşım, tarım ve hayvancılık gibi hizmetlerin daha iyi bir hale getirilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

AZİZ, Aysel, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010.

ÇELİK, Fatih, "Türkiye'de iç göçler: 1980-2000". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.22, S.1, 2007, 87-109.

GÜREŞCİ, Ertuğrul, "Kırsal göç ve tarım politikası arasındaki ilişki". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE),* C.1, S.22, 2009, 51-67.

GÜREŞÇİ, Ertuğrul – Yurttaş Ziya, "Kırsal göçün nedenleri ve tarıma etkileri üzerine bir araştırma: Erzurum ili İspir ilçesi Kırık Bucağı örneği". *Turkish Journal of Agricultural Economics*, C.14, S.2, 2008, 47-54.

PAZARLIOĞLU, Mehmet Vedat, "İzmir örneğinde iç göçün ekonometrik analizi". *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C.14, S.1, 2007, 121-135.

TÜMERTEKİN, Erol - Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân,* Çantay Kitabevi, İstanbul 2004.

YILDIRIM, Ali – Hasan Şimşek, *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* (8. Tıpkı Basım), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

YILMAZ, Cevdet, "Türkiye'de kırdan kente göç sürecinde etkili olan faktörlerden biri; evlilik yoluyla göç", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C.14, S.21, 2009. S.221-232.

YILMAZ, Cevdet. "Samsun İlinde Nüfus Hareketleri". *Geçmişten Geleceğe Samsun, İkinci Kitap,* Ed.: Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları, Samsun, 2007 S.289-316.

Giresun İlinin Türkiye Göç Hareketliliği İçerisindeki Yeri

Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR
Giresun Üniversitesi / Giresun

Fatih Muhammet KÖSE
Giresun Üniversitesi / Giresun

Giriş

Türkiye'de kırsal alanlardan kentlere (daha çok batıdaki sanayi kentlerine) yönelen nüfus hareketleri, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendiren temel öğelerden birisidir. Bu nüfus hareketi içerisinde Karadeniz Bölgesi'nin özellikle de Doğu Karadeniz Bölümü'nün ayrı bir yeri vardır. Göçlerin tarihi oldukça eskiye gitmektedir. Tarım alanları son derece sınırlı olan bu dağlık bölgenin sahil kesiminde yaşayan ve denizcilikle uğraşanların, Cumhuriyet devri öncesinde, Çarlık Rusyası Devrinde, yelkenli gemilerle karşı sahilde sıralanan Poti, Sohum, Soçi'ye hatta Kırım'a kadar uzanan yolculuklar yaptıkları bilinmektedir. 1878 öncesinde Osmanlı Devletinin önemli bir liman kenti olan Batum, bu dönemde Doğu Karadeniz'in başta gelen ticaret merkezi durumunda idi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Ayestefanos ve Berlin antlaşmaları ile Batum'un Ruslara bırakılması, Doğu Karadeniz ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Daha sonra, Birinci Dünya Savaşı esnasında Doğu Karadeniz'in iki yıl Rus işgaline uğradığını görüyoruz. 1917 Bolşevik İhtilali sonucunda, Rus askerinin bölgeden geri çekilmesine karşılık, Rusya'da kurulan yeni rejim nedeniyle Doğu Karadeniz halkının karşı sahille ilişkisi tamamen kesilmiştir. Bu olaylar sonucunda bölge halkı, denizyolu ile başta İstanbul olmak üzere Zonguldak, Samsun ve Trabzon gibi iş alanlarına yönelmeye başlamışlardır (Tandoğan, 1990:438).

Bölgede önemli bir nüfus hareketliliği de Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi antlaşmasına göre Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı olarak takas edilmesi sonucu olmuştur. Bilindiği üzere bu çerçevede Giresun'daki Rumlar Yunanistan'a gönderildiler. Bunların yerine Yunanistan'dan Türk göçmenler getirildi. Bu göçmenlerin büyük çoğunluğu Şebinkarahisar'a yerleştirilmişlerdir (Sarısaman, 1998:60-61). Bölgede, 1950 yılına kadar nüfus akımı, oldukça sınırlı ölçülerde cereyan etmiştir. Ancak, Türk ekonomisinde bir dönüm noktası oluşturan bu tarihten sonra bölge halkının, önemli oranda başta İstanbul olmak üzere batıdaki sanayi kentlerine göç etmeye başladığı bilinmektedir. Ülke içerisinde meydana gelen göçlerde bölgedeki illerden özellikle Rize, Trabzon, Ordu, Giresun, Artvin ve Kastamonu'nun en çok göç veren iller arasında, yakın yıllara (2000) kadar hemen daima ilk sıralarda yer almışlardır.

Amaç ve Yöntem

Türkiye'de yaklaşık yüz yıllık ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümün bir yansıması olarak milyonlarca insan, yerleşim yerlerini kimi zaman gönüllü kimi zaman da zorunlu olarak değiştirmişlerdir ve değiştirmeye devam etmektedirler. İnsanların bu hareketliliği, gerek kendi yaşamlarını gerekse de ayrıldıkları ve vardıkları toplulukların yaşamlarını olumlu ya da olumsuz biçimde etkilemektedir. Bu neden sonuç ilişkisi bağlamında göç, Türkiye'deki dönüşümün birçok yönünü belki de en iyi açıklayabilecek olan süreçlerden birisidir.

Bu doğrultuda araştırmanın amacını Türkiye'de iç göç olgusunun neden olduğu nüfus hareketlerini

ve Giresun ilinin bu hareketlilik içerisindeki yerini çeşitli istatistikî veriler ile ortaya koymak oluşturmuştur.

Araştırmanın veri setini, Genel Nüfus Sayımları ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden (ADNKS) illere göre düzenlenen nüfus ve iller arası göç verilerinden meydana getirilen veri tabanı oluşturmaktadır. Bu veriler, 1927 yılındaki ilk genel nüfus sayımından 2000 yılında gerçekleştirilen son genel nüfus sayımına kadar yapılan genel nüfus sayımlarını ve ADNKS'nin uygulamaya geçirildiği 2007 yılından itibaren başlayıp, 2007-2015 arasındaki son sekiz yılı kapsamaktadır. İllere göre genel nüfus sayımları sonuçlarından ve 2007-2015 arasında yıllık olarak nüfus ve iller arası göç verilerinden oluşturulan veri tabanı üzerinden çeşitli hesaplamalar ve istatiksel analizler gerçekleştirilmiştir. Daha sonra bu veri setinden elde edilen sonuçlardan tablo, grafik ve haritalar oluşturulmuştur.

21.yy'da Türkiye'de iç göçlerle ilgili en önemli değişimlerden birisi iç göç verilerinin toplanma yönteminde yapılan değişikliktir. Daha öncesinde nüfus sayımlarından 5 yıl önceki ikametgâh değişikliğinin olup olmadığına göre oluşturulan iç göç verileri, 2007 yılından itibaren ADNKS'nin uygulamaya geçirilmesiyle kişinin ikametgâh değişikliğinin yasal olarak bildirme zorunluluğuna bağlı olarak il ve ilçe nüfus müdürlüklerince sağlıklı ve güncel bir şekilde derlenmektedir (Yakar, 2012:386). Nüfus sayımları ile elde edilen verilere göre daha güncel ve daha doğru olan göç verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) tarafından yıllık olarak iller bazında yayınlanmaktadır. Bununla birlikte, ADNKS'de yayınlanan göç verilerinin çeşitli yönleriyle sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu veriler kapsam olarak, il içi göçleri içermediği gibi, göçün nedenleri ve kır-kent göçleri hakkında da herhangi bir bilgi içermemektedir. Göç edenlerin nitelikleri ise, cinsiyet, yaş grupları ve eğitim durumuna göre dağılımı ile sınırlıdır.

Giresun İlinin Türkiye Göç Hareketliliği İçerisindeki Yeri

Giresun ilinin Türkiye göç hareketliliği içerisindeki yerine baktığımızda, 2000 yılına kadar hemen daima Türkiye'de net göç veren iller arasında yer aldığını, çoğu zaman da ilk sıralarda olduğunu görüyoruz (1975'de 6, 1980'de 18, 1985'de 11, 1990'da 16, 2000'de 48. sırada). Göçlerle ilgili yapılan birçok çalışmada da bu durum belirtilmiştir. Yörede gurbetçilik-geçici iş gücü göçü birbirinin devamı, birbirini bütünleyen tarihî bir olgu olarak tanımlanır. Temelde ekonomik nedenlere dayanan bu göç hareketi, Giresun'da sanayi ve istihdam olanaklarının yeterli olmadığının da bir göstergesidir. Giresun ilinden başka illere olan göçler daha detaylı bir şekilde incelendiğinde, TÜİK'in verileri dikkate alınarak iki ayrı değerlendirme yapılabilir. Birincisi, il dışına göçlerin yoğun alarak yaşandığı 2000 yılına kadarki beşer yıllık dönem, ikicisi ise 2000 yılından sonra nispeten göçlerin yavaşladığı hatta durduğu birer yıllık dönemlerdir (2008'de 63, 2009'da 28, 2010'da 32, 2011'de 41, 2012'de 46, 2013'de 69, 2014'de 68, 2015'de 24. sırada).

Her şeyden önce 1975-2000 yılları arasında Giresun sürekli net göç veren bir ildir. 1975-1980 dönemi sonuçlarından 1985-1990 dönemi sonuçlarına kadar net göç oranları eksi yönde sürekli artış göstermiştir. 1975-1980 döneminde -17 523, 1980-1985 döneminde -19 955 ve 1985-1990 döneminde de -34 828 net göçü ile en üst seviyeye ulaşmıştır. Bunu takip eden bir sonraki 1995-2000 sayım döneminde net göç -5 849 seviyesine düşmüştür (Tablo 1) .

Tablo-1: 1975-2000 Yılları Arasındaki Giresun İline Ait Daimi İkametgâh Nüfusu, Aldığı ve Verdiği Göçlerin Daimi İkametgah Nüfusuna oranları, Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net göç ve Net Göç Hızları.

Dönem	Daimi ikamet-gâh nüfusu	Daimi ikametgâh nüfusuna oranı (%)		Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı (%)
		Aldığı göç	Verdiği göç				
1975-1980*	480 083	3,7	7,3	17 732	35 255	-17 523	-40,6
1980-1985*	502 151	4,4	8,3	21 962	41 917	-19 995	-43,4
1985-1990*	499 087	4,7	11,6	23 308	58 136	-34 828	-73,9
1995-2000*	523 819	5,9	7	30 844	36 693	-5849	-12,1

Kaynak: TÜİK (2005). / *Bulunduğu yıla ait daimi ikametgâh nüfusu.

1985-1990 dönemindeki üst seviyeye ulaşan eksi yönde net göç verme oranları Çelik (2007)'in çalışmasında yer verdiği gibi 1985-1990 arası Türkiye'de gelir dağılımındaki dengesizlikle önemli ölçüde örtüşmektedir. Bu dönemde göç veren bölgeler Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu olmuştur. Bu bölgelerin gelir düzeyleri dönem boyunca % 10' un altındadır (Tablo 2).

Tablo-2: Türkiye'de Bölgeler İtibariyle Göç ve Gelir Oranları 1985-2000 (%)

	1985	**1990**		**2000**	
BÖLGELER	**Göç**	**Gelir**	**Göç**	**Gelir**	**Göç**
Marmara	3,9	36,5	7,1	36,5	3,5
Ege	1,4	15,8	2,7	15,1	2,2
Akdeniz	1,6	12	2,1	12,3	0,04
İç Anadolu	-0,6	16,6	-1,7	16,9	0,01
Karadeniz	**-2,9**	**9,7**	**-5,8**	**9,8**	**-4,2**
Doğu Anadolu	-4,9	4,1	-9,2	4,3	-3,9
Güneydoğu Anadolu	-1,9	5,3	-2,7	5,1	-3,8

Kaynak: Çelik, 2007:95.

Çelik (2007)'in çalışmasının yanı sıra Giresun ilinin en önemli geçim kaynaklarından biri olan fındık üretiminin o yıllara ait verim düzeyine bakıldığında; insanların o dönemde göç olgusu içerisinde yer almasına etki eden ekonomik kökenli bir neden daha görülmüş olur (Tablo 3).

Tablo-3: Giresun İline Ait Fındık Üretim Alanları, Miktarları ve Verimleri (1980-2000).

Yıllar	Üretim alanı (ha)	Üretim **miktarı (ton)**	**Verim (kg/da)**	**Yıllar**	Üretim **alanı (ha)**	Üretim **miktarı (ton)**	**Verim (kg/da)**
1980	100000	42000	42	1997	100000	72000	72
1985	100000	38000	38	1998	100000	105000	105
1990	97000	72500	74	1999	100000	98000	98
1995	100000	94000	94	2000	100000	74000	74
1996	100000	95000	95				

Kaynak: DİE (2002, 2003) verileri ile düzenlenmiştir.

1975-2000 arası nüfus sayımlarından sonraki ilk veriler 2007 yılında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi ile gerçekleştirilmiştir. 2007 yılından itibaren birer yıllık dönemler şeklinde devam etmektedir. 2000 yılı genel nüfus sayımında 523 819 kişi olan il nüfusu 2007 verilerinde 417 505 kişi olarak belirlenmiştir. 2000 yılı ile 2007 yılı arasında oluşan il nüfusundaki 106 314 kişilik azalmanın büyük bir kısmı yeni sisteme geçiş ile açıklanmaktadır. İlk kez birer yıllık dönemsel sonuçların alındığı 2007-2008 döneminde Giresun ili ilk defa net göç oranında pozitif değer göstermiştir. 2007-2008 döneminde Giresun iline ait net göç 1 550 olmuş, net göç hızı da % 3,68 oranında olmuştur. Birer yıllık arayla takip eden diğer dönemlerde de net göç tekrar negatif yönde birbirlerine yakın dalgalanmıştır. 2008-2009 döneminde net göç -2 597, 2009-2010 döneminde -3 040, 2010-2011 döneminde -2 288, 2011-2012 döneminde 166, 2012-2013 döneminde 3 283, 2013-2014 döneminde 3 237 ve nihayet 2014-2015 döneminde de -4 634 olarak hesaplanmıştır (Tablo 4).

Tablo-4: 2007-2015 Yılları Arasındaki Giresun İline Ait Daimi İkametgâh Nüfusu, Aldığı ve Verdiği Göçlerin Daimi İkametgâh Nüfusuna oranları, Aldığı Göç, Verdiği Göç, Net göç ve Net Göç Hızları.

Dönem	**Daimi ikametgâh nüfusu***	**Daimi ikametgâh nüfusuna oranı (%)**		**Aldığı göç**	**Verdiği göç**	**Net göç**	**Net göç hızı (%)**
		Aldığı göç	**Verdiği göç**				

2007-2008*	421 766	4,8	4,4	20 089	18 539	1 550	3,68
2008-2009*	421 860	4	4,6	16 970	19 567	-2 597	-6,14
2009-2010*	419 256	4,2	4,9	17 474	20 514	-3 040	-7,22
2010-2011*	419 498	4,1	4,6	17 058	19 346	-2 288	-5,44
2011-2012*	419 555	4,2	4,2	18 027	17 861	166	0,4
2012-2013*	425 007	5,5	4,7	23 453	20 170	3 283	7,8
2013-2014*	429 984	6,2	5,4	26 857	23 620	3 237	7,56
2014-2015*	426 686	5,2	6,3	22 308	26 942	-4 634	-10,8

Kaynak: TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 verilerine göre düzenlenmiştir. /* Bulunduğu yıla ait daimi ikametgâh nüfusu.

1985-1990 döneminde net göç hızının % -73,9 oranıyla üst seviyeye ulaşmasından sonra 1995-2000 döneminde bu oran düşerek net göç hızı % -12,1 oranına gerilemiştir. 2010-2011 dönemine kadar da negatif yönde olmasına rağmen düşük oranlarda seyir göstermiştir. Oranlardaki değişim Giresun ilinin kentsel fonksiyonlaşma sürecine geçişi ile örtüşmektedir. Kuşkusuz kentsel fonksiyonlar, bir kent yerleşmesinin ortaya çıkmasını, gelişmesini ve büyümesini sağlayan özelliklerdir (Doğanay, 1983:39). Bu fonksiyonlar arasında 1992 yılı itibari ile Eğitim Fakültesinin kuruluşu ve ilerleyen yıllarda Giresun Üniversitesi'nin kuruluşu, fındık tarımı ve ticaretinin iyileşmesi, Karadeniz Sahil Karayolunun duble yola dönüştürülmesi ile sanayi ve ticaretin az da olsa canlanmaya başlaması gibi başlıca nedenler yer almaktadır.

Giresun ilinin diğer illerden aldığı göçlere baktığımızda, İstanbul'dan aldığı göçün toplamda Giresun ilinin aldığı göç miktarının hemen hemen üçte birine karşılık geldiği görülür. Nitekim 2015 yılında Giresun ili toplam 22 308 kişi göç almış olup, bunun 7 767 kadarını İstanbul'dan gelenler oluşturmaktaydı. Bu durumun en büyük nedeni Giresun ilinin İstanbul'a verdiği göç ile ilgilidir. İstanbul'a göç eden ve orada bir süre yaşayan bazı aileler, sonra çeşitli nedenlerden dolayı Giresun'a tekrar dönmüşlerdir (Ceylan, 2008: 350). İstanbul'u takip eden illere baktığımızda 6 il hemen hemen aynı oranda Giresun iline göç vermiştir. Bunlar sırasıyla Bursa (1421), Trabzon (1321), Kocaeli (1297), Ordu (1032), Samsun (908) ve Ankara (783)'dür. Yine aynı yılın göç istatistiklerine bakıldığında Giresun'da yaşamayı tercih eden başka il doğumlular arasında Trabzon doğumluların (6 964) ilk sırada yer aldığını görüyoruz. Bu illeri sırasıyla Ordu (5 729), Samsun (2 978) ve İstanbul (2 264) takip etmektedir (TÜİK, 2015). Bu durum Giresun'un daha çok yakın veya komşu illerinden kısa mesafeli göç aldığını göstermektedir (Tablo 5, Harita 1).

Tablo-5: ADNKS 2015 sonuçlarına göre, Giresun İlinde Yaşayan Başka İl Doğumlu Nüfus.

İl	**Giresun doğumlu nüfus**	İl	**Giresun doğumlu nüfus**	İl	**Giresun doğumlu nüfus**	İl	**Giresun doğumlu nüfus**
Trabzon	6964	Mersin	468	Afyonkarahisar	261	Kütahya	119
Ordu	5729	Gaziantep	456	Mardin	252	Karaman	114
Samsun	2978	Yozgat	443	Erzincan	251	Uşak	108
İstanbul	2814	Sakarya	424	Osmaniye	249	Bingöl	106
Gümüşhane	2349	Bayburt	405	Kırıkkale	238	Kırklareli	104
Sivas	1229	Şanlıurfa	393	Antalya	217	Bitlis	103
Rize	1075	Elazığ	385	Aydın	211	Karabük	101
Erzurum	975	Balıkesir	374	Eskişehir	207	Isparta	95
Tokat	786	Diyarbakır	351	Düzce	201	Bartın	86
Çorum	673	Kastamonu	338	Nevşehir	197	Siirt	84
Kahramanmaraş	618	İzmir	337	Kırşehir	193	Batman	83
Ankara	598	Manisa	329	Çankırı	186	Edirne	82
Artvin	591	Zonguldak	329	Ardahan	185	Kilis	78
Hatay	581	Adıyaman	325	Aksaray	167	Burdur	74
Adana	579	Ağrı	322	Denizli	165	Çanakkale	73

Malatya	565	Sinop	321	Muğla	148	Bilecik	55
Konya	557	Kocaeli	314	Muş	132	Şırnak	54
Bursa	541	Niğde	294	Tekirdağ	130	Yalova	41
Amasya	538	Van	290	Iğdır	126	Tunceli	33
Kayseri	518	Kars	286	Bolu	125	Hakkari	23

Kaynak: TÜİK 2015 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları.

Verdiği göçler açısından incelediğimizde ise Giresun ili 2015 yılında toplam 26 942 kişi göç vermiştir. Yine aldığı göç istatistiklerinde olduğu gibi verdiği göç istatistiklerinde de İstanbul 11 814 kişi ile ilk sırada yer almaktadır. Giresun'dan göç eden nüfusun hemen hemen yarısı İstanbul'a yerleşmiştir. İstanbul'dan sonra göç verdiği diğer illere baktığımızda sırasıyla Kocaeli (1 860), Ordu (1 273), Bursa (1 251), Trabzon (1223), Samsun (1024) ve Ankara (952) illeri yer almaktadır. Diğer illerden aldığı göç sıralamasında olduğu gibi verdiği göç sıralamasında da ilk 7 ili aynı iller oluşturmakla birlikte sadece sıralamalarında değişiklikler gözlenmiştir. Uzun mesafeli göçlerde İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Ankara illeri ilk sıraları oluştururken kısa mesafeli göçlerde ise Ordu, Trabzon ve Samsun illeri ilk sıralarda yer almaktadır.

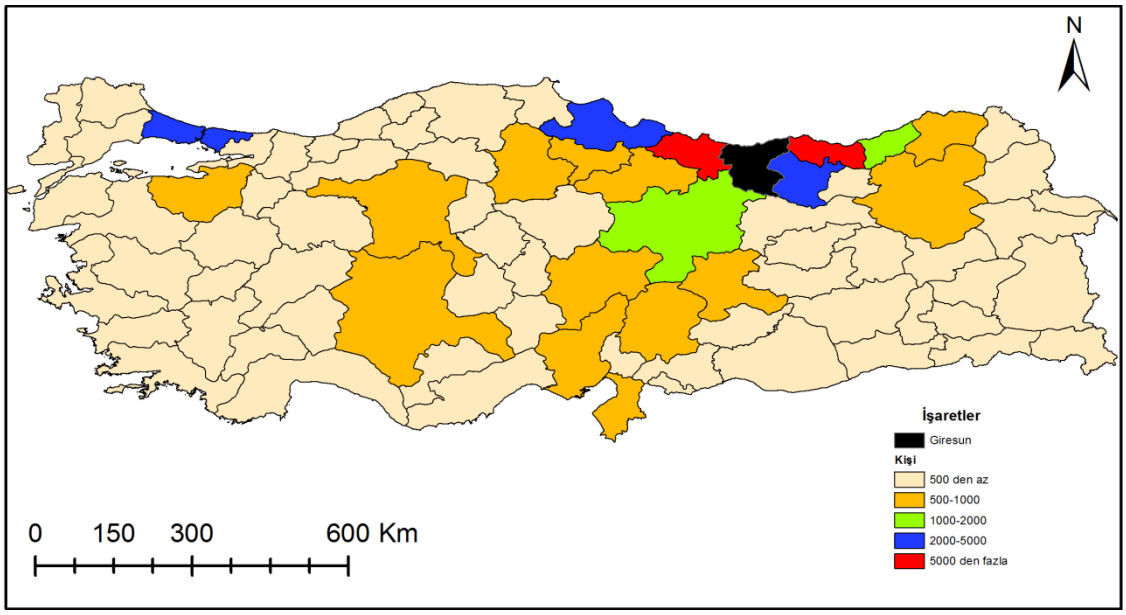

Harita-1: ADNKS 2015 sonuçlarına göre, Giresun İlinde Yaşayan Başka İl Doğumluların Türkiye genelindeki dağılımı.

Daha önce belirtildiği üzere Giresun'dan olan göçün genel yönü Marmara bölgesine, özellikle de İstanbul'a doğrudur. TÜİK tarafından açıklanan 2015 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları bunu doğrular niteliktedir. Bu verilerine göre Türkiye'de Giresun ili doğumlu nüfusun toplam sayısı 1 107 232 olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun yaklaşık 380 298'i Giresun ilinde, geriye kalan 726 934'ü başta İstanbul (495 731), Kocaeli (57 536), Bursa (36 389), Ankara (22 031) olmak üzere başka bir illerde yaşamını sürdürmektedir (Tablo 6, Harita 2).

Bu rakamlar Giresun il nüfusunun iki katını aşkın Giresun doğumlu nüfusun il dışında yaşadığını ve sadece İstanbul'da yaşayan Giresun doğumluların sayısının Giresun'un bugünkü toplam nüfusundan daha fazla olduğu göstermektedir.

Tablo-6: ADNKS 2015 sonuçlarına göre, il dışında yaşayan Giresun Doğumluların Türkiye genelindeki dağılımı.

İl	**Giresun doğumlu nüfus**	İl	**Giresun doğumlu nüfus**	İl	**Giresun doğumlu nüfus**	İl	**Giresun doğumlu nüfus**
İstanbul	495731	Kırklareli	1455	Gaziantep	506	Aksaray	217

Kocaeli	57536	Gümüşhane	1367	Erzincan	505	Uşak	195
Bursa	36389	Manisa	1364	Bartın	490	Yozgat	193
Ankara	22031	Konya	1331	Diyarbakır	453	Çankırı	185
Samsun	12671	Erzurum	1308	Şırnak	403	Siirt	183
Ordu	11709	Edirne	1176	Artvin	388	Mardin	182
İzmir	11110	Mersin	1064	Afyonkarahisar	381	Osmaniye	176
Sakarya	7564	Sivas	1002	Isparta	375	Muş	173
Zonguldak	6951	Kayseri	935	Van	373	Nevşehir	168
Trabzon	6793	Karabük	880	Çorum	364	Kırşehir	158
Tekirdağ	6225	Adana	858	Ağrı	356	Bitlis	156
Antalya	5688	Kütahya	858	Kars	336	Niğde	146
Düzce	3325	Bolu	846	Hakkari	302	Bingöl	143
Yalova	3099	Denizli	837	Malatya	282	Batman	140
Balıkesir	2467	Tokat	716	Bayburt	281	Ardahan	129
Muğla	2374	Hatay	616	Kırıkkale	278	Iğdır	113
Rize	1619	Kastamonu	601	Elazığ	266	Tunceli	113
Eskişehir	1618	Bilecik	563	Şanlıurfa	265	Adıyaman	112
Çanakkale	1596	Sinop	535	Kahramanmaraş	256	Karaman	100
Aydın	1489	Amasya	509	Burdur	236	Kilis	50

Kaynak: TÜİK 2015 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları.

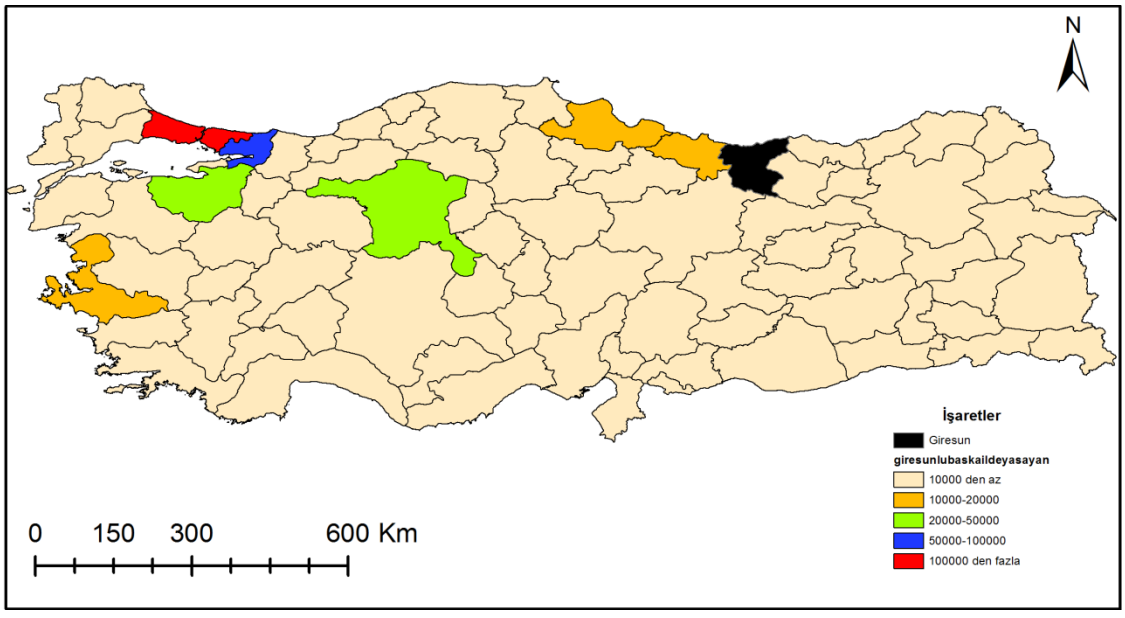

Harita-2: ADNKS 2015 sonuçlarına göre, il dışında yaşayan Giresun Doğumluların Türkiye genelindeki dağılımı.

Yaşanılan iller arası bu yer değişikliklerinde Giresun, 1995-2000 yılları arasında başka illerden farklı nedenlerle göç almıştır. Bunların başında hane fertlerinden birine bağlı (% 23,8) göç gelmektedir. Yaklaşık dört nüfustan biri Giresun'a gelişini bu nedene bağlamıştır. İkinci sırada ise % 13,7 ile tayin ve atama gelmektedir. Nüfusun Giresun iline göç etmesi konusunda deprem (% 11,5) ve eğitim (% 11,3) de önemli nedenler arasında yer almaktadır (Şekil 1). Depremin nispeten yüksek orana ulaşmasında, esasen iki durumun etkili olduğu ileri sürülebilir. Birincisi, 2000 genel nüfus sayımının 1999 Marmara ve Düzce depremlerinin hemen ardından yapılması ve olayın etkilerinin henüz devam etmesidir. İkinci durum ise, Giresun ilinden göç eden nüfusun büyük çoğunluğu deprem riski yüksek olan İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Düzce ve Bursa gibi illerde bulunmasıdır. Depremden etkilenen Giresun doğumlu nüfus, güvenli bulduğu Giresun iline tekrar dönmüştür. Eğitim de önemli göç nedenleri arasında yer almaktadır. Ülkemizde aileler çocuklarının daha iyi bir eğitim alması konusunda daha bilinçli bir hale gelmekte ve eğitim imkânları da artmaktadır. Bu bağlamda Giresun'da özellikle üniversite eğitiminin

gelişmesi, bu nedene dayalı göçleri büyük ölçüde arttıracaktır (Ceylan, 2008:354-356).

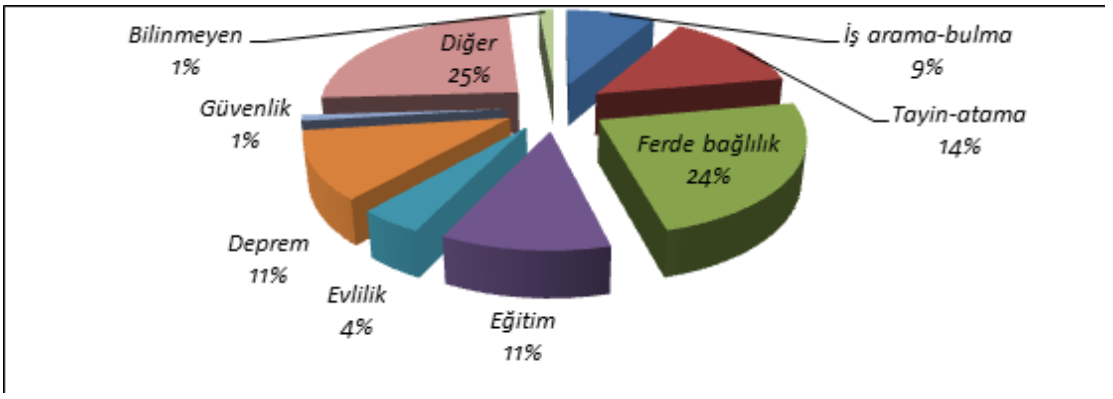

Şekil-1: Giresun İlinin Göç Alma Nedenleri (2000)

(**Kaynak:** TÜİK (2005) 2000 yılı verileri ile düzenlenmiştir).

Diğer illere verdiği göçler açısından baktığımızda Giresun ilinden 1995-2000 arasında göç eden nüfusun (5 ve daha yukarı yaşta) yaklaşık yarısının (% 46,5) göç etme nedeni iki grupta yoğunluk kazanmaktadır. Bunlardan % 23,7 ile iş arama-bulma nedeni ilk sırada gelmektedir. Başka bir ifade ile her 4-5 Giresunludan biri memleketini, iş arama ve bulma amacıyla terk etmiştir. İkincisi ise hane fertlerinden birine bağlı göçtür (% 22,8). Aile bağları güçlü olan ve nüfusunun önemli bir kısmının il dışında bulunan Giresunlular için bu oldukça doğal ve teşvik edici bir nedendir. Diğer önemli göç etme nedenleri arasında; eğitim (% 14,3), evlilik (% 12,7) ve tayin-atama (% 10,5) gelmektedir (Şekil 2). Deprem ve güvenlik göç nedenleri arasında son sıralarda yer almaktadır. Giresun ilinde deprem riskinin düşük, güvenlik sorunlarının fazla olmadığı bilinmektedir (Şekil 2). Ayrıca nüfusun % 14,3'ü de diğer nedenlerle göç etmektedir (Ceylan,2008:348-349).

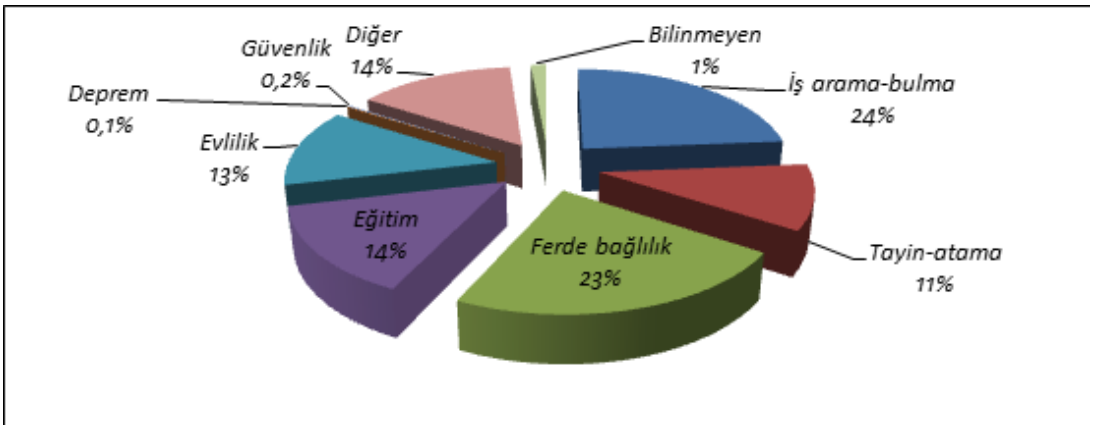

Şekil-2: Nüfusun Giresun İlinden Göç Etme Nedenleri (2000)

Kaynak: TÜİK (2005) 2000 yılı verileri ile düzenlenmiştir.

İl içerisindeki göç hareketliliğine bakıldığında 1990 - 2000 yılları arasında köylerden il ve ilçe merkezine toplamda 8 497 kişinin göç hareketliliğine katıldığı görülmektedir. Köylerden, çoğunlukla ilçe merkezlerine doğru olan bu göçün kentleşme sürecine bağlı olarak ana çekim merkezi Giresun kenti olmuştur. 1970'lerden sonra ise Bulancak, Görele, Espiye, Tirebolu ile iç kesimlerdeki Alucra ve Şebinkarahisar gibi ilçe merkezlerinin gelişmesine paralel olarak buralar da göç almaya başlamış ve Giresun kentine olan göçü önemli ölçüde yavaşlatmışlardır (Bekdemir, 2007:78). Özellikle de kıyı kesimdeki kentler gelişmişlikleri ve kırsal hinterlantlarının genişliği ölçüsünde önemli çekim merkezleri olmuştur (Tablo 7).

Tablo 7: Giresun İlinin İl İçerisindeki Nüfus Hareketliliği (1990-2000)

Yıllar	İl içinde yapılan toplam göç	İl merkezin **den ilçe merkezine**	İlçe merkezin **den ilçe merkezine**	İl merkezinden köylere	İlçe merkezinden il merkezine	İlçe merkezin **den** köylere	**Köyler den il merkezine**	**Köyler den ilçe merkezine**	**Köyden köye**
1990	14 062	777	---	1 053	2 573	1 162	1 887	6 610	---
2000	13 327	573	1 741	849	1 812	1 735	1 785	3 893	939

Kaynak: DİE (1997), TÜİK (2005).

Giresun ilinde gerçekleşen diğer bir göç hareketi de mevsimlik göçtür. Giresun'da halkın en büyük gelir kaynağı yörenin en önemli tarımsal ürünü olan fındıktır. Fındığın hasat dönemi olan Ağustos ayında Giresun'a özellikle yurdun doğu ve güneydoğu kesiminden fındık toplamak için mevsimlik işçiler gelmektedir. Bu nitelik içinde uğraş veren göçebe çalışanlar ikametlerini genelde çalışmış olduğu kişilerin kendilerine tahsis ettikleri işçi evlerinde ya da valilik tarafından genelde Aksu vadisinde kurulan geçici yerleşim alanlarında sağlamaktadırlar. Fındık mevsimi sona erdiğinde ise tekrar ailelerine geri dönmektedirler. Bunun yanında yaz aylarında yaylacılık olayı ve Rize'ye çay toplama mevsiminde gidenler de iç nüfus hareketlerinden sayılabilir (Giresun Valiliği, 2005:204).

Ülke içerisinde gerçekleşen bu göçlerin yanı sıra uluslararası anlamda gerçekleşen diğer bir yer değişikliği hareketi de dış göçlerdir. Ülkemizin uluslararası göç konusunda düzenli bir veri toplama sistemi bulunmamaktadır. Gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi uluslararası göç alanındaki verinin akademik gerekçelerden çok idari amaçlarla toplanması bütünleştirilmiş bir veri sistemine sahip olamamanın başlıca nedenidir. Planlar dâhilinde olan uluslararası göç verilerinin bütünleştirilmiş bir sistem haline getirilmesi ve TÜİK tarafından derlenmesi henüz gerçekleşememiştir. Verilerin derlenmesi ve yayınlanmasında gizlilik nedeniyle de kurumlar bütünleşmiş bir sistem fikrine itina ile yaklaşmaktadırlar (Özgören ve Ergöçmen, 2011:83). Tüm bu sebepler doğrultusunda özellikle ülkemizden diğer ülkeler yönünde gerçekleşen göçler hakkında detaylı verilere ulaşılamaması bu alanda bilgiyi sınırlı tutmaktadır. Bu çerçevede ulaşılabilen bazı göçler bulunmaktadır. Bunlar ülke genelinde olan ve Giresun ilinden de katılımın gerçekleştiği ülke dışına yapılan işçi göçleridir.

Türkiye'den diğer ülkelere dış göçün başlangıcı, Federal Almanya'daki (eski adı) Kiel Üniversitesi'nin hazırladığı bir çalışmada Türkiye'de yatırım yapması önerisinin, 1956 yılında küçük bir Türk teknisyen grubunun yetiştirilmesi programına dönüşmesi olayına kadar gitmektedir (Gitmez, 1983: 75). F. Almanya Türkiye arasındaki işçi alımı mekanizması, 31 Ekim 1961 tarihli Türk-Alman İşçi Mübadele Anlaşması ile resmiyete kavuşmuştur. F. Almanya'dan sonra, 1964'de Avusturya, Hollanda ve Belçika, 1965'de Fransa ve 1967'de de İsveç ile işçi gönderme anlaşmaları yapılmıştır (Gitmez, 1983: 18). Bu dönem içerisinde Giresun'dan da yurt dışına işçi göçü yaşanmıştır. En fazla göç edilen ülkeler ise başta Almanya olmak üzere Fransa, İngiltere ve Hollanda'dır (Bekdemir, 2000: 110), (Tablo 8).

Tablo-8: *Giresun İlinden 1964-1980 Yılları Arasında Yurt Dışına İş ve İş Bulma Kurumu Kanalıyla Gönderilen İşçilere Ait Cetvel*

	Almanya		**Fransa**		**Hollanda**		**Belçika**		**Avus turya**		**Avustralya**		İran		**Irak**		**S.Ara bistan**		**Libya**		**ABD**	
Yıllar	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
1964	937	6	--	-	5	-	355	-	--	-	--	--	--	-	--	-	--	-	--	-	-	-
1965	294	26	--	-	--	-	--	-	--	-	--	--	--	-	--	-	--	-	--	-	-	-
1966	289	25	--	-	--	-	--	-	--	-	--	--	--	-	--	-	--	-	--	-	-	-
1967	67	10	--	-	--	-	--	-	--	-	--	--	--	-	--	-	--	-	--	-	-	-
1968	819	97	--	-	11	-	--	-	--	-	--	--	--	-	--	-	--	-	--	-	-	-
1969	1651	149	--	-	23	-	--	-	--	-	--	--	--	-	--	-	--	-	--	-	5	-
1970	2090	149	251	-	83	-	--	-	--	-	--	--	--	-	--	-	--	-	--	-	-	-
1971	490	146	4	-	67	-	--	-	25	-	--	--	--	-	--	-	--	-	--	-	-	-
1972	625	91	38	-	--	-	--	-	56	-	--	--	--	-	--	-	--	-	--	-	-	-
1973	1257	100	667	-	52	-	--	-	37	-	--	--	--	-	--	-	--	-	--	-	1	-
1974	--	--	261	-	4	-	--	-	11	-	6	6	--	-	--	-	--	-	--	-	1	-
1975	--	--	--	-	--	-	--	-	--	-	--	--	--	-	--	-	--	-	--	-	-	-

1976	--	--	--	-	--	-	--	-	15	-	--	--	30	-	--	-	89	-	30	-	-	-
1977	30	8	--	-	--	-	1	-	--	-	6	3	--	-	--	-	--	-	240	-	-	-
1978	15	--	--	-	--	-	--	-	--	-	--	1	--	-	--	-	41	-	96	-	-	-
1979	7	--	--	-	--	-	--	-	--	-	--	--	--	-	11	-	24	-	127	-	-	-
1980	3	--	--	-	--	-	--	1	5	-	1	4	--	-	1	-	12	-	152	-	-	-
Top.	8574	997	1221	-	245	-	356	1	149	-	13	14	30	-	12	-	166	-	645	-	7	-

Kaynak: Erdoğan, N. Giresun İktisadi Raporu, s.38.

Yurt dışından ülkemizin aldığı göç şeklinde kayıtlı veriler ise en son gerçekleştirilen 2000 yılı genel nüfus sayımında bulunmaktadır. Bu verilere göre 1995-2000 yılı döneminde ülkemiz toplamda yurt dışından 234 111 kişi göç almıştır. Yurt dışından gelen kişilerin % 0,7'si yani 1 666 kişisi Giresun iline göç etmiştir. Göç edenlerin 980'i erkek 686'sı kadındır (Tablo 9). Giresun ilinden ülke sınırları dışına -diğer ülkelere- yapılan göçler hakkında ise net rakamlar bulunmamaktadır. Verilerin yetersizliğine rağmen kabaca elde edilen rakamlar doğrultusunda halkın genel çoğunluğunun göç edilen ülke olarak öncelikli tercihi ABD'dir.

Tablo-9: *Giresun İlinin 1995-2000 Döneminde Yurt Dışından Aldığı Göç*

	Erkek	**Kadın**	**Toplam**
Türkiye	130762	103349	234111
Giresun	980	686	1666

(**Kaynak:** TÜİK (2000) 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçları ile hazırlanmıştır).

Sonuç

Türkiye, yaklaşık son 70 yıllık süreçte göç hareketliliği ile büyük bir dönüşüme sahne olmuştur. Belirgin olarak 1950'li yıllar itibari ile başlayan göç hareketliliği günümüzde de devam etmektedir. Türkiye'de bölgeler arası ve yerleşim yerleri arasındaki farklılıklar göç hareketini tetikleyici bir etmen olmuştur. Ülke genelinde batı ve güneybatı bölgelerinin gelişmişliği ile aynı paralellikte doğu ve kuzeydoğu bölgelerinin tam anlamıyla gelişememesi göçün yönünü önemli ölçüde etkilemiştir. Genellikle ülke içerisindeki göç hareketliliğinin yönü gelişmiş olan batı ve güneybatı istikametinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'de yaşanılan göç hareketliliğinin içerisindeki yerini göstermeye çalıştığımız Doğu Karadeniz bölümündeki Giresun da ülkenin kuzeydoğu kesiminde yer almaktadır. Giresun, Türkiye göç hareketliliği içerisinde 2000 yılı sonuçları da dahil olmak üzere sürekli net göç veren iller içerisinde bulunmaktadır. Bu durum 2000 yılı sonuçlarından sonra 2007-2015 yılları arasındaki ADNKS sonuçlarında net göç verme oranlarında azalmalar ile dönem dönem net göç alan iller arasında yer alarak devam etmiştir.

2000 yılı sonrasındaki il dışına olan göçteki düşüş ilin kentsel fonksiyonlarındaki gelişmeler ile olmuştur. Giresun ili özellikle İstanbul, Kocaeli, Ordu, Bursa, Trabzon, Samsun ve Ankara'ya göç etmiştir. Giresun'dan göç eden nüfusun % 72'si adı geçen bu illere yerleşmiştir. İl, genelde iş imkanı fazla olan illere göç vermiştir. Bunun başlıca nedeni ise ilin iş sahasındaki darlığıdır. Aile fertlerine bağlılık, il dışına verilen göçlerde ve dönüşlerde önemli bir diğer etkendir.

Giresun'un çevresindeki kırsal alanlara göre nüfus çekim merkezi haline gelebilmesi, ildeki potansiyel kaynakların kullanımı ile yakından ilişkilidir. Öncelikli olarak ilin en büyük ekonomik kaynaklarından biri olan fındık tarımı ve buna bağlı sanayi ile ticaretin geliştirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, ilin mevcut turizm potansiyelinin iyi bir şekilde değerlendirilmesi ve bu alanda işletmelerin güçlendirilmesine çalışılmalıdır. Son olarak, 2006 yılı itibari ile kurulan Giresun Üniversitesi'nin geliştirilerek nitelik bir eğitim hizmetinin sağlanması, gerek il içerisinden gerekse il dışından eğitim amaçlı nüfus çekim merkezi olması konusunda önemli bir yere sahiptir.

Kaynakça

- BEKDEMİR, Ü., (2000). Giresun Kent Coğrafyası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.

- CEYLAN, M.,A., (2008). Giresun İlinden İl Dışı Göçler ve Göç Eden Nüfusun Özellikleri, Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sempozyumu, cilt: 2, Sf: 340-363, Giresun.

- ÇELİK, F., (2007). Türkiye'de İç Göçler: 1980-2000, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S: 22, Sf: 87-109.

- DİE, (1997). 1990 Genel Nüfus Sayımı Daimi İkametgaha Göre İç Göçün Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Yay. No: 2069, Ankara.

- DİE, (2002).Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer),Yay No:2758, DİE Yayınları Ankara.

- DİE, (2003).Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer),Yay No:2885, DİE Yayınları Ankara.

- DOĞANAY, H., (1983). Erzurum'un Şehirsel Fonksiyonları ve Başlıca Planlama Sorunları. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum.

- ERDOĞAN, N. Giresun İktisadi Raporu, Giresun Ticaret ve Sanayi Odası, Sf: 38.

- GİRESUN VALİLİĞİ İL VE ORMAN MÜDÜRLÜĞÜ (2005). Giresun İl Çevre Durum Raporu, http://www2.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/giresun05.pdf . (Erişim: 11.12.2012).

- GİTMEZ, A.S., (1983). Yurt Dışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler, Alan Yayıncılık, İstanbul.

- SARISAMAN, S., (1998). Giresun Basınına Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat, Giresun Kültür Sempozyumu Bildirileri, Giresun Belediyesi Kültür Yayınları No:2, İstanbul.

- TANDOĞAN, A., (1990). Karadeniz Bölgesi Kıyı Kesiminde Yer Alan İllerin Türkiye Nüfus Hareketleri İçerisindeki Yeri, İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Samsun.

- TÜİK, (2002). 2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri-Giresun, TÜİK Yay. No: 2703, Ankara.

- TÜİK, (2005). 2000 Genel Nüfus Sayımı Göç İstatistikleri, TÜİK Yay. No: 2976, Ankara.

- TÜİK, (2015). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2007-2015 arası veriler).

- ÖZGÖREN, A.A. ve ERGÖÇMEN, B.A., (2010). Türkiye'de Uluslararası Göç Verisi ve Sınırlılıkları, VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu (3-5 Kasım 2010), Ankara.

İç Göçler Sonucu hayat tarzında Meydana Gelen Değişimler

Prof. Dr. Ali ACAR
Selçuk Üniversitesi / Konya

GİRİŞ

Türkiye'de 1950' li yıllardan sonra sosyo-ekonomik şartlar sonucunda kırsal alanlardan şehirlere doğru gerçekleşen iç göç hareketi, bugün kentlerimizin içinde bulunduğu problemler yumağının en büyük sebeplerinden biri hâline gelmiştir. Göç, kentlerin sosyal dokusunu yeniden şekillendirirken, aile ve çocuk üzerinde de etkiler meydana getirmiştir. Ülkemizde toplum yapısıyla beraber aile yapısının değişmesinde etkili olan faktörlerden birisi de iç ve dış göçlerdir. En büyük etki yoksulluk, uyumsuzluk, aile içi şiddet ve eğitim üzerinde olmaktadır.

Göçler, otoriter veya doğal bir zorlanmadan ötürü "zorunlu göç" veya kişilerin kendi iradesiyle serbestçe gerçekleştirdikleri "gönüllü göç" niteliğinde olabilirler En genel anlamıyla göç, şahıs veya toplulukların fiili ikametgâhlarını isteyerek veya zorla, kalıcı veya belirli bir süreyi kapsayıcı şekilde gerçekleştirdikleri fizikî mekân değişikliğidir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere göç, zorunlu ya da gönüllüdür. Gönüllü göç, insanların kendi istekleri ve beklentileri yönünde, bir ketten diğerine veya bölgeye olan hareketliliği dile getirir. Zorunlu göç ise, bireylerin istekleri dışında çeşitli kuvvetlerin etkisi veya zorlamasıyla gerçekleşir. Mesela, devletin çeşitli; sosyal, ekonomik, güvenlik vb. konularda aldığı kararların yerine getirilmesinde, nüfusta oluşturulan hareketlilik zorunlu göçü oluşturmaktadır. Doğal afetler de zorunlu göçün meydana gelmesine yol açabilirler. (Gökdere, 1978: 11).

Göç, kentlerin sosyal dokusunu yeniden şekillendirirken, aile ve çocuk üzerinde de etkiler meydana getirmiştir. En büyük etki yoksulluk, uyumsuzluk, aile içi şiddet ve eğitim üzerinde olmaktadır.

İç göçler ülke içinde çeşitli yaşam koşullarının değişim yada gelişimi sonucunda meydana gelmektedir.Yaşam yerinin sosyal ve ekonomik açıdan çekici olması içgöçlerin yaşanmasında en önemli nedenler olarak göze çarpmaktadır.

Nüfusu Kırsalkesimden diğer bölgelere transfereden önemli itici sebepler vardır.

Bunlar; Toprakların parçalanması. Tarım arazilerininverimsizleşmesi(erozyona uğraması). Tarımda makineleşmenin iş gücüne ihtiyacıazaltması. Ekonomik ve sosyal sıkıntılar ve istikrarsızlık.

Kırsal alanda eğitim, sağlık, kültürel alanlarında yetersizlik.yer almaktadır. İç Göçlerin Nedenlerive Kültürel Alandaki Etkileri: Gelişen sanayi ve iş sahaları. Eğitim, sağlık,sosyal ve kültürel hizmetlerin gelişmiş olması. Uygun iklim ve toprak şartları. Ulaşım kolaylıkları. Bayındırlık hizmetlerinin gelişmiş olması. Kentlerdeki yaşam koşullarının daha iyi olması.

İç göçler birçok ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlara neden olmaktadır. Göç alan bölgelerde mekânsal ve ekonomik alanlar başta olmak üzere farklı alanlarda sorunlar yaşanmasında iç göçlerin etkisi büyüktür; fakat en önemli sorun sosyal alanda yaşanmaktadır. Kırsal kesimden göç edenlerin önceki alandan getirdiği kültürel öğeler ile sonradan yerleştiği şehir yaşantısının öğeleri arasındaki farklılıklar özellikle göç eden insanların büyük sıkıntılarla boğuşmasına neden olmaktadır.

1. Hayat Tarzının Maddi ve Maddi Olmayan Yönü

Yaşama Tarzının Maddî Yönü: Gerektiğinde rakam veya fiyatlarla ifade edüebilen aile hayatının gerektirdiği unsurlar, yaşama tarzmın maddî yönünü meydana getirmektedir. Böylece yaşama tarzmın

maddî yönü, barınma, beslenme, eğitim, giyim, sağlık, eğlence, haberleşme ve ulaşım olmak üzere yaşama tarzınm tablo halinde ifade ettiğimiz ilk yedi unsurunun sayı ve fiyatlarla gösterilebilen ihtiyaçlarını kapsamaktadır.

Gerektiğinde sayı veya fiyatlarla ifade edilebilen yaşama tarzının maddî yönünü oluşturan bu unsurlann statüyü belirleyen sosyal bir anlamı da vardır.

Yaşama Tarzının Maddi Olmayan Yönü: Yaşama tarzı kavramını açıklamağa çalışırken, önce tarzın kelime anlamı üzerinde durmuş ve tarzı yaratan unsurun, herhangi bir şeyin gerçekleştirilişinde kullanılan vasıtaların kişinin düşünce, tutum ve davranışlarına göre değişiklik göstermesi olduğunu belirtmiştik. Yaşama tarzı açısından da, tüketim standardı ile gösterebildiğimiz maddî yöne anlam kazandıran maddî olmayan yöndür. Ailenin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin tatmin ediliş biçimini tâyin eden tutum, davranış ve değerler sistemi şeklinde ifade edebileceğimiz yaşama tarzının maddî olmayan yönüdür. Toplumda fertler çoğunlukla meslek, eğitim, gelir seviyesi ve" yaşama tarzı yönünden sosyal katlar içinde daha üst seviyede yer almak arzusunu taşırlar. Sosyal tabakalaşma düzeni içinde mevkiler arasındaki farkın mevcudiyeti herkes tarafından kabul edilmiş tir. "Ferdin özlediği bir mevki grubunun normlarını erkence benimsemesi, onun bu gruba geçmesine yardım eder. Bir kimsenin özlediği bir grubun inancı ve kıymetlerini önceden benimsemesi bu gruba âza olmayı temin ettiği anlaşılıyor. Önceden sosyalleşme' (Merton'un tabiriyle) mevkiler sisteminde ilerlemenin bir vasıtasıdır" (Turhan: 1971 s. 95)

Toplumun ihtiyacı olan ya da talep edilen durumlara göre hangi ürünlerin üretileceğini tüketicinin tercihi belirler; hatta belirli oranda teknolojik yenilikler tüketicinin ihtiyacına bir cevap olarak isteklerini tatmin etmek için ortaya çıkar. Üretimdeki belirleyici faktör gerçekte tüketicinin tercihi değil önemli bir şekilde tüketicinin manipülasyonudur. Satış tasarımları ve yeniliklerin hepsi tüketicinin dikkatini çekmek ve tüketiciyi elde etmek için kullanılmaktadır (Baudrılllard, 1998:31).

2. **Kentsel Dünüşümlerde bir Göç Olgusudur**

Nüfus kitlesinin kırlardan şehirlere doğru, şehirlerden kırlara doğru,yerleşim yerine göre yer değiştirmesi olarak ele alınmaktadır.(Timurtekin:1968,35) Bu bağlamda kentsel dönüşümlerde Bireylerin yaşamlarını sağlıklı ve verimli bir biçimde sürdürebilmeleri ise onların kişisel ve sosyal uyum düzeyleri ve çevre ile uyumlarıyla yakından ilgilidir. Bir kişinin uyumu, kendisi ile sosyal çevresi arasında normal bir ilişki kurabildiği oranda sağlıklıdır. Kısaca, sağlıklı uyum, başarılı ve mutlu bir yaşam sürdürmedir. Yeni bir çevreye ve topluma yerleşme sürecinin stres yaratıcı olduğunu ve uyum sağlama çabalarının yarattığı gerginliğin insanların göç ettiği çevreye ilk ayak bastığı andan itibaren başladığını ve çok uzun yıllar sürdüğünü kabul etmek gerekir. Dolayısıyla insanlar doğdukları yerlerden farklı yerlerde yaşadıklarından dolayı hem toplum yapısında hem de aile yapısında, hayat tarzlarında değişimler meydana gelmiştir.(Keleş:1975,17)

Kentsel dönüşümle kent sakinlerin yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik hizmetlerin öncelikli bir biçimde sağlanması gerekmektedir. Projenin kentin bütününe sağlayacağı yararın, sakinlere sağlayacağı yararla birlikte değerlendirilmesi önemlidir. Kentsel dönüşüm projelerinde fiziksel çevrenin dönüşümüyle birlikte, istihdam olanaklarının arttırılması, vasıfsız emeğin kalitesinin arttırılmasına yönelik eğitim kurs ve programların açılması, mekansal ve toplumsal güvenliği arttırıcı önlemlerin alınması, yerel girişimciliği destekleyici kredi programlarının oluşturulması, bölgeye uygun ekonomik aktivitelerin çeşitlendirilmesine yönelik stratejilerin geliştirilmesi gibi toplumsal, çevresel ve ekonomik değerleri ön plana çıkaran politikaların da yer alması gerekmektedir.(İçli:35)

3.Kentsel dönüşümlerde bir değişimi beraberinde getirmektedir.

Türkiye'de şehirleşme ile sanayileşme birbirinden bağımsız yürüdüğünden, şehirlere hızlı *bir şekilde göç eden nüfus, ekonomik bakımdan yoksullaşırken, aile ve toplum değerleri bakımından şehir değerleriyle, kırsal kesimden taşıdıkları değerler arasında bocalamıştır. Göç olgusu, bazı şehirlerde gecekondu mahallelerinin oluşmasına yol açmıştır.*

Bu düzensizliğin ana sebeplerinden biri de hiç şüphesiz ki yoğun bir şekilde yaşanan gecekondulaşma sürecidir. Ülkemizde tümüyle olmasa da genel olarak köylerden ve kırsal kasabalardan göç eden

insanlar, düzensiz sanayi merkezlerinin çirkinleştirdiği kentlere geldiklerinde barınabilecekleri bir yere en çok ihtiyaç duymuşlardır. Ancak içinde yaşamı sürdürmenin oldukça pahalı olduğu kentlerin lüks konutlarından yararlanmak bu insanlar için imkânsızdır (Çakır, 2007: 33-34)

İçgöçler zaman içerisinde Gecekondulaşma olgusunu ve gecekondu kültürünü oluştururken, Büyük kentlerde son yıllarda Kentsel dönüşüm projeleri gündeme gelmektedir.

Kentlere gelen kitlelerin iş edinme konusundaki düş kırıklıklarına, bu kentlerdeki barınma, taşınma, eğlenme, eğitim ve sağlık, ısınma gibi ihtiyaçların karşılanmasındaki dar boğazlar da eklenince, büyük kentlerin çekiciliğini yitirmesi beklenirken ,durum bunun tersi olmaktadır. Bu yanılmaca, bütün eksik ve aksak yönlerine rağmen birey açısından kentin köyden daha çok avantajlı bulunmasından doğmaktadır. Çünkü kentte bulduğu, köyünde bulabileceğinden çok daha yükse kdüzeydedir. Denilebilir ki bireylerin göç etme kararına varırken dayandıkları sebepler, bireysel açıdan akılcı olsa da bunun toplum yönünden mutlaka rasyonel olmasını beklemeye imkan yoktur. Kısaca, bireysel akılcılıkla toplumsal akılcılıkher zaman örtüşmemektedir.(Walls:2003,26)

Kentsel dönüşümle kent sakinlerin yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik hizmetlerin öncelikli bir biçimde sağlanması gerekmektedir. Projenin kentin bütününe sağlayacağı yararın, sakinlere sağlayacağı yararla birlikte değerlendirilmesi önemlidir. Kentsel dönüşüm projelerinde fiziksel çevrenin dönüşümüyle birlikte, istihdam olanaklarının arttırılması, vasıfsız emeğin kalitesinin arttırılmasına yönelik eğitim kurs ve programların açılması, mekansal ve toplumsal güvenliği arttırıcı önlemlerin alınması, yerel girişimciliği destekleyici kredi programlarının oluşturulması, bölgeye uygun ekonomik aktivitelerin çeşitlendirilmesine yönelik stratejilerin geliştirilmesi gibi toplumsal, çevresel ve ekonomik değerleri ön plana çıkaran politikaların da yer alması gerekmektedir.(İçli:35

Göç, şehirlerde, kadınların ev dışında çalışmasını zorunlu kılmıştır. Bu durum, aile içerisindeki sisteme yansımış, erkek evin mutlak hâkimi olmaktan çıkmıştır. Kadın da ekonomik önemi ile birlikte belli bir bağımsızlık kazanmıştı .Çekirdek ailelerde giderek iş birliği yapılarına rastlanmaya başlanmış, erkek vaktinin az da olsa bir kısmını ev işlerine yardım etmeye, çocuk bakımına ayırmaya mecbur olmuştur (Meriç, 1989).

Göçlerin psikolojik boyutuna bakıldığında en ağır sıkıntıyı kadınlar yaşamıştır. Yaşadığı kırsalda üretici konumdaki kadın, üretimden kopmuş, yabancısı olduğu bir ortamda evine kapanmıştır. Ailenin yabancısı olduğu çevreye karşı geliştirdiği savunma mekanizması içinde sığınılan kültürel ve gelenekse lbağlarla daha fazla baskı altına girmiştir. Genel olarak kendi iradesi dışında göçen kadının, eşi ve çocukları ile de ilişkileri olumsuz etkilenmiş, sağlık ve ruhsal problemler yaygın olarak yaşanmaya başlanmıştır. kadın, modernizmin gereği olan rasyonel düşünceye sahip ve bu hayatın gereklerini yerine getiren ve bu anlamda diğerlerine de öncü olan taraf olmaktadır. (Aslan:2004,120)

Sosyal ve siyasi gelişmenin boyutlarından olan akıllı yönetim ile görev ve işlevlerin paylaşımı aile kurumunda da önemli yer tutmaktadır. Aile işlevlerinde ve görevlerinde açıklık şeffaflık ,kararlarave aile birliğine katılım aile birliğini güçlendiren unsurlardandır. Yönetim açısından tüketim konusunda birlikte karar verme özellikle alıverişlerin biçimi, kartların kullanımı ve tasarruf meyillerinde birlikte karar alınması veaçık politikaların oluşturulması önemli olmaktadır.

Aile toplumun en küçük birimi olduğundan toplumdaki yönetim anlayışlarının yansıtıldığı yer aile birimidir. Diğer bir deyişle ailedeki yönetim anlayışları topluma da yansımaktadır. Aile toplumun en küçük organize olmuş bir sosyal birimidir. Organizasyon, belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere iki veya daha fazla kişinin çabalarını bilinçli olarak birleştirmeleriyle ortaya çıkan işbirliği sistemidir. Toplumun mikro düzeyinde göstergesi aile sağlam olduğu zaman toplum da sağlam olur ifadesinin bir göstergesi olarak ailede katılımcı, paylaşımcı davranışların oluşumu zaman süreci içinde topluma yansıması kaçınılmazdır.

4.Araştırma'nın Evreni ve Sosyo-Kültürel Durum

Anket Konya'da tesadüfi örnekleme göre yapılmıştır. Anket uygulaması bizzat yüzyüze ve bazı konularda mülakat biçiminde destek anlamında yapılmıştır. Daha önce yapılan anketlerimiz %3 hata

payı ile seçim sonuçlarına yakın ve halkın beklentilerinin göstergelerinde tam uygunluk sağlanmıştır.

Ankette yer alan soruların uygulanmasında ortaya çıkabilecek eksikliklerin tespit edilebilmesi için bir ön pilot uygulaması yapılmıştır. Uygulamada ankette yer alan sorulara verilen cevapların tatmin edici olduğu görülmüştür. Anket sorularının denekleri sıkmadan ve doğru cevap vermelerini sağlamak amacıyla kısa tutulmasının yararı görülmüştür.

Araştırma Bulguları

Artık halkımız, insanımız Aile kurumunda daha geniş katılımlı bir iş bölümü ve dayanışmaya dayalı modern yönetim politikaları istemektedir. İnsanlar aile içinde ben *merkezl gerilim istemiyor, kararların herkese uygulanmasını, daha katılımcı bir aile politikalarının oluşmasını istemektedirler. İnsana yakışır bir şekilde geçinmek, geçinebilmek ve dünya ile bütünleşmek istiyor, somut politikaların uygulanmasını istiyor. İnsanlarımız aile yapılarında gerilim değil şeffaflık, açık politikaların ve harcama biçimlerinin birlikte karar alınma ile dağıtılmasını istemektedirler.*

Sosyo-Kültürel Özellikler

Bu araştırmanın öncelikle mülakat tekniği birlikte değerlendirilerek tabakalı ve seçmeli örneklem yöntemi ile araştırılmıştır. Aynı sorular ön pilot olarak Konya'da uygulanmış *olup daha eksiklikler giderilerek geliştirilmiştir. Araştırma tesadüfi tabakalama örnekleme göre yapılan grupta 550 kişi yer almıştır. Tesadüfi tabakalama örneklem ile seçilen gruplar halkın geçim düzeyini, ve güven endeksine ilişkin değerlendirmeyi ortaya koymaktadır.*

Cinsiyet

Araştırma Konya'da 550 kişi üzerinde yapılmıştır. Anket araştırması 250 kadın ve 350 erkek grubu ile mülakat tekniği uygulanarak yapılmıştır.

	N	*%*
KADIN	*300*	*55,0*
ERKEK	*250*	*45.0*
TOPLAM	*550*	*100,0*

2. Yaş Durumu

Yaş durumu incelendiğinde anket yapılanların her yaş seviyesine göre dağılım yapıldığı görülmektdir. Araştırmada en yoğun yaş dilimi 31-35 ile 35- 40 yaş dilimi yer almaktadır.

Yaş durumu	*N*	*%*
31-35	*99*	*18*
36-40	*120*	*22*
41-50	*230*	*42*
51-60	*55*	*10*
51-60	*46*	*8*

3. Medeni durum

Araştırmada anket yapılanların %88.1'i evli, %11.3'ü bekar, %0.6'sı ise dul olduğu gözlenmiştir. Araştırmada da ortaya çıkan özellikle yapılan mülakatlarda ortaya çıkan Evli olanların % 60'ı da geçim darlığı çektiklerini ifade etmişlerdir.

4. Oturulan Yer

Araştırma yapılan deneklerin yüzde yimi yedisi kiracı durumundadır. Araştırma yapılanların %62'si ev sahibi olanları kapsamaktadır. Kiracı olanlar ise ev sahibi olma özlemindedirler. Bunun için bazılarının kooperatife üye oldukları tesbit edilmiştir. Son yıllardaki TOKİ ve diğer dar gelirliler için yaptırılan konutlara katılım oranlarında artışlar gözlenmektedir.

Tablo:Oturulan Konut Oturulan yer

	N	*%*
ev sahibi	*340*	*62*
kiracı	*150*	*27*
diğer	*60*	*11*
	550	*100*

Eğitim Düzeyi

İnsanlarımızın eğitim düzeylerinin yüksek olması zaman süreci içinde *bilgi,beceri ile daha nitelikli hale gelmeleri mümkün olmaktadır. Yeterli düzeyde eğitim alınması her alanda olduğu gibi iş hayatına daha kolay uyum sağlama, adaptasyon kabiliyetinin ve iş tatmininin artması, rekabet gücü kazanma, yüksek ücretli ve istikrarlı bir istihdam elde etme ve ilerleme fırsatları anlamına gelmektedir. Eğitimin bu elemanterleri hizmette etkinlik ve verimliliğin artması anlamına gelmektedir.(Bursalıoğlu:3-41) Çalışanların eğitim düzeyindeki bu düşüklük, sosyal hayatta olduğu kadar çalışma hayatının verimini dolayısıyla üretimin hacim ve kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir.*

Eğitim Düzeyi

	N	*%*
İlkokul	*260*	*47*
Orta-lise	*180*	*33*
Y.Okul-üniversite	*110*	*20*
Toplam	*550*	*100*

5. Aile Yönetim Politikalarında Değişim

Ailenin başarısı da, hayat tarzlarında benzer unsurların yer alması sonucu uyumlu bir birlikteliğin sağlanmasıdır.

Ailenin yine başarılı olmasında bilgi ve yeteneğini ortaya koyan başarı kıstası sorun çözme yeteneği ve becerisidir. Yöneticinin görevi de herhangi bir sorun meydana geldiğininde bunların çözümlemesini yapmaktır.. ***Yöneticinin çözülmesi zor olan sorunları*** yoksa, başarılacak bir şeyi de yok demektir. Çünkü yönetimde başarı sorunu çözmektir.

Tablo:Kentsel Dönüşüm sürecinde eşlerden öncelikle beklenen değerler

	Erkek	**Kadın**
	%	%
Açıklık/Şeffaflık	62	66

Yeterlilik	54	48
Dürüstlük	68	62
Güvenilirlik	72	78

Özellikle çağımızda yönetimi etkileyen dış unsurlardan iç ve dış çevrenin oluşturduğu baskılar ve sınırlar aile çevresinde de görülmektedir. İlişkiler sistemi yeni teknolojiler, sosyal beklentilerin değişimi, daha iyi eğitim almış işgücü ve diğer faktörlerin oluşturduğu sorunlarla birlikte karmaşık hale gelmiştir. Aile en küçük yönetim birliği olduğunda karar verirken, sorunların çözümünde bu faktörlerin ve sınırlılıkların baştan iyi hesap edilmesi ve ortaya çıkabilecek sonuçların düşünülmesi gerekmektedir.(Heller:1987,186)

Tablo:Kadınları eşlerinden Açık olunması istenilen hususlar

	%
Eve Geç Gelme Durumları	23
Arkadaşlarla nerelere gidildiği	24
İnternette ki erişimler	35
Para harcama konusu	12
Anne babaya destek	6
Toplam	100

Aile üyelerinin karşılıklı olarak yapmasında önemli olan üç özelliği tespit edilmesi yerinde olacaktır. Bunlar açıklık, hesap verebilme ve katılım gibi yönetişim unsurlarını içermektedir. Sevginin temelinde güven olgusu yatmaktadır. Dolayısıyla sevgi aileyi,ayakta tutan temel duygulardan biridir. Eşlerin birbirlerine sevgi duymadığı evlilikler, ya sağlıklı yürümez ya da biter.

5.1Araştırmak - Dinlemek

Ailenin çevre değişimi sonucunda diğer aile fertlerine karşı iletişim ve davranış etkileşimine girdiğinde bazı durumlarda olayın sebebini araştırmadan istenmeyen olumsuz durumlar meydana gelebilmektedir. Bunun için aile fertleri açısından araştırmak ve dinlemek işlevlerinin aktif olması daha yararlı olabilmektedir. Örnek olarak işten gelen anne veya babanın sinirli olma durumları ve davranışları aile üyelerini arasında çeşitli gerilimlere sebep olmaktadır. Belki bunun temelinde çalışma hayatından kaynaklanan etkenlerin rolü vardır. Hemen tepki vermeden bunların nedenlerini araştırıp birlikte çözümlerin yapılması önem taşımaktadır. Belki işleri iyi gitmemiş olabilir veya iş stresinin aileye yansıması olabilir. Böyle durumlarda diğer aile fertleri gerilim içindeki ailenin üyesine veya babasına yardım ederek birlikte paylaşım ve onları teselli etme yoluna gidilmesi uygun yol olarak görülmektedir. Ateşin üzerine benzinle gidilmenin yerine suyla gidilmesi yani çeşitli faktörler sonucunda gerime girmiş olan aile fertlerine destek çıkılması; aile üyeleri arasındaki anlaşmazlığı ve gerilimi uzlaşmaya, bütünleşmeye çevirmiş oluruz.

Sorunları anlama ve araştırmada algı farklılıkları, eğitim düzeyi, kültür değerleri gibi faktörlerle değişiklik gösterir. Kendini karşısındakinin yerine koyarak onu anlamaya çalışmak aslında her insanın yapabileceği bir iştir. Aile ortamında sık sık karşılaşılan "Ben senin yerinde olsaydım, şöyle şöyle *yapardım...ifadesi her bireyin kendi objektif değerlendirmesinin bir ölçütüdür.*

Böyle bir durumda yapılacak birinci yöntem aile fertlerini olduğu gibi kabul etmek, ikincisi alternatif yolların sunulmasıdır. Hiç kimse karşısındakini yeniden biçimlendirme kudretine sahip değildir. Ancak onu olduğu gibi kabullenmekle, kendisini değiştirme gücü verilmiş olur. Özellikle sorunların araştırılmasında aile üyeleri arasındaki kişilik ve diğer farklılıkların önceden hesaba katılması gerekir. Asgari payda üzerinde birleşmelerde aile ortamındaki gerilimleri ortadan kaldırabilir.

Önemli olan *farkılılıkların* çözülmeye değil, bütünleştirmeye doğru *yönlendirilmesi önemlidir. Aile farklılıklarının simgelendiği bir ortam, gerilimlerin anlaşılmasında ve bütünlük sağlanmasında birinci basamağı teşkil eder. İkinci basamak ise ailenin amaçları ile kişisel yani ailedeki fertlerin amaçlarının aynı noktada birleştirilmesini kapsamaktadır. Yönetim ve çalışanların da işyerlerini kendi amaçları doğrultusunda entegre edilmesi aynı tablonun oluşmasını da sağlayabilmektedir.*

Sorun çözme tekniklerinden dinlemek ve anlamak zaten birinci adımı ifade etmekteydi. Birinci basamağı geçtiğimizde diğer basamaklardaki sorunların çözümlenmesi daha kolay olabilmektedir

Aile de bir sorun olduğunda eşiniz sizi dinler mi

	Erkek %	*Kadın %*
Dinler	*56*	*48*
Arasıra Dinler	*36*	*26*
Dinlemez	*8*	*16*
Toplam	*100*	*100*

5.2. Gerilimlerin Aile İçinde Halledilmesi

Aile üyeleri arasında ilişkilerde gerilim olduğunda ilk planda aile bunları kendi arasında halletmeye çalışmaktadır. Bu yöntemin ugulanması kişilerin kendi yetkileri ve sorumlulukları çerçevesinde sorunların ve risklerin çözümlenebilmesi açısından yararlı olmaktadır

Ailede işlev ve görevlerin anlayış çerçevesinde paylaşılması gerekir. Özellikle çalışan kadınlarımızın iş yoğunluklarının da dikkate alınması gerekir. Çoğu zaman eşler birbirlerinden sık sık şikayetçi olmaktadırlar. Eve geldiğimizde beklenen hizmetlerin yapılmaması, eve geç gelinmesi ve diğer bazı davranış biçimleri gibi… Bu konuların eşler kendi aralarında uyumlu şekilde konuşarak anlaşılmasının sağlanması gerekir.

Tablo: Ailede kararlara katılma durumu konusu

	N	%
Kararlara katılmalı	374	34,0
Duruma göre	319	29,0
Çocuklarla ilgili ise evet	209	19,0
Anne Baba karar vermeli	66	6,0
Toplam	132	12

5.3.Tüketimde Göç Esnasında Çevrenin Etkileri

Daha üst seviyede bir yaşama tarzının gerektirdiği değerleri benimsemiş ve bunu aile içi ve dışı

ilişkiler sisteminde gerçekleş tiren (yani önceden sosyalleşmiş) aile, diğer aileye nazaran yaşama tarzınm maddî olmayan yönü bakımından daha yüksek bir konumdadır. Bu yüzden evin döşenmesi için gerekli vasıtaların kullanılış biçimi farklı olacaktır. Her iki ailenin yaşama tarzının madidî yönü yani tüketim standardı açısından aynı seviyede bulunmasına rağmen önceden sosyalleşmiş ailenin mobilyalarının renk ve biçim uyumunu gerçekleştirdiği ve ilâve dekoratif eşyaların ti tizlikle seçimi diğer aileden farklı olacaktır

Tüketim konularında Kadınların Karar Anları Erkeklerden daha Ani olmaktadır.

"Eğer bir şey satın alacaksam, genelde aniden (spontan) satın alırım"ifadesi içgüdüsel satınalma eğiliminde bilişsel boyutun alt faktörlerinden birdiğeri olan "ani karar verme" ile ilişkilidir. Dolayısıyla kadınların karar verme, ani olarak bir satınalmayı gerçekleştirme konusunda erkeklerden ayrıldığı ve genelde daha ani kararlar verdikleri görülmektedir (Akturan,s.35-45)

Kentsel dönüşüm sonrasında büyük alışveriş merkezlerine ailerin diğer ailelerrden etkilenmesi (Acar:2000,45) yanısıra Kadınlarında promosyon ve diğer kadınlardan etkilenmesi de tüketicinin daha çok düşünmeden, ani bir kararla satın alma eylemini gerçekleştirmektedir (Beattyve Ferrell, 1998, s:170).

5.4.İş ve Aile Dengesi

İş-aile dengesi, çalışan bireyin aile ve iş sorumluluklarının uyumunu ifade etmektedir. Bireyler toplumda hangi statüde olurlarsa olsun iş ve aile yaşamlarını başa gelme uğraşısı içindedir. Değişen koşullar altında her geçen gün, sadece bireysel çabalarla dengeye ulaşmak daha da zorlaşmakta ve bu zorluktan kaynaklanan stres, birey tarafından daha çok hissedilmektedir. Birey yaşamında işin öneminin giderek merkezileşmesi daha uzun ve sıkı çalışma saatleri, yaşam standartlarının yükselmesi, ekonomik zorluklar, ailenin varlığının vazgeçilmezliğiyle iş ve aile talepleri arasındaki rekabeti daha da yoğunlaştırmaktadır (Kapız,143)

Japonya'da kadınların 30-34 yaşları arasındaerken emekliliğe ayrılmasındaki en önemli nedenler, doğum ve çocuk bakımıdır.Ev işleri ve çocuk bakımı kadının birincil görevleri arasındadır. / Takahaski:37-56)

Türkiye'de kadınların çalışma hayatından uzak durmalarının ardında yatan temel nedenlerin, çocuk bakımının aksaması, ev düzeninin bozulması ve işyerinde yabancı erkeklerle bir arada olmanın olumsuz algılanması olduğu belirlenmiştir. (Kuzgun, Sevim, A. Seher2004, s. 16.)

6. Hayat Tarzındaki Değişimler

Fertlerin inanç ve kültür düzeylerinin şekillendiği düşünce, tutum ve davranış farklılıklarına göre değişen maddî olmayan unsurların maddî unsurları biçimlendirmesidir

İkametgâhın tipi ve konum yeri, kullanılan eşya ve mobilyaların çeşitleri ve kalitesi, tüketilen gıda maddelerinin çeşit ve miktarları, hatta tüketiliş biçimleri, giyim eşyalarının biçim ve renkler, kalitesi, aile fertlerinin tahsil seviyeleri ve meslek durumları hatta öğrenim yapılan okullar, karı - koca, ebeveyn . çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkiler, çocukların bakım ve eğitimleri, sağlık konusundaki tutumlar, nişan, evlenme, doğum ve ölüm gibi önemli olaylardaki davranışlar, dinî inançlara bağlılık ve bu konudaki görevleri yerine getirme, radyo ve televizyon programlarının ve çeşitli ulaşım ve haberleşme vasıtaları nın seçimindeki zevk ve alışkanlıklar gibi unsurlar aile hayatını oluşturmaktadır.(Eke:1989,45

İhtiyaçların tatmini gelir seviyesine bağlı bulunduğu için ya şama tarzının büyük ölçüde gelire bağımlı olduğu düşünülebilir. Ancak para ile ifade edilebilen bütün mal ve hizmetlerin tüketim bileşimini gösteren tüketim standardının yaşama tarzının ancak maddi yönünün göstergesi olması, gelir değiştiği aman belli bir süre alışkanlıklar devam etmekte gelir eski düzeyine gelmediği zaman tüketim maddelerinde bazı değişimler görülmektedir

Toplumda birbirine benzer ve farklı yaşama tarzları tabakalaşma düzeni içinde sosyal sınıfların

belirleyici özelliklerinden birini teşkil etmektedir. “Fakat, hiçbir hayat üslûbu mutlak mânâ da muayyen bir sınıfa mal edilemez. Belli bir sınıfa mahsus bir hayat üslûbundan bahsederken olsa olsa o sınıfa mensup fertlerin ekseriyeti hakkında konuşabilir, fakat tamamı için asla kat’î bir ifade kullanamayız (Kurtkan:1986,47)

Hayat Tarzını etkileyen unsurların başında gelir düzeyi birinci sırada yer almaktdır.

Tablo: Tüketime İlişkin Kararlar

	N	%
Erkek aile reisi	240	44
Her ikisi	220	40
Kadın tek başına	70	16
	550	100.0

6.1. Gelir Arttığı Zaman Gösteriş Tüketimi De Artmaktadır.

Hayat tarzı ile gelir seviyesi arasındaki ilişkinin, tüketim ve tasarruf eğiliminde düğümlenmekte olduğunu söyleyebiliriz. Fert ya da ailelerin ulaşmayı arzuladıkları yaşama tarzının değerleri ve davranış biçimleri benimsemiş olmasını ifade eden önceden sosyalleşme durumu, tüketim’ ve tasarruf eğilimlerini etkilemektedir. Önceden sosyalleşmemiş veya gösterişçi bir yaşama tarzına göre önceden sosyalleşen ailelerde gelir seviyesi yükseldikçe marjinal tü ketim eğilimi artmaktadır. Bu tip ailelerde artan gelirin büyük bir kısmının tüketim harcamalarına yönelmesinin nedeni, sosyal itibarı yaşama tarzının maddî yönü yani tüketim standardı ile sağlamak isteğidir. Bunun sonucu gösteriş tüketimi ortaya çıkacaktır. Gösterişçi olmayan yaşama tarzına göre önceden sosyalleşen ailelerde ise marjinal tüketim eğilimi ve marjinal tasarruf arasında gelirin artış oranına bağlı olan bir denge kurulmaktadır. Zira, bu ailelerde, yaşama tarzının maddî olmayan yönü ile toplum nazarında ka^ zanmış oldukları statünün sağladığı tatmin, yaşama tarzının maddî yönünün büyük ölçüde değiştirilmesini gerektirmeyecektir. Gelir artışı, marjinal tasarruf eğiliminin yükselmesi yönünde bir etki gösterecektir. Gelir seviyesinin azaldığı durumlarda ise sosyal statülerini tüketim standardı ile korumağa çalışan ailelerin, olumsuz; yönde daha çok etkilendikleri görülmektedir.(Eke:1989,56)

Tüketimin ferdin gelirinin mutlak miktarına değil, içinde yaşadığı toplumdaki gelir dağılımı içinde onun işgal ettiği yere bağlı olduğunu ileri sürerek bu konuda sosyal hayatın etkilerine geniş ölçüde yer verilmiştir.8 tüketimin ferdin gelirinin mutlak miktarına değil, içinde yaşadığı toplumdaki gelir dağılımı içinde onun işgal ettiği yere bağlı olduğunu ileri sürerek bu konuda sosyal hayatın etkilerine geniş ölçüde yer vermiştir.

Bunun yanında, “gelir seviyesinin artması veya ani gelir artışları” nın da gösterişçi tüketime yönlendiren bir faktör olduğu ileri sürülmektedir. Gelir seviyesindeki her artışın gösterişçi tüketime neden olacağı kesin olmamakla beraber, gelir düzeyi yükselmeden önce alınamayan birçok ürünün, ani gelir artışları ile satın alınabilir duruma geldiği öne sürülmektedir.(Hız:2009,42)

Gelir seviyesinin artması veya ani gelir artışları” nın da gösterişçi tüketime yönlendiren bir faktör olduğu ileri sürülmektedir. Gelir seviyesindeki her artışın gösterişçi tüketime neden olacağı kesin olmamakla beraber, gelir düzeyi yükselmeden önce alınamayan birçok ürünün, ani gelir artışları ile satın alınabilir duruma geldiği öne sürülmektedir(Heilbroner:2008,57)

Tüketim harcamalarına yön veren tüketimin sosyal anlamıdır. Fertlerin sosyal hedeflerinden biri olarak gösterdiği yüksek tüketim standardına ulaşma isteği açısından yapmış olduğu ilgi çekici tespitler iktisat sosyolojisin ana konularından olan tüketim tasrruf meyillerinde halkın sosyal konumlarının etkilerinden faydalanılabilecek değerli bulguları ortaya koyduğunu ifade edebiliriz.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Aile toplumun en küçük organizasyon olduğuna göre aile üyelerinin herbirinin ailedeki rolünü, statüsünü ve sorumluluklarını bilmesi gerekir. Bu unsurların yerine getirilmemesi durumunda aile içindeki gerilimler daha da artarak devam edecektir. Hayat tarzı değişiminde , "gelir seviyesinin artması veya ani gelir artışları" nın da gösterişçi tüketime yönlendiren bir faktör olduğu da görülmektedir.

Bunun için yönetim politikaları içinde yer alan sosyal sorumluluk politikalarının aile'de oluşturulması gerekir. Mekan değişimi sonucu Aile'de belli bir amaca göre (ailenin) modern yönetim anlayışlarının uygulanması; sağlıklı, güvenli bir kurumun davranışını yansıtır. Diğer yandan ise kent yaşamının karmaşık ilişkiler yapısı bireyi değişik sosyal sınıflardan insanlarla karşı karşıya getirererk ve küçük yerleşim yerlerinde rastlanmayan oranda bir kitle kültürü akımının etkisinde bırakabilmektedir. Bireyin eğitim düzeyi ve ekonomik gücü bu etkileşimden onun diğerlerine göre farklı oranda ama kesinlikle etkilenmesine yol açacaktır. Bu etkilenmelerden ve hayat tarzına ilişkin değişimlerin daha yumuşak ve akılcı olması için sosyal sorumluluk misyonunun üstlenilmesi gerekir. Bu sosyal sorumluluk politikaları kısaca şunlardır.

1. Şeffaflık ve açıklık
2. Karşılıklı Anlayış
3. Görev ve sorumlulukların yerine Getirilmesi
4. Katılım ve Paylaşım
5. Karşılıklı aile üyeleri arasında güvenilirlik ortamının sağlanması

Aile fertleri arasında açıklığı sağlanmaya çalışılması ve her şeyi açık olarak konuşulması gerekir Bilgi sisteminin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve açık iletişimin kurulması daha akılcı yol olarak ortaya çıkmaktadır.

Sağlıklı ve gerilimsiz bir yönetim ve çalışma ortamın oluşturulabilmesi için ailede de karşılıklı sevgi, saygı, özveri ve hoşgörülü bir ortamın ve koordinasyonun sağlanması gerekli olmaktadır.

KAYNAKLAR

Acar,A.,Gösteriş Tüketim.,T.Standartları Ens.Dergisi 2000.

A. Kurtkan, Malî Sosyoloji, İstanbul 1986, s. 17 (İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayım No. 221).

R. Heller, Mükemmele Ulaşanlar, Çev. S. Cılızoğlu, İlgi Yayınları, İstanbul-1987,

Haynes,W.Warren/Massie,Joseph.L.,/Wallacer,Marc J., Managemeent Analysis, Consept and Cases

Acar,A.Türk Aile Yapısı Araştırması,1990

Bursalıoğlu,Z.Toymaz,H.,Organizatýon Of Industrial Training İn Turkey

Ali Arslan, "Türk Siyasi Elitleri Arasında Kadının Temsili (The Representation of Woman amongTurkish Political Elites)", Afyon Kocatepe Üniversitesi S.B.E.Dergisi, C. VI,S. 1, 2004

Linda Wallis, Taryn Pricethe, "Relationship BetweenWork-Famıly Conflict And Central Life Interests Amongst Single WorkingMothers", SA Journal of Industrial Psychology, IXX, 1, 2003

İÇLİ,G., Kentsel Dönüşüme İlişkin Sosyolojik Bir Değerlendirme- DENİZLİ Örneği Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi cilt 3, No 1, 2011 ISSN: 1309-8012 (Online)

Cemiyet İçinde Fert, çev. M. Turhan, İkinci Kitap, İstanbul 1971, s. 95 (M.E.B. Devlet Kitapları).

BAUDRILLARD, Jean. (1988), The Consumer Society, London, Sage Publication.

Serap Özen Kapız, "İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi"

Takahaski,M., "The Issues of Gender in Contemporary Japanese Working Life: A Japanese"Vicious Circle". Feminist Issues, XIV, 1, ss. 37-56

Yıldız Kuzgun, Sevim, A. Seher,"Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, XXXVII, 1, 2004

Ulun Akturan "Tüketicilerin Cinsiyetlerine İlişkin Olaraki çgüdüsel Alışveriş Eğilimlerindeki farklılıkların Belirlenmesi: Üniversite öğrencilerine Yönelik Pilot Bir Araştırma"

Beatty, S.E., Ferrel, M.E., 1998,"Impulse Buying: Modeling ItsPrecursors", Journal of Retailing,Vol:74, No:2, s:169-191

Meriç, Ü., (1989), "İslam'da Aile", Hz.Peygamber ve Aile Hayatı. İlmî Neş. İstanbul.

Timurtekin,E. Türkiye'de İç Göçler,İÜ Yay.,1968,İst.

Keleş,"R.,Bölgesel Gelişme ve Yurt Dışına Göç" Göç ve Değişme ,Ankara 1975

Kızılkaya, "Thorstein B. Veblen'in İktisat Düşüncesi: Kapitalizmin Ruhuna Farklı Bir Bakış", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 2001).

Hız, Gülay, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Gösterişçi Tüketim: Türkiye ile İlgili Bir Araştırma (Muğla Örneği)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi, 2009

Heilbroner, Robert L., İktisat Düşünürleri: Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşamları ve Fikirleri, (çev. Ali Tartanoğlu), Dost Kitabevi, Ankara 2008.

H

Sıradışı Göçler

Küresel Bir Sorun Olarak Türkiye'de Beyin Göçü

Yrd. Doç. Dr. Ali KORKMAZ
Erciyes Üniversitesi – Kayseri

Giriş

Beyin göçü dünya çapında gerçekleşen bir olgudur. 60'lı yılların başlarında görülmeye başlanan bu hareket, 80'li yıllarda yoğunluk kazanmıştır. Kalifiye insan gücünün, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerden çok gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşmesidir.

Hepimizin sıkça kullandığı ve şiddetle karşı çıktığı beyin göçü tabiri bir toplumda yetişen yetenekli, yaratıcı ve bilgili insanların başka bir toplumda yaşamaya ve üretmeye başlaması olgusudur. Yetenekli ve yaratıcı insanlar bütün toplumlarda azdır, ayrıca bir insanın yetişmesi, bilgi ile donanması çok büyük miktarda zaman, emek ve para gerektirir. Bir insanın yetişmesi bilgi ile donanarak üretime fayda sağlayacak hale gelmesi en az yirmi, yirmi beş yıldır. Üstelik her insan gerek biyolojik gerekse psikolojik özellikleri bakımından farklıdır ve bazı az sayıda insan bilgi ile donanmak, yüksek nitelikli işgücü olmak için diğer insanlara göre daha elverişlidir. İşte beyin göçü ile azgelişmiş toplumlar daha ziyade bu insan kaynağını kaybeder. Beyin göçü, az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğrudur. Dünya'da en fazla beyin göçü alan ülkeler; ABD, Kanada, Avustralya, İngiltere, Almanya, Fransa, İspanya, İsviçre, Hollanda, İsveç gibi ülkelerdir (Kaynak: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü-OECD) (Özbülbül, ankaenstitusu.com)[1]. Çalışmada, beyin göçünün gerçekleri, Türkiye'ye zararları ve neler yapılması gerektiği ele alınmıştır.

Göç Kavramı

Göç, genellikle iktisadi fırsatlardan dolayı ülke içinde veya ülkeler arasında ortaya çıkan bir hareketlilik sürecidir (Opuş ve Kaya, 2002: 101)[2]. Birey, toplumda sahip olduğu sosyal statünün çeşitli ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı kendi beklentileriyle uyuşmadığını düşünüyorsa, bu çevreyi bırakıp arzuladığı statüye kavuşabileceği başka bir çevreye veya başka bir ülkeye gidebilir (Şen ve Koray, 1993: 18)[3]. Avrupa Komisyonu'na göre göçe sebebiyet veren baskılar olarak şunları saymaktadır (Uslu, 1999: 27)[4]:

- İnsan hakları durumu,
- Siyasi durum,
- Ekonomik dengesizlikler,
- Demografik faktörler,
- Çevre faktörleri,

Ekonomik ve bir ölçüde siyasi nedenlerden dolayı başlayan göç, bu kişileri sanayileşmiş dünyayla, yeni gelir stratejileri, tüketim alışkanlıkları ve sosyal düzenlemelerle tanıştırmıştır (Şen ve Koray, 1993:

[1] Murat Özbülbül, http://ankaenstitusu.com/beyin-gocu-sorunu/, Erişim Tarihi: 23.12.2016.

[2] Sevda Opuş ve Vedat Kaya, "Beyin Göçünün Nedenleri: Atatürk Üniversitesi Akademik Personeli Üzerine Bir Uygulama", Cilt:16, Sayı: 1–2, s. 101–115, Erzurum 2002.

[3] Faruk Şen ve Sedef Koray, Türkiye'den Avrupa Topluluğuna Göç Hareketleri, Türkiye Araştırmaları Merkezi, Önel Yayınevi, Ankara 1993.

[4] Salim Uslu, "Türkiye'den Avrupa'ya Göç", Hak-iş Eğitim Yayınları, Ankara 1999.

9)[5]. IMF (Uluslararası Para Fonu) Direktörü Lagarde'ye göre; "Göç veren ülkeler, en genç ve en parlak vatandaşlarını bu yolda kaybetmektedir ve bu durum büyüme açısından çok önemli etkiler yaratmaktadır. Örneğin, Karayip ülkeleri bu gerçeği yaşamış ve 1965–2000 yılları arasındaki dönemde en vasıflı işgücünün %50'den fazlasını kaybetmiştir. Göçmen işçilerin ülkelerine gönderdikleri havaleler, bu etkileri kısmen dengeleyebilmiştir. Gerçekten de, bu paralar göç veren ülke açısından son derece önemli bir gelir kaynağı olabilmektedir. Bu gelir kaynağının, o ülkelerdeki eğitim ile sağlık harcamalarında artış sağladığı göstermektedir. 2014 yılında gelişmekte olan ülkelere gönderilen havale tutarı $436 milyarı bulmuştur. Bu meblağ, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının net toplamının yarısından fazla olduğu gibi, resmi kalkınma yardımlarının üç katını aşmıştır" (Lagarde.imf.org)[6].

2. Beyin Göçü

2. Dünya Savaşından sonra hızlı bir kalkınma sürecine giren batılı ülkeler, kendi işgücü arzlarındaki eksiklikleri, göreli olarak daha az gelişmiş olan ülkelerden karşılamaya çalışmışlardır (Uslu, 1992: 16). Beyin göçü, 1960'lı yıllarda başlamış olup, önce doktorlar, mühendisler ve sonra bilim adamları arasında yaygınlaşmıştır. Beyin göçü, iç ve dış beyin göçü olarak ikiye ayrılabilir. Ülke içindeki beyin göçüne iç beyin göçü, ülke dışına olan beyin göçüne ise dış beyin göçü adı verilir. Ülkemizde iç beyin göçü çoğunlukla devlet sektöründen özel sektöre olmaktadır. Örneğin devlet üniversitelerinden, vakıf üniversitelerine öğretim üyesi erozyonu veya devlet dairelerinden yetişen elemanların özel sektöre geçişi iç beyin göçü olarak adlandırılabilir. İç beyin göçünün ülke açısından pek fazla zararı yoktur. Dış beyin göçü ise iyi yetişmiş, yetenekli işgücünün gelişmiş ülkelere akışı şeklinde algılanabilir ve ülkeye zararı çok büyüktür (Kaya, universite-toplum.org)[7]. Beyin göçü (brain drain), İngiltere'nin, Kuzey Amerika'ya göç eden bilim adamı ve diğer yüksek vasıflı insan göçü kaybı karşısında konuya dikkat çekmesi üzerine literatüre geçmiştir. Ancak İngiltere ve diğer gelişmiş ülkeler yetişmiş beyinlerini bir yandan kaybederken, diğer yandan ülkelerine çektikleri yetişmiş elemanlarla beyin kazancı da (brain gain) elde etmektedirler, oysa asıl gelişen ülkelerde bu konu büyük bir sorun teşkil etmektedir. Sınırlı imkânlarıyla yetiştirdikleri elemanlarını kaybeden bu ülkelerin kazanç hanesine yazabilecekleri fazla bir şey bulunmamaktadır (Kurtuluş, 2000: 177)[8].

İnsani sermaye göçü, literatürde alışılmış deyimle 'beyin göçü' olarak ifade edilmektedir (Opuş ve Kaya, 2002: 101)[9]. Beyin göçü, ileri düzeydeki meslek ve bilim adamları ile uzmanların, gelişmiş bir ülkede yerleşip çalışmak amacı ile kendi ülkelerinden ayrılması olarak tanımlanmaktadır (tdk.gov.tr)[10]. Tanımı biraz daha genişletirsek, yüksek tahsilli, mesleğinde uzmanlaşmış, üstün zekâ ve kapasiteye sahip, kabiliyetli elemanların çeşitli sebeplerle yurtdışına çıkıp orada yerleşmesi "beyin göçü" olarak ifade edilebilir (Kurtulmuş, 1992: 206)[11]. Tezcan'a (1971: 46)[12] göre beyin göçü; yükseköğrenim görmüş veya mesleğinde ilerlemiş, yaratma ve araştırma gücü fazla elemanların iktisaden kalkınmış ülkelere çalışmak veya yerleşmek üzere göç etmelerine beyin göçü denilmektedir.

1980'lere kadar göçmenlerin çoğu vasıfsız, eğitimsiz ve fakir insanlar iken; günümüzde orta sınıftan daha iyi eğitimli ve nitelikli insanlar göç etmektedir. Bu nitelikli insanların hemen hemen tamamı gelişmekte ve azgelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere göç etmekte ve beyin göçünü ortaya çıkarmaktadır. II. Dünya Savaşının ardından Avrupa'dan Amerika kıtasına 100 bin bilim adamı göç etmiştir. Bu göçte daha iyi çalışma koşulları, kariyer, daha iyi ücretler rol oynamıştır (Ünal, ayk.gov.

---

[5] Faruk Şen ve Sedef Koray, age, s.9.

[6] Christine Lagarde, "Göç: Küresel Çözüm Gerektiren Küresel Bir Sorun" http://www.imf.org/external/lang/turkish/ np/blog/2015/1115t.pdf, Erişim Tarihi: 12.01.2017.

[7] Muammer Kaya, "Bilgi Çağının Gönüllü Göçerleri Beyin Gurbetçileri", https://www.ogu.edu.tr/files/birimduyuru/8164cc27-44fe-4a9f.../200933112156.doc, Erişim Tarihi: 23.02.2017.

[8] Berrak Kurtuluş, "Dünya Biliminin Merkezi ABD", Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan, Türk Ağır Sanayi Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını: 38, s. 177-185, Ankara 2000.

[9] Sevda Opuş ve Vedat Kaya, agm, s.101.

[10] http://www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi: 11.12.2016.

[11] Numan Kurtulmuş, "Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Stratejik İnsan Sermayesi Kaybı: Beyin Göçü", Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 3662, 1992, ss. 205-221.

[12] Mahmut Tezcan, "Beyin Göçü ve Türkiye", Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, Mart 1971, s. 44-71, Ankara 1971.

tr)[13]. Medya özellikle eğitim dönemi başları/sonlarında yurt dışı eğitimi özendirici yayın ve reklâmlara fazlaca yer vererek iş bulmada zorlanan, arayış içinde olan gençlerin beyin göçüne katalizörlük etmektedirler. Başlangıçta emek göçü alan gelişmiş ülkeler daha sonra yaratıcı beyin göçü almayı tercih etmiştir. Böylece de gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkeler arasındaki uçurum daha da artmıştır (Kaya, ogu.edu.tr)[14].

Beyin Göçü, gelişmekte olan ülkeler için çok büyük bir ekonomik, sosyal ve kültürel kaynak kaybıdır. Yetişmiş insan göçünün bir ülkede sonsuz miktarda bulunmadığını düşünürsek, beyin göçü sonucunda ulusal kalkınma süreci az veya çok yavaşlayacak ve hatta zaman zaman da bu göçün niteliğine göre gerileyebilecektir (Şahinöz, 1982: 49)[15]. Neoklasik büyüme teorisine göre insani sermaye, iktisadi kalkınmanın temel taşlarından birisidir ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları, fiziki sermaye yanında işgücü kalitesindeki farklılıklardan kaynaktadır (Opuş ve Kaya, 2002: 101)[16]. Beyin göçü kavramının daha iyi ifade edilebilmesi için dört farklı kategoriye ayırabiliriz (Ünal, ayk.gov.tr)[17];

Beyin Bolluğu (Taşması): Bir ülkedeki nitelikli insan fazlasından yararlanılmaması ve bu elemanların nitelikli insan talebi bulunan ülkeler tarafından emilmesidir.

Beyin İhracı: Beynin başka bir ülkeye ihraç edilmesi ile oluşan beyin göçü şeklidir. Beyin ihracı mukayeseli avantajlara sahip üretimleri gerçekleştirmek amacıyla ticari ortaklıklar yoluyla ortaya çıkabilmektedir. Barbados, Filipinler gibi bazı ülkeler bu tür beyinleri ekonomilerinde kullanma olanaklarının olmaması nedeniyle ihraç etmeye isteklidirler.

Beyin Değişimi: Bu tür bir işlem, ülkeler arasında eğitim, tecrübe, bilgi edinme açısından karşılıklı fayda elde etmek amacıyla öğrenci, araştırmacı ve bilim adamı değişimini kapsamaktadır. Bu tür beyin göçüne daha anlamlı olarak beyin değişimi de denilebilir. Uluslararası "beyin değişimi" yeni bir kavram değildir ve uluslararası ortaklıklarda, özel bilginin kamu mallarına transferinde ve fikirlerin yayılmasında önemli bir anlam ifade etmektedir. Bu uygulamalar günümüzde hızla artmaktadır.

Beyin Kurutma: Az gelişmiş ülkelerdeki "beyin" göçünü yaratan önemli faktörlerden biridir. Bir bedel olmaksızın, hayati kaynakların kaybedilmesi olarak yorumlanan beyin kurutma, aslında gazeteciler ve son zamanlardaki bilimsel tartışmalarda kullanılan hileli (aldatıcı, kasıtlı) bir terimdir. Nitelikli insanın kendi ülkesinde yararlı olmayacak bir biçimde kullanılması, köreltilmesi sosyal faydasının az olması şeklide ifade edilebilir.

3. Türkiye'den Beyin Göçünün Nedenleri

Türkiye'den gelişmiş ülkelere beyin göçüne dair sağlıklı veriler bulunmamaktadır. Bu konuda çeşitli kuruluşların rakamları birbiriyle çelişmektedir. Sağlıklı araştırmalar yapılmamıştır. Genel olarak Türkiye, gelişmekte olan ülkeler arasında en çok yetişmiş insan gücü kaybeden ülkelerden birisidir. Türkiye, Yunanistan, İran, Pakistan, Hindistan ve bazı Latin Amerika ülkeleri ile birlikte en fazla yetişmiş insan gücü kaybeden ülkeler arasında yer almaktadır (Şahinöz, 1982: 52)[18]. Türkiye'den beyin göçünün nedenleri 7 grupta toplanabilir (Kaya, universite-toplum.org)[19]:

1.

1. Ekonomik Nedenler

- Düşük ücret politikası varlığı,
- Vergi oranlarının yüksek olması,
- Ekonomik istikrarsızlık varlığı,

[13] Mesut Ünal, Gelişmekte Olan Ülkelerde Beyin Göçü, http//www.ayk.gov.tr/wp-content, Erişim Tarihi: 12.12.2016
[14] Muammer Kaya, agm., ogu.edu.tr
[15] Ahmet Şahinöz, "Beyin Göçü ve Teknoloji Sorunu", Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 4, s. 49–62, Ankara 1982.
[16] Sevda Opuş ve Vedat Kaya, agm, s.101.
[17] Mesut Ünal, agm., ayk.gov.tr
[18] Ahmet Şahinöz, agm., s.52..
[19] Muammer Kaya, agm., universite-toplum.org.

- Gelecek endişesi olması.

2. Politik/Siyasal Nedenler

- Etnik köken farklılığı/ayrılığı oluşumu,
- Siyasal istikrarsızlık oluşumu,
- Siyasetin/Kayırmacılığın iş hayatına girip, onu kontrol etmesi,

3. Bilim ve Teknoloji Politikalarındaki Yanlışlıklar

- Ar-Ge'ye önem vermeme,
- Bilim ve teknolojiye değer vermeme,
- Fikir üretiminin ve buluşun para etmemesi ve desteklenmemesi,
- Ar-Ge alt yapı ve teşvik eksikliği,
- Ar-Ge yatırım yardımı ve vergi indirimi azlığı,

4. Eğitim Sistemindeki Çarpıklıklar

- Kişi başına (142 $) en az eğitim harcaması yapan 5. ülke olmamız,
- Eğitim harcamasında 109 ülke içinde 105. sırada yer almamız,
- Ulusal gelirden eğitime ayrılan pay Dünya ortalaması %5.2 iken bizde %2.2 olması,
- Kalıcı milli eğitim politikası yokluğu,
- Eğitimde fırsat eşitsizliği oluşu,

5. İşsizlik

- Üniversite mezunlarının %70'inin meslekleriyle ilgisiz işlerde çalışması,
- En fazla işsizliğin Üniversite mezunları arasında olması,
- İş bulamama.

6. Yabancı Dilde Eğitim ve Teknolojideki Gelişmeler

- Yabancı dilde eğitim beyin göçünde katalizör görevi görmesi,
- Yabancı dilde eğitim batıya bedavaya (hibe) insan kaynağı üretmeye yardımcı olması,
- İletişim olanaklarının (bilgisayar, internet, fax, cep telefonu vs) sağladığı kolaylıklar.

7. Medya, Aracı Kurumlar ve Fuarların Özendirmesi/Propagandası

- Aracı kuruluş ve fuarların faaliyetleri, yönlendirmesi ve özendirmesi,
- Yabancı ülke bursları ve fonları (British Council, DAAD, Fulbright, Chevening, NATO, Unesco, UN vs.),
- Yabancı ülkede Çalış-Gez (Work and Travel) ve Staj,
- AB fonları (ERASMUS, Hareketlilik)
- Yurt dışında eğitim görenler.

4. Beyin Göçünün Sonuçları

Göç çağı dünyayı ve birçok toplumunu şimdiden değiştirmektedir. Göçün, gönderen ve alan toplumlar üzerindeki etkileri ekonomik olmanın çok ötesindedir. Göç, demografik ve sosyal yapıları değiştirmekte, siyasi kurumları etkilemekte ve kültürlerin yeniden biçimlendirilmesine yardımcı olmaktadır (Uslu, 1999: 20)[20]. Az gelişmiş/gelişmekte olan ülkeler zaten az sayıda olan nitelikli,

[20] USLU, Salim, agm., s.20.

kalifiye, eğitimli insanına harcadığı kısıtlı kaynaklar heba olmakta, gelişmiş ülkelere yaramaktadır. Nitelikli insanlarını kaybeden ülkeler, niteliksiz insanlarla yoluna devam etmek zorunda kalmakta ve az gelişmişlik sarmalından kurtulamamaktadır. Rekabet gücünü kaybeden azgelişmiş/gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki farklarda gittikçe açılmaktadır. Bunun bilincinde olan gelişmiş ülkeler, beyin göçünü kendi ülkelerine çekmek için her türlü yasal düzenlemeleri ve teşviklerle bu işi desteklemektedir. Gelişmiş ülkeler, dünyanın her yerinden emek, kaynak harcamadan, hazır olarak gelen yetenekli, yaratıcı beyinlerle her alanda ilerlemektedir. Beyin göçü yapan kişi ise, içinde yaşadığı toplumda istediklerini gerçekleştiremeyeceği için ziyan olacağını düşünmektedir. Gittiği gelişmiş ülkede yapacakları ile insanlığa hizmet etmesi ise beyin göçünün olumlu etkisidir.

Sonuç

Küreselleşmeyle birlikte dünya üzerinde göçler de artmıştır. İnsani göçler, emek ve beyin göçü olarak ayrılmaktadır. Gelişmiş ülkeler, daha da gelişmek için dünya üzerindeki yaratıcı ve nitelikli insan gücünü, kendi ülkelerine çekmek için çeşitli cazip imkânlar sunmaktadır. Tüm dünyadan göçlerin ABD'de yoğunlaşması tesadüf değildir. Araştırma-geliştirmeye verdikleri önem sebebiyle iyi eğitimli ve yaratıcı beyinler bu ülkeyi tercih etmekte ve bu durum ABD'yi her alanda dünya lideri yapmaktadır. Nobel ödülü almış Orhan Pamuk ve Aziz Sancar'ın, dünyaca ünlü beyin cerrahımız Gazi Yaşargil ve Mehmet Öz gibi bilim adamlarımızın ABD'de çalışmalarını sürdürmeleri bu ülkenin verdiği imkânlarla açıklanabilir.

Küreselleşme, ülkeler arasında sınırları kaldırmıştır. Uluslararası şirketlerin dünya üzerindeki sayılarının artması iyi eğitimli, yabancı dil bilen, nitelikli insanlara gereksinim duymasına neden olmaktadır. Küresel rekabet sonucu ortaya çıkan nitelikli insan ihtiyacı önemli bir sorundur. Küresel şirketler bu ihtiyacını, gelişmekte olan ülkelerden de temin etmektedir. Bu durum gelişmiş ülkeler için bir avantaj olmakla birlikte, gelişmekte olan ülkeler için ise büyük bir sorun olmaktadır.

Gelişmiş ülkeleri, gelişmekte olan ülkelerden ayıran en önemli unsur insani sermayesidir. İnsani sermayesi nitelikli, kalifiye olan ülkeler, kalkınmada ve ekonomik gelişmişlikte öne geçmektedir. Bunun farkında olan gelişmiş ülkeler, her türlü imkânları, fırsatları gelişmekte olan ülkelerin eğitimli, yaratıcı gençlerine sunmaktadır. Bir insana eğitim vermek, kalifiye ve nitelikli hale getirmek oldukça maliyetlidir. Özellikle bu durum gelişmekte olan ülkeler için daha da zordur. Kıt kaynaklarıyla yetiştirdiği ve hazır hale getirdiği insanlarını gelişmiş ülkelerin hizmetine sunmak, çok adaletsiz bir durumdur. Bu durumdan gelişmekte olan ülkelerin ekonomik, siyasal ve sosyal şartları da maalesef etkili olmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin nitelikli insan ihtiyacı, gelişmekte olan ülkelerinde ekonomik ve siyasal sorunları olduğu sürece beyin göçü engellenemez. Türkiye gibi beyin göçü veren ülkeler bir takım tedbirlerle bu göçü engelleyebilir ve gidenleri cazip imkânlarla geri döndürebilir. Özel üniversitelerin, lisansüstü eğitimlerin sayısı artırılarak yükseköğrenim için yurt dışına gitme sebebi ortadan kaldırılabilir. Hükümetler, alacakları ekonomik kararlarla uluslararası şirketleri ve sermayeyi Türkiye'ye çekebilirler. Ar-Ge ve Teknoloji parkları oluşturulabilir. Yurt dışına gitme de önemli unsurlardan biri de ücretlerdir. Yetenekli ve nitelikli insanlara, ülkenin durumuna göre hak ettikleri ücretler ödenmelidir.

Medya, yurtdışındaki imkânları ve başarılı olmuş insanların haberlerini yaparak, arayış içindeki, iş arayan gençleri gelişmiş ülkelere özendirmektedir. Filmler, diziler ve reklamlardan gördüklerinden etkilenen gençlerde yurtdışında dil öğrenmek, eğitim almak ve yaşamak istemektedir. Yapılan anketlerde de gelişmiş ülkelere ilgi yüksek oranlarda çıkmaktadır. Önceleri emek gücü alan bu ülkelerde artık beyin göçü almak için azgelişmiş/gelişmekte olan ülkelerdeki gençleri teşvik etmektedir.

Sonuç olarak beyin göçünü tersine çeviremezsek, Türkiye'de başta bilim ve teknoloji alanında ilerleme sağlayamayız ve dışa bağımlı hale geliriz. Üniversite gençliğine iş, olanak, gelecek ve özgürlük ortamı sağlayamazsak, beyin göçü artarak devam edecektir. Bu durum Türkiye'nin geleceği açısından önemli bir sorundur.

Kaynakça

KAYA, Muammer, Beyin Göçü/Erozyonu, http://www.universite-toplum.org/text. Php3?id =145, Erişim Tarihi: 23.02.2017.

KAYA, Muammer, Bilgi Çağının Gönüllü Göçerleri Beyin Gurbetçileri, https://www.ogu.edu.tr/files/birimduyuru/8164cc27-44fe-4a9f.../200933112156.doc, Erişim Tarihi: 23.02.2017.

KURTULMUŞ, Numan, "Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Stratejik İnsan Sermayesi Kaybı: Beyin Göçü", Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 3662, 1992, ss. 205-221.

KURTULUŞ, Berrak, Amerika Birleşik Devletlerine Türk Beyin Göçü, Alfa Yayınevi: 1. Basım, İstanbul 1999.

KURTULUŞ, Berrak, "Dünya Biliminin Merkezi ABD", Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan, Türk Ağır Sanayi Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını: 38, s. 177-185, Ankara 2000.

LAGARDE, Christine, "Göç: Küresel Çözüm Gerektiren Küresel Bir Sorun" http://www.imf.org/external/lang/turkish/np/blog/2015/1115t.pdf,Erişim Tarihi: 12.01.2017.

ŞEN, Faruk ve Koray, Sedef, Türkiye'den Avrupa Topluluğuna Göç Hareketleri, Türkiye Araştırmaları Merkezi, Önel Yayınevi, Ankara 1993.

OPUŞ, Sevda ve Kaya, Vedat, "Beyin Göçünün Nedenleri: Atatürk Üniversitesi Akademik Personeli Üzerine Bir Uygulama", Cilt:16, Sayı: 1–2, s. 101–115, Erzurum 2002.

ÖZBÜLBÜL, Murat, http://ankaenstitusu.com/beyin-gocu-sorunu/, Erişim Tarihi: 23.12.2016.

ŞAHİNÖZ, Ahmet "Beyin Göçü ve Teknoloji Sorunu", Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 4, s. 49-62, Ankara 1982.

TEZCAN, Mahmut, "Beyin Göçü ve Türkiye", Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, Mart 1971, s. 44-71, Ankara 1971.

USLU, Salim, "Türkiye'den Avrupa'ya Göç", Hak-iş Eğitim Yayınları, Ankara 1999.

ÜNAL, Mesut, Gelişmekte Olan/Ülkelerde Beyin Göçü, http://www.ayk.gov.tr/wp-content, Erişim Tarihi: 12. 12. 2016.

http://www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi: 11.12.2016.

İslam Hicretinin Sosyolojik ve Pedagojik Tahlili

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Bahri GÜNDOĞDU
Ordu Üniversitesi / Ordu

GirişGöçü insanlık tarihinin en eski yazgılarından biri olarak ifade etmek sanırım yanlış olmaz. İlk insan topluluklarının en temel özelliği mekânsal hareketlilikleridir. Öyle ki tarihçiler insanlık tarihinin ilk dönemini göçebelik vasfıyla izah etmektedirler.[1] Yerleşik hayat ise insanların daha sonraki dönemlerini ifade etmektedir. Sosyolojinin "ihmal edilen kurucuları"ndan biri kabul edilen İbn Haldun,[2] insanları temelde iki grupta incelemektedir: Bedeviler (göçebeler) ve hadariler (yerleşikler). O'na göre göçebelik, yerleşik hayattan önceki bir evredir ve medenî hayatın temelidir.[3]

Göç, insanların yerleşmek üzere bir coğrafi alandan diğerine gitmeleridir.[4] Bu anlamda göçebelik insanlığın kadim bir geleneği olsa da, modern zamanlarda hızla artan bir olgu olduğu da bir gerçektir. Özellikle ulaşım ve iletişim imkânlarının artmasıyla küreselleşen dünyada insanların yerleşmek maksadıyla yer değişikliklerinin arttığına şahit oluyoruz. Bugün dünyada her otuz kişiden birisinin göçmen olduğu tahmin edilmektedir.[5] Bu yönüyle göçler, günümüzde sosyal bilimcilerin giderek artan ilgisiyle karşılaşmaktadır.[6] Etoloji, antropoloji, teoloji ve sosyoloji gibi farklı disiplinler de göç olgusunu anlamaya ve tanımlamaya çalışmaktadır.[7]

İnsanların farklı coğrafyalarda yaşamasına neden olabilecek sayısız nedenden bahsedilebilir. Ancak bunlar arasında temel faktör olarak ekonomiyi göstermek mümkündür. Bununla birlikte, insanları göç etmeye iten ya da çeken başka pek çok sebepten de bahsedilebilir. Siyasal baskılardan ve ırk ayrımından kurtulmak, inancını özgürce yaşayabileceği mekânlar bulmak, çocuklara daha iyi bir eğitim ve gelecek sunmak, sevdiği insanlara yakın olmak gibi nedenlerle de insanlar göç hareketliliği gösterebilirler.[8] Bütün bunlara rağmen insanı ya da toplumu göç davranışına iten gerçek nedeni kesin olarak bilmek de mümkün olmayabilir. Zira insan[9] ve toplum[10] karmaşık bir yapıyı ifade eder.

Göç ve göçmenlik olgusunun karmaşık yapısı geliştirilen bazı kuramlarla açıklanmaya çalışılmıştır.[11] Şüphesiz geliştirilen her bir kuram, göç olgusunun anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte karmaşık göç olgusunu bütünüyle izah eden bir kuramdan bahsetmek de mümkün gözükmemektedir. Göçle ilgili ilk kuramlar genelde itme ve çekme unsurları üzerinde yoğunlaşmaktadır. İtme unsurları, insanların kıtlık, dinî ve politik baskı ya da nüfus baskısı gibi nedenlerle göçe zorlandığı ve kaynak ülke içinde oluşan dinamiklere işaret etmektedir. Çekme unsurları, bunun tersine, göçmenleri çeken varış ülkesinin özellikleridir: örneğin kazançlı iş gücü piyasaları, daha iyi yaşam koşulları ve daha az sayıda

1 Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*, İstanbul: Kolektif Yayınları, 23. Baskı, 2016, s.36.
2 Antony Giddens, *Sosyoloji* (Haz. Tüfekçioğlu vd). İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016, s.19.
3 İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016, s.323.
4 Antony Giddens, *Sosyoloji,* s.717; Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, Çev. Nilgün Çelebi, Ankara: Attilla Yayıncılık, 3. Baskı, 1996, s.154.
5 Giddens, *Sosyoloji*, s.717.
6 Fichter, *Sosyoloji Nedir?,* s.154.
7 Mustafa Aydın, Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret, *Sosyoloji Divanı Dergisi*, S.6, 2015, s.103.
8 Fichter, *Sosyoloji Nedir?,* s.155-156; Hasan Alpagu, Göç Ekonomisi, *Sosyoloji Divanı Dergisi*, S.6, 2015, s.57.
9 Alexis Carrel, (2015). *İnsan Denen Meçhul* (Çev. Bayrak, F. Z.). İstanbul: Hayat Yayınları, s.13.
10 Fichter, *Sosyoloji Nedir?,*s.11.
11 Savaş Çağlayan, Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (İLKE), Güz 2006, Sayı 17, ss.67-91.

nüfus yoğunluğu, diğer ülkelerden göçmenleri çekme etkisi gösterebilir.[12]

Göç kuramlarında olduğu gibi göç türlerinde de bir çeşitlilik söz konusudur. Ancak konu yukarıda işaret edilen "itme ve çekme kuramı" çerçevesinde ele alınacak olursa, genel anlamda göçler gönüllü ve zorunlu göçler şeklinde iki türe indirgenebilir.[13]

Geçmişten günümüze göç hareketleri incelendiğinde, dinî maksatlı göçlerin de insanlık tarihinde önemli bir yer tuttuğu görülecektir. İnançlarını yaşamak ve yaşatmak idealiyle insanlar, bireysel ya da toplu halde "zorunlu" olarak göç etmişlerdir. İnandıkları din uğruna yurtlarını terk eden insanların oranı, hiçte azımsanacak düzeyde değildir. Bu tebliğin amacı da insanlık tarihi boyunca cereyan eden dinî maksatlı göçleri, özelde de İslam hicretini buna iten nedenler çerçevesinde ele almaktır. Bu arada hicret hadisesinin pedagojik açıdan yorumu da tebliğin dikkat çekeceği hususlardandır.

I. Dini Maksatlı Göçler

Hz. Peygamber, ilk vahyin korku ve heyecanıyla eşi Hz. Hatice'ye koşup başına gelenleri anlattı. Hz. Hatice teskin edici sözler söyledikten sonra Peygamberimizi amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'e götürdü. Varaka b. Nevfel, Hz. Peygamber'i dinledi, çeşitli sorular sordu. Ve sonunda şunları söyledi:

"Bu gördüğün, Allah'ın Hz. Musa'ya gönderdiği Nâmus'tur (Cebrail). Keşke senin davet zamanında genç olsaydım! ***Kavminin seni bu şehirden çıkaracakları zaman keşke hayatta olsam!"*** Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Onlar beni buradan çıkaracaklar mı ki?"* diye sordu. Varaka da: *"Evet, senin getirdiğin bu dava ve mesaj ile gelen herkes, her peygamber, düşmanlığa uğramıştır. Şayet senin davet günlerine yetişirsem, sana elimden gelen yardımı yaparım."* dedi."[14]

Gerçekten de peygamberler tarihini aynı zamanda hicretler tarihi olarak nitelemek mümkündür. İslam'a göre bütün insanlar Allah'ın var ve bir olduğunu kabul etmesi için yaratılmıştır. Ancak insanoğlu zaman zaman tevhid anlayışından sapmış, bir olan Allah'ın yanında başka ilahlar da edinmiştir. Ne zaman insan tevhid inancından uzaklaşsa, Allah yeni bir peygamber göndermiş ve insanları tekrar yalnızca Allah'a kulluğa davet etmiştir. Buna göre, peygamberlerin giriştiği mücadelenin temelde tevhid mücadelesi olduğunu söylemek mümkündür. Peygamberler gönderildiği topluma karşı verdiği mücadelenin sonunda genellikle yaşadığı topraklardan göç etmek zorunda kalmışlardır.

Aslında hicretler tarihini ilk insanla başlatmak mümkündür. İslam inancına göre Hz. Âdem ve Havva, işledikleri hata nedeniyle cennet yurdundan dünya iklimine taşınmak zorunda kalmışlardır.[15] İnsanlığın ikinci atası Hz. Nuh, uzun davet sürecine rağmen kendisine inanan bir avuç insanla, yapmış olduğu gemiyle kavmini terk etmek zorunda kalmıştır.[16] Hz. İbrahim kavminin kendisini yakma girişiminden sonra: "*Doğrusu ben Rabbimin emrettiği yere hicret ediyorum*."[17] diyerek önce Filistin, sonra Mısır ve son olarak Mekke'ye gitmiştir. Lût Peygamber, söz dinlemeyen kavmini bir gece terk etmek zorunda kalmıştır.[18] Hz. Musa'nın kavmiyle beraber Firavun'un zulmünden kurtarmak için Mısır'dan hicreti de büyük hicretlerden bir tanesidir.[19] Bütün bunlar göstermektedir ki yerleşik ve çarpık bir yapı üzerine gelen her yeni inanç sistemi, toplum tarafından dışlanmış ve sonuç olarak kurucuların ve inananların hicretiyle sonuçlanmıştır.

II. İslam Hicreti

12 Giddens, *Sosyoloji*, s.724.
13 Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s.155.
14 Buharî, *Sahih*, Bed'u'l-vahy,1.
15 Bakara, 2:36.
16 A'raf, 7:64.
17 Ankebut, 29:26.
18 Hicr, 15:64-65.
19 Şuara, 26:52.

a) **Hicret Kavramı**

Arapça kökenli bir kelime olan hicret, "*terk etmek, ayrılmak, bir yerden başka bir yere göç etmek*" anlamlarına gelmektedir.[20] Genel anlam ve kullanımında hicret, herhangi bir Müslüman kişi veya topluluğun, inançları sebebiyle baskı gördükleri bir yerden başka bir yere göç etmesine verilen isimdir. İslâm terminolojisindeki özel anlamıyla hicret, Hz. Peygamber zamanında Mekkeli Müşriklerin baskısı nedeniyle Müslümanların önce Habeşistan'a, ardından da Medine'ye yaptıkları göçü ifade eder.[21] Ayrılık ve hüznü çağrıştıran "hicran" ve zorla göç ettirmeyi ifade eden "tehcir" kelimeleri de hicret kelimesiyle aynı kökten gelmektedir.

b) **Hicrete İten Nedenler**

Her ne kadar dinin en temel vasıflarından biri bütünleştirici yanı olsa da, ilk çıktığı ortamlarda genellikle bir çatışma sebebi olduğu da bilinir.[22] Din kendi inananları için bir bütünleştirici bir araç iken, daha genel anlamda bir çatışma işlevi görebilir. Yeni bir din inşa eden peygamber (karizmatik lider), var olan yapıya muhalefeti ve bu yapıyı değiştirme isteği nedeniyle toplumla bir mücadeleye girmek zorunda kalır. Bütün peygamberlerin yaşadığı bu durum, İslam Peygamberi için de söz konusu olmuştur.

Çatışma doğuran değişime geçmeden önce, İslam'ın doğduğu ortama işaret etmekte yarar olabilir. Hz. İbrahim'in Mekke'de inşa ettiği Kâbe, esasen tevhidi sembolize etmektedir. Ancak gelinen son noktada Kâbe, adeta puta tapıcılığın merkezi (panteon) haline gelmiştir.[23] Yüzlerce yıllık süreçte, inançta, ibadette ve ahlakta köklü değişiklikler ve bozulmalar yaşanmıştır. Öyle ki Mekke'de İbrahimî geleneğin tek tanrılı inancını yaşatan neredeyse kimse kalmamıştır.[24] Hz. Peygamber işte böyle bir ortamda risalet görevini yüklenmiştir.

Mekke her ne kadar putperestliğin hâkim olduğu bir toplum olsa da esasen çok dinli bir yapıya sahipti. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde Mekke'de Yahudiler, Hristiyanlar, Mecusiler, Zerdüştler, Hanifler ve hatta ateistler yaşamaktaydı.[25] Kabileler arasında temelinde iktisadi kaygılar olan dini bir hoşgörü ve tanrılar bağlamında bir çatışmasızlık halinin kurulması sağlanmıştı.[26] Peki, inançlar bağlamında böylesine hoşgörünün yaşandığı bir coğrafyada İslam'a karşı yürütülen amansız mücadelenin nedeni nedir? Bu sorunun cevabı, diğer dinlerin aksine İslam'ın hayatın tamamını kuşatan ve biçimlendiren yapısında aranmalıdır. Hz. Peygamber "Allah'tan başka ilah yoktur." diyerek İslam'ın bölgede var olan inanç sistemlerine entegre olamayacağını, Allah'ın var olan ilahlardan bir ilah olmayıp, yegâne ve mutlak ilah olduğunu belirtmesi nedeniyle diğer dinlere gösterilen müsamaha İslam'dan esirgenmiştir.

İslam'ın sadece bir inanç sistemi sınırları içinde kalmaması, bireysel ve toplumsal hayatı şekillendirme çabası Mekke oligarşisi için büyük bir sorun olmuştur.[27] Mekke'yi yöneten zengin azınlığa göre putlara ibadet ve tapınaklara bağlı olan ekonomik hayat, kabile geleneği ve kabile reislerinin otoritesinden herhangi birine saldırı, toplumun köklerine saldırı anlamı taşımaktadır.[28] Bütün bunlar da Kureyş'in ileri gelenleri için sahip oldukları tüm ayrıcalıkların yitirilmesi anlamına geliyordu.[29]

Hz. Peygamber'in hareketi temelde dini görünse de, iktisadî yapıyı etkiyen sonuçlar doğurması beklenen bir durumdu.[30] Ve Mekke'deki yeni gelişmeler gerek oligarşik yönetime duyulan saygının

---

20 Luvîs Ma'lûf, *el-Müncid fi'l-lugah*, 19. Baskı, Beyrut: Kâsülikiyye, 1956, s.855.

21 Durmuş Tatlıoğlu, *Göç Sosyolojisi Açısından Hicret*, Sivas: Asistan Kitap, 2013, s.37.

22 Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s.71-72.

23 Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (Muhammed'den Reform Çağına)*, Çev. Ali Berktay, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 3. Baskı, 2013, s.89-90.

24 M. G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, C.I, s.99.

25 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993, C.I, s.26; Mehmet Mahfuz Söylemez, Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri, Milel ve Nihal, 11(1), 2014, s.10.

26 Söylemez, *Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri*, s.13.

27 Celalettin Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*, İstanbul: Pınar Yayınları, C.I, 2012, s.457-458.

28 Ira M. Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*, Çev. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2013, s.60.

29 Hayrani Altıntaş, Hicret'in Psikolojik Amilleri, *Diyanet Dergisi* (Hicret Özel Sayısı), 1981, s.114.

30 Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s.128.

gerekse maddi gelirlerin azalması tehlikesiyle eş anlamlıydı.[31] Kendilerine ün ve büyük maddi yarar sağlayan mevcut durum nedeniyle, Mekke Oligarşisinin İslam'ın ortaya çıkmasını hoş karşılaması düşünülemezdi.

Aslına bakılırsa Kureyşliler Hz. Peygamber'e muhalefet ederken ekonomik gerekçeler ileri sürmediler; hep "*atalarının dinini*" gerekçe göstererek itiraz ettiler. Her ne kadar karşı duruşlarının nedeni olarak inançlarını gösterseler de, gerçek nedenin ekonomi olduğu kabul edilen bir gerçektir.[32] Mekke eşrafı eğer İslam'ı kabul eder ve puta tapmayı bırakırlarsa kimsenin Kâbe'ye gelmeyeceğini ve böylelikle Mekke ticaretinin zarar göreceğini biliyorlardı.[33] Bu da zengin Kureyş oligarşisinin en güçlü muhalefet motivasyonunu oluşturuyordu.

c) İlk Tepkiler: Kara Propaganda

Mekke eşrafı, evrensel iddialarla ortaya çıkan İslam'ı öncelikle ütopik ve "uçuk" buldu. Kendilerince bu durumla eğlendiler ve alay ettiler. Ancak inananların sayısının zamanla artması durumun ciddiyetini kavramalarını sağladı. Bunun üzerine insanların İslam'a girişini önlemek için bir propaganda yürütmeye karar verdiler.[34] Önceleri "el-Emin" olarak bildikleri birini, artık *mecnun (deli),*[35] *öğretilmiş deli,*[36] *kâhin,*[37] *sihirbaz*[38] *ve şair*[39] gibi sıfatlarla anmaya başladılar.[40] Söylediklerinin "*büyü*"den[41] ya da "*uydurulmuş bir yalan*"dan[42] başka bir şey olmadığını iddia ettiler. Böylece Mekke'nin en itibarlı ismini kara propaganda ile itibarsızlaştırmaya çalıştılar. Hz. Peygamberi karalama kampanyaları Mekke halkıyla sınırlı kalmadı, Arap Yarımadasının çeşitli bölgelerinden gelen hacılara kadar uzandı. Gelen hacılara söz birliği ederek, onun "şair", "mecnun" ve "sihirbaz" olduğunu söylediler.[43]

Hz. Peygamberin yaşadığı durum sadece sözlü sataşmalar, tacizler ve hakaretlerle sınırlı kalmadı. Fiziki ve fiili müdahalelere de maruz kaldı. Ebu Cehîl, namaz kılmasını yasakladığı Hz. Peygamber'i Kâbe'de namaz kılarken görünce, secde halinde iken üzerine deve işkembesi bırakarak onu aşağılamaya çalıştı.[44] Artan baskılar yüzünden Hz. Peygamber evini terk etmek zorunda kaldı ve sahabilerden Erkam'ın evinde ikamet etmeye başladı. Ancak Hz. Peygamber şartların zorladığı bu durumu, eğitim açısından bir fırsata çevirdi. Müslümanlığı o an için bilinmeyen Erkam'ın evinde tebliğ ve terbiye faaliyetlerini en iyi şekilde yürütme imkânı buldu.[45]

Mekke'nin saygın isimlerinden biri olmasına rağmen Peygamberin böylesine karalama ve hakaretlere maruz kaldığı bir yerde, kölelerin ve zayıf Müslümanların bunun dışında kalması elbette düşünülemez. Onlar sosyal konumları itibariyle hakaretlerin de ötesinde muamelelerle karşılaştılar; baskı, zorlama, şiddet ve ölümlerle neticelenen işkenceler yaşadılar. Kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın kavurucu yaz sıcağında kızgın kumlar üzerine çırılçıplak yatırıldılar, boyunlarından ip geçirilerek caddelerde sürüklendiler. Bazı köle sahipleri kölelerini kızgın demirlerle dağladı. Öyle ki müşriklerin tepkisi ve muhalefeti "korkunç"[46] boyutlara ulaştı. Bu işkenceler sonucunda bazı sahabiler şehit oldular.

Kaynaklarda Müslümanlara işkence eden müşriklerin ve işkenceye maruz kalan mü'minlerin listeleri

---

31 August Babel, *Hz. Muhammed ve Arap İslam Kültürü*, Çev. Sıddık Çelik ve Hasan Erdem, İstanbul: Arya Yayıncılık, 1. Baskı, 2011, s.34.
32 Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul: İFAV Yayınları, 1995, C.I, s.169.
33 Oral Sander, *Siyasi Tarih*, Ankara: İmge Kitapevi, 6. Baskı, 1998, C.I, s.43.
34 Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*, s.121.
35 Hicr, 15:6.
36 Duhan, 44:14.
37 Tur, 52:29.
38 Müddessir, 74:24.
39 Enbiyâ, 21:5.
40 Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*, s.60.
41 En'am, 6:7.
42 Furkan, 25:4.
43 İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara: DİB Yayınları, 8. Baskı, s.94.
44 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.96.
45 K. K. Mahcem, Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm evvelu müessesetin da'viyyetin fi târihi'l-islâm, *Mecelletü Câmiati'l-Enbâr li'l-ulûmi'l-İslâmiyyeti, 3*(12), 472-505., 2011, s.490; Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti,* s.491.
46 Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s.107.

yer almaktadır. Bu listeler incelendiğinde dikkat çeken husus, işkenceye maruz kalan Müslümanların kardeş, yeğen, hatta baba ve oğul gibi en yakınları tarafından işkence gördükleri anlaşılmaktadır.[47] Mekke'nin sosyo-politik yapısını korumak adına müşriklerin en yakınlarına bile işkence yapmaktan geri durmadıkları anlaşılmaktadır.

d) **Uzlaşma Çabaları: Liderimiz ol**

Yapılan tüm baskı ve yıldırma çabalarının Hz. Peygamber ve mü'minleri etkilemediği anlaşılınca, müşrikler yöntem değişikliğine gittiler. Baskı yerine diyalog yolunu seçtiler. Öncelikle Ebu Talip'e giderek yeğenine engel olmasını ya da onu himayeden vazgeçmesini istediler. Ebu Talip bu isteği nazikçe reddetti. Mekke ileri gelenleri ikinci kez Ebu Talip'e gelerek bu sefer daha güçlü bir şekilde ikaz ettiler. Yeğenini yolundan döndürmesini istediler. Durumun ciddiyetini anlayan Ebu Talip, Kureyş'in tepkisini yeğenine nakletti. Ancak kendi isteğiyle yola çıkmayan Hz. Peygamber, kendi isteğiyle de görevinden vazgeçemeyeceği için tarihî şu sözü söyledi: "*Güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseler, yine de yolumdan dönmem*." Böylesine bir kararlılık karşısında Ebu Talip hayatta olduğu sürece yeğenine destek olacağına söz verdi.

Bütün bunlarla sonuç alamayan müşrikler, yeni tekliflerini sundular. Velid b. Muğire'nin oğlu Umâre'yi Hz. Peygamber'e karşılık Ebu Talip'e vereceklerini söylediler. Ebu Talip "*Siz oğlunuzu beslemem için bana veriyorsunuz. Benden de öldürmek için yeğenimi istiyorsunuz*" diyerek bu teklifi de kabul etmedi.[48]

Bu yolla bir sonuç alamayacaklarını anlayan Mekke'nin ileri gelenleri daha ileri bir teklifte bulunarak Hz. Peygamber'e "*servet*", "*saltanat*" ve "*kadın*" teklif ettiler.[49] Allah tarafından görevlendirilen bir elçinin dünyaya yönelik herhangi bir teklifi kabul etmesi düşünülemezdi ki Hz. Peygamber de bu teklifleri hiç düşünmeden reddetti.

Müşriklerin yaptığı en ileri teklif ise "*Sen bizim putlarımıza tap, biz de senin ibadet ettiğine ibadet edelim.*" teklifidir.[50] Her ne kadar bu teklif müşrikleri İslam inancına bir nebze yaklaştırsa da, İslam inancı bir bölünme kabul etmez. Hz. Peygamber'in bu teklife cevabı çok açık olmuştur: "*Sizin dininiz size, benim dinim de banadır*".[51]

e) **İslam'ın İlk Hicreti: Habeşistan'a Hicret**

"*Neden Müslümanlar Habeşistan'a hicret etti*?" şeklindeki bir soruya verilecek ilk cevap "*Müslümanların karşılaştıkları güçlükler ve eziyetlerdir*." olacaktır.[52] İslam'ın ilk üç yıllık evresi kaynaklarda gizli tebliğin yapıldığı bir dönem olarak ifade edilir.[53] Bu dönemde Hz. Peygamber tebliğini en yakın arkadaşlarıyla sınırlı tuttu.[54] Dolayısıyla her ne kadar kendisi bazı sıkıntılara maruz kalsa da, kim oldukları tam olarak bilinmeyen ve sayıları sınırlı sahabiler için henüz bir tehdit yoktu. Ancak açık tebliğin başladığı üçüncü yıldan Habeşistan'a hicrete kadar geçen iki yıllık süre içinde mü'minler derece derece artan baskı ve işkencelere maruz kaldılar.[55] Habeşistan'a hicretin temel nedeni de baskı ve zulümden kurtulmaktı.[56] Ancak din uğruna insanların ailelerini ve kabilelerini terk etmeyi ve yabancı topraklarda yaşamayı göze almaları[57] baskı ve zulmün boyutlarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. İkinci olarak Habeşistan hicreti göstermiştir ki kısa süreler içinde din bağı kan bağının önüne geçmiştir.

---

47 İbn İshak, *Siyer*, Çev. Sezai Özel, İstanbul: Akabe Yayınları, 2. Baskı, 1991, s.249; Hamidullah, s.95.
48 Hamidullah, *İslam Peygamaberi*, s.100.
49 Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de,* s.130.
50 Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.96.
51 Kafirun, 110:6.
52 Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de,* s.120.
53 Hasan, *İslam Tarihi*, C.I, s.106.
54 Watt, *İslam Nedir*, s.122.
55 Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,* s.169.
56 Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, s.110.
57 Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*, s.61.

Hz. Peygamber artan baskı ve şiddet karşısında ashabının durumuna üzülüyor ve onlara bir çıkış yolu arıyordu. Böyle bir ortamda inananları baskıdan kurtarmak için Habeşistan'a hicret etmelerini tavsiye etti.[58] *"Şayet isterseniz ve yapabilirseniz, Habeşistan'a sığının. Zira orada ülkesinde kimseye zulmedilmeyen bir hükümdar işbaşındadır. Orası doğruluk ve hakikat ülkesidir. Allah işlerde bir kolaylık verene kadar orada oturup kalın."*[59] Böylelikle İslam'ın ilk hicreti, miladi 615 yılında, açıktan tebliğin 2. ve risâletin 5. yılında Habeşistan'a gerçekleşmiş oldu. Kaynaklara göre, Habeş hicretine katılanların dördü kadın, on biri erkek toplam 15 kişidir. Bu grup içerisinde Hz. Osman ve eşi Rukiye de vardır. Bu hicreti öğrenen Mekkeli müşrikler buna engel olmak isteseler de muvaffak olamadılar.

Habeşistan'a hicretten kısa bir süre sonra Mekke'de yaşanan bir gelişme, bazı muhacirlerin geri Mekke'ye geri dönmesine neden oldu. Müslümanlarla müşriklerin arasının düzeldiği şeklinde yorumlanan bu gelişmeye göre, Hz. Peygamber'in önceleri inkâr ettiği putları artık kabul ettiği haberi yayılmıştır. İslam tarihinde Garânîk vak'ası olarak bilinen bu olaya göre, Hz. Peygamber putlardan da şefaat umulabileceğini dile getirdiği iddia edilmiştir.[60] Hz. Peygamber'in putları da "sözde" makbul sayması, kimi müşrikleri heyecanlandırmış görünmektedir. Ancak Kur'an tarafından kısa süre sonra çürütülen bu iddia, müşriklerin baskı ve şiddetinde ikinci büyük dalganın başlamasına neden olmuştur.[61] Birinci Habeşistan hicretine nazaran ikincisinde muhacir sayısının oldukça artmış gözükmesi, Garânîk hayal kırıklığı sonrasında başlayan yeni şiddet dalgasına bağlanabilir. İkinci Habeşistan Hicreti'nde göç edenlerin sayısı öncekine göre yaklaşık dokuz kat artarak 130'a ulaşmıştır.

Gerek Müslümanların sayısının ciddi rakamlara ulaşması gerekse de hicret açılımıyla İslam'ın geniş kesimlere yayılma ihtimali Mekkeli müşrikleri çeşitli çözümler üretmeye sevk etti. Bu çabalardan biri de Necaşî'yi yakinen tanıyan Amr b. As'ın muhacirleri istemeye gitmesidir. Amr'ın muhacirleri talep etme gerekçesi dinî idi. "*Ey hükümdar, bunlar kavimlerinin dinini terk ettikleri gibi senin dinine de girmediler. Senin de bizim de bilmediğimiz yepyeni bir dinle ortaya çıktılar*."[62] İddialara cevap veren Cafer b. Ebi Talib'in sözleri de sorunun dinden kaynaklandığını göstermektedir. "*Kabilemiz bize saldırdı. Bize işkence yaptılar. Yüce Allah yerine putlara tapmaya dönmek için bizi dinimizden ayırmaya ve daha önce serbestçe işlediğimiz kötülükleri işlemeye zorladılar. Böylece bize kahır ve zulümle baskı yapıp dinimize inanmaya engel oldukları zaman, senin ülkene göç ettik.*"[63] Buna göre, yapılan baskının da baskıdan kaçışın da ana nedeninin din ve inançlar olduğunu rahatlıkla söylenebilir.

f) **Amansız Boykot**

Mekke müşrikleri, Müslümanların sayısının gitgide çoğaldığını, Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman olmalarıyla güçlendiklerini, Habeşistan'a giden muhacirlerin orada güvenlik içinde yaşadıklarını ve Necâşî'nin de onları teslim etmeyip koruduğunu görünce daha kesin bir sonuç almaya karar verdiler. Düşündükleri yeni plana göre baskıya yalnızca Müslümanlar maruz kalmayacak, Hz. Peygamber nedeniyle Müslüman olamayan akrabaları da dâhil edilecekti. Kız alıp vermemek, alış-veriş yapmamak, sosyal ilişki kurmamak şeklinde hazırlanan boykot kararları imzalanıp Kâbe'nin duvarına asıldı.[64] Boykotla hedeflenen, baskı ve zorluklar karşısında Haşimoğulları ve Muttalipoğullarının çaresiz kalıp Hz. Peygamber'i teslim etmek zorunda kalmasıydı.[65] Hz. Muhammed kendilerine teslim edilinceye ya da öldürülünceye kadar bu iki aile ile aralarında barış, emniyet, akrabalık ve karşılıklı hukuka saygı bulunmadığını deklare ettiler. Küçük istisnaları dışında müşriklerin alınan boykot kararlarına sıkı sıkıya bağlı kaldıkları söylenebilir. Bunun tek istisnası Haram aylarıdır. Eski Arap adetlerine göre haram aylarında düşmanlıklar bir kenara bırakılır, barışçıl bir dönem yaşanırdı. Dolayısıyla haram ayları boyunca Müslümanların daha hafif bir boykota maruz kaldıkları söylenebilir. Bununla birlikte söz olarak

---

58 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (Muhammed'den Reform Çağına)*, s.88.
59 Hamidullah, *İslam Peygamberi,* s.109.
60 Hamidullah, *İslam Peygamberi,* s.110-111.
61 Montgomery Watt, *İslam Nedir*, İstanbul: Birleşik Yayınları, 2. Baskı, 1993, s.123.
62 Hasan, *İslam Tarihi*, s.118.
63 Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.105.
64 Hamidullah, *İslam Peygamberi,* s.113.
65 İbn İshak, *Siyer,* s.220.

bir çırpıda dile getirdiğimiz boykotun ardında pek çok insani dramın yaşandığını söylemek gerekir.[66]

Yaklaşık üç yıl süren (616-619) sosyal ve ekonomik boykot bazı isimlerin araya girmesiyle müşrikler açısından başarısız bir şekilde sona erdi. Müşriklerin kararlı bir şekilde uyguladıkları boykot Müslümanları inandıkları yoldan çevirmeye güç yetiremedi. Hatta Müslümanların bu boykottan daha güçlü çıktıkları söylenebilir.[67] Ancak Hz. Peygamber büyük zorlukların yaşandığı bu süreçte bile tebliğ görevini asla aksatmadı. Müslüman olanlara irşad, Müslüman olmadıkları halde sırf aynı aileden olduğu için boykota maruz kalanlara da İslam davetini kesintisiz sürdürdü.[68] Haram aylarında hafifleyen boykot nedeniyle hac için dışarıdan gelen insanlara da risalet görevini yerine getirmeye devam etmiştir.

g) **Güvenli Bir Sığınak Arayışı: Taif Tecrübesi**

İslam'a girmemesine rağmen her ne pahasına olursa olsun Hz. Peygamberi koruyup kollayan Ebû Tâlib[69] ve risâletin en çetin anlarında bile Hz. Peygambere destek ve cesaret veren Hz. Hatice'nin[70] kısa sürelerle ardı ardına vefatı Hz. Peygamberin durumunu daha da güçleştirdi. Özellikle Ebu Talib'in vefatından sonra Hz. Peygamber'i himayesine alan, ancak bu kararından kısa sürede dönen Ebu Leheb'in, "*Muhammed'i öldürmek isteyenler hürdür*." diyerek yeğenini müşriklerin önüne atması şartları daha zorlaştırdı. Bu durumu fırsat bilen Mekke oligarşisi, Hz. Peygamber'i daha fazla rahatsız etmeye başladı. Durum Hz. Peygamber ve müminler açısından her geçen daha da kötüye gitmeye başladı. Bu şartlarda Hz. Peygamber'in çareyi dışarıda araması kaçınılmaz oldu.[71]

Aslına bakılırsa Mekkelilere yapılması gereken tebliğ yapılmıştı. Mekke'de yapılabilecek pek bir şey kalmamıştı.[72] Bu yüzden Hz. Peygamber Mekke'de yaşadığı hayal kırıklığını[73] unutturacak ve İslâm'ı başka insanlara ulaştıracak yeni yol ve imkânlar aramaya başladı. Hz. Muhammed (s.a.s.) yanına Zeyd b. Hârise'yi alarak Taif'e gitmeye karar verdi. Hz. Peygamber'in Taif'i tercih etmesinde akrabalık bağlarının da önemi vardır. Taif'te annesinin amcaları yaşamaktaydı.[74] Orada oturan Sakîf kabilesinin İslâm'a girmesini ve Kureyş'e karşı kendisiyle birlikte hareket etmesini ümit ediyordu. Nübüvvetin onuncu yılında (620) şevval ayının sonlarına doğru Hz. Hatice'nin vefatından bir ay kadar sonra buraya gitti ve zilkade ayında döndü. Taif'in ileri gelenlerinden Amr b. Umeyr'in oğulları Abdüyâlîl, Mes'ud ve Habîb'i İslâm'a davet etti ve kendisine yardım etmelerini istedi. Üçü de İslam'ı kabul etmediği gibi derhal şehri terk etmesini istediler. Çünkü Sakîf kabilesi mensupları Kureyş'le aralarının açılmasını istemezlerdi. Zira birbiriyle akrabalıkları ve ticârî ilişkileri vardı. Bazı Kureyşlilerin Taif'te arazileri mevcuttu. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlardan hiç olmazsa bu görüşmeyi gizli tutmalarını rica etti. Onlar buna da kulak asmadılar; üstelik ayak takımını Hz. Peygambere saldırttılar.

Sorun yalnızca Taif'den eli boş dönmek değildi. Hz. Peygamberin önündeki yeni sorun Mekke'ye nasıl gireceği sorunudur. Zira Ebu Talib'in vefatından sonra akrabalık bağı hassasiyetiyle kısa bir süreliğine Hz. Peygamberi korumasına alan Ebu Leheb, çeşitli nedenlerle bu emanını kaldırdı. Taif dönüşü ilk iki eman talebi kabul edilmeyen Hz. Peygamberi yine bir müşrik olan Mut'im b. Adiyy koruması altına aldı. Hz. Peygamber ancak bu şekilde Mekke'ye giriş yapabildi.[75] Hz. Peygamber'in doğduğu topraklara günümüzün tabiriyle ancak bir vize (kefalet) ile giriş yapabilmesi, onu Mekke'de yaşayan bir yabancı haline getiriyordu.[76] Çok sonraları bu olaydan bahseden Hz. Peygamber, Taif'te yaşadıklarının Uhud'dan bile daha ağır ve şiddetli olduğunu ifade etmiştir.[77]

Hz. Peygamber'in Taif tecrübesi her ne kadar büyük bir hayal kırıklığı ile neticelense de uzun süren

66 Hamidullah, *İslam Peygamberi,* s.113.
67 Watt, *İslam Nedir*, s.126.
68 Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*, s.491.
69 İbn İshak, *Siyer*, s.302.
70 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (Muhammed'den Reform Çağına)*, s.80.
71 Hamidullah, *İslam Tarihine Giriş*, s.75.
72 Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s.146.
73 Fazlur Rahman, *İslam*, Çev. Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın, Ankara: Selçuk Yayınları, 3. Baskı, 1993, s.22.
74 Hamidullah, *İslam Peygamberi,* s.116.
75 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.118.
76 Hamidullah, *İslam Tarihine Giriş*, s.77.
77 Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.109-110.

kötü gidişin de nihayeti oldu. Geçmişte yaşanan sıkıntılar ve verilen mücadeleler Mir'ac'la beraber başlayan ve hicretle tamamlanan büyük bir başarı hikâyesine dönüştü.

h) **Mi'rac: Yükseliş Başlıyor**

Hz. Peygamber risâletin ağır sorumluluğunu üstlendiği andan itibaren büyük bir mücadelenin içine girmiştir. Üstlendiği görevi gizli bir şekilde yürütmenin zorluğu, açık tebliğ döneminde kat be kat artmıştır. Önce alayla başlayan, sonra taciz, hakaret, şiddet ve işkenceye dönüşen zorlu bir süreç başladı. Hz. Peygamber inananları korumak maksadıyla Habeşistan'a göçü önerdi. Gidebilenler huzurlu günler yaşadı; ancak geride kalanların, özellikle kölelerin ıstırabı devam etti.

Sonrasında üç yıl süren büyük boykot… Her türlü sosyal ve ekonomik ilişkinin kesildiği, açlık ve sefaletin had safhalarda yaşandığı, büyük dramlara sahne olan boykot, Hz. Peygamber ve soyu için en zorlu günleri ifade ediyordu. Ancak sıkıntılar bunlarla sınırlı kalmadı. Boykotun bitmesine bile sevinemeden Hz. Peygamberin koruyucusu Ebu Talip ve en büyük manevi dayanağı Hz. Hatice kısa zaman aralıklarıyla vefat ettiler. Bu iki vefat zaten zorlu geçen süreci Hz. Peygamber için daha da güçleştirdi. İçeride ümidi iyice azalan ve en önemli dayanaklarını kaybeden Nebi, dışarıdan destek arayışına girdi. Anne tarafından akrabalarının bulunduğu Taif'e gitti. Bu yolculuk tam bir hayal kırıklığı oldu. Hiçbir destek bulamadığı gibi, hakaret ve eziyetle uğurlandı. Koruyucusu ve kefili Ebu Talip hayatta olmadığı için ancak bir müşrikin kefaletiyle Mekke'ye giriş yapabildi. Üst üste yaşanan olumsuzluklar ve hayal kırıklıkları nedeniyle Hz. Peygamber ve inananların ümitleri neredeyse tükenmek üzereydi. İşte böylesine karamsar bir ortamda Hz. Peygamber hiçbir kula nasip olmayacak büyük bir lütfa ve şerefe nail oldu.[78] Allah onu huzuruna kabul etti. Önce yatay bir hareketlilikle Kudüs'e gitti, sonra dikey bir yolculukla Allah katına yükseldi.

Sıkıntı ve zorlukların en yoğun biçimde hissedildiği bir dönemde gerçekleşen İsrâ ve Mi'rac mucizesi, hem Hz. Peygamber hem de müminler için büyük bir moral kaynağı oldu. Taif tecrübesinin Hz. Peygamber'e "*Acaba risalet görevini hakkıyla yerine getiremiyor muyum*?" sorusunu sordurduğu bir zamanda gerçekleşen bu olay, onun için Allah tarafından "güvenoyu" almak gibi bir şeydi. Hz. Peygamber daha önce de fetret-i vahiy döneminde aynı psikolojik bunalımı hissetmiş, daha sonra vahyin tekrar başlamasıyla güven duygusu yerine gelmişti.[79]

Risâletin on birinci yılında (M. 621) gerçekleşen İsrâ ve Mi'rac hadisesi, sonraki gelişmeler de dikkate alınacak olursa bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü bu hadise ile Hz. Peygamber ve mü'minler bir kez daha yalnız ve sahipsiz olmadıklarını anlamışlardır. Hz. Peygamberin Allah katına yükselişi, moral ve motivasyonların da yükselişi olmuştur. Bu olay Müslümanların hem Hz. Peygambere olan inanç ve bağlılıklarını hem de müşriklerin alay ve baskılarına dirençlerini artırmıştır. Hz. Peygamber için Allah'ın huzurunda gerçekleşen adeta bir terapi niteliği taşıyan Mi'rac hadisesi, müminler için de özgüvenlerini tazeleyen büyük bir motivasyon aracı olmuştur.

i) **Akabe Görüşmeleri: Hicretin Yolu Açılıyor**

Onca sıkıntı ve badireden sonra gerçekleşen Mi'rac hadisesi sadece moralleri düzeltmekle kalmamış, adeta işlerin de yoluna girmesini sağlayan mucizevî bir süreci başlatmıştır. Güven tazelemiş bir şekilde tebliğ faaliyetlerine yeniden başlayan Hz. Peygamber, Mekke'nin içinde ama Mekke dışından destek arayışlarını hızlandırmıştır. Mekke'ye karşı büyük bir hayal kırıklığı duysa da dışarıdan sağlayabileceği desteğe dair ümitleri hala devam ediyordu. Böyle bir süreçte Medine'den gelen Hazrec kabilesine mensup altı kişinin İslam'ı kabul etmesi olumlu gelişmelerin ilki olmuştur. Ancak burada dikkate alınması gereken nokta, davete olumlu cevap veren altı Hazreclinin, Hz. Peygamber'in görüştüğü on altıncı kabile olmasıdır. Belki de miracın verdiği güç ve motivasyonla başarısız geçen on beş denemeye rağmen Hz. Peygamber pes etmemiş ve sonunda çağrısına olumlu bir cevap alabilmiştir. Bu da gerçek bir eğitimcinin asla ümit kesmemesi gerektiğine dair önemli bir işaret kabul edilebilir.

---

[78] Afzalur Rahman, *Siret Ansiklopedisi*, İstanbul: İnkılab Yayınları, 2. Baskı, 1996, s.27; Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, s.111.

[79] Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (Muhammed'den Reform Çağına)*, s.83.

Birkaç sonuç vermeyen denemeden sonra öğrenci hakkında kat'i bir şekilde olumsuz kanaate varmak, doğru bir eğitimci tavrı olmayacaktır.

Altı Hazreclinin İslam davetine çok hızlı ve kolay bir şekilde cevap vermelerine çeşitli nedenler ileri sürülebilir. Her şeyden önce Yahudilerden işittikleri kadarıyla yakın zamanlarda bir peygamberin zuhur edeceğini biliyorlardı. Zaten Medine Yahudilerinden sıklıkla duydukları bir konu olduğu için, Hazreclilerin tebliğe olumlu yanıt vermesi kolay olmuştur. İkinci olarak da Yahudilerle olan kötü münasebetleri nedeniyle onlara karşı bir öncelik ve üstünlük elde etme isteğinden bahsedilebilir. Nedeni ne olursa olsun başka bir şehre mensup kişilerin Müslüman olması, İslam'ın evrensellik iddiasının ilk basamağını oluşturan önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir. Uzun zamandır Mekke'de sıkışıp kalan İslam, ilk defa kendine Mekke dışına bir çıkış yolu buluyordu.[80]

Mekke'de İslam'ı kabul eden altı Hazrecli Müslüman Medine'ye dönünce Hz. Peygamberi ve İslam'ı yakınlarına anlattılar. Çağrıya olumlu cevap verenler sayesinde İslam, Medine'de ilk meyvelerini de vermeye başladı. Bir yıl sonra 621 yılı hac döneminde önceki yıl Akabe'de Hz. Peygamberle görüşen altı kişinin de aralarında bulunduğu onu Hazrecli, ikisi Evsli on iki kişi Akabe mevkiine gelerek yeniden Hz. Peygamberle görüştü. Başlarında Esad b. Zürare bulunmaktaydı. Orada bulunan Müslümanlar, "*Allah'a şirk koşmayacaklarına, hırsızlık ve zina yapmayacaklarına, çocuklarını öldürmeyeceklerine, kimseye iftira etmeyeceklerine, Allah'a ve Resulüne itaatten ayrılmayacaklarına*" dair Hz. Peygambere söz verdiler. Bu sözleşme İslam tarihinde Birinci Akabe Sözleşmesi diye bilinmektedir.

Gelişmeler cesaret vericiydi. Sayısı on ikiye yükselen Medineli Müslümanlar Medine'ye dönerken yanlarında Mus'ab b. Umeyr'i de götürdüler. İslam tarihinde Hz. Peygamber'in görevlendirdiği ilk öğretmen olan Mus'ab b. Umeyr başarılı bir davet sürecinden sonra yalnızca bir yıl sonra Mekke'ye 75 kişi ile dönmüştür. Bu da geçen yıla nazaran Müslümanların sayısının altı kat artması anlamına gelmekteydi. Başarılı bir öğretmenin kısa sürelerde nasıl etkili sonuçlar elde edebileceğini göstermesi açısından Mus'ab b. Umeyr'in Medine performansı güzel bir örnek kabul edilebilir. 622 yılında Medinelilerle Hz. Peygamber arasında bir biat gerçekleştirildi "*Kadınlarını ve çocuklarını korudukları gibi*" Peygamber'i de korumaya söz verdikleri bu biatla birlikte hicretin yolu Müslümanlara tümüyle açmış oluyordu.[81]

j) **Medine'ye Hicret: Devlet ve Medeniyet**

İkinci Akabe Biatı hicretin kapısı oldu. Hz. Peygamber birer ikişer müminleri Medine'ye gönderdi. Arkadaşları güvenli bir şekilde hicret yurduna ulaştıktan sonra da kendisi yolculuğuna başladı. Hicretin kendi isteği değil, şartların zorladığı bir durum olduğunu göstermesi açısından Hz. Peygamberin "*Ey Mekke! Vallahi ben eğer çıkarılmasaydım senden çıkmazdım. Bana senden daha güzel bir yer yoktur. Ama ne var ki kavmim beni senden çıkardı.*"[82] sözü manidardır. Hz. Peygamber Mekke'den Kur'an'ın tabiriyle müşriklerin "*dünyayı kendisine dar etmesi*" nedeniyle çıkmıştır.[83] Hicret etmemesi halinde kâfirlerin onu "*tutuklamak ya da öldürmek"* gibi planları vardı. [84]

Hz. Peygamber ve muhacirler, sırf inançları yüzünden, "*Rabbimiz Allah'tır*" dedikleri için yurtlarından çıkarılmışlardır.[85] Ancak mülk Allah'ındır ve Allah'ın arzı geniştir. Öyleyse inananlara düşen inançlarını en iyi şekilde yaşayabilecekleri ve yaşatabilecekleri yerlere göç etmeleridir.[86] Şartlar gerektirdiğinde hicret[87] müminler için hem bir hak ve hem de bir sorumluluğu ifade etmektedir.

Medine'ye hicretin temel itici gücü, müşriklerinin her türlü baskı ve işkence yoluyla İslam'a Mekke'de hayat şansı bırakmamalarıydı. İbn Haldun'a göre de hicreti zorunlu kılan Müslümanların

---

80 Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*, s.527.
81 Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*, s.62.
82 Ebu Ya'la, *Müsned*, Hadis no:2662.
83 İsrâ, 17/76.
84 Enfal, 8/30
85 Hacc, 22/40
86 Ankebût, 29/56
87 Şerafettin Gölcük, Kur'an'da Hicret, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7. Sayı, 1986, s.10.

sayısal azlığıdır.[88] Azınlıkta olmak Müslümanları Mekke'de aciz ve güçsüz bırakmıştır. Böyle bir ortamda İslam'ın ve müminlerin selameti için hicret kaçınılmaz olmuştur. Oysaki Mekke'nin fethinden sonra Müslümanların sayısı çoğalmıştır. Bu sebeple fetihten sonra hicret nihayete ermiştir.

Mü'minlerin yaşadıkları şehri terk edip, başka topraklara göç etmesi ilk etapta bir başarısızlık olarak görülebilirse de, sonuçları itibariyle büyük bir başarının başlangıcı olmuştur. Başka bir yol kalmadığında bir zorunluluk haline dönüşen hicret, önce küçük bir devlet, ardından büyük bir medeniyet inşasının yolunu açmıştır.

III. Sonuç

İnsanın hiçte yabancısı olmadığı bir olgu göç. Cennet yurdundan dünya arzına yapılan yolculukla başlayan âdemoğlunun serüveni, her yeni doğumla adeta tazelenmektedir. Kıtlığın, savaşların ve daha iyi yaşam arayışlarının sürüklediği nice göç hikâyeleriyle doludur insanlık tarihi. Din ve inanç uğruna katlanılan hicretler (göç) de hemen hemen her peygamberin ve ümmetin bir kaderidir. Bilinen bütün medeniyetlerin inşâ ve inkişafı hep bir hicret sonrasında olmuştur. En eskisinden en yenisine kadar tüm medeniyetler göçlerin ardından kurulmuştur. İlkel topluluklar ancak hicretten sonra medeniyet vasfı kazanabilmiştir.[89] Aynı durum şüphesiz İslam Medeniyeti için de geçerlidir.

Habeşistan ve Medine hicretlerinin sebebinin dinden kaynaklı baskı ve zulüm olduğu konusunda hemen hemen ittifak vardır.[90] Müslümanların istediği tek şey, huzur içinde inançlarını yaşayabilmekti.[91] Aslında İslam'a muhalefetin sebebi yalnızca Mekke'ye dâhil olan yeni bir din değildi. Sorun bu yeni dinin hayatın neredeyse tümüne müdahale eden ve dolayısıyla zengin Mekke oligarşisinin dinden beslenen düzenini tehdit eden yapısıydı. Dolayısıyla Mekke'nin sosyo-politik yapısı köklerine açık bir saldırı anlamı taşıyan İslam'a karşı önceleri küçümseme ve alaycılıkla başlayan, sonrasında ise baskı ve işkencelerle devam eden amansız bir muhalefet süreci yürütmüştür. İslam'ın ve Müslümanların yaşamasına imkân tanımayan Mekke, inananları -gönülsüz de olsa- Medine'ye kalıcı bir göçe zorlamıştır.

Her ne kadar amansız bir zulmün neticesi olsa da hicret, İslam ve insanlık tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Hz. Peygamberin ve mü'minlerin Mekke'yi terk ederek Medine'ye göçünün yaşattığı dram, sonrasında bir varoluş ve diriliş hikâyesine dönüşmüştür. Bununla birlikte hicreti sadece müminlerin baskıdan ve işkenceden kaçışı şeklinde de anlamamak gerekir. Hicret aynı zamanda tebliğin de bir gereğiydi. Bu bakış açısıyla hicret, tebliğe ve gelişime imkân vermeyen bir mekândan, bu imkânı sağlayan başka yere gitmek şeklinde de anlaşılabilir. Her halükarda Hz. Peygamber, doğduğu ama hor görüldüğü şehri terk etmiş; muteber ve saygıdeğer bir başkan olarak kendisini karşılayan ve kabul eden şehre göç etmiştir.[92]

Hicreti büyük kılan doğurduğu sonuçlardır. İnancı uğruna sevdiği her şeyi geride bırakmanın dinamizmi öylesine büyük olmuştur ki, hicretin sedası birkaç on yılda Konstantiniye'nin surlarında yankılanmıştır. Kısa sürelerde elde edilen neticeler itibariyle hicretin İslam tarihindeki yeri öylesine büyük olmuştur ki, ne ilk vahiy ne de Mekke'ye muzaffer dönüş takvime milat olabilmiştir. Kabilecilikten ümmete, asabiyetten adalete, cahiliyeden medeniyete geçişin yolu Medine'ye hicretle açılmıştır. Mekke'de başlayan bireysel değişim, hicretle birlikte toplumsal dönüşümü getirmiştir. Bunun ilk işareti de hicret yurdu olan "Yesrib"in, hicretten sonra "Medinetü'n-nebî" olmasıdır.

Şüphesiz hicret, tarihin akışını kökten değiştirecek büyük bir başarı.[93] Adeta "sürgünden zafere" denilebilecek bir sürecin sonunda elde edilmiş bir başarıdır bu. Ancak bu başarı hiçte kolay elde

---

88 İbn Haldun, *Mukaddime*, s.328.

89 Ali Şeriati, *Toplumbilim Üzerine*, İstanbul: Bir Yayıncılık, 1985, s.45.

90 İbn İshak, *Siyer*, s.213; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.95; Hasan, *İslam Tarihi*, s.116; Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s.120; Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, s.21; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s.169; Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, s.110; Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (Muhammed'den Reform Çağına)*, s.88; Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*, s.60-61; Ahmet Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Engin Ofset, 1979, s.42; Babel, *Hz. Muhammed ve Arap İslam Kültürü*, s.34; Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*, s.393; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.118-119.

91 İbn İshak, *Siyer*, s.232-233.

92 Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,* s.172.

93 Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (Muhammed'den Reform Çağına)*, s.79, 90.

edilmemiştir. Katlanılan nice zorlukların, sabrın ve kararlılığın neticesidir bu. Her yönüyle ümmetine model olan Nebi, bu başarının elde edilmesinde de örnek olmuştur. Hiçbir başarının kolay elde edilemeyeceğini ve hiçbir sonucun tesadüflere bırakılamayacağını bizzat kendisi sıkıntılara katlanarak öğretmiştir. Bir medeniyet inşasıyla sonuçlanacak hicrete yol buluncaya kadar Hz. Peygamber, insanlara "*Ben Allah'ın elçisiyim.*" deme zorluğundan, alaycı bakışlara; sözlü hakaretlerden fiziki tacizlere; dayanılmaz boykot yıllarından Taif hayal kırıklığına kadar nice meşakkatlere katlanmıştır. Ve belki de bütün bu katlandığı zorluklar sebebiyle lütfa mazhar olup, Mirac'a yükselmiştir. Sonrasında Akabe Biatları ve hicret başarısı. İşte hicretle sonuçlanan böyle bir başarı için Hz. Peygamber yaklaşık on üç yıllık uzun ve zahmetli bir mücadele ortaya koymuştur. Buradan çıkartılacak bir başka ders ise Hz. Peygamber hicret seçeneğini hemen kullanmamıştır. Karşılaştığı ilk zorlukta hemen başka bir yere göç etmenin peşine düşmemiştir. Buna göre bir öğretmen, hiçbir öğrenci hakkında az bir emekle hemen olumsuz bir karar vermemelidir. Hicret tecrübesi bize göstermiştir ki bazen ne yapılırsa yapılsın olumlu bir sonuç alınamaz. Buna rağmen eğitimden vazgeçmek ancak bütün yolların tükenmesiyle gündeme alınabilecek bir konudur.

Hz. Peygamber yine ümmetine öğretmiştir ki en zorlu şartlarda bile mü'min tebliğ ya da eğitim vazifesinden geri durmamalıdır. Güvensizlik sebebiyle evini terk etmek zorunda kaldığında Erkam'ın evini adeta bir okula çevirmiştir. Aynı şekilde dayanılmaz boykot yıllarında gerek müminlere gerekse boykota maruz kalan müşrik akrabalarına İslam'ı anlatmaya devam etmiştir. Bir mü'min bakış açısıyla, insanlığın en büyük öğretmeni olarak nitelendirebileceğimiz Hz. Peygamber, şartların zorladığı her iki durumu da eğitim açısından birer fırsata çevirmiştir.

Hz. Peygamber öğretmenlere hayal kırıklığının en tepeye çıktığı, ümitlerin ise dibe vurduğu bir dönemde bile asla pes edilmemesi gerektiğini öğretmiştir. Altı Hazreclinin İslam'ı kabul etmesi, Hz. Peygamberin başarısız 15 girişiminden sonra gerçekleşmiştir. Sonuç 16. denemede elde edilmiştir. Aynı şekilde Birinci Akabe Biatı sonrasında bir öğretmen olarak Medine'ye gönderilen Mus'ab b. Umeyr, başarılı ve etkili bir öğretmenin kısa sürelerde nasıl büyük bir değişim gerçekleştirebileceği en güzel şekilde ortaya koymuştur.

Kaynakça

Alexis Carrel, (2015). *İnsan Denen Meçhul* (Çev. Bayrak, F. Z.). İstanbul: Hayat Yayınları.

Alpagu, H. (2015). Göç Ekonomisi, *Sosyoloji Divanı Dergisi*, S.6, ss.55-66.

Altıntaş, H. (1981). Hicret'in Psikolojik Amilleri, *Diyanet Dergisi* (Hicret Özel Sayısı).

Aydın, M. (2015). Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret, *Sosyoloji Divanı Dergisi*. S.6, ss.103-114.

Babel, A. (2011). *Hz. Muhammed ve Arap İslam Kültürü* (Çev. Sıddık Çelik ve Hasan Erdem). İstanbul: Arya Yayıncılık.

Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (İLKE). S.17, ss.67-91.

Eliade, M. (2013). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi/Muhammed'den Reform Çağına* (Çev. Berktay, A.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Fichter, J. (1996). *Sosyoloji Nedir?* (Çev. Nilgün Çelebi, 3. Baskı). Ankara: Attilla Yayıncılık.

Giddens, A. (2016). *Sosyoloji* (Haz. Tüfekçioğlu vd). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Gölcük, Ş. (1986). Kur'an'da Hicret, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.7, ss.9-20.

Hamidullah, M. (tsz). *İslam Tarihine Giriş* (Çev. Özcan, R.). İstanbul: Beyan Yayınları

Hamidullah, M. (1993). *İslam Peygamberi*. C.I-II, İstanbul: İrfan Yayıncılık,

Harari, Y. N. (2016). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens* (Çev. Genç, E., 23. Baskı), İstanbul: Kolektif Yayınları.

Hasan, İ. H. (1991). *İslam Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Hitti, P. K. (1995). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* (Çev. Tuğ, S.). C. I-II, İstanbul: İFAV Yayınları.

Hodgson, M. G. S. (1995). *İslam'ın Serüveni*. C.I-III, İstanbul: İz Yayıncılık.

İbn Haldun (2016). *Mukaddime* (Çev. Uludağ, S.). İstanbul: Dergah Yayınları.

İbn İshak (1991). *Siyer* (Çev. Özel, S., 2. Baskı). İstanbul: Akabe Yayınları.

Lapidus, I. M. (2013). *İslam Toplumları Tarihi* (Çev. Aktay,Y., 5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ma'lûf, L. (1956). *el-Müncid fi'l-lugah* (19. Baskı). Beyrut: Kâsülikiyye.

Mahcem, K. K. (2011). Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm evvelu müessesetin da'viyyetin fi târihi'l-islâm. *Mecelletü Câmiati'l- Enbâr li'l-ulûmi'l-İslâmiyyeti, 3*(12), ss.472-505.

Okumuş, E. (2003). *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Paşa, A. C. (1979). *Hz. Muhammed'in Hayatı*. Engin Ofset.

Rahman, A. (1996). *Siret Ansiklopedisi* (2. Baskı). İstanbul: İnkılab Yayınları.

Rahman, F. (1993). *İslam* (Çev. Dağ, M. ve Aydın, M., 3. Baskı). Ankara: Selçuk Yayınları.

Sander, O. (1998). *Siyasi Tarih* (6. Baskı). C.I-II, Ankara: İmge Kitapevi.

Sarıçam, İ. (tsz). *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (8. Baskı). Ankara: DİB Yayınları.

Söylemez, M. M. (2014). Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri, *Milel ve Nihal*, 11(1), ss.9-50.

Şeriati, A. (1985). *Toplumbilim Üzerine*. İstanbul: Bir Yayıncılık.

Tatlıoğlu, D. (2013). *Göç Sosyolojisi Açısından Hicret*. Sivas: Asistan Kitap.

Vatandaş, C. (2012). *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti* (8. Baskı). C.I-II, İstanbul: Pınar Yayınları.

Watt, M. (1986). *Hz. Muhammed Mekke'de* (Çev. Ayas, R. ve Yüksel, A.). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Watt, M. (2016). *Hz. Muhammed Medine'de* (Çev. Kalkan, S.). İstanbul: KuramerYayınları.

Watt, M. (1993). *İslam Nedir* (Rıza, E., 2. Baskı). İstanbul: Birleşik Yayınları.

Sibirya'dan Batı'ya Sanatsal Göç

Araş. Gör. Bahargül ATAŞ
Atatürk Üniversitesi / Erzurum

İklim, savaşlar, coğrafya, inanç vb. gibi nedenler elbette göçlerin ana temasını ve çıkış sebebini oluşturmaktadır. Fakat; özellikle sanat-üretim ve kültürel inanma değerlerinin olduğu toplumlar göç etmekte ve ilerlemekte göç nedeni olarak sadece bu sebepleri mi düşünmüşlerdi? Bilinmelidir ki "göç" ne kadar gerçek bir olguysa, beraberinde inanıştan-faaliyete; üretimden-tüketime ne varsa getirildiği de bu kadar doğal bir sonuçtur.

Sanat ve göç insan varlığının yaşamsal süreci içerisinde sürekli var olan olgulardır. Göç olgusu temelinde sosyal bir hareket olmasına karşın ekonomik yaşamdan kültüre kadar yaşamın her yönünü etkileyen temel değişim aracıdır. Sanat olgusu ise insan varlığının öznel bir tavrı olmasına karşın, o öznel tavrın oluşmasında toplumsal yapının etkisi red edilemez bir gerçekliktir. Dolayısıyla toplum yapısının biçimlenmesinde etkisi olan göç olgusunun doğrudan ya da dolaylı olarak sanat olgusu üzerinde etkisi söz konusudur[1].

Göç, yalnızca bir yerden başka bir yere gitmek dışında farklı kültürlerin, farklı coğrafyaların tanınması anlamında büyük bir katkıya sahiptir. Bu yer değiştirme esnasında karşılaşılan yeni toplumların birlikte oluşturdukları tasavvura "medeniyet" adını veriyoruz. "Göç ve Medeniyet" bu anlamda birbirinden ayrı düşünemeyeceğimiz kavramlardır[2].

Antik dönemden itibaren bilgi teorisinin yöntemleri ile gerçekleştirilen sanatı anlama ve tanıma çabaları bilimsel tavra ait olan "gelişme" ifadesinin sanat için kullanılmasına neden olmuştur. Sürekliliğin, gelişmeyi içeren bir sonucu ortaya çıkarmasını bekleyen bilim için "gelişme" ifadesi doğaldır. Çünkü bilim içinde, insan ile nesne arasındaki ilişki ve süreç; algı, gözlem, deneme ve sınama olarak gerçekleşirken; Sanat içinde görme, sezme ve yaratma şeklinde gerçekleşmektedir[3].Bu kanıyı aslında en iyi açıklayan terim ''göç'' kavramıdır.Gelişme diye adlandırılan yargının ana temasını göç olgusu barındırır ve elbette bir yöntem olarak olgusal nedenlerle birleşir.

Kültürel mirasın çeşitli korunma yöntemleri vardır.Bunlardan biri de sanattır hiç şüphesiz.Sanat eserleri bir anlamda, yaşayan kültürü, hayat algısını da belgeler.sanat eserleri üretildikleri zamana ait çizgileri, gelecek günlük yaşamlara, uzak geleceğe yeniden aktarma özelliğine sahip eserlerdir. Toplumların sanat adına ortaya koydukları üslupları, başka medeniyetlerin sanatına tesir edebildiği ve o sanatın oluşturduğu üslubu biçimlemdirdiği sürece kalıcı olur[4].

Temelleri binlerce yıl önce atılan ve sürekli kendisini yenileyerek günümüze kadar gelen Avrasya üslubu, etkilerini sadece Türk Sanatı ile sınırlı tutmamıştır.Erken dönemlerden itibaren hem Avrupa sanatına hem de İslam sanatına tesir eden bu üslubun çeşitli örnekleri, sanat eserlerinde günümüze kadar gelebilmiştir.Özünü orta asya atlı bozkır kültürünün oluşturduğu yaşam biçimi ve inancından olan ve her birinin derin anlamları olan figür ve motiflerin, İslam ve Batı sanatına tesirleri sürekli görmezlikten gelinmiştir[5].

[1] Gönülal, Özand; *Sanat Kavramı İle İç Göç Kavramı Üzerine Düşünceler*, aves,akdeniz.edu.
[2] Efiloğlu, Salih; *Göç ve Medeniyet*, (Yayınlanmış Konuşma Özeti), 2017.
[3] Gönülal, s.2.
[4] Berkli, Yunus*; Türk Sanatı'nda Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa Ve İslam Sanatına Etkileri),* Erzurum, 2011.
[5] Berkli, 2011,

Göç konusu kimi zaman sanata konu oldu. Sanat, uluslar arası bir konumdan fırsat bulsa gezegenler arası bir göçe her zaman talip olarak öne çıkar. Çünkü her göç büyük vaatlerde bulunan gizem dolu bir serüvendir. Her durumda göç kavramının arkasında zorunlu mekân değişikliği yatar. Yer tutmuş bir olgunun istenmeyen nedenlerden dolayı, yurdu terk etmek doğasında vardır. Göç etmeyi sağlayan nedenler aslında göç ettirmeyi zorlayan nedenlerdir. Yani bir göç eden varsa, bir göç ettiren vardır. Göç genellikle iradeyi baskı altına alarak, istek dışı uzaklara gitmeyi gerektirir. Ya da uzaklarda erişmek istediği şeyler için göç konusu gündeme gelebilir. Hadis'lerde belirtildiği üzere; "kim ne için hicret ediyorsa o hicret onun içindir" denilmektedir. Buna göre göçün nedeni her durumda net ve açık olmalıdır. Anlayışıma göre Göç ve Hicret kardeştir.. İnsan geçekte her aşamada göç için vardır. Ama Zorunlu göç konumunda olan hicret, nedenlerine bağlı kalarak maksuda yaklaşma ya da yakınlaşma vesilesidir[6]. Sanat da bu konulardan kendini uzak tutamaz, çünkü sanat, bir kültürün aynası ve taşıyıcısıdır.

Göç üç aşamada gerçekleşir: Göç Öncesi, Göç süreci, göç sonrası. Göç öncesi sürecin en önemli varlık nedeni, göçü gerektiren nedenlerin varlığı, analizi ve mekân değişikliği planlamasıdır. Göç, içinde yaşamayı artık bir alışkanlık haline getirmiş olduğu semtini, kentini, köyünü, terk etmektir. Daha da önemlisi, sevdiklerini, dilini, kültürünü terk etmektir. Göç bütün bunların hayata uygulanmasıdır. Bunların hepsi göç öncesi yaşanan ya da yaşanacak olanlardır. Göç, göç eden için de göç edilen yerde daha önce yaşayanlar için de yeni bir durum yaratır. Eski, alışıldık düzen bozulmuştur, ortaya yeni bir durum çıkmıştır. Daha önce birbirini sahiden tanımayan insanlar, hayat tarzları, adetler, diller, kültürler temas haline geçmiştir[7].Bu nedenledir ki asırlar boyu göç kavramı sanattan-ekonomiye, kültürden-toplumsal değişikliğe her konuda etki alanı oluşturmuştur.

Orta Asya'da Hunlar çeşitli Türk boyları ile batıya doğru hareket etmişler, silah üstünlükleri ve savaş taktikleri ile önlerine çıkan pek çok topluluğu, ya egemenliklerine almışlar ya da yerlerinden sürerek Avrupa'nın hakimi olmuşlardır.Yaklaşık olarak 350'den sonra oluşan bu hareket, Avrupa'nın sosyal, kültürel ve demografik yapısını tamamen değiştirmiş, günümüz Avrupa'sının temellerinin atıldığı 'Kavmler Göçü'nü başlatmiştir.Hunlar, 374'te başbuğları Balamir'in yönetiminde önce Ostrogotlar'ı sonra Vizigotları çökerttiler[8].Bu kaos sayılabilecek duruma göç ve sanat olgusu bağlamında bakılacak olursa, etkilenme ve etkileşim baz alınarak denilebilir ki bu toplumlar bir biligi ve beceri alışverişi yaptılar ve bunun adı 'sanat etkilemesi'dir.

Eski Türk kavimleri'nin Orta Asya'dan batıya doğru yollarına devam ederken, büyük oranda milli karakterlerini sürdüklerini varsaymak yanlış olmaz[9].

İlim alemine 'Nagyszentmikloş Hazinesi'(Resim No:1-2) olarak geçen buluntularda Avrasya Üslubu özelliklerinde işlenmiş çeşitli figürler yer almaktadır[10].Çok kaliteli bir işçiliğin armağanı olan bu sanat eseri, yöreden etkilenen kavimin demiri bırakıp altını kullanması ile etkileşime uğradiği;ve bu hazineyi kendi toprağında barındıran ev sahibi toplumun da etkilendiği düşüncesi ile tezimize bir örnek teşkil eder. Göçe ilişkin çalışmalar çeşitli etkinliklerde kullanılmaktadır. Bu bakımdan sanatçı göçebedir. Göçü değerli kılan göçün taşıdığı anlamdır[11]

Bilinmelidir ki "göç" ne kadar gerçek bir olguysa, beraberinde inanıştan-faalite; üretimden-tüketime ne varsa getirildiği de bu kadar doğal bir sonuçtur.

---

6 Atan, Ahmet; *Sanat ve Göç,* ahmetatan.com.2017.
7 Atan, 2017.
8 J.Strzygowski-H.Glück-F.Köprülü; *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi*, (Çev.C.Köprülü), İstanbul, 1975.
9 Çoruhlu, Yaşar*; Osmanlılardan Öce Kuzey Karadeniz ve Doğu Avrupa'da* Türk Sanatı, s.42.
10 Berkli, 2011.
11 Atan,2017.

Resim No 1: *Hun ya da Peçeneklere ait olduğu düşünülen, bugünkü Macaristan topraklarında bulunmuş NagySzentiklos Hazinesi.*

Resim No 2: *NagySzentiklos Hazinesi'nden Bir Detay.*

KAYNAKÇA

Atan, Ahmet; Sanat ve Göç, ahmetatan.com.2017

Berkli, Yunus; Türk Sanatı'nda Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa Ve İslam Sanatına Etkileri), Erzurum, 2011.

Çoruhlu, Yaşar; Osmanlılardan Öce Kuzey Karadeniz ve Doğu Avrupa'da Türk Sanatı.

Efiloğlu, Salih; Göç ve Medeniyet, (Yayınlanmış Konuşma Özeti), 2017.

Gönülal, Özand; Sanat Kavramı İle İç Göç Kavramı Üzerine Düşünceler, aves,akdeniz.edu.

J.Strzygowski-H.Glück-F.Köprülü; Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi, (Çev.C.Köprülü), İstanbul, 1975.

Tezkireler Işığında Azerbaycan Şairlerinin Osmanlıya Göç Etme Sebepleri

Doç.Dr. Vüsale MUSALI
Kastamonu Üniversitesi / Kastamonu

GİRİŞ

Osmanlı – Azerbaycan edebi ilişkilerine dair Osmanlı tezkireleri üzerinde yürüttüğümüz araştırmalar sırasında Azerbaycan şairlerinin Osmanlı ülkesine gelme sebeplerini ortaya çıkardık.

Türk edebiyatının mühim kaynaklarından olan Osmanlı tezkireleri klasik Azerbaycan edebiyatının belli sayfalarını araştırmak, Osmanlı - Azerbaycan ilişkilerini öğrenmek açısından önemlidir.

Hakanî Şirvanî, Nizamî Gencevî, Şems Tebrizî, Gülşenî, Fuzûlî, Saib Tebrizî ve diğer şairlerimizin Osmanlı şiirine tesiri edebi ilişkilerin önemli hususlarındandır. Osmanlı şairleri arasında Nizami Gencevi ve Fuzuli etkisi daha güçlü bir şekilde hiss edilmektedir.

Osmanlı tezkirelerinde hatırlanan Azerbaycan kökenli şairlerin sayı 65`tir[1]. Bu şairlerden 50'den fazlası Osmanlı'ya göç etmişdir. Tezkirelerde haklarında bilgi ve eserlerinden örnekler verilen şairlerin 34`nün hayatı, sanatı, edebi kişiliği bizim çalışmalarımıza kadar Azerbaycan edebiyat araştırıcıları tarafından incelenmemiştir. Bu şairlerin büyük kısmını mühacir şairler oluşturmaktadır.

Osmanlı`da ün yapmış Azerbaycan şairleri dediğimizde, edebi süreci etkilemiş, şiirlerine nazireler yazılmış, eserlerinin çok sayda elyazmaları olan, tezkireciler tarafından övülen, saray çevresine yakın olan şairleri kastetmekteyiz.

Osmanlı – Azerbaycan edebi ilişkilerini değerlendirdiğimiz zaman XV-XVI. yüzyıllarda önemli eserler ortaya koyan 30`dan fazla Azerbaycan şairini Osmanlı`da görmekteyiz. Mesela, Gülşenî, Habibî, Surûrî, Basirî, Hafız, Celilî vd. Belli olduğu üzere XVI. yüzyıl Osmanlı edebiyatının altın çağıdır. Şaire ve şiire devlet düzeyinde verilen yüksek değer, edebiyatın gelişmesine sebep olmuştur. Cazibe merkezi olan Osmanlı`ya çeşitli sebeplerle giden veya götürülen Azerbaycan şairlerinin rağbet gördüğüne ve edebi süreci etkilediğine tanık oluyoruz. Örnek olarak Osmanlı sultanlarının medhine "Şehname" yazma geleneğinin yürütülmesinde Azerbaycan şairlerinin (Arifî, Esirî vb.) önemli rol üstlendiğini söyleyebiliriz[2].

Selçukluların Anadolu`yu fethetmesinden sonra XVI. yüzyıla kadar Osmanlı`dakı ilmi, edebi, medeni faaliyyetlerde daim Azerbaycan`dan, İran`dan, Orta Asya`dan gelen veya davet edilen bilim adamlarına, ediplere vd. hususi ihtiyac duyulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılda kendi küdretinin zirvesine ulaştığı için şairleri, o cümleden Azerbaycan şairlerini himaye ediyordu. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti tüm İslam aleminin ilim ve medeniyet açısından en önemli merkezine dönüşmüştür.

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde başka ülkelerinden İstanbul`a gelen şair ve bilim adamları yerli sanatkârları ve şairleri rahatsız ediyordu.

[1] Musalı V. Azerbaycan şairleri Osmanlı tezkirelerinde. Bakü, 2009, s. 98.

[2] Dədəyev B. Osmanlı dövlətində şahnamə yazma ənənəsi və azərbaycanlı şahnaməçilər (XV-XVI əsrlər) . Journal of Qafqaz - Hüquq, Tarix və Politologiya. Azərbaycan. 2014;2(2):155-165

Tokatlı Lealî, Sultan Mehmed döneminde Acem`e gitmiş orada eğitim almış, daha sonra Ruma dönerek Acem`li gibi sultanın hizmetine girmeyi başarmıştır. "Meger ol zamanda taife-i Acem`e gâyetde rağbet ü hurmet ü riayet var imiş ve anı işidüb, fuzalâ-i Acem'den vilâyet-i Rûmâ çok kâmil-vücud kimesne gelür imiş". Fakat onun Acemli değil, Rûmî olduğu ortaya çıkmış ve onu padişahın hizmetinden uzaklaştırmışlar. Şair bu olayla ilgili aşağıdaki beyitleri yazmıştır:

Olmak istersen i'tibâra mahall,

Ya 'Arapdan, yâhûd 'Acemden gel.

'Acemün her biri ki Rûma gelür,

Ya vezâret, ya sancak uma gelür.

Rûmda kellelenmesün mi 'Acem,

Oldı bu 'izzet ile çün ekrem[3] .

Şair Mesihî zamanında Acem şairlerine daha çok değer verildiğini bu beyti ile beyan etmiştir:

Mesihi, gökden insen, sana yer yok,

Yüri gel ya 'Acemden, ya 'Arabdan[4].

Prof. Dr. C.Kurnaz bu problemin başka bir yönünün altını çizmektedir: "Doğu ülkelerinden gelen şairlere gösterilen bu ilgi bazı Osmanlı şairlerinin kendilerini "doğulu" gösterme gibi tuhaflıklara bile yol açmıştır"[5].

Osmanlı ülkesinde Akkoyunlu ve Safevi devletleri terkibine dâhil olan Azerbaycan, İran vs. araziler "Acem" adıyla genelleştirildiğinden, Azerbaycan`dan giden şairler birçok durumlarda Osmanlı tezkirelerinde "Acem" şeklinde taktim olunmuşlardır.

Bu dönemde Azerbaycan şairlerinin ve sanat erbabının Osmanlı`ya gitmesinde Safevi – Osmanlı savaşlarının da büyük etkisi, rolü olmuştur. Safevîlerle siyasi ve ideolojik sebepler yüzünden anlaşamayan şairler Osmanlı`ya yüz tutdular. Aynı zamanda, Osmanlıların yürüşleri sırasında Azerbaycan`dan getirilen şairler Osmanlı arazisinde faaliyyetlerini devam ettirmişler.

Siyasi ve ekonomik etkenler XVII.-XVIII. yüzyıl Osmanlı edebiyatı üzerinde etkisini bırakmıştır. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, XVIII. yüzyılda Osmanlı`daki şair sayısı en yüksek seviyyesine ulaşmıştır. Fakat bunların arasında meşhur şair veya edebi mektep yaratmış şair diye bileceğimiz edipler çok azdır. Bu manzara XVII.-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı – Azerbaycan edebi ilişkilerine tesirsiz geçmemiştir. Sarayın şairleri önceki gibi himaye etmemesi sebebiyle Azerbaycan şairlerine eskisi kadar ihtiyac olmadığını söyleyebiliriz. 1639 yılından sonra Safevî – Osmanlı savaşları duruyor. Bu sebepten dolayı, Safevîlerden gelen veya getirilen şairlerin sayısının da azaldığını görmekteyiz. XVII. yüzyılda Azerbaycan şairlerinin Osmanlı edebiyatında aktif görünmemelerini, bu sebebe bağlamak mümkündür.

XVI. yüzyılda yeni kurulmuş Safevi devletinin resmi ideolojisine karşı muhalif olan cereyanlar zaman geçdikce zayıflatılmış ve yeni ideolojiye uyum sağlamaya mecbur kalmışlar. Toplumdaki ideoloji muhalifetin güçsüzleşmesi Osmanlı`ya köç eden beyin akınının azalmasına sebebiyyet vermiştir. XVII-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı`ya muhaceretin azalması edebi ilişkilerde düşüş yaşanmasına neden olmuştur. Fakat her iki tarafta yayılan ve sevilen "Koroğlu" destanı vb. folklor örnekleri bu açıdan istisna teşkil etmekdedir. Bu sebeptendir ki, sözü geçen aşamada Azerbaycan ve Osmanlı divan edebiyatları arasında edebi ilişkilerin azalmasını halk edebiyatına atfedemiyoruz.

[3] Latifi. Tezkiretüş-Şuara. Haz.: R.Canım, Ankara, AKMB, 2000, 473-474;

[4] Meşairüş-Şuara. İnceleme – Tenkitli Metin. Hazırl.: F.Kılıç. Gazi Üniversitesi SBE, Doktora tezi, Ankara 1994, s. 426.

[5] Kurnaz C. Türkiye– Orta Asya едеби илишкилери. Анкара: 1999, с. 45.

XVII-XVIII. yüzyıl Osmanlı tezkirelerinde Meşrebî, İzzî, Feyzî, Saib Tebrizî, İshak Zencanî, Kamil İshakzade, Arifî vb. 11 Azerbaycan şairinin isimi geçmektedir. Bunlardan sadece Saib Tebrizi ve İshak Zencani`nin az çok meşhur olduğunu söylemek mümkündür.

XIX. yüzyılda Azerbaycan`ın Çar Rusya`sı tarafından işgali ve Güney Azerbaycan`daki ekonomik zorluklar sebebinden şairlerin Osmanlı topraklarına göç etme süreçinde bir artış söz konusudur. Bu dönemde 17 Azerbaycan şairini Osmanlı`da görmekteyiz. Onların çoğu Güney Azerbaycan`dan gelmiş şairlerdir.

XIX. yüzyılda Osmanlı`da yaşamış şairler arasında Seyyid Hamza Nigarî, Rüşdi Efendi, Abdî, Sebati, Remzi, Fatih, Muallim Feyzî vb. zikr edebiliriz. Bu şairler yaşadıkları dönemde edebi çevreler tarafından rağbet, ilgi görmüş, eserlerinin büyük bir kısmı yayımlanmış, gazete ve dergilerde şiirleri ve edebî makaleleri basılmıştır.

Osmanlı tezkireleri üzerinde yürüttüğümüz araştırmaların sonuçu olarak, XV.-XVI. yüzyıllara Osmanlı – Azerbaycan edebi ilişkilerinin doruk noktası diyebiliriz. Nitekim XV.-XVI. yüzyıllar çeşitli coğrafiyalardan Osmanlı`ya getirilen bilim adamı, şair, sanatkarların vb. yardımıyla sağlam temeller üzerinde bilim, edebiyat ve medeniyetin gelişmesine destek olan Osmanlı yönetimi XVII-XVIII. yüzyıllarda muhacirlerin Osmanlı`ya davet edilmesinde çok da ilgili olmamıştır. Bu acıdan XVII.-XVIII. yüzyıllar Osmanlı – Azerbaycan edebi ilişkilerinin en zayıf dönemidir. Eğer XVI. yüzyıl tezkirecileri kendi eserlerinde bahsettikleri Azerbaycan şairlerini uzun tamlamalardan oluşan cümlelerle övüyorlardısa, XVII.-XVIII. yüzyılda sayısı az olan Azerbaycan şairlerini genelde bir-iki cümleyle takdim etmekle yetinmişlerdir.

XIX. yüzyılda Azerbaycan şairlerinin birçoğunun Osmanlı`da dikkate şayan faaliyyetleri karşımıza çıkmaktadır. XIX. yüzyılın sonu – XX. yüzyılın başlarında Osmanlı`da yayımlanmış gazete ve dergiler Osmanlı – Azerbaycan edebi ilişkileri açısından önemli kaynaklardır.

XV-XIX. yüzyıllar arasındaki Azerbaycan – Osmanlı edebî ilişkileri, bu veya diğer dönem ve evrede güçlü veya zayıf olmasına bakmazsızın, devamlı karakter taşımıştır.

Azerbaycan`dan Osmanlı`ya göçlerin sebepleri

Osmanlı tezkireleri araştırıldığında Azerbaycan şairlerin siyasi olaylar, maddi-sosyal zorluklar, eğitim ve seyahat amacıyla Osmanlı ülkesine göç ettikleri belli oluyor. Bundan başka, tezkireciler bazı şairlerin atalarının Azerbaycan`dan bu ülkeye gelmeleri hakkında bilgi vermekteler.

Azerbaycan şairlerinin Osmanlı ülkesine gelme sebebini açıklamak için tezkirecilerin şairler hakkında verdiği bilgilere göz atmak gerekiyor.

Siyasi sebeple Osmanlı`ya göç edenler

XVI. yüzyıl şairi Basirî elçi olarak Osman`ya gelmiştir. Tezkireciler onun Uğurlu oğlu'nun Ahmet Mirza'nın hizmetinde olduğunu, Uğurlu oğlu Aceme dönüp padişah olunca merhum Sultan Beyazıt`a elçi olarak gönderildiğini yazmaktalar[6]. Anadolu`ya geldiği zaman Uğurlu oğlu tahtdan indirilip öldürüldüğünden dolayı onun geriye dönmesi mümkün olmamış ve evlenerek İstanbul`-da kalmıştır[7].

İyşî`nin (?-1576) babası din adamı olmuştur. Siyasi sebepler yüzünden Safevi Devleti'ni terk edip Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve Sultan divanında kâtip tayin edilmiştir[8].

Kınalızade Hasan Çelebi ve Esrar Dede, Abdî mahlaslı Azerbaycan şairinin Şah Tahmasp zamanında Sünni mezheplerine olan baskı sebebiyle Anadolu`ya veya Mısır'a gittiğini yazmaktalar. "Tahmâs-ı hannâs-i pür-vasvâs-i delalet-istinas zamanında din ü imandan müberra ehl-i teberrâ

6 Sehi Bey. Heşt Behişt. Ankara, 1980, s. 201-202; Latifi. Tüzkiretüş-Şuara. Ankara, AKMB, 2000, s. 189.
7 Çavuşoğlu M. Basiri. DVİA, c.5, İstanbul, 1992, s. 105; Kartal A. Basiri ve Türkçe Şiirleri. Ankara, 2006
8 Kınalızade Hasan Çelebi. Tezkiretüş-Şuara. Hazır: A.Eyduran. Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış doktora tezi. s. 743.

rûz u şeb itmekle ehl-i sünnet ü camaata iftirâk düşüp sine-i pür-sekineleri dağ-ı hicrân ve âteş-i mihen ü ehzân ile ihtirâk üzre oldukda merhum dahi âzim-i diyâr-i Rûm olup bâdehu Şâm-i şerefencam ve Mısr-ı Kahire`de tavattün ü makâm itmiş idi"[9].

XVIII. yüzyıl şairlerinden Feyzî (?-1656) Şamahı`da doğmuştur. Acem'e elçi gönderilen İncili Çavuş ile birlikte İstanbul`a gelmiştir. Burada eğitim almış, daha sonra müderrislik etmiştir[10].

Hâkimî mahlaslı şairin siyasi sebepler yüzünden Diyarbakır`a geldiğini tezkireciler şöyle tasvir etmekteler: "Lakin Şah İsmayıl-i lein ol diyarı gebze-yi iktidarına getirüb ol memalikde Zühhak-i ruzigar olmakla ehl-i sünnet ü icmaün ictimaine iftirak düşüb, mah-i asiman-i din ü iman ol bürc-i ali-mekanda rehin-i mühak ve garin-i ihtirak olmağın ahalisi etraf ü eknaf-ı diyara kakul-i dilberan gibi perişan ü tarumar olmış idi". Hâkimî bu sebepten "...seyahat ü müsaferet iderek, memalik-i şerife-yi Osmaniyyeye vasil, alalhusus kaide-yi Diyarbekriyyə olan Kara Amide" dâhil olmuştur[11].

Garibî ise Şah İsmayil tarafından Osmanlı ülkesine elçi gönderilmiştir: "Sultan Selim-i merhum Acem seferinden mükaddem Şah İsmayil tarafından risaletle gelüb"[12].

Muhammed Emin, Şah Tahmasp zamanında vezir olan Mirza Bey Sâbık'ın oğludur. Babasının ölümünden sonra çıkan siyasi olaylardan dolayı memleketini terk etmiş ve Bağdad'a gitmiştir. İskender Paşa'nın iltifatını kazanmıştır. Şah Tahmasp bunu duydukta malını yağmalatdırmıştır. Bu nedenle Basra'ya, daha sonra Hindistan'a gelmiştir. Şam'a gelerek Şam defterdarı Şeyh Kemal'dan iltifat görmüştür. Bundan sonra İstanbul'a gelmiş ve Sultan Beyazıt vakfına mütevelli tayin olunmuştur[13].

Akcakoyunlu boyundan olan XVI. yüzyıl Azerbaycan şairi Nebatî mahlaslı Hurûfî şair büyük olasılıkla önceleri Şah İsmail'e hizmet etmiş, şahın medhine şiirler yazmış, daha sonra Osmanlı tarafına geçmişti. 15 yıl macarlara esir olmuştur. Esirlikten çıktıktan sonra Niğbolu'ya gelmiştir[14].

Tezkireciler Penâhî'nin Osmanlı ülkesine gelme sebebi hakkında bilgi vermeyerek, sadece Sultan Bayezid zamanında Tebriz'den geldiğini yazıyorlar: "Sultan Beyazıt-i merhum zamanında diyar-i Acemden – Tebriz'den gelüp Sultan Ahmed-i merhum şahzadeyken Amasya'da asitanesine gelüp Sultan Selim-i merhumun culusından sonra İstanbul'a gelüp Sultan Süleyman-i merhum devrinde nakkaşbaşı olmışdı"[15].

Kanuni Tebriz'i alınca Kadri Efendi, Sahabî'yi (?-1564) İstanbul'a getirmiştir. "Kadri Efendi, Molla Sehabi'nün her marifete ehliyyet ve her kabiliyyete mühalliyyetin fehm idüp, müsahibet iderek, Ruma getürmişdür"[16].

Sultan Selim Tebriz'e giderken hocası Halim Çelebi, Şah Kasım'la (?-1539) tanışmış ve onu İstanbul'a getirmişler[17].

XVI. yüzyılda yaşamış Şahî mahlaslı şair ise Sultan Selim zamanında Rum'a gelmiştir[18].

Osmanlı ülkesinde doğulmuş Azerbaycan kökenli şairler

Bu şairlerin böyük kısmının dedesi, babası çeşitli sebeplerle Osman'lı ülkesine gelmiş, burada yaşamış Azerbaycanlılardır.

Kınalızade ve Âşık Çelebi, Arifî'nin babasının Alkas Mirza'nın nişancısı olduğunu ve onunla birlikte Osmanlı ülkesine geldiğini yazıyor: "Babası erbab-ı maarif ve zurefa-yı Acem'den hüsn-i hatta kadir kanunları üzre yarlık-nüvislikte mahir olmağın, Alkas Mirza (Hazretiyle) Ruma

9 Kınalızade Hasan Çelebi. Tezkiretüş-Şuara. Hazır: A.Eyduran. Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış doktora tezi. s.630-631.
10 Safayi Efendi. Tezkire-i Safayi / haz.: P.Çapan, Ankara, AKMB 2005, s. 448.
11 Kınalızade Hasan Çelebi. Tezkiretüş-Şuara. Hazır: A.Eyduran. Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış doktora tezi. s.308.
12 Meşairüş-Şuara. İnceleme – Tenkitli Metin. Hazırl.: F.Kılıç. Gazi Üniversitesi SBE, Doktora tezi, Ankara 1994, s. 920.
13 Kınalızade Hasan Çelebi. Tezkiretüş-Şuara. Hazır: A.Eyduran. Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış doktora tezi. s. 913.
14 Meşairüş-Şuara. İnceleme – Tenkitli Metin. Hazırl.: F.Kılıç. Gazi Üniversitesi SBE, Doktora tezi, Ankara 1994, s. 446.
15 Meşairüş-Şuara. İnceleme – Tenkitli Metin. Hazırl.: F.Kılıç. Gazi Üniversitesi SBE, Doktora tezi, Ankara 1994, s. 199.
16 Meşairüş-Şuara. İnceleme – Tenkitli Metin. Hazırl.: F.Kılıç. Gazi Üniversitesi SBE, Doktora tezi, Ankara 1994, s. 297.
17 Meşairüş-Şuara. İnceleme – Tenkitli Metin. Hazırl.: F.Kılıç. Gazi Üniversitesi SBE, Doktora tezi, Ankara 1994, s. 791.
18 Latifi. Tezkiretüş-Şuara. Haz.: R.Canım, Ankara, AKMB, 2000, s. 322.

geldükte hizmet-i mir ü şahzadeden azade olup...»[19].

Celilî XV. yüzyılda yaşamış Azerbaycan şairi Hamidî'nin oğludur. Hamidî, Osmanlı ülkesine muhacEret etmiş Azerbaycan şairlerindendir. Tezkireciler Celilî'nin Acem'li olması hakkında şu cümleleri kulanmaktalar: "Babası Acemden gelmiş Hamidi tahallusu ile maruf kudema-yi urefadan imiş"[20].

Haşimî'nin de babası Acemden Ruma muhaceret etmiştir: "Babası vilayet-i Acemden muhaciret ile dahil-i mülket-i Rum olub, bu dahi evlad-i rüsul ve ehfad-i betülden olmakla mahlas-i merkumla mevsum olmıştur»[21].

"Şirvanizade Muhammed Rüşdü Paşa (1828-1874) ülema-yi mütebehhirinden ve tabaka-yi aliyye-yi nakşbendi meşayih-i güzininden Şirvani Şeyh İsmayil Siraceddin Efendi merhumun sülbünden medine-yi Amasyada bin iki yüz kırk beş sali hilalında kademnihade-yi sahe-yi vücud olub"[22].

Sebatî (1846-1905) mahlaslı şairin babası Karsa gelmiş, onun vefatından sonra Sebatî Erzurum'a gitmişdir[23].

Sosyal ekonomik sebepler

Bahayi mahlaslı Azerbaycan şairinin çalışmak için İstanbul`a geldiğini Mahmut Kemal İnal tezkiresinden öğrenmekteyiz: "Pederi, sanatıyla geçinir ve ailesi kesir olduğundan kesb-i meişet için eniştesi Muhammed İsmail Ağa`nın refakatıyla Tiflis`e gidip dokuz ay sonra avdet eyledi. 1310 / 1892-93`de İstanbul`a geldi"[24].

Eğitim amacıyla gelenler

Abdi (?-1884) mahlaslı şair İstanbul`a eğitim almak için gelmiştir: "İstanbul`a gelip tahsil-i ilm ettikten sonra Belgrad mühafızı Selim, Harburt valisi Hüsrev paşaların kitabetlerinde, Halep valisi Mustafa Mazhar Paşa`nın divan kitabetinde hizmet etmiştir"[25].

Muallim Feyzi (1842-1910) eğitim almak için o zamanlar Osmanlı arazisi olan Bağdat`a gitmiştir. "1276 (1859- 1860)`da Necef`e azimetle – İran gençleri için o zaman Darül-Fünun hükmünde bulunan medrəsəyə daxil oldu. İkmal-i təhsildən sonra fərize-yi haccı əda etdi. Təbdil-i hava üçün Misirə gedən füzəla-yi vüzəradan Sami paşaya mülaki oldu. Paşa, İstanbul`a avdetinde birlikte getirdi ve konağına misafir etti"[26].

Hafiz (?-1551) kardeşi ile eğitim almak için Ruma gelmiştir."İkisi bile ilmi ile şöhre-yi diyar ve makbul-i ülema-yi esr ü mevali-yi kibar olmışlardur"[27].

Halilî`nin de (1407-?) Ruma gelme sebebi burada eğitim almak olmuştur: "Eser ü ezmanda Sultan Muhammed Han Gazi devründe civanlığı zamanında İznik nam kasabaya gelüp, tahsil-i ilme meşğul iken..."[28].

Şamahî`da doğmuş İzzî (?-1693) İstanbul`a eğitim almak için gelmiştir: "İklim-i irfan ve şehr-i Şirvan`dan zühur edib İstanbul`a gelib, tahsil-i marifet ve fenn-i inşada kesb-i maharet itmekle devlet-i aliyye-yi Osmaniyyede bazı kibarın katibi ve nedim ü müsahibi... olub"[29].

[19] Kınalızade Hasan Çelebi. Tezkiretüş-Şuara. Hazır: A.Eyduran. Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış doktora tezi. s. 619.
[20] Meşairüş-Şuara. İnceleme – Tenkitli Metin. Hazırl.: F.Kılıç. Gazi Üniversitesi SBE, Doktora tezi, Ankara 1994, s. 233.
[21] Kınalızade Hasan Çelebi. Tezkiretüş-Şuara. Hazır: A.Eyduran. Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış doktora tezi. s. 1114.
[22] Fatin Davud. Hatimütül-Eşar. İstanbul, 1271, s. 137.
[23] İnal Mahmut Kemal. Son Asır Türk Şairleri. Ankara, AKMB, s. 2135.
[24] İnal Mahmut Kemal. Son Asır Türk Şairleri. Ankara, AKMB, s. 251.
[25] İnal Mahmut Kemal. Son Asır Türk Şairleri. Ankara, AKMB, s. 33.
[26] İnal Mahmut Kemal. Son Asır Türk Şairleri. Ankara, AKMB, s. 646.
[27] Meşairüş-Şuara. İnceleme – Tenkitli Metin. Hazırl.: F.Kılıç. Gazi Üniversitesi SBE, Doktora tezi, Ankara 1994, s. 296.
[28] Latifi. Tezkiretüş-Şuara. Haz.: R.Canım, Ankara, AKMB, 2000, s. 250.
[29] Safayi Efendi. Tezkire-i Safayi / haz.: P.Çapan, Ankara, AKMB 2005, s. 399.

Seyyid Nigarî, Mevlana Halid Bağdadî`nin şöhretini duyarak Osmanlı ülkesine gelir, daha sonra Amasya`ya gelerek, Şeyh İsmail Siraceddin Şirvanî`ye mürit olur. Bir müddet sonra vatanına dönse de, ikinci kez siyasi sebepler yüzünden Osmanlı ülkesine muhaceret ediyor[30].

Seyahet amacıyla gelenler

Tezkireci Ahdî`nin bir arkadaşıyla birlikte İstanbul`a geldiğini ve bir müddet burada yaşadığını, ünlü kişilerle tanıştığını, Osmanlı ülkesinde topladığı bilgiler esasında Gülşeni-şuara adlı tezkiresini tertip etdiğini tezkirelerden öğrenmekteyiz.

Habibî (?-1470) "Diyar-i Acemden Sultan Beyazit zamanında Rum'a gelmiş pergarvar nukte-yi cihanı ayağı altına almış, alemi siyahet eylemiş, ehl-i ilm ü marifet kimesne idi" [31].

XVI. yüzyıl .airlerinden Nutkî, Şirvan'da doğmuş, seyahat için Osmanlı ülkesine gitmiş ve orada kalmıştır: "Hilal-i vücudı üfq-i vilayet-i Şirvan'dan zahir ü ayan olub, bad-i seba gibi vihad ü tilal ve sehab-misal hizbat ü cibalde püyan ve enhar-girdar-i gülistan-ı cahanı seyran iderek, Darüs-saltanatül-aliyyeye ki..."[32].

Saib Tebrizî (1601-1676) gençliyğinde Hac ziyaretine gitmiş, dönüşte Osmanlı devletinin bazi şehirlerini dolaşarak İsfahan'a gelmiştir[33].

Sayî (1803-?) İstanbul'a seyahat tarikiyle gelmiştir.

Bazı şairlerin ise Osmanlı ülkesine gelmesi hakkında bilgi verilmişse de sebebi açıklanmamıştır. Örneğin Nesimi, "Murad Han Gazi devrinde Ruma gelmiştür".

Tezkireciler bazı Azerbaycan şairlerinin sadece "Acemli" olmasını yazmakla yetinmişlerdir. "Basiri: 'Acemdir. Uğurlu oğlu Muhammed Mirza'nın hizmetinde olmuşdur". Hafiz "Diyar-i 'Acemden karındaşı Kukla Acem ile gelmişdür".

SONUÇ

Osmanlı tezkireleri üzerinde yürüttüğümüz araştırmaların sonuçu olarak söyleyebiliriz ki, XV. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonuna kadar Azerbaycan`dan Osmanlı`ya çeşitli nedenlerle göç eden şairler ve ilim adamları Osmanlı`daki bilimin ve sanatın gelişmesine katkıda bulunmuş, bu şairlerin çoğu edebi süreci etkilemiştir. Osmanlı`daki Azerbaycanlı muhacirlerin rağbet ve sayğıyla karşılanmalarını, tezkirecilerin onları taktim etme tarzları ve bu zaman kullandıkları ifadeler de kanıtlamaktadır.

Tezkirelere baktığımızda Osmanlı`ya göç etmiş olan 50'den fazla şairden Gülşenî, Basirî, Habibî, Hafız, Celilî, İshak Zencanî, Rüşdî Paşa, Muallim Feyzî gibi isimlerin çok sayda eser kaleme aldıklarını, daha fazla saygı, rağbet gördüğünü söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Beyânî. Tezkiretü'ş-Şu'arâ. / haz.: A.Eyduran. (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2008, 245 s.

Çetindağ, Yusuf. Şiir ve tenkit (Türk, İran ve Arap tezkirelerinde). İstanbul, 2010.

Dədəyev B. Osmanlı dövlətində şahnamə yazma ənənəsi və azərbaycanlı şahnaməçilər (XV-XVI əsrlər) . Journal of Qafqaz - Hüquq, Tarix və Politologiya. Azərbaycan. 2014;2(2):155-165

İpekten H., İsen M., Toparlı R., Okçu N. Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü.

30 İnal Mahmut Kemal. Son Asır Türk Şairleri. Ankara, AKMB, s. 1627.
31 Kınalızade Hasan Çelebi. Tezkiretüş-Şuara. Hazır: A.Eyduran. Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış doktora tezi. s. 287.
32 Kınalızade Hasan Çelebi. Tezkiretüş-Şuara. Hazır: A.Eyduran. Gazi Üniversitesi SBE, Basılmamış doktora tezi. s. 1044.
33 Esrar Dede. Tezkire-i Şuara-i Mevleviyye. Hazır.: İ.Genç. Ankara, AKMB 2000, s. 283.

Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

İsen, Mustafa. Tezkireden biyografiye. İstanbul, Kapı, 2010.

Kılıç F. Meşâirü'ş-Şu'arâ. İnceleme-tenkitli metin. Basılmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, SBE. Ankara, 1994, CLXXIX + 1095 s.

Kınalızâde Hasan Çelebi. Tezkiretü'ş-Şu'arâ / haz.: A. Eyduran. (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 455 s.

Kurnaz C. Türkiye – Orta Asya Edebi İlişkileri. Ankara, Akçağ, 1999.

Latîfî. Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ / haz.: R. Canım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2002, IX+920 s.

Musalı V. Osmanlı təzkirələrində Azərbaycan şairləri. Bakı: Nurlan, 2009, 369 s.

Mustafa Safayi Efendi. Tezkire-i Safayi / hazır.: P. Çapan. Ankara: AKMBY, 2005, 750 s.

Sarıkaya, Orhan. Tezkirecilik geleneği içerisinde Fatin tezkiresi. İstanbul Üniversitesi SBE, yayımlanmamış yüksek lisan tezi. 2007.

Solmaz, Süleyman. Onaltıncı Yüzyıl Tezkirelerinde Şairin Dünyası. Ankara: Akçağ, 2012, 670 s.

Sâlim Efendi. Tezkiretü'ş-Şu'arâ. İnceleme-metin / hazır.: A.İnce. Ankara: AKMY, 2005, 756 s.

Sehi Bey. Tezkire «Heşt-bihişt» / hazır.: M.İsen. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1980, 260 s.

Zavotçu G. Rıza tezkiresi (inceleme-metin). – İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2009, 560 s.

Ortaçağ'da Yakındoğu'nun Sıradışı Göçmenleri: Çingeneler (Zutt'lar)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet N. ÖZDAL
İbrahim Çeçen Üniversitesi / Ağrı

GİRİŞ

Çingenelerin ilk dönem göçlerini araştırmanın belli başlı zorlukları bulunmaktadır. Öncelikle bu etnik grubun göçleri, dramatik sonuçlar oluşturacak biçimde ani ve etkili olmamıştır. Aksine bu göçler Ortaçağ tarihinin çok hızlı değişen siyasi coğrafyası içerisinde sessiz ve sakin biçimde gerçekleşmiştir. Bu grubun yerleştirildikleri bölgelerde bile göçebe yaşayış tarzlarını devam ettirmeleri ve genel anlamda yazıyı kullanmamaları nedeniyle onların erken dönem tarihlerini ancak yerleşik uygarlıklara ait kayıtlardan yola çıkarak yazabiliyoruz. Üstelik yukarıda da değinildiği üzere, haklarında kayıt tutan tarihçiler, ancak zikredilmeye değer toplumsal veya siyasi hareketliliklere dâhil oldukları durumlarda onlardan bahsetmişlerdir. Böylece Çingenelerin bu uzun göç yolu üzerindeki varlıkları, kaynaklarda tıpkı radara arada bir yakalanan cisimlerin ekranda belli-belirsiz yanıp sönen görüntüleri gibi, nispeten sönük ve kesintili biçimlerde yer alır.

Çingene, İngilizcede *Gypsy*, *Zingaro*, *Didicoi* kelimeleriyle ifade edilir. Yunanca ve Latince hariç, hemen hemen tüm Batı dillerinde de Türkçedeki Çingene kelimesine benzer telaffuzlar söz konusudur. Sözgelimi Macarcada *Cigàny*, İspanyolcada *Gitano*, Romen dilinde Ţigan kelimeleri kullanılır. Ancak daha nazik bir ifade biçimi olarak, bu etnik grup *Romani* / *Romany People* şeklinde de adlandırılmaktadır. Türkçemizde Çingene ve *Romen Vatandaş* ifadeleri kullanılmakla birlikte yöreden yöreye değişen, bazıları hakaretvâri anlamlar da taşıyan Şopar (Trakya), *Cono* (Adana), *Cingen* (Karadeniz, İç Anadolu), *Mıtrıp* (Van, Diyarbakır, Ardahan), *Orom* (Kuzeybatı Karadeniz), *Poşa* (Erzurum, Artvin, Kars), *Bala* (Konya), *Dom* (Hakkâri çevresi) kelimeleri de kullanılır. İlginç biçimde Edirne bölgesinde Çingeneler *Firavun* kelimesiyle de ifade edilir ki, bunun sebebi tahminimce Osmanlı Türkçesinde Çingeneler için Mısırlı anlamına gelen *Kıptî* sözcüğünün kullanılmış olmasıdır. Aynı şekilde Anadolu'nun bazı yörelerinde ve Azeri Türkçesinde bu halk, dünyaya yayıldıkları yere izafeten *Karaçi* diye de anılır. Kuzey Kıbrıs'ta, Elazığ'da ve Tunceli'de Çingeneler, göçebeliklerine gönderme yapılarak *Gurbet* adıyla da bilinmektedir. Bir diğer ilginç adlandırma ise Diyarbakır yöresinde rastlanılan Âşık ve Hatay, Maraş çevrelerinde rastlanılan *Abdal*'dır. Modern Farsçada Çingeneler için *Kûlî* veya *Lûrî* kelimeleri de kullanılmaktadır. Farsçadaki *Lûrî* kelimesiyle bir eyalet adı olan Luristan arasındaki bağlantının kökeni, daha açık bir ifadeyle Ortaçağ'da bu bölgeye göçen Lûrî halkı nedeniyle mi bölgenin adının Luristan olduğu yoksa Çingenelerin bu bölgeye nispet edilerek daha sonraki dönemlerde mi *Lûrî* diye adlandırıldıkları sorunsalı biraz muğlâktır. Ortaçağ Arap kaynakları bu halkı *Zutt* diye tesmiye etmişlerdir. *Zutt*, aslında Hintçe ve Urducadaki bu halkı ifade eden *Cât* kelimesinin Arapçadaki telaffuz biçimidir.[1]

*Zutt*ların Kuzey Hindistan'dan başlayan ve yüzyıllara yayılan çok uzun soluklu göç maceraları genelde hep batıya doğru olmuştur. İlk çıktıkları bölge, bugün Hindistan ve Pakistan sınırları içerisinde olan Pencap, Sind, Racastan ve Uttar Pradeş eyaletinin batı kısımlarıdır.[2] Bu bölgeden ilk ayrılan *Zutt* grubu, 224-241 yılları arasında Şah Erdeşir'in hüküm sürdüğü İran ülkesine yerleşecekti. İkinci göç

[1] A. S. Bazmee Ansari, "Zutlar", *DİA*, C: XLIV, s. 514-515, İstanbul, 2013, s.514; J. S. Cotton, "Cât", *MEB İA*, C: III, s. 26-27; Gabriel Ferrand, "Zott", *MEB İA*, XIII, s. 624.

[2] Ansari, "Zutlar", s. 514.

dalgası ise 420-438 yılları arasında gerçekleşti.[3] Sasani İmparatoru Behrâm Gûr'un hükümdarlığının son dönemlerine rastlayan bu göç hareketi hakkındaki detaylı bilgiyi Firdevsî'den öğreniyoruz. Buna göre, 10.000 kişiden oluşan bu grup, şah tarafından hem müzik sanatlarını icra edebilecekleri hem de tarım yapabilecekleri şekilde verimli bölgelere yerleştirilirler. Behrâm Gûr, ayrıca –bunları yerleşik tarımsal düzene ısındırmak amaçlı– teşvik olarak her birine bir öküz ve bir eşek ile toplamda 1000 yük tohumluk buğday dağıtır. Ancak onlar, kendilerine verilen buğday ve öküzleri tarımda kullanmak yerine bir güzel yerler. Sonra da kıtlık / açlık durumuna duçar olurlar. Şah, onların bu hallerine öfkelenir. Hepsine pılını pırtını toplayarak bulundukları toprağı terk etmelerini, dünyayı dolaşmalarını emreder.[4]

Yaşadıkları bölgelerden ayrılarak Afganistan üzerinden batıya yönelen *Zutt*ların Sasaniler tarafından yerleştirildikleri yerler Huzistan (Irak-ı Acem) ve Basra Körfezi kıyılarıydı.[5] Bölgeyi fetheden Müslümanlar buralarda *Zutt*larla karşılaşmışlardı.[6] 661 yılında yeni bir *Zutt* göçmen grubu daha bu bölgelere yerleşti. Emevî halifeleri Muâviye, Velîd ve II. Yezîd, kendi dönemlerinde Alt-Mezopotamya'daki bu *Zutt* topluluklarının bir bölümünü Kuzey Suriye'deki Antakya ile el-Massina bölgesi arasına naklettireceklerdi.[7] Abbasîlerin ilk dönemlerinde bir *Zutt* göçü dalgası daha Alt-Mezopotamya'ya ulaştı.[8] Onların iskân ettirildikleri yerler, birkaç yüzyıl sonrasına ait kayıtlarda "Zutt" diye adlandırılan yer isimleri şeklinde tezahür etmektedir. Mesela Antakya'da *Zutt* adlı bir mahalleden bahsedilir.[9] İstahrî ve İbn Havkâl, Huzistan'daki *Zutt* adlı bir beldeden *–Havmetü'z-Zutt–* bahsetmektedirler. İstahrî'nin, "akarsu kıyısındaki mamur bir belde"[10] diye bahsettiği bu yerleşim bölgesini İbn Havkâl, "yüksek gelir elde edilen bir karye"[11] olarak tarif etmektedir. Yâkut el-Hamevî de el-Batîha'daki kanallardan birinin adının *Nehrü'z-Zutt* olduğunu söyler.

Kaynaklar, 9. yüzyılın başlarında Alt-Mezopotamya'daki bir hareketliliğe dikkat çekmektedirler. Yalnızca tarih kitaplarında değil, âlimlerin kısa biyografilerini veren tabâkât kitaplarında da geçen, içerisinde *Zutt* kelimesinin bulunduğu suç vakalarında kayda değer bir artış söz konusudur. İşler iyice çığırından çıkar ve 820 yılında bu hareketlilik bir isyana dönüşür. *Zutt*lar tüm el-Betâih bölgelerini kontrolleri altına almış durumdadırlar. Belâzurî, bu hadiseyi şöyle nakletmektedir:

"*... Onlar, el-Batîha'yı ele geçirdiler. Orada çoğaldılar. Zamanla sahiplerinden kaçan köleler ve kanun kaçakları da onlara sığındılar. Zuttlar, artık yol kesme ve isyansı teşebbüslerde bulunmaya başladılar. Önceleri hedefleri az bir şey elde etmek ve nehir gemisiyle nakledilen ticari ürünlerden gasp ettikleriyle, çalabildikleriyle yetinmekti. Ancak Halîfe Me'mun* döneminde halk, onların bölgelerinden geçmeye çekinir oldular. Sonrasında Bağdat-Basra yolu tamamıyla kesildi..."[12]

Halîfe Me'mun, isyanı bastırmak üzere önce İsa b. Yezîd el-Celûdî'yi (820 / 21)[13] ardından ise Basra, Yemame ve Bahreyn bölgelerine yeni yönetici olarak atadığı Davud b. Mascûr'u (821 / 22)[14] vazifelendirdi. Ancak girişimler bir sonuç vermedi. Yaklaşık 14 yıl boyunca *Zutt*lar bu bölgede bağımsız bir harami-yönetim sürdürmeye muvaffak oldular, yolları kestiler ve tarımsal ürünlere el koydular. Bu süreçte *Zutt*ların savaşçılarını yöneten kişi Muhammed b. Osman'dı. Onların asıl liderleri ise, şeytani bir zekâya sahip olduğu söylenen Sûmak (veya Semlak) adlı birisiydi.[15] Mu'tasım halife olunca, sorunu kesin biçimde çözüme kavuşturmak üzere Uceyf b. Abesî el-Horasanî'yi görevlendirerek çok sayıda kumandan ve savaşçıyı emrine verdi ve bu iş için hatırı sayılır bir bütçe ayırdı. Uceyf, akıllıca bir ön hazırlık sürecinin ardından *Zutt*lara 300 ölü ve 500 esir kaybettirdiği ilk müdahalesini gerçekleştirdi. 9 ay

[3] Donald Kenrick, *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*, Historical Dictionaries of Peoples and Cultures No. 7, The Scarecrow Press, 2007, s. xix.

[4] Metinde bu topluluktan *Lûrî*ler diye bahsedilmektedir, Firdevsî, Şahnâme, çev. Nimet Yıldırım, İstanbul, 2016, II, s. 713.

[5] Ansari, "Zutlar", s. 514.

[6] Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda, İstanbul, 2013, s. 429.

[7] Bu nakiller, 669 / 670, 710, 720 yıllarında gerçekleşti, bkz. Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 188, 194, 431.

[8] Mes'udî, *Kitâbu't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, neşr. M. J. De Goeje, Leiden, 1894, s. 355.

[9] Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 188.

[10] İstahrî, *Mesâliku'l-Memâlîk*, çev. Murat Ağarı, İstanbul, 2015, s. 96, 103.

[11] İbn Havkâl, *Sûretü'l-Arz*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, 2014, s. 206, 210.

[12] Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 431.

[13] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih* 1-14, haz. Mehmet Keskin, İstanbul, 1994, X, s. 430.

[14] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, s. 437.

[15] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, çev. Ahmet Ağırakça ve diğerleri, İstanbul, 2008, V, s. 478; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, s. 476.

–İbnü'l-Esîr'e göre 17 ay– süresince devam ettirdiği bu operasyon ile nihayetinde *Zutt*lara pes dedirtti. 12.000'i savaşçı olmak üzere 27.000 *Zutt* esir alındı. Nehir gemileriyle Bağdat'a getirildiler. Burada 72 saat boyunca gemilerinde bekletildikten sonra, evvela Bağdat'ın doğu yakasına nakledildiler. Ardından da bu işle vazifelendirilen Bişr b. es-Semayda'nın gözetiminde bu grubun bir kısmı Hanikîn'e, bir kısmı da Ayn-ı Zerbâ'ya iskân ettirildi.[16] Hanikîn, günümüzdeki Hanekin şehri olup, Irak'a bağlıdır, Diyala ili (*Muhafazah*) yönetimi dâhilinde ve İran sınırına yakın bir konumdadır. Ayn-ı Zerbâ ise, bildiğimiz antik Anavarza şehri olup, Adana'nın Kozan ilçesinin 28 km güneyinde, Dilekkaya Köyü'nün bitişiğindedir. Ebu Süleym tarafından yeniden ihya edilerek bir sınır garnizonuna (*suğûr* / *avâsım*) dönüştürülmüş olan bu şehre Halîfe Mu'tasım, sözü edilen isyankâr *Zutt*ları yerleştirmiştir.[17] *Zutt*ların buradaki maceraları biraz daha trajik biçimde neticelenir. 855 yılında Abbasî topraklarına saldırıda bulunan Bizanslılar Ayn-ı Zerbâ'daki *Zutt*ların mühim bir kısmını öldürürler, buradaki ve Misis'teki büyük bir *Zutt* kitlesini de esir olarak –mandalarıyla birlikte– ülkelerine götürürler.[18]

Türk komutan Afşin'in Ağustos / Eylül 1067 yılında 1000 kişilik seçkin bir süvari bölüğü ile Antakya havalisine düzenlediği yağma seferi sonucunda 4000'den fazla manda ile sayısız esir ve başka ganimetler ele geçirir. *Zutt*ların yaşadığı bölgelere düzenlediği anlaşılan bu harekât sonucunda kazanılan zafer öylesine etkilidir ki, birkaç ay boyunca Halep çarşılarındaki canlı hayvan, köle fiyatları istikrarsız seyreder.[19] Başka bazı kayıtlar da,[20] *Zutt*ların Güney Mezopotamya'da hâlâ bulunduklarını ve manda yetiştiriciliğine devam ettiklerini düşünmemizi sağlar. Zaten anayurttan yeni göç dalgaları ara ara devam etmektedir. 1192 tarihinde son bir Çingene / *Zutt* grubu daha Sind ülkesinden ayrılır.[21]

Belâzurî, *Zutt*ların aslen Sind halkından olduklarını söylemiştir.[22] İbn Hurdazbih, Sind bölgesinden *Bilâdu'z-Zutt* diye bahseder.[23] İstahrî de, Sind bölgesini anlatırken buranın Mansura ve *Zutt* toprakları olduğunu, Multanlı idarecilerce yönetildiğini belirtmektedir.[24] Bilindiği üzere, Gazneli Sultan Mahmud son Hind Seferlerinden birisini bu bölgenin halkı olan *Zutt*lar (*Cât*lar) üzerine yapmış, zorlanarak da olsa galibiyet elde etmiştir.[25]

Çingenelerin bundan sonraki istikametleri Anadolu üzerinden Balkanlar'a doğru olacaktır. Bir yol Irak ve Suriye'den, diğer bir yol ise Azerbaycan'dan Anadolu'nun kuzeybatısına uzanır. Kafkaslardan Orta Avrupa'ya doğru doğru uzanan bir başka Çingene göç güzergâhı daha vardır. Çingenelerin 14. yüzyılda Balkanlar'a olan göçleri de Türk göçleriyle birlikte ve Osmanlı genişlemesinin görünmezliğinde gerçekleşir.

Ortaçağ'dan itibaren tüm dünyaya yayılmış olan Çingenelerin ataları konumundaki *Zutt*lar hâlâ Pencap'ta ve Hindistan'daki Uttar Pradeş'te etkindirler. Çingeneler hakkındaki, bugün var olan söylentilerinin çoğu Ortaçağ kaynaklarında da yer almaktadır. Onlar hakkındaki, hırsız, kavgacı, cahil ve kültürsüz oluşları ile ensest söylentileri yerilirken, özgür ve göçebe ruhlu oluşları, umursamaz, kalender-meşrep tavırları, şarkı, çalgı aletleri ve dansa olan düşkünlükleri ise normal karşılanır ve övülür. Bazı yazarlar, genç Çingene kızlarının güzelliğine ve erkeklerinin yakışıklılığına övgüler dizerler. Günümüzde göz ardı edilen iki hususiyetleri –savaşçılık ve üreticilik– ise özellikle bu çalışmamda dikkat çekmeye çalışacağım üzere Ortaçağ'ın Yakındoğu yönetimleri tarafından fark edilmiş ve bu özelliklerinden yararlanılmıştır. Esmer tenli, uzun boylu, kuvvetli ve sağlam yapılı olmalarıyla bilinen *Zutt* erkekleri, daha Sasaniler döneminde savaşçı özelliklerinden yararlanılmak üzere paralı askerler

---

16 Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 431; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, s. 478; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, s. 476.

17 Adem Tutar, "Müslüman Arapların Çukurova Yöresindeki Fetih Hareketleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 15, S: 2, s. 1-9, Elazığ, 2010, s. 5.

18 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, V, s. 478; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, s. 543.

19 İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târih-i Haleb*, çev. Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb min Târih-i Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", *Belgeler*, C: XXI, Dizi: IX, S: 25, s. 563-576, Ankara, 1999, s. 6; Ahmet N. Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*, İstanbul, 2016, s. 88, 313-314.

20 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazâm*, çev. Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazâm Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", *Belgeler*, C: XXVI S: 30, s.1-83, Ankara, 2005, s. 39.

21 Kenrick, *Historical Dictionary of the Gypsies*, s. xix.

22 Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 430.

23 İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, çev. Murat Ağarı, İstanbul, 2008, s. 53.

24 İstahrî, *Mesâliku'l-Memâlîk*, s. 38.

25 Ahmet N. Özdal, *Türklerin Savaş Sanatı: Aldatıcı Taktikler & Farklılaşan Stratejiler*, İstanbul, 2008, s. 93.

olarak orduda istihdam edilmişlerdi.[26] Emevîler ve Abbasîler döneminde ise Bizans saldırılarına karşı sınır garnizonlarında görevlendirildiler. Büveyhî hükümdarı Bahâuddevle Ebu Nasr Firûz Şah da ordusunda bir *Zutt* birliği istihdam etti.[27] Böylece ordusundaki süvari Türk unsurlar ile kalkan ve zıpkınla donanmış piyade Deylemli unsurlara ek olarak, geniş ağızlı kılıç kullanan piyade *Zutt* savaşçılarını da eklemiş oluyordu.

Ortaçağ'da *Zutt*ların iktisadi faaliyetleri üzerine kafa yorarken onların aslında çok özel ve biricik bir 'bataklık ekonomisi'nin yürütücüleri olduklarını fark ettim. Tıpkı Bedevi Arap-deve-çöl üçlüsü yahut Türk-at-step üçlüsünde olduğu gibi bir *Zutt*-manda-bataklık üçlüsü söz konusudur bu 'bataklık ekonomisi'nde. Dikkat edilecek olursa *Zutt*ların anayurtları, İndus ve Pencap nehirlerinin suladığı sazlık / bataklık havzalarıdır.[28] Müslüman hanedanlarca iskân ettirildikleri yer olan Irak el-Batâîh'leri de Alt Mezopotamya'daki Dicle ve Fırat'ın Körfez'e dökülmeye yakın bölgeleridirler. Buralarda nehir kolları iyice sığlaşıp, çevrelerini sazlık / bataklık alanlara dönüştürür.[29] Aynı şekilde Suriye bölgesinde yerleştirildikleri yerler de Asi Nehri'nin çamurlu bataklıkları[30] ve Çukurova'dır. Bataklık / sazlık bölgelere yerleştirilmeleri bir sürgün biçimi değildir, kendi tercihleridir. Çünkü Kuzey Hindistan'dan beraberlerinde getirdikleri su bufaloları (hint mandası / zebu / Arapça: camûz) ancak bu sulak arazilere uyum sağlayabilmektedir. Zaten *Zutt*lardan bahseden kaynaklar, çoğu zaman onların göç ederken beraberlerinde getirdikleri mandalarından da bahsederler.[31] Manda yetiştiricilikleri ile –isyan harici dönemlerde– *Zutt*lar üretici bir grupturlar; manda sütü, kahvaltılık kaymak ve manda derisi onların bu minvaldeki ürünleridir. Öte yandan yaşadıkları yerlerdeki sazlıkları topluyorlar, bunlardan sepet, hasır örerek satıyorlardı. Huzistan ve Abbadan'da örülen hasırlar, halı olarak Irak'ın birçok evinin, camilerinin ve kamu binalarının tabanını süslemekteydi. Yine bataklık ekonomisiyle ilgili olarak şekerkamışı yetiştiriciliği, balıkçılık gibi uğraşılar da *Zutt*larca icra edilmiştir. Onların ilgilendikleri basit el sanatları arasında pelüş oyuncak yapıp satmak da bulunur. Tahmin edileceği üzere *Zutt*ların alışveriş muameleleri, takas usulü ile yahut vadeli satışın, çek ve senedin bulaştırılmadığı nakit satışlar şeklindedir. Bu bağlamda onların, vergilendirmeden kaçabildikleri işportacılık veya evden eve dolaşan pazarlamacılar usulüyle satışlarını gerçekleştirdiklerini tahmin edebiliriz. Tüm bunlardan ayrı olarak, kitabını Maveraünnehir Bölgesi'nde kaleme almış olan Serahsî, pamuklu olduğu belirtilen bir *zutt kumaşı*ndan da bahsederler.[32] Hayvan terbiyeciliği, şarkıcılık, çalgıcılık ve dans yetenekleriyle de tanınan *Zutt*lar,[33] bu yönleriyle Ortaçağ eğlence sektörünün de aranılan aktörleri konumundadırlar.

SONUÇ

Çingeneler, kendilerine yöneltilmiş olan olumsuz algıyı hak etmemektedirler. Bugün büyük kısmının fakir insanlardan oluşması, onların işe yaramazlıklarına kesinlikle bağlanamaz. Bu insanlar, Avrupa'ya göç etmedikleri dönemlerde ekonomik ekosistemin bir parçasıydılar. Ancak Avrupa'ya göç ettikten sonra, burada toplum genelince dışlandıkları dönemlerde, özellikle de sanayi devrimi sonucunda geleneksel el sanatlarının kaybolmaya yüz tuttuğu dönemlerde işsiz / yoksul kaldılar ve belli oranda marjinalleştiler.

---

[26] Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 430.

[27] Rûzraverî, *Zeylu Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, neşr. Henry Frederick Amedroz - David S. Margoliouth, Kahire (Şirketu't-Temeddun), 1916, III, s. 349. Büveyhî ordusunda Zutt istihdamı olduğuna dair başka bir kayıt için bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmuri, Beyrut (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî), 1990, I, s. 335.

[28] Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 502, 509.

[29] İbn Ruste, *el-'Alaku'n-Nefîse*, ed. Fuat Sezgin, (*Islamic Geography VIII* içerisinde) Frankfurt, 1992, s. 95.

[30] Maurice Lombart, İslamın *Altın Çağı*, çev. Nezih Uzel, İstanbul, 2002, s. 210.

[31] Bkz. Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 194, 430.

[32] Serahsî, *Mebsût* I-XXX, ed. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul, 2008, XII, s. 278; XV, s. 50, 163. Ayrıca *zutt elbisesi* hakkında bkz. aynı eser, XV, s. 169.

[33] Lombart, İslamın *Altın Çağı*, s. 210.

KAYNAKÇA

- Ansari, A. S. Bazmee, "Zutlar", *DİA*, C: XLIV, s. 514-515, İstanbul, 2013.

- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Fütûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda, Ülkelerin Fetihleri, İstanbul, 2013.

- Cotton, J. S., "Cât", *MEB İA*, C: III, s. 26-27, Eskişehir, 2001.

- Ferrand, Gabriel, "Zott", *MEB İA*, XIII, s. 624, Eskişehir, 2001.

- Firdevsî, Ebu'l-Kâsım Mansûr b. Ali et-Tusî, Şahnâme *I*, çev. Necati Lugal, İstanbul, 2005; Şahnâme *II*, çev. Nimet Yıldırım, İstanbul, 2016.

- İbn Havkâl, Ebu'l-Kâsım Muhammed el-Bağdadî, *Sûretü'l-Arz*, çev. Ramazan Şeşen, İslam Coğrafyası, İstanbul, 2014.

- İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, çev. Murat Ağarı, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, İstanbul, 2008.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail İmâdü'd-dîn İbn Ömer ed-Dımışkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih* 1-14, haz. Mehmet Keskin, İstanbul, 1994.

- İbn Ruste, Ebu Ali Ahmed b. Ömer, *el-'Alaku'n-Nefîse*, ed. Fuat Sezgin, (*Islamic Geography VIII* içerisinde) Frankfurt, 1992.

- İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târih-i Haleb*, çev. Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb min Târih-i Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", *Belgeler*, C: XXI, Dizi: IX, S: 25, s. 563-576, Ankara, 1999.

- İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazâm*, çev. Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazâm Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", *Belgeler*, C: XXVI S: 30, s.1-83, Ankara, 2005.

- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih* 1-10, çev. Ahmet Ağırakça, Abdulkerim Özaydın ve diğ., red. M. Tulun, İstanbul, 2008.

- İstahrî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed Kerhî, *Mesâliku'l-Memâlîk*, çev. Murat Ağarı, Ülkelerin Yolları, İstanbul, 2015.

- Kenrick, Donald, *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*, Historical Dictionaries of Peoples and Cultures No. 7, The Scarecrow Press, 2007.

- Lombart, Maurice, İslamın *Altın Çağı*, çev. Nezih Uzel, İstanbul, 2002.

- Mes'udî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Kitâbu't-Tenbîh ve'l-İşrâf*, neşr. M. J. De Goeje, Leiden, 1894.

- Özdal, Ahmet N., *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*, İstanbul,

2016.

- Özdal, Ahmet N., *Türklerin Savaş Sanatı: Aldatıcı Taktikler & Farklılaşan Stratejiler*, İstanbul, 2008.

- Rûzraverî, Ebu Şucâ Zahiruddîn Muhammed b. Hüseyin, *Zeylu Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, neşr. Henry Frederick Amedroz - David S. Margoliouth, Kahire (Şirketu't-Temeddun), 1916.

- Serahsî, *Mebsût* I-XXX, ed. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul, 2008.

- Taberî, Ebu Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr, *Târih-i Taberî* 1-4, çev. M. Faruk Gürtunca, İstanbul, 2007.

- Tutar, Adem, "Müslüman Arapların Çukurova Yöresindeki Fetih Hareketleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 15, S: 2, s. 1-9, Elazığ, 2010.

- Yakut el-Hamevî, Ebu Abdullah Şehâbeddîn, *Mûcemü'l-Buldân* I-V, thk. Ferîd Abdulazîz Cundî, Beirut (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), t.y.

- Zehebî, Ebu Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslam ve Vefayâtu'l-Meşârîhi ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmuri, Beyrut (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî), 1990.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İşçi Göçünün Çalışma Hayatına Etkisi

Yrd. Doç. Dr. Önder Deniz
Uşak Üniversitesi / Uşak

1. Giriş

18. Yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde tarım dışı çalışma hayatı, zanaat işletmeleri olarak adlandırılan imalathanelerde sürmüştür. İnsan gücü kullanılarak bölgesel ihtiyaçları karşılayacak düzeyde üretim yapan zanaat işletmeleri, ahilik adı verilen bir sistemin içerinde yer almıştır. Temelleri 13. Yüzyıla dayanan ahilik sistemi, esnaf örgütü olmasının yanında çalışma hayatına yönelik hukuk kurallarını da bünyesinde barındırmıştır[1]. Yamak, çırak, kalfa, usta gibi uzmanlaşma ve hiyerarşi sistemi, Osmanlı Devleti'nde vasıflı işgücünün oluşmasında önemli katkı sağlamıştır. İşletmeler sadece üretim veya satış yerleri olmayıp aynı zamanda iş öğretilen teknik okul özelliğine sahip olmuşlardır[2]. Birey, uzun eğitimlerden geçerek ustalığa yükseldiği zaman yardımlaşma ve dayanışma amacıyla kurulan orta sandıktan bir ödenekle dükkan açmasına izin verilirdi. Esnaflığa adım atan yeni usta, bundan böyle çalışma hayatına yeni yamak, çırak ve kalfa yetiştirmek için çaba harcayacaktır. Makineye dayalı üretimin olmadığı bu yapıda, mesleki eğitim ve iş ahlakı çalışma hayatının ana unsurunu oluşturmuştur. Zanaat işletmeleri, ülkede vasıflı işgücü oluşmasında etkili olmuştur[3].

Gedik sisteminin benimsenmesi ve ticaret anlaşmaları, 19. yüzyılda ahilik sistemini ve zanaat işletmelerini olumsuz yönde etkilemiştir[4]. Çeşitli ve ucuz sanayi ürünlerinin Osmanlı topraklarına girmesiyle karşısında zanaat işletmeleri geleneksel üretimini sürdürmüştür[5]. Zanaat işletmelerinde üretilenler, sanayi ürünlerine göre daha pahalı ve çeşit olarak az olması, sanayi ürünlerine talebi artırmıştır. Yurt dışından gelen sanayi ürünlerine talebin fazla olması nedeniyle bir anda Osmanlı Devleti cari açıkla yüz yüze kalmıştır[6]. İktisadi yapıya yön verenler, bu olumsuz durumu önlemek için iki iktisat politikası izleme yoluna gitmişlerdir[7]. Bunlardan birincisi küçük imalathaneler yerine sanayi işletmesi kurulması için destekleme politikaları, ikincisi ise küçük esnafın güçlendirilmesi yönünde çalışmalardır. 17. Yüzyıldan itibaren sanayileşme sürecine giren Avrupa devletlerine karşılık Osmanlı Devleti, 19. Yüzyılın ortalarında devlet eliyle sanayileşme çalışmaları başlatmıştır. Sanayileşme süreci, Kıta Avrupası'ndan iki asır sonra gerçekleştirme düşüncesinin önünde birçok engel bulunmaktaydı.

---

1 Nurettin Öztürk, "Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:7, Kütahya, 2002 , s.43.

2 Fatih Yücel, **Kent Esnaf ve Zanaatkarların Ekonomik Sorunları, Tehditler ve Çözüm Önerileri, Kent Esnaf ve Zanaatkârların Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Yayına Hazırlayan: Kent Araştırmaları Merkezi, Kam Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 2008, s.10.

3 Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Neset Çağatay, **Ahilik Nedir?**, Kültür Bakanlığı Halk Kültürü Daire Başkanlığı Yayınları, No:137, Ankara, 1990.

4 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1971, s.54.

5 Ömer Lütfi Barkan, "Osmnalı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", ***Prof.Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*****,** İÜEFM XL, Cilt: 41Sayı:1-4, İstanbul, 1985, s.39.

6 **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, Hazırlayan: Tevfik Güral, Devlet İstatislik Enstütüsü Yayınları Cilt 5, 1999; 1878 yılından 1894 yılına kadar 35.877.875.292 Guruş ithalat oluşmakta buna karşılık 20.878.888.196 guruş ihracat yapılmaktadır.

7 İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek, Islah-ı Sanayi Komisyonu Olayı", **ODTÜ Gelişim Dergisi**, (Türkiye İktisat Özel Sayısı), Ankara, 1978, s.126.

Yeni buluşların üretime olan etkisi sonucunda oluşan sanayi devrimi, aşama aşama gelişen bir süreç olmuştu. Bilimsel yöntem ve burjuvazi, sanayi devriminin oluşmasında ana etkendi. Nüfus artışı sonucunda oluşan talep artışı fabrika sistemi ile üretim, ucuz ve yoğun üretim yapısını doğmuştur. Buna karşı Osmanlı Devleti topraklarında sanayi devrimini oluşturtan etkenler oluşamamıştı. Ülke toprakları sanayi mallarının üretimi için hammadde bakımından zengin olmasına rağmen buhar makinesinin kullanılmaması ve teknolojide meydana gelen gelişmelerin iktisadi yapıya yansımaması, Osmanlı Devletini, sanayileşme sürecine girmesini engellemiştir.

19. Yüzyılın ilk yarısından itibaren bazen devlet bazen de yabancı sermaye ülke içinde sınırlıda olsa fabrikalar kurmuştur[8]. Kurulan fabrikaların sayısının az olması, sanayinin gerçek anlamda oluşması anlamına gelmekteydi. Buna rağmen Türkiye'de sanayileşmenin ilk dönemi 19. Yüzyıl olarak kabul edilir. 1897 sayımlarına göre ülkede 23.000 üstünde sanayi işletmesi olsa da bunların neredeyse tamamına yakını değirmenler ve küçük iplik atölyelerinden oluşmaktaydı[9]. Fabrikaya dayalı üretim önemli olsa da iktisadi yapısı içerisinde birçok sorun nedeniyle Osmanlı üretimini fabrikalara taşıyamamıştı. Bu durumun birçok nedeni bulunmaktadır. Osmanlı'da ne fabrika kurabilecek güçte bir burjuva sınıfı ne de devletin fabrika kurabilecek iktisadi gücü olmamıştı. Bunun yanda yabancı malları ülkeye rahat girmesini sağlayan gümrük yapısı, yabancı sermayenin fabrika kurmak yerine hammadde üretimi ve hammaddenin taşınmasına yönelik girişimleri, Osmanlı Devleti'nin gerçek anlamda sanayileşmesini engellemiştir.

1897 Sayımlarına Göre Bazı İşletmelerde Çalışan Sayısı[10]

	Müstahdem Amele ve Saire			**Yıllık Ücret**	Çalışma Süresi
Fabrikanın Adı	**Toplam**	**Erkek**	**Kadın**		
Osmanlı kibrit Fabrikası	201	80	121	2 565	290
İzmir Buz Fabrikası	6	6	-	352	180
İstinye Buz Fabrikası	14	14	-	350	150
Yün ve Pamuk İplik Fabrikası	298	97	201	4 470	300
Karamürsel Şarak Fabrikası	164	146	18	3 893	313

20. Yüzyıl Başında Osmanlı Devleti'nin Sanayi İşletmeleri[11]

Sayım Yapılan Bölgeler	**Un Fabrikaları ve Değirmenler**						
	Özet	Toplam	Buharla Hareketli	Diğer Araçlarla Harakeli	Un	İpek	Pamuk
Edirne	3 462	3 427	20	3 407	1	5	29
Aydın	1 506	1 408	25	1 383	-	30	68
Erzurum	2 413	2 413	1	2 412	-	-	-
İşkodra	37	37	-	37	-	-	-
İzmit	186	174	1	173	11	1	-
Beyrut	510	479	13	466	4	-	27
Bitlis	894	894	-	894	-	-	-
Bağdat	95	90	4	86	-	-	5
Biga	90	90	4	86	-	-	-
C. Bahr-ı Sefid	175	133	13	120	-	-	42
Çatalca	26	26	1	25	-	-	-

[8] **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, s.259.
[9] **A.g.e**., s.259.
[10] **A.g.e**., 261.
[11] **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, Derleyen: Halil İnalcık, Şevket Pamuk, D.İ.E. Yayınları, Ankara, 2000, s.262.

Halep	1 005	1 005	8	997	-	-	-
Hudavendigar	53	43	8	35	-	-	10
Diyarbekir	831	831	-	831	-	-	-
Zor	54	54	-	54	-	-	-
Selanik	1 408	1 385	-	1 385	2	3	18
Suriye	284	283	-	283	1	-	-
Sivas	21	20	-	20	-	-	1
Şehr Emaneti	112	104	2	102	1	2	5
Trabzon	2 224	2 215	4	2 211	-	-	9
Kosova	1 482	1 479	1	1 478	-	-	3
Kastamonu	446	455	-	445	-	-	1
Konya	451	450	9	441	-	-	1
Kudüs-ü Şerif	163	163	68	95	-	-	-
Manastır	1 518	1 511	9	1 502	-	-	7
Mamuretülaziz	1 104	1 100	5	1 095	3	-	1
Musul	1 300	1 300	-	1 300	-	-	-
Van	524	524	-	524	-	-	-
Yanya	1 463	1 456	1	1 455	-	-	7
Toplam	**23 873**	**23 539**	**197**	**23 342**	**23**	**41**	**234**

2. Osmanlı Devleti'nde Yabancı İşçi Göçü

2.1. 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Yabancı İşçi Göçü

Osmanlı Devletinin yönetim yapısında yer alanlar ve aydınlar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşmenin önemini anlamalarına rağmen sanayileşmeye yönelik bir politika oluşturmada sıkıntılar yaşamışlardır. Sanayinin temel dinamiğini oluşturan ve gücünü üretimden alan kentli burjuvazi ülkede oluşmaması, sanayileşme politikalarının gerçekleşmemesini sağlamıştır. 19. Yüzyıl Avrupa'da sanayileşme altın çağını yaşarken Osmanlı değişik nedenlerden dolayı sanayileşmeden sürecine girememiştir.

Osmanlı Devleti yabancı devletlerle yaptığı ticaret anlaşmaları doğrultusunda yabancı şirketler ülkenin değişik bölgelerine farklı iş kollarında işletmeler kurmuşlardır. Bankacılık, ulaşım ve hammadde ticareti konusunda kurulan şirketler, 19. Yüzyıldan itibaren Osmanlı iktisadi yapısı içerisinde önemli bir güç haline gelmişlerdir. Ülke içerisindeki yeraltı kaynakları ve tarım ürünleri, yabancı işletmelerinin kontrolündeki demiryolu[12] ve limanlar ile Avrupa fabrikalarını besler duruma gelmiştir[13]. Dönemin ticaret verilerine baktığımızda hammadde ihracı ve nihai mal ithalatı şeklinde süren süreç, cari açık yaratmıştır.

Şirketler Osmanlı toprakları içerisine fabrika kurma yerine bağlı bulunduğu ülkenin topraklarındaki fabrikalara hammadde temini için çalışması bu dönemde iktisadi yapıya büyük zarar vermiştir. Yabancı işletmeler, Osmanlı iktisadi yapısına verdiği bir başka zararda işgücünden kaynaklanmıştır. İşletmeler gerekli uzman işgücünü ülke sınırları dışından ve çoğunlukla bağlı bulunduğu topraklardan getirmeyi tercih etmiştir. Yabancı işletmelerin sayısı artıkça Osmanlı topraklarındaki yabancı işgücü de aynı oranda artmıştır.

Ülkedeki tarım ve zanaat işletmeleri dışındaki işgücünün durumu ise çok karışık bir yapı oluşturmuştur. Yabancı işletmelerin çalıştırdığı yerli ve yabancı işgücü, devletin imar işlerinde zorunlu olarak çalıştırılan yerel halk ve devlet işletmelerinde çalışan askerler, Osmanlıdaki işçi yapısını

[12] Elif Gürsoy, **Uşak Garı ve İstasyon Binaları**, Ege Üniversitesi Basım Evi, İzmir, 2016, 10-11.
[13] Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Donald Quataert, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, Çeviren: Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

oluşturmuştur[14]. Bu yapı içerisinde yabancı işletmelerdeki işçiler, Osmanlı topraklarında en sorunlu yapıyı oluşturmuştur. Yabancı işletmelerdeki devamlı işgücü ve vasıf gereken işgücü genelde Avrupa ülkelerinden gelmiştir[15]. Bununla birlikte geçici ve vasıf gerekmeyen ağır işlerde de yerli işgücü tercih edilmiştir. Yerli işgücü hem daha az ücret alması hem de yabancı işgücünün emrinde çalışması, sosyal yapıda büyük sorunların yaşanmasına neden olmuştur[16]. Osmanlı Devletinde mevcut kanunlarda yabancı işgücü konusunda herhangi bir düzenlemenin olmaması yabancı işgücünün ülke iktisadi yapısında yer almasını sağlamıştır.

Yabancı işgücü Osmanlı Devletinde uzman işgücünün oluşmasını da engellemiştir. Bu dönemde sanayileşmenin dayanağı vasıflı işgücü, yetiştirilmesi ve istihdamı yabancı şirketlerin kontrolünde olmuştur. Sadık Rıfat Paşa bu olumsuz yapıyı kaldırmanın yolunu, "İdare-i Hükümetin Kavaidi Esasiyesi" adlı risalesinde açıkça dile getirmiştir. Osmanlı'da Sadık Rıfat Paşa gibi sanayinin gelişmesinde teknik elemanın önemini açıkça dile getiren başka aydınlarda olmuştur. Osmanlının son dönemine kadar yerli vasıflı iş gücü sıkıntısı Osmanlı iktisadi yapısının önemli sorunları arasında yer almıştır. Bu dönemde sanayi mektepleri gibi vasıflı işgücünü gelişmesine yönelik okullar açılsa da başarılı olunamamıştır[17]. Osmanlı Devleti topraklarına 19. yüzyılın ortalarından itibaren İtalyan, Hırvat, Romen, Avusturyalı, Alman, İngiliz, Macar, Fransız, İspanyol ve İran uyruğundan işçiler ve uzmanlar, çalışmak için gelmişlerdir.

2.2. 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yabancı İşçi Göçü

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yabancı işgücü ülke çalışma hayatının ana unsuru haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde 1897 yılı itibariyle tespit edilen 257 sanayi işletmesinin sadece 200 tanesi Osmanlı tebaasından olmayan kişilerin kurduğu işletmelerden oluşmuş ve bu işletmelerin çoğunda yabancı iş gücü tercih etmiştir. Yabancı işletmeler, yabancı işgücünün Osmanlı topraklarına gelmesindeki ana etken olması, çalışma hayatında önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Türk işçiler, çalışma hayatında değersiz konuma gelmiştir. Vasıf gerekmeyen işler genelde Türk işçiler düşünülür durma gelmiştir[18].

II. Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı sanayileşme ve vasıflı işgücüne sorunu gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda ülkede sanayi kuruluşları sayımı yapılmış ve sanayi bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Sanayi teşvik politikaları ve yabancı ülkelere sanayi eğitimi için eleman gönderilmesi konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde sanayileşme düşüncesi, milli burjuva oluşturulursa gerçekleştirilebileceği düşüncesi oluşmuştur. Bu düşünce Dünya Savaşının patlak vermesi ve Kapitülasyonlar nedeniyle başarıya ulaşamamıştır ve Osmanlı Devleti'nin son yılları yabancı sermaye ve işgücünün kontrolünde geçmiştir.

3. Türkiye'de Yabancı İşçi Göçü

3.1. Cumhuriyet'in ilk Yılları Yabancı İşçi Göçü

Anadolu toprakları, Cumhuriyet'in ilanına kadar yaşanan savaşlar ile birçok yıkıma maruz kalmıştır. Anadolu işgali yıllarında yabancı işletmeler, ya üretimine son vermiş ya da kapanmak zorunda kalmıştır. Milli Mücadelenin ardından Anadolu'nun her anlamda yeniden imarı için çalışmalar hemen başlamıştır. Bu düşünce doğrultusunda ilk yapılan çalışma, durum tespiti yapmak için İzmir'de Cumhuriyet'in ilanından önce bir iktisat kongresi düzenlemek olmuştur. İktisadi hayatta yer alan çok farklı grupların katıldığı kongrede işçilerde temsil edilmiştir. İşçi grupları, her zaman toplumsal hayatın en fazla ezilen

[14] Zafer Toprak, "Tanzimat'ta Osmanlı Sanayi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1345

[15] Özkan Keskin, "Osmanlı Devletinde Yabancı Maden Mühendislerin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı 11, Yıl 2007, s.82.

[16] Kuvvet Lordoğlu, "Çalışma ve Toplum", **DİSK Birleşik Metal İş Sendikası Ekonomi ve Hukuk Dergisi**, Sayı.19, Ankara, 2008/4, s.14. Ayrıca bakınız: Taner Timur, **Türk Devrim ve Sonrası**, İmge yayınları, Ankara, 2001, s.130.

[17] Mehmet Ali Yıldırım, "II. Meşrutiyet Devrinde Vilayet Sanayi Mekteplerini Yeniden Yapılandırma Girişimleri: Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı", Tarih Araştırmaları Dergisi", Cilt: 31 Sayı: 52,2012, s.168.

[18] Dimitır Şişmanov, **Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih 1908-1950**, Belge Yayınları, İstanbul, 1978, s. 23.

kesimi olmuştur. Bu durum iktisat kongresinde işçilerin isteklerine yansımıştır. Çalışma koşullarından ücretlere kadar birçok sorunla mücadele etmek zorunda kalan işçiler, yabancı işçiler karşısında da ezilmek zorunda bırakıldıklarını, kongrede dile getirmişlerdir. Yabancı ülkelerden Osmanlı topraklarına gelen işgücüne karşı kongreye katılan işçiler, milli mücadeleyi veren kadrodan bazı taleplerde bulunmuşlardır. Bu talepler;

- İstanbul Umum Amele Birliği'nin İktisat Kongresine sunduğu raporun İstanbul amele sınıfının istekleri[19]: 5. Maddesi: *"Memleketimizde açılacak bütün işleri hakim ve emin unsur olan Türk erbab-ı say ve sanatına vermek ve mevcut müessesat-ı ecnebiyeyi memleketimizin tealisinden ziyade sukutuna temenni eden unsurlardan tathir etmer."*

- Amele Sınıfının İktisat Kongresine teklif ettiği esasları[20]: *Madde 1: Amele namiyle hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı say ve amele bundan böyle işçi denilmesi. 6. Maddesi: "Ecnebi İşçi istihdamına ihtiyaç hasıl olursa, bunların Türk işçilerinin tabi olacakları şerait dahilinde çalıştırılmaları lazımdır." ve son olarak İşçi grubunun iktisadi esaslarının 26. Maddesi: "Memlekette açılacak bütün işçilerin Türk erbab-ı say ve ameline tahsisi."*

İzmir'de yapılan iktisat kongresi, yabancı ülkeden gelen işçilerin Türk işçilere göre daha fazla tercih edildiğini bir kez daha göstermiştir. Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri için Anadolu sadece sanayi ürünleri için hammadde kaynağı değildi ayrıca iyi bir iş sahası olmuştur.

Anadolu'nun imarı için planlanan Chester Projesi, kapsamında yabancı şirketlere verilen imtiyazlar kapsamında çok sayıda yabancı şirket Anadolu'da işletme açmıştır[21]. Bu işletmeler, uzman iş gücünü aynı Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi yabancı ülkeden getirmeyi tercih etmiştir. Bazı ülkeler, Chester Projesi kapsamında kendi şirketlerinin işçilerini, Anadolu'ya siyasi nüfus etmenin yolu olarak görmüşlerdir[22]. 20'li yıllarda yabancı şirketlerin kurulması, Anadolu'daki yabancı işgücünü devam ettirmiştir.

1927 Yılı Sayımlarına Göre Cinsiyete ve Unvana Göre Çalışma Hayatı[23]

Unvan	Cinsiyet	Uyruk	Miktar
Patron	Erkek	Yabancı	602
		Türk	10 118
		Toplam	10 786
	Kadın	Yabancı	40
		Türk	115
		Toplam	155
Memur	Erkek	Yabancı	684
		Türk	5 524
		Toplam	6 208
	Kadın	Yabancı	18
		Türk	1 591
		Toplam	1 609

[19] A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, 2. Basım, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s. 165.

[20] İktisat Esaslarımız, Eser No: 1936.1381, A.K.250, 1923, s.46,47,50.

[21] A. Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Sermaye Piyasa Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.

[22] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon No:30 10 0 0, Kutu No: 10, Dosya No: 653, Anadolu Ajansının, 1923 Haziran ayında geçtiği haber: " A.A. Roma'dan 12 tarihiyle mürtediğ posta buyruluyor. Chester imtiyazının mümkün olduğu Umur-i Nafianın icrasında şarklı amele yerine İtalyan amelesi istihdamı hakkında İtalyan matbuatı ahrar ediyor. Bu suretle İtalyanların fazla nüfus için Anadolu'ya mesalihane bir halul-i imkanı hazırlanacaktır. On iki adaya dahi İtalyan muhacirlerin sevki mensurdur.

[23] İstatistik Yıllığı, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1929, s.139.

14 Yaşından Küçük Amele	Erkek	Yabancı	70
		Türk	14 507
		Toplam	14 577
	Kadın	Yabancı	33
		Türk	8 074
		Toplam	8 107
14 Yaşından Büyük Amele	Erkek	Yabancı	171
		Türk	94 740
		Toplam	94 911
	Kadın	Yabancı	73
		Türk	29 460
		Toplam	29 533
Sayıma Tabi İşletme Sayısı: 13 683		**Genel Toplam**	165 886

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı işçi sayısı genel işçi sayısına göre az olmasına karşılık işsizliğin önemli bir sorun olduğu bir dönemde her işçi önemli olmuştur. Bu durum karşısında dönemin Isparta milletvekili İbrahim Bey, Riyaset-i Celileye; yabancı şirketlerin Ankara'da yaptığı işlerde yabancı işçi çalıştırılmasının yerine işsizliği önlemek için Türk işçisinin çalıştırılması gerektiği yolunda bir dilekçe vermiştir[24]. Ayrıca bu dönemde zorunlu olmadıkça Türk işçisi çalıştırılması için tavsiye niteliğinde bir kararname yayınlanmıştır[25]. Yabancı işçi çalıştırılmasına yönelik doğrudan yasaklayıcı bir kanun olmaması nedeniyle yabancı işçi sorunu Osmanlı'da olduğu gibi devam etmiştir.

3.2. Devletçilik Yıllarında Yabancı İşçi Göçü

Türkiye'de çalışma hayatında yapısal değişiklerin en fazla yaşandığı dönem devletçilik uygulamalarının başladığı 30'lu yıllardır. Devlet eliyle planlı yapılan sanayileşme girişimleri ülkedeki çalışma hayatında büyük değişiklik yaratmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan halkın refah ve mutluluğu ön planda tutularak uygulamaya konulan devletçilik uygulamaları, Anadolu'nun genelinde birçok iş sahası oluşturmuştur. 30'lu yıllar ayrıca Dünya ekonomik buhranının etkilerinin en fazla yaşandığı yıllar olmuştur. Buna bağlı olarak çalışma hayatı da buhrandan etkilenmiş ve sektörlere göre işsizlik sayısı artmıştır[26].

1932 yılında devletçiliğin artık iktisadi politika halini almaya başlaması ile birlikte *"Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun"* yürürlüğe girmiştir[27]. Osmanlı Devleti'nin son döneminden cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geçen sürede Anadolu'da çok sayıda yabancı işçi çalışmıştır. Bu kanunla artık tamamen işverenin inisiyatifine bırakılmış olan yabancı işçi çalıştırma yapısı son bulmuştur. Türk çalışma hayatını doğrudan etkileyen, "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanunun özelliğine baktığımızda birinci maddesinin kanunu özetlediğini görmekteyiz[28]:

Madde 1: Madde 1 - Türkiye Cumhuriyeti dâhilin de aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler münhasıran Türk vatandaşları tarafından yapılır. Bu sanat ve hizmetlerin Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması memnudur. A) Ayak satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; mürettiplik; simsarlık; elbise, kasket ve kundura imalciliği; borsalarda mubayaacılık; Devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri, umumi nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimi ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; alelumum amelelik; her türlü müesseselerle ticarethane,

[24] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon No:30 10 0 0, Kutu No:8, Dosya No:46, Sıra No:8.
[25] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon No: 30 18 1 1 Kutu No:18, Dosya No:21, Sıra No:6.
[26] İstatistik Göstergeler, 1923-2008, TUİK Yayınları, Anakara, 2009, s.168.
[27] **Resmi Gazete,** 16.06.1932, Sayı:2126.
[28] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre.4, İçtima.1, Cilt.9,TBMM Matbaası, Ankara, 1932, s.125

apartman; han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşçılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dandiğ ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servant); bar oyunculuğu ve şarkıcılığı.B*) Baytarlık ve kimyagerlik*

Kanunun yasalaştığı ve uygulanmaya konulduğu 30'lu yıllarda yabancı işçiler ancak en üst makam tarafından verilen özel izinlerle devlet işletmelerinde çalışabilmişlerdir[29]. Kanuna genel hatlarıyla bakıldığında, dünya ekonomik buhranı sebebiyle ülkede ortaya çıkan yoğun işsizliği önlemeye yönelik bir düzenleme olduğunu söyleyebiliriz[30]. Bunun yanında kanun, ülkedeki çalışma hayatının millileşmesine de olanak sağlamıştır. İleriki dönemlerde, devlet ve özel işletmelerde Atatürk'ün hedeflediği doğrultuda Türk işçisi ve mühendisi üretimin ana unsuru olacaktır[31].

4. Sonuç

Baltalimanı semtinde, 16 Ağustos 1838 tarihinde imzalan ticaret antlaşması, Osmanlı Devleti topraklarında birçok sosyoekonomik değişime yol açmıştır. Değişim, yabancı işletmelerin hızlı bir şekilde ülke iktisadi yapısında söz sahibi olmalarından kaynaklanmıştır. Kaliteli hammadde kaynakları, serbest ticaret olanakları ve Avrupa kıtasına yakınlığından dolayı Osmanlı, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalı şirketler için cazip bir pazar olmuştur. Geleneksel üretimini sürdürüldüğü bir dönemde her anlamada rahat bir hareket alanı bulan şirketler, ülkedeki işgücü yapısına da yön vermişlerdir. Şirketler bağlı bulundukları ülkelerden uzman işgücü getirmesi, çalışma hayatında birçok değişikliğe neden olmuştur. Osmanlıda yabancı işgücü konusunda herhangi bir kısıtlayıcı kanun olmaması, Anadolu toprakları yabancı işçi göçü almasına neden olmuştur.

Yabancı işçiler çoğunlukla yabancı işletmelerin tercihleri doğrultusunda istihdam edilmeleri, yerli işgücünü vasıfsız hala getirmiştir. Yabancı işletmeler sadece vasıf gerekmeyen veya ucuz işçi gerektiğinde yerli işgücü tercih etmesi, ülkede çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. 19. Yüzyılda hangi ülkeden gelirse gelsin yabancı işgücü "işçi", Osmanlı tebaasından olan genelde Türk ve Müslüman oluşan işgücü "amele" lakabıyla adlandırılmaya başlanmıştır. Geleneksel üretim yapan zanaat işletmelerinde yamak, çırak, kalfa ve usta olarak adlandırılan yerli işgücü dışa bağlı sanayileşme sürecinde yabancı şirketlerin gözünde değersiz bir görünüm kazanmıştır. Ahilik kültüründe üretim unsurları içinde yer alan bireylere verilen değer, tamamen unutulmuştur.

Yabancı işgücü, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı işletmelere verilen imtiyazlar nedeniyle önemini korumuştur. Bu duruma ülkenin iktisadi yapısına yön verenler pek sıcak bakmasa da tam anlamıyla müdahalede bulunamamışlardır. 30'lu yıllar ekonomik buhran ve devletçilik politikası Türkiye'deki yabancı işçi hegemonyasına son vermiştir. Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanunun ile Anadolu'daki yabancı işçi yapısı son bulmuştur.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No:30 10 0 0, Kutu No: 10, Dosya No: 653.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No:30 10 0 0, Kutu No:8, Dosya No:46, Sıra No:8.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 30 18 1 1 Kutu No:18, Dosya No:21, Sıra No:6.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Yer No: 83.34..11, Fon Kodu: 30 18 1 2 Dosya: 243-313 Sayı : 86312.

Barkan, Ömer Lütfi; "Osmnalı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", Prof.Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, İÜEFM XL, Cilt: 41Sayı:1-4, İstanbul, 1985.

Berkes, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınları, Ankara, 1971.

[29] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri**, Yer No: 83.34..11, Fon Kodu: 30 18 1 2 Dosya: 243-313 Sayı : 86312/ .

[30] Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi Bilgi Yayınları**, Ankara, 1991, s.90.

[31] A. Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı**, TTK Yayınları, Ankara 1972, s.39-47.

Çağatay, Neset; Ahilik Nedir?, Kültür Bakanlığı Halk Kültürü Daire Başkanlığı Yayınları, No:137, Ankara, 1990.

Gürsoy, Elif; Uşak Garı ve İstasyon Binaları, Ege Üniversitesi Basım Evi, İzmir, 2016.

İktisat Esaslarımız, Eser No: 1936.1381, A.K.250, 1923.

İnan, A. Afet; Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, TTK Yayınları, Ankara 1972.

İstatistik Göstergeler, 1923-2008, TUİK Yayınları, Anakara, 2009.

İstatistik Yıllığı, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1929.

Keskin, Özkan; "Osmanlı Devletinde Yabancı Maden Mühendislerin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı 11, Yıl 2007.

Lordoğlu, Kuvvet; "Çalışma ve Toplum", DİSK Birleşik Metal İş Sendikası Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Sayı.19, Ankara, 2008/4.

Ortaylı, İlber; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek, Islah-ı Sanayi Komisyonu Olayı", ODTÜ Gelişim Dergisi, (Türkiye İktisat Özel Sayısı), Ankara, 1978.

Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Derleyen: Halil İnalcık, Şevket Pamuk, D.İ.E. Yayınları, Ankara, 2000.

Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, Hazırlayan: Tevfik Güral, Devlet İstatislik Enstütüsü Yayınları Cilt 5, 1999.

Ökçün, A. Gündüz; 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Sermaye Piyasa Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.

Ökçün, A. Gündüz; Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, 2. Basım, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.

Öztürk, Nurettin; "Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:7, Kütahya, 2002.

Quataert, Donald; Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, Çeviren: Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Resmi Gazete, 16.06.1932, Sayı:2126.

Şişmanov, Dimitır; Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih 1908-1950, Belge Yayınları, İstanbul, 1978.

Talas, Cahit; Türkiye'nin Açıklamaları Sosyal Politika Tarihi Bilgi Yayınları, Ankara, 1991.

Timur, Taner; Türk Devrim ve Sonrası, İmge yayınları, Ankara, 2001.

Toprak, Zafer; "Tanzimat'ta Osmanlı Sanayi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Yıldırım, Mehmet Ali; "II. Meşrutiyet Devrinde Vilayet Sanayi Mekteplerini Yeniden Yapılandırma Girişimleri: Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı", Tarih Araştırmaları Dergisi", Cilt: 31 Sayı: 52, 2012.

Yücel, Fatih; Kent Esnaf ve Zanaatkarların Ekonomik Sorunları, Tehditler ve Çözüm Önerileri, Kent Esnaf ve Zanaatkârların Sorunları ve Çözüm Önerileri, Yayına Hazırlayan: Kent Araştırmaları Merkezi, Kam Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 2008.

Beyaz Rusların Gelişi

Prof. Dr. Sabit Duman
İnönü Üniversitesi / Malatya

Bolşevik devriminden kaçan binlerce Rus Karadeniz üzerinden İstanbul'a gelmeye başladı. Birinci Dünya Savaşı devam ederken 1917 yılında Rusya'da Bolşevikler iktidar geldikten kısa bir süre sonra Çarlık yanlıları ile savaşa tutuştu. İç savaş sonunda Çarlık yanlısı Ruslar Beyaz ordunun yenilgiye uğramasıyla Rusya'yı terk etmek zorunda kaldılar. 7 Şubat 1920'de Odesa'nın Bolşeviklerin eline geçip, Mart ayında Novorosisk'in boşaltılmasından sonra kaçış hızlanmıştı. Mütarekeden sonra İstanbul'da bulunan işgal kuvvetleri kenti tam bir kozmopolit kimliğe büründürmüştü. İlk Rus dalgası geldiğinde kentte her türlü milletten insan görmek mümkündü. On binlerce aç, hasta ve her şeyden yoksun insanlar, birkaç hafta içinde kendilerini kabul edecek topraklarını arayışı içindeydiler. Karadeniz ve Azak Denizi'ndeki limanlardan gemilere binmişlerdi: çözülme, birkaç ay sonra General Vrangel'in Kınm'daki yenilgisi ile daha dramatik bir hal alacaktı. 14 Kasım 1920'de bütün bir ordunun, son derece acıklı koşullarda sürgünün yolunu tuttuğu görülecektir. Ayrılanlar sadece, karşı-devrimci ordularda görev almış erkekler değildi. Onların peşinden sivil halk da kaçıyordu[1]. Bolşeviklere karşı savaşan Wrangel ordusuna bağlı askerler ve siviller yüzlerce gemiyle, 22–23 Kasım 1920 tarihleri arasında İstanbul ve çevre illere gelmek üzere Türkiye'ye doğru yola çıktılar. İstanbul'a Rusların gelmesi kentteki yaşam koşullarını olumsuz etkiledi[2]. Büyük sayıda Rus mültecinin gelmesi kentin kaldıramayacağı problemlere yol açtı. Rus göçmenlerinden bir kısmı Türkiye'ye gelerek sultanların masalsı kenti olarak gördükleri İstanbul'a yerleşti. Beyaz Ruslar birçok Türk romanlarına konu olmuştur. Aristokratların Rusya'yı terk etmesi yeni kurulan Bolşevik iktidarı açısından da önemli bir kayıp olmuştur.

Beyaz Ruslar İstanbul'a geldiklerinde kendilerine Haraşo kelimesi kullanıldı. Bu Rusça'da iyi, güzel anlamına gelmekte idi. Haraşo aynı zamanda gece hayatında boy gösteren güzel Rus kadınları için kullanılmaktaydı[3]. İstanbul bu dönemde dinamik bir nüfus yapısına sahipti. İstanbul savaş sırasında büyük bir ekonomik çıkmaza girmişti. Şeker fiyatları anormal bir şekilde artmış, temel gıda maddeleri bulunmaz olmuştu. Ev kiraları oldukça yükselmişti. Kış aylarında ısınmak için kömür ve odun bulunamıyordu[4]. Bir taraftan Türkler İstanbul'u terk ederek işgal altında bulunmayan Anadolu şehirlerine göç ederken, diğer taraftan da çok sayıda mülteci İstanbul'a sığınıyordu. İşgalci müttefik askerileri kentin her yerinde kendilerini gösteriyorlardı. İstanbul'a göç edenler arasında İstanbul ve halkını en çok etkileyenler Rus göçmenleri oldu. Kırım'dan ayrılanların ve taşıma araçlarının sayısı Rus verilerine göre, 126 taşıma aracı ve 135.000 kişiden oluşmaktaydı. Bunun 70.000'i asker geri kalanı sivildi. Bu sayıyı 200 000 olarak verenlere de rastlanmaktadır. İstanbul'un çeşitli yerlerinde kurulan yardım merkezlerinden Rus göçmenlere yiyecek ve giyecek yardımı yapılmakta idi. Türk Kızılay cemiyeti kışın soğukta üşüyen insanlara yardım için "Battaniye Kampanyası" düzenledi. Türk halkından temin edilen battaniyeler Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde depolanarak, ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştı. Düzenlenen battaniye kampanyasında 1921 kışında binlerce Beyaz Rus'a yün battaniye sağlanmış, sağlık sorunlarının çözümü

1 Ed. StefanosYerasimos, İstanbul 1914-1923, İstanbul, 1992, s,178

2 EnrenstHemingway'in 1920'lerde İstanbul hakkında olumsuz gözlemleri vardı. Ernest Hewingway, İşgal İstanbulu ve İki dünya savaşından Mektuplar, İstanbul, 1970, s.18

3 Reşad Ekrem Koçu, "Beyaz Ruslar", İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul 1961, V, s. 2624– 262

4 Ed. S. Yerasimos, İstanbul 1914-1923, s.81

için de çeşitli fonlar oluşturulmuştu.[5]

Beyaz Rusların kente ani ve yoğun baskını, bu yeni nüfus derin bir demografik dengesizlik gösterdiği için, yerel yöneticileri ve asayiş işini üstlenmiş işgal kuvvetlerini daha fazla uğraştıracaktı. Galata her milletten insanın görüldüğü bir yerdi[6]. Denikin ve Vrangel ordularının kalıntıları olan sığınmacıların büyük çoğunluğunu bekar erkekler oluşturmakta idi. Kaçışlarında onlara eşlik eden kadınlar erkeklerden daha azdı. 80 Beyaz Rus derneğinin konfederasyonu olan Rus Komitesi tarafından 1922 Kasımı'nda yürütülen bir soruşturmaya göre, bu dönemde İstanbul'da kayıtlı- 28.000 sığınmacı vardı. Bu kitle içinde yetişkin erkeklerin sayısı 20.000'e ulaşırken, yetişkin kadınların sayısı 6.000 kadardı[7]. İki cins arasındaki bu önemli dengesizlik, birçok sorun yaratıyordu. Her şeyden önce, yanlarında bir bayan arkadaş olmadığı için, erkeklerin büyük çoğunluğu derin bir cinsel yoksunluk duygusu içinde yaşıyordu. Bu durum her türlü sapıklığa, ahlak dışı mesleğe, saldırgan gerginliklere yolu açıyordu. Bu gerginlikler özellikle Vrangel'in askerlerinin yerleştirildiği kamplarda kendisini hissettiriyordu. Kavgalar, komplolar, düellolar, bu kadar şiddete nasıl hakim olacaklarını bir türlü kestiremeyen müttefik güvenlik güçlerinin büyük ürküntüsü içinde, günlük hayatın bir parçasını oluşturuyordu. Bir o kadar kaygı verici olan bir şey de, çoğunlukla derme-çatma barakalara yerleştirilen bütün bu bekar insanların bulundukları ülkenin kültürünü özümsemeye yatkın olmayan bir kitle oluşturmalarıydı. Nerede olurlarsa olsunlar, kendilerini geçici yabancılar gibi hissediyorlardı. Kutsal Rusya her zaman için vatanları olmaya devam edecekti. Rusya ağızlarından düşmüyordu ve er-geç oraya döneceklerine inanıyorlardı. Eşinden, ailesinden, maddi ve duygusal bağlardan yoksun Beyaz Rus, ruh hali dengesiz, yeni maceralara atılmaya hazır, bunalıma ve ruhi karışıklıklara teslim olmaya hazır, nihayet kederini en çılgın eğlencelerde ya da alkolizmin, uyuşturucu kullanımının çukurunda boğmaya hazır bir varlıktı. İstanbul'un ruhsal bakımdan kırılgan beyaz Rus kitlesi fiziksel açıdan belki, daha da kırılgandı. Sığınmacıların büyük bölümü, savaş ve açlığın yıprattığı, Kızılordu birliklerine karşı son savaşta almış oldukları yaralardan dolayı güçsüz düşen, hayatın güçlüklerince örselenmiş, içkinin, uyuşturucuların kemirdiği erken yaşlanmış erkeklerdi. Rusların çoğu Boğaziçi'nin kıyılarına hasta, kimi zaman da yaşamının son döneminde ulaşmıştı. Bu koşullar altında, kentteki ve çevredeki kampları kasıp kavuran salgın hastalıklara nasıl göğüs gerilebilirdi? Rusya'dan kaçıp yeni bir ülkeye sığınmaları sorunların sona ermesi demek değildi. Bilmedikleri bir kentte yeni bir hayata yelken açıyorlardı.

Fransız Yüksek Komiserliği tarafından 1920 Aralık'ında, göçün en yoğun olduğu noktada düzenlenen sağlık bilançosu yürek paralayıcıydı. 7000 sığınmacı acil olarak hastaneye kaldırılmış, banliyölerde, sahra hastanelerinin kurulması gerekmiş, kentin sanatoryumları tam kapasiteyle çalışmıştı. Grip, tifo ateşi, tifüs kamplarda paniğe yol açıyordu. Sadece aralık ayında, 504 tifo ve 856 tifüs vakası kaydedilmişti. Yayılmasının engellenmesi daha güç olan kolera, yüz kadar kurban almıştı.

Rusların varlığı özellikle Beyoğlu'nda daha çok hissediliyordu. Rusça her yerde konuşuluyordu. Mülteciler için hayat kolay değildi. Her şeylerini bırakıp yeni bir ülkeye gelmişlerdi. Gelenlerin yeni bir ülkeye alışması, hayata tutunması gerekliydi. Yolculukları zor şartlarda olduğundan saçlarını kısaca kestirmişlerdi. Kimileri başlarına tülbent sarması İstanbul'da yeni bir moda başlatmıştı. Ruslar son modayı İstanbul'a beraberlerinde getirdi[8]. Rus başı adıyla kısa kesilmiş saç İstanbullu kadınlar arasında yayılmaya başladı. Kadınlar Rusların rengarenk giysilerini taklit ediyordu[9]. Rus kadınlarının saç modelleri İstanbullu kadınları etkiledi. Rus kadınlarını giydiği ipek çorapları görenler şaşırıyordu. Bir dönem II. Abdülhamid'e karşı modanın simgesi olan çarşaf demode oluyordu. Osmanlı kadını çarşafa olan tavrını bu şekilde ifade ediyordu. Çarşaf ismen kalkmasa bile Batı giysilerinden fark edilmeyecek şekilde değişime uğruyordu.

Rus göçmenlerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için işe ihtiyaçları vardı. Bunların bir kısmı eğitimli olup aristokrat kökene sahipti. Daha alt tabakaya mensup Ruslar çoktan değişik işlerde çalışmaya başlamışlardı. Aralarında marangoz, duvarcı ustası, demirci, terzi, bahçıvan, sekreter, muhasebeci,

---

5 Jack Delon, Beyoğlunda Beyaz Ruslar, 2003, s.16

6 E. Hewingway, İşgal İstanbulu ve İki dünya savaşından Mektuplar, s.19

7 Ed.S. İstanbul 1914-1923, İstanbul, s.179

8 J. Deleon, Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar, s.32

9 Ed. Clarence Richard Johnson, İstanbul 1920, İstanbul, 1965, s.x ; Baran, A. T., "Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı" http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/mutareke-doneminde-istanbuldaki-rus-multeicilerin-yasami

daktilo, steno olanların yanı sıra lokanta ve gece kulübü işletenler, aşçılık ve garsonluk yapanlar, dansçı ve şarkıcılar, fotoğrafçılar, ressamlar ve müzisyenler bulunmaktadır[10]. Beyaz Ruslar İstanbul'un sosyal hayatını renklendirmeye başlamışlardı. 1919 yılı ilkbaharında ilk dalga olarak gelen içlerinde zengin Ruslar oldukça fazla idi. Ruslar birkaç hafta içinde İstanbul eğlence ve gece hayatında yerlerini aldılar. Eğlenceye düşkünlükleri ile bilinen Rusların bu davranışı Türk basınında bazı gazetelerde olumlu ve olumsuz yorumlara rastlamak mümkündü[11]. Rus nüfusun fazla olduğu yerlerde, hamam böceği yarışlarından sahte taş satımına, üzerindeki kıyafetten hayır kurumlarınca verilen yardımına, Rus Devletinin Tarihi kitabından Puşkin'in eserlerine dek, daha kötüsü hamallıktan fahişeliğe, her şeyin alınıp satıldığı, pazarlandığı bir dünya vardı. Bunların arasında altın diye sattığı bakır yüzük, pırlanta diye sattığı cam taşlar için Türklerden dayak yiyenler de yok değildi. Taksim meydanına toplanan bu topluluk para kazanmak için akıl almaz şeyler uyduruyor ve uyguluyordu. Tünel'e yakın yerde Rusya'dan getirilen Rus toprakları üzerinde inşa edilmiş Rus konsolosluğu bulunmaktaydı[12]. Mütareke döneminde yeni açılan barlar çok geçmeden huzurun ve asayişin bozulmasına neden oldu. İnsanlar Galata'nın meyhaneleri terk edip barlara gitmeye başladı. Buralarda bira ve diğer alkollü içki servisi yapılmaktaydı. Bu gibi yerler hemen hemen her semtte vardı. Her türlü insanı görmek mümkündü. Kadıköy, Moda gibi yerlerdeki Rus lokantalarında kadınlar garsonluk yapmaktaydı. Bar gibi yerlerin çoğalması içki tüketiminin artmasına yol açarken, Beyoğlu farklı bir kimliğe dönüşmeye başladı. Lokanta, konser, kabare ve kumarhane işleri Rusların eline geçti. Beyaz Rus kadınlar kısa süre içinde İstanbul'da tanındı. Çok geçmeden uçarı, kolay kadınlar olarak ünlendiler. Yapıları geleneksel Osmanlı kadını ile farklı idi. Yeni zenginlerin, levantenlerin, müttefik subayların kollarında özellikle göze çarpanlar, onlardır. En az şanslı olanları, Galata'nın ya da Pera'nın lokantalarında, barlarında ya da kafelerinde garson olarak bir araya gelirler. Kadınların halka açık yerlerde hizmet etmeleri İstanbul· için bir yenilikti[13]. İstanbul'a gelen Ruslar için eğlence bir yaşam tarzı idi. Giderek daha kozmopolit bir yapıya bürünen İstanbul'un sosyal hayatına Ruslar renk katmakta idi. İstanbul'un eğlence ve yemek kültürü üzerinde Rus mülteciler tartışmasız büyük bir etki yaratmışlardır. Rejans, Türkuaz, Ayaspaşa Rus Lokantası, Garden Bar, Moscovite, George Carpitch, Medved, Splendid, Cherezade, Novotny Otel, Kievski, Kit-Kat Baar ve Restoran, Dulber Restoran, Sarmatov, Dore, Petrogard, Nisuaz ve Ankara Pastanesi gibi mekanları Ruslar açmıştı. İngiliz ve Fransız askerlerinin Çiçek satan Rus kızlarının Çiçek Pasajına sığınmaları sonucu açılan Çiçek Pasajı gibi çok sayıda gerek dönemi içinde etkili olmuş, gerekse daha sonraki yıllarda günümüze kadar iz bırakmış çok sayıda lokanta ve bar İstanbul hayatına renk katmıştır[14].Ayrıca yeni gelenlere Türkler hiçbir düşmanlık göstermeyerek gerekli konukseverliği gösteriyorlardı.

Rusların gelmesi ile İstanbul'da kumar yaygınlaştı. Bu durum ister istemez fuhuş sektörünü canlandırdı. Ruslar İstanbul'a gelince kentin mahrum olduğu eğlence yerlerini açmak oldu. Kentin ekonomik yaşantısında giderek etkileyen Rusların hesapsız para harcaması piyasada fiyat artışına neden oldu. Ruslar İstanbul'a çabuk adapte olmayı başardı[15]. Bu dönemde sinema ve tiyatro yaygınlaşmaya başladı. Yaklaşık 40'a yakın sinema salonu olup sahipleri yabancılardı. Tiyatroda Müslüman kadınların oynaması yasaktı. Rus baletler, balerinler, opera ve operet sanatkârları, artist ve aktrislerin sergilediği eserler şehirde buna alışık olmayan halkı bir hayli etkilemiştir.

İstanbullularının anılarını süsleyen bütün o barlara, lokantalara, gece kulüplerine, şarkılı, danslı kafelere, o eğlence yerlerine gelince; Beyaz Rusların gelişiyle birlikte, kente boydan boya yayılmakta gecikmemişlerdi. Lokanta ve kafe gibi yerlerde Rus bayan garsonların servisleri, hizmetleri son derece zarifti. Lokanta ve kafelerde o güne kadar bayanların hizmet vermesi görülmemişti. Bu durum, İstanbul için büyük bir yenilikti. Beyaz Rus mültecilerden Nikolay Çebişev de daha sonra yazdığı anılarında, hizmet sektöründe çalışan kadınlar arasında beş dil bilen kişiler olduğunu ifade ederek, bir restoranda kendisine hizmet etmiş bir kadının yüksek lisans yapmış olduğunu belirtmişti[16]. Vasiliy Şulgin'in

[10] J. Deleon, Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar, s.27; Bilge Criss, İşgal Altında İstanbul, 1918-1923, s.54

[11] İkdam, 25 Nisan 1919

[12] Üçgül., Sevinç-Erinç., Erdem, "Rus Göçmenlerin İstanbul Yolculuğu", s.3295 (http://www.ayk.gov.tr/)

[13] Ed.S.Yerasimos, İstanbul 1914-1923, s.88

[14] Baran., Tülay Alim, "Mütareke Döneminde Rus Mültecilerinin Yaşamı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006,Sayı 64-65-66, s. 72

[15] Türkan Olcay, "İstanbul'da Beyaz Rusların İzleri", 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler, I, Konya 2012, s. 880.

[16] Cemal Kutay, "47 yıl önce İstanbul'da mülteci Beyaz Ruslar", Tarih Konuşuyor, c.7, sayı: 46, Eylül 1967, s. 341

anılarında da İstanbul'daki mülteciler arasında okuryazar olmayanların oranının çok düşük olduğu, mültecilerin Rusya'nın aydın tabakasını oluşturdukları ifade edilmişti. Yine Rus mültecilerinden olan ve Rusya'da "Mizah Kralı" olarak bilinen Averçenko, İstanbul'u ve Beyaz Rusları konu alan birçok öykü kaleme almıştı. Bu öykülerden birinde şu ifadeleri kullanmıştır: "Nezih Rus Cemiyeti, küçük bir pavyonda bulunabilir. Çünkü hizmetçi tatlı bayan, bir kontestir. Kapıcı ise Bestujev Enstitüsü'nün eski profesörüdür. Vestiyerde duran kişiyi albay olarak tahmin etmek yanlış olur, çünkü o bir generaldir.[17]" Ama lüks sefaletle yanyana gidiyordu; görkemli tuvaletlerin ve elmas gerdanlıkların altında, yırtık pırtık giysiler vardı; şenlik, açlık ve ölümle hep iç içeydi. İşte bir başka tanıklık; Karl Marx'ın torunu Magdaleine Marx-Paz 1921 'de İstanbul'a geldiğinde, Pera gecelerini aydınlatan onlarca ışıklı tabelayı görmezlikten gelmedi; bununla birlikte Humanite'de yayınlanan uzun uzun mektuplaşmalara inanmak gerekirse, onu özellikle sarsan sığınmacıların ahlaksal ve fiziksel çöküntüleri olmuştu[18]. Birçok başka gözlemcinin kaleminden çıkan yazılarda olduğu gibi onun yazılarında da göçün trajedisi, şehvete ve bıktırıcı eğlence sahnelerine ağır basar.

Bar işi ile uğraşmayanlar da vardı. İstanbul'un çevresindeki köylerde çiftçilik yapanlar da vardır. Sermayesi olanlar özellikle Büyükdere ve Kanlıca sırtlarında arazi kiralayarak mandıracılık yapmaktadır. Yanlarında yatırım yapabilecek kadar para getiren ya da hayır kuruluşlarından önemli oranda maddi destek gören Beyaz Ruslar kendi işyerlerini kurmuşlardı. Beyaz Ruslar sadece sanatkârları ile değil, kadınlarıyla da Beyoğlu'nda, Taksim'de ve daha pek çok yerde tartışma konusu oldu. Beyaz Rus kadınları renkli gece hayatında olduğu gibi sigara satıcısı, bulaşıkçı, aşçı yamağı olmuştur. Sürgün hayatı, yoksulluk, sığıntı bir yaşam, hiçbir yere ait olamamanın verdiği bunalım ve hak etmediklerini düşündükleri birçok hakarete maruz kalmaları onları derinden yaralayan bir hal almıştır. Bütün varlıklarını Rusya'da bırakıp parasız pulsuz İstanbul'a gelmeleri onları istemediği işleri yapmaya zorladı. İstanbul'da bulunan işgal kuvvetleri Rus kadınları dilediğince kullanmasına yol açtı.

Rusların gelişi mütareke döneminde İstanbul'un toplumsal yapısını derinden etkiledi. Rusların gelmesiyle birlikte çarşaf demode olurken Avrupai giyim tarzı İstanbullu kadınlar tarafından benimseniyordu. İstanbullular denize girmeye başlamış, Rus göçmenler plaj modasını başlatmıştı. İstanbul halkı da denize girerek Türk kadınları açılmaya başlıyordu. Rus kadınlarının kılık kıyafetleri İstanbul kadınlarınca benimsendi ve moda haline geldi. İlk kez bu dönemde İstanbullular Ruslardan etkilenerek denize girmeye başladılar. İstanbul'un gece hayatı da işgale rağmen canlandı. Kafe konserler, tiyatro kumpanyanları ve sinemalar bu dönemde yoğun ilgi çekiyordu. Barlar ve pastaneler bu dönemde meyhane ve muhallebiciye alternatif olarak kent hayatına girdi. Tüm bunlar ahlaki bir çözülmeyi de beraberinde getirdi. Bu eğlence yerlerinde çalışan Rus kadınları arasında fuhuş çok yaygınlaştı.

Tüm bu yaşanan olumsuzluklara rağmen İstanbul'un gündelik yaşantısını, daha çekilir hale getiren yine adı zikredilen bu Beyaz Rus muhacirler olmuştur. Şehrin gündelik koşuşturması içerisinde insanların kendilerine ayırdıkları boş zaman dilimi oldukça azdır. "Plaj modası" denilen akım Beyaz Rusların İstanbul'a gelmesi ile başladı. "Yüzyıllardır denizden kaçan İstanbul halkı bu kez Florya'ya koşar[19]. Eskiden halk, tarihi çınarları ve memba sularıyla meşhur bu yere fülürye kuşunu dinlemeye giderken bu kez kızgın kumlar üzerinde vakit geçirmeye başladılar. "Fülürye" de Rus şivesi ile Florya'ya dönüşmüş ve mahremlik giderek kalkmıştır. İstanbul halkının yaz eğlencelerinden biri olan deniz hamamlarından plajlara geçilmesinin başlangıcı İstanbul'un işgal yıllarına uzanmaktadır. İstanbul'da ilk defa Florya plajından denize girenler İngiliz askerleri ve Beyaz Ruslardı. Bolşevik İhtilalinden kaçıp Florya'daki kamplara yerleşen Beyaz Ruslar, Kırım sahillerindeki alışkanlıklarını devam ettirerek burada da sahilden doğruca denize girdiler. O devrin şahitleri, Beyaz Rusların denize girme sebeplerinin ferahlamak olduğu kadar 'bit'lerinden kurtulmak da olduğunu söylüyorlardı. Beyaz Ruslar denize girerken civardaki halk da gelip ilk defa gördüğü bu insanları garipseyerek seyrederdi. Kadınlı-erkekli Beyaz Ruslarla birlikte işgalci İngiliz ve Fransız askerleri de Florya sahiline gelerek yaz boyu denize girmeye devam ettiler. İşgal sonrasında da halk bu alışkanlığını devam ettirmiştir. Atatürk Florya'ya gidince yetkililere, buradan niçin yararlanılmadığını sordu ve Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nü burada yaptırarak İstanbul'a ilk modern plajı yaptırmış oldu. Böylece plajlar kurulup geliştikçe, geleneksel deniz hamamları da İstanbul

[17] İnna Ossiptsuk, "Benim Yabancı Şehrim: Rus Göçmen Edebiyatında İstanbul İmgeleri", 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler, III, Konya 2012, s. 501-507.

[18] Ed. S. Yaresimos, İstanbul 1914-1923, s. 180

[19] Aydede, Mart 1922: Aydede Ekim 1922

manzarasından birer birer kaybolup gitti.

Beyaz Rusların gelişi ile birlikte, Pera'nın sokakları restoranlara, kafelere, barlara girip çıkan genç çiçek satıcılarıyla, kibrit satıcılarıyla, tombalacılarla dolmuştu. Aileyi dolaysız etkileyen başka unsurlar da vardır; örneğin alkolizm çok yaygındı. Beyoğlu'nda kabareler ve barlar çoğalıyordu. Bu semtte bu gibi mekanların sayısı oldukça fazla olup geç saatlere kadar açık kalıyordu. Bunların gülücükleri ve kırıtmaları, kamu ahlakının avukatlığını yapanların, Osmanlı erkeklerinin çok düşkün oldukları bu Slav güzelliklerine karşı gazetelerde ateşli yergiller yayınlayanların bütün itirazlarına rağmen, erkek müşteriler üzerinde mucizeler yaratıyordu. Hatta İstanbul'da, özellikle zararlı olduğuna inanılan bir mesleği yasaklamak için, tombalacılara karşı bir mücadele derneği bile kurulmuş ve kimi kişilerin tombalaya karşı konuşmalar yapmak üzere kahve kahve dolaştıkları görülmüştü. Küçük çiçekçi kız ya da küçük tombalacı, ahlakçıların gözünde kuşkulu olduktan sonra, barlarda "konsomatris" olarak çalışan yüzlerce beyaz vardı. Pera'da dolayındaki semtlerde, çoğu işgal kuvvetlerinin gelişinden sonra kurulan, bu tipte 60 kadar kuruluş vardı. Buralarda ev sahibesi rolünü üstlenenler, özellikle, çok faal Balıkpazarı gibi, kentin canlı sokaklarına bakan yerlerde, çekiciliklerinden yararlanmada o kadar rahat davranıyorlardı ki, onları sıradan fahişelerden ayırd etmek çoğu kez güç oluyordu.

Fahişelik yaygındı. Resmi İstatistikler, müttefik işgali dönemi boyunca, genelevlerde sadece Beyaz Rus'un çalıştığını belirtiyorlar. Aynı kuruluş, aç, yersiz yurtsuz kent sokaklarında dolaşan işsiz-güçsüzlerin sayısını 1 5.000'den fazla tahmin eder. Dilenciler her yeri kaplar. Çevrede güvensizlik hüküm sürer: Karanlık çökünce, İstanbul sokakları kurallarını hırsızların koydukları gerçek batakhanelere dönüşür. Fuhuş yaygınlaşır: Son zamanlarda yapılan bir hesaba göre, mütareke İstanbul'unda 4500-5000 arası kadının geçimini fuhuştan sağlamış olduğu tahmin ediliyor[20]. Bu düşük bir sayıdır ve ruhsatlı çalışan kadınların yanısıra, zaman zaman olsun, düzenli olsun gizli fahişeliğe teslim olan birçok başka kadının da bulunduğunu düşünmek yanlış olmaz. Çünkü hayatta kalmak gerekiyordu ve kolay para kazanmanın kışkırtıcılığına direnmek güçtü. Rus kadınları, o zamana kadar bu kadar çekiciliğin herkesin gözü önünde bu kadar cömertçe sergilendiğini hiç görmemiş bir erkek milleti tarafından o kadar aranıyorlardı ki, ahlakçılığın katı kurallarına bağlı kalmaları, iyice zorlaşıyordu. İstanbullu bir erkeğin, şaşırmakta kuşkusuz hakkı vardı. Altın rengi saçlar, hafif pembeleşmiş beyaz bir ten, gökyüzünü andıran mavi, derin gözler Türk erkeklerinin aklını başından almakta idi. Boynu ortaya çıkaran toplu saçlar. Ruj la belirginleştirilen dudaklar, sahte güzellik bei1leriyle süslenen yanaklar. Türklerin buralara ilgi göstermesine neden olmaktaydı.

Beyaz Rusların Türk halkına sadece bilmedikleri hususlar hakkında değil, bildikleri hatta usta oldukları konular hakkında da önemli katkıları olmuştur. Bunun en önemlilerinden bir tanesi Türk mutfak kültürüdür. 1921–1924 yılları arasında soylu Rus hanımlarının hizmet ettiği, birbirinden güzel lokantalar açılmıştır. Bu lokantalar sadece yemek yenilen yerler değil aynı zamanda İstanbul'un müzik ve eğlence hayatına da yeni tarzlar getirmiştir. Ayaspaşa Rus Lokantası, Tünel'deki Büyük Moskova Kulübü ve Galatasaray'da açılan Turkuaz ve Rejans bunlardan sadece bir kaçıdır. Rejans günümüze kadar gelmiştir. Buralarda Borş çorbası gibi özgün Rus yemekleri sunulurdu. Bu yıllarda Tepebaşı'nda lokantacılık yapan Beyaz Rus göçmeni Karpiç (Yuriy Georges Karpovitch) istek üzerine Ankara'ya davet edilmiş ve yeni başkent olan Ankara'nın köklü lokantalarından birisi olacak olan Karpiç'i kurmuştur. Bu lokanta II. Dünya Savaşının sonuna kadar Ankara'nın en gözde mekanı olma özelliğini sürdürdü.

Bu dönem için bir diğer önemli gelişme de işçi hareketlerinde ve sosyalist faaliyetlerdeki canlanmadır. Bu dönemde birçok sosyalist ve işçi kuruluşu ortaya çıktı. Grevler ve diğer işçi eylemlerinde de büyük artışlar oldu. İlk kez bu dönemde 1 Mayıs İstanbul'da düzenli olarak kutlanmaya başlandı. Aksaray, Koca Mustafa Paşa, Divanyolu ve Üsküdar'daki Türk kahvelerine dadanan kolları, göğüsleri açık, güler yüzlü, sarışın ve mavi gözlü Rus kadınları, sadece ayaküstü rüyaların pazarlayıcısı olmaktan başka yeni alışkanlıklar da getirdiler şehre ve tombalayla şehrin yerlilerinin ceplerini boşalttılar. Bütün bu idari düzenlemelere yasaklara rağmen İstanbul sokaklarında Ruslar serbest bir şekilde tombala oynatmaya başladılar[21]. Siyasi gelişmeler çok geçmeden Türkiye'ye gelen Rusları etkilemesi kaçınılmazdı. Milli Mücadele döneminde Sovyetlerle Ankara arasında iyi ilişkiler kurulması Beyaz Rusları tedirgin etti. Cumhuriyet rejimine geçilmesi ile birlikte Bolşeviklerle yakınlaşan Türkiye, göçmen olarak gelen

[20] Ed. S. Yerasimos, İstanbul 1914-1923, s.94

[21] Beyoğlu'nun farklı oluşu olumsuz değerlendirilmiştir. Kentin kozmopolit yapısı milliyetçi yazarlar tarafından benimsenmez Semiha Ayverdi, İstanbul Geceleri, İstanbul, 1971,.s.124

büyük çoğunluğu Rusları tedirgin ettiğinden bunlar daha sonra Türkiye'den başka yerlere gitmişlerdir.

Sonuç:

Mütareke döneminde İstanbul kozmopolit bir dünya kenti görünümü bürünmüştü. Kent gece hayatının zevkleriyle, deniz kıyısında halka açık plajlarda deniz banyolarıyla, klasik balenin incelikleriyle, Amerikan usulü caz gibi birçok başka yenilikle tanıştı. Kozmopolit yaşamın simgesi Beyaz Rus yılları kenti geri dönüşü olmayan bir biçimde Batı'ya bağladı. Savaşın getirdiği zorlukların yanında İstanbul'a mültecilerin gelmesinden başka Rumların etnik milliyetçiliğe yönelerek Büyük Yunanistan'ı yaratma peşine düşmesi çalkantılı bir süreci işaret etmekte idi. Rumların taleplerine karşılık kentin çoğunluğunu oluşturan Müslüman Türkler yaşananlara tepkisini mitinglerde gösterdi. Rumlar ise açıktan İstanbul'un Yunanistan'a ilhakını isterken sınırların milliyet esasına göre belirlenmesi talebi İstanbul'un Türklerin elinden alınacağı kaygısına yol açtı. Bu durum diğerlerini ötekileştirirken, diğer yandan Türklerin kendi kimliklerinin farkına varmasına yol açtı. İstanbul'daki Müslüman Türkler Anadolu'daki milliyetçi hareketi destekleyerek tek kurtuluş yolu olarak bunu görmektediler. Mütareke dönemi gelecekte izlenecek politikaların temelini attı. Bu arada Beyaz Rusların kente gelmesi ile beraber İstanbul, İslami kimliğinin kaybetmesi tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. İstanbul Doğu ile Batı'yı birleştiren bir kent kimliğine dönüştü. Bir anlamda bir dünya şehri oldu. Türklük üstüne bina edilen yeni devlet, İstanbul'da mümkün olduğu kadar daha az gayrimüslimin kalmasından yana idi. Lozan'da bu yönde çaba harcanarak Hristiyan unsurların ülkeden gitmesine çalışıldı. İstanbul'un savaş sonunda elden gideceği korkusu Türklerin uykularını kaçırmıştı. Yeni dönemde kentte daha az farklı etnik kökenlilerin, Hristiyan unsurların kalmasına yönelik bir politika izlenerek kentin homojen bir yapıya sahip olması amaçlandı.

Bütün bunlar yaşanırken Rusya'dan gelen mülteciler İstanbul'un sosyal, dini ve gece yaşantısını bütünüyle farklılaştırdı. Bolşevik devriminden kaçan Rusların büyük kısmı İstanbul'a yerleşti. İstanbul'un eksik gece hayatını Ruslar yeni mekanlar açarak giderdi. Milli Mücadelenin başarıya ulaşması Türkiye'ye yerleşen Rusları tedirgin etti. Ankara'nın Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurması mülteci Rusların yeni devlete kuşkuyla yaklaşmasına yol açtı. Türk-Sovyet yakınlaşması ülkeye gelen Rusların Türkiye'den başka ülkelere göç etmesine yol açtı. Türk-Sovyet ilişkileri olumlu yönde geliştikçe Beyaz Rusların İstanbul'da kendilerini güvenli hissetmemesine yol açtı. Ayrıca mesleğinde iyi olanlar Avrupa veya Amerika'ya giderek kendileri için daha iyi yaşam kuracak ortama sahip oldu. Cumhuriyet döneminde İstanbul giderek kozmopolit kimliğini yavaş yavaş kaybeden bir sürece girdi. Yeni göçmenlerin gelmesi, savaşın getirdiği işgücü boşluğu Türk kadınlarının ekonomik hayata girmesine vesile oldu. Türk kadınları İstanbul'da iş hayatına atılmaya başladı. Türk kadınları Rus kadınlardan etkilendi. Sonuç olarak, savaş sonrası koşullar, ekonomik buhran, işsizlikle karşı karşıya kalınırken, kadının toplum hayatına aktif şekilde girmesine imkan hazırladı.

Prof.Dr. Sabit Duman İnönü Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü

Hatay Meselesinde Halil İbrahim Efendi ve Müritler Göçü

Yrd. Doç .Dr. Süleyman HATİPOĞLU
Mustafa Kemal Üniversitesi / Hatay

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı bitiminde imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre; ulu önder Atatürk'ün dediği gibi *"Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı*." Bu ata yurdu da düşmanların işgaline uğramaya başlamıştı. İşte 1918 yılının son aylarında, önce İngiliz-Fransız ortak işgaline uğrayan ve 15 Eylül 1919 tarihinde İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Suriye İtilafnamesi'ne göre sonra Fransa işgaline terk edilen Hatay ve havalisi önemli bir yer tutar.

İşgal mıntıkalarında başlayan bölgesel direniş hareketleri çok geçmeden Hatay bölgesinde de başlamıştı. Bütün şiddetiyle bölgede devam eden milli direniş hareketleri, 20 Ekim 1921 günü Fransa ile Türkiye arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile kısmen sona ermiştir. Bu anlaşma, yöredeki Kuva-yi Milliyecileri ve Hatay halkını büyük bir üzüntüye sevk etmiştir. Çünkü bu antlaşmaya göre; kutsal vatanın güzide bir parçası olan Hatay, Türk sınırlarının dışında kalmıştı. Gerçi anlaşmanın 7. maddesi yöre ahalisine bir takım kültürel özel haklar tanımıştı ama tanınan bu haklar, bölgedeki Türk insanınca yetersiz görülmüştü. Hatay halkının kafasındaki esas düşünce ise Anavatan Türkiye ile bütünleşmekti.[1]

1923 yılının Mart ayına girildiği günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'ya geleceğini haber alan Hataylılar, hazırlıklarını tamamlayarak, Adana'da Büyük Önder'i karşılamak üzere harekete geçmişlerdi. Nihayet beklenen an gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa 15 Mart 1923 günü Adana'ya intikal etmişti. Atatürk'ü karşılamak üzere Hatay'dan yaklaşık 200 kişi Adana'ya gitmişti. Atatürk'ü karşılama esnasında; matem sembolleri gibi baştanbaşa siyahlar bürünmüş bir küme kadın içinden iki levha taşıyan ikişerden dört kız birdenbire yolun ortasına dikilmiş ve ellerinde ki bu iki levhada *"Antakya ile İskenderun" ve "Gazi Baba bizi de kurtar"* yazıları vardı. Yani Mustafa Kemal Paşa'dan kendilerinin de kurtarılmasını istemekteydiler. Hanımların önündeki Antakyalı ve Adana Öğretmen Okulu öğrencilerinden Ayşe Fıtnat Hanım'ın okuduğu şiir Mustafa Kemal Paşa'yı etkilemişti.[2]

Orada bulunan devrin yazarlarından İsmail Habib Sevük olayı şu şekilde kaleme almıştır:[3] *"Bu sanki kelime şekline girmiş bir feryat, söz şekline girmiş bir hıçkırıktı. Söylenen değil, inleyen o esmer kız, sanki vatandan ayrı kalan o beldelerin tekellüme gelmiş bir ruhu, o beldelerin ağlayan ve ağlatan bir maneviyatıydı. Paşa'nın gözü nemli, diğer bütün* gözler ise; *hıçkırarak söyleyen kızın kirpiklerinden yuvarlanan katralar gibi, kadınıyla erkeğiyle, ihtiyarıyla, genciyle, zabitiyle, siviliyle hep ağlıyor, hep ağlıyordu.*

Sanki bütün kafilenin ve bütün bu mahşeri izdihamın çalkalanan meserret havası bu Antakyalı kızın beş dakikalık hıçkırığı ile birdenbire uçmuş ve ciğerlerimize birdenbire vatan mateminin havası dalmıştı. Şimdi bütün gözler kurtarıcıya dikildi. Ne diyecek diye bekliyoruz. Onun gözleri de nemli miydi, bize mi öyle geldi, bilmiyorum; yağmurla yıkanmış güneşli birer gök parçası maviliğiyle ışıldayan

[1] Süleyman Hatipoğlu, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılma Sürecinde Hatay**, Ankara, 2012, s.116

[2] Bu şiirin tam metni için bkz., Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Antakya, 1993, s.124-125; Süleyman Hatipoğlu, "Atatürk, Ayşe Fıtnat ve Hatay", **Güney Rüzgarı,** S.3(Şubat, 1997), Antakya, 1997, s.30, s.

[3] İsmail Habib Sevük, **O Zamanlar**, Ankara, 1981, s.250-251

gözlerini bir an göke dikti; söyleyeceği sözü gözleriyle gökten avlamış gibiydi. İnsana o an gökten iniyor hissini veren bir tonla tane tane şunları söyledi: "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz." Büyük Gazi'nin bu sözü artık Hataylılar için bir senet sayılabilirdi. Böylece Ayşe Fıtnat, Atatürk'ü bu nutku ile çok etkilemiş ve bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın kafasından hiçbir zaman "Hatay Davası" çıkmamıştı. Artık Atatürk; hem zamanı, hem de dünyanın gidişatını izleyerek, "Hatay" için en uygun zamanı ve fırsatı beklemekteydi.[4] Nihayet bu uygun zaman gelmiş ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye'nin Montrö Boğazlar sözleşmesi imzalamasından sonra Afet İnan, Atatürk'e başka bir meselemiz kalmadığını söylediği zaman; *"Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var"*[5] diyerek, sıranın Hatay Meselesi'ne geldiğini vurgulamıştı.

Olayların böyle bir gelişme göstermesi üzerine Türkiye'nin Sancak Meselesi'ne verdiği önemi, Atatürk 1 Kasım 1936 günü TBMM'yi açış konuşmasında:[6] *"Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan* İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda, tek ve büyük mesele budur. Bu işin *hakikatını bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler"* diyerek ifade etmiştir. Bu açıklamalarıyla Atatürk, Türk Milleti'ne mal olan bu davada Fransa'yı uyarmak niyetindeydi.[7]

Böylece Atatürk mecliste kırk asırlık Türk vatanı Hatay davasını artık halletmek gerektiğini vurguluyordu. Önce içeride bu iş için kullanacağı unsurları düzene sokan Atatürk, İstanbul'daki *"İskenderun ve Antakya Yardım Cemiyeti"ni "Hatay Erkinlik Cemiyeti"* şekline dönüştürmüştü. Dörtyol'da da bu cemiyetin bir şubesini de açtıran Atatürk, aynı yerde *"Hatay Heyeti"* merkezini de oluşturmuştu. Bu vesilelerle Hatay'ın Fransızlardan alınması için siyasi manevrayı da başlatmış oluyordu. Bütün bunlara ek olarak Antakya'da bir başkonsolosluk da açtıran Atatürk, Hatay davasına bizzat el koymuştu.[8] Nitekim bu hususta Atatürk 2 Kasım 1936 günü Tayfur Sökmen'e: *"Sökmen bugünden itibaren davaya resmen el kondu. Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır. Cemiyetinizin adını "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirin ve faaliyetinizi bu isim altında yürütün" diyerek, "Gazamız mübarek olsun, Allah utandırmasın ve muvaffak etsin"* sözlerini de konuşmasına ilave etmiştir.[9]

Bu bilgilere dayanarak Atatürk, Hatay Meselesini kendi kontrolüne almış ve bu konuda Türkiye'nin dış politikasında *"Yurtta Sulh ve Cihanda Sulh"* ilkesiyle hareket etmeye çalışmıştır. Atatürk bu dönemde Fransa ile barışı bozmayacak argümanları kullanarak diplomasinin bütün yollarını denemiştir. Atatürk izlediği bu metotlarla hedefe adım adım yaklaşarak sorunu Türkiye'nin dış politikasının lehine doğru çözüme götürecektir. Atatürk'ün Hatay Meselesinin çözümünde takip etmiş olduğu argümanlardan birisi de Nakşibendi şeyhlerinden Halil İbrahim Efendi faktörüdür. Halil İbrahim Efendi'nin iyi bir Kuva-yı Milliyeci olması Atatürk'te müspet bir intiba bırakmıştır. Ayrıca Atatürk'ün adı geçen Şeyhi Kuzey Suriye'ye göndermesi Hatay Meselesini Türkiye'nin lehine çözebilecek bir katkı sağlamasında etkili olacağını düşüncesi ve kanaati taşımasındandır.

Halil İbrahim Efendi'nin Suriye'ye Gidişi

1928 yılında Diyarbakır'da onbaşı rütbesiyle askerlik görevinde olan Halil İbrahim Efendi, aynı yıl Suriye'yi tanıması ve Arapça bilmesinden dolayı görevi gereği Suriye'ye kaçmış olan bir suçlu hakkında bilgi edinerek güvenlik güçlerine bildirmekle görevlendirilir. Bu görev icabı eğitim hayatından sonra bir kez daha Suriye'ye gider. Halil İbrahim Efendi yurt dışına görevlendirildiğinden ve kendisine verilen

---

4 Süleyman Hatipoğlu, a.g.m., **Güney Rüzgarı**, s.30-31

5 A.Afet İnan, Türkiye **Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1977, s.135

6 Kazım Öztürk, **Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları,** c.II, Ankara, 1990, s. 1114–1115.

7 Şükrü Erkal, " Atatürk ve Hatay**"**, **Atatürk Haftası Armağanı,** Ankara, 1988, s.19

8 Cezmi Eraslan, "Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh İlkesi ve Hatay Meselesindeki Tavrı" **Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu-III (10-11 Haziran 1994),** Antakya, 1994; "Hatay Erkinlik Cemiyeti" hakkında bkz. Mehmet Tekin, "Devlet Kuran Cemiyet" **Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu-III(10-11 Haziran 1994)**, Antakya, 1994.

9 Tayfur Sökmen, **a,g,e.,** s.95.

süre içerisinde dönüş yapmadığından askeriyeden terhis edilmiştir.[10]

Halil İbrahim Efendi, günümüzde Suriye sınırları içinde Azaz Kazası'na bağlı Şeyh Horoz Köyü'ne "şeyh" hüviyetiyle yerleşir. Bölge halkı, Halil İbrahim Efendi'nin Atatürk tarafından gönderildiğini söylemekte ve buna inanmaktadır. Dini ilimlere hâkim, Arapça ve Farsçayı iyi bilen Halil İbrahim Efendi, kısa sürede çevresinde tanınır ve büyük itibar görür. Daha sonra Azaz'dan batı istikametine Hatay'a doğru bütün Damrık Dağı (Kilis ile Hatay arasındadır) çevresindeki sınır boyu köylerine şöhreti yayılır. Hatta halk arasında keramet gösterdiği dahi rivayet olunur. Böylece bölgedeki halkın büyük kısmı Halil İbrahim Efendi'nin müridi olmuştur. Halil İbrahim Efendi'nin faaliyetleri özellikle Suriye tarafındaki köylerde yoğunlaşmıştır.[11]

Bu tarihlerde Suriye, Fransa'nın mandasındadır. Suriye'deki Fransız yönetimini, ağalar desteklemektedir. Başka bir ifadeyle Suriye'deki Fransız idaresi "Ağalara" dayanmaktadır. Geniş toprak sahibi olan Ağaların yüzlerle ifade edilebilecek silahlı adamları vardır. Bu dönemde, Ağaların ve adamlarının halk üzerindeki hukuki ve iktisadi baskıları büyüktü. Herhangi bir şikâyet mercii yoktu. Kısacası, Fransız yönetiminden güç alan Ağalar, bölgede kanun tanımıyorlardı. Zaten kanun da kendileriydi.[12]

Bu durum üzerine Halil İbrahim Efendi, Kuzey Suriye'de büyük bir tarikat kurarak kendisine bağlı müritlerden meydana gelen milis birlikleri oluşturmuştur. Kısa sürede bölge ahalisini yanına çekerek, buradaki aşiret ağalarının nüfuzunun azalmasına neden olur. Böylece halkın önemli bir kısmı aşiret ağalarının baskısından kurtularak müritler arasında kendisine yer bulur.[13]

Ağalar Fransızlarla birlikte hareket etmekteyken, müritler Türkiye'nin yanında yer almışlardı. Bundan dolayı Halil İbrahim Efendi'nin faaliyetleri Fransa'yı rahatsız etmişti. Fransa, Halil İbrahim Efendi'yi tarikat faaliyetlerinden dolayı Türkiye'ye şikâyet eder ve yakalayarak Türkiye'ye teslim eder. Halil İbrahim Efendi, Kilis ve Gaziantep'te bir müddet tutuklu kaldıktan sonra Gaziantep'te yaşamını sürdürür. Bu arada Halil İbrahim Efendi Suriye'deki müritleriyle de irtibatını kesmez. Bunun üzerine Türkiye Hükümeti 1934 yılında Halil İbrahim Efendi'yi Bilecik'te zorunlu iskâna tabi tutmuştur. O, Bilecik'te de kendisini ziyarete gelen haberciler vasıtasıyla Suriye'deki müritleriyle iletişimine devam etmiştir.[14]

1935'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin itibarı da gün geçtikçe artmış, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki karışık ortamda Avrupalılar için doğuda yardımına ihtiyaç duyulan bir ülke haline gelmişti. Nitekim Almanya'nın devamlı bir şekilde silahlanarak Versay Antlaşması'nı tanımak niyetinde olmadığını ilan ettiği bir sırada[15] İtalya'nın da Akdeniz'de Fransa ve İngiltere'nin aleyhine bir politika takip etmeye başlaması, bu devletlerin Türk dostluğuna önem vermelerine sebep olmuştur.[16]

Gittikçe artan Alman tehlikesi karşısında öz ülkeleri haricinde önemli taahhütler altında bulunmak istemeyen Fransa'da yönetime gelen Leon Blum hükümeti, 9 Eylül 1936 tarihinde Suriye ile bir antlaşma yapmıştı. Bu antlaşmaya göre Fransa, Suriye'ye bağımsızlık vermişti. Ne var ki, bu antlaşmada, Ankara İtilafnamesi'yle İskenderun Sancağı halkına tanınan haklardan hiç bahsedilmemiştir. Bu hareketiyle Fransa, Türkiye'nin rızasını almadan Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye devretmiş oluyordu. Haliyle Türkiye, Fransa'nın bu davranışına karşı çıkmış ve Milletler Cemiyeti toplantıları sırasında da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Sancak Meselesi hakkında Fransız Hükümeti ile ikili görüşme yapılmasını istemiştir. Fransız temsilcisi buna verdiği cevapta; mandater devlet olarak Fransa'nın Suriye üzerindeki bütün hak ve vecibelerini yeni Suriye Hükümeti'ne devrettiğini, bu sebeple Fransa ile

---

[10] Fehmi Soğukoğlu, "İbrahim Halil Efendi ve Mürit Hareketinin Milli Mücadele'ye Katkısı", **Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013, Gaziantep) ,** ATAM Yay., Ankara, 2015, s.245

[11] Mustafa Öztürk, "1938 Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri", Ankara, 1995, s.18; Süleyman Hatipoğlu, a.g.e., s.83

[12] M. Öztürk, a.g.m.,s.18;Süleyman Hatipoğlu, a.g.e., s.83

[13] Fehmi Soğukoğlu, a.g.m, s.246

[14] Fehmi Soğukoğlu, a.g.m, s.246-248

[15] Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasal Tarihi,** c.1, Ankara, 1984, s.245; Süleyman Hatipoğlu, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılma Sürecinde Hatay,** s.87

[16] Süleyman Hatipoğlu, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılma Sürecinde Hatay**, Ankara, 2012, s.87

Türkiye arasında yapılacak görüşmelere Suriye temsilcisinin de katılmasını bildirmiştir.[17] Bu olumsuz gelişmeler üzerine Türk Hükümeti 9 Ekim 1936'da Fransız Hükümeti'ne resmi bir nota vermiştir. Bu notada, Suriye'ye verilen bağımsızlığın İskenderun ve Antakya'ya da tanınması istenmişti.[18]

Milletler Cemiyeti Fransa'nın Suriye'ye 1936'da bağımsızlık verme niyeti üzerine; Sancak konusunda Türkiye'nin devreye girmesiyle 27 Ocak 1937 tarihinde İskenderun Sancağı'nın içişlerinde bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağlı, kendine has bir anayasa ile idare edilen ayrı bir yapıda olmasına karar vermiştir. Bu tarihten sonra Atatürk, Hatay'ın şahsi bir davası olduğunu söyleyerek Hatay Meselesini Türkiye'nin gündemine almıştır. Bunun üzerine Atatürk, Hatay'ın Türkiye'ye katılması yönünde gayret sarf edecek şahısları; Hatay'a gönderilmesi için çalışmıştır. Bu arada, daha önce Suriye'de deneyimi olan tarikat Şeyhi Halil İbrahim Efendi gibi, kitleleri etkileme gücü olan birisinin de bu konuda faydalı olacağı düşünülmüştür. Bilecik'te zorunlu ikamette bulunan Halil İbrahim Efendi, 3 Şubat 1937 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle serbest bırakılarak Ankara'ya çağrılmıştır. Daha öncede Kuzey Suriye'de tecrübesi olan; Halil İbrahim Efendi, Atatürk ile görüşmesinden sonra Hatay'a gönderilir. Şükrü Sökmensüer bunu şu şekilde dile getirir: *"Hatay nüfusuna kayıtlıymış gibi, iki maliye müfettişini de oraya gönderdik. Bunların arasında birde meşhur Nakşibendi şeyhi ki, Atatürk çok severdi."* Böylece Halil İbrahim Efendi ile beraber Servet hoca ve başkaca dini şahsiyetlerin Hatay'a gönderildiğine tanık olmaktayız.[19] Bunun sebebi Türkiye'de uygulanan inkılap yasalarının; Hatay'da Türkiye aleyhine yeni yapılanmalara zemin hazırlaması olarak değerlendirilir. Ayrıca şapka inkılâbı ve İstiklal Mahkemeleri bölgede Türkiye'ye karşı olumsuz bir hava oluşturmuştur. Türkiye karşıtlığı yapan Arap milliyetçilerinin Hatay'da yapmış oldukları olumsuz propagandalarının alt yapısını daha çok dini temele dayandırmakta idiler. Şapka giymenin dinden çıkma alameti olduğu camilerde vaaz konusu olmuştur.[20] Bu konuda Hatay halkının ikna edilmesi ve olumsuz havanın bertaraf edilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı Halil İbrahim Efendi gibi sûfi bir milli mücadelecinin; bölgedeki Müslümanları yönlendirmeleri açısından etkili olacağı düşünülmüştür. Buna binaen El Ezher'den şapka giyenlerin kâfir olmayacağı yönünde fetvaların da verildiği haberi gelmişti.[21]

Halil İbrahim Efendi'nin bir tarikat şeyhi olarak Hatay Meselesine müdahil olması onun bu bölgedeki mücadelenin, birlik ve bağımsızlığın şahsi menfaat ve kırgınlıkların üstünde görmesiyle izah edilebilir. Nitekim o hiçbir zaman Suriye'ye bağımsız bir devlet olarak görmemiş; oysa ona göre bir tarafta Osmanlının yadigârı Türkiye, diğer taraftan Fransız mandası altında bulunan ve aynı zamanda kurtarılmayı bekleyen bir Müslüman toplum vardır. Ayrıca onun Hatay gibi Misak-ı Milli sınırlarının dışında kalan yerlerin anavatanla bütünleşmesinin Türkiye'de dini hürriyetlerin gelişmesine katkı sağlayacağını düşündüğündendir. Özellikle Ankara nezdinde yaptığı girişimlerde bu türlü yönlendirilmesi kaynak kişilerce dile getirilen konulardandır.[22]

Bütün bunların yanı sıra Türkiye, Mürit hareketinin Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında rol oynayabileceğini de düşünmüş olabilir. Nitekim Fransızlar, Halil İbrahim Efendi'nin Türkiye ile ortak hareket ettiğini dair kanaat getirmişlerdir. Bundan dolayı da Fransızlar Halil İbrahim Efendi ve Müritlerinden bir hayli tedirgin olmuşlardı. Buna dayalı olarak Halil İbrahim Efendi Hatay'da yaptığı çalışmalar sırasında birçok yetkililerin yanı sıra; Hatay davasının lideri konumundaki devlet adamı Tayfur Sökmen ile de iyi ilişkiler kurmuştur. Bundan sonra da Mürit Hareketi'nin Türkiye ile bağ kurduğu özellikle de Tayfur Sökmen'in müritlere çeşitli destekler sağladığı dile getirilmiştir.[23]

Böylelikle Halil İbrahim Efendi'nin bölgeye gelişiyle hareketlilik hızlanır. Fransızların desteklediği ağalar, Fransa'nın kışkırtmasıyla müritlere bazı saldırılar düzenler. Bu arada Fransızlar, Halil İbrahim Efendi'nin Cuma günleri haftalık vaaz ve sohbet yaptığı aynı zamanda müritlerin ileri gelenleriyle toplantı yaptığı Uryâ Nebi Camisi'ni toplantı anında basmayı planlamışlardı. Ancak Halil İbrahim

17 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası** c.1, Ankara, 1987, s.127-128.

18 Fahir Armaoğlu, **a.g.e s.** 348; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **a.g.e., s.**130; Süleyman Hatipoğlu, a.g.e., s.87-88

19 Arı İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler**, İstanbul, 1997, s.102

20 Selim Çelenk, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya, 1997, s.57-59; Volkan Payaslı, Olcay Özkaya Duman, "Şapka(İnkılabı) ve Din Üzerinden Verilen Hatay Bağımsızlık Mücadelesi-Vedi Münir Karabay ve Risalesi: Şapka Giymek Haram Değil", **Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.9, 2013, s.300

21 Fehmi Soğukoğlu, a.g.m, s.250-251

22 Fehmi Soğukoğlu, a.g.m, s.251

23 F.Soğukoğlu, a.g.m, s251

Efendi'nin durumu fark ederek önlem alması sonucu çıkan çarpışmada Fransız güçleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Çatışma esnasında ağaların bazı adamları ele geçirilir. Bu olaydan sonra ağalar bölgedeki nüfuz ve itibarlarını iyice kaybeder ve bölge Fransızların kontrolünden çıkmış olur.[24]

Bu durumu çok iyi değerlendirdiği anlaşılan Halil İbrahim Efendi, Suriye'ye daha önceki girişinde halkı ağalara karşı şuurlandırmış ve Suriye halkına, baskı ve zulümlere karşı direnmeyi telkin etmişti. Böylece 1930'lardan başlayarak Ağalar ile Müritler arasında bir mücadele başlamıştı. Mücadelenin giderek "Müritler" lehine gelişme göstermesi, otoritelerinin sarsıldığını gören Ağaları telaşlandırmıştı. Böylece iki grup arasında silahlı mücadele dönemi başlamış ve 1935'lerden sonra artık yer yer çatışmalar meydana gelmişti. Halil İbrahim Efendi, bu safhada hiçbir surette Fransızları karşısına almamıştı. O sadece ağalara ve adamlarına karşı yürütülen mücadeleyi yönetiyor ve bazen bizzat çatışmalara katılıyordu. Hatta bu çatışmalarda Şeyh'in (Halil İbrahim Efendi) kurşun geçirmediği dahi halk arasında yayılmıştı.[25] Bu olayı o günlerde Kilis'te Gümrük askeri olan Tahir Doğanlı, Mehmet Tekin'e şu şekilde anlatmıştır:[26] *"...Suriye'de* İslâhiye'nin *karşı tarafında Kürt dağı denen yerde İsmail Bey[27] isminde bir zat varmış. Bu adam gizlice Atatürk'le muhabere edermiş. Nihayet gün gelmiş, Suriye'nin vurulması kararlaştırılmış. Hatta biz o günlerde karşı tarafa bir miktar silah ve cephane göndermiştik. Yani biz, bize verilen emri yerine getirdik. Bir Cuma günü taarruza kalkılması kararlaştırılmış. Buna göre İsmail Bey'in çeteleri Suriye tarafından, biz de bir tümenle sınırdan yüklenip girivereceğiz."*[28]

1939 yılına gelindiğinde aradan üç yıl geçmesine rağmen, Fransa Meclisi'nin Suriye'nin bağımsızlığını tanıyan anlaşmayı onaylamaması üzerine Suriye'deki Vatan Kitlesi[29] ile Fransa arasında ciddi problemleri de beraberinde getirmişti. Suriye'nin büyük şehirlerinde gösteriler düzenlenir ve bazı ayaklanmalar yaşanır. Bu ayaklanma esnasında Şam'da bulunan Fransız cephanesi Vatan Kitlesi yardımıyla müritlere aktarıldığına dair bilgiler de mevcuttur. Şunu da belirtmek gerekir ki; Halil İbrahim Efendi'nin Suriye'deki Vatan Kitlesi üzerindeki etkisi, Kürt Dağında başlayan bu hareketliliğin bütün Kuzey Suriye'yi ve belki de fazlasını etkileme durumunu da gündeme getirmesi Fransa'yı bu konuda rahatsız etmiştir.[30]

Müritler 1939 yılının Ocak ayında kırsal kesimden Halep'e doğru nüfuzlarını genişleterek Afrin ve Azzaz'a kadar ilerler. Fransa bu tarihte olaylara el koyarak Suriye'deki Vatan Kitlesi hükümetini düşürür. Fransa'ya yakın olması ile bilinen Behiç Hatip, Haşim Atasi'nin istifa ettirilmesinden sonra, Fransa'nın atadığı Suriye Cumhurbaşkanı olmuştur. Suriye'nin yeni Cumhurbaşkanı Behiç Hatip, Fransızlar tarafından müritlerle görüşmek üzere Halep'e gönderilerek temas kurması istenir. Behiç Hatip, Müritlerin ruhani liderlerinden Şeyh Hanif'i görüşme bahanesiyle tutuklatarak hapse attırır. Bu durumdan sonra müritler ağalardan kurtulduktan sonra; artık daha büyük bir problemle yani Suriye askeri güçleriyle de karşı karşıya kalır. Fransa bu aşamada olaylara kendi askeri güçleriyle de el koyarak, Halep'teki askeri birliklerini Suriye'nin Kuzeyine sevk eder ve bundan sonra bölgede müritlerle Fransızlar arasında birçok çatışma meydana gelir.[31]

Müritlerin tazyiki nedeniyle Ağalar, Fransızlardan yardım istemek zorunda kaldılar. Bölgede hâkimiyeti sağlamak azminde olan Fransızlar da olaylara müdahale etmeye ve mücadelelere katılmaya

---

[24] F.Soğukoğlu, a.g.m, s.253

[25] M. Öztürk, a.g.m.,s.18-19

[26] Mehmet Tekin, "Bir Gümrük Askerinin Hatay Meselesiyle İlgili Hatıra ve Gözlemleri", **Güneyde Kültür**, c.2, S.17(Temmuz, 1990), Antakya, 1990, s.2,3

[27] Aradan uzunca bir zaman geçtiğinden Tahir Doğanlı'nın hafızasında Halil İbrahim Efendi'nin ismi, İsmail Bey olarak kalmıştır.

[28] Bu konuda Tahir Doğanlı şu şekilde olayları seyrini anlatmıştır: "*Atatürk'ün yola çıktığını bize gelen şifreden öğrenmiştik. Kumandanım şifreyi bana vermişti. Sonra komutanlardan duyduklarımıza göre Atatürk Adana'ya kadar gelmiş, İsmet Paşa ile Mareşal Fevzi Çakmak bu işin yanlış olduğunu söyleyip ikna ederek Atatürk'ü kararından vazgeçirmişler. Bir süre sonra yine komutanlarımdan duyduğuma göre, Hatay için Suriye'ye yapılacak taarruz geri kalmıştı."* Bu konuda bkz., Mehmet Tekin, "Bir Gümrük Askerinin Hatay Meselesiyle İlgili Hatıra ve Gözlemleri", **Güneyde Kültür**, c.2, S.17(Temmuz, 1990), Antakya, 1990, s.2

[29] Vatan Kitlesi: Suriye'de ulusal ve siyasal bir teşkilat olarak kurulmuş; aktif bir siyasi harekettir. Vatan Kitlesi, 1936 yılında Suriye'de yapılan seçimleri kazanmıştır. Bunun üzerine Haşim Atasi Suriye'ye Cumhurbaşkanı olur. Bu konuda bkz., Fehmi Soğukoğlu, a.g.m., s. 249

[30] F.Soğukoğlu, a.g.m, s.253

[31] Fehmi Soğukoğlu, a.g.m, s.253

başladılar. Bundan sonra 1939 yılının Şubat-Mart Aylarında bölgede tarih başı olarak kabul edilen "Müritlerin Harbi" başladı. Fransızlar Ağalarla birlikte kuzeye doğru saldırıya geçtiler. Zırhlı araçlar, makinalı tüfekler ve hatta uçaklarla donanımlı kuvvetler, Müritlerin bulundukları köylere saldırdılar. Böylece Azaz'dan Hatay'a kadar olan Kuzey Suriye köylüleri, yani Türkmenler Türkiye sınırına sığındılar. Bu sığınanların kimisi yaralı, kimisi perişan, çoluk-çocuk Türk tarafına geçtiler. Sayıları 150'den fazlaydı. Gelenler arasında hatırı sayılır insanlar, savaşıp kaçanlar, aileler, karşı tarafa silah sıkanlar hep gelmişlerdi.[32] Aynı gece sınıra verilen bir emirle, sayıları binlerle ifade edilen Müritlerin Türk sınırını geçmelerine izin verildi. Eli silah tutanlar ise geride çarpışmalara devam etmekteydi. Ancak üstün kuvvetler karşısında çarpışa çarpışa kuzeye çekilerek Türk sınırına dayandılar. Bu arada Türk tarafındaki köylülerde müritlere yardım etmekteydiler.[33]

Göçün Neticeleri

Fransız saldırıları karşısında kendilerini savunacak ve taarruza geçecek mühimmatı ve askeri donanımı olmayan müritler geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fransız taarruzları karşısında Suriye'nin kuzeyindeki Türkler, Türkiye sınırına yığılmıştır.[34] Kilis'e ulaşan bir grubun Ankara'ya çektiği telgrafta; *"Arkadan Fransız kurşunu ile öldürülmektense, sınırı geçiyoruz, öleceksek Türk kurşunu ile ölelim"* diye feryat etmişlerdir. Türkiye kendisine sığınan ve zor durumda olan insanların seslerine kulak vererek sınırı geçmelerine izin vermiştir. Bu sırada eli silah tutanlar bir süre daha Fransız kuvvetlerine karşı direnmişlerse de, Fransızların sayıca ve teknik donanım bakımından üstün olmaları nedeniyle Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmışlardır.[35]

Bu hengâmede Kilis'e bağlı Deliosman Köyü'nün karşısında, Fransızlar tarafından sıkıştırılan bir grup mürit, Deliosman Karakolundaki Türk askerlerinin müdahalesi sonucunda son anda kurtarılmıştır. Hatta Deliosman Köyü'ndeki Türk bölüğü, Fransız kuvvetlerini takip maksadıyla yaklaşık 5-10 km Suriye tarafına geçmişlerdir. Fakat bu sıcak takibi sürdürmenin tehlikeli olduğunu görerek geri dönmüşlerdir.[36]

Bu çarpışmalar 1939 yılının yaz ayları boyunca devam etmiştir. Bu olaylar yüzünden yerlerini ve yurtlarını terk eden, tahmini 8000'i bulan Suriye Türk'ü, Türkiye'ye sığınmıştı.[37] Türkiye'ye sığınan Müritlerin Suriye'deki evleri, hayvanları, ağaçları ve köyleri çapulcular tarafından yağma edilmiş ve ayrıca bu sığınmacı Müritler, büyük sıkıntılar ve acılara maruz kalmışlardı. Nihayet olayların durulmasından sonra mültecilerin bir kısmı eski köylerine dönerken bir kısmı da Türkiye'de kalıp Kilis, İslâhiye, Kırıkhan ve çevresine yerleşmişlerdi.[38]

Mücadele sonrası Türkiye sığınan mülteciler için ise bugünkü gibi sosyal tesisler bulunmadığından bütün sınır boyundaki Türk köylerinden Cukanlı, Mağaracık, Pertikli, Saatli, Bulamaçlı, Kilorlu, Hisar, Kazıklı gibi köyler bu mültecileri konuk etmiştir. Bunlardan 50'ye yakın aile Kilis Kocabeyli köyüne yerleşmiştir.[39] Nihayet olayların durulmasından bir müddet sonra mültecilerin bir kısmı Suriye'deki köylerine dönerken bir kısmı da Türk vatandaşlığını alarak Türkiye'ye yerleşmişlerdir. Bugün bu ailelerin çoğu Reyhanlı, Hassa, Kilis, İslâhiye, Kırıkhan ve çevresinde düzenlerini kurarak hayatlarına devam etmişlerdir.[40]

Türkiye'ye sığınanlar arasında müritlerin şeyhi Halil İbrahim Efendi de vardı. Bir müddet Kilis ve İslahiye yöresinde kalan Halil İbrahim Efendi; daha sonra Ankara'ya dönmüştür. Bir sürede Ankara'da

---

[32] Mehmet Tekin, "Bir Gümrük Askerinin Hatay Meselesiyle İlgili Hatıra ve Gözlemleri", **Güneyde Kültür**, c.2, S.17(Temmuz, 1990), Antakya, 1990, s.2,3

[33] M. Öztürk, a.g.m.,s.20

[34] S.Hatipoğlu, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Hatay, 2010, s.85

[35] İsa Kalaycı, **Ortadoğu'dan Türkiye'ye Yapılan Göçler 1923-2000(Irak ve Suriye Göçleri)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Elazığ Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.), Elazığ, 2014, s.480

[36] İsa Kalaycı, a.g.tez., s.480; M.Öztürk, a.g.m., s.19-20

[37] Mehmet Tekin. a.g.m., s.2,3

[38] M. Öztürk, a.g.m.,s.20-21

[39] Bu mültecilerin bir kısmı Suriye Hükümeti'nin genel af çıkarması üzerine Suriye'ye dönmüşlerdir. (CK.Hasan Polat'ın babası, Abdi Polat'tan derlemesi). İsa Kalaycı, a.g.tez. s.480

[40] İsa Kalaycı, a.g.tez, s.480-481

kaldıktan sonra, Ankara hükümeti tarafından kendisine verilen Manisa'daki Çiftliğe yerleşmiştir. Çiftlik yüzünden Çerkezlerle yaşanan bir kavga sonucunda hayatını kaybetmiştir. Halil İbrahim Efendi'nin Suriye'nin kuzeyindeki faaliyetleri Atatürk'ün Hatay'dan hiçbir zaman vazgeçmediğinin somut bir örneğidir.[41]

Eldeki veriler doğrultusunda, Hatay'ın Anavatana katılım sürecinde gerçekleşen müritlerin sığınma olayı, Suriye'den Türkiye'ye yapılan toplu göçlerin ilkini teşkil eder. Müritler Harbi sonunda Türkiye'ye iltica edenler, bu tarihten sonra zulme uğrayanlar için bir melce-i bahş[42] kapısını oluşturmuştur.[43]

Bu göçler dışında 1937 senesinde Suriye'de çıkan Kürt isyanı sonucu Suriyeli Kürtlerin birçoğunun iştirak ettiği Amude İsyanında yüzlerce kişi Türkiye'ye sığınmıştır. Örneğin 2 Ekim 1937'de 88 kişi, 11 Ekim 1937'de ise 301 kişi Türkiye'ye sığınmıştır. Türkiye zor durumda olan bu mültecilerin hayatlarını tehlikeye atmamış ve ilticalarını kabul etmiştir. Bu mülteciler Türkiye'deki akrabalarından ve köy muhtarlarından veya mahalle mümessillerinden kefaletname alınmak suretiyle akrabalarının yanında ve köylerde kalmalarına izin verilmiştir.[44]

Türkiye, Amude hadiselerinden dolayı sığınanlara barınma ve iaşe yardımında bulunmuştur. Ayrıca hastaların ve yaralıların da tedavilerini yaptırmıştır. Amude isyanı sebebiyle Türkiye'ye iltica eden Suriye mültecileri Beytülhızır aşireti reisi Selanik ve arkadaşları, bu hadiselerden dolayı Türkiye'ye sığınan 1.100 arkadaşı adına, kendilerine sağlanan imkânlar nedeniyle Türkiye Başbakanına bir teşekkür telgrafı çekmişlerdir. Çekilen telgrafta şu ifadelere değinilmiştir: *"Evlerimizin yakıldığı, mallarımızı gasp edildiği, canlarımızın ölümle pençeleştiği gün, büyük şefkat ve merhamet kucağını bizlere* açarak *ilticalarımızı kabul buyurmak suretiyle bizleri hayata kavuşturan ve cenupta refah ve necat ümitlerini kuvvetlendiren Cumhuriyet Hükümeti'nin büyük atıfetini hürmet ve minnetle karşılarız. Gerek naklimiz sıralar*ında ve gerekse ibate ve iaşemizde trahomlularımızın ve hastalarımızın *teşfiye ve tedavisinde her türlü esbabı huzur ve istirahatimizin de temininde gösterilen ciddi alaka ve teslihata karşı kalplerinden doğan sonsuz sevincin minnet hissiyle arzı* şükran ederiz. 17 Ağustos 19*37. 1.100 mülteci adına Milli Beytülhızır* aşireti rüesasında*n Selanik, Dakkori* Aşireti rüesasından Mehmet Abdi*".*[45]

Diğer taraftan Suriye'den gelen mültecilerin büyük bir kısmı iskan edilmesine rağmen, bazıları da geri çevrilmiştir. Örneğin Suriye Türklerinden olan Kel Mehmet Paşa oğlu Mustafa, Türkiye'ye sığınarak iskân talep etmiştir. Ancak kendisini ve babasını idare edecek kadar arazisi olduğundan, başvurusu kabul edilmemiştir.[46]

Sonuç

Dünyanın büyük bir savaşa sürüklendiği bir zamanda gittikçe büyüyen Alman tehlikesi karşısında öz ülkeleri haricinde önemli taahhütler altında bulunmak istemeyen Fransa; Ortadoğu'nun en güçlü devleti ve boğazların kuvvetli bekçisi olan Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek ihtiyacını hissetmişti. Ayrıca Avrupa'da savaş ihtimalinin artması, Hatay hakkında yapılan görüşmelerde Fransa, Türk haklarını teslimine mecbur olmuştu.[47]

Bu bağlamda çeşitli aşamalardan geçen Hatay Davası nihayet 23 Haziran 1939'da Fransa ile Türkiye aralarında bir antlaşma yaparak; Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmişti. Bundan sonra 29 Haziran 1939'da son toplantısını yapan Hatay Millet Meclisi oy birliği ile anavatana katılmaya karar vermiştir. 23 Temmuz 1939 günü TBMM adına Hatay'a gelen heyetin huzurunda mahşeri bir kalabalıkla yapılan muazzam katılma merasiminden sonra, son Fransız birliği de Hatay'ı terk etmiştir.[48]

---

41 İsa Kalaycı, a.g.tez, s.481

42 Melce-i bahş: Sığınacak yer; sığınma imkanı sağlayan, bu hususta bkz., Şemseddin. Sami, **Kamus-ı Türki**, (Yay., Ahmed Cevdet), İstanbul, 1314, s.1401; Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat** (Yay., Aydın Sami Güneyçal), Ankara, 1984, s.726; İsa Kalaycı, a.g.tez., s.481

43 İsa Kalaycı, a.g.tez, s.481

44 İsa Kalaycı, a.g.tez, s.481

45 İsa Kalaycı, a.g.tez, s.481-482

46 İsa Kalaycı, a.g.tez, s.482

47 Süleyman Hatipoğlu, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, s.119

48 Süleyman Hatipoğlu, a.g.e., s.119

Gerçekten bu olayların gelişmesine bakıldığında, Fransa ile Türkiye arasında Hatay konusunda yapılan görüşmelerin olumlu bir şekilde sonuçlanmasında söz konusu Şeyh Halil İbrahim Efendi'nin organize etmiş olduğu Müritler Hareketinin de etkili olduğu muhakkaktır. Belki de Fransa, Hatay dâhil bütün Kuzey Suriye'de plebisit yaptırıp Türkiye'ye ilhak edilmesini sağlamaktansa; sadece Hatay'da plebisit yaparak Türkiye'ye katılımına razı olmuştur. Eğer Fransa, Hatay Meselesinde direnseydi, muhtemelen bütün Kuzey Suriye'de devam eden olaylar yüzünden plebisit yaptırmak zorunda kalacaktı. Yani Fransa Hatay'ı gözden çıkarmakla, Kuzey Suriye'yi kurtarmıştır diyebiliriz.[49]

Şurası da gerçektir ki Suriye'den Türkiye yapılan göç dalgasının en önemli durağını Adana oluşturmaktadır. Adana'nın bu kadar çok göç almasının sebepleri, Suriye'ye olan coğrafi yakınlık ve iş imkânlarının yüksek olmasıdır. Adana yöresindeki zirai faaliyetler göz önüne alındığında tarımda çalışan iş gücüne olan ihtiyaçtır. Buna bağlı olarak Suriye'deki işsizlikte göç hızını arttırmıştır. Araştırmacı İsa Kalaycı'nın Mahmut Dartıcı'dan yaptığı derlemede*: "Babam Abdüsselam, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Suriye'den Adana'ya göç etmiş. Ben Adana'da doğdum. Suriye'de akrabalarımız var ve irtibatımız devam ediyor. Zaman zaman Suriye'den göçler devam etmekte. Adana'nın merkez ilçesi Yüreğir' in Yamaçlı Mahallesi tamamen Suriye'den göç eden Araplardan oluşmaktadır."* demiştir. Bu bilgiden hareketle Adana'da Suriye göçmen mahallelerinin oluşması, göçün büyüklüğünü göstermesi açışından önem arz etmektedir.[50]

Ayrıca günümüzde Arap Baharı diyerek Ortadoğu'da tehlikeli oyunlara giren büyük devletler; Suriye'de de bu oyunu sahneye koymuşlardır. Suriye'nin karışması ise hemen hemen bütün Suriye halkının mülteci durumuna düşmesine sebep olmuştur. Buradan hareketle Suriye halkının bir kısmı Ürdün ve Lübnan'a göçerken; tahmini olarak 3 milyon kadar büyük bir insan kitlesi Türkiye'ye sığınarak mülteci konumuna düşmüştür. Bu günlerde ev sahibi olarak Türkiye, kendi kıt imkânları ile bunları en iyi bir şekilde barındırma çabası ve gayreti ile meşgul olmaktadır. Türkiye Suriye'den gelen bu mültecileri başta Hatay, Kilis, Şanlıurfa, Gaziantep, Kahramanmaraş, Adana ve Osmaniye illerinde olmak üzere; hemen hemen bütün ülkede her türlü sorunları ile ilgilenmeye devam etmektedir. Bu duruma rağmen mültecilerin bir kısmı Avrupa ülkelerine doğru göç hareketine devam etmektedirler…

KAYNAKÇA

Armaoğlu, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasal Tarihi,** c.1, Ankara, 1984

Çelenk, Selim, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya, 1997

Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**(Yay., Aydın Sami Güneyçal), Ankara, 1984

Eraslan, Cezmi, "Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh İlkesi ve Hatay Meselesindeki Tavrı" **Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu-III (10-11 Haziran 1994),** Antakya, 1994

Erkal, Şükrü, " Atatürk ve Hatay**"**, **Atatürk Haftası Armağanı,** Ankara, 1988

Gönlübol, Mehmet – Sar, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası** c.1, Ankara, 1987

Hatipoğlu, Süleyman, "Atatürk, Ayşe Fıtnat ve Hatay", **Güney Rüzgarı,** S.3(Şubat, 1997), Antakya, 1997

Hatipoğlu, Süleyman, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılma Sürecinde Hatay**, Ankara, 2012

İnan, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1977

İnan, Arı, **Tarihe Tanıklık Edenler**, İstanbul, 1997

Kalaycı, İsa, **Ortadoğu'dan Türkiye'ye Yapılan Göçler 1923-2000(Irak ve Suriye Göçleri)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Elazığ Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.), Elazığ, 2014

Öztürk, Kazım, **Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları,** c.II, Ankara,

[49] M. Öztürk, a.g.m, s.21-22

[50] İsa Kalaycı, a.g.tez, s.483

1990

Öztürk, Mustafa, "1938 Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri", Ankara, 1995

Payaslı, Volkan, Özkaya Duman, Olcay, "Şapka(İnkılabı) ve Din Üzerinden Verilen Hatay Bağımsızlık Mücadelesi-Vedi Münir Karabay ve Risalesi: Şapka Giymek Haram Değil", **Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.9, 2013

Sevük, İsmail Habib, **O Zamanlar**, Ankara, 1981

Soğukoğlu, Fehmi, "İbrahim Halil Efendi ve Mürit Hareketinin Milli Mücadele'ye Katkısı", **Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013, Gaziantep) ,** ATAM Yay., Ankara, 2015

Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, (Yay., Ahmed Cevdet), İstanbul, 1314

Tekin, Mehmet, "Bir Gümrük Askerinin Hatay Meselesiyle İlgili Hatıra ve Gözlemleri", **Güneyde Kültür**, c.2, S.17(Temmuz, 1990), Antakya, 1990

Tekin, Mehmet, "Devlet Kuran Cemiyet" **Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu-III(10-11 Haziran 1994)**, Antakya, 1994

Tekin, Mehmet, **Hatay Tarihi**, Antakya, 1993

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Hasan Polat (Şu an Gaziantep ili Atatürk İlköğretim Okulu Müdürü); 1994 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümünde öğrencimiz iken Babası Abdi Polat'tan derledikleri bilgilerden. Abdi Polat: 1944 doğumlu Kilis ili Kocabeyli köyü sakinlerinden. Daha sonra Abdi Polat 2012 yılında vefat etmiştir.

I

Köyden Şehre Göçler

Türkiye'de Kırdan Kente Göç Sürecinde Etkili Olan Aracı Faktörler

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Sosyal Bilimcilerin tanımlamalarına göre *Kent*: Yaşayanların büyük çoğunluğunun tarım dışı faaliyetlerden geçimlerini sağladıkları, yoğun nüfuslu, organize yerleşmelerdir. Bir yerin kent (şehir) sayılabilmesi için nüfusun bir arada kesif şekilde bulunması, en az 10.000 nüfuslu ve belediye gibi bir organizasyona sahip olması gerekir. *Kentleşme* ise; belli bir dönemde (örneğin Cumhuriyet Döneminde), belli bir nüfus kriterine göre (örneğin 10.000) kent (şehir) sayılan yerlerin sayısının ve buralarda yaşayanların oranının artmasına denir. Bu tanıma göre Cumhuriyetin ilk yıllarında 40 civarında olan 10.000'in üzerinde nüfusu olan yerleşme sayısı günümüzde 900'ü bulmuş, bu merkezlerde yaşayanların oranı da yine Cumhuriyetin ilk yıllarında % 25'ler seviyesinden günümüzde % 80'ler seviyesine yükselmiştir. Batı'daki gelişmiş ülkelerin 150-200 yılda yakaladığı bu oranı Türkiye 50-60 yılda yakalamıştır. Yine gelişmiş Batı ülkelerinde bu süreç kemale erip durma noktasına gelmesine rağmen Türkiye'de bütün hızıyla devam etmektedir. Bu sebeple de "Türkiye hızlı bir kentleşme süreci içindedir" sözü basın-yayın, bilim ve idare alanında yıllardır çok sık tekrar edilen bir söylem haline gelmiştir.

Türkiye özellikle 1950'li yıllarda başlayan ve 1980'lerden itibaren büyük ivme kazanan çok hızlı bir kentleşme süreci yaşamaktadır. Kırların boşalması ve kentlerin sayıca artarak aynı zamanda kalabalıklaşmasıyla devam eden bu süreçte, yani kırdan kente göç olgusunda *itici*, *iletici*, **çekici** *ve siyasî* olmak üzere başlıca 4 faktör rol oynamaktadır.

Bunlardan; geçim sıkıntısı, ek gelir ihtiyacı, aylık sabit gelir ihtiyacı, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, gizli ve açık işsizlik, miras yoluyla toprakların küçülmesi, tarımda makineleşme, kırsal kesimdeki ekonomik, sosyal ve psikolojik huzursuzluklar, sosyal ve ekonomik güvencesizlik vd. kırsal kesimdeki "*itici faktörler*"i oluştururken; daha iyi eğitim ve sağlık olanakları, iş bulma ümidi, aylık sabit gelire kavuşma isteği, ekonomik ve sosyal güvence talebi, modern hayat tarzına duyulan özlem ve daha iyi yaşama arzusu gibi diğer unsurlar da kentlerdeki "**çekici** *faktörler"*i meydana getirmektedir. Nüfusu yerinde tutmak, ya da istenilen yere kanalize etmek veya uygun görülen yerde toplanmasını sağlamak için verilen teşvikler ve uygulanan politikalar da "*siyasî faktörler*"i oluşturmaktadır[1].

İtici ve çekici faktörler arasındaki ilişkiyi ise (aracı olan ya da kolaylaştıran anlamında) "*iletici faktörler*" sağlamaktadır. Aşağıda ülkemizde ve onun önemli bir parçası olan ilimiz Samsun'da bu güne kadar süren ve bundan sonra da devam edeceği öngörülen kırdan kente göç sürecinde etkili olan bu *iletici (aracı/kolaylaştırıcı) faktörler* önem sırasına göre verilerek analiz edilmiştir.

Araştırmada arazi gözlemleri ve nitel araştırma teknikleri kullanılarak yapılan mülakatlardan elde edilen veriler kullanılmıştır. Bunun için; kendi saha araştırmalarımız sırasındaki gözlemlerimiz yanında, Türkiye'nin muhtelif illerine ait köylerden üniversitemize gelen öğrencilerimiz vasıtasıyla

[1] Bu araştırmada kırdan kente göçte etkili olan *itici (kırdan ayrılmaya zorlayan) faktörler* ile çekici (şehri cazip kılan) faktörler üzerinde durulmamış, sadece aracı faktörler, yani kırdan kente göçü kolaylaştıran unsurlar üzerinde durulmuştur. İtici ve çekici faktörler birçok araştırmacı tarafından ele alındığından burada tekrar etme gereği duyulmamıştır.

uyguladığımız anketlerden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular çerçevesinde mekânsal analizler yapılmış, elde ettiğimiz bilgiler birlikte değerlendirilerek mekânsal analizler yapılmıştır.

1. Ulaşım Kolaylığı

1950'li yıllardan itibaren, karayolu ağının yaygınlaşmasına paralel olarak, en ücra köylere kadar Türkiye'nin hemen her yerinden başta İstanbul olmak üzere *büyük kentlere günübirlik ulaşım olanağı*nın ortaya çıkması iletici faktörlerin başında gelmektedir. Günümüzde kara ve hava yoluna bağlı gelişmeler yanında köylerin ilçe ve il merkezlerine olan bağlantılarının da daha düzgün ve hızlı hale gelmesiyle sadece kırdan kente göç kolaylaşmamış, aynı zamanda il ve ilçe merkezlerinin çevresindeki köylerde yaşayan vatandaşlar bu ulaşım kolaylığından yararlanarak kırdaki evlerini kapatmadan, şehirde yaşayıp hafta sonu veya gerektiğinde tarla, bağ - bahçe işini yapmak için köyüne gidiş geliş yapmaya başlamıştır. Örneğin Çarşamba ve Bafra ovalarında yer alan köylerdeki nüfusun önemli bir kısmı daimî olarak ilçe merkezlerinde ikâmet etmekte, köylerine işleri olunca gitmektedirler. Bu süreç öyle bir hâl almıştır ki açık kalan bir kısım merkezî köylerdeki okulların öğretmenleri de bu köylerdeki okul lojmanlarında değil, şehirde oturup görevli oldukları köylere (sanki öğrenci olan onlarmış gibi) okul servisleri ile gidiş geliş yapmaktadırlar.

2. Hısımlık ve hemşe(h)rilik bağları

Kentlere daha önce göç etmiş kişilerin arkadan gelenlere ev ve iş bulmada yardımcı olmasını içeren *hısımlık ve hemşehrilik bağları* diğer önemli bir faktördür. Başlangıçta bir köyden bir şehre giden ve oraya yerleşen kişiler geride kalanlar için önemli bir referans oluşturuyordu. İş bulmada, ev bulmada bu kişiler kendilerinden sonra gelenlere aracılık ediyor, onların şehre tutunmalarını sağlıyordu. Zamanla kırdan kente göç öyle bir hâl aldı ki büyük şehirlerde aynı il veya ilçeden gelenler büyük mahalleler oluşturdular. Bugün Bafra'dan veya Çarşamba'dan İstanbul'a hareket eden yerel firmalara ait otobüslerin biletlerine bakıldığında, otobüs bilet yazıhanelerinin bulunduğu semtlerden hareketle, söz konusu ilçe doğumlu vatandaşlarımızın İstanbul'un nerelerinde daha yoğun ve bir arada ikâmet ettiklerini rahatlıkla anlayabiliriz. Zamanla bu süreç bireysel olarak başa çıkılamayacak hale gelince de imdada "*hemşe(h)ri dernekleri*" yetişmiştir. Bugün büyük şehirlerimizde ve Samsun'da göç alınan il, ilçe ve köylere ait çok sayıda hemşeri derneği görülmekte, bunlar aralarında organize olarak federasyon ve konfederasyonlara gidebilmekte ve nihayet İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler başta olmak üzere, seçim zamanlarında kendi adaylarını partilere dayatacak gücü bile bulabilmektedirler. Bu şekilde güçlenen hemşeri dernekleri öğrencilere burs sağlayarak, kırda kalanlara destek çıkarak vd. faaliyetlerle, daha önce şehre göç edenlerin düğün ve cenaze gibi organizasyonlarını da üstlenerek göçü kolaylaştırmaya devam etmektedirler.

3. İletişim araçlarının etkisi, haberleşme imkân ve kolaylıkları

İletişim ve haberleşme imkânlarının gelişmesi, özellikle internetin yaygınlaşması, gazete ve televizyonların etkisi vb. hususlar da *iletici faktörler* içinde son yıllarda giderek daha öne çıkmaya başlamıştır. Burada artık kişilerin ikincil, üçüncül bilgi kaynaklarından değil, doğrudan kendi göz temasları ile elde ettikleri bilgiler ve edindikleri izlenimler kırdan kente göç sürecinde insanlarımızı cesaretlendirmekte, başarısızlık durumunda ortaya çıkabilecek alternatifleri de görmelerini sağlayarak onları göç konusunda teşvik etmektedir. Burada özellikle televizyon dizilerinin etkisini de unutmamak gerekir. Her ne kadar haber ve belgesel programlarda büyük şehirlerin içinde bulunduğu kaotik ortam ısrarla vurgulansa da, ardından başlayan diziler ve bu dizilerin çekildiği sahneler ve mekânlar tüm görselliği ile insanları cezbetmekte, "*böyle bir yerde bir tek ben mi aç kalacağım, bulurum bir çaresini*" inancını pekiştirmektedir. Diğer yandan, kişiler arası anlık internet ve telefon teması sayesinde kimse gittiği yerde yalnız değildir. "*Yârim İstanbul'u mesken mi tuttun, gördün güzelleri beni unuttun"* diyerek gurbetçilik yüzünden sevdiklerinden aylarca ayrı düşme ve haber alamama durumları artık sona ermiştir. Bu durum hem göçe katılanı, hem de geride bıraktıklarını cesaretlendirmektedir.

4. Ekili alanların dikili hale gelmesi

Buğday ve mısır gibi tahıllar; şeker pancarı, tütün ve pamuk gibi sanayi bitkileri; hayvancılık ve sebzecilik gibi tarımsal uğraşılar bir yıl süresince köylüyü toprağa bağlayan, onların köydeki tarlalarından uzaklaşmasını engelleyen faaliyetlerdi. Fakat zamanla ekili alanların dikili hale gelmesi, tarla tarımının yerini fındık, çay, turunçgil, kayısı, antep fıstığı, vd. meyvecilik unsurlarının alması, bu faaliyetlerin de yılın belli bir ayına münhasır olması köylüyü köye bağlılıktan kurtarmış, bağımsız hale getirmiştir. Ör. Bafra köylerinde tütün, Çarşamba köylerinde tarla tarımı köylüyü bu şekilde bütün yıl meşgul ederken, bugün Çarşamba ve Terme'de üstelik birinci sınıf tarım alanlarının fındığa terk edilmesi ile köyler adeta boşalmıştır. Çünkü fındık tarımı en fazla 15 günlük bir emekle yıllık kazanç sağlamakta, toprağın yüzeyini kaplayarak başka üretimi gereksiz kıldığı için de geri kalan 11 ayda çiftçiyi serbest bırakmaktadır. Bu durum özellikle Çarşamba ovasında yer alan köylerde çok net olarak görülebilmektedir. Samsun il merkezine yakın olan Dikbıyık civarında Samsun şehir içi semt pazarları için seracılıktan da yararlanarak sebze üretimi yapan köyler nüfuslarını muhafaza ederken *(Foto 1),* arazilerinin neredeyse tamamı fındıkla kaplanmış olan köyler *(Foto 2)* hızla boşalmışlar, işsiz-güçsüz kalan nüfuslarını şehirlere iterek köylerin boş kalmasına neden olmuşlardır. Bu süreçte köylerdeki okul ve sağlık ocaklarının da kapanması göçü ayrıca teşvik etmiş, yazın fındık toplamak için Güneydoğu illerimizden gelen mevsimlik işçilere muhtaç kalınması ise ayrı bir ironi oluşturmaktadır.

Foto 1. *Çarşamba Ovası'nda Dikbıyık civarında seracılıktan da yararlanarak Samsun semt pazarları için sürdürülen sebze tarımı sayesinde (şimdilik) nüfuslarını muhafaza eden köyler.*

Foto 2. *Çarşamba Ovası'nda tarlaların ekili halden dikili hale gelmesi (önce kavak, sonra fındıkla kaplanması) sonucu nüfus kaybeden köyler.*

5. Eğitimde taşımalı sistem

Köy okullarının kapatılması ya da taşımalı sisteme geçilmesi sonucu kırsal kesimdeki insanlarımız, çocuklarının yollarda mağdur olmaması ve daha iyi eğitim alabilmelerini sağlamak için en yakınlarındaki merkezlerden başlamak üzere, kentlere yerleşmek istemişlerdir. Çünkü okul döneminde her gün ve 8-10 yıl sürecek temel eğitim ihtiyacı için küçücük çocukların karda kışta hiç te sağlam ve konforlu olmayan köy minibüsleri ile yıllarca gidiş geliş yapacak olmaları, zaten köye pamuk ipliği ile bağlı olan vatandaşlarımız için arayıp da bulamadığı bir bahane olmuştur. Okul dönemi kasabada ev tutma, yazın köye dönme ve kalan işleri yapma süreci de pek başarılı olmamış, şehirdeki kalıcılık bu süreçten galip çıkmıştır. Bu süreç sonunda bazı merkezi köylerde kurulan yatılı bölge okulları zamanla boş kalmış ve terkedilmişlerdir *(Foto 3)*.

Foto 3. *Samsun-Alaçam Göçkün köyü yatılı bölge okulu. Devasa yapı pansiyonu ve öğretmen lojmanları ile hayalet bina olmuş. Bir süre eğitim verdikten sonra öğrencisi olmadığı için kapanmış. Mevcut öğrenciler köylerden servislerle buraya gelmek yerine Bafra ve Alaçam ilçe merkezlerini tercih etmişler.*

6. Yurtdışına göç ve geri dönüşler

1960'lı yıllarda başlayan Batı Avrupa ülkelerine işgücü göçü sonucunda, kırsal kesimden yurtdışına giden kişilerin kesin dönüşlerinde yerleşmek için kentleri tercih etmeleri bir başka faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, Türkiye'de kırsal kesimden gitmiş olsalar bile, Batı Avrupa ülkelerinde uzun süre kalan vatandaşlarımız kesin dönüşlerinde önce köylere yerleşmeyi düşünerek buralara çok sayıda konut yaptırmışlar ve bu konutlar da uzun süre onların kesin dönüşlerini boş olarak beklemişlerdir. Fakat daha sonra iş ciddiye binip kesin dönüş yaptıklarında, bu arada da sağlık sorunları ve yaşlılık da yakalarına yapışınca, alıştıkları şehirsel hayatı köyde sürdüremeyeceklerini anlayarak şehirlere yerleşmeyi tercih etmişlerdir (Yılmaz 1995).

7. Yeniden yerleştirme

Deprem, heyelan *(Foto 4)*, sel, yangın gibi doğal veya köy boşaltmaları, terör gibi beşeri afetler sonucu, ya da baraj suları altında kaldıkları için kamulaştırma gibi nedenlerle (Yılmaz 2014) köylülerin bir kısmı bizzat devlet eliyle kentlere yönlendirilmiş, ya da en azından (başta ilçe merkezleri olmak üzere) şehirlere göç bu yolla zorunlu hale getirilmiştir (Yılmaz 2005).

Foto 4. *Sinop-Türkeli köylerinde yaşanan heyelanlar sonucu yıkılan meskenler ve bu tür felakete maruz kalan vatandaşlarımız için ilçe merkezine inşa edilmiş olan afet evleri.*

8. Askerlik

Kırsal kesimden askerî görev yeri olarak kentsel alanlara giden bazı gençlerin terhislerinden sonra bu kentlere yerleşmeleri sonucu olan göçlerdir. Daha önce kent ve kentsel hayat hakkında bir fikri olmayan gençler için 8-10 ay süresince kent ve kent yakınında bulunma, çarşı iznine çıkma, arkadaşlık ilişkileri vb faktörler onun kente karşı önyargısını yıkarak, terhisinden sonra göç konusunda karar alma sürecine etkide bulunabilir ve onu harekete geçirebilir. Bunun sayısız örnekleri vardır.

9. Yükseköğrenim

Köyde doğup büyüyen gençlerin yatılı veya taşımalı sistemlerden de yararlanarak, üniversiteyi kazanmaları ve okullarını bitirdikten sonra bir daha kırsal kesime dönmeyerek kentlere yerleşmeleri sonucu ortaya çıkan göçlerdir. Bu durumda yüksek öğrenim süreci kırı boşaltan bir süreç olduğu gibi, kırın yetiştirdiği ve gelecekte köy için çok önemli girişimleri başlatma becerisine sahip olan, belki de köyü kalkındırarak göçü tersine çevirecek beyinlerin de göç etmesini sağlayan negatif bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

10**. Kırda refah düzeyinin artması**

Köylerde herhangi bir şekilde maddî durumu iyileşen kişilerin sonraki hayatlarında daimî ikametgâh

yeri olarak şehirleri tercih etmeleri sonucunda da köylerden göçler görülmektedir. Bu durumda olanların bir kısmı köyü tamamen terk ederken, bir kısmı da şehirde iş bularak ya da başka kolaylıklardan yararlanarak şehre yerleşip, buradan köy işlerini takip etmeyi tercih etmektedir.

11. Sezonluk istihdam

İnşaat veya hizmet sektöründe çalışan geçici ya da mevsimlik işçilerin daha sonra çalıştıkları kentlerde kalıcı hale gelmeleriyle oluşan göçlerdir. Bugün Samsun doğumlu olup Akdeniz Bölgesi sahil şeridinde yer alan Antalya, Muğla ve Aydın illerinin merkez ve ilçelerinde binlerce kişinin olmasının temelinde mevsimlik işgücü göçleri yatmaktadır. Samsun köylerinden inşaatlarda çalışmak için buralara giden kişiler zamanla orada kalıcı hale gelmişler, aldıkları maaş hem kendilerini hem de geride kalanlara yetmeyince, kırdaki işsizlik nedeniyle geri de dönemeyince geride kalan ailelerini de yanlarına alarak daimî olarak buradaki kentlere yerleşmişlerdir. Bu kişiler zamanla inşaat işlerinden başka sektörlere geçerek geriden gelenlere yer açmışlar, bu şekilde göçü de hızlandırmışlardır (Yılmaz 2007).

12. Evlilik

Köylerde yaşayan genç kızların kentlerdeki akranları ile evlenmeleri yoluyla, ya da kente göç etmek şartıyla köyden biriyle yapılan evlilikler sonucu meydana gelen göçlerdir. "Evlilik Yoluyla Göç" makalemizin de konusunu oluşturan bu süreçte, kırın iticiliği ve şehrin çekiciliği bir kenara bırakılırsa, kırdaki bekâr gençler için olay şu şekilde gerçekleşmektedir;

- Göç etmek için evlilik yapma isteği, ya da ne şekilde olursa olsun "köyden kurtulma" düşüncesi.

- Bizzat kendi anlaştığı müstakbel koca adayını iş bulmak çalışmak ve sonra kendisini köyden alıp götürmek üzere teşvik etmesi.

- (Köydeki kızların kendilerini kente taşıyacak bir beklenti içinde olmaları ve bunu yapacak taliplileri ile evlenmeyi düşündükleri için), koca adayı delikanlıların (gençlerin) köyde kalırlarsa köyden bir kızla evlenme umutlarının olmayışı, bu nedenle kendilerini gurbete gitmeye mecbur hissetmeleri.

- Daha önce kentlere göç etmiş, kentlerde ikamet eden, yetişkin erkek çocuk sahibi anne babaların gelenek ve göreneklerini yaşatmak, eski usul (ataerkil veya küçüklerin büyüklerin sözünden çıkmadığı bir) hayat tarzının devamı için çocuklarını köylerinden tanıdıkları - bildikleri bir kız ile evlendirmek istemeleri.

- Batı Avrupa ülkelerindeki vatandaşlarımıza benzer şekilde, büyük kentlerdeki yurttaşlarımızın bir kısmı da; yaşı geçmiş çocuklarını başgöz etmek, yoldan çıkmış evlatlarını eve bağlamak, itirazsız kendilerine hizmet edecek ve bakacak birini bulmak gibi amaçlarla kırsal kesimden yaşı küçük, gözü açılmamış (!), ailesinin maddi durumu yeterli olmadığı için mağdur durumdaki genç kızları çocukları ile evlendirerek şehirlere getirme düşünceleri.

-Kendisinden daha önce şehre gitmiş teyze, dayı, amca, hala, abi, abla, kardeş gibi yakın akrabalarının varlığı, bunlara aşırı güven ve onlar sayesinde şehirlere rahat tutunabileceğini düşünmesi, kendisine herhangi bir zarar gelmeyeceğini düşünmesi.

- Son yıllarda hızla yayılan internet üzerinden tanışmalar.

Bu son husus, yani kırsal kesimde yaşayan genç kız ya da erkeklerin (çoğunlukla da genç kızların), köyden biriyle değil de kentte yaşayan ya da kentte yaşama vaadinde bulunan biriyle evlenmeleri sonucu ortaya çıkan göçler, başka bir göç şekli olan "*dağınık ailelerin birleştirilmesi*", ya da sadece "*aile birleşmeleri*" şeklinde olan göçlerle karıştırılmamalıdır. Bizim burada üzerinde durduğumuz husus özellikle genç kızların evlilik için şehirdeki birini, ya da o zamana kadar kırda yaşıyor olsa da, evlendikten sonra kendisini şehre götürecek birini tercih etmesi, kısaca evlilik için kırdan kente göçü ön şart olarak ileri sürmesi sonucu ortaya çıkan göçlerdir.

"Göç için evlilik", ya da "evlilik yoluyla göç" literatürümüze tarafımızdan sokulan kavramlar olup (Yılmaz 2009), bu konu geniş olarak ilgili bilimsel toplantılarda sunulmuş ve yayınlanmıştır. Nitekim, Türkiye genelinde 2006-2007 yıllarında örnekleme yoluyla seçilen köyler üzerine yaptığımız

araştırmada; köy içine veya köyüne yakın bir başka kırsal yerleşmeye gelin giden (köy içinden evlenen) genç kız sayısı % 18'de kalırken, % 82'si ise kentleri tercih etmiştir. Konu önemli olup, üzerinde daha ayrıntılı durulması ve daha çok araştırma yapılması gerektiği unutulmamalıdır.

Sonuç

Kırlarımız hızla boşalmakta, şehirlerimiz ise arzu edilen gelişmeyi gösteremedikleri için buralardaki çarpık kentleşme ve işsizlik bir türlü yakamızı bırakmamaktadır. Devletimiz kırsal nüfusu kırda tutmak için yoğun çaba sarfetmekte fakat bunda başarılı olamamaktadır. Burada bizim gördüğümüz en büyük eksiklik ise kırdaki genç nüfusa yönelik politika ve uygulamaların yetersizliğidir. Halbuki *kırdaki geç nüfus kırın geleceğidir*. Kırdaki çiftçi nüfusun çocuklarını okutmak istemesi ve ciğerparelerinin köyde yanlarında kalmalarını istemeyip, şehirde işçi veya memur olmalarını istemelerinin altında yatan sebepler ortaya çıkartılmadıkça, köylünün bu düşüncesini değiştirecek politikalar geliştirilip uygulamaya konulmadıkça bu problem çözülmeyecektir.

Bu nedenle kırdan kente göç sürecinde etkili olan itici, iletici çekici ve siyasî faktörler tekrar tekrar analiz edilmeli, aksayan yönler tespit edilmeli, yanlışta ısrarcı olunmadan yeni arayışlara girilmeli, yeni fikirlere açık olunmalıdır. Çünkü kır önemlidir; ekmektir, sebzedir, meyvedir, tarımsal sanayiinin hammaddesidir. Kırdaki çiftçi nüfus kaybedildiğinde bunun telafisi yoktur. İleride büyük şirketlerin kırsal kesimde kuracakları çiftlikler ve buralarda çalıştıracakları tarım işçileri hariç tutulursa, kırdan ayrılan köylünün şehir hayatından sonra tekrar kıra dönüp üretici olmasını beklemek ham hayaldir. Vakit çok geçmeden, kırsal nüfus kırı tamamen terk etmeden, gerçekten kırı bilen ve tarımsal bilgiye sahip olan bir miktar nüfusun kırda tutulabilmesi için ne gerekiyorsa yapılmalıdır.

Kaynakça

YILMAZ, Cevdet, "Türkiye'de Kentsel Konut Sorunu ve Yurtdışındaki Vatandaşlarımızın Büyük Şehirlerimizdeki Konut Probleminin Çözümüne Katkıları", *Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 1,* 1995, Erzurum, s.475–494.

YILMAZ, Cevdet, "Doğal Afet Riski Taşıyan Yörelerde Yeniden İnşa Edilebilir Yapı Malzemesi Kullanımının Önemi; Sinop Örneği", **Ulusal Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı** (Ed.: S. Avcı - H. Turoğlu), İstanbul Üniversitesi, Çantay Kitabevi Yay., 2005, İstanbul, s.707-716.

YILMAZ, Cevdet, "Samsun İlinde Nüfus Hareketleri", *Geçmişten Geleceğe Samsun, İkinci Kitap,* (Ed.: C. Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yay., 2007, Samsun, s.289-316.

YILMAZ, Cevdet, "Türkiye'de Kırdan Kente Göç Sürecinde Etkili Olan Faktörlerden Biri; Evlilik Yoluyla Göç", *Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 21,* 2009, Erzurum, s.221-232.

YILMAZ, Cevdet, "Altınkaya Barajının Vezirköprü Üzerine Etkileri", *Vezirköprü Araştırmaları*, Vezirköprü Belediyesi Kültür Yay., 2014, Samsun, s.137-158.

YÜCEŞAHİN, Murat - ÖZGÜR, Murat, "Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekânsal Örüntü*", Coğrafi Bilimler Dergisi, 4(2),* 2006, Ankara, s.15-35.

18. Yüzyıldan 19. Yüzyıla İstanbul'a Ev Göçü

Cihat USLUCAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Osmanlı Devletinde gerçekleşen göçler, gerek devleti ortaya çıkaran amillerden birisi olması gerekse devletin her döneminde var olması hasebiyle önemli bir konuma sahiptir. Osmanlıda göç hiçbir zaman sadece bir yer değiştirme hareketi olarak kalmamıştır. Nedenleri ve sonuçları ile göçler, devletin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısında yaşanan değişimlerin anlaşılması hususunda oldukça önemlidir.

Bu çalışmada göç türlerinden birisi olan "Ev Göçü" ele alınacaktır. Ev göçü ifadesi bizzat devlet tarafından kullanılan bir kavram olmakla birlikte bu kavramın ne ifade ettiğini anlamak gerekmektedir. Günümüz Sosyoloji ve Demografi disiplinleri çerçevesinde yapılan göç tanımlamalarının geçmiş olguların anlaşılmasında ne kadar kapsayıcı oldukları ise tartışmalıdır.

Göçler yönü itibariyle devletin sınırları dikkate alınarak *iç göç* ve *dış göç* olarak tasnif edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devletinde gerçekleşen ev göçlerinin her iki tasnife uyan örnekleri de mevcuttur. Genel manada Osmanlı'da ev göçü, bir iç göç olarak görülse de 1796 tarihinde Lehlerin Osmanlı sınırları içerisine gerçekleştirdiği göç hareketi resmi belgelerde ev göçü olarak kaydedilmiştir.[1] Bu durum ev göçünün bir dış göç olarak da değerlendirilebilmesini sağlamaktadır.

Göçler, göç hareketine katılanların sayısına göre *kitle göçü*, *grup göçü* ve *bireysel göç* olarak da çeşitli tasniflere ayrılmaktadır. Sayısal durumun niteleme unsuru olduğu bu tasniflerde ev göçü hiç şüphesiz bireysel göç kategorisine uymamaktadır. Zira ev göçü ifadesi yerine *hane göçü*[2] veya *aile göçü*[3]gibi ifadelerin de kullanılması bu kavramın sayısal çokluğu vurguladığını göstermektedir. Bununla birlikte kimi durumlarda ise ev göçü, öncü bir kişi ile başlamakta ve sonrasında aile üyelerinin de katılması ile hane göçü boyutuna ulaşmaktadır.[4] Böylelikle ev göçlerinde kimi zaman başlangıç itibariyle bireysel göç özellikleri de görülebilmektedir.

Göçe kimin karar verdiğine göre yapılan değerlendirmede ise *iradi/gönüllü göç* ve *zorunlu göç* kavramları kullanılmaktadır. Göç hareketini başlatan irade sahibinin kim olduğunun önemli olduğu bu kategoride ev göçleri, iradi göç olarak değerlendirilmelidir.

Göç hareketinin süresine göre de göçler, *daimi göçler*, *geçici göçler* ve *mevsimlik göçler* şeklinde ayrılmaktadır. Mevcut kaynaklarda yapılan ev göçlerinin kalıcılık sürelerini tespit etmek mümkün olmamakla birlikte göçün niteliği itibari ile daimi göç olarak değerlendirilmesi daha uygun gözükmektedir. Ancak böyle bir durumda daimi olmanın süresinin ne olduğu ise belirsizdir.

1. Ev Göçünün Sebepleri

[1] BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Hatt-ı Hümâyûn (BOA, HAT.), 262/15174, 5 Temmuz 1796 (1210.Z.29)

[2] Mehmet Demirtaş, "XIX. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek için Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler", *Belleten* LXXII, no. 268, Aralık 2009, s. 740.

[3] M. Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Mes'elesine Dâir Bâzı Vesikalar", İÜEF Tarih Dergisi, C.9, S.13, Eylül 1958, s. 11.

[4] Nalan Turna, *19. YY.'den 20. YY.'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013, s. 131.

İç göçlerin nedenleri genellikle asayiş, vergi, savaş, devlet görevlilerin zulmü, ekonomik bunalım, yangın, doğal afetler, nüfus baskısı ve işsizlik gibi çeşitli değişkenlere dayanmaktadır. 18. yüzyıl ve sonrasında devletin içerisinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik zorluklar da bu nedenlerle iç içedir. Merkezi yönetimin zayıflaması, iktidarın siyaset dışı unsurlarla birlikte genişlemesi, vergi gelirleri ve tahsilinde yaşanan değişimler ile ekonomide nakit ihtiyacının artması[5] Osmanlı coğrafyasındaki iç göçü tetiklemiştir.

18. yüzyılda yoğunlaşan ve ardı arkası kesilmeyen köyden kente ev göçlerinin sebeplerinden biri iç güvensizliktir.[6] Bu iç güvensizliğin nedenleri ise kapısız levend taifesi ve eşkıyalık hareketleridir. Emniyet ve asayişin ortadan kalktığı bir ortamda can ve mal güvenliğini sağlamak göç hareketi için itici bir unsur olmaktadır.[7] İstanbul, bu anlamda daha güvenli bir ortam olması, insanların aradığı huzur ve sakinliğe sahip olması nedeniyle göç için cazip bir yerdi.

Göçe neden olanlar arasında eşkıya ve levend taifesinin yanı sıra bizzat devlet görevlileri de yer almaktaydı. Merkezi otorite ve kontrolün zayıfladığı, siyasi gücün yerel kimi unsurlarla paylaşıldığı bu dönemde devlet görevlileri de halka karşı kimi adaletsiz uygulamalar yapmaktaydı. Örneğin; 1746 yılında Arapkir kadısı merkeze gönderdiği bir yazıda mütesellimin belli bir süredir vergi gelirlerini gereğinden kat kat fazla topladığını ve bu durumun düzeltilmemesi halinde ahalinin büyük bir çoğunluğunun köylerini terk edeceğini bildirmekteydi.[8]

Göçün bir diğer sebebi de halkın çektiği ekonomik sıkıntılardır. Devletin vergi tahsilatında yaptığı kimi değişiklikler bu sıkıntıları arttırmaktaydı. Devletin çeşitli nedenlerle uygulama alanını genişlettiği iltizam ve malikâne sistemleri de halkın ekonomik olarak ezilmesiyle sonuçlanmaktaydı. Bu uygulamalara geçilmesinde birinci hedef hiç şüphesiz halkın refahını sağlamak değil, 17. Yüzyıldan itibaren devletin nakdi gelirlerini artırmak zorunda kalınmasıydı.[9] Ancak bu sistemde vergi tahsildarının daha çok kar elde etme isteği ve devlet kontrolünün zayıflaması halkın ekonomik bunalımlarını gittikçe arttırıyordu.

Göçleri tetikleyen başka bir ekonomik gerekçe de seferler esnasında halktan ekstra vergiler talep edilmesiydi. İmdad-ı seferiyye ve hazariyye ismi ile alınan bu vergilerin kapsam ve miktarı ile ilgili bir sınırın olmaması halkın elinde kalanların da yok olmasına neden olmaktaydı.[10]

Ekonomik olarak bu yükü kaldıramayan halk sonunda ihtiyaçlarını karşılamak için faizle borçlanıyordu. Yüksek faizle tefecilerden borç alan halkın yükü daha da artıyordu.[11] Geriye ise tasını tarağını toplayıp taşı toprağı altın olan İstanbul'a göç etmenin dışında başka bir çözüm yolu kalmıyordu.

2. **Ev Göçü**

Osmanlı Devleti gerekli gördüğü durumlarda göçü bir iskân politikası olarak kullanmıştır. Bunun dışında yer değiştirmelere genel olarak karşı çıkmış ve kontrol etmek istemiştir.[12] Üretim, vergi gelirleri ve asayiş bu karşı oluşun temel nedenleridir. Göçü gerçekleştirenler açısından da göçün nedenleri benzerdir denilebilir. Zira onlar da ekonomik zorluklarını giderme, huzurlu ve güvenli bir ortamda yaşama arzusu ile göç etmektedir. Bu nedenlerle Edirne, Bursa ve özellikle İstanbul, ev göçünün ağırlıklı olarak gerçekleştiği şehirler olmuşlardır.[13]

İstanbul, 16. Yüzyılın ortalarından itibaren göç sıkıntısını yaşamaya başlamıştır. Devlet bu dönemden itibaren nüfusun fazlalığı ve getirdiği problemlerin farkına varmış ve bu doğrultuda bazı

---

5 Cengiz Şeker*, "İstanbul Ahkâm ve Atik Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili"*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 11.

6 Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 263.

7 Aktepe, agm, s. 27.

8 Şeker, *agt*, s. 63.

9 *Agt*, s. 18.

10 *Agt*, s. 67.

11 Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Yüzyılda Göç Sorunu", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 25, Ankara 1982, s. 172.

12 Tabakoğlu, *age,* s. 262.

13 Özkaya, agm, s. 183.

önlemler almaya başlamıştır.[14] Ancak ne kadar önlem alınsa da göç sorunu bir türlü çözülememiştir. Elbette değişmeyen tek şey göç olgusu olmamıştır, tüm yasaklamalara rağmen göçün yapıldığı şehir de pek değişmemiştir: İstanbul.

Yerini yurdunu terk edenlerin aile efradıyla İstanbul'u tercih etmesinin sebepleri arasında kentin sunduğu güvenlik, müreffeh hayat ve iş imkânı gelmektedir. Devlet otoritesinin başkent ve çevresinde kendini hissettirmesi, eşkıyalık hareketlerinden bıkan insanların bu yöne hareket etmelerine neden olmaktadır.[15] Başkentin sunduğu ekonomik imkânlar da göç için bir diğer tercih sebebidir. Öncelikle vergi kolaylıklarının olması[16], çeşitli iş imkânlarına sahip bulunması[17] ve asgari ihtiyaçlarda vakıfların gelenlere yardımcı olması[18] söz konusu imkânların başında gelmektedir.

Göçün başladığı yer ile İstanbul'a varış belli bir güzergâh üzerinde gerçekleşiyordu. Başkente giriş kapısı Anadolu yönünde İzmit, Rumeli yönünde Edirne idi. Göçlerin engellenmesi hususunda bu iki şehir önemli bir coğrafi konuma sahipti. Bu nedenle sıkı kontroller yapılarak, geçişlere izin verilmemesi hususunda gerek Edirne Kadısı ve Bostancıbaşısı[19] gerekse Kocaeli Mutasarrıfı[20] uyarılıyordu.

Bu kapıları aşarak İstanbul'a gelenler sadece sur içine değil şehrin etrafındaki yerlere de yerleşirlerdi. Daha erken dönemlerde yerleşim yerleri olarak Kasımpaşa ve Eyüp gibi yerler tercih edilirdi.[21] Bilâd-ı selâse olarak bilinen Galata, Eyüp ve Üsküdar ev göçü yapanların en yoğun olduğu yerlerdi. Zamanla başkentin çevresindeki kaza, kasaba, köy ve çiftlikler ev göçü yapanların ve gurbetçilerin yerleşmeyi tercih ettiği mekânlar arasına girdi. [22] 18. Yüzyılda Şile, Taşköprü, Yalova, Gebze, Kandıra, Pendik, Karamürsel, Silivri, Çatalca, Midye, Terkos, Hasköy, Haslar, Marmara, Erdek, Bandırma ve Edincik gibi yerleşim alanları ev göçü yapanların tercih ettiği yerlerdi.[23]

Ev göçlerinin hiç şüphesiz birçok olumsuz sonuçları vardı. Bunlar sosyal olaylar, siyasi baskı, ekonomik kayıplar ve çarpık şehirleşme gibi değişik alanlarda kendini gösteriyordu. Ne var ki ev göçlerinin nedenleri gibi sonuçları da yeni göçlere neden oluyordu.

Ev göçleri ile nüfusun artması, her dönem şehir hayatı için çeşitli olumsuzlukları da beraberinde getiriyordu. Yerel yöneticilere gönderilen birçok emirde nüfusun ciddi anlamda arttığı ve kimseye müsaade edilmemesi gerektiği yineleniyordu.[24] Ayrıca gelenler dolayısıyla şehirde ciddi anlamda bir mesken sıkıntısı da yaşanıyordu. Sur içi ile birlikte Eyüp, Galata ve Üsküdar'da bulunan han, dükkân ve diğer yerlerin dolup taşması sonrası şehirde oturacak yerin kalmadığı sıklıkla vurgulanıyordu.[25]

Artan nüfus ile ortaya çıkan mesken sıkıntısı İstanbul'da kiracılık usulünü ve gecekondulaşmayı da yaygınlaştırıyordu. İzinsiz olarak binalara ek yapılması, bekâr odalarının sayılarının artırılmaya çalışılması ve dükkân üstlerinin mesken olarak kullanılması var olan talebin yansımasıydı. Plansız kentleşme ve asayiş problemlerinin de üzerine eklenmesiyle şehirde yangın olayları da hayli artmıştı.[26]

Nüfusun ciddi şekilde artması ile birlikte başka bir sorun da İstanbul'un iaşe ihtiyacının karşılanması idi. Zahire ve sair ihtiyacın karşılanması[27] sorunu gibi aynı zamanda piyasa fiyatlarının da düşük tutulması gerekmekteydi.[28] Zira temel gıdaların yokluğu hemen fiyatların yükselmesine ve toplumsal huzursuzluğun daha da artmasına neden oluyordu. Ama bu durumun önüne geçmek neredeyse imkânsız

14 Halil İnalcık, "İstanbul", *DİA* (Diyanet İslam Ansiklopedisi), C.23, İstanbul 2001, s. 234.
15 Özkaya, agm, s. 171.
16 Agm, s. 172.
17 Şeker, *agt*, s. 89-91
18 İnalcık, agm, s. 234.
19 BOA, Cevdet Dahiliye (BOA, C.DH.), 181/9045, 29 Ağustos 1802 (1217.R.29).
20 BOA, C.DH., 122/6081, 23 Nisan 1811 (1226.Ra.29).
21 İnalcık, agm, s. 234.
22 Şeker, *agt*, s. 83-84.
23 Şeker, *agt*, s. 84-87.
24 BOA, Ali Emirî Tasnifi Abdülhamit I (BOA, AE. SABH. I.), 245/16374, 26 Nisan 1789 (1203.B.30); BOA, C.DH., 122/6081, 23 Nisan 1811 (1226.Ra.29); BOA, C.DH, 1/1, 27 Eylül 1821 (1236.Z.29); BOA, İrâde Meclis-i Vâlâ (BOA, I. MVL.) 30/497, 16 Ekim 1841 (1257.N.8).
25 BOA, C.DH, 81/4044, 15 Ağustos 1792 (1206.Z.26).
26 Tabakoğlu, *age,* s. 258.
27 BOA, C.DH, 122/6081, 23 Nisan 1811 (1226.Ra.29); BOA, AE. SABH. I, 245/16374, 26 Nisan 1789 (1203.B.30).
28 Turna, *age*, s. 39.

gibiydi. Arşiv belgelerinde geçen ifadesi ile "akvat-ı yevmiyye" ve "havaic-i zaruriyye" diye belirtilen günlük ihtiyaçların bile karşılanmasında güçlüklerle karşılaşılıyordu.[29]

Hayat pahalılığı ve iş imkânlarının azalması nedeniyle şehre yeni gelen ve genellikle işsiz olan göçmenler yeni sosyal problemlere de neden oluyordu. Kimi zaman arpa, buğday ve yağ gibi gıda maddelerinin az bulunması nedeniyle esnaf ayaklanıyordu. İşsizlerin de bunlara katılması ile sorun gittikçe büyüyebiliyordu.[30] Bu işsizler İstanbul için her zaman potansiyel bir isyanın katılımcıları olarak görülüyordu.

İşsizlerin varlığı genel asayiş problemlerinin de nedenleri arasındaydı. Soygun ve adam öldürme gibi adi suçlar toplum içerisinde yayılmaya başlamıştı.[31] Ahlaki bozulmanın artması ve güvenliğin zayıflaması ise diğer sosyal problemlerdi.[32] İşsizliğin had safhada olduğu bu dönemlerde başka bir sorunda dilencilerdi. Kolay kazanç elde etme isteği ve var olan işsizlik, başkentte dilenci problemini de beraberinde getirmişti.[33]

Nüfusun ev göçü ile İstanbul ve büyük şehirlere gitmesi göç edilen yerlerde de başka başka sorunlara neden oluyordu. Vergilendirmenin çift-hane sistemi üzerinden yapılması nedeniyle ayrılanların vergi yükü de kalanların üzerine yükleniyordu.[34] Bu ise kalanların daha da yoksullaşmasına, üretimin düşmesi nedeniyle devletin vergi gelirlerinin azalmasına ve yeni göçlerin olmasına neden oluyordu. Aynı zamanda insan unsurunun azalmasıyla köyler de küçülüyordu.[35]

3. **Alınan Tedbirler**

Devlet planlaması dışında kişilerin kendi iradeleri ile İstanbul'a göç ederek yerleşmesi 16. yüzyıldan beri gerçekleşmekteydi.[36] Devlet ise kendi inisiyatifi dışında herhangi bir yer değiştirme hareketini uygun görmüyordu. 1567 ve 1579 yıllarında yayınlanan iki hükümle ev göçü devlet tarafından yasaklanıyordu. İstanbul Kadısı, Silahdarbaşı ve Hâslar Kadısına gönderilen bu hükümlerde; göç ile gelenlerin de yerleşik halk gibi kefalete bağlanması, geldiğinden itibaren beş yılı dolmamış olanların geri gönderilmesi isteniyordu.[37] Alınan bu tedbirler ile devlet, nüfus fazlalığından oluşabilecek asayiş problemlerini önlemeyi ve iaşe sıkıntılarının yaşanmamasını sağlamak istiyordu.

18. yüzyıla gelindiğinde problemler artarak devam ediyordu. Kefalet uygulamasına devam ediliyor ancak ev göçlerini engellemek hiç kolay olmuyordu. Osmanlı mahalle yaşamında önemli bir konuma sahip olan kefil olma durumu, mahalle sakinleri için müteselsilen uygulanan bir durumdu.[38] Göç ederek gelenler bu sisteme tabi olmak zorundaydılar. Kefili olmayanlar yapılan sayımlarda memleketlerine geri gönderiliyordu. Devlet bu şekilde mahallenin kendi güvenlik ve asayişini yine kendi sakinleri aracılığı ile kontrol etmesini sağlıyordu.

III. Selim döneminde tutulan *Esnaf Kefalet Defterleri* de benzer amaçlarla uygulamaya koyulmuştu. İstanbul'un sur içi ve sur dışında bulunan dükkân, bağ ve bahçeler ile beraber kayıkçılar, hamallar ve sakalar gibi seyyar esnaf bu defterlere kaydedilmişti. Sayımlarda bütün esnafın isimleri çalışanlarla beraber yazılmış, nerede kaldıkları not edilmiş ve eğer yakın zamanda İstanbul'a göç etmişlerse nereden geldikleri de kaydedilmişti.[39] Böylelikle İstanbul'da kefilsiz olarak kalan ve çalışanlar tespit edilerek, kefili olmayanlar memleketlerine geri gönderileceklerdi.

---

29 BOA, C.DH, 1/1, 27 Eylül 1821 (1236.Z.29).
30 Aktepe, agm, s. 17.
31 İnalcık, agm, s. 234.
32 Demirtaş, agm, s. 739.
33 Mehmet Demirtaş, "Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", *OTAM* (Anakara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), S. 20, Ankara 2006, s. 91.
34 BOA, C.DH, 1/1, 27 Eylül 1821 (1236.Z.29).
35 Özkaya, agm, s. 190-191.
36 İnalcık, agm, s. 234.
37 Hüseyin Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri: (XVI. Yüzyıl) Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 388-389.
38 Ali Murat Yel – Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mahalle", *DİA* (Diyanet İslam Ansiklopedisi), C.27, İstanbul 2003, s. 325.
39 Cengiz Kırlı, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı", *Nizâm-ı Kâdîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, Ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 183.

Göç ile gelenlerin uğrak yerleri genellikle bekâr odaları, kiracı odaları, dükkân ve han gibi yerlerdi.[40] Denetimlerden uzak kalarak İstanbul'da yerleşik hale gelmeyi amaçlayan bu göçmenler kimileri için de bir geçim kaynağı oluşturuyordu. Durumu fark eden yöneticiler bu çıkar ilişkisini ortadan kaldırmak amacıyla kimi zaman mevcut binalara ek yapılmaması ve şüpheli şahıslara dükkân satılmaması için emirler yayınlanıyordu.[41]

Yine eski bir geleneğe dayanan geri iskân uygulaması da alınan tedbirlerden birisiydi. Kimi yerlerde 10,15 ve 20 yıl gibi yerleşik olma şartı vardı.[42] Özellikle Patrona Halil isyanından sonra İstanbul'a yönelik göçlerin arttığı süreçte bu uygulama ile yerlerini terk edeli 10 seneyi bulmayanlar ya geri gönderiliyor ya da bulundukları yerde vergi yükümlüsü yapılıyordu.[43] Böylelikle göç edenlerin terk ettikleri yerdeki vergi sorumluluğu devam ettirilmek isteniyordu.

Ev göçünün önlenmesi amacıyla zaman zaman emirler çıkarılıyordu. Bu emirlerde memurlara uyarılarda bulunuluyor ve görevlerini gereği gibi yapmaları isteniyordu. 1790 tarihli bir belge de Gümrükçü Ağa'ya kayıkçıları tembihlemesi, kayıkçıların yasak olan ev göçleri için taşımacılık yapmamaları aksi takdirde reislerinin idam edileceği bildiriliyordu.[44] Kayıklarla gelenler sıkı kontrolden geçiriliyor, soruşturma bitene kadar kayıklardan ayrılmamaları isteniyordu. Kayık sahiplerinden yolcu adlarını ilgili yerlere bildirmelerinin istenmesi de alınan başka bir tedbirdi.[45] Zira mevcut durumdan bunalan yöneticiler sıkı bir takip ile nüfusu kontrol etmeye çalışıyordu.

1792 yılı Ağustos ayında gümrüğe gelen iki kayık için de soruşturma yapılmıştı. Şahısların kimler olduğu, ne için geldikleri ve yanlarında ne getirdikleri tespit edilmişti. Gelenlerin görevi sona eren Gördes Kadısı ile ailesi ve ticaret için gelenler olduğu anlaşılınca salıverilmişti.[46]

Uyarılar sadece Gümrükçü Ağa'ya yapılmıyordu. İstanbul'a göç güzergâhı üzerinde bulunan ve göç veren yerlerin yöneticileri de sıklıkla ikaz ediliyordu. Karadeniz'in Rumeli ve Anadolu sahilinde bulunan kadıların ev göçüne asla müsaade etmemesi isteniyordu.[47] İstanbul nüfusunun artması ve iaşe müşkülatından dolayı Kocaeli Mutasarrıfı Hüsrev Mehmed Paşa'ya geçişleri kontrol etmesi tembihleniyordu.[48] Aynı gerekçeler ile Edirne Kadısı ve Bostancıbaşısı da uyarılanlar arasında idi.[49]1789 tarihli başka bir hükümde de aynı gerekçelerle İznikmid, Kocaeli, Üsküdar, Karesi, Trabzon, Çekmeceler, Edirne, Kırkkilise, Geyve gibi yerlerin kadı, naib, mütesellim, kethüda ve sair zabitanına uyarılar yapılıyordu.[50]

İstanbul'dan yerel yöneticilere çeşitli tarihlerde gönderilen bu emirler sonrası, ev göçü yasağı kadılar tarafından halka ilan ediliyordu. İstanbul'daki yöneticilerin sıkı takibinde bulunan Anadolu ve Rumeli'deki kadılar emirlerin halka duyurulduğunu yazdıkları ilamlar ile İstanbul'a iletiyorlardı. 16 Mart 1793'te İznikmid Kadısı tarafından gönderilen ilamda ev göçü yasağının halka kuvvetli bir şekilde tembih edildiği bildiriliyordu.[51] 22 Nisan 1793 tarihli bir başka ilamda da Nazilli Kadısı yasak ilanının yapıldığını ve emrin mahkeme siciline kaydedildiği yazıyordu.[52] Aynı şekilde Gemlik, Geyve, Pazarköyü, Yalakabad, Adapazarı, Karamürsel ve Mudanya kadıları da emirlerin yerine getirildiğini ilettiler.[53]

Taşradan İstanbul'a yapılan göçlerin önlenmesi maksadıyla yapılan bu yerel yöneticilerin tümünü seferber etme durumu, 19. yüzyılın ortalarında değişmeye başladı. Bürokrasisi güçlenen devlet,

[40] Özkaya, agm, s. 184; Mehmet Demirtaş, "XIX. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek için Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler", *Belleten* LXXII, no. 268, Aralık 2009, s. 746.
[41] Özkaya, agm, s. 184.
[42] Şeker, *agt*, s. 25.
[43] Tabakoğlu, *age,* s. 258; Aktepe, agm, s. 18; Özkaya, agm, s. 186.
[44] BOA, HAT, 188/8979, 9 Eylül 1790 (1204.Z.29).
[45] Turna, *age*, s. 42.
[46] BOA, HAT, 185/8667, 18 Ağustos 1792 (1206.Z.29).
[47] BOA, C.DH, 209/10420, 13Temmuz Eylül 1798 (1213.M.29).
[48] BOA, C.DH, 122/6081, 23 Nisan 1811 (1226.Ra.29).
[49] BOA, C.DH, 181/9045, 29 Ağustos 1802 (1217.R.29).
[50] BOA, AE. SABH. I. 245/16374, 26 Nisan 1789 (1203.B.30).
[51] BOA, C.DH, 34/1668, 16 Mart 1793 (1207.Ş.3).
[52] BOA, C.DH, 24/1176, 22 Nisan 1793 (1207.N.11).
[53] BOA, C.DH, 29/1401, 5 Temmuz 1794 (1208.Z.6).

kontrolün sağlanmasını engelleyen kargaşa ve başıboşluğu önlemek amacıyla bu görevi sadece nüfus memurlarına verdi.[54]

Alınan başka bir tedbir ise tezkere uygulaması idi. Göç edeceklerin geldikleri yerdeki hâkim ve zabitlerden üzerlerine düşen herhangi bir vergi olmadığına dair belge almaları istenmekteydi. Ayrıca neden gitmek istedikleri öğrenilmeli ve bu istekleri de maslahata uygun olmalıydı.[55] Böylelikle terk edilen yerde vergi kaybı olması engellenecekti. Aynı zamanda gelenlerin vergi yükümlülüğü var ise gitmesi durumda bu yük geride kalanlara yükleniyor, bu durum başkalarının da göç etmesine neden oluyordu. Tezkeresi olmadığı halde İstanbul'da yakalananlar ise sorgusuz sualsiz geri gönderilmekteydi.[56]

Kars ahalisinden Nakşibendi Şeyhi Hacı Mehmed Hurşid devletin bu sıkı kontrolleri ve yasağı esnasında Kars'tan Tırhala'ya göç etme izni almak için Kars Kaymakamlığı'na müracaat etti. Dilekçe sahibinin toprak tasarruf edip etmediği ve vergi yükümlülüğünün olup olmadığı erbâb-ı vukûftan(bilirkişi) soruşturuldu. Netice olarak işlenebilecek bir toprağı terk etmediği ve herhangi bir vergi yükümlüsü olmadığı anlaşılınca kendisine mürur tezkiresi verildi[57].

Kimi durumlarda ise mevcut yasak çeşitli sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. 1742 tarihinde, İstanbul'da oturan Ali adlı birinin eşi Edirne'ye gitmiş, fakat kadın geri dönememişti. Bunun nedeni olarak yürürlükteki ev göçü yasağı gösterilmişti. Kadının İstanbul'a geri dönebilmesi için ilgili yerlere hüküm yazılması gerekmişti.[58] Böylelikle yasakların çeşitli olumsuzlukları da beraberinde getirdiği görülmüştü.

Bu sıkı kontroller çerçevesinde başka aksaklıkların önüne geçmek için de uyarılar yapılıyordu. Özellikle İstanbul'a ticaret için gelen tüccar ve iş sahiplerinin mağdur edilmemesi ve ev göçü yasağı nedeniyle alıkoyulmaması isteniyordu.[59] Bunların da birçoğu İstanbul'un ihtiyacı olan malzemeleri temin ediyordu. Miras, dava ve benzeri işler için de İstanbul'a gelenler oluyordu. Kimi zaman bunlar kalabalık bir grupla geliyor ve bunlardan bir kısmı memleketlerine geri dönmüyordu. Bu durumun daha rahat kontrol edilebilmesi ve yasa dışı yerleşmelerin önüne geçebilmek için yerel yöneticilere böyle işler için bir veya iki kişiden fazlasını salıvermemeleri tembih ediliyordu.[60]

İstanbul'a göç güzergâhı üzerinde bulunan köprü ve yollar da kontrol altına alınmak isteniyordu. Bu noktada İstanbul'un doğu ve güneyinde yer alan yolların tutulması, ev göçlerine müsaade verilmemesi ve gelenlerin gerisin geriye döndürülmeleri isteniyordu.[61]Ayrıca tüm iskelelere de emirlerin gönderildiği ve gereken önemin gösterildiği sadrazam tarafından padişaha bildiriliyordu.[62]

Kimi zaman ise İstanbul ve çevresinde teftişler yapılarak göç kontrol altına alınmak istenmekteydi. Bundan dolayı Üsküdar, Galata, Tophane, Ortaköy, Boğazhisar ve Kavak civarındaki hanlar, dükkânlar, hamamlar ve bütün evler mahalle imamları eşliğinde teftiş edilerek aranmıştı. Araştırma sonucunda 10 yılını doldurmamış olanlar geri gönderilmişti.[63]

İstanbul'a ev göçü yapmak isteyenlerin nedenlerinin maslahata uygun olması mahalli yöneticilere sıklıkla vurgulanıyordu. Zira ev göçleri İstanbul'un nüfusunu arttırmakta, halkın zaruri ihtiyaçlarının karşılanması hususunda büyük sıkıntılar ortaya çıkarmaktaydı. Bu nedenle gelenlerin nedenleri maslahata uygun olmalıydı. Memleketlerinden evlad-ı iyalleri ile İstanbul'a gelenlerin eğer ödemekle yükümlü oldukları vergileri var ise bu geridekilerin üzerine kalmakta ve halkı daha da perişan etmekteydi. Ayrıca arazinin işlenmemesi durumu üretimin azalmasına dolayısıyla gelirlerin de azalmasına neden olmaktaydı.[64] Maslahata uygunluk bu gibi olumsuzluklara neden olmamak olarak görülüyordu.

Başkentin yöneticileri göçü engellemenin başka bir yolu olarak da göç edilen yerlerin ıslah edilmesi ve göç edenlerin ekonomik durumlarının düzeltilmesine çalışıyorlardı. I. Mahmud tarafından Rumeli ve

54 Demirtaş, agm, s. 747.
55 BOA, C.DH, 1/1, 27 Eylül 1821 (1236.Z.29).
56 Demirtaş, agm, s. 746.
57 BOA, Sâdaret Mektûbî Kalemi Umum Vilayet Evrakı (BOA, A. MKT. UM.) 23/40, 22 Temmuz 1850 (1266.N.9).
58 Turna, *age*, s. 44.
59 BOA, C.DH, 24/1176, 22 Nisan 1793 (1207.N.11); BOA, C.DH, 34/1668, 16 Mart 1793 (1207.Ş.3).
60 BOA, C.DH, 1/1, 27 Eylül 1821 (1236.Z.29).
61 BOA, C.DH, 29/1401, 5 Temmuz 1794 (1208.Z.6).
62 BOA, HAT, 188/8979, 9 Eylül 1790 (1204.Z.29).
63 Özkaya, agm, s. 186.
64 BOA, C.DH, 1/1, 27 Eylül 1821 (1236.Z.29).

Anadolu'nun sağ, orta ve sol kol üzerinde bulunan tüm yöneticilerine gönderilen bir emirde reayanın sefaletine neden olan etkenlerin ortadan kaldırılması istenmekteydi. Ayrıca devlet memurlarının halka nasıl davranması gerektiği de belirtilmekteydi.[65] Ancak tüm bu gayretler istenilen sonucu vermiyordu. Başka bir tedbir olarak da yine I. Mahmud döneminde göçleri engellemek amacıyla reayanın bir kısım borçları affedilmişti.[66]

Göçü durdurmak için göç edilen mahallerde başka tedbirler de alınıyordu. İstanbul'da davası olanların işlerini eyalet ve sancak mutasarrıfları kontrol edeceklerdi. Halka huzursuzluk veren eşkıyalar yakalanarak idam edilecekti. Yerel yöneticiler zalimlere yardım etmeyecek, halkı koruyacaklardı. Emr-i şerif olmaksızın halka başka vergiler yüklenmeyecekti. Eğer yerel yöneticiler bunlara riayet etmezse cezalandırılacaktı.[67]

Göç edenlerin en önemli nedenlerinden birisi vergi yükü idi. Aynı şekilde bu durum devletin de göçlere karşı çıkışının temel nedeniydi. Göçmen köyüne geri dönmemesi durumunda sipahiye ceza olarak çift bozan resmi öderdi.[68] 18. yüzyıla gelindiğinde ise göçmenin hem çift bozan resminin bir kısmını ödemesi hem de yerleştiği bölgenin avarız akçesine kaydolması istendi.[69] Devlet göçmenin ekonomik olarak daha fazla baskı altına alınarak yer değişimlerini engellemek istiyordu.

Avarız hanesine yazılma ve 10 yıllık zaman aşımı şartının kapsamı ilerleyen süreçte değiştirilmeye çalışıldı. İstanbul, Edirne ve Bursa şehirleri bu kapsamdan çıkarılarak kesinlikle ev göçüne müsaade edilmeyecekti. Belirlenen iki şart diğer şehirler için uygulanmaya devam edecekti.[70] Ne var ki bu değişiklik de tam olarak uygulanamadı.

Ev göçü yasağı, 19. yüzyıl modern kurumlarının da gündemindeydi. Bu kurumlardan birisi yapılması düşünülen Tanzimat reformlarının gerçekleştirilmesi amacıyla kanun ve nizamları hazırlayan ve uygulamaları denetleyebilen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye idi.[71] 16 Ekim 1841 tarihli oturumda mevcut ev göçü yasağı kanununun kuvvetlendirilmesi hususu görüşüldü.[72] Görüşmeler sonrası mevcut yasağın devam etmesi ve bazı meselelerin daha anlaşılır hale getirilmesi kararlaştırıldı.

Belli bir süredir memurlar tarafından gereken hassasiyetin gösterilmediği ve memurların rica ve iltimaslara tevessül ederek kanuna uygun olmayan ev göçlerine tezkere verdiği dile getirildi. Şehrin göç ile gelenlerle dolup taştığı, gelenlerin göç ettikleri yerdeki ziraat ve vergi düzenini bozdukları belirtildi. Bundan dolayı memurların kanunu layıkıyla uygulamak için tam bir gayret ve dikkatle işlerini yapmaları gerektiği üzerinde duruldu. Ayrıca İstanbul'da devlet görevinde bulunan gerek ilmiye gerekse askeri sınıftan olan kişilerden memleketlerine gidemeyecek olanların, memleketlerinde ziraat ve vergi hususunda herhangi bir yükümlülükleri yoksa veya bu işleri yürütebilecek bir kişi bulurlar ise ailesinden muhtaç durumda olanları İstanbul'a getirmek hususunda kendisine kolaylık gösterilecekti. Devlet memuru olmayıp belli bir süredir İstanbul'da yerleşik bulunanlar da yukarıdaki şartları yerine getirmesi durumunda validesi ve kız kardeşini yanına alabilecekti. Bu karar ile kişinin memleketinde bakıma muhtaç durumda bulunan aile üyeleri koruma altına alınmak istenmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti ve göç olgusu devletin varlığı boyunca hep bir etkileşim içindedir. Devleti ortaya çıkaran, güçlendiren ve zayıflatan bir unsur olarak göç meselesi, Osmanlı tarihi incelemelerinin ayrılmaz bir parçasıdır denilebilir. Osmanlı göç olgusu ile ilgili geniş bir literatürün varlığı dahi bunu ispat için yeterlidir.

---

65 Aktepe, agm, s. 21.
66 Agm, s. 13.
67 Özkaya, agm, s. 175-185.
68 Emine Erdoğan Özünlü – Osman Gümüşçü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar", *Amme İdaresi Dergisi,* C. 49, S. 1, Ankara 2016, s. 30.
69 Şeker, *agt*, s. 36.
70 *Agt*, s. 37
71 Ali Akyıldız, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye", *DİA* (Diyanet İslam Ansiklopedisi), C.28, İstanbul 2003, s. 250.
72 BOA, I. MVL., 30/497, 16 Ekim 1841 (1257.N.8).

Fetih sonrası İstanbul, devletin belirlediği bir program çerçevesinde imar edilmiş ve çeşitli yerlerden insan unsurunun getirilmesi ile bir başkent hüviyetine kavuşturulmuştur. Ancak 16. yüzyıldan itibaren devletin iskân politikası dışında halk, iradi olarak İstanbul'a ev göçü gerçekleştirmeye başlamıştır.

Ev göçü; vergi yükünün artması, asayiş problemleri, savaş, devlet görevlilerin zulmü, nüfus baskısı ve işsizlik gibi nedenlerden dolayı halk için bir çözüm arayışı olmuştur. Ev göçleri genellikle kırsal bölgelerden İstanbul, Edirne ve Bursa gibi büyük şehirlere doğru gerçekleşmiştir. Ayrıca daha güvenlikli ve ekonomik yükümlülükleri olmayan kimi güçlü kişilerin çiftlikleri de ev göçleri açısından tercih edilen yerler arasındaydı.

Devlet ev göçlerini engellemek amacıyla iki tür tedbir alıyordu. Bunların ilki başkentte diğeri ise göç edilen yerlerde alınan tedbirlerdi. İstanbul'da belli aralıklarla sayım ve teftişler yapılıyor, ele geçirilen kişiler geldikleri yere geri gönderiliyordu. Aynı zamanda başkent yöneticilerine sürekli olarak uyarılar gönderiliyor ve gerekli hassasiyeti göstermeyenlerin cezalandırılacağı bildiriliyordu. Diğer bir tedbir olarak da mahalli çözüm yolları aranıyordu. Mahalli yöneticilerden halka zulüm etmemeleri, ev göçü taleplerine kesinlikle izin vermemeleri, yol ve köprüleri kontrol altında tutmaları isteniyordu.

Bütün bu tedbirlere rağmen ev göçü bir türlü engellenemiyordu. Özellikle İstanbul, ev göçleri sonrası nüfusun artması ile çeşitli sosyal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalıyordu. Asayiş problemleri, iaşe sorunları, çarpık kentleşme, işsizlik ve mesken problemi temel sorunlardı.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Hatt-ı Hümâyûn

Cevdet Dâhiliye

Sâdaret Mektûbî Kalemi Umum Vilâyet Evrakı

Ali Emirî Tasnifi Abdülhamit I

İrâde Meclis-i Vâlâ

Araştırma-İnceleme Eserler

AKTEPE, M. Münir, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Mes'elesine Dâir Bâzı Vesikalar", İÜEF Tarih Dergisi, C.9, S.13, Eylül 1958, s. 1-30.

AKYILDIZ, Ali, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye", *DİA* (Diyanet İslam Ansiklopedisi), C.28, İstanbul 2003, s. 250-251.

ARSLAN, Hüseyin, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri: (XVI. Yüzyıl) Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.

DEMİRTAŞ, Mehmet, "XIX. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek için Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler", *Belleten* LXXII, no. 268, Aralık 2009, s. 739-754.

_____. "Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", *OTAM* (Anakara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), S. 20, Ankara 2006, s. 81-104.

İNALCIK, Halil, "İstanbul", *DİA* (Diyanet İslam Ansiklopedisi), C.23, İstanbul 2001, s. 220-239.

KIRLI, Cengiz, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı", *Nizâm-ı Kâdîm'denNizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, Ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 183-212.

ÖZKAYA, Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Yüzyılda Göç Sorunu", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 25, Ankara 1982, s. 171-209.

ÖZÜNLÜ, Emine Erdoğan – Osman Gümüşçü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar", *Amme İdaresi Dergisi,* C. 49, S. 1, Ankara 2016, s. 29-56.

ŞEKER, Cengiz, *"İstanbul Ahkâm ve Atik Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili"*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

TURNA, Nalan, *19. YY.'den 20. YY.'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013.

YEL, Ali Murat – Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mahalle", *DİA* (Diyanet İslam Ansiklopedisi), C.27, İstanbul 2003, s. 323-326.

İ

Girit ve Kıbrıs'tan Anadolu'ya Göçler

Lozan Sonrası Süreçte Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye Göç Hareketleri ve Bunun Ekonomik ve Sosyal Hayata Yansımaları

Prof. Dr. Ulvi KESER
Girne Amerikan Üniversitesi / KKTC

Kübra MÜEZZİNOĞLU
Selçuk Üniversitesi / Konya

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİ VE KIBRIS

Kıbrıs Türklerinin Lozan sonrasında Türkiye'ye yönelik başlayan göç hareketlerinden önce adada savaş öncesi durumu görmekte fayda vardır. Daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce yokluk ve yaklaşmakta olan savaşın ayak seslerini ekonomik anlamda hissetmeye başlayan Kıbrıs Türkleri bir yandan da Rumların Enosis talepleri karşısında neredeyse çaresiz kalmış durumdadırlar.[1] Öte yandan İngiliz Parlamentosu'nda ilhak kararının alınmasından hemen önce 5 Ağustos 1914 tarihinde bütün ada sathında sıkıyönetim ilan edilir ve bütün ada sathında her türlü silah bulundurmaktan bunların devir ve teslimine, İngiltere ve Majestelerine düşman olarak nitelenen şahıslardan harp esirlerine ve bu kişilere yardım ve yataklık edenlere kadar herkesi kapsayan kısıtlamalar da yürürlüğe girer.[2] Bu arada Dr. Hafız Cemal (Lokman Hekim) 1909 yılında Kıbrıs Türk toplumunun durumunu Rumlarla da mukayese yaparak ortaya koyar;[3]

"...Türklerin %99 oranında eğitim-öğretim ve sanattan yoksun olduklarını söyleyebilirim. Hristiyanlar ise %99 oranında bilgi ve sanat bakımından donanımlı. Dikkatimi en önce yaşamsal önem taşıyan hekimlik, eczacılık, avukatlık ve diplomalı ebelik çekti. Adamızın hiçbir köy ve kasabasında Türk olarak bir tek hekim, eczacı, diplomalı ebe bile yoktu. 60 bini aşkın Türk halkının tıp, eczane ve ebelik ihtiyacını Rumlar sağlıyor. Lefkoşa'da ve her kaza merkezinde mükemmel Rumca, İngilizce, Fransızca ve Türkçe bilen yüzlerce muktedir Rum avukatlarına karşı çıkarak milletin haklarını savunup koruyacak Türk avukatlarımız yok. Her ne kadar o esnada Lefkoşa'da ufak tefek işler görmeye başlayarak yerli halka övünç veren iki avukatımız türemişse de en büyük hukuk ve cinayet davalarını Rumların, Ermenilerin, İngilizlerin avukatları yürütmekteydi ve 5 kaza merkezinde ve köylerindeki Türkler kendi avukatlarımız olmamasından dolayı kan ağlıyordu. Anasının yanında birkaç kere lohusaya gidip gelmekle 'Ebe Hanım' olmuş birçok Türk kocakarısı ebeler varsa da Rumların diplomalı ebeleri çoğaldıkça bu yarım yamalak ebelerimizin işlerine son verileceğinden hiç kuşkum yoktu... Milli kalkınma konularında Rumlar genellikle birlik, işbirliği ve dayanışma içinde. Her Rum milli kalkınma ve çaba simgesi. Rum köylerinin hemen hemen %90'ı okuryazar... Sosyal kalkınma için her nitelik ve kararlılık var ise Rumlarda... Türklerin de %90'ı işsiz güçsüz ya da 'Bugün yiyeyim, yarına Allah kerim diyeyim.'

[1] Mustafa Haşim Altan, Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansımaları, KKTC Milli Eğitim, Kültür ve Gençlik Bakanlığı Yay., Ankara, 1997, s. 19-21.

[2] H. Fikret Alasya, Tarihte Kıbrıs, Ankara,1988, s. 142

[3] Hafız Cemal, Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Son Hediye-i Acizanem veyahud Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım, 1909, s.169-170'den aktaran Ahmet An, Kıbrıs Türk Toplumunun Geri Kalmışlığı 1892-1962, Şadi Kültür ve Sanat Yay., Girne, 2006, s. 15.

sözü uyarınca biraz çalışarak şöyle böyle geçinirler ve Rumların kurmuş oldukları ticaret dolaplarına, mallarını satarak paralarını, canlarını teslim ederler...”

1900 yılı itibarıyla Kıbrıs’ta 14 ilkokul ve bu okullarda 300 erkek ve 122 kız olmak üzere toplam 422 öğrenci bulunmaktadır. 1909-1910 döneminde okulların sayısı 11’e ve 1914-1919 döneminde de 6’ya düşer.[4] Savaş öncesi dönemde (1912-1914) Kıbrıs’ta eğitim hayatına bakılacak olursa bu dönemde ilkokullarla ilgili Maarif Encümeni üyeleri arasında birkaç Kıbrıslı Türk de bulunmaktadır. Aynı dönemde Tali Okullar İdare Heyeti’nde ise Baş Kadı Ali Rıfat, Müftü Hacı Hafız Ziyai, Bodamyalı Şevket, Hami, Fahri, Dr. Hafız Cemal, Musa İrfan ve Mısırlızade Ahmet Hulusi bulunmaktadır. Bu dönemde Kıbrıs adasında toplam 8 rüştiye vardır. 29 Ekim 1914’te Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na fiili olarak katılması ve Almanya’nın yanında yer alması üzerine İngiltere 1878 tarihli antlaşmayı tek taraflı olarak hükümsüz ilan edip 5 Kasım 1914’te Osmanlı İmparatorluğu’na harp ilan eder ve aldığı bir kararla (Order in Council) Kıbrıs’ı İngiliz topraklarına kattığını, Mısır’daki Osmanlı hâkimiyetinin de artık sona erdiğini ilan eder.[5] Savaş ilanının hemen ardından Akdeniz’de ortaya çıkmaya başlayan hareketlilik başta Adriyatik Denizi olmak üzere Adalar Denizi, Yunan Denizi ve Akdeniz’de özellikle Fransa ve İngiltere’ye ait savaş filolarının rast geldikleri Osmanlı, Alman ve Avusturya bandıralı sivil ticaret gemilerinden “hidmat-askeriyeye kabiliyetli” olanları “esir-i harp” ilan ederek tevkif etmeye başlamalarıyla iyice artar.[6] 4 Haziran 1878 tarihinde[7] Kıbrıs’ın İngiltere’ye verildiği dönem içerisinde adada 95.000 Türk bulunmasına rağmen[8] 1911 yılında 46.428 Türk[9] ve 214.480 Rum’un yanında 3.056 da yabancı söz konusudur[10] ve Osmanlı Devleti, 5 Kasım 1914 tarihli[11] bu kararı kabul etmediğini 9 Kasım 1914 tarihinde verdiği sert bir notayla açıklamasına rağmen İngiltere Kıbrıs’ı ilhak ettiğini ilan eder.[12] O güne kadar nispeten daha az sıkıntılı ve stresli günler geçirmekte olan Kıbrıs Valisi ise alınacak tedbirler konusunu görüşmek ve adada hayatı savaş ortamının dışına çıkartarak normalleştirebilmek amacıyla neredeyse bir savaş komitesi de oluşturur.[13] Hemen ardından söz konusu bu komite adadaki İngiliz askerlerinden büyük bir kısmını Larnaka, Limasol ve Mağusa limanlarında demir atmış durumda olması muhtemel düşman gemilerini araştırmak ve tedbir almak üzere görevlendirir.[14]

LOZAN VE SONRASINDA YAŞANANLAR

Kıbrıs adası tarihinin neredeyse her döneminde ada içi göçler gördüğü gibi ada dışına göçler ve ada dışından da göçlerle karşı karşıya kalmıştır. 1877 yılında Larnaka’daki İngiliz Konsolosu Watkins tarafından yapılan nüfus sayımına göre Kıbrıs adasında 67.000 Türk ve Müslüman, 133.000 Rum ve Hristiyan olmak üzere 200.000 kişi yaşamaktadır. 4 Nisan 1881’de yapılan resmî nüfus sayımında ise Türk nüfusu 45.458’dir ve bu düşüş adadaki Türk nüfusun göç etmesiyle izah edilebilir. İngiliz Parlamentosu’nda 27 Kasım 1917 tarihinde alınan bir başka kararla da adada yaşayanların iki yıl

[4] 1920 tarihli Maarif Kanunu ile adada bütün okullar devlet yönetimine geçer ve adada Osmanlı ilkokulları kapatılır. Hasan Behçet, Kıbrıs Türk Maarif Tarihi 1571-1968, Lefkoşa, 1969, s. 69. Andrekos Varnava, “Recreating Rural Britain and Maintaining Britishness in the Mediterranean: The Troodos Hill Station in Early British Cyprus”, The Cyprus Review, Volume 17, No. 2, Sonbahar 2005, s.47.

[5] Villalta, Jorge Blanco, Atatürk, Ankara, 1982, s.77

[6] BOA. DH. EUM. S.Şb.4. 9. 1333, D.6.59.

[7] Achille Emilianides, Histoire de Chypre, Presses Universitaires de France, Paris, 1963, s.89. Ayrıca Bkz. Colin Thubron, Journey Into Cyprus, Middlesex, 1986, s. 216-217

[8] K. Rustem and Brother, North Cyprus Almanack, Londra, 1987, s. 19

[9] Suat Bilge, Le Conflit De Chypre Et Cypriotes Turcs, Ankara, 1961 s.3. Ayrıca Bkz. Naim Zia, Kıbrıs’ın İngiltere’ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi, Ankara, 1975, s. 129

[10] Seyit Yolak, 1571’den Günümüze Kıbrıs Türk Yönetimleri, Lefkoşa, Kasım 1989, s. 30

[11] FO. Cyprus 1920, H.M. Stationery Office, Londra, s. 72. Salahi R. Sonyel ,”Kıbrıs Antlaşması’nın 100.Yılı”, Belleten, Cilt XLII, Sayı 165-168, Ankara, 1978, s. 741

[12] Sevin Toluner, Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Uluslararası Hukuk, İstanbul, 1977, s. 55. Ayrıca Bakınız; Ahmet C.Gazioğlu, Kıbrıs’ta Türkler (1570-1878), Lefkoşa, 1994, s. 246. Rustem K. and Brother, a.g.e., s. 12. Beria Remzi Özoran, “ Enosis Karşısında Kıbrıs Türkü, 1914-1918 Dönemi”, Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Lefkoşa, Mart 1991, Sayı 13, s. 6

[13] Antigone Heraclidou, “Cyprus’ Non-Military Contribution to the Allied War Effort during World War I”, The Round Table; The Commonwealth Journal of International Affairs, Sayı 103, Cilt 2, The Round Table 2014, s. 194

[14] Cihat Göktepe ve Tuba Ünlü Bilgiç, “İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)”, Bilig, Kış 2014, Sayı 68, s. 143.

içerisinde İngiliz vatandaşlığına geçmeleri istenir.[15] Bu kararı tanımayan pek çok Kıbrıslı Türk de Kıbrıs'ı terk etmek zorunda kalır.[16] Bu dönemde İngiliz kaynaklarına göre adada 65.000 civarında Kıbrıslı Türk vardır.[17] Bu arada 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 16, 20 ve 21. maddeleri ile Kıbrıs'ın İngiliz toprağı olduğu kabul edilir.[18] O güne kadar Türk tabası olarak görülen Kıbrıslı Türklerden İngiliz uyruğuna geçmek ve adada kalmak isteyenler dışında kalan ve aralarında öğrenci ve öğretmenlerin de bulunduğu 7-8.000 Kıbrıslı Türk de Türkiye'ye göç eder.[19] Bu öğretmenler daha sonraki süreçte Türkiye'de çeşitli okullarda öğretmenlik yapmaya başlayacaklardır. Bu hüküm uyarınca Türkiye Cumhuriyeti 1878'den itibaren İngilizlerin egemenliğinde bulunan Kıbrıs adasının hukuken İngiliz toprağı olduğunu kabul eder. Buna göre Kıbrıs adası "Crown Colony/Kraliyet Sömürgesi" ilan edilirken, aynı antlaşmanın 21. maddesi de Kıbrıslı Türklere bir Hakk-ı Hıyar (Seçim Hakkı) tanınmıştır. Bu düzenleme itibarıyla tabii olacakları uyruğu seçme hakkı kazanan Kıbrıslı Türklerin bir kısmı İngiliz uyruğunu kabul etmeyip adadan Türkiye'ye göç etmeye başlamışlardır.[20] Türkiye'ye gelen Kıbrıslı Türkler, Mersin-İçel[21] ve Muğla[22] başta olmak üzere çeşitli illere yerleştirilmiştir. Sir Malcolm Stevenson'un 1 Mayıs 1925'te Kıbrıs'ın ilk İngiliz Valisi olmasının ardından Türk toplumuna da verilmesi gereken elektrik, su, yol, posta, belediye hizmetleri gibi hizmetler, eğitimle ilgili devlet hizmetleri Rumlara ağırlıklı olarak verilirken Türkler üzerindeki baskı ise ağırlaştırılmıştır. İşsizlik ve ekonomik sorunlarla da boğuşan Kıbrıslı Türkler de adada bu şartlar altında yaşamaktansa göç etmeyi tercih etmişler[23] ve Larnaka'da 1925 yılında açılan Türk konsolosluğuna müracaat ederek adadan ayrılmanın yollarını aramaya başlamışlardır; ancak bu tarihten önce de adadan ayrılarak Türkiye'ye geçmek isteyenler olmuş ve bunlarla ilgili olarak "Anadolu'ya gidecek muhacirlerin Türk vatandaşlığını kabul etmeleri gerektiği Sıhhiye Dairesi tarafından"[24] ilan olunmuştur. Konsolosluğa müracaat eden bu Türkler için öncelikle üzerinde göç etmek isteyen kişi veya ailenin resmi ile yetkililerin isimlerinin bulunduğu "Kıbrıs'tan Türkiye'ye hicret edenlere mahsus mürur tezkeresi" hazırlanmıştır.[25] Bu tezkerelerde ayrıca aileyle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. 5 Ağustos 1926 tarihli ve 3090 numaralı mürur tezkeresi de buna bir örnektir;[26]

"Balaya fotoğrafı ilsak edilen Kıbrıs'ta mütevellit Mehmet Bin Mustafa refakatinde zevcesi Fatma ve çocukları Mustafa ve Halide, Lozan muahedenamesi mucibince hakk-ı hıyarını isti'mal ederek Türk tabiyetini kabul etmiş olduğundan Türkiye'ye hicret etmek üzere işbu mürur tezkeresi ita kılındı."

Söz konusu tezkereyi alarak adadan ayrılma hakkını elde eden kişi İngiliz idaresine müracaat etmek suretiyle adadan böylece ayrılmıştır; ancak Kıbrıslı Türklerin adadan ayrılması o kadar kolay olmamıştır. Örneğin bu göçmenlerden bazılarının Türkiye'ye göç etmeye başlamaları ve 1924 yılında Konya'ya kadar gelmeleri sonrasında konu Konya İmar ve İskân Müdürlüğü tarafından bakanlığa iletilmiş; ancak söz konusu Türklerin Lozan'daki mübadele sözleşmesine tabi olmamaları neticesinde bu göç uygulamaları karşısında ne şekilde hareket edileceği konusunda Bakanlar Kurulu tarafından 2 Aralık 1924 tarihinde yapılan toplantı sonrasında 1188 sayılı kararnameyle bu göçmenlerin kabul edilmesine karar verilmiştir.[27] Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında perişan bir dönem geçiren Kıbrıs'ta göç hazırlığına başlayan Türklerin bu maksatla ellerinde avuçlarında ne varsa harcamaları sonrasında bazı sıkıntılar ve onu takiben de şikâyetler başlamıştır. Aynı sıkıntılar göç hazırlığı yapanların evraklarıyla ilgilenen Larnaka Konsolosluğu için de geçerlidir. Konsolosluk tarafından Ankara'ya gönderilen bir

[15] Sevin Toluner, Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk, İstanbul, 1977, s. 12.
[16] KTMA, 1926 Colonial Reports, Report For 1926, No.1366, Londra, 1928, s.5.
[17] KTMA, 1926 Colonial Reports, Report For 1926, No.1366, Londra, 1928, s.5
[18] Nihat Erim, Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs, Ankara, 1975, s. 3. Ayrıca bkz. Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiyurt, Kıbrıs Sorunu, İstanbul, 1975, s. 7
[19] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 030.18.1.1.012.59.3.
[20] BCA. 030.18.1.1. 2 Aralık 1924, Sayı: 1188
[21] BCA. 272..0.0.12/50.106.1. Tarih: 20.11.1926,
[22] BCA. 272..0.0.14/77.40.19. Tarih: 25.11.1925
[23] Kıbrıslı Türk edebiyatçı Türkay Ilıcak ile 15 Kasım 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
[24] Mehmet Demiryürek, "Lozan Sonrası Kıbrıs'tan Türkiye'ye Göç (1923–1926)", Toplumsal Tarih, Temmuz 2003, Sayı 115, s. 89–92.
[25] Mehmet Demiryürek, a. g. m., s. 90.
[26] Mehmet Demiryürek, a. g. m., s. 90.
[27] BCA. 030.18.1.1.012.59.3.

yazıda 24 Haziran 1925 ile 30 Eylül 1925 tarihleri arasında Türkiye'ye göç edenlerin çeşitli masraflarını karşılamak üzere 52 İngiliz lirası harcandığı belirtilerek yapılacak bu tür harcamalar için konsolosluğa aylık olarak 15 lira tahsis edilmesi talep edilmiştir.[28] Yapılan bu taleplere 26 Ocak 1926 tarihinde cevap veren İskân Müdüriyet-i Umumiyesi ise '341 senesi iskân bütçesinde Kıbrıs Müslümanlarının sevk ve iaşelerine dair bir guna tahsisat' bulunmadığından söz konusu talebin yerine getirilemeyeceğini belirtmiştir. "Bir rüzgardan diğerine savrulan ve iki koyağın arasında gidip gelen"[29] Kıbrıs Türklerinin Anadolu'ya göç sebepleri kısaca şu şekilde değerlendirilebilir;[30]

"...Türkiye'de daha güvenli ve istikrarlı bir hayat yaşama isteği, İngiltere'nin boyunduruğu altında yaşamaktan duydukları eziklikten kurtulmak ve çocuklarına daha iyi bir gelecek hazırlayabilme düşüncesi, doğal afetler, kuraklık ve arazi darlığı, Türkiye'ye karşı besledikleri sevgi, bazı Türklerin ekonomik alanda sürekli olarak artan Rum hâkimiyeti karşısında tutunamamaları, Kıbrıs'ta yükseköğrenim kurumlarının olmaması dolayısıyla orta öğrenimini bitiren Türk gençlerinin büyük bir çoğunluğunun yükseköğrenimlerini Türkiye'de yapmak istemeleri."

Bu göç dalgası şüphesiz yeni ihtiyaçların doğmasına da neden olmuş ve Türkiye ilk konsolosluklarından birisini Kıbrıs'ın Larnaka kazasında 10 Temmuz 1925 günü açmış, Konsolos olarak da Asaf Bey'i atamıştır. Asaf Bey, Konsolosluğu döneminde Lozan Antlaşması uyarınca Kıbrıslı Türklere tanınan seçme hakkını kullanarak Türk vatandaşlığında kalma ve Türkiye'ye göç etme yolunu seçen Kıbrıslı Türklere aldığı talimatlar çerçevesinde büyük yardımlarda bulunmuş, yükseköğrenime gidecek olan gençlere her türlü imkânı sağlamış, birçok sosyal faaliyet içinde olmuş, dernek ve cemiyetlerin faaliyetlerini desteklemiş, milli günlerin kutlanmasına ön ayak olmuş, milli heyecan ve milli bilincin uyanması için çalışmıştır.[31] Öte yandan Birlik gazetesinin 14 Ağustos 1925 tarihli sayısında "Muhacir ve Sıtma" başlıklı bir haber yayımlanması ve gazetenin Türkiye'ye göç edenlerin sıtma tehlikesinin yaşandığı bölgelere yerleştirildiğinin iddia edilmesi üzerine Türkiye'nin Larnaka Konsolosluğu da bir açıklama yapmak zorunda kalır.[32] Bunun hemen akabinde 15 Kasım 1925 tarihinde Mağusa Kaleburnu Rüştiyesi Baş Muallimi Ahmet Celal tarafından Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup gönderilir ve Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye göç etme konusundaki dilekleri bir kere daha ifade edilir.[33] Buna göre adanın İngiltere'ye bırakılması ve Kıbrıslı Türklerin adeta esir durumuna düşürülmesi sonrasında Lozan'da İsmet İnönü'nün bu durumu kalbi sızlayarak kabul etmek zorunda kaldığı; ancak Lozan'da anlaşmaya konulan bir maddeyle Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye göç etmelerine imkân sağlanmasının büyük bir sevinç yarattığı belirtilir.[34] Türk hükümetinden para taleplerinin olmadığını belirten Ahmet

[28] Mehmet Demiryürek, a. g. m., s. 89-90.

[29] Kıbrıslı Türk edebiyatçı ve halkbilim araştırmacısı Mustafa Gökçeoğlu ile 17 Temmuz 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[30] Zafer Çakmak'ın verdiği bilgiye göre "…Üniversite eğitimini ücretsiz yapabilmek için Türk vatandaşı olmaları zorunlu olduğundan Kıbrıslı gençler Türk vatandaşı olmuşlar ve bunlar Türkiye'de kalarak, çeşitli alanlarda çalışmaya başlamışlar, daha sonra da büyük bir çoğunluğu evlenerek Türkiye'ye yerleşmişlerdir. Kıbrıslı lise mezunu Türk gençlerinden 1932 yılında 35-40, 1933 yılında 50-60'ı Türkiye'ye gelmiş ve muhtelif üniversitelere yerleştirilmiştir. Kıbrıslı öğrencilerin Türkiye'deki okullara yerleştirilmesinde Hükümet ve okul idareleri büyük yardım ve kolaylık göstermişlerdir. 1933 yılında, Kıbrıs'tan gelen hemşerilerinin okullara daha kolay yerleşmelerini sağlamak için, İstanbul'da Kıbrıslı öğrenciler tarafından "Kıbrıslı Türk Talebe Cemiyeti" adı altında bir cemiyet de kurulmuştur. Çok varlıklı insanlar olmayan Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye geldikten sonra sarıldıkları umut ise yükseköğretim hayatına devam etmek ve ardından devlet ve özel sektörde çalışmak şeklinde olmuştur. Örneğin 1964 yılında Kıbrıs'ın Erenköy bölgesine "Cenk" kod adıyla çıkarak bölgeyi savunan Tümgeneral Ali Fikret Atun da bu şekilde Türkiye'ye gelip Kara Harp Okulu sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görev yapan Yusuf Yüksel Köken, Mehmet Kemal Boran, Hüseyin Volkan gibi bir askeri personeldir. Ali Fikret Atun ile 10 Eylül 2015 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme. Ayrıca Bkz. Zafer Çakmak, "Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü 1878-1938", AÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 36, Erzurum, 2008, s. 210.

[31] İngiltere bu süreçte Asaf Bey ve Kıbrıs adasındaki faaliyetlerinden o kadar rahatsız olmuştur ki 17 Kasım 1930 itibarıyla görev süresi biten Asaf Bey dönemin İngiltere Büyükelçisi tarafından Türk Dışişleri Bakanlığı nezdinde şikayet edilmiştir. Bu gelişmelerin ardından Asaf Bey yerine göreve Celal Bey tayin edilmiştir.

[32] "…Birlik gazetesinin 14 Ağustos 1925 tarihli nüshasında 'Muhacir ve Sıtma' namıyla yazılmış bir makalede Anadolu'nun sıtmalı olduğu işitilmekte olduğundan bahisle Kıbrıs'tan hicret edecek Türklerin müteyakkız bulunmaları lüzumu tavsiye edilmektedir. Türk hükümet-i cumhurriyesi Kıbrıs'tan hicret edecek Türklere Anadolu'da sıtmalı menatık tahsis etmediği gibi sıtmalı olarak gideceklerin tedavisi için de tedabir-i acile ü kat'iyye ittihaz etmiş olduğu cihetle keyfiyetin tavzihine lüzum görüldü." Mehmet Demiryürek, a. g. m., s. 91.

[33] BCA. 030.18.1.1.16.77.6.

[34] Adı geçen arşiv belgesi

Celal sadece terk edilen meskenlerden ve müsait arazilerden kendilerine pay verilmesini, olmadığı takdirde orman arazilerinden tahsisat yapılmasını talep eder. Bu arazilerin verilmesi konusunda da problem çıkması halinde uygun ödeme koşullarıyla kendilerine arazi verilmesini isteyen Ahmet Celal anavatana gelmelerine müsaade edilmemesi halinde en azından Türkiye sahillerine ayak basmalarına müsaade edilmesini, aksi takdirde İngiltere'nin bir gün kendi ellerine silah vererek Türkiye'ye karşı savaştıracağını da son derece duygulu bir dille anlatmaya çalışır.[35] Bu arada 23 Kasım 1925 tarihinde Kıbrıs Türk gazetelerine ilan veren Larnaka'daki Türk Başkonsolosluğu da "Lozan Muahedesi gereğince hakk-ı hıyarını kullanarak Türkiye'ye hicret etmek üzere mürur tezkeresi alanlardan 12 ay ya da daha az müddet Kıbrıs'ta kalmayı arzu edenlerle Kıbrıs'ta ikamet eden ve muntazam pasaporta sahip olan bütün Türkiye tebaasının şehbenderliğe müracaatla tabiiyet ilam ve haberi almaları lüzumu."[36] duyurusu yapar. Türkiye'ye gelmelerinden sonra bu göçmenlere her türlü kolaylık gösterilmiş ve kendilerine yeteri kadar arazi ve hane verilmek suretiyle yardım talepleri bir ölçüde karşılanmıştır. Bu dönemde Kıbrıs'tan Türkiye'ye göç eden Kıbrıslı Türkler ağırlıklı olarak Konya, Mersin, Muğla, Adana, Silifke'ye yerleşmeye başlamışlardır. Bu insanlar ekonomik olarak çok fakir ve yardıma muhtaç insanlardır. Bu ilk grupta göç eden insanların genellikle denize kıyısı olan yerlerde ikamet etmeye başlamasıyla daha sonraki süreçt Türkiye ekonomisine denizcilik alanında katkı sağlayacak deniz ticaretiyle ilgilenen aileler ortaya çıkacaktır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemde yaşanılan savaş ekonomisi ve yüksek faizlerle alınan borçların ödenememesi nedeniyle elindeki taşınmazlardan da olan insanlar iyiden iyiye fakirleşmişlerdir. Durum böyle olunca da uzun bir süre Türk devletinin yardımlarıyla ayakta kalabilmişlerdir. 2 Aralık 1924 tarihli kararnameye göre "İngiliz tabiiyetini kabul etmemeleri nedeniyle Kıbrıs'tan çıkmak isteyen kişilerden yaşamak için Konya'ya kadar gelenlerinin yerleşimlerinin adı geçen vilayetin imar ve iskân müdüriyetine bildirildiği, Lozan Barış Antlaşması gereğince Kıbrıslıların mübadeleye tabi olmamaları gerekmekteyse de vicdani nedenlerle, zorunluluktan memleketlerini terk ederek anavatana iltica eden Kıbrıslıların iskânı hakkında Mübadele, İmar ve İskân Kanunu'nda[37] bir kayıt bulunmamasına rağmen 2 Aralık 1924 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında mülteciler hakkında yürürlükte olan talimatnameye bağlı olarak işlem yapılmasının onaylandığı"[38] bildirilmektedir. Heyet-i Vekile'nin kabul ettiği karar 23 Aralık 1924 tarih ve 980/32683 numaralı tezkireyle Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından kabul edilmiştir.[39] Söz konusu belgeden anlaşıldığı üzere Türkiye'ye göç eden Kıbrıslı Türklerin ilk yerleşim alanlarından birisi Konya olmuş ve Lozan Antlaşması'nda yer almamış olsa da kendiliğinden ve bir zorunluluk nedeniyle ortaya çıkan sorunu çözümlemek için mültecilerle ilgili geçerli olan talimatnameye bağlı kalınarak düzenlemeler yapılmıştır. Gazi Mustafa Kemal imzası ile yayımlanan bir başka kararname 7 Şubat 1925 günü Başvekâlet tarafından kaleme alınmıştır.[40] 2 Aralık 1924 tarih ve 1188 numaralı kararnameye ek olan belgede "Lozan Antlaşması'nın birinci-araziye müteallik ahkâm- bölümünün 21. maddesi gereğince verilecek vizeden yararlanarak Türkiye'ye göç etmek isteyen ve harekete hazır oldukları anlaşılan ve 20.000 nüfus olarak tahmin edilen Kıbrıs Müslüman'ının sevk ve iskân masrafları kendilerine ait olmak üzere göçleri hakkındaki talimatnameye uyularak iliştirilmiş cetvelde belirtilen bölgelerde yerleştirilmeleri" kabul edilmiştir.

Bu Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye göçleriyle ilgili olarak 7 Aralık 1925 tarihli 2871 sayılı "Kıbrıs'tan Gelecek Muhacirlerin İskânlarına Tahsis Olunan Arazi Hakkında Kararname" uyarınca bu kişilerin Türkiye'ye gelişleri sonrasında yerleştirilecekleri yerler ise Kozan 3.000, Muğla 3.000, Cebel-i Bereket 3.000, Adana 3.000, Silifke 3.000, Antalya 3.000 ve Mersin 2.000 kişi olarak hesaplanmıştır. Verilecek araziler öncelikli olarak hükümetin emrindeki arazilerdir. Bunların yeterli olmaması durumunda arazi-i milliye, haliye, mahlûle ve mevkufeden tedeyyün suretiyle arazi verilmesi de kararlaştırılmıştır.[41] Böylece Türkiye'ye gelenlerden fakir olanlara devlet yardım elini uzatır ve tıpkı Anamur, Silifke ve Alanya'da olduğu üzere öncelikle boş araziler, sahipsiz ve bekletilmekte olan araziler borçlanma suretiyle

[35] Adı geçen arşiv belgesi
[36] Hakikat, 23 Kasım 1925
[37] Kemal Arı, Büyük Mübadele-Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 33-43.
[38] BCA. 30..18.1.1/12.58.18. Tarih: 2.12.1924
[39] BCA. 30..18.1.1/12.58.18. Tarih: 2.12.1924
[40] BCA. 30.18.1.1/16.77.6. Tarih: 7.12.1925
[41] Düstur, 3. Tertip,VII, Ankara, 1944, s.130.

kendilerine tahsis edilir.[42] Bu Kıbrıslı Türkler kendi aralarında zamanla örgütlenmeye başlamışlardır;[43]

"Yıllar boyunca adayı boşaltan Türklerin birçoğuyla Amerika'nın her yerinde bizzat karşılaştım. Bilhassa New York şehrinin Bronx denilen şimal kısmında o kadar kalabalıklardı ki aralarında bir de cemiyet kurmuşlardı. Cemiyet binası kira değil, kendi malları idi... İkinci Dünya Savaşı'ndan önce daha fazla Türkiye'ye göç ederken daha sonra daha uzağa göç ettiler. Gittikleri yerlerde örgütlendiler. Maddi durumları iyiydi. Fakat gelecek bakımından kendilerini güvence içinde görmüyorlardı. Anavatan olarak Türkiye'yi görüyorlardı."

Burada belirtilmesi gereken önemli hususlardan birisi dönemin şartları içinde ve fiziki şartların getirdiği mecburiyete de bağlı olarak ilk etapta Kıbrıs adasına en yakın nokta olan Antalya-Alanya-Silifke-Anamur-Mersin hattına gelen Kıbrıslı Türklerin burada tarım ve emek gücü yanında deniz ve deniz ticaretine yönelik çalışmalarıdır. Bu durum daha sonraki süreçte belirtilen bölgeler yanında İzmir ve İstanbul gibi Türkiye'nin ekonomik anlamda can damarı kabul edilen bölgelerinde de deniz ticaretiyle uğraşan, deniz taşımacılığı yapan Kıbrıslı iş adamları ve armatörlerin sayısındaki ciddi artışla da kendisini göstermektedir.

28 Ocak 1925 tarihli bir başka belgede[44] ise alınan karar üzerine Mersin limanı üzerinden Türkiye'ye gelen Kıbrıslı Türklerin ilk olarak Konya'ya sevk edildikleri belirtilmektedir. Bugün özellikle Alanya, Anamur, Silifke, Konya, Akşehir, Beyşehir ve Karaman'da Kıbrıslı göçmenlerin oturduğu ve onların adıyla anılan mahalleler bulunmaktadır.[45] Bu arada diğer illere de nakledilen Kıbrıslı Türklerin mahalli nüfus kayıtlarının yapılması da kararlaştırılmıştır. Bu insanlardan muhtaç durumda olan yaklaşık 5.000 kişiye ise yerleşimleri, beslenmeleri ve üretici konumuna gelinceye ve kendi geçimlerini sağlayıncaya kadar 6 aylık masraflarını karşılamak üzere para yardımı ayrılması istenmiştir. Yapılan düzenlemede 5 nüfus bir hane sayılarak her hane masrafı için inşa bedeli bin lira sayılmış ve çifti 1/180 iki haneye bir çift verilmesi ile araç tahsis edilmesi kararı alınmıştır.

Göçün başlamasıyla 1925 yılında gerçekleştirilen genel düzenlemelerle göçmenlerden 3.000'i Muğla'ya yerleştirilmiştir.[46] Hariciye Vekâleti Şehbenderlik Şubesi'nden Hariciye Vekâleti'ne yazılan ve 27 Aralık 1925 tarih ve 50497/2771 numaralı tezkereye ek olarak çıkartılan yazıda göç esnasında harcanan 52 İngiliz lirası ulaşım masrafı ile zaruri masraflar için aylık 15 İngiliz lirası tahsisi istenmiştir. Dâhiliye Vekâlet'inden 19 Ocak 1926 tarihiyle karşılık olarak çıkan yazıda ise bu isteği karşılamanın olanaklı olmadığı belirtilmiştir.[47] Burada üzerinde durulması gereken nokta ise Kıbrıs ve Kıbrıs Türkleri konusunda Lozan'da Türkiye vahim bir hata[48] yapmamış, aksine söz konusu dönem itibarıyla uluslararası konjonktüründeki gelişmeler ile büyük bir savaştan yeni çıkmış olmasının getirdiği zorunlulukları dikkate alarak ihtiyatlı bir politika izlemiştir. 1925–26 döneminde Kıbrıs'tan göç edenlerin yerleşimlerinin sağlanması ve ihtiyaçlarının karşılanması için süren çalışmalara rağmen problemlerin devam ettiği 2 Ekim 1926 tarihli belgeden de anlaşılmaktadır.[49] Zira Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyeti'nden ilgili vilayetlere gönderilen yazıda Kıbrıs'tan gelmekte olan göçmenlerin nüfusa kayıtları ve ihtiyaç duyanların iskânları için yeterli kalınamadığı ve birçok şikâyet ve başvurunun yapıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca nüfus kayıtları ve iskânları tamamlanmasa da herkese gerekli

[42] Kıbrıslı edebiyatçı, araştırmacı yazar Mustafa Gökçeoğlu ile 15 Eylül 2015 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

[43] ABD'ye giden bu Kıbrıslı Türkler dışında ayrıca bunlardan çok muhtaç durumda olanlara imkân ölçüsünde birer hane ve hükümet emrindeki araziden yeterli ölçüde verilmesi önerisi Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyeti'nin hususi tezkeresiyle 1 Şubat 1925 tarihinde bildirilmiş ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından 7 Şubat 1925 tarih ve 24371/91 sayılı toplantısında kabul edilmiştir. Böylece Kıbrıslı göçmenlerin karşılaştığı sorunlar büyük ölçüde çözümlenmeye çalışılmıştır. Ali Nesim, Kıbrıslı Türklerin Kimliği, Lefkoşa, Aralık 1990, s. 22–23

[44] BCA. 272..0.0.12/43.63.8. Tarih: 28.1.1925,

[45] Daha sonraki süreçte Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen göçmenler kendilerine ait "Göçmenler Mahallesi'nde" yaşamayı tercih ederken Kıbrıslı Türkler mahalli halkla karışmayı tercih etmişlerdir. Bugün Anamur ilçesinin Bozdoğan, Ferizler, Çeltikçi ve Kalınören köylerinde bu Kıbrıslı Türklere ait taşınmaz mal ve mezarlık da bulunmaktadır. Buradaki taşınmaz mal ve emlağın büyük bir kısmı ise bölgeden ayrılan Rumlara ve Yunanlara aittir. Kendi ailesi de bu şekilde Lozan sonrasında Türkiye'ye göç eden Nazmi Keser ile 27 Mart 2014 tarihinde Anamur'da yapılan görüşme.

[46] BCA. 272..0.0.14/77.40.19. Tarih: 25.11.1925

[47] BCA. 272..0.0.14/78.42.8. Tarih: 26.1.1926

[48] Konuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Hasgüler, "84. Yılında Lozan Antlaşmasına Bakış", http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=859&type=23. 10 Aralık 2007.

[49] BCA. Tarih: 2.11.1926, FK: 272..0.0.12/50.104.2.

yardımın yapılması istenmektedir. Kıbrıslı Türklerin Türkiye'de Mersin limanı ilk nakil alanı olmuş, buradan diğer illere gönderilerek iskânları sağlanmıştır. Mersin'den Dâhiliye Vekâlet'ine 11 Eylül 1926 tarih ve 14.823 numaralı yazıya cevaben gönderilen telgrafta "Açıkta bulunduklarından dolayı iskânlarının temini için telgrafla başvuran Kıbrıs mültecileri, göçmen misafirhanesi haline getirilmiş bir İngiliz fabrikasına İskân Dairesi tarafından iskân edilmemişlerdir. Bunlar kendiliklerinden orada iskân etmişler ve durumdan İskân Dairesi haberdar olunca uygun yerler olmadığı için burada kalmalarına izin verilmiştir. Fakat fabrika satıldığı için geceleri açıkta yatmak zorunda kalan mülteciler Bakanlığa şikâyette bulunmuşlardır; ancak mültecileri yerleştirecek haneler olmadığından, mültecilere haneleri 3 ay içinde inşa etmek şartıyla 250–300 metrekarelik arazi verilmesi"[50] belirtilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Milli Mücadeleye girişen Anadolu insanının bütün gücünü, askeri, lojistik, ekonomik altyapısını neredeyse bitirdiği göz önüne alınacak olursa yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin imkânlarının doğru kullanılması ve akılcı bir siyaset takip edilmesi son derece mantıklı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye ile sıcak ilişkiler içerisinde olan kişi ve kuruluşlar Kıbrıs'ta olup bitenler, kapatılan Türk okulları, ticari hayatın neredeyse bitme noktasına gelmesi, Türk çarşısının iflasın eşiğine geldiği gibi konularda Türkiye'yi devamlı surette bilgilendirirler.[51] 27 Nisan 1931 tarihinde adada Türk nüfusu 10 yıl önce yapılan sayıma göre % 0.5 artış gösterir ve 2.906 kişilik artışla 64.238 olur. 276.572 Rum olmak üzere toplam nüfus ise 347.959 olarak belirlenmiştir. Aynı tarihte hazırlanan resmi bir raporda ise adanın nüfusu "...Kıbrıs'ta mevcut muhtelif anasırın nüfusu Rum 300.000, Türk 65.000 ve Ermeni 4.000"[52] şeklindedir. Adada nüfus artışı bu yönde gelişirken Kıbrıslı Türklerin ada dışına ve özellikle Türkiye'ye göçleri de devam etmektedir; ancak bu dönemde bazı şikayetler de söz konusudur ve Anadolu'nun değişik bölgelerine göç eden Kıbrıslı Türkler problemlerinin çözülmesini ve kendilerine sahip çıkılmasını istemektedirler;[53]

"…Kıbrıs'tan Türkiye'ye hicret eden muhacirlerin bir kısmı Anamur'da iskân edildiği malumdur. Hükümet bunlara emvali metrukeden tarla ve ev vermiş ve orada yaşamalarını temin etmiştir. Son zamanlarda Anamur'a bir mal müdürü gönderilmiştir. Bu zat Kıbrıslı muhacirlere verilen bu evlere vaziyet etmiş ve evlerinden atmıştır. Bize yazılan mektupta bu çirkin muamele bildiriliyor ve hükümetin Türkiye'nin nazarı dikkatini buralara celp etmemiz rica olunuyor. Türkiye'mizin hudutlarından uzak yaşadığımız için bize yapılan bu şikâyetlerin ne dereceye kadar doğru olduğunu bilmiyoruz fakat bunlar arasında doğru söylediklerine inandığımız kimseler vardır ve bu meselenin tahkike değer bir şekilde olduğuna inanıyoruz."

Kıbrıslı Türklerin her ne şart altında olursa olsun anavatan olarak Türkiye'yi görmeleri ve "karşı yakaya" veya "karşıya" diyerek Türkiye'ye sığınmaları günümüze kadar aynı şekilde devam edecektir;[54]

"...Lozan Anlaşması sonrasında Türkiye'yi temsilen Asa Bey diye bir adam geldi adaya. 'İsteyenler Türkiye'ye göç edebilirler ve Türkiye vatandaşları olabilir.' diye söyledi Kıbrıslılara. Elinde bir de 'Mürur Tezkeresi' vardı. Bu müsaade kâğıdını aldın mı sen hemen Türk vatandaşlığına kabul edildin demekti. Dedemin aslı Çanakkalelidir aslında. Osmanlı ordusunda Osmanlı çavuşuymuş vaktinde. Limeni muhasarası sonrasında da herhalde III. Selim zamanıydı Kıbrıs'a gelmiş ve burada kalmış. Babam Eyüp Mullabayram 1931 yılındaki Rum isyan hareketinden sonra 1935'te Alilira ve Arap asıllı Celal Mavru isimli arkadaşlarıyla beraber gavrugarar ettiler ve bir İtalyan gemisiyle Antalya'ya geldiler. Herhalde geldiklerinde Eylül ayı mı bi şeydi. O zamanlar göçenler genellikle Antalya'ya, Alanya, Mersin, Anamur ve Silifke'ye göç ederlerdi. Bu üç arkadaş Antalya'ya gelirken her biri bir sandık olmak üzere toplam üç sandık incik boncuk getirdiler. İnanır mısın üç ay demedi hepsini satıp bitirdiler..."

Kıbrıslı Türklerin Türkiye'yi anavatan olarak görmeleri ve bu ülkeye göç etmeleri daha sonraki

[50] BCA. Tarih: 21.11.1926, FK: 272..0.0.12/50.106.1.

[51] Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleç tarafından Hariciye Vekâleti'ne gönderilen Kıbrıs Birinci İntihab Dairesi mebusu Necati Özkan'ın Kıbrıslı Türklerle ilgili hazırladığı rapor. BA.030.10.57.66.14.

[52] Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleç tarafından Hariciye Vekaleti'ne gönderilen Kıbrıs Birinci İntihab Dairesi mebusu Necati Özkan'ın Kıbrıslı Türklerle ilgili hazırladığı rapor. BCA.030.10.57.66.14. Kıbrıs Konsolosluğu'nun 14 Eylül 1938 tarihli raporu. BCA.030.10.124.887.3.

[53] Söz, 6 Ağustos 1931.

[54] 1915 Kıbrıs doğumlu merhum Ekrem Taşel ile 18 Ekim 2002 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

süreçte de aynı şekilde devam edecektir;[55]

"...Cezirede kısılıp kalan Türkler kendi Türklük seciyelerini bozmamışlar, kanlarına ecnebi kanı karıştırmamışlardır. Bunun içindir ki anavatan muhabbetini unutmadık, unutmayacağız. Zaten Anadolu'nun kucağındayız ve yalnız idare noktasından ayrılmış isek de hissiyat ve maneviyat cihetinden aramızda hiçbir ayrılık kabul etmiyoruz. Bizim idare-i vaziyetimiz her ne olursa olsun, herhalde ve cemi zemanda hissiyat ve maneviyatımızın, milli hayat ve varlığımızın evvela menbaı, saniyen kıblesi Türkiya'dır..."

1931 yılı itibarıyla 64.238 Türk ve 276.572 Rum olmak üzere nüfusu toplam 347.959 olan adada Kıbrıslı Türklerin daha sonraki dönemlerde de Anadolu ile irtibatları hiç kesilmemiştir. Bu bağlamda Türkiye ile sıcak ilişkiler içerisinde olan kişi ve kuruluşlar Kıbrıs'ta olup bitenler konusunda ve alınması gerekli tedbirler konusunda Türkiye'yi bilgilendirmişlerdir.[56]

"… Kıbrıs'ta Gümrük ve İnhisarlar Vekâlet'inin Mısır'da olduğu gibi bir sigara fabrikası tesis etmesi. Rumların adada 5 sigara fabrikası vardır. Kıbrıs'ta İş Bankası'nın bir şube açması ve Sümerbank'ın bir yerli mallar pazarı açması. Bunlar yapılmak suretiyle birçok Türk aileleri iş bulacak ve sıkıntıdan kurtulacaktır diyen mumaileyh kendisinin bu vadide ilk adımı attığını ve bir fabrika ve iki ticarethane açtığını söylüyor..."

Aynı konuyla ilgili olarak Kıbrıs Konsolosluğu tarafından gönderilen bir başka yazıda da Kıbrıslı Türkler üzerindeki baskılara dikkat çekilir.[57] Böyle olmakla beraber özellikle Lozan sonrasında başlayan ada dışına göç dalgası yine de durmamıştır ve "Ağaydın da orada galaydın."[58] denilen Kıbrıslı Türkler gelecek kaygısı içinde göç etmenin yollarını araştırmışlardır;[59]

"...O zamanın düşünürü için gençlerin Kıbrıs'ta kalmayıp hep Türkiye'ye göç etmeleri büyük bir dertti. 'Kıbrıs boşalıyor. Bu halimiz ne olacak?' endişeleri vardı ve bu 'Türk Kıbrıs boşalıyor, sahayı Rum'a boş bırakıyoruz.' meselesi idi..."

Kıbrıs Türk Milli Kongre Heyeti Merkezîyesi Reisi A. Said, Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi azası ve sabık Kavanin azası M. Necati Özkan ve Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi azası ve Söz gazetesi sahibi M. Remzi Okan tarafından Başbakan İsmet İnönü'ye bu bağlamda 26 Nisan 1937 tarihinde bir rapor gönderilir;[60]

"…Bu cezirede yeniden nefes alıp yeniden hayata gelmemiz için istediğimiz şey, umumi bir tabir ile milli hissiyatımıza hükümet tarafından hürmet edilip rencide edilmemesi ve bu cezirede hayat ve mevcudiyetimizi haleldar eden ve tehlikeye düşüren şeylerin tashihi ile cezirede Türk cemaatinin, Rum cemaatine nispeten daha ağır ve farklı muamelelere tabi tutulmamalarıdır…"

Türkiye'ye yerleşen Kıbrıslı Türklerin kişisel ilişkilerini devreye sokmaları ve Türkiye'de yavaş yavaş örgütlenmelerinin ardından sadece Türkiye'ye değil, Kıbrıs'a yönelik olarak da çalışmalar başlatılır ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu, Darülbedayi gibi kurum ve kuruluşlar da yönlerini Kıbrıs adasına çevirirler ve çeşitli etkinliklerle Kıbrıs Türklerine destek verirler.[61] Bu arada bütün dünyayı kasıp kavuran 1929 ekonomik buhranından harap çıkmış adada tarım ve hayvancılıkla geçinmeye çalışan, bazıları da özellikle Lefke bölgesindeki madenlerde çalışan insanlar büyük bir yoksulluk ve sefalet içerisindedirler.[62] Bu durumu Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu adına 1960'lı

[55] Kıbrıs Türk Milli Kongre Heyeti Merkeziyesi adına 26 Nisan 1937 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye gönderilen M. Necati Özkan, M. Remzi Okan ve H. Said imzalı rapor. BCA.030.10.124.886.19.

[56] Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleç tarafından Hariciye Vekaleti'ne gönderilen Kıbrıs Birinci İntihab Dairesi mebusu Necati Özkan'ın Kıbrıslı Türklerle ilgili hazırladığı rapor. BA.030.10.57.66.14.

[57] Hariciye Vekâleti'nin 14 Eylül 1938 tarihli resmi yazısı. BCA.030.10.184.887.3.

[58] Kıbrıslı Türk edebiyatçı Türkay Ilıcak ile 15 Kasım 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

[59] Rauf R. Denktaş'tan aktaran Erten Kasımoğlu, Eski Günler Eski Defterler, Temmuz 1987, Lefkoşa, s. 22.

[60] BCA.030.10.130.28.19.

[61] Bu ziyaretlerde Türkçe gazetelerin maddi olarak desteklenmesi, kabiliyetli Kıbrıslı gençlerin Türkiye'ye getirilerek eğitimlerine İstanbul ve Ankara'da devam etmeleri gibi konular da planlanır. M. Remzi Okan'ın kızlarının eğitim hayatı da bu şekilde gerçekleşmiştir. Kıbrıslı gazeteci M. Remzi Okan'ın kızı Bedia Okan Göreli ile 15 Ağustos 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

[62] CY/19614 sicil numaralı Ali İbrahim Yaran'dan aktaran Mehmet Ali İzmen, İkinci Dünya Savaşı ve Kıbrıslıların Katkısı, Ankara, 2005, s. 61.

yıllarda Kıbrıs adasının dört bir yanını karış karış dolaşarak bütün köyleri gözlemleyen ve bunları dönemin gazetelerinde ve özellikle de Nacak gazetesinde yayımlayan Kutlu Adalı şu sözlerle ifade eder;[63]

"...İngiliz İkinci Büyük Savaş dolayısıyla eli ayağı tutan herkesi er yazmış, başka işler açmış, köylerdeki gençleri kente indirmiş, oradan Filistin'e, Süveyş'e, Girit'e, Yunan eline göndermiş. Köylerinden, hatta Kıbrıs'tan pek çoğunu soğutmuştu... İngiliz'in her sıkışık anında 'Gel.' demesine Türk köylüsü, Rum köylüsü de neden koştu? Bunun nedenleri bir değil, bindir. Topraksızlık, kuraklık, işsizlik, borç, yaşam koşullarının kötülüğü, okul bitirenlerin iş bulamaması, dairelerde pek çok İngiliz'e yer verilmesi, özellikle pek çok gencin atlarını nallayıp serüven ardında koşması..."

Aynı günlerde çözülmesi gereken bir sorun da düşen tarımsal rekolte, artan fiyatlar ve savaş ekonomisi nedeniyle yaşanılan sıkıntılar arasında gittikçe fakirleşen insanların barınma sorunudur. Elinde sermayesi bulunanlar bile malzeme yokluğu ve karaborsa nedeniyle başlarını sokacakları bir ev yapma konusunda sıkıntıdadırlar. Konuyla ilgili olarak inşaat malzemelerini kontrol etme, karaborsayı önleme gibi tedbirler almaya başlayan İngiliz yönetimi ayrıca belirlenmiş bazı müteahhitler vasıtasıyla insanlara prefabrik veya küçük ölçekli evler yapılabilmesi için kolları sıvar, projeler çizilir ve zaten parasız olan insanlara yeni krediler verilmeye başlanır.[64] Savaşın başlamasının ardından ortaya çıkan savaş ekonomisi, ekonomik sıkıntılar, hayat pahalılığı, karaborsa gibi sorunlarla en çok yüz yüze kalanlar arasında Erenköy bölgesinde yaşayan madenci aileleri de bulunmaktadır. Arazi şartlarının elverişsizliği nedeniyle iş konusunda çok fazla seçenekleri bulunmayan ve genellikle madende çalışan bu insanlar da baskılara daha fazla dayanamayıp İngiliz ordusuna yazılmaya veya Türkiye'ye göç etmeye başlar.[65] Özellikle Kıbrıs'ta Halkın Sesi gazetesinin 10 Mart 1942de yayın hayatına başlamasının ardından Kıbrıslı Türklerin bir araya gelmeleri ve sosyal ve ekonomik anlamda Türkiye'yle sıkı ilişkiler içine girmeleri de hız kazanır.[66] Bu aşamada ilk bir araya gelenler Dr. Fazıl Küçük, Faiz Kaymak, Derviş Ahmet Raşit, Hakkı Süleyman, Halit Kazım, Avukat Fadıl Korkut, Dr. Niyazi Manyera, Avukat Ahmet Mithat Berberoğlu, Orhan Müderrisoğlu, Ali Dana olur.[67] Aslında savaş ekonomisinin kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başladığı bir dönemde pahalılık ve karaborsayla beraber istifçiler ve tefeciler de ortaya çıkmaya başlar.[68] Çayın kuru üzüm karıştırılarak içildiği bir dönemde böylece başta akaryakıt, yağ, un, şeker olmak üzere temel ihtiyaç maddeleri konusunda sıkıntıların önüne geçilmeye çalışılır.[69] Askere yazılan Kıbrıslı Rumlar ve Türkler katırcı ve kazmacı olarak geri cephelerde görev alırlarken muharip ve asıl güçler de ön cephelerde savaşma imkânı bulabilecektir.[70] Geriye dönebilenler ise İngiltere'den aldıkları tazminatla ada dışına çıkmayı tercih ederler ve genellikle İngiltere'ye göç ederler;[71]

"...**Kıbrıslı Türkler göç ettikleri ülkelerin ekonomik kalkınmalarına önemli katkıda bulunmuşlardır. Yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın artık önemli bir bölümü akademisyen, bilim adamı, doktor, mühendis, avukat, gazeteci, iş adamı, sanatçı, politikacı ve sporcu gibi çeşitli alanlarda meslek sahibi olarak, göç etmiş oldukları ülkelerin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına katılmaktadır..."**

23 Şubat 1944 tarihinde Dr. Fazıl Küçük, A.Pertev, Ahmet Faiz Kaymak, Siret Bahçeli ve M. Münir'den oluşan heyet tarafından Kıbrıs Türk Millî Halk Partisi (KTMHP) kurulur.[72] Bu arada Kıbrıs'ta İngiliz yönetimine KTMHP adına Dr. Fazıl Küçük vasıtasıyla 25 Nisan 1944 tarihinde yapılan bir müracaat ise kayda değerdir;[73]

[63] Kutlu Adalı, Dağarcık; Geçtiğim Köylerden Notlar, Beşparmak Yay., Lefkoşa, 1963, s. 80-81
[64] Sir Hugh Foot, A Start in Freedom, Hodder and Stoughton, Londra, 1964, s. 146-147.
[65] Fadıl Elmasoğlu, Erenköy ve Hayat, Işık Kitabevi, Ağustos 2014, s. 66-68.
[66] Fazıl Küçük, Kıbrıs Türk'ünün Geçirdiği Acı Günler-II, Kıbrıs Mektubu Dergisi, Sayı 2, Mart-Nisan 2002, Ankara, s.5-7.
[67] Fazıl Küçük, a.g.m., s. 6
[68] Ashley Jackson, The British Empire and the Second World War, Hambledon Continium, 2006, Londra, s. 132-133
[69] Arif Feridun, Unutulmasın Diye, Lefkoşa, Temmuz 2011, s. 105-106. Ayrıca Bkz. Halkın Sesi, 10 ve 26 Nisan 1942. Ayrıca Bkz. M. H. Erdoğan, "Kıbrıs İçin Çözüm Yılı mı?", Kıbrıs Mektubu, No.6, Ankara, Eylül 1996, s. 15.
[70] Kıbrıslı katırcılar ve İkinci Dünya Savaşı döneminde Kıbrıs'la ilgili olarak bkz. Ulvi Keser, İngiliz Ordusunda Katırcılar, IQ Yay., İstanbul, 2007.
[71] http://mfa.gov.ct.tr/tr/dis-politika/yurt-disinda-yasayan-kibrisli-turkler/
[72] Fazıl Küçük, a. g. e., s. 39-40.
[73] FCO 141/2348, 1911-1945 "Enlistment as Volunteers in Ottoman Army of Persons from Cyprus" başlıklı dosya.

"Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiği haberlerinin Kıbrıs Türk toplumunda büyük bir coşkuyla karşılandığını bildirmek istiyorum. Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi bu yüzden Kıbrıslı Türkler arasında Türk ordusunda görev yapmak isteyenlerin taleplerine gücü yettiğince yardımcı olabilmeyi bir görev kabul etmektedir. Eğer hükümet de bu durumu onaylarsa pek çok Kıbrıslı Türk askerlik hizmetine Türk ordusunda devam edecektir. Ben ayrıca Kızılay için de yardım toplamaya başladım ve hâlihazırda yaklaşık 100 Sterlin toplanmış durumdadır. Fona yardımlar da devam etmektedir..."

Yaşanılan onca sıkıntılara rağmen özellikle Türkiye'ye göç etmiş olan Kıbrıs Türkleri Kıbrıs'la bağlarını hiç kesmezken, Türkiye'de yaşadıkları şehirlerde daha aktif olmaya, gelenek ve kültürleri aşağı yukarı aynı olan Anadolu insanı ile topluma uyum sağlamaya ve topluma pozitif katkıda bulunarak hayatlarını devam ettirmeye özen gösterirler ve özellikle yeni yetişen neslin ana dilini, kültürünü ve tarihini öğrenmesi amacıyla gerekli eğitimi almalarına, kültürel zenginliklere sahip çıkmak suretiyle topumun olumlu ve uyumlu bir parçası olmaya, ayrıca kendilerini kamuoyunda temsil çok daha rahat edebilmeleri ve sorunlarını resmi makamlara daha rahat ve kolayca iletebilmek amacıyla sivil toplum örgütleri oluşturmaya gayret gösterirler. Şüphesiz bu durum onların kendilerini Türkiye'de yabancı olarak hissetmemeleri ve çeşitli kaygılar yaşamalarını da engelleyici bir faktördür. Bu dönemde Kıbrıslı Türkler tarafından kurulan derneklerden birisi de 1948 yılında İstanbul merkezli olarak faaliyete geçen Kıbrıs Türk Kültür Derneği (KTKD) olmuştur.[74] KTKD halen Kıbrıslı Türklere yönelik çalışmalarına Ankara merkeze bağlı olarak Antalya, Mersin, İzmir ve İstanbul şubeleriyle devam etmektedir. Bu derneğin kurucuları 1932 yılında İstanbul'da Kıbrıs Türk Talebe Birliği adında bir dernek kurmuşlardır. Atatürk'ün himayelerinde kurulan bu derneğin kurucuları meslekleriyle ilgili olarak Türkiye'nin değişik yerlerine göreve gittiklerinden dernek faaliyetleri 1938 yılında sona ermiştir. Hemen ardından resmi amacı "Kıbrıs Türklerinin siyaset dışındaki problem ve ihtiyaçlarını temin yolunda başta Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK) ve KTMHP olmak üzere bütün Türk kurumlarının işbirliği içinde çalışmasını sağlamak" olan Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF) da 8 Eylül 1949 tarihinde kurulur. Federasyonun kuruluş döneminde KTKD ile Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti'nin çok büyük katkıları söz konusudur.[75] Eylül 1948 tarihine gelindiğinde Kıbrıslı Türklerin oluşturduğu bir başka organizasyon ise ekonomik faaliyetlere ağırlık veren Türk İşleri Komisyonu isimli olandır. Söz konusu komisyonun üyeleri ise Başkan M. Zekâ Bey, üyeler ise Faiz Kaymak, A. Pertev, Fadıl N. Korkut, D.Nazif Denizer, Suphi Kenan ve Rauf Raif Denktaş olarak tespit edilir;[76]

"Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Harbi'ndeki tutumu karşısında daha ziyade Kıbrıs Türk problemlerini öğrenmek için Kıbrıs işlerini inceleyip rapor verebilecek Türk İşleri Tetkik Komisyonu diye bir komisyon teşkil eder. Başkanı Zekâ Bey'di…"

Ayrıca Mehmet Ali Pamir, Nevzat Karagil ve Derviş Manizade ise KTKD adına Kıbrıs'a gelerek faaliyetlere büyük destek verir. Ancak KTKF'nin resmen kuruluşu öncesinde de bütün Kıbrıslı Türkleri ve Türk kurum ve kuruluşlarını temsilen oluşturdukları Kıbrıs Türk Kurumları Mümessil Heyeti (KTKMH) söz konusudur. Bu heyetle KTKD arasında Eylül 1949 öncesinde de Kıbrıs'taki sosyal ve kültürel problemlerin çözümü konusunda yazışmalar ve görüşmeler devam etmektedir. Konuyla ilgili olarak KTKMH Başkanlığına atfen yazılmış 16 Mayıs 1949 tarihli yazı aşağıya alınmıştır;[77]

"…Kıbrıs Türklerinin kısa zamanda kalkınıp yükselmelerini hedef tutan müşterek davamızın tahakkuku uğrunda derneğimizle işbirliği yapmak için gösterdiğiniz iyi niyet ve

[74] 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren Kıbrıs adasını kan gölüne çeviren Yunanistan destekli EOKA tedhiş örgütü karşısında Kıbrıs Türkleri Volkan ve 9 Eylül'den başlayarak son olarak Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)'nı kurmuşlardır. 1 Ağustos 1958'den itibaren Türkiye'nin resmen destek verdiği TMT'nin Türkiye ayağında personel bulma, askeri eğitim, Kıbrıs'la koordinasyon, 1963 Kanlı Noel Rum saldırıları sonrasında adaya kan nakledilmesi, sağlık ekiplerinin sevk edilmesi, 1964 yılından itibaren Kıbrıs adasının Erenköy bölgesine giderek bölgeyi savunacak Kıbrıslı Türk üniversite öğrencilerinin hazırlık çalışmları, yaralıların ilk toplanma yeri hep KTKD Ankara merkezi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve TMT 1955-1963, IQ Yay., İstanbul, 2007

[75] Rauf R.Denktaş, Karkot Deresi, Akdeniz Haber Ajansı Yay., Lefkoşa, Aralık 1999, s.75-76.

[76] Gönendere, 1906 doğumlu İsmail Savalaş'tan aktaran Zarif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951. Bu çalışma Öğretmen Koleji öğrencileri tarafından Lefkoşa'da 1990-1992 döneminde hazırlanmış olup röportajlardan oluşmaktadır ve kısmen el yazısıyla yazılmıştır.

[77] Kıbrıs Mektubu Dergisi, Sayı 1, Ocak-Şubat 2002, s.24-25.

gayretler Ankara'da büyük bir memnuniyetle karşılanmaktadır. Bütün Türk kurumlarının iştirakiyle derneğimizi temsil etmek üzere KTKMH adı altında kurduğunuz yüksek heyeti en derin saygı ve sevgilerimizle selamlar, Kıbrıs Türk cemaatinin dört asırlık hayatında en önemli tarihi vazifeyi üzerine almış olan bu heyetin başarılı hizmetler görmesini ve Kıbrıs'ta Türk millî birliğinin sembolü olarak kalmasını temenni ederiz. Takdir buyurursunuz ki yapmaya deruhte ettiğimiz işler çoktur ve daha büyük bir süratle hareket etmeye ihtiyaç göstermektedir. Bu işlerin başarılmasında en büyük rolü oynayacak olan hiç şüphesiz yüksek heyetinizdir… Kıbrıs Türk cemaatinin kalkınma programı hazırlanıncaya kadar boş durmayacağız. Yönetim kurulumuz faal üyelerinden Nafiz Erus sizlere Ankara'daki faaliyetlerimiz hakkında izahat vermiş bulunmaktadır. 20 Kıbrıslı öğrencinin 1949-50 ders yılından itibaren Türkiye sanat ve yüksekokullarına kabul edilerek meccanen okutulacağı hakkında Millî Eğitim Bakanlığınca alınan karar sizce malumdur. Lefkoşa'da ikinci bir lise açılması işi Türk Eğitim Derneği'nce tetkik edilmektedir. Kız ve erkek sanat okullarının açılması şimdiden ele alınmıştır…

…Kıbrıs'ta şimdilik bir akşam kız sanat okulu açılacak ve bu okul bir tecrübe devresinden sonra kız sanat enstitüsü mahiyetini alacak şekilde tadil ve ıslah edilecektir. Akşam kız sanat okulunun öğreteceği sanatlar terzilik, nakış, erkek ve kadın çamaşırları, çiçek, şapka, ev idaresi, çocuk bakımı, yemek ve sairedir. Mütehassıs öğretmen Kıbrıs'ta yapacağı tetkiklerle mahalli sanat ihtiyaçlarını tespit ederek bir raporla MEB'e bildirecek ve bakanlığın alacağı karar ve raporlara istinat edecektir..."

20 Temmuz 1948-10 Ağustos 1948 döneminde Öğretmen Okullarını Bitirenler Cemiyeti tarafından öğretmenler için Çorum milletvekili Hasene Ilgaz ve Kadın gazetesi sahibi İffet Halim Oruz'un da katılımıyla Kıbrıs'a düzenlenen gezi sonrasında "ana prensip olarak bu adada yaşayan millettaşlarımıza anayurt Türklerinin acilen el uzatması gerektiği" istenerek Kıbrıs adasında yaşayan Türklerin kültürel, iktisadi ve sosyal durumlarıyla ilgili olarak ayrıntılı bir rapor hazırlanır ve devlet kademelerine iletilir;[78]

"…İktisadi Konularla İlgili Dilekler: Milli ve ticari menfaatlerimizi korumayan ve bilakis her vesileyle baltalayan Devlet Denizyollarının Larnaka'daki acentesi, Rum tabasından Pieridis'in bir Türk memurla tebdili, İstanbul'dan Kıbrıs'a tren, vapur dâhil bilet kesilmesi, İskenderun-Larnaka vapur bileti ücretinin mutedil bir hadde indirilmesi, İskenderun-Larnaka arasında on beş günde bir sefer eden vapurun haftada bir sefer etmesinin temini, Devlet Hava Yolları postasının haftada bir gün Kıbrıs'a kadar temdidi.

Ticaret İşleri: Halen Türkiye ile Kıbrıs arasında ölü halde bulunan ticaretin yeniden ihya ve inkişafının sağlanması, milli bankalardan birisinin Kıbrıs'ta bir şube açmasının temini, Kıbrıs'ta yerli halk arasında çok rağbette olan Türk tütün ve biralarının satışını temin için Tekel tarafından Kıbrıs'ta bir satış şubesinin açılmasının sağlanması. Ayrıca Türkiye'deki yerli filmlerden kira ile Kıbrıs'a gönderilenlerin muayyen bir müddet içinde iadesi mümkün olmakla beraber gümrük tatbikatı bu kiralama mevzuunu adeta ortadan kaldıracak kadar müşkülat arz ettiğinden bu zorluğun giderilmesinin temini ve öğrenci, tüccar veya turist olarak Kıbrıs'tan gelecek yolculara gümrük işlerinde kolaylık sağlayacak tedbirlerin alınması."

Görüldüğü üzere yapılması talep edilen bütün hususlar bugün bile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin karşılaştığı siyasi ve ekonomik sorunlara çözüm niteliğindedir. Bu ziyaret esasında adada yaşayanları cesaretlendirip umutlandırması yanında durum Türkiye'ye göç etmek isteyenlere de yeni bir cesaret verecektir.[79] Bu dönemde Türkiye'de de Kıbrıs Türk Talebe Birliği, Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti, Kıbrıs Türk Kültür Derneği (KTKD), Kıbrıs'ı Koruma Cemiyeti (KKC) faaliyetlerine aralıksız devam etmektedir. Kıbrıs'taki faaliyetlerin tek bir merkez ve tek bir çatı altında birleştirilmesi ve Türkiye'yle ilişkileri ve buradaki Kıbrıslı Türkleri daha organize hale getirmek amacıyla güçlü bir örgüt kurma kararı alınır. Bu konuyla ilgili olarak Yeşilada dergisinin sahibi Nevzat Karagil, Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti (KOYC) Kıbrıs şubesi başkanı Dr. Ziya Hakkı ve Lefkoşa'da faaliyet gösteren Kardeş Ocağı sekreteri Dr. Ziver Kemal'le beraber bir toplantı düzenleyerek Kıbrıs'ta faaliyette

[78] BCA.490.01/599.75.7.

[79] Hasene Ilgaz, Kıbrıs'tan İntibalar; Kıbrıs Meselesi ve Türkiye, İstanbul, 1954, s. 39-42. Hasene Ilgaz, Kıbrıs Notları, İstanbul, 1949, s. 62.

bulunan bütün siyasi kurum ve kuruluşlar 8 Eylül 1949 tarihinde Kardeş Ocağı binasında yapılan toplantıya çağırır. Bu toplantıya KOYC Başkanı Doç. Dr. Derviş Manizade de katılır;[80]

"…Mevcut siyasi partiler, kurumlar ve spor kulüpleri bir birlik ve cemiyet olarak teşkilat kurmayı kabul ederler. Meslek birlikleri kendi varlıklarını korumakla birlikte bütün adayı kapsayan birliğe girmeyi kabul ederler. Kurulacak olan birliğin program ve tüzüğünü hazırlamak üzere KATAK, Milli Parti ve Türk Çiftçiler Birliğinden ikişer, Lefkoşa Türk Spor Kulübü, Çetinkaya Spor Kulübü, Lise ve Viktorya Mezunlar Kurumundan birer temsilci olmak üzere toplam on kişi seçilip isimleri Kardeş Ocağı sekreterliğine bildirilecektir."

Federasyonun oluşturulması sonrasında KMTHP ve KATAK teşkilatları da tek çatı altında birleştirilir ve 6 Kasım 1949 tarihinde Kıbrıs Millî Türk Birliği Partisi olarak yeniden bir araya gelirler. Söz konusu bu parti, özellikle 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren adayı kan gölüne çeviren EOKA'nın ve Kıbrıslı Rumların Enosis hedeflerine karşı, Türkiye'de faaliyet gösteren Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti ile işbirliği ve koordinasyon içinde çalışarak 15 Ağustos 1955 tarihinden itibaren Kıbrıs Türk'tür Partisi olarak faaliyetlerine devam eder. Bu dönemde Türkiye'nin parasal desteği ise devam etmektedir. Özellikle Kıbrıs'tan gelen yardım taleplerine kayıtsız kalınmayarak başta eğitim alanındaki sorunlara ve ihtiyaçlara yönelik çözümler bulunmaya çalışılır. Örneğin 1949-1952 döneminde 13 Kıbrıslı öğrenci Türkiye'ye getirilerek öğretmen olarak yetiştirilmeleri amacıyla Gazi Eğitim Enstitüsü'ne yerleştirilirler.[81] Bu dönemde KTKF tarafından hazırlanan "Kıbrıs Türkleri Hakkında Rapor" da Türkiye ve Kıbrıs'ta ilgili bütün kurum ve kuruluşlara dağıtılır;[82]

"…Mahallin kabiliyet ve imkânlarını nazarı itibara almak suretiyle Kıbrıs'taki Türklerin iktisadi kalkınmalarını ayarlayacak bir program hazırlanmak üzere Ekonomi ve Ticaret, İnhisarlar, İşletmeler Bakanlıkları ile Sümerbank tarafından seçilecek mütehassıslara İstatistik genel Müdürlüğü tarafından seçilecek bir istatikçinin eklenmesi suretiyle bir heyetin bir iki ay tetkikte bulunmak üzere Kıbrıs'a gönderilmesini, Kıbrıs'ta kurulmasını düşündüğümüz alkol sanayii, tütün sanayii, dokuma sanayii, sabun sanayii ve diğer sanayii için lüzumlu elemanların yetiştirilmelerini temin maksadıyla Kıbrıs'tan gönderilecek Türk personelinin Türkiye fabrika ve müesseselerinde muayyen bir zaman içinde çalıştırılarak yetiştirilmeleri, yukarıda zikrettiğimiz vasıfta müesseseleri kurmak üzere Kıbrıs'taki bankanın da iştirakıyla da kurulacak olan Türk şirketlerine Türkiye'de imal edilen veya Türkiye için büyüklük bakımından kifayetsiz görülmesi itibarıyla iptal edilerek muattal duran tezgâh, alet ve tesisatın uzun vadeli kredilerle, kurulacak olan Türk şirketlerine verilmesinin terviç edilmesini ve bu yolda kolaylık gösterilmesini, gerektiği takdirde Kıbrıs Türkleri tarafından kurulacak bu gibi müesseselerin ilk kuruluşlarında rehberlik etmek üzere Türkiye'deki bir kısım elemanların kısa bir zaman için Kıbrıs'ta çalışmalarına müsaade edilmesini, Kıbrıs Türkleri arasında mevcut olmayan veya mevcut olmakla beraber henüz tekâmül etmemiş olan sanatları daha iyi öğrenerek Kıbrıs'a avdet etmek üzere her sene bir liste halinde sunulacak beş on çırağın muayyen müddetlerle Türkiye'deki sanatkârlar yanında çalıştırılarak yetiştirilmelerine müsaade edilmesini ve bunların bu müddet zarfında 2007 sayılı kanunun tahditlerinden müstesna tutulmalarını, bilhassa Türkiye ile Kıbrıs arasındaki ticari mübadelenin Türk tüccarları delaletiyle yapılmasını temin yolunda yardımda bulunulmasını, Devlet Deniz Yolları, Devlet Demir Yolları, Devlet Hava Yolları gibi idarelerin acenteliklerinin Rumlardan alınarak Türklere veya Lefkoşa Türk Bankası'na verilmesini, yukarıda bahsedilen heyet Kıbrıs'a gönderildiği takdirde bu heyetin hazırlayacağı program çerçevesindeki çalışmalarımızda imkân nispetinde cumhuriyet hükümetimizin Kıbrıs Türklerini desteklemesini, döviz bakımından cumhuriyet hükümetimiz güç durumda bulunmadığı zamanlarda Türkiye'deki resmi veya gayrı resmi bir kısım firma veya sermayedarların Kıbrıs'ta kurmayı düşündüğümüz şirketlere iştirak edebilmeleri için müsaade edilmesini, Kıbrıs'taki Türk çiftçisinin verimini arttırmak üzere yeni bulunan bazı usullerin veya ıslah edilmiş bazı tohum nevilerinin Türk çiftçisine ulaştırılmasına müsaade edilmesini ehemmiyetle rica edeceğiz…"

Bu bağlamda KTKD tarafından 22 Şubat 1952 tarihinde KTKF'ye yapılan bir müracaatla adaya

[80] Yeşilada, 11 Eylül 1949.
[81] Ali Nesim, a. g. e., s. 126.
[82] KTKD Genel Merkezi Arşivi.D.1.

ağırlıklı olarak Kıbrıslı Türklerden oluşan 100-150 kişilik grupların gelmesi halinde bunların nasıl karşılanacağı ve ağırlanacağı konusunda bilgi istenir. Öte yandan KTKF tarafından verilen cevapta ise "...Türk otelleriyle Türk aşçıların kapasitesi bakımından 100-150 kişilik kafile üzerine hesap yürütmeye imkân olmadığı, azami 50 kişilik gruplar için böyle bir hesap yapılabileceği" bildirilir.[83] Öte yandan gerek Türkiye'de yaşayan Kıbrıslı Türklerin sorunları ve gerekse "Kıbrıs Türklerine yapılması gereken iktisadi yardımlar, milli bankaların Kıbrıs'ta şube açmaları, Türk sermayesinin Kıbrıs'a yerleşmesi lüzumu, Kıbrıs Türklerine Türkiye'de vatandaşlık haklarının tanınması, 2007 sayılı kanunla ecnebilerin seyahat ve ikametlerine ait kanunun ve diğer ilgili mevzuatın tatbikatından Kıbrıs Türklerinin istisna edilmeleri zarureti ve Kıbrıs Türklerinin teşkilatlanması" konusunda Türk hükümetinden taleplerden bulunan bir rapor da hazırlanarak Eylül 1952 itibarıyla Türk hükümetine sunulur.[84] Bu arada KTKD Başkan Vekili Mehmet Ali Pamir, TMTF Genel Başkanı ve Gençlik Teşekküllleri Kıbrıs İşleri Komisyonu Başkanı Ali İhsan Çelikkan ve KTKF Başkanı Faiz Kaymak imzasıyla Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Bakanlar Kurulu üyeleri ziyaret edildikten sonra Türkiye'de yaşamakta olan Kıbrıs Türklerinin çeşitli dernekler vasıtasıyla yürüttükleri faaliyetler ve Kıbrıs'a yönelik yapılabilecekler üzerine bir açıklama yapılır.[85] Bu görüşmenin ve ardından hazırlanan rapordan sonra 11 Ekim 1952 günü de Kıbrıs Türklerinin durumu ve haklarının korunması talebiyle Türkiye Başbakanına ve Dışişleri Bakanına ayrıca bir muhtıra arz edilir.[86] Bu arada yardım talebinde bulunan Kıbrıs'ta Baf ve Mağusa Türk ortaokullarına ilk yardım Türkiye'de işveren durumuna gelmeye başlamış Kıbrıslı Türkler ve Ankara'da bulunan KTKD vasıtasıyla gelir. 4.045 İngiliz Lirası karşılığı olarak 32.000 Türk Lirası tutarındaki yardım, KTKD Başkanı Mehmet Ali Pamir imzasıyla KTKF Başkanı Faiz Kaymak adına gönderilir.[87] Daha sonra KTKD tarafından yapılan bir başka açıklamayla da söz konusu bu iki Türk okuluna ikinci yardım paketi olarak en kısa sürede 12.642 İngiliz Lirası karşılığı 100.000 Türk Lirası gönderileceği de duyurulur.[88]

1955 EOKA DÖNEMİ VE GÖÇ HAREKETLERİ

EOKA'nın faaliyete geçerek tedhiş ve terör eylemlerine giriştiği 1 Nisan 1955 ile Akritas Planı çerçevesinde Türkleri topyekûn imhaya yönelik olarak 21 Aralık 1963 tarihinde başlattıkları saldırılara kadar geçen dönemde pek çok Kıbrıslı Türk adayı terk eder ve yurtdışına göç eder. Ayrıca özellikle Temmuz 1958 tarihinde güvenlikleri tehlikede olan Kıbrıslı Türklerin daha güvenli görülen bölgelere doğru toplu göçleri[89] ve ilk etapta 6.000, ikinci etapta ise 16.000 Türk insanının güvenli bölgelere aktarılması söz konusudur.[90] Bu arada bazı Kıbrıslı Türkler de Türkiye'den yardım talebinde bulunurlar.[91] EOKA terörünün yoğun olarak yaşanmakta olduğu günlerde Kıbrıslı Türk toplum liderleri de halkın sorunlarına çare bulma telaşı içindedirler. Bu gayret ve koşuşturmanın içinde olanlardan birisi de Dr. Fazıl Küçük'tür ve Fazıl Küçük kalem aldığı raporlarla Kıbrıs adasında yaşayan Türklerin geleceğine yönelik bir takım tedbirler de ortaya koyar;[92]

"Türkiye'nin selameti, emniyeti ve istikbali bakımından Kıbrıs'ın Türkiye'nin kontrolü altında veya Türkiye emniyetine hiçbir suretle zarar vermeyecek ve orada yaşayan Türk halkına tehdit ve tehlike teşkil etmeyecek bir elde bulunması lazımdır. Bu bakımdan bugün için Kıbrıs'ın İngilizlerin elinde bulunması halen elimize başka bir hal çaresi olmaması karşısında, tarihin hatalarının intaç ettiği ve katlanılması icap eden bir hal olarak görülmektedir. Türkiye ve Kıbrıs Türkleri noktai nazarından esas hedef adanın Türkiye'ye geçmesini temin etmek olmalıdır. Bu

[83] KTKF tarafından yazılan 10 Mart 1952 tarihli cevap yazısı. KTKD Genel Merkezi Arşivi. D.1.
[84] Faiz Kaymak, Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?, Yayına Hazırlayan Müfide Zehra Erkin, Alpay Basımevi, İstanbul, 1968, s. 58-60.
[85] Halkın Sesi, 19 Ekim 1952.
[86] BCA.030.01/123.783.8.
[87] Halkın Sesi, 19 Aralık 1952.
[88] Halkın Sesi, 17 Ocak 1953.
[89] Nacak, 6 Ocak 1961
[90] Pierre Oberling, Bellapais'e Giden Yol, Ankara, 1987, s.80. Ayrıca Bakınız Ahmet C. Gazioğlu, Two Equal And Sovereign Peoples, Lefkoşa, 1997, s. 25-26
[91] BCA.030.01.36.218.2.
[92] Fazıl Küçük, "Kıbrıs Hakkında Görüşlerim", Kıbrıs Mektubu, No.4, Cilt 15, Ankara, Temmuz-Ağustos 2002, s.20-22.

gayeye vasıl olmak için sarf edilmesi icap eden gayretler meyanında, isabetli ve basiretli bir dış politika ile birlikte şu hususların yerine getirilmesine çalışılmalıdır:

I- Adadaki Türk nüfusunu arttırmak. Bunun için şu tedbirlere başvurulması icap ettiği kanaatindeyim: Kıbrıslı Türklerin anayurda/Anadolu'ya hicret edip tabiiyet değiştirmelerine sureti katiyede son verilmelidir. Türkiye'ye yeni gelmiş olup henüz tabiiyet değiştirmemiş olanların böyle bir taleplerine ret cevabı verilerek Kıbrıs'a dönmeleri temin edilmelidir. Türkiye'de memurluk ve askerlik hizmetinde bulunup mütekait Kıbrıslı Türklerin, tekaüdiye maaşlarını Kıbrıs'ta alabilecek şekilde adaya dönmelerini temin ve bu meyanda dönmek isteyen bütün Kıbrıslı vatandaşların bu arzularını temin zımnında her türlü kolaylık gösterilmelidir. Türkiye'de devlet hizmetinde olup mecburi hizmetleri bulunan bütün Kıbrıslıların Kıbrıs'a dönmeleri şartile mecburi hizmetlerinden affedilmelidirler. İşçi sigortalarından maaş alan mütekait Kıbrıslı işçilerin tekaüt maaşlarını Kıbrıs'ta almak üzere adaya dönebilmeleri için her türlü kolaylık gösterilmelidir. Yıllardan beri Anadolu'da yerleşip kalan Kıbrıslı vatandaşların, hiç olmazsa mühim bir kısmının vaziyet lehimize bir istikamet alıncaya kadar Kıbrıs'a dönmeleri bir Türklük ve vatan borcu olduğu bu kimseler nezdinde telkinatta bulunarak bir netice istihsali cihetine gidilmelidir. Dünyanın dört bir bucağında bulunan bütün Kıbrıslı Türklerin eski vatanlarına dönmeleri bir Türklük ve vatandaşlık borcu olduğu muhtelif vasıtalarla el altından ve kesif bir propaganda ile telkin olunarak, hiç olmazsa mühim bir kısmının Kıbrıs'a dönmeleri temin edilmelidir. Muhtelif vesileler icat edilerek, maksatlı bir şekilde, Türkiye'den bilhassa kuzey ve fazla nüfus tezayüdü olan Güneydoğu Anadolu mıntıkasından Kıbrıs'a nüfus hareketi sağlanmalıdır. Bu hususta dikkat edilmesi gereken nokta gideceklerin Türk hars ve karakterini taşıyıp benliklerini muhafaza edebilecek kabiliyette olmalarıdır. Bulgaristan'dan ve dünyanın muhtelif yerlerinden Türkiye'ye göç eden ve İngiliz İmparatorluğu camiası topraklarında bulunan Türklerin Kıbrıs'ta yerleşmeleri hususunda gayret sarf edilmelidir. Kıbrıs'ta Türk nüfusunu arttırmak hususunda daha başka hususlara da başvurulmalıdır.

II- Kıbrıslı Türk nüfusu ile buraya göç edecek Türklerin maişetlerini temin ve hayat standartlarını yükseltmek zımmında alınması icap eden tedbirler: Türkiye'deki Ziraat Bankası, İş Bankası ve diğer milli ve hususi bankalarımız Kıbrıslı Türk çiftçilerle iş adamlarına geniş krediler temin etmek ve verilen kredileri kontrol etmek, Kıbrıs'taki yerli sermaye ile birlikte yatırımlarda bulunup halen mevcut Türk halkı ile yeni göç edecek Türklere iş imkânları sağlama maksadına matuf Kıbrıs'ta şubeler açılmalı ve mevcut şubeleri genişletmelidirler. Bu meyanda Türkiye'deki Vakıflar İdaresi ile Kıbrıs Vakıflar idaresinin işbirliğinde bulunup Türk vakıflarının geniş bir halk kütlesinin geçim ve kalkınmasında faydalı bir unsur haline getirilmesine çalışılmalıdır. Bulgaristan göçmenleri meselesinde yapıldığı gibi, Türkiye'de ve Kıbrıs'ta milli bir yardım teşkilatı kurularak, bu teşkilat vasıtası ile Kıbrıs'a hicret edenlere ve edecek olanlara iaşe, ibate ve iskân işlerinde ve birer iş sahibi olmalarını teminde azami yardım sağlanmalıdır. Kanaatimce bu hususta her Türk'ün böyle milli bir davada verecek bir şeyi vardır. Böyle bir teşkilatın Kıbrıslılar Yardımlaşma Teşkilatı adı ile veya başka bir hüviyet altında iş görmesi mümkün olabilir. Kıbrıs'a göç edeceklerin iskân işinde Kıbrıs vakıflarından azami derecede istifade imkânı aranmalı ve her ne pahasına olursa olsun Türklerin elindeki gayrimenkullerin zerresinden dahi fedakârlık etmemek için azami dikkat gösterilmelidir. Türk hükümetinin yardım ve desteği ile Türkiye'deki iş adamlarının Kıbrıslı iş adamlarıyla müştereken yatırımlarda bulunmaları temin edilerek turistik oteller, muhtelif imalathanelerin açılması, adalı müteşebbislere Sümerbank tarafından pamuklu ve yünlü dokuma ve iplik fabrikalarının kurulması, Türk Tekel İdaresi tarafından muhtelif inhisar maddeleri imal eden tesislerin vücuda getirilmesi sağlanmalıdır. Yalnız bu kabil fabrika ve tesislerin emniyeti birinci derecede ehemmiyeti haizdir. Azami dikkat sarfı icap ettiği gibi Rumların ve diğer ekalliyetlerden kimse bu tesislerde çalıştırılmamalıdır. Aynı zamanda ham maddesini Türkiye'den alacak olan pamuklu ve yünlüler dünya piyasasında rekabet de sağlayabilir. Birçok kimseler geçinme imkânı sağlayacak olan halıcılık, hayvancılık, arıcılık, ipek böcekçilimi, meyve ve sebzecilik inkişaf ettirilmelidir. Bu sahada aynı konuda iş gören Türkiye'deki teşekküllerle temasa geçip, mümkün olursa işbirliği halinde verimli bir netice elde edilmelidir.

Halıcılık mevzunda Sümerbank ve Isparta Halıcılar kooperatifi ile işbirliği müspet sonuçlar

sağlayabilir. Bu maksat için birçok Ispartalı Türk, Kıbrıs'a göç edip bu sahada faydalı olabilirler. Türkiye'deki Et ve Balık Kurumunun Kıbrıslı balıkçı ve kasap teşekkülleri ile işbirliği halinde sucuk, pastırma, salam sosis gibi mallar istihsal eden bir sanayi kurarak birçok Türk ailelerinin bu sahalardan maişetlerini temin etmeleri mümkün kılınmalıdır. Bu sayede Kıbrıs'ta Türklerin menfaatine hayvancılık inkişaf eder. Otelcilik ve muhtelif eğlence yerleri işletme gibi işler de birçok Türk'ün maişetinde medar olabilir. Bu arada Türkiye'den Kıbrıs'taki Türkler menfaatine turistik geziler tertiplemek suretiyle birçok Türk'ün Kıbrıs'ı görmesi sağlanmalı ve oradaki Türklerin maddi faydalar sağlamaları imkânları üzerinde ehemmiyetle durulmalıdır. Türk Denizbank'ın yardım ve desteğiyle Kıbrıslı Türkler arasında şilepçiliğin kurulması ve gelişmesi temin edilmelidir. Bu sayede binlerce Türk maişetlerini temin etmek imkânını bulabilir. Kıbrıslı Türklerin teknik ve ticari sahada fonksiyon sahibi olabilmelerini temin zımnında Türk hükümet ve milletlerine her türlü yardım ve kolaylık temin edilmelidir. Türk tüccarlarının Kıbrıslı tüccarlarla iş yapmaları temin edilmeli ve bilhassa Kayseri havalisinden olmak üzere birçok ticaret erbabının Kıbrıs'a göç etmeleri imkânları aranmalıdır. Türkiye'de dahi azınlıklarla en müessir ticari rekabete girişenlerin Kayserililer olması yukarıdaki noktai nazarımızın komik mahiyette olmadığına bir delildir. Gerek Türkiye'deki Türkler, gerekse Kıbrıs'taki Türkler Kıbrıs'ın Türklerin eline geçmesi için ellerinden gelen her türlü gayreti gösterip hiçbir fedakârlıktan kaçmamalıdırlar. Aksi takdirde neslimiz yarınki neslin ve tarihin takbihile karşı karşıya kalacaktır."

1946 yılına gelindiğinde Kıbrıslı Türkler tarafından İstanbul merkezli olarak yeni bir dernek kurulmuştur. 16 Şubat 1946 tarihinde Derviş Manizade, Nevzat Karagil, Selahattin Balcıoğlu ve Hasan Ünkar "Kıbrıs Okullarında Yetişenler Cemiyeti" isimli yeni bir dernek kurmuşlardır. 16 Şubat 1947'de Derviş Manizade ve Nevzat Karagil Ankara'ya gelerek Nefi Korürek ile beraber MEB'den Kıbrıs'taki liselere Türk öğretmenlerin görevlendirilmesini sağlamışlar ve MEB de adaya çok değerli öğretmenleri göndermişti.1948 yılında bu dernek 48 öğretmen, gazeteci ve milletvekilini Kıbrıs'a götürerek Kıbrıs davasının tanıtılmasına da katkıda bulunmuştur. Temmuz 1961 sürecinde Silifke, Anamur ve Alanya'yı ziyaret eden Rauf R. Denktaş ise Kıbrıslı Türklerin göç macerasına da değinecektir;[93]

"...Türkiye ile Kıbrıs arasındaki açık denizi geçerken istemeden aynı yolculuğu 1930–1935 seneleri arasında küçük sandallarla kürek çekerek yapan ırkdaşlarımızı düşündüm. O senelerde Kıbrıs'taki hayat şartları o kadar kötüleşmişti ki birçok Türkler hayatlarını tehlikeye atarak anavatana küçük sandallarla ve hatta sallarla hicreti göze aldılar. Bugün Türkiye'de yerleşmiş olan binlerce Kıbrıs Türk'ünün bir kısmı işte bu göçmenlerden müteşekkildi. Fakat bunlara göçmen demek de doğru değildir çünkü hemen hemen hiçbiri ada ile irtibatını kesmemiştir. Aileleri, tarlaları, arkadaşları, hatıraları ile bu şehitler toprağına candan bağlı kalmışlar, yerleşmiş bulundukları şirin ve bereketli Anadolu topraklarında Kıbrıs'ın hatırasını yaşayarak hür ve mesut günlerini geçirmektedirler. Anadolu sahillerine yaptığımız bu son seyahatte bu kardeşlerimizin dost ve davalarımıza karşı göstermekte oldukları alakaya şahsen şahit olduk..."

Bu dönem Kıbrıs Türklerinin EOKA terörü karşısında çaresizlik yaşadığı bir dönemdir ve çeşitli sıkıntılar söz konusudur. Bu sıkıntıları yaşayanlardan birisi de Gazi Mağusa 1940 doğumlu Cemaliye İrfan (Kıyıcı) olacaktır. Dönemin pek çok genci gibi o da yüksek tahsil yapmak amacıyla Türkiye'ye kabul edilmiştir ve Ankara'da Devlet Konservatuarı'nda başlayan eğitim hayatı Türkiye'nin ve Kıbrıs'ın ilk mezzosopranosu ve devlet sanatçısı unvanıyla Avusturya'dan ABD'ye dünyanın dört bir köşesinde ülkeyi temsil ederek taçlandırılmıştır.[94] Bu dönemde Türkiye'ye kabul edilen Kıbrıslı Türkler arasında özellikle gençler ise yükseköğretim amacıyla desteklenenlerdir ve Dr. Burhan Nalbantoğlu, Avukat Osman Örek, Dr. Şemsi Kazım, Dr. Necdet Ünel, Dr. Niyazi Manyera, Dr. Orhan Müderrisoğlu, Dr. Kaya Bekiroğlu, ayrıca Fenerbahçe Kız Voleybol Takımı kurucusu, aynı takımda basketbol, 100 metre ve 400 metre koşucusu, kürek şampiyonu ve milli sporcu olarak da görev yapan Dr. Ayten Berkalp[95], Prof. Dr. Halil Fikret Alasya, Prof. Dr. Derviş Manizade, dünyanın sayılı psikiyatrları arasında gösterilen Prof. Dr. Vamık Volkan, sanatçı Zeki Alasya ve Sait Dormen ve tiyatro sanatçısı oğlu Haldun Dormen,

[93] Öte yandan 26 Haziran 1961 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberine göre 1960 yılında Kıbrıs'tan İngiltere'ye göç etmiş olanların sayısı ise 13.000'dir. Cumhuriyet, 26 Haziran 1961 ve Nacak, 21 Temmuz 1961

[94] Sanatçı Cemaliye Kıyıcı ile 15 Temmuz 2013 ve 17 Mart 2014 tarihinde Ankara'da yapılan görüşmeler

[95] Dr. Ayten Berkalp ile 27 Mart 2014 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

müzik sanatçısı Nil Burak, Işın Funda Büyükkaraca, Ziynet Sali, pişyano sanatçısı Rüya Taner, sinema sanatçısı Feri Cansel, STFA şirketler grubunun sahibi Sezai Türkeş, edebiyatçı Selim İleri'nin babası ve İstanbul Mühendislik Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hilmi İleri, 150 milyon sterlinlik servetiyle dünya zenginleri sıralamasında 637. sırada olan işadamı Türker Süleyman ve ailesi yanında 34 kurucu üyeyle teşkil edilen Kıbrıslı İş Adamları ve Profesyoneller Derneği (KIBİSAD) üyeleri gibi Kıbrıs Türk toplumunun lider kadrosu da bunlar arasındadır ve ülke ekonomisine katkıları da büyük olmuştur.[96] Türkiye'de yaşayan bu Kıbrıslı Türkler dışında özellikle İngiltere ve Avustralya'da bulunan ve yıllar içinde işveren durumuna gelenler ise burada belirtilmemiştir.[97]

29 Ekim 1953 günü Faiz Kaymak tarafından KTKD Başkan Vekili Mehmet Ali Pamir'e gönderilen mektup ise ekonomik işbirliği ve kalkınma modellerini tartışmak üzere Ankara'ya gelecek olan 24 kişilik Kıbrıs heyeti hakkında bilgi de vermektedir.[98] EOKA'nın 1 Nisan 1955'ten itibaren adayı kan gölüne çevirdiği günlerde Kıbrıs Türklerinin hayatta kalma mücadelesine destek verenlerden birisi de bir dönem Türkiye'ye göçmek zorunda kalan Safiye Mustafa veya bilinen ismiyle Safiye Nadir ve yıllar sonra Türkiye ve KKTC'de ekonominin en önemli lokomotifi olacak oğlu işadamı Asil Nadir olacaktır. Öte yandan Nacak gazetesi E.Ural Aratan imzasıyla "Türkiye'deki Kıbrıslılar" başlıklı bir yazıya da yer verir; [99]

"…Çeşitli sebepler yüzünden yurtdışında kalmış diğer soydaşlarımız gibi Kıbrıslı Türkler de daima Türkiye'ye göç ede gelmişlerdir. 1950'de zorla göç ettirilen Bulgaristan Türkleri hariç tutulursa bugün göç yoluyla Türkiye'ye yerleşmiş olan yurtdışı Türklerin başında 250.000 rakamıyla Kıbrıslı Türkler gelir. İskenderun'dan Antalya'ya kadar uzanan Güney Anadolu'daki Kıbrıslılar o kadar çoktur ki birçok yerlerde şiveye etkileri de pek belirgin olarak göze çarpıyor. Bundan sonra İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde topluca bulunan hemşerilerimiz dağınık olarak Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde de görülürler. Kıbrıslı Türklerin öteki göçmen soydaşlarımızdan ana farkı çoğunun yüksek eğitim için gelip de geri dönmeyen kişilerden meydana gelmiş olmalarıdır. Bugün Türk devlet mekanizmasının çeşitli kademelerinde, bankalarda, hastanelerde, üniversitelerde ve daha birçok yerlerde kıymetli hemşerilerimizin vazife görmekte olduğu bir gerçektir. Ticaret hayatında ise İstanbul'da birkaç fabrika sahibi olanlar bulunduğunu söylersem ne kadar değerli ve nüfuzlu Kıbrıslılar var olduğunu saymaya sebep kalmaz.

Bütün bu saydığım bölge ve şehirlerdeki Kıbrıslılardan hangisiyle konuştumsa sevinçle gördüm ki hiçbiri Kıbrıs'la ilgisini kesmemiş. Yine hiçbiri Kıbrıs'a dönmekten kaçınmayı aklından geçirmiyor. Yeter ki Kıbrıs'a döndükleri zaman hayat imkânı bulabilsinler. Bugün Kıbrıs yeni bir devrin, yeni bir gelişmenin eşiğindedir. Yarınımızın güvenliği bu yeni devre ki yeni gelişmelere ayak uydurabilmemize bağlıdır. Bu ise ancak Türkiye'deki ve dünyanın diğer köşelerindeki tahsilli ve iş hayatında başarıya ulaşmış Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs'a dönmesiyle olacaktır. Milliyetçilik, yurtseverlik sadece Türkiye için olanlar değildir. Kıbrıs bizim için Türkiye toprakları kadar Türk'tür. Kıbrıs'ı sevmek Kıbrıs Türk'ü olarak yaşamak da milliyetçilik ve yurtseverliktir. Kıbrıslılar evinize dönün."

Sonuç

Lozan'la başlayan ve özellikle 1 Nisan 1955 tarihinde başlayan EOKA tarihiyle yeni bir ivme kazanan süreçte Kıbrıs Türklerinin de anavatan kabul ettikleri Türkiye'ye yönelik göç hareketleri hızlanmıştır. Bu dönemde genellikle fakir ve yardıma muhtaç Kıbrıs Türklerinin Anadolu'ya geldikleri ve kendilerine yeni bir yurt edinmeye çaba harcadıkları görülmektedir. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik

[96] Bu noktada 27 Mayıs 1960 İhtilali sonrasında "İhtilalin Kudretli Albayı" olarak adlandırılacak olan, daha sonraki süreçte Türk siyasi hayatında da önemli bir figür olarak kabul edilen Alparslan Türkeş'i de eklemek gerekmektedir.

[97] Örneğin İngiltere Kıbrıs Türk Ticaret Odası çerçevesinde Ticaret Odası Başkanı Dr. Muhammed Yaşarata, Vatan Catering Direktörü Tuncel Nalbantoğlu, The Eden Valley Direktörü Ahmet Durmuş, Alton & Co Direktörü Altan Kemal, UKAY Catering Direktörü Işık Vedat, Coversure Sigorta Şirketi Direktörü Mehmet Mimoğlu, NYO Muhasebe Şirketi Direktörü Niyazi Öztoprak, Kazan Restorant Direktörü Levent Hassan, Oxford Brookes Üniversitesi Strateji ve Girişimcilik Profesörü Levent Altınay ve Bowling & Co, Solicitors Direktörü Aliosman Halil ilk akla gelen isimler arasındadır.

[98] KTKF tarafından 29 Ekim 1953 günü gönderilen mektup. KTKD Genel Merkezi Arşivi. D.1.

[99] Nacak, 15 Ocak 1960.

Krizi sonrasında bundan etkilenen ülkeler arasında şüphesiz Türkiye de bulunmasına rağmen 1925 yılında Kıbrıs'tanamur-Silifke hattına yerleşen fakir Kıbrıs Türkleriyle büyük şehirlere gitmeyi tercih eden ve yükseköğrenim görmek isteyenlere de her türlü maddi ve manevi destek Türkiye tarafından sağlanmıştır. Bir nesil sonrasında ise bu fakir halk tabakası yerine nispeten daha varlıklı ve işveren pozisyonuna gelmiş Kıbrıs Türklerini görmek mümkündür. Gerek devlet dairelerinde ve gerekse özel sektörde kendisini kanıtlamış Kıbrıs Türklerinden bir kısmı yıllar sonra Kıbrıs'a dönmeyi tercih ederken bazıları ise Türkiye'de kalmayı daha uygun bulmuştur. Bugün itibarıyla KKTC'de 290.000 civarında Kıbrıs Türk'ü yaşarken başta Avustralya, İngiltere ve Türkiye olmak üzere yurtdışında ise yaklaşık 600.000 Kıbrıs Türk'ü bulunmaktadır.[100]

KAYNAKÇA

A-ARŞİV KAYNAKLARI

a) Kıbrıs Türk Milli Arşivi

b) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

c) Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi

d) Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Arşivi

e) Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Arşivi

f) Başbakanlık Osmanlı Arşivi

g) İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi

B-BASILI KAYNAKLAR

Altan, Mustafa Haşim, *Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansımaları*, Ankara, 1997

Alasya, H. Fikret, *Tarihte Kıbrıs*, Ankara,1988

An, Ahmet, *Kıbrıs Türk Toplumunun Geri Kalmışlığı 1892-1962*, Şadi Kültür ve Sanat Yay., Girne, 2006.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele-Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925),* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995

Behçet, Hasan, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi 1571-1968*, Lefkoşa, 1969

Birsel, Salah, Oktay Akbal, Bekir Yıldız, Atilla Özkırımlı, *Kıbrıs'a Selam,* İstanbul, 1987.

Emilianides, Achille, *Histoire De Chyprus*, Paris, 1963.

Çilingir, Atilla, *Girne'den Doğan Güneş*, İstanbul, Temmuz 1997, s. 124

Denktaş, Rauf R., *Rauf Denktaş'ın Hatıraları,* Cilt 9, İstanbul, Mart 1999

Denktaş, Rauf R., *Rauf Denktaş'ın Hatıraları,* I. Cilt, Boğaziçi Yay., İstanbul, Kasım 1996

Denktaş, Rauf R., *Karkot Deresi*, Akdeniz Haber Ajansı Yay., Lefkoşa, Aralık 1999.

Erim, Nihat, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ankara, 1975

Fedai, Harid, Mustafa Haşim Altan, *Lefkoşe Mevlevihanesi*, Ankara, 1997.

Fehmi, Hasan, *A'dan Z'ye Kıbrıs*, İstanbul, 1992.

Feridun, Arif, Unutulmasın Diye, Lefkoşa, Temmuz 2011

Gazioğlu, Ahmet C. *Two Equal And Sovereign Peoples*, Lefkoşa, 1997

Kasımoğlu, Erten, *Eski Günler Eski Defterler*, Temmuz 1987, Lefkoşa.

[100] Avustralya Dış Türkler Platformu Eşbaşkanı Nevin Cemal ile 25 Eylül 2015 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

Kaymak, Faiz, *Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü*?, Yayına Hazırlayan Müfide Zehra Erkin, Alpay Basımevi, İstanbul, 1968

Keser, Ulvi, *İngiliz Ordusunda Katırcılar*, IQ Yay., İstanbul, 2007.

Keser, Ulvi, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri* ve *TMT 1955-1963*, IQ Yayınları, İstanbul, Ocak 2007

Keser, Ulvi, *Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs 1963-1974*, Kızılay Yayınları, Ankara, 1974

Nesim, Ali, *Kıbrıslı Türklerin Kimliği*, Lefkoşa, Aralık 1990

Ilgaz, Hasene, *Kıbrıs'tan İntibalar*; *Kıbrıs Meselesi* ve *Türkiye*, İstanbul, 1954

Ilgaz, Hasene, *Kıbrıs Notları*, İstanbul, 1949

Oberling, Pierre, *Bellapais'e Giden Yol,* Ankara, 1987.

Sarıca, Murat, Erdoğan Teziç, Özer Eskiyurt, *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul, 1975

Stephens, Robert, *Cyprus-A Place of Arms*, Londra.

Stephen, Michael, *Cyprus Question*, Londra, Nisan 1997

Toluner, Sevin, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul, 1977.

Villalta, Jorge Blanco, *Atatürk*, Ankara, 1982

C- SÜRELİ YAYINLAR

Yeniçağ

Nacak

Volkan

Söz

Bozkurt

Hakikat

The Cyprus Review

Cumhuriyet Kıbrıs

The New York Times

Radikal

Düstur

Cyprus Mail

Journal for Cyprus Studies

Ortam

İktisat Fakültesi Mecmuası

Toplumsal Tarih

Kıbrıs Mektubu

Yeşilada

Ç- MAKALELER

Demiryürek, Mehmet, "Lozan Sonrası Kıbrıs'tan Türkiye'ye Göç (1923–1926)", *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2003, Sayı 115, s. 89–92.

Erdoğan, M. H., "Kıbrıs İçin Çözüm Yılı mı?", *Kıbrıs Mektubu*, No.6, Ankara, Eylül 1996, s. 15.

Küçük, Fazıl, "Kıbrıs Hakkında Görüşlerim", *Kıbrıs Mektubu,* No.4, Cilt 15, Ankara, Temmuz-Ağustos 2002, s.20-22.

Nesim, Ali, "Kıbrıs Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılapları", *I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Ankara, 1994, s. 39

Varnava, Andrekos, "Recreating Rural Britain and Maintaining Britishness in the Mediterranean: The Troodos Hill Station in Early British Cyprus", *The Cyprus Review*, Volume 17, No. 2, Sonbahar 2005, s.44-51.

D- SÖZLÜ TARİH KAYNAKLARI

1-1915 Kıbrıs doğumlu merhum Ekrem Taşel ile 18 Ekim 2002 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

2- Devlet sanatçısı merhum Cemaliye Kıyıcı ile 15 Temmuz 2013 ve 17 Mart 2014 tarihinde Ankara'da yapılan görüşmeler

3- Kıbrıslı gazeteci M. Remzi Okan'ın kızı Bedia Okan Göreli ile 15 Ağustos 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

4- Nazmi Keser ile 27 Mart 2014 tarihinde Anamur'da yapılan görüşme.

5- Kıbrıslı edebiyatçı, araştırmacı yazar Mustafa Gökçeoğlu ile 15 Eylül 2015 ve 17 Temmuz 2016 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

6- Emekli Tümgeneral Ali Fikret Atun ile 10 Eylül 2015 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme

7- Avustralya Dış Türkler Platformu Eşbaşkanı Nevin Cemal ile 25 Eylül 2015 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

8- Kıbrıslı Türk edebiyatçı Türkay Ilıcak ile 15 Kasım 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

9- Dr. Ayten Berkalp ile 27 Mart 2014 tarihinde Girne'de yapılan görüşme

E- ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=859&type=23. 10 Aralık 2007.

Girit'ten Anayurd'a Bektaşi Göçleri ve Girit Bektaşi Tekkeleri Emlakının Tasfiyesi

Yrd. Doç. Dr. Fahri MADEN
Kastamonu Üniversitesi / Kastamonu

Giriş

Girit'te Türk İdaresi ve Yerleşimi

Girit'te Türk yerleşimi ve İslamiyet'in yayılması adanın Osmanlı tarafından kuşatılmaya başlamasından 1908 yılına kadar sürmüştür. Adadaki Türk toplumu adaya gelen Türk göçleri ve iskân politikası, ayrıca Osmanlı öncesi adaya yerleşen Müslümanlar ve ada halkı içinde ihtidalarla (İslamiyet'i kabul) oluşmuş, bu nüfus zamanla adada özgün bir kültür meydana getirmiştir. Ada halkından İslamiyet'e geçenlerin bir kısmı 19. yüzyıl başında Yunan milliyetçiliği akımlarının etkisinde kalarak Hristiyanlığa geri dönmüş, irtidad etmiştir. Böylece Girit Türk toplumunun dışına çıkmışlar, Müslüman kalanlar ise Türk kimliğini benimseyerek kendilerine Türk demişlerdir.

Türkler, Girit'e ilk kez 1341 yılında ayak basmıştır. Daha sonra 1427'de Girit'e sefer düzenleyen Osmanlı donanması, bu seferi 1538'de Barbaros Hayrettin Paşa komutasında tekrarlamıştır. Adaya bir Türk akını da 1567'de gerçekleşmiştir. 1645 yılında ise Girit'in tümüyle fethedilmesi için harekât başlatılmıştır. Öncelikle Hanya ve Resmo (Retimno) şehirlerinde kurulan Türk hâkimiyeti, zaman içinde tüm adaya yayılmıştır. Ancak Kandiye, on binlerce Türk askerinin canı pahasına 27 Eylül 1669'da fethedilebilmiştir. Böylece Girit kesin olarak Türk hâkimiyetine girmiştir. Türklerin adayı Venediklilerden alması, tıpkı Kıbrıs'ta olduğu gibi adada yaşayan Rumlar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Keza daha önce Venedikliler tarafından kapatılan Ortodoks kiliseleri ada Türk idaresine geçince yeniden açılmıştır.

"Ada'nın Osmanlı egemenliğine alınması ile birlikte Ada'da oluşan Müslüman Giritli nüfusu, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Ada'nın Rum nüfusu ile başa baş bir duruma geldi… 17. yüzyıla ait Girit Kadı sicillerinde, görülebilir ki fethin hemen ardından Girit'te yerli halk arasında yoğun bir ihtida süreci yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu özellikle Balkanlar'da yeni fethedilen yörelerde uyguladığı ve Anadolu'dan Müslüman nüfusu yeni topraklara göç ettirmek suretiyle nüfus dengesini sağladığı "şenlendirme" (toplu nüfus göç ettirme) politikasını Girit'te uygulamamıştır. Buna karşın Ada'nın ele geçirilişinden yaklaşık yüz yıl sonra Ada'da önemli bir Müslüman nüfus birikiminin oluşması, ancak bu din değiştirme (Müslümanlaşma) süreciyle açıklanabilir. Ada'nın Osmanlı egemenliğine alınmasından sonra Ada'da yerleşen iki guruptan biri Osmanlı memur ve bürokratları, diğeri ise başta Bektaşiler olmak üzere çeşitli tekke ve tarikatlardır. Bunlardan özellikle Bektaşiler Ada'nın fethine de katılmış ve Kandiye'nin fethinden önce ordugahta ilk Bektaşi tekkesini kurmuşlardır. Bu iki gurup Müslüman nüfusun çekirdeğini oluşturmuş ve özellikle tekkeler yerli halk arasında Müslümanlığı yayarak fetihten yaklaşık elli yıl sonra toplam nüfusun üçte birini oluşturacak kadar yoğunluğa ulaştırmıştır.

Bunun bir tamamlayıcısı olarak da adada Müslümanlarla Hristiyanlar arasında evlilikler başlamıştır. Özellikle 1650'li yıllardan itibaren bu tür evliliklerin arttığı kaynaklardan izlenebilmektedir. Girit sicillerinden izlenildiği üzere Ada'da Müslüman erkekler ile Hristiyan kadınlar arasındaki evlilikler

de bir hayli fazla sayıdadır. Bu tür evliliklerin yoğunluğu dönemlere göre farklılaşmaktadır. Girit'in alınmasından hemen sonralara tarihlenen defterlerde çok sayıda Müslüman-Gayrımüslim evliliklerine rastlanmaktadır. Böylece kısa bir süre içinde Ada'nın toplumsal yapısında büyük bir etnik dönüşüm yaşanmış ve önemli miktarda Müslüman nüfus yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır."[1]

Türkler, daha önce Kıbrıs'ta yaptıkları gibi, Girit'in boş topraklarının işlenmesi, üretimin artması, ticaret ve zanaatın gelişmesi için adaya çiftçi ve esnaf Türk aileleri yerleştirmişlerdir. "Girit adasına Türkler, ada fetih olunduktan sonra 1640-1649 yıllarından itibaren, Osmanlı yönetimince, bir devlet politikası ile yerleştirilmeye başlanmıştır. Devlet, Girit adasına Sivas, Malatya, K. Maraş, Kayseri, Konya, Adana, Antalya, İzmir, Muğla, Aydın, Manisa, Burdur, Isparta, Afyon, Niğde, Kırşehir, Yozgat, Karaman, Silifke, Halep, Hatay, Gaziantep gibi illerden halkı yerleştirmiştir. 1640-1669 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden getirilen Türkler dışında, Anadolu'da bulunan topraksız yurttaşların gönüllü olanları da Girit odasına gönderilip iskân edilmiştir. Devlet, kendilerine hoca, imam ve Bektaşi babaları da göndermiştir."[2] Ada böylece yeni baştan imar edilmiş, camiler, medreseler, tekkeler, köprüler, kütüphaneler ve çeşmeler yapılmıştır. Ayrıca ada denizciliğe ve ticarete çok elverişli olduğundan Türk hâkimiyetinde olan Yunanistan'dan da birçok Yunanlı gelip adaya yerleşmiş, böylece Girit Türk yönetiminde gelişip zenginleşmiştir.

Girit'e Bektaşiliğin Gelişi ve Bektaşi Tekkeleri

Girit'te faaliyet gösteren ilk tarikatlardan biri Bektaşiliktir. Tarikatın buraya gelişi adanın fethine kadar geri gitmektedir. Osmanlı ordusuyla birlikte Girit kuşatmasına katılan, fetih sırasında ve sonrasında adaya yerleşen dervişler adada İslamiyet'in yayılmasının yolunu açmışlardır[3]. Girit kuşatmasına Emir Sultan, Hacı Bayram Veli ve Abdülkadir Geylani dervişleri[4] ile Bektaşiler de katılmış, fethin ardından adaya yerleşerek tarikatı burada temsil edip yaymışlardır.

Bektaşilerin adadaki faaliyetlerinin oldukça kapsamlı olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca zaman içerisinde adada Türk nüfusun iskân edilmesi sırasında pek çok Bektaşi dervişi Hanya, Kandiye ve Resmo gibi yerleşim birimlerine göç etmişlerdir. Böylece kısa zaman içerisinde Girit adasının dört bir yanında Bektaşi tekkeleri faaliyete geçirilmiş, Bektaşilik adanın en faal tarikatlarından biri haline gelmiştir. Bektaşiler hoşgörü ve uzlaşma kültürünü temsil ettiklerinden adada diğer dinlerden İslam'a geçişleri de kolaylaştırıp, aynı zamanda hızlandırmışlardır.[5]

Osmanlı kara ordusunun çekirdeğini meydana getiren Yeniçeri Ocağı'nın Hacı Bektaş Veli'nin manevi hamiliğinde ve himayesinde olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca XVI. yüzyılın sonlarında bir Bektaşi babasının Miralay rütbesi ve sekiz dervişiyle Yeniçeri Ocağı'nın 99. Orta'sına alınmasıyla[6] iki müessese arasındaki ilişkiler resmi hüviyet kazanmıştır. Bu dervişler gece gündüz devletin saadeti ve Yeniçerilerin zafer kazanmaları için dua etmenin yanı sıra[7], savaşlarda bir kafile ile orduya katılır, Yeniçerileri cesaretlendirip onlara manevi destekte bulunurlardı. Girit adasının fethinde on binden fazla Yeniçeri askerinin[8] görev aldığı ve Bektaşi dervişlerinin de ordu içerisinde fethe katıldığı bilinmektedir.

Yirmi dört yıl süren Girit kuşatması sürecinde Osmanlı ordusuna katılmak için gönüllü birlikler toplanmıştır. Bu gönüllü birliklerden biri Hacıbektaş'taki Pirevi dervişleri tarafından oluşturulan "Bektaşi Dervişleri/Fukaraları Kafilesi"dir. Kafileyi o dönemde Hacı Bektaş Veli Tekkesi postunda

[1] Nükhet Adıyeke, "Eski Giritliler, Yeni Giritliler", *http://www.lozanmubadilleri.com/mubadil-kulturu/mubadil-tariihi/eski-giritliler-yeni-giritliler-h333.html*, Erişim 08.02.2017; A. Nükhet Adıyeke, "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit›te Etnik Dönüşüm", *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 9 - 13 Eylül 2002) Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2006, s.559-569; Nuri Adıyeke, "Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler", *Kebikeç, (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Dergisi),*Sayı16, 2003, s.20.

[2] Refiye Okuşluk Şenesen, "Çukurova Bölgesi Girit Göçmenlerinin Girit'e Dair Anlatılarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmesi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 21, Sayı 1, 2012, s.260 (255-266)

[3] Melike Kara, *Girit Kandiye'de Müslüman Cemaati 1913-1923,* İstanbul 2008, s.78.

[4] *Ustazade Yunus Bey'in Girit Fethi Tarihi Osmanlı-Venedik Girit Savaşı (1645-1669)*, C.I, ed. Ali Ekrem Erkal, İzmir 2011, s.314.

[5] Kara, age, s.79.

[6] Esad Efendi, *Üss-i Zafer,* İstanbul 1243, s.203.

[7] Hammer, *Devlet-i Osmâniyye Tarihi,* C.I. trc. Mehmed Atâ. İstanbul 1329, s.201.

[8] Ziya-Rahmi, *Girit Seferi (Mart 1645-6 Eylül 1669),* İstanbul 1933, s.15.

oturan Dimetokalı Vahdeti Dede hazırlamış, Horasanizâde Derviş Ali Dede'yi halifesi olarak kafilenin başına getirmiştir. Ayrıca Horasanizâde Derviş Ali Dede'ye gittiği yerlerde Bektaşi tekkesi açma, oralara mürşid ve baba tayin etme yetkisi vermiştir.[9]

Horasanizâde Derviş Ali Dede, 20 Haziran 1645 tarihinde emrindeki Bektaşi kafilesi ile İstanbul'a gelip orduya dâhil olarak Girit kuşatmasına katılmıştır. Verdiği vaaz ve nasihatlarla gazilerin maneviyatını yükselten Horasanizâde Derviş Ali Dede kuşatma sırasındaki bütün savaşlarda yer almıştır.[10] Bir gaza yoldaşı olarak Girit'in fethinde görev alan Horasanizâde Derviş Ali Dede kafiledeki Bektaşi dervişlerinin dörtte birini ordu kıtaları içerisinde dağıtmış, kalanları kendi maiyetinde bırakmıştır. Hanya ve Resmo kalelerinin fethinde büyük faydalar sağlayan Bektaşi dervişleri adanın tamamının fethine kadar ordudan ayrılmayıp muharebelere katılmışlar ve birçoğu da şehit olmuştur.

Maddi bir karşılık beklemeden hayatlarını feda eden ve Girit topraklarında şehit olan bu Bektaşi kafilesinden bazılarının mezarları kaybolmamış, isimleriyle bilinen birer ziyaretgâh olarak XIX. yüzyıla kadar muhafaza edilmiştir. Bunlardan Hanya muhasarasında şehit olan Gazi Mustafa ve Gazi Barbuş'un makamları Hanya kalesinin yirmi dakika güneyinde; Suda muhasarasında şehit edilen Gazi Cafer'in makamı Suda'nın kale kapısının yanı başında idi. Bu üç Bektaşi dervişi şehit kardeş olup Avlonya kasabasındandılar. Yine Resmo muhasarasında şehit olan Hazret-i Evliya (Ali Evliya)'nın mezarı Resmo kalesinin yirmi dakika güneydoğusunda, Kandiye muharebelerinde şehit düşen Emir Sultan (Ali Emir)'nın makamı Defni köyünün batısında bulunuyordu.[11]

Bektaşi kafilesinin alemdarı Derviş Ahmet ise 1674 yılının ilk aylarında vefat etmiştir. Derviş Ahmet savaşta sancaktarlık yapmanın dışında ordu efradına su dağıtma hizmetinde de bulunmuştur. Bu sebeple Saka Ali Baba unvanını almış, zamanla ziyaretgâh olan mezarı da o unvan ile anılır ve bilinir olmuştur. Rivayete göre Derviş Ahmet gürbüz bir kahraman olup gayet gür bir sese sahipti. Bu münasebetle sakayı arkasın alıp ordu içerisinde dolaşır, heybetli akisler ile "İbadullah! Sebilullah! Selamullah alâ ruhü'l-Hüseyin! Lanetullah alâ katilü'l-Hüseyin!" naralarını herkese işittirirdi.[12] Saka Baba'nın türbesi Horasanlı Tekkesi yakınında bulunuyordu. Mezar taşı kitabesinde şunlar yazılıydı: "Yâ hû, Derviş Ahmed Horasanî Baba'nın Kandiye fethinde alemdârı iken eyleyip sıdk u kerâmetle gazâl, aldı gülzâr-ı cinânı mesken sene 1085 (1674-1675)."[13]

Öte yandan fetih sonrasında Girit'te Yeniçeri kışlasının oluşturulduğu ve çok sayıda Yeniçerinin adada ikamet ettirildiği anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın başlarında adaya bir seyahat gerçekleştiren J. M. Tancoigne Girit'teki Türklerin çoğunun Yeniçeri olduğunu, sadece Hanya'da beş Yeniçeri alayının bulunduğunu nakletmektedir. Ayrıca adanın Yeniçeriler tarafından idare edildiğini belirtmektedir.[14] Bu itibarla Bektaşilik Girit adasında diğer Osmanlı bölgelerinde de görüldüğü üzere Yeniçeriler kanalıyla da temsil edilmiştir.

XX. yüzyılın başlarına kadar adada ondan fazla Bektaşi tekkesi faaliyet göstermiştir. Bunlar içerisinde Kandiye'de kurulan Horasanlı Tekkesi en büyük ve en önemlisidir. 1650 yılında kurulan Horasanlı Tekkesi 1924 mübadelesine kadar ayakta kalmıştır.[15] Kandiye'nin dışında adada Bektaşilik Hanya ve Resmo'da yayılmış, buralarda Veli Paşa, Mağaralıköy, Hacı Hasan Baba, İbrahim Baba isimlerinde Bektaşi tekkeleri faaliyet göstermiştir.[16] Bu faaliyetler sonucunda adadaki Müslüman nüfus içerisinde Bektaşiler kayda değer bir sayıya ulaşmıştır.

---

9 Orhan F. Köprülü, "Usta-zâde Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşiliğin Girid'de İntişârı", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8-9, İstanbul 1980, s.41-42.

10 *Ustazade Yunus Bey'in Girit Fethi Tarihi, s.*354; Köprülü, agm, s.42-43.

11 Köprülü, agm, s.46-47; Baki Öz, *Bektaşilik Nedir? (Bektaşilik Tarihi),* İstanbul 1997, s.359.

12 Köprülü, agm, s.50.

13 Köprülü, agm, s.77.

14 J. M. Tancoigne, İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat Bir Fransız Diplomatının Türkiye Gözlemleri (1811-1814), çev. Ercan Eyüpoğlu, İstanbul 2003, s.57-63.

15 Fahri Maden, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Girit/Kandiye'de Horasanlı Ali Baba Tekkesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, Aralık 2016, s.13-94.

16 Fahri Maden, "Girit'te Bektaşi Tekkeleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 79, Ankara 2016, s.20-44.

Girit'te Bektaşi Nüfusu

Hasluck Hanyalı bir Bektaşi dervişinden tarikatın adadaki mevcudiyeti hakkında bilgiler edinmiş ve bu bilgileri eserinde belirtmiştir. Ona göre tarikat adada üç şehirde Kandiye, Resmo ve Hanya'da yaygınlaşmıştır. 1897 karışıklığından önce Kandiye'de 5.000, Resmo'da 3.000 ve Hanya'da 200 Bektaşi dervişi mevcuttu. 1897 karışıklığından sonra Giritlilerin birçoğu Anadolu, Trablus ve sair Akdeniz adalarına çok büyük miktarda göç etmişlerdir. Bu sebeple adadaki Bektaşi sayısı Kandiye'de 500, Resmo'da 1.000 ve Hanya'da 70'e düşmüş, mübadele sonrasında ise kimse kalmamıştır. Kandiye'nin kuzey bölgesi Müslüman nüfusun ve Bektaşilerin en yoğun oldukları yerdir. Hanya'da Bektaşilerin sayısının az olmasında burada Mevlevilerin kuvvetli olması ve Rıfai tarikatına mensup Bingazi'den buraya gelen Trabluslu halkın bulunması etkiliydi.[17]

Ustazâde Yunus Bey'e göre mübadele öncesinde Girit'teki Bektaşi sayısı 10.000 kadar olup adadaki seksen bin Türk nüfusunun % 12,5'u -Ayşe Nükhet Adıyeke bu oranı %12 olarak vermektedir[18]- Bektaşi tarikatına müntesip bulunuyordu. Ona göre Girit adasının yerleşim birimlerindeki Bektaşi sayısı şu şekilde dağılmaktaydı: Kandiye kalesi 500, Nenemenos kazası 500, Padye kazası 400, Monofaç kazası 6.000, Maleviz 100, Kenoriyo 500, İstiye ve Yerapetra kazaları 150, Resmo kalesi ve kazaları 250, Hanya kalesi ve kazaları 1.600. Toplam: 10.000.[19]

Girit'ten Anayurd'a Göçler

Girit adasının Osmanlı yönetimi altına alınmasından sonra adaya yerleşen Türk nüfus 19. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'ya ve komşu coğrafyalara göç etmek durumunda kalmış, bu göç hareketi Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi ile nihayete ermiştir.

" Türkler Girit'te yaşadıkları müddetçe Girit Rum halkıyla iyi ilişkiler kurmuşlardır. Türklerle Rumlar eşit haklara sahipti ve Rumlar devlet tarafından hiçbir ayrım gözetilmeksizin çok iyi korunmuşlardı. Rumlar ile Türkler birbirine saygı ve sevgi çerçevesiyle yaklaşmışlar, güzel dostluklar elde etmişler hatta Türklere kızlarını bile vermişlerdir.

Rumlar Osmanlı devleti zayıflamaya başladığı zaman topraklarını da birer birer kaybetmek zorunda kalmıştır. Bunu fırsat bilen İngilizler, Yunanistan'ı destekleyerek onlara devlet kurma konusunda yardımcı olacaklarını söylemiştir. Yunanistan bu gücü de arkasına alarak Osmanlıya başkaldırmıştır.

İngilizler, Rum halkını, Türkleri Girit'ten çıkarmaları konusunda kandırmaya çalıştı. Fakat Rum halkı, Türk halkıyla yüzyıllardır beraber kardeşçe, saygı ve sevgi içerisinde yaşamıştı. Hatta Rum kızlarıyla Türkler evlenirlerdi. Bu evliliklerde Rum kızları Müslüman olurdu. Bu durum, Rum kızlarının ailelerinin hiçbir küskünlüğü, dargınlığı olmazdı. Ayrıca, Osmanlı yönetimi, hiçbir zaman Rumlara Türklerden farklı muamele yapmamıştı. Türkler hangi haklara sahipse, Rumlar da o haklara sahipti. Rumları kandıramayacaklarını anlayan İngilizler, bu kez de Rumlardan çocuklarını kendilerine vermelerini, o çocukları kendilerinin yetiştireceklerini söylediler. Bir yandan da, bir türlü Rumları Türklere karşı kötülük yapma konusunda kandıramayan Yunanlılar, Rumları tehdit etmeye başlamışlardı. "Türkleri buradan çıkarmazsanız, onları öldürmezseniz, biz sizi öldüreceğiz, çocuklarınıza, eşinize kötülük yapacağız"[20] diyerek onları korkutmaya başlamışlardı. İngilizleri teşvikiyle dört-beş bin Yunanlı genci eğitilerek çete grubu haline getirilip Girit'e gönderildi. Bu grup, zor kullanarak, Rumların ellerinden çocuklarını alıp onlara çete eğitimi yaptırmaya başladılar. Bu çocuklara Türk düşmanlığı aşılayarak, onları Türkleri katletmek üzere görevlendirdiler. Arka arkaya Türk evlerine baskınlar düzenleyerek yüzlerce Türk'ü katlettiler.

Basacakları Türk köylerine önceden gizlice giderek, komşularını uyaran Rumların sayısı da azımsanmayacak kadar çoktu. Bu şekilde katliam ve zulümler tam 36 yıl boyunca devam etmiştir. Rum yaşlıları durumu Türklere haber verip onların dağlara kaçmasını sağlamıştır. Bu göç olayına "Panastasi"

[17] F. W. Hasluck, *Bektâşilik Tedkîkleri*, trc. Râgıb Hulûsi, İstanbul 1928, s.36-37; Selami Şimşek, *Dünden Bugüne Girit'te Türk Tasavvuf Kültürü,* İstanbul 2014, s.83.

[18] Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908),* Ankara 2000, s.86.

[19] Köprülü, agm, s.65-66.

[20] Şenesen, agm, s.261.

denilmekteydi. O sırada devlet de Girit'teki Türklere yardım edebilecek durumda değildi.

Türkler, İngilizlerin Girit yönetimini ele almasıyla, artık küçük direnişlerle kendilerini savunmaya başlarlar. Bireysel olarak tatmin edici sonuçlar alamayan Giritli Türkler, durumu Osmanlı'ya bildirir ve artık kendilerini kurtarmaları söyler. Çünkü Rumlar ve İngilizler acımazsızca çocuk-büyük demeden kadın-hamile demeden dehşet verici katliamlar yapmaya başlamışlardır. O sırada devletin başında bulunan II. Abdülhamit adaya gemiler gönderir ve eşyaları hazır olan halkın büyük kısmını 1898 yılında ana yurda getirtir.

Yunanlıların Rum gençlerine çete eğitimi vermeden önceki zamanlarda Rum halkı ile Türk halkı arasında asla hırsızlık olayı olmazdı, birbirlerine son derece güvenirlerdi ve mallarını saklama gibi önlemlere gerek duymazlardı. Ancak adadaki son dönemlerde Türk erkekleri, hayvanları çalınmasın diye hep karda yatarlardı. Bu nedenle belleri hep ıslak olurdu. Bu durumu da kimseye şikâyet etmezler, "Yunan'ı Yunan'a mı şikâyet edelim" derlerdi. Bu çeteler adadaki son dönemlerde, Türklerin evlerinde ne kadar malları, para ve altınları varsa hepsine el koymuşlardır.

Adadaki son dönemlerde, Türkler, Rumlar tarafından yapılan çok büyük katliamlara maruz kalmışlardı. Yaşlı genç, çoluk-çocuk hatta hamile bile demeden insanlar acımasız yöntemlerle katledilmişlerdi. Bunun yanında tecavüzler, yağmalar, evlerinin yakılıp yıkılması da yapılan işkencelerdendir. Girit'te Türkler çoğunlukla Alevi-Bektaşi geleneğine sahip oldukları için tekkeye giderlerdi. Yunan çeteleri son zamanlarda tekkeye de baskınlar düzenlemişler, burada da katliamlar yapmışlardır."[21]

Girit'ten Anadolu'ya yapılan göç hareketinin günümüze uzanan bireyleri Girit Türkleri olarak anılmaktadır. Türkiye'deki Giritli göçmenler Osmanlı dönemi gelenler (Eski Giritliler) ve mübadele ile gelenler (Yeni Giritliler) şeklinde ikiye ayrılmıştır.

Göç hareketi üç dalga halinde cereyan etmiştir. İlk dalga 19. yüzyıl ortalarından itibaren başlayan Yunanistan'ın adaya müdahalesi, adayı Yunanistan'a dahil etme girişimleri ve bu sırada çıkan isyanlarla adada Osmanlı hâkimiyetinin zayıflamasıyla Anadolu'ya dönmeyi tercih edenler; özellikle de adanın doğu kısmında 1897'de cereyan eden "toplu katliamlar (wholescale massacre[22])"dan kaçabilenlerdir.

Adadan ilk göç hadisesi 1866 olaylarında yaşanmıştır. Girit Genel Meclisi'nin 2 Eylül 1866 tarihinde aldığı kararla, Girit Adası üzerindeki Osmanlı egemenliğini ilga ettiğini ve adanın Yunanistan'a ilhak edildiğini bildirmesi üzerine Ekim 1866'da adadan göçler gerçekleşmiştir.[23]

1878'de Avrupalı Devletlerin de baskısıyla Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda kaldığı "Halepa Fermanı"; Hristiyanlar'a verdiği geniş haklar nedeniyle, Müslüman halkın oldukça zor bir duruma düşmesine neden oldu. Girit'teki Türklere yapılacak baskı ile adadan göç etmelerini sağlamak amaçlanıyordu.[24] Giritli Müslüman halk, Müslüman olmayan toplumun geniş haklara sahip olduğunu biliyor ve Hristiyan vali tarafından yönetilmek istemiyordu. Müslüman olmayanlar da Osmanlı yönetiminin gönderdiği valileri kabul etmiyordu. Bu anlaşmazlıklar adada her iki taraf arasında sonu ölümle biten çatışmaları doğurdu. Rumların gerçekleştirdiği baskılar ve cinayetler neticesinde Türkler, ada içerisinde köylerden, daha güvenli olan kentlere göç etmeye başladılar.[25]

1889'da Hristiyanlar vergi vermemeye ve kurdukları silahlı çetelerle Osmanlı kuvvetlerine saldırmaya başladı. İki toplum arasında mevcut olan düşmanlık, çatışmaya dönüştü ve Girit'te bir iç savaş çıkmasına neden oldu. Bu iç savaş sonunda Girit'ten İstanbul'a ve Girit'in köylerinden büyük kentlere bir göç yaşandı.[26]

1897 yılında Yunanistan'ın adayı işgaliyle birlikte göç olayları daha da şiddetli bir şekilde yeniden başladı. Kırsal bölgedeki Müslümanlar geride tüm mal varlıklarını ve hayvanlarını bırakarak şehirlere

[21] Şenesen, agm, s.262.

[22] Bu terim olayların görgü şahidi olan İngiliz gazeteci-yazar Henry Noel Brailsford'a aittir.

[23] Serap Toprak, "Megali İdea'ya Bir Örnek: Girit", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 7, Sayı 1, 2012, s.151.

[24] Emin Ünsal, *Girit'in Türk Hakimiyetinden* Çıkışı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2009, s.51, 73.

[25] C. Parlak, *Girit'ten Çanakkale'ye Göçler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2004, s.25.

[26] **Şenesen,** agm, s.259.

yığılmaya başladı. Ortodokslar ise onların boşalttığı yerlere geçtiler.[27]

"Adaya muhtariyet verilmesiyle birlikte Yunan Kralının oğlu Prens George, Girit'e vali tayin edildi. Muhtariyetin ilanından sonra bazı Müslümanlar, Girit'teki yabancı askerler tarafından tutuklanarak Selanik'e gönderildi. Bununla birlikte, Prens George'un Girit'e gelişindeki karşılama töreninde, Osmanlı Sancağı diğer bandıraların yanına konulmadı. Prens George'u kabul etmeyen ve can güvenlikleri olmayan Giritli Müslümanlar, özellikle Kandiye'deki Müslümanlar göç etmek zorunda kaldı."[28]

1898 geçici yönetim bu duruma bir çözüm getirmeyince 25.000'i bulan sığınmacı Müslüman Büyük Devletlere başvurdu. İsyancı liderler Müslümanların köylerine dönmelerine ancak Osmanlı askerleri tümüyle adadan çekilince izin vereceklerini söylüyorlardı. 1898 yılı sonlarında Osmanlı tüm asker ve memurlarıyla geri çekilince Müslümanların güvenle köylerine dönmelerini sağlandı. Ancak Girit'ten Bâbıâli'ye gönderilen 8 Eylül 1898 tarihli telgrafta, Girit'te Hristiyanlar tarafından kendilerine yapılan baskı ve zulümden dolayı ev, eşya ve arazilerini terk ederek Kandiye'ye iltica eden 40.000'i aşkın Müslüman iki seneden beri çok zor durumda olduğu, evleri taş üstünde taş kalmayacak şekilde Hristiyanlar tarafından tahrip edildiği, zeytin ağaçlarının büyük bir kısmı kesilerek yakıldığı, Kandiye'ye göç esnasında binden fazla Müslüman'ın Hristiyanlar tarafından katledildiği ifade edilmekteydi.[29] Türk askerinin adadan çekilmesi Türk ve Rum nüfus arasındaki dengesizliği arttırmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin de Girit'teki hakimiyeti her açıdan olduğu gibi nüfus açısından da büyük bir darbe almıştır. Zira bu olaylar ve Osmanlı askerinin adadan çekilmesi sebebiyle Müslümanların büyük çoğunluğu Anadolu'ya göç emiştir.[30]

İkinci dalga, yapısında adanın Türk-Müslüman azınlığı için temel haklar barındıran Girit Cumhuriyeti'nin (1896-1908) Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden dönemdeki otorite boşluğunu fırsat bilerek bir oldu bitti ile Yunanistan'a bağlanması ile ayrılmak durumunda kalanlardır. Üçüncü ve son dalga ise, 1924 yılındaki Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi ile meydana gelmiştir.

Girit Adası'nın 1897 yılında 300.000 olan toplam nüfusu içerisinde 70.000 olarak belirlenen Müslüman nüfusunda 1900 yılı itibarıyla belirgin bir azalma meydana gelmiştir. Keza o tarihte 303.553 toplam nüfus içinde Müslümanların nüfusunun 33.496 olduğu tespit edilmiştir.[31] 1897-1908 yılları arasında adada Müslüman nüfusun azalmasında göç önemli bir faktördür. Nitekim 1897 yılından itibaren Yunanistan'ın adayı işgaliyle Girit'teki Müslümanlar göçe başladılar.[32]

Bu göç hareketi Ege adalarına doğru yoğunlaştığı gibi Anadolu'nun batı ve güney kıyılarını da etkilemiştir. 1899 yılı Temmuz-Ağustos ayında İzmir, Antalya, Mersin ve Tarsus'a Girit göçmenleri gelmiştir. Anadolu'nun yanı sıra Selanik'e, Rodos'a, Bingazi'ye, İstanköy'e, Cezayir-i Bahr-i Sefid'e de göç edilmiştir. 1899 yılında sayıları giderek artan Girit göçmenlerinin yerleştirilmesi ve üretici duruma getirilmesi başlı başına bir sorun olmuştur. İzmir üzerinden Anadolu'ya gelen göçmenlerin İzmir'de perişan olmamaları için Adana, Konya, Ankara, Halep, Beyrut, Suriye (Şam) vilayetlerine sevki kararlaştırılmıştır. Ayrıca yeni gelen göçmenlerin karaya çıkarılmaksızın İskenderun ve Mersin limanlarına gönderilmeleri benimsenmiştir.[33]

Anadolu'da Girit muhacirlerinin sevk edildiği önemli merkezlerden biri Aydın Vilayeti ve vilayetin merkezi İzmir olmuştur. Osmanlı yönetimi, muhacirlerin özellikle Girit iklimine yakın yerleri tercih etmelerini de göz önünde bulundurarak İzmir'e gelen muhacirleri Bodrum, Marmaris, Söke ve Kuşadası'na yerleştirmiştir. Kuşadası'na, 1897 yılından sonra gelmeye başlayan Girit muhacirleri için haneler yapılmasına ve onların ihtiyaçlarının giderilmesine gayret gösterilmiştir[34]. "1897 yılı sonrası Kuşadası'na gelmeye başlayan Girit muhacirlerinin ilk dönemde büyük sıkıntılar çektikleri

---

27 Şenesen, agm, s.259.
28 Toprak, agm, s.157.
29 BOA, HR. SYS, 50/1-46.
30 Adıyeke, age, s.54; Ünsal, agt, s.93.
31 Adıyeke, age, s.267.
32 Adıyeke, age., s.270.
33 Fahriye Emgili, "Tarsus'ta Girit Göçmenleri (1897-1912)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fatültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXV, Sayı 39, Ankara 2006, s.190.
34 Metin Menekşe, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuşadası'nda Girit Muhacirleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt IX, Sayı 42, Şubat 2016, s.717.

görülmektedir. Özellikle iskânları konusunda herhangi bir gelişme olmamıştır. Muhacirler, uzun bir süre cami, okul ve medreselerde barınmışlardır[35]. 15 Aralık 1899 tarihine gelindiğinde, Söke ve Kuşadası'nda henüz yerleştirilemeyen ve geçici olarak misafir edilen 400 nüfusluk Girit muhaciri bulunmaktadır. Bu muhacirler için, Söke ve Kuşadası arasında, Çanlı Dağı civarında, arazisi elverişli ve iklimi uygun olan bir yere köy kurulması gündeme gelmiştir."[36]

Muhacirlerin iskânı konusunda yürütülen bütün faaliyetlere rağmen hepsinin iskân edilmesi hususunda bir muvaffakiyet sağlanamamıştır. Nitekim Muhacirler, 4 Aralık 1900 tarihinde merkeze çekmiş oldukları telgrafta, birçok sıkıntı içinde olduklarını belirtmişler ve durumlarının düzeltilmesini, evlerinin tamir olmasını, olmayanlara ev verilmesini talep etmişlerdir.34 Muhacirlerin büyük bir kısmının iskân edilememesi meselesi 1906 yılına kadar devam etmiştir.

1906 yılında Kuşadası'nda bulunan Girit göçmenleri bir dilekçe ile yetkililere sıkıntılarını arz etmişlerdir. Bu dilekçede "Biz kulları 150 haneden ibaret olup 8 sene önce (1898) Kuşadası'na geldik. Fakat şuana kadar kendimiz için değil ailemizin geleceği için bir parça araziye, bir oda haneye sahip olamadık. Yerli ahalinin ahır olarak kullandıkları damlara varıncaya kadar hane süsü vererek kiralama yoluna gittik. Asıl vatanımızda, Girit'te kalan malımızı, mülkümüzü satarak elde ettiğimiz geliri burada hane kiralamak için tükettik. Burada bulunan halkın yardımına muvaffak olduk. İçimizde elinde parası olanlar ev satın aldılar. Fakat bunlar çok az sayıdadır. Büyük bir kısmımız yardıma muhtaç haldedir. Bizim gibi iyiliksever bir âleme ihtiyacımız vardır"[37] denilmektedir.

Bu dilekçe sonrası 12 Ağustos 1906 tarihinde Kuşadası'nda Girit muhacirleri için bir iskân düzenlemesi yapılmıştır. Bu düzenlemede Kuşadası merkezinde bulunan mahalleler ve Osmaniye köyü esas alınmıştır. Kuşadası'nın Alaca Mescit, Câmii-i Atik, Câmii-i Kebir, Hacı Feyzullah, Dağ ve Türkmen mahallelerinde meskûn, gayrimeskûn veya kirada kalanlar olmak üzere isimleri ve meslekleri ile birlikte muhacirler kaydedilmiştir. Toplam muhacir sayısı 1385'dir. Bunlardan 421 muhacir devlet eli ile Osmaniye köyüne yerleştirilmiş, 240 muhacir kendi maddi imkânları ile hane satın almış ve 724 muhacir ise kirada olup henüz bir haneye yerleştirilememiştir. Bu düzenlemede, hane sahibi olan muhacirler ile henüz geçici olarak kirada oturan muhacirlerin isimleri, aile isimleri ve meslekleri kaydedilmiştir. Bu bilgiler, özellikle bugün hala Kuşadası mahallelerinde yaşayan Girit muhaciri torunlarının, atalarının izlerini sürmeleri açısından çok önemlidir. Onların geçmişle bağ kurmalarında önemli kayıtlardır. Bu düzenlemeden sonraki tarihlerde de Girit muhacirlerinin iskânı ile ilgili faaliyetlerin devam ettiği görülmektedir. 6 Kânunusani 1911 tarihli ahenk gazetesinde, Kuşadası'nın Osmaniye karyesine 100 kadar ev yapılarak Girit'ten gelen göçmenlerin iskân edildiği belirtilmektedir. Bütün bu çalışmalara rağmen Kuşadası'nda misafir olarak bulunan Girit muhacirlerinin büyük bir kısmı iskân edilememiştir. Daha sonraki yıllarda İzmir ve Kuşadası'na gelen göçmen sayısı artmaya devam etmiştir. Nitekim 11 Mart 1912'de 150, 18 Mart 1912'de 40 kişilik bir göçmen kafilesi daha gelmiştir. Bu sayının artmasında, Girit'in İzmir'e yakın olması ve İzmir üzerinden Anadolu'nun diğer vilayetlerine göçmen sevkiyatının yapılıyor olması önemli rol oynamıştır. Bugün hala Kuşadası mahallelerinde Girit muhacirlerinin torunları yaşamaktadır[38].

Yaşanan bu göç dalgası etkisini 1899'da Tarsus'a Girit'ten göçmenlerin gelişiyle de göstermiştir. Adana vilayetine gönderilen göçmenlerin Mersin, İskenderun, Adana ve Tarsus'a yerleştirilmesi planlanmıştır. Ancak tıpkı Kuşadası'nda yaşanan sıkıntılar burada da baş göstermiştir. Göçmenler 1901 yılında Tarsus kazasına yerleştirilmişlerdir. Perişan bir halde olan göçmenler hükümete yaptıkları başvuruların sonuçsuz kalması üzerine 1903 yılında 200 kişilik bir grup halinde Mersin hükümet konağına saldırıda bulunmuşlardır.[39]

1898 yılında Sultan Abdülhamit döneminde gelen göçmenlerin diğer bir kısmı ise Hatay/Erzin'deki Turunçlu köyüne yerleştirilmiştir.

---

[35] Nezahat Belen, *1900-1973 Yılları Arasında Kuşadası'nın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Tarihi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2004, s.97-98.

[36] BOA, DH. MHC, 22/90.

[37] BOA, DH. MHC, 68/2.

[38] Menekşe, agm, s.730.

[39] BOA, A.MKT.MHM, 513/4.

Girit'ten Anadolu'ya mübadele öncesi göçler, genellikle kıyı şeridine gerçekleşmiştir. 1908 tarihli *Ahenk* ve *Köylü* Gazetelerinde Tire'de "Deliktepe civarında evler yapıldığı ve otuz dokuz/kırk hane olarak düzenlenen bu yapılaşmanın Girit muhacirlerinin kış gelmeden evlerine girmelerini sağladığını" yazmaktadır. 1898 sonlarına dek İzmir'e gelen üç bini askın nüfusun bir kısmının kendi istekleriyle Aydın Vilayeti kazalarına yerleştiğini, geri kalanlarının İzmir'de bazı sanat kollarında is tuttuğunu, aciz Girit göçmenlerinin halkın yardımıyla geçindiklerini belirtmektedir. Girit'ten Anadolu'ya kaçarak gelenlerin iskân ettikleri yerlerden birisi de Söke'dir.[40] Girit göçmenlerinin dagıtıldıgı önemli yerlerden birisi de, Söke'de Sultan Abdülmecit'e izafeten olusturulan Mecidiye Mahallesi ile yine göçmenler için olusturulan ve II. Abdülhamit'e izafeten olusturulan Ma'murat-ül Hamit Köyü idi.[41] Söke'ye yerleştirilen Giritli göçmenlerin bir kısmı 1937'de Nazilli'de açılan Sümerbank Basma Fabrikasına isçi olarak gelmişler ve burada kalmışlardır.[42]

Sultan Reşat döneminde gelenler ise Mersin'in Reşadiye mahallesine yerleştirilmişlerdir.

Girit göçmenlerinin mübadele öncesi Anadolu'ya gelişleri adeta bir kaçış şeklinde cereyan etmiştir. Bu kaçışların bazen hamal kılığına girip, bazen Avusturya gemilerine bindikleri; kiminin daha uzun yol olmasına karşın, güvenli gördükleri İskenderiye üzerinden Anadolu'ya ulaştıkları belirtmektedir.[43]

Girit'ten göçün son halkası Türkiye ile Yunanistan hükümetleri arasında 30 Ocak 1923 Türk-Yunan Mübadele Sözleşmesi ve Protokolü ile yapılan mübadele antlaşması gereği Girit'te bulunan Müslüman nüfus 1924 yılından itibaren Türkiye'ye göç etmiştir. Bu nüfusun önemli bir kısmı Bektaşi'dir. Giritliler de daha çok Anadolu'nun sahil kısmına yani, iklim ve üretim modeli olarak Girit'e benzer yerlere yerleştirilmiş ya da bu gibi yerler, Giritli mübadillerin tercih ettikleri sahalar olmuşlardır. Çukurova bölgesinde Girit göçmenleri Adana, Dörtyol, Tarsus, Mersin ve Hatay illerine yerleştirilmişlerdir. Ayrıca Çanakkale, Çeşme, Söke, Antalya, İzmir, Aydın, Balıkesir, Ayvalık, Edremit, Bodrum, Side, Mudanya gibi kıyı şehirlerine yerleştirildiler.[44] Mübadele kapsamında Kandiye'den 13.975 ve Hanya'dan 8.837 Giritli Müslüman Anadolu'ya gelmiş ve Ayvalık, Edremit, Mersin ve civarına yerleştirilmiştir.[45] Mübadele öncesi (1898'de) Çanakkale'ye gelen Giritli göçmenler Barbaros mahallesinde, mübadele ile gelen Giritliler ise Güllübahçe (Güzelbahçe) sokağı ve halk arasında Venizelos sokağı olarak bilinen çevrede yerleştirilmişlerdir.[46]

Girit'ten Anayurd'a Göç Eden Bektaşiler

Girit'ten Anadolu'ya göç eden Müslüman ahali arasında Bektaşiler önemli bir yekun tutmaktaydı. 1897 yılı karışıklarında Giritli Müslümanların adadan göç etmek zorunda kalmaları olayından çok kalabalık bir derviş topluluğuna sahip olan Hanya Bektaşi Tekkesi etkilenmiştir. Hanya'da 1897 yılında meydana gelen olaylar esnasında bu tekke eşkıyalar tarafından yakılmış[47], Bektaşiler Osmanlı Devleti'nin daha güvenli topraklarına göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu sırada Bingazi'ye sığınan Giritli Bektaşiler, Hanya Tekkesi'ndeki Bektaşi şeyhini ve dervişleri Bingazi'ye davet etmişlerdir[48]. XX. yüzyılın başlarında Bektaşiler ve Bektaşi tekkeleri hakkında bilgi veren Hasluck, "Hanya'da Bektaşilerin göçü dolayısıyla şimdi hiçbir tekke yoktur. Mustafa Gazi isminde bir cihat eri şehrin dış kenarında, açık bir türbe altında medfundur. Başlığının üzerinde tarikatın alameti olan tac vardır. Bu türbe 22 Mayıs günü Trabluslular tarafından kalabalıkla ziyaret edilmektedir." demektedir[49].

---

40 Tuncay Ercan Sepetcioğlu, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2007, s.30.

41 Sepetcioğlu, agt, s.62.

42 Sepetcioğlu, agt, s.66.

43 Sepetcioğlu, agt, s.31.

44 Refiye Okuşluk Şenesen, Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kültürü Araştırması, Adana 2011, s.49-50; Emgili, agm, s.196.

45 Adıyeke, *age,* s.268.

46 E. Zeynep Suda Güler, "Sözlü Tarih Anlatılarında Çanakkale Merkeze Girit'ten Göçler: 'Giritli, Başı Bitli…'", **Çanakkale Araştırmaları** *Türk Yıllığı*, Yıl 10, Sayı 13, Güz 2012, s.50-51.

47 BOA, Y.PRK.MYD, 18/75.

48 BOA, Y. PRK. MYD, 18/75; Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşiler ve Alevilik,* C.V, Ankara 2003, s.119.

49 Hasluck, age, s.38.

Bektaşilerin Girit'ten Anadolu'ya göç etmelerinde Yunanlıların eşkıyalık faaliyetleri etkili olmuştur. Adada müstakil bir tekke kuran İbrahim Baba 1921 yılında bir kış gecesi iki üç arkadaşı ile sohbet ederken biriktirmiş olduğu parasını almak isteyen ve tekkeyi basan Hristiyan eşkıyalarca tüm dervişleriyle birlikte şehit edilmiştir.[50] Yunanlıların Anadolu'yu işgal ettikleri günlerde, yani Kurtuluş Savaşı sıralarında, yaşanan bu olayda İbrahim Baba ile ortağı olan bir zat ve bu zatın oğlu, gelini birlikte dört kişi Yunanlılar tarafından hunharca şehit edilmiştir. Olay sırasında İbrahim Baba'nın bedeninden ayrılan başı bir keletir içine konulup üzerine ne kadar yorgan varsa kapatılmıştır. Baş, epeyce bir süre sonra orada bulunmuştur.[51]

Mübadeleye kadar Resmo Tekkesi'nde post-nişinlik yapan Birecikli Hüseyin Baba 1924 yılından itibaren adada kalamamış, tekkedeki emanetleri alıp tekkeyi terk etmek durumunda kalmıştır. Böylece Hacı Hasan Baba'nın o meşhur tekkesi, cennet-misal letafeti ve azameti ile orada terk edilmiştir.[52] Bedri Noyan, Birecikli Hüseyin Baba'nın İzmir'de vefat ettiğini, cenazesinin Kokluca mezarlığına defnedildiğini, kendisinde birkaç fotoğrafının mevcut bulunduğunu, onun yakışıklı ve temiz kalpli bir zat olduğunu belirtmektedir.[53]

Mübadele ile göç edenlerin pek çoğu Alevi-Bektaşi inancına bağlıydı. Bu inanca sahip göçmenler arasında Hz. Ali inancı, On İki İmam'a saygı, Kerbela şehitlerine bağlılık, Ehl-i Beyt sevgisi, Muharrem orucu gibi inanışlar yaygındı.[54] Örneğin Çukurova bölgesinde Hatay/Erzin'in Turunçlu köyüne ve İcadiye (Altınçağ) beldesine yerleştirilen göçmenlerin çoğu bu inançta idi. Ancak göçmenler Türkiye'ye geldiklerinde inançlarını gizleme durumu ile karşı karşıya kalmışlardır. Konu hakkında konuşmaktan çekinen göçmenler geçmişte yerli halkın kendilerini "dinsiz, gâvur" olarak nitelemelerinden üzüntü duymuşlardır.[55] Bununla birlikte 1898'de Turunçlu köyüne yerleştirilen Eski Giritliler bu konuda daha az sıkıntı çektiklerini ifade etmişlerdir. Bu bölgede Alevi ve Sünni halk kardeşçe bir arada yaşamışlardır. Rivayete göre Turunçlu köyü dedesi Sadık Bahadır, Kerbela şehitlerinden bahsederken köydeki Sünniler de dinler ve bu elim olayın etkisiyle her beraber ağlarlarmış. Ayrıca 1915 yılında Dede Sadık Bahadır'ın girişimleriyle köye şu an ibadete açık olan cami inşa edilmiştir. Sadık Bahadır 1925 yılında tekke ve türbelerin kapatılmasına kadar faaliyetlerine devam etmiş, sonra Mersin'e taşınmış ve 1960 yılında orada vefat etmiştir.[56]

Göçle adadan gelip İzmir Selçuk'a, Aydın Söke'ye ve Kuşadası'na bağlı Davutlar beldesine yerleştirilen bazı baba ve anabacılar Bektaşiliği temsil etmişler ve yaymışlardır. Göçle gelen Bektaşiler tarafından Kuşadası'na bağlı Davutlar beldesinin Osmaniye mahallesinde bir tekke kurulmuştur. Ünlü muhacir Bektaşiler arasında Selçuk'a yerleşen İbiş Ağa göğsüne kadar inen uzun sakalı ve beyaz sarığı ile meşhurdu. 14-15 kadar bendesi olan İbiş Ağa sözü edilen Davutlar Tekkesi'ne gelir, burada tarikat faaliyeti yürütürdü. O geldiği zaman muhipler "şıh" geldi diyerek toplanırlardı. Yine Söke'de Mustafa Bediz Baba ile Yunus Ölmez Baba'ya bağlı Sitti Hala ve Şehriban Hanımlar vardı. Davutlar beldesinde ise Safiye Hanım ve Sadıkopulo (Zehra Hanım) gibi Bektaşi anabacıları bulunuyordu. Sadıkopulo (Zehra Hanım) vefat ettikten sonra Davutlar'da Bektaşilik sona ermiştir.[57]

Girit Horasanlı Tekkesi'nde yetişen bazı Bektaşi baba ve dervişlerinin mübadele sonrası Anadolu'ya gelip tekkeler kurdukları tespit olunmaktadır. Örneğin Salih Baba'nın Horasanlı Tekkesinde bulunduğu sırada yirmi yıla yakın dervişliğinde ve rehberliğinde bulunduğu Mücerred Hafız Ali Rıza Baba bunların en meşhurudur. Aslen Giritli olan Hafız Ali Rıza Baba, Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nde yetişmiş, oradan Trablusşam'a gönderilmiş, burası karışınca Alaşehir'e geçerek küçük bir tekke kurmuştur. Horasanlı Tekkesi'nde de uzun yıllar dervişlik yapan Hafız Ali Rıza Baba son olarak Turgutlu'ya yerleşerek burada Yıldırım Mahallesi Aslan Sokak'ta kurduğu tekkede hizmet etmiştir.[58] Turgutlu'daki tekkede

[50] Köprülü, agm, s.64; Mehmet Reşat Ata, "Horasan'dan Ege'ye Taşınan Dergâh: Girit'te Bektaşiler de Vardı", *Atlas Tarih,* Sayı 15, 2012, s.127.
[51] Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşiler ve Alevilik,* C.VI, Ankara 2003, s.3, 193.
[52] Köprülü, agm, s.63.
[53] Noyan, age, C. V, s.305.
[54] Şenesen, age, s.56-61.
[55] Şenesen, age, s.53.
[56] Şenesen, age, s.62.
[57] Şimşek, age, s.90.
[58] Noyan, age, C. VI, s.17; Şimşek, age, s.51, 53.

yerli halkın yanında Giritli muhacirler de ayinlere katılmıştır. Hafız Ali Rıza Baba, Mehmet Ali Hilmi Dedebaba'dan veya Hacı Feyzullah Dedebaba'dan icazetli olup başına krem rengi bir sarık sardığı, arada Cuma namazına gittiği ve muhibbanlarını da Cuma namazına gitmeleri için teşvik ettiği haber verilmektedir. Ayrıca Hafız Ali Rıza Baba'nın bilgili, liberal düşünceli, disiplini seven ve hayırsever bir zat olduğu belirtilmektedir. Şair yönü de olup nefes, mersiye ve nevruziyelerinin bulunduğu hakkındaki bilgiler arasındadır. Hafız Ali Rıza Baba Sultan II. Abdülhamit zamanında Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nde yaşanan Mehmet Ali Hilmi Dedebaba-Çelebiler anlaşmazlığını çözmek için görevlendirilmiştir. Mayıs 1938 tarihinde vefat eden Hafız Ali Rıza Baba'nın vefatına Hüseyin Hüsnü Erdikut Baba tarafından yazılan tarih manzumesinin son beyti şöyledir: "Çıkdı kırklar söyledi Hüsnü Baba tarihini/Hû deyu göçdü bu âlemden Ali Rıza Baba (1394-40=1354)."[59]

Göçle Girit'ten Anadolu'ya gelenler arasında Horasanlı Tekkesi'nin son post-nişini Cafer Sadık Bektaş Baba ve onun halifeleri de vardır. Mübadele ile Girit adasından Türkiye'ye gelen üç gemi göçmenin (yaklaşık bin kişi) Tarsus ve Mersin'e yerleşmelerinde en büyük etken Cafer Sadık Baba'nın bu bölgede ikameti idi.[60]

1924 mübadelesinde Mersin'e gelen Cafer Sadık Bektaş Baba, Fransızlardan kaçan Rum ailenin iki kat sekiz odalı evini 25 altına satın almıştır. Gaz ve kereste ticaretinin yanı sıra hazır giyim mağazası işleterek geçimini sağlamıştır.[61] Girit'ten gelirken Horasanlı Tekkesi'nin üçüncü dönemini açan Derviş Ali Baba'nın kemiklerini beraberinde getirerek Tarsus'a defnetmiştir. Zira olaya şahit olanların anlattıklarına göre mübadilleri adadan götürecek olan gemi Derviş Ali Baba'nın kemikleri ile tekke ve türbedeki şahsi eşyalarını almadan hareket etmemiştir. Derviş Ali Baba'nın kemikleri bir sandık içerisinde önce Mersin'e getirilmiş, bir müddet Halk Evi'nde muhafaza edilmiş, daha sonra Tarsus'ta Reşadiye Mahallesi 3041. sokakta defnedilmiştir. Bugün Derviş Ali Baba'nın türbesi Tarsus'ta ziyaret edilmektedir.[62]

Cafer Sadık Bektaş Baba manevi torunu Sevim Gül'ün verdiği bilgilere göre Girit'te çok saygın ve birleştirici bir mevkide idi. O kadar ki onun post-nişinliği zamanında Bektaşi şeyhlerinin yanı sıra Girit'teki Mevlevi, Nakşi ve Rıfailer onun etrafında toplanmaya başlamış ancak mübadele buna engel olmuştur. Yine manevi torunu Sevim Gül'ün verdiği bilgilere göre Cefar Sadık Bektaş Baba anadili olan Türkçe dışında Arapça, Arnavutça, Rumca bilmekteydi. Hayatı boyunca üç defa hacca gitmiştir. Bunların ilki kervanla, ikincisi vapurla gerçekleşirken üçüncüsünün nasıl gerçekleştiği bilinmemektedir. Kervanla hacca gidişi muhtemelen Hacı Bektaş'tan genç yaşlarında ikendir. Vapurla gidişi ise, Girit Adası'nda bulunurken meydana gelmiştir. Onun hacca gidişi Hacı Bektaş Veli'nin "dört kapı kırk makam" öğretisinde anlattığı "şeriat kapısının 3. makamda hacca varmak" ilkesine dayanmaktadır.[63]

Kişilik olarak Cafer Sadık Baba'nın misafiri çok sevdiği, kapısının herkese açık olduğu, çocuk, genç, yaşlı demeden herkesle iyi ilişkiler kurduğu rivayet edilmektedir. Dostları arasında 1879 doğumlu, Yenice eşrafından Hüseyin Gülbaba ile Aşık Veysel bulunmaktadır. Ayrıca Atatürk'ün 20 Ocak 1925 tarihinde Mersin'i ziyaretinde Cafer Sadık Baba'yı yanına çağırttığı ve Baba'nın Bektaşi kıyafetiyle istasyonda büyük bir çadırda arkadaşlarıyla oturan Atatürk'le görüştüğü nakledilmektedir.[64] Bununla birlikte Cafer Sadık Bektaş Baba'nın şapka inkılabında sakal tıraşı olduğu ve modern giyimi tercih ettiği nakledilmektedir. Ayrıca onun "Önce Türküm, sonra Müslümanım, sonra Bektaşiyim." dediği ifade edilmektedir. Yine "Mevlevilik olmasa klasik musikimiz, Alevilik olmasa Türk kültürü ve halk edebiyatı olmazdı" sözünü kullandığı belirtilmektedir. Onun hayatına dair bir başka anekdot Aydın Lisesi'nde bir Atatürk Abidesi yaptırdığı, merdiven başlarına ise Namık Kemal ve Ziya Gökalp büstlerini diktirdiğidir.[65]

Cafer Sadık Bektaş Baba son zamanlarını Mersin'de geçirmiştir. 13 Temmuz-26 Ağustos 1960

---

59 Şimşek, age, s.54; Noyan, age, C. VI, s.274-275.

60 Mehmet Reşat Ata, *Kutsal Bekar "Mücerret" Girit'ten Esen Bir Bektaşi Klasiği,* Mersin 2007, s.27.

61 Ata, age, s.31-32.

62 Mehmet Reşat Ata, "Girit-Kandiya Horasanlı Ali Baba Dergâhı Son Postnişini Halife Cafer Sadık Bektaş Baba", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* Sayı 49, Ankara 2009, s.162.

63 Ata, "Girit-Kandiya Horasanlı Ali Baba Dergâhı Son Postnişini Halife Cafer Sadık Bektaş Baba", s.164, 169.

64 Ata, age, s.34-35, 37.

65 Ata, age, s.38-39; Ata, "Girit-Kandiya Horasanlı Ali Baba Dergâhı Son Postnişini Halife Cafer Sadık Bektaş Baba", s.164.

tarihleri arasında Ali Naci Baykal Dedebaba'dan sonra dedebabalık yapmış, ancak yaşının ilerlemiş olması ve sağlık durumu sebebiyle görevi Bedri Noyan'a bırakmıştır. Bedri Noyan onun "Bektaşiliği gereksiz ayrıntı (teferru'at) ve merasimden temizlemek düşüncesini sonuna değin desteklediğini" belirtmektedir. Ayrıca bedri Noyan onun açık fikirli ve ileri görüşlü bir insan olduğunu, kendisini 1960 yılı Ağustos ayının son günlerinde Ölmez Baba (Yunus) ve Hüseyin Peker ile birlikte ziyaret ettiklerinde yüz yaşlarında olmasına rağmen onları istasyona karşılamaya geldiğini, beraber bir hatıra fotoğrafı çektirmek istediklerinde fotoğrafçıya kadar yürüdüğünü, hatta kendisine birçok yazma risale ve cönk hediye verdiğini ifade etmektedir.[66]

Cafer Sadık Bektaş Baba 25 Ocak 1966'da Mersin'de yüz yaşını geçmiş olarak vefat etmiştir. Mezarı Mersin Mezarlığı'ndadır. Mezar taşında "Hû dost, Çakeri Ali Baba Mücerret Sadık Baba derviş-i billah idi, can fedai rah idi, her kim damenin tutdu, Hak Resulüne yetti, dünya varlığı heba, ummadı ondan vefa, hay olub buldu baka, ruhu olsun pür safa, oku bunda Fatiha, dilek kabul mutlaka D. 1875-Ö.1966." ifadeleri yer almaktadır. Mezar taşı yazısı Yunus Ölmez Baba tarafından yazılmış, taşın üzerine Hüseynî on iki dilimli tâc konulmuştur. Mezar taşı Arçaylar olarak bilinen Giritli aile tarafından Hacı Bektaş'a getirilmiştir. Manevi torunlarından Sevim Gül Mersin'de yaşamaktadır.[67]

Cafer Sadık Bektaş Baba'nın halifelerinden biri Hüseyin Cevre (Cevraki) Baba'dır. Girit'in Aposlemi köyünde dünyaya gelen Hüseyin Cevre Baba ârif, bilgin ve pek tatlı dilli bir zattır. Babası da Bektaşilikten nasipli olan Hüseyin Cevre Baba, Cafer Sadık Bektaş Baba'dan 5 Eylül 1922 tarihinde nasip almıştır. Mübadele sonrası Turgutlu'daki Mücerred Hafız Ali Rıza Baba Tekkesi post-nişinliğinde bulunmuştur. Ömrünün son yıllarında ise Kuşadası'na gelip yerleşmiş, burada kendi bağında bir tekke tesis ederek bölgeye hizmet etmiştir. 27 Mart 1959 tarihinde vefat etmiştir. Vefat üzerine bağlılarından Şehriban Kerte Bacı tarafından "Güneş battı, ay parladı, terk etti dünyayı mürşidim" mısrasıyla başlayan bir ağıt yakılmıştır. Hüseyin Cevre Baba'dan sonra mücerred Ali Rıza Baba Tekkesi post-nişinliğine onun müritlerinden İncirovalı Yunus Ölmez Baba (v. 1994) geçmiştir.[68]

Cafer Sadık Bektaş Baba'dan nasip alanlardan bir diğeri Süleyman Baba'dır. 1917 yılında Kandiye'de doğmuş, 1924 yılında mübadele ile Adana'ya gelmiştir. 1951 yılında babasının vefatı üzerine verilen yemekte Cafer Sadık Babadan nasip almak istemiş, ancak Baba kabul etmemiş, nihayet bir yıl sonra 1952'de üzüm bağında canlara yemek verdiği sırada Cafer Sadık Baba'ya mürid olmuştur. Daha sonra 1976 yılında İzmir Tire'de ikamet eden Hasan Balım Halife Baba'dan Babalık icazeti almıştır. Uzun yıllar Adana'da Bektaşiliği temsil eden Süleyman Baba 19 Kasım 2004 tarihinde vefat etmiştir.[69]

Giritli göçmenler bugün sadece Türkiye'de yaşamamaktadır. Tarihi süreçte adadan göç edip başka Osmanlı coğrafyalarına yerleştirilenler de olmuştur. Wassim Bekraki Arap ülkelerine yerleştirilen Giritli göçmenler ve bunların Bektaşilikle irtibatları hakkında şu bilgileri vermektedir: "… özellikle Lübnan, Suriye ve Libya gibi Arap ülkelerinde yerleşenler arasında Bektaşiliğin gerçek yüzdesi bilinmemekle birlikte yaklaşık yüzde onlarda olduğu tahmin edilmektedir. Zaman ilerledikçe Bektaşilikten uzaklaştıkları besbellidir. İlk nesillerde var olan Bektaşilik ikinci ve üçüncü kuçakta hemen hemen yok olmuş ve sadece bir tarih olarak kalmıştır. Lübnan'da ve Suriye'de bulunan Muhacir Giritliler arasında tarkatlara hala bir sempati duyulmakta, hemen hemen tüm muhacir torunları Hamidiye'de yaşamış ve insanların gönüllerinde taht kurmuş Abidin Baba'yı hatırlarlar… Ayrıca herkes nur yüzlü Şeyh Mustafa Kasabaki Efendi'nin kerametlerinden bahseder, onun mütevazılığı ve insanlara olan yakınlığı ve şefkati dillerden eksik olmuyor. Muharrem aylarında Hamidiye'deki tüm Giritliler Hazreti Hüseyin'in yasını tutar ve aşuresini pişirir… Aşureyi karıştıran kadınlar da hüngür hüngür ağlar… Bir gerçek var ki, Giritliler biz Müslüman'ız der, mezhep ve tarikattan asla bahsetmezdi kimse… Muhacir Giritlilerin çocuklarına verdikleri adlara baktığımızda Ali, Hasan, Hüseyin, Zehra, Zeynep, Fatma gibi isimler fazlasıyla yaygındır. Belli ki Bektaşiliğin etkisi altında kalmıştır bizim muhacir Giritliler. Bu da Bektaşiliğin toplumumuzda ne kadar var olduğunu indirek olarak göstermekte. Bugün Arap

[66] Noyan, age, C. VI, s.79.

[67] Noyan, age, C. VI, s.79; Ata, "Girit-Kandiya Horasanlı Ali Baba Dergâhı Son Postnişini Halife Cafer Sadık Bektaş Baba", s.163-168; Şimşek, age, s.49.

[68] Şimşek, age, s.51-52; Noyan, age, C. VI, s.93-94.

[69] Ata, age, s.28-29.

ülkelerinde Bektaşilik yok oldu diyebilirim…"[70]

Girit Bektaşi Tekkeleri Emlakının Tasfiyesi

"Girit adası, dağlık, sulak araziden yoksun bir adadır. Ekonomisi büyük çaplı tarımdan ziyade küçükbaş hayvancılığa ve ticarete dayanır. Ticaret yapan ya da toprak ve hayvan sürülerine sahip olmayan Giritli Müslümanlar için mübadele, Anadolu'nun mümbit topraklarını bilen ve Girit'ten daha önce göçen Müslümanların durumundan aldıkları haberle, Anadolu'ya göç etmek hususunda biraz daha istekli davranmışlardır."[71]

"Mübadele kapsamında olan kitlelere yanlarında neyi ne kadar götürebileceği hususu belirli bir sınırlamaya tabi tutulmamıştı. G*öçmenler, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşımakta serbest olacaklar, bunlar için çıkış* ve giriş vergisi alınmayacaktı. Kurulan Mübadele Komisyonu ile de ev, arsa, hayvan gibi mal sayımları yapılmış, mübadillerin bu malların karşılığını gittikleri ülkede alabilmeleri için kendilerine bir belge verilmiştir."[72]

Bununla birlikte Anadolu'da ya da Yunanistan'da, mübadele kapsamına giren kişilerin mallarını yok pahasına satmaları da sıkça rastlanan bir olaydır. Pandalis Prevelàkis, Girit'ten göç eden Türk ahalinin durumunu şöyle anlatmaktadır: "Türklere hazırlanmaları için birkaç ay zaman verildi ve belirtilen günlerde onları götürecek gemiler ısmarlandı… Aralarında konakları daha yeni bitmis Türkler bulunuyordu ve bunlardan, tam da ustalar ayrılırken anahtarları kapının içinde bırakmaları ve evi teslim etmeleri isteniyordu. Başkaları ise o uğursuz yıl, yetiştirilmesi beş yıl veya daha uzun seren zeytin ağaçlarının ilk meyvesini bekliyorlardı. Dükkânlarına o yıl için mal yığmış pazarcılar da vardı ve bu malları simdi yok pahasına elden çıkarmak zorunda kalıyorlardı. Daha başkaları bağ dikmişlerdi ve şarabını simdi başkaları içecekti".[73]

15 Eylül 1923'te Yunan hükümeti adada Türklerin mallarını satmalarını yasaklamıştır. Aynı zaman diliminde Rum ve Ermeni çeteleri Türkleri katledip mallarını yağmalamıştır.[74] Bu süreçte adadaki Bektaşi tekkeleri terk edilmek zorunda kalmış, malları Yunan hükümeti tarafından müsadere edilmiştir. Adadaki Bektaşi tekkelerinden İbrahim Baba Tekkesi de diğer müesseseler gibi mübadele sonrası sönüp gitmiştir.[75] Giritli bir zat mübadele sırasında kendisine tekkenin kilidini verdiklerini, tekkeyi içerden kilitleyip camdan dışarı çıktığını haber vermektedir.[76]

Ustazâde Yunus Bey 1924 yılında Horasanlı Tekkesi'nin "bütün azameti, ümranı, servet ve sâmânı ve cennet-âsâ letafeti ile hâlâ yerinde durduğunu", ancak bu tarihte mübadele sebebiyle diğer İslam eserleri ile birlikte mahvedildiğini haber vermektedir.[77] Horasanlı Tekkesi'nden ve müştemilatından bugüne sadece kültür merkezi olarak kullanılan mescid kalmıştır.[78] Ali Ekrem Erkal'ın verdiği bilgilere göre mübadele sonrasında boşaltılan Horasanlı Tekkesi arazisi ve müştemilatına Çeşme-Alaçatı mültecileri yerleştirilmiş, tekkenin bütün müştemilatı yıktırılarak buralara 1914 göçmenleri ve 1922 Eylül sonrası gelenler için evler yaptırılmış, sadece tekkenin mescidi bırakılmıştır. Ancak mescid asli fonksiyonunu kaybetmiştir. Bugün mescid Alaçatılılar Derneği tarafından Yeni Alaçatı Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır. Mescidin duvarları Alaçatı resimleriyle ve Çeşme panoramasıyla süslenmiş, bir köşede ise Alaçatılı kadınların yerel bir giysisi sergilenmektedir. Dernek ve kültür merkezi olarak hizmet veren mescid içerisine sıralar ve raflar konulmuş olup raflarda Çeşme ile ilgili kitaplar vardır.[79]

Mübadele sırasında emlakı müsadere edilen Girit Bektaşi tekkelerinden biri Resmo'daki Hasan Baba Tekkesi'dir. Tekkenin kurucusu Hacı Hasan Baba, Resmo'nun ileri gelen ailelerinden

[70] Wassim Bekraki, "Giritliler ve Tarikatlar", *www.balkangunlugu.com*, Erişim 02.11.2015.
[71] Sepetcioğlu, agt, s.48.
[72] Sepetcioğlu, agt, s.50-51.
[73] Pandalis Prevelàkis, *Girit'te Bir Sehrin Hikayesi,* çev. O. Bleda, İstanbul 1997, s.52-53.
[74] Sepetcioğlu, agt, s.47.
[75] Köprülü, agm, s.64.
[76] Refik Engin, "Geçmişten Günümüze Trakya ve Balkanlarda Bektaşî ve Bektaşî Sürekleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* Sayı 55, Ankara 2010, s.391.
[77] Köprülü, agm, s.45.
[78] Şimşek, age, s.61.
[79] Ali Ekrem Erkal, *Geleneksel Kültürüyle Türk Girit-Toplum,* C. III, İzmir 2008, s.408-409; Şimşek, age, s.63.

Ustazâdeler'dendir. Hacı Hasan Baba Resmo gümrüğü müdürü iken maneviyat aleminde gördüğü bazı harikalar üzerine memuriyeti terk edip dervişliğe sülûk etmiş ve Hacı Bektaş Veli Tekkesi'ne giderek bir müddet orada kalmıştır. Orada seyr-i sülûk yaptıktan sonra Turabi Ali Dede'den icazetname alıp Resmo'ya geri dönmüştür. Resmo'da büyük ve zengin bir tekke meydana getirip postuna oturmuş ve tekkenin masraflarını kendisi karşılamıştır.[80]

Hacı Hasan Baba Resmo'daki tekkeyi meydan ve aşeviyle birlikte Hacı Bektaş Veli Tekkesi'ne benzer olarak yaptırmıştır. Hacı Hasan Baba romatizması sebebiyle meydanevinde oturduğu postun yanına bir minderlik koydurmuş, ayinler sırasında minderliğinde oturup yastıklara dayanarak istirahat etmiş, kendisinden sonra da bu alışkanlık teberrüken sürdürülmüştür. Bir taraftan tarikatın ayinini icra eden, diğer yandan Bektaşiliği yayan Hacı Hasan Baba birçok talibe nasip vermiş, 1904 yılında vefat etmiştir.[81]

Hacı Hasan Baba'dan sonra tekkeye Hacı Bektaş Veli Tekkesi'ne yapılan başvuru ile Birecikli Hüseyin Baba atanmıştır. Mübadeleye kadar Resmo Tekkesi'nde post-nişinlik yapan Birecikli Hüseyin Baba 1924 yılından itibaren adada kalamamış, tekkedeki emanetleri alıp tekkeyi terk etmek durumunda kalmıştır. Böylece Hacı Hasan Baba'nın o meşhur tekkesi, cennet-misal letafeti ve azameti ile orada terk edilmiştir .[82] Bununla birlikte tekkeye ait 56 kalem emlak ve akarın 22 Mayıs 1924 tarihinde Yunan hükümetine teslim edilmesi sırasında tekke postnişinliği görevinde Hüseyin Baba bin Abdullah, tevliyetinin Ustazâde Mehmet Ali ibn Kemâl'in tasarrufunda bulunduğu tespit edilmektedir. Tekke postnişini Hüseyin Baba'nın ikamet adresi olarak "Halep vilayetine tabi Urfa sancağına merbut Birecik kasabası" gösterilmektedir. Tekkenin müsadere edilen emlak ve arazisinin 1909-1913 seneleri zarfındaki yıllık varidatının 800 altın Türk lirası kıymetinde olduğu tespit edilmektedir[83]. Yunan hükümeti tarafından müsadere edilen Resmo Tekkesi mülkleri Rum ahaliye verilmiş ve tekke binaları ortadan kalkmıştır.

30 Ocak 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi gereğince Girit Bektaşi tekkelerinin menkul ve gayri menkul emlakı Mübadele Komisyonu eliyle müsadere edilmiştir. Resmo Ustazâde Hasan Baba'nın banisi olduğu tekkenin 26 Temmuz 1924 tarihli tasfiye belgeleri incelendiğinde tekkenin 56 kalem mülkü bulunduğu görülmektedir. Bu mülkler muhtelif bölümlerden meydana gelen tekke binası (Fevkani kat: 11 adet oda, 1 adet sofa, 1 adet koridor, 1 adet matbah, 1 adet gasilhâne, 1 adet çamaşırhâne, 1 adet daraça. Tahtâni kat: 1 adet semahâne, 4 adet oda, 1 adet köşk, 1 adet matbah, 2 adet kilerhâne, 1 adet anbar, 2 adet çamaşırhâne, 7 adet tahtani, 1 adet fırınhâne maa ekmekhâne, 1 adet kurbanlık, 2 adet ahır, 1 adet samanhâne, 1 adet güğercinlik, 1 adet kömürhâne, 1 adet kireçhâne, 2 adet su harikası, 1 adet bi'r-i mâ'i, 1 adet şadırvan maa ma-i cari, 1 adet havuz, 4 adet havlu, 5 adet su sandığı, 11 adet eşçar-ı muhtelife, 2 adet asma), türbeler ve evler (7 adet hane) ile bağ ve bahçeler (61 adet incir, 12 adet hurma, 44 adet limon, 15 adet muşmula, 9 adet palamut, 1 adet selvi, 44 adet eşçar-ı müsmire-i muhtelife, 18 adet eşçar-ı gayr-i müsmire); zeytinlikler (753 adet zeytin) ve tarlalar; harap bir değirmen, 6 adet dükkan, bir mağaza, 2 adet fırın, bir kahvehane, bir debbağhane (2 adet göz, 15 adet sahrınç, 1 adet bi'r-i ma'î, 1 adet değirmen taşı), havuz ve su yollarından ibarettir. Tekkenin bağ, bahçe, tarla ve arazilerinde tütün, üzüm, incir, zeytin, zeytin yağı, hububat, zahire, sebze ve meyve yetiştirilmekteydi. Ev, hane, dükkan, mağaza gibi mülklerinden kira geliri bulunuyordu (bkz. Ek 2).[84]

Müsadere kayıtlarında "Tekke binasının üçte bir kısmından ve Resmo şehri içerisinde bulunan akaratından başka emlâk ve arazisi fî 1 Eylül 1923 tarihinden ve zeytinlikleri Ekim 1922 tarihinden beri tamamıyla işgal ve müsadere edilmişdir. Müsadere edilen emlak ve arazisinin 1909-1914 seneleri zarfındaki varidat-ı seneviyyesi 800 altın Türk lirası kıymetindedir" bilgileri yer almaktadır. Ayrıca bu kayıtlarda Ekim 1922 tarihinde tekkenin muhacirler tarafından yağma edilen evlerin ve hayvanların yemleri ile diğer mahsülün kıymetinin 1.782 altın Türk lirası olduğu ifade edilmektedir.[85]

---

[80] Köprülü, agm, s.63; İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri,* İstanbul 2003, s.100-101.

[81] Köprülü, agm, s.63, 69; Noyan, age, C.V, s.305.

[82] Köprülü, agm, s.63.

[83] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 130.16.13.2/146.711.14; BCA, 130.16.13.02/146.712.2; BCA, 130.16.13.02/146.712.10; BCA, 130.16.13.2/142.691.1.

[84] BCA, 130.16.13.02/146.712.2.

[85] BCA, 130.16.13.02/146.712.2.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 130.16.13.02/146.711.14.

BCA, 130.16.13.02/146.712.2.

BCA, 130.16.13.02/146.712.10.

BCA, 130.16.13.2/142.691.1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. SYS, 50/1-46.

BOA, A.MKT.MHM, 513/4.

BOA, DH. MHC, 22/90.

BOA, DH. MHC, 68/2.

BOA, Y. PRK. MYD, 18/75.

B. Ana Kaynaklar ve Araştırmalar

ADIYEKE, A. Nükhet, "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm", *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 9 - 13 Eylül 2002) Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2006, s.559-569.

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908),* Ankara 2000.

ADIYEKE, Nuri, "Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler", *Kebikeç, (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Dergisi),*Sayı16, 2003.

ADIYEKE, Nükhet, "Eski Giritliler, Yeni Giritliler", *http://www.lozanmubadilleri.com/mubadil-kulturu/mubadil-tariihi/eski-giritliler-yeni-giritliler-h333.html*, Erişim 08.02.2017.

ATA, Mehmet Reşat, "Girit-Kandiya Horasanlı Ali Baba Dergâhı Son Postnişini Halife Cafer Sadık Bektaş Baba", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* Sayı 49, Ankara 2009, s.157-168.

ATA, Mehmet Reşat, "Horasan'dan Ege'ye Taşınan Dergâh: Girit'te Bektaşiler de Vardı", *Atlas Tarih,* Sayı 15, 2012, s.127-129.

ATA, Mehmet Reşat, *Kutsal Bekar "Mücerret" Girit'ten Esen Bir Bektaşi Klasiği,* Mersin 2007.

BEKRAKİ, Wassim, "Giritliler ve Tarikatlar". *www.balkangunlugu.com,*Erişim 02.11.2015.

BELEN, Nezahat, *1900-1973 Yılları Arasında Kuşadası'nın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Tarihi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2004.

BIÇAKÇI, İsmail, *Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri,* İstanbul 2003.

EMGİLİ, Fahriye, "Tarsus'ta Girit Göçmenleri (1897-1912)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXV, Sayı 39, Ankara 2006, s.189-197.

ENGİN, Refik, "Geçmişten Günümüze Trakya ve Balkanlarda Bektaşî ve Bektaşî Sürekleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* Sayı 55, Ankara 2010.

ERKAL, Ali Ekrem, *Geleneksel Kültürüyle Türk Girit-Toplum,* C. III, İzmir 2008.

Esad Efendi, *Üss-i Zafer,* İstanbul 1243.

GÜLER, E. Zeynep Suda, "Sözlü Tarih Anlatılarında Çanakkale Merkeze Girit'ten Göçler: 'Giritli, Başı Bitli…'", **Çanakkale Araştırmaları** *Türk Yıllığı*, Yıl 10, Sayı 13, Güz 2012, s. 43-58.

Hammer, *Devlet-i Osmâniyye Tarihi,* C.I. trc. Mehmed Atâ. İstanbul 1329.

HASLUCK, F. W., *Bektâşilik Tedkîkleri*, trc. Râgıb Hulûsi, İstanbul 1928.

KARA, Melike, *Girit Kandiye'de Müslüman Cemaati 1913-1923,* İstanbul 2008.

KÖPRÜLÜ, O. F., "Usta-zâde Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşiliğin Girid'de İntişârı", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8-9, İstanbul 1980, s.37-86.

MADEN, Fahri, "Girit'te Bektaşi Tekkeleri", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 79, Ankara 2016, s.17-59.

MADEN, Fahri, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Girit/Kandiye'de Horasanlı Ali Baba Tekkesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, Aralık 2016, s.13-94.

MENEKŞE, Metin, "XX. Yüzyıl Başlarında Kuşadası'nda Girit Muhacirleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt IX, Sayı 42, Şubat 2016, s.715-734.

NOYAN, Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektâşiler ve Alevilik,* C.V-VI, Ankara 2003.

ÖZ, Baki, *Bektaşilik Nedir? (Bektaşilik Tarihi),* İstanbul 1997.

PARLAK, C., *Girit'ten Çanakkale'ye Göçler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2004.

PREVELÀKİS, Pandalis, *Girit'te Bir Sehrin Hikayesi, ç*ev. O. Bleda, İstanbul 1997.

SEPETCİOĞLU, Tuncay Ercan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2007.

ŞENESEN, Refiye Okuşluk, "Çukurova Bölgesi Girit Göçmenlerinin Girit'e Dair Anlatılarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmesi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 21, Sayı 1, 2012, s.255-266.

ŞENESEN, Refiye Okuşluk, Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kültürü Araştırması, Adana 2011.

ŞİMŞEK, Selami, *Dünden Bugüne Girit'te Türk Tasavvuf Kültürü,* İstanbul 2014.

TANCOİGNE, J. M., İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat Bir Fransız Diplomatının Türkiye Gözlemleri (1811-1814), çev. Ercan Eyüpoğlu, İstanbul 2003.

TOPRAK, Serap, "Megali İdea'ya Bir Örnek: Girit", *Akademik Orta Doğu,* Cilt 7, Sayı 1, 2012, s.145-160.

Ustazade Yunus Bey'in Girit Fethi Tarihi Osmanlı-Venedik Girit Savaşı (1645-1669), C.I, ed. Ali Ekrem Erkal. İzmir 2011.

ÜNSAL, Emin, *Girit'in Türk Hakimiyetinden* Çıkışı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2009.

Ziya-Rahmi, *Girit Seferi (Mart 1645-6 Eylül 1669),* İstanbul 1933.

EKLER

Ek 1. 1897 olaylarında Resmo Bektaşi Tekkesi'nin kısmen eşkıya tarafından ihrâk olunduğu.[86]

[86] BOA, Y.PRK.MYD, 18/75.

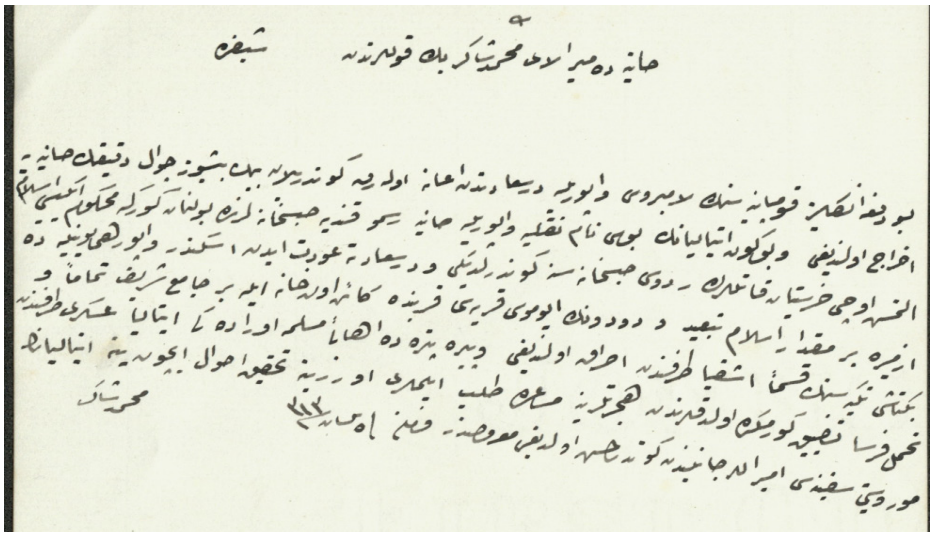

Hanya'da Mirâlay Mehmed Şakir Bey kullarından şifre

Bu def'a İngiliz kumpanyasının Lamburus vapuruyla Dersa'âdetden i'âne olarak gönderilen bin beş yüz çuval dakîkin Hanya'ya ihraç olunduğu ve bugün İtalya'nın Businâm nakliye vapuruyla Hanya Resmo Kandiye habishânelerinde bulunan küreğe mahkûm ikisi İslam altmış üçü Hristiyan katillerin Rodos habishânesine gönderildiği Dersa'âdete avdet eden İskender vapur-ı hümayunuyla da İzmir'e bir mikdâr İslam teb'îd ve Rodonik Ayomusi karyesi kurbunda kâ'in on hâne ile bir câmi'-i şerîf tamamen ve **Bektaşi tekyesinin kısmen eşkıya tarafından ihrâk olunduğu** ve Pirepetre'de ahali-i Müslime oradaki İtalya askeri tarafından tahammül-fersâ tazyik görmekde olduklarından hicretlerine müsâ'ade taleb eylemeleri üzerine tahkik-i ahvâl içün yine İtalya'nın Morusiti sefinesi amiraller canibinden gönderilmiş olduğu ma'rûzdur ferman fî 5 Nisan sene 313 (17 Nisan 1897) Mehmed Şâkir.

Ek 2. Resmo'daki Ustazâde Hasan Baba Tekkesi'nin müsadere edilen emlakı.

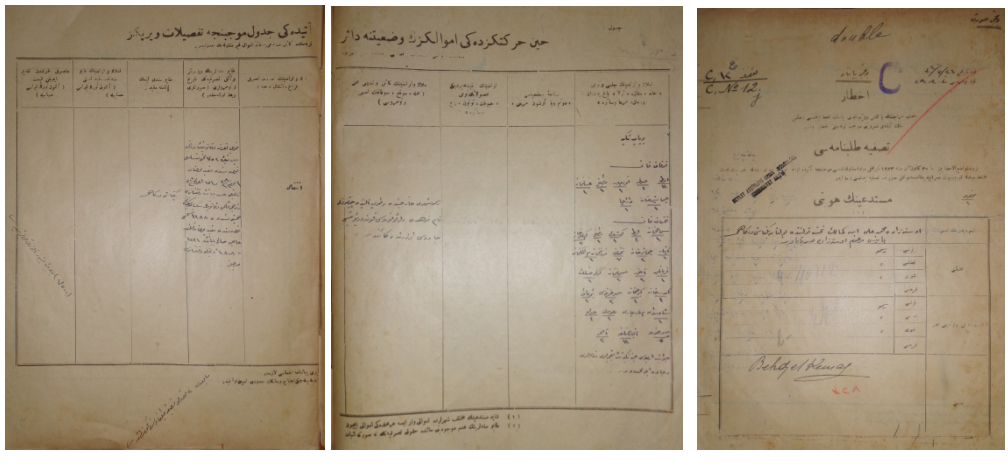

Birinci suret

Kayd tarihi 26/7/340 **Birinci beyannâme**

Kayd numarası 2903 İhtâr numara 12

Ashab-ı müraca'atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i'tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi'ü'l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince âtide irâ'e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma'rifetiyle

menâfi‘ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 1 müsted‘inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl’in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı bânisi merhum Ustazâde Hasan Babadır	
Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	“
	Şehri	“
	Karyesi	“
Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	“
	Şehri	“
	Karyesi	“
San‘atı	Behayel Kemal	

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz‘iyyetine dâ’ir

……..Livası ……Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev‘î “hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer‘â ve sâ’ire”	Saha-i sathiyyesi “dönüm veya arşun merba‘ı”	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev‘î “hubûbât, tütün, nev‘-i ve sâ’ire”	Emlak ve arazisinin kâ’in bulunduğu mahal (mahalle, mevki‘, sokağın ismi ve numarası)
1	**Bir bâb tekye** **Fevkani kat** 11 adet oda, 1 adet sofa, 1 adet koridor, 1 adet matbah, 1 adet gasilhâne, 1 adet çamaşırhâne, 1 adet daraça **Tahtâni kat** 1 adet sema‘hâne, 4 adet oda, 1 adet köşk, 1 adet matbah, 2 adet kilerhâne, 1 adet anbar, 2 adet çamaşırhâne, 7 adet tahtani, 1 adet fırunhâne ma‘a ekmekhâne, 1 adet kurbanlık, 2 adet ahır, 1 adet samanhâne, 1 adet güğercinlik, 1 adet kömürhâne, 1 adet kireçhâne (?), 2 adet su harikası, 1 adet bi’r-i mâ’i, 1 adet şadırvan ma‘a ma-i cari, 1 adet havuz, 4 adet havlu, 5 adet su sandığı (?), 11 adet eşçar muhtelif, 2 adet asma Cevanib-i erba‘ası aynı tekyenin bağçeleri ve tarlaları ve cadde ile mahduddur.			Resmo şehri hâricinde ve Topaltı’nda Çaytuzu (?) nâm mevki‘de ve Leo Kurusi Kondurionis caddesi üzerinde ka’indir

(1) şayet müsted ‘inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli içün

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ’in müsted ‘îye a’id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ'ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)
İntikal	Tahvil-i tasarruf defatirinin dördüncü cildinin 752 inci müteselsil numarasında mukayyed bulunan 1 Muharrem sene 304 ve fî 17 Eylül sene 302 tarihli Hasan Baba'nın vakıfnâmesi ve tercüme kalemi defâtirinin seksen sekizinci sahifesinde ve 4188 müteselsil numarasında mukayyed bulunan Kalender Hacı Salih Baba'nın 1231=1808 tarihli vakıfnamesi mucebince.	Bektaşi dergâhı		(7500) yedi bin beş yüz altun Türk lirasıdır

ayrı beyannâme i'tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta'yîn olunmalıdır.

Mâbadi 2 numaralı tasfiye talebnamesinde gösterilmişdir.

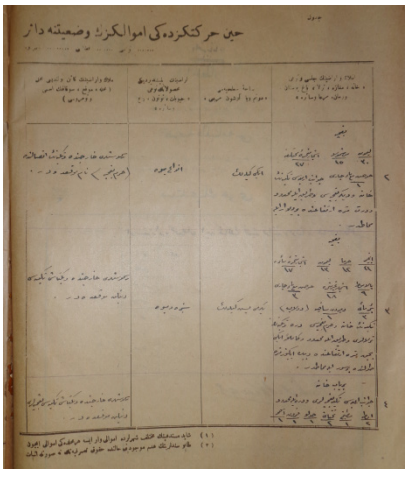

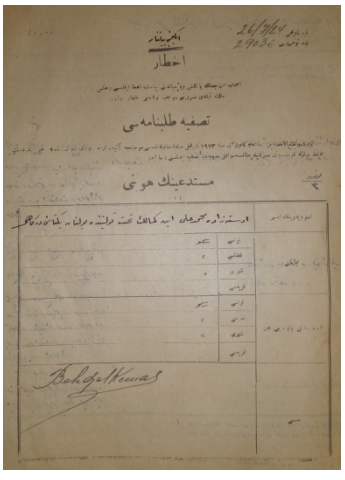

Kayd tarihi İkinci beyannâme

Kayd numarası İhtâr

Ashab-ı müraca 'atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i'tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi'ü'l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince âtide irâ'e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma'rifetiyle menâfi'ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 2 müsted'inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl'in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı

Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
San‘atı	Behayel Kemal	

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz‘iyyetine dâ’ir

……..Livası ……Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev‘î “hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer‘â ve sâ’ire”	Saha-i sathiyyesi “dönüm veya arşun merba‘ı”	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev‘î “hubûbât, tütün, nev‘-i ve sâ’ire”	Emlak ve arazisinin kâ’in bulunduğu mahal (mahalle, mevki‘, sokağın ismi ve numarası)
2	**Bağçe** 30 adet limon, 15 adet muşmula, 27 adet eşçar-ı müsmire-i muhtelife, 1 adet havuz ma‘a ma-i cari Cevanib-i erba‘ası hane ve diğer bağçesi ve tarik ile mahdud ve dört müsmire irtifa‘ında bir duvar ile mehattır.	İki kilelik	Enva‘-ı meyve	Resmo şehri hâricinde ve tekyenin ittisalinde (Harem Bağçe) nâm mevki‘dedir
3	**Bağçe** 41 adet incir, 12 adet hurma, 13 adet limon, 17 adet eşçar-ı müsmire-i sâ’ire, 9 adet palamut, 18 adet eşçar-ı gayr-i müsmire, 3 adet havuz ma‘a ma-i cari, 3 adet bi’r-i mâ’i, 1 adet demirden safiye (dolab) Tekyenin hâne ve harem bağçesi dere ve tekyenin tarlaları ve tarik ile mahdud ve kâmilen iki buçuk irtifâ‘ında ve bin iki yüz metre tûlünde bir sûr ile mehattır.	Yirmi beş kilelik	Sebze ve meyve	Resmo şehri hâricinde ve Bektaşi tekyesi denilen mevki‘dedir.
4	**Bir bâb hâne** Cevanib-i erba ‘ası tekye bağçeleri ve dere ile mahdud 2 adet oda, 1 adet matbah, 2 adet tahtani, 1 adet havlu, 1 adet fırun,1 adet asma			Resmo şehri hâricinde ve Bektaşi tekyesi bağçeleri denilen mevki‘dedir.

(1) şayet müsted ‘inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli içün

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ’in müsted‘îye a’id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ'ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)
İntikal	Tahvil-i tasarruf defterinin dördüncü cildinin 752 inci müteselsil numarasında mukayyed vakıfname mucebince.	Bektaşi dergâhı		(500) beş yüz altun Türk lirasıdır
İntikal	Tahvil-i tasarruf defterinin dördüncü cildinin 752 inci numarasında mukayyed vakıfnâme ve vakıfnâme ile tercüme kalemi defatirinin 88 inci sahifesinde ve 4188 müteselsil numarasında mukayyed Kalender Hacı Salih Baba'nın vakıfnâmesi mucebince	Bektaşi dergahı		(7000) yedi bin altun Türk lirasıdır
	Tahvil-i tasarruf defterinin dördüncü cildinin 752 inci numarasında mukayyed vakıfnâme mucebince			(100) yüz altun Türk lirasıdır

ayrı beyannâme i'tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta'yîn olunmalıdır.

Mâbadi 3 numaralı tasfiye talebnamesinde gösterilmişdir.

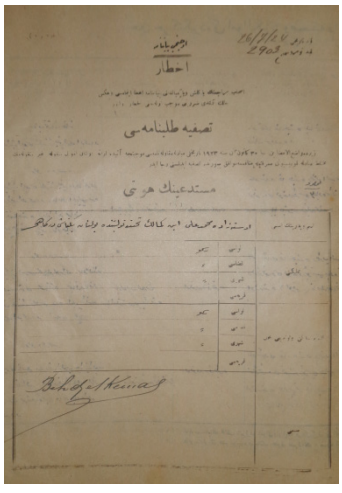

Kayd tarihi 26/6/24 Üçüncü beyannâme

Kayd numarası 2903 İhtâr

Ashab-ı müraca 'atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i'tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi'ü'l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince âtide irâ'e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma'rifetiyle menâfi'ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 3 müsted'inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl'in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı	
Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
San'atı	Behayel Kemal	

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz'iyyetine dâ'ir

……..Livası ……Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev'î "hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer'â ve sâ'ire"	Saha-i sathiyyesi "dönüm veya arşun merba'ı"	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev'î "hubûbât, tütün, nev'-i ve sâ'ire"	Emlak ve arazisinin kâ'in bulunduğu mahal (mahalle, mevki', sokağın ismi ve numarası)
5	**Bir bâb tahtani hâne** Cevanib-i erba 'ası tekyenin bağçeleri ile mahdud			Resmo şehri hâricinde Bektaşi dergâhı denilen mevki'dedir
6	**Tarla "Arsa"** Cevanib-i erba'ası tekyenin bağçe ve dükkanları ve tarik ile mahdud ve kamilen iki buçuk metre irtifa'ında bir duvar ile mehat 1 adet su harikası ma'a çeşme ve ma-i cari	Üç bin sekiz yüz metre	Tütün ve zahire	Resmo şehri hâricinde ve Topaltı'nda Leo Kurusi Konduriunis caddesi üzerinde ve Hasan Baba çeşmesi denilen mahalde.
7	**Tarla "Arsa"** Cevanib-i erba'ası Mehmed Ali Lamraki Molla Alizaki Haydar veresesi Mehme Gazi Mihail ve Renaziv aynı tekyenin tarlası dere ve iki taraftan tarik ile mahdud müştemilatı 2 adet harman	Yirmi beş kilelik veya otuz dört bin metre	Tütün ve zahire	Resmo şehri hâricinde ve Topaltı'nda Leo Kurusi Konduriunis caddesi üzerinde (Lakov) nâmıyla ma'rûfdur
8	**Tarla "Arsa"** Sepri nâmıyla ma'rûf olub cevanib-i erba'ası Hasan Karalı Emin Gurgusyanaki Leo Kurusi Konduriunis ve diğer cadde ile mahdud	Bin dört yüz yetmiş dokuz metre	Tütün ve zahire	Resmo şehri hâricinde ve Topaltı'nda Leo Kurusi Konduriunis caddesi üzerinde ve Kumkapı haricinde (Sepri) nâm mevki'dedir.

(1) şayet müsted 'inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli içün

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ'in müsted'îye a'id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ'ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)
İntikal	Tahvil-i tasarruf defterinin dördüncü cildinin 752 inci müteselsil numarasında mukayyed vakıfname mucebince.	Bektaşi dergâhı		(25) yirmi beş altun Türk lirasıdır
"	"	"	"	(1000) bin altun Türk lirasıdır
"	Tahvil-i tasarruf defterinin dördüncü cildinin 752 inci müteselsil numarasında mukayyed vakıfnâme ile tercüme kalemi defterinin 88 inci sahifesinin 4188 inci müteselsil numarasında mukayyed vakıfnâme mucebince	"	"	(5000) beş bin altun Türk lirasıdır
"	Tahvil-i tasarruf defterinin dördüncü cildinin 752 inci numarasında mukayyed vakıfnâme mûcebince.	"	"	(600) altı yüz altun Türk lirasıdır

ayrı beyannâme i'tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta'yîn olunmalıdır.

Mâbadi 4 numaralı tasfiye talebnamesinde gösterilmişdir.

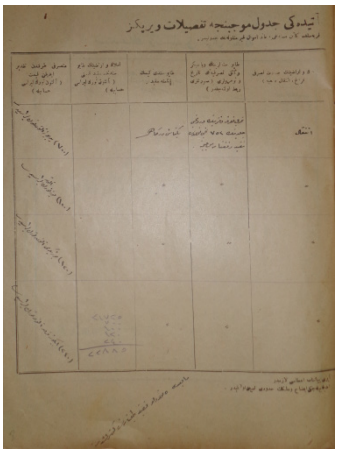

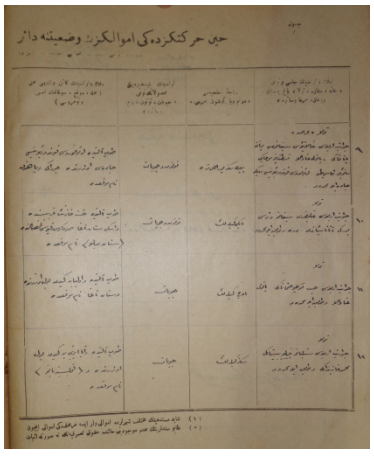

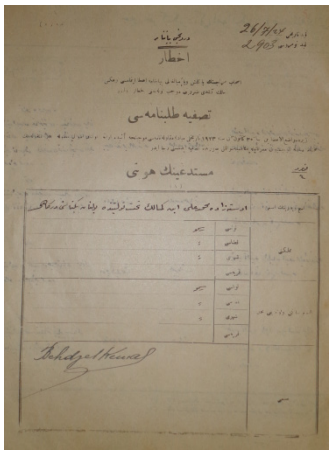

Kayd tarihi **Dördüncü beyannâme**

Kayd numarası İhtâr

Ashab-ı müraca 'atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i'tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi‘ü’l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince âtide irâ’e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma‘rifetiyle menâfi‘ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 4 müsted‘inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl’in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı	
Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
San‘atı	Behayel Kemal	

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz‘iyyetine dâ’ir

……..Livası ……Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev‘î “hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer‘â ve sâ’ire”	Saha-i sathiyyesi “dönüm veya arşun merba‘ı”	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev‘î “hubûbât, tütün, nev‘-i ve sâ’ire”	Emlak ve arazisinin kâ’in bulunduğu mahal (mahalle, mevki‘, sokağın ismi ve numarası)
9	**Tarla “Arsa”** Cevanib-i erba‘ası Galatiusi Sıganusi Yavani Yanakaki Yanuli Gadala Kastzinu Muhaki Manuil Kaspati Leo Kurusi Kundurionis ve diğer cadde ile mahdud.	Bin sekiz yüz elli metre	Tütün ve hububat	Topaltı’nda Leo Kurusi Kundurionis caddesi üzerinde Curaki veya Hendek nâm mevki‘de
10	**Tarla** Cevanib-i erba‘ası Siganu veresesi Yorgi Asanasiazi dere ve tarik ile mahdud	İki kilelik	Tütün ve hububat	Topaltı’nda Hastahâne’nin garbisinde ve Eski Sinan Ağa su değirmen kuyusu ittisalinde (Sinan Milu) nâm mevki‘de
11	**Tarla** Cevanib-i erba‘ası Haydar Koçu Osmanaki Yanulu Gadala ve tarik ile mahdud	Üç kilelik	Hububat	Topaltı’nda ve evliyaya giden yol üzerinde ve Sinan Ağa nâm mevki‘de
12	**Tarla** Cevanib-i erba‘ası Stelya Filyobistaki Mehmed Gazizaki ve tarik ile mahdud	Sekiz kilelik	Hububat	Topaltı’nda ve Aya İrini’ye giden yol üzerinde ve (Aklisinid Yanu) nâm mevki‘de

(1) şayet müsted ‘inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli içün

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ'in müsted'îye a'id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ'ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)
İntikal	Tahvil-i tasarruf defterinin dördüncü cildinin 752 inci numarasında mukayyed vakıfname mucebince.	Bektaşi dergâhı		(700) yedi yüz altun Türk lirasıdır
"	"	"	"	(100) yüz altun Türk lirasıdır
"	"	"	"	(120) yüz yirmi altun Türk lirasıdır
"	"	"	"	(240) iki yüz kırk altun Türk lirasıdır

ayrı beyannâme i'tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta'yîn olunmalıdır.

Mâbadi 5 numaralı tasfiye talebnamesinde gösterilmişdir.

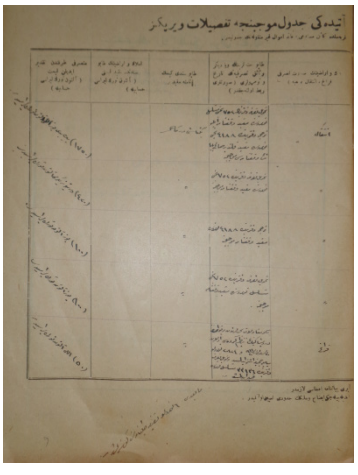

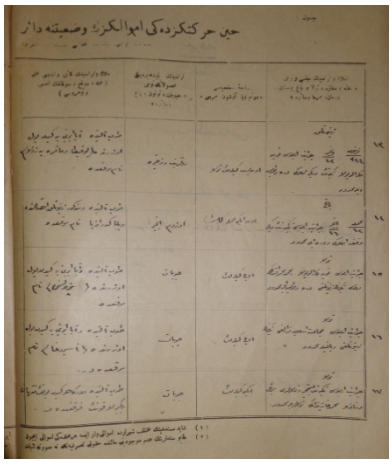

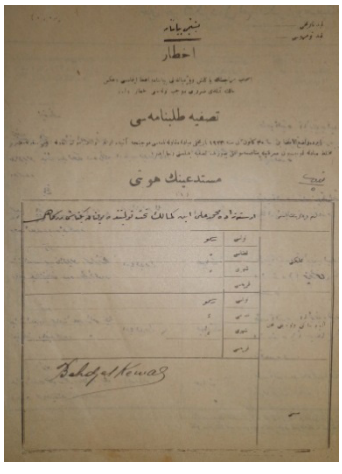

Kayd tarihi

Kayd numarası

Beşinci beyannâme

İhtâr

Ashab-ı müraca 'atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i'tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi'ü'l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince

âtide irâ'e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma'rifetiyle menâfi'ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 5 müsted'inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl'in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı	
Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
San'atı	Behayel Kemal	

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz'iyyetine dâ'ir

……..Livası ……Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev'î "hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer'â ve sâ'ire"	Saha-i sathiyyesi "dönüm veya arşun merba'ı"	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev'î "hubûbât, tütün, nev'-i ve sâ'ire"	Emlak ve arazisinin kâ'in bulunduğu mahal (mahalle, mevki', sokağın ismi ve numarası)
13	**Zeytinlik** 344 adet zeytin, 12 adet incir Cevanib-i erba'ası Nuriye Karaluyola tekyenin diğer emlakı dere ve tarik ile mahdud	On beş kilelik tarla	Revgan-ı zeyt ve zahire	Topaltı'nda Aya İrini'ye giden yol üzerinde (Lukita ve Makara Pezula) nâm mevki'de
14	**Bağ** 12 adet amele (?), 16 adet incir Cevanib-i erba'ası tekyenin diğer vakıf emlakı ve dere ile mahdud	On iki amelelik	Üzüm incir	Topaltı'nda ve mezkûr zeytinlik ittisalinde Dilbakdiraziya nâm mevki'de
15	**Tarla** Cevanib-i erba'ası Nuriye Karaluyola Mehmed Efendaki mer'ası tekyenin zeytinliği dere ve tarik ile mahdud	Üç kilelik	Hububat	Topaltı'nda ve Aya İrini'ye giden yol üzerinde (Pezelsi) nâm mevki'de
16	**Tarla** Cevanib-i erba'ası cema'at-i İslamiye mezarlığı tekyenin zeytinliği ve bağıyla mahdud	Üç kilelik	Hububat	Topaltı'nda ve Aya İrini'ye giden yol üzerinde (Esperuga) nâm mevki'dedir
17	**Tarla** Cevanib-i erba'ası tekyenin bağçe ve tarlaları Mihail Dernafev Mehmed Gazizaki tarlalarıyla mahdud			

(1) şayet müsted 'inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli içün

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ'in müsted 'îye a'id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ'ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)
İntikal	Tahvil-i tasarruf defterinin 752 inci müteselsil numarasında mukayyed vakıfnâme ile tercüme defterinin 4188 inci numarasında mukayyed Kalender Salih Baba'nın vakıfnâmesi mucebince.	Bektaşi dergâhı		(1750) bin yedi yüz elli altun Türk lirasıdır
"	Tahvil-i tasarruf defterinin 752 inci numarasında mukayyed vakıfnâme mucebince	"		(420) dört yüz yirmi altun Türk lirasıdır
"	Tercüme defterinin 4188 inci numarasında mukayyed vakıfnâme mucebince	"		(100) yüz altun Türk lirasıdır
"	Tahvil-i tasarruf defterinin 752 inci müteselsil numarasında mukayyed vakıfnâme mucebince	"		(100) yüz altun Türk lirasıdır
Ferağ	Resmo mukavelat muharrirlerinden Pertev Efendi dervişanın tanzim kerdesi olan 30 Teşrin-i evvel sene 911 ve 20124 numaralı mübaya'a cemiyetine iştira edilmiş ve tahvil-i tasarruf defterinin 33136 müteselsil numarasında kayd edilmişdir	"		(50) elli altun Türk lirasıdır

ayrı beyannâme i'tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta'yîn olunmalıdır.

Mâbadi 6 numaralı tasfiye talebnamesinde gösterilmişdir.

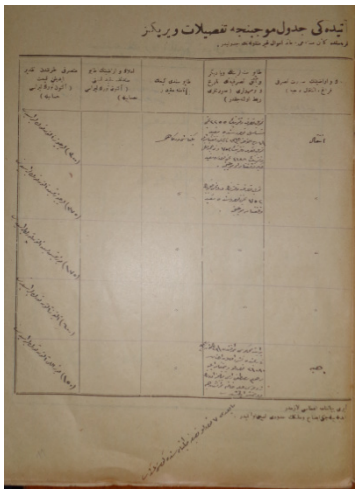

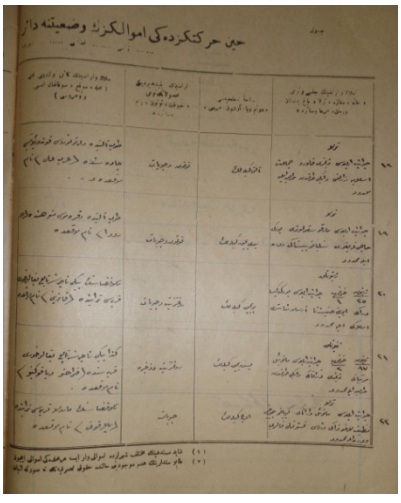

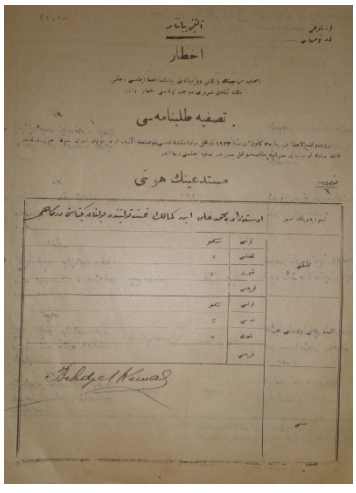

Kayd tarihi **Altıncı beyannâme**

Kayd numarası İhtâr

Ashab-ı müraca ‘atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i‘tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi‘ü’l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince âtide irâ’e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma‘rifetiyle menâfi‘ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 6 müsted‘inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl’in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı	
Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
San‘atı	Behayel Kemal	

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz‘iyyetine dâ’ir

……..Livası ……Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev‘î “hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer‘â ve sâ’ire”	Saha-i sathiyyesi “dönüm veya arşun merba‘ı”	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev‘î “hubûbât, tütün, nev‘-i ve sâ’ire”	Emlak ve arazisinin kâ’in bulunduğu mahal (mahalle, mevki‘, sokağın ismi ve numarası)
18	**Tarla** Cevanib-i erba‘ası Ziteri Kadru cema‘at-i İslamiyye mezarlığı ve iki taraftan tarik ile mahdud	Altı kilelik	Tütün ve hububat	Topaltı’nda ve Leo Kurusi Kondurionis caddesinde (Arab Ali) nâm mevki‘de

19	**Tarla** Cevanib-i erba‘ası Marko Sekuluzi Yorgi Hacı Garifuri Stelya Nubistaki ve dere ile mahdud	Yedi buçuk kilelik	Tütün ve hububat	Topaltı’nda ve Kara Musa mevki‘inde (Veredda) nâm mevki‘de
20	**Zeytinlik** 25 adet zeytin, 1 adet harnub Cevanib-i erba‘ası Yorgi Kisaderaki İrini Histana Arsan Menastiri emlakı ile mahdud	Bir buçuk kilelik	Revgan-ı zeyt ve hububat	Resmo kazasının Beyki nahiyesine tabi‘ Pagaluhuri karyesi türabında (Kanrini) nâm mevki‘de
21	**Zeytinlik** 87 adet zeytin, 2 adet harnub Cevanib-i erba‘ası Manoil Musbaki Zimitri Zarakaki ve iki taraftan tarik ile mahdud	Beş buçuk kilelik	Revgan-ı zeyt ve zahire	Keza Beyki nahiyesine tabi‘ Pagaluhuri karyesinde (Karahu veya Kukinu) nâm mevki‘de.
22	**Tarla** Cevanib-i erba‘ası Manoil Varanaki Kiryako Cuyurihi Nazif Lagozaki veresesi Temesuklu Kalari ve dere ile mahdud	Üç kilelik	Hububat	Resmo kazasının Marula karyesi türabında (Palakoni) nâm mevki‘de

(1) şayet müsted ‘inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli için

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ’in müsted ‘îye a’id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ’ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)
İntikal	Tahvil-i tasarruf defterinin 2255 inci müteselsil numarasında mukayyed fî 7 Rebiülahır sene 1315 tarihli vakıfnâme ile tahvil-i tasarruf defterinin 752 ve tercüme kalemi defterinin 4188 inci numarasında mukayyed diğer vakıfnâmeler mucebince.	Bektaşi dergâhı		(300) üç yüz altun Türk lirasıdır
“	Tahvil-i tasarruf defterinin dördüncü cildinin 752 inci numarasında mukayyed vakıfnâme mucebince	“		(375) üç yüz yetmiş beş altun Türk lirasıdır
“	“	“		(175) yüz yetmiş beş altun Türk lirasıdır
“	“	“		(600) altı yüz altun Türk lirasıdır
Hibe	Bidayet mahkemesi tarafından fî 29 Kanun-ı evvel sene 922 tarihinde neşr ve i‘lân olunan 21080 numaralı vasiyetnâme ile merhum Mustafa Rami Efendi zevcesi Aliye Hanım tarafından hibe edilmişdir	“		(150) yüz elli altun Türk lirasıdır

ayrı beyannâme i‘tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta‘yîn olunmalıdır.

Mâbadi 7 numaralı tasfiye talebnamesinde gösterilmişdir.

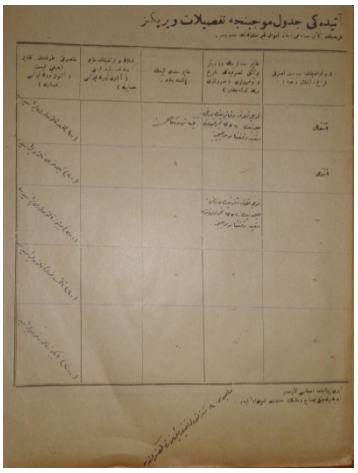

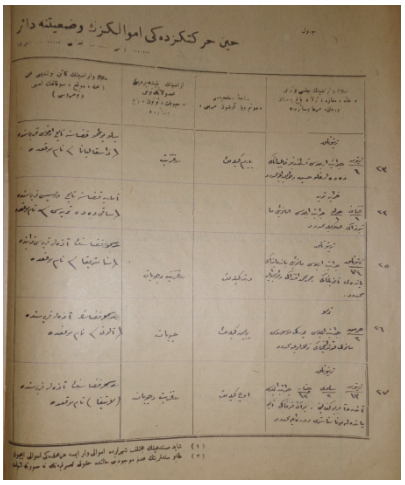

Kayd tarihi **Yedinci beyannâme**

Kayd numarası İhtâr

Ashab-ı müraca ‘atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i‘tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi‘ü’l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince âtide irâ’e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma‘rifetiyle menâfi‘ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 7 müsted‘inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl’in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı	
Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	

San‘atı	Behayel Kemal

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz‘iyyetine dâ’ir

……..Livası ……Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev‘î “hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer‘â ve sâ’ire”	Saha-i sathiyyesi “dönüm veya arşun merba‘ı”	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev‘î “hubûbât, tütün, nev‘-i ve sâ’ire”	Emlak ve arazisinin kâ’in bulunduğu mahal (mahalle, mevki‘, sokağın ismi ve numarası)
23	**Zeytinlik** 6 adet zeytin Cevanib-i erba ‘ası Kastandinbu Kaliyanaki Dede oğlu Hüseyin ve tarik ile mahdud	Yarım kilelik	Revgan-ı zeyt	Milo Butamu kazasına tabi‘ Arfusi karyesinde (Zaskalbana) nâm mevki‘de
24	**Harabe türbe** 1 adet tahtani, 1 adet havlu Cevanib-i erba‘ası Emanoil Maşbuzaki emlakıyla mahdud			Amaraye kazasına tabi‘ Verlisi karyesinde (Saki Dede Türbesi) nâm mevki‘de
25	**Zeytinlik** 74 adet zeytinlik Cevanib-i erba‘ası Manoil Yandalizaki Yandali Anubelnaki Mehmed Efendaki ve tarik ile mahdud	Dört kilelik	Revgan-ı zeyt ve hububat	Resmo kazasının Azele karyesi türabında (Manaşrika) nâm mevki‘de
26	**Tarla** 2 adet harman Cevanib-i erba ‘ası Yorgi Musurusi Manuli Kandaticaki tarlalarıyla mahdud	Bir buçuk kilelik	Hububat	Resmo kazasının Azele karyesinde (Aluni) nâm mevki‘de
27	**Zeytinlik** 13 adet zeytin, 2 adet selvi, 12 adet çınar Cevanib-i erba‘ası Andre Amiryo Kefaliti, Yuanni Kofaki Ayo Yandalemona Manaşiri ve dere ile mahdud	Üç kilelik	Revgan-ı zeyt ve hububat	Resmo kazasının Azele karyesinde (Latifa) nâm mevki‘de

(1) şayet müsted‘inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli içün

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ’in müsted‘îye a’id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ’ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)
İntikal	Tahvil-i tasarruf defatirinin dördüncü cildinin 752 inci numarasında mukayyed vakıfnâme mucebince.	Bektaşi dergâhı		(40) kırk altun Türk lirasıdır

İntikal		“		(20) yirmi altun Türk lirasıdır
“	Tahvil-i tasarruf defterinin dördüncü cildinin 752 inci numarasında numarasında mukayyed vakıfnâme mucebince	“		(500) beş yüz altun Türk lirasıdır
“	“	“		(60) altmış altun Türk lirasıdır
“	“	“		(200) iki yüz altun Türk lirasıdır

ayrı beyannâme i‘tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta‘yîn olunmalıdır.

Mâbadi 8 numaralı tasfiye talebnamesinde gösterilmişdir.

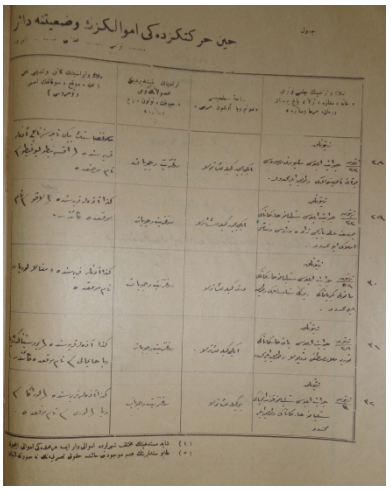

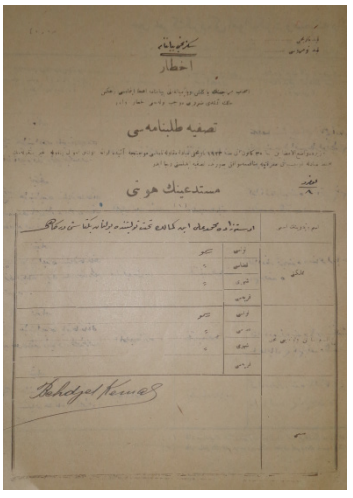

Kayd tarihi **Sekizinci beyannâme**

Kayd numarası İhtâr

Ashab-ı müraca ‘atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i‘tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi‘ü’l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince âtide irâ’e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma‘rifetiyle menâfi‘ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 8 müsted‘inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl’in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı

Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
San‘atı	Behayel Kemal	

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz‘iyyetine dâ’ir

……..Livası ……Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev‘î “hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer‘â ve sâ’ire”	Saha-i sathiyyesi “dönüm veya arşun merba‘ı”	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev‘î “hubûbât, tütün, nev‘-i ve sâ’ire”	Emlak ve arazisinin kâ’in bulunduğu mahal (mahalle, mevki‘, sokağın ismi ve numarası)
28	**Zeytinlik** 22 adet zeytin Cevanib-i erba‘ası Silyozi Musurusi Yuani Ayostulaki ve tarik ile mahdud	İki buçuk kilelik tarla	Revgab-ı zeyt ve hububat	Resmo kazasının Beyki nahiyesine tâbi‘ Azele karyesinde (Aksa Nituluyo Kayto) nâm mevki‘de
29	**Zeytinlik** 22 adet zeytin Cevanib-i erba‘ası Stelyanu Harkanaki Yusuf Ali Yazıcızâde veresesi …….emlakı ile mahdud	İki buçuk kilelik tarla	Revgan-ı zeyt ve hububat	Keza Azele karyesinde (Lako) nâm mevki‘de kâ’indir
30	**Zeytinlik** 59 zeytin Cevanib-i erba‘ası Stelyanu Harkanaki Manuli Kiryakaki, Yorgi Stavrulaki ve tarik ile mahdud.	Dört kilelik tarla	Revgan-ı zeyt ve hububat	Keza Azele karyesinde “Makala Lurba” nâm mevki‘de
31	**Zeytinlik** 28 adet zeytin Cevanib-i erba‘ası Yani Harkanaki Nuriye Molla Mustafa Zupula ve tarik ile mahdud	İki kilelik tarla	Revgan-ı zeyt ve hububat	Keza Azele karyesinde (Yerustina Kürazipa veya Haymalı) nâm mevki‘de kâ’indir
32	**Zeytinlik** 11 adet zeytin Cevanib-i erba‘ası Stelyanu Harkanaki ve tarik ile mahdud	Bir kilelik tarla	Revgan-ı zeyt ve hububat	Keza Azele karyesinde (Luraka) veya (Luri) nâm mevki‘de

(1) şayet müsted‘inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli içün

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ’in müsted‘îye a’id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ'ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)
İntikal	Tahvil-i tasarruf defterinin 752 inci müteselsil numarasında mukayyed vakıfnâme mucebince.	Bektaşi dergâhı		(150) yüz elli altun Türk lirasıdır
"	"	"		(150) yüz elli altun Türk lirasıdır
"	"	"		(400) dört yüz altun Türk lirasıdır
"	"	"		(200) iki yüz altun Türk lirasıdır
"	"	"		(80) seksen altun Türk lirasıdır

ayrı beyannâme i'tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta'yîn olunmalıdır.

Mâbadi 9 numaralı tasfiye talebnamesinde gösterilmişdir.

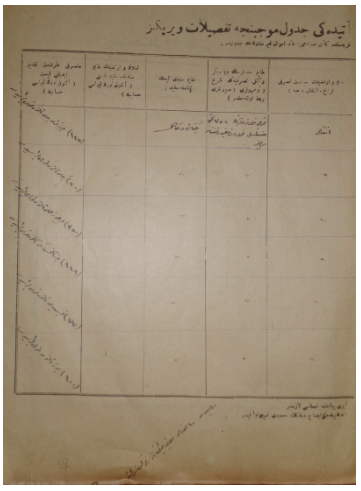

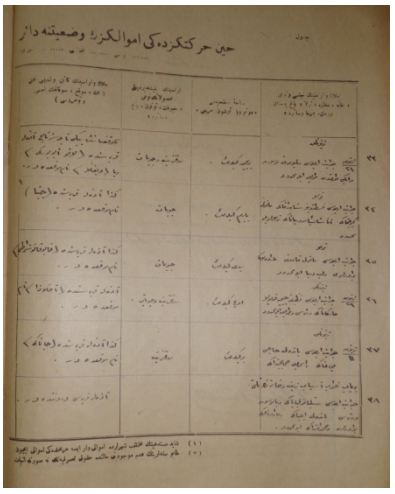

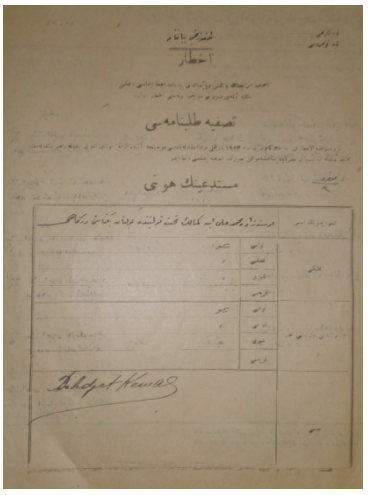

Kayd tarihi **Dokuzuncu beyannâme** Kayd numarası İhtâr

Ashab-ı müraca 'atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i'tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi'ü'l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince âtide irâ'e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma'rifetiyle menâfi'ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 9 müsted‘inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl’in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı	
Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
San‘atı	Behayel Kemal	

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz‘iyyetine dâ’ir

……..Livası ……Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev‘î “hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer‘â ve sâ’ire”	Saha-i sathiyyesi “dönüm veya arşun merba‘ı”	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev‘î “hubûbât, tütün, nev‘-i ve sâ’ire”	Emlak ve arazisinin kâ’in bulunduğu mahal (mahalle, mevki‘, sokağın ismi ve numarası)
33	**Zeytinlik** 21 adet zeytin cevanib-i erba‘ası Melyumani Musurak ve iki taraftan tarik ile mahdûd	Bir buçuk kilelik	Revgan-ı zeyt ve hubâbât	Resmo kazasının Yeni nahiyesine tâbi‘ Azele karyesinde (Lakov Ayo Yorgi) veya (Difla) nâm mevki‘dedir.
34	**Tarla** Cevanib-i erba‘ası Kostandinyu Setaverakaki Manoli Kirbakaki Anastasya Morribanaki tarlalarıyla mahdûd	Yarım kilelik	Hububat	Keza Ezele karyesinde (Çatya) nâm mevki‘dedir
35	**Tarla** Cevanib-i arba‘ası Manoli Kadoni Maradelaka biraderleri ve leb-i derya ile mahdud	Yedi kilelik	Hububat	Keza Azele karyesinde (Fabutatu Şerati) nam mevki‘dedir
36	**Zeytinlik** 24 adet zeytin Cevanib-i erba‘ası Nazife Habibe Kuyula Harikanaki veresesi ve tarik ile mahdud	Üç kilelik	Revgan-ı zeyt ve hububat	Azele karyesinde (Ahlaza) nâm mevki‘dedir
37	**Zeytinlik** 11 adet zeytin Cevanib-i erba ‘ası Yandeli Hacı Yorfaki İsmail Muhamcidaki	Bir kilelik	Revgan-ı zeyt	Keza Azele karyesinde (Canaki) nâm mevki‘dedir

38	**Bir bâb harab asiyâb** zeyt ve hânenin sülüsü cevanib-i erba‘ası Stelya Nulyapaki Diyamusurev veresesi Yandeli İliyaki Maradelaki biraderleri ve Mehmed Efendaki ile mahdud			Azele karyesi derûnundadır

(1) şayet müsted‘inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli içün

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ’in müsted‘îye a’id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ’ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)
İntikal	Tahvil-i tasarruf defterinin 752 inci müteselsil numarada mukayyed vakıfname mucebince.	Bektaşi dergâhı		(147) yüz kırk yedi altun Türk lirasıdır
“		“	“	(20) yirmi altun Türk lirasıdır
“		“	“	(350) üç yüz elli altun Türk lirasıdır
“	“	“	“	(168) yüz altmış sekiz altun Türk lirasıdır
“	“	“	“	(77) yetmiş yedi altun Türk lirasıdır
“	“	“	“	(100) yüz altun Türk lirasıdır

ayrı beyannâme i‘tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta‘yîn olunmalıdır.

Mâbadi 10 numaralı tasfiye talebnamesinde gösterilmişdir.

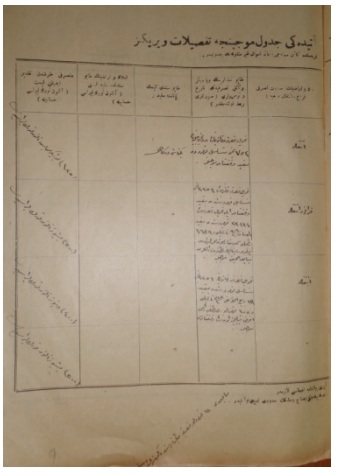

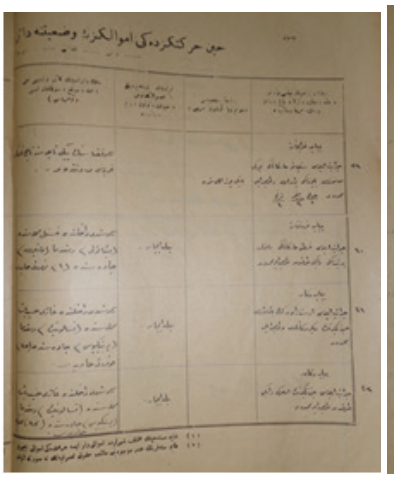

Kayd tarihi **Onuncu beyannâme**

Kayd numarası İhtâr

Ashab-ı müraca ‘atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i ‘tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi‘ü’l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince âtide irâ’e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma‘rifetiyle menâfi‘ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 10 müsted‘inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl’in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı	
Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
San‘atı	Behayel Kemal	

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz‘iyyetine dâ’ir

……..Livası ……Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev‘î “hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer‘â ve sâ’ire”	Saha-i sathiyyesi “dönüm veya arşun merba‘ı”	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev‘î “hubûbât, tütün, nev‘-i ve sâ’ire”	Emlak ve arazisinin kâ’in bulunduğu mahal (mahalle, mevki‘, sokağın ismi ve numarası)
39	**Bir bâb harabhâne** Cevanib-i erba‘ası Şilpanu Harikânâki Yorgi Musurusi Yapozâkî biraderleri ve tarik ile mahdûd 1 adet havlu, 3 adet bağçe, 1 adet temrih (?)	İki yüz elli metre		Resmo kazasının Beyk nahiyesine tâbi‘ Ezele karyesi derunundadır.
40	**Bir bâb fırınhâne** Cevanib-i erba‘ası Kasti Harikânâki Manoli Bernebzâkî ve iki taraftan tarik ile mahdûd		Bedel-i icâr	Resmo şehri dâhilinde Kısıtlı mahallesinde (Miâuli) ve mukaddema (Martirun) caddesinde (1) numarayı hâvidir.
41	**Bir bâb dükkân** Cevanib-i erba‘ası Ustazâde Kemal Bey veresesi aynı tekyenin diğer dükkanları ve tarik ile mahdud		Bedel-i icar	Resmo şehri dâhilinde Gazi Hüseyin Paşa mahallesinde (Tisalunik) ve mukaddemâ (Pernikopus) caddesinde (85) numarayı havidir.

42	**Bir bâb dükkân** Cevanib-i erba‘ası aynı tekyenin emlakı ve iki tarafdan tarik ile mahdud		Bedel-i icar	Resmo dahilinde Gazi Hüseyin Paşa mahallesinde (Tisalunik) ve mukaddema (Pernikopus) caddesinde (87) numarayı havidir.

(1) şayet müsted‘inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli içün

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ’in müsted‘îye a’id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ’ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)
İntikal	Tahvil-i tasarruf defatirinin dördüncü cildinin 752 inci müteselsil numarada mukayyed vakıfnamesi mucebince.	Bektaşi dergâhı		(125) yüz yirmi beş altun Türk lirasıdır
Ferağ ve intikâl	Tahvil-i tasarruf defterinin 2254 inci müteselsil numarasında mukayyed vakıfnâme ile tahvil-i tasarrufun 23.414 numarasında mukayyed fî 5 Mart sene 906 tarihli ve 1639 rakımlı Resmo mukavelât muharrerlerinden Pertev Dervişanın tanzim kerdesi olan mübâya‘a-i sahihası mûcebince	“	“	(500) beş yüz altun Türk lirasıdır
İntikal	Tahvil-i tasarruf defatirinin 2254 inci müteselsil numarasında mukayyed fî 11 Rebi‘ül-ahir sene 315 tarihli ve 105 numaralı Mustafa Rami Efendi …… edenin vakıfnâmesi mûcebince	“	“	(400) yalnız dört yüz altun Türk lirasıdır
“	“	“	“	500 beş yüz altun Türk lirasıdır

ayrı beyannâme i‘tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta‘yîn olunmalıdır.

Mâbadi 11 numaralı tasfiye talebnamesinde gösterilmişdir.

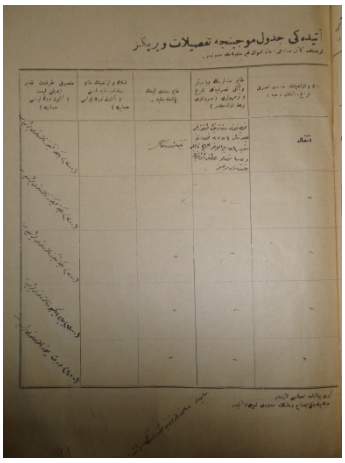
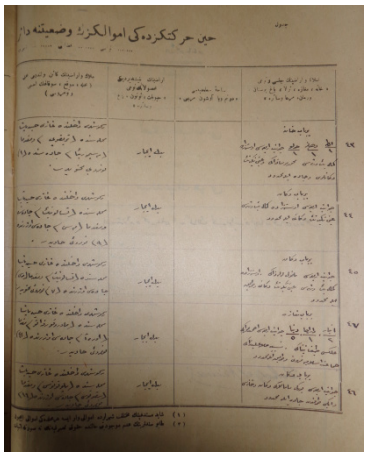
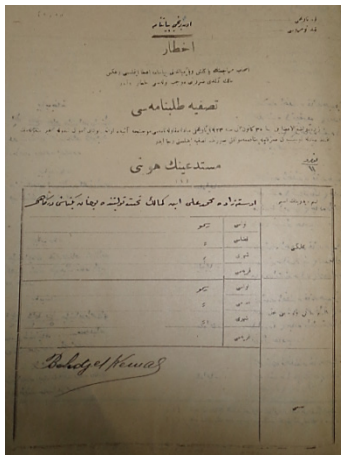

Bend tarihi **On birinci beyannâme**

Bend numarası İhtâr

Ashab-ı müraca ‘atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i ‘tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi‘ü’l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince âtide irâ’e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma‘rifetiyle menâfi‘ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 11 müsted‘inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl’in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı	
Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
San‘atı	Behayel Kemal	

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz‘iyyetine dâ’ir

……..Livası ……Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev‘î “hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer‘â ve sâ’ire”	Saha-i sathiyyesi “dönüm veya arşun merba‘ı”	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev‘î “hubûbât, tütün, nev‘-i ve sâ’ire”	Emlak ve arazisinin kâ’in bulunduğu mahal (mahalle, mevki‘, sokağın ismi ve numarası)
43	**Bir bâb hâne** 1 adet oda, 1 adet dehliz, 1 adet havlu cevanib-i erba‘ası Ustazâde Kemal Bey veresesi Mehmed Musa Zâki ve aynı tekyenin dükkânları ve câdde ile mahdûd		Bedel-i icâr	Resmo şehri dâhilinde Gazi Hüseyin Paşa mahallesinde (Serikavi) ve mukkademe (Mesimorita) caddesinde (1) numarayı muhtevidir
44	**Bir bâb dükkân** Cevanib-i erba ‘ası Ustazâde Kemlâl Bey’in veresesi aynı tekyenin dükkânı ile mahdûd		Bedel-i icâr	Resmo şehir dâhilinde Gazi Hüseyin Paşa mahallesinde (Tisalunik) caddesinde ve mukaddema (Mesi) caddesi üzerinde (9) numarayı hâvidir.
45	**Bir bâb dükkân** Cevanib-i erba ‘ası Manoli Lalazâki Ustazâde Kemal Bey veresesi aynı tekyenin dükkânı ve tarik ile mahdud		Bedel-i icar	Resmo şehri dâhilinde Gazi Hüseyin Paşa mahallesinde (Tisalunik) ve mukaddemâ (Mesi) caddesi üzerinde (7) numarayı muhtevidir.
46	**Bir bâb mağaza** 2 adet anbar, 1 adet daraça, 5 adet dina (?) cevanib-i erba‘ası Ahmed Ahraki Aleksi Tabağanbinaki, Tesiye Molla Alizaki cemâ‘at-i İslamiyye fırını ve tarik ile mahdud		Bedel-i icar	Resmo dahilinde Gazi Hüseyin Paşa mahallesinde (Maderufurzatu) mukaddema (Orea) caddesi üzerinde (41) numarayı havidir.
47	**Bir bâb dükkân** Cevanib-i erba ‘ası Yorgi Mamalaki dükkân ve hanesi ve iki taraftan cadde ile mahdud		Bedel-i icar	Resmo şehri dâhilinde Gazi Hüseyin Paşa mahallesinde (Palotutus) ve mukaddema (Skokos) caddesi üzerinde (16) numarayı havidir.

(1) şayet müsted‘inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli içün

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ’in müsted‘îye a’id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ’ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)
İntikal	Tahvil-i tasarruf defatirinin dokuzuncu cildinin 2254 numarasında mukayyed fî 11 Rebiülahir sene 315 tarihli ve 105 numaralı Mustafa Rami Efendi’nin vakıfnamesi mucebince.	Bektaşi dergâhı		(200) yalnız iki yüz altun Türk lirasıdır
“	“	“	“	(200) yalnız iki yüz altun Türk lirasıdır
“	“	“	“	(200) yalnız iki yüz altun Türk lirasıdır
“	“	“	“	(1200) bin iki yüz altun Türk lirasıdır

“	“	“	“	(400) dört yüz altun Türk lirasıdır

ayrı beyannâme i‘tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta‘yîn olunmalıdır.

Mâbadi 12 numaralı tasfiye talebnamesinde gösterilmişdir.

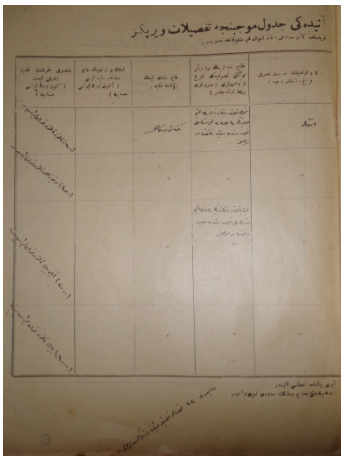

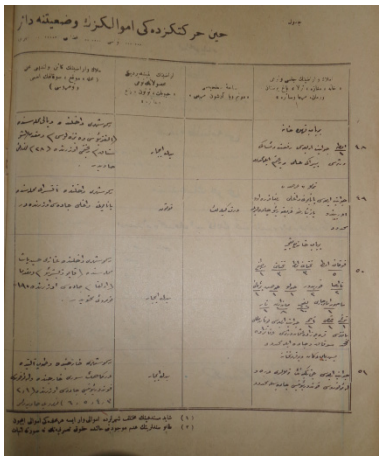

Kayd tarihi **On ikinci beyannâme**

Kayd numarası İhtâr

Ashab-ı müraca ‘atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i‘tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi‘ü’l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince âtide irâ’e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma‘rifetiyle menâfi‘ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 12 müsted‘inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl’in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı	
Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	

Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
San‘atı	Behayel Kemal	

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz‘iyyetine dâ’ir

……..Livası …….Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev‘î “hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer‘â ve sâ’ire”	Saha-i sathiyyesi “dönüm veya arşun merba‘ı”	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev‘î “hubûbât, tütün, nev‘-i ve sâ’ire”	Emlak ve arazisinin kâ’in bulunduğu mahal (mahalle, mevki‘, sokağın ismi ve numarası)
48	**Bir bâb kahvehâne** 1 adet oda cevanib-i erba‘ası Rıf‘at Re’isâki veresesi Piraki Ali ve rıhtım ile mahdûd		Bedel-i icâr	Resmo şehri dâhilinde Diyali mahallesinde (Alfezyos de Nezelos) ve mukaddema (Şustak) rıhtımı üzerinde (28) numarayı havidir
49	**Tarla ve arsa** Cevanib-i erba‘ası Panapoti Dağlı Rifafere Oripendo Pazitarhu Garikoriyo caddeleriyle mahdûd	Dört kilelik	Tütün	Resmo şehir dâhilinde Aksaray mahallesinde Panapoti Dağlı caddesi üzerindedir
50	**Bir bâb hâne ma‘a bağçe** 5 adet fevkani oda, 3 adet tahtani oda, 3 adet tahtani, 1 adet matbah, 2 adet taraha, 2 adet koridor , 1 adet havlu, 1 adet havuz, 1 adet bi’r-i mâ’i, 1 adet mahura ma-i cari, 10 dönüm bağçe, 8 adet mandıra, 1 adet şar, 1 adet terağ, 1 adet ……., 1 adet asma. cevanib-i erba‘ası Yunan Milli Bankası Karacazâde Osman veresesi İrfanzâde Mehmed sokak ve cadde ile mahdud		Bedel-i icar	Resmo şehri dâhilinde Gazi Hüseyin Paşa mahallesinde (Kuyuzişriyu) ve mukaddemâ (Ulfa) caddesi üzerinde (19) numarayı muhtevidir.
51	**Beş bâb dükkân ve bir fırınhâne** Cevanib-i erba ‘ası aynı tekyenin tarlaları dere ve Leo Kurusi Kondurionis caddesiyle mahdud		Bedel-i icar	Resmo şehri hâricinde ve Topaltı’nda dergâhın suru haricinde ve Leo Kurusi Kondurionis caddesi üzerinde (1,2,3,4,5,6) numarayı havidir.

(1) şayet müsted‘inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli içün

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ’in müsted‘îye a’id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ’ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)

İntikal	Tahvil-i tasarruf defatirinin 9 uncu cildinin 2254 üncü müteselsil numarasında mukayyed vakıfname mucebince.	Bektaşi dergâhı		(600) altı yüz altun Türk lirasıdır
“	“	“	“	(450) dört yüz elli altun Türk lirasıdır
“	Tahvil-i tasarruf defatirinin 752 inci müteselsil numarasında mukayyed vakıfnâme mûcebince	“	“	(2000) iki bin altun Türk lirasıdır
“	“	“	“	(1000) bin altun Türk lirasıdır

ayrı beyannâme i‘tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta‘yîn olunmalıdır.

Mâbadi 13 numaralı tasfiye talebnamesinde gösterilmişdir.

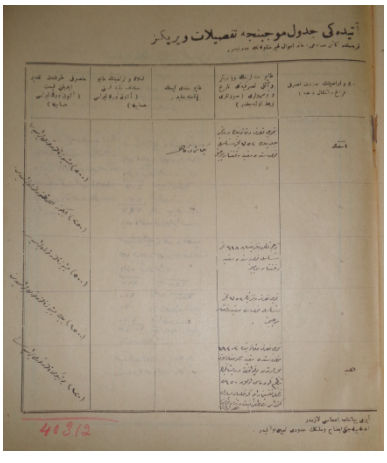

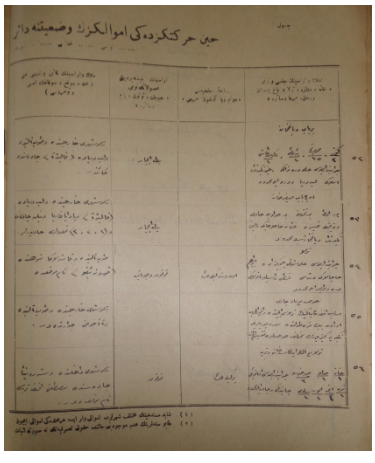

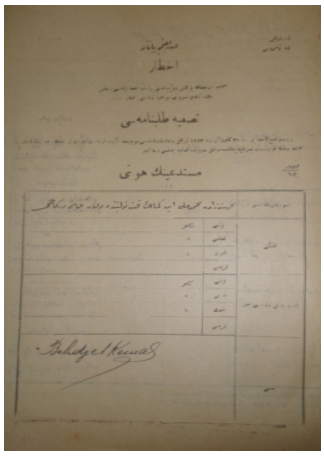

Kayd tarihi **On üçüncü beyannâme**

Kayd numarası İhtâr

Ashab-ı müraca ‘atın yanlış veya mübalağalı beyannâme i‘tâ etmemesi aks-i hâlin kendi zararını mûcib olacağı ihtâr olunur

Tasfiye talebnâmesi

Zîrde vâzi‘ü’l-imzâ ben fî 30 Kanun-ı sânî sene 1923 tarihli mübadele mukavelnâmesi mûcebince âtide irâ’e olunan emvâl-i menkule gayr-i menkûlemin muhtelit mübadele komisyonu ma‘rifetiyle menâfi‘ime mevâfık surette tasfiye edilmesini rica eder

numara 13 müsted‘inin hüviyeti

(1)

İsim ve pederinin ismi	Ustazâde Mehmed Ali ibn Kemâl’in taht-ı tevliyetinde bulunan Bektaşi dergâhı	
Memleketi	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	

Elyevm sakin bulunduğu mahal	Livası	Resmo
	Kazası	
	Şehri	
	Karyesi	
San‘atı	Behayel Kemal	

Cedvel

Hîn-i hareketinizdeki emvalinizin vaz‘iyyetine dâ’ir

……..Livası ……Kazası …….Şehri

	Emlak ve arazinin cinsi ve nev‘î “hâne, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mer‘â ve sâ’ire”	Saha-i sathiyyesi “dönüm veya arşun merba‘ı”	Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nev‘î “hubûbât, tütün, nev‘-i ve sâ’ire”	Emlak ve arazisinin kâ’in bulunduğu mahal (mahalle, mevki‘, sokağın ismi ve numarası)
52	**Bir bâb debbağhâne** 2 adet göz, 15 adet sahrınç, 1 adet bi’r-i ma’î, 1 adet değirmen taşı cevanib-i erba‘ası Ali Derezâkî aynı tekyenin emlâkı leb u deryâ ve dere ile mahdûd		Bedel-i icâr	Resmo şehri hâricinde ve Topaltı’nda ve leb u deryada (Kalita) caddesinde kâ’indir
53	Üç bâb sagîr hâne Birer oda birer tahtani birer havluyu havi ve Zimitri Kaysere Osman Halllacâkî ve aynı tekyenin debbağhanesiyle mahdûd	Dört kilelik	Tütün	Resmo şehri hâricinde ve leb u deryada (Kalita) Diyar-ı Ayafarya denilen caddesinde ve (1,2,3) numaraları havidir
54	**Tarla** Cevanib-i erba‘ası Ali Şevki Çiçekzâde İbrahim Hacalaki veresesi Tasti ve Asilumanulaki dere ve tarik ile mahdud	On dört kilelik	Tütün ve hububat	Topaltı’nda ve Kaşalaka mevki‘inde (Kuruna Tefu) nâm mevki‘de
55	**Havza ma‘a mâ-i cari** Derviş Efendi Katibaki’nin tarlası içinde vaki olub oradan bin metre tûlünde ma‘den borularıyla tekyeye getirilerek muhtelif havzalara taksim edilmişdir			Resmo şehri hâricinde ve Topaltı’nda ve Anaahvza civarındadır
56	**Tarla ma‘a ikmal edilmemiş hâne ve türbe** 1 adet hane, 1 adet havlu, 3 adet su havuzu. cevanib-i erba‘ası Esanoil, 1 adet türbe, 4 adet incir, 1 adet liimon, 1 adet selvi Canizâkî ve cadde ile mahdud	Bir kilelik	Tütün	Resmo şehri dâhilinde ve Şeruniya caddesinde Mustafa Efendi türbesi nâm mevki‘indedir.

(1) şayet müsted‘inin muhtelif şehirlerde emvâli var ise her mahaldeki emvâli içün

(2) Tapu senedlerinin adem-i mevcudiyeti hâlinde hukuk-ı tasarrufiyenin ne surete isbât

Âtideki cedvel mucibince tafsilat veriniz

Karyesinde kâ’in müsted‘îye a’id emvâl-i gayr-i menkûlenin cedvelidir.

Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe)	Tapu senedlerinin veya diğer vesâ'ik-i tasarrufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olunacaktır)	Tapu senedi kimin namına mukayyeddir	Emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyed fiyatı (altun Türk lirası hesabıyla)	Mutasarrıfı tarafından takdir edilen kıymet (altun Türk lirası hesabıyla)
İntikal	Tahvil-i tasarruf defatirinin dördüncü cildinin 752 inci müteselsil numarasında mukayyed vakıfname mucebince.	Bektaşi dergâhı		(500) beş yüz altun Türk lirasıdır
"	"	"	"	(250) iki yüz elli altun Türk lirasıdır
"	Tercüme kalemi defterinin 4.188 inci müteselsil numarasında mukayyed vakıfnâme mûcebince	"	"	(500) beş yüz altun Türk lirasıdır
"	Tahvil-i tasarruf defterinin 752 inci müteselsil numarasında mukayyed ve vakıfnâme mûcebince	"	"	(1500) bin beş yüz altun Türk lirasıdır
Hibe	Tahvil-i tasarruf defterinin 19.202 numarasında mukayyed Resmo mukâvelatı muharrirlerinden Pertev Efendi Dervişanın tanzim kerdesi olan 5450 rakamlı taksimatname ile Gönüllüyan Yesar'ın kethüdası Mustafa Beyin veresesi tarafından hibe edilmişdir.			(120) yüz yirmi altun Türk lirasıdır.

ayrı beyannâme i'tâsı lazımdır.

edilebileceği izah ve mülkün hududu ta'yîn olunmalıdır.

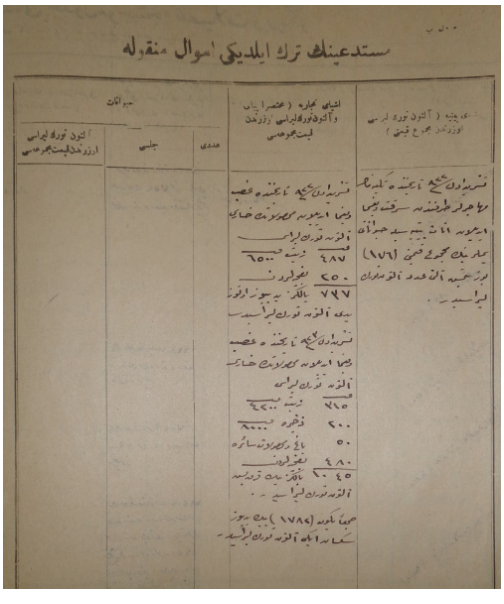

Müsted'inin terk eylediği emvâl-i menkule

Eşyâ-yı beytiyye (altun Türk lirası üzerinden mecmu‘ kıymeti)	Eşya-yı ticariyye (muhtasaran beyanı ve altun Türk lirası üzerinden kıymet-i mecmu‘ası	Hayvanât		
		Adedi	Cinsi	Altun Türk lirası üzerinden kıymet-i mecmu‘ası
Teşrin-i evvel sene 922 tarihinde tekyenin muhacirler tarafından sirkat ve yağma edilen üssât-ı beytiyyesiyle hayvanatı yemlerinin mecmu‘ kıymeti (176) yüz yetmiş altı aded altun Türk lirasıdır	Teşrin-i evvel sene 922 tarihinde gasb ve yağma edilen mahsulatın hasarı Altun Türk lirası Kıyye zeyt kıyye 487 6500 250 bağçelerden 737 Yalnız yedi yüz otuz yedi altun Türk lirasıdır Teşrin-i evvel sene 922 tarihinde gasb ve yağma edilen mahsulatın hasarı Altun Türk lirası Kıyye zeyt kıyye 315 4200 200 zahire 8000 50 bağ ve masulat-ı sâ’ire 480 bağçelerden 1045 Yalnız bin kırk beş altun Türk lirasıdır. Cem‘an yekûn (1782) bin yedi yüz seksan iki altun Türk lirasıdır			

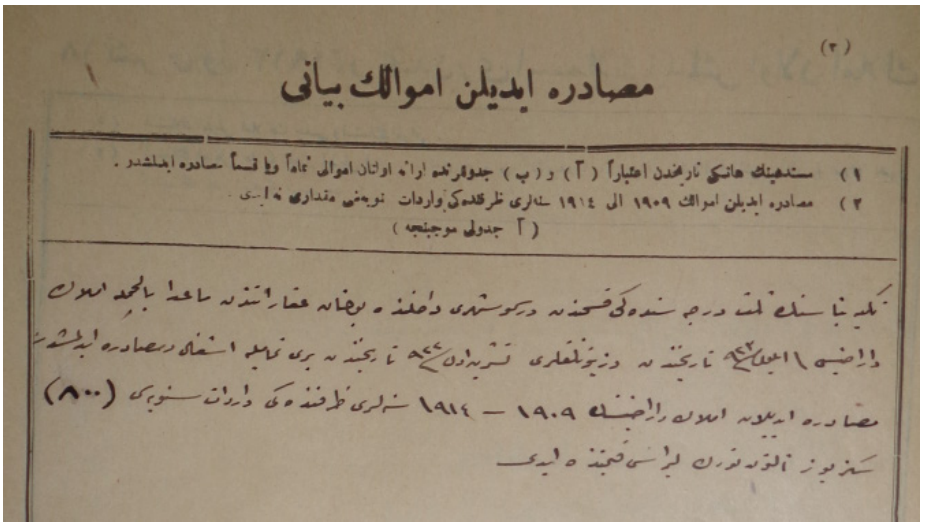
(٢)

مصادره ایدیلن اموالك بیانی

١) مستدعینك هانكی تاریخدن اعتباراً (آ) و (ب) جدولرنده ارائه اولنان اموالی تماماً ویا قسماً مصادره ایدلمشدر.

٢) مصادره ایدیلن اموالك ١٩٠٩ الی ١٩١٤ سنه‌لری ظرفنده‌كی واردات نوبه‌نی مقداری نه ایدی.

(آ جدولی موجبنجه)

تكیه بناسنك ثلث درجه سنده‌كی قسمندن در كوشه‌لری داخلنده بوخان عقاراتندن ماعدا بالجمله املاك
واراضیسی ١ ایلول ٩٢٢ تاریخندن و زیتونلقلری تشرین اول ٩٢٢ تاریخندن بری تمامیله اشغال و مصادره ایدلمشدر
مصادره ایدیلن املاك واراضیسنك ١٩٠٩ – ١٩١٤ سنه‌لری ظرفنده‌كی واردات سنویه‌سی (٨٠٠)
سكز یوز تالتون تورك لیراسی قیمتنده ایدی

Müsâdere edilen emvâlin beyanı

1) müsted‘inin hangi tarihden i‘tibaren (A) ve (B) cedvellerinde irâ’e olunan emvâli tamamen veya kısmen müsâdere edilmişdir

2) müsâdere edilen emvâlin 1909 ilâ 1914 seneleri zarfındaki vâridât-ı seneviyesi mikdarı ne idi

(A cedveli mûcebince)

Tekye binasının sülüs derecesindeki kısmından ve Resmo şehri dâhilinde bulunan akaratından ma‘adâ bi’l-cümle emlâk ve arazisi fî 1 Eylül sene 923 tarihinden ve zeytinlikleri Teşrin-i evvel sene 922 tarihinden beri tamamıyla işgal ve müsadere edilmişdir müsadere edilen emlak ve arazisinin 1909-1914 seneleri zarfındaki varidat-ı seneviyyesi (800) sekiz yüz altun Türk lirası kıymetinde idi.

Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair

Prof. Dr. Ayşe Nükhet ADIYEKE

Giriş

Girit'teki Müslüman Türk nüfusu, adadan iki büyük göç dalgası ile Anadolu'ya taşındı. Bunlardan ilki 19. yüzyılın sonunda Girit Müslümanları'nın adadan kaçış sürecidir. Diğeri ise adanın Osmanlı egemenliğinden çıkışıyla burada azınlık statüsünde yaşayan Girit Müslümanlarının "Mübadele" anlaşması ile adadan göç sürecidir. Bu iki büyük göç dalgası arasında zaman içinde peyderpey göçler de yaşanmıştır. Aslında 19. yüzyılın sonunda başlayan bu göç hareketine adadan zorunlu kaçış demek daha doğru olacaktır.

Girit göçleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı egemenliğinin gerilemesine paralel Balkanlar'da başlayan göç hareketleri ana başlığı altında değerlendirilebilir. Zira göçlerin nedenleri, Müslüman Türk nüfusun adada maruz kaldıkları baskılar ve hatta katliamlar sonucu yurtlarını terk etmek zorunda kalmış oldukları değerlendirildiğinde Balkan coğrafyası ile Girit'te yaşanan göçlerin paralellikler gösterdiği ileri sürülebilir. Ancak yine de Girit'ten göçleri bu süreçten ayrı, kendi içinde değerlendirmek gerekir. Bunun temel nedeni de Girit'in başlı başına 19. yüzyılda bir dış politika sorunu haline gelmiş olması ve uluslararası diplomasi oyunlarının odağında yer almasıdır.[1]

17. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı yönetimine giren Girit Adası'nda önemli bir dinsel dönüşüm yaşanmıştır. Adaya yerleşen ve sayılarını tam olarak bilemediğimiz Müslüman asker ve yöneticiler ile Bektaşiler[2] bu dinsel dönüşümde belli bir role sahip oldular. Fakat bunlar adadaki dinsel dönüşümü tam izah edemez. Balkanların alınmasından sonra olduğu gibi, adaya Anadolu'dan bir Müslüman kitlenin göçürülmesi söz konusu değildir. Bu dönemlerde artık ne Anadolu'yu besleyen doğudan gelen Türkmen nüfus potansiyeli vardı ne de Braudel'in 16. yüzyıl için belirttiği biyolojik devrim söz konusu idi. Tersine bu dönemde Anadolu nüfusunda ciddi bir küçülme hatta kriz söz konusu idi.[3] Doğal olarak adaya, Anadolu'dan bir nüfus göçürülmesi söz konusu olamazdı. Girit'te kısa sürede önemli bir Müslüman nüfus oluşmasındaki en önemli faktör, adada 19. yüzyıla değin yaşanan kitlesel ihtidalardır.[4] Buna kitlesel ihtida hareketi dememizin nedeni de öncelikle 17. yüzyıla ait sicillerde çok sayıda bireysel ihtida kaydına rastlanılmasından öte zaman zaman köylerin toptan (cemhu) ihtida ettiğinden kayıtlarda söz edilmesidir.

---

[1] Girit'in Osmanlı egemenliğindeki son elli yılına damgasını vurmuş çatışmalar ve Girit Müslümanlarının göçü hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: A. Nükhet Adıyeke, "Girit'ten Kaçmak, Girit'ten Göçmek: İki Büyük Göç Dalgası Arasında Girit Muhacirleri", *Balkanlar ve Göç*, ed. Ali Fuat Örenç – İsmail Mangaltepe, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2013, ss.137-158.

[2] Bektaşilerin adaya gelmeleri ve yerleşmeleri konusunda; Orhan Fuat Köprülü, "Usta-zade Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi: Bektaşiliğin Girid'de İntişarı", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 8-9, (1980), ss.37-89.

[3] Oktay Özel, "Population Changes ın Ottoman Anatolia During The 16th and 17th Centuries: The 'Demographic Crisis' Reconsidered", İJMES, Issue:36, (2004), s. 189.vd.

[4] Bu konuda bakınız: A. Nükhet Adıyeke, XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm, XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 9 - 13 Eylül 2002 *Kongreye Sunulan Bildiriler*, IX. Dizi - Sayı 14a, II/I, TTK, Ankara 2006, ss.559-569; Nuri Adıyeke, "Multi-dimensional Complications of Conversion to Islam in Ottoman Crete", *Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840*, Halcyon Days in Crete VI, Edited By. Antonis Anastasopoulos, Crete Universty Press, Rethymno, 2008, ss.203-209.

Girit'teki din değiştirmeler adanın ilk kuşatması ve Hanya ile Resmo'nun ele geçirilmesi tarihi olan 1645'den başlayıp 1720'lere kadar devam eden bir kitlesel dönüşümdür. 1720 den sonra sayıları azalarak 19.yy başına kadar sürmüştür. Girit şeriye sicilleri üzerine yaptığımız çalışma ile bu kitlesel dönüşüm kesinlik kazanmıştır.

Bu süreçte yerli yeniçerilik kurumu da adadaki dinsel dönüşümde önemli bir kurumdur.[5] Adadaki yeniçerilerin bir kısmının, İstanbul'dan gelen kapıkulları olmasının yanı sıra bir kısmının da adanın "yerli kulları"ndan olduğu görülmektedir.

Adada ihtida sürecinin diğer bir aracı kurumu ise evliliklerdir. İslamlaşma hem doğrudan din değiştirme hem de din değiştiren erkeklerin eski cemaatlerinden Hristiyan kadınlarla evlenmeleri ve çocuklarının Müslüman kabul edilmesiyle gerçekleşti. Diğer yandan hem İslam hukukuna göre hem de sicillerde yer alan kayıtlarda ihtida etmiş yerli Rum erkeklerle evlenen yerli Rum kadınlar için ihtida koşulunun olmadığı anlaşılıyor. Yani yerli Rum kadınlar büyük çoğunlukla ihtida etmeden Müslüman erkeklerle evleniyorlar. Ancak yine İslam hukukuna göre doğan çocuklar kesin olarak Müslüman kabul ediliyordu. Burada sorun yerli Rum kadınlar değil onların evlendikleri Müslüman erkeklerdir ve bu erkeklerin de büyük bir kısmı ihtida etmiş yerli Rumlardır. Üstelik bunlar ihtida ile yerli yeniçerilik elde etmektedir.

Girit'in alınmasından hemen sonralara tarihlenen defterlerde çok sayıda Müslüman-Gayrımüslim evliliklerine (karışık evlilikler) rastlanmaktadır. Girit sicillerinden izlenildiği üzere adada Müslüman erkekler ile Hristiyan kadınlar arasındaki evlilikler de bir hayli fazla sayıdadır. Böylece kısa bir süre içinde adanın toplumsal yapısı büyük bir etnik dönüşüme uğramış ve ciddi bir miktar Müslüman nüfus yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır.

Girit'de toplumsal yapı içinde gerek Hristiyanlar ve gerekse Müslümanlar arasında belirgin bir sınıflaşma vardı. Ada'nın köylüleri büyük oranda zeytincilik ile uğraştıklarından verimli senelerde zeytinyağından bir miktar kazanç elde ederek o sene geçimlerini sağlayabilirlerdi. Verimsiz senelerde ise bir yıl önceden kazandıklarını harcayarak işsiz ve parasız bir şekilde zaman geçiriyorlardı[6].

Şehirli nüfusun büyük bir kısmı toprak sahipleri grubunu oluşturan Müslümanlarla ticaretle uğraşan Rum nüfustan ibaretti. Kırsal kesimde yaşayan insanların yaşam koşulları günden güne zorlaşırken bu kesim, zenginliğini ticarî ilişkilerinin gelişmesi sonucunda 18. yy.dan itibaren hızla arttırdı. Şehirli nüfusun ekonomik refahını önemli ölçüde arttıran bir etmen de, 18. yy.dan itibaren sabun endüstrisindeki gelişmedir. Bu sektörde Türkler ve Rumlar adeta birbirleriyle yarışıyorlar ve oldukça zenginleşiyorlardı[7]. Diğer yandan Ada'da eskiden beri mülkiyet hakkı ve mülk sahibi olma şansı Osmanlı tebaası olanlara tanınmıştı.

1.Ayaklanmalar ve Çatışmalar

Buraya kadar ortaya koymaya çalıştığımız başlıklardan anlaşılan 19. yüzyılın başına kadar aynı kökenden kaynaklanan başta dinsel zamanla etnik olarak farklılaşan iki toplum arasında çok yoğun bir ilişki olduğudur. Ancak 19 yüzyıldan itibaren bütün bildiğimiz tarihsel süreçler, politikalar, mücadeleler, kavgalar Girit'te iki kat daha fazla acıyla yaşandı. Çünkü bunları yaşayan Girit toplumu yüzyıllarca birlikte yaşama örneğini ortaya koyan bir toplumdu. Büyük politikalar ve ideolojiler bir anda bu toplumları yabancılaştırdı. Suni bir öteki kimliği yarattı. Bu iki kardeş toplum büyük devletlerin büyük politikalarının maşaları haline geldi.

Milliyetçi akımların devreye girmesi ve Yunan bağımsızlık hareketinin Girit'i de etki alanı içine

[5] Yerli yeniçeri ve yerli cebecilerin hemen hepsinin ihtida etmiş Rumlar olduğu sicillerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Nuri Adıyeke, "Girit'te Askeri ve Toplumsal Bir Kurum: Yerli Yeniçeriler – Gönüllüyan Zümresi", *XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Bildiriler*, c.IV, 3. Kısım, Ankara 2010, s.1620.

[6] Ali Fuat Türkgeldi*, Mesail-i Mühimme-yi Siyasiye*, Haz.: Bekir S. Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, C. III (1987).Mahmud Celaleddin Paşa'nın Arızası'ndan, Ekler, s. 197-198; Girit'de toplumsal yapı örf ve adetler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Leyla Saz; *Haremin İç Yüzü*, Yay. Haz. Sadi Borak, Milliyet Yay.; 1974, s.s. 283-295, Paul Combes; *L'lle de Crete,* Paris; 1897, s.s. 107-109.

[7] Yolande Triantafyllidou; "L'Industrie du Savon en Crete au XVIIIe Siecle: Aspects Economiques et Sociaux", *Etudes Balkaniques,* No= 4. Sofia; 1975. s. 82.

almasıyla bu iki toplumun farklılaşan kimlik tanımlamaları netleşmeye başladı ve yakın toplumsal ve sosyal ilişkiler, yerini milliyetçi mücadelelere çatışmalara ve karşılıklı katliamlara bıraktı. Kısaca cemaatler arası ilişkiler bu noktada birden bire tersine döndü.

Girit'te Osmanlı egemenliğine karşı ihtilalci karakter taşıyan ayaklanmalar, Osmanlı kaynaklarında Rum isyanı olarak adlandırılan Yunan Bağımsızlık Savaşı'na paralel 1821'de başladı. Bağımsız Yunanistan'ın sınırları 3 Şubat 1830'da Londra Anlaşması ile çizilirken, Rumların yaşadığı birçok bölge gibi Girit de bu sınırlar dışında bırakıldı.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından dış politika hedefleri belirlenirken ilk göz önüne alınan Girit oldu. Yunan isyanına da fiilen katılan Girit'te bundan sonra sürekli olarak ayaklanmalar, iç karışıklıklar yaşandı. Osmanlı yönetimi gerek bu ayaklanmaları yatıştırmak ve Rum nüfusu Yunanistan'ın politik etkisinden korumak, gerekse Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahalesine fırsat yaratmamak amacıyla Ada'da ardı ardına reform projelerini uygulamaya koydu.

19. yüzyılın sonunda, doğu sorununun bir parçası olan Girit Sorunu[8] karşısında Avrupa'nın Büyük Devletleri 1897 savaşı öncesine kadar ortak hareket ettiler. Bu ortak hareket planı aynı zamanda Doğu Akdeniz'de ticari ve stratejik öneme sahip olan adanın geleceği konusunda kesin karara varabilmede söz konusu devletlere zaman kazandırıyordu. Herhangi bir devletin adaya hâkim olarak bölgede avantajlı duruma geçmesi, Avrupa'daki hassas kuvvet dengelerini de bozacaktı. Bu nedenle Yunanistan'ın ada üzerindeki emelleri araç olarak kullanıldı. Girit Sorunu sürekli gündemde tutuldu ve uzun yıllar çözümsüz bırakıldı. Böylece Avrupa'nın Büyük Devletleri ada yönetimine ortaklaşa müdahale edebiliyor; bir anlamda adayı Avrupa Birliği'nin temsilcileri Osmanlı yönetimi adına birlikte yönetiyordu. 1897 savaşı öncesinde Ada'da çeşitli siyasi ve ekonomik nedenlerle yaşanan ayaklanmalar ve katliamlar gerekçe gösterilerek Ada söz konusu devletler tarafından abluka altına alındı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine doğrudan müdahale fırsatı da yaratılmış oldu.

1866-67 yılındaki ayrıcalık talepleriyle başlayan ayaklanmanın ardından Girit İsyanı›nın ikinci evresi 1897 yılının ilk günlerinde ortaya çıktı. İsyan Kandiye'de başladı, kısa sürede Resmo'ya ulaştı.[9] Ocak ve Şubat aylarında gelişen ve adanın hemen her yöresine yayılan isyanda Yunanistan'ın teşvik ve desteği inkar edilemez düzeydeydi. Bunun bir göstergesi olarak 1896 sonlarında Yunan Basını, Etniki Eterya'nın baharda Girit'te ortaya çıkacak büyük patlamaları haber veren beyannamelerini yayınlamıştı.[10] Çok geçmeden Yunanistan askerleri Yunan kralının oğlu Prens George'un yönetiminde Ada'ya çıkarak işgal hareketine başladı.

Girit'te yaşananların yanı sıra Makedonya'da sınırda gelişen olaylar gerek Osmanlı Hükümeti, gerekse Avrupa Devletleri'nin soruna bakışını önemli ölçüde değiştirdi. Artık Yunanistan'ın Adayı fiili olarak işgali ve sınır tecavüzü söz konusu olduğundan Osmanlı Hükümeti uluslararası hukuk kuralları içinde Yunanistan ile sıcak çatışmaya girme noktasına geldi. Avrupa Devletleri ise Girit Sorunu'nun yarattığı etki ile doğuda dengelerin yeniden bozulacağı ve henüz hazır olmadıkları bir *"Doğu Sorunu*"nun yeniden patlak vereceği kaygılarını duymaya başladılar.

Büyük Devletler Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında olası bir savaşı önleme konusunda ısrarlıydı. Bu amaçla ve Yunan işgalinin Ada'da yarattığı etkiyi silmek amacıyla Ada'yı işgal altına almaları gerektiğine inandılar.[11] Güvenliğin sağlanması amacına yönelik işgal hareketine Rus, Fransız, İngiliz, İtalyan ve Avusturya hükümetlerinin askerleri katıldı. Alman kuvvetleri bir iki gün sonra bu eyleme katıldılar ve karaya asker çıkardılar. Rusya, Fransa, İngiltere ve İtalya yüzer kişilik kuvvet, Almanya ve Avusturya ise ellişer kişilik kuvvetle bu işgal hareketlerine katılmışlardı. Bu işgalin ardından Avrupa devletlerinin bayrakları da Hanya Kalesi'nde Osmanlı sancağının yanına çekilerek işgal resmen

---

[8] Girit sorunu ve 19. Yüzyılın sonundaki diplomasi oyunları hakkında geniş bilgi için bkz. A. Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı 1896-1908*, TTK Yay., Ankara 2000.

[9] *Documents Diplomatiques, Affaires D'Orient-Affaire de Crete-Conflit Greco-Turc-Situation de L'Empire Ottoman-Fevrier-Mai 1897,* Ministere des Affaires Etrangeres, Paris 1897, 1 Şubat 1897, s.3.

[10] Vecihi ve Rüfekası, *Musavver Tarih-i Harb*, Dersaadet 1315*,* s.57.

[11] Georges J. Marcopoulos, "The Selection of Prince George of Greece as High Comissioner in Crete", *Balkan Studies,* X (1969), Thessaloniki, s.337.

ilan edildi.[12]

Avrupa Devletleri adaya çıkmalarının ardından Yunanistan'ı kuvvetlerini geri çekmeye çağırdılar. Yunan Hükümeti buna uymayı reddetti. Adanın Müslüman halkı konsoloslara yaptıkları başvuruda Büyük Devletler tarafından önerilecek her türlü çözümü kabul etmeye hazır olduklarını bildirdiler. Ancak Girit'in Yunanistan'a katılmasına karşı olduklarını belirttiler.[13]

Avrupa Devletleri Girit sorununda Yunanistan'ı diplomatik girişimlerle durduramayınca Osmanlı Devleti ile çatışmayı göze almasına seyirci kaldılar. Savaşın patlak vermesinden kısa bir süre sonra Osmanlı ordusu Yunan kuvvetlerini her yerde ağır bir yenilgiye uğrattı ve Teselya Bölgesi›ni işgal etti.[14] Bu ağır yenilgi karşısında, Girit'e dair düzenlemeleri kabul edeceğini öngörerek Yunan Hükümeti ateşkes isteğinde bulundu. Rusya, Fransa ve İngiltere, Yunanistan'ın Girit'de muhtariyeti kabul etmesi şartıyla Osmanlı Devleti'ne ateşkes teklifinde bulunacaklarını bildirdiler.[15] Anlaşma hiçbir toprak kaybı olmaması esasına bağlı olacaktı.[16] Sonuçta Yunan Hükümeti Dışişleri Bakanı, 10 Mayıs 1897 tarihiyle devletlere gönderdiği telgrafta Yunan Hükümeti'nin Büyük Devletler'in isteklerine uyma kararı aldığını ve Girit'in muhtariyetini tanımayı kabul ettiğini de bildiriyordu.[17] Avrupa hükümetlerinin, Yunanistan'ın verdiği bu teminatı dayanak kabul etmesi üzerine ateşkes imzalandı.[18]

Fransa'nın önerdiği ve İngiltere'nin de desteklediği şekliyle Girit'in muhtariyet yönetimi esasları belirlenerek bu noktalarda varılan uzlaşma Osmanlı Hükümeti ile Büyük Devletler elçileri arasında 18 Aralık 1897'de imzalanarak ilan edildi. Böylece Girit Osmanlı egemenliği altında muhtar (özerk) bir vilayet oldu.

Girit'e özerklik verilmesi ve bağımsız bir yönetimin oluşma süreci adada mübadeleye değin oluşacak son büyük göç dalgasıyla eş zamanlıdır. 1896 olayları ile başlayan süreçte özellikle 1898 Kandiye olayları ile hızlanan Ada'daki huzursuzluk, yaklaşık 60.000 Müslümanın Girit'ten ayrılmasıyla sonuçlandı.

Prens Georges'un Ada'ya gelmesinin hemen ardından 9 Ocak 1899'da Girit genel meclisi seçimleri ile ilgili emir yayınlandı. Buna göre meclisin üye oranı Ada'daki nüfus oranına göre 138 Hristiyan ve 50 Müslüman olarak ilan edildi. Meclisin toplanmasının ardından meclis içinden seçilen ve 12 Hristiyan 4 Müslüman 16 kişiden oluşan komisyon Venizelos'un başkanlığında anayasa hazırlıklarına başladı. Komisyonca hazırlanan Anayasa taslağı Girit genel meclisince onaylandıktan ve Büyük Devletlerce uygun görüldükten sonra 19 Nisan 1899'da Prens Georges tarafından kabul ve ilan olundu ve Girit Resmi Gazetesi'nde yayınlanarak yürürlüğe girdi[19].

114 Madde'den oluşan Girit Kanun-u Esasisi, Prens Georges'a yürütmenin başı unvanını veriyordu. Özetle şu hükümleri içermekteydi:

Girit Adası kendisine bağlı diğer Adalar ile dört devlet tarafından kararlaştırılmış şartlar gereği tam muhtar bir hükümettir (1 . Md.). İşgal güçlerinin ayrılmasından sonra hiçbir yabancı asker Girit üzerinde bulunamaz veya geçemez (4. Md.). Girit'in resmi dili Rumca'dır (5. Md.). Giritliler hangi dine mensup olurlarsa olsunlar kanun karşısında eşit olup aynı haklara sahiptirler (7. Md.). Genel güvenlik açısından sakıncalı olmadığı halde her Giritli Girit'te istediği yere gidip gelebilir ve istediği yerde oturabilir (12. Md.). Prens Ada'nın hakimidir. Kendisi halktan seçilmiş bir meclisle birlikte kanun koyma görevini ve müsteşarlar aracılığıyla yürütme erkini kullanır. Adli kuvveti ise mahkemeler aracılığıyla uygular (28. Md.). Prens meclisin onayına sunmak kaydıyla anlaşma, imza, sikke darb ve nişan ita eder. (30. Md.).Genel meclis Prens ile beraber kanun koyma konusunda eşittir. Meclis seçilmiş üyelerle Prens

[12] *Kanun-u Esasi (Mısır);* 18 Şubat 1897; Hüseyin Hıfzı, *Girid Vekayii,* İstanbul 1326, s.16; Paul Combes, *L'Ile de Crete,* Paris, 1897, s.92; Marcopoulos, agm., s.337.

[13] Adıyeke, *Girit Bunalımı…,* s.173

[14] Şükrü S.Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1993,* Ankara 1993, s.32; Douglas Dakin, *The Unification of Grece 1770-1923,* London 1972, s.154.

[15] *Documents Diplomatiques, Conflit Greco-Turc, Avril-Semptembre 1897,* Minister des Affaines Etrangeres (Yunanistan Dışişleri Bakanlığı), Athenes 1897, 29 Nisan 1897, s.4.

[16] *Documents Diplomatiques, Conflit Greco-Turc,* 1 Mayıs 1897, s.5.

[17] *Documents Diplomatiques, Conflit Greco-Turc,* 10 Mayıs 1897, s.14.

[18] *Kanun-u Esasi (Mısır),* 24 Mayıs 1897.

[19] *Kanun-u Esasi (Mısır),* 2 Mart 1899; *Girid Meselesi Nasıl Hal Edilmeli,* s.22-23.

tarafından atanan üyelerden oluşur (37. Md.). Prens müsteşarlarını dilediği şekilde tayin ve azl eder (65. Md.)[20].

Kanun-u Esasi'nin diğer maddeleriyle Ada'nın ekonomik bağımsızlığı öngörülüyordu. Girit'te özel bir gümrük sistemi, özel bir vatandaşlık ilişkisi, özel bir bayrak ve pul olacağı da hükme bağlandı.

2- Müslümanlara Yönelik Tedhiş Olayları ve Katliamlar

Girit Rumlarının 1821 Yunan isyanıyla başlayan enosis talebine yönelik ayaklanmaları ve Müslümanlara karşı tedhiş hareketleri 1866-69 döneminde doruğa ulaştı. Ali Fuat Türkgeldi bu dönemde Rumların Ada'da Müslümanlara yönelik katliamlara giriştiklerini ve bu olayları tam aksi bir biçimde Rumların katliam edildikleri biçiminde Avrupa kamuoyuna aktardıkları ve Avrupa kamuoyunu galeyana getirdiklerini ifade etmektedir. "*Halbuki hakikat-i hal bu ihbarat-ı garazkaranenin külliyen makusu olub erbab-ı şekavet ahali-yi* İslamiyeden *rast geldiklerini gaddarane idam eylediklerinden bunlar tahlis-i nefs içün sur ile muhat olan şehirlere ilticaya mecbur olmuşlardır*."[21]

İlhak talebiyle başlayan her ayaklanmanın Müslümanlara yönelik katliamlara dönüşmesinin en somut örneği 1896 olaylarında açıkça ortaya çıkmıştır. Bu dönem 1898'in sonunda Ada'ya Yunan prensinin vali olarak ayak basmasına değin sürmüştür. Tam olarak iki yıl süren bu kanlı dönemde Büyük Devletler'in Ada'yı ablukaya alması ve ardından da Ada'ya birliklerini çıkarmaları dahi bu katliamları engelleyememiştir.

Yurtlarında günlük geçimleri ile meşgul olan Girit'in Müslüman köylüleri öncelikle maruz kaldıkları baskılar ve saldırılar karşısında, evlerini mallarını terk ile büyük kentlere sığınmaya başlamışlardır. Çaresizlik içinde kaçan bu insanlara karşı Rum ayaklanmacılar acımasızca saldırılar düzenlemişlerdir. Örneğin, Kenuryo kazası Müslümanları Kandiye'ye doğru yola çıktıkları sırada Ayostrekos köyünde saldırıya uğramışlardı. Rumların kurduğu pusulardan açılan ateş sonucu on beşten fazla Müslüman hayatlarını kaybetmişti. Rumlar bu çaresiz insanları öldürmekle kalmayıp ölmüş kadınlara karşı insanlık dışı işler yapılmıştı. Bu saldırıda ölen kadınlardan birisi "*karnı yarık ve mahruk olduğu halde*" yol ortasında bulunmuş idi[22].

Pierre Mille buna benzer saldırılar nedeniyle sadece 1896 Mayıs ayı içinde 800 Müslüman'ın Hanya'da öldürüldüğünü ifade etmektedir[23]. 1896 yılı Ağustos ayında bu saldırılar göç eden Müslümanlarla birlikte, evinde yurdunda yaşamlarını sürdürmeye çalışan Müslüman halka da yöneldi. Kandiye'ye beş saat uzaklıkta Arkoholori köyü ile civarındaki yedi Müslüman köyünde yaşayan yaklaşık iki yüz kadar Müslüman nüfus Rum asilerince kuşatma altına alındı. Köyler ateşe verildi Müslümanların malları ve hayvanları yağma edildi. Girit valisinin bu olayı telgrafla Bâb-ı Ali'ye bildirdiği sırada çatışmalar hala devam ediyordu[24].

Büyük şehirlerde bir ölçüde güvenliği sağlayan Avrupa devletleri köylerde hiçbir şey yapamamıştı. Bu olaylar sırasında büyük kentlerin dışında Girit isyanları sırasındaki en büyük katliam yaşanmıştır. Görgü tanıklarının ifadelerine göre, Estiye (Sitia) köylerinde Müslümanlar camilere kapatılıyor, camiler dinamit veya petrolle ateşe veriliyordu[25]. Estiye'nin on beş Müslüman köyünde yaşayan yaklaşık 2500 Müslüman nüfustan sadece 28 kişi canını kurtarmayı başarabilmişti. Girit valiliğinden İstanbul'a bu bilgileri aktaran telgraf yazıldığı sırada Estiye'de sekiz köyde kuşatma ve katliam devam ediyordu. Bu köylerde yaşan Müslüman halkın durumu da bilinemiyordu[26].

Aynı şekilde benzer bir katliam haberi de Selene kazasından geldi. Girit valiliğinin telgrafında bu kazanın köylerinde çocuk, kadın ve erkek 140 kişinin Rumlar tarafından katledildiği ve *"...*

---

20 *Girid Kanun-u Esasisi*, Hanya 1899

21 Türkgeldi, *age*., C.III, s.16-17.

22 *BOA., Y. A. Hus*., 356-28, 30 Temmuz 1896.

23 Mille, *age*., s.213.

24 *BOA., İr. Girit*, 1147, 22 Ağustos 1896 ve *Y.A. Hus*., 358-13, 25 Ağustos 1896.

25 Tahmiscizade Mehmed Macid, *Girit Hatıraları*, Yay. Haz. İsmet Miroğlu ve İlhan Şahin, Tercüman Yayınları, İstanbul 1977, s.40.

26 *BOA., Y.A. Hus*.366-105, 17 Şubat 1897.

Müslümanların maruz kaldığı zulmün emsali görülmemiş derecede olduğu" bildiriliyordu[27].

1897 yılı Şubat ayı içinde Ada'da yaşanan katliamlar Estiye ve Selene ile sınırlı değildi. Başka bölgelerde de benzeri olaylar yaşanıyordu. Kandiye'nin Viran Köy ve Fenike köylerinde de Müslümanlar benzeri saldırılara maruz kalmışlar ve buna karşı koymaya çalışmışlardır[28]. Yerapetre'de ise Rumların kuşatması altında olan 3000'den fazla Müslüman kaza dışına çıkamıyorlardı. Şehrin suyu da kuşatmacılar tarafından kesildiği için halk sağlıksız kuyu suyu içmek zorunda kalıyor idi. Salgın hastalıklar başlamıştı. Günde ortalama beş altı kişi ölmeye başlamıştı. Müslümanlar cenazelerini bile kentin içine gömmek mecburiyetinde kalmışlardı. İnsanların yanı sıra hayvanlar da açlıktan ve susuzluktan telef oluyordu[29]. Girit vali vekili İsmail Hakkı Paşa bu süre içinde yaşanan katliamlarda şimdiye kadar 1305 Müslüman'ın hayatlarını kaybettiklerinin Bâb-ı Ali'ye bildiriyordu[30].

Osmanlı yönetimi Ada'da Müslümanlara karşı girişilen katliamları belgelemek amacıyla Avrupa hükümetlerine Osmanlı elçileri aracılığıyla katliamların fotoğraflarının ve yaşanan olayları aktaran telgraflar gönderdi[31]. Bâb-ı Ali'nin bu girişimi Ada'da yaşanan olayları Hristiyanların katliamı gibi göstermeye çalışan çevrelere bir yanıt niteliği de taşıyordu. Avrupa hükümetlerine iletilen bu fotoğrafların bazıları, *Girid Mazisi Hali İstikbali* adlı eserde yayınlanmıştır[32].

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Osmanlı Devleti açısından büyük oranda Girit'te yaşanan bu kıyımlar nedeniyle göze alınmıştı. Savaşta Yunanistan'ın büyük bir yenilgiye uğraması, Büyük Devletler'in Girit sorununa doğrudan müdahaleleri ve Ada'da muhtariyet ilan edilmesi kısa bir süre için de olsa ortamı yatıştırmış gibi görünüyordu. Yine de büyük bir korku içinde olan Müslüman halk köylerine dönemeden şehirlerde perişan bir durumda yaşam mücadelesi veriyordu.

Yunan prensinin Ada'daki yönetimi isyancıları bir süre tatmin etmiş gibi görünüyordu. Ancak 1905 yılı ortalarında bu kez enosis yanlısı Rumlarla karşıtları arasında yeni bir çatışma ve ayaklanma ortaya çıktı. Therriso ayaklanması olarak bilinen bu olaylar sırasında hiçbir şekilde taraf olmadıkları halde Ada Müslümanları yeniden saldırılara maruz kaldılar. İstanbul'a da Ada'da Müslümanlara yönelik katliam haberleri ulaşmıştı. Bâb-ı Ali'de bu konuda diplomatik kanaldan Büyük Devletler'in dikkatini çekti[33].

İsyanlar bastırıldığı halde 1907 yılında hala Müslümanlara yönelik tedhiş olayları devam etmekteydi. Rumlar Müslüman köylerindeki camileri kiliseye, mezarlarını tarlaya çeviriyor; tüm bunlara Büyük Devletler seyirci kalıyordu[34]. Aynı tarihlerde Müslüman halkın şehirlerde bir anlamda sürdürdükleri mahkum hayatı da devam etmekteydi. "*Bir Müslüman'ın şehir dışına çıkıp mallarının ne olduğunu, ekin ve mahsullerinin yerinde durup durmadığını kontrol etmesi hayatına mal*" oluyordu[35]. Tahmiscizade Mehmed Macid Efendi'nin bildirdiğine göre Girit'in 1913 yılında kesin olarak Yunanistan'a katılmasından sonra "*30.000 den fazla Müslüman'ı muhakkak bir katliamdan kurtarmış tek bir tedbir varsa o da mübadele mukavelenamesi*" olmuştur[36].

1898'den beri kağıt üzerinde Osmanlı sınırları içinde, gerçekte Avrupa Devletleri'nin ortak denetimi ve Yunan Kralı'nın inisiyatifi ile belirlenen bir vali (Yüksek Komiser) tarafından yönetilen Girit 1913'de kesin olarak Yunanistan'a ilhak edildi. Balkan savaşları bu coğrafyada Osmanlı egemenliğinin sona ermesinin yanında Girit'in kesin olarak elden çıkışına da yol açmış oldu.[37] Bu süreçte de Müslümanların Ada'dan Anadolu'ya ulaşma çabaları devam etti. Adanın Yunanistan'a katılmasının ardından Girit'te kalan Müslüman nüfus, Yunan tebaası bir azınlık cemaati olarak varlığını korumaya çalışmıştır.

---

27 *BOA., Y.A. Hus*., 367-13. 18 Şubat 1897.
28 *BOA., İr. Girit,* 1197, 9 Mart 1897.
29 *BOA., İr. Girit,* 1207, 8 Nisan 1897.
30 *BOA., Y. A. Hus*., 367-89, 25 Temmuz 1896.
31 *BOA., İr. Girit*, 1222, 10 Temmuz 1897.
32 Bakınız; s.2, 76, 79, 82 vd.
33 *BOA., İr. Girit*, 1392, 15Ağustos 1905.
34 *BOA., Girit Tezakir Defterleri* no:1001/62-16, 8 Ekim 1907.
35 Tahmiscizade; *age.*, s.58.
36 Tahmiscizade; *age.*, s.50.
37 Melike Kara, *Girit Kandiye Müslüman Cemaati*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.24-25.

3.Göçler

Yukarıda bahsedilen bütün bu gelişmeler sonucu güvenlikleri iyice tehlikeye düşen Ada'nın Müslüman ahalisi, 1896 yılından itibaren göç hareketini giderek yoğunlaştırmışlardır. Bu göçlerle Ada'daki Müslüman nüfusun tamamen yok olmasıyla sonuçlanacak süreç başlamıştır. 1896'dan itibaren hızlı bir şekilde başlayan göç, Anadolu'nun batı ve güney sahillerini etkilediği kadar Osmanlı yönetimindeki Ege Adaları'nı da sarmıştı. Adalar'a göç eden Girit Müslümanlarının yerleştirilmesi ve iaşelerinin sağlanması Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin olanakları ile gerçekleştirilmeye çalışılırken, 1898 yılı Aralık ayında İzmir üzerinden Anadolu'ya gelen göçmen sayısının her hafta birkaç yüz kişiyi aştığı, Aydın Vilayeti'nden Bâb-ı Âli›ye bildiriliyordu.[38]

Girit göçmenlerinin Aydın Vilayeti'nden diğer bölgelere nakilleri ancak Haziran 1899'da başlatılabildi ve yaklaşık altı ay sürdü. 1898 yılı İzmir'den ilk nakledilen göçmen kafilesi 21.795 kişidir. Bu kişilerin sevk edildikleri yerler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[39]

İskan Bölgesi	**Göçmen Sayısı**
Adana	3000
Konya	3000
Ankara	4000
Suriye	1000
Beyrut	1000
Bingazi	5000
Halep	2000
Karahisar-ı Sahip	1000
Aydın Vilayeti'nde kalanlar	1795
Toplam	21795

İlerleyen tarihlerde İzmir'de göçmen sayısının artması ile birlikte yeniden bir toplu sevk yapılmış ve 11.180 göçmen şu sayılarda çeşitli vilayetlere gönderilmiştir: [40]

İskân Bölgesi	**Göçmen Sayısı**
Bingazi Sancağı	1.090
Halep Vilayeti	2.000
Suriye Vilayeti (Şam)	3.000
Beyrut Vilayeti	1.000
Aydın-Ankara Vilayetleri ve Karahisar Sancağı	4.180
Toplam	11.180

Bu iki tablodan sevk edilen göçmen sayısının 33.000 civarında olduğu sonucu çıkarılsa da tüm göçmen sayısı bunun çok üzerindedir. Bu iki tablo sadece İzmir'den sevk edilen göçmen sayısını ifade etmektedir. Bunun dışında İzmir'de kalma konusunda ısrar edenlerle kendi imkanlarıyla İstanbul, Bursa, Antalya gibi merkezlere ulaşabilen göçmenlerin sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu dönemde Girit'e ilişkin nüfus verileri göz önüne alınarak Müslüman nüfustaki azalma değerlendirildiğinde adayı terk edenlerin sayısı 60.000'i aşmaktadır.[41]

Girit'e ait ilk resmi yayın olan 1293 (1876) tarihli vilayet salnamesinde adanın toplam nüfusu

---

[38] *BOA., B.E.O., Girit Hulasa Defteri,* no= 998/62-13, Sıra no= 904, Evrak no= 157, 10 Kanun- u evvel 1314-22 Aralık 1898.

[39] *BOA, A.MKT.MHM* 505/1, 22 Mayıs 1315

[40] *BOA.*, İ. *Hus.*, no= 77-1317/Ca 88, 22.

[41] Müslüman nüfustaki bu azalma aşağıda resmi rakamlarla değerlendirilmiştir. Yunan kaynakları dahi Ada'dan ayrılan Müslüman nüfusunun 50.000'i aştığını belirtmektedir. Manos Perakis, "Muslim Exodus and Land Redistribution in Autonomous Crete (1898–1913)", *Mediterranean Historical Review*, (2011), 26:2, s.137.

227.880 olarak verilmiştir. Bu toplamın sancaklara dağılımı ise tablodaki şekildedir[42].

Sancaklar	Müslüman	Hristiyan	Yahudi
Hanya Sancağı	18.102	30.187	345
İsfakiye Sancağı	1.155	22.284	
Resmo Sancağı	10.803	20.293	
Kandiye Sancağı	53.233	33.481	
Laşid Sancağı	8.453	29.544	
Toplam	91.746	135.789	345
Genel Toplam			227.880

1890'ların başında adanın nüfus oranlarını 1/3 Müslüman ve 2/3 Hristiyan olarak kaydetmiştik. Doğurganlık oranları ve normal nüfus artışı da hesaba katıldığı halde 1897 yılı içinde bu oran Müslümanlar açısından 1/3›ün de altına düşmeye başladı. 1897 yılı için değişik kaynaklarda verilen toplam nüfus 300.000›dür. Bu toplam nüfus içinde Müslümanlar 70.000, oran olarak % 23, Hristiyanlar ise 230.000, oran olarak % 77'ye sahipti[43].

1900 yılında yapılan nüfus sayımında Müslüman nüfustaki azalma giderek belirgin hale geldi. Bu nüfus sayımına göre Ada›nın toplam nüfusu 303.553, bu toplam içinde Müslümanlar 33.496, oran olarak % 11, Hristiyanlar 269.319, oran olarak % 88, Yahudiler ise 728 oran olarak % 1'e sahipti[44].

1900 ila 1908 arasında Müslüman nüfustaki bu azalma hızı yavaşlamıştır. 1900 sayımında 33.496 nüfusa sahip olan Müslümanlar 1908 yılında 37.000 olarak görülmektedir[45].

1900 yılından sonra ikinci genel sayım 1911 yılında gerçekleştirildi. Bu sayım sırasında Ada'daki Müslümanların kendilerini Osmanlı tebaası yazdırmaları hükümet güçlerini harekete geçirdi ve Müslüman halk Osmanlı tebaası ibaresi silinerek *"Girid tebaası"* yazdırmaya zorlandı[46].

1911 yılında gerçekleştirilen bu sayım sonuçlarına göre Ada'nın toplam nüfusu 336.151'dir. Bu toplam içinde 307.812 Hristiyan oran olarak % 91, 27.852 Müslüman oran olarak % 8, ve 487 Yahudi oran olarak % 1 nüfus yer almakta idi[47]. 1911 yılındaki bu nüfusun sancaklara dağılımı ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[48]

Sancaklar	İslam	Rum	Yahudi
Hanya	8.810	57.927	422
İsfakiye	29	34.998	-
Resmo	4.954	56.382	3
Kandiye	12.655	98.298	62
Laşid	1.404	61.207	-
TOPLAM	27.852	307.812	487

1911 sayımında yaklaşık 28.000 olarak görülen Müslüman nüfus, 1923›deki Türk-Rum

42 *Salname-yi Vilayet-i Girid,* 1293 (1876), s.131-132.

43 Toplam= 279.165, *Sabah (İstanbul);* 8 Kanun-u sani 1313-19 Kanun-u sani 1898; Toplam= 294.192, Combes, *age.,* s. 106; Toplam 300.000, Müslüman= 70.000, Mille; *a.g.e*., s. 214; Toplam 309.000. Vedat Eldem; *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik,* İş Bankası Yay.; 1970, s. 52. Öte Yandan toplam nüfus hakkında herhangi bir bilgi aktarmadan Müslüman= 115.248; S. Tevfik-A. Zühdü; *a.g.e.,* s. 224; Müslüman= 88.487, Rouhi EI-Khalıdy; "Statistique de L'Univers Musulmans", *Revue d'Islam,* No= 21, Aout 1897, s. 114. 1899 yılı için ise 60.000 Müslümana karşılık 220.000 Hristiyan olmak üzere toplam 280.000 nüfus olduğu ortaya konmaktadır. Bkz. Kemal Karpat; *Ottoman Population* 1830-1914, Wisconsin Üniv. Yay.; 1985, s. 211.

44 *Ahenk (İzmir);* 8 Şubat 1327-21 Şubat 1912.

45 Venizelos, "Girit Muhtariyeti'nin On Yılı", *Khrux* 11/24 Mayıs 1908.

46 *Rumili (Selanik);* .4 Temmuz 1327-17 Temmuz 1911.

47 *Ahenk (İzmir),* 8 Şubat 1327-21 Şubat 1912; Giese; "Crete", *The Encyclopeadia of Islam,* c. III, *s. 879. Svoronos'un Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları adıyla Türkçe'ye* çevrilen eserinde bu toplam 1913 nüfus sayım sonucu olarak gösterilmiştir. Bkz. Svoronos; *Yunanistan Nüfusu ve Yunanistan Nüfus Sayımları,* Çev. M. Galip, Ankara; 1935, s. 30.

48 *Ahenk (İzmir),* aynı yer.

mübadele anlaşması ile Türkiye›ye geldi. Girit'ten gelen Müslüman göçmenler, Midilli ve diğer adalardan gelenler ile birlikte Ayvalık, Edremit, Mersin ve civarına yerleştirildi[49]. 1924 yılı Temmuz ayı ortalarında tüm Yunanistan'dan gelen toplam 314.052 nüfus içinde 13.975 Kandiye'den ve 8.837 Hanya'dan Giritli Müslüman Anadolu'ya gelmişti[50].

4- İç Göçler

İç göç, 1896 ayaklanması ve ardından 1897 yılı Şubat ayında Yunanistan'ın Ada'yı işgaliyle birlikte ikinci kez daha da şiddetli bir şekilde başladı. Kırsal bölgelerdeki Müslümanlar şehirlere yığılırken, şehirlerdeki Ortodoks nüfus kırsal bölgelerde bu kişilerin boşalttıkları yörelere kaydılar. *"Hanya'da 3500 kişilik ortodoks grubu 100 kişiye düşerken, müslüman nüfus 9.500'den 20.000'e yükseldi*[51]*"*

1897 yılı sonlarına doğru havaların da soğumaya başlamasıyla, şehirler içine yığılmış halde bulunan Müslümanlar iç güvenlik açısından da tehdit unsuru haline gelmeye başladılar. Özellikle Kandiye'de hırsızlık ve yağma gibi olaylar tırmandı ve Büyük Devletler'in müdahalesine bahane yaratacak olaylar ortaya çıktı[52].

1898 yılı Temmuz ayında yürürlüğe konması kararlaştırılan geçici yönetimin, sayıları yaklaşık 25.000'i bulan sığınmacı Müslüman halk için herhangi bir öneri getirmemesi, Müslümanların çaresizlik içinde Büyük Devletler'e başvurmasına yol açtı[53]. Geçici yönetimi şartlı olarak kabul eden isyancıların liderleri, amirallere sundukları layihada Müslümanların köylerine dönmelerine ancak Osmanlı askerlerinin tümüyle Ada'dan çekilmesi tamamlandıktan sonra izin vereceklerini bildirdiler[54]. 1898 yılı Eylül ayında Girit valisi İsmail Hakkı'dan gelen yazıda 40 binden fazla Müslüman halkın Kandiye şehrine iltica etmiş olduğunu bildiriyordu.[55] Bu tarihte zaten adada toplam 90 bin civarında Müslüman nüfus yaşadığı düşünülürse bu yığılmanın yükü daha net ortaya çıkmaktadır.

1881 nüfus sayımında kırsal alanda 41.596 kişi ile Müslümanlar kırsal nüfusun %18'ini oluşturdukları halde 1900'de yapılan sayımda bu sayı 6.981'e ve oran da sadece %3'e düştü.[56] Onların ayrılmasıyla burada bıraktıkları mallar Hristiyanlar arasında şiddetli bir rekabete yol açtı.

1898 yılı Kasım ayı içinde Osmanlı askerleri ve memurlarının tümüyle Ada'yı terk etmesinin ardından Müslümanların can güvenliği içinde köylerine dönmeleri sağlandı. Ancak bu arada kıyı şeridine sığınmış olan Müslüman nüfusun büyük bir bölümü Anadolu'ya göç etmişti. 1908 yılı yaz sonunda Girit Müslüman ahalisinden Sadarete yazılan bir arzuhâlde 50 bin nüfusun adayı terk etmek zorunda kaldığı, adada varlığını sürdürmeye çalışan 30 bin Müslümanın ise çeşitli tehditlerle karşı karşıya kaldığını bildirmekteydi.[57] Varlığını korumaya çalışan bu grup her gün ırz ve malına karşı yöneltilen saldırılarla mücadele etmekteydi.

Müslümanlar sık sık karşı karşıya kaldıkları ekonomik sıkıntıyı aşmak için İstanbul'dan maddi yardım talebinde bulunuyorlardı. Ancak bütçenin kontrolünü tamamen ele geçirmiş olan Düyun-u Umumiye idaresinin insafına kalan[58] Müslüman ahali için bunun dışında çeşitli gazeteler ve cemiyetler tarafından yardım kampanyaları yapıldı. Kalan bir avuç Müslüman Ada'da Osmanlılık tabiiyetini sürdürmeye çalışırken zaman içinde ekonomik olanakları da ellerinin arasından akıp gidiyordu. Bir Müslüman toprak sahibinin taşrada sahip olduğu yerler Hristiyanlar tarafından satın alınıyor ya da zorla

---

[49] Kemal Arı; " 1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında Türkiye'de Göçmenler" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1993, s. 160.

[50] Arı; a.g.t., s. 215 *"Girit'de kalan 30.000'den fazla müslümanları muhakkak bir katliamdan kurtarmış tek bir tedbir varsa, o da mübadele mukavelesi olmuştur.* " Tahmiscizade; *age.,* s. 50.

[51] Strauss; a.g.m.,*V. Milletlerarası T.S.İ.T.K.* s. 56.

[52] *B.O.A., İr. Girit,* no= 1244, 28 Eylül 1313-10 Ekim 1897.

[53] *B.O.A., Y.E.E.*, Z.n.= 114. Belge.no= 2579 (20) X, S.K.T., 22 Temmuz 1898.

[54] *B.O.A., Y.E.E.*, Z.n.= 114, Belge no= 2579 (20) X, S.K.T., 22 Temmuz 1898; İr. Girit, no= 1289, 11 Temmuz 1314-23 Temmuz 1898.

[55] *B.O.A., HR. SYS*. No.500/1-115.

[56] Perakis, agm.,s.137.

[57] *B.O.A., HR. SYS*., no.508/1-252.

[58] Girit vilayeti için Düyun-u Umumiyenin ikrazına muvafakat ettiği 25 bin liranın acilen gönderilmesi hakkında. *B.O.A., MV*. no.86/17-1.

el konuyordu.

1896'da başlayan iç göç olayında şehir merkezlerine sığınan Hristiyan halka Büyük Devletler elçileri derhal yardım elini uzatarak iaşelerini sağladığı halde Müslümanların sadece yerel yönetim tarafından ekmek ihtiyaçları karşılanıyordu. Bu amaçla İstanbul'a başvuran sığınmacılara hazineden yüz bin kuruş gönderilmesi kararlaştırıldı[59]. Yardımın yerine ulaşmasından çok kısa bir süre sonra Girit valisi Borevitch Paşa'dan gelen telgraf, sancak merkezlerine sığınan nüfusun giderek arttığı ve gönderilen yardımların yetersiz kaldığı yolundaydı.[60]

Bu kez, bir daha yurtlarına dönmemek üzere gelen Müslüman halk, kıyı şeridindeki yerleşim merkezlerinde aç sefil bir halde Osmanlı Hükümeti'nden gelecek yardımlarla yaşam mücadelesini sürdürüyordu. Bâb-ı Âli, para yardımı dışında Girit Müslümanlarına un yardımı yapılması için tüm vilayetlere emir göndererek bundan sorumlu bir de komisyon oluşturdu. Maarif Nazırı Zühdü Paşa başkanlığında toplanan komisyon, sağlanan unların Ada'ya ulaştırılması ve hazine yardımının adaletli bir şekilde dağıtılması işlemlerini yürütecekti[61].

5-Müslümanların Mallarına El Konulması Yöntemleri

Yaşanan olaylar sonucu büyük çapta köylerini terk eden Müslümanlar Büyük Devletler'in askeri denetlemeleri altında olan şehirlere sığınmışlardı. Bunu fırsat bilen Rum ayaklanmacıları Müslümanların köylerde bıraktıkları mal ve mülklerini ağaçlarını ve ürünlerini büyük bir kinle tahrip ediyor ateşe veriyorlardı.[62] Şehirlerde zor şartlar altında yaşamlarını sürdürmeye çalışan Müslümanlar ise yine çeşitli bahanelerle baskılara maruz kalıyorlardı. Çalınan mallarını aramak bahanesiyle Avrupa askerleriyle birlikte Müslümanların evlerine giren Rumlar Müslümanlara karşı hakaret niteliğinde uygunsuz davranışlarda bulunuyorlardı.[63]

Adada varlık mücadelesi veren bir avuç Müslüman nüfus İstanbul'a durmadan gönderdikleri dilekçelerle durumlarından haber vermek ve yaşadıkları mezalime dikkat çekmek istiyorlardı. Bu yazılarda Müslümanların sığındıkları şehir merkezlerinde *"... maişetçe* ızdırab-*ı azim içinde bulunduklarından başka*" köyden kente kaçarken "*… zükur ve nisvan ve sıbyan olarak cezirenin mevaki-yi müteaddidesinde binden mütecaviz bi-günah Müslümanların katliam suretiyle Hristiyanlar canibinden bi-rahmane katl ve itlaf edilmeleri gibi bunca mezalim ve ta'addiyata hedef*" oldukları bildiriliyordu. Girit valisi İsmail Hakkı Bey'in 1898 yılı Eylül ayında İstanbul'a ulaşan yazısında şehir kordonu dışında taşradaki Müslüman köylerinde evlerin taş üstünde taş kalmayacak şekilde tahrip edildiği, verimli ağaçlarının büyük bölümünün kesilip yakıldığı aktarılmaktadır. Bundan başka bu kestikleri ağaçların odunlarını şehirlere getirip Müslümanlara sattıklarını belirtmektedir.[64] İki yıl süren çatışmalar boyunca adada keçiboynuzu, narenciye, meşe gibi ağaçların %13'ü zeytin ağaçlarının ise %15'i tamamen yok oldu.[65]

Arazilerini tamamen terk eden Müslümanlar iki yıl boyunca şehirden çıkıp tarlalarındaki ürünü toplamak, ya da yeni mahsul ekmek için fırsat bulamadılar. İki yıl boyunca ekilmeyen ve bakılmayan toprak çoraklaştı ve zeytin ağaçları yüzyılın başına kadar meyve vermedi.[66]

Selene kazasından Kandiye merkeze kaçan 3.500 kadar Müslüman nüfus köylerinde yaklaşık 100.000 kıyye zeytinyağlarını bırakmak zorunda kalmışlardı. Hristiyanların el koyduğu bu yağın 1897 yılındaki kıymeti 1,5 milyon kuruş civarındaydı.[67] Yanı sıra hasat mevsimi geldiğinde toplanamayan ürünler hem o yıl için hem de gelecek yıllar için çok ciddi ekonomik kayıplara sebep olmaktaydı.[68]

---

59 *B.O.A., İr Girit,* no= 1115, 2 Temmuz 1312-14 Temmuz 1896.
60 *B.O.A., İr. Girit,* no= 1138, 8 Ağustos 1312-20 Ağustos 1896; no= 1130. 19 Ağustos 1312-31 Ağustos 1896.
61 *B.O.A., İr. Girit,* no= 1190, 27 Şubat 1312-12 Mart 1897.
62 *BOA., İr. Girit*, 1234, 26 Ağustos, 1897.
63 *BOA., İr. Girit*, 1216, 11 Temmuz 1897.
64 *B.O.A., HR. SYS*. no.500/1-115.
65 Perakis, agm., s.139.
66 Perakis, agm., s.139.
67 *Girid (Cenevre),* 1 Nisan 1897, sayı.5
68 *B.O.A., Y.A. Hus*., no.359/124.

Köyde bıraktıkları gayrı menkulleri tahrip edilen ve malları yağmalanan Müslüman halk kaçırabildikleri kadar koyun ve keçilerini beraberlerinde şehre getirmişlerdi. Ancak eşkıyanın gece vakti şehirlerin güvenlik kordonlarını aşarak bu hayvanları çaldıkları da Bab-ı Ali'ye bildirilmiştir.[69]

1896-98 yılları arasında yaşanan bu süreç 50-60 bin Müslümanın adayı terkine yol açtıktan sonra kısmen sağlanan güvenlik ortamında köylerine dönmeyi başarabilenler 1905 yılında Venizelos yanlısı ile Prens yanlıları arasında başlayan çatışmanın yeniden kendilerini hedef alması sonucu aynı durumu bir kez daha yaşadılar. Yine günde üç beş Müslüman saldırılarda yaşamını yitiriyor ve yine taşrada yaşam şansı bulamayan halk büyük şehirlere sığınıyordu. Bu kez önceki isyanda harap olan mallarını borçla güç bela tamir eden insanlar bu mallarını yeniden terk etmekle kalmayıp bir de bunların borcu yükünü taşımak zorunda kalmışlardı.[70] Bu nedenle yapabilecekleri en iyi iş az çok değerini verene malını mülkünü satmaktı.

İsyanlar süresince yaşanan nüfus değişiminin yanı sıra adada bir başka dönüşlüm de zenginliğin ve mülkiyetin el değiştirmesinde gerçekleşmekteydi. Adanın kuzeyinde üç büyük şehirde oturan Müslüman nüfus 19. Yüzyılın başlarında mülkiyetin %80'ini ellerinde bulundurdukları halde 1866'da bu oran %40'a düştü.[71]

1896 düzenlemelerinin ilanından itibaren kısmen sağlanan güvenlik ortamı içinde halkın köylerine dönmesi için girişimlerde bulunuldu. Özellikle hasat mevsiminin gelmiş olması ve bu ürünlerin tarlada kalması ile ortaya çıkacak ekonomik karmaşaya engel olmak amacıyla köylerine dönecek olan halka her türlü yardımın sağlanması kararlaştırıldı[72]. Bunun gerçekleşebilmesi için de Müslüman halktan köylerine dönecek olanların her birine hazine desteğiyle üçer lira verileceği Girit valiliğince ilan edildi[73].

Ayaklanmanın ilk yıllarında büyük bir gurup mallarını tamamen terk ederek Anadolu'ya göç etmişlerdi. Bu kişiler mallarını satmak ya da tasfiye etmek fırsatı bulamamışlardı. Ancak bir süre sonra adadaki akrabaları ve vekilleri aracılığı ile mallarını yönetmek veya satmak yollarını aramaya başladılar.[74]

19. yüzyılın sonunda gerçekleşen ayaklanma kırsalda Müslüman mallarının büyük ölçüde tahribatına yol açtığından söz etmiştik. Müslüman halk bunları hızla onarmak zorundaydı. Ancak hem maddi açıdan hem de güvenlik açısından bu mümkün olmadı. Geçimini tamamen tarımsal üretime bağlamış bu aileler iklim koşullarının da olumsuzluğu nedeniyle büyük bir geçim sorunu ile karşı karşıya kaldı. Üretimin devamlılığını sağlayamadıkları gibi önceki borçlarını da ödeyemediler.[75] Bu noktada mallar büyük ölçüde değer kaybına uğradı ve nihai olarak çok düşük fiyatlarla taliplerine satıldı.

Diğer yandan Prens Yorgo başkanlığındaki Girit yerel hükümeti 1899 yılında isyanlar sırasında mal ve mülkü zarar görenlere mallarının başına dönmek şartıyla tazminat ödenmesini kararlaştırdı. Ancak uygulanacak tazminat maddesinde "…*bi'l-asale veya bi'l-vekale isbat-ı vücut edemeyen ashab-ı emlakin bi'l-ahare* külliyen *hakk-ı tasarrufdan mahrum bırakılacağı…*"[76] ilan edildi. Bu ilan malını mülkünü bırakıp Anadolu'ya kaçan tüm göçmenlerin geri dönmedikleri taktirde mülkiyet haklarından mahrum kalacağı anlamına geliyordu. Bu durum kimi Giritliler arasında adaya, bu ateşin içine geri dönme isteği uyandırdı. Dönemin basınında Girit göçmenlerinin geri dönmeye hazırlandıkları şeklinde haberler görülmeye başladı.[77] Tazminat maddesi 1906 yılına kadar gündemde tutulmasına karşın bir türlü uygulamaya konmadı.[78]

Tümüyle batı kamuoyuna karşı göstermelik olarak ilan edilen bu tazminat maddesinin bir boyutu da Müslümanların mallarını uzaktan yönetimine ket vurmaktı. Mallarını orada bulunan yakınları ve akrabaları aracılığı ile tasarruf etmeye çalışanlar bunu konsolosluklar aracılığı ile resmi vekalet işlemine

[69] *B.O.A., HR. SYS.* no.508/1-2
[70] *B.O.A., HR. SYS.* no.508/1-154
[71] Perakis, agm., s.136
[72] *B.O.A., Y.A. Hus.* no= 359-124, 14 Eylül 1312-26 Eylül 1896.
[73] *Tercüman-ı Hakikat (İstanbul)*; 21 Eylül 1312-3 Ekim 1896.
[74] Perakis, agm., s.138
[75] Perakis, agm., s.139
[76] *BOA, A.MKT. MHM*., no.508/6-1
[77] *Yeni Gazete (İstanbul);* 8 Kanun-u sani 1324-21 Ocak 1909.
[78] *BOA, HR. SYS*., no.508/1-229

bağlamak zorundaydılar. Ancak bu vekalet işlemi de hem kadı mahkemelerinde oluşturulan hüccet, hem de bu hüccetin resmi makamlar ve konsolosluklarca onaylanması oldukça masraflı bir işti. Zor ekonomik koşullar altında memleketlerinden uzakta yaşam savaşı veren Müslümanlar için bu vekalet kuralını yerine getirmek oldukça sıkıntılı ve zor bir işlem haline geldi.[79] Kadı mahkemeleri hüccetlerin her biri için üçer mecidiye, İzmir'de bulunan düvel-i ecnebiye konsoloslukları ise tasdik için ikişer mecidiye alıyorlardı. Bunu temine imkân bulamayan Girit muhacirlerinin adadaki mallarını "yüzüstü bırakmaktan" başka yolları kalmıyordu.[80] Bu konuda Babıali'nin yardımını isteyen Girit muhacirleri şer'i makamların ücreti ile Düyun-u umumiye idaresince alınmakta olan damga pulu harcından vazgeçilmesi talebinde bulundular.[81] Bu çabalar sonucu Maliye nezaretinin başvurusuyla bundan sonra bir örnek oluşturmaması şartıyla düyun-u umumiyece alınmakta olan damga vergisi kaldırıldı.[82]

Müslümanların terk ettikleri toprak üç gurupta toplanmaktadır. Birincisi kırsal kesimde güvenlik nedeniyle ailelerin ve küçük toprak sahiplerinin terk ettikleri arazi, ikincisi miri topraklar olarak adlandırılan Osmanlı hazinesine ait büyük boyutta arazi ve vakıfların yönetiminde bulunan toprak ve arazi.[83] Bu araziler iki yöntemle el değiştirdi. İlki fuzuli işgal (sqautting=çöreklenme) yöntemiyle bazı kayıtların ve arşivlerin bir şekilde (Hanya'da yangın sayesinde) ortadan kaldırılarak sahiplenilmesi[84], ikincisi ise talibin kendi imkanlarıyla veya kredi temini yoluyla bu malları satın alması şeklinde gerçekleşti. Prens Yorgo'nun yönetimindeki Girit yerel hükümeti daha önce yaptığı düzenlemeler ve duyurulara dayanarak sahipsiz kalan ve mallarının başına dönmeyen Müslümanların mallarını açık arttırmalar ile sattı.

Müslüman malları dönemin şartları dolayısıyla değerinden oldukça düşük fiyatla el değiştirmiş olmasına karşın Rumlar bu malları o kadar ucuza temin edememişlerdir. Bu m alları satın alabilmek için çeşitli mecralardan borç temini toluna gitmişler ve büyük ölçüde tefecilerin kucağına düşmüşlerdi. 1898-1902 yılları arasında Hristiyanlara satılan malların toplam 9 milyon drahmi değerinde olması, buna karşın Hristiyanların borç ve kredi toplamlarının 16 milyon drahmi değerinde olması rakamlarla bu sürecin özetini ortaya koymaktadır.[85]

Rumlara mal alımını sağlamak için kredi sağlayan iki remi kurum görev yapmakta idi. Bunlardan ilki 1858'den beri görev yapan evkaf ve eytam sandıkları ile 1899'da Girit hükümeti tarafından Yunan Milli Bankası ile ortaklaşa kurulan Girit Milli Bankası'dır.[86]

Girit'te yaşanan isyanlar sırasında zarar gören mallarının onarımı için uygun faizle kredi sağlayacak bağımsız bir yerel banka kurulması talepleri Girit Rumları tarafından 1869 yılından beri gündemde tutulmaktaydı.[87] 1888 yılında yeniden gündeme gelen bu talep Osmanlı sınırları içinde bankacılık faaliyetlerinin Bank-ı Osmani tekelinde olması ve istendiğinde Bank-ı Osmani'nin vilayet merkezlerinde şube açma yetkisinin bulunması gerekçesiyle reddedildi.[88] Yerel ihtiyaçlar için uzun süre talep edilen bu yerel banka tasarısı 1899 yılında Yunan milli bankasıyla ortak olarak 10 milyon frank sermayeyle Prens Yorgo yönetiminde uygulamaya kondu.[89] Banka Rumlara büyük kredi olanakları sunarak hem Müslüman mallarını satın almalarını, hem de ortaya çıkan tahribatı borçlanarak onarmalarını sağladı. Kısa süre içinde bankanın kredi olanakları tükendi ve yerel taleplere cevap veremez hale geldi.[90] Banka

79 *BOA, A.MKT. MHM*., no.508/6-10
80 *BOA, A.MKT. MHM*., no.508/6-2
81 *BOA, A.MKT. MHM*., no.508/6-10
82 *BOA, A.MKT. MHM*., no.508/6-15
83 Osmanlı vakıflarına ait tüm varlığın mülkiyete tahvili ve satılması Girit hükümetinin en önemli hedeflerinden birisi oldu. Girit Anayasasına konulan bir madde ve buna bağlı olarak yapılan yönetmelikle 1899'dav itibaren Vakıflara ait mallar satılmaya başladı. Özellikle 1897 yılında çıkan bir yangın ile Hanya Evkaf idaresindeki kayıtların da yanmış olması bu süreci kolaylaştırdı. Bu konu bu çalışmadan ayrı tutulmuştur. Vakıfların mülkiyete tahvili ve satışı ayrı bir çalışma olarak tarafımızdan yürütülmektedir.
84 Perakis bu amaçla Hanya'da evkaf idaresinin 1897'de kasıtlı olarak bu amaçla yakıldığından söz etmektedir. Perakis, agm., s.141.
85 Perakis, agm., s.140.
86 Perakis, agm., s.141.
87 *BOA., İ. MTZ. GR*., no.12/366-1
88 *BOA., MV*., no.35/7-1.
89 *BOA., YA. HUS*., no.398/15
90 Perakis, agm., s.141.

1907 yılında Yunan Milli Bankası ile resmen birleştiğini ilan etti.[91]

Banka kurulması ve kredi olanaklarının sağlanmasının yanı sıra Özellikle göç olayının yoğun şekilde yaşandığı dönemde Ada›nın Hristiyan halkına bu malları ucuz fiyatla ele geçirebilmeleri için Rumların yaşadığı birçok bölgeden, Yunanistan ve hatta Amerika'daki Hristiyan Giritliler'den para yardımı yapılıyordu.[92] Osmanlı sınırları içinde yaşayan Rumlar da gizlice bu yardım faaliyetlerine katıldılar. Örneğin Sakız'daki Yunan konsolosunun Sakız Rumlarını örgütlediği Cezair-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa tarafından merkeze bildiriliyordu.[93] Keza Kıbrıs'ta da Rumların Girit isyancılarına maddi yardım toplamak için bir defter hazırladıkları ve yüz kadar palikaryanın da asilere katılmak için Girit'e gitme hazırlığı içinde olduğu da alınan haberler arasındaydı.[94]

Sonuç olarak muhacir Girit Müslümanlarının günümüzde dahi süregiden bir sorunu mülkiyet haklarını tasfiye edememiş olmalarıdır. Mübadele sözleşmesi 1912'den itibaren göç edenlere mülkiyet kayıtlarını ispat etmek şartıyla tasfiye imkânı sağlamış ve kısmen de olsa mağduriyetlerini gidermiş olmasına karşın Girit'ten 19.yy ın sonunda kaçarak gelen yaklaşık elli bin Giritli Müslüman bu imkâna sahip olamamıştır. Mülkiyet haklarını belgelemiş olmalarına karşın yerel otoritelerin "bi'l-asale veya bi'l-vekale" mallarının başında olma şartını yerine getiremediklerinden bu hakları ellerinden alınmıştır. Öte yandan bu adadan kaçan Müslüman topluluğun mallarına çöreklenmek amacıyla yerel otoritelerce yasal düzenlemeler yapılmış, kredi ve finans kurumları oluşturulmuş ve böylece adada yeni bir zengin ve güçlü Rum nüfus ortaya çıkmıştır.

91 *BOA., YA. HUS.*, no.516/140
92 Strauss; agm., V. *Milletlerarası T.S.İ.T.K.,* s. 59.
93 *BOA., Y. PRK. UM*., no.33/20
94 *BOA., A. MTZ. KBR*., no.2/29

Bir Göçmen Topluluğunun Doğumu: Giritlilerde Doğum Ritüelleri

Doç. Dr. Ali SELÇUK
Erciyes Üniversitesi / Kayseri

Giriş

Bu çalışmanın konusu, Girit'ten Türkiye'ye göç ederek Tarsus'a yerleştirilen Girit göçmenlerinin doğum ritüelleridir. Girit göçmen topluluğu, sosyal dayanışma ve kolektif bilinçlerini inşa ederek kendi topluluk sınırlarını belirlemiş ve bir göçmen topluluğunu oluşturmuşlardır. Topluluğun yeni mensuplarının statü ve rollerinin tayin edildiği doğum ritleri arasında albastı, kırk basması, kırklama, çocuk satma, sadola, ilk göze çarpanlardır. Bu çalışma söz konusu ritlerin göçmen topluluğunun sürekliliğini sağlamaktaki işlevleri Reşadiye Mahallesi ve İhsaniye köyü örneğinde ele alıp değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın dayandığı veriler, Tarsus'un Reşadiye mahallesi ve İhsaniye köyünde Mart 2015 yılından bu yana yaz aylarında yoğunlaştırılan nitel araştırma vasıtasıyla katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır. Toplanan veriler yorumlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun Akdeniz'de egemenliğini tamamen ele geçirmesindeki en büyük engel, Girit adasının Venedik'in hâkimiyetinde olmasıydı. Başka bir deyişle Akdeniz'in bir Türk denizi haline getirilmesi, Osmanlı donanmasına bir üs olabilecek Girit'in fethiyle mümkün olacaktı. Bu amaçlar doğrultusunda 30 Nisan 1645 yılında donanmayla sefere çıkan serdar Yusuf Paşa önce Malta'ya oradan da Malta gemilerine yataklık yaptığı gerekçesiyle Girit'e yöneldi. 1645 yılında başlayan Girit seferi, aralıklarla 1669 yılına kadar devam etti. Nihayetinde 6 Eylül 1669 tarihinde Venedik ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki 18 maddelik bir anlaşmayla Girit Osmanlı imparatorluğu sınırlarına dâhil edildi[1].

1821'de Yunan isyanı sonucu kurulan Yunan devleti, Girit'i ilhak etmek için adadaki Hristiyan topluluğu Osmanlı imparatorluğuna karşı kışkırtıcı faaliyetlerine aralıksız devam etti. 1864 yılında Yedi Ada'nın Yunanistan'a verilmesi, onlarda Rumların meskûn olduğu bütün adaları ilhak etme arzusu doğurmuştur. Bu nedenle Yunan devleti Girit'teki Hristiyan topluluğu isyana teşvik amacıyla papaz ve öğretmen göndermeye başlamıştır. Yunanistan'ın bu çabası sonuç vermiş ve 1866'da İsfakya'da başlayan isyan, bütün adaya yayılmıştır. Girit'teki bu isyanı, Yunanistan'dan gelen 60 kadar çete lideri organize etmiş, Türklerin bütün köyleri yakılıp yağmalanmıştır[2].

Girit adasının Osmanlı imparatorluğundan kopuşunun başlangıcı, 1896 yılında patlak veren isyanın sonucudur. Her ne kadar Osmanlı imparatorluğu Yunan harbinin zaferle sonuçlandırsa da (19 Mayıs 1897), İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya, 2 Mart 1897 tarihli notada bahsedilen Girit'in muhtariyetini 18 Aralık 1897'de ilan ettiler. Söz konusu notaya göre Girit adası Osmanlı hâkimiyetinde kalmasına rağmen tarafsız ve muhtar bir vilayet statüsüne düşüyordu. Vilâyete her beş yıllığına Osmanlı padişahı ve yukarıdaki devletlerin uygun gördüğü bir vali atanacak, Müslümanların güvenliği sağlandıkça Türk askeri adadan çekilecek ve her yıl Osmanlı hazinesine maktu bir vergi verilecekti[3].

1897 yılında Yunanistan'ın Ada'yı işgaliyle Girit'teki Türk fakat çoğunlukla Rumca konuşan Müslümanlar göçe başlamışlardır. 1897' den itibaren Girit'ten hızla başlayan göç, Ege adalarına doğru

* Bu çalışma ERÜ BAP tarafından SBA-5357 kodlu proje kapsamında desteklenmiştir

1 Hava Selçuk, Şeriyye Sicillerine Göre Girit Sancağı ve Girit Seferi'ne katkısı(1645-1669), s.48.

2 Hava Selçuk, "Girit Müslümanları İçin Balkanlardan Yapılan Yardımlar", s17.

3 Cemal Tukin, "Girit", s.85-93.

yoğunlaştığı gibi Anadolu'nun batı ve güney kıyılarını da etkilemiştir. 1899 yılı Temmuz-Ağustos ayında İzmir, Antalya, Mersin ve Tarsus'a Girit'ten göçmenler gelmiştir. Girit'ten Anadolu'nun yanı sıra Selanik'e, Rodos'a, Cezayir-i Bahr-i Sefid'e de göç edilmiştir[4]. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan belgelerde Tarsus'a gönderilen muhacirler ile ilgili olarak yer verilen bilgilere bakılırsa 26 Haziran 1315 tarihinde (8 Temmuz 1899) Mersin ve Alaiyye limanlarına 1.500 Girit muhacir gelmiştir. Mersin'e gelen 1.070 muhacirin bir kısmının Halep'e gitmek istediği belirtilerek gerekli işlemlerin yapılması hususu belirtilmiştir[5]. 10 Şubat 1901 tarihli belgede Tarsus'a gönderilen muhacirler için 80 adet evin inşa edildiği ve bunların bir kısmının teslim edildiği az bir kısmının ise birkaç gün içinde teslim edileceği bildirilerek 90 adet daha haneye ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir[6]. Diğer bir belgede ise Tarsus kazasında Girit muhacirinin iskân edildiği Hamidiye mahallesinin ismi, 27 Nisan sene 1327(10 Mayıs 1911) tarihli ve 38694/569 numaralı tezkire ile Reşadiye ismiyle değiştirilmiş olduğu kayıt edilmiştir[7].

Girit Göçmen Topluluğun Sosyal, Ekonomik ve Demografik Yapısı

Araştırma alanımızda yer alan Tarsus'un İhsaniye köyü göçmen Giritlilerin yerleşim birimidir. Köyün Giritliler arasındaki adı ise "Melemez"dir. İhsaniye veya Giritlilerin tabiriyle Melemez, Osmanlı devleti tarafından Girit'ten Anadolu'ya göç eden Müslüman Türkler için kurulmuştur. Sözlü kültürden elde ettiğimiz verilere göre Tarsus'a ilk göç eden Giritliler önce Tarsus'un Pirice köyüne geçici iskân edilmişler, köy konutları tamamlanınca 1904 yılında Melemez köyüne yerleştirilmişlerdir (Nur Cemal T., Orhan S.). Osmanlı devletinin köyde Giritliler için yaptığı konutlar hâlâ "Hamit evleri" adıyla anılmaktadır. Günümüzde söz konusu bu evlerden hala kullanılanlar vardır. Hamit evleri tek bacalı olmak üzere dört ailenin barınacağı bir tarzda inşa edilmiş, ailelerin ortak kullanabileceği tek mutfak bulunmaktadır. Melemez köyündeki Giritlilerin geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Özellikle üzüm ve zeytin yetiştiriciliğinde Tarsus'un diğer köylerine örnek teşkil etmişlerdir. Giritlilerin kendi ifadelerine göre Tarsus'a göç ettiklerinde burada zeytin ve üzüm yetiştiriciliğinin bilinmediği, üzüm ve zeytin yetiştiriciliğini kendilerinin başlattıklarıdır. Yine kendi ifadelerine göre zeytin ve zeytinyağı Giritlilerin vazgeçilmezidir. Gözlemlerimiz onların bu iddiasını destekler niteliktedir. Çünkü evlerde zeytinyağı dışında herhangi bir yağ tüketilmemektedir.

Tüik'ten elde ettiğimiz verilere göre İhsaniye köyünün nüfusu 161 kadın, 145 erkek olmak üzere toplam 306 kişidir. Genel itibarıyla okuma-yazma bilen sayısı yüksektir. Köyde okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı 32'dir; okuma-yazma bilmeyenlerin 4'ü erkek, 28'i ise kadındır. Günlük yaşamda özellikle yaşlılar kendi aralarında "Giritçe" adını verdikleri dili konuşmaktadırlar. Giritçeyi Rumcanın bir lehçesi olarak nitelendiren köylüler bu dilin gün geçtikçe kendi insanları arasında unutulmasından şikâyetçidirler. Giritçe'nin zamanla unutulmaya yüz tutmasının nedenini dış evlilikle ilişkilendiren Melemezlilerin tespitlerini gözlemlerimiz doğrulamaktadır. Öyle ki, ailede anne baba her ikisi de Girit göçmeniyse çocuklarının Giritçe konuşup anlayabildiklerini, ancak anne babadan herhangi birisi Girit göçmeni değilse çocukların Giritçeyi konuşup anlayamadıklarını gözlemledik. Melemez köyünde ilk ve ortaokul mevcuttur. Köyün merkezinde hem bakkal hem de kahvehane işlevi gören bir mekân bulunmakta, bu mekânla bitişik minaresiz küçük bir cami yer almaktadır. Reşadiye Mahallesi, halk arasındaki adıyla Eski Giritli mahallesinin Giritli göçmenlerin ilk iskânıyla Hamidiye mahallesi olarak adlandırıldığı, 1911 yılında Reşadiye mahallesi olarak adının değiştirildiğini anlamaktayız[8]. Reşadiye mahallesinde günümüzde Giritli göçmen topluluğu üyesi sadece altı aile mevcuttur. Giritli göçmen topluluğunun ilk iskân yerlerinden biri olmasına rağmen günümüzde ailelerin büyük çoğunluğu Mersin merkeze yerleşmişlerdir.

Girit Göçmenlerinde Doğum İnanış ve Ritüelleri

Ritüeller sosyal yapı ve kültürel sistemi üreterek topluluğu teşekkül ettiren temel sosyal eylemdir.

4 Fahriye Emgili, "Tarsus'ta Girit Göçmenleri (1897-1912)", s. 190.
5 A.MKT.MHM, Dosya No: 503, Gömlek No: 29.
6 A.MKT.MHM, Dosya No: 512, Gömlek No: 14, Tarih-21 L 1318.
7 DH.İD, Dosya No: 97-1, vesika No: 21, 25 CA 1329.
8 DH.İD, Dosya No: 97-1, vesika No: 21, 25 CA 1329.

Geleneksel toplumlarda doğum, evlilik ve ölüm gibi kriz aşamalarına denk gelen ritüeller, sosyal mensubiyeti inşa etmekte, bireylerin statü ve rollerini tayin etmektedir[9]. Doğum ritüelleri topluluk yapısının ve kolektif aidiyetlerin oluşturulmasındaki ilk kültürel aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla doğum ritüelleriyle doğumu takdis edilen ve meşrulaştırılan birey değil, toplumun bizzat kendisidir. Her icra edilen doğum riti ile esasında topluluğun kendisi yeniden ve yeniden doğmaktadır. Bu tür ritüeller göçmen topluluklar için topluluğun teşekkül ve devamı açısından bilhassa önem arz eden işlevleri yerine getirmektedir. Göçmen topluluklar sosyal yapı ve kültürel değerlerini göç ettikleri toplumlar içinde de sürdürebilmek için ritüellerini daha yoğun bir biçimde uygulamaktadır[10]. Girit göçmen topluluğu böylesi bir göçmen topluluğun tipik örneğidir.

Geleneksel toplumların sosyal yapısı aileye dayanır. Evlilikteki öncelikli amaç çocuk sahibi olmaktır. Çünkü çocuk, evliliği aileye dönüştürendir. Ayrıca çocuk toplumdaki sosyokültürel dayanışma ağları üzerinde yükselen ritüellerin temelidir. Doğum, anne ve çocuk için iç içe geçmiş pek çok riti içinde barındıran hayatın temel geçişlerindendir. Doğum, kadın ve çocuk için iki ayrı ritüel düzeneği kapsamaktadır. Doğum ritleri kadın için annelik statü ve rollerini kazanmasıyla sonuçlanacak kırk günlük bir geçiş sürecini ve bu süreç içindeki ritüelleri kapsamaktadır. Çocuk için ise toplumun bir bireyi haline gelmesini sağlayacak ve yaşam boyu sürecek ritüellerin doğum ile ilgili olanlarına aşama aşama sahne olmaktadır. Doğum ritüelleri anne için bir statü ve rolden diğerine geçişi sağlarken, çocuk için öbür dünyadan bu dünyaya geçişi sağlamaktadır[11]. Zira doğum, üretkenliği, doğum kirliliğinden temizlenmeyi, anne ve çocuğun güvenliğinin yanı sıra her ikisinin toplumsal statü kazanımını da kapsayan bir takım uygulama ve pratikleri de beraberinde getirmektedir[12].

Çocuk sahibi olmak ve özellikle erkek çocuk sahibi olmak diğer geleneksel topluluklar gibi Giritli Göçmenlerde de oldukça önemlidir. Erkek çocuk doğurmak geçmiş dönemlerde daha çok arzulanan bir durum olmasına rağmen bugün bu durum değişiklik arz etmektedir. Kaynak kişilerin bir kısmı erkek çocuk ısrarını korurken bazıları ise kız çocuk sahibi olmanın bugün daha çok arzulanan bir durum olduğunu belirtmişlerdir. Önceki dönemde daha çok erkek çocuk istenmesinin nedeni olarak, eskinden kız çocuk için verilmesi gereken çeyizin, ekonomik olarak aileyi soktuğu zor durum gerekçe gösterilmektedir. Modernleşmeyle birlikte bazı geleneklerin bırakılmış olması ise kızlar için sarf edilen maddi külfeti hafiflemiştir. Bugün gelinen noktada daha çok kız çocuk sahibi olmayı istemenin altında yatan neden ise kızların ileride daha sadık bir birey olarak ailelerine her türlü yardımda bulunmalarıdır.

Öte yandan Bell'in de belirttiği üzere esasında doğan çocuğun kız/erkek olmasından ziyade doğum, kadının ailede ve toplumsal yaşamdaki statüsünü yükseltir. Annelik aynı zamanda kadının çocuğun korunmaya yönelik pratikleri gerçekleştirme sorumluluğunu üstlenmesi demektir[13]. Doğum, Giritli göçmenlerin 1980li yıllara kadar, onların tek başına üstesinden gelmeye çalıştığı bir olgu iken, ülkenin sağlık alanındaki gelişmeleriyle birlikte insanları doğumu hastane ortamında gerçekleştirmeye yönlendirmiştir. Doğumun hastane ortamına taşınmasından önceki dönemde doğumu bu işte uzman ve ebe adı verilen kadınlar yaptırmaktaydı. Bu konuda Giritli göçmenler arasında "Ebe Naciye" adında bir kadın bütün Giritli göçmenler tarafından yâd edilmektedir.

1.Kısır Kadınların Başvurdukları Pratikler

Girit göçmenlerinde kısırlığı gidermek amacıyla modern tıbbın yanı sıra geleneksel tıptan da yararlanılmaktadır. Giritli göçmenler için çocuk sahibi olamamak öncelikle bir kadının sonra da ailenin başına gelebilecek en kötü durumlardan biri olarak nitelenmektedir. İkinci öneme sahip olan bir diğer durum erkek çocuk sahibi olmaktır. Evlilikten sonra çocuk yapmadan geçen bir yıllık bir sürede çiftin çocuk verememesi ilk başta toplulukta dedikodulara sebebiyet vermektedir. Doğum yapmayan kadın, Giritli göçmenlerde "kısır" olarak adlandırılmaktadır. Aynı adlandırmanın, Anadolu'nun birçok

[9] İlkay Şahin, "Heterodoks bir Sosyal Gerçeklik için Heterodoks bir Sosyoloji", s. 164-165.

[10] İlkay Şahin, Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı bir İnceleme, s. 28-68.

[11] İlkay Şahin, Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı bir İnceleme, s. 144-145.

[12] Catherine Bell, Ritual Perspectives and Dimensions, p.95.

[13] Catherine Bell, Ritual Perspectives and Dimensions, p.97.

bölgesinde[14] ve Balkanlar'da yaşayan Gagauz Türklerinde de söylendiği bilinmektedir. Zaman geçtikçe artan huzursuzluk sonucunda ilk olarak geleneksel yöntemlere başvurulmaktadır. Modern tıbbın ilerleyip geleneksel yöntemlerin önüne geçmeye başlamasıyla sadece kadına atfedilen bir kusur olarak görülen kısırlık, artık günümüzde çiftin ortak bir sorunu olarak görülmekte ve bu soruna birlikte çözüm aranmaktadır. Giritli göçmenlerin kadının çocuk sahibi olmasını sağlamak ve kısırlığını gidermek amacıyla başvurdukları, kendi deyimleriyle kocakarı ilaçları mevcuttur. Bu geleneksel yöntemler arasında en çok uygulananlar ardıç ağacının dallarının kaynatılarak buharına kadının oturması, kaynatılmış nane suyunun buharına oturması ve zeytin, ceviz, murt dalının kaynatılarak buharına oturmasıdır (Ayşe S, 56, İO; Gülsüm T, 61, İO). Bu kocakarı ilaçlarının yanı sıra Giritli göçmen topluluğundaki kısır kadınların çocuk sahibi olabilmek için en çok başvurdukları yöntem tekkeye adakta bulunmak ve tekkeyi ziyaret gelmektedir. Kısırlığı önlemek amaçlı kadınların adakta bulunduğu tekke ve yatırlar: Horosanlı Ali Baba tekkesi ve Eshabı kef mağarasıdır. Burada Giritli göçmenlerin iki ziyaret yerini kutsadığını görmekteyiz. "Çocukları olmayanlar, çocukları hasta olanlar falan adakta bulunup ziyarete gidiyorlar. Ziyarete gittiğimizde kurban olduğum Allah'ım evliyanın/mübareğin yüzü suyu hürmetine bana kız/erkek çocuğu ver kurban keseyim, adak getireyim diye yalvarırız (Fatma T, 54, İO; Meryem O, 43, İO). Kadınlar adakları sonucu çocuk sahibi olduklarında bütün komşularını davet ederler ve adakta bulundukları ziyaret yerlerinde kurban keserler. Orada topluca yemek yenir. Kısır kadınların yatır ve evliyaları ziyaret ederek onlardan çocuk istemeleri Anadolu[15] ve orta Asya Türkleri arasında yaygın bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır[16]. Burada dikkatimizi çeken husus, ziyaret yerlerinden Horasanlı Ali Baba Giritli göçmenlerin göç öncesinde Girit'te de kutsal karizmatik şahsiyetlerinden biridir ve bu nedenle çocuk sahibi olmak için ziyarete konu olmaktadır. Ancak Eshabı kef Giritli göçmenlerin Tarsus'a iskân edildikten sonra kültürel etkileşimle edindikleri bir kutsal mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.Doğum sonrası inanış ve pratikler

2a.Lohusalık

Giritli göçmenlerde yeni doğum yapmış kadına, lohusa denilmektedir. Doğumdan henüz çıkmış kadının eski gücünü toplayana kadar yatıp dinlenmesi gerekmektedir. Lohusa kadın bir tür hasta olarak değerlendirilir ve toparlanması için özel bir bakım yapılır ve yemesine içmesine çok dikkat edilir. Lohusanın annesi, kaynanası veya yakın kadın akrabalarından birisi kırk gün boyunca onun bakımıyla ilgilenir. Kırk günlük dönemde lohusa kadın, Giritli göçmenlere göre her an ölüme yakındır. Onlar bu durumu, "lohusanın ve çocuğunun mezarı kırk gün açık olur" şeklinde açıklarlar (Ayşe U., İO, 48). Turner geçiş ritüellerinin her türlü sosyal statünün geride bırakıldığı ve sembolik bir ölüm halinin yaşandığı bu orta aşamasını liminalite kavramıyla karşılamaktadır[17]. Lohusa her açıdan tehlikeye açık görüldüğü için bu süreci birtakım uygulamalar yoluyla korunarak geçirmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Giritli göçmenlerde lohusa kadın kırk gün boyunca "kirli" kabul edilir. Dolayısıyla lohusalık süresince kadının dini ritüellere katılması yasaktır. "Lohusa kadın hiç bir düğün törenine gidemez. Lohusa kadın cenaze törenine katılamaz. Evde cenaze olursa lohusa kadın çocukla birlikte başka bir eve gider" (Gülizar Ş., YO, 43). Giritli göçmenlerde yeni doğan çocuğu görmek için kırk gün beklenir. Başka bir deyişle, aile dışındakiler çocuğa hayırlı olsuna ancak kırkı çıktıktan sonra gelebilirler. "Kırk gün boyunca akşamları eve ziyaretçi kabul edilmez. Lohusa kadın ve çocuğun bulunduğu eve yabancı gelirse kırk basar" (Ayfer Ü., İO, 48). Lohusa kadının kirli kabul edilmesi pek çok kültürde mevcuttur. Bu tür kirlilik kültürlere göre değişmekle birlikte genellikle ateş ve su ile giderilir[18].

Anadolu ve orta Asya Türklerinde görüldüğü gibi[19] Giritli göçmenler için de çocuk doğduktan sonra gelen parça, yani eş ile kadın ve çocuğu birbirine bağlayan göbek kordonu ile ilgili çeşitli inanışlar ve uygulamalar bulunmaktadır. Göbek bağı, çocuğun ailesine bağlı kalacağı inancıyla evde saklanır,

[14] Orhan Acıpayamlı, Doğumla İlgili Adet ve İnanmalar, s.13.

[15] Orhan Acıpayamlı, Doğumla İlgili Adet ve İnanmalar, s.20-21; Ünver Günay, Harun Güngör, Şaban Kuzgun vd; Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri, s.87-88.

[16] Manas Destanı, s.7; Abdulkadir İnan; Şamanizm, s.167-168.

[17] V. Turner, Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society.

[18] Catherine Bell, Ritual Perspectives and Dimensions, p.119.

[19] Ali Selçuk, Ağaçeri Türkmenleri-Tahtacılar, s. 204-205.

evin bahçesine gömülür veya tahsilli olması dileğiyle okulun bahçesine gömülür. Giritli göçmenler plâsentayı "lefter" olarak adlandırırlar. "Biz çocuğun lefterini rastgele bir yere atmayız, çünkü lefter ana rahminde çocukla birlikte büyümüştür. Lefteri evimizin bahçesinde ayak basmayacak bir yere gömeriz" (Ali K., OY, 63, Meryem., OY, 60). Çocuğun ilk banyosu teyzesi, halası onlar yoksa yakın akrabalardan bir kadın tarafından yaptırılır. Çocuğun ilk banyosundan bir hafta sonra, çocuğun terinin kokmaması için, yine bütün kadın akrabaların katılımıyla çocuk tuzlanır (Şengül A., İO, 58).

2b.Ad koyma

Giritli göçmenlerde çocuğun adı doğumdan birkaç gün sonra bütün akrabaların davet edilmesiyle düzenlenen törenle konulur. Çocuğun adını eğer hayattaysa dedesi, dedesi ölmüşse çocuğun babası kulağına ezan okuyup üç kere kulağına seslenerek koyar. Çocuğun adının konulmasından sonra topluca yemek yenir. Genellikle isim olarak öncelikle ölmüş atalarının adı seçilir. Bunun yanı sıra en çok rastladığımız isimler Mustafa Kemal, Kemal, Kemaliye, Nur Cemal, Cemal, Cafer, Zehra, Fatma vb.dir. Giritli göçmenler arasında Mustafa Kemal ATATÜRK sevgisi ismini çocuklarına verme sıklığında da görmek mümkündür.

3. Doğum sonrası kötü ruhlarla ilgili inanış ve pratikler

3a. Çocuk satma

Giritli göçmenlerden bir ailenin doğan çocukları hemen ölüyor veya fazla yaşamıyorsa, bu durumu engellemek amaçlı bazı pratiklere başvurdukları görülmektedir. Bu pratiklerin başında hamile kadına fazla iş yaptırmamak, tarlada çalıştırmamak veya ağır eşya vb kaldırtmamak gelir. Ayrıca çocuğu ölü doğan veya sık sık düşük yapan kadının merdivenden inip çıkarken dikkatli olması öğütlenir. Bu uygulamaların dışında Giritli göçmenlerin başvurdukları en yaygın uygulama tekke ve yatırlara adak adamaktır. Çocukları sürekli ölü doğan veya doğumdan kısa süre sonra ölen aileler, çocuklarının yaşaması için tekke ve yatırlara adakta bulunurlar. Reşadiye mahallesindeki göçmen Giritlilerden çocuğu yaşamayan aileler Reşadiye mahallesindeki Horasanlı Ali Baba tekkesine adakta bulunurlar. İhsaniye köyündeki göçmen Giritliler ise genellikle Eshabı kefe çocuklarının yaşaması için adakta bulunmaktadırlar. "Benim çocuk adaklıydı, yedi yaşına geldi adağı kesildi. Daha önce bir kız çocuğumuz oldu ancak size ömürler öldü. Bizim hanım da illa kız çocuğu istiyordu. Bizim bir komşumuz vardı, bizim hanıma diyor ki, ben çocuğunuzu satın alırım dedi. Neyse çocuk dünyaya geldi, 25 kuruşa komşumuz çocuğu bizden satın aldı. Ama bakımını biz yapıyoruz çocuğun ve çocuk bizim yanımızda büyüyor; komşumuz sözde satın almış oldu yani. Yedi sene sonra 25 kuruş ne değerinde diyelim ki iki lira değerinde; iki lirayı almazda komşu onun değerinde bir hediye verdik ve o da çocuğu bize vermiş oldu. Yedi sene boyunca saçını da kesmemiştik kız çocuğumuzun. Anlayacağın çocuk yedi yıl boyunca bizim evde de, güya satın almış oluyor işte. Yedi yaşına basınca ziyarete Eshab-ı kefe götürdük. Eshabı kefin girişinde deve şeklinde bir taş var, oraya adadık çocuğu orada saçını kestik yani deve şeklindeki taşta; o kadından biz çocuğumuzu aldık ve adağımızı yerine getirmiş olduk. Zaten giderken adaklık kurbanı da götürmüştük orada kestik hep birlikte orada yedik. Zaten çocuk doğmadan önce adakta bulunduk; eğer kız çocuğumuz olursa Allah'ın izniyle Eshabı kefe götüreceğiz saçını ve kurbanını orada keseceğiz diye adakta bulunmuştuk" (İbrahim K., OY, 75). "Bizim için Horasanlı Ali Baba mübareğimiz çok önemlidir. Çocuğu yaşamayan aileler Horasanlı Ali Babaya adakta bulunurlar. Amcam adakta bulunmuş; demişler ki oğlumuzu yedi yaşına kadar kız gibi giydireceğiz diye adakta bulunmuş. Ve yedi yaşında kurbanı kesip yedirip içirip kız elbisesini çıkarıp saçını kesip erkek elbisesini giydiriyorlar. Kurbanını adadıysan keseceksin. Rabbimize karşı adadığını yerine getirmen getirmek gerekir. Yoksa Allah ahirette sorar niye sözünü yerine getirmedin diye" (Zehra B., OY, 78). "Kardeşim Yaşar'ın saçlarını yedi yaşına kadar kız gibi belik yaptılar; babam Eshab-ı kefhe adak adamış, yedi yaşında oraya götürdü kurbanını kesti Yaşar'ın saçını da kesti. Bütün akrabalar orada topluca yemek yedik" (Aliye O, 63, İO). "Babam iki evli, oğlan çocuğu birinci eşinde de yaşamıyormuş; birinci eşi doğumdan vefat edince annem ile evliliğini yapmış. Annem de de oğlan çocuğu yaşamıyormuş, bir oğlu doğdu adını Yaşar koydular. Yaşar'ı Ebe Naciye'ye beş kuruşa sattılar; çocuk evimizde ama ebe Naciye'ye satıldı. Bize gelirdi Ebe Naciye oğlum oğlum diye o ilgilenirdi, çimdirirdi, saçını uzattılar yedi yaşına kadar. Bütün akrabalar Ebe Naciye ile birlikte

Eshabı kefhe gittik. Hatta babam iki kurban adamıştı. Yaşar'ın saçını Ebe Naciye kesecek ya, bir tane de sarraf terazisi götürdük. Neyse Yaşar'ın saçını Ebe Naciye kesti, terazinin bir tarafına para bir tarafına kesilen saçı koydular yani saçın ağırlığınca teraziye para konuldu. Ebe Naciye o parayı ve saçı Eshabı kehf ziyaretinin (devenin) üstüne bıraktı. Bunları yaparken babam annem hiç karışmadı, hepsini Ebe Naciye yaptı. Bu ziyaretten sonra yani kardeşim Yaşar'ı yedi yaşından sonra artık biz almış olduk. Ancak ebe Naciye hala benim oğluma laf söylemeyin derdi; sokakta oynayan bütün çocukları kovalar döverdi, Yaşar'a vurmazdı" (Hatice C, 72, OY).

Bilindiği üzere çocuğu yaşamayan ailelerin doğan çocuklarına "Yaşar" adını koymaları Anadolu'da yaygın bir gelenektir. Çocuğu yaşamayan veya uzun yıllar sonra çocuk sahibi olan Giritli göçmen ailelerin bu çocuğu satmaları, saçını yedi yıl kesmemeleri, çocuğun saçının yedi yaşına geldiğinde bir adakla kutsal bir mekânı ziyaret ederek kesilmesi, Anadolu'nun pek çok yöresinde karşılaştığımız bir pratiktir[20]. Aynı zamanda benzer pratikler Anadolu'nun yanı sıra Orta Asya Türklerinde de günümüzde devam eden bir uygulamadır. Öyle ki, Yakutlar, aileye musallat olan ölüm ruhunu aldatmak için dünyaya yeni gelen çocuğu komşularından birine satmakta, Tubalar çocuğu doğduğu gibi kazanın altına saklamakta, kazanın içine arpa unundan yapılan bir bebek maketi bırakmakta, sonra bu bebeği uzak bir yere götürüp gömmektedir[21]. Ayrıca Kazaklarda kötü ruhları yanıltmak amacıyla kız çocukları altı-yedi yaşına kadar evli kadınlar tarafından giydirilmektedir[22]; uzun yıllar sonra çocuk sahibi olan Kırgızlar, çocuğun saçını yedi yaşına geldiğinde kutsal bir mekânı ziyaret ederek kurban kesmekte, orada yaşlı birine çocuğun saçı kestirilmektedir[23]. Bu tür uygulamaları kötü ruhları veya Azrail'i aldatmaya yönelik büyüsel işlemler olarak değerlendirmek mümkündür.

3b.Albastı ve Kırk basması

Giritli göçmenlerde lohusa ve çocuğun kırk gün boyunca albastı tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı inancı vardır. Albastının nasıl bir varlık olduğu hakkında düşünceleri bulunmamaktadır, zira albastının musallat olduğu lohusa ve çocuğun öleceğine inanılmaktadır (Ayfer Ş. İO, 56). Albastıdan korunmak için çocuğun beşiğine ve çocuğun üzerine kırmızı örtü örtülür, yastığın altına demir koyulur, lohusa ve çocuğun odasında kırk gün boyunca Kur'an bulundurulur. Eğer bunlar yapılmazsa lohusa ve çocuğun ciğerini albastının söküp alacağına inanılır (Zehra S. İO, 48). Giritli göçmenler lohusa ve çocuğun kırk gün içerisinde herhangi bir hastalığa yakalanmalarının kırk basmasından kaynaklandığına inanırlar. Dolayısıyla lohusa ve çocuk için bazı sakınmalar mevcuttur. Lohusa ve çocuğun cenaze bulunan eve gitmesine izin verilmez. Zira Giritli göçmenlere göre ölünün de kırkı vardır ve ancak kırk yemeği sonrası kırkı çıkar. Cenaze bulunan eve lohusa ve çocuğun gitmesi halinde onları ölünün kırkı basacaktır. Ölünün kırkının lohusa ve çocuğu basmasıyla ilgili inanış ve buna karşı sakınmalar Anadolu'nun pek çok yöresinde günümüzde mevcuttur[24]. Aynı zamanda lohusa ve çocuğunun kırkı çıkmamış bir kadınla karşılaşmamasına özen gösterilir. Eğer onlar karşılaşırsa karşılıklı iğne, düğme veya elbiselerinden bir parçayı değiştirmeleri gerekir. Giritli göçmenler ölünün yanı sıra gelinin de kırkının olduğuna inanır: "Bizim Şükran yeni doğum yapmıştı; kaynanam ona dedi ki, düğüne gelmeyeceksin kırkınız karışır. Yani gelinin de kırkı oluyor. Hatta bizim Aliye görümcemin kınasından bir gün önce doğurdu, görümcemin düğününe gidemedi" (Hatice T. İO, 61). "Bizim gençliğimizde gelinlikler evde dikilirdi kırkı karışır diye gelinliği yeni gelin olacaklara vermezdik yani gelinliği verdiğin zaman da kırkı karışır" (Mahpeyker B. İO, 77). Ayrıca kırkı çıkmayan çocuğa menstruasyon halindeki kadının bakması, dokunması durumunda çocuğa kırk basacağına inanılır.

4.Toplumsal Yapıyla Yeniden Bütünleşme ve Geçişin Tamamlanması: Kırklama

Doğumdan sonraki kırk gün boyunca hem annenin hem de çocuğun bütün kötülüklere ve hastalıklara

[20] Orhan Acıpayamlı, Doğumla İlgili Adet ve İnanmalar, s.64; Ahmet Gökbel, Anadolu Varsakları, s.90-91.

[21] Abdulkadir İnan, Şamanizm, s.174; Ali Selçuk, "Tahtacıların Doğum ile ilgili İnanç ve Uygulamalarına Fenomenolojik bir Yaklaşım" s. 176.

[22] Harun Güngör, Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, s.271.

[23] Durmuş Arık, "Kırgızlarda Kurban Fenomeni", s. 162.

[24] Ali Selçuk, Ağaçeri Türkmenleri-Tahtacılar, s. 265.

açık olduğu düşünülür. Bu kırk günlük döneme ayrı bir önem atfedilerek, uygun bazı ritüeller çerçevesinde bu dönem aşamalı olarak geçirilmeye çalışılır. Kırkı çıkmayan çocuğun saçı ve tırnakları kesinlikle kesilmez. Lohusanın ve çocuğun bütün tehlikeleri atlattığı gün ise doğumdan sonraki kırkıncı gündür. Kırklama olarak adlandırılabilecek bu uygulama, çocuğun doğumunu takip eden kırkıncı güne yakın bir cuma gününe denk gelmesi gerekir. Bu tören lohusanın ve çocuğun tehlikeli dönemi atlattığının ve artık daha rahat bir şekilde dolaşabileceklerinin bir garantisi niteliğindedir. Kırklama, Giritli göçmenlerde olduğu gibi bütün Anadolu'da yaygın bir gelenektir[25]. "Kırklama töreni için bütün akrabalar davet edilir. Çocuğun anneannesi, teyzesi veya halası kırk tane küçük taş, bir leğen su ve bir elek hazırlar. Çocuk leğenin içine oturtulur, eleğin içine kırk taş koyulur; elek çocuğun başı üstünde tutulur ve su dökülür. Böylelikle çocuğun kırkı çıkarılmış olur. Çocuğun kırkı çıkarıldıktan sonra yeni elbiseler giydiririz, kırkından önceki elbiselerini artık kullanmayız. Çocuğun kırkı çıkartılıp temizlendikten sonra annesi banyo yapar; anne de temiz elbise giyer ve lohusalık dönemindeki elbiselerini bir daha kullanmaz" (Saime U., İO, 65). Giritli göçmenlerde doğumla ilgili ritüeller genellikle aile ve akrabalar arasında gerçekleştirilir. Akrabaların bu tür ritlere katılmaları, Magnarella'nın da belirttiği gibi zorunluluktur[26]. Kırklama aynı zamanda kadın için kirlilikten sıyrılma yani "arınma" ritüelidir. Artık loğusa ve çocuk toplumda herkesle görüşme, ritüellere katılabilme imkânı sağlamıştır. Eliade'ın da ifade ettiği gibi, çocuk doğduğunda sadece fizikî bir varoluşa sahip olup, henüz ailesi tarafından tanınmamış ve toplum tarafından da kabul edilmemiştir. Çocuk tam anlamıyla canlı statüsünü ancak doğumdan hemen sonra uygulanan ritüellerle kazanmaktadır. Bu ritüeller sayesinde çocuk toplumla bütünleşmekte ve toplumun üyesi haline gelmektedir[27]. Kırklamayı takip eden ilk Cuma günü bütün akraba ve köylüler davet edilerek çocuk için mevlit okutulur. mevlit yemeği genellikle çocuğun sağlıklı yaşam sürmesi için kesilen kurban etiyle yapılır. Davete katılan akrabalar bu tören sonunda çocuğa hediyeler getirir.

4a. Sadola

Giritli göçmenler çocuğun ilk tırnak kesimine sadola demektedirler. Bu sözcüğün Giritçe olduğunu ifade ederler (Cemal S., İO, 63; Ahmet T., OY, 78). Çocuğun ilk tırnak kesimi kırkı çıktıktan sonra yapılır. O güne kadar çocuğun ellerine yüzünü çizmemesi için eldiven takılır. Çocuğun ilk tırnağını, onun en yakın kadın akrabası keser. Bu kadına çocuğun sadolası, tırnak kirvesi denir. "Eskiden düğün gibi sadola yapardık; çocuğa sadola kıyafetleri yapar, tanıdık herkesi davet ederdik. Aynı nişan selesi gibi seleça yapardık çocuk için. Çocuğun annesi sadolaya seleça yapardı, sadola da çocuğun annesi babası ve çocuk ve kardeşlerine seleça yapardı. Aynı düğündeki seleçalar gibi karşılıklı götürülürdü" (Fatma T. 53, İO). "Çocuğun ilk tırnağını annesi keserse hırsız olur derler. Çocuğun sadolası çocuğa hediye almazsa, öbür dünyada çocuğu çıplak görürmüş. Aynı zamanda çocuğun üstüne örtü örterler, tepsinin içine makas, altın, ayna koyarlardı. Çocuk makas tutarsa terzi, ayna tutarsa kuaför, altın tutarsa sarraf olacağına inanılır" (Kemaliye Ş. 64, İO). Araştırma sahamızdaki Giritli göçmenler sadolanın artık uygulanmadığını belirtmişlerdir.

4b.Koliva

Giritli göçmenler çocuğun ilk dişinin çıkmasını kutlamak için yaptıkları yiyeceğe koliva adını verirler. Anadolu'da çocukların diş çıkarmaya başladıkları dönemde yapılan hedikle aynı özellikleri taşımaktadır. Çocuğun ilk dişini çıkartması onun büyüdüğünü belirten işaretlerden birisi olarak görülür ve aile için mutlu bir olaydır. Koliva için bütün akrabalar davet edilir. İlk önce çocuğa bir parça kolivadan yedirilir, sonra konuklara ikram edilir. "Çocuğun dişi çıktığında koliva yaparız, oğlum İbrahim'de yaptık. İçinde buğday, mısır, fasulye vs olur. Koliva gönderilen aile tabağı boş göndermez; tabağın içine çocuğa hediye koyar" (Kemaliye Ç., OY, 78). Ayrıca çocuğun ilk dişinin üstten çıkması, uğursuzluk kabul edilir. "Çocuğun ilk dişi alttan çıktığı zaman normal sayarız, ancak üstten çıktığı zaman damdan aşağı sallarız; damın altına savan gibi bir şey tutarız, çocuğu savanın üstüne atarız. Urasa çocuktan çabuk çıksın diye böyle yaparız" (Zeynep B, 48, İO).

[25] Orhan Acıpayamlı, Doğumla İlgili Adet ve İnanmalar, s.93-94.

[26] Paul J. Magnarella, Tradition and Change in a Turkish Town.

[27] Mircea Eliade, Kutsal ve Dindışı, s.161.

Sonuç

120 yıl kadar önce kendi yurtlarındaki Yunan çetelerinin katliamlarından kaçarak Tarsus'a göç eden Giritli Müslüman Türkler, yerli halk tarafından uzun yıllar ötekileştirilmiştir. Özellikle birinci kuşak göçmenlerin Türkçe konuşamaması ve yerli halk ile aralarındaki kültürel farklılıklar topluluk üyelerinin "gâvur dölü", "Rum tohumu", "Avrupalı" vb adlandırılmalarına neden olmuştur. Yerli Türklerin Giritli göçmenleri ötekileştirmelerinin nedeninin altında sadece kültürel uyumsuzluk yatmamaktadır. Yerli halkın yurt ve üretimlerine göçmen toplulukların ortak olacağı kaygısı da, ötekileştirmenin altında yatan nedenlerdendir. Ancak bu ötekileştirme durumu Giritli göçmen topluluğunun gelenek ve ritüellerinin sürekliliğini sağlamıştır. Sözlü kültür kaynaklardan elde ettiğimiz verilere göre Tarsus'a yerleşen Giritli göçmen topluluğunun sosyokültürel yaşamlarında önemli değişimler olmuştur. Birinci kuşaktan sonraki Giritli göçmenler ilkokulda Türkçeyi öğrenmişlerdir. Giritli göçmenlerde 1960'lara kadar dış evliliğe rastlanmamış, ancak 1980'lerden itibaren özellikle eğitimin etkisiyle dış evlilik artmıştır. Eğitim ve evlilik yoluyla artan kültürler arası etkileşim egemen kültür lehine değişimi hızlandırmıştır. Bu değişim doğum ritüelleri de etkilemiştir. Sonuç olarak Girit göçmenlerinin doğum ritüelleri esasında Anadolu ve Türk kültüründe var olan pratiklerdir. Bu bakımdan Giritli göçmenlerde aidiyet duygusuyla Anadolu Türk kültürüne uyum sağladıkları ortaya çıkmaktadır. Ancak günümüzde sadola, koliva vb Girit'çe kavramlarla topluluk kendi sınırlarını belirlemeye çalışmaktadır.

Kaynakça

A.MKT.MHM, Dosya No: 503, Gömlek No: 29

A.MKT.MHM, Dosya No: 512, Gömlek No: 14, Tarih-21 L 1318

Acıpayamlı, Orhan. (1974). Türkiye'de Doğumla I'lgili Adet ve I'nanmaların Etnolojik Etüdü, Ankara.

Arık, Durmuş. "Kırgızlarda Kurban Fenomeni", AÜİFD, XLVI, sayı: I, s. 157-174, 2005.

Bell, Catherine. (1997). Ritual Perspectives and Dimensions, Oxford University Press, New York.

DH.İD, Dosya No: 97-1, vesika No: 21, 25 CA 1329

Eliade, Mircea. (1991). Kutsal ve Dindışı, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara.

Emgili, Fahriye. "Tarsus'ta Girit Göçmenleri (1897-1912)", Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 39, s. 189-197, 2006.

Gökbel, Ahmet. (1998). Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler, Ankara.

Günay, Ünver; Harun Güngör; Şaban Kuzgun vd. (1996). Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri, Kayseri.

Güngör, Harun. (1998). Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kayseri.

İnan, Abdulkadir. (1995). Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara.

Magnarella, Paul J. (1981). Tradition and Change in a Turkish Town, Schenkman Publishing Company Inc., Cambridge.

Manas Destanı. (1972). Hazırlayan: Abdulkadır İnan, İstanbul.

Selçuk, Ali. (2008). Ağaçeri Türkmenleri-Tahtacılar, İstanbul.

Selçuk, Ali. "Tahtacıların Doğum ile ilgili İnanç ve Uygulamalarına Fenomenolojik bir Yaklaşım", Türklük Bilimi Araştırmaları, sayı: 16, s. 163-180, 2004.

Selçuk, Hava. (2008). Şeriyye Sicillerine Göre Girit Sancağı ve Girit Seferi'ne katkısı(1645-1669), Kayseri.

Selçuk, Hava. "Girit Müslümanları İçin Balkanlardan Yapılan Yardımlar", SOBİDER, Sayı: 7, s.

16-26, 2016.

Şahin, İlkay. (2009). Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı bir İnceleme, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Şahin, İlkay. "Heterodoks bir Sosyal Gerçeklik için Heterodoks bir Sosyoloji", ASOS Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4/36, s. 158-190, 2016.

Tukin, Cemal. "Girit", *DVİA, C.14,* 1996, s.85-93.

Turner, Victor. (1974). Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society, New York: Cornell University Press.

J

Zorunlu Göçler

Bir Zorunlu Göç Olarak Sürgün Cezası (1790-1839)

Prof.Dr. Ahmet AKSIN
Fırat Üniversitesi / Elazığ

Yrd.Doç.Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR
Fırat Üniversitesi / Elazığ

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kanunlara aykırı davranışlarda bulunan kişilere çeşitli cezalar uygulanmıştır. Bu cezalardan biri de kişilerin yaşadıkları bölgeden farklı bir bölgeye gönderilmesi olan sürgün cezalarıdır. Sürgün cezası, Osmanlı Devleti tarafından düzenli ve sistemli bir şekilde uygulanmıştır. Cezaların uygulanması ile devletin farklı bölgelerinde yaşayan kişi ya da kişiler zorunlu olarak farklı bölgelere göç ettirilmiştir. Sürgün edilen kişiler affedilip serbest bırakıldıklarında tekrar yaşadıkları yere dönebildikleri gibi, sürgüne gönderildikleri bölgede de kalabilmektedir.

Bildiride Osmanlı Devleti'nde sürgün cezalarının uygulandığı suçlar, suçluların sürgüne gönderildikleri bölgeler, sürgün süreleri ve sürgün çeşitleri ele alınacaktır. Bunu gerçekleştirirken Osmanlı arşiv kaynaklarından Kalabend Defterleri ve Belgeleri, Mühimme-i Mektum Defterleri, Cevdet Tasnifi Belgeleri, Hatt-ı Hümayun Belgeleri, Şer'iyye Sicilleri kullanılacaktır. Ayrıca dönemin eserlerinden ve tetkik eserlerden de faydalanılacaktır.

1. Sürgün Cezası

Sürgün, kelime anlamı olarak kovmak, def etmek ve tard etmek anlamında kullanılmaktadır[1] . Ceza olarak, oturduğu memleketten çıkarılıp başka bir yere gönderilen kimse olarak ifade edilmektedir. Yine ceza olarak, belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturmaya zorlanan kimse olarak da ifade edilmektedir. Bir diğer anlamı ise; bir yerden (gönüllü ya da gönülsüz) uzaklaştırma, zorla göç ettirilme ya da siyasi iktidarın bir topluluk veya bireyi başka bir yere zorla iskân ettirmesi şeklinde tanımlanabilir[2].

Sürgün cezası, toplumların tamamında görülen ve insanlığın tarihi kadar eski olan bir ceza çeşididir. İlk sürgün cezasının, her ikisinin de cennetten bir süreliğine uzaklaştırılıp dünyaya sürgün edilerek cezalandırıldığı için Hz. Adem ve Hz. Havva'ya uygulandığı kabul edilmektedir.[3] Yine tarih boyunca bilinen devletlerde sürgün cezasının sistemli ve düzenli olarak uygulandığı görülmektedir. Hititler, Asurlular, Persler, Yunanlılar, Bizanslılar ve Romalılar'ın sürgün cezasını uyguladığı bilinmektedir. Ayrıca Türk tarihinin değişik safhalarında da sürgün cezasının değişik şekillerde uygulandığı kaynaklarda görülmektedir[4].

Sürgün cezası diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti tarafından da sistemli ve düzenli olarak uygulanmıştır. Bu ceza Osmanlı Devletinde de kişinin yaşadığı yerden uzaklaştırılması

1 Şemseddin Sami; "Sürgün", Kamus-i Türki, İstanbul, 2009, s.743
2 Kemal DAŞÇIOĞLU; İskan, Suç ve Ceza Osmanlıda Sürgün, İstanbul, 2007, s.19
3 Bakara Suresi; 30-39. Ayetler.
4 Kemal DAŞÇIOĞLU; İskan, Suç ve Ceza Osmanlıda Sürgün, İstanbul, 2007, s.20

şeklinde uygulanmıştır. Sürgün cezasına ilk olarak Yavuz Sultan Selim tarafından hazırlanan kanunnâmelerde rastlamaktayız. Kanunnâmede, ***"Ve dahi bir kimesneye mahallesi veya karyesi cemaati hırsuzdur ve kahbedir deyü şikayet edüb red etseler, vakıa müttehem ise dahi beyn 'en-nas malum ola, mahallesinden ve karyesinden nefy edeler. Eğer mahalle kabul etmezse şehirden süreler, şöyle bileler*** [5]***."*** şeklinde yer almıştır. Benzer bir madde Kanuni Kanunnâmesi ve II. Selim döneminde hazırlanan Celalzâde Kanunnâmesinde de tekrar edilmiştir[6].

Sürgün cezası genel anlamda ağır bir ceza olarak görülmektedir. Fakat Osmanlı Devletinin uygulamış olduğu idam, kürek ve hapis cezaları ile mukayese edildiğinde daha hafif bir ceza olarak da görülebilir. Kanunlara aykırı davranışlara uygulanan cezalarda herhangi bir standart olmamasından dolayı genellikle sürgün cezası, topluma veya devlete zararı az ve etki alanı dar olan davranışlarda bulunanlara uygulanmaktadır.

Sürgün cezası incelemiş olduğumuz dönemde genellikle toplum içerisinde sorun çıkaran ve huzursuzluğa sebep olan kişilere uygulandığını tespit etmekteyiz. Bu ceza, kişinin veya kişilerin yaşadığı yerden bir başka yere gönderilmesi ve orada yaşaması şeklinde uygulanmaktadır. Belgelerde kişi hakkında bilgi verildikten sonra, kişinin yapmış olduğu davranışlar ifade edilip ceza belirlenmektedir. Sürgün cezası belgelerde kişinin belirlenen yere ***"nefy ve iclâsı"*** şeklinde ifade edilmektedir.

Sürgüne gönderilen suçluların sürgün edildikleri yere menfa' denilmektedir. Bu yerler önceden belirlenmiş sabit yerler değildir. Sürgün mahalleri suçlunun yaşadığı yerin yakınında veya oldukça uzağında da olabilmektedir. Sürgün mahallerinin genellikle etrafı surlarla çevrili ve kaçması zor olan yerleşim birimleri içerisinden seçildiği de dikkat çekmektedir[7].

Osmanlı Devleti, sürgün cezası alan kişileri rastgele yaşadığı yerden uzaklaştırıp kendi halinde bırakmamaktadır. Mahkeme kişiyi suçlu bulup sürgün cezası ile cezalandırdığında, kişinin sürgüne gideceği yer misal olarak *"... Kıbrıs'a nefy ve iclâsı..."* şeklinde belirtmektedir. Ayrıca suçlu bulunup sürgüne gönderilen kişi yalnız gönderilmemekte, sürgün edildiği yere görevlendirilen görevliler ile gitmesi uygun görülmektedir. Belgelerde bu durum; *""....merkûm İbrahim'in li-ecli't-tedîb çavuş mübâşeretiyle Bozcaada'ya nefy ve iclâsı fermânım olmağın..."* şeklinde ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere suçlu **Divan'ı Hümayun tarafından görevlendirilen** çavuş ile belirlenen yere gönderilmektedir. Ayrıca mahkûmun gideceği yerde bulunan idarecilere de bilgi verilmekte ve mahkûmun gerekli şekilde orada ikametinin sağlanması emredilmektedir. Belgelerde bölgede bulunan idareciye; *"... sen ki Limni cezîresi nâibi mevlânâ-yı mûmâ- ileyhsin vusûlünde merkûmu cezîre-i mezbûrede menfiyyen meks ve ikâmet itdirüb bilâ emr-i şerîf ıtlâk ve firârından ve mahall-i ahere hatve-i vâhide hareketine irâet-i ruhsatdan hazer ve mücânebet ve vusûlünü çavuş-ı merkûm ile 'atûfet-karar-ı şâhâneme i'lâm ve iş'âra mübâderet eylemen babında..."* şeklinde hitap ederek mahkûmun o bölgede kalması ve ikinci bir emre kadar yaşamını o bölgede sürdürmesinin sağlanması istenmektedir[8].

Osmanlı Devleti mahkeme kayıtlarından sürgün cezası içeren belgelerden birkaç örnek verecek olursak *".... Isbarta Kâdîsı'yla Kütahya Nâ ibi'ne hüküm ki*

Isbarta Kazâsı'nda mezûn-ı bi'l-iftâ olan el-Hâc Ali mugâyir-i rızâ harekâta ibtidâr birle ahâlî-i beldeyi ifsâd ve ihtilâli mûceb hâlâta ictisâr eylediğinden gayrı Isbarta Kazâsından bâ-emr-i 'âlî *matlûb olan ikiyüz nefer süvârinin ihrâcına muhâlefet ve emr-i* şerîfe *muhâlefet eylediği ihbâr olunmağla mezbûr Ali fetvâdan 'azl ve Kütahya'ya nefy ve anda ikâmet itdirilmesiçün emr-i* şerîfim *sudûrını bi'l-fi'il* Şeyhü'l-*islâm ve Müftiyü'l- enâm olan Mevlânâ Mehmed Mekkî edâma'l-lahü te'âlâ fezâ'ilehu işâret itmeleriyle işâretleri mûcebince merkûm Isparta Müftîsi el-Hâc Ali Efendi sevk-i 'askere memûr Dergâh-ı Mu'allâm Kapucıbaşıları'ndan Ali Beğ dâme mecdehu mübâşeretiyle* Kütahya'ya *nefy ve*

[5] Ahmet AKGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnameleri, C.3, İstanbul, 1990, s.106

[6] Ali İhsan KARATAŞ, Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18.-19. Asırlar), İstanbul, 2009, s.42.

[7] Ömer KILIÇ; 4 Numaralı Nefy ve Itlak Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Erciyes **Üni**versitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010, s.24

[8] Suha Oğuz BAYTİMUR, Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün cezaları (1791-1808), Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2011. s.61-62.

iclâ olunmak fermânım olmağın imdi sen ki Isparta Kâdîsı mevlânâ-yı mûmâ-ilayhsin ma'rifetin ve kapucıbaşı mûmâ-ileyh mübâşeretiyle müftî-i merkûmu ahz ve mevlânâ-yı müşârü'n-ileyhin işâretleri mûcebince Kütahya'ya *nefy ve iclâya mübâderet etleyesin ve sen ki Kütahya Nâ ibi mevlânâ-yı mûmâ-ileyhsin müftî-i merkûm vusûlünde medîne-i Kütahya'da menfiyyen meks ve ikâmet itdirüb bilâ emr-i* şerîf ıtlâk *ve bir hatve mahall-i ahere hareketine irâet-i ruhsatdan hazer ve mücânebet ve vusûl ve ikâmetini Der-'aliyyeme i'lâm ve inhâya müsâre'et eylemen bâbında* [9].

Belge görüldüğü üzere Isparta'da bulunan fetva vermeye yetkili olan el-Hâc Ali, verilen emirlere karşı gelmesi ve muhalefet etmesinden dolayı fetva vermekten azledilmiş ve Kütahya'ya sürgün cezası verilmiştir. El-Hâc Ali, Kütahya'ya Dergâh-ı Mu'allâm Kapucıbaşıları'ndan Ali Beğ eşliğinde gönderilmesi bildirilmiş ve Kütahya'da ise Naib ve Müftünün gerekli şekilde el-Hâc Ali'yi orada gerekli şekilde ikinci bir emre kadar Kütahya'da tutulması emredilmişdir. El-Hâc Ali iki aylık süre sonunda affedilip serbest bırakılmıştır.

Bir diğer belgede ise, Rumeli Kazası Eşrafından sabık Şeyhülislamın kethüdası olan Mustafa Efendi vazifesi olmadığı halde devlet işlerine müdahalede bulunduğu ve asılsız sözler sarf etmesinden dolayı görevlendirilen Divan-ı Hümayun çavuşu ile Îstanköy Adasına sürgün edilmiştir. Aynı zamanda Îstanköy'de bulunan vezire Mustafa Efendi'yi orada gerekli şekilde ikamet ettirmesine dair emir verilmiştir. Mustafa Efendi iki ay on gün sonunda serbest bırakılmıştır[10].

Osmanlı Devletinde sürgün cezalarının genellikle topluma ve devlete karşı etkisi az ve etki alanı dar olan davranışlara karşı uygulandığını görmekteyiz. İncelemiş olduğumuz dönemde sürgün cezasının çeşitli davranışlara uygulandığı görülmektedir. Suç teşkil eden davranışlara verilen cezalarda belirli bir standart olmadığından dolayı benzer davranışlara aynı ceza verildiği gibi farklı cezalar da verilebilmektedir.

İncelediğimiz dönem içerisinde Sürgün cezasının sebeplerinin neredeyse % 70'i devlet düzenine karşı işlenen suçlardır. Fesatlık, uygunsuz şahıs olmak, yasadışı hareket etmek, ihtilale sebep olmak, haddini aşmak, yalan haberler yaymak, memleketin düzenini bozmak, rüşvet, görevini kötüye kullanmak, görevi terk etmek veya yapmamak, devlet işlerinin aksamasına sebep olmak, resmî belgede sahtecilik ve değişiklik yapmak, halkı kin ve düşmanlığa sevk etmek, halkı kanunlara uymamaya teşvik etmek, gayrimüslim hukukuna aykırı hareket etmek, emirlere karşı gelmek, altın-gümüş nizamını bozmak, yasaklanmış altın alıp satmak gibi suçlar devlet düzenine karşı işlenen suçlar arasında değerlendirilmiştir. Bu suçlar, hükümlerde değişik şekillerde dile getirilmiştir. "*muzırr-ı ibâd fitne-i fesâd oldıklarından*", "*ahâli-i kurâyı ifsâd iderek*", "*ifsâd-ı memleket*", "*uygunsuzlığı tahkik kılınarak*", "*hilâf-ı rızâ' hareket*", "*mugâyir-i rızâ' hareket*", "*hilâf-ı tavr-ı ra'iyyet*", "*ihtilâlde medhali olmak*", "*kendi halinde olmamak*", "*erâcîf neşri*", "*ihlâl-i şîrâze-i nizâm-ı belde-i mûcib ve ba'zı mehâmm-ı saltanat-ı seniyyenin ta'dîlini müstevcib*", "*tama'-ı hâm ve irtikâbını izhâr ile me'lûf oldığı*", "*adem-i ihtimâm*", "*adem-i itâ'at*", "*mehâmm-ı saltanat-ı seniyyenin ta'dîlini müstevcib hareket*", "*şirâze-i nizâm-ı memleketin ihlâli*", "*ihlâl-i nizâm-ı bilâd ve ifsâd-ı umûr-ı ibâd*", "*su-i hal*", "*vazifesinden hâric umûra müdâhale itmek*", "*ef'âl-i şenî'aya ictirâ' itmek*", gibi ifadeler örnek olarak gösterilebilir. Allah'ı ve ahireti inkâr etmek, Bektaşîlik yoluna sapmak, şeri'ata aykırı hareket etmek (hilâf-ı şeri'at-ı garrâ'), Ramazanda içki içmek (şürb-i hamr), gayrimüslim ayinlerine aykırı hareket etmek (ayinlerine mugâyir harekât-ı nâ-hemvâreye ibtidâr eylemek) dine karşı işlenen suçlar arasında yer almaktadır. Devlet, gayrimüslim vatandaşlarından dinlerine aykırı hareket edenlere de nefy cezası uygulamıştır[11].

Uygulanan sürgün cezalarında mahkûmların sürgünde kalacakları süre belirtilmemektedir. Bunun yerine ıslâh-*ı nefs oluncaya değin* ifadesi kullanılmaktadır. Böylelikle sürgünde bulunan mahkûm ıslah olduğuna dair kanaat oluşturana kadar bölgede kalmaktadır. Mahkûmun kendisi veya yakınları tarafından Divana gönderilen arzuhalle ıslah olduğunu bildirmektedir. Merkeze gönderilen arzuhal ile mahkûmun ıslah olduğuna dair kanaat oluşması halinde mahkûm affedilip

[9] BOA. 25 Nolu KLB.d/S. 39/B. 158.

[10] BOA, A.DVN.KLB./D.144/G.44.

[11] Sibel Kavaklı; 929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005, s.610-611

serbest bırakılmaktadır.

Sürgün Cezası Gerektiren Suçlar

İncelediğimiz dönemde kişiler arasında meydana gelen olaylara baktığımızda toplumda huzursuzluk ortamının meydana gelmesi ve halkın bundan rahatsız olmasına sıkça rastlamaktayız. Yine kişiler arasında meydana gelen kavgalar, yaralamalar ve ölüm olaylarına da rastlamaktayız. Osmanlı Devleti bu tür davranışlar ile toplum huzurunu bozanlar için önlemler almaya çalışmıştır. Huzur bozucu davranışların ortaya çıkmasını önlemek ve bu tür davranışlarda bulunanlara engel olmak için çeşitli önlemler alınmış ve beraberinde yaptırımlar uygulanmıştır. Uygulanan yaptırımlarda farklılıklar olmakla beraber cezalar önemli bir yer tutmaktadır. Yapılan davranışlarda verilen cezalarda belirli bir standart olmamakla beraber sürgün ve hapis cezalarının çok fazla uygulandığı görülmektedir

Huzur Bozucu Davranışlarda Bulunma

Huzur bozucu davranışlar belgelerde karşımıza sıkça çıkmaktadır. Dönemin karışık yapısı, yapılan yenilikler ile ortaya çıkan sıkıntılar ve güçlülerin güçsüzler üzerindeki baskıları oldukça fazla görülmektedir. Bunlar toplumda huzursuzluğa sebep olmakta ve toplum düzenine zarar vermektedir. Bu şekilde toplumda mevcut huzur ortamının bozulması ve toplum düzenine zarar verilmesi suç sayılmış ve bu davranışta bulunanlara bazı yaptırımlar uygulanmıştır. Bu yaptırımların başında ise cezalar gelmektedir. Bu tür davranışlar genellikle hafif suçlar kapsamında ele alınmış ve cezalar buna göre belirlenmiştir.

Osmanlı Devleti toplum içerisinde asılsız, yalan yanlış söylemlerde bulunulmasını yasaklamıştır. Toplumda söylemleriyle halk arasında huzursuzluğa sebep olmak ve kişiler hakkında yalan yanlış konuşmalarda bulunarak başkalarına zarar vermek suç sayılmıştır. Ayrıca devlet hakkında aslı olmayan yalan konuşmaların olduğu da belgelerde görülmektedir. Bu tür konuşmaların devlet düzenine zarar vermesi sebebiyle bu konuşmalar da kesinlikle yasaklanmıştır. Yalan yanlış konuşarak toplumda huzursuzlukların oluşmasını engellemek amacıyla cezai müeyyideler uygulanmıştır. Hafif suç olarak değerlendirilen bu davranışlara genellikle sürgün cezası uygulanmış ve ceza süreleri kısa tutulmuştur.

İncelediğimiz dönem içerisinde üzerine vazife olmamasına rağmen yalan söylemlerde bulunan kişiler ile ilgili birçok belgeye rastlanmaktadır. Kişiler hakkındaki şikâyet genellikle yönetim ve yenilikler hakkında yapılan konuşmalardır. Bunların merkeze bildirilmesi halinde konuşan kişiler hakkında cezai müeyyide uygulanmıştır. Bununla ilgili olarak; "İstanbul'da Tophane sakinlerinden Mehmed isimli şahıs, Berber İbrahim'in dükkânında Nizam-ı Cedit hakkında yalan yanlış söylemlerde bulunduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine Mehmed ve İbrahim yakalanıp Rodos Adası'na sürgün edilmiştir[12.] Mehmed'in validesi, Mehmed'in affedilmesi için merkeze arzuhal göndermesi üzerine Mehmed ve İbrahim iki ay on yedi günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[13] ."

Yine bir başka belgede; "Laleli civarında bulunan cebehâne tulumbacılarından Kahveci Halil isimli şahıs kendi halinde olmadığı, emirlere karşı gelip vazifesi olmamasına rağmen yalan yanlış söylemlerde bulunduğu bildirilmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda konuşmaların devlet yöneticileri hakkında olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine Kahveci Halil, Bursa'ya sürgün edilmiştir. Kahveci Halil on dört günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[14].

Bir diğer belgede; "İstanbul'da Galata civarında bulunan Helvacı Mustafa isimli şahıs kendi işi

[12] 3 Nisan 1793 tarihinde yakalanmış ve mahkûm edilmiştir. 26 No□lu A.DVNS.KLB.d/s.37/B.135

[13] 3 Nisan 1793–20 Haziran 1793 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No□lu A.DVNS.KLB.d/s.59/B.217.

[14] Belgede kişinin suçu; *"...Kahveci Halil nâm şahıs kendü* hâlinde *olmayub mugâyir emr ve rızâ vazîfesinden hâric neşr-i erâcîf ve ekâzîb bâ'is kelimât nüfûhma cesâret eylemeğin tahkîk gerde-i* şâhânem *olub beher hâl te'dîb emsâlini terhîb..."* şeklinde ifade edilmiştir. Halil'in oğlunun göndermiş olduğu arzuhalde kendilerine bakacak kimselerin olmadığı ve kendilerinin perişan olduğunu bildirmesi üzerine serbest bırakılmıştır. 6 Nisan 1800-20 Nisan 1800 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. A.DVN.KLB./D.164/B.41.

ile meşgul olmadığı, Kahveci Hacı İbrahim'in dükkânında vazifesi olmayan konularda söylemlerde bulunmuştur. Bu söylemlerin saray ve yönetim hakkında yalan yanlış konuşmalar şeklinde olduğu bildirilmiştir. Konuşmanın olduğu esnada Kahveci Hacı İbrahim'in dükkânda olduğu ve bu konuşmaları engelleyebilecek imkâna sahip olmasına rağmen engellemediği ve kendisinin de bu konuda konuştuğu bildirilmiştir. Bu durum üzerine Helvacı Mustafa ve Kahveci İbrahim yakalanıp Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Mustafa ve İbrahim bir ay yirmi günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[15].

Başka bir belgede; "Kayseri'de bulunan Sarı Hafız isimli şahıs ehl-i sünnet mezhebine aykırı, yalan yanlış söylemlerde bulunmuştur. Bunun üzerine Sarı Hafız uyarılmış ve doğrular kendisine anlatılmıştır. Fakat Sarı Hafız bunları dinlemeyerek tekrardan benzer davranışlarda bulunmaya devam etmesi üzerine yakalanarak Limni Adası'na sürgün edilmiştir. Bir süre sonra Sarı Hafız af dilemesi üzerine Kayseri'ye ayak basmaması şartıyla serbest bırakılmıştır[16].

Toplum Huzurunu Bozma

İncelediğimiz dönemde devlet sınırları içerisinde toplum huzurunun bozulmasında birçok sebep tespit edilmektedir. Bunlar içerisinde öne çıkanlardan biri de bazı şahısların toplumda yapmış olduğu davranışlar ile insanların huzurunu bozup onlara zarar verilmesidir. Özellikle taşrada görülen bu tür davranışlara oldukça fazla rastlanmaktadır. Devlet bu tür davranışların oluşmaması için önlem almış olsa da pek başarılı olduğu söylenemez. Kayıtlarda birçok bölgeden merkeze gelen şikâyetler bu durumu göstermektedir. Belgelerden tespit ettiğimiz bu şikâyetlerin sayısı savaş dönemlerinde en üst düzeye çıkmaktadır.

Padişah halkın huzurunun ve rahatının sağlaması için taşrada bulunan yöneticilere; *"...ahali-i fukara ve ebna-i sebil ve sair bir ferde zulm ve teaddi olunduğuna kat'a rıza-i şahanem olmayup ahali-i fukaranın emniyet ve istirahatları matlub eylemen..."* şeklinde uyarıda bulunmuştur. Bu uyarıları dikkate almayan kişilere ve yöneticilere cezai müeyyide uygulanmıştır. Uygulanan cezalar çeşitli olmakla beraber yine sürgün cezaları çok fazla görülmektedir.

Huzur bozucu davranışlara verilen sürgün cezalarının uygulandığı belgelere baktığımızda; "Havas-ı Mahmud Paşa Kazası sakinlerinden olan İbrahim Beğ ve arkadaşları Hasan ve Mustafa'nın kendi hallerinde olmayıp etrafa zarar verdikleri, şer ve fesat halinde oldukları ve halka zulmettikleri belirtilmiştir. Bu şahıslar İbadullahı ehl-i örf mensuplarına gamz ve tehdit etmiştir. Ayrıca kazada bulunan bazı kişilerin haksız yere ölümlerine sebep olduklarının bildirilmesi üzerine bu şahıslar yakalanıp Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. İbrahim, Hasan ve Mustafa isimli şahıslar dört ay on altı günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[17].

Yine bir başka belgede; "Gelibolu'da Voyvoda olan Hafız Mustafa isimli şahıs etrafına topladığı adamlarıyla halkı korkutup, halka zulmetmesi üzerine Hafız Mustafa yakalanıp Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Hafız Mustafa üç ay on sekiz günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[18].

Eşkıyalık Ve Eşkıyaya Yardım Ve Yataklık Suçları

Bunlarla ilgili olarak incelemiş olduğumuz döneme ait belgelere baktığımızda; "Trabzon mahkeme Başkâtibi Sadık Efendi ile Poladhan Kazası Naibi Hacı Kadı'nın toplumun huzurunu bozdukları, eşkıyaya yardım ettikleri ve bölgede karışıklıklara sebebiyet verdiklerine dair haklarında şikâyette bulunulmuştur. Bunun üzerine Sadık Efendi ile Hacı Kadı, Samsun Kalesi'ne sürgün edilmişlerdir. Sadık Efendi yedi ay on üç gün, Hacı Kadı ise bir yıl dört ay yirmi dört günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmışlardır[19] ."

[15] 14 Ocak 1793-4 Mart 1793 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No'lu A.DVNS.KLB.d/s.13/B.42.

[16] BOA, C.ZB.74. 20 Nisan 1801.

[17] 24 Ocak 1793–10 Haziran 1793 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No□lu A.DVNS.KLB.d/ s.13/B.43

[18] 28 Kasım 1790–16 Mart 1791 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 25 No□lu A.DVNS.KLB.d/s.11/B.35

[19] 12 Nisan 1793 tarihinde mahkûm edilmişlerdir. Bunlardan Sadık Efendi 25 Kasım 1793 tarihinde, Hacı

Yine; "Karahisar-ı Sahib'te naib olan Mehmed Emin, naiblikten azledilmesine rağmen buna engel olmaya çalışmıştır. Ayrıca eşkıya ile işbirliği yapıp halka baskı ve zulüm etmesinden dolayı yakalanmış ve Rodos'a sürgün edilmiştir. Mehmed Emin yirmi altı günlük sürgün sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[20].

Yine bir diğer belgede; "Karahisar-ı Sahib Kazası'nda taşra müderrislik rütbesinde tahsil görüp sonrasında mağdur olan Kandiloğlu isimli şahıs dört beş sene boyunca etrafına topladığı iki yüzden fazla sekban ile derebeylik iddiasında bulunmuştur. Kandiloğlu yanındaki adamlarla beraber halka envai kötülükte bulunup zulmetmiştir. Ayrıca eşkıya ile işbirliği yapmış ve kaymakamlığa, serdarlığa ve zabitliğe kendi adamlarının gelmesini sağlamıştır. Böylece daha rahat eden Kandiloğlu halka baskılarını daha fazla artırmış, eşkıyanın kazada serbestçe dolaşmasını sağlamış ve halktan zorla iki yüz kese akçe toplamıştır. Kandiloğlu'nun bu davranışlarından dolayı yapılan şikâyet üzerine yakalanıp Kıbrıs Adası'nda bulunan Magosa'ya sürgün edilmiştir. Kandiloğlu on bir aylık mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[21].

Yine bir başka belgede; "Alasonya mukataası sakinlerinden olan Yusuf isimli şahsın kendi halinde olmayıp sürekli fitne ve fesat ile halkı rahatsız ettiği bildirilmiştir. Ayrıca eşkıya ile işbirliği yapıp halka musallat olmuştur. Yusuf, hakkında yapılan şikâyet üzerine yakalanıp Limni Adası'na sürgün edilmiştir. Yusuf bir yıl iki ay sekiz günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[22].

Kişileri Darp Etmek ve Yaralamak

Osmanlı Devleti'nde toplumda oluşabilecek sıkıntıların çözümü için hukuki düzenlemeler yapılmıştır. İnsanların toplumda birlikte yaşamaları bazı kurallar ile sınırlanmış, kurallara aykırı davranışlar ise suç kabul edilmiştir. Devlet, toplumdaki kişilerin arasında meydana gelen husumetlerin çözümü için mahkemeleri görevlendirmiştir. Mahkemeler kişiler arasında ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmaya çalışmış ve sorunları kanunlar çerçevesinde gidermeye gayret göstermiştir

Fatih Kanunnâmesi'nde bir kişinin dövülmesi veya herhangi bir alet ile yaralanması ile ilgili olarak; *"Eğer iki kişi bir birine yapışsa yakasın yırtsa, kadı dövsün, cürüm yok Eğer bir birin sakalın veya saçın yolsa, kadı katında sabit olsa, gani olsa cürm yiğirmi akçe, fakir olsa on akçe alına. Ve baş yarılub kan çıksa otuz akçe alına. Eğer kemik çıksa, otacılu olsa, ol baş yaran bay olub bin akçeye dahi ziyadeye gücü yeterse, cürm yüz akçe alına . Eğer iki yüze gücü yeterse elli akçe, fakir olursa otuz akçe cürm alına. Eğer adam öldürse yerine kısas etmeseler, kan cürmü, bay olub bin akçeye dahi ziyadeye gücü yeterse dört yüz, eğer altı yüze gücü yeterse iki yüz akçe, andan aşağı hallü olursa yüz akçe ve fakir olursa elli akçe alına. Eğer bir kişi ok ile yahud bıçak ile ursa, yaşlu olub döşeğe düşerse, ol uran bay olub bin akçeye dahi ziyadeye gücü yeterse cürm iki yüz akçe, eğer orta hallü olursa yüz akçe, eğer fakir olursa elli akçe cürm alına [23] şeklinde cezalar tespit edilmiştir.*

Toplumda güçlü ve nüfuz sahibi kişiler güçsüz kişiler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Ortaya çıkan sorunlarda güç sahibi kişiler şiddete başvurarak sorunları kendi çıkarlarına uygun olarak çözmeye çalışmıştır. Toplumda güç sahibi şahıslar, uyguladıkları şiddet ile kişileri darp etmiş veya ciddi şekilde yaralanmalarına sebep olmuştur. Bu tür durumların ortaya çıkmaması ve insanların korunup kollanması için devlet bu davranışları suç kabul etmiş ve yapanları cezalandırmıştır. Olayın mahiyetine ve yapılan davranış sonucu oluşan zararın etkisine bağlı olarak verilen cezalar farklılaşmıştır. Farklı cezalar uygulanmasına rağmen istisnai olaylar dışında sürgün ve hapis cezaları uygulanmıştır.

İncelemiş olduğumuz dönem içerisinde darp veya yaralama olaylarına karışan kişiler ile

Kadı ise 6 Eylül 1794 tarihinde serbest bırakılmıştır.26 No□lu A.DVNS.KLB.d/s.38/B.140

[20] 15 Kasım 1801–11 Aralık 1801 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. A.DVN.KLB./D.168/B.14.

[21] 24 Ocak 1793–25 Aralık 1793 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No□lu A.DVNS.KLB.d/s.15/B.49

[22] 3 şubat 1793–11 Nisan 1795 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No□lu A.DVNS.KLB.d/s.16/B.52.

[23] Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, C.1, s.349.

ilgili belgelere sıklıkla rastlamaktayız. Bu durumla ilgili belgelere baktığımızda; "Tokat Kazası'nda yaşayan emekli hasekilerden Latifoğlu Osman isimli şahsın kendi halinde olmadığı, kazada sürekli sıkıntıya sebep olduğu ve bu şekilde şöhret kazandığı ifade edilmiştir. Yine Latifoğlu Osman'ın kazada bulunan Ömer Efendi isimli mazlumu çarşı içerisinde haksız yere vurup yaraladığı, ayrıca Latifoğlu Osman'ın yine birçok huzursuzluğa sebep olduğu bildirilmiştir. Bu davranışlarından dolayı Latifoğlu Osman yakalanmış ve Samsun Kalesi'ne hapsedilmiştir. Latifoğlu Osman üç aylık mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[24].

Yine bir başka belgede; "İstanbul'da Sultan Mehmed Avasitesinde, Saraçhane kolluğu ile görevli iki yeniçeri, bir zen-dostluk eden kişi ile fahişesini haffafhanede yakalamış ve kolluğa verilmesi beklenirken, bu bölgede haffaf olan İbrahim isimli şahıs oğullarıyla beraber zen-dostu görevlilerin elinden zorla kurtarmıştır. Kurtarma esnasında Haffaf İbrahim görevlileri silah ve sille ile yaralamış ve ağır şekilde küfürlerde bulunmuştur. Haffaf İbrahim'in daha önceden de olumsuz davranışlarının olduğu bildirilmiş ve yakalanarak İznikmid'e sürgün edilmiştir[25].

Hırsızlık

Osmanlı Devletinde incelemiş olduğumuz dönemde hırsızlık cezalarına oldukça fazla rastlamaktayız. Devlet içerisinde hırsızlığın fazla görülme sebeplerinin başında işsizlik olduğu görülmektedir. Özellikle kırsaldan gelip büyük şehirlerde iş bulamayan gençler ile askerden firar edip kaçanların bu suça bulaştıkları görülmektedir. Bu dönemde farklı toplumlardan kişilerin büyük Şehirlere gelmesi ve iş bulmakta zorlanmaları hırsızlık suçunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Hırsızlık olaylarının sürekli artış göstermesinin bize göre en önemli nedeni, hırsızlık yapanlar için caydırıcı cezaların uygulanmamasıdır. Hırsızlık yapanların genellikle sürgün cezalarına çarptırılmaları ve kısa bir süre sonra serbest bırakılmaları cezaların caydırıcılığını etkisiz kılmaktadır

Bu dönem hırsızlık suçuna uygulanan cezalar çeşitli olmakla beraber büyük bir kısmına sürgün cezası uygulandığı görülmektedir. Ayrıca sürgün cezasının yanında hapis cezası, kürek cezası ve idam cezası da görülmektedir[26].

Hırsızlık suçları ile ilgili olarak, "İstanbul"da Tophane civarında yaşayan Mustafa isimli şahıs hırsızlık Şüphesiyle yakalanmıştır. Yine bölgede bulunan Topçubaşı Mustafa'nın, bu durumu doğrulaması ve beyan vermesi üzerine Mustafa yakalanıp Bozcaada"ya sürgün edilmiştir. Mustafa, dört ay yedi gün sonunda Tophane'ye ayak basmamak şartıyla affedilip serbest bırakılmıştır[27].

Bir diğer belgede; İstanbul"da Fatma isimli hatunun evinden eşyası çalınmıştır. Bunun sorumlusu olarak yakalanan Mehmed Emin isimli Şahıs bir müddet zindanda kaldıktan sonra Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Mehmed Emin bir yıl beş ay on dört günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[28].

Yine; İstanbul"da Taşçılar Hanı'nda hırsızlık suçundan yakalanan Seyyid Ahmed bir süre hapiste tutulmuş ve daha sonra Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Seyyid Ahmed bir yıl beş ay on dört günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[29].

Yine; İstanbul"da Simkeş Hanı'nda simkeş odalarında kalan İsmail isimli şahsın odası açılmış ve eşyalarının çalındığına dair şikâyette bulunmuştur. Bunun üzerine Bekçi Ali ve diğer Bekçi Veli Şüpheli olarak yakalanmıştır. Bekçiler hırsızlık yapmadıklarını ve yapılan suçlamayı kabul etmediklerini bildirmelerine rağmen yakalanıp Bozcaada'ya sürgün edilmişlerdir. Bekçi Ali ve

[24] 12 Şubat 1793-12 Mayıs 1793 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No'lu A.DVNS.KLB.d/s. 19/B.66

[25] 16 Temmuz 1799 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. C.ZB.75.

[26] Mesela 1795 yılında Lalelideki bir camideki gümüş avizeleri çalan hırsız yakalanım yargılanmış ve kürek cezasına çarptırılmıştır. Ancak padişah ibret-I alem için hırsızın idamını istemiş ve hırsız Laleli meydanında asılmıştır. BOA, H.H.15527. Yine on kişiden oluşan bir hırsızlık şebekesinin yakalanmalarından sonra başlayan yargı süreci sonunda işledikleri suçları yeniden işleyecekleri ihtimalinin yüksekliğinden dolayı hepsinin asılması hükmü verilmiştir. BOA, H.H.3389

[27] 10 Haziran 1793-17 Ekim 1793 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No'lu A.DVNS.KLB.d/ s.54/B.199.

[28] 30 Haziran 1793-14 Aralık 1794 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No□lu A.DVNS.KLB.d/ s.63/B.232.

[29] 30 Haziran 1793-14 Aralık 1794 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No□lu A.DVNS.KLB.d/ s.64/B.234.

Bekçi Veli bir yıl dört ay yirmi dört günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmışlardır[30].

Yine; "Ümmügülsüm ve yanında bulunan birkaç kadın hırsızlık suçundan yakalanmış ve bunlar suçlarını itiraf etmelerine rağmen Limni Adası"na sürgün edilmişlerdir[31]. Burada kişilerin suçlarını itiraf etmelerine rağmen had cezasının uygulanmadığı görülmektedir.

Hırsızlık suçlarına verilen cezaların yetersiz olması bu suçun toplumda yaygınlaşmasını ve cezalandırılanların affedildikten sonra tekrar benzer davranışları yapmalarını sağlamaktadır. Ceza olarak genellikle sürgün cezasının uygulanması ve çok kısa sürede suçluların affedilmesi kişilerin ıslah olmalarını engel olmaktadır. Nitekim hırsızlıktan mahkûm edilip serbest bırakılanların yeniden hırsızlık yaptıkları kayıtlarda görülmektedir.

Bu durumla ilgili yine fazlaca belge karşımıza çıkmaktadır. Bu belgelerden örnek verecek olursak; İstanbul'da Hafize isimli kadın hırsızlık suçundan yakalanmış ve sürgün cezasına çarptırılmıştır. Bir daha bu tür davranışlarda bulunmayacağını bildirmesi üzerine affedilip serbest bırakılmıştır. Serbest bırakıldıktan bir süre sonra Sakız Ağacı olarak bilinen bölgede yaşamaya başlamıştır. Burada komşularıyla sürekli olarak sorun yaşadığı, onlara küfürlü sözler söylediği ve bohçasıyla gezip komşularının eşyalarını çaldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine Hafize isimli kadın yine yakalanmış ve Ağakapısı'na gönderilmiştir. Yolda Şeyhülislam konağı önünden geçerken yalandan feryat edip konak halkının dışarı çıkmalarını sağlamıştır. Hafize'nin feryadı üzerine konak halkı, zabitin elinden Hafize"yi alıp konağa çıkarmıştır. Zabit, Ağakapısı'na gidip durumu bildirmesi üzerine Haseki konağa gidip Hafize'yi sorgulamıştır. Yanındaki bohçada çaldığı eşyalar tespit edilmiş, sahiplerine onaylatılmış ve geri verilmiştir. Hafize suçunu kabul etmesi üzerine bir daha affedilmemek üzere Bozcaada'ya sürgün edilmiştir[32].

Fuhuş Olayları ve Cezaları

İncelemiş olduğumuz dönemde fuhuş olaylarına karışanların tespit edilmesi durumunda bu kişiler cezalandırılmışlardır. Kişilerin fuhuş yaptıkları gözle görülmese dahi kişilerin birlikte olduğu şahısların yaşantıları, baskınlar ve görgü şahitlerinin ifadeleri bu fiilin mevcut olduğu kanısını sağlamaktadır. Zina suçlarına bu dönemde farklı cezalar uygulanmış ve bu tür davranışların önlenmesine çaba gösterilmiştir. Bu dönem kayıtlarında özellikle İstanbul ve çevresinde fuhuş olaylarının fazla olduğunu ve önlem alınmaya çalışıldığını görmekteyiz. Fuhuş olaylarının ve fahişe olarak isimlendirilen kadınların fazla olduğu belgelerde sıkça ifade edilmekte, bu durumun önlenmesi için çözüm aranmaktadır. Dönemin siyasi ve toplumsal olayları, hayat şartları bu ve benzeri olayların oluşmasına sebep olduğu kanısını oluşturmaktadır[33].

Fuhuş olaylarını engellemek amacıyla, yapanlara çeşitli cezalar verilmesi caydırıcı bir uygulamadır. Bu cezaların içerisinde sürgün cezaları önemli bir yer tutmaktadır. Sürgün cezaları kadınlara uygulanırken erkeklere birkaç istisna dışında hapis veya ağırlaştırılmış hapis cezası uygulanmıştır.

Bu suçları işleyenlere yönelik verilen sürgün cezalarına birkaç örnek verecek olursak; İstanbul'da Hatice isimli kadının zımmi taifesinden Sirpa ve Gabriel ile hoş karşılanmayan davranışlarda bulundukları ve fi'l-i şenî'de bulunduklarını ahali tarafından bilindiğine dair şikâyette bulunulmuştur. Yapılan şikâyet üzerine Hatice isimli hatun yakalanıp İstanköy Adasına ıslah-ı nefs edinceye kadar sürgün edilmiştir[34] Yine İstanbul'da bulunan Kumkapulu Emine, Minokızı Hatice, İnce Dönti Hatice, Küçük Kavçulu Hafize, Gürüflüz, Nokta kızı ve Uzun Fatma isimli yedi hatunun fahişe ve kerhaneci oldukları tespit edilmiş, Bu kadınlar yakalanıp Bursa'ya sürgün edilmişlerdir. Bursa'da bulunan görevlilere bu kişilerin başka bir yere gitmelerine engel

[30] 20 Temmuz 1793-14 Aralık 1794 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No□lu A.DVNS.KLB.d/ s.57/B.211

[31] 22 Şubat 1793 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. 26 No□lu A.DVNS.KLB.d/ s.24/B.86.

[32] 9 Mayıs 1803 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. C.ZB./G.761.

[33] III. Selim Döneminde fuhşun önlenmesi amacıyla fahişe avratların yakalanıp sürgün ile cezalandırılmaları yönünde emir verilmiştir. 23 Temmuz 1791. H.H.11209.

[34] BOA, C.ZB.No.295, 27 Aralık 1793

olunmasına dair özellikle emir verilmiştir[35].

Bir başka belgede; "Kapan-ı Dakik civarında yaşayan Arapoğlu Hüseyin isimli şahıs hoş görülmeyen uygunsuz davranışlarda bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca Hüseyin'in hanımı Penbe ve kayınvalidesi Hatice isimli hatunların şeri'ata uygun olmayan fiil-i şenî davranışında bulundukları bildirilmiş, bu davranışlarda bulunan üç şahıs yakalanıp Limni Adası'na sürgün edilmiştir[36].

Bir diğer belgede; "Edirne Kapısı civarında bulunan Kadrioğlu Ahmed isimli şahıs, kapatması olan Fahişe Esma ile beraber Ahmed‟in hanesinde basılmış ve tutuklanmışlardır. Bu kişilerden Esma‟ya Kıbrıs Adası‟nda katle bedel sürgün cezası verilmiştir[37].

Bir başka belgede; İstanbul sakinlerinden Mehmed Arif isimli şahıs ile validesi Zeyneb, Hafize, Ayşe, Zeyyide, Nefise isimli hatunlar ile Tophaneli Şerife, Ayşe ve Hafize isimli hatunların fuhuş ve dolandırıcılık yaptıkları tespit edilmiştir. Bu kadınlar bir müddet zindanda hapsedilmiş, daha sonra ıslah-ı nefs etmeleri için Limni adasına sürgün edilmiştir. Bu suçlular içerisinde yalnız Ayşe isimli kadın iki ay yirmi günlük mahkumiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[38].

Bu belgelerin dışında yine birçok belge ve çok sayıda fahişenin varlığı belgelerden tespit edilmektedir. Bu fahişelerinde ıslah-ı nefs olmaları için sürgün cezasına çarptırıldığı görülmektedir. Burada çok sayıda örneğe yer vermemizin bir nedeni de ırz ve namus ile ilgili suçlarda kadınların tamamına yakınının sürgün cezası ile cezalandırıldığının görülmesidir. Sürgün edilen kadınlar ıslah olmaları halinde affedilip yeniden İstanbul'a gelmelerine izin verilmektedir.

Tespit ettiğimiz belgelerde fuhuş yapmalarından dolayı sürgün cezasına çarptırılanların ceza süreleri eşit değildir. Bu kişilerin ıslah olmaları halinde affedilmeleri ve serbest bırakılmalarının incelediğimiz belgelerden hareketle en az sürenin üç ay olduğunu tespit etmekteyiz. Yine incelediğimiz dönemde en uzun ceza süresinin dört yıl olduğunu tespit etmekteyiz. Bunun dışında yine bu suçlardan dolayı tespit etmiş olduğumuz üst ve alt zaman aralığının arasında birçok ceza süresi de mevcuttur.

Gayri Ahlaki Davranışlar ve Sarkıntılık

Irza ve namusa karşı işlenen suçlardan biri de toplumda namuslu kadınları belgelerdeki kullanılan ifade ile *gayrı edebane* rahatsız etmektir. Özellikle erkeklerin yapmış olduğu bu davranış toplum ve devlet tarafından olumsuz karşılanmış ve yapanlar cezalandırılmıştır.

İncelemiş olduğumuz dönem içerisinde bu tür davranışlarda bulunanlar yakalanmış ve genellikle de sürgün cezası ile cezalandırılmıştır. Bunun yanında bu tür suçlarda hapis cezası da uygulanmıştır.

"İstanbul'da Bostancıbaşı mahallesi sakinlerinden Muhammed isimli şahıs mahallede bulunan ehl-i 'ırz bir kadına musallat olup namusuna dokunma sevdasında olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine bu şahıs yakalanıp Midilli'ye sürgün edilmiştir." Yine aynı belgede; "Sultan Mehmed civarında Küçük Karaman'da Berber Seyyid Ahmed isimli şahıs bir sabiyi kandırıp hanesine götürmesinden dolayı Bozcaada'ya sürgün edilmiştir.[39]. Yine benzeri bir başka belgede; "Cağaloğlu'nda, Yeni Hamam karşısında bulunan Berber Mehmed, sarhoş olup bölgede bulunan sakinlerin evlatlarına karışıp kadınların namuslarına tasallut olmasından dolayı hakkında şikâyette bulunulmuştur. Berber Mehmed yakalanıp İnoz Adası'na sürgün edilmiştir[40].

Yine "İstanbul'da Besleme Libabe isimli hatunun namahrem kişiler ile ilişkisi olduğu ve

[35] 25 Şubat 1791-21 Temmuz 1795 tarihleri arasında cezalandırılmışlardır. 25 A.DVNS.KLB.d/s.25.B.86. BOA, C.ZB.376/B.1-2

[36] BOA; C.ZB.862.B.1 (25 Mayıs 1810)

[37] 23 Haziran 1811 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiGtir. C.ZB.995

[38] 10 Eylül 1791 tarihinde mahkum edilmişler. Bunlardan Ayşe isimli hatunun eşinin göndermiş olduğu arzuhalde, kendisinin ve çocuklarının perişan olduğunu ve bir daha bu tür davranışlarda bulunmayacağını bildirmesi üzerine 1 Aralık 1791 tarihinde yalnız Ayşe affedilip serbest bırakılmıştır. A.DVN.KLB./D.139/B.69

[39] 1 Temmuz 1792 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. H.H.12319.

[40] A.DVN.KLB./D.168/B.4. 4 Kasım 1801 tarihli belge.

insanları kandırdığına dair şikâyette bulunulmuştur. Yapılan şikâyet üzerine Kıbrıs-Lefkoşa'ya sürgün edilmiştir. Bu kadın üç yıl sonra affedilip serbest bırakılmıştır[41]."

Yine bir başka belgede; "İstanbul'da Canbaddiye mahallesinde yaşayan Divan-ı Hümayun çavuşlarından Hasan Çavuş şarap içip sarhoş bir halde eve gelmektedir. Evde sarhoş haliyle geceleri eşini dövdüğü, eşinin feryadına gelen komşularına öfkelenip sövüp saydığı ifade edilmiştir. Ayrıca bazı bayanlara tecavüz etmek kastıyla saldırdığı mahalle halkı tarafından bildirilmiş ve bu tür davranışlardan vazgeçmesi nasihat edilip uyarılmıştır. Fakat bu uyarıları dinlemeyip benzeri davranışları sürdürmesi üzerine yakalanmış ve Bursa'ya sürgün edilmiştir[42]."

Bir diğer belgede; "İstanbul'da İnadiye mahallesi ahalisinden Raşid isimli şahsın kendi halinde olmadığı ve eşiyle beraber evlerine fahişe ve ecnebiye götürüp şer'-i şerife aykırı harekette bulundukları, ayrıca içki içtikleri ve olumsuz davranışlarda bulunmayı adet edindikleri bildirilmiştir. Bunun üzerine Raşid ve eşi yakalanıp Limni Adası'na sürgün edilmiştir[43]."

İçki İmal Etmek ve İçmek

Osmanlı Devleti öncelikle dini sebepten, sonrasında toplumda ortaya çıkan sıkıntılardan dolayı içki içilmesine karşı çıkmaktadır. Kullananların toplumda huzursuzluklara sebep olması ve başkalarına zarar vermesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Belgelerde içki kullandığı bildirilen kişiler hakkında genellikle farklı suçlar da beraberinde ifade edilmektedir. İçki kullananların halka kötü davrandığı veya fuhuş olaylarına karıştığı yönünde bilgiler yer almaktadır.

Osmanlı Devleti içki içilmesinin Müslümanlara yasak olmasına karşın gayri müslim halkın içmesine izin verilmiştir. Gayri müslim halk devlet sınırları içerisinde içki üretmekte, satmakta ve tüketmektedir. Bunlara bu tür faaliyetlerin kendi aralarında olması şartı ile izin verilmiştir. Gerektiği takdirde farklı bölgelerden içki sağlanması için kolaylık sağlanmıştır. Bu durumda Osmanlı Devleti bu ticaretten dolayı vergi almıştır[44]. Gayri müslimlerin kendi aralarında olan içki satışının Müslümanlara yapılması ise yasaklanmış ve yapanların cezalandırılacağı bildirilmiştir[45].

Bu konuda belgelerden bir örnek verecek olursak: "Ocak-ı Amire'nin eski kul kethüdası olan Ömer isimli şahsın uzun süreden beri sarhoşluk ve keyif veren maddeler kullandığı ve müptela olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Ömer'in aciz ve akıl sağlığını yitirmiş olmasından dolayı İznikmid'e sürgün edilmiştir[46]."

Yine bir başka belgede; "Mey-gedelerde içki imali ve satışı yasaklanmasına rağmen Galata meyhanecilerinden Araboğlu Niyagi isimli zımmi emirlere uymamış gizlice içki imal edip satmıştır. Bu durumun ortaya çıkması üzerine Araboğlu Niyagi katle bedel Sisam Adası'na sürgün edilmiştir. Araboğlu Niyagi bir yıl bir ay yirmi altı günlük mahkûmiyetin sonunda serbest bırakılmıştır[47]."

Büyücülük ve sihirbazlık

Osmanlı Devleti'nde de, büyücülük ve benzeri faaliyetlerinin var olduğuna belgelerde rastlamaktayız. Toplumda huzursuzluğa sebebiyet vermesi, batıl davranışlar olarak kabul edilmesi ve İslam inancında yasak olmasından dolayı Osmanlı Devleti bu tür davranışları hoş

41 25 No'lu A.DVNS.KLB.d/s.83.B.361.

42 C.ZB.786. 26 Temmuz 1790 tarihli belge.

43 C.ZB.862/B.3. 15 Mayıs 1810 tarihli belge.

44 Bununla ilgili olarak gümrük eminine gönderilen fermanda; *"...Boğaziçinde vâki' iki köy re'âyâsının kendi nefsleriçün ta'sîr ve taktîr eyledikleri hamr-û 'arakdan mâ'adâ kendü kâr ve kisbleriçün hamr-û 'arak fürûht eyledikleri tashîh olanmağla ber-mûceb-i şurût re'âyâ-yı mesfûrenin kendi nefsleriçün ta'sîr ve taktîr eyledikleri hamr-û 'arakdan mâ'adâ fürûht eyledikleri hamr-û 'arak vesâ'ir envâ'i müskirâtın rüsûm-u zecriyeleri tahsîline ihtimâm ve dikkat eyleyesiz..."* D.BŞM.İGE./D.31/B.86.

45 İçkinin Müslümanlara yasaklanmasıyla ilgili olarak yazılan hatt-ı hümayun'da; *"...Ehl-i İslâmiye harâm olduğu nass-ı kat'i ile müsbet olub hamr-u 'arak ve müskirâtın külliyen men'-i ve def' ve ref'ine irâde-i 'aliyye hazret-i hilâfet penâhî ta'allikiyle ehl-i İslâm'a bu makûle memnû'âtı fürûhta cesaret edenlerin 'ahz ve habs ve te'dîbleriyle tenkîlleri esbâbını tahsîle da'ir..."* H.H.11209.

46 21 Nisan 1805 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. 31 No'lu A.DVNS.KLB.d/s.12/B.5.

47 23 Haziran 1791-19 Ağustos 1792 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 25 No'lu A.DVNS.KLB.d/s.49/B.201.

karşılamamıştır. Bu tür davranışların oluşmasını önlemek ve bu davranışları ortadan kaldırmak amacıyla da cezalandırma yoluna gitmiştir. Yazıcılık ve büyücük ile ilgili olarak incelemiş olduğumuz dönem içerisinde tespit edebildiğimiz belgelerde bu tür davranışlarda bulunanlara sürgün cezası uygulandığını tespit ettik.

İncelediğimiz dönemde yazıcılık, büyücülük ve benzeri davranışlar ile ilgili olarak; "İstanbul'da Yenikapı civarında bulunan çarşıda Yazıcı Hacı Mehmed ve Yusuf Çeşmesi civarında Yazıcı Abdullah isimli şahısların yazıcılık vesilesiyle sihirbazlık yapmayı adet edindikleri ve bu işi dükkânlarında yaptıkları bildirilmiştir. Bunun üzerine bu iki şahsın yakalanıp Bursa'ya sürgün edilmesi emredilmiştir[48]."

Yazıcılık ve büyücülük ile ilgili bir diğer belge ise; "Bursa'da kadılık görevinde bulunan Murad Efendizade Mehmed Arif Efendi ve Medine-i Münevvere kadısı Melik Paşazade Mir-Abdulkadir Efendilerin sihir ve büyü ile uğraştıkları bildirilmesi üzerine bu şahıslar yakalanıp Güzelhisar'a sürgün edilmiştir[49]."

Ticari suçlar

Osmanlı Devleti'nde ticari faaliyetlerde esnaf grupları öne çıkmaktadır. Esnaf gruplarının oluşması, faaliyetleri ve uğraştıkları alanlar devlet tarafından kanunlar ile belirlenmektedir. Belirlenen kanunlar ve kurallar dışında kişilere herhangi bir şekilde faaliyet alanına imkân verilmemekte ve engellenmektedir. Esnaf kollarının her birinin faaliyetlerinin kanunlar çerçevesinde belirlenmiş olmasından dolayı aksi davranışlar kabul edilmemektedir. Kanunlar ve kurallar dışında oluşabilecek durumlarda ise devlet, kişilere yaptırımlar uygulamaktadır. Bu uygulamaların içerisinde cezai yaptırımlar sıklıkla görülmektedir. İncelediğimiz dönemde uygulanan cezai yaptırımlar içerisinde karşımıza sürgün cezaları sıklıkla çıkmaktadır.

Esnaf ile ilgili sıkıntılar yapılan faaliyetlere göre değişmekle beraber ortak sıkıntılar da mevcuttur. Bu sıkıntıların başında devletin uygulamış olduğu narh sistemi gelmektedir[50]. Devlet, temel ihtiyaç maddelerine uygulanan narh veya fiyatların sabitlenmesi ile halkı koruyup, piyasayı kontrol altına almaya çalışmıştır. Fakat toplumda faaliyet gösteren esnaf grupları içerisinde, kanunlara aykırı hareket edip narha riayet etmeyenlerin olduğu da görülmüştür. Osmanlı Devleti bu tür davranışları kesinlikle kabul etmemiş, belirlenen fiyatları uygulamayanları ağır şekillerde cezalandırmıştır.

İncelediğimiz dönemde belirlenen narha uymayan kişilere çeşitli cezaların yanında idam cezası da uygulandığı bildirilmektedir[51]. Uygulanan farklı cezalar ile beraber çoğunlukla belgelerde sürgün cezaları karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde narha riayet etmeyenler ile ilgili olarak; "İstanbul'da bulunan Kasap Hacı Ali'nin yüksek fiyata et sattığı tespit edilmiştir. Ayrıca Hacı Ali'nin diğer kasapları da bu şekilde yüksek fiyattan et satmalarına cesaretlendirmesinden dolayı düzeni bozup halkı zarara uğrattığı ifade edilmiştir. Hacı Ali yapmış olduğu bu davranışlardan dolayı yakalanıp Bozcaada'ya sürgün edilmiştir[52]. Hacı Ali bir ay sekiz günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[53]."

Bir diğer belgede; "İstanbul'da haffaf esnafından İbrahim isimli şahsın elinde bulunan ayakkabıları belirlenen narh üzeri sattığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine İbrahim isimli şahıs

[48] 27 Aralık 1791 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. A.DVN.KLB./D.140/B.29.

[49] 10 Temmuz 1826 tarihinde meydana gelen bu olayda ceza süresi tespit edilememiştir. C.ADL.2002.

[50] Narh; bir mala uygulanan azami fiyattır. Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Ankara, 2010, s.223. Narh, fiyat dalgalanmalarından korunmak ve zararlı bir ihtikârı önlemek için devlet tarafından dikte ettirilen fiyatlardır. Mustafa ÖZTÜRK, "Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar", Şerafettin Turan'a Armağan, Antakya, 1996, s.227.

[51] İncelediğimiz döneme ait olan eserlerden Cabi Tarihi'nde aktarılan olayda; "Sadaret Kaymakamı Rüşdi Paşa çarşı ve pazarları denetlemek amacıyla çarşı gezisine çıkmıştır. Gezi esnasında İstanbul-Langa civarında bir manavın üzümü, konulan narhdan iki para fazlasıyla sattığını görmüş ve manavı idam ettirmiştir." Olayın geçtiği tarih 5 Kasım 1812'dir. Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi*, C.2, s.919.

[52] 25 Mayıs 1791 tarihinde cezalandırılmıştır. 25 No'lu A.DVNS.KLB.d/s.41/B.169.

[53] 3 Temmuz 1791 tarihinde Kasap Hacı Ali'nin evlat ve yakınlarının göndermiş oldukları arzuhalde Hacı Ali'nin ıslah olduğunu bildirmeleri üzerine Hacı Ali affedilip serbest bırakılmıştır. 25 No'lu A.DVNS.KLB.d/s.51/B.211.

yakalanmış ve Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Haffaf İbrahim bir ay on sekiz günlük sürgünün sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[54]."

Yine bir başka belgede; "İstanbul'da Koltukçu Hüseyin isimli şahsın çarşı ve pazarlarda kılıç ve benzeri malzeme satmakta olduğu bildirilmiştir. Fakat Koltukçu Hüseyin'in satmış olduğu kılıçları değerinin üzerinde fiyata sattığı ihbar edilmiştir. Bunun üzerine Koltukçu Hüseyin yakalanıp Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Koltukçu Hüseyin bir yıl altı ay on dört günlük sürgün sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[55]."

Farklı esnaf kollarıyla ilgili olarak karşımıza çıkan diğer sorun ise belirlenen kanunlar ve kurallara aykırı hareket etmektir. Esnafların farklı alanlarda faaliyet göstermesi, kanunların ve kuralların da faaliyetlerine uygun olarak şekillenmesini sağlamaktadır. Belirlenen kanun ve kuralların dışına çıkılması ise suç kabul edilmektedir. Bu tür davranışlarda bulunanların yakalanması halinde ise kişiler yapmış oldukları davranışlara uygun şekilde cezalandırılmaktadır. Uygulanan cezalar ise istisnai haller dışında sürgün cezası olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelediğimiz dönemde meydana gelen olaylara baktığımızda; "Bandırma ve civarında vergi olarak toplanması gereken ve rayiç bedeli belirlenerek satın alınması emredilen hububatın toplanıp İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. İksafil Karyesi mültezimi olan Bandırma sakinlerinden Hacı Ahmed isimli şahsın hissesine altı yüz keyl rayiç hınta isabet etmiştir. Hacı Ahmed'in ihtikâr olduğu ve elinde bulunan zahiresini Bandırma İskelesi'ne gönderip sattığı bildirilmiştir. Ayrıca bölgede düşük fiyat ile zahire topladığı ve topladığı zahireyi yüksek fiyat ile sattığı tespit edilmiştir. Hacı Ahmed bu davranışlarından dolayı yakalanıp Bursa'ya sürgün edilmiştir. Hacı Ahmed bir ay on üç günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[56]."

Yine bir başka belgede; "Üsküdar terzilerinden olan Karabet isimli zımminin kesilmesi yasaklanan esvabı gizli yerlerde kestiği ve hanesinde imal ettiği tespit edilmiştir. Bu durumun terzi esnafı arasında huzursuzluğa sebep olması üzerine şikâyette bulunulmuştur. Bunun üzerine Terzi Karabet yakalanıp Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Terzi Karabet bir ay on üç günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[57]."

Görevi Kötüye Kullanmak

Osmanlı Devleti merkeze bağlı bir yönetim şekline sahiptir. Padişah, ülke yönetiminde ve her konuda tek söz sahibidir ve onun emirlerine riayet edilmesi gerekmektedir. Ülke sınırlarının geniş olması ve merkez dışında kalan yerlerde düzenin sağlanması amacıyla padişah adına bölgeyi idare edecek görevliler atanmaktadır. Atanan görevliler görevlendirildiği bölgelerde kanun ve kurallar çerçevesinde bölgede hizmet etmekte ve verilen emirleri yerine getirmektedirler.

Fakat dönemin sorunları ve şartları oluşturulan bu düzeni aksatmış ve yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Merkez tarafından atanan kişiler devletin genel sorunlarını fırsat bilmiş ve kanunlara ve emirlere aykırı davranışlarda bulunmaya başlamıştır. Kanunsuz davranışları tespit edilen görevliler hakkında şikâyetler olması halinde, bu kişiler hakkında soruşturma açılmıştır. Eğer soruşturma sonunda görevlilerin suçlu olduğu tespit edilirse bu kişiler cezalandırılmıştır. Uygulanan cezalandırmalarda çeşitlilik olmak ile beraber sürgün cezaları çoğunlukla yer almaktadır.

İncelemiş olduğumuz dönem içerisinde görevlilerin kanunsuz davranışlarıyla ilgili çok sayıda belgeye rastlamaktayız. Bu belgelere örnek olarak; "İstanbul'da Yeniçeri Ağası olan İsmail

[54] 22 Nisan 1793–10 Haziran 1793 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. Haffaf İbrahim ıslah olduğunu bildirip bir daha ayakkabıları narh üzeri satmayacağını taahhüt etmesi üzerine affedilip serbest bırakılmıştır. A.DVN.KLB./D.145/B.61.

[55] 30 Haziran 1793–13 Ocak 1795 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No'lu A.DVNS.KLB.d/s.64/B.233.

[56] 20 Ekim 1810–12 Ocak 1811 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. Hacı Ahmed'in eşinin göndermiş olduğu arzuhalde eşine iftirada bulunulduğu ve kendisinin ve evlatlarının perişan olduğu bildirilmiştir. Bandırma'dan yüklüce zehayir temin edip İstanbul'a göndermesi şartıyla affedilip serbest bırakılmıştır. A.DVN.KLB./D.178/B.34.

[57] 1 Haziran 1793–13 Temmuz 1793 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. Terzi Karabet'in göndermiş olduğu arzuhalde durumunun kötü olduğu ve bir daha bu tür davranışlarda bulunmayacağını bildirip affını istemiştir. Terzi Karabet affedilip serbest bırakılmıştır. A.DVN.KLB./D.146/B.15.

isimli şahsın kendi halinde olmadığı, huzur bozucu davranışlarda bulunduğu ve bu şekilde kendisine çıkar sağladığı bildirilmiştir. Bu şahıs son olarak çeşitli yeni ayakkabılara ve levazımına verilen narh-ı cariyeye ve yürürlükte olan kurallara uymadığı tespit edilmiştir. Ayrıca kanunsuz davranışlarda bulunanları koruyup halka haksızlık yapılmasına göz yummuştur. Yapılanlara ve mevcut düzenin bozulmasına göz yummaya cesaret etmesinden dolayı bu şahıs yakalanıp Bursa'ya sürgün edilmiştir[58]. İsmail iki ay on altı günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[59]."

Bir diğer belgede; "Şehirköy naibi Abdulrezzak kendi halinde olmadığı ve hoş karşılanmayan davranışlar gösterdiği bildirilmiştir. Ayrıca Abdulrezzak verilen emirlerin dışında memleket mesarifi ve defteri için Şehirköy ahalisinden on bir bin kuruş toplayarak halka zülüm etmiştir. Naib Abdulrezzak'ın topladığı paranın kendisinden alınması, görevine son verilmesi ve Sakız Adası'na sürgün edilmesi emredilmiştir. Abdulrezzak iki aylık mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[60]."

Yine 1790 yılında; "Köprülü Kazası naibi olan Lütfullah Efendi hakkında kaza halkı şikâyette bulunmuştur. Yapılan şikâyette Lütfullah Efendi ve etrafında bulunan kişiler kanunlara riayet etmediği ve hoş karşılanmayan davranışlarda bulunduklarını bildirmişlerdir. Ayrıca halka baskı yapıp korkmalarına sebep oldukları, böylelikle zulüm ve baskılarını artırdıklarını bildirip durumlarının kötü olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Lütfullah Efendi yakalanıp Limni Adası'na sürgün edilmiştir. Lütfullah Efendi sekiz aylık mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[61]." Sürgünden dönen Lütfullah Efendi beş yıl sonra bu kez de güherçile imalini engellemesinden dolayı tekrar Limni adasına sürgün edilmiştir. Bu durum sürgün cezasının caydırıcı bir özelliği olmadığına dair örnek olarak değerlendirilebilir[62].

Yine bir başka belgede; "Mihalic Kazası ahalisinin yapmış olduğu şikâyette, Mihaliç Mukataası Naibi Ateşizade Ahmed isimli şahsın görev yaptığı altı ay süresince Panakruzoğlu Haşim ile beraber kanunlara aykırı davrandıkları yönünde şikâyette bulunulmuştur. Ayrıca bu şahıslar, kanunlara aykırı olarak halktan otuz beş kise akçe topladıkları ifade edilmiştir. Yapılan şikâyet üzerine Ahmed ve Haşim'in Gelibolu'ya sürgün edilmesi emredilmiştir. Ahmed ve Haşim beş ay yirmi üç günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[63]."

Sürgün yerleri

Osmanlı Devleti kalebentlik cezası verdiği suçluları genellikle içerisinde kalelerin bulunduğu adalara gönderirken sürgün cezasına çarptırılan suçluları için bu durumu fazla göz önüne almamıştır. Aşağıdaki tablolarda görüleceği üzere sürgün yerleri içerisinde adalar olduğu gibi diğer yerleşim birimleri de bulunmaktadır.

Tablo 1: 1792 Yılında Uygulanan Sürgün Yerleri ve Sürgün Edilen Kişi Sayısı[64]

Bozcaada	43	Nifşa	1
Limni Adası	22	Selvi	1
Kıbrıs Adası	12	İnebolu	1
Midilli Adası	12	Biga	1
Magosa (Kıbrıs)	10	Çorum	1
Rodos Adası	9	Kangırı	1

58 24 Mart 1793 tarihinde cezalandırılmıştır. 26 No'lu A.DVNS. KLB.d/s.30/B.109.

59 10 Haziran 1793 tarihinde kardeşinin göndermiş olduğu arzuhalde İsmail'in durumunun kötü olduğu ve ıslah-ı nefs eylediği bildirilmiştir. Bu durum üzerine İsmail affedilip serbest bırakılmıştır. 26 No'lu A.DVNS. KLB.d/s.54/B.196.

60 1 Haziran 1793–1 Ağustos 1793 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No'lu A.DVNS.KLB.d/ s.49/B.180.

61 6 Şubat 1790–10 Ekim 1790 tarihleri arasında cezalandırılmıştır.

62 BOA, C.ADL. G.1227.

63 14 Mart 1793–7 Eylül 1793 tarihleri arasında cezalandırılmıştır. 26 No'lu A.DVNS.KLB.d/s.28/B.101.

64 Suha Oğuz Baytimur; Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791/1808) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2011, s.159

Bursa	5	Sekpodoz Adası	1
Dimetoka	4	Eğridere	1
Eğriboz	3	Van	1
Gelibolu	3	Bayburt	1
İstanköy	3	Amasra	1
Samsun	2	Niğde	1
Sinop	2	İbrailiye	1
Adana	2	Ereyli-i Karaman	1
Tekfurdağı	2	Filibe	1
Lefkoşa (Kıbrıs)	2	Platamone (Limni)	1
İzmir	2	Trapoliçe	1
Kastamonu	2	Sakız Adası	1
Resmo Adası	2	Kars	1
Kavala	2	Haleb	1
Selanik	1	İnebahtı	1
Ankara	1	İnoz	1
Zin Mevhub Kalesi (Suriye)	1	**Toplam**	**169**

Tablo 2: 1826-1833 Yılları arasında Uygulanan Sürgün Yerleri ve Sürgün Edilen Kişi Sayısı[65]

Bozcaada	82	Tokat	13
Bursa	76	Sofya	12
Kütahya	74	Amasya	11
Kala-Sultaniye/Çanakkale	53	Balıkesir	11
Bolu	52	Edirne	11
Dimetoka	47	Köstence	11
Ankara	45	Silistre	11
Kayseri	37	Tekfur Dağı-Tekirdağ	11
Kastamonu	32	Seddü'l-bahir	10
İnoz	30	Isparta	9
Sivas	31	Manisa	9
Gelibolu	27	Vidin	9
Konya	25	Güzelhisar	8
Gölpazarı	24	Kum Kale	7
Kengiri	24	Tatarpazarı	7
Keşan	23	Tiran	7
Midilli	23	Tire	7
Karahisar-ı Sahib	21	Hadim	6
Yergöğü	16	Manastır	6
Maçin	15	Niğbolu	6
Filibe	14	Varna	6
Malkara	13	Yanbolu	6
Hırsova	13	Diğerleri	65
Mihaliç	13	**Toplam**	**1069**

Affedilmek (Itlak) Sürgünün Son Bulması

[65] Sibel Kavaklı; 929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, s.618

Osmanlı Devleti içerisinde suç teşkil eden davranışlarda bulunan kişilerin bir kısmı sürgün cezasına çarptırılmıştır. Verilen sürgün cezaları toplum içerisinde huzur bozucu davranışların ve benzeri davranışların oluşmasını engellemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu cezalar, suçlu bulunup mahkûm edilen kişilerin yapmış oldukları davranışları yeniden yapmalarını önlemek ve ıslah edilmelerini amaçlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu idam dışındaki cezalar suçluların ıslah edilmesini hedeflemektedir. Nitekim uygulanan sürgün cezaları da ıslah amacı gütmektedir. Sürgün cezaları ile suçluların ıslah edilmeleri, yeniden topluma kazandırılması amaçlanmaktadır. Böylelikle ıslah edilen suçlular topluma yeniden kazandırılmakta ve toplum içerisinde birlikte yeniden yaşamaları sağlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda kanun ve kurallara aykırı ve toplum huzurunu bozucu davranışlar gösteren kişiler yakalanıp yargılama sonunda ıslah edilmeleri amacıyla cezalandırılmaktadır.

Belgelerde mahkûmun sürgün cezası almış olduğu belirtilmektedir. Yine mahkûmun almış olduğu cezayı çekeceği yer söylenmekte fakat verilen cezanın süresine yer verilmemektedir. Bunun yerine mahkûmun cezalandırıldığı yerden ikinci bir emre kadar serbest bırakılmamaları emredilmektedir. Belgelerde bu durum; "… *imdi sen ki sekbânbaşı mûma-ileyhümasın bâlâda mezkûrü'l-esamî altı nefer mesfûranı Midillü Ceziresine nefy ve iclâya mübâderet eyleyesin ve siz ki mevlâna ve nâzır mûma-ileyhümâsız ve altı nefer mesfûrân sekbânbaşı-i mûmaileyh tarafından irsâl olunmalarıyla vusûllerinde cezire-i mezbûrede menfiyen meks ve ikâmet itdirüb hatve-i vâhide mahal-i* âhere *tecâvüzlerine irâet-i ruhsatdan mübâ'edet ve* ***bilâ emr-i*** şerîf ıtlâk *ve bir takrîble firâr ve tehâşi ve mücânebet ve vusûl ve menfiyen ikâmet itdirildiklerini nâtık…"* şeklinde ikinci bir emre kadar sürgünde kalacağı ifade edilmektedir[66].

Mahkemede ceza sürelerinin belirlenmemesinde en önemli etken mahkûmun belirlenen zaman aralığını tüketmesi yerine ucu açık olan bir zaman zarfında davranışlarının düzeltmesidir. Böylelikle mahkûm affedilip serbest bırakılması için yapmış olduğu olumsuz davranışları bir an evvel bırakıp iyi hal göstermek zorundadır. Mahkûm iyi hal göstermesi halinde yeniden topluma kazandırılmakta ve özgür bir şekilde hayatını devam ettirmektedir. Aksi takdirde mahkûm edilen kişilerin yapmış olduğu olumsuz davranışları bir daha yapmayacağı kanaati oluşmaması halinde cezalandırıldığı yerde kalmaya devam etmek zorundadırlar.

Verilen cezalar, kişilerin devlete veya topluma karşı yapmış oldukları şeylerden, suç teşkil eden davranışlardan arınmalarını ve bir daha yapmamalarını amaçlanmaktadır. İdam cezası dışında verilen cezalarda mahkûmların kurtulma şansı her zaman mevcuttur. Devlet düzenini zedeleyen ve toplum huzurunu bozan davranışlarda bulunan kişiler cezalandırılıp mahkûm edilmektedir. Mahkûm edilen kişiler ıslah olduklarını ve benzer davranışlarda bulunmayacaklarını merkeze bildirmektedir. Merkezde mahkûmun ıslah olduğuna dair kanaatinin oluşması durumunda mahkûmlar yeniden topluma kazandırılmıştır. Bu durum devlet içerisinde herhangi bir suça karışıp cezaya mahkûm edilen kişilerin olumlu davranış sergilemeleri halinde affedilme imkânının sürekli olarak mevcut olduğunu göstermektedir.

Osmanlı ceza sisteminde mahkûmların suçlarının affedilip, serbest bırakılmaları padişahın onayı ile gerçekleşmektedir. Mahkûmu affedip serbest bırakması için, padişah'ın nezdinde mahkûmun ıslah olduğuna dair kanaatin oluşması gerekmektedir. Bundan dolayı hapis veya sürgün cezasına mahkûm edilen kişiler, ıslah olduklarına dair padişaha arzuhal göndermekte, durumu hakkında bilgi verip, ıslah olduğunu bildirmekte ve af dileyip serbest bırakılmayı istemektedir. Mahkûmun göndermiş olduğu arzuhal merkezde incelenmekte ve padişahın onayına sunulmaktaydı. Padişahın nezdinde mahkûmun ıslah olduğuna dair kanaatin oluşması halinde, padişahın izniyle mahkûm affedilip serbest bırakılmaktaydı.

Ayrıca mahkûm yerine, cezalandırıldığı bölgede bulunan idareciler veya hapishanedeki görevlilerde mahkûmun iyi halini merkeze bildirip, onun serbest bırakılmasını isteyebilmekteydi. Bu durumda mahkûm edilen kişinin iyi hali, tutum ve davranışları görevli memurlar tarafından

[66] A.DVN.KLB./D.139/B.8.

merkeze bildirilmekte ve yine padişahın onayı ile mahkûm affedilip serbest bırakılmaktadır.

Mahkûm hakkında yapılan suçlamaların asılsız olması halinde, bizzat kendisi Divan-ı Hümayuna başvurarak suçsuz olduğunu bildirmekte ve serbest bırakılmayı talep edebilmektedir. Böyle bir durumda mahkûm Divan-ı Hümayuna arzuhalle başvurmakta ve kendisi hakkında yapılan suçlamaların asılsız olduğunu bildirmektedir. Bu durumda Divan'da görevli bulunan kişiler tarafından mahkûmun arzuhali ele alınıp değerlendirilmektedir. Yapılan değerlendirme sonucunda mahkûm hakkında yeniden tahkikat yapılmakta ve suçlamaların doğruluğu araştırılmaktadır. Yapılan tahkikat sonucunda mahkûm edilen kişinin suçsuz olduğunun anlaşılması halinde affedilip serbest bırakılmaktadır.

Mahkûmun kendi başvurusu ile ilgili olarak tespit etmiş olduğumuz belgelerden; *"Silistre Kazası'nda ocak turnacılarından el-Hac Hasan ve Genç Abdiş isimli şahıslar hakkında şikâyette bulunulmuştur. Yapılan şikâyette bu şahısların yanlarına topladıkları adamlar ile halka kötülük ettikleri ve bölgenin huzurunu bozdukları bildirilmiştir. Bunun üzerine el-Hac Hasan ve Genç Abdiş isimli şahıslar yakalanıp* İnoz *Kalesine hapsedilmişlerdir. Fakat daha sonra el-Hac Hasan ve Genç Abdiş* göndermiş oldukları arzuhallerinde kendileri hakkında yapılan şikâyetlerin doğru olmadığı ve bu tür davranışlarda bulunmadıklarını bildirip halkın kendilerinden hoşnut olduğunu belirtmişlerdir. Bunun üzerine yapılan tahkikat sonucunda bu kişilerin beyanlarının doğru olduğu ve suçsuz olduklarının tespit edilmesi üzerine kırk günlük mahkûmiyet sonunda serbest bırakılmışlardır[67]*."* Bir başka belgede benzer bir durum ise; *"Kırk kiliseye bağlı Kızılağaç Yenice isimli karyede Naib olan Ömer Efendi'nin halktan alınan vergilerin bir kısmını kendi çıkarı için kullandığına dair şikâyette bulunulmuştur. Şikâyet üzerine Ömer Efendi ve kendisine yardımcı olan gayri müslim olan bir şahıs ıslah oluncaya kadar Seddülbahir Kalesine sürgün edilmiştir[68]. Ömer Efendi göndermiş olduğu arzuhalde yapılan suçlamaların asılsız ve iftira olduğunu bildirmiş ve bunun sebebi olarak da şikâyet eden kişilerin çıkarıyla ters düşmesini göstermiştir. Sonuç olarak kendisinin affedilip serbest bırakılmasını istemiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda halka karışmaması şartıyla Ömer Efendi ve yanında bulunan zımmi otuz dört günlük mahkûmiyet sonunda affedilip serbest bırakılmıştır[69]."* Mahkûmların asılsız ve yalan suçlamalar ile mahkûm edildiğine ve daha sonra serbest bırakıldığına dair çok sayıda belgeye rastlanmaktadır.

Sürgün cezasına çarptırılan kişilerin, sürgün bölgelerinde zorunlu olarak bir süre kaldıktan sonra, merkeze gönderdikleri arzuhallerle affedilmelerini istemektedir. Fakat belgelerden mahkumların bir kısmının affedilmelerine dair her hangi bir belgeye rastlanmamaktadır. Bu durumun iki nedeni olduğunu düşünmekteyiz. Bunların ilki, sürgün cezası alan kişilerin, sürgüne gönderildikleri bölgede hayatlarını kaybetmeleridir. Bir diğer nedeni ise, mahkumların sürgüne gönderildikleri bölgelerde hayatlarını devam ettirmesidir. Böylelikle, mahkumların affedilmelerine dair herhangi bir arzuhal göndermelerine gerek kalmamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Kal'abend Defterleri

25, 26, 31 numaralı defterler.

Kal'abend Dosyaları

139, 140, 144, 145, 146, 164, 168, 178 numaralı dosyalar.

Hatt-ı Hümayun

67 26 Nolu A.DVNS.KLB.d./s.60.B.219.

68 A.DVN.KLB./D.140/B.21.

69 A.DVN.KLB./D.140/B.26.

3389, 11209, 12319, 15527,

Cevdet Tasnifi;

Cevdet Adliye

1227, 2002

Cevdet Zaptiye

74, 75, 295, 376/B.1-2, 761, 786, 862.B.1, 995,

2. Tetkik Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmet; Osmanlı Kanunnameleri, C.1-9, İstanbul, 1990.

AKSIN, Ahmet; 19. Yüzyılda Harput, Elazığ, 1999.

AKSIN, Ahmet; 218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1990.

AKSIN, Ahmet, BAYTİMUR, Suha Oğuz; 25 Numaralı Kal'abend Defterinin Tanıtımı ve Kal'abend Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarihi Bakımından Önemi, 15. TTK. C.4, 1.Kısım, Ankara, 2011.

BAYTİMUR, Suha Oğuz; Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün cezaları (1791-1808), Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2011.

CABİ ÖMER Efendi; Cabi Tarihi, (Çeviren; Mehmet Ali Beyhan), C.1, Ankara, 2003.

DAŞÇIOĞLU, Kemal; İskan, Suç ve Ceza Osmanlıda Sürgün, İstanbul, 2007.

DEMİRTAŞ, Mehmet; Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza, Ankara, 2010.

KARATAŞ, Ali İhsan; Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18.-19. Asırlar), İstanbul, 2009.

KAVAKLI, Sibel; 929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2005.

KILIÇ, Ömer; 4 Numaralı Nefy ve Itlak Defterı›'nı›n Transkrı›psı›yonu ve Değerlendı›rı›lmesı›, Ercı›yes **Ün**ı›versı›tesı› Sosyal Bı›lı›mler Enstı›tüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010

ÖZTÜRK, Mustafa, "Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar", Şerafettin Turana Armağan, Antakya, 1996.

ŞEMSEDDİN SAMİ, Kamusu Türki, (Tıpkı Basım), İstanbul, 2009.

Zorunlu Göç: Köleler

Doç. Dr. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI
Balıkesir Üniversitesi / Balıkesir

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKKAYA
Adnan Menderes Üniversitesi / Aydın

En kısa şekliyle insanın coğrafi olarak mekan değiştirmesi şeklinde tanımlanabilen göçün ekonomik, siyasi, sosyal ve sebepleri vardır[1]. Buradan anlaşılacağı üzere göç denildiğinde karşımıza mutlak bir mekan değişikliğinin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu hareket kişisel nedenlerle bireysel olabildiği gibi zorunluluk hallerinde küçük gruplardan kitlelere varana kadar birçok kişinin yer değiştirmesi ile sonuçlanabilmektedir. Tarih boyunca dini ve kültürel baskılar, ekonomik nedenler göçün yapısını ve göçe katılan insanların sayısını belirleyen en önemli olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenlere savaşları, iskan ve sürgünleri eklediğimizde dünyanın bir çok bölgesinin, devletinin göçlerle nüfus yapısının değiştiğini, değiştirildiğini görmemiz mümkündür. Tarihte buna dair birçok olay cereyan etmiştir. Bunlardan birisi kavimler göçüdür. Asya'dan Avrupa'ya başlayan büyük göç o zaman bilinen dünyanın demografik yapısını günümüze kadar etkileri sürecek şekilde değiştirmiştir[2]. Kavimler göçünden yüzyıllar sonra Türkler Orta Asya'dan göç ederek bu defa Anadolu'yu vatan yapmışlardır[3]. Dünya tarihini değiştiren bir başka göç keşfedilen Amerika kıtasına yapılan göçtür. Avrupa'nın göç ettiği, hatta Afrika'dan Amerika'ya gerçekleştirilen köle göçü ile dünya eski dünya olmaktan çıkmış ve bugünkü siyasal olayların alt yapısını oluşturmuştur. Böylece Amerika kıtasının sadece demografik yapısı değişmemiştir, aynı zamanda Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri köle emeği ile yükselmiştir.

Tam da bu noktada göç insanların hayatlarını doğdukları, ya da büyüdükleri, ya da ait oldukları mekânlardan bir başka mekâna hayatının sonraki evresinin tamamını ya da bir kısmını geçirmek üzere gitmeleri şeklinde değerlendirilmelidir. O zaman göç zaman sınırlaması dışında tutulmamalıdır. İnsanlar ister geri dönmemek üzere olsun, isterse bir süre sonra geri dönmek üzere olsun bir şekilde mekânlarını değiştirmeleriyle göç etmiş olmaktadırlar. Göçün çok çeşitli sebepleri var olmakla birlikte o sebepler içinde kişiyi etkileyen en önemli olguların başında zorunluluk gelmektedir[4]. İster ekonomik zorunluluk

[1] Göç kuramları için bakınız: Savaş Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, Muğla 2006, s. 67-91; Zaten Türk Dil kurumu göçü tanımlarken bu olgular üzerinde durmaktadır. Buna göre göç, ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret olarak tanımlamıştır (www.tdk.gov.tr)

[2] Kavimler göçü için bakınız: Akdes Nimet Kurat, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve *Devletleri,* Ankara 1972, s. 12-23; David Nicolle, *Attila ve Göçer Kavimler*, Çev: Levent Cinemre, İstanbul 2011 (Kütüphaneden bak); Salim Koca, "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları", *Türkler*, I, Ankara 2002, 651-663.

[3] Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkle*r, VI, Ankara 2002, s. 177-193; Mükrimin Halil Yınanç, "Anadolu'nun Fethi", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 194-202; İlhan şahin, "Anadolu'nun İskanı ve Türkleşmesi", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 246-259; Osman Çetin, "İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi", *Türkler,* VI, Ankara 2002, s. 269-268.

[4] Çünkü her göç hareketi geri dönülmeyecek bir süreyi, yaşamın tamamını kapsamamaktadır. Devamlı ya da geçici göç bu kapsamdadır. Yine illegal göç, transit göç, aşamalı-aşamasız göç, zincirleme göçler vardır. Hatta amaçları bakımından çalışma, sığınma göçü olarak göçün bir başka çeşidi üzerinde durulmaktadır. Abdurrahman Yılmaz, "Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri Ve Etkileri", *Turkish Studies,* IX/2, (Kış 2014), s. 1686; Geçmişte göç olayları umumiyetle kıtlık, savaş, iklim koşulları gibi nedenlerden meydana gelirken zaman değişmiş ve bu nedenlerin yerini sanayileşme, eğitim, din, kültür gibi nedenler almıştır. Buket Akıncı- Ahmet Nergiz-Ercan Gedik, "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", *Göç Araştırmaları Dergisi*, I/2, (Temmuz-Aralık 2015), s. 60-61; Böylelikle göçün isteğe bağlı göç, zoraki göç, devamlı ya da geçici göç, transit göç, illegal göç, aşamalı-aşamasız göç, zincirleme göç gibi birçok türünden söz etmek mümkün hale

olsun, isterse siyasi zorunluluk olsun bu evrede göç eden insanların kaderlerinin ve geleceklerinin değişmesi kişilerin kendi kararlarının dışında meydana gelmektedir. O insanlar kendilerinin ve çocuklarının geleceklerini şekillendirmede söz sahibi olamamaktadır. Sürgün de bu olgulardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözlük anlamı olarak toplumda bir kimsenin veya bir zümrenin yaşadığı yerden ceza veya iskan maksatlı uzaklaştırılması, bir başka yere gönderilmesidir. Yani sürgün işkence, şiddet, zulüm nedeniyle, bir bölgede istenmeyen kişilerin, cezai biçimde memleketlerinden, bulundukları bölgeden uzaklaştırılması, başka mekânlara gönderilmesi, ya da götürülmesidir[5]. Temelinde mekân değişikliği olması bu olayı göç kapsamı içerisine sokmakla birlikte hangi nedenle olursa olsun bireysel ya da topluluk olsun istek dışı zorla yaptırılan bir mekân değişikliğidir. 1864 sonrası yaşanan Çerkes göçü[6] ve Balkanların[7] kaybından sonra Anadolu'ya yapılan göçler sürgün kapsamında değerlendirilmelidir[8]. İşte kölelerin bir mekândan alınarak başka mekânlara götürülmesi de isteğe bağlı göçün dışında bir olgu olmakla birlikte sürgün içinde değerlendirilmeli midir sorusunu sormamıza neden olmaktadır. Her iki tarifin içinde yer alan temel kavram ve olgulara uymaktadır. Mekân değişikliği vardır. İstek dışı, kendi iradesi dışında, zorla ve başkasının kararıyla bir yer değiştirme söz konudur. Bu insanlar yaşadıkları mekânlardan bir daha geri dönememe düşüncesi ile mallarını ve mülklerini bırakmak zorunda bırakılmışlardır[9]. Hatta bu kişiler ailelerinden ayrılmakta, bir daha anne-baba, varsa kardeşlerini ve hatta çoluk çocuklarını görememe durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu manada kölelik sürgünden farklı bir durum arz etmektedir. Çünkü sürgünde insanlar genellikle aileleri birlikte göç etmek durumundadırlar. İşte buradan hareketle kölelik olgusu içerisinde yer alan bu yer değiştirme eylemini zorunlu göç kavramı ile ifade etmek gerektiğini düşünüyorum.

Esaret olan kölelik hiçbir insanın istemeyeceği bir olgudur. Çünkü kendi kendine karar verme özgürlüğünden yoksun, alınıp satılabilen bir meta olarak kabul edilir. Hukuk onu konuşan mal, yani mal-ı natık[10] olarak tanımlar. Alınıp satılması itibariyle bir ticari sözleşmeye konu olabilmekte, miras bırakılabilmektedir. Kazandığı her şey sahibine ait kabul edilmektedir[11]. Bu itibarla başta İstanbul olmak üzere alınıp satıldıkları bir pazarları[12], bu işle geçimini sağlayan bir esnaf grubu bulunmaktadır. Bu esnaf grubuna esirci taifesi denilmektedir[13]. Diğer bütün esnaf gruplarında olduğu gibi kethüdaları, eminleri

gelmektedir. Bu neviden göçlerin en önemlilerinden bir tanesi köyden kente göçtür. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de toplumsal değişimi sağlamıştır. Bakınız: Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, Çev: Abdulkerim Sönmez, İstanbul 2003.

5 Talip Türcan, "Sürgün", *DİA*, XXXVIII/2010, s. 164.

6 Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç neticesinde özellikle Kırım ve kuzey Kafkasya'nın demografik yapısı değişmiştir. Bakınız. Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri, Ankara 1997; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri: 1878-1908: Tatarlar,* Çerkezler, *Abhazlar, Gürcüler, Ahıskalılar, Dağıstanlılar,* Çeçenler Diğerleri, Trabzon 1996; Yaşar Bağ, Çerkeslerin Dünü Bugünü, Ankara 2001.

7 93 Harbi, Balkan savaşları ve I. Dünya savaşından sonra yaşananlar nedeniyle Balkan Yarımadası'ndan Anadolu'ya milyonlarca Türk göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu göç Kırım ve Kafkasya'da olduğu gibi Balkan Yarımadası'nın da demografik yapısını değiştirmiş, bugünkü haline zemin hazırlamıştır. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, 1877-1890*; Ankara 1994, Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk Göçleri: 1912-1913*, Ankara 1995; Rumeli'den Türk Göçleri: Belgeler, Haz: Bilal N. Şimşir, Ankara 1989; Şemsettin Seyhan, Kırım'dan Bursa'ya Göç Eden Muhacirler ve Yerleşme Problemleri (1853-1914), Bursa 2015.

8 Bu göç süreci Anadolu'nun demografik yapısını değiştirmiş ve bugünkü halini almasını sağlamıştır. Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, Çev: Abdulkerim Sönmez, İstanbul 2003, s. 92.

9 Sema Erder, İstanbul Bir Kervansaray (mı?), Göç Yazıları, İstanbul 2015, s. 35.

10 Nâtık söyleyen, konuşan, düşünen, bildiren demektir. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58650bdba326a9.18002663

11 M. Akif Aydın- Muhammed Hamidullah, "Köle", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 237, 239;

12 Osmanlı Devleti'nde en büyük esir pazarı İstanbul'da idi. Aslında bir han olan yapı köle alıp satılmasından dolayı kaynaklarda pazar olarak adlandırılmıştır. 19. yüzyılın başlarında 54 odalı olan hanın 8 odası viran olduğu için kullanılmamakta idi. BOA. *C.ZB.,* nr. 10/ 465, 3 Muharrem 1220; Ayrıca ülkenin başka yerlerinde esir pazarları bulunmaktaydı Mesela Bursa'da ve Halep'te esir pazarı vardı. Halep esir pazarı, BOA. İE.DH., nr. 17/598; Bursa esir pazarı yasaknamesi için bakınız: Bursa Esir Pazarı Yasaknamesi için Bakınız: Ahmet Akgündüz, *Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: II. Bâyezid Kanunnâmeleri*, II, İstanbul 1990, s. 235.

13 Köle ticaretinin yapan kişilere esirci adı verilmekteydi. Ticaretin metaı insan olunca esircilerin nizamına ayrı bir dikkat edilmesi zorunluluğu doğmaktaydı. Esir Pazarı'nın nizamına dair bakınız: BOA. *MAD*. nr. 10349, s. 14-17; *C.ZB.,* nr. 10/ 465, 3 Muharrem 1220; Evliya çelebi esir esnafının sayısını 2.000 olarak vermektedir. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi İle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, I/2, Haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2003, s. 544; 1640 tarihli narh defterinde kadın ve erkek esirci sayısı yüzden fazladır denilmektedir. *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Haz*:

ve nizamları vardır[14]. Böyle bir hukuka tabi kişilerin bir yerden bir yere götürülmesi hem bireysel göç sayılarının çok olması durumunda ise kitlesel göç olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela Amerika'nın keşfinden sonra tarımsal üretim bakımından değerinin anlaşılması ile birlikte ortaya çıkan işgücü yeni keşfedilen sahranın güneyindeki Orta ve Güney Afrika'nın kara insanı ile karşılanmaya başlanmıştır. 16. yüzyılın sonlarında başlayan Afrika köle ticareti, diğer adıyla Atlantik köle ticareti sonucunda en iyimser ifadeyle 10 milyon insanın göçü ile sonuçlanmıştır[15]. Bazı araştırmacılar bu sayıyı 13 milyona kadar çıkarmaktadır[16]. Bunu kitlesel göçten başka bir şekilde tanımlamak zor görünmektedir. Zaten tarih boyunca bu gibi olaylar daimi surette meydana gelmiştir. Özellikle Roma İmparatorluğu'nda direnen şehir ve bölge halkları eli silah tutanlar öldürüldükten sonra geride kalanlar Roma'ya büyük işgücü açığını kapatmak üzere götürülmüşlerdi[17]. Roma'da Hristiyanlığın kabulü ve yayılması köle kullanımını ve köle ticaretini sonlandırmamıştır[18].

Bunun dışında özellikle Afrika'da köle tüccarları özgür insanları deniz aşırı ülkelerde köle olarak satıyorlardı. Akdeniz dünyasında yaşanan bu ticaretin taşıma aracı gemilerdi. Kaçırarak ele geçirdikleri insanları önce büyük kervanlarla limanlara getiren köle tüccarları, gemiler vasıtasıyla başka ülkelere sevk ediyorlardı[19]. Atlantik köle ticaretinde de aynı yöntem uygulanıyordu. Kaçırma, başta olmak üzere değişik yöntemlerle ele geçirilen köleler aracılar vasıtasıyla Afrika'nın kıyılarına boyunlarından birbirlerine bağlı bir vaziyette yürüyerek getiriliyorlardı. Burada Avrupalı köle tüccarlarına teslim ediliyorlardı. Köle tüccarlarının doktorları tarafından sağlık kontrolünden geçirilen köleler küçük kayıklarla açıkta bekleyen köle gemilerine götürülüyorlardı. 300-500 kişiyi taşıyabilen ve köle taşımak için özel olarak inşa edilen gemiler ile başlayan yolculuk sonunda köleler Amerika kıyılarına ulaştırılmaktaydılar. Yetersiz beslenme ve taşıma şartlarına bağlı olarak birçok kişinin okyanusa atıldığı

Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul 1983, s. 255-256; 11 Ekim 1749 tarihli sayımda esirci sayısı 193 olarak kaydedilmiştir. Bunlardan 20'si kadındır. BOA. *MAD*., nr. 10349, s. 18, 28 Şevval 1162; Esircilerle ilgili arşivde birçok hüküm ve belge bulunmaktadır. Bazıları şunlardır: BOA. A.*DVN.MHM. d*., nr.,. 33, h. 22, s. 10; *KK.* d., nr. 178, h.4, s. 34.; *A. MKT. NZD*., nr. 462/76; *A. MKT. MVL*., nr. 74/59; *HH*., nr. 491/24051; 1106/44621; 754/35631; 1253/48474.

[14] Ahmet Akgündüz, *Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, II, s. 235; Esir kethüdası, emini ve şeyhi için bakınız: Mehmet Zeki Pakalın*, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1993, s. 553; Necdet Sakaoğlu, "Esir Ticareti", İstanbul Ansiklopedisi, III, İstanbul 1994, s. 201; Esir satışında rolü olan kişilerden bir diğeri de dellâllar idi. Mezat usulü satılan köleler için dellâl vazgeçilmez bir ögeydi. Dellal için bakınız: Yusuf Halaçoğlu, "Dellâl", *DİA,* IX, 1994, s. 145-146. Ayrıca kölesinin satmak isteyen birisi pazara gitmeden dellâl aracılığı ile satışını yapabilirdi. İzzet Sak, Şer'iye *Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 1992, s. 172.

[15] Amerika kıtasına 1807 köleliğin yasaklanmasına kadar 9.778.000 kişi köle olarak Amerika kıtasına götürülmüştü. 1790 ila 1860 arasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki zenci köle sayısı 700.000'den 4.000.000'a çıkmıştır. Bu rakamlar bile zorunlu göçün boyutunu bize göstermektedir. Edwards Reynolds, *Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak*, Çev: Koray Akten, İstanbul 1985, s. 182; Tabii ki, geride bıraktıkları vatanları Afrika üzerindeki etkileri bugüne kadar gelen bir sonucu doğurdu. Genç işgücünün zorla başka ülkelere götürülmesi, o ülkelerin gelişmesini sağlarken Afrika'nın zararına sonuçlanmıştır. Köle ticaretinin Afrika üzerindeki etkileri için bakınız: Nathan Nunns, "The Long-Term Effects of Africa's Slave Trade", *Quarterly Journal of Economics*, 123, no. 1, (2008), s. 139-176; Nathan Nunn -Leonard Wantchekon, "The Slave Trade and the Origins of Mistrust in Africa", *American Economic Review*, 101 (December 2011),s. 3221–3252.

[16] Warren Whatley- Rob Gillezea, "The Impact of the Slave Trade on African Economies", http://www-personal.umich.edu/~baileymj/Whatley_Gillezeau.pdf, 12 milyon olduğunu ileri süren araştırmalar da vardır. Nathan Nunns, "The Long-Term Effects of Africa's Slave Trade", s. 142.

[17] Buna en büyük örnek Kartaca'dır. Kartaca Savaşlarını kazanan Roma, şehri ele geçirdikten sonra yakıp yıkmış, topraklarına tuz dökülmek suretiyle lanetlemiştir. Halk ise köleleştirilmiştir. Erkan Kurul, "Kartacalı Hannon ve Batı Afrika Kıyılarına Seyrüsefer", *Phaselis, Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi*, I, 2015, s. 233 (231-260); Özellikle MÖ. 146 yılında Kartaca ve Korinthos'un yenilgiye uğratılması ile büyük çiftliklerde köle ihtiyacının artması dolaylıda olsa korsanlığın artmasına neden olmuştur. En büyük köle pazarı Delos Adası idi. Anadolu'dan çok sayıda köle bu pazarda Roma'ya götürülmek üzere satışa çıkarılırdı. Memleketlerinden zorla kaçırılan binlerce kişi uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Roma'da büyük çiftliklerde ve ya evlerde çalıştırılmışlardır. Murat Tozan, "Üçüncü Makedonya Savaşı'ndan Pompeius'un Seferine Roma'nın Doğu Politikası ve Anadolu'nun Güney Kıyılarında Korsanlık (MÖ. 167-MÖ. 67)", *Cedrus*, II, (2014), s. 142, 143; (135-169); Ercüment Yıldırım, "Suriye Eyaleti'nin Kuruluşuna Kadar Roma'nın Doğu Akdeniz'de Korsanlıkla Mücadelesi", *Cedrus,* IV, 2016, s. 96-98 (91-103); Roma'da köle nüfusu o kadar fazlaydı ki, MÖ. 136-132 ve 104-101 yılarında ve Spartacus isyanı (MÖ 73-71) gibi büyük çaplı köle isyanları yaşanmıştır. Bu isyanlar kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Gürkan Ergin, "Roma Toplumunda Kölelik Eleştirisi ve Kölelere Empati", *Cedrus*, II, 2014, s. 357; Gülnihal Bozkurt, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik, s. 96.

[18] Gürkan Ergin, "Roma Toplumunda Kölelik Eleştirisi ve Kölelere Empati", s. 359; 8. yüzyılda St. Germain des Pres Manastırı'nda 8.000 çalıştırılmaktaydı. Bu sayı St. Martin of Tours Manastırı'nda 20.000'ne ulaşmaktaydı. Pınar Ülgen, *Ortaçağ Avrupası'nda Kölelik-Toplum ve Hukuk*, İstanbul 2013, s. 35.

[19] Gürkan Ergin, "Roma Toplumunda Kölelik Eleştirisi ve Kölelere Empati", s. 359.

bilinmektedir[20].

İslam devletlerinde de köle istihdamı devam ettiği için kölelik de devam etti. En önemli köle kaynağı tarihin en eski çağlarından beri var olduğu gibi savaş esirleri idi. Bunun yanı sıra tüccarlar vasıtasıyla getirilen siyah beyaz kölelerin sayısı hiç azımsanamayacak durumdaydı. Emevilerden itibaren başlayan ve Abbasiler de sayıları iyice artan kölelerin ev, çiftlik gibi işler haricinde askeri ve idari sahada istihdam edilmeleri onlara olan talebi artırmıştır. Orta Asya'dan, Kafkasya'dan elde edilen ve memluk[21] adıyla bilinen bu kişilerin devlet içerisinde idari askeri gücü zamanla artmıştır[22]. Halife Harun Reşid dönemi Abbasilerde Türk asıllı kölelerin sayısı bir hayli fazlaydı. Hem asker hem de sarayda önemli görevler verilen bu kişiler devlet yönetiminde etkin idiler[23].

Kuzey Kafkasya 13. yüzyılda Suriye ve Mısır'ın askeri ve siyasi yapısına yüzyıllarca etkileyecek bir değişime neden olan köle kaynağı olarak işlev gördü. Kıpçak Türklerinin gemilerle ve kara yoluyla Ortadoğu'ya taşınmasını Çerkesler izledi. Önce Eyyubi Devleti'nde[24] yer alan bu köleler, daha sonra onun yerine kurulan Memlukluların asker ve yönetim kadrosunu oluşturdular[25]. Bu uygulama Anadolu Selçuklu Devleti'nde de devam ettirildi. Her zamanki gibi en önemli köle kaynağı savaş esirleri idi. Anadolu Selçuklu döneminde kuzey güney köle ticaretinde başlıca göç yolu olarak önemli rol oynadı. Boyabad Panayırı, Yabanlu Pazarı, Sivas'ta kurulan esir pazarlarında hem Kafkasya'dan, hem de Türkistan'dan getirilen köleler el değiştirmekteydi. Devlet köle istihdamını değerlendirmek amacıyla gulâmhaneler kurmuş ve köleleri askeri, idari alanlarda istihdam etme yoluna gitmişti[26].

Roma gibi kendi devrinin en büyük devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nde de kölelik vardı[27]. İslam'ın köle azat etmeyi teşvik etmesine rağmen köleliği kaldırmaması köle hukukunun dayanağını oluşturmaktaydı. Bu nedenle kendine önceki İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde en önemli ve birinci sırada köle kaynağı savaş esirleri idi. Savaşta kaybeden tarafın ele geçirdiği esirleri köle yapması ve çeşitli alanlarda istihdam etmekteydi. Savaşta elde edilen köleler imkan olduğunda deniz yoluyla sevk edilirken Avrupa'nın içlerine yapılan seferlerde arabalarla ve Kırım akınlarında olduğu gibi atlarla taşındıkları bilinmektedir[28]. Hatta esir tüccarları orduyu takip ederek askerlerin payına düşen ganimet malı esirleri satın almakta idiler. Böyle bir alış veriş askerlerin de işine gelmekte idi. Çünkü kölelerin bakımı taşınması zahmetinden böylece kurtulmakta ve hemen orada paraya çevirmekteydiler. Mesela 1570'de Lefkoşa Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra yaklaşık yaklaşık 17.000 esir ele

[20] Gemi yolculuğu şartları için bakınız: Edwards Reynolds, *Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak*, s. 85-98.

[21] Memluk kelimesi için bakınız: A. J. Wensinck, "Memluk", İA, VII, İstanbul 1993, s. 688.

[22] Charles Lindholm*, İslami Ortadoğu-Tarihsel Antropoloji*, Çev: Balcı Şafak, s. 359.

[23] Bu durum sonraki halifeler döneminde de devam etti. Mehmet Nadir Özdemir, İslâmın *İlk Döneminde Kölelik, Abbasilerin İlk Yüzyılı*, İstanbul 2006, s. 73-74.

[24] Eyyubi Devleti'nde Memluklar için bakınız: Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilâtı*, Ankara 2013, s. 345-351.

[25] Memluk Devleti'nin askeri yapısını memluk adı verilen bu köleler oluşturmaktaydı. M. Sobernheim, "Memluklar", İA, VII, İstanbul 1993, s. 689; Bu nedenle devamlı surette köle talebi ortaya çıkmaktaydı. Devlet deniz yoluyla köle sevkiyatının aksamaması için Bizans imparatoru Michael Palaeologus ile bir anlaşma yapmıştır. Anlaşmaya göre her yıl bir gemi dolusu kölenin Boğazlardan geçişine Bizans engel olmayacaktır. Alan Fisher, "Moscovy and Black Sea Slave Trade", *A Precarious Balance: Conflict, Trade, and Diplomacy on the Russian- Ottoman Frontier*, İstanbul 1999, s. 28-29; Antlaşmanın tam metnini için bakınız: P. M. Holt, *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290), Treaties of Baybars and Qalāwūn*, Leiden 1995, s. 124; Kafkasya'dan kara yoluyla yapılan sevkiyatın düzenli bir şekilde yürütülmesi için 1285 yılında Ermenilerle anlaşma yoluna gidilmiştir. Hasan Kanbolat-Erol Taymaz, "Kafkas Osmanlı İlişkileri ve Köle Ticareti", *Tarih ve Toplum*, XIV/79, İstanbul 1990, s. 38; 1414 ila 1423 yılları arasında Kefe'den götürülen 10.000 köle Venedik'te satılmıştır. Alan Fisher, "Moscovy and Black Sea Slave Trade", s. 29.

[26] Erken Göksu, "Türk Selçuklu Devleti'nde Gulâm Eğitimi ve Gulamhâneler", *Nüsha*, VII/24, (Güz 2007), s. 65-84; Speros Vryons, "Selçuklu Gulamları ve Osmanlı Devşirmeleri", *Cogito,* Sayı: 29, 2001, s. 94-119.

[27] Osmanlı Devleti'nde köle emeği için bakınız: Halil İnalcık, "Osmanlıda Köle Emeği", *Doğu-Batı Makaleler,* II, Ankara 2008, s. 123-153; Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı,* Ankara 1981, s. 67-138; Aynı yazar, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Konferansları* 7, Ankara 1983, s. 217-229.

[28] Mesela Avusturya elçisi 11 Temmuz 1567'de İstanbul'a 20 araba içerisinde 130 Macar esirinin getirildiğini yazmaktadır. S. Takat, *Macaristan'da Türk Âleminden Çizgiler*, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara 2011, s. 85; Hans Dernschwam ise İstanbul'dan ülkesine dönerken yolda ata bağlanmış sepetlerde ve arabalarda esirlerin nakledildikleri üzerinde durmaktadır. Hans Dernschwam*, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev: Yaşar Önen, Mersin 1992, s. 340; Aynı meyanda bilgiyi Baron de Tott da vermektedir. François de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, Çev: Reşat Uzmen, İstanbul 1996, s.144; Erkekler genellikle yürütülürdü ki, bu sırada kaçma ihtimaline karşılık zincirlenirlerdi. Cemal Çetin, *Sultanın Esirleri*, Konya 2015, s. 61.

geçirilmiş ve bunlar başta komutanlar olmak üzere asker arasında derece ve rütbelerine göre ganimet olarak dağıtılmışlardır. Bundan sonra esirlerin sevkiyatı ancak gemilerle yapılmıştır[29]. Yine 18. Yüzyılda Venedik ile yapılan savaş sırasında ele geçirilen Monavisi ya da Osmanlı kaynaklarındaki adıyla Benefşe (Menevşe) Kalesi'nden, Ayamavra'dan, ele geçirilen köleler gemilerle İstanbul'a sevk edilmişlerdir[30]. Bunlar devlete ait olanlardır. Bu esirlerin sevkiyatı sırasında pirinç (pilavlık ve çorbalık), un, börülce, sadeyağ, nohut, soğan sirke, üzüm, et, ekmek, hastalar için şehriye alımı yapılmıştır[31].

Kara yoluyla getirilen savaş esirlerinin genellikle yürütülerek değil arabalarla ya da atlarla nakliyesi yapılmaktaydı. Hans Dernschwam 1553 te İstanbul'a gelip geri dönerken Macar esirlerinin atlara yüklenmiş küfeler içinde taşındığını anlatarak bize esirlerin nasıl taşındığına dair bilgi vermektedir. Mesela Wrata adlı Bulgar köyünde (Alaca Kilise Köyü'ne yakın) 14 Macar kölenin götürüldüğünü görmüştür. Bunlar kadın erkek, yaşlı ve çocuklardan oluşmaktaydı. Ata yüklenmiş küfeler içinde kölelerin götürüldüğünü görmüştür[32]. Lehistan'a karşı yapılan son Kırım akınına katılan Baron de Tott da bu durumu teyit etmektedir. Kırım atlılarının elde ettikleri köleler için yedek atla akına gittiklerini belirtmektedir. Tott, özellikle kadın ve çocukları atlara bağlanan küfelerle taşındıkları, onların mümkün mertebe yürütülmedikleri üzerinde durmaktadır[33]. Buna rağmen yolculuğun zor bir süreç olduğunu belirmekte fayda vardır. Avusturya'ya esir düşen Temeşvarlı Osman Ağa esir düştükten sonra götürülüşü hakkında bize ayrıntılı bilgi vermektedir. Hatta bir ara öldü diye barınaktan dışarı atılır, gübre yığının üzerinde ateşler içinde kıvranmak zorunda kalmıştır. Ölmediği anlaşılınca yola devam ettirilmiş ve böylece 1683'te başlayan esaret hayatı 1699'a kadar devam etmiştir[34]. Kara Mustafa Paşa'nın kölesi olan Martelli bu kadar zor bir yolculuk yapmamıştır. Suraiya Faroqhi bu durumu Martelli'nin fidye istenebilecek değerli bir esir olmasına bağlamaktadır. Ancak Martelli'nin anlatıları ile Hans Dernschwam'ın anlatıları birbirini destekler niteliktedir[35]. Kısaca esaret hayatı zor bir yolculukla başlamaktadır.

Getirilen bu kölelerin topluma karışması Osmanlı Devletinde daha kolaydı. Azat edilen köleler doğuştan hür olan insanlar olarak değerlendirilir ve toplumun bakış açısında Amerika'da olduğu gibi değildi. Bu nedenle iş kurmakta ve aile hayatı kurmakta zorluk çekmezlerdi. Nitekim İstanbul, Bursa gibi büyük şehirlerde kölelikten patronluğa kadar yükselen kişilerin olması garip karşılanmazdı[36]. Hatta birçok kişi ticari işleri yürütmek üzere kölelerini ya da eski, azat ettiği kölelerini vekil tayin ederlerdi[37].

Osmanlı Devleti'nde savaş dışında köle kaynağı olan iki önemli bölge vardı. Bunlardan bir tanesi Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkasya idi[38]. Bu kaynaktan köle sağlayanlar Kırım Hanlığı idi. Kırım Hanlığı'nın bölgeye hâkim olmasından önce başlayan bu ticareti onlar devam ettirdiler. Karadeniz'in kuzeyindeki geniş bozkırlarda ve Kuzey Kafkasya'daki at koşturan Kırım atlıları akınlarda elde ettikleri köleleri başta Kefe olmak üzere İstanbul'a sevk etmekteydiler[39]. Akına gitmek Kırım ekonomisi için vazgeçilmez bir olgu olarak görülmekte ve akına giderken elde edecekleri ganimeti, yani köleleri getirebilmek için yanlarında yedek at götürmekteydiler. Böylece köleleri bir baskına uğramadan daha

---

29 BOA. *MAD.* nr. 5471, s. 2-119.

30 BOA. *D.BŞM*., nr. 1291.

31 BOA. *MAD*., nr. 2690, s. 4.

32 Hans Dernschwam*, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 336, 340.

33 François de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s.144.

34 Temeşvarlı Osman Ağa, *Gâvurların Esiri*, Esat Mermi, İstanbul 1971, s. 75-76.

35 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev: Ayşe Berktay, İstanbul 2017, s. 181-182.

36 Suraiya Faroqhi, "Köle Pazarından Arafat'a: 15. Yüzyıl Sonunda Bursalı Kadınların Yaşam Öyküleri", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak,* Çev: Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, İstanbul 2003, s. 223-226.

37 Mustafa Akkaya, "XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti ve Kölelerin Ticaretle Uğraşması", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV/25, Balıkesir 2011, s. 211-213, (s. 204-217).'

38 Karadeniz ve Kafkasya'da köle ticaretinin boyutu için bakınız: Alan W. Fisher, "Muscovy and Black Sea Slave Trade", *A Precarious Balance: Conflict, Trade, and Diplomacy on the Russian- Ottoman Frontie*r, İstanbul 1999, s. 27-46; J. H. Jonhston, "The Mohammedan Slave Trade", *The Journal of Negro History*, XII/4, (October 1928), s. 481-491; W. Heyd, Yakın Doğu Ticaret Tarihi, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975, s. 79; Iris Origo, " The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *Speculum*, XXX/3, (July 1955), s. 321- 366.

39 Köle ticaretinde Kefe'nin önemi için bakınız: Halil İnalcık, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea, The Customs Register of Caffa, 1487- 1490*, Cambridge 1996; Aynı yazar, *Osmanlı Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, I, **Çev**: Halil Berktay, **İstanbul 2000,** s. 339-342; Yücel Öztürk, Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe, 1475-1600, Ankara 2000, s. 504; Zübeyde Güneş Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 8, Ankara 2005, s. 12-30;

hızlı bir şekilde ülkelerine getirebilmekteydiler[40]. Yukarıda ifade ettiğim gibi bu son akına katılan Baron de Tott dönüş manzarasını şu şekilde ifade etmektedir. "Bir kişinin eli altında olan her yaştan beş altı tutsak, altmış koyun ve yirmi sığır hiç bir şekilde endişe kaynağı olmuyordu. Eyere asılmış bir torba içinde başları dışarıda kalan çocuklar, eyerin önünde genç kız, atın terkisinde anne, yedek atlardan biri üstünde baba, diğerinde oğul, koyun ve sığırlar önde ağır ağır ilerlerken bütün bu sürünün sahibi Kırımlının gözünden hiçbir şey kaçmıyordu."[41].

Savran şehrinde ganimet paylaşıldıktan sonra artık kendi istekleri dışında yola çıkarılan köleler Kırım'a getirilmekteydi[42]. Kırım'da istihdam edilmeyenler için yolculuk henüz sona ermemişti. Onların yaşamları için bir aşamaya geçilmişti ki, o da esir tüccarlarına satılmaları idi. Aynı durum hanların Kafkasya'ya yaptıkları akınlar içinde geçerli olmalıdır. Mesela tüccar kervanına saldıran Çerkesleri cezalandırmak amacıyla çıktığı Kabartay seferinde Sahip Giray Han, Kırım kaynaklarına göre 10.000 esirle dönülmüştü[43]. Karadeniz'in kuzeyinde esir tüccarlarının köleleri aldıkları en büyük köle pazarı Kefe idi. İstanbul'a Kefe'den başka Gözleve, Abaza gibi yerlerde köle sevkiyatı yapılmaktaydı. Coğrafi şartlar nedeniyle kara yolunun çok fazla kullanılmadığı bu ticarette köleleri taşıyan gemilerdi. Akdeniz ticaretinde olduğu gibi buharlı gemilerden önce yelkenli gemiler bu işi görmekteydi[44]. Afrika köle ticaretinde olduğu gibi 300 400 ve hatta 500 köle taşıyan gemiye rastlamak mümkün olmamakla birlikte 1607 Kasım ayında İstanbul'a Abhazya'dan gelen gemide 113 köle vardı. Bu sayı da yabana atılmamalıdır. Zira bu neviden gemiler sadece köle taşımakla iktifa etmiş olmalılar. Üsera *Sefinesi*[45] tabiri ve adlandırması bu neviden gemiler için kullanılmış olmalıdır. Hâlbuki çoğu gemide köle sayısı oldukça azdır. Bu gemilerin kargolarında başka ticari meta olmakla birlikte para edebileceğini düşündüklerinden olmalı 1, 2, 3 kölede gemilerine almışlar ve taşımışlardır. 1607/8 yılındaki defterde bu neviden gemilerin sayısı bir hayli yekûn tutmaktadır. Bir yıl içerisinde 3.488 köle İstanbul limanına giriş yaptırılmıştır[46]. Afrika köle ticaretinde olduğu gibi en büyük sorunlardan birisi gemilere kapasitelerinden fazla yolcu bindirilmesidir. Buna deniz kazaları eklendiğinde kimi zaman facialarn önüne geçilemiyordu. Kırım Hanlığı'nın Rus işgaline uğramasından sonra kimi zaman fırtına nedeniyle Rusları eline geçen gemiler ve köleler olmuştur[47].

Kırım Hanlığı'nın zayıflaması ve sükût bulmasından sonra Rusya ve Lehistan'ın güçlenmesi ile Karadeniz köle ticaretinin yönü tüccarlar aracılığı ile yapılan Kafkasya'ya yönelmiştir[48]. 1862'de Çerkes ve Gürcü köle ticaretini yasaklanmasına rağmen Çerkes göçü ile birlikte ticaret yeniden kesafet kazanmıştır. Göç eden Çerkesler kölelerini de yanlarında getirmişler ve onlar da bu büyük göçün parçası olmuşlardır[49]. Ancak bütün bunlara rağmen büyük zorunlu göçün sonunda diğerleri gibi köle olanlar da bu toprakların asli unsurları halini almışlardır.

Bir başka köle kaynağı ise tarihin en eski dönemlerinden itibaren var olan Afrika idi. Doğu Afrika, bugünkü coğrafya ile Sudan, Habeşistan, Etiyopya, sağlayan bölgeler idi. Buna Sahra Çölü'nün

[40] Kırım atlıları akına özellikle kışın giderlerdi. Çünkü yolları üzerindeki ırmaklar ağır kış şartları nedeniyle donar ve köprü yapma ihtiyacı hissetmeden kolayca ulaşımlarını sağlarlardı. L. J. D. Collins, "The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, 16th- 17th Centuries", *War, Tecnology and Society in the Middle East,* Ed. V, J. Parry and M. E. Yapp, London 1975, s. 267.

[41] François de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 144.

[42] François de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 149.

[43] Remmal Hoca, *T*ârih-*i Sâhip Giray Han*, s. 49a.

[44] Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890),* Çev: Y. Hakan Erdem, İstanbul 1994, s. 35, 41.

[45] BOA. *HH*., nr. 1591/54.

[46] BOA. *D. BŞM.d*, nr. 128; Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606- 1607)", *History Studies*, V/2, (Mart 2013), s. 382 (371-384); 128 numaralı gümrük defteri tarafımdan History Studies Dergisi'nde yayınlanmıştır. Zübeyde Güneş Yağcı, "H. 1015/1016 (M. 1606/1607) Tarihli İstanbul Gümrük Defteri", *History Studies*, V/2, (Mart 2013), s. 507-537.

[47] Bu neviden bir olay 1818 yılında yaşanmış, fırtına nedeniyle içindeki köleler ile birlikte gemi Kefe Limanı'na sığınmak zorunda kalmıştır. Ruslar gemiye ve kölelere el koymuşlardır. BOA. *HH*., nr. 46236; Ömer Şen, Osmanlı'da Köle Olmak, İstanbul 2007, s. 75-78; Civan Çelik, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Devleti'nde Kölelik (18. Yüzyıl ve 19. Yüzyıl)*, Samsun 2012, s. 252.

[48] Zübeyde Güneş Yağcı, "Kafkasya'nın Köle Tarihi Bakımından Önemi", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara 2015, s. 429-444.

[49] Ömer Karataş, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne İskân Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1, Manisa 2013 , s. 404-426; Y. Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu*, İstanbul 2004, s. 145-158; Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti…*, s. 126-159.

güneyinde yer alan Vaday Bornu, ve Bagirmi'yi eklemek gerekmektedir[50]. başta gelmekteydi. Sahranın güneyinden Trablus'a kervanlarla getirilen köleler buradan gemilerle Girit'e, İzmir'e İstanbul'a sevk edilmekte idiler. Bu ticarette Trablus önemli köle aktarım limanlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak çölü geçerek limanlara ulaşmak demek köleler için çileli bir yolculuk anlamına gelmekteydi. Çad Gölü ve çevresinden devşirilen kölelerin yolculuğu üç ay sürmekteydi. 1873'te bir kervana katılan Fransız seyyah Trablus'tan Kano'ya 70 günde gidebildiklerini yazmaktadır[51].

Sahrayı küçük kervanların geçmesi mümkün olmadığından küçük kervanlar büyük kervanlara katılmakta ve onların korumasından yararlanmaktaydılar. Mesela 1843'teki bir kervanda 85 silahlı koruma olduğundan söz edilmektedir. Bu uzun yolculuk boyunca köleler sahrayı yürüyerek geçmek zorunda oldukları gibi mutlak surette bir eşya taşımaktaydılar. Sadece kendilerini götürmek zor bir hal iken bir de 9 kilo civarında ithal malı taşımak zorundaydılar. Yolculuk hikâyeleri hiç de iç açıcı değildir. Zira kaçmak için çaba sarf eden köleler çok ağır bir şekilde cezalandırılmaktaydı. Bazı köleler ki, muhtemelen kaçmaya çalışan kölelerin zincirlendiklerin bilinmektedir. Köleler ve kervanın diğer yolcularının en büyük şikâyetleri uzun yürüyüş saatlerinden şikâyetçi idiler. Bütün bunlar göz önüne alındığında ölüm oranı yüzde 7 ila yüzde 40 arasında değiştiğine dair bölgede görev yapan İngiliz konsoloslarının raporlarında özellikle üzerinde durulmaktadır. Alıştıkları yaşam koşullarından uzakta olmaları bir tarafa esaret altına düşmeleri nedeniyle büyük bir yeise kapılan köleler için beslenme ve yolculuk şartlarının zorlukları da eklenince ölüm oranının neden yüksek olduğu anlaşılabilir bir durum halini almaktadır. Bu yolculuk sırasında insanlık dışı muamelelerin olmadığı anlamına gelmemelidir[52]. Buna dair hükümete yapılan çeşitli şikâyetlerde kölelerin yayan yürütülmesi, yorgun, yiyecek ve içecekten yoksun bırakılmaları, hasta ve yürüyemeyecek durumda olan kölelerin çölde bırakılmalarına dikkat çekilmekteydi[53]. Bunun üzerine devlet yetkililerin dikkatini çeken bir emir yayınladı. Emirde İslam dininin esarete izin vermesine rağmen onlara eza ve cefa edilmesinin Allah katında suç olduğu üzerinde durulmaktadır. Onlara babacan bir tavırla yaklaşılmalı, eza ve cefa yapanların insanlıktan nasibini almamış kimseler olarak aşağılık birer varlık olarak değerlendirilmeleri gerektiği emirde hassaten belirtilmekteydi[54]. Mesela 1849 yılında Bornu'dan Fizan'a yapılan yolculuk esnasında 1600 köle ve köle tüccarları susuzluktan ölmüşlerdi[55].

Benzer durumlar Bingazi, Derne ve Trablus'a ulaştıktan sonra başlayan gemi yolculukları sırasında da yaşanmaktaydı. Bu defa köleler yürütülmemekte birlikte yeterince yiyecek verilmemesi en başta gelen sorunlardan birisi idi. Tüccarlar en az masrafla köleleri pazarlara ulaştırmak istemekteydiler. Diğer bir sorun ise gemilerin aşırı yüklenmesi, gemilerin kapasitelerinde fazla köle yüklenmesi idi. 1856 tarihli Girit valisinin hazırladığı raporda gemilerin kapasitelerinden fazla yolcu bindirilmesi ki, bunlar köle idiler- 60 kişilik bir gemiye 100 cariye ve köle bindirilmiştir[56]. 1856'da Girit'te köle getirilen bir gemide açlıktan ölen kölelerin olması üzerine yapılan soruşturma bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Gemide bulunan 13 halayıktan birinin açlıktan öldüğü iddia edilmişti. Soruşturma sonunda esirci Hamza'nın kölelerine kötü davrandığı, çok az yiyecek verdiği, ölen cariyeyi deniz tutması nedeniyle ona daha az yiyecek verdiği tespit edilmiştir. Sonunda Hamza'nın diğer kölelerine el konulmuş ve hapse atılmıştır[57]. Hâlbuki köle tüccarları için kölelerin sağ ve zinde olmaları önem arz etmektedir Çünkü ölüleri değil dirileri para etmektedir.1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ticarette bir başka boyut katmıştır. Kara yoluna göre daha kısa ve elverişli şartlarda yolculuk yapan köleler için ailelerinden ve yurdundan

[50] Sadık el-Müeyyed 2 Ekim 1895'te İstanbul'dan hareketle başladığı Kuzey Afrika gezisini Afrika Sahrâ-yı Kebîri'nde Seyahat adıyla kaleme almıştır. O bu seyahati sırasında Bornu ve Vaday taraflarını da gezmiştir. Esir ticaretinin yasaklanmasından önce bölgeden bir hayli köle sevkiyatının yapıldığı üzerinde durmaktadır. Sadık el-Müeyyed, *Afrika Sahrâ-yı Kebîri'nde Seyahat*, Haz: İdris Bostan, İstanbul 2010, s. 153.

[51] Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti…*, s. 19-27.

[52] Şubat 1857 tarihli yazıda bu konuya dikkat çekilmekte kölelerin çölü geçerken öldükleri üzerinde durulmaktadır. Zenci ticaretinin yasaklanmasında kölelerin bu yolculuk sırasındaki zahmetlerine ve bunun insanlık dışı olmasına dikkat çekilmektedir. BOA. İ. ŞD., nr. 33/1602, Evasıt-ı Caemaziyelahir 1273.

[53] BOA. *Cevdet İktisat,* nr. 254.

[54] BOA. *A. MKT. MHM*., nr. 2-A/80; Ömer Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak*, s. 84-85.

[55] Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*…, s. 91-96; Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, Çev: Bahar Tırnakçı, İstanbul 2004, s. 130; Bingazi'den İskenderiye'ye götürülen 86 köleden bir kaçı yolda ölmüştür. BOA. *HR.TO*., nr. 223/5, 9 şevval 1272.

[56] BOA. *A. MKT. UM*. 233/5.

[57] Ömer Şen, *Osmanlı'da Köle Olmak*, s. 87-97.

ayrılma ıstırabına bir de ağır yol şartları eklenmemiş demekti. Bir nebze olsun acının az olması demekti. İzmir-İstanbul, Hudeyde, Cidde, Yanbu, İskenderiye, Trablusgarp ve Bingazi en büyük köle deposu şehirler idi. Bu şehirleri arasında buharlı gemi trafiğinde yaşanan artış köle sevkiyatının arttığının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Kısaca köle ticareti 19. yüzyılın ikinci yarısında iyice artmıştı[58].

Trablus, Mısır, Arabistan, Suriye Osmanlı denetiminde iken Etiyopya Osmanlı sınırları dışında kalmaktaydı. Buralardan getirilen köleler zenci köleler olup, eğer hadım değillerse umumiyetle hizmet sektöründe, özelliklede ev içi hizmetlerde kullanılmakta idiler. Kendinden önceki İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de kölelerin ağır işlerde çalıştırıldıklarına dair kanıt yoktur[59]. Fakat 19. yüzyılda Batı Anadolu'da tarım sektöründe meydana gelen iş gücü açığı zenci kölelerden karşılanmaya çalışıldığı düşünülmektedir. Fakat ithal edilen kölelerin hepsinin tarım sektöründe istihdam edilmeleri de mümkün görünmemekle birlikte erkeklerin sayısının fazla olması tarımda çalıştırılanların olduğunu göstergesidir. Buna bağlı zenci köle ticaretinde artış olmuştur. Köleden köle çoğaltmanın olmadığı toplumlarda daimi surette köle talebinin olması zaten kaçınılmazdı[60]. Ancak alınan sıkı tedbirler ve getirilen kölelerin azat edilmeleri[61] ve bağımsız işçi olarak istihdam edilmeye çalışılması ticaretin önce azalmasına katkıda bulunmuştur[62]. 1846'da İstanbul Esir Pazarı'nın kapatılmasından sonra köle ticaretinin bitmesine yönelik çıkarılan kanunlar ve düzenlemelere rağmen Osmanlı Devleti'nin sonuna az da olsa devam etmişti[63].

İster savaş olsun ister başka yollarla elde ediliyor olsun bir insan yaşadığı toplumdan, mekândan koparılmışlar, çoğu bir daha dönmemek üzere uzun ve çileli bir yolculuğa çıkmak zorunda kalmışlardır. Bu yolculukta kara yolu çilenin artması demektir. Gemi yolculuğu nispeten daha az zorludur. Akdeniz ve Karadeniz köle ticaretinde kullanılan gemiler Afrika köle ticaretinde kullanılan gemiler gibi mi bilmiyoruz. Ancak 100 kişinin taşındığı gemilerin var olduğu da kaynaklardan anlaşılmaktadır. Tabii durum köle sahibinin köleye olan davranışı ile değişmektedir. Eğer kölelerin sahipleri kölelere iyi davranırsa köleler aile ve memleketlerinden ayrılmalarının acılarının üzerine bir de yaşam mücadelesi vermek zorunda kalmamaktaydılar. Sağlıklı kölenin her zaman kıymetli olduğu bir dünyada az da olsa kölelere eziyet edenlerin çıktığı durumlar yok değildir. Kısaca tarihin en eski çağlarından itibaren milyonlarca insan başka kişilere hizmet etmek, onların evlerinde, konaklarında, tarlalarında işlerini yapmak üzere evlerinden, mekânlarından, yurtlarından koparılmışlardır. Bu göçün sonucunda Amerika

---

58 Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu*..., s. 79.

59 İslam fetihlerinden sonra Afrika'da tuz, altın ve bakır madenlerinde köleler çalıştırılmaktaydı. Çalışma şartları çok da iyi değildi. Abdülhalik Bakır, "Erken İslâm Döneminde Endüstri Köleleri ve Iraklı Tarihçi Ahmed Salih El-Ali'nin Konu İle İlgili Tespitler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII / 1, İzmir 2013, s. 60- 75; Emeviler ve Abbasilerde zenci köle isyanları için bakınız: Mustafa Demirci, *Siyah Öfke, Ortaçağ İslam Dünyasında Zenci Kölelerin İsyanı (869-883),* Konya 2005.

60 Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu*…, s. 87-88.

61 Tarblusgarp'tan Girit'in Hanya limanına üç esiricinin getirdiği zenci köle ve cariyeler azat esircilerden alınarak azat edilmişlerdir. Kölelerin giderler için 17.000 kuruş tahsis edilmiştir. BOA. İ.DH., nr. 434/28695; BOA. *HR. TO*., nr. 227/50, 1857; *HR. TO*., nr. 236/42.

62 Öncelikle zenci köle ticaretinin yasaklanmasına rağmen uzun süre ticaret kaçak yoldan devam etmiştir. Mesela esirci Bayram bunlardan birisidir. Trablusgarp'tan getirdiği zenci cariyeler yakalanmıştır. BOA. İ.MVL., nr. 370/16244, 23 Şaban 1273; Aynı şekilde Trablusgarp'tan getirilen zenci gulam ve cariye İşkodra'da satılmıştır. BOA. *A:MKT.MVL*., nr. 203/20, 27 Şevval 1271; Kala-i Sultaniyye'de bir Osmanlı gemisinde 53 köle yakalanmıştır. BOA. *HR.TO*., nr. 224/21, 9 Şaban 1275; 260/42, 24 Kanunusani 1282; 260/100, 2 Haziran 1883.

63 İstanbul Esir Pazarı'nın kaldırılmasında Ahmet Lütfi Efendi esircilerin nizama sokulmayacak derecede suiistimallerine dikkat çekmektedir. Ahmet Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, III, İstanbul 1999, s. 1239; Bunun için Esir Pazarı'nın kapatılmasından sonra 1848- 1850 yılları arasında zenci köle ticaretinin yasaklanmasına dair tedbirler almaya çalıştı. Önce devlet gemilerinde köle taşınması ardından 1857 yılında ise zenci köle ticareti tamamen yasaklandı. BOA. *HR. TO*., nr. 226/32; 230/36; 260/20; 260/21; 1854 fermanı ile ise Gürcü ve Çerkes köle ticaretine yasak getirildi. BOA. İ. HR., nr. 114/5553; 1880 yılında da İngilizler ile bu meyanda bir anlaşma yapıldı. BOA. İ.MMS., nr. 109/4652; Nihayetinde 1890 Brüksel Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nden köleliğin kaldırılması istendi. Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırılması süreci için bakınız: Gül Akyılmaz, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIV/1-2, Ankara 2005, s. 213-238; Hamdi Atamer, "Zenci Ticaretinin Yasaklanması", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:3, (1967), s. 23-29; Gülnihal Bozkurt, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* Ankara 1990, s. 73–77; Aynı yazar, "Osmanlı Devleti'nde Köle Ticaretinin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar", *XI. Türk Tarih Kongresi, 5-9 Eylül 1990*, IV, Ankara, s.1499-1532; Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırılmasında İngiliz etkisi için bakınız: Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu*…, s. 91-122; Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*…, s. 77-119.

kıtası gibi yerlerde demografik yapının değişmesi ile sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise köleler topluma karışmış ve demografik yapı değişmemiştir.

KAYNAKÇA

A.DVN.MHM. d., 33, h. 22, s. 10.

A. MKT. MHM., 2-A/80

A. MKT. NZD., 462/76.

A. MKT. MVL., 74/59, 203/20

A. MKT. UM. 233/5.

Cevdet İktisat, 254.

C.ZB., 10/ 465.

D. BŞM.d., 128, 1291.

HH. 1591/54, 46236, 1106/44621, 754/35631, 1253/48474, 491/24051.

MAD., 10349, 5471, 2690.

İ.DH., 434/28695

İE.DH., 17/598.

İ.MMS., 109/4652

İ.MVL., 370/16244

İ. ŞD., 33/1602

HR.TO., 223/5, 223/5, 227/50, 1857, 236/42, 224/21, 260/42, 260/100, HR. TO., 226/32; 230/36, 260/20, 260/21.

KK. d.,178, h.4, s. 34.;

AKGÜNDÜZ, Ahmet *Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: II. Bâyezid Kanunnâmeleri*, II, İstanbul 1990.

AKINCI, Buket- NERGİZ, Ahmet- GEDİK, Ercan, "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", *Göç Araştırmaları Dergisi*, I/2, (Temmuz-Aralık 2015), s. 58-83.

AKKAYA, Mustafa, "XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti ve Kölelerin Ticaretle Uğraşması", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV/25, Balıkesir 2011, s. 204-217.

AKYILMAZ, Gül, "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIV/1-2, Ankara 2005, s. 213-238.

AYDIN, M. Akif- Muhammed Hamidullah, "Köle", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 237- 239.

ATAMER, Hamdi, "Zenci Ticaretinin Yasaklanması", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:3, (1967), s. 23-29.

BAKIR, Abdülhalik, "Erken İslâm Döneminde Endüstri Köleleri ve Iraklı Tarihçi Ahmed Salih El-Ali'nin Konu İle İlgili Tespitler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII / 1, İzmir 2013, s. 60- 75.

BOZKURT, Gülnihal, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* Ankara 1990, s. 73–77.

----------, "Osmanlı Devleti'nde Köle Ticaretinin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar", *XI. Türk Tarih Kongresi, 5-9 Eylül 1990*, IV, Ankara, s.1499-1532.

COLLINS, L. J. D., "The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, 16th- 17th Centuries", War, Tecnology and Society in the Middle East, Editör: V, J. Parry and M. E. Yapp, London 1975, s. 257-276.

ÇAĞLAYAN, Savaş, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, Muğla 2006, s. 67-91.

ÇETİN, Cemal, *Sultanın Esirleri*, Konya 2015.

ÇELİK, Civan, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Devleti'nde Kölelik (18. Yüzyıl ve 19. Yüzyıl)*, Samsun 2012.

ÇETİN, Osman, "İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi", *Türkler,* VI, Ankara 2002, s. 269-268.

DAVIES, Daniel L., *Warefare, State and society on the Black Sea Steppe 1500-1700,* New York 2007.

DEMİRCİ, Mustafa, *Siyah Öfke, Ortaçağ İslam Dünyasında Zenci Kölelerin İsyanı (869-883),* Konya 2005.

DERNSCHWAM, Hans*„ İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev: Yaşar Önen, Mersin 1992.

ERDEM, Y. Hakan, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu*, İstanbul 2004.

ERKAN, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri: 1878-1908: Tatarlar, Çerkezler, Abhazlar, Gürcüler, Ahıskalılar, Dağıstanlılar, Çeçenler Diğerleri,* Trabzon 1996.

Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi İle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, I/2, Haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2003.

FAROQHI, Suraiyya, " Köle Pazarından Arafat'a: 15. Yüzyıl Sonunda Bursalı Kadınların Yaşam Öyküleri", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, Ġstanbul 2003, s. 219- 236.

----------, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev: Ayşe Berktay, İstanbul 2017.

FİSHER, Alan W., "Muscovy and Black Sea Slave Trade", *A Precarious Balance: Conflict, Trade, and Diplomacy on the Russian- Ottoman Frontier*, istanbul 1999, s. 27-46.

BAĞ, Yaşar, Çerkeslerin Dünü Bugünü, Ankara 2001.

GÖKSU, Erken, "Türk Selçuklu Devleti'nde Gulâm Eğitimi ve Gulamhâneler", *Nüsha*, VII/24, (Güz 2007), s. 65-84.

GÜNEŞ-YAĞCI, Zübeyde, "İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)", *History Studies*, V/2, (Mart 2013), s. 371-384.

----------, "H. 1015/1016 (M. 1606/1607) Tarihli İstanbul Gümrük Defteri", *History Studies*, V/2, (Mart 2013), s. 507-537.

----------, "Kafkasya'nın Köle Tarihi Bakımından Önemi", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, Ankara 2015, s. 429-444.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Dellâl", *DİA,* IX, 1994, s. 145-146.

HEYD, W., Yakın Doğu Ticaret Tarihi, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975.

HOLT, P. M., *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290), Treaties of Baybars and Qalāwūn*, Leiden 1995.

İNALCIK, Halil- QUATERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300- 1600*, I, Çev. Halil Berktay, İstanbul 2000.

İNALCIK, Halil, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans ", Arkhenion Pontou, 35, Athens 1979, s. 74-110.

İNALCIK, Halil, Sources and Studies on the Otoman Black Sea I, The Customs Register of Caffa, 1487- 1490, Harward, 1995.

Halil İnalcık, "Osmanlıda Köle Emeği", *Doğu-Batı Makaleler,* II, Ankara 2008, s. 123-153

J. H. Jonhston, "The Mohammedan Slave Trade", *The Journal of Negro History*, XII/4, (October 1928), s. 478-491.

KAFALI, Mustafa, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkle*r, VI, Ankara 2002, s. 177-193.

KARATAŞ, Ömer, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne İskân Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1, Manisa 2013, s. 404-426.

KANBOLAT, Hasan-TAYMAZ, Erol, " Kafkas- Osmanlı ilişkileri ve Köle Ticareti", *Tarih ve Toplum*, XIV/79, İstanbul 1990, s. 35- 44.

KARPAT, Kemal H., *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, Çev: Abdulkerim Sönmez, İstanbul 2003.

KORTOPETER, Carl Max, *Ottoman Imperialism During the Reformation: Europe and The Caucasus*, London 1972.

KURUL, Erkan, "Kartacalı Hannon ve Batı Afrika Kıyılarına Seyrüsefer", *Phaselis, Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi*, I, 2015, s. 231-260.

KUŞÇU, Ayşe Dudu, *Eyyûbî Devleti Teşkilâtı*, Ankara 2013.

KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,* Ankara 1972.

LİNDHOLM, Charles, *İslami Ortadoğu-Tarihsel Antropoloji*, Çev: Balcı Şafak, İstanbul 2004.

NUNNS, Nathan, "The Long-Term Effects of Africa's Slave Trade", *Quarterly Journal of Economics*, 123, no. 1, (2008), s. 139-176.

NUNNS, Nathan- WANTCHEKON, Leonard, "The Slave Trade and the Origins of Mistrust in Africa", *American Economic Review*, 101 (December 2011),s. 3221–3252.

Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Haz: Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul 1983.

ORIGO, Iris, " The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *Speculum*, XXX/3, (July 1955), s. 321- 366

ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, İslâmın *İlk Döneminde Kölelik, Abbasilerin İlk Yüzyılı*, İstanbul 2006.

ÖZTÜRK, Yücel, *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe, 1475- 1600,* Ankara 2000.

PAKALIN, Mehmet Zeki*, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1993.

REYNOLDS, Edwardss, *Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak*, Çev: Koray Akten, İstanbul 1985.

Sadık el-Müeyyed, *Afrika Sahrâ-yı Kebîri'nde Seyahat*, Haz: İdris Bostan, İstanbul 2010,

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı,* Ankara 1981, s. 67-138.

----------, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Konferansları* 7, Ankara 1983, s. 217-229.

SAK, İzzet, Şer'iye *Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 1992.

SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, Ankara 1997;

SOBERNHEİM, M., "Memluklar", İA, VII, İstanbul 1993, s. 689.

ŞAHİN, İlhan, "Anadolu'nun İskanı ve Türkleşmesi", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 246-259.

ŞEN, Ömer, *Osmanlı'da Köle Olmak*, İstanbul 2007.

TAKAT, S., *Macaristan'da Türk Âleminden Çizgiler*, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara 2011.

Temeşvarlı Osman Ağa, *Gâvurların Esiri*, Esat Mermi, İstanbul 1971.

TOLEDANO, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti, 1840- 1890,* İstanbul 1994.

François de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, Çev. Reşat Uzmen, İstanbul 1996.

TOZAN, Murat, "Üçüncü Makedonya Savaşı'ndan Pompeius'un Seferine Roma'nın Doğu Politikası ve Anadolu'nun Güney Kıyılarında Korsanlık (MÖ. 167-MÖ. 67)", *Cedrus*, II, (2014), s. 135-169.

TÜRCAN, Talip, "Sürgün", *DİA*, XXXVIII/2010, s. 164-166.

YILMAZ, Abdurrahman, "Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri Ve Etkileri", *Turkish Studies,* IX/2, (Kış 2014), s. 1685-1704.

YILDIRIM, Ercüment, "Suriye Eyaleti'nin Kuruluşuna Kadar Roma'nın Doğu Akdeniz'de Korsanlıkla Mücadelesi", *Cedrus,* IV, 2016, s. 91-103.

YINANÇ, Mükrimin Halil, "Anadolu'nun Fethi", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 194-202;

ÜLGEN, Pınar, *Ortaçağ Avrupası'nda Kölelik-Toplum ve Hukuk*, İstanbul 2013.

WENSİNCK, J., "Memluk", İA, VII, İstanbul 1993, s. 688.

VRYONS, Speros, "Selçuklu Gulamları ve Osmanlı Devşirmeleri", *Cogito,* Sayı: 29, 2001, s. 94-119.

K

Mübadele ve Göç

I ve II No'lu İskân Tevzi Defterine Göre Muğla'da (Merkez) Mübadele Meselesi

Prof. Dr. Bayram AKÇA
Sıtkı Koçman Üniversitesi / Muğla

Giriş

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine dair sözleşme ve Protokol 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM'de onaylandıktan sonra hükümet göçmenlerin taşınma, sağlık, beslenme ve iskân gibi sorunlarını çözmek için bir kuruma ihtiyaç duydu. Hükümet kendi içinde yaptığı uzun tartışmalardan sonra 13 Ekim 1923 tarihinde bu kurumun bir vekâlet olmasına karar verdi ve Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kuruldu. 20 Ekim 1923 tarihinde de Vekâletin başına İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey atandı. Vekâlet kuruluş çalışmalarını tamamladıktan sonra 23 Ekim 1923 tarihinde TBMM'de 20 maddelik bir yasa teklifi sundu. Mübadele İmar ve İskân Kanunu adlı bu yasa 8 Kasım 1923 tarihinde kabul edildi. Yasaya göre Vekaletin yetkileri Vilayetlerle olan ilişkileri ve bütçesi belirlendi (Akça, 2013:16-17,Arı,2000.55-56).

-Muğla Merkez İlçe'de Kurulan İmar ve İskân Komisyonu

"Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi'ne Dair Sözleşme ve Protokol" ün 11. maddesi mübadele sırasında nakil ve iskân işlemlerinin düzenli bir şekilde yapılması için komisyonlar

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

kurulmasını içermekteydi. Bu amaçla Vekâlet 29 Kasım 1923 tarih ve 55 nolu kararname ile vilayet ve kaza merkezlerinde vali ve kaymakamların başkanlığında "İmar ve İskân Komisyonları" kurulmasını kabul etti. Komisyonun görevleri; kendi bölgesine iskân edilecek grupların yerleşme biçimini saptamak, onların resmi işlemlerini yürütmek, her türlü sorunlarını çözmek, terk edilmiş malların tasnifi ve kayıtlarını düzenlemek, bunlardan onarıma gereksinim olanları belirlemek ve durumu mıntıka müdürlüklerine aktarma idi.[1]

Bu bağlamda 15 Ocak 1924 tarihinde Muğla-Merkez İlçe'sinde şu İmar ve İskân Komisyonu kuruldu.[2]

Muğla Merkez

Muğla İmar ve İskân Komisyonu Başkanı: Asaf Bey (Vali)

Aza: Mehmet Ragıp Bey (Belediye Başkanı)

Aza: Nahit Bey (Muhasebeci)

Aza: Hüseyin Avni Bey (Sıhhiye Müdürü)

Aza: Fahri Bey (Meclis-i İdare'den)

Aza: Süleyman Osman Bey (Jandarma Kumandanı)

Aza: Neşet Bey (Mühendis)

[1] Arı, **a.g. e**, s.55- 56
[2] **B.C.A. 272. 71. 32.38.14**

Aza: Mehmet Cemal Bey (Ziraat Müdürü)

Aza: Salih Bey (Umur-ı Tasarrûfiye Müdürü)

Aza: Ali Bey (Orman Müdürü)

I.NO'LU İSKÂN TEVZİ DEFTERİNE GÖRE

Gelen Ailelere Hicret Kâğıdının Verildiği Tarih

1925	1926	1927	1928	1929	Belirsiz
2	17	2	18	17	1

Yukarıdaki tablodan Muğla-merkeze sırasıyla en çok 1928'de sonra 1929'da ve daha sonra da 1926 ve 1925 yılında ailenin geldiği anlaşılmaktadır.

Gelen Kişilerin Geldiği Yerler, Aile Âdeti ve Aile Sayısı

Geldiği Yer	Aile Adeti	Aile Sayısı
Selanik (Vodina, Ziha,Nevrekop)	21	79
Cezayir-i Bahri Sefid (Midilli, Sakız, İstanköy)	5	16
Üsküp (Kalkandelen, Koçana)	2	8
Edirne	1	4
Romanya (Dobruca, Silistre)	2	8
Bulgaristan (Varna,Dobruca)	2	4
Rodos Adası	1	4
Yugoslavya (Tikveş)	22	95
Bosna	1	2

Gelen kişilerin geldiği yerler ve aile adeti ile ilgili tabloda en çok ailenin sırasıyla Yugoslavya, Selanik ve Cezayir-i Bahri Sefid'den geldiği görülmektedir.

Gelen Ailelerin Meslekleri

Reçber	Tütüncü	Hamal	Çalgıcı	Kurabi-yeci	Beled Çav	Aşcı	Vasıfsız
26	1	5	2	1	1	1	20

Yukarıdaki tablodan Balkan ülkelerinden Muğla'ya gelen göçmenlerin büyük bir kısmının mesleğinin reçber geri kalanlarının da sırasıyla hamal, çalgıcı, tütüncü, aşcı ve belediye çavuşu olduğunu anlamaktayız.

Gelen Ailelere Verilen Malların Cinsi

Hane	Tarla	Dükkân	Bağ
19	12	1	4

Balkanlardan Muğla-Merkeze gelen ailelere en çok hane dağıtıldı. Sonra ise sırasıyla tarla, bağ ve dükkân verildi.

Gelen Ailelere Verilen Malların Yerleri

Bozüyük	Cumhuriyet Mah	Ahiköy	Akgedik	Rum Mah	Orta Mah	Bencik
13	3	1	1	9	1	5

Yukarıdaki tablodan Balkanlardan gelen ailelere en çok Bozüyük Köyü'nden mal verildiği görülmektedir. Daha sonra ise sırasıyla Rum Mahallesi, Bencik Köyü ve Cumhuriyet Mahallesi'ndeki Rum mallarından tevzi yapıldığı anlaşılmaktadır.

II. NO'LU İSKÂN TEVZİ DEFTERİNE GÖRE

Gelen Ailelere Hicret Kâğıdının Verildiği Tarih

1926	1927	1928	Belirsiz
1	12	5	80

II.No'lu iskan tevzi defterine Balkanlardan gelen ailelerin büyük kısmının geliş tarihlerinin bilinmediği anlaşılmaktadır.Bunun dışında kalanların sırasıyla 1927 ve 1928 yılında geldiği görülmektedir.

Gelen Kişilerin Geldiği Yerler, Aile Âdeti ve Aile Sayısı

Geldiği Yer	Aile Âdeti	Aile Sayısı
Selanik	2	
Drama	1	
Bosna	17	
İstanköy	1	
Kavala	1	
Tikveş	23	
Langaza	10	
Bilinmeyen	43	

II.No'lu iskan tevzi defterine Balkanlar'dan Muğla-Merkeze gelen ailelerin büyük kısmının geldiği yerin bilinmediği görülmektedir.Bunun dışında kalanların ise sırasıyla Tikveş,Bosna, Langaza ve Selanik'ten geldiği anlaşılmaktadır.

Gelen Ailelerin Meslekleri

Reçber	Diğer
278	4

Yukarıdaki tablodan Balkanlardan gelen ailelerin büyük kısmının çiftçi olduğu görülmektedir.

Gelen Ailelere Verilen Malların Cinsi

Hane	Tarla	Zeytinlik	Bağ
11	269	1	1

II.No'lu iskan tevzi defterine Balkanlar'dan Muğla-Merkeze gelen ailelerin büyük kısmının çiftçi olması nedeniyle bunlara en fazla tarla verildi. Sonra ise sırasıyla hane, bağ ve zeytinlik verildi.

Gelen Ailelere Verilen Malların Yerleri

Bozüyük	Necikler	Cazgırlar	Eskihisar	Ahiköy	Muğla
42	24	194	13	8	1

II.No'lu iskan tevzi defterine Balkanlar'dan Muğla-Merkeze gelen ailelere en fazla Cazgırlar Köyü'nden mal dağıtıldı. Sonra ise sırasıyla Bozüyük, Necikler, Eskihisar ve Ahiköy Köyü'nden mallar tevzi edildi

Gelen Kişilerin Göç Sırasında ve Sonrasında Yaşadığı Sorunlar

30 Eylül 1924 tarihide Mübadele İmar ve İskân Vekâleti Tarafından Muğla Vilayetine gönderilen

telgrafta: Muğla ve ilçelerinde muhacirlerin iskânı hususunda mülki idare amirlerini biraz daha gayret göstermesi konusunda daha hassas olmalıdır, denildi. (BCA 272 11.1995.1)

20 Ekim 1926 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'nden Muğla Vilayetine gönderilen bir başka yazıda: Sanat erbabı muhacirlere sermaye yardımı yapılması hususunda gerekli işlemler yapılmalıdır, denildi. (BCA 272 12.49.103.6)

6 Aralık 1928 tarihli Muğla Valiliğinden mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilen diğer bir yazıda ise; Muğla ve ilçelerinde Rumların terk ettiği evlerin harap durumda olduğu bunları tamir için ustaya ihtiyaç duyulduğu ve bu nedenle muhacirlerin içinden usta olanların seçilerek Muğla vilayetine gönderilmesi konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi, istendi (BCA 272 11.16.70.4)

Yukarıdaki belgelerden göçmenlerin göç öncesi, göç sırasında ve göç sonrası bazı sorunlar yaşadığını, ancak dönemin hükümeti yerel ve genel idare anlamında gerekli tedbirleri alarak sorunları çözmeye çalıştığını görüyoruz.

Sonuç

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine dair sözleşme ve Protokol" çerçevesinde Muğla-Merkez I Nolu İskân Tevzi Defteri'ne göre Muğla-Merkez'e Selanik, Cezayir-i Bahri Sefid, Üsküp, Edirne, Romanya, Bulgaristan, Rodos, Yugoslavya ve Bosna'dan 57 aile gelmiştir. Bu göçmenlere Muğla-Merkez Kazası'nın Bozüyük, Bencik, Akgedik Köyleri'nden ve Rum Mahallesi ve Cumhuriyet Mahallesi'nden 36 adet farklı türden mal tevzi yapılmıştır

Muğla-Merkez II Nolu İskân Tevzi Defteri'ne göre Muğla-Merkez'e Selanik Drama, Bosna, İstanköy,Kavala, Tikveş ve Langaza'dan 98 aile geldi. . Bu göçmenlere Muğla-Merkez Kazası'nın Cazgırlar, Bozüyük, Necikler, Eskihisar ve Ahiköy Köyü'nden 282 adet çeşitli türde mallar verilmiştir.

Ayrıca göçmenlerin taşınma, yerleştirme ve mal tevzi sırasında değişik sorunlar yaşadığı ve bu sorunları çözmek için de devletin çeşitli tedbirler aldığını belgelerden anlamaktayız.

Kaynaklar:

Arşivler

(BCA 272 11.1995.1)

(BCA 272 12.49.103.6)

(BCA 272 11.16.70.4)

Muğla I No'lu İskân Tevzi Defteri

Muğla II No'lu İskân Tevzi Defteri

Kitaplar

Akça, Bayram, Cumhuriyet Dönemi Muğla'da Göç (1923-1990), Muğla,2013

Arı, Kemal, Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925),İstanbul,2000

Türk-Yunan Etabli Antlaşması ve Gayrı Mübadiller

Prof. Dr. Kemal ÇELİK
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Giriş

Lozan Konferansı'nda alt komisyonlarda yürütülen Türk-Yunan görüşmeleri sırasında Anadolu'daki Rum nüfusun gündeme gelmesi tartışma yaratmıştır. Lord Curzon'un müdahalesi ile Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) tarafından sorunun çözümü için görevlendirilen Dr. Fridtjof Nansen; Ankara'da, Hamit Bey ile görüşerek mübadele teklifinde bulunmuştur. Nansen'in yazıştığı Atatürk de nüfus mübadelesini uygun bulmuştur. Venizelos; 350.000 Türk'ün hemen Anadolu'ya naklini istemiştir. Türkiye'deki Rum nüfusu 1.600.000 olarak kabul edilirken, Lord Curzon, Batı Trakya Türk nüfusunu 1912 yılı itibariyle 124.000 kişi olarak kabul etmiştir. Gerçekte, Yunanistan'daki Türk Müslüman nüfus Girit ve adalarda 360.000, Trakya ile birlikte toplam 480.000 civarında bir sayıya ulaşmaktadır[1].

Lozan Konferansı'nın 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda sadece mübadele konusu gündeme getirilmiş, alt komisyonlar kurulması kararlaştırılmıştır. İsmet İnönü, mübadele işleminin sonraki bir tarihte yapılmasını, İstanbul ve İzmir'in zorunlu mübadele kapsamına alınmasını isterken; Venizelos, göçün zorunlu değil isteğe bağlı olmasında ısrar etmiştir. Sonunda her iki devlet nüfus mübadelesini kabul etmişler, fakat kimlerin yerleşik (etabli) sayılacağı mübadele dışında tutulacağı tartışmalara yol açmıştır. Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumlarının mübadeleye tabi tutulmamaları önerisi nedeniyle komisyon çalışmalarına bir süre ara verilmiştir. Yapılan görüşmelerde işlemin çok uzayacağını ileri sürerek zorunlu göçü savunan Lord Curzon'un, İstanbul Rumlarının mübadele dışı tutulmasını isteği, Türklerin ticari işlerini yaptırdığı Ermeni ve Rumların göçünün Türkiye'de ekonomik sıkıntılar doğuracağını savunan Amerikan gözlemcisi tarafından da desteklenmiştir. İsmet Paşa ise; yıllarca birlikte yaşanılan bu insanların ihaneti nedeniyle mübadele edilmeleri gerektiğini savunmuştur[2].

10 Ocak 1922'de yapılan toplantıda taraflar mübadeleyi temel edinen görüşmeler yapmışlardır. **Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol** ile **Mübadele Antlaşması** 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmış ve resmiyet kazanmıştır. Bu Mukavelename ve Protokole göre: 1 Mayıs 1923'te başlayacak mübadeleden İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri hariç tutulacaklardı. Türk topraklarındaki yerleşik Ortodoks mezhebine mensup Rumlar ile Yunan topraklarındaki yerleşik Türkler, 1 Mayıs 1923'ten itibaren zorunlu mübadeleye tabi tutulacaklardı. Bu kimselerden hiçbiri Türk hükümetinin izni olmadan Türkiye'ye; Yunan hükümetinin izni olmadan da Yunanistan'a dönüp yerleşemeyecekti. Bu sözleşme, 18 Ekim 1912'den itibaren göç eden veya göç etmesi gereken gerçek ve tüzel kişileri kapsamaktaydı. İstanbul Şehremaneti çevresinde 30 Ekim 1918'den önce yerleşmiş olan Rumlarla Batı Trakya'daki Müslüman ahali mübadele dışında tutulacaktı. 1912 Eylül ayından itibaren mübadeleye tabi olan yerlerden ayrılmış olan Türkler ve Rumlar da mübadele hükümlerine tabi olacaklardı. İtilaf devletlerinin işgali altındaki Türk toprakları, Türk hükümetinin Lozan Barışı şartlarını onaylamasını takiben, diğer devletlerin onayı beklenmeden derhal boşaltılacaktı. Ayrıca; Türkiye Büyük Millet Meclisi delegasyonu ile Yunan delegeleri arasında ahali mübadelesi ve emval hakkında Lozan'da

[1] İbrahim Erdal, **Mübadele**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 60, 61; Halil Özcan, "Arnavutluk'un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Türk-Yunan Mübadelesinde Arnavutların Durumu", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu** Bildiriler (13-15 Kasım 2013, Ankara), AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt: I, s. 152, 153, Ankara 2015.

[2] İ. Erdal, **Mübadele**, s. 60, 61.

imzalanan, 30 Ocak 1923 Antlaşması'nın uygulama şeklini açıklayan ve düzenleyen bir de kararname hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Bu talimatname ve eklerinin incelenmesine Dahiliye, Maliye, İktisat, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye vekillerinden oluşacak bir Vekiller Özel Komisyonu (Encümen-i Mahsus-ı Vükela) tarafından kararlaştırılan maddeler Bakanlar Kurulu (İcra Vekilleri Heyeti)'nun 17 Temmuz 1923'teki toplantısında görüşülmüş ve kararname yürürlüğe konulmuştur[3].

30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Antlaşması yürürlüğe girdikten bir ay sonra Karma (Muhtelit) Mübadele Komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyon, Birinci Dünya Savaşı'na girmemiş olan tarafsız ülkelerden seçilecek bir kişi başkanlığında üç tarafsız, dört Türk ve dört Yunanlı olmak üzere on bir üyeden oluşmuştur. Komisyon, göç işine nezaret edecek, taşınır ve taşınmaz malları (emval-ı menkule ve emval-ı gayrı menkule) tasfiye etmekle görevlendirilmiştir. Tasfiye edilecek mallarla ilgili haklar ve menfaatler konusundaki tüm itirazlar karma komisyon tarafından kesin şekilde çözümlenecekti. Komisyon, taşınmaz mallara bir değer biçecek ve göç ettiği ülkede şahsa aynı değerde gayrı menkul verilecekti hükümeti. Türkiye ve Yunanistan terk edilen gayrı menkulleri denkleştirecek ve karma komisyonun harcamaları bu iki hükümet tarafından karşılanacaktı. Komisyon kararları oy çokluğuyla alınacak ve komisyonlara danışmanlar atanacaktı[4].

Etabil sorununda başlangıçta bir anlaşma zemini bulunamamıştır. Türk ve Yunan tarafı nüfus mübadelesini kabul etmekle birlikte; kimlerin yerleşik (etabli) sayılacağı konusunda farklı yorumlarla sık sık tartışmalar yapılmış, anlaşmaya varılamamıştır. Komisyonun Türk üyeleri, İstanbul'da 30 Ekim 1918'den önce yerleşmiş olanların hukukunun Türk kanunlarına göre belirlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Türk nüfus kanununa göre ahali iki kısma ayrılmaktadır: 1-Bir yerde doğan ve orada oturanlar, bunlara **yerli** denir. 2-Ayrı bir yerde doğup başka bir şehre gelerek yerleşenlerdir, bunlar **yerli sayılmazlar.** Bu sorunun taşındığı **Milletler Cemiyeti**'nin başvurduğu **Uluslararası Adalet Divanı** da 21 Şubat 1925'te: *"Yerleşik (etabli) teriminin* süreklilik taşıdığını, *bir oturma ile ortaya çıkan fiili bir durum oluştuğunu ifade etmiştir. İstanbul'un Rum ahalisi ile ileri sürülen kişilerin antlaşma gereği yerleşmiş ve gayrı mübadil sayılmaları için İstanbul'un 18 Eylül 1912 kanunu ile belirlenen belediye sınırları içinde olmaları, ayrıca 30 Ekim 1918'den önce bu sınırlar içinde* sürekli oturuyor *bulunmaları zorunludur"*, görüşü benimsenmiştir[5].

Dönemin Cumhuriyet Gazetesi ve Diğer Yazılarda Gayrı Mübadiller:

Etabli kelimesini Yunanlılar lehine tercüme eden Karma Mübadele Komisyonu ise; 1918'den önce İstanbul'a gelen ve nüfusa kayıtlı olmayan Rumların yerleşik sayılarak mübadele dışında tutulmalarını isterken, konunun müzakere edildiğini göstermek için nüfusa kayıtlı olmayanların mübadele edilmesi, içlerinde emlak sahibi olanların ise gayrı mübadil sayılmasını kabul etmiştir. Türk üyelerden ikisi bu taraflı karara imza atmamışlardır. Yunanlı üyeler, sözleşmede Etabli deyimi hakkında Türk ve Yunan kanunlarına herhangi bir atıfta bulunulmadığı için yerleşik anlamındaki bu kelime bir kanuna göre yorum yapılmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti Maliye Vekaleti ise; yayımladığı bir genelgede: Yunan emlakı için bir dağıtım, satış veya tahsis işleminin kabul edilmeyeceği gibi, şimdiye kadar Yunan emlakında oturanlardan takdir edilen ecri misillerin de tahsili gerektiğini bildirmiş, İstanbul'da dağıtımı, satışı veya tahsisi yapılan Yunanlı emlakı olmadığı anlaşılmıştır. Sorunun tartışılması 10 Haziran 1930 Antlaşması'na kadar devam etmiş ve karşılıklı mübadeleler resmen tamamlanmıştır. Mübadil ve gayrı mübadillerin terk ettikleri gayrı menkullerin mülkiyeti yasal olarak Türk ve Yunan hükümetlerine devredilmiş, mübadelenin diplomatik yönü büyük ölçüde sonlanmıştır. Etabli Antlaşması'nın 10. ve 14. Maddelerine göre, doğdukları yer ve geldikleri tarihe bakılmaksızın, İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri gayrı mübadil (etabli) sayılmışlardır[6].

---

[3] İ. Erdal, **Mübadele**, s. 63; Zekai Güner, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrı Mübadil Türkler Meselesi", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiler**, 12-16 Kasım 2007, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, C. I, s. 872, 873, Ankara 2010; H. Özcan, "Aynı Bildiri", s. 155.

[4] İ. Erdal, **Mübadele**, s. 64; Z. Güner, "Aynı Bildiri", s. 873.

[5] İ. Erdal, **Mübadele**, s. 64-68; Z. Güner, "Aynı Bildiri", s. 874, 875.

[6] "Gayrı mübadiller Meselesi Halledilecek Gibi", **Cumhuriyet**, 12 Ocak (Kanun-ı Sani) 1929, s. 1; İ. Erdal, **Mübadele**, s. 64-66; Z. Güner, "Aynı Bildiri", s. 873, 874.

1923'ten, 1929 yılına kadar geçen süreçte Türkiye'nin, sorunu müzakere masasına çekme girişimleri dikkati çekmektedir. Bunun sonucunda; 12 Ocak 1929'da Ankara'da gerçekleştirilen Türk-Yunan görüşmelerinin uygun bir ortamda geçtiği, Gayrı mübadiller Sorunu konusunda da anlaşma zemini sağlanacağı ümidi belirtilmektedir. Belirlenen bu esasa göre; Yunanistan'da mübadele veya değişime tabi olmayan emlak tamamen iade edilecektir. Değişime dahil olanlar için Yunanistan nakdi ödemede bulunacaktır. Anadolu'daki Yunan emlakı ise; hükümete intikal edecektir. Hükümet, bu parayı ve Yunan emlakının satılmasından sağlanacak miktarı gayrı mübadillere dağıtacaktır. Etabil sorununda henüz bir anlaşma zemini bulunamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Maliye Vekaleti, yayımladığı bir genelgede: Yunan emlakı için bir dağıtım, satış veya tahsis işleminin kabul edilmeyeceği gibi, şimdiye kadar Yunan emlakında oturanlardan takdir edilen ecri misillerin de tahsili gerektiğini bildirmiş, İstanbul'da dağıtımı, satışı veya tahsisi yapılan Yunanlı emlakı olmadığı anlaşılmıştır[7].

İlerleyen günlerde, Atina'dan gelen bir telgrafta: Yunan Meclisi toplantısında hazinenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Türk emlakının satılmasına karar verildiği ve Milli Banka ile görüşmelere başlandığı bilgisi verilmiştir. Yine Atina'dan verilen bir habere göre; Karma Mübadele Komisyonu Yunan Heyeti Üyesi M. Tatarakis vasıtasiyle M. Pappa'ya gönderilmekte olan yeni talimatın, eski talimatı tamamlayıcı bir mahiyet taşıdığı bildirilmektedir. Yunan Hükümeti, ortaya konulan iki görüşte bu defa da uzlaşılamadığı takdirde, müzakerelerin daha uygun bir zamana ertelenceği, yeni müzakerelere uygun bir ortam hazırlanması için özel temasların devam ettirilmesi görüşündedir. Bu sürede her iki tarafın durumu güçleştirecek önlemlere girişmeyeceğinin tahmin edildiğini bildirmiştir. Yunan Heyeti Delegeleri Danışmanlarından M. Tatarakis'in, aldığı beklenen talimatla Atina'dan İstanbul'a gelmesi beklenmektedir. Bu arada Atina gazeteleri görüşmelerin kesintiye uğrayacağı söylentilerini zamansız bulmuş, Yunanistan'ın Türkiye'ye vereceği cevap henüz yolda iken kesintiden bahsedilemeyeceğini yazdıkları ve müzakereler konusunda iyimser oldukları bildirilmektedir. Türk Mübadele Komisyonu Baş Delegesi Cemal Hüsnü Bey de; müzakerelerin kesileceği söylentilerinin doğru olmadığını, Yunan elçisinin Atina'dan beklediği talimat geldikten sonra, Hariciye Vekaleti davet ederse Ankara'ya gideceği bilgisini vermiştir. Cemal Hüsnü Bey, mukabele-i bil-misil yoluyla İstanbul'daki bütün Yunan emlakına el konulacağı söylentilerini de doğrulamamıştır. Bu rivayetlerin, 17 veya 19 Mart'ta toplanacak Gayrı mübadiller Kongresi'nde mukabele-i bil-misil yönünde girişimler yapılması önerilerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yunan Mübadele Baş Delegesi M. Diyamandopulos'un bu gün Ankara'dan İstanbul'a gelmesi ve yarın yapılacak Mübadele Komisyonu toplantısına katılacağı bildirilmektedir[8].

Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Yunus Nadi Bey, Yunanistan ve Yunan delegasyonunun, 10 Mart 1929'daki tutumu üzerine yazdığı başmakalede[9]: *"Yunan Hükümeti'nin, hazinenin ihtiyacını karşılamak isteğiyle, Yunanistan'daki Türk emlakını satmak için Milli Banka ile görüşmeler başlatması ve Yunanistan'daki Türk mallarının Milli Banka yönetimine devredilmesinin bu haberi doğruladığı belirtilmektedir. Ancak; Türklere ait bu malları Yunanistan'ın açıktan açığa satmasının hukuka uygun olmadığı, bu hukuku tanıyor görünen Yunanistan'ın fiilen kabul etmediği ve uygulamaktan kaçındığı, yeni fiili bir durum yarattığı belirtilmektedir. Bu durum karşısında Ankara'da devam eden müzakerelerin artık bir anlam taşımayacağı ifade edilmektedir. Yunanistan eli altında tutsa da, satsa da bu malların hesabını elbette vereceği üzerinde durulmuş, bu hesabı istemenin ve almak yolunun halen takip edilmekte olan müzakere yolu olmadığı belirtilmiştir. Yunan Hükümetinin, Yunanistan'daki Türk malları üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunduğu, Türkiye'de ise; kendi mallarına tasarruf eden Yunanlıların yaşadığı, bu şartlar altında müzakere eden iki taraf arasında eşitlik olmadığı, bu şartlar altında müzakerelerden olumlu sonuç alınamayacağı üzerinde durulmuş, aşağıdaki bir takım tedbirlerin alınması önerilmiştir:*

a)Türkiye'deki Yunan mallarının İstanbul'dakiler de dahil tamamı Türk gayrı mübadillerin lehine Ziraat Bankası yönetimine verilmelidir.

b)Firarilerin malları dahil bu hesaba geçirerek gayrı mübadil Türklerin zararlarını mümkün olduğu kadar azaltmak.

---

[7] "Gayrı mübadiller Meselesi Halledilecek Gibi", **Cumhuriyet**, 12 Ocak (Kanun-ı Sani) 1929, s. 1; Z. Güner, "Aynı Bildiri", s. 873, 874.

[8] "Yunanlılarla Müzakerat Yürümüyor", **Cumhuriyet,** 10 Mart 1929, s. 1.

[9] Yunus Nadi, "Kestirme Hesap", **Cumhuriyet**, 11 Mart 1929, s. 1.

c)Karma Mübadele Komisyonu'na son vererek oraya tahsis edilen yıllık 500 bin lirayı da gayrı mübadillere vermek.

Böylece, şimdiye kadar çektikleri sefaletten yarısı ölmüş olan bu insanların hakları bir dereceye kadar yerine getirilebilir. Varsın hükümetimiz, Yunan hükümetinden alacaklı kalsın. Mübadele meselesinde Yunanistan'da ve Venizelos Hükümeti'nde yeterli kuvvet olmadığı, Türk mallarına el koyarak istedikleri gibi tasarrufta bulunan bütün Yunan hükümetlerinin sui niyetinden açıkça anlaşılmaktadır… Yunan Hükümeti'nin en açık hakları tanımayan tutumu karşısında Karma Mübadele Komisyonu'na gerek kalmadığı ortadadır", diyerek Karma Mübadele Komisyonu'nun bu nedenle sorunu çözmekte zorluklarla karşılaştığına ve gereksiz olduğuna değinmiştir.

17 Mart 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi; Karma Mübadele Komisyonu'nun M. Rivas Başkanlığında 16 Mart günü öğleden evvel ve akşam üstü olmak üzere iki toplantı yaptığı haberine yer verilmiştir. Bu toplantılarda Komisyon'un para gelir gelmez, Yunan Hükümeti'nin, Komisyon'un Atina veya Selanik'e nakli hakkındaki tavsiyesinin görüşüldüğü, Türk delegasyonunun, Komisyon'un Batı Trakya'ya nakli konusunda destek istediği belirtilmiştir. Saatlerce süren müzakereleri takiben Komisyon'un Gümülcine'de toplanması kararına varılmıştır[10]. Bir vekil tarafından idare edilen İstanbul'daki Yunan emlakına el koyan Defterdarlığın, bir gün öncesine kadar 28 parça emlakı Gayrı Mübadiller Tevziat Komisyonu emrine verdiği, toplam 250 parça olduğu tahmin edilen bu emlakın tamamının teslim edilmesini takiben, Tevziat Komisyonu emrinde kalan Yunan emlakı 357 (500)'den fazla olacaktır. Alınan bir bilgiye göre; Karma Mübadele Komisyonu'ndaki Yunan delegasyonu, Komisyon Başkanlığına bu sorunla ilgili bir nota vermiştir. Bu notada durumun mevcut mevzuata aykırı olduğu iddia edilmekte ve bu işleme son verilmesi istenilmektedir. Komisyonun dünkü yoplantısında bu nota okunmuş, Türk heyeti bu konuda resmi bilgi sahibi olmadığını, hükümetinden verilecek bilgiye göre davranılacağını açıklamıştır[11].

22 Mart 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde; Yunanistan'ın, müzakereleri sürekli ve kasten sürüncemede bırakmasının Türk kamu oyunda yarattığı infiali dile getiren Başyazar Yunus Nadi Bey: "*Gayrı mübadiller sorununun Yunanistan tarafından yıllarca sürüncemede bırakılmasının sonunda bir harbe sebep olacağını, Yunan Başbakanı Venizelos'un da Türkiye'ye karşı bir savaşa hazırlandığı ve vakit kazanmak için bu şekilde davrandığını"* yazmıştır. Bu makaleye Atina'da yayınlanan 'Kostantinopolis' Gazetesinde, Yunanlılar'ın 'Megalo İdea' hırsını yansıtan ilginç yazıda: *"Yunus Nadi Bey'in önemli bir gerçeği dile getirdiği, Türkiye-Yunanistan arasındaki sorunların savaştan başka bir şekilde çözüme kavuşamayacağı, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından itibaren Türkiye konusunda Yunanistan'ın milli hesaplarının bitmediği, bu yeni süreçte İstanbul ve İzmir Türklerin elinde bırakıldıkça bu hesaplaşmanın bitmeyeceği"* yazılmıştır. Devam eden yazıda; *"Yunanistan'ın Türkiye ile sorununun sadece gayrı mübadil emlakı değil, Türkiye ile savaşmasını gerektiren çok sayıda neden bulunduğu belirtildikten sonra: Trakyasız,* Çanakkalesiz *ve* İstanbulsuz *bir milli Yunan devletinin tasavvur edilemeyeceği, Yunan'ı yalnız tarih ve anane değil iktisadi ihtiyaçların da Boğaziçi'ne doğru sevk ve tahrik ettiği, böylece ticari ve iktisadi hürriyetin can verici havasını teneffüs edecekleri"* cevabı verilmiştir. Yunus Nadi Bey de bu kışkırtıcı cevaba duyarsız kalmamış[12]: *"Yunanlılar'ın, İstanbul ve İzmir'e dikilmiş olan gözlerini çıkarmak için gerekirse yeni bir 'Dumlupınar' yaratabiliriz… Konstantinopolis muharriri ve kafadarları büyük Yunan hülyalarının gerçekleşmesini bundan sonra artık rüyalarında bile göremeyeceklerdir…"* karşılığını vermiştir.

3 Nisan 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, Türk Hükümeti'nin Karma Mübadele Komisyonu Başkanlığı'na yeni bir nota vermeye hazırlandığı haberi yer almaktadır. Haberin ayrıntılarında: İstanbul'da bir vekil tarafından idare edilen Yunan emlakına el koyma işleminin şimdilik durdurulduğu, buna karşılık Yunanistan'ın da iade edilmesi gereken Türk emlakını derhal iadeye ve anlaşmalara uymaya başlamasının son defa beklendiği, bu kez de sonuç alınamazsa ortaya çıkacak sonuçtan bütün sorumluluğun Yunanistan'a ait olacağı, Türkiye'nin, alınacak önlemler konusunda dilediği gibi davranma hakkına sahip olacağı kesin bir ifadeyle açıklanmıştır[13].

[10] "Mübadele Komisyonu Gidiyor", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1929, s. 1.

[11] "Yunanlılar Dün Bir Nota Verdiler", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1929, s. 1.

[12] Yunus Nadi, "Bizim de Gazimiz Var", **Cumhuriyet**, 22 Mart 1929, s. 1.

[13] "Hükümet Yunanlılara Son Bir Mühlet Veriyor", **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1929, s. 1.

12 Nisan 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, gayrı mübadillerin Türk hükümetinden mukabele-i bil-misil istedikleri haberine yer verilmiştir. Celal Nuri Bey Başkanlığında Türk Ocağı'nda toplanan altı aylık kongrede; gayrı mübadillerin birkaç yıldan beri Yunanistan'daki mallarından faydalanamadıkları, yönetimin bu konudaki girişimler başlattığı ve Yunanlıların kıymet takdiri konusunda güçlük çıkardıkları belirtilmiştir. Ayvalık'ta, değeri ancak 40 bin lira olan bir Rum evine 160 bin lira, Türk emlakına ise, az kıymet takdir edilmeye çalışılması eleştirilmiştir. Gayrı mübadiller; madem ki Yunanistan Türklerin hakkını tanımıyor, Türk Hükümeti'ne rica edelim o da Yunanlılara karşı öyle davransın görüşü ağırlık kazanmış, kongrede bu konuda hükümete müracaat edilmesi kabul edilmiştir. Cumhuriyet'in bu günkü sayısında, Fransız ve Yunan temsilcileriyle Ankara'da görüşmeler yapıldığı, Fransızlarla bütün konularda anlaşma sağlandığı belirtilmiştir. Yunan tarafı ile yapılan Yunanistan'daki İslam Vakıfları ile ilgili önerilerde emlak işlerinin çözüme kavuşturulması, statükonun muhafazası gerektiği konusuna yer verilmiştir. Vakıfların, mübadil veya gayrı mübadil olarak ayrılması ve buna göre mahsubuna ait ayrıntıların müzakereler sırasında belirtileceği kararı alınmıştır. Emlak genel tasfiyesini takiben hükümet, elindeki emlakı gayrı mübadillere dağıtacaktır. Eldeki emlak gayrı mübadillere yetmezse, gayrı mübadiller aradaki farkın kendilerine ödenmesi gerektiğini düşünmektedirler[14].

15 Nisan 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Yunan Delegasyon Başkanı M. Diyamandopulos'un Atina'dan, dün akşam İstanbul'a geldiği haberini vermiştir. M. Diyamandopulos: *"Geniş ve kapsamlı bir talimatla geldiğini, ayrıntılarla ilgili bazı değişiklik önerileri olduğunu,* bütün sorunların *müzakere edilerek kısa zamanda çözüme kavuşturulacağı, aldığı talimat hakkında Elçi M. Pappa'ya izahat vermek üzere Ankara'ya gideceğini"* bildirmiştir. Gazete, Yunan hükümetinin, Türk-Yunan sorunlarının çözümü için Türkiye'ye bir fark ödemeyi kabul etmekle birlikte, bu ödemenin Yunan hazinesinin gücü ölçüsünde olacağına dikkati çekmiştir[15].

Yunan Elçisi M. Pappa ile Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu arasında yapılan görüşmelerde artık sona gelindiği bilgisi verilmektedir. M. Pappa, Atina'dan aldığı son talimatta; emlak konusunda her iki tarafın emlaka el koymak hakkında şimdiye kadar uyguladığı yönteme devam konusundaki Türk önerisinin, Yunan hükümeti tarafından kabul edildiğini açıklamıştır. Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Bey ve M. Pappa, tarafsız delegelerin de katılımıyla sorunların bir defa daha incelenmesi konusunda anlaşarak, tarafsız delegeleri Ankara'ya davet konusunda anlaşmışlardır. Müzakerelerin bir hafta on güne kadar başlayacağı tahmin edilmektedir[16].

Mayıs 1929 sonlarına gelindiğinde, Ankara'da, tarafsız delegelerin de katıldığı Karma Mübadele Komisyonu'ndaki görüşmeler hakkında bilgi veren Türk Baş delegesi Tevfik Kamil Bey: *"Yunanistanla* görüşmelerin tarafsız delegeleri aracılığıyla devam ettiğini, tarafsız delegelerin bazı değişiklik öneri suretleri konusunda Türk-Yunan taraflarına bir muhtıra verdikleri, emlak konusu çerçevesinde devam eden görüşmelerde Türk tarafının azami ölçüde iyi niyet gösterdiği, karşı taraf ta iyi niyet gösterdiği takdirde anlaşmanın uzak olmadığını*"* açıklamıştır. M. Venizelos başkanlığında toplanan Yunan devlet adamları, Karma Mübadele Komisyonu tarafsız delegeleri ile Yunanistan Ankara elçisinin açıklamasını değerlendirmiş ve esas itibariyle bu önerileri kabul etmiş, Yunan hükümeti, bu kabul kararının Türk hükümetine tebliği hakkında Ankara Elçisi M. Pappa'ya telgrafla talimat vermiştir[17]. Yunan elçisi, Hariciye Vekilimizi ziyaret ederek uyuşmazlık oluşturan sorunlar hakkında müzakerelerde bulunmuştur. Yunan elçisi ve Karma Mübadele Komisyonu tarafsız üyeleri Hariciye Vekili ile görüşmelerine devam etmişlerdir[18].

29 Mayıs 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi 29 Mayıs 1929 günkü sayısında: Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözümü konusunda yapılan müzakerelerin yakın bir zamanda genel ve kesin bir şekilde sonuçlanacağı bilgisine yer verilmiştir. Bir haftadan beri Ankara'ya gelmiş bulunan Karma Mübadele Komisyonu tarafsız delegelerinin de müzakerelerin son safhasında yer aldığı ve sorunlarla ilgili müdahalelerde bulundukları belirtilmiştir. Yunan delegasyonunun çok önemli olmayan son bir

[14] "Gayrı Mübadiller Mukabele-i Bil-misil İstiyorlar", **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1929, s. 1 ve "Türkiye-Yunan Müzakeratı", **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1929, s. 2.

[15] "Yunan Murahhası Vasi Talimatı Hamilen Dün Geldi", **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1929, s. 1, 2.

[16] "Türk-Yunan Müzakeratı", **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1929, s. 3.

[17] "Yunanistan Bitarafların Tekliflerini Kabul Etti", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1929, s. 2.

[18] "Türk-Yunan Müzakeratı Devam Ediyor", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1929, s. 3.

iki nokta üzerinde hükümetlerinden talimat istedikleri ve Atina'dan gelecek cevabı bekledikleri belirtilmiştir[19].

Karma Mübadele Komisyonu Türkiye Baş delegesi Tevfik Kamil Bey; Türk ve Yunan hükümetlerinin yapılan müzakereler neticesinde anlaştıklarını, sorunların tespiti için komisyonun toplanacağını bildirmiştir. Anlaşma emlak konusunda tam takas esasına dayanmaktadır. Yunan heyeti, fazla Türk emlakı için ödenecek kesin miktar konusunda Atina'dan talimat beklemektedir. Anlaşmanın Cumartesi gününden sonra imza edilmesi muhtemeldir. Anlaşma Batı Trakya Türklerinin durumunu da sağlam esaslara dayandırmaktadır. Buna göre; el konulan Türk emlakı sahiplerine iade edilecek, Rum muhacirlerin iskan edileceği evlere 6 ay içinde kıymet takdiri yapılarak bedelleri sahiplerine ödenecektir[20].

6 Haziran 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde: M. Venizelos Başkanlığında toplanan bir Yunan komisyonu; Türk-Yunan sorunlarını görüşmüş, müzakerelerin geldiği aşamayı, Mübadele Komisyonu tarafsız delegelerinin önerileri, Türk hükümetinin bunlar karşısında ileri sürdüğü görüşleri değerlendirmiştir. Bu Yunan komisyonu, sorunlarla ilgli her çeşit karardan önce Yunan Ankara Elçisi M. Pappa ile Mübadele Komisyonunun Yunan Baş delegesinin Atina'ya çağrılmasına karar ermiştir. Yunan yetkili kaynaklarına göre; bu çağrı bazı konularda aceleci davrandığı, bir rivayete göre de Ankara müzakerelerinde bazı sorunlarla ilgili görev ve aldığı talimat dışına çıktığı gerekçesiyle, M. Pappa'nın Ankara elçiliği görevinden alınacağı, hatta Ankara'ya geri dönmeyeceği ihtimalinden söz edilmiştir. Bu kararın M. Pappa ile M. Diyamandopulos'un Atina'ya gelerek yapacakları izahattan sonra verileceği bu nedenle müzakerelerin kısa bir süre erteleneceği belirtilmektedir. Anlaşmanın imzalanmasına kadar, Karma Mübadele Komisyonu devam edecektir. Bununla birlikte kadroda bir sınırlama yapılması hazırlıkları da vardır. Komisyonun, biri tasfiye, biri de anlaşmanın uygulanması ile meşgul olacak iki şubeye indirilmesi beklenmektedir[21].

7 Haziran 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Yunus Nadi Bey, Türk-Yunan İhtilafı başlığını taşıyan makalesinde: *"Karma Mübadele Komisyonu tarafsız* üyesi Mösyö *Rivas ile bizzat görüşmüş olduğunu ve Türk-Yunan anlaşmazlığında beklenmeyen son durumu"* değerlendirmiştir. Türk tarafının anlaşmayı oldu bitti sandığı bir sırada, Atina'nın, Yunan delegelerinin kendilerine verilen yetkiyi aştıkları bahanesiyle Yunan Elçisi M. Pappa'yı geri çağırmasına dikkati çekmektedir. Mösyö Rivas ile görüşmesinde bu şahsın kesin anlaşma sağlandığı konusunda hiçbir tereddüde yer vermediği, Hariciye Vekilimiz ve Başvekilin de Meclis'te aynı şekilde açıklama yaptıklarını; buna karşılık Atina'nın, o zamana kadar kabul ettiği şartlardan son anda vazgeçmesi üzerinde durmuştur. Yaklaşık beş yıldan beri mübadele konularında görüşülen Yunanistan ile bir çok anlaşma yapıldığı, Dr. Tevfik Rüştü Bey-Eksindaris anlaşmasında Trakya Türklerine yapılan Yunan mezalimi üzerinde durulduğu, Karma Komisyon beş-altı ay önce Gümülcine'ye gittiğinde orada hiçbir şeyin değişmediği, durumun fenalığının hayretle görüldüğünü belirtmiştir. Bu defa da, Yunanistan'ın yapılan anlaşmaların hiç birini uygulamaya koymadığı, buna karşılık; zaman zaman ortaya çıkıp 'gayrı mübadillerin mallarını iade ediyorum' diyerek aldatıcı bir politika izlediğini yazmıştır[22].

Atina hükümeti, 9 Haziran 1929'da, M. Venizelos Başkanlığında Türk-Yunan sorunları hakkında bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Ankara'daki Yunan Elçisi M. Pappa ile Mübadele Baş delegesi M. Diyamandopulos'un faaliyetleri ve bundan sonra Yunan hükümetinin takip edeceği politika tartışılmış, uzun süren görüşme sonunda kesin bir sonuç ortaya konulmamıştır. Ankara'daki M. Pappa'ya bir telgraf çekilerek yeni bir habere kadar Ankara'da kalması bildirilmiştir. M. Venizelos ise; yaptığı kısa açıklamada, müzakerelerin hassas geçtiği ve tatmin edici olmadığını söylemiştir. M. Diyamandopulos, geldiği Ankara'da, Yunan hükümetinin isteği üzerine müzakereler hakkında bilgi vermek üzere Atina'ya gideceğini bildirmiştir[23].

M. Venizelos, 10 Haziran 1929'da, bir radyo ajansına: Türkiye ile Yunanistan arasında Ege

---

19 "Türk-Yunan İtilafnamesi Pek Yakında İmzalanacak", **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1929, s.1, 2.

20 "Yunanlılarla İtilaf", **Cumhuriyet,** 31 Mayıs 1929, s. 1, 2.

21 "Türkiye-Yunan Müzakeratı Tevakkufa mı Uğrayacak?", **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1929,s. 3.

22 Yunus Nadi, "Türk-Yunan İhtilafı", **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1929, s. 1, 2; Z. Güner, "Aynı Bildiri", s. S. 874.

23 "Yunanlılarla Müzakere", **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1929, s. 1, 2.

Denizi'nde rekabet olduğu, Yunanistan'ın denizde silahlanmayı sınırlandırmasını istediği Türkiye'nin, bunu kabul etmediği gibi yeni savaş gemileri sipariş etmesi üzerine, Yunanistan'ın da bu silahlanmanın kendisine karşı olduğu gerekçesiyle deniz filosunu takviye etmeye çalıştığını, Türkiye ile Yunanistan arasında bu deniz rekabetinin gelecekte bir savaşa yol açabileceği açıklamasını yapmıştır. Bu açıklama Venizelos'un Türkiye'yi savaşla tehdit etmesi şeklinde yorumlanmakla birlikte, Türkiye'den çok daha fazla sayıda tam bir donanmaya sahip olan Yunanistan'ın o dönemdeki deniz üstünlüğünü korumak ve bunun için tehdide başvurmaktan çekinmediğini göstermesi dikkat çekici bulunmuştur. Türkiye'nin, donanmasını yalnız Yunanistan'a karşı güçlendirdiği iddiası da çok uzun sahillere sahip ülkemiz için geçersizdir[24]. Karma Mübadele Komisyonu Baş delegesi M. Rivas, Ankara'dan İstanbul'a gelmiş, M. Diyamandopulos ise; Ankara'daki müzakereler hakkında bilgi vermek üzere Atina'ya giymiştir. Atina gazeteleri ise[25]; *"Karma Mübadele Komisyonu tarafsız üyelerinin 17 Mayıs'ta tebliğ ettiği önerilerin Yunanistan tarafından kabul edildiği, tarafsızların Türk hükümeti ile müzakerelere devam ederek ilk tekliflerini değiştiren yeni tekliflerde bulundukları, Türk hükümetinin de kendi görüşlerine uygun bu teklifleri hemen kabul ettiğini, Yunan hükümeti bu tekliflere karşı çıkarken, M. Papa'nın yetkisini aşarak yeni teklifleri müzakere ettiği, bu nedenle anlaşma sağlanmış gibi bir ortam oluştuğunu"* yazmışlardır. M. Rivas[26], *"Yunan gazetelerinin, tarafsızların teklifleri arasında farklılık olduğu hakkında yazılanları yalanlayarak; kendi tekliflerinin dört esasa dayandığını, fakat bunları açıklamayı şimdilik doğru bulmadığını, bu dört noktanın birinci tekliflerini oluşturduğunu, bundan sonra bu dört noktayı değiştirmek için bulundukları ikinci teklifin birinciyi tamamlayan bir yön taşıdığını ve bunda uygulamaya ait bir değişiklik bulunmadığını, arada bazı yanlı anlamalar olduğunu, Atina'ya giden M. Diyamandopulos'un bunları giderecek izahat vereceğini"* söylemiş, sorunların iki hükümet arasında iyi niyetle çözülebileceğini belirtmiştir.

14 Haziran 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde; Türk-Yunan müzakerelerinin son safhası hakkında karar vermek üzere M. Venizelos Başkanlığında, Ankara'dan gelen Karma Mübadele Komisyonu Yunan Baş delegesinin de katıldığı toplantıda alınan kararlarla ilgili bir açıklama yapılmamışsa da, edinilen bilgiye göre, şu kararlar alınmıştır[27]:

1-Mübadillerin kendi memleketlerinde bırakmış oldukları emlakın kıymet takdiri müzakere dışı tutulacaktır. Bu nokta Yunan hükümetinin teklifidir. Mübadillerin emlakının kıymet takdiri tarafsızlarca bir bütün halinde yapılacak ve verilecek karar her iki tarafça muteber olacaktır.

2-Her devlet, kendi arazisi içinde olup şimdiye kadar el koymadığı emlakın tamamını muhafaza edecektir. Bu emlaktan İstanbul'dan firar eden Rumlara ait olup bunlardan İstanbul'a dönmek hakkını taşıyan ve emlakı henüz mübadillere mülk olarak verilmemiş olanlara iade olunacaktır. Yine her iki devlet, diğer devlet tebaasına ait emlakı da muhafaza edecektir. Mesela, Anadolu'daki Yunan tebaasına ait emlak ile mübadeleye tabi mıntıkalarda bulunan ve İstanbul'da etabil olarak oturan Rumlara ait emlak bu türdendir.

3-Türk hükümeti, satın alacağı bazı belirli emlak dışında İstanbul'da oturmakta olup el koyduğu Yunan tebaasına ait emlakı iade edecektir.

4-Yunan hükümeti, Batı Trakya'da sahipleri yerinde bulunan Türk emlakını satın alabilecektir.

Yunanistan'ın Türkiye'ye ödeyeceği tazminat 500 bin İngiliz lirasından daha az olacaktır. Tarafsızlar, bu miktarı 450 İngiliz lirasına indirebilecektir. Bu para, Batı Trakya'daki Türk emlakına karşılık olarak verilecektir.

16 Haziran 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde; Karma Mübadele Komisyonu Baş delegemiz Tevfik Kamil Bey'in[28]: *"Yunan Mübadele Komisyonu Baş delegesi M. Diyamandopulos'un hafta sonunda Atina'dan döneceğini, ikinci delegemiz Nebil Bey'in de Ankara'dan geldiğini ve Cuma günü komisyon ve Nebil Beyle birlikte Ankara'ya dönmek istediğini"* bildirmiştir. Durum M. Diyamandopulos döndüğü

[24] Abidin Daver, "Venizelos Tehdit mi Ediyor?", **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1929, s. 1, 2.

[25] "Atina Matbuatının Neşriyatı", **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1929, s. 1.

[26] "Türkiye-Yunanistan Müzakeratta İnkita Yoktur", **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1929, s. 1.

[27] "Yunanlılar Yeni Teklifatta Bulunmağa Karar Verdiler", **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1929, s. 1, 2.

[28] "Türkiye-Yunanistan Baş murahhasımız Tevfik Kamil Bey'in Mühim Beyanatı", **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1929, s. 1, 2.

ve yeni Yunan hükümetinin kararları anlaşılınca açıklığa kavuşacaktır. Atina'dan gelen ve M. Venizelos başkanlığındaki toplantıda alınan kararların yeni bir şey olmadığı, bunların evvelce konuşulduğu, aralarında mübadil emlakına kıymet takdiri gibi tarafsızların önerilerine esas olan konuların bulunduğu pek hafif değişen şekillerdir. *"Asıl mübadele protokolü mübadillerin menkul ve gayrı menkul mallarına kıymet takdirini ve aradaki farkı bir hükümetin diğer hükümete ödemesini gerektirmekteydi. Son görüşmelerde Yunanlılar, mübadil mallarına kıymet takdiri konusunun diğer sorunlardan ayrılması ve eldeki sorunlar*ın *hallini takiben müzakere edilmesi tavsiyesinde bulunmuşlardır. Bununla birlikte; müzakerelerin esası genel tasfiyedir.* Çünkü, mübadele mukavelesi gayrı mübadil mallarının da sahiplerine iadesini göz önünde tutuyordu. Bu iade şartı yerine getirilemediği için çeşitli ortamda müzakerelere yol açmıştır. *Anlaşmada, Yunanlıların ödeyeceği 450 bin sterlinin nasıl ödeneceğinin belirtileceği, Karma Komisyonu sayısında anlaşma sonunda indirim yapılacağı, komisyonun Yunanistan'a nakledileceği, bunun Batı Trakya Türkleri yönünden gerekli olduğu"* şeklindeki açıklamaları yer almıştır.

24 Haziran 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan haberde, Atina'dan dönen Yunan Baş delegesi M. Diyamandopulos; Atina'da, şimdiye kadar Ankara'da gerçekleşen müzakereler ve sonuçlarının incelendiği, yeni ayrıntılı bazı talimatlar belirlendiği, esaslı sorunlar hakkında daha önce anlaşma sağlandığından kısa zaman sonra müzakerelere son verilerek anlaşma sağlanacağı, ayrıntılar hakkında fazla bilgi vermese de, Yunan hükümeti iyimser olduğundan yakında kesin sonuç alınacağını açıklamıştır[29]. Türkiye Baş delegesi Tevfik Kamil Bey de[30]: *"Müzakeratın Hariciye Vekilimiz ve Yunan elçisi arasında devam ettiği, iki tarafın devlet adamları arasında kararlaştırılacak anlaşmanın komisyon kararı şeklinde belirleneceği, müzakerelerden bu defa da sonuç alınamazsa anlaşmazlığın hükümet meselesi haline dönüşeceği, hükümetin de tebasının hukukunu ve kendi menfaatlerini korumak azminde olduğunu, Yunanlılar'ın vermeyi düşündüğü 450 bin sterlinin anlaşmadan sonra derhal alınarak dağıtıma başlanacağını"* bildirmiştir. Bu kadar söz vermelerine rağmen, Atina'da yapılan incelemeler konusunda büyük komisyonun henüz bir karara varamadığı ve M. Pappa'ya müzakerelere başlamaması emrini veren Yunan tarafının bir çok defa yaptığı gibi sorunu sürüncemede bırakma siyaseti takip ettiği anlaşılmaktadır[31].

Bir süre sonra Türk-Yunan müzakereleri Hariciye Nezareti'nde toplanan konferansla yeniden başlamıştır. Bu toplantıda taraflar, yapılacak müzakerelere Karma Mübadele Komisyonu delegelerinin de katılmasını uygun bulmuşlardır. Yunan delegeleri, toplantıda önceden yapılan müzakerelerde kararlaştırılan müzakerelerde kararlaştırılan esasları kabul ettiklerini ve bazı ayrıntıların giderilmesini istemişlerdir. Tevfik Rüştü Bey, hükümete verdiği bilgide; konferansın ikinci toplantısında karşı tekliflerimizin verileceği, büyük ihtimalle müzakerelerin kesin sonuca ulaşacağını, edindiği bilgiye göre Yunan tarafının çözümünü istedikleri:

1-Gayrı mübadil Rumlardan bir kısmına ait emlak meselesi,

2-İstanbul'daki Rumların etabli meselesi,

3-Türk-Yunan Karma Mahkemesi'ndeki davalı meseleler.

Yunanlılar, etabli meselesi ile belirlenmiş bir takım Rum emlakı meselesini Karma Mübadele Komisyonuna, davalı işlerin de Karma Mahkemeye bırakılmasını istemektedirler[32].

Her şeyin iyi gideceği beklenirken Yunan hükümetinin çıkardığı güçlükler ve elçisi M. Pappa'nın görüşmelerin son durumu ile ilgili işlemlerinin protesto edilmesi bunu göstermektedir. Resmi makamlar iyimserlik göstermekle birlikte müzakerelerin tamamen değilse bile şimdilik erteleneceği ihtimali vardır. Ankara'da bulunan Karma Mübadele Komisyonu Baş delegesi M. Rivas[33]; *"müzakerelerin kesintiye uğramadığı, Temmuz'un 2, 4 ve 7. günlerindeki toplantılarda, Yunan hükümetinin çözülemeyen sorunlarla ilgili yeni tekliflerinin müzakere edildiği, biri hariç bütün sorunlarda anlaşma sağlandığı, şimdi kalan bir nokta hakkında Yunan hükümetinden cevap beklendiğini bildirmiştir. Kendilerinin tarafsız*

29 "Yunan Baş murahhası İtilafnamenin Yakında İmzalanacağını Söylüyor", **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1929, s.1, 2.

30 "Türk-Yunan Müzakeratına Yarın Yeniden Başlanıyor", **Cumhuriyet**,25 Haziran 1929, s. 1.

31 "Yunanlılar İşi Gene Sürünceme Siyasetine Döktüler", **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1929, s. 1, 4.

32 "Yunanlılara Mukabil Teklifatımızı Bugün Yapacağız", **Cumhuriyet**, 4 temmuz 1929, s. 1, 2.

33 "Türk-Yunan Müzakeratı Akamete Doğru Gidiyor", **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1929. S. 1, 2.

olduklarını, anlaşma imzalandığı takdirde, Karma Mübadele Komisyonu tarafından onaylanmasıyla ilgili zabıt belgesi suretini de düzenlediklerini, böylece görevlerinin sona erdiğini zannettiklerini, artık anlaşmanın kesin şekil almasının iki hükümete bağlı ve, kendisinin sonuçtan ümitli olduğunu, şimdiye kadar sarf edilen mesainin başarıyla bitmesi ve iki hükümet arasında yeni bir barış ve dostluk dönemi kurulması için yapılan fedakarlıkların boşa gideceğine ihtimal vermediğini, anlaşmayı Mübadele Komisyonundan geçirmeye hazır olduklarını, gerekli görüldüğü takdirde her iki hükümete de ellerinden gelen hizmeti vermeye hazır olduklarını" söylemiştir. Yunanlılar, bilhassa saltanat pasaportları ile firar eden Rumların dönmelerine müsaade edilmesi için ısrar ederken; Türk hükümeti bunun bütün halinde incelenen genel sorunlar arasında halledildiğini söyleyerek yeniden görüşmek istememiştir. Yunan Elçisi M. Pappa ise; *"Türk hükümeti anlaşmayı tamamlanmış zannediyor. Yunan hükümeti ise; bilhassa firari Rumların dönmesi konusunda çözüm istiyor"* demiştir.

Yunan elçisinin Atina'dan talimat beklediği o günlerde, Türkiye'nin Mübadele Başdelegesi Tevfik Kamil Bey; *"Müzakereler bitmiştir. Yunan Heyeti Delegesi Pazartesi günü Atina'dan talimat bekliyor"* açıklamasını yapmıştır. Alınan bilgiye göre; bütün sorunlar çözüldükten sonra, Yunan Hariciye Nezaretinde değişiklik yapılmış, nazır olan M. Mihalakopulos'un, firari Rumlar ile diğer bazı konuların yeniden görüşülmesi için talimat verdiği Yunan Elçisi M. Pappa, Hariciye Nezaretimize başvurmuştur. Türk hükümetinin kesin görüşü çözülen konuların yeniden müzakere edilmemesidir. Şimdiye kadar M. Pappa, M. Diyamandopulos ve Türk-Yunan anlaşmasının son şekli hakkında eleştiri yazıları yazan M. Mihalakopulos'un bu tavrı şaşırtıcı olmamıştır. Sonuç olarak; Yunan elçisi, Türk hükümetinin çözümlenmiş sorunları yeniden müzakere etmek istemediğini Atina'ya bildirmiştir. Yunan Hariciye Nezareti buna olumlu cevap verirse hazır durumdaki anlaşma metni imzalanacaktır. Çözülen sorunların yeniden görüşülmesinde ısrar edilirse, müzakereler kesilecektir. Bu arada; Atina'dan gelmiş olan yeni talimat Hariciye Nazırı M. Mihalakopulos tarafından Elçi M. Pappa'ya verilmiştir. Buna göre:

1-Eski yönetim pasaportu ile giden (firariler) Rumların durumu,

2-Esasında anlaşılmış olan etabil sorununun uygulama şekli,

3-Türk-Yunan Karma Mahkemesine ait sorunların yeniden ele alınması.

Bu maddeler, müzakerelerin epeyce uzun bir zaman devam edeceğini göstermektedir[34].

Yunus Nadi, bu gelişmelerle ilgili başyazısında[35]: *"Müzakerelerin, Haziran ve Temmuz aylarında, tarafsızların da bulunduğu ortamda kesin şekilde tamamlandığını, hükümetimizin mecliste açıklama yapmasına karşılık; Atina'nın, kendi delegelerinin güya yetki sınırını aştıklarını, sonra hayır öyle değil Yunan hükümeti anlaşmayı son şekliyle gözden geçirecek dedi. Bu incelemeyi yaparak* güya delegelerine yeni talimatlar verdi. Artık bu iş bitiyor derken Hariciye Nazırı değiştirildi. Şimdi yeni Nazır M. *Mihalakopulos* bütün müzakere dosyalarını istemiş, kısa sürede inceleyip iade edecekmiş. Tabii bu arada müzakereler duracaktır. Bu *durum göz önüne alındığında M. Mihalakopulos'un bu kesintiyi sağlamak üzere göreve getirildiğine hükmetmek kaçınılmazdır. Bu sorunun çözülmek istenmesinde ya Yunanistan'ın iyi niyeti yoktur, ya da hükümetin başında (Venizelos) olsa da nüfuz ve gücü yoktur. Yunanistan'da iyi niyetten eser olmadığını biliriz. Yunan hükümetlerindeki nüfuz ve kudrete gelince onu da her vesile ile görüyoruz. Ancak, Yunanlılara son bir defa daha ihtar etmek lazımdır ki, böyle yapmakla hiçbir şey kazanmıyor aksine çok şey kaybediyorlar. Bundan sonra Türkiye, Yunanistan'a asla ve kat'a itimat edemez…"* görüşlerini ortaya koymuştur.

Yunanlıların, işi tekrar uzatıp yeni bir müzakere kapısı açmaya çalışmaları, tarafsız mübadele delegeleri arasında da iyi karşılanmamış, *"anlaşmanın hazırlandığını, müzakere edilmemiş sorun kalmadığını"* söylemişlerdir. Türk hükümeti ise; tebaasının hukukunu korumak için etkili önlemler almak üzeredir. Yunanlıların vereceği 450 bin altının teminat altına alınması lazımdır. İstanbul'da iadeye tabi 300 bin İngiliz lirası kıymetinde Yunan emlakına el konulmuştur. 150 bin İngiliz liralık Yunan emlakına daha el konulduğu takdirde Yunanistan'dan alınacak 450 bin liralık tazminat elde edilmiş olacaktır. Anlaşma olmadığı için Karma Mübadele Komisyonu mecburen görevine devam edecektir. Yunan emlak geliri komisyonun giderini karşılayacak durumdadır. Böylece, şartlar Yunanlılarla eşit duruma gelecektir.

[34] "Türkiye-Yunan Müzakeratı", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1929, s. 1, 2.

[35] Y. Nadi, "Müzakeratta Fasıla", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1929, s. 1.

Yunanlıların Batı Trakya Türklerine karşı esasen uygulamakta oldukları şiddet siyasetini bir kat daha arttırmaları beklenebilir. Buna karşı da Türkiye'nin alabileceği çok etkili önlemler vardır. Sorunu bilen kaynaklar; çözülemeyen sorunun para ve azınlıklardan kaynaklandığı, her iki sorunun da savaşa meydan vermeyeceği, iş çıkmaza girince iki devletten birinin hakeme gitmesi, bunun için de mukavele şartlarının uygulanmış olmasının gerektiği belirtilmiştir. Hükümetimiz, Yunanlıların sürünceme siyasetine karşı esaslı tedbirler almıştır. Mukabele-i bil-misil Kanunu'nun tamamen uygulanması kararlaştırılmış, gerekli hazırlıkların yapılması konusunda ilgililere kesin tebligat yapılmıştır [36]. Dr. Tevfik Rüştü Bey-M. Pappa görüşmesinde; Yunan elçisinin yeni aldığı talimatın yeniden müzakere açmak veya firari Rumlar sorununun hakeme götürülmesini sağlamaktan ibaret olduğu anlaşılınca, Tevfik Rüştü Bey, *"mübadele işlerinde her gün böyle değişen görüşlerle bir yere varılamayacağını"* söylemiştir. Hükümetimizin, Yunanlıların oyalama siyasetine karşı aldığı önlemler kamuoyunda memnuniyet uyandırmıştır[37].

Türkiye Hariciye Nezareti, Yunanlılarla müzakerelerin kesildiğini Karma Mübadele Komisyonu'na resmen bildirmiştir. Tarafsız Delegasyon Başkanı M. Rivas, Türk Delegasyon Başkanı Tevfik Kamil Bey ve Yunan Delegasyon Başkanı M. Diyamandopulos'u makamına davet etmiştir. M. Diyamandopulos, davete gitmeden önce Tevfik Kamil Beyle bir süre görüşmüştür. M. Rivas, bu görüşmeyle ilgili açıklamasında: *"Delegelere kesinti sonrasında mübadil ve gayrı mübadil emlakına nasıl kıymet takdir edileceği, Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumlarının durumunun ne olacağı, Batı Trakya'da ne yapmak gerektiği, Kıymet Takdir Komisyonlarının durumu ne şekil alacak? Gibi sorular sorduğunu ve bunlar üzerinde etraflı şekilde görüştüklerini"* söylemiştir. Yunanlıların, "*pasaport meselesini hakeme götürecekleri taleplerine"* karşı; Tevfik Kamil Bey, *"müzakere edilen sorunlardan yalnız biri için hakeme gidilmesini kabul edemeyiz"* demiştir. Gayrı mübadiller Cemiyeti ise; müzakerelerin kesilmesi üzerine olağanüstü bir kongre toplama kararı almıştır. Cemiyet Başkanı Celal Bey; *"Yunanlıların sürünceme siyasetleri hakkında öteden beri söylediklerimiz bir kere daha gerçekleşmiştir. Bu vaziyette gayrı mübadiller, İstanbul'daki bütün Yunanlı emlakına el konularak mukabele-i bil-misil yapılmasını bekliyorlar"* açıklamasını yapmıştır[38].

Türk-Yunan müzakereleri kesildikten sonra durumda bir değişiklik olmamıştır. Atina kaynakları kesinti üzerine Lozan mukavelesi ile bu mukavele şartlarında bazı değişiklikler gerektiren Atina Anlaşmasının yürürlükte olması gerekmektedir. Ancak, Ankara müzakereleri Yunanistan'ın Ankara Antlaşması şartlarını uygulamaması üzerine başlamıştı. Bu müzakereler sırasında tarafımızdan gösterilen bütün iyi niyetin artık hükmü kalmamıştır. Bu sebeple Türkiye, Karma Mübadele Komisyonu'ndan Lozan ve Atina Atnlaşmalarının uygulanmasını talep etmektedir. Karma Mübadele Komisyonu'nda, tarafsız üye M. Rivas ile Türk ve Yunan baş delegelerinin yaptıkları toplantıda, kesintiyi takiben komisyonun ne şekil alacağı, kıymet takdir komisyonunun durumunun ne olacağı görüşülmüştür. Başdelegemiz kıymet takdir komisyonunun lağvını istemiştir. Bu konuda Yunan heyetiyle aramızda bir anlaşma olması ve lağv kararının komisyona bildirilmesi muhtemeldir. Aksi halde, Atina Antlaşması, kıymet takdir işlemlerini emrettiğinden bu işler için daha basit bir duyuru yapılması gerekecektir. Yunanistan'ın Ankara elçisi ile elçilik elemanlarının hepsini değiştirmesi beklenmektedir. M. Romanos'un Ankara'ya elçi tayin edilmesi muhtemeldir. Yunan gazeteleri, Yunanistan'ın tarafsızların bütün tekliflerini kabul ettiğini yazmışlardır. Yarı resmi bir Yunan tebliğinde de, firari Rumlar meselesinde Türk görüşüne iştirak ettikleri yalanlanmıştır. Türk tarafının araştırması, Yunanlıların, tarafsızların tekliflerini aynen kabul etmediklerini, yeni yeni sorunlar çıkararak kesintiye sebep olduklarını doğrulamıştır. Aynı şekilde, aldığımız inanılır bilgiler, firariler sorununda tarafsızların görüşümüze katıldıkları ve bu meseleyi halledilmiş saydıkları yönündedir. Alınan bir diğer bilgi, Yunanistan'ın Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'ne müracaat etmeyi düşündüğüdür. İstanbullu Rumlar, müzakereler kesildikten sonra ortaya çıkan durumu görüşmüş, İstanbul'daki Rumlarla, Batı Trakya'daki Türklerin değiştirilmesi, mübadelenin genelleştirilmesi hakkında Yunan hükümetine teklifte bulunmayı kararlaştırmıştır. Fakat, Yunan hükümeti bu talebi kabul etmemiştir. Karma Mübadele Komisyonu'ndaki baş delegemizin geçen günkü toplantıdaki görüşmeler konusunda bilgi verdiği Hariciye Vekaleti de, gösterilecek tutum ve hareket hakkında delegelerimize talimat göndermiştir. Yunanlıların, müzakereleri isteyerek kesintiye

[36] "Yunanlı Emlakına Mukabele-i Bil-misil Yapacağız", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1929, s. 1, 4.

[37] "Hükümet Yunan Emlakına Vaziyet Edecek", **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1929, s. 1.

[38] "İnkıtadan Sonra Mübadele Komisyonunda Vaziyet Tetkik Edildi", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1929, s. 1, 3.

uğrattıkları görüşü yaygındır. Hükümet gereken tedbirleri alacaktır[39].

1 Ağustos ve 2 Ağustos 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, Türk hükümetinin Yunanistan'a verilecek cevap konusunda görüşmeler yaptığı ve bu cevabın iki üç gün içinde verileceği yazılmıştır[40]. Türk hükümeti, görüşmeler sonucunda mübadele meselelerinin hakeme havalisine karar vermiş, bu hakemin de, Karma Mübadele Komisyonu tarafsız delegeleri olmasını istemiştir. Verilen cevapta, Türk tarafının, tarafsız delegelerin kararını kabul ettiği, Yunanlıların ise güçlük çıkardıkları ve kesinti sorumluluğunun kendilerine ait olduğu bildirilmiştir. Yunus Nadi Bey de; Yunanistan'ın, müzakereler konusunda ortaya koyduğu tavrı eleştirmektedir[41]. Türkiye'nin Atina Elçisi Enis Bey: *"Türk hükümetinin siyasi mahiyetteki meseleler hakkında Yunan incelemesini kabul etmediği, bunların tahkim tarafından da kabul edilmeyeceğini, bununla birlikte, tarafsızların hakemliği kabul edilerek, iki tarafça kabul edilebilecek bir anlaşma yolu bulunabileceği"* yolundaki cevabını, Yunan Hariciye Nazırı'na vermiştir. Yunan Hariciye Nazırı da, Türk cevabını kendi şahsi görüşüyle birlikte telgrafla M. Venizelos'a bildirmiştir[42]. Yunanistan hükümetinin Türkiye'ye vereceği cevap beklenirken; Karma Mübadele Komisyonu Baş delegesi M. Rivas, Yunan Hariciye Nazırı M. Mihalakopulos'u ziyaret etmiş, Türk-Yunan uyuşmazlığı konusunda uzun süren bir görüşme yapmıştır. Venizelos'a bu görüşmeyle ilgili bilgi verilmiştir. M. Rivas, iki ülke arasında anlaşma sağlanması için yeni bir girişimde bulunabileceğini söylemiştir. Atina Elçimiz Enis Bey bu gün Türkiye'ye gelecektir[43].

12 Ağustos 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi haberine göre: Hükümetimiz tarafsız delegelerin kararlarını kabul etmeyi teklif ederken; Yunanlılar, (Lahey) Adalet Divanı'na gitmek isteği veya İsviçre'nin hakemliğine başvurmak düşüncesi taşımaktadır[44]. Yunan Hariciye Nezareti, Türk notasına verilecek cevabi notayı hazırlamaya başlamıştır. Bu arada, Yunanistan, Ankara Elçisi M. Pappa'yı görevden alarak mahkemeye vermiştir[45]. Yunan muhtırasına verilen cevabımıza, Atina'dan verilecek cevap beklenirken; Karma Mübadele Komisyonu'ndaki Türk heyeti son duruma göre anlaşmalarla sağlanmış olan haklarımızın alınması için girişime karar vermiştir[46].

30 Ağustos 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, bir gün önce yapılan Gayrı Mübadiller Kongresi'nin çok gürültülü üzücü olaylarla geçtiği, yeni İdare Heyeti'nin, gayrı mübadiller talimatnamesinin tashihi ve dağıtım hakkında hükümetle görüşeceği haberini vermiştir. Anadolu'da el konulan Yunan emlakından yapılan tahsilatın tamamen gayrı mübadillere verilmesi için hükümete müracaat edildiği ve kesin bir sonuç alınamadığı bilgisi verilmiştir[47].

4 Eylül 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Atina hükümetinin Karma Mübadele Komisyonu Yunan Baş delegesine gelen bir telgrafla, ikinci delege M. Manapulos ve Makedonya kıymet takdir komisyonu Yunan üyesi iken İstanbul'a alınan M. Floridis dahil bütün memurların görevine son verildiği haberine yer vermiştir[48]. Yunanistan'ın Milletler Cemiyeti'ne gideceği haberi de tekrar edilmiştir. Karma Mübadele Komisyonunda ise; tarafsız Başkan M. Holştad ile M. Rivas,Türk ve Yunan delegeleri ile bir toplantı yapacak ve komisyonun yeni çalışma şeklini belirleyeceklerdir. Yunanistan'ın, Milletler Cemiyeti'ne baş vuracağı haberine de yer verilmiştir[49]. 5 Eylül 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi ise; *"Karma Mübadele Komisyonu Türk Baş delegesi Tevfik Kamil Bey ve Yunan Baş delegesi M. Diyamandopulos, tarafsız Baş delege M. Holştad ve M. Rivas'ın katılımıyla yapılan toplantıda tarafların mevcut sorunlarla ilgili görüş belirttikleri"* haberini tekrarlamıştır. Türk komisyon delegelerinin aralarında yaptıkları toplantıda Yunan

---

39 "Atina İtilafnamesinin Tatbikini İstiyoruz", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1929,s. 2.

40 "Hükümetimiz Son Yunan Teklifini Tetkik Ediyor", **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1929, s. 1; "Heyeti Vekile Yunan Meselesile Meşgul", **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1929, s. 1.

41 "Yunanistan'a Cevabımız Mübadele Mesailinin Hakeme Havalesini İstiyoruz", ve Y. Nadi, "Türk-Yunan İhtilafı", **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1929, s. 1.

42 "Atina sefirimiz Cevabımızı Yunanistan'a Tebliğ Etti", **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1929, s. 1, 2.

43 "Türkiye-Yunan İhtilafı Yeni Bir Safhaya Giriyor", **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1929, s. 1, 2.

44 "Yunanistan'a Cevabi Notamız", **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1929, s. 1, 3.

45 "M. Papa Sefirlikten Azledildi ve Mahkemeye Verildi", **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1929, s. 1.

46 "Son Vaziyet Karşısında", **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1929, s. 1, 2.

47 "Gayrı Mübadiller Kongresi", **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1929, s. 1, 3.

48 **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1929. s. 3.

49 "Muhtelit Mübadelede Yunan İkinci Murahhası ve Bütün Memurları Tebdil Edildiler", **Cumhuriyet,** 4 Eylül 1929, s. 1, 4.

cevabı üzerinde durulmuş, Numan Rifat Bey komisyon işleri hakkında Hariciye Vekaleti'nin talimatını getirmiştir. Gazete, bu sayısında Yunanlıların İskeçe'deki tek Türk gazetesini kapattıkları ve sahibini tevkif ettikleri haberine yer vermiş, bu haberin Batı Trakya Türklerine Yunan baskısının arttırıldığı anlamını taşıdığını yazmıştır[50].

6 Eylül 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, İsmet Paşa'nın Türk-Yunan müzakereleri ile ilgili Yunan cevabını incelediğini, Yunanlıların müzakerelerde sürünceme siyaseti takip ettiklerinin iyice anlaşıldığını yazmıştır. Yunan cevabına göre; Türkiye el koyduğu emlakı iade edecek, Yunanlılar iadeye tabi Türk emlakını iade etmeyecekler, önceden söz ödemeye söz verdikleri parayı da vermeyeceklerdir. Tarafsız mübadele üyelerinin hakemliğine havale edilecek sorunlar da cevapta belirtilmiş değildir. Bu şartlar dahilinde Yunan cevabı, sürünceme siyasetinin yeni bir örneği sayılmıştır. Karma Mübadele Komisyonu'nda önceki akşam tarafsız baş delege ve üyelerle Türk ve Yunan baş delegeleri arasında yapılan toplantıda, tarafımızdan Karma Komisyonun faaliyete geçmesi ve Yunanlıların taahhütlerini yerine getirmeleri talep edilmiştir. Gümülcine'de tali mübadele komisyonundaki Türk delegesi Cevdet Bey, İstanbul'a gelmiş ve Batı Trakya'daki Türklerin durumu hakkında karma komisyondaki heyetimiz başkanlığına izahat vermiştir. Batı Trakya'daki Türklerin vaziyeti hakkında heyetimiz, komisyonda yeni bir girişimde bulunacak, komisyonun Batı Trakya'ya nakli istenecektir. Karma Komisyonun ilgili bürosu, yeni kurulmakta olan dört Kıymet Takdiri Komiyonu'nun çalışmalarına ait bir yönetmelik hazırlamıştır. Yunan hükümeti, Mübadele Komisyonu'ndaki Yunan Heyeti delegeleri ve İstanbul Yunan Konsolosluğu memurları arasında çok sayıda değişiklik yapmaya karar vermiştir. Mübadele Komisyonu'ndaki Yunan delegeleri arasında da yeni Yunan elçisi Ankara'ya geldikten sonra değişiklik yapılacaktır. Yunan Delegasyon Başkanı M. Diyamandopulos'un yerine M. Rafael atanacaktır. M. Venizelos, Milletler Cemiyeti yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde, Türk-Yunan sorunu hakkında izahat vermiş, iki hükümet arasındaki uyuşmazlığın Milletler Cemiyeti hakemliğinde çözümünü istemiştir Cemiyet yönetimi de bu hakemliği uygun bulmuştur. Eğer Türkiye'nin, son Yunan cevabına vereceği karşı cevap olumlu anlaşma sağlayamazsa, M. Venizelos, Milletler Cemiyeti'ne resmen müracaat edecektir[51].

11 Eylül 1829 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Türk hükümetinin, Yunan hükümetine vereceği cevabın inceleme ve düzenlenmesi Hariciye Vekaleti'nin yapacağı, İsmet Paşa'nın onayından sonra Atina maslahatgüzarlığına gönderileceği haberine yer vermiştir[52]. Yunanistan'a verilecek cevabın hazırlandığı ve hükümetin İsmet Paşa başkanlığındaki toplantıda incelendiği, kurye ile Atina'ya gönderileceği yazılmıştır. Cevapta, iadeye tabi olan Türk emlakının iadesi istenmiştir. Karma Mübadele Komisyonu'na verilen son iki nota da bunu doğrulamaktadır. Türk hükümeti, Lozan Mübadele Protokolünün ve Atina İtilafnamesi şartlarının uygulanması talebinde bulunmuştur. Yunan Hariciye Nazırı M. Mihalakopulos, İngiliz Hariciye Nazırı M. Henderson ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri ile Türkiye-Yunanistan sorunlarını görüşmüştür. M. Mihalakopulos, sorunları hakem sıfatı ile inceleyecek olan Karma Mübadele Komisyonu'ndaki boş olan tarafsız üye kadrosuna acele atama yapılmasını istemiştir[53]. 16 Eylül 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, Yunanistan'a ikinci cevabi notamızın verilmesini takiben, Karma Mübadele Komisyonu'nun yapacağı olağanüstü toplantı önem taşımaktadır. Bu toplantıda, İstanbul'daki Yunan emlakından sahipleri burada olanların emlakına da el konulması talep edileceği gibi, etabil meselesinin çözümü için de Batı Trakya Türklerinin İstanbul Rumları ile mübadelesi istenecektir. Son nüfus sayımında İstanbul'daki Rum sayısının 99 bin kadar olduğu anlaşılmıştır. Yunan delegasyonunun verdiği bilgiye göre Batı Trakya'daki Türklerin sayısı 102 bindir. Yunanlılar, bu Türklerin tamamını gayrı mübadil olarak kabul edeceklerini açıklamışlardır. Batı Trakya Türkleri, Yunan baskısı altında perişan bir halde kaldıklarından, onlar için hiçbir şekilde zararlı değildirler. Buna karşılık; İstanbul'daki Rumların durumu çok başkadır. Komisyonun Türk teklifini kabul etmesi muhtemeldir. Yunanistan, Ankara'daki eski elçisi M. Papa'nın sormluluğunu belirlemek üzere özel bir heyet oluşturmuştur. M. Rafael'in yeni başkan atayan Yunanistan, Karma Mübadele Komisyonu Yunan delegasyonunu tamamen değiştirmiştir. Türk hükümetinin, Yunan notasına cevabının yarına kadar hazırlanarak yarın sabah toplanacak olan vekiller heyetinde okunması onaylanması beklenmektedir[54].

[50] "Mübadele Dün İhzari Bir İçtima Aktedildi", **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1929, s. 3.

[51] "Türk-Yunan Müzakeratı", **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1929, s. 1, 3.

[52] "Yunan Emlakına Vaziyet Muamelatı Devam Edecek", **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1929, s. 1.

[53] Heyeti Vekile Cevabi Notamızı Tetkike Başladı", **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1929, s. 1.

[54] "Garbi Trakya İle İstanbul Rumlarının Mübadelesini İsteyeceğiz", **Cumhuriyet**, 16 Eylül 19929, s. 1, 3.

Yunan Mübadele Komisyonu Baş delegesi M. Diyamandopulos[55]; *"Türk Delegasyonunun Karma Mübadele Komisyonu'na verdiği son iki notayla ilgili, hükümetinden talimat aldığını bildirmiştir. Yunan hükümeti, Ankara müzakerelerinin sonuçsuz kalması üzerine, mevcut anlaşmanın yürürlükte olması hususunda Türk hükümeti ile tamamen hemfikirdir. Tevfik Kamil Bey'in, Ankara'dan dönüşünde yapılacak olan komisyon genel toplantısında hükümetinin bu hususstaki görüşünü izah edeceği"* açıklamasını yapmıştır. Bu Yunan görüşü kısa sürede değişiklik göstermiş, artık eski maddeler üzerinde müzakereye devam ihtimali kalmadığını ileri süren Yunanlılar, Milletler Cemiyeti'ne müracaat edeceklerini söylemişlerdir. Türkiye'nin, Yunanistan'a cevap notası çok geniş şekliyle Cumhuriyet Gazetesi'nin bu sayısında yayımlanmıştır[56].

26 Eylül tarihli Cumhuriyet, Karma Mübadele Komisyonu'nun bugün yapacağı önemli toplantıda:

1-Komisyonun yeni genel sekreteri M. Arsbayn'ın görevinin onaylanması,

2-Yunan eski mübadele başkatibi M. Sefhoryos'un yerine, M. Sironis'in görevinin onaylanması,

3-Lağvedilen Kıymet Takdir Komisyonu üyelerine ödenecek tazminat miktarının belirlenmesi,

4-Komitelerin teşkil ve tasfiyesi,

5-Müteveffa General Dölara'nın birikmiş maaşlarının ödenmesi,

6-Encümenlerin mesaisi,

7-'Türkiye'nin, Komisyon Başkanlığına verdiği son iki nota,

8-Notalarımıza Yunanistan'ın verdiği iki cevap,

10-Notalarımızla, Yunan notaları cevaplarına tarafsız üyelerin verdiği muhtıralar.

Karma Mübadele Komisyonu Kıymet Takdiri Komisyonundan Yunanistan'dakiler Selanik ve Edirne'de, Türkiye'dekiler İzmir ve Trakya'da görev yapacaklardır[57].

27 Eylül 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Karma Mübadele Komisyonu'nun dün yapılan toplantısında, Komisyon Genel Sekreterliğine Hollandalı M. Verfiye'nin atanmasını oybirliğiyle onaylandığı, Karma Komisyon emrindeki bazı memurların değiştirilmesi hakkındaki Yunan isteğinin dile getirildiği, Türk tarafının; bu memurlar arasında doğrudan komisyon tarafından tayin edilen birkaç memur olduğundan, değiştirilmelerinin de komisyona ait olması gerekmektedir. Baş delegemiz Tevfik Kamil Bey, bu memurların değiştirilmesi hakkındaki bu görüşünü izah etmiş; bu konunun incelenmesi ve heyetin tamamının onayına sunulması kararı alınmıştır. Lağvedilen Kıymet Takdir Komisyonlarından açıkta kalan şahıslara verilecek tazminat hakkında 4. Büronun onayladığı karar heyetin tamamı tarafından kabul edilmiştir. Türk hükümetinin, Komisyon Başkanlığına verdiği notaların görüşülmesine geçilmiş, Yunan heyetinin verdiği cevaplar sonrasında iki taraf uzun süre tartışmışlardır. Tevfik Kamil ve Nebil Beyler, notalarımıza göre mevcut anlaşmaların uygulanmasını komisyondan talep etmiş, Yunanistan'ın iadeyi kabul ettiği şahıslara ait emlakı iade etmediğini belirtmişlerdir. Yunan Başdelegesi M. Diyamandopulos ise; anlaşma şartlarının uygulanmasında hükümetinin, Türk hükümetiyle aynı görüşte olduğunu ve bu şartları yerine getirerek Türk emlakını iade ettiğini iddia etmiştir. Tevfik Kamil Bey, Yunanlıların bu iddiayı ispat için Batı Trakya ve Makedonya'da Yunanistan'ın iade ettiği emlakın listesini istemiş, M. Diyamandopulos, şimdiye kadar Türklere iade edilen emlak listesinin komisyona verileceğini, iade edilmesi gereken başka emlak varsa Türk heyeti listesini verdiği takdirde onların da sahiplerine iade edileceğini ilave etmiştir. Bundan sonra, Tevfik Kamil Bey, Karma Mübadele Komisyonu'nun gelecek sene başından itibaren Yunanistan'a nakli hakkında alınan kararın uygulanmasını talep etmiştir. Gündemde geçen yıl tarafsız üyelerin emlak sorunu hakkında hazırlamış oldukları muhtıranın görüşülmesi ertelenmiştir[58].

29 Eylül 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, mübadele işlerinin tamamen Karma Mübadele Komisyonu'na intikal ettiğini bildiriyor. *"Komisyon delegelerinin yarın tekrar toplanacağı, komisyonun*

[55] "Yunanlılar da Muahedatın Mer'iyeti Fikrinde", **Cumhuriyet**, 19 Eylül1929, s. 1.

[56] "Yunanlılar Cemiyet-i Akvam'a Gideceklerini Söylüyorlar", **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1929, s. 1, 3.

[57] "Muhtelit Komisyonun Bugünkü Ruznamesi", **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1929, s. 2.

[58] "Muhtelit Mübadelede Hararetli İçtimalar", **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1929, s. 1, 4.

faaliyete geçmesi, mevcut anlaşma şartlarının uygulanmasına yönelik notalarımızla, Türk emlakının iade edilmediği yolundaki iddialarımızı ve Yunan tarafının bunlara vereceği cevapları inceleyecek, müzakerelere devam edileceği" bilgisini vermiştir. Gazete devamla; *"Yunan heyeti iade edildiğini ileri sürdüğü Türk emlakına ait listeyi henüz verememiştir. Batı Trakya'daki Türk arazisi halen Rum muhacirlerin, gayrı mübadillerimize ait emlak ise Yunan hükümetinin elinde bulunmaktadır. Delege heyetimiz iade edilmeyen Türk emlakının listesini hazırlamaktadır. Liste yarın heyet geneline sunulacaktır. Komisyonun tarafsız üyeleri Milletler Cemiyeti tarafından seçildiği ve Türk tarafı gerçekte söz verdiği şartların uygulanmasını istemekte olduğundan, Yunan hükümetinin Milletler Cemiyeti'ne müracaatı gereksiz görülmektedir. Hükümetimiz, kendi tebaasının hukukunu korumak için karar verilen önlemleri uygulamaya başlayacak ve İstanbul'daki Yunan emlakına tamamen el koyarak taraflar arasında eşitliği sağlayacaktır"* haberiyle komisyondaki gelişmeleri duyurmuştur[59].

Sonuç olarak:

Türkiye-Yunanistan arasındaki gergin siyasi ilişkiler, Lozan Antlaşması, nüfus mübadelesi ve İstanbul'da Ortodoks Patriği seçiminin ortaya çıkardığı uyuşmazlık, 1926 Ankara Antlaşması'na rağmen düzelmemiştir. 1929 yılında ilişkiler yeniden gerginleşince iki ülke de deniz kuvvetlerini güçlendirme çabası içine girmişlerdir. 1930 yılına girildiğinde ise; Atatürk ve Venizelos'un, iki komşu devlet olarak dostça yaşamaları gerçeğini iyi niyetle ortaya koymaları, İtalya'nın Doğu Akdeniz'de bir dostluk ve güvenlik düzeni kurma girişimi, Ankara ve Atina'yı yakınlaşmaya sevk etmiştir. Bunu takiben, 10 Haziran 1930'da, nüfus mübadelesinden kaynaklanan bütün sorunları kesin şekilde çözüme kavuşturmak gayesiyle imzalanan Ankara Sözleşmesi ile Türkiye – Yunanistan arasında dostluk ilişkisi başlamıştır. Nüfus mübadelesi resmen tanımlanmış, mübadil ve gayrı mübadillerin terk ettikleri gayrı menkullere ait mülkiyetin yasal olarak ilgili hükümetlere devriyle mübadelenin diplomatik süreci büyük ölçüde sona erdirilmiştir. Yapılan Etabli Anlaşması'nın 10. ve 14. Maddeleri gereği, geldikleri tarihe ve doğum yerlerine bakılmaksızın, İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri yerleşik 'Etabli' ve gayrı mübadil sayılmışlardır[60]. Bu sözleşmeden sonra, Başbakan İsmet Bey'in daveti üzerine 27-31 Ekim 1930'da Türkiye'yi ziyaret eden Venizelos ile 30 Ekim 1930'da Ankara'da **Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması** imzalanmıştır. Bu antlaşmaya deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasını içeren bir protokol eklenmiş, bir de **Oturma, Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi** imzalanmıştır. Böylece iki Başbakan, her durumda uyum ve anlaşma (concorde) politikası izlemek, genel barışa katkı yapmak, Türkiye ile Yunanistan arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları Devletler Genel Hukukunun yüksek ilkelerine göre çözüme kavuşturmak isteği bu anlaşmayı gerçekleştirmişlerdir. 10 Haziran 1930'dan sonra yapılan ve yapılacak gayrı mübadillik başvurularının kabul ve incelenmesinin gerekip gerekmediği yönünde bir karar alınması hakkındaki öneri, 2 Nisan 1932'de İcra Vekilleri Heyeti toplantısında görüşülmüş, Hariciye ve Adliye Vekaletlerinin görüşleri doğrultusunda, 10 Haziran 1930'dan sonra yapılmış ve yapılacak olan gayrı mübadillik başvurularının kabulü ve incelenmesi ve bu şartlara uygun iki kadın için kabul edilmiş olan 11551 nolu kararname hükmünün başvuruda bulunan Abdülhamit veresesinden altı kadın için de geçerli olması onaylanmıştır[61].

KAYNAKÇA

-Abidin Daver, "Venizelos Tehdit mi Ediyor?", **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1929, s. 1, 2.

-**Cumhuriyet** Gazetesi, dipnotlarda belirtilen 1929 yılı sayıları.

-ERDAL, İbrahim, **Mübadele**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2012

-GÜNER, Zekai, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrı Mübadil Türkler Meselesi", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi** Bildiriler, 12-16 Kasım 2007, Ankara, AKDTYK Atatürk Araştırma

[59] "Yunan Emlakına Vaziyet", **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1929, s. 1, 3.

[60] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945**), AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Cilt: I, Ankara 2000, s. 399-404; Z. Güner, "Aynı Bildiri', s. 874, 875

[61] İ. Soysal, s. 399-404; Z. Güner, "Aynı Bildiri", s. 878.

Merkezi, C. I, s. 872-885, Ankara 2010.

-ÖZCAN, Halil, "Arnavutluk'un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Türk-Yunan Mübadelesinde Arnavutların Durumu", **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu** Bildiriler (13-15 Kasım 2013, Ankara), AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt: I, s. 149-180, Ankara 2015.

-SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945**), AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Cilt: I, Ankara 2000, s. 399-404.

-Yunus Nadi, "Kestirme Hesap", **Cumhuriyet**, 11 Mart 1929, s. 1. ve diğer yazıları.

Sinop'a 1924'te Göç Eden Mübadil Aileler İle Bir Sözlü Tarih Çalışması

Yrd. Doç. Dr. Kibar AKTIN
Sinop Üniversitesi – Sinop

Giriş

Türk tarihinde Orta Asya'dan Anadolu ve Rumeli'ye göçler Selçuklular ile başlamış olup Osmanlı döneminde 14 ve 16. yüzyıllar arasında sayıca oldukça artmıştır. Fakat bu dönemden sonra göçler azalmış olup zaman zaman küçük grupların iç göçü şeklinde devam etmiştir. 18. yüzyılda göçler, milliyetçilik akımının etkisi ile milli devlet oluşturma siyasi görüşünü gerçekleştirmede bir araç işlevini görmüştür. Etnik gruplar bu doğrultuda kendinden olmayanı yok etme, sınır dışı etme ve asimile etme girişiminde bulunmuştur.[1] Gelişen bu durum karşısında Balkanlara yerleşen insanların torunları ve burada sonradan Müslümanlığı kabul etmiş olan insanların büyük bir kısmı, yurtlarının elinden alınması ve/veya bu bölgede yaşam şartlarının devamlı kendi aleyhlerine gelişmesi, hayatlarının sürekli tehdit ve tehlike altında olması nedenleriyle, Anadolu'ya doğru gelişen surette göç etmişlerdir. Anadolu'ya göçler genel olarak, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra hız kazanmış ve en büyük göç hareketi, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemlerde meydana gelmiştir.[2] Özellikle 1914 yılında Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde savaşla başlayan göç, 1917 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir. Türk-Rus mücadelesinin yaşandığı yerlerde Müslüman halk Rus ilerlemesi karşısında batıya doğru göç etmek zorunda kalmıştır.[3]

Araştırmaya konu olan kesim, Kurtuluş Savaşı sonrasında yapılan Lozan Barış antlaşmasının sonucu olarak Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi sonucu zorunlu göçe tabi tutulup Sinop'a sevk edilen mübadil (göç eden) ailelerdir. Türk tarih yazınında "mübadele", 1923 yılı Ocak ayında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan bir protokolde[4] "münferit grup veya kitlesel boyutta bulunduğu mekânı terk ederek başka bir iskân birimine yerleşmesi hadisesidir" olarak tanımlanmıştır.[5] Türkiye ile Yunanistan arasında bu karşılıklı değişim, Türk tarihinde görülen ilk göç değildir. Balkan savaşlarını takiben meydana gelen yağmalamalar ile can ve mal güvenliğini koruyamama durumu ve insanların birbirine karşı yaşadığı güven bunalımı, Bulgaristan ve Yunanistan'daki Türk ahalinin Anadolu'ya, Anadolu'daki Rumların Yunanistan'a ve Bulgar ahalinin de Bulgaristan'a göçüne sebep olmuştur. Göçleri takiben Bulgaristan ile 29 Eylül 1913 (İstanbul Antlaşması) ve Yunanistan ile Haziran 1914'te resmi bir antlaşma imzalanmıştır. Göç, antlaşmalarla belli esaslara bağlanmıştır. Karşılıklı göç eden ahalinin "mallarının saptanması ve tasviyesi ile ilgili çalışmaların yürütüldüğü" bu dönemde[6] İsmail Şen'in belirttiği gibi, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Aydın Vilâyeti'nde (şimdiki İzmir, Manisa, Aydın, Denizli ve Muğla illerini kapsayan geniş bir vilâyet) bulunan köylü Rum halkı ile Yunan Makedonyası Türk halklarının mübadelesi konusunda Atina'daki Osmanlı elçisi Ali Galip Kemali Bey

1 Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, ss. 12-13.
2 İsmail Şen, "Salihli Mübadilleri ve Karşılaştıkları Sorunlar", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 16, 2004, s. 66.
3 Süleyman Tekir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32 (Bahar/*Spring*), 2016, s. 43-65.
4 Önder Duman, *Rumeli'den Samsun'a Göç*, Kültür Yayınları-11, Samsun 2011, s. 10.
5 Nedim İpek, "Selanik'ten Samsun'a Mübadiller", *Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları-12*, Samsun, 2010, s.1.
6 Duman, *age*, s. 10.

aracılığıyla ciddi çalışmalar olmuştur. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, söz konusu girişimleri kesintiye uğratmıştır.[7]

Yunan kuvvetleri, Ankara Hükümeti'nin 1922 yılının ikinci yarısında üzerlerine gerçekleştirdiği taarruz neticesinde, Anadolu'dan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ardından İtilaf Devletleri ile Mudanya'da bir ateşkes imzalanmıştır. Ateşkesi takiben barış görüşmeleri için Lozan'da taraflar buluşmuşlardır.[8] Türkiye ile Yunanistan 30 Ocak 1923 tarihinde yapılan görüşmeler sonucunda, "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol" antlaşmasını imzalamışlardır.[9] M. İsmet, Dr. Rıza Nur, Hasan, E. K. Venizelos ve D. Caclamanos imzalarının yer aldığı antlaşma protokolüne göre;

> Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecek; bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye; ya da Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir. Mübadele İstanbul'da oturan Rumları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktı. 1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır.[10]

30 Ocak 1923'te imzalanan Türk-Rum ahali mübadelesine ilişkin protokol, 1923 Temmuz'unda imzalanan Lozan Antlaşması'na dâhil edilerek onaylanmıştır.[11] Protokol kararlarından anlaşıldığı gibi, mübadelede dilsel, etnik ve kültürel farklılıklar önemsenmemiş; her iki ülkede de dinsel kimlik bütünlüğünün sağlanması esas alınmıştır.[12] Bu dinsel bütünlük, o zamanki millet olma anlayışının yansımasıdır. Nitekim Osmanlı Devleti, topraklarında yaşayan toplulukları, din veya mezhep esasına göre örgütlemiş ve yönetme biçimine de "Millet Sistemi" denilmiştir.[13]

30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesi'nin 2'nci maddesine göre "*mübadele edilecek toprakları, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, sözleşmenin 1'nci maddesinde öngörülen mübadelenin kapsamına girmiş sayılacakları gibi, sözleşmede kullanılacak göçmen tabiri 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek veya tüzel kişileri de kapsayacaktı*".[14] Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra, hemen birkaç ay içinde her iki ülkeden dört ve Birinci Dünya Savaşı'na girmemiş devletlerin tabiiyetine mensup üç üyeden oluşan "Muhtelit Mübadele Komisyonu" (Karma Mübadele Komisyonu) oluşturulmuş ve başkanlığını bu üç tarafsız ülke sırasıyla yürütmüştür. Komisyonun öncelikli görevi, mübadelenin sağlıklı ve sorunsuz bir biçimde gerçekleştirilmesi olmuştur. Bu kapsamda komisyon, azınlıkların geriye kalan taşınmaz mallarının tasfiyesi işiyle ilgilenmiştir. Taşınmaz mallara bir değer biçerek, düzenlediği beyannameyi mal sahibine vermiştir. Mal sahibi de bu beyannameyi ibraz ederek, terk ettiği mal karşılığında, gittiği ülkede arazi ve emlak almıştır.[15]

Bu çalışmaların dışında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mübadillerin yerleştirilmesini organize etmek için Kütahya mebusu Tunalı Hilmi Bey'den 23 Ağustos1923 tarihli "Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti'nin kurulmasına dair kanun" teklifi sunulmuş ve 13 Ekim'de kabul edilmiştir. Mustafa Necati Bey teşkilatın bakanı olur.[16] Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulduktan sonra "Mübadiller nakledilmeden önce hangi limana, hangi vasıta ile gidecekleri, hangi geçici ve kalıcı yerleşim yerlerinde iskân edilecekleri, yerleştirilecekleri yerlerin geldikleri yerlerdeki ekonomik faaliyetlere uygun olup

7 Şen, *agm,* s. 66.
8 Bestami S. Bilgiç, *Doğu Karadeniz Rumları İsyan ve Göç,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 10.
9 Duman, *age,* s. 11.
10 Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1935),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 41.
11 Bilgiç, *age,* s. 10.
12 Gökçe Bayındır Goularas, "Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kültür ve Kimliklerin Yerleştirilmesi", *Alternatif Politika*, Cilt. 4, Sayı 2, 2012, s. 130.
13 Ömer Budak, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", *Karadeniz Araştırmaları,* Sayı, 26, Yaz 2010, s. 129.
14 Erhan Çelebi, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", *ÇTTAD,* V/12, (2006/Bahar), s. 38.
15 Duman, *age,* s. 17.
16 Arı, *age,* s. 25, 29.

olmadığı vb. hususlara dair kapsamlı çalışmalar" yapmıştır.[17] Kısıtlı bir bütçe ile çalışan vekâletin teşkilat birimleri 1912 yılından beri herhangi bir yere yerleşememiş göçmenleri, sığınmacıları, konargöçer aşiretleri ve daha sonraki dönemlerde hükümetçe kabul edilecek göçmenlerin de her türlü ihtiyacını karşılamakla yükümlü olmuştur.[18]

Mübadele Sürecine Doğru

Mübadele ile oluşan karma komisyon, Selanik, Kandiye, Hanya, Drama ve Kavala'da üç kişilik tali komisyon oluşturmuştur. Türkiye'de iskân hazırlıklarının yapıldığı bu süreçte, yerleşim yerleri ve yüksek dağlık alanlarda, Türkler baskı ile karşı karşıya kalmıştır.[19] Drama'da elli kişi parçalanarak şehit edilmiştir. Sarı Şaban'da altı kişi gazla yakılarak katledilmiştir. Mübadiller evlerinden atılarak, yerlerine Rumlar yerleştirilmeye başlanmıştır.[20]

Kenan Aral (İkinci kuşak mübadil) ailesinin Selanik'te yaşadıklarını şöyle anlatır:

> Ordaki Yunan askerleri ve Yunan kolluk kuvvetleri tarafından rahatsız edilmişler. Yağma, talan vesaire gibi zorluklara maruz kalmışlar. Eve geliyormuş kolluk kuvvetleri büyükbaş küçükbaş hayvan ne varsa alıp gidiyorlarmış. Dipçikle kovalıyorlarmış. Yani çok sıkıntılar yaşamışlar. Altın varsa para varsa evde ne varsa alıp gidiyorlarmış. Çaresiz kalmışlar. …Çalı harmanı yaparlarmış babam anlatırdı... Çalıları kesip tarlaya atıyorlar Yunan askerleri topluyormuş bizim gençleri, kadını, kızı neyse ayakkabıları çıkartıyormuş dipçikle vurup böyle o çalı harmanında koşturuyorlarmış. Tabi onların ayakları falan…. Tabi ondan sonra mübadele gündeme geliyor. Orda çekilen sıkıntılar, zulümlerden sonra durum Merkezi hükümet Ankara'ya intikal ediyor. Atatürk Selanikli olduğu kendisi de ordan geldiği için ben kesinlikle ordaki vatandaşlarıma acı, işkence çektirmem diyor. Zaten savaştan çıktık çıktılar. Kendi vatandaşlarımı alacam sizde burda gitmek isteyenlerde gitsin diyor…. 2 milyon Müslüman Türk nüfus buraya geliyor.

Hayriye Pınar (İkinci kuşak mübadil), Yunanistan'da ailesinin mağdur kaldığı koşulları şu şekilde aktarır:

> Yalnız Yunanistan'dayken annemler aç kalmış. O Yunan askerleri başlarında fesle ellerinde dipçikler geliyor kapıyı kırıyorlarmış. Mutfakta ne kadar yiyecek içecek varsa alıp gidiyorlarmış. Bir de pelit denen çam ağacına yapışan bir şey varmış. Kozalak gibi onu almışlar. Mısırın somağı var ya onu da değirmende öğütmüşler. Pelitle ikisini pişirmişler onu yemişler. Yani aç başka bir şey yok. Ondan sonra af edersiniz peklik yapmış 5-6 genç ölmüş. Ondan sonra rahmetli babacığım diyordu kızım ekmeği şey yapmayın…. Yolda taş görünce ekmek sanıyordu. Yaaa aç kalmışlar. Bir de şey o zamanlar orda [Selanik] tuz mu yokmuş annemler tabii denize gidiyorlarmış suyu alıyorlarmış gelip ocakta suyu kaynatıp tuz yapıyorlarmış. Çok sıkıntı çekmişler. Çok eziyet etmişler.

Ahmet Efeoğlu (İkinci kuşak mübadil), göç etmeden önce yaşanılanı şöyle anlatır:

> … daha gelmeden önce orda zulümler olmuş. İşte harmanlara çalı dikeni serilmiş işte üzerinde yalın ayak yürümüşler falan filan böyle şeyler olmuş. Onlar artık orda kalmak istememişler. Atatürk'te bu dönemde onlara bir gemi gönderiyor işte. Diyor ki "onları Türkiye'de bir yere yerleştirin".

Ayşe Karakoçoğlu (İkinci kuşak mübadil), halasının anlatılarından o günleri şöyle aktarır:

> Benim annem babam… Kavala'nın Sarışaban köylerinden. Babamın köyü Yeniköy annemin köyü Arlan. Babamın köyü daha çok sahilmiş, annemin köyü de dağ köyüymüş. Gariban insanlardı benim hatırladığım kadarıyla göçe zorlamışlar herhalde bunları ama onlar orda zorluk çekmişler. Halam anlatırdı. Yunanlılar ile Bulgarların savaşı sırasında askerler gelip evleri basarmış. Babaannem bekar kızlarını samanların içine saklarmış. İşte onlar bundan sonra şeye gelmişler. Deniz kenarımı oluyor Kavala ya da Selanik oraya, ordan da bunları vapura bindirmişler.

Anlatılardan görüldüğü gibi, evlere yapılan baskın ile evlerinin içi boşaltılan halk, çalı dikeninde

---

[17] Mutlu Kaya, Cevdet Yılmaz, "Sinop'ta Mübadele ve Bir Mübadil Köyü: Karacaköy", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 33, Ocak-2016, s. 277.

[18] Arı, *age,* s. 33.

[19] Duman*, age*, s. 20

[20] Baki Sarısakal, "Samsun'da Mübadele" http://www.bakisarisakal.com/Samsun'da%20M%C3%BCbadele.pdf, tb, s.10. Akt. *İkdam*, 21 TE 1924, No. 9537.

yürütülmüş, aç kalmış, her türlü zulüm ve baskı karşısında evlerini terk ederek göç etmeye zorlanmış ve adeta göçe itilmiştir. Göçü hızlandıran bir diğer neden de Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği yıllarda (1919-1923), Anadolu'dan kaçan Rumların, Yunan idaresi tarafından çevre köylere dağıtılıp Türklerin evlerine yerleştirilmeye başlanmış olmasıdır. Bu durumdan rahatsız olan Türkler, mübadele zamanını beklemeksizin kendilerini kasabaya atmışlardır.[21] Aynı zamanda Kozana, Kayalar, Karacaova gibi yerlerden ayrılan Türkler, Karaferye İstasyonu'na kadarki 40-65 kilometrelik yolu yürüyerek geçmişlerdir.[22] Gelirken yollarda soyguna uğramışlardır. Bu olumsuz koşullar karşısında, Makedonya'nın batısında bulunan mübadillerin Selanik'e nakilleri için demiryolları idaresi ile protokol yapılmıştır. Katarlar Sertifece'den hareketle 450 kişiyi 12 tona kadar bagajlarıyla Selanik'e getirmiştir. Bu şekilde şehir ve kasabada oturanlar, taşınabilir mallarını paraya çevirip yanına aldığı iki parça eşyasıyla trenlerle sahildeki kentlere gelmişlerdir.[23] Kavala'da oturanlardan bir kısmı mal varlığını tasfiye etmiş; bir kısmı ise satmıştır. Yalnız paralarını alıp alamayacaklarından veya alsalar da giderken görevlilerin el koyup koymayacağından ya da Rumların gasp edip etmeyeceğinden endişelenmişlerdir.[24]

Mübadil Kenan Aral, mübadil ailelerin bu duyduğu endişe ile kendilerine ait değerli ziynet eşyalarını getirirken başvurdukları yöntemlerden birkaçını şöyle anlatır:

> Ordan altın getirenlerden yaşlı bir amca yuvarlak demir borulardan bir baston yapmış. Altınları o bastonun içine yerleştirmiş. O şekilde altınları Türkiye'ye getirmiş. Yine başka biri bir iskemle yaptırmış şöyle küçük bir şey. Yaşlı, altınlarını koymuş o şekilde getirmiş. Daha enteresan bir anı. Anne baba çocuklar Anadolu'ya vapurla gelecekler. İşte yarın sabah yola çıkacaklar. Kadın bir tencere dolma yapmış. Dolmaların içine altınları koymuş vapurdan içeriye girmişler. Ama bundan eşinin haberi yok. Kadın yapmış bu uyanıklığı eşine de söylememiş. Tabi yolculuk 20 gün sürüyor ya, onlar aynı bir kamerada yatıyor bir aile. Kadın uyur adama gece bir koku gelmiş. Bir bakmış dolma tenceresi kokuyor. Söylenmiş "Niye vermedi bize diye". Gece denize atmış. Sabah olmuş kadın "bey" demiş. "benim burda dolma tencerem vardı dolmalarım vardı nerde?". "Hanım sen" demiş "biz açlıktan sıkıntı çektik niye bunları getirmedin kokuttun" demiş. "Attım ben onları kokudan rahatsız oldum". "Eyvah" demiş kadın "nasıl atarsın içinde benim altınlarım vardı". Öyle bize anlatılan hikâyeler var.

Ayşe Karakoçoğlu babaannesinin Selanik'ten getirdiği altınlarının olduğunu şöyle anlatır:

> Babaannemin hatırlıyorum bir kutusu vardı hani tenekeden kutular oluyor ya ağızları kapalı. Babaannemin öyle bir kutuda altınları doluydu. Ben hatırlıyorum. Babam öldü biz yetim kaldıktan sonra babaannem biraz harcadı bize.

Mübadillerin gayrimenkulleri ve menkulleri konusunda nasıl davranacaklarına karar veremedikleri o zamanlarda, Yunanistan 15 Eylül 1923 günü Müslüman halkın sahip oldukları sürülerini ve ev eşyalarını satmalarına yasak koymuştur.[25] Bunun üzerine kırsal alanlarda oturan çiftçiler, hayvanlarını ve çift araç gereçlerini beraberinde getirmişlerdir. Hayvanlarıyla beraber yaya olarak gruplar halinde liman kentlere doğru hareket etmişlerdir. Dolayısıyla can ve mal güvenliğinin tehlikeye düştüğü korkulu bir bekleyiş içinde, pek çok kişi henüz resmi bir göç tarihi belirlenmemesine rağmen kıyı kentlerine yığılmıştır.[26] Ocak 1924'te Selanik'te 40-50 bin kişi toplanmıştır. Bunlardan 20 bin kişi açıkta kalmıştır. Her gün ortalama 20-25 kişi ölmüştür. Ekim 1924'te Selanik'te 20 bin göçmen imarethanelerde, terk edilmiş binaların bodrumlarında hatta ahırlarda barınmaya çalışmıştır. Bu topluluk açlık, sefalet, fakirlik ve bulaşıcı hastalıklar ile boğuşmak zorunda kalmıştır.[27] Vakitsiz gerçekleşen bu durum karşısında Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile başta Selanik olmak üzere, Yunanistan'ın değişik yörelerinden yollara dökülmüş olan bu insanların yardımına koşmuştur.[28] Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 5 Eylül 1923 tarihinde hükümetle yaptığı protokol gereği Selanik, Kavala, Drama, Kayalar ve Kozana'ya yardım heyetleri sevk etmiştir. Mübadillerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Sağlık

---

21 Çapa, *agm*, s. 51.
22 Arı, *age*, s. 46.
23 İpek, *age,* s. 69.
24 İpek, *age*, s. 69.
25 Sarısakal, *age,* s. 13 Akt. Yücel Demirel, "Mübadele Dosyası", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 125, s. 50.
26 Duman, *age,* s. 21.
27 İpek, *age,* s. 69.
28 Arı, *age,* s. 37.

sorunlarıyla ilgilenmişlerdir. Açıkta kalan göçmenlerin barınma sorunlarını çözmeye çalışmışlardır.[29] Öte yandan Hariciye Vekâleti, Yunanistan'da kaygı oluşturan durumların önüne geçmek için Yunan Hükümeti ile görüşmelere başlanmışken, bir taraftan da Türkiye göç sürecini bir an önce başlatmak için taşıma araçlarının belirlenmesine çalışmıştır.[30] Vapur yolu ile taşımayı gerçekleştirmek için girişimler başlatılmıştır. Halkın önemli bir kısmının kıyı kentlere yığılmış olması ve iki ülke arasındaki yolu kısaltan ve taşımayı kolaylaştıran özelliklere sahip olması nedeniyle deniz yolu ile taşımacılık tercih sebebi olmuştur. Taşımayı gerçekleştirecek vapur şirketlerine ihale açılmıştır. İhaleyi başta İtalyan Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası kazanmış; fakat daha sonra bir yabancı şirketin ihaleyi alması tepkiyle karşılanmıştır. Tepkinin gerekçesi pek sınırlı olan ulusal sermayenin yurt içinde değerlendirilmesi gerekirken, bu tür bir ihale ile yurt dışına aktarılması ve ulusal duygularla yapılan bir mübadelede yabancı bir şirketin tercih edilmesi olmuştur. Sonuçta İtalyan şirket ile ihale feshedilmiştir. İhale Seyr-i Sefaniyn İdaresi" ile "Türk Vapurcular Birliği"ne verilmiştir. İdarenin elinde olan vapurlar "Gülcemal, Akdeniz, Reşit Paşa, Kızılırmak, Şam, Giresun, Ümit, Gülnihal, Bahricedit, Altay, Gelibolu, Bandırma, İnebolu, Nimet, Canik, Millet ve Ereğli" vapurları olmuştur. Bu gemilerin toplam tonajı 37.934'tür. Bu idarenin toplam varidatı 4.839.000 lirayken, aynı yılın bütçesinden göçmenlerin taşınması için ayrılmış olduğu para 150.000 liraydı. Türkiye oldukça kısıtlı olanaklara sahip ulusal şirketin vapurlarıyla Yunanistan'a göçmen götürmeye çalışmıştır. Vekâlet, şirkete gereken yardım ve desteği vermeye çalışmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile vapurda sağlık (her vapurda en az iki sağlık memuru ve bir doktor) ve beslenme sorunlarında yardımcı olması için antlaşma yapılmıştır. Bu cemiyet, göç süresince ülke genelinde göçmenlere yapılacak yardımın toplanması ve dağıtımından, barınmasından, beslenmesine ve sağlık ihtiyaçlarının giderilmesine kadar birçok zorunlu ihtiyacın karşılanmasından sorumlu olmuştur.[31] Bu süreçte Türk göçmenlerin ihtiyaçları, sadece TBMM Hükümeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) ve halkın yardımlarıyla karşılanırken; Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rum göçmenlerine yardım eden yedi ayrı Amerikan teşkilâtı vardır. Bunun yanı sıra, Milletler Cemiyeti de, uzun vadeli borç verebileceğini bildirmiştir.[32] Mübadele esnasında Türkiye, her türlü dış destekten yoksun kalarak kendi imkânlarıyla sorunun üstesinden gelmek zorunda kalmıştır.

Tüm bu koşullar altında mübadeleye 25 Ekim 1923 tarihinde başlanmıştır. 1924 Ekim ayına kadar mübadelenin insan sevki kısmı büyük ölçüde tamamlanmıştır. Az sayıda da olsa göçmen getirme işi, 1925 yılının ilk aylarına kadar uzamıştır. Süreç, olanaksızlıklar ve güçlükler karşısında başarıyla tamamlanmıştır. Bu göç hareketinin sonunda, yaklaşık 1.663.000 insan mübadeleye tabi tutulmuştur. Bu sayının l.200.000'ini Anadolu'dan Yunanistan'a giden İstanbul dışındaki Türkiye uyruklu Ortodoks Rumlar, 463.000 kişisini de Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen Batı Trakya dışındaki Yunanistan uyruklu Müslümanlar oluşturmuştur.[33] Mübadil yerleşim alanları ve kapsadığı iller Tablo 1'de gösterilmiştir:[34]

Tablo 1: Mübadil Yerleşim Alanları ve Kapsadığı Bölgeler

Birinci Alan	*Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum.*
İkinci Alan	*Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale.*
Üçüncü Alan	*Balıkesir.*
Dördüncü Alan	*İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe Afyon.*
Beşinci Alan	*Bursa.*
Altıncı Alan	*İstanbul, Çatalca, Zonguldak*
Yedinci Alan	*İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya.*
Sekizinci Alan	*Antalya, Isparta, Burdur.*
Dokuzuncu Alan	*Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir.*
Onuncu Alan	*Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntab, Maraş*

[29] İpek, *age,* s. 69.
[30] Arı, *age,* s. 37.
[31] Arı, *age,* ss. 45-47.
[32] Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt. 2, S. 5, Mayıs 1990,* s. 49.
[33] İbrahim Erdal, "Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, Sayı: 40, 2006, s. 204.
[34] Arı, *age*, ss. 92, 52-53.

Mübadillerin Vapur Yolculuğu

Göç nihayet başlamıştır. Gülcan Erdem (İkinci kuşak mübadil), o günü, 9 yaşında olan annesinin anılarından *Mübadil Oldum* kitabında şu şekilde aktarır:

> Babamın elini hiç bırakmadım, o da benim elimi bırakmadı. Sıkı sıkı sarılmıştım babamın eline. Vapur çok kalabalıktı çok büyüktü. Vapurlara binerken denize düşen insanlar oldu. Yüzme bilmezdik ki, düşen boğuluyordu. Rumlar seviniyorlardı düşenler oldukça… Üç kocaman vapura canını kurtaran bindi. Kimi çocuğunu kaybetti kalabalıkta, kimi kardeşini. Vapurda ölenleri denize atıyorlardı… Kucağında kollarının arasında, söke söke koparak. Koku yapar, hastalık olur demişler atmışlardı sulara. Ölenin yakınının ciğeri dağlanırdı, ama peşinden gidemezlerdi ki.[35]

Gülcan Erdem'in bahsettiği vapurlara binme süreci ile başlayan yol, başlangıç trajedisi vapur yolculuğu boyunca farklı acılarla devam etmiştir. Kendisi ile görüşme yaptığımız Kenan Aral, aile büyüklerinin anılarından hatırladığı kadarıyla vapur yolculuğu ile ilgili acı ve ilginç yolculuğu şöyle aktarır:

> Deniz kenarı mı oluyor Kavala ya da Selanik ordan bunları vapura bindirmişler. Onları herhalde istif gibi doldurmuşlar. Uzun yol tabi şimdiki gibi vapurlar şeyler yok ki... 15-20 gün bir ay sürmüş onların vapur yolculukları. Haliylen hasta olanlar, çocuklar ölmüşler. Bu ölenlerde denize atılmış. Antlaşma gereği. Antlaşmada bekletilmiyor. Bazı insanların kucaklarında bebeklikleri ölürmüş. Hiç seslerini çıkarmazlarmış. Ölü bebeklerini götürürlermiş gittikleri yere. Hatta bir tanesini anlatırlardı. Kadıncağızın kucağında çocuğu ölmüş hiç ses çıkarmıyor. Herhalde din görevlilerinden biri demiş ki niye senin çocuğun ağlamıyor. O da hiç sesini çıkarmamış. Birde bakmışlar ki çocuk ölü. Orda ölüleri denize atıyorlarmış. Kadıncağızın çocuğunu almak için zorlamışlar. Kadıncağız çocuğuyla beraber atmış kendini denize gitmiş… Kıtlık ve yokluk ve açlıkla karşı karşıya kalmışlar. Vapurda ekmek, ambalajlı sütlen temel ihtiyaçlarını karşılamaları için yolda verilmiş. Devlet bunlara katkı yapmış. Hep seyir halinde değiller belli limanlarda dura dura gelmişler. Oralarda ihtiyaçlarını karşılamışlar. Onları ilk önce İstanbul'da Tuzla Tersanesi'ne getirmişler. Onlar hijyen yönünden sağlık kontrolünden geçirilmiş, muayene edilmiş, eşyaları yıkatılmış kazanlarda tekrar kurutulup giydirilip, birkaç gün bekletildikten sonra tekrar Samsun'a, Sinop'a gönderilmişler.

Vapurda koşullar ağırdır. Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne ikinci vekil olarak atanan Refet Bey'in yapmış olduğu açıklamalara göre, bindirme-yükleme iskeleleri ile indirme-boşaltma iskeleleri arasında, yolda ölenlerin toplam sayısı 269'dur. Ayrıca 9 kişi vapurdan indirilip misafirhaneye götürülüşü sırasında, 870 kişi de misafirhanede ölmüştür. İskân edilişlerinden sonra yaşamını yitirenlerle birlikte ölenlerin toplam sayısı 3.819'dur.[36] Vapurlarda ölüm risk grubunu oluşturan hastalar, kadınlar ve yaşlılara ayrıcalık tanınmış; onlara özel kamaralar ayrılmıştır. Geriye kalan mübadillerin büyük bir çoğunluğu koridorlarda, güvertelerde ve yığınlar arasında seyahat etmek zorunda kalmıştır.[37] Zor koşullarda yapılan yolculuk süresi, vapurun hızına, hava koşullarına, gidilen yolun uzunluğuna göre 3-5 gün sürmekle birlikte kimi zaman on günü bile aşmıştır. Koşullar, göçmenlerin yakınmalarına neden olmuştur. Yolculuk süresince kendi iaşelerini kendileri sağlamışlardır. Vekâletin olanaklarıyla ufak çocuklara ve hastalara süt ya da sıcak yemek verilebilmiştir. Vapurlarda göçmenlerin su ihtiyaçlarını karşılamak için tatlı su depoları yerleştirilmiştir.[38] Her şeye rağmen bazı vapurların gerçekten göçmen taşımaya pek uygun olmadığı görülmüştür. Üstelik Aralık, Ocak ve Şubat aylarında, kış şartlarının getirdiği zor koşullarda, göçmen taşıma işi büyük ölçüde aksamış ve güçleşmiştir.[39]

Karacaköylü Sinoplu Mübadil Ahmet Efeoğlu ailesinin vapurla kötü hava koşulları nedeniyle Zonguldak yerine Sinop'a getirilişini şöyle aktarır:

> Atatürk'te bu dönemde onlara bir gemi gönderiyor işte. Diyor ki "onları Türkiye'de bir yere yerleştirin." Çıkan gemi bunları Zonguldak'a götürecek diye çıkıyorlar yola. Zonguldak açıklarına geldiklerinde deniz çok dalgalı olduğu için "limana yanaşma imkânı olmaz" demiş kaptan. "Ben içindeki bu halkı telef ederim" diye Sinop limanına halkı getiriyor. Geldiklerinde ayan beyan

[35] Gülcan Erdem, *Mübadil Oldum, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri, İzmir, 2016, s. 31.
[36] Arı, *age,* s. 93.
[37] Sarısakal, *age,* s. 23.
[38] Sarısakal, *age,* s. 23
[39] Arı, *age,* s. 85

> şaşkın haldeler tabii. Hiç bilmedikleri yerlere geliyorlar. Onlara diyorlar ki "beğendiğiniz yerlere oturabilirsiniz".

Ahmet Efeoğlu'nun anlatısında yer aldığı gibi, genel olarak denizlerde kötü hava koşullarında yaşanan en büyük sorun, kıyıya yanaşamayan vapurlardan göçmenleri karaya ulaştıracak küçük taşıma araçlarının azlığı olmuştur. Örneğin Beşinci İskân Müdürü Arif Bey, Selanik'ten Gelibolu'ya 2.500 göçmen götürmekteyken, havanın sisli, denizin de dalgalı olması nedeniyle Marmara Denizi'ne demirleyen bir vapurda, haberleşme araçlarının azlığı yüzünden hasta iki göçmenin karaya çıkarılamadığı ve bunların da öldüğünü belirtmiştir.[40] Mübadil göçü, kötü hava koşulları ve olanaksızlıklar içerisinde aksayarak da olsa devam etmiştir.

Vapurla mübadillerin yerleştirileceği iskân alanına götürülmeyip son anda farklı yerleşim alanlarına götürülmesi huzursuzluk ve tedirginlik yaratmıştır. Hayriye Pınar adlı mübadil, ailesinin İzmir yerine Sinop'a getiriliş sürecini annesinin anılarından şöyle aktarmaktadır:

> Rahmetli annemi vapur tutmuş. Vapurun içinde bir karışıklık olmuş 'ne oldu ne oldun dedim de' diyor. 'Bizi İzmir diye çıkarttılar fakat Sinop'a götürüyorlarmış'. Taaaaa 1924'lerde bu Sinop'un hapishanesi çok meşhurmuş. Demişler 'o sürgün yatağı Sinop'a gitmeyiz'. Ne kadar direnseler de tabi buraya getiriyorlar

Göç başlamadan önce aslında göçmenlerin önemli bir kısmı zaten kuşkulu ve tedirgindir. Bu tedirginliği oluşturan durumlardan biri de Yunan kamuoyunda, Türkiye'ye gidecek göçmenlerin tarımsal yönden verimsiz kötü topraklara yerleştirileceği ve bu nedenle mağdur olacağı ve zor koşullarda yaşayacağı gibi propaganda niteliğindeki savlardır. İzmir, Aydın, İstanbul ve Bursa gibi illerin dışında, adını duymadıkları ya da çok az duydukları illere gönderileceklerini duyan göçmenler, hayal kırıklığı ve kaygılar yaşıyorlardı. Hayriye Pınar'ın anlattığı durumun bir benzeri Drama'dan gelip İstanbul'da bir süre bekletilen, sonra Samsun'a gönderilmek istenen 450 kişilik göçmen grubunda yaşanmıştır. Grup Çatalca'ya yerleştirilmeyi talep etmiştir. İsteklerinin kabul edilmemesi üzerine, pasif direnişe geçip ciddi uyarıların yapılması sonrasında kendilerini bekleyen Canik Vapuruna binmeyi kabul etmek durumunda kalmışlardır. Yine de gruptan habersizce ayrılıp İstanbul'daki resmi makamlara ulaşıp yerlerinin değiştirilmesini isteyenler de olmuştur.[41] Yunanlılar, Samsun yöresine gidecek göçmenlere, burada kendilerini büyük felaketlerin beklediğini söylemiştir. Celal (Bayar) Bey bu propagandanın sebebini açıklarken şöyle der: "*Onlar biliyorlardı ki, Samsun dünyanın en nefis tütün yetiştiren bir muhitidir. Oraya terbiye görmüş, muktedir muhacirler gittiği zaman da, sanat ve tabiat birleştiği vakit Yunan tütüncülüğünü şöhret itibariyle gölgede bırakacaktı*".[42]

Mübadiller Sinop'ta

Nisan 1924'te Akdeniz vapuru ile Sinop'a 1.573 göçmen çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra tespit edilebilen 143 mübadil Samsun'dan Sinop'a sevk edilmiştir.[43] Haziran 1924 itibariyle Sinop'a sevk edilen mübadil sayısı 707 hanede 3.353 kişidir. Bunların 2.012'si iskân edilecekleri yerlere sevk edilmiş; 1.341'i ise, şehirdeki misafirhanede Rumların şehri terk etmesini beklemiştir.[44]

Mübadil ailelerin Sinop'a geliş anlatıları vapur yolculuğu ile başlamaktadır. Bu varış sürecinde Ayşe Karakoçoğlu, ailesinin ve akrabalarının Samsun'dan Sinop'a gelişini şöyle anlatır:

> Onlar gemide üst üste ne kadar zorluklan geldilerse Samsun'a getirmiş gemi bunları ama Samsun'a gelmeden önce İzmir de falan o yörelerde vapur yavaş yavaş boşaltılmaya başlanmış. Ama bizimkilerin kendileri mi istediler Samsun'u onu bilmiyorum. Samsun'a inmiş benim akrabalarım halamlar falan. Evliymiş halamın bir tanesi, sonra bunlar Sinop'u istemişler Samsun'u istememişler. Sinop'a gelmişler.

Kenan Aral, vapurla yolculuğu sürecinde mübadillerin koşullarını şu şekilde aktarır:

---

40 Arı, *age,* s. 86.
41 Arı, *age,* s. 40
42 Çapa, *agm,* s. 64.
43 Kaya ve Yılmaz, *agm,* s. 280.
44 Kaya ve Yılmaz, *agm,* aynı yer.

Öncesinde kıtlık ve yokluk ve açlıkla karşı karşıya kalmışlar. Vapurda ekmek, ambalajlı sütlen temel ihtiyaçlarını karşılamaları için yolda verilmiş. Devlet bunlara katkı yapmış. Hep seyir halinde değiller belli limanlarda dura dura gelmişler. Oralarda ihtiyaçlarını karşılamışlar. Onları ilk önce İstanbul'da Tuzla Tersanesine getirmişler. Bunlar hijyen yönünden sağlık kontrolünden geçirilmiş, muayene edilmiş, eşyaları yıkatılmış kazanlarda, tekrar kurutulup giydirilip birkaç gün bekletildikten sonra Samsun'a sonra Sinop'a gönderilmişler.

Sinop'a gelen mübadiller ile ilgili haber, Sinop Gazetesi'nde şu şekilde yer almıştır:

Muhacir Kardeşlerimizin Gelişi

Mübadele suretiyle Vilayetimize tayin edilmiş,1500 kişiden oluşan Drama ve Sarışaban yöresi mübadilleri bugün Akdeniz Vapuru'yla limanımıza gelmiştir. Şehir ve Meclis ve cemiyet adına Müftü Salih, Belediye Reisi Osman, Mektep Müdür Muavini Hafız İsmail, eşraftan Hacı Ömer, Dizdarzade Kemal ve Hakkı, Parmaksız zade İsmail, Asım Efendi zade Ali ve eczacı Daim Bey ve efendilerden oluşan bir heyet vapura kadar giderek kendilerini karşılamışlardır. Kardeşlerimiz bugün temizlenmek için Tahaffuzhane'ye gönderilmişlerdir.[45]

Hayriye Pınar ailesinin Sinop'a vapurla geldikten sonra ilk kaldıkları yerle ilgili şunları dile getirmiştir: "*Şimdiki Karakum Karantina… orda bir bina vardı. Uzun iskelesi vardı oranın. Annem orda 18-20 gün karantinada kaldık diyordu. Bir hastalık sıçrar diye mi?... Sonra ordan köye gitmişler. Köyden buraya*". Ayşe Karakoçoğlu, vapurla getirildikten sonra mübadillerin durumunu şöyle aktarır: "*Sinop'a gelmişler. Karakum var ya. Orda acenta varmış. Yani 15 gün bu şeyde bırakmışlar. Kontrol etmek için. Sahil Sıhhiye vardı o zaman. Benim çocukluğumda Sahil Sıhhiye Merkezi vardı. Orda onları kontrolden geçirmişler. Sonra herkese ev vermişler. Mal vermişler. Dağıtmışlar*". Benzer anlatıları, Kenan Aral da yapmıştır. O tarihlerde Sinop'a gelen göçmenler için büyük bir tahaffuzhane hazırlanmıştır. Göç süreci boyunca sadece Sinop'ta değil, ülkenin her yerinde vapurlardan inen göçmenlere tahaffuzhane adı verilen misafirhaneler düzenlenmiş ve ilk önce oralara alınmışlardır. Burada göçmenler temizlenmiş, tüm eşyaları denetimden geçmiş, karma komisyon tarafından verilen resmi belgeleri incelenmiş, sağlık denetimleri yapılmış, aşı kartları incelenmiş, aşısı olmayanlara aşıları uygulanmış ve beraberinde getirdikleri tüm eşyalar tek tek aranmıştır. Ayrıca ne tür uygulamalarla karşılaşacakları hakkında bilgilendirilmişlerdir. Bu işlemler bittikten sonra, temizliği ve denetimi sağlanmış olan göçmenler, kendilerine tahsis edilmiş olan misafirhanelere gönderilmişlerdir. Devamında herkes kendi mübadele tutanaklarına göre evlerine ve köylerine yerleştirilmiştir.[46]

Kenan Aral'ın Sinop'a gelen mübadiller için belirlenen yerleşim alanlarını şöyle aktarır:

… herkes hükümetin belirlediği evlere yerleştiriliyor. Arazileri veriliyor. Merkezde Yeni Mahalle, Kuruçeşme sokakta ağırlıklı yerleşim bölgesi. Buranın ismi Muhacir sokak deniliyor. Mübadil uluslararası antlaşmayla yapılan nüfus mübadelesidir ama bir şekilde muhacir denilmiş buna kimsenin bir şey dediği yok. Diğer bir yerleşim yeri de Hacıoğlu köyünde Mübadil köyü var. Erfelek'te Karacaköy var. Tamamı mübadil. Gerze de yoğunlukta bir miktar Ayancık'ta var**.**

Nurten Özşen, Sinop'a gelen ailesinin o günkü yerleşim alanlarına yönelik benzer tespitlerini şöyle aktarır:

Yalnız Rumlar burdan giderken rahat etmesinler diyerekten bir yangın çıkartıyorlar. Burası (aşıklar caddesi) en işlek caddesiymiş. Buranın lüks gazinoları filan hep bu sokaktaymış. Hep giderken yakmışlar. Ondan sonra da yukarıyı yakıp yıkıyorlar. Annemler geldikleri zaman bütün evlerin camları kırıkmış.

Hayriye Pınar, ailesinin Sinop'a geldiği süreçte yaşadıklarını şöyle aktarır:

Burada karantinaya alıyorlar. Ondan sonra bir Hacıoğlu köyü var. Oraya götürüyorlar. Altı ay orada kalıyorlar. Dedem diyor ben burda durmam diyor. Bir ezan sesi yok diyor. Buranın bereketi olmaz. Dedem 5 vakit abdesti namazındaydı yani. Ordan Sinop'a geliyor. Geldiği için oradaki hakkından feragat ediyor. O feragatın yarısı kadarı değerde şehir merkezinden kendisine pay veriliyor. Bizim oturduğumuz evlere bir kilit takıyor. Yalnız köyden ayrılırken annem demiş ki "baba demiş ev

[45] Kaya ve Yılmaz, agm, aynı yer.

[46] Arık, *age*, ss. 96-97.

bakarsan bizim ev fırınlı olsun" demiş. Bizim evimiz fırınlıydı. Alt taraftaki ev de boşmuş onu da dayımlara diye kilit takıyor. Gidiyor haber veriyor ona göre Sinop'a geliyoruz.

6 ay köyde kalmışlar bir odaya annemleri bir odaya Rumları almışlar. Bunlar demişler misafir geldi önceden siniler vardı bakır kaplar. Yemek yapmışlar annemlere getirmişler Rumlar. Annemlerde bunlar bizi zehirleyecek diye çöpe dökmüşler yememişler. Ondan sonrada onlar giderken annemde ekmek yapmış hani yola gidecekler demiş annem de ekmek vermiş onlarda yememişler çöpe atmışlar. O zaman bir korku varmış bizi zehirleme şeysi. Bir zararları olmamış.

Hayriye Pınar'a benzer anılarla birinci kuşak mübadil Osman Tekinbaş da Sinop'a geldiklerinde Rumlarla beraber oldukları süreci şu şekilde aktarır:

Büyük bir buharlı gemi geldi, Sinop'a götürdü bizi. Sinop'a varınca baktık daha Rumlar orada, gitmemişler. Onlarla tıpkı Darova'da olduğumuz gibi beraber oturduk biraz. Onlar da Darova'da bizim yaptığımız gibi evlerini bizim için boşaltmışlar. Bir kere onları kilisede ayin yaparken seyrettim. Rumlar daha biz oradayken gemiyle Yunanistan'a gitti.[47]

Sinop'un içinde yer aldığı Samsun bölgesi, göçün yoğun olduğu bölgelerden biridir. Bölgedeki yerleşim alanlarının yakılmış ve yıkılmış olması ile Rum mübadillerin iskelelerde yığılması, hem taşıma işinde hem de iskân yerlerinde sorun yaratmıştır.[48] Kızılay doktoru Haydar Bey, 19 Haziran 1924 tarihli bir yazısında Sinop'taki yangını ve sonucunu şöyle anlatır: "*Sinop'ta evvelce zuhur etmiş olan iki büyük harîk en ma'mûr Türk ve Rum mahallâtını yakmış ve şehrin kâr-ı kadîm müşerref harâb ev ve dükkanından ibaret mebânî-i mütebâkiyesi ise, Samsun'un sayfiyesi olan bu şube-i cezirenin manzara-yı adniyesine bir renk-i sefâlet bahşetmektedir*".[49] Bu koşul içerisinde Sinop'ta mübadeleye tâbi göçmenlerden başka diğer göçmen, mülteci ve yangınzedelerin de iskân edilmesi gerekiyordu. Hem olumsuz koşullar, hem de göçmen mübadelesinde acele edilmek zorunda kalınması, isabetli bir imâr ve iskân plânının yapılmasına zaman bırakmamıştır.[50]

Ekim 1923 tarihli ve mübadillerin iskânına müsait olan mahalleri gösterir cetvelden anlaşıldığına göre, Sinop'ta yerleştirilmesi düşünülen göçmen sayısı toplamda 4.350 kişidir (Bkz. Tablo 2).[51]

Tablo 2: Sinop İline Yerleştirilmesi Planlanan Mübadil Sayıları

Yerleşim Yeri	***Yerleşecek Nüfus***
Merkez	*600*
Ayancık	*2.000*
Gerze	*1.500*
Boyabat	*250*
Toplam	*4.350*

Sinop'a yerleştirilen mübadiller, Rum iskân alanları olan terkedilmiş evlere dağıtılmaya çalışılmıştır. Ancak hemen her yerde, şehir merkezi de dâhil olmak üzere köy ve evler harap halde bırakılmıştır. Sinop, Samsun ve birçok vilâyetten oluşan Samsun iskân mıntıkasında, pek çok Rum köylüsü ayrılırken her şeyi yakıp yıktıklarından, yararlanılabilecek tek bir ev kalmamıştır.[52] Bu koşullar altında, Drama ve Kavala çevresindeki tütüncü mübadillerden 30.000 civarında bir nüfusun, yerleştirilmesi plânlanan Samsun Bölgesi'nde yer alan Sinop'ta Gerze, Boyabat, Ayancık kazaları ile Yenicuma, Turhan, Osmancık ve Türkeli nahiyelerinde yerleştirilmeleri planlanmıştır.[53]

Mübadillerin Ekonomik Uğraşıları

[47] Kaya ve Yılmaz, *agm,* s. 286; İskender Özsoy'un Kavala'nın Sarışaban (Hrispoli) ve Darova (Kehrokambos) köylerinden Sinop'a gelen ve daha sonra buraların kendilerine uygun olmadığına karar vererek Kızderbent Köyü (Karamürsel - Kocaeli)'ne yerleşen birinci kuşak mübadillerden Osman Tekinbaş ile yaptığı söyleşide mübadillerin Sinop'a gelişleri ve yaşananlar anlatılmaktadır (*Bizim Gazete*, 20 Mart 2009).

[48] Kaya, Yılmaz, *agm, s. 279.*

[49] Çapa, *agm,* s. 66.

[50] Çapa, *agm*, s. 52.

[51] Kaya ve Yılmaz, *agm,* s. 278.

[52] Çapa, *agm, s. 52.*

[53] Kaya, Yılmaz, *agm, s.* 279.

30 Ocak 1923 tarihli "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol" çerçevesinde Türkiye'ye gelen mübadillere ev, arazi, dükkân, tohumluk, ziraî araç-gereç verilerek üretici konuma getirilmeleri ve mübadillerin geldikleri yeni yurtlarında rahat ettirilmeleri gibi zor ve önemli işler, yeni Türkiye'nin karşılaştığı en büyük sorunların başında gelmiştir.[54] İskân politikasının pek istenildiği gibi yürümediği, göçmenlerin yaşadıkları sıkıntıları dile getirmeleriyle basındaki haber ve yorumlarla gündeme yansımıştır. O dönem yaşanan sıkıntıları ikinci kuşak Karacaköylü mübadil Teyfik Yılmaz şu şekilde anlatır:

> Aile rençberlik yapıyor en fazla tütüncülük yapıyorlar. Ordan gelenler hayvancılık yapıyorlardı. Sürüleri vardı orda. Burda da yapmak istemişler ama toprak çamurlu olduğu için pek başarılı olamamışlardır… Buraya gelmişler ama sonra pişman olmuşlar. Daha güzel ev verilecekmiş, arazi verilecekmiş. Onlara vali söylemiş. Köyde hayvancılık yaparız tütüncülük yaparız diye gelmişler.

Karacaköylü mübadil Ahmet Efeoğlu, ailesinin Karacaköy'e getirilişindeki ekonomik nedenleri şöyle aktarır:

> Geldiklerinde ayan beyan şaşkın haldeler tabii. Hiç bilmedikleri yerlere geliyorlar. Onlara diyorlar ki, "beğendiğiniz yerlere oturabilirsiniz". Boş evler var. Onlar orda birer ev seçiyor. Herkes bir evde oturuyor. Ama diyorlar biz burda ne yapacağız yani balıkçılık bilmeyiz. Sinop'ta biz ne yapabiliriz. Bizim eskiden beri yaptığımız tütün, keçi… adayı geziyorlar. Adada tütün ekilecek yer bulamıyorlar. Taşlık bir de bakıyorlar su da yok adada tütün ekmek için. Keçi yapsak bakıyorlar keçi yapacak yer de yok… hayvanların yiyeceği de yok. Kara kara düşünürken bunları ordan alıyorlar. Tabi onlar burdan bir köyün boş olduğunu duyuyor o zaman ki dönemde. Bir köyde Rumlar varmış. O köyden gitmiş o köy boşmuş. Ordan bir sandala biniyorlar. Bizim burdaki boğazdaki mazdanın yanına gelince köyü gösteriyorlar boş diye ordan yukarı çıkıyorlar. Buraya gelince bakıyorlar köy boş. Herkes bir ev bu senin diye paylaşıyorlar. Bakıyorlar burda tütün yapar mıyız keçi yapar mıyız. Başlıyorlar burda keçi yapmaya en azından 1000 tane 2000 tane keçisi olanlar varmış. Çobanlar varmış. Keçi tütün epey bir zaman zahmet çekmişler buralarda tabi. O zamanlarda başka yapacak bir şey yok. Sonra sonra tütün yasaklandı. Şu oldu bu oldu. Onlar hepsi kalkınca burdan göçler başladı. Gençler gurbete... sigortasız şeysiz çalışmayacağız dediler. Dağıldı burası ne oldu? Köylerde kimse kalmadı. Yazın yine geliyorlar. Kalan oluyor. Kışın kimse olmuyor. Aileler dağıldı. Eskiden farklıydı.

Benzer bir durumu yaşayan ikinci kuşak 1949 doğumlu Hasan Akar, 1924 yılının Nisan ayında Milet vapuru ile Sinop'a gelen ailesinin durumunu şöyle aktarır:

> Sinop'ta (Gerze'de) kendilerine yeterli yer/tarla/hayvancılık için arazi ve kalacak ev gösterilememesi, beraberlerinde getirdikleri ve İstanbul'da bıraktıkları küçükbaş hayvan sürüleri için bölgenin hayvancılık yapmaya müsait olmaması gibi nedenlerle orada kalmak istememişlerdir. Yine bölgenin tütüncülüğe müsait olmaması, balıkçılık ve denizcilikten anlamamaları… Sinop'tan ayrılmalarına… neden olduğunu açıklamıştır.[55]

O dönem Sinop milletvekili olan Dr. Rıza Nur da Türkiye Büyük Millet Meclis'inde 30 Ekim 1340 tarihinde yaptığı konuşmada bu sıkıntıları dile getirmiştir:

> İskân Vekâletinde tetkiksiz iş yapılmıştır. Vekâletin; ortalıktan malûmatı yoktur. Çünkü; geçen sene ben bir aralık buraya geldim. Vekâlete uğradım. Sorayım dedim. Bizim oraya nasıl mübadil gönderilecek? Sordum; bana dendi ki: -Zannederim müsteşardır. İskân Vekâleti Müsteşarıdır- "Zeytinci göndereceğiz". "Nasıl zeytinci" dedim. "Orada zeytinlik var" dedi. "Efendim! Bütün şehrin civarında zeytinlik vardır ama hepsinin bahçesinde olduğu gibi hepsini saysanız dört yüz, beş yüz ağaç eder mi bilmem? Bundan bin, iki bin haneye yarım ağaç bile isabet etmez rica ederim tütüncü gönderiniz, balıkçı gönderiniz" dedim. Tütüncü diyen geldi, toprak bulamadılar. Toprak yoktu. Fakat bunlara, başka türlü toprak verilemez miydi? Mutlaka Rum'un bıraktığı şey mi olacaktı? Başka şey verilemez mi idi? Arazi haliyle doludur. Bilmem ne oldu? Oradaki mübadillerin birçoğu Trakya'ya gitti. Bilmem buna nasıl akıl erdirdiler?… Sinop'un iskân işleri nasıldır, söyleyeyim. Sinop'a 900 kişi gönderilmiştir. Bir kere aylarca, günlerce şehirde kalmışlardır. Şehirde Rumların terkettiği birtakım haneler vardır. Orada bir müddet muvakkaten kalmışlardır. Sonra bunlar köylere gönderilmiştir. Sinop'un etrafında Karacaköy ve Çakıroğlu dedikleri bir yerdir. Çakıroğlu sıtma yatağı bir yerdir. Kimse orada yaşayamaz. Zavallılar gitmişlerdir. Şimdi orada hepsi sıtmadan kırılıyorlar, ihtiyarları gelmişler yalvarıyorlar, Hükümete başvuruyorlar, belediyeye başvuruyorlar, eşrafa başvuruyorlar,

[54] Çelebi, *agm,* s. 43.

[55] Kaya ve Yılmaz, *agm,* s. 290.

> mebusa başvuruyorlar «Bizi kurtarın, bizi ölmeden kurtarın!» diyorlar. Hakikaten burası, benim çocukluğumdan bildiğim bir yerdir. Orası sıtma yatağıdır. Oradan bir dere geçer ve âcre bataklık yapar. Orada kimse dayanmaz. Orada vakıa birkaç tane Rum hane ve mağazaları vardır. Fakat Vekâlet işi bilmiyor. Rumlar; Sinop kasabasında otururlardı. Sıtma olmadığı bir mevsimde gider işlerini görürlerdi. Giderse de kininleriyle, filânîarıyle, tahaffuz vasaitiyle giderlerdi. Üç gün otururlar kaçarlardı. Mübadilleri götürdüler, orada mıhladılar, sonra ne olacak? Sinop'a gelenler, hep köylüdür. Sinop'ta Rum köyü olarak üç dört köy vardır. Adedini iyi bilmiyorum. Rumlar; asıl kasabada idiler. Köylerde yer bulamamışlardır. Ne olmuşlardır? Şehirde kalmışlardır. Şehirde kalan haneler; böyle gelip gidenlerle meşgul olmuştur. Köylere gidenler; geri çekildi, geri getirildi bir şeyler oldu...[56]

Rıza Nur Bey, Sinop ve çevresinden iskân uygulamalarıyla ilgili örnekler vererek, Sinop'a bağlı Karacaköy ve Çakıroğlu mahallerinin birer sıtma yatağı olmasına rağmen, buralara göçmen yerleştirilmesini Vekaletin yaptığı hatalardan sadece biri olarak değerlendirmiş; aynı zamanda mübadillerin Sinop'a getirilişlerini ağır bir şekilde eleştirmiştir.[57] Hilal-i Ahmer Doktoru Haydar Bey, 19 Haziran 1924 tarihli bir telgrafında Sinop'ta oturan Rumların genellikle balıkçı ve zanaatkâr olduklarından, burada yerleşilecek (Rumlardan kalan) boş arazi bulunmadığını ve vilayet tarafından 2.500 kişinin iskân edilebileceğini belirtilmesine rağmen, Sinop'a Sarışaban ve Darıova ahalisinden 3.100 varlıklı çiftçi aile gönderildiğini ve bunların 1.349'unun Rumlardan boşalan yerlere iskan edilmek üzere Sinop'ta bırakıldığını bildirmektedir.[58] Sinop'a gelen ve tütüncülük ve hayvancılıkla uğraşan birçok mübadil aile, Sinop'un ekonomik faaliyetlerini devam ettirebilecekleri şartları taşımadığını düşünerek Samsun, İzmir, Çatalca, Yalova ve Kocaeli (Karamürsel) gibi şehirlere göç etmişlerdir.[59] Göçmenlerin bir kısmı büyük zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Sonuçta Sinop'ta nüfus mübadelesi ile sadece nüfusun yapısı büyük ölçüde değişmemiş; aynı zamanda ilin sosyal ve ekonomik yapısı da değişmiştir.[60]

İskân politikası uygulamalarının bir sonucu olarak, mübadillerin bir bölümü geldikleri yerlerdeki mesleklerini devam ettirebilecekleri yerlere iskân edilmemişlerdir. Örneğin tütüncülük veya hayvancılıkla geçinen mübadillerin bir kısmı, ekonomik faaliyetlerini gerçekleştiremeyecekleri kıyı bölgelerindeki köy ve kentlere yerleştirilmişlerdir. Tarımla uğraşan birçok mübadil, şehirlerde iskân edilirken; şehirli mübadiller ise, kırsal kesime yerleştirilmiştir. İskân sonucunda iskân edilen köylerdeki kapasite nedeniyle bazı mübadillerin aileleri farklı yerlere gönderilmiş ve aileler bölünmüştür.[61]

Mübadillerin ekonomik uğraşılarının devamının sağlanamayacağı anlaşılmaz bir durum olmamıştır aslında. Örneğin dağıtılacak tarım alanlarının, gelen mübadele göçmenleri arasında sorun yaratacağının nedeni bellidir. Türkiye'ye gelenlerin içerisinde tarımla uğraşanların oranı % 90'lara ulaşırken, Türkiye'den ayrılan göçmen Rumların sadece % 30'u tarımla uğraşmaktaydı. Göç edilen kitlelerin sayısıyla bırakılan tarım alanlarının oranı ters orantılıydı. Bunun sonucunda pek çok göçmen ailesi, tütüncülükle uğraştığı halde bağ yetiştirilecek iskân alanlarına yerleştirilmiştir. Sorun sadece ekonomik boyutta olmamıştır. Çok sayıda göçmenin Türkiye'ye yığılması, göçmenler gelmeden önce Türkiye'deki taşınmaz malların dağılımlarının ve niteliklerinin belirlenememiş olması, göçmenlerin yerleştirileceği terk edilmiş evleri işgal eden fırsatçı ve açıkgözlülerin uzaklaştırılmamış olması ve mevsim şartlarının kış olması gibi pek çok nedenden ötürü, iyi niyetli çabaları gölgelemiş ve göçmen yerleştirme işini zorlaştırmıştır.[62] Öte yandan savaş mağduru mülteciler ve felaketzedeler, başta savaşta evi ocağı yanarak zarar görmüş kesim olarak tanımlanan, harikzedelerin büyük bir çoğunluğunun terkedilmiş Rum evlerine yerleşmesi gibi nedenlerden dolayı, iskân politikası beklendiği oranda planlı bir şekilde yürütülememiştir.[63] Mübadillerin taşınması ve yerleştirilmesini zorlaştıran en temel sorunlardan biri de parasal kaynakların yetersizliği olmuştur. Göçmenlere ayrılan 28.018.352 liralık parasal kaynağın

---

56 Kaya ve Yılmaz, *agm,* s. 285.

57 Çapa, *agm,* s. 57.

58 Kaya ve Yılmaz, *agm,* s. 283.

59 Kaya ve Yılmaz, *agm,* s. 285; İlhan Ekinci, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* C. XXI, Sayı: 2, Aralık 2006, s. 44.

60 Hürü Sağlam Tekir, "1927-1928 Devlet Salnamesinde Sinop Vilayeti", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, Bahar 2014, s. 138.

61 Gaularas, *agm,* ss. 133-134.

62 Arı, *age,* ss. 130, 161, 177.

63 Arı, *age,* s. 9.

sadece yarısı, 1923-1929 yılları arasında harcanmıştır.[64]

Tarihi kayıtlara baktığımızda, gelen mübadillere taşınır ve taşınmaz birtakım malların verilebilmesi, her şeyden önce onların Yunanistan'da bulunan mallarını doğru bir şekilde kaydettirmelerine ve bununla ilgili belgeyi beraberlerinde getirmelerine bağlı olmuştur. Buna karşı Yunanistan tarafından mübadillerin mallarına el konulmuş olması, Yunan zorlama ve baskısından dolayı, bir kısım mübadilin mal kayıtlarına dair her hangi bir belge getirememiş olmaları, özellikle tasfiye talepnâmelerinin mübadillerce eksik ve yanlış doldurulması, bir kısım mübadilin daha fazla mal edinebilmek için yanlış ve abartılı beyanlarda bulunması gibi nedenlerden dolayı, emlâk verilme işlemleri uzun yıllar devam etmiş ve önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle mal dağıtımı esnasında kimi mübadiller, beyannâmelerinde belirttikleri değerin altında mal almak zorunda kalırken; kimi mübadiller daha fazla mal edinebilmiştir. Bu mallara dayalı olarak, mübadillerin Türkiye'de mal sahibi olabilmesi on yıldan fazla bir zaman almıştır[65]

Gülcan Erdem, *Mübadil Oldum* kitabında mübadillere toprak verildiği günü şöyle aktarır:

> 1951-1952 yıllarında, ilk bağ ekimi yapılmıştı köyümüzde. Tüm köyde bir sevinç vardı. Büyüklerin sevinci çocuklara yansımıştı… Yakın kazadan dört kişi gelmişti. Memurmuş onlar; öyle dediler… Köyün başına şose yönüne doğru köye paralel uzanan, toprağında ağacı olmayan, üzeri boş tek yönde bir boz tepe vardı. Memurlar önde, köylüler arkada; çoluk çocuk, anneler, babalar, büyük bir kalabalık rengarenk yürüdük tepeye doğru… Tepe şeklindeki araziyi devlet parsellere ayırmış, eşit şekilde verecekti köylüye. Üzüm bağlarımız olacaktı ve toprak boş kalmayacak, işlenecek, verimi alınacaktı. Sevinmesin mi köylü? Mübadil olarak gelmişlerdi; hiçbir şeyleri yokken, bazılarının ayağı ayakkabısız yalın ayakken, kendi güçlerini ve bedenlerini kullanmaktan başka şansları yokken, onlara toprak verilmişti. Çalışmaz olurlar mı? O toprağı bağ yapmazlar mı?

Yıllar sonra kendilerine toprak verilmesi mübadilleri çok mutlu etmiştir. Bu toprakları verimli şekilde işleyen mübadiller, tıpkı Yunanistan'a giden Anadolulu Rumlar gibi, orada edindikleri üretim yöntemlerini ve becerilerini Türkiye'ye aktarmışlardır. Türkiye'de yerli halk, mübadiller sayesinde o zamana değin hiç görmediği yeni yöntemleri ve tarım araç ve gerecini tanıyıp onlardan yararlanma yoluna gitmiştir.[66]

Mübadillere Halkın Yaklaşımı

Mübadele göçmenleri, Yunanistan'da zorunlu yer değiştirme ile geride maddi ve manevi birçok değer bırakarak gelmişlerdir. Ekonomik olarak varlıklı olan birçok göçmen Türkiye'ye getirilip yerleştirilmelerinin ardından yoksul duruma düşmüştür. Ekonomik ve toplumsal açıdan statü kaybı yaşayan göçmenler, aynı zamanda yeni bir coğrafi ve kültürel yöreye yerleşme ile halkla da birçok sorun yaşamıştır.[67] Bu sorunlardan birkaçı görüştüğümüz ikinci kuşak mübadillerin anlatılarında şöyle yer alır:

Ayşe Karakoçoğlu:

> Türkiye yeni kurulmuş, gariban insan doluydu. Onun için bizim çok şaşalı bir yaşantımız yoktu. Babam sürü yapmış. Ondan sonra ben kendimi bildiğim yedi yaşından sonra okula başladıktan sonra baktım, Sinoplu arkadaşlarım yerlileri bizlen eğlenmeye başladılar. Mübadil eşittir Muhacir. Mübadil demezlerdi bize muhacirler derlerdi. Hatta muhacir mahallesi diye adı da var… Bahçemiz kocamandı. Bütüüüüün çocuklar yani muhacir çocukları hep benim akranım insanlar biz hep oynardık. Denizde, karada, bahçelerde oynardık. Sinoplular, Sinop çocukları bize karışmazdı. Bizlen eğlenirlerdi "Macircik kızanları naparsınız siz?" derlerdi… O çocuklar hep bizimle eğlenirlerdi. Sinop'un yerlisi hepsi değil de… daha düzgün daha yerleşmiş insanlar. E biz gariban insanlar. Gelmişiz, yerleşmişiz. Üstte yok, başta yok. Para var ama bunları yönetecek insan yok. Sonradan bizler şey olduk. Bizler büyüdük. Gençleştiğimiz zamanlar anca düzene girdik. Önceden bir garibandık hepimiz. Ayaklarımızda ayakkabılarımız yok… Öyle senede bir defa ayakkabı alınırdı. Öyle yaşadık.

[64] Arı, *age,* s. 168.
[65] Çelebi, *agm,* s. 43.
[66] Arı, *age,* s. 182.
[67] Arı, *age,* s. 167.

Ayşe Karakoçoğlu, anlatılarında yerliler ile mübadiller arasındaki ayrışmanın sebebini, mübadillerin ekonomik olarak gariban denilecek bir düzeyde olmasıyla ilişkilendirmektedir. Behice Boran ise, kendi gözlemlerine de dayanarak göçmenler ile yerliler arasında az çok yaşanan yabancılaşma durumunun nedenini sosyal uzaklıkla açıklamaktadır. Yerlilerin kendilerinden farklı giyinen, farklı adetleri olan göçmenleri garip bulduklarını, fakat bu durumun göçmenlerle bir arada oturmayı istemeyecek kadar kuvvetli olmadığını düşünmektedir.[68] Behice Boran'ın bu düşüncesine karşı mübadil Nurten Özşen, "*Buraya gelince de buranın yerlisi kabul etmiyor. Dışlıyorlar yani çok. Bakıyorlar olacak gibi değil… İstanbul, Ankara'ya gidiyorlar. Onlarla oturmayız diyerekten*" muhacirlerin istenmemesinin yerlilerin göçüne sebep olacak kadar güçlü olduğunu belirtmektedir. Ablası Hayriye Pınar, o dönemde kardeşi Nurten Özşen gibi "*Burda bir şey olunca bizi aşağılar gibi konuşuyorlar. Şimdi değil de o zaman*" diyerek geçmişteki bu yaklaşımın şimdi olmadığını ifade etmektedir. Anlatılardan Sinop'un yerlilerinin mübadilleri ötekileştirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Mutlu Kaya ve Cevdet Yılmaz, Sinop Karacaköy'e yerleşen mübadillerle yaptıkları görüşme sonucunda, Sinop'a ilk gelen gelen birinci kuşak mübadillerin "giyim, konuşma gibi yaşam tarzları nedeniyle yöre halkı tarafından yabancı olarak görüldüğü uyum sorunundan dolayı uzun bir süre yerlilerle birbirlerine kız alıp vermedikleri, bu sebeple mübadele sonrası yerli nüfusla mübadiller arasında uzun süre evlilik gerçekleşmediğini belirtmişlerdir.[69] Genele bakıldığında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yerli halkla göçmenler arasında toprak, yayla, otlak ve sınır anlaşmazlıkları yaşandığı görülmüştür. Yerlilerin göçmenleri göçe zorladıkları, dövdükleri ve hatta öldürdükleri bile görülmüştür.[70]

Kenan Aral, yerliler ve mübadiller arasında bu ayrışmanın zamanla azaldığını şu şekilde aktarmaktadır:

> İlk yıllarda zaten 1924-1925-1960'mışlı, 1970'mişli yıllara kadar kız alıp verme yoktu. Mübadiller birbiriyle evlensin isteniyordu. Biz mesela dışardan kız almayalım vermeyelim. 70'li 75'li yıllara kadar yani hep … hatırlıyorum o zamanlar liseye falan gidiyordum. Güzel kızlar vardı. Hoşumuza gidiyordu. Ama bize vermezler diye gönül koyamıyorduk. Ama bu zamanla 75'li 80'li yıllarda daha sonra 90'lı yıllarda bu şey kırıldı. Zincir kırıldı. Daha fazla karşılıklı kız alınıp verildi.

Hayriye Pınar ve Kenan Aral'ın anlatılarında dikkat çeken bir başka durum da; "Muhacirlik" ve "Mübadil" kavramıdır. Hayriye Pınar "*Abim işte macir diyince kızıyordu. Mübadil denmiş niye macir diyorsunuz. Macirler o kaçıp gelenlere deniliyormuş. Bizimkilerle Türkiye'de alışveriş karşılıklı aldıkları için mübadil oluyormuş. Macir de kendiliğinden kaçıp gelenler. Büyük abimde çok kızıyordu. Biz macir değiliz mübadiliz derdi*".

Kenan Aral benzer durumu şöyle anlatır:

> Bize burda hep gelenlere derlerdi ki bitli muhacirler. Bizzat bana dendi, İşte "nerden geldiniz. Niye geldiniz bitli muhacirler" gibi sözlere mazur kaldık… Biz mübadil zorunlu olarak gelenler, muhacir kendi isteği ile gelenler. Mübadillerde yaşam farkı vardı. Onlar bize bitli muhacir dedikleri zaman onlara biz Avrupa'dan geldik. Medeniyet getirdik. Yani giyimimizle kuşamımızla. Ne bileyim temizliğimizle, hijyenimizle. Çok kişilerde bize bunu söylüyordu. Mesela ben size aynı Sinop'ta ismini vermeyelim dedi ki "ben mübadilleri çok çalışkan, çok hamarat, temiz gördüm. Ben bir yerde kaymakamdı. Bir köy yolun bu tarafında yerli köyü, yolun karşısındaki köyde muhacir köyü" dedi. "Bizimkiler Anadolu köyü bin yıllık köy. Ama muhacirler geldiler o köye yerleştiler. Evlerinin önleri düzenli, bahçeleri düzenli, sebzesini meyvesini ekiyorlar en doğalını yapıyorlar. Evleri güzel boyalı". Mehmet Bey vardı. O da aynı şeyi söyledi, muhacirlerin çok temiz çalışkan olduğunu gittiği her yerde söylerdi.

Çocukken bize söyleniyordu siz muhacir değilsiniz. 15-20 yıl öncesine kadar muhacir kelimesi çok sık kullanılırdı. Mübadil dernekleri kurulunca 75'li 80'li yıllarda muhacir olmadığımızı mübadil olduğumuzu bize söylediler. Ama eskiden hep muhacir muhacir derlerdi… Tabi ki muhacirler ötekileştirilmiş ama zamanla kabullenildi. Değer verildi. Saygı gösterildi.

Hayriye Pınar ve Kenan Aral ile yapılan görüşmelerden, mübadillerin kendilerine muhacir denilmesinden pek hoşlanmadıkları anlaşılmaktadır. Kendilerine muhacir denmesine karşı çıkarak

[68] Arı, *age,* s.169.
[69] Mutlu ve Kaya, *agm,* s. 297.
[70] Arı, *age,* s.167.

mübadil olduklarını ve bu muameleyi hak etmediklerini yaptıkları açıklamalarla dile getirmişlerdir. Geçmişte mübadillerin muhacir denilerek dışlandıkları ve istenmedikleri görülmektedir. E. Zeynep Sude Güler, Çanakkale'de Giritli göçmenler üzerine yaptığı bir araştırmada, gözlemlerine ve yaptığı görüşmelere dayanarak "mübadiller belirli bir antlaşma ile geldikleri için kendilerini diğer göçmen gruplardan farklı ve ayrıcalıklı" gördüklerini ortaya koymuştur. Bu durum diğer göçmen grupları tarafından da böyle görülmüştür. Aralarında "onlar" ve "biz" diye bir ayrım yapılmıştır. Muhacirler "*Onlara toprak, zeytinlik, ev verildi, biz hiçbir şey almadık*", "*Onlar oradaki mal varlıklarının karşılığını burada aldılar, biz ise yalnızca getirebildiklerimizle geldik*" açıklamalarıyla mübadillere tanınan ayrıcalıkları ve kendi mağduriyetlerini dile getirmişlerdir.[71] Mübadillerin anlatılarında da görüldüğü gibi, mübadiller zorunlu bir göçün yasal sonuçları nedeniyle göç etmişlerdir. Boran'a göre "*çeşitli etnik grupların karşılaştığı her yerde olduğu gibi göç eden gruplarla göçmenin katıldığı gruplar arasında da, az çok birbirini beğenmemek, her birinin kendi grubunu üstün görme eğilimi olabilmekteydi*".[72] Cevat Geray'a göre, göçmenlere sunulan doğrudan ve karşılık beklenmeksizin sunulan haklar yerli halkta kıskançlık ve çekememezlik duyguları oluşturmuştur.[73] Baki Sarısakal, Samsun'da mübadele üzerine yaptığı araştırma sonucunda, mübadillere "yerli halkın kullanmakta olduğu toprakların dağıtılması" sonucu onların öfke ve kızgınlıkla mübadillere ayrılan otlak ve sulara sahip çıktıkları, onların diktikleri ağaçları ya kesip ya da hayvanlara yedirdikleri, tapulu topraklarını sürdükleri ve benzeri toplumsal huzuru bozucu davranışları sık sık sergilediklerini belirtmiştir.[74]

Mübadele ile Selanik'ten gelen mübadiller yaşadıkları güçlüklere rağmen, Atatürk ile olan hemşerilik bağlarından güç almışlar ve onu kendilerinin bir kurtarıcısı olarak görmüşler ve bir Selanikli olarak onunla gurur duymuşlardır. Bu durum tüm yaşadıkları zor süreci de onlar için katlanır kılmış görünmektedir. Mübadillerin anlatılarında bunu görmek mümkündür:

Kenan Aral'ın anlatılarında Atatürk:

> Atatürk Selanikli olduğu kendisi de ordan geldiği için ben kesinlikle ordaki vatandaşlarıma acı, işkence çektirmem diyor. Zaten savaştan çıktılar. Kendi vatandaşlarımı alacam… sizden burdan gitmek isteyenlerde gitsin diyor…. 2 milyon Müslüman Türk nüfus buraya geliyor.
>
> Bizi buraya Atatürk getirdi. Sahip çıktı. Atatürk'ün Selanikli olmasından her zaman bir güç aldık. Feyz aldık. Türkiye'nin kurtarıcısı, Selanik'ten gelip ülkeyi kurtaran Atatürk bizim hemşerimiz. Biz de onun sayesinde buraya geldik. Sahip çıktı bizi buraya getirdi. Biz onun sayesinde güç kuvvet aldık.

Ahmet Efeoğlu anlatılarında Atatürk:

> Tabi daha gelmeden önce orda zulümler olmuş. İşte harmanlara çalı dikeni serilmiş işte üzerinde yalın ayak yürümüşler falan filan böyle şeyler olmuş onları artık orda istememişler. Atatürk'te bu dönemde onlara bir gemi gönderiyor işte. Diyor ki "onları Türkiye'de bir yere yerleştirin".
>
> Hayriye Pınar, "*Dedem Atatürk doğduğunda 17 yaşındaymış. Hikâye gibi anlatıyordu annesini babasını…*", Ayşe Karakoçoğlu, "*Aile 1924'te Atatürk'ün Rumeli'den Sinop'a getirdikleri kişilerden… Ailemi Sinop'a yerleştirmişler… Babam Atatürk'ün yaşlarında bir insan orda iki kez evlenmiş*". Mübadillerin anlatılarında Atatürk onlardan biri, Selanikli, saygıdeğer, büyük bir önder ve kurtarıcı olarak yer almaktadır. Atatürk'ün hemşerisi olan Selanikli mübadiller, hemşerilik bağıyla güçlenen, kendine güvenen ve inançlarıyla Cumhuriyetin ideolojisi ile uyumlu bir şekilde yeni dönemin kurucu unsurları arasında yerlerini almışlardır.

Parçalanmış Aileler

Mübadelenin beraberinde getirdiği kötü sonuçlarından biri de parçalanmış ailelerdir. Bu bölünmenin daha vapura binmeden başlamış olduğu Hayriye Pınar'ın anlatılarından anlaşılmaktadır. Hayriye Pınar bu durumu şu şekilde aktarır:"*Gelmeden mesela bu mahalle bu sefer gidecek o mahalle o sefer gidecek*

[71] E. Zeynep Suda Güler, "Sözlü Tarih Anlatılarında Çanakkale Merkeze Girit'ten Göçler: 'Giritli, Başı Bitli…" Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Yıl: 10, Güz 2012, Sayı: 13, s. 9

[72] Arı, *age,* s. 169.

[73] Arı, *age,* s. 167

[74] Kabasakal, *agm,* s.39.

denmiş. Hısım akraba hep bölünmüş. Bu sefer vapurla siz gideceksiniz o sefer o gidecek denmiştir". Göç sürecine bakıldığında, aileler arasında ikinci bölünme, mübadillerin vapurlara binme sürecinde yaşanmıştır. Seyr-i Sefaniyn İdaresi'nin elindeki vapurların ortalama kapasitesi 800 kişiliktir. 600 kişilik bir köyün insanları bindirilince vapurun dolu gitmesi için farklı bir köyün 400 kişisinden 200 kişisi de bu vapura bindirilmiştir. Geriye kalan 200 kişi başka bir vapurla, belki de başka bir gün yola çıkartılmış; ve belki de bu iki vapurun gidiş yerleri farklı olabilmiştir.[75] Aynı yere gitse dahi, Türkiye'deki yerleşim alanlarına varıldığında, terkedilmiş malların yeterli olmaması ve iskân sonucunda iskân edilen köylerdeki kapasitenin yetersiz olması nedeniyle bazı mübadillerin aileleri farklı yerlere gönderilmiş ve aileler bölünmüştür.[76] Ailelerin parçalandığını mübadillerin anlatılarında görmek mümkündür: Teyfik Yılmaz "*Ordan dağılmışlar hepsi aynı gelememişler buraya (Sinop), İstanbul, İzmir, Samsun… Trakya'da kalan olmuş*"; Ayşe Karakoçoğlu, "*İzmir'de kalanlar, Uşakta kalanlar, Tekirdağ, Keşan'da kalanlar. Türkiye'nin her tarafında her yerlere gitmişler. Herkes istediği yere gitmiştir*". Yunanistan'dayken komşu köyde hısım ve akrabaları olanlar, Türkiye'deyken onlardan uzakta kalmıştır.[77] Olumsuz durumlar karşısında devletin iskânından vazgeçip başka yerlere göçen mübadiller, iskân yardımı ve üretici hale gelmelerini sağlayacak devlet yardımından da vazgeçmiş sayılmışlardır.[78]

Hayriye Pınar:

> Akrabalarımız İzmir'de var. Ödemişte var. Onları kaç seneler sonra bulduk. Annemin teyzesinin kızları Ödemiş Adagidele'de…. Benim Hasan abim vardı rahmetli lokantada garsondu. Askere gidince senin mesleğin ne diye sorunca garson demiş Hasan abim. Görevli İzmir'de kursa yolladılar ondan sonra da ordan Hasan abim gidiyor annemin teyzesini buluyor. O gördü yani biz görene kadar teyze ölmüş. Yalnız üç tane teyzesinin kızları vardı annemin. Biz onlarlan görüştük… hısım akrabamızın çoğu kayıp, bilmiyoruz.

Böylesine bir dağınıklığın manevi olarak göçmenler üzerinde oluşturduğu olumsuz durum göz ardı edilecek bir mesele olmamıştır. Kenan Aral'a göre, mübadiller kurdukları derneklerle ve sosyal medya sayesinde kayıp akrabalarına ulaşmaya çalışmıştır. Nitekim bazılarını bulmuşlar ve kendileri gibi diğer mübadilleri tanımışlar, hatta akraba olduklarını öğrenmişlerdir. Türkiye'ye ve Türk toplumuna uyum sağlama sürecinde mübadiller, bir yandan farklılıklarını en aza indirmeye çalışmışlar; diğer bir yandan ise, kimlik ve kültürlerinin devamlılığını sağlamak için uğraşmışlardır. Birlik ve beraberliklerinin ve kültürlerinin devamlılığını sağlamada mübadil köy kahvehaneleri, mübadil dernek ve vakıfları ve son olarak internet ortamı bu devamlılığı sağlayan mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sinop Mübadele ve Balkan Halkları Kültür Araştırmaları ve Dayanışma Dernek başkanı Kenan Aral derneğin kuruluş amacını şöyle aktarır:

> Derneğimizi 2004 yılında kurduk… Derneğimizin kuruluş amacındaki tek şey Balkanlardan Anadolu'ya gelmiş mübadillerimizin örf adet ve kültürlerini yaşatmak. Gelecek nesillere aktarmak olmuştur... Kültürümüzü yaşatmak için değişik etkinlikler yapıyoruz. Halk oyunları, folklor gösterileri, mübadillerin yemeklerinin tanıtımını yapıyoruz. Gelecek nesillere aktaralım diyoruz. Sağ olsun hükümette, devlette bu konu da destek veriyor. Projeler yapıyoruz.

Türkiye'nin birçok ilinde karşımıza çıkan mübadil derneklerin ve vakıflarının genel amaçları, "genç kuşak mübadillerin geçmişle olan bağlarını korumak, kimlik ve kültürlerinin devamını sağlamak, bilgilerini genişletmek ve paylaşmak ve mübadil ağı yaratmak" olmuştur. Yalnız bu dernek ve vakıfların kuruluşlarının çok geç bir tarihe rastlamasından dolayı, faaliyetlerinde birinci kuşakların katılımı yok denecek kadar az olmuştur.[79]

Özlem

Birinci kuşak mübadillerinin memleket hasreti ve özlemi ikinci kuşak mübadillerin anlatıları

[75] Arı, *age,* s. 113.
[76] Goularas, *agm,* s. 134.
[77] Arı, *age,* aynı yer.
[78] Goularas, *agm,* aynı yer.
[79] Goularas, *agm,* s.137.

içerisinde yer almaktadır.

Kenan Aral'ın anlatısı:

> Gitme ümitleri hiç yoktu. Çünkü onlara artık anlatılmış izah edilmiş. Kalıcı olarak. Hiç gitme ümitleri yok. Artık burayı iyisiyle kötüsüyle Anadolu'daki şeyi kabullenmişlerdi. Devlet zaten sahip çıkmış çok ilgilenmiş yemesiyle, içmesiyle unuyla, temizliğiyle, sağlığıyla ilgi onları çok mutlu etmiş. Ordaki sıkıntı ve eziyetlerden sonra. Ama şu özlemi hep yaşıyorlardı. "Anne şimdi gitsen ordaki Olacak köyündeki evini bulabilir misin?" derdim. "A be kızancık derdi niye bulamayım. Orda kocamaaan bir ceviz ağacımız vardı. O ceviz ağacını kesecek değil ya o gavurlar" derdi. "O ceviz ağacını buldum mu ben bulurum. O sokakta bir çeşme vardı." Çeşmeye oluk derlerdi bizde. "Orda bir oluk vardı. O oluğun yanındaydı bizim evimiz" derdi. "Ah keşke bir görebilsek" derdi. Ama aslında yani o zamanlar. 60'mışlı yıllarda bizim onu götürecek bir durumumuz yoktu. Ama benim içinde bir ukte 90'lı 2000'li yıllarda götürebilirdik. Ama nedense götürmedik. Ben devlet memuruydum. Eşim çalışıyordu. Gelirimiz iyiydi. Tabi onlarda çok şey yapmadı. Artık yaşlılardı 80'li yaşlarda. Gidemeyenlerin içinde ukte kaldı. Ama giden de çok oldu. Gitme olayları 85'li 90'lı yıllardan sonra. Dernekler kuruldu. Dernekler aracılığıyla gidenler oldu. Samsundan her yıl mayıs ayında 200-300 kişi gidiyor. Bizden de gitmek isteyenler var. Dernek olarak bizde götürmeyi düşünüyoruz. İlk fırsatta 2. kuşak yaşlıları. Avrupa Birliği Proje'si kapsamında olursa iyi olur. Çoğu projeyi beklemeyelim diyorlar. Kendi imkânlarımızla gidelim diyorlar. 2017 sonbahar döneminde muhakkak gideceğiz.

Kenan Aral'ın anlatısında da görüldüğü gibi, birinci kuşak mübadillerin göç ettikleri köylere hissettikleri memleket özlemi yaşamları süresince devam etmiştir. Nurten Özşen "… *dediğim gibi annemde babamda gözleri açık gitti. Bir kerecik görebilsek diyerekten ama olmadı*" ve Hayriye Pınar; "*Abime diyordu ki babam 'bir gitsem de görsem… evimizi'. Abim de diyordu ki 'baba siz geldikten sonra kim bilir oralara ne olmuştur. Yıkılmıştır, etmiştir'. Babam 'ortada yıkık bir minare vardı. O minare duruyormuş. Ben yıkık minareyi bulayım adımımla gidip evimizi bulurum' dedi. İki seferdir niyetlendik bir gidip göremedik*" anlatısı, birinci kuşak mübadillerin memleket özlemlerinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Gülcan Erdem *Mübadil Oldum* kitabında bu duyguyu şöyle anlatır; "*Oraları özledikçe hiç unutamadan anlatmışlardı. Şimdi ben onların memleket hasretini, çocukluklarının geçtiği köylerini, kentlerini, merak etmeye başlamıştım. Görebilsem… Onlar göremedi, ben görebilsem… Bir görevi mi yerine getirebilecektim acaba?*".[80] Anlatılarda ikinci kuşak mübadillere miras kalan memleket özlemi, zamanla bir merak ve büyüklerine duydukları sevgi, muhabbet ve yerine getirilmesi gereken bir göreve dönüşmüştür. Gülcan Erdem ve Kenan Aral'ın anlatılarından, ikinci kuşak mübadillerin bu görevi yerine getirmek için elinden gelen gayreti gösterme çabası içerisinde oldukları da anlaşılmaktadır. Bu özlemin tek taraflı olmadığını buradan göç eden Rum mübadiller için de aynı özlemden bahsedilebileceğini anlatılarda görmek mümkündür.

Teyfik Yılmaz Karacaköy'e gelen bir Rum mübadilini ve o günü şöyle anlatır:

> Bir kadın geldi ne kadar desem on sene, 40 yaşlarında falandı. Buraya geldi. Arkadaşıyla geldi. Almanya'da komşuymuş arkadaşmış onlar. Sinoplu'yum demiş bizim babalarımız dedelerimiz oralı demiş. Geldiler tabi ben. Tabi ben onu… gezdirdim dolaştırdım. "Dedem Papazmış" dedi. Evi gösterdi "orda dayım" oturuyormuş dedi. "Burda amcam" varmış çekip gitmişler. Burdan beş yaşında gitmişler. "Amcam sağ" dedi… sonra konuştuk ayran mayran içtik. Armut ağacı vardı evin önünde. Ona biraz armut topladım verdim. "Yarın gidecem" dedi "Yunanistan'a". Dedim "Armudu götüreceksin. Amcana diyeceksin ki bu armut sizin ürününüz". Armudun ismini sordu. "Bardak armudu" dedim. "Taman unutmam" dedi. Ondan sonra bizim hanım da ekmek yapmıştı fırında. Bir tepsi ekmek. "Yarısını yiyin" dedim "yarısını da amcana götüreceksin". Toprağın ürünü memnun oldu. On sene oldu.

Yunanistan'ın Sarıbaşan köyüne giden Gülcan Erdem, Rumların kendilerine yaklaşımını şöyle aktarır:

> Her köy ziyaretinde gözyaşları aktı. Her köyde Anadolu'dan giden Rum aileleri vardı. Otobüsü gören insanlar yanımıza koştu. Biz sormadan onlar soru soruyorlardı bize. Yarı Türkçe yarı Rumca "Niğde'den var mı?", "Bafra'dan mı Bursa'dan mı?", "Çarşamba'yı anlat bana Çarşamba'yı?", "Niksar'ı bilir misiniz Niksar'ı", "Birlikte bir türkü söyleyelim mi?", "Tee bre baksanıza

[80] Erdem, *age,* s. 248.

memleketteki bağları mı özledim. Bu köye bağ yaptım aynısı olacak sandım", "Biz oralarda evimizi, kayıp kardeşimizi arıyoruz, siz buralarda arıyorsunuz", "Biz oralıydık, siz buralıydınız. İnsanın doğduğu yer memleketidir" … Ben sanmıştım ki sadece biz heyecanla gittik oraya. Heyecanın daha beterini onlar, onlardan daha beterini bizler yaşıyorduk. "Onlar", "Bizler", "Rumlar", "Türkler" sözcükleri erimiş, acılar birleştirmişti bu insanları. Düşman ve düşmanlık yok olmuş… Acıları beraber yaşamışlardı. Babamın şöyle bir sözü vardı: "İnsanlar birbirlerinin kıymetlerini bilmeleri için ya acı ya felaket mi yaşamalıdır.[81]

Gülcan Erdem anılarında memleket özleminin tek taraflı olmadığını, burdan göç eden Rum mübadiller içinde aynı özlemden ve aynı acıdan bahsedilmesi gerektiğini belirtmektedir. Anlatılardan yaşanan acıların, özlemlerin ve duyguların dili, dini ve ırkının olmadığı ve duyguların ortak olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Kurtuluş Savaşı sonrasında, 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da Türkiye ile Yunanistan arasında "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanmıştır. Yunanistan topraklarına yerleşmiş olan Müslüman Yunan uyruklular, Yunanistan'da başlayan eziyet ve baskılar üzerine, 1 Mayıs'ta gerçekleşmesi planlanan mübadil sürecini beklemeden çoluk çocuğu ve hayvanıyla yollara düşmek zorunda kalmıştır. Liman kentlere sığınan mübadiller, bekleme süresinde koşulların oluşturduğu hastalık ve açlıkla savaş vermişlerdir. Türk Hükümetinin yardım ve desteğiyle bir süre sonra vapurlarla Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıtılmışlardır. Henüz tam hazırlıkların bitmediği Sinop'a, beklenenden daha önce gelen mübadiller, kendilerini bekleyen birçok sorunla karşılaşmışlardır: Gelen aileler bir süre henüz şehri terk etmeyen Rumlarla yaşamak durumunda kalmıştır. Kimi şehir merkezine kimi Sinop'un köylerine yerleştirilen mübadil aileler, Rumlar tarafından yakılmış ya da harap edilmiş evlerde iskân edilmek durumunda kalınmıştır. Sinopluların yaşamayı tercih etmediği bataklık iskân alanlarında yıl boyu kalmak durumunda olan mübadil ailelerden, sıtma dolayısıyla ölen çok sayıda kişi olmuştur. Kimi tütüncü, kimi küçükbaş hayvancılıkla uğraşan mübadil aileler, bölgenin hayvancılık ve tütüncülüğe müsait olmaması ve kendilerinin balıkçılık ve denizcilikten anlamamaları gibi nedenlerden ötürü, Sinop'ta kalmak konusunda da tereddüt yaşamışlardır. Mübadillerden kimi, değişen koşullara uyum sağlamaya çalışırken; kimi kendi ekonomik uğraşılarına uygun alanlar bulmak umuduyla Anadolu'nun değişik yerlerine göç etmiştir. Zaten Yunanistan'dan göç sırasında parçalanan aileler ekonomik nedenlerle tekrar dağılmıştır. Birçoğu yerleşim alanlarını kendi istekleri ile terk ettiği için de bir takım mal ve mülk edinme haklarından da feragat etmiş sayılmış ve mağduriyetleri artmıştır. İlk başlarda halkla da kaynaşmada sorunu yaşayan mübadiller, muhacir denilerek istenmemişler ve yalnız bırakılmışlardır. Uzun müddet kendilerini yabancı hissederek içe kapalı bir yaşam sürdürmüşler; kendi aralarında kız alıp-vermişler ve geleneklerini sürdürmüşlerdir. Mübadillerin yaşadıkları yere alışmaları ve çevrede yaşayanlarla kaynaşmaları zaman ilerledikçe artmıştır. Mübadillerin yaşadıkları sorunlar çok yetersiz ekonomik imkânlarla ve iyi niyetle çözülmeye çalışılmıştır. Bu kadar yetersiz imkânların olduğu ortamda elbette yanlışlar ve eksiklikler, hatta suiistimallerin olması kaçınılmaz olmuştur. Bugün eski kültür özelliklerini devamlılığını sağlama, geçmiş ile olan bağlarını güçlendirme ve parçalanmış aileleri tamamlama çabası içerisinde olan mübadiller, kendi dernekleri ile varlıklarını en iyi şekilde yaşatmaya çalışmaktadırlar. Sinop'un ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamı içerisinde yerlerini bir Sinoplu olarak sevgi ve muhabbetle sürdürmektedirler.

KAYNAKÇA

Sözlü Tarih Kaynakları

Ayşe Karakoçoğlu (1931)

Kenan Aral (1958)

Hayriye Pınar (1932)

[81] Erdem, *age,* s. 255.

Nurten Özşen (1937)

Teyfik Yılmaz (1932)

Ahmet Efeoğlu (1961)

Kitap, Makale

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1935),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

BAYINDIR-GOULARAS, Gökçe, "Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kültür ve Kimliklerin Yerleştirilmesi*", Alternatif Politika*, C. 4, S.2, Temmuz 2012, s.129-146.

BİLGİÇ, S. Bestami, *Doğu Karadeniz Rumları İsyan ve Göç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

BUDAK, Ömer, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", *Karadeniz Araştırmaları,* S.26, Yaz 2010, s.129-146.

ÇAPA, Mesut, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C.2, S.5, Mayıs* 1990, s.49-69.

ÇELEBİ, Ercan, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.12, Bahar 2006.

DUMAN, Önder, *Rumeli'den Samsun'a Göç*, Kültür Yayınları-11, Samsun 2011.

ERDAL, İbrahim, "Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.25, S.40, 2006, s.203-214.

ERDEM, Gülcan, *Mübadil Oldum*, Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri, İzmir 2016.

KARPAT, Kemal Haşim, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KAYA, Mutlu ve YILMAZ, Cevdet, "Sinop'ta Mübadele ve Bir Mübadil Köyü: Karacaköy", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 33, Ocak 2016, s.276-301.

GÜLER, E. Zeynep, Suda, "Sözlü Tarih Anlatılarında Çanakkale Merkeze Girit'ten Göçler: 'Giritli, Başı Bitli…" Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, C.1, S.13, Güz 2012, s. 43-58.

İPEK, Nedim, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları-12, Samsun 2010, s.1.

SARISAKAL, Baki, Samsun'da Mübadele, http://www.bakisarisakal.com/Samsun'da%20M%C3%BCbadele.pdf

SAĞLAM-TEKİR, Hürü, "1927-1928 Devlet Salnamesinde Sinop Vilayeti", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Bahar 2014, s.133-145.

ŞEN, İsmail, "Salihli Mübadilleri ve Karşılaştıkları Sorunlar", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1, 2004, s. 65-78.

TEKİR, Süleyman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* C.XVI, S.32, Bahar 2016, s. 43-65.

Ekler

Ek 1: Soldan sağa Nurten Özşen, Hayriye Pınar, Kenan Aral.

Ek: Hayriye Pınar annesi ile.

Ek 3: Karacaköy'de eski bir Rum evi.

1924 Mübadelesi ile Yunanistan'dan Samsun'a Gelen Muhacirlerin Nakli ve Nakil Sırasında Karşılaşılan Sorunlar

Prof. Dr. Mehmet ÇANLI
Hitit Üniversitesi / Çorum

Giriş

Osmanlı döneminde Türk ve Rum ahalinin mübadelesi fikri, birkaç defa kez gündeme gelmiş olmasına rağmen gerçekleştirilememiştir. Bu fikir, Lozan görüşmeleri esnasında III. Komisyonda görevli Dr Nansen tarafından tekrar gündeme getirilmiştir.[1] I. Dünya Savaşı süresince ve sonrasında Anadolu'da, bütün Gayrimüslimler göç etmek zorunda kalmıştır. İtilaf Devletleri, Gayrimüslimlerin Anadolu'dan çıkartılmaması için Ankara Hükümetine baskı yapmışlardır. Ankara Hükümeti ise, bu baskılara boyun eğmeyerek Gayrimüslimlerin yurt dışına çıkarılmasına hız vermiştir. Bu süreçte aynı baskıyı Yunanistan ve diğer Balkan devletleri de, Türk ve Müslüman azınlığa yapmaya başlayacaktır.

Lozan görüşmeleri devam ederken 30 Ocak 1923 tarihinde "Türk ve Rum Ahali Mübadelesine Dair Mukavele" imzalanmıştır.[2] Mukavele, 19 maddeden oluşmaktadır. Mukaveleye göre, mübadele 1 Mayıs 1923 tarihinde başlayacaktı. Ancak birçok nedenden dolayı mübadeleye Aralık 1923'te başlanabilmiştir.

Yunanistan'daki Türk ve Müslüman azınlığın Anadolu'ya getirilmesi ve yerleştirilmesi işi için Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulmuştur. Bu Vekâletin personeli, diğer kurum ve kuruluşlardan özellikle eski Hariciye Nezareti memurlarından oluşturulmuştur. Vekâletin teşkilatı ve bütçesi yetersizdir. Yetersiz bütçe ile işe başlanıldı. Ancak personel ve bütçe yetersizliği sebebiyle bazı aksaklıklar meydana gelmiştir. Bu aksaklıklar ve tabiatıyla yapılan şikâyetler karşısında Vekâlet, Kızılay ile işbirliği yapma ihtiyacını hissetmiştir.[3]

Vekâletin, 5 Mart 1924 tarihinde Kızılay ile yaptığı bir itilafnâme ile ortak çalışma içine girdiği görülmektedir. İtilafnâmede, mübadele suretiyle gelecek olan göçmenlerle daha yakından ilgilenmek ve haberleşmelerini sağlamak için altı iskân bölgesi merkezinde Kızılay'ın birer temsilcisinin bulundurulacağını ve bu bölgelerdeki Kızılay şubelerince göçmenlere yardım yapılacağı belirtilmektedir.

Kızılay, göçmenlerin iskânlarında kullanılmak üzere 38 otomobilini, Vekâlet emrine vermiştir. Diğer taraftan Kızılay, iskân bölgelerinde Yunanistan'da ve vapurlarda doktor görevlendirdiği gibi buralarda hastaneler açmıştır. Bu itilafname, dört ay geçerli olacaktı. Kızılay'ın yaptığı masraflar, daha sonra Vekâlet tarafından karşılanmıştır.[4]

İçten ve dıştan gerekli yardımların yapılmaması üzerine 5 Mart 1924 tarihli İtilafname, 17 Nisan 1924'te tekrar yenilenmiştir. Yeni İtilafnameye bazı maddeler eklenmiştir. Vekâlet, her ne kadar bu itilafnameleri Kızılay ile yapmış ise de yürütme görevi ve sorumluluğunu elinde tutmuştur. Bu dönemde Vekâlet ile Kızılay, göçmenlerin nakil, iaşe ve iskânlarının karşılanmasında tam bir uyum içinde çalışmıştır. Bir bakıma bu iki kurum ayrılmaz bir bütün oluşturmuşlardır. Zaten vekâletin müsteşarlığını,

[1] **Tanin Gazetesi**, 6 Kanun-ı evvel, No: 54, s.1

[2] Şark-ı **karîb umûru hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 (Konferansta Tezkîr Olunan Senedât Mecmu'âsı)**, II. Takım, C. 2, İstanbul, 1340, s. 105-112

[3] Mehmet Çanlı, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II", **Tarih ve Toplum**, Sayı 130, Ekim 1994, s. 51

[4] Mesut Çapa, "Mübadelede Kızılay (Hilal-i ahmer) Cemiyetinin Rolü", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, 2001

daha önce esir mübadelesi komisyonunda görevli Türk delegesi ve Kızılay genel merkez üyelerinden Dr. Ömer Lütfi Bey[5] yapmaktadır.

1. Nakil

Mübadele Mukavelesinin imzalanmasını müteakip Yunanistan'daki Türkler, alelacele Selanik ve Kavala gibi büyük liman şehirlerinde toplanmaya başlamıştır. Toplanan Türk göçmenlerine Kızılay, yardım etmiştir. Bakanlar Kurulu, Kızılay ile 5 Eylül 1923 tarihinde yapmış olduğu anlaşma gereği Kızılay, Türkiye'deki liman ve iskân bölgelerine ve Yunanistan'a yardım heyetleri göndermiştir. Bu heyetlerden 27. Heyet, Selanik'e 18 Ekim 1923'te gitmiştir.[6] 30. Heyet Kavala'ya,[7] 28. Heyet Drama'ya, 41. Heyet Kayalara, 42. Heyet Kozana'ya[8] gönderilmiştir. Bunların yanında Hanya, Kandiye, Kavala, Drama ve Selanik tali komisyonları da teşkil edilmiştir.

Bu yardım heyetleri, Türk göçmenlerinin nakil esnasında ve sonrasında her türlü ihtiyaçlarını karşılamıştır. Yunanistan'dan gelecek Türk Göçmenlerinin Anadolu'ya nakledilmesi genellikle deniz yolu ile yapılmıştır. Göçmenler, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin, seyr-ı Sefâin İdaresi'nden Kiralamış olduğu Türk vapurlarıyla ücretsiz olarak taşınmışlardır. Bunun yanında kara ve demir yoluyla da taşınmıştır.

Vekâletin, kiraladığı vapurların bazılarının isimleri şunlardır: Ankara Vapuru, İnönü Vapuru, Türkiye Vapuru, Altay Vapuru, İstanbul Vapuru, Teşvikiye Vapuru, Bahr-i cedid Vapuru, Trabzon Vapuru, Rize Vapuru, Giresun Vapuru, Sakarya Vapuru, Akdeniz Vapuru ve Salih Vapurudur. Bu vapurlar, bu dönemde denizlerde mevcut sefer yapan yolcu vapurlarıdır.

Seyr-ı Sefain İdaresinden kiralanan vapurlarla nakledilen Türk göçmenlerinin iaşe ve sağlık Problemleriyle Kızılay ilgilenmiştir. Her vapura bir Kızılay doktoru ve yeteri kadar iaşe temin edilmiştir. Göçmenleri taşıyan vapurlarda bulunan Kızılay temsilcisi doktorlar, bulundukları vapurlardaki göçmenlerle ilgili her türlü vukuatı Kızılay'a bildirmişlerdir. Kızılay doktorlarının düzenledikleri raporlarda vapurun adı, Yunanistan'dan hareket tarihi, vapurlardaki göçmenlerde hastalık olup olmadığı, Anadolu'da nereye çıkarılacağı, vapurda kaç göçmen bulunduğu, ölüm ve doğum olayları ve diğer olaylarla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Doktorların tuttuğu bu tür raporlara Kızılay Arşivinde 212 tanesine rastladık.

Kızılay Arşivi'nde tespit edebildiğimiz kadarıyla Yunanistan'dan, Samsun'a nakil olunan Türk göçmenlerinin sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[9]

Selanik Limanı'ndan Samsun Bölgesine Taşınan Türk Göçmenleri

Geldiği Yerin Adı	Vapurun Adı	Hareket Tarihi	Anadolu'da Çıkarılan İskele	Gelen Kişi Adedi
	Ankara	13.03.1924	Samsun	1729
Kozana Kazası Kayalar Kazası	Arşipologos (Yunan bandıralı)	18.03.1924	İzmit Samsun	3773
Kayalar Kazası Oçan Kırımşah Köyleri	İnönü	25.03.1924	Samsun	2954
Selanik	Türkiye	12.04.1924	Samsun	1595

[5] Ercan Çelebi, "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri", **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt (8), Sayı (1), Yıl 2006

[6] **Türkiye Hilâl-i ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmisi Tarafından 341 Senesi Hilâl-i ahmer Meclis-i umûmisi'ne Takdim Edilen (1339-1340) İki Senelik Devreye Aid Rapor**, İstanbul, Hilâl Matbaası, 1341 (1925), s.13

[7] **Türkiye Hilal-i ahmer Mecmuası**, No: 27, 15 Kasım 1923, s. 66

[8] **Türkiye Hilal-i ahmer Mecmuası**, No: 34, 15 Kasım 1924, s. 232

[9] Çanlı II, s. 53

	Altay	22.04.1924	Samsun	1171
Langaza Kazası	İstanbul	24.04.1924	Samsun	4600
Kozana ve Kayalar Kazası	Teşvikiye	08.06.1924	Samsun	2376
Kayalar Kazası	Bahr-i cedid	04.07.1924	Samsun	1383
Kayalar Kazası	Trabzon	22.07.1924	Samsun İstanbul	1087
Kayalar Kazası	Rize	29.07.1924	Sinop Samsun	1119
Kayalar Kazası	Rize	08.08.1924	Samsun	1642
	Bahr-i cedid	20.08.1924	Samsun	1187
Toplam			24 616	

Kavala Limanından Bindirilen Türk Göçmenler

Geldiği Yerin Adı	Vapurun Adı	Hareket Tarihi	Anadolu'da Çıkarılan İskele	Kişi Adedi
Medarlı Tedbirli Sapancalar	Giresun	01.02.1924	Samsun	1265
Sarı Şaban Kazası Köyleri	Sakarya	02.03.1924	Samsun	2214
Kavala Köyleri	Giresun	06.03.1924	Samsun	2310
Drama	Giresun	22.04.1924	Samsun	2480
Sarı Şaban Kazası Drama Çalıbaşı Köyü	Sakarya	17.04.1924	Samsun Polathan	2902
Kavala Drama Sarı Şaban Köyleri	Salih	26.04.1924	Mudanya Samsun	1151
	Akdeniz	01.05.1924	Samsun	3941
Sarı Şaban Kazası Çapalayık Köyü Drama-Kozlu Köyü	Sakarya	01.06.1924	Samsun	2244
Araplar Keçilik Kasaplı Köyleri	Trabzon	08.06.1924	Samsun	1069
Toplam			19 576	
Genel Toplam			44 192	

Yukarıda oluşturduğumuz tablolar, Kızılay Arşivinden tespit ettiğimiz belgeler çerçevesinde ortaya çıkarılmıştır. Tespitimize göre; Samsun Bölgesine yaklaşık kırk dört bin civarında göçmen nakledilmiştir. Daha önce Samsun Bölgesine yerleştirilmesi planlanan göçmen sayısı yaklaşık otuz bin civarındandır. Bölgeye belirlenen sayıdan fazla göçmenin nakledildiğini görmekteyiz. Yine tabloya göre; Samsun'a gelen göçmenlerin geldikleri yer itibarıyla Kavala ve Selanik çevresi kaza ve köylerinden geldiklerini görmekteyiz.

Samsun bölgesine ilk göçmen kafilesi Şubat 1924'ten itibaren gelmeye başladığını görmekteyiz. Ağırlıklı olarak da gelişler, Nisan ayında yoğunlaşmaktadır. Tahminen göçmenler, ekim dikim sezonuna yetiştirilmek istenmiştir.

Selanik, Kavala, Preveze ve Katrin Limanlarından bindirilen Türk göçmenlerinde sıtma, ishal, malarya, dizanteri, çiçek, kolera, tifo, lekeli humma ve kızamık gibi hastalıklar tespit edilmiştir. Demiryolu ve karayoluyla gelen Türk göçmenlerine Kızılay nezaret etmediği için sağlık durumlarını tespit edemedik.

Deniz yoluyla Yunanistan'dan, Anadolu'ya taşınan Türk göçmenlerinin nakilleri acaba sağlıklı bir şekilde yapılmış mıdır? Dönemin Türk Hükümetinin 17 Temmuz 1923 tarihinde yayınladığı "Ahali Mübadelesi Mukavelesinin Tatbikine Dair Talimata göre, nakil olunacak Türk göçmenlerinin eşyaları beş nüfusa kadar aileler için 250 kilo, beş nüfustan fazla olanlar için 500 kilo ve tek nüfus için 100 kiloya kadar ücretsiz taşınacaktı. Bu miktardan fazla eşyalar ücrete tabi tutulacaktı.

Türk göçmenleri daha fazla eşya ve hayvanlarını getirmek istemişlerdir. Ancak vapurlarda yer olmaması ve bir an önce Yunan zulmünden kurtulmak istemeleri göçmenlerin birçoğunu mağdur etmiştir. Hatta bazı göçmenler, daha fazla eşya nakil ettirmek için vapurlardaki görevlilere rüşvet verme mecburiyetinde kalmışlardır. Örneğin Selanik'te 6 Temmuz 1923 tarihli Akşam Gazetesinde çıkan bir haberde, "Vapurlardaki izdihamın önü alınabilecek mi?" sorusu altında Selanik'te görevli Kızılay Reisi Esat Bey'in ifadeleri ve bilhassa " Mübadeleye tahsis edilen vapurlarda "zevil hayat nakli caiz değil" ifadesi çıkmıştır.[10] Bu haberlere rağmen o dönemde göçmenlerin nakli için tahsis edilen vapurların hepsi, Türk sahillerinde resmi posta ve yolcu taşıyan vapurlardı. Yani o döneme göre iyi durumdaydı.

Yeni asır gazetesinde çıkan başka bir yazıda "Kamptaki müşâhadâtım", göçmen kamplarının dolu olduğu, sevkleri belli olmayan göçmenlerin limanlara geldiği ve göçmenlerden nakliyat vergisi alındığından bahsedilmektedir. Gazetelerde çıkan bu haberlerin kaynağı Selanik'te Kızılay temsilcisi Esat Beydir. Esat Bey, Türk göçmenlerinin işleri ile ilgilenmek yerine, gayrimüslimlerin işleri ile meşgul olmakta ve bunlara bedava pasaport almaktadır. Hatta bunlar için göçmen vapurları ile sevkleri için her yere müracaat etmektedir. Bu Gayrimüslimlerden Türk pasaportu ve Kızılay belgesini alanlardan bazıları, kendilerine memur süsü vererek Türkiye'ye geldiklerinde sağlık kontrolünden geçmeden kaçmışlardır. Bu kişilere vapurlarda cömert davranılmıştır.[11]

Göçmenlerden nakliyat vergisi veya haraç alındığı ile ilgili gazetelerde çıkan haberleri Eskişehir'e sevk edilmiş olan Nasiliçli üç biraderin ifadeleri de desteklenmektedir. Bu üç birader, Selanik'te vapura binecekleri bir sırada Kızılay için arzuları dışında yardım verdiklerini, yardım verilmedikçe vapur bileti almanın mümkün olmadığını ve bu kişilerin ellerinde Kızılay makbuzunun dahi bulunmadığını belirtmektedir.[12]

Diğer taraftan göçmenlerin nakilleri sırasında vapurlarda görevli Kızılay doktorları ve hastabakıcılarının görevlerini yerine getirmedikleri görülmektedir. Örneğin Kavala ve Drama mıntıkası Tahliye ve Sevk Komisyonu Reisi Selahattin Bey'in, Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderdiği bir raporda, vapurdaki hastabakıcı ve hemşirelerin görevlerini yapmadığı ve nahoş hareketlerde bulunduklarını bildirmektedir.[13]

Anadolu'daki limanlara çıkarılan Türk göçmenlerinin iç bölgelere sevkleri, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti ve Kızılay'ın vasıtaları ile yapılmıştır. Bunun için Kızılay, Vekâletin emrine 15 kamyon, 20 kamyonet ve 3 binek otomobil tahsis etmiştir. Yine Kızılay, Vekâletle yaptığı sözleşme (Nisan 1924) gereği Anadolu ve Yunanistan'da hastaneler kurmuştur.

Devlet hastaneleri ve Kızılay'ın hastaneleri göçmenler için yetersiz kalması üzerine askeri hastanelerden de faydalanılmaya çalışılmıştır. Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile yaptığı anlaşmadan sonra askeri hastaneler, %5 nispetinde göçmen kabul etmiştir.[14]

Göçmenler ve görevli memurların Anadolu'daki nakilleri öncelikle demiryolu ile yapılmıştır. Demiryolu olmayan yerlerde ise, otomobille yapılmıştır. Demiryolunun bulunduğu yerlerde demiryolu idaresi ile yapılan anlaşma gereği Mudanya- Bursa hattında bedava, Yenice hattında askeri tarifeyle, Şark

[10] Çanlı II, s. 55; Kızılay Arşivi, Dosya No 530, Belge Tarihi 21.07.1924
[11] Çanlı II, s. 56; Kızılay Arşivi, Dosya No: 530, Belge Tarihi 22.08.1924
[12] Çanlı II, s. 56; Kızılay Arşivi, Dosya No: 530, Belge Tarihi: 12.05.1924
[13] Çanlı II, s. 56; Kızılay Arşivi, Dosya No: 530, Belge Tarihi: 19.02.1924
[14] Çanlı II, s. 57, Kızılay Arşivi, Dosya No: 530, Belge Tarihi: 16.04.1924

demir yollarında ise %50 indirimli taşınmıştır. Diğer hatlarda ise, Kızılay ve Vekâlet memurlarından indirimli ücret alınmıştır.[15]

Sonuç

Lozan Görüşmeleri esnasında imzalanan Türk ve Rum ahalinin mübadelesi mukavelesi, 1923'ün sonlarında uygulamaya başlamıştır. Rum göçmenler, Anadolu'dan genel olarak kaçarak gitmişlerdir. Yunanistan'daki Türkler ise, bir kısmı Yunan zulmünden kaçarken, büyük bir kısmı antlaşmalar gereği limanlarda aylarca beklemek zorunda kalmışlardır. Türkiye'ye yakın yerlerdeki Türkler, kendi imkânları karayolu ve demiryolu ile göç ederken, büyük bir kısmı deniz yolu ile taşınmıştır. Türk göçmenlerinin taşınması işi ve diğer bütün işlemleri Mübadele İmar ve İskân Vekâleti tarafından yürütülmüştür. Vekâlet bu tür işlemleri, Kızılay ile birlikte yerine getirmiştir.

Türk göçmenleri, nakil öncesi ve nakil esnasında birçok sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Yunanistan'da yüz yüze geldikleri en büyük sıkıntılardan biri Yunan baskı ve zulmüdür. Bununla birlikte limanlarda beklerken göçmenlerin yanlarında götürmeye çalıştıkları mallara Yunan görevlilerce el konulmuştur. Göçmenler, Türkiye geldiklerinde ise farklı bir durumla karşılaşmışlardır. Dönemin hükümeti, metruk malların nakilden önce tespit edip el koymamıştır. Hatta bazı kimselerin bu malları yağmalamalarına göz yumulmuştur. Diğer taraftan göçmenler, kendilerine verilen hazine mallarından dolayı yerli halkla karşı karşıya bırakılmışlardır.

Karşılaşılan sıkıntılardan bir diğeri de, vapura biniş esnasında olmuştur. Dönemin Türk Hükümeti, göçmenlere yanlarında az miktarda eşya getirmesine izin vermiştir. Bu da, daha fazla eşya getirmek isteyen göçmenleri rüşvet vermeye zorlamıştır. Bu ve buna benzer sıkıntılara, vapurlardaki görevli memurların nahoş hareketlerinin eklenmiş olması göçmenleri mağdur etmiştir.

Kısaca toparlamak gerekirse; dönemin Türk Hükümetinin, göçmenlerinin nakil ve diğer iskân işleri ile ilgili etkin bir politika geliştirememesinden dolayı göçmenler, nakil esnasında ve sonrasında da mağdur edilmiştir. Ancak dönemin şartları göz önünde bulundurulursa dört yüz bine yakın bir topluluğun bir yerden, diğer bir yere nakledilmesi çok zordur.

Seçilmiş Kaynakça

Kızılay Arşivi

Dosya: 530, 252.

ARI, Kemal, "1923 Türk-Rum Mübadele Antlaşması Sonrasında İzmir'de Emvâl-i metrûke ve Mübâdil Göçmenler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 6, Temmuz 1990, Sayı 18.

ÇANLI, Mehmet, **Milli Mücadele Döneminde Türk-Yunan Esirleri ve Mübadelesi (1920-1923)**, Ankara, 1994, Basılmamış Doktora Tezi.

ÇANLI, Mehmet, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi I, II", **Tarih ve Toplum**, Sayı 129, 130, Eylül, Ekim 1994.

ÇAPA, Mesut, "Mübadelede Kızılay (Hilal-i ahmer) Cemiyetinin Rolü", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, 2001.

ÇELEBİ, Ercan, "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri", **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt (8) Sayı (1) Yıl 2006.

[15] Çanlı II, s. 57

Şark-ı **karîb umûru hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 (Konferansta Tezkîr Olunan Senedât Mecmuası)**, II. Takım, C. 2, İstanbul, 1340.

ŞİMŞİR, **Bilal, Lozan Telgrafları**, I, Ankara, 1990.

Tanin Gazetesi, 6 Kanun-ı evvel, No: 54.

Türkiye Hilâl-i ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmisi Tarafından 341 Senesi Hilâl i ahmer Meclis-i umûmisi'ne Takdim Edilen (1339-1340) İki Senelik Devreye Aid Rapor, İstanbul, Hilâl Matbaası, 1341 (1925).

Türkiye Hilâl-i ahmer Mecmuası, No: 27, 15 Kasım 1923.

Türkiye Hilâl-i ahmer Mecmuası, No: 34, 15 Kasım 1924.

Yunanistan'dan Mübadele ile Türkiye'ye Gelen Göçmenlere Yönelik Gazetelerde Yer Alan Duygusal Mesajlar

Prof. Dr. Osman AKANDERE
Neecmettin Erbakan Üniversitesi / Konya

Giriş

Bilindiği gibi "kamuoyu", günümüzde çok sık kullanılan, fakat tanımı üzerinde farklı görüşler olan bir kavramdır Genellikle tutulan bir tanıma göre kamuoyu "*tartışmalı bir konuda ifade edilen, fikirler, görüşler, kanaatlerdir.*"[1] Diğer bir tanıma göre de kamuoyu "*anlaşma ile ayniyet derecesine bakmaksızın muayyen bir mesele hakkında açıklanan ferdi görüşlerin toplamıdır*"[2]. Kamuoyunu en geniş anlamı ile "*halkı ilgilendiren belli bir mesele hakkında, belirli bir zamandaki genel yargı, ya da ortak kanaa*t" olarak tanımlamak mümkündür[3]

Kamuoyunu oluşturan ve biçimlendiren farklı etmenler olmakla birlikte, basın, kamuoyunu oluşmasında en önemli etmendir[4] Bir ülke içinde kamuoyunun durumuna her gün muntazaman ışık tutan tek araç basındır ve bu özellikleri taşıdığı için, belirli bir konuda bir ülkedeki kanaatleri araştırırken basına eğilmek gerçekçi bir yöntem sayılır. Hatta çoğu zaman kamuoyu ve basın eş anlamda görülmektedir.

Basının kamuoyunu oluşturma ve yansıtma gücü, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının bulunmadığı dönemlerde çok daha belirgin ve önemli olmuştur[5]. Bilhassa bu çalışmamıza konu olan mübadele yıllarında basın yani gazeteler gerek İstanbul gerekse Anadolu'da ki kamuoyunu bilgilendiren, etkileyen ve yönlendiren tek etmendir. Gerçekten de mübadelenin başlamasıyla birlikte İstanbul ve Anadolu basını üzerine düşen görevi yapmış, mübadele yoluyla Türkiye'ye gelecek olan göçmen ve sığınmacılara yardım yapılması konusunda "kamuoyu" oluşmasına çalışmıştır.

I. Mübadele Öncesi Kamuoyu Oluşturmanın Gerekliliği

Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin mübadele edilmesi[6] Lozan Barış Konferansı'nda

[1] Bu tanım için bkz. Seha Meray, "Halk Efkârı ve Yoklaması", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi***,** Cilt IX, Sayı: 3, s.7.; Diğer bir tanıma göre "Kamuoyu, kamu yaşantısı ile ilgili tartışmalı bir sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubunun veya gruplarının taşıdıkları kanaatlerinin anlatımlarıdır". Bkz. Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara 1972, s. 2

[2] Nermin Abadan, *Halk Efkârı Mefhumu ve Tesir Sahaları,* Ankara 1956, s. 28.

[3] Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş,* Ankara 1972, s. 251.

[4] Basının kişilerin görüş ve kanaatlerini etkilemede doğrudan olmamakla birlikte dolaylı bir etki yaptığı bilinmektedir Basının kamuoyunu etkileme, oluşturma rolü, onun görevleri arasında sayılan şu iki esastan doğar: Güncel haberleri nakletmek gazetenin en önemli görevidir; sonra, olayları yorumlamak ve değerlendirmek görevi gelir. Böylece, "gazeteler insanlara ne düşüneceklerini göstermede fazla başarılı olmasalar bile, ne hakkında düşüneceklerine yol göstermede üstün derecede başarılı olmaktadırlar. Bkz. Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 10.

[5] Akyüz, a.g.e., s. 11.

[6] Mondros Mütarekesinden sonra başlayan işgaller, Anadolu içerisinde de dahili göç hareketleri başlatmış bilhassa doğuda ve güney bölgelerinde Ermeni ve batıda ise Yunan zulmünden dolayı iç kısımlara yoğun göç hareketleri yaşanmıştı Vatan bütünlüğümüz ile millî istiklâlimiz için girişilen "Millî Mücadele" başarıyla sürdürülüp, zaferle sonuçlandırılmıştı. Millî Mücadelenin kazanılması üzerine, yüzyıllardır bir arada barış ve huzur içinde yaşayan ancak işgal yıllarında düşmanlarımızla ve özellikle Yunanlılarla işbirliği yapan Türkiye'deki Rumların önemli bir miktarı da kaçan Yunan ordusunun peşine takılarak Anadolu'yu terk etmişlerdi. Bu şekilde 1 milyona yakın Rum'un Yunanistan'a göçü Yunanistan'da önemli siyasî ve ekonomik sorunlar yaratırken aynı zamanda orada yaşayan Türkler üzerinde baskının artmasına neden olmuştur. İşte Yunanistan'da

ele alınmış[7], sonuçta Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923' de "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanarak sorun bir bakıma çözümlenmiş ve bir formüle bağlanmıştı[8]. Ancak iş bununla bitmiyor, belki de yeni başlıyordu. Çünkü imzalanan bu mukavele ve protokol çerçevesinde kesin sayısı belli olmamakla beraber 500 bini aşkın Müslüman'ın mübadeleye tabi olacağı tahmin edilmekteydi[9].

Henüz savaştan çıkmış ve daha Lozan'da millî varlığını ve bağımsızlığını kabul ettirmiş olan genç Türkiye Devleti, böyle büyük bir muhaceret hareketine hazır değildi. Hazır olması da mümkün değildi. Çünkü ülkenin doğusunda ve batısında harap olmamış yer kalmamıştı. Millî Mücadelede, Yunan askerleri ve Rum çeteleri tarafından gerek işgal yıllarında, gerekse Büyük Taarruzu takip eden günlerde bir çok yerleşim alanı yakılmış, yıkılmış ve ülke baştanbaşa harabe haline dönmüştü. Savaşta tahrip edilmiş bölgelerin yanı sıra yine savaş nedeniyle bakımsız, harap kalmış bir çok bölge vardı[10]. Manisa ve Trakya'dakiler hariç savaş sırasında harap olan köyler 414, kısmen harap olanlar ise 463'tü. 57.203 ev tamamen yanmış, 5.701 ev kısmen tahribe uğramıştı[11].

Diğer taraftan Millî Mücadele yıllarında işgal altındaki Batı Anadolu'dan Yunanlıların zulüm ve baskılarından dolayı 80.000 kişi yerlerini ve yurtlarını terk ederek Anadolu içlerine göç etmişti[12]. Savaş sonunda, ülke düşman işgalinden kurtarılınca göç eden bu insanlar tekrar kendi bölgelerine, terk ettikleri yerlere dönüyorlardı[13]. İşte hem mübadele yoluyla 500 binden fazla Müslüman'ın Anadolu'ya geleceği ihtimali, hem de savaş sırasında iç bölgelere göç etmiş halkın tekrar terk ettikleri yerlere dönüyor olması bir çok önemli sorunu beraberinde getirecekti.

Her şeyden önce ortaya çıkacak sorunların çözümünde etkili ve kapsamlı çalışmalar yapacak ve geniş yetkilerle donatılmış bir örgütlenmeye ihtiyaç vardı. Kamuoyunda ve özellikle kamuoyunu oluşturan dönemin basınında çıkan haberler ve yazılarda, mübadele işinin uzman kişiler tarafından yapılması, zaman kaybetmeden önlemler alınması, bu iş için harcanacak paranın bulunması, aksi takdirde bu mübadele işinin gerek ülkemiz, gerekse muhacirler açısından onarılması güç yaralar açacağı dile getiriliyordu[14].

Türk Hükûmeti, mübadele ile doğrudan alakadar olmak üzere Mübâdele, İmar ve İskân Vekâleti'ni

bulunan yarım milyona yakın Türk'e yapılan bu baskı ve Türkiye'de halen bulunan Rumların da Yunanistan'a gitme arzusu her iki toplumun değişimi düşüncesini gündeme getirmiştir. Bu değerlendirme için bkz. Cahide Zengin, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu(1918-1930)***,** İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. XII.

7 Lozan Barış Konferansı'nda, Mübadele konusunun da dahil olduğu azınlıklar meselesi, Lozan Konferansı içtüzüğünün 5. Maddesi gereği kurulan üç komisyondan İtalya başkanlığındaki "Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonu'nda" ele alınmış ve görüşülmüştür. Bu komisyonun başkanlığını İtalya ikinci delegesi Montagna başkanlık ediyordu. Ancak konu önce Lord Curzon'nun başkanlık ettiği Arazi ve Askerlik Komisyonu'nda ele alınmış ve görüşülmüştü. Zengin, *a.g.t.,* s. 29-30.

8 30 Ocak 1923 günü Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Yunan Hükûmeti Lozan Antlaşmasına ek olmak üzere VI No.lu "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin sözleşme ve Protokol" ile aynı zamanda VII No.lu "Sivil Rehinelerin Geri Verilmesine ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması'nı" imzalamışlardır. Bu sözleşmelerin metni için bkz. *Düstur,* 3. Tertip, 5. Cilt, Ankara 1948, s. 84 vd.; M. Cemil(Bilsel***), Lozan,*** C. II, İstanbul 1933., s. 666-675.; *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler*, Cilt No: 8(İkinci Takım Cilt II, Konferansta İmzalanan Senetler:30 Ocak ve 24 Temmuz 1923) Çev. Seha L. Meray, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 82-87.;İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları(1920-1945),* C. I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989, s. 177-183.

9 Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokolün 2. Maddesinde; "Birinci maddede öngörülen mübadele: a) İstanbul'da oturan Rumları(İstanbul'un Rum Ahalisini); b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları(Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini)kapsamayacaktır" denilmektedir. Bkz. SehaL. Meray, *a.g.e.,* Cilt No: 8, s. 82.

10 Ülkenin savaş sonrası uğradığı tahribat ve zarar konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1923 günkü oturumunda ayrıntılı bir şekilde bilgi verilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*,(Bundan sonraki atıflarda TBMM ZC olarak kısaltılacaktır) Devre II, İctima Senesi I, C. II, Ankara, ty**,** s. 166-175.

11 Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik,* İstanbul 1940, s. 35.

12 Millî Mücadele yıllarında Batı Anadolu'dan Yunanlıların zulüm ve baskılarından dolayı 80.000 kişi yerlerini ve yurtlarını terk ederek Anadolu içlerine göç etmişlerdi. Cengiz Orhonlu, "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcir'in Sonuçları Hakkında Bazı düşünceler" *Belleten,* Türk Tarih Kurumu, C. XXXVII, No: 148, Ekim 1973, s. 488. Ayrıca konuyla ilgili ayrıntılı bir inceleme için bkz. Mesut Çapa, "Anadolu'da Yunan İşgalinin sebep Olduğu İç Göçler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt: X, Sayı: 29, (İstanbul-1996), s. 379-389.

13 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada Sinop Mebusu dr. Rıza Nur, belirli yörelerde yığılmış 70.000 doğu göçmeninin varlığından söz etmiştir. Bu bilgi için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925***),** Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1995, s. 9.

14 Mübadele öncesi basında çıkan ve kamuoyu oluşturmaya yönelik haber ve yazılar için bkz. Zengin, *a.g.t.,* s. 57-116.

kurmuş ve kısa zamanda teşkilatlandırarak faaliyete geçirmişti.[15]. Öncelikle gelecek olan muhacirlerin iskân edilecekleri yerler belirlenmişti[16]. Diğer taraftan Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile yaptığı mukavele ve protokolle muhacirlerin iskânları, iaşeleri ve nakilleri konularında yetkili kılmıştı[17].

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşları ile Millî Mücedele'de gerek cephelerde savaşan askerlerimize ve gerekse cephe gerilerinde fakir ve muhtaç sivil halka yönelik olarak, fedakârca faaliyetlerde bulunmuş, hizmet etmişti[18]. Cemiyetin bu savaşlarda yaptığı yardımlar ve faaliyetleri için gereken para kaynağı, daha ziyade hayırsever vatandaşlar olmuştu. Ancak cemiyetin malî kaynakları nihayet Millî Mücadele sırasında büyük ölçüde kullanılmıştı. Mübadele öncesi bütçe sıkıntısı içerisinde olan cemiyet, muhacirlerin ihtiyacı için ancak 500.000 liralık bir ödenek ayırabilmişti[19].

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, mübadelede üstüne düşen görevi sürdürebilmesi için malî kaynak bulmak zorundaydı. Gerçi, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti cemiyete malî destekte bulunacaktı, ancak bu yapılacak hizmetleri karşılamaktan oldukça uzaktı[20]. Bu nedenle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi, bilhassa Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında büyük maddî yardımlarını gördüğü Türk halkına ve gerekirse İslâm alemine yönelerek, yardım talebinde bulunulması ve bunun içinde kamuoyu oluşturulmasını kararlaştırmıştı

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti genel Merkezi ve şubeleri bir taraftan üstlenmiş olduğu bu zor ve ağır ancak o nispette kutsal görevini sürdürebilmek için yoğun faaliyetlere girerken, diğer taraftan da çıkarmış olduğu Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nda bilhassa muhacirlerin iskan edilecekleri mahallerde yayınlanmış gazetelerde çıkan haber ve yazıları yayınlayarak daha geniş bir kesimin muhacirlerin karşı karşıya olduğu zorlukları öğrenmesine çalışmıştı. Bu nedenle Yunanistan'dan Türkiye'ye muhaceretin yoğunlaştığı 1923 yılının son ayları ile 1924 yılının ilk dört ayında Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nda yukarıda bahsettiğimiz haber ve yazılar verilmeye çalışılmıştır. Biz bu çalışmamızda, Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın değişik sayılarında yayınlanan bu haber ve yazıları esas aldık ve değerlendirmeye çalıştık.

II. Muhacirlere Yardım Yapılması İçin Basında Çıkan Haber Ve Yazılarda Kullanılan Mesajlar

Yunanistan'daki Müslüman ahali ile Türkiye'deki Rumların mübadelesi konusunda ve özellikle Türkiye'ye gelecek muhacirler ile ilgili dönemin basınında pek çok haber ve yazı yer almıştır. Bu haber ve yazılar, muhacirlerin Türkiye'ye gelmeye başlamalarıyla birlikte daha da fazlalaşmıştı. Basında muhacirlerle ilgili çıkan bu yazılar kamuoyunda büyük bir heyecan yaratmış, basın bu heyecanın

[15] Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Beyin Meclise daha önce sunmuş olduğu "İmar Vekâleti Kurulması" hakkındaki teklifi ile Saruhan Mebusu Reşat Bey ve 132 arkadaşının mübadele işlerinin, yürütmek üzere bir vekâlet kurulması hakkındaki teklifleri 13 ekim 1923 günü Meclis'te birlikte ele alınmış ve yapılan görüşmelerden sonra kabul edilmişti. Bu görüşmeler için bkz. ***TBMM ZC,*** Devre II, İçtima Senesi I, Cilt: 3, Ankara(ty). s. 654-656.

[16] Mübâdele, İmar ve İskân Vekaleti, muhacirlerin iskânı için ülkeyi 10 yerleşim bölgesine ayırmıştı. Bu yerleşim bölgelerinin kapsadığı iller şöyle belirlenmişti. 1. Bölge: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum; 2. Bölge: Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale; 3. Bölge: Balıkesir; 4. Bölge: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon; 5. Bölge: Bursa; 6. Bölge: İstanbul, Çatalca, Zonguldak; 7. Bölge İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya; 8. Bölge: Antalya, Isparta, Burdur; 9. Bölge: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir; 10. Bölge: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Cebel-i Bereket, Antep Maraş. *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası(*Bundan sonraki atıflarsa THAM olarak kısaltılacaktır), No:28; 15 Kanûn-u evvel 1923, s. 103.

[17] Mübâdele, İmar ve İskân Vekili Necati Bey, Mübâdelenin başladığı günlerde, 24 kasım 1923 tarihinde, Hilâl-i Ahmer Genel Merkezine bir telgraf göndererek Cemiyetin yardımını istedi .Bu hususta İstanbul'daki Hilâl-i Ahmer Genel Merkezini ziyaret ederek yetkilerle görüşmüştü. Nihayet 6 Mart 1924'de Ankara'da Hilâl-i Ahmer Genel Merkezi yetkilileriyle Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti arasında bir itilâfnâme yapıldı. Yapılan itilâfnâme ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahalî Mübâdelesinin uygulanmasında Türkiye Kızılay(Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", *Atatürk Yolu,* Sayı: 2, (Ankara 1988) s. 243-246(241-256); Mesut Çapa, "Mübadele'de Kızılay(Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 10, Yıl:2001, s. 30-33(s. 29-49); Arı, *a.g.e.,* s. 43-49.

[18] Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile Millî Mücadele'deki faaliyetleri ve yardım çalışmaları için bkz. Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a,* Ankara 2000, s. 47-133 ve 187-308.

[19] Arı, *a.g.e.*, s. 43.

[20] Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi ile Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ile yapılan itilâfnâmeye göre, Vekâlet ilk etapta cemiyete 40.000 lira gönderecekti. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında ...," s. 244-245; Çapa, "Mübadele'de Kızılay(Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", s. 3.

yansıtılmasında aracı olmuştur. Özellikle gazetelerde çıkan haber ve yazılarda yoğun bir duygusallık göze çarpmaktaydı. Muhacirlerle ilgili haber ve yazılarda kullanılan duygusal mesajlarla halk, muhacirlere yardım yapmaya çağırılıyordu. Biz bu haber ve yazılardan daha çok "muhacirlere yardım" yapılması için Türk halkına yönelik olarak yazılanlar üzerinde duracağız.

Bu haber ve yazıları ele alıp incelerken de Türk halkına hangi mesajlar verilmeye çalışıldığını ve muhacirlerin Türk halkına hangi yönleriyle tanıtılmaya çalışıldıklarını, gazete ve mecmualarda muhacirlere Türk halkının yardımını sağlamak için yayınlanan haber ve yazılarda hangi mesajların ön plana çıkarıldığını belirtmeye çalışacağız.

A) Muhacirlerin Yunanistan'da Zulüm Altında Bulunduklarına İlişkin Mesajlar

Yunanistan'dan Türkiye'ye gelecek Türk ahalinin durumları ve bunlara yardım yapılmasına yönelik olarak, basında daha mübadele uygulamasının başlamasından önce kamuoyu oluşturmaya yönelik haber ve yazılar yazılmaya başlanmıştı. Bu yazılar daha ziyade Yunanistan Hükümeti'nin Türk muhacirlerine karşı takındıkları olumsuz tutumlar ve uyguladıkları baskılara yönelik olmuştu. Türk halkının Yunanlılar tarafından zulme maruz kalması Türk kamuoyunda hem tepki oluşturmuş, hem de muhacirlere sahiplenme duygusunu artırmıştı.

Bu nedenle mübadele öncesi ve mübadele süresince gazetelerde, mecmularda ve yayınlanan bazı beyânnâmelerde öncelikli olarak ele alınan mesaj, Yunanistan'ın mübadele ile ülkemize gelecek olan Türk halkına uyguladığı, baskı, yıldırma ve zulüm politikalarını ve uygulamalarını aksettiren mesaj olmuştur. Bu konuda vereceğimiz ilk örneğimiz, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nce bütün İslâm alemine yönelik olarak hazırlanan ve "Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Alem-i İslâma Hitabesi" başlığıyla yayınlanan beyannâme olacaktır[21]. Beyânnâmenin ilgili kısmında Mustafa Kemal Paşa şöyle demektedir:

"Türk Milleti zafere kavuştu; fakat el-yevm muazzam bir iş karşısındadır.

Yunan idaresi altındaki dindaşlarımızın mübadelesi ve Türk toprağında iskânları. Bu kardeşlerimiz bugün Yunan zulmü altında inliyor, bütün gün muhtelif mahallerden gelen feryatnâmeler her Müslüman'ın kalbini rikkate getirecek, her Müslüman'ı ağlatacak derecede acıklıdır. Bunların bir an evvel kurtarılmaları artık her şeyden evvel bir vecibe-i diniye işidir"

Ele alacağımız diğer bir haber de Balıkesir'de yayınlanan Zafer-i Millî gazetesinin 23 Kasım 1923 tarihli nüshasından olacaktır. "Dindaşlarımızı Unutmayalım Vatandaşlar" başlığıyla yayınlanan bu yazıda Yunanlıların Türk halkına yaptıkları zulüm konusunda şunlar söylenmektedir[22]:

"Türk elinin mukaddes harîmine, Türkün mukaddesatına tecavüz eden zalim düşmanlara karşı hürriyet ve istiklâl mücadelesine girişen milletimize ve bu mücadelede bize maddeten ve manen dest-gîr olan bilumum Müslümanlara şimdi-de yeni ve kutsi bir vazife teveccüh ediyor: vatanımızın harîminde kahkâri bir hezimetle boğulan Yunanlılar bütün gayz ve intikâmlarını Yunanistan dahilindeki kalan mazlûm din kardeşlerimize tevcih ettiler.

Bu mağdur din kardeşlerimizin mallarını, canlarını, ırzlarını gasp etmekten vahşi bir zevk alan Yunanlıların irtikâp ettikleri mezalim ve fecayi her türlü tasavvurun fevkindedir...

Muhterem din kardeşler !

Gaddar bir düşmanın zulmünden yalnız hayatını yalnız namusunu kurtarmak suretiyle perişan bir halde milletimizin âlî-cenâbına iltica eden bu mazlum kardeşlerimize yardım ediniz...

Samsun'da yayınlanan Ahali gazetesinin 25 Kasım 1923 tarihli nüshasında "Koş Kardeşinin İmdadına Koş" başlık yazıda da:

---

[21] Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Türkiye'ye gelecek muhacirlerin nakli, iskânı ve iaşesi sırasında büyük harcamalarda bulunması gerekiyordu. Ancak cemiyetin bunları karşılayacak bütçesi yok gibiydi. Bu nedenle İslâm alemine bir beyânnâme yayınlamaya karar vermişti. Hazırlanan beyânnâmenin İslâm âlemine gönderilmesine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Ekim ayında İzmir'de yapılan "Mübadele Kongresi'nde" karar verilmişti. Beyânnâmenin tam metni için bkz. *Ayın Tarihi*, C. 1, Sayı 1, Eylül 1923; *THAM*, No: 30, 15 Şubat 1340(1924), s. 169-170.

[22] *THAM,* No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 117-118.

"Sen de ey vatandaş! Düşmanların zulüm ve vahşetleri ile yakılıp kavrulan muhacir kardeşlerimize felâket günlerini unutturmak için sefâlet gecelerini nurlandırmak için keseni aç. Birkaç ay evvel yurduna ayak basan düşman tepelendi, yıkıldı, gitti. Fakat düşman elinde esir kalan dindaşlarımızı yıkıyor, yakıyor, oğlunu kurban veren, kızının namusu gözleri önünde hetk edilen, evleri barkları yakılan muhacir kardeşlerimize zulüm yapıyor". denilmekteydi[23].

Edirne'de yayınlanan Paşaeli gazetesinin 2 Aralık 1923 tarihli nüshasında "Yunanistan'dan gelecek Kardeşlerimize Yardım Edelim" başlığıyla yazılan yazıda da Yunan zulmü ile ilgili şu anlatımlar vardır[24]:

"*Vatanımızın harîminde kahkâri bir hezimetle boğulan Yunanlılar bütün gayz ve intikâmlarını Yunanistan dahilindeki kalan mazlûm din kardeşlerimize tevcih ettiler.*

Bu mağdur din kardeşlerimizin mallarını, canlarını, ırzlarını gasp etmekten vahşi bir zevk alan Yunanlıların irtikâp ettikleri mezalim ve fecayi her türlü tasavvurun fevkindedir...

Ey Müslümanlar! Düşmanın zulmünden sizlerin rahim ve şefkâtine sığınan din kardeşlerinize yardım ediniz. Bu kutsi davete icabet edeceğinize emin olan mazlum kardeşlerinizin ihtiyaç ve ıstırapla çırpınan kalpleri müteselli olacaktır.

Ordu'da yayınlanan Beyân-ı Hakikat gazetesi'nin 15 Aralık 1923 tarihli nüshasında "Hilâl-i Ahmer" başlıklı yazıda da; "*Yunanlıların mezalim-i hünerizaneleri eseri olarak aç ve bi ilaç yüz binlerce halkın imdadına yetişerek tehvin-i alam için bir milyon lira sarf edildiğini ve senelerden beri sefalet ve fecayinin envaiyle çırpınıp bu kez Anavatana iltihak etmek üzere bulunan Rumeli muhacirine de beş yüz bin lira tahsis olunduğunu söylemişlerdir*" denilmektedir[25].

Amasya'da yayınlanan Amasya gazetesinin 5 Aralık 1923 tarihli nüshasında "Yardım Ediniz" başlıklı yazıda da muhacirlerin Yunan zulmü altında bulundukları şu ifadelerle dile getirilmiştir[26]:

"Kışın şedidine, düşmanın mezalimine göğüs gererek, çoluk çocuklarıyla memleketimize iltica etmiş olan, yüzlerce, binlerce din ve kan kardeşimiz bizden muavenet, şefkât ve teselli bekliyor.

Senelerden beri zalim ve rezil bir milletin taht-ı idaresinde esir kalan bu mazlum ve bahtsız kardeşlerimizi şehrimizin her tarafında görüyorsunuz. Çehrelerinde aks eden açlık, korku ve zulmün verdiği ıstırapları, his eden ve hakikî bir Türk kalbi taşıyan her insanı ağlatacak bir mahiyettedir."

Samsun'da yayınlanan Haber gazetesinin 3 Ocak 1924 tarihli nüshasında "Derinden Sesler" başlığıyla çıkan yazıda[27] Samsunlulara şöyle sesleniliyordu:

Samsunlular!...

Sizler, iki büyük harp devresinde düşman süngülerinin cefasını az çok görüp duydunuz. Emin olunuz ki memleketimize atılan muhacir kardeşlerin feryat ve figanı Averof'un çatlak mermilerinin uğultusundan daha müthiş, tesirlerinden daha muhrip!... O mermiler, nihayet birkaç pulat sinede birkaç küçük rihteler açtı. Bu figanlar koca bir cemaatin kaleler kadar metin kalplerini deliyor...

O mermilerin sadası nihayet ufak belde de üç parça bulut dalgalandırdı. Bu binlerin niyazı ise sema-ı vicdanımıza bir ok şeklinde yükseliyor.

Zulmün. Vahşetin tahrip edeceği başları maazallah sefalet alçaltmasın Yunanlıların çiğneyemediği vicdanları açlık kemirmesin!

O başlar ki; üzerlerinden geçen binlerce Obüs tanesine birer nazar-ı istihfaf fırlatarak yükselmiş, o vicdanlar ki mezellet çamurları arasında elmas parçaları gibi asırlarca parlamıştı... Bugün ise kararmağa yüz tutan bu solgun çehrelere rehakar elleriniz meş'al-keş olsun!...

Giresun'da yayınlanan Yeni Yol gazetesinin 6 Aralık 1923 tarihli nüshasında yayınlanan "Muhacirlere Yardım En Büyük Din Borcudur" başlıklı yazıda Yunan zulmü ile ilgili anlatımlarda şöyle

[23] Samsun'da çıkan Ahali Gazetesi'nde M. Kamil imzasıyla yayınlanan "Koş Kardeşlerinin İmdadına" başlıklı bu yazı için bkz. *THAM,* No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 118-119.

[24] *THAM*, No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339, s. 119-120.

[25] *THAM,* No: 32 15 Nisan 1340(1924), s. 278-279.

[26] *THAM*, No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1924), s. 149-150.

[27] *THAM*, No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1924), s. 150.

denilmekteydi:[28]

"Bizden göreceği müzaherete istinaden Lozan Sulhunün bahşettiği mübadele ahkamına riayet eden Türk kardeşlerimiz yurtlarını terk ediyorlar ve yeni bir cân-bahş havasını teneffüse koşuyorlar. Geçen nüshamızdaki makalemizde bahsettiğimiz mazlum kardeşlerimiz bir çok mezalim altında inleye inleye, didikleye didikleye bir nefs-ü epsanında belki ölerek ve belki de ölümden kurtularak hakikî hayata, istiklâl hayatına atılmak istiyorlar.

Zalimin bu zavallılara süre gelüp çullandığı siyah ve matemli hayat 328 Balkan Harbinden beri devam ediyor ve o zamandan beri rahat bir nefes alamayarak cehennem azapları içinde boğula boğula namus kaygusu, millet arzusu çeken dindaşlarımız kaygılarından kurtulmak arzularına nail olmak üzere asil ve necip kardeşlerine kavuşmak için atılıyorlar bu atılış ve kurtuluş günü onlar için en büyük bayram günüdür. Lakin gelirken o büyük bayrama kavuşabilmek için adımlarını atarken rast geldiği dikenler değil, budaklar, keskin kılıçlar onlara ne matemi günler yaşattı"

Balıkesir'de yayınlanan Zafer-i Millî gazetesinin 13 Aralık 1923 tarihli nüshasında ise "Muhacir Kardeşlerimiz İçin" başlığıyla yayınlanan yazıda bu konuda şu ifadelere rastlıyoruz[29]:

"Balıkesir evlatlarına

Yunanlıların zulüm ve şenaatinden kaçarak, müstakil İslâm Türkiye'sine iltica eden din ve kan kardeşlerimiz hakkında hükûmet lazım gelen vezaif-i insaniyeyi imkân dairesinde ifaya çalışıyor. Bu maksatla yeni bir vekâlet kurulmuş, iskân ve iaşe işlerine başlamıştır. Öteden beri insanların felaketli zamanlarda fariza-i teavünü derhal ifaya koşan Hilâl-i Ahmer cemiyet-i hayriyesi de olanca teşkilâtını, olanca istidadını bu zulümdide kardeşlerimizin tehvin-i ıstıraplarına hasretmiştir.

Yunan zulmünden kaçarak memleketimize iltica eden zavallıların Türkiye'ye nasıl bir vaziyetle ayak basabildiklerini izaha hacet yoktur. Hicretin, Yunan zulmünün manay-ı feceat alûdini kısmen biz de anladık. Yunanlılar dindaşlarımızı satırlarla doğrarken, yollarda, iskelelerde son meteliğine varıncaya kadar her şeyi gasp ederken kardeşlerimin Türkiye'ye bittabi elbise, eşya, hayvanat vesaire namına tek bir şeyi getirebilmelerine imkân yoktu. Dindaşlarımız melun bir zulüm ateşi içinden hasta ve nâlân , sefil ve perişan bir halde yalnız canlarını kurtarmaya çalışmışlar , Türkiye'ye bir iğne bile getirememişlerdir".

Çanakkale'de yayınlanan Çanakkale gazetesinin 13 Aralık 1923 tarihli nüshasında "Muhacirlere yardım Edelim" başlığıyla çıkan yazıda muhacirlerin Yunan zulmü altında bulunduklarına ilişkin ifadeler söyle anlatılıyordu[30]:

" Ülkemiz her taraftan düşman muhâcemâtına maruz kaldığı günlerde azim ve imanımızla çıkardığımız büyük ordu vatanımızı hain düşman ayaklarından kurtardı. Bu suretle, Anadolu ve Trakya'da yapılan mezalim nihayetlenirken esir vatan parçalarında dindaşlarımız şedit bir işkenceye tabi tutuluyorlardı. Ve son zaferimizle sersemlemiş alçaklar hiddetlerini zavallı, silahsız kardeşlerimize tahammülfersa mezalim icra etmekle teskin ettiler. Gençler öldürüldü. Irza geçildi; hanmanlar söndürüldü. Daha nice akıl ve hayale sığmayacak şenaatler irtikâp edildi. Aç ve susuz; evsiz kalan Garbi Trakya'da Girit'te bulunan din kardeşlerimiz bitkin bir vaziyette bizden istimdada başladılar. Feryatlar her Türk'ün kalbini sızlattı. Her gün yüzlercesi hâke serilirken her gün binlercesi zulüm ve işkence kurbanı olurken Türkün asil necip kanı damarında nasıl duruyordu....

Bizi kurtarınız!? Diye feryat eden bu Müslümanlar son bir ümid-i necat taşıyordu. Hicret etmek yada ölüm

Matem bulutları afâkı kaplamış, hiçbir taraftan ümit-i halas yok iken bu iki kelime onlara büyük bir cesaret bahşediyordu. "ölüm" ne tatlı bir hülya. Lakin murdar ellerde caniyane katledilmeği arzukeş bir Türk kalbi yoktur. Türkün şanına yakışır bir ölüm. Mertçe ölmek vardır. İşte dindaşlarımız buna meftun-u meclûbtu. Caniyane ve vahşiyane ölümden kurtulmak için Türk ve Müslüman kardeşlerinin

[28] *THAM*, No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1924), s. 150.-151

[29] Balıkesir'de yayınlanan Zafer-i Millî gazetesinde "Muhacir Kardeşlerimiz İçin " yayınlanan ve "Kalender" mahlasıyla yazılmış olan bu yazı için bkz. *THAM*, No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1924), s. 151-153.

[30] Çanakkale'de çıkan Çanakkale Gazetesi'nde "Muhacirlere Yardım Edelim" başlığıyla yayınlanan ve Riyazi Kazım tarafından yazılan bu yazı için bkz. *THAM,* No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1924), s. 154-155.

aguş-u şefkat ve hamiyetine almak lazımdı''

B) Gelen Muhacirlerin Din ve Kan Kardeşlerimiz Olduğuna İlişkin mesajlar

Mübadele yoluyla gelecek olanların din ve kan kardeşlerimiz olduğuna ilişkin mesajı da basında çıkan bir çok haberde görebiliyoruz. Bu mesaj ile ilgili ilk bilgiyi yine Mustafa Kemal Paşanın İslâm alemine yönelik olarak yayınladığı "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Alem-i İslâm'a Hitabesi" başlıklı beyânnâmesinde görmekteyiz. Bu beyânnâmede bu hususta şunlar yer alıyordu:[31]

"*Türk Milleti Allah'ın inayetine güvenerek hayatını kurtarmağa, yaşamak hakkına malik olduğunu dünyaya göstermeğe azim ettiği gün; biliyorsunuz ki; bütün vesaitten mahrum yalnız iman ve aşk-ı istiklâl kuvvetine malik idi.*

Türkler, bu sayede istihsal ettikleri zaferle mücadelelerini tetviç ederken alem-i İslâm'ın pek ulvî bir alaka ile mütehassis olduklarını şükranla görmüş ve bunu daima minnetle yad etmekte bulunmuştur. İşte; bu alakaya istinaden şimdi de bütün din kardeşlerimizden yine kendi kardeşleri için şefkat ve merhamet rica ve tavassutta bulunuyorum.

...İşte dindaşlar; bu yerleri imar etmeğe, duçar oldukları mahrumiyet ve sefaletten bir dakika evvel halas edilmeleri lazım gelen Yunan idaresindeki Müslümanları buralarda iskana, altı yüz bin kişiye ekmek vermeğe, mevâ bulmağa çalışan Türkler; kardeşlerinin sefaletten telef olmamaları için alem-i İslâm'ın mürüvvetine müracaat ediyor.

...Bugün ezici bir harman içinde bulunan ve yarın iskan ve iaşe edilmek için bin müşkülatla pençeleşecek olan Rumeli Müslümanlarının yegane istinatgahları imanları ve yegane ümitleri din kardeşlerinin ulviyeti ve necibiyetiydi.

Mahfil mecmuasındaki "Muhacirlere Yardım" başlıklı yazısında Tahir'ül Mevlevi bu konuda şunları söylemektedir[32]:

''Yunanistan'daki ahali-i Müslimenin , terk-i diyara icbar edildikleri onların da Türkiye memalikine ilticaya başladıkları malumdur. Gazetelerin yazdığına göre bu vatan cüdâ Müslümanların yalnız İstanbul'dan geçecek olanları 500 binden fazla imiş.

Bu biçarelerin mehma-ı imkân tehvîn-i ıztırabı için halkın da hükûmete müzaheret etmesi, her Müslüman'ın elini göğsüne koyup muhacirin-i İslâm'ın perişan halini düşünmesi, sonra da rikkat ve merhametle titremesi lazım gelen o eli cüzdanına götürmesi muktezidir.

Bila tereddüt diyebilirim ki bu günkü Müslüman muhacirlerine muavenet etmek, ensâr-ı azam zümre-i kiramına iltihak etmek olur....

Amasya gazetesinde yayınlanan Hilâl-i Ahmer başlıklı yazıda ise "*Zaafa, evliya-yı ümmetin hıfz-u himayeye mecbur olduğu son zamanlarda ise memleketimize hicret eden ne kadar kan ve din kardeşlerimiz vardır ki senelerden beri maruz bulundukları müşkülat ve ıztırabat içinde nihayet topraklarımıza iltica suretiyle canlarını, şeref ve namuslarını kurtarabilmişlerdir***." denilerek gelen muhacirlerin din ve kan kardeşlerimiz olduğu vurgulanmıştır.**[33]

Balıkesir'de yayınlanan Zafer-i Millî gazetesinin 22 Kasım 1923 tarihli nüshasında "Dindaşlarımızı Unutmayalım" başlığıyla yazılan yazıda ise şu ifadeleri görmekteyiz[34]:

''Yunanlılar bütün gayz ve intikamlarını Yunanistan dahilindeki kalan mazlum din kardeşlerimize tevcih ettiler.

Bu mağdur din kardeşlerimizin mallarını, canlarını, ırzlarını gasp etmekten vahşi bir zevk alan Yunanlıların irtikap ettikleri mezalim ve fecai her türlü tasavvurun fevkindedir. Bizden istimdat eden

---

31 *THAM,* No: 30, 15 Şubat 1340(1924), s. 169-170.

32 *THAM,* No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 114-116.

33 Amasya Gazetesi'nin 21 Teşrîn-i sânî 1339(1923) tarihli nüshasında yayınlanan "Hilâl-i Ahmer" başlıklı bu yazı için bkz. *THAM,* No: 27, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923),s. 116-117.

34 *THAM,* No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 117-118

zavallı kardeşlerimizi kurtarmağa çalışan hükûmete müzaheret ve muavenet etmek bilumum Türk Müslümanlara müterettip bir vazife-i diniyedir.

Perişan, mağdur ve mazlum bir halde vatanımızın ağuş-u şefkat ve himayatına atılan ve din kardeşlerimize elden geldiği kadar yardım etmeğe bütün Müslümanları ve bütün milletimizi davet ediyoruz.

Bütün Müslümanlara rahim ve şefkat emreden Cenab-ı Allah'ın rızasını ve yekdiğerine karşı refet ve muavenet etmesini imtina ve tavsiye buyuran hazret-i peygamberin şefkatini istiçlab için, ey Müslümanlar! Düşmanın zulmünden sizlerin rahim ve şefkatine sığınan din kardeşlerimize yardım ediniz.! Bu kutsi davete icabet edeceğinize emin olan mazlum kardeşlerinizin ihtiyaç ve ıstırapla çırpınan kalpleri müteselli olacaktır.

Samsun'da yayınlanan Ahali gazetesinin 25 Kasım 1923 tarihli nüshasında yayınlanan "Koş Kardeşinin İmdadına" başlıklı yazıda[35] ise:

"*Ey vatandaş!. Saadethanelerinden, imalathanelerinden, çiftliklerinden, tarlalarından, babalarının, evlad-ı ıyâlinin mezarlarından uzaklaşan ve bu gün yeisden, kederden başka bir şeye vares olmayan fakat yalnız Anavatana kavuşmakla müteselli olan muhacir kardeşlerimiz bin üç yüz kırk iki sene evvel Mekke'den Medine'ye hicret eden hazreti peygamberimizin ümmetindeniz, o da senin din kardeşin, kan kardeşin, can yoldaşındır*"denilmektedir.

Yine Edirne'de yayınlanan Paşaeli gazetesinde "Yunanistan'dan Gelecek Kardeşlerimize Yardım Edelim" başlıklı yazıda kan ve din kardeşi mesajı canlı bir şekilde işlenmiştir[36]. Nitekim yazıda:

"Vatanımızın hariminde kahkarî bir hezimetle boğulan Yunanlılar bütün gayz ve intikamlarını Yunanistan dahilinde kalan mazlum din kardeşlerimize tevcih ettiler.(...) Perişan, mağdur ve mazlum bir halde vatanımızın aguş-u şefkat ve himayatına atılan kan ve din kardeşlerimize elden geldiği kadar yardım etmeğe bütün Müslümanları ve bütün milletimizi davet ediyoruz. denilerek bu durum belirtilmeye çalışılmıştır.

İzmir'de yayınlanan Hilâl-i Ahmer Mecmuası'nın 1 Aralık 1923 tarihli nüshasında İzmir Hilâl-i Ahmer Merkezi'nin "Bütün Millete Beyannâme" başlığıyla yayınladığı ve muhacirlere yardım yapılmasını dile getiren bu yazıda şunlar söylenmekteydi[37]:

"Muhterem Vatandaşlar:

Türkün asil ve necip kanında misafirperverliğin pek yüksek hârikaları mevcuttur. Bu millî anane bütün dünyaca malumdur. Bugün Rumeli'den, Girit'ten yüz binlerce dindaşımız, kan kardeşimiz sefil ve perişan bir surette Anadolu'ya, bu ana kucağına hicret ile iltica için kafile kafile harekete müheyyâ bulunuyor".

Selanik'te yayınlanan Yeni Asır gazetesinin 11 Aralık 1923 tarihli nüshasında da, Türkiye'ye gelmek için Selânik Limanı'nda toplanmış olan çok zor şartlar altında bulunan muhacirlerin durumlarıyla ilgili anlatımlar bulunmaktadır[38]. Nitekim bu anlatımlarda:

"*Bilhassa gümrük dahilinde ve etrafında sürünen biçare dindaşlarımızın ne elim bir manzara teşkil ettikleri malumdur. Binlerce Türk, orada yarı aç, yarı çıplak; istirahattan külliyen mahrum bir halde bulunuyor. Toprağın rutubetinden kendilerini muhafaza edemeyen kuru bir hasır üzerinde, havaların bütün muzır tahvilatına maruz yüzlerce bi yuva ailelerimiz var. Asıl fena cihet de, bunların miktar-ı kafi tağdi edemeyerek kuvvetlerini kaybetmeleri, şimdi ise tamamen denecek derecede hariçten iaşeye muhtaç kalmalarıdır*.

Islahhanede, muhacirin karargahında, gümrükte her gün az çok iaşe edilen dindaşlarımız yüzlerce ailelerdir. Bu ailelere, yalnız açlıktan ölmeyecek kadar ekmek tevzii için, bugünkü hayat pahalılığında vasi sermayelere ihtiyaç vardır" denilmekteydi.

---

35 *THAM*, No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 118-119.
36 *THAM***,** No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 119-120.
37 *THAM,* No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 120.
38 *THAM*, No. 32, 15 Nisan 1340(1924), s. 270-271.

Amasya gazetesinin 5 Aralık 1923 tarihli nüshasında çıkan "Yardım Ediniz." başlıklı bir yazıda da yine gelen muhacirlerin din ve kan kardeşlerimiz oldukları ifade edilerek "*Kışın şedidine, düşmanın mezalimine göğüs gererek, çoluk çocuklarıyla memleketimize iltica etmiş olan, yüzlerce, binlerce din ve kan kardeşlerimiz bizden muavenet, şefkat ve teselli bekliyor Bütün bu yoksul ve muhtac-ı muavenet insanlar, yabancı bir neslin ve milletin evladı değildir. Hepsi senelerce bizimle birlikte şehamet ve fedakarlıkta bulunmuş, hepsi kaybettiğimiz Rumeli'nin saf ve masum Türkleridir. Onlar sefil ve perişan sürünürken evlerinde müsterih olarak yiyip içecek, yatıp kalkacak tek bir insan tasavvur edemiyoruz."* deniliyordu[39].

Çorum'da yayınlanan Çorum gazetesinin 20 Şubat 1923 tarihli nüshasında "Gelen Kardeşlerimiz" başlığıyla çıkan yazıda ise "*İki gün evvel şehrimize bir miktar muhacir geldi. Bu gelen zavallılar, düşman yumruğunun düşman fecaat ve şenaatinin birer kurbanı olarak geliyorlar. Aramıza kavuşan bu zavallı bedbaht insanlar bizim dil, din ve kan kardeşlerimizdir. Onların harap olmuş gönüllerini tamir, gözyaşlarını durdurmak bize mürettip bir hak ve vazifedir. Dünyada en feci felaket muhacerettir. İşte bu zavallı kardeşler bu felakete maruz kalmıştır*."[40] denilerek muhacirlerin dil, din ve kan kardeşlerimiz olduğu vurgulanmıştır.

C) **Muhacirlere Yardım Etmenin Dini, Millî ve İnsanî Bir vazife Olduğu Mesajı**

Mübadele yoluyla Türkiye'ye gelecek olan muhacirlere yardım yapılması için dönemin basınında ve özellikle çalışmamızda ele aldığımız yerel basında çıkan haber ve yazılarda en fazla işlenen mesajlardan birisi de "muhacirlere yardım etmenin dinî, millî ve insâni" bir vazife olduğudur.

Bu mesaja yönelik olarak vereceğimiz ilk örnek "Muhacirlere Yardım" başlıklı yazı olacaktır[41]. Yazıda bu konuda şöyle denilmektedir:

"Vâkıâ o büyük adamların gösterdikleri ve lefaz-i alicenabı ibraz etmemize fedakârlık kabiliyetindeki küçüklüğümüz manidir. Fakat karınca kararınca misline itbağ eyler isek, bari hiç olmazsa birer don gömlek yahut birer çift çorap gibi kışlık eşya ile kudret-i maliyemizin müsaadesi nispetinde iane-i nakdiye ile ihvân-ı dinimizin imdadına yetişebiliriz. Bunu yapacak olursak hem dindaşlarımıza karşı uhuvvet ve insaniyet vazifesini ika eylemiş oluruz".

Balıkesir'de yayınlanan Zafer-i Millî gazetesindeki "Dindaşlarımızı Unutmayalım" başlıklı yazıda ise[42] "*Bu mağdur din kardeşlerimizin mallarını, canlarını, ırzlarını gasp etmekten vahşi bir zevk alan Yunanlıların irtikap ettikleri mezalim ve fecai her türlü tasavvurun fevkindedir. Bizden istimdat eden zavallı kardeşlerimizi kurtarmağa çalışan hükûmete müzaheret ve muavenet etmek bilumum Türk Müslümanlara müterettip bir vazife-i diniyedir*." denilmekteydi.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin "Bütün Millete Beyanname" başlığıyla yayınladığı yazıda da muhacirlere yardımın, millî,dinî ve insâni bir vazife olduğuna ilişkin satırlara rastlıyoruz[43]. Yazının bu cümlelerin yer aldığı kısımda şunlar söylenmektedir:

"Türkün asil ve necip kanında misafirperverliğin pek yüksek hârikaları mevcuttur. Bu millî anane bütün dünyaca malumdur. Bugün Rumeli'den, Girit'ten yüz binlerce dindaşımız, kan kardeşimiz sefil ve perişan bir surette Anadolu'ya, bu ana kucağına hicret ile iltica için kafile kafile harekete müheyyâ bulunuyor. Şu yakın günlerde bu zulümdide kardeşlerimiz bizim ağuş-u şefkat ve muhabbetimize atılacaklardır., her türlü sai ve sanaatlarıyla ıssız harabelerimizi ihyaya bu güzel vatanımızı şenlendirmeğe, nurlandırmağa gelen bu bedbaht kardeşlere her suretle muavenete dinen ve insaniyeten mecburuz.

Yeni Asır Gazetesi'nde çıkan yazıda da aynı mesajın işlendiğini görmekteyiz. Nitekim; *"Liman etrafında yerlerde serili milletdaşlarımız arasında açlar, zayıflar, hastalar az değildir. Bitap ihtiyarlar gibi, masum çocuklar, genç valideler, hatta daha dün dinç olan vücutlar bile bu gün bakılmağa,*

[39] *THAM*, No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1924), s. 149.
[40] *THAM,* No: 31, 15 Mart 1340(1924), s. 237-238.
[41] Bu yazı için bkz *THAM.* No: 28, 15 Kanûn-ı evvel , s. 114-116.
[42] *THAM*. No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 117-118
[43] *THAM*, No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 120

beslenmeğe muhtaçtır. Bunlara karşı hepimize, millî ve insanî bir muavenet vazifesi terettüp eder ve bu vazifede terâhî caiz değildir." denilerek muhacirlere yardım etmenin bir millî ve insânî vazife olduğu dile getirilmiştir[44].

Haber gazetesinde Samsunlulara hitaben yayınlanan "Derinden Sesler" başlıklı yazıda da benzer anlatımları görmekteyiz[45]. Gazetede çıkan yazıda; "*Üç gündür akan yağmur katreleriyle gözyaşlarını mezc eden zavallı felaketzedeler, iltica ettikleri müşfik yüreklerin büyük yardımlarına muhtaç her biri bir menkıbe-i feceat taşıyan bu perişan insanlara biz de insanlık hissi, Müslümanlık şefkatiyle muavenete mecburuz*" cümleleriyle belirtilen bu husus Samsunluları gelen muhacirlere yardımcı olmaları için oldukça duygulandıracak ifadelerdi.

"Muhacirlere Yardım En Büyük Din Borcudur" başlıklı yazıda[46] yer alan duygusal ifadelerle de Giresunluların gelen muhacirlere yardım etmeleri öğütlenirken, yine bu yardımın dinî, millî ve insâni bir vazife olduğu hatırlatılmaktadır. Yazının konuyla ilgili cümlelerinde şunlar dile getirilmektedir;

"Zalimin bu zavallılara süre gelip çullandığı siyah ve matemli hayat 328 Balkan Harbinden beri devam ediyor ve o zamandan beri rahat bir nefes alamayarak cehennem azapları içinde boğula boğula namus kaygusu, millet arzusu çeken dindaşlarımız kaygılarından kurtulmak arzularına nail olmak üzere asil ve necip kardeşlerine kavuşmak için atılıyorlar bu atılış ve kurtuluş günü onlar için en büyük bayram günüdür. Lakin gelirken o büyük bayrama kavuşabilmek için adımlarını atarken rast geldiği dikenler değil, budaklar, keskin kılıçlar onlara ne matemi günler yaşattı.

Bunların matemine iştirak etmek bayramlarını tesit etmek bizim için en ziy-i şeref din borcudur. Bu iştirak ve bu tesit ise elimizden gelen fedakarlığı himmeti yapmak, mahzun kalpleri sevindirmek olacaktır."

Çanakkalelileri muhacirlere yardım etmeye çağıran Çanakkale gazetesi "Muhacirlere Yardım Edelim" başlıklı yazısında halka şöyle sesleniyordu[47]:

"Dindaşlarımıza yardım bir vazifey-i vataniye ve fariza-i diniyedir. Memleketimizin zirai, sınai boşluklarını dolduracak muhacir kardeşlerimize azami muavenette bulunalım. Düşman elinden kurtulan bu kardeşlerimiz Türk vatanında gözümüzün önünde bakımsızlıktan terk-i hayat ederlerse bizlere ayıptır.

Bütün Çanakkale ahalisi bu emr-i hayra can-ü gönülden iştirak etmeği bir vecibe ad eylemektedir. Hepimiz gücümüz yettiği kadar muavenet etmekle bu insani borçtan ancak kurtulabiliriz.

D) Muhacirlerin, Mazlum, Aç, Bitkin, ve Zor Şartlar Altında Bulundukları Mesajı

Mübadele günlerinde yayınlanan ve muhacirlere yardım çağrıları yapan bütün gazetelerde, üzerinde en çok durulan ve işlenen mesajlardan birisi de, gelen muhacirlerin mazlum, aç, bitkin ve zor şartlar altında bulunduklarıdır. Bu mesajın kullanıldığı yazılardan ilk örneğimizi Balıkesir'de yayınlanan Zafer-i Millî gazetesinden vereceğiz."Dindaşlarımızı Unutmayalım Vatandaşlar" başlıklı yazıda bu konuda şunlar söyleniyordu[48]:

"Perişan, mağdur ve mazlum bir halde vatanımızın aguş-u şefkat ve himayatına atılan ve din kardeşlerimize elden geldiği kadar yardım etmeğe bütün Müslümanları ve bütün milletimizi davet ediyoruz. Hükûmet-i milliyemiz bu hususta mümkün olan her fedakarlığı ihtiyar edecektir. Fakat ihtiyaç o kadar vasi ve mazlumların yarası o kadar derindir ki bir an evvel bu ihtiyacı tatmin etmek ve bu yaraya derman olmak için refet ve hamiyetle meftur olan milletimizin her ferdinin ve Allah'ını, peygamberini hoşnut etmek isteyen her Müslüman'ın mağdur dindaşlarımıza muavenete şitap edeceği muhakkaktır

Samsun'da yayınlanan Ahali gazetesinde ise bu mesaj şu ifadelerle dile getirilmek istenmiştir[49]:

---

44 Bkz. *THAM*, No:32, 15 Nisan 1340(1924), s. 270-271.
45 *THAM*, No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1924), s. 150.
46 *THAM,* No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1924), s. 150-151.
47 *THAM,* No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1924), s. 154-155.
48 *THAM*, No:28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 117-118.
49 *THAM***,** No:28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 118-119.

"Yunanın son taarruzu karşısında ta can evinden, İzmir'inden vurulmak istenilen sen değil mi idin? Fakat Allah'ın inayeti, peygamberin ruhaniyeti evliyay-ı umurumuzun dirayet ve himmeti asker-i İslâm'ın savleti ve senin gayretin düşman-ı bed-nâmızı kahr ve tedmir etti de kurtulduk. Oh.... şimdi biz her bir vatanda mesuduz. Tehlikeli yollardan atladık, elem ve mübâreze günlerini geçirdik, zafere erdik. Kurtulduk. Yalnız öbür tarafta düşman elinde kalan yerlerimizden hicret eden ekmeksiz, eşiksiz, elbisesiz, meskensiz Müslüman kardeşlerimiz var.

Ey vatandaş! Bu kardeşlerimizin me'yus kalplerine ümit, hasta canlarına şifa dağıtacak sensin. Bu bedbaht kardeşlerimizin muavenetine koşan sen olacaksın"

Paşaeli gazetesi de Edirneli yardımseverlere, muhacirlerin içinde bulundukları olumsuz şartları şöyle anlatıyordu:[50]

"*Muhterem Din kardeşlerimiz!*

Gaddar bir düşmanın zulmünden yalnız hayatını ve yalnız namusunu kurtarmak suretiyle perişan bir halde milletimizin alicenabına iltica eden bu mazlum kardeşlerimize yardım ediniz. Hilâl-i Ahmer Heyetlerine vereceğiniz hatta birer kuruşun veya göndereceğiniz birer çift çorabın birer gömleğin heyet-i umumiyesi birer gömleğin heyet-i mecmuası binlerce mağdur kardeşimizin aç karnını doyuracak ve çıplak vücutlarını örtecektir."

İzmir Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yayın organı olan "Hilâl-i Ahmer Mecmuası da "Bütün Millete Beyannâme" başlığıyla yayınladığı yazıda muhacirlerin içinde bulundukları olumsuzlukları açıklıyor ve şunları söylüyordu[51]:

"Muhterem Vatandaşlar:

Türkün asil ve necip kanında misafirperverliğin pek yüksek hârikaları mevcuttur. Bu millî anane bütün dünyaca malumdur. Bugün Rumeli'den, Girit'ten yüz binlerce dindaşımız, kan kardeşimiz sefil ve perişan bir surette Anadolu'ya, bu ana kucağına hicret ile iltica için kafile kafile harekete müheyyâ bulunuyor. Şu yakın günlerde bu zulmdide kardeşlerimiz bizim ağuş-u şefkat ve muhabbetimize atılacaklardır., her türlü sai ve sanaatlarıyla ıssız harabelerimizi ihyaya bu güzel vatanımızı şenlendirmeğe, nurlandırmağa gelen bu bedbaht kardeşlere her suretle muavenete dinen ve insaniyeten mecburuz.

Yeni Asır gazetesi ise, on binlerce Müslüman Türk'ün Türkiye'ye gelmek için toplandığı Selanik Limanı'ndaki durumdan bilgiler vermekte, bunların nasıl olumsuz şartlarda yaşadıklarını çarpıcı kelimelerle anlatmaktadır. Gazetenin muhacirlerin karşı karşıya kaldığı olumsuz şartlar hakkındaki tespit ve gözlemleri şu kelimelerle belirtilmekteydi[52]:

Nihayeti gelmeyen bir sefalet seylâbesi halinde, akın akın şehrimizden geçen ve vapurlara irkâb edilinceye kadar birkaç gün, burada mahrumiyetler içinde yaşayan muhacir kardeşlerimizin halini mükerreren arz ettik. Zaten tasvire hacet yok; bu acıklı levhalar her dakika hepimizin gözlerimiz önündedir.

Bilhassa gümrük dâhilinde ve etrafında sürünen biçare dindaşlarımızın ne elim bir manzara teşkil ettikleri malumdur. Binlerce Türk, orada yarı aç, yarı çıplak; istirahattan külliyen mahrum bir halde bulunuyor. Toprağın rutubetinden kendilerini muhafaza edemeyen kuru bir hasır üzerinde, havaların bütün muzır tahvilatına maruz yüzlerce bi yuva ailelerimiz var. Asıl fena cihet de, bunların miktar-ı kafi tağdi edemeyerek kuvvetlerini kaybetmeleri, şimdi ise tamamen denecek derecede hariçten iaşeye muhtaç kalmalarıdır.

Bu vaziyet dahilinde, Türkiye'ye son habbesine kadar mahrum kaldıkları servet-i maddiyelerini değilse bile, her halde memleketimiz için çok müfit sıhhatlerini getirmeleri arzu edilen mübadele nüfusunun, maalesef bu kıymeti biçilemeyen sıhhat ve kudret sermayeleri de haleldar olmuştur.

Amasya'da yayınlanan Amasya gazetesinde de benzer ifadelerle muhacirlerin durumları tasvir edilmeye çalışılmıştır: Nitekim gazete muhacirler için şunları yazmaktadır:[53]

[50] *THAM*, No:28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 120.
[51] *THAM*, No:28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 120
[52] *THAM*, No: 32, 15 Nisan 1340(1924), s. 270-271.
[53] *THAM*, No: 29, 15 Kanûn-ı sâni 1340(1924), s. 149-150.

"Senelerden beri zalim ve rezil bir milletin taht-ı idaresinde esir kalan bu mazlum ve bahtsız kardeşlerimizi şehrimizin her tarafında görüyorsunuz. Çehrelerinde aks eden açlık, korku ve zulmün verdiği ıstırapları, his eden ve hakiki bir Türk kalbi taşıyan her insanı ağlatacak bir mahiyettedir.

Bütün bu yoksul ve muhtac-ı muavenet insanlar, yabancı bir neslin ve milletin evladı değildir. Hepsi senelerce bizimle birlikte şehamet ve fedakarlıkta bulunmuş, hepsi kaybettiğimiz Rumeli'nin saf ve masum Türkleridir. Onlar sefil ve perişan sürünürken evlerinde müsterih olarak yiyip içecek, yatıp kalkacak tek bir insan tasavvur edemiyoruz.

Muavenetlerinizin az yada çok olmasından sıkılmayınız. En ufak bir yardım bir fakirin gönlünü alacak, evini barkını kaybetmiş bir aileyi bahtiyar ederek sefaletten kurtaracaktır.

Çanakkale halkına seslenen Çanakkale gazetesi de şunları yazmaktaydı[54]:

Aç ve susuz; evsiz kalan Garbi Trakya'da Girit'te bulunan din kardeşlerimiz bitkin bir vaziyette bizden istimdada başladılar. Feryatlar her Türk'ün kalbini sızlattı. Her gün yüzlercesi hâke serilirken her gün binlercesi zulüm ve işkence kurbanı olurken Türkün asil necip kanı damarında nasıl duruyordu....

Bunların ne yiyecek ekmeği ne yatacak yeri vardır.

Düşman kurşununa, düşman süngüsüne hedef olup bugün mecruhen kollarımız arasına atılan kardeşlerimiz bizden muavenet bekliyor.

Onlara giyecek lazım, onlara yiyecek lazım, onlara ilaç lazım."

E) Gelen Muhacirlerin Arasında Dul, Yetim ve Öksüzlerinde Bulunduğu Mesajı

Türk halkının gelen muhacirlere yardım yapması konusunda dönemin gazetelerinde en çok üzerinde durulan hususlardan birisi de, gelen muhacirler içinde dul, yetim ve öksüzlerin de yer aldığı ve bunlara acilen sahip çıkılması ve yardım yapılması temennileridir. Bu mesaja yönelik ilk örneğimizi İzmir Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin "Bütün Millete Beyannâme" başlığıyla yayınladığı yazıda görmekteyiz. Yazının bu mesajla ilgili cümleleri şöyledir[55]:

"Evliya-yı ümmetin hıfz-u himayeye mecbur olduğu son zamanlarda ise memleketimize hicret eden ne kadar kan ve din kardeşlerimiz vardır ki senelerden beri maruz bulundukları müşkülat ve ıztırabat içinde nihayet topraklarımıza iltica suretiyle canlarını, şeref ve namuslarını kurtarabilmişlerdir. Bunlardan başka yaşayanlarımızın refah ve istiklâli için kendi hayatlarını feda eden şühedanın milletimize emanet bıraktıkları binlerce eytam ve erâmilde mevcuttur.

Bunların hepsi muavenetimize müftekir muntazırlardır."

Samsun'da yayınlanan Ahali gazetesinin ise bu konuda "*Sen de ey vatandaş! Düşmanların zulüm ve vahşetleri ile yakılıp kavrulan muhacir kardeşlerimize felâket günlerini unutturmak sefalet gecelerini nurlandırmak için keseni aç...Birkaç ay evvel yurduna ayak basan düşman tepelendi, yıkıldı, gitti, fakat düşman elinde esir kalan dindaşlarımızı yıkıyor, yakıyor, oğlunu kurban veren, kızının namusu gözleri önünde hetk edilen, evleri barkları yakılan muhacir kardeşlerimize zulüm yapıyor. Gözlerimizin önünde bugün memleketlerinde bıraktıkları harabelerle, yerlerini yurtlarını terk ederek anavatana iltica eden sefil ve hasta ihtiyarla, elem ve matemli dul kadınlar, yetim çocuklar var"* diyerek gelen muhacirlerin arasında sefalete düşmüş ve hasta yaşlıların, acılı ve matemli dulların ve yetim çocukların olduğu belirtilmiştir[56].

Çanakkale gazetesinin muhacirlerle ilgili haber ve yazılarında da şehit çocukları, öksüzler ve yetimlerle ilgili mesajlara rastlıyoruz. Bu yazılardan birisinde şunlar söylenmektedir[57]:

"Bugün emellerine nail olan esir kardeşlerimiz "mübadele" suretiyle memleketimize can atıyorlar. Çanakkale'ye de Girit muhacirlerinden bir kafile gelmek üzeredir. Bunların ne yiyecek ekmeği ne

[54] *THAM,* No:29, 15 Kanûn-ı sâni 1340(1924), s. 154-155.
[55] *THAM*, No:28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 120
[56] *THAM,* No:28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 118-119.
[57] *THAM***,** No:29, 15 Kanûn-ı sâni 1340(1924), s. 154-155.

yatacak yeri vardır. Babası balta ile hunharca şehit edilen kim bilir kaç öksüz göreceğiz. Yavrusunun açlıktan mütevellit bitabane eninini durdurmak için memesinden bir damla sütü bulunmayan validelere acımayacak mıyız? Düşman kurşununa, düşman süngüsüne hedef olup bugün mecruhen kollarımız arasına atılan kardeşlerimiz bizden muavenet bekliyor."

Haber Gazetesinde yayınlanan "Derinden Sesler" başlıklı yazıda ise Samsunlulara hitap edilerek "*Samsunlular! Bu hafta içinde müthiş fırtınalar arsına hicret diyarından büyük bir kafile daha karıştı! Zulmün ve vahşetin senelerden beri hedef yaptığı bu kederli göğüslerin ekserisini cılız bir yavrunun kirli bir kundağı setr ediyor!..*" deniliyordu[58].

Benzer bir anlatımı da Amasya gazetesi, Amasyalılara hitaben yazıyordu. Yazının ilgili kısmında yer alan "*Kışın şedidine, düşmanın mezalimine göğüs gererek, çoluk çocuklarıyla memleketimize iltica etmiş olan, yüzlerce, binlerce din ve kan kardeşlerimiz bizden muavenet, şefkat ve teselli bekliyor*." denilerek onlardan gelen muhacirlere yardımcı olmalarını istiyordu[59].

F) Muhacirlere Yapılacak Yardımlarla Allah'ın Rızasının ve Peygamberin Şefkatinin Kazanılacağı Mesajı

Muhacirlere yardım için gazetelerde çıkan haber ve yazılarda "dinî mesajların" oldukça geniş bir yer tuttuğunu yukarıdan beri verdiğimiz örneklerden anlamaktayız. Bu yazılarda dikkati çeken bir diğer dinî mesaj de vardı. Bu, mübadele ile Türkiye'ye gelen din ve kan kardeşimiz olan muhacirlere yapılacak aynî ve nakdî yardımlarla "Allah'ın rızasının ve peygamberin şefkatinin kazanılacağına" ilişkin mesajdı. Bu mesaj ile ilgili de birkaç anlatıma yer vermek istiyoruz:

Bu mesajın yer aldığı en çarpıcı yazılardan birisi Balıkesir'de yayınlanan Zafer-i Millî gazetesinin "Dindaşlarımızı Unutmayalım Vatandaşlar" başlıklı yazısıdır. Bu yazıda konuyla ilgili şu etkileyici ifadelere yer verilmiştir[60]:

"*Bütün Müslümanlara rahim ve şefkat emreden Cenâb-ı Allah'ın rızasını ve yekdiğerine karşı refet ve muavenet etmesini imtina ve tavsiye buyuran hazret-i peygamberin şefkatini isticlab için, ey Müslümanlar! Düşmanın zulmünden sizlerin rahim ve şefkatine sığınan din kardeşlerimize yardım ediniz."*

Ahali Gazetesi de Samsun ahalisine hitaben yayınladığı "Koş Kardeşinin İmdadına" başlıklı yazısında, muhacirlere yardım etmekle "peygamberimizin ruhunun şad olacağını" şu çarpıcı cümlelerle bildiriyordu:[61]

"*Gözlerimizin önünde bugün memleketlerinde bıraktıkları harabelerle, yerlerini yurtlarını terk ederek anavatana iltica sefil ve hasta ihtiyarlar. Elem ve matemli dul kadınlar, yetim çocuklar var...*

Her gün bu muhacir din kardeşlerimizden bir kafile gelecektir. Bunlara keseni aç...

Bunların imdadına koş. koş, geleceklere muavenet ettiğin için ruh-u peygamberi şad olsun koş arkadaş koş"

Edirne halkını, gelen muhacirlere yardım etmeye davet eden Paşaeli Gazetesi'nde ise bu mesaj şöyle işlenmekteydi[62]:

"Fakat ihtiyaç o kadar vasi ve mazlumların yarası o kadar derindir ki bir an evvel ve ihtiyacı tatmin etmek ve bu yaraya deva saz olmak için refet ve hamiyetle meftur olan milletimizin her ferdinin ve Allah'ını, peygamberini hoşnut etmek isteyen her Müslüman'ın bu mağdur dindaşlarımıza muavenete şitap edeceği muhakkaktır."

İzmir Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin "Bütün Millete Beyânnâme" adıyla yayınladığı yazıda ise bu

58 No:29, 15 Kanûn-ı sâni 1340(1924), s. 150.
59 *THAM***,** No:29, 15 Kanûn-ı sâni 1340(1924), s.149- 150.
60 THAM, No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 117-118.
61 *THAM*, No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 118-119.
62 *THAM*, No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 119-120.

mesaj de işlenmiş ve şöyle denilmiştir[63]:

"Memlekette bütün varını yoğunu, mukaddesatını ve mükabir ecdadını zalim bir düşmanın yed-i kahrına terk ederek bize sığınmağa gelen bu elemdide kardeşlere ifasına mecbur olduğumuz bu mukaddes vazifeyi ifadan çekinecek bir vatanperver zan etmiyoruz. İşte bu emniye ile teşekkül eden ve memlekette mevcut bilumum cemiyeti temsil eden komisyonumuz necip milletimizin hissiyat-ı rahim ve şefkatine güvenerek bütün halkı işar-ı rahim ve şefkat-i fedakariye davet ve bu muavenet-i insaniyetkarinin de ind-i Allah makbul olacağını arz eyler"

Giresun'da yayınlanan Yeni Yol gazetesinin "Muhacirlere yardım En Büyük Din Borcudur" başlıklı yazısında ise yine bu mesaja ilişkin oldukça etkiletici ifadelere yer verilmiştir[64]:

"Bunların matemine iştirak etmek bayramlarını tesit etmek bizim için en ziy-i şeref din borcudur. Bu iştirak ve bu tesit ise elimizden gelen fedakarlığı himmeti yapmak, mahzun kalpleri sevindirmek olacaktır ki: O zaman hem cenab-ı Allah'ın evamir-i celilesini tutmuş hem de peygamber zişanın sünen-i nebeviyesine itbağ etmiş oluruz...

Esaretten kurtulan ve nurlu bir sabaha erişen öksüz yavrucakları, sarışın kızları sevindirmek için verilecek olan bir miktar para emin olalım ki bize cennet kapısını açacak, onları maddî saadete bizi manevî saadete ulaştıracaktır."

G) Gelen Muhacirlerin Ülkemizin Nüfusunu Artıracakları, Sahip Oldukları Tarım ve Sanayi Bilgileriyle Gelişmemize Hizmet Edecekleri Mesajı

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İzmir Merkezince "Bütün Millete Beyanname" başlığıyla yayınlanan yazıda, muhacirlerin ülkemizin gelişmesine hizmet edecekleri şu sözlerle anlatılmaya çalışılmıştır[65]:

"Şu yakın günlerde bu zulümdide kardeşlerimiz bizim ağuş-u şefkat ve muhabbetimize atılacaklardır., her türlü sai ve zanaatlarıyla ıssız harabelerimizi ihyaya bu güzel vatanımızı şenlendirmeğe, nurlandırmağa gelen bu bedbaht kardeşlere her suretle muavenete dinen ve insaniyeten mecburuz."

Zafer-i Millî gazetesi de Balıkesir halkına hitaben yayınladığı" Muhacir Kardeşlerimiz İçin başlıklı yazısında aynı mesaja yer vererek şunları yazmıştır[66]:

"Vilayetimiz dahiline gelen ve gelecek olan kardeşlerimiz buralara yerleşecekler, Türkün nüfusuna yeni nüfus ilave edilecektir. Bizimle(hemşehri) olarak ila maşallah memleketimizde yaşayacaklar, memleketimizin imarına, ihyasına, derdine, saadetine el birlik iştirak edeceklerdir.

Yarın yan yana gelip de kendilerine uzun bir ömrü mesut geçireceğimiz bu yeni hemşehrilerimiz karşısında hicap duymamak için de onlara şimdiden muavenete koşmamız lazımdır".

"Onlarda terk ettikleri diyarın birer sakini, birer aşiyan sahibi idi. Yumruk, bıçak ve katl ve zulüm altında her gün biraz daha hayatını kayıp eden, her gün biraz daha soyulan bu zavallı insanlar, son çare-i hidayet olmak üzere bizim kucağımıza atıldılar. Biz kucağımızda göstereceğimiz yerle onların üşümüş damarlarına vereceğimiz hararetle bu zavallı insanları kurtaracak Türk nüfusunun adedini artırmış olacağız."

Çorum'da yayınlanan Çorum gazetesi ise "gelen Kardeşlerimiz" başlıklı yazısında, daha ziyade muhacirlerin Türkiye'nin nüfusunu artırmada oynayacağı role değinmiş ve şunları yazmıştır[67]:

"Tevali eden uzun harp seneleri bize pek çok nüfus kaybettirdi. Bugün elimizde bulunan topraklar; insana muhtaçtır(...) Hal-i hazırda kadın erkek çoluk çocuk dahil olduğu halde mecmuu on iki milyon küsur nüfusa havi olan Türkiye, istikbali için çizdiği ıttıla ve tekamül yer ve gramını elinde mevcut araziye nispetle bu kadar bir nüfusla temin etmesi pek müşküldür. Her halde kesretli bir nüfusa muhtaç olan Türkiye, Arasına karışan dini, ırkı, seciyesi, adatı beraber olan bu insanlardan pek çok istifade

63 *THAM,* No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 120.
64 *THAM,* No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1923), s. 150-151.
65 *THAM,* No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 120.
66 *THAM,* No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1923), s. 151-154
67 *THAM*, No: 31, 15 Mart 1340(1924), s. 237-238.

çarelerini temin edecektir. Pek çok insana muhtaç olan topraklarımıza muhacir namı altında düşman şenaatinden kaçan kardeşlerin serpilmesi, ellerinin toprağı karıştırması, alın terlerinin yine bu toprak üzerine dökülmesi bize pek feyizli bir ati temin edecektir(...) Binaenaleyh bizlere terettüp eden vazife bize yabancı olmayan bu kardeşleri bağrımıza basmak, onların gözyaşlarını silmek, sefaletlerini seri bir zamanda bertaraf ederek nüfus mesaisinin artmasına, canlanmasına gayret etmektir"

H) Türkiye Hükûmeti'nin ve Türk Milleti'nin İmkânlarının Sınırlı Olduğuna İlişkin Mesaj

Bu mesaja ilişkin ilk örneğimizi Mustafa Kemal Paşanın bütün İslâm alemine hitaben yayınladığı ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nce, muhacirler için yapılacak yardımlara destek olunmasını istediği beyânnâmeden vermek istiyoruz. Bu beyânnâmenin ilgili kısmında Mustafa Kemal Paşa şunları söylemektedir[68]:

"*Bizler gibi birer yuva sahibi olan ve yekunu altı yüz bini geçen bu kardeşleri Türk toprağına kavuşturmak, ıstıraplarına, sefaletlerine hitam vermek pek büyük bir iştir; kardeşler, Türk Milleti ne kadar vesaite malik olursa olsun bu vesait yine kafi değildir; Harp esnasında Yunanlıların ayak bastıkları Anadolu mamureleri bugün birer virane olmuştur., Yunan hars cinayetine kurban giden kardeşlerin toprakları da harabeye dönmüştür*

İşte dindaşlar; bu yerleri imar etmeğe, duçar oldukları mahrumiyet ve sefaletten bir dakika evvel halas edilmeleri lazım gelen Yunan idaresindeki Müslümanları buralarda iskana, altı yüz bin kişiye ekmek vermeğe, mevâ bulmağa çalışan Türkler; kardeşlerinin sefaletten telef olmamaları için alem-i İslâm'ın mürüvvetine müracaat ediyor.

Mahfil Mecmuası'nda "Muhacirlere Yardım" başlığıyla yazdığı yazıda Tahir'ül Mevlevi, Türk Hükûmeti'nin muhacirler için elinden geldiğince yardım yapacağını, bunun için hazırlıklara başlamış olduğunu belirtmekle birlikte, muhacir sayısının 500. binleri aşacağını ve bu kadar büyük sayıdaki muhacirlere yardım etmenin kolay olmayacağını ve bu nedenle de halkın hükûmete yardım etmesini istediği yazısında şunları belirtmektedir[69]:

"Yunanistan'daki ahali-i Müslimenin , terk-i diyara icbar edildikleri onların da Türkiye memalikine ilticaya başladıkları malumdur. Gazetelerin yazdığına göre bu vatan cüdâ Müslümanların yalnız İstanbul'dan geçecek olanları 500 binden fazla imiş. Vâkıâ hükûmetimiz-dinî, siyasî, idarî vazifesi olmak üzere- muhacirinin nakline, iskânına, terfîhine gayretten hali kalmıyor, hatta bu husus için bir de Vekâlet ihdas etti. Lakin, evinden, barkından hemen de seferalûd olarak yola çıkarılmış yüz binlerce zavallının temin-i ihtiyacatı hak el-insaf kolayca yapılıverilecek bir iş değildir. Bu biçarelerin mehma-ı imkân tehvîn-i ıztırabı için halkın da hükûmete müzaheret etmesi, her Müslüman'ın elini göğsüne koyup muhacirin-i İslâm'ın perişan halini düşünmesi, sonra da rikkat ve merhametle titremesi lazım gelen o eli cüzdanına götürmesi muktezidir.

Balıkesir halkını gelecek muhacirlere yardım etmeye çağıran Zafer-i Millî gazetesi aynı zamanda halktan hükûmete de yardımcı olmalarını istemekteydi. Gazete bu yardım çağrısını şu ifadelerle halka duyuruyordu:[70]

"*Bizden istimdat eden zavallı kardeşlerimizi kurtarmağa çalışan hükûmete müzaheret ve muavenet etmek bilumum Türk Müslümanlara müterettib bir vazife-i diniyedir.*

Perişan, mağdur ve mazlum bir halde vatanımızın ağuş-u şefkat ve himayatına atılan ve din kardeşlerimize elden geldiği kadar yardım etmeğe bütün Müslümanları ve bütün milletimizi davet ediyoruz. Hükûmet-i milliyemiz bu hususta mümkün olan her fedakarlığı ihtiyar edecektir

Fakat ihtiyaç o kadar vasi ve mazlumların yarası o kadar derindir ki bir an evvel bu ihtiyacı tatmin etmek ve bu yaraya derman olmak için refet ve hamiyetle meftûr olan milletimizin (...)mağdur dindaşlarımıza muavenete şitap edeceği muhakkaktır

---

68 *THAM,* No: 30, 15 Şubat 1340(1924), s. 169-170.
69 *THAM,* No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 114.
70 *THAM*, No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 117-118

İzmir Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de İzmir halkını hükûmete yardımcı olmaya çağırıyor ve "Hükûmet-i Cumhuriyemiz uhdesine düşen hidmet ve fedakarlığı ifa edeceği tabii ise de bütün milletin de bu zavallı kardeşlerimize yardım için hükûmete zahir olmaları, malen ve bedenen muavenette bulunmaları muktezi-i vatanperveridir" diyerek halktan mali ve bedenen hükümete destek olmalarını istiyordu[71].

Balıkesir Evlatlarına başlığıyla yayınladığı yazıda Zafer-i Millî Gazetesi gerek hükûmetin ve gerekse muhacirlere yardımcı olmak hususunda hükûmetle bir protokol ve sözleşme imzalayarak resmen vazifelendirilmiş olan hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin imkânlarının yeterli olmayacağını ve bu yüzden de halkın yardımcı olmasını istediğini görüyoruz. Yazıda bu hususa şu cümlelerle işaret edilmiştir[72]:

"*Ancak, Türkiye'ye gelen ve gelecek olan dindaşlarımızın miktarı o kadar çok, ihtiyaçları o kadar vasi ki, ne hükûmet Meclisten aldığı tahsisat ile ne de Hilâl-i Ahmer'in istitad-ı haliyesiyle onları ikdâra imkân yoktur. Bu işte de her halde erbab-ı hayır ve hamiyetin imdada şitap etmesi icap ediyor. Nitekim gerek hükûmet, gerek Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vesait-i muhtelife ile milletin teavününe müracaat etmiş, bu maksatla bazı teşebbüsatta bulunmuştur."*

I) Muhacirlerin Yunanistan'dan Beraberlerinde Hiç Bir Şey Getirememiş Oldukları ve Yaklaşan Kış Şartları Nedeniyle Bir Çok Şeye İhtiyaç Duydukları Mesajı

Mübadelenin ters bir zamana yani kışa rastlaması, muhacirlerin içinde bulundukları olumsuzlukları artıran bir neden olduğu gibi, aynı zamanda bunlara yardım için faaliyet gösteren kuruluşlar için de yardım faaliyetlerinin aksamasının temel nedeni olmuştu. Bu nedenle basında bu konu çok sık işlenmiş ve özellikle yaklaşan kış şartları öncesinde muhacirlerin barınma, giyecek ve iaşeleri konusunda bu insanlara yardımcı olunması gündeme getirilmiştir.

Bu mesajı yazısında canlı bir şekilde işleyen Tahir'ül Mevlevi, Yunanistan'dan ülkemize gelecek olan muhacirlerin durumunu Hazreti Peygamberin, beraberindeki Müslümanlarla birlikte Mekke'den Medine'ye hicretlerine benzetmiş ve tıpkı onlar gibi muhacirlerinde her bakımdan yardıma muhtaç bir durumda olduklarını belirttiği yazısında devamla şunları söylemiştir[73]:

"Hadise aynı hadisedir. O vakit Mekke Müslümanları evini, barkını, malını, mülkünü bırakıp ta şayan-ı muavenet bir halde Medine'ye gittikleri gibi, bugün Yunan elinde kalan memleketlerden ocağı sönmüş, hanmanı yıkılmış bir halde gelen muhacirlerde aynı derecede muhtaç-ı muavenet bulunuyorlar.

O halde bizim gibi,- velev ki bir kulübe dahilinde olsun- mütevattın bulunanların o vatan cüda Müslümanlara müzaheret hususunda eser-i ensara iktifa etmesi lazımdır.

Vâkıâ o büyük adamların gösterdikleri velâ-i feyza- alicenabı ibraz etmemize fedakarlık kabiliyetindeki küçüklüğümüz manidir. Fakat karınca kararınca misline itbağ eyler isek, bari hiç olmazsa birer don gömlek, yahut birer çift çorap gibi kışlık eşya ile kudret-i maliyemizin müsaadesi nispetinde iane-i nakdiye ile ihvân-ı dinimizin imdadına yetişebiliriz. Bunu yapacak olursak dindaşlarımıza karşı uhuvvet ve insaniyet vazifesini ika eylemiş oluruz.

Bu mesajın işlendiği diğer bir yazıda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İzmir Merkezi'nin yayınladığı beyânnâmedir. Beyânnâmede "*Memlekette bütün varını yoğunu, mukaddesatını ve mükabir ecdadını zalim bir düşmanın yed-i kahrına terk ederek bize sığınmağa gelen bu elemdide kardeşlere ifasına mecbur olduğumuz bu mukaddes vazifeyi ifadan çekinecek bir vatanperver an etmiyoruz*." denilerek gelen muhacirlerin her şeylerini geldikleri ülkede yani Yunanistan'da bırakmak zorunda kaldıklarını ve bu nedenle beraberlerinde bir şey getiremediklerinden bahsedilerek Türk halkının bu insanlara yardım etmesi isteniyordu[74]

Amasya'da yayınlanan Amasya gazetesi de muhacirlere yardım için yayınlamış olduğu yazılarında, muhacirlerin ülkemize gelmesinin kış aylarına tesadüf edeceğinden bahsederek, halkı bu zor durumdaki insanlara yardım yapmaya çağırıyordu. Gazetede yayınlanan" Yardım Ediniz" başlıklı bu yazıda

[71] *THAM***,** No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 120.
[72] *THAM*, No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340, s. 153-154.
[73] *THAM*, No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), 114-116.
[74] *THAM*, No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 120.

devamla şunlar söyleniyordu[75]:

"*Kışın şedidine, düşmanın mezalimine göğüs gererek, çoluk çocuklarıyla memleketimize iltica etmiş olan, yüzlerce, binlerce din ve kan kardeşlerimiz bizden muavenet, şefkat ve teselli bekliyor...*

Muavenetlerinizin az yada çok olmasından sıkılmayınız. En ufak bir yardım bir fakirin gönlünü alacak, evini barkını kaybetmiş bir aileyi bahtiyar ederek sefaletten kurtaracaktır."

Yazdığı duygusal yazılarla Balıkesir halkını muhacirlere yardım konusunda harekete geçiren Zafer-i Millî Gazetesi bu mesajla ilgili olarak ta yine çarpıcı ifadelerle halkın vicdanlarına hitap ediyordu. Zafer-i Millî'de yayınlanan "Muhacir Kardeşlerimiz İçin" başlıklı yazıda bu duygusal ifadelerin etkileyici kelime ve cümlelerle verildiğini görmekteyiz. Nitekim yazıda:

"Yunan zulmünden kaçarak memleketimize iltica eden zavallıların Türkiye'ye nasıl bir vaziyetle ayak basabildiklerini izaha hacet yoktur. Hicretin, Yunan zulmünün manay-ı feceat alûdini kısmen biz de anladık. Yunanlılar dindaşlarımızı satırlarla doğrarken, yollarda, iskelelerde son meteliğine varıncaya kadar her şeyi gasp ederken kardeşlerimin Türkiye'ye bittabi elbise, eşya, hayvanat vesaire namına tek bir şeyi getirebilmelerine imkân yoktu. Dindaşlarımız melun bir zulüm ateşi içinden hasta ve nâlân , sefil ve perişan bir halde yalnız canlarını kurtarmaya çalışmışlar , Türkiye'ye bir iğne bile getirememişlerdir.

Yerleştirilmeye savaşılan kupkuru evlerde kendilerine acaba ne lazım olmaz?

Gelen kıştır. Dindaşlarımız yatak, yorgan ve enes-ı beyte gibi bir çok ihtiyaçlar karşısında. bütün bunları Hükûmetin, Hilâl-i Ahmer'in temin edebilmesi kabil midir?

Binaenaleyh millete pek mühim ve yeni bir vazife-i teavün terettüb ediyor ki , bu vazifenin ifası en mühim bir farizadır"denilerek gelen muhacirlerin beraberlerinde hiçbir şey getiremedikleri ve yaklaşan kış ayı şartlarında zor duruma düşecek bu insanlara yardım yapılmasının gerekli olduğu belirtiliyordu[76].

Çorum'da yayınlanan Çorum Gazetesi de "Gelen Kardeşlerimiz" başlıklı yazıda muhacirlerin içinde bulundukları olumsuz şartlardan bahsederek, kış ayının yaklaşmakta olduğunu ve bu nedenle bu insanların her şeye ihtiyaçlarının olacağını belirtmiş ve yardım çağrısı yapmıştır. Yazının ilgili kısmında şöyle deniyordu[77]:

"Biz mevsimin bütün şiddet ve merhametsizliğine mukabele ve hayatımızı sıyanet için ne gibi tedabir, ne gibi çareler teminine mecbur isek, evden, barktan, yataktan, yorgandan, yiyecekten içecekten, her şeyden, mahrum olan bu zavallı insanlarda aynı şeyi his etmekte, aynı istirahatı aramaktadır. Öldürücü soğuğun tesirinden moraran elini anasının koynundan çıkaramayan bir yavrunun uçuk benzi, ölgün gözleri kalplerimize açılan en elim bir yara manzarasıdır. Merhamet ve muavenete muhtaç olan bu kardeşlere sızlayacaktır. Onlarda terk ettikleri diyarın birer sakini, birer aşiyan sahibi idi. Yumruk, bıçak ve katl ve zulüm altında her gün biraz daha hayatını kayıp eden, her gün biraz daha soyulan bu zavallı insanlar, son çare-i hidayet olmak üzere bizim kucağımıza atıldılar. Biz kucağımızda göstereceğimiz yerle onların üşümüş damarlarına vereceğimiz hararetle bu zavallı insanları kurtaracak Türk nüfusunun adedini artırmış olacağız."

İ) Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 'ne Yardım Edilmesi Mesajı

Kuruluşundan itibaren savaş zamanlarında cephedeki yaralı askerlerimize ve ırk, dil, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün sivil halka insâni yardım yapmış olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında olduğu gibi Millî Mücadele'de de büyük fedakarlıklarla üstün hizmetler gerçekleştirmiş ve istisnasız bütün dünyanın takdirlerini kazanmıştı.

Lozan Antlaşması'ndan sonra ülkemize gelecek 500 binden fazla muhacire yardımcı olunması, onların barınma, iskân, ve iaşelerinin sağlanması konularında da yine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti önemli bir rol üstlenmişti. Yukarıda da değindiğimiz gibi hükûmetle imzaladığı protokol ve sözleşme ile yardım işini resmen de üstlenmişti.

[75] *THAM,* No: 29, 15 Kanûn-ı sâni 1340(1924), s. 149-150.
[76] *THAM,* No: 29, 15 Kanûn-ı sâni 1340(1924), s. 151-154.
[77] *THAM,* No: 31, 15 Mart 1340(1924), s. 237-238.

Mübadele ile Türkiye'ye gelecek olan muhacirlere yardım yapılmasına yönelik kamuoyu oluşturma çabalarında Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin merkez ve şubeleri çok önemli vazifeler üstlenmişlerdi. Diğer taraftan basında muhacirlere yardım yapılmasıyla ilgili olarak çıkan bütün yazı ve haberlerde Türk halkının aynî ve nakdî yardımlarını Hilâl-i Ahmer Cemiyetine yapmaları özellikle vurgulanan bir hususdu.

Bizim bu çalışmamızda incelediğimiz gazete ve mecmua haber ve yazılarında da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ön plana çıkarılmış ve bu cemiyetin üstlendiği vazifeleri gerçekleştirmesinin, yardımsever Türk halkının yapacağı bağışlarla mümkün olabileceği vurgulanmaya çalışılmıştır.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yönelik mesajla ilgili ilk örneğimizi Mustafa Kemal Paşanın İslâm alemine yayınladığı ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin desteklenmesini istediği beyânnâmeden vereceğiz. Beyânnâmenin ilgili kısmında Mustafa Kemal Paşa şunları söylüyordu[78]:

"Dindaşlık rabıta-i kutsiyesinin feyz-i tecelliyatına ümitvar ve muntazır bu zavallı kardeşlerimiz için; müşterek bir hayır ve şefkat müessesesi olan Hilâl-i Ahmer'in vaki olacak teşebbüsatına bütün alem-i İslâm'ın seve seve ve kemal-i memnuniyetle zahir olacağında şüphem yoktur.

Hilâl-i Ahmer bu dini vazifesinde muvaffak olması için alem-i İslâm'ın lütuf ve muavenetine arz-ı ihtiyaç ediyor. Yapacağınız en ufak bir muavenetin birkaç Müslüman ailesinin hayatını kurtaracağını düşününüz, doğrudan doğruya aynen ve nakden gönderilecek ianatta şükranla kabul edilecektir."

Amasya gazetesi de "Hilâl-i Ahmer" başlıklı yazısında, Amasya'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin açılmasıyla ilgili duyulan memnuniyeti ifade etmekte ve devamla, milletimizin en yüce hasletlerinden birisinin düşkünlere yardım etmek olduğunu, nitekim şimdiye kadar kurulmuş hayır ve şefkât müesseselerinin hepsi, milletimizden beklediği ilgi, destek ve yardımı fazlasıyla gördüğünü belirtmekte ve yeni kurulan Hilâl-i Ahmer cemiyetinin de bu ilgi, destek ve yardımı fazlasıyla göreceğini söylemektedir. Yazıda Hilâl-i Ahmer cemiyetinin özellikleri de şöyle belirtilmiştir:

"Şimdiye kadar tesis edilen cemiyet-ı nafıaya nazaran Hilâl-i Ahmer teşkilâtı iftihar edilecek bir tekâmül ve inkışâfa müzahir olmuştur. Bunun sebebi bir Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin diğer cemiyetlerle gayr-i kabil-i kıyas bazı hususiyetlere haiz olmasıdır.

Çünkü bu cemiyetin gayesi bir emr-i ilahiyeyi yerine getirmek ve vüsatımız dahilinde "fisebîlillâh" bir emr-i hayra bezel-i muavenet etmektir.

Bir milletin kıymet-i içtimaiyesi müctemian ifay-ı vazifedeki derece-i ittihat ve muvaffakiyetleriyle ölçülür. Ve milletimizin bu hususta ne kadar asil ve ulvî bir kudrete malik olduğunu Hilâl-i Ahmerimizi dünyanın en birinci cemiyetleri derecesine irtika ettirmiş olmasından da anlayabiliriz.

Vatanımızın her tarafında olduğu gibi Yüksek ruhlu, asil halkımızın da bu teşekkül eden cemiyete azami müzaheretini deriğ etmeyeceğini ümit ediyoruz.

Harbin açtığı cerihalar bu ulvi cemiyet sayesinde ittiyam pazir olacaktır.

Zira bu muhterem cemiyetin ihtimamkâr eli, bütün kuvvetini aziz milletimizin müşfik kalbinden ve fedakârlığından iktibas eylemektedir

Balıkesir'de yayınlanan Zafer-i Millî gazetesi de, Yunanistan'ın muhacirlerimize tarif edilemeyecek ölçülerde zulüm yaptığını, onların mal ve mülklerini gasp ettiğini, canlarına kastettiğini ve namuslarına tasallut ettiğini belirttiği yazıda, bu mağdur ve mazlum din kardeşlerimize yardım edecek vatandaşlara Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin vasıta olacağını söylemektedir. Yazıda devamla *"Gaddar bir düşmanın zulmünden yalnız hayatını yalnız namusunu kurtarmak suretiyle perişan bir halde milletimizin âlî-cenâbına iltica eden bu mazlum kardeşlerimize yardım ediniz. Hilâl-i Ahmer heyetlerine vereceğiniz hattı bir guruşun veya göndereceğiniz birer çift çorabın, birer gömleğin heyet-i mecmuası binlerce mağdur kardeşimizin aç karnını doyuracak ve çıplak vücutlarını örtecektir*."denilmektedir[79].

İzmir Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de yayınladığı "Bütün Millete Beyannâme" başlıklı yazıda, muhacirlerin içinde bulundukları zor durumlardan bahsetmiş ve İzmir halkını bu muhacirler için yardım

[78] *THAM,* No: 30, 15 Şubat 1340(1924), s. 169-170.

[79] *THAM,* No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 117-118.

yapmaya davet etmiştir. Verilecek ve toplanacak yardımların Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne ulaştırılmasını da tavsiye eden yazıda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile ilgili şu malumat verilmiştir[80]:

"*İşte bu emniye ile teşekkül eden ve memlekette mevcut bilumum cemiyeti temsil eden komisyonumuz necip milletimizin hissiyat-ı rahim ve şefkatine güvenerek bütün halkı işar-ı rahim ve şefkat-i fedakariye davet ve bu muavenet-i insaniyetkarinin de ind-i Allah makbul olacağını arz eyler.*

Gerek mahallatta ve gerekse çarşıda teşkil edilen heyetlerin müracaatlarında bütün halkın kemâl-i itimat ile muavenet-i mukteziyede bulunmasını hürmetlerimizle istirham eyleriz".

Türkiye'ye gelmek için Selanik Limanı'nda toplanmış olan muhacirlerin içinde bulunduğu olumsuz şartları ve sıkıntıları, duygusal ve çarpıcı örneklerle dile getiren Yeni Asır gazetesi, Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ve özellikle Hilâl-i Ahmer Selanik İmdad-ı Sıhhiye Heyetinin yaptığı fedakarca çalışmalardan övgüyle bahsetmiş ve devamla "*Türkiye Hilâl-i Ahmer'i zengin değildir. Buraya gönderilen heyetlere daha vasi memba bahşedilmesi şayan-ı temenni olmakla beraber, mübadeleye tabi ahalinin de vasi iktidarı nispetinde, buna iştirak eylemesi bir vazifedir. Bu muavenet azami olmalı, bütün hamiyet ve samimiyetimiz orada tezahür eylemelidir. Kavala, Drama gibi Selanik de, Selanik İslâmları da iane borçlarını bir derece ödemişlerdir. Fakat burada bir derece yetişmez, bütün borcumuzu tasfiye eylemeliyiz*" diyerek Selanik'teki Müslüman halka, kardeşleri için yardımcı olmaya çağırmaktadır[81].

Aynı gazetenin "Hilâl-i Ahmer'in Faaliyet-i Meşkuresi" başlıklı yazısında da Selanik'te bulunan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti temsilcilerinin, cemiyetin Selanik'te açmış olduğu aş evi, ile Selânik İmdâd-ı Sıhhiye Heyeti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren iki dispanser ile bir hastanenin muhacirlere yardım için yaptığı fedakarlıklar ve gösterdiği olağanüstü çabalar övülmüş ve bu cemiyet için halkın yardımcı olması istenmişti. Yazının Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yardım yapılmasını isteyen kısmında şu ifadelere yer verilmişti[82]:

"Binlerce dindaşlarımızın hayatlarını kurtaran İmdad-ı Sıhhi Heyetinin dispanser, hastane ve aşhanedeki vezaifinden dolayı Türkiye Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumiyesini tebrik ve Türkiye'nin bu pek şerefli ve yüksek müessesesinin devam-ı muvaffakiyetini temenni eyleriz...

Hülasa mübadele-i ahali mesaisinde Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumiyesinin büyük bir hisse-i şerefi mevcuttur.

Türk Milleti bu mesaiyi ıyd-i bir hüsn-ü şükranla yad edecektir. Biz Makedonyalıların bu şükranımızı ibraz etmemiz, derhal vasi ve iktidarımız dahilinde Hilâl-i Ahmer'e muavenet etmekle kabildir. Yaramızı saran eli takviye etmek herkesten evvel bizim vazifemizdir. Zengin, fakir bütün milletdaşlarımız bunu takdir ediyorlar"

Amasya halkını, muhacirlere yapacakları yardım konusunda aydınlatan ve yardımların Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yapılmasını isteyen Amasya Gazetesi'nin bu yazısında devamla şöyle denmekteydi[83]:

"Muavenetlerinizin az yada çok olmasından sıkılmayınız. En ufak bir yardım bir fakirin gönlünü alacak, evini barkını kaybetmiş bir aileyi bahtiyar ederek sefaletten kurtaracaktır.

Teberruatınızı Hilâl-i Ahmer Cemiyetine tevdii ediniz.

Yardım ediniz... Yardım ediniz."

Balıkesir'de yayınlanan Zafer-i Millî gazetesi de, Yunanlıların zulüm ve kötülüklerinden kaçarak Türkiye'ye sığınan muhacirlerin sayılarının çok olduğunu ve bunların yardıma muhtaç bulunduklarından bahsederek Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bunlara hemen yardımcı olmak için seferber olduğunu "Muhacir Kardeşlerimiz İçin" başlıklı yazısında belirtmektedir. Yazının devamında da şu ifadelere yer verilmiştir:

"Öteden beri insanların felaketli zamanlarda fariza-i teavünü derhal ifaya koşan Hilâl-i Ahmer cemiyet-i hayriyesi de olanca teşkilâtını, olanca istidadını bu zulümdide kardeşlerimizin tehvin-i ıstıraplarına hasretmiştir

---

80 *THAM,* No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923), s. 120.
81 *THAM,* No: 32, 15 Nisan 1340(1924), s. 270-271.
82 *THAM,* No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1924), s. 148-149.
83 *THAM***,** No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1924), s.149-150.

Ancak, Türkiye'ye gelen ve gelecek olan dindaşlarımızın miktarı o kadar çok, ihtiyaçları o kadar vasi ki, ne hükûmet Meclisten aldığı tahsisat ile ne de Hilâl-i Ahmer'in istitad-ı haliyesiyle onları ikdâra imkân yoktur. Bu işte de her halde erbab-ı hayır ve hamiyetin imdada şitap etmesi icap ediyor. Nitekim gerek hükûmet, gerek Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vesait-i muhtelife ile milletin teavününe müracaat etmiş, bu maksatla bazı teşebbüsatda bulunmuştur...

Bu kahraman memleketin evlatları bütün yokluklara, musibetlere rağmen yine vazifey-i ciddiyesini ifadan bittabi fariğ olmayacak, kendilerinden daha düşkün olan bedbaht hemşehrilerinin tehvin-i alamına olanca safiyet ve imanıyla çalışacaktır...

Haydi himmet, haydi teşebbüs, haydi merhamet.

SONUÇ

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye'deki Rumlarla Yunanistan'daki Türklerin mübadelesi esnasında, basın, mübadele konusuna sahip çıkmış ve gerek İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük vilayetlerde yayınlanan gazetelerde ve gerekse bu çalışmamızda bazı örneklerini incelediğimiz Anadolu'da çıkan gazeteler de mübadele uygulamasını ve muhacirlerin durumunu yakından takip etmiştir. Gazeteler özellikle kamuoyunda başlatılan yardım kampanyalarına yoğun ilgi göstermiş, hatta bir çok gazete bu yardım kampanyalarına katılmıştır. Yayınladıkları duygusal haber ve yazılarla kamuoyunda muhacirler lehine bir heyecan dalgasının yayılmasını ve dolayısıyla halkın muhacirler için başlatılan yardım kampanyalarına büyük ölçüde iştirakini sağlamışlardır.

Bizim bu çalışmamızda söz konusu edilen gazetelerin yayınlandığı vilayetler aynı zamanda muhacirlerin öncelikli olarak barınma ve iskân edilecekleri yerlerdi. Nitekim, İstanbul, İzmir, Mersin gibi liman kentlerimiz, muhacirlerin ilk uğrak merkezleri olmuş; Samsun, Giresun, Ordu, Amasya Çorum gibi vilayetlerimiz Karadeniz bölgesindeki muhacir iskân bölgelerinin merkezleri, Çanakkale, Balıkesir, Edirne gibi vilâyetler ise Marmara bölgesindeki önemli muhacir yerleşim yerleri olarak belirlenmişti.

Bu nedenle bu vilâyetlerde yayınlanan gazeteler, muhacirlerle ve muhacirlerin içinde bulundukları şartlarla daha yakından ilgilenmişler ve onlara yönelik yardım çabalarında kamuoyu oluşmasında ön planda yer almışlardır.

Gazeteler yayınladıkları haber ve yazılarda özellikle dinî ve millî mesajları kullanmaya büyük önem vermişlerdi. Bu mesajların daha yazıların başında çarpıcı cümlelerle başlıklarda verilmeye başlandığını görmekteyiz. Nitekim; "Dindaşlarımızı Unutmayalım Vatandaşlar, Koş Kardeşinin İmdadına, Yunanistan'dan Gelecek Kardeşlerimize Yardım Edelim,Vatandaşlar, Muavenet Vazifesi, Yardım Ediniz, Derinden Sesler, Muhacirlere Yardım En Büyük Din Borcudur, Muhacir Kardeşlerimiz İçin, Muhacirlere Yardım Edelim, Gelen Kardeşlerimiz" gibi başlıklarda olduğu gibi.

Yazıların muhtevalarını incelediğimizde çalışmamızda da belirttiğimiz gibi bir çok dinî, millî ve insanî mesajın ele alındığını ve çarpıcı ifadeler ve örneklerle vatandaşların vicdanlarına seslenildiğini görmekteyiz Gazetelerde ele alınan bu mesajlara baktığımızda; "Muhacirlerin Yunanistan'da Zulüm Altında Bulundukları, Gelen Muhacirlerin Din ve Kan Kardeşlerimiz Olduğu, Muhacirlere Yardım Etmenin Dini, Millî ve İnsanî Bir vazife Olduğu, Muhacirlerin, Mazlum, Aç, Bitkin, ve Zor Şartlar Altında Bulundukları, Gelen Muhacirlerin Arasında Dul, Yetim ve Öksüzlerinde Bulunduğu, Muhacirlere Yapılacak Yardımlarla Allah'ın Rızasının ve Peygamberin Şefkatinin Kazanılacağı, Gelen Muhacirlerin Ülkemizin Nüfusunu Artıracakları, Sahip Oldukları Tarım ve Sanayi Bilgileriyle Gelişmemize Hizmet Edecekleri, Türkiye Hükûmeti'nin ve Türk Milleti'nin İmkânlarının Sınırlı Olduğu, Muhacirlerin Yunanistan'dan Beraberlerinde Hiç Bir Şey Getirememiş Oldukları ve Yaklaşan Kış Şartları Nedeniyle Bir Çok Şeye İhtiyaç Duydukları, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne Yardım Edilmesi" gibi mesajların ele alındığını görmekteyiz.

Yine bu mesajların işlenmesinde de çarpıcı ifadeler ve kelimeler kullanılmıştır. Bu kelimelerin insanların dinî, millî ve insâni duygularına doğrudan hitap ettiğini ve onlarda merhamet ve acıma duyguların uyandırdığını ve muhacirlere yardım etmek gerektiğinin bir zorunluluk olduğunu düşündürdüğünü söyleyebiliriz.

Yazıların son cümlelerinde de yardım konusunda kamuoyunu heyecanlandıracak ve onlardaki yardım duygusunu artıracak ifadelerin ve tekrar kelimelerin kullanıldığını da görmekteyiz. Nitekim "Bunların imdadına koş... koş, geleceklere muavenet ettiğin için ruh-u peygamberi şad olsun. Koş arkadaş koş", Teberruatınızı Hilâl-i Ahmer Cemiyetine tevdii ediniz. Yardım ediniz... Yardım ediniz.", "Haydi himmet, haydi teşebbüs, haydi merhamet" gibi ifade ve kelimelerde olduğu gibi.

Netice olarak bir taraftan Türk Hükûmetinin, diğer taraftan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile diğer bazı yardım ve hayır cemiyetlerinin çabalarıyla muhacirlerin barınma, iskân ve iaşe edilmeleri sağlanmıştı. Ancak bu yardımların düzenli ve yerinde yapılabilmesi için paraya dolayısıyla Türk halkının bağış ve yardımlarına ihtiyaç vardı. İşte bu konuda da basın yoğun bir kamuoyu oluşturma çabasına girişmiş ve büyük ölçüde de bunu sağlamaya çalışmıştır.

Türk Milleti, geçirdiği bir İstiklâl Savaşı ve uğradığı işgalin olumsuz etkilerini hala canlı olarak yaşadığı günlerde, Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen din ve kan kardeşleri olan muhacirlere sırtını dönmemiş, bilakis elinden geldiğince bu mağdur ve mazlum kardeşlerinin yardımına koşmuş, onların acılarını dindirmeye çalışmış, dertlerine deva olmak için büyük çaba harcamıştır.

KAYNAKLAR:

a)Resmî yayınlar

Ayın Tarihi

Düstur

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

b) Kitaplar

ABADAN, Nermin *Halk Efkârı Mefhumu ve Tesir Sahaları,* Ankara 1956.

AKGÜN, Seçil Karal, Uluğtekin, Murat, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2000.

AKYÜZ,Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele*, *Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925),* Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1995.

DAVER, Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara 1972.

DERİN, Haldun, *Türkiye'de Devletçilik,* İstanbul 1940.

M. CEMİL(Bilsel), *Lozan,* C. II, İstanbul 1933.

SEZER, Duygu, *Kamuoyu ve Dış Politika,* Ankara 1972.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları(1920-1945),* C. I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989.

ZENGİN, Cahide, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu(1918-1930),* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.

c)Makaleler

ÇAPA, Mesut, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahalî Mübâdelesinin uygulanmasında Türkiye

Kızılay(Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", *Atatürk Yolu*, Sayı: 2, (Ankara 1988) s. 241-256.

..... "Anadolu'da Yunan İşgalinin sebep Olduğu İç Göçler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt: X, Sayı: 29,(İstanbul-1996), s. 379-389.

..... "Mübadele'de Kızılay(Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Yıl:2001, 29-49.

MERAY, Seha, "Halk Efkârı ve Yoklaması", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt IX, Sayı: 3.

ORHONLU, Cengiz, "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcir'in Sonuçları Hakkında Bazı düşünceler" *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, C. XXXVII, No: 148, Ekim 1973.

d) Dergiler.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası

No: 28, 15 Kanûn-ı evvel 1339(1923).

No: 29, 15 Kanûn-ı sânî 1340(1924).

No: 30, 15 Şubat 1340(1924).

No: 31, 15 Mart 1340(1924).

No. 32, 15 Nisan 1340(1924).

L

Göç ve İskan

Orta ve Yeniçağlarda Salgın Hastalıklar, Göç ve İskân

Prof. Dr. Orhan KILIÇ
Fırat Üniversitesi / Elazığ

Giriş

Salgın hastalıklar biyolojik bir olgudur ve en az insanlık tarihi kadar eskidir. Modern tıbbi tedavi usulleri bulununcaya kadar salgın hastalıklar insanların toplu ölümlerine yol açan bir afet olarak nitelendirilebilir. Salgın hastalıklar toplumları birçok bakımdan etkilemiştir. Bunlardan en başta geleni, toplu ölümler sonucunda yaşanan nüfus kayıpları ve buna bağlı olarak azalan iş gücüdür. Bunun yanı sıra ihtiyaç duyulan birçok hizmet alanında aksamaların yaşaması önemli bir diğer etki olarak söylenebilir.

Salgın hastalıkların tedavileri bulunmadan önce insanların bu konudaki aldığı en yaygın tedbir, hastalıklı olan yeri terk etmek yani oralardan göç etmektir. İnsanların salgın hastalıklardan korunmak maksadıyla bulundukları yerden göç edip başka yerlere gitmesi ilkçağlardan itibaren geliştirdikleri bir refleks olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum doğal olarak yeni yerleşim yerlerinin kurulması veya küçük olan bir yerleşim yerinin alınan göç sebebiyle büyümesi anlamına da geliyordu.

Mesela, Aydın ili, Germencik ilçesi Ortaklar kasabasına bağlı Tekin Köy sınırları içinde, Ortaklar-Söke karayolunun üzerinde yer alan *Menderes Magnesiası* adlı kent, anlatılan efsane ve antik kaynaklara göre, Teselya'dan gelen ve *Magnetler* olarak adlandırılan bir kavim tarafından kurulmuştur. Magnetler, Menderes'in sürekli yatak değiştirip taşması sonucu oluşan salgın hastalıklar (muhtemelen sıtma) ve Perslere karşı daha emin bir kent kurmak zorunda kalmışlar ve M.Ö. 400 yıllarında kenti bugünkü yerinde, Gümüşçay'ın yanında yeniden kurmuşlardır.[1]

Bahsettiğimiz bu örnekte, salgın hastalıklara bağlı olarak ilkçağda yaşanan bir göç olayı sonucunda bir şehir ortadan kalkmış, göç edenler başka bir yerde yeni bir şehir kurmuşlardır. Eskiçağda salgın hastalıklar sonucu yaşanan göçler sebebiyle iskân coğrafyasında meydana gelen değişimlerle ile ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür.

İSLAM VE HIRİSTİYAN DÜNYASINDA SALGIN HASTALIKLARA BAKIŞ VE GÖÇ

Salgın hastalıklar veya veba ile ilgili İslam ve Hristiyan inançlarındaki ortak nokta, bu musibetin Tanrı tarafından insanlara gönderilen bir azap olduğudur. İslam inancındaki uygulamalarda salgın hastalıkların yayılmasını önlemeye yönelik gerçekçi telkinlerde bulunulmuştur. Mesela, veba hastalığına yakalanan ancak yaymadan ölen bir kişiye *şehitlik* mertebesi vaat ediliyordu. Buna karşılık Hristiyan topluluklarında hastalıktan kurtulmak için Yahudilerin yakılması, kamçıcıların kendilerini kamçılaması veya daha başka batıl inanışlar hâkimdi.

İslam dünyasında salgın hastalıklardan korunma ile ilgili olarak bu konuda varlığı kabul edilen bazı hadisler bulunmaktadır. Cüzzam ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in; *Firr mine'l-cüzzâmi, Kemâ tefirru mine'l-esedi* (Aslan'dan kaçar gibi cüzzamdan kaç) diye bir hadisi olduğu ileri sürülmektedir.[2] Bu

[1] Çağrı Çaylak-Coşkun Sarı, "Çok-Kanallı Yüzey Dalgası Analizi Kullanılarak Yüzeye-Yakın Yapıların Araştırılması", *Yerbilimleri*, *Hacettepe Üniversitesi Yerbilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergis/Journal of the Earth Sciences Application and Research Centre of Hacettepe University*, 29 (2), s. 68.

[2] Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*, Sadeleştiren: İlter Uzel, Kültür Bakanlığı yay., Birinci Baskı, Ankara, 1991, s. 43-44.

hadiste verilmek istenen mesaj; kamu sağlığını korumaya yönelik bir tedbir olarak değerlendirilmelidir.

Veba ile ilgili olarak ta; *Bu vebâ,* İsrailoğullarına *veya sizden öncekilere gönderilmiş bir azaptır. Bir yerde vebâ olduğunu işitince oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde vebâ* çıkacak olursa, kaçıp kurtulmak için orayı terk etmeyin denilmiştir. Bir diğer rivayette de; *bir yerde vebâ (bulunduğun)u işitirseniz oraya girmeyiniz. Bulunduğunuz yerde zuhur edecek olursa vebâdan kaçıp kurtulmak maksadıyla (bulundu*ğunuz yerden dışarı) çıkmayınız buyurulmuştur.[3]

Veba hastalığına yakalanıp bunu yaymadan vefat eden birisinin şehit olacağı ile ilgili referans noktası da yine bir hadis-i şeriftir. Bundan dolayıdır ki, veba veya tâûndan ölen bazı kişilerin mezar taşlarına *şehid* oldukları yazılmıştır. Mesela Arîf Mehmed adlı kişinin 1812 (Hicri 1227) tarihli mezar taşında *Mat'ûnen şehîd* ibaresi bulunmaktadır.[4] Taundan ölen kişinin şehitlik mertebesine ulaşacağı yolundaki inanışın kaynaklandığı hadis-i şerîf ise şöyledir:

Hz. Peygamber, bir hadis-i şerîfinde şehit kelimesinin kapsamının geniş olduğunu belirtip; *Kim Allah yolunda öldürülürse şehittir. Kim Allah yolunda ölürse şehittir. Kim tâûn (vebâ, bulaşıcı hastalık) sebebiyle ölürse şehittir. Kim karın (hastalığı) sebebiyle ölürse şehittir* demiştir.[5]

Bütün bu hadislerde varılmaya çalışılan nokta salgın hastalıkların yayılmasını önlemektir. Zira hastalığa yakalanmış kişilerin bulundukları yeri terk etmeleri veya hastalık olan bir yere risk alarak girmeleri hastalığın daha çabuk yayılması anlamına gelecektir.

İbn-i Sina ve İbn-i Haldun ise veba hastalığının ortaya çıkış nedenini çevre şartlarına ve havanın ufunetine bağlarlar. [6]

İslam dünyasında salgın hastalıklara karşı böylesi bir tutum geliştirilirken, Hristiyan dünyasında daha farklı tedbirler ve davranışların sergilendiğini görmekteyiz.

Hristiyan inanışına göre vebanın çıkış nedeni ilahî idi. Mesela; İsveç kralı II. Magnus birçok başka aristokrat gibi kilisenin görüşünü benimseyerek, *Tanrı, insanların günahları için dünyayı bu ani ölümle cezalandırıyor* demiştir. Ortaçağın daha ziyade astrolog olan hekimleri yıldızlara bakmışlar ve *kötü hava* ve salgın yaratan buharların, Mars ve Jüpiter'in yanlış dizilişinin bir sonucu olduğuna karar vermişlerdi. Bu kötü hava anlayışı, farklı halklar arasında farklı biçimde algılanmıştır. Viyanalılar vebayı, ölülerin dudaklarında çıkan mavi bir alev olan *Veba Bakiresi (Pest Jungfrau)* olarak görüyordu. Litvanya'da aynı bakire yaşayanlara hastalık bulaştırmak için kırmızı bir bayrak sallıyordu. Diğer ülkelerde *Tanrı'nın Hastalığı*; kör kadınlar, sakatlar, gezgin Yahudiler ve kara atlar üzerindeki adamlar gibi pek çok biçim almıştır. Bir ortaçağ yorumcusunun, ilahî ceza düşüncesine karşı çıkarak *sonuçları bu kadar karmaşık olan hiçbir şey Tanrı'nın niyeti olamaz* demesi, sapkın bir düşünce olarak addedilmiş ve kabul görmemiştir.[7]

Yahudiler de hastalıkların kendilerine Allah tarafından gönderildiğine inanmışlar ve veba yayıldığı zaman ilahî emirlere isyan etmelerinin bir neticesi olarak kendilerine bu felaketin gönderildiğini söylemişlerdir.[8]

Ermeni ve Süryani müelliflerden olup aynı zamanda din adamı olan Abû'l-Farac ve Urfalı Mateos, batıdaki Hristiyan anlayışına paralel olarak doğal afetleri ve salgın hastalıkları Allah'ın bir lütfu veya bir cezası olarak görüyor ve bu konudaki büyülere inanıyorlardı.[9]

[3] İsmail Kurt, *Hadislerde Veba ve Korunma Yolları Bezlü'l-Mâ'ûn Adlı Eser Çerçevesinde*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2009, s. 50.

[4] Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çeviren: Serap Yılmaz, İstanbul 1997, s. 150.

[5] Rahim Yaran, "Şehitlikle İlgili Fıkhî Hükümler", *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2012/1), İstanbul, s. 217. ss. 211-220.

[6] İbni Haldun, *Mukaddime II*, Çeviren: Zakir Kadirî Ugan, İstanbul, 1954, s. 128; Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 6 Tarih Şubesi Yayınları No: 5, Elazığ, 2004, s. 69-70.

[7] Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Sakgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çeviren: Selahattin Erkanlı, 2. Baskı, İletişim yay., İstanbul 2001, s. 75-76.

[8] İlyas Gökhan, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Krizler, Kıtlıklar ve Vebalar*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1998, s. 75.

[9] Gregory Abû'l- Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, (Suryancadan İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren: Ömer Riza Doğrul), c. II, İkinci Baskı, TTK yay., Ankara, 1987, s. 366; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-*

ORTAÇAĞDA SALGIN HASTALIK KAYNAKLI GÖÇLER VE İSKÂN HAREKETLERİ

Türklerin anayurtları Orta-Asya'dan göç etmelerinin sebepleri arasında nüfus artışı ve toprakların yetersiz kalışı, olumsuz iklim şartları (kuraklık, şiddetli kışlar) ve kendi aralarında ve diğer kavimlerle olan mücadelelerin yanı sıra, salgın hastalıkların rolünün olduğu da bilinmektedir. Yaşanan göç sebebiyle gerek Orta-Asya, gerekse Avrupa'nın iskân coğrafyasında köklü değişikliklerin olduğu izahtan varestededir. Tek sebep olmasa da gerekçeleri arasında salgın hastalıkların da olduğu bu göç hadisesini önemli tarihi sonuçları sebebiyle dikkate almak gerekir.

Ortaçağda salgın hastalıkların bir şekilde etkisinin olduğu bazı göç hareketleri ve bunların sonuçları hakkında şunlar söylenebilir:

Mesela; Suriye'deki Rasâfe şehrinin kurulmasında Şam'da çıkan veba sebebiyle halife Hişam bin Abdülmelik'in Şam halkının büyük bir kısmıyla burayı terk etmesinin önemli bir etken olduğu ve şehrin bu göçün bir sonucu olarak ortaya çıktığı rivayet edilir.

Evliya Çelebi'nin anlattığına göre; Şam'da tâûn (veba) salgını çıkınca halife Hişam bin Abdülmelik buradan çıkarak çöl içinde çadırlar kurmuştur. Ancak suyun olmaması sebebiyle hesap uzmanları ile istişare ederek yerin yüksekliğini ölçmüş ve Fırat nehrinin en yüksek yerinde ve doğu tarafında büyük bir set yaptırarak 200.000 işçi vasıtasıyla çadırların bulunduğu yere bol miktarda su akıtmıştır. Bu çalışma Rasif sözü hesabına göre 380 günde tamamlanmıştır. Daha sonra çadır kurdukları yere büyük bir şehir kurarak adını Rasâfe koymuşlardır. Ne yazık ki, halife yine de vebaya yakalanmaktan kurtulamamış ve Rasâfe'de vefat etmiştir. Türbesi de burada bulunmaktadır.[10]

İslâm fethinden sonra Mısır'da çok ciddi veba salgınları yaşandığı görülür. Mısır'da yaşanan 685 yılındaki veba salgını, İslam tarihindeki en büyük salgınlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu salgını takiben yaşanan 689 salgınında vali Fustat'ı terk etmiş ve Hilvan'a çekilerek burada binalar ve bir saray inşa ettirmiştir. Bugün Kahire'nin bir banliyösü durumunda olan Hilvan'ın kurulmasına bu veba salgını neden olduğu ileri sürülmektedir.[11]

Bizanslı tarihçi Skylitzes 1032 yılında Kapadokya, Paphlagonia, Armeniakon theması ve Honoriad'ı *kıtlık* ve salgın hastalıkların etkilediğini ve bu bölgelerin halklarının yaşamak için atalarının topraklarını terk ederek yeni yerler aramaya çıktıklarından bahseder. İmparator, Mesanakata'dan başkente dönüşü sırasında göçmenlerle karşılaşmış onlara para vererek ve bazı ihtiyaçlarını karşılayarak geri dönmeleri için ikna etmiştir. Tarihçi Zonaras da bu göç hadisesi ile ilgili olarak benzer şeyleri kaydetmiştir.[12]

Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, Ahlat şehrinin eski hâkimlerinden Mahan Şah zamanında şehirde tâûn salgınının çıkması sebebiyle, bir gecede 12.000 oba kalkarak süratle Mısır'da Abbasiler'den Elkiş Kalesi hâkimi El-Müstekfî Billah'a sığınmışlar ve ondan yurt istemişlerdir. O da bunlara Mısır'ın doğusunda Kayıtbay Yaylası denilen bölgede yer vermiştir. Çelebi, Ahlat'tan göç edenlerin bir senede toprak evlerden müteşekkil büyük bir şehir yaptıklarını ve bunlardan önce Mısır diyarında topraktan evlere rastlanmadığını söylemektedir. 17. yüzyılın ortalarında Kahire'nin doğusunda Tophâne tarafında *Ahlat Mahallesi* denilen yerde binlerce evin harap bir şekilde bulunduğuna da şahit olduğunu ifade etmektedir.[13]

Selçuklu döneminde 13. yüzyılda sona eren Haçlı seferleri veya Bizans-Selçuklu çatışmaları dışında, Anadolu'da meydana gelen salgın hastalıklar, kıtlık ya da deprem ve sel gibi büyük doğal afetlerin, Selçuklu coğrafyasında önemli nüfus kayıplarına yol açmadığı ileri sürülmektedir.[14]

1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Türkçeye Çeviren: Hrant D. Andreasyan, Ankara, 1987, s. 98-99, 254-255.

10 Evliya Çelebi B. Derviş Mehemmed Zılli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 3. Kitap, YKY, İstanbul Kasım 1999, s. 99.

11 Gökhan, s. 17-18.

12 Ömer Subaşı, "XI. Yüzyılda Anadolu'da Meydana Gelen Doğal Afetler", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (TAED)*, 54 (2015), Erzurum, s. 519-520.

13 Evliya Çelebi B. Derviş Mehemmed Zılli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, 4. Kitap, YKY, İstanbul, Mart 2001, s. 89-90.

14 Koray Özcan, "Anadolu Türk-Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu Türk-Kent Model(ler)i", *Bilig*, 38 (Yaz / 2006), s. 167.

1347-1350 yıllarında Avrupa'da yaşanan veba salgınları sırasında daha önce Anadolu'da Bizans halklarının yaptığı gibi buradaki köylüler de topraklarını bırakarak iş bulmak ya da kaderlerini değiştirmek üzere şehirlere göç etmişlerdi. Bu göçler sonucunda tamamen boşalan köyler de olmuş, bu durum doğal olarak sosyo-ekonomik dengeleri alt üst etmiştir. Bu göçleri engellemek için İngiliz devleti bir yasa çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde çıkan İngiliz ve Fransız köylü ayaklanmaları ile Kuzey Avrupalı (Flander) denizci ayaklanmalarının organize bir işbirliğinin sonucunda kendilerini dışlanmış hisseden sınıfların yaptıkları eylemler olmadığı, Kara Ölüm sonrası yaşanan ekonomik ve sosyal şartların bir sonucu olduğu anlaşılmıştır.[15]

Avrupa'da köylülerin yerlerini terk etmemeleri için çaba sarf edilirken, zenginler için durum hiç te böyle değildi. Avrupalı bir zengin için vebadan korunma, hızlı bir at ve salgın olan yeri hızla terk etmek demekti. Veba salgını geçip yeniden eski yerlerine dönmek isteyenler kentteki konutlarını dezenfekte edecek tütsücüler tutuyorlardı. Tütsü yapılırken kafesteki bir kanaryayı veya serçeyi öldürecek derecede sülfürle ilaçlandıktan sonra, bir erken uyarı sistemi olarak birkaç haftalığına eve yoksul bir kadın yerleştiriliyordu. Kadının ölmesi halinde, evin sahibi dönüşü geciktirerek şehir dışında yaptırdığı kır evinde birkaç hafta daha geçiriyordu[16]. Bulunduğu kenti terk etme konusunda maddî birikimi olmayan fakir insanlar salgına yakalanan kentte kalmakta ve dışarıdan yapılan desteklerle iaşeleri sağlanmaya çalışılmaktaydı. Derin sınıfsal kinlerin temelinde yer alan çatışmanın bu uygulamadan kaynaklandığı da ifade edilmektedir.[17]

YENİÇAĞDA SALGIN HASTALIK KAYNAKLI GÖÇLER VE ETKİLERİ

Ortaçağda yaşanan şiddetli veba salgınları ve buna bağlı olarak yaşanan göç hadiseleri yeniçağda da devam etmiştir. Osmanlı coğrafyası ve dışındaki coğrafyalarda görülen salgın hastalık kaynaklı göçler ve etkileri ile ilgili örnek olaylardan hareketle şunlar söylenebilir:

Göçler Sonucunda Hizmetlerin Aksaması

Her ferdin devlet için bir mükellefiyeti olduğunu düşünürsek, salgın hastalıklar sonucu yaşanılan göçler ve ölümler sebebiyle bu mükellefiyetlerin büyük ölçüde aksayacağı açıktır. Salgın hastalıkla yüz yüze gelmeyen insanlar hastalığa yakalanmamak gayesiyle bulundukları yeri terk edip başka yerlere gidiyor ve bu durum belli bir süre kayıt dışı kalmaları sonucunu doğuruyordu. Böylelikle hem vergilerini ödemiyorlar hem de zirai, ekonomik, ticari veya idari iştigal alanları ile ilgili faaliyetlerini veya görevlerini yerine getiremiyorlardı.

Osmanlı Devleti'nde, veba salgının çıktığı bölgelerde insanların bazı mükellefiyetleri yerine getirmedeki zorluklarını merkezî otoritenin devamlı surette göz önünde bulundurduğu ve bölgelerini terk edip gitmemeleri için birtakım teşvikler ve vergi muafiyetleri getirdiği tespit edilmektedir.

1565 yılında, İstanbul'da daha önce belli aralıklarla tekrarlanan veba salgınlarından biri daha yaşanmış ve bu salgın sırasında kasaplar şehri terk etmişlerdir. Bu durumun şehirde yaratacağı olumsuz durumun farkına varan merkezi yönetim 15 Kasım 1565 tarihinde İstanbul kadısına bir hüküm göndermiş ve İstanbul'da kasaba ihtiyaç duyulması sebebiyle, veba salgını korkusuyla İstanbul'u terk eden kasapların bulunarak hizmetlerine devam etmelerini sağlaması istemiştir.[18]

Selanik şehri Balkan coğrafyasında önemli veba odaklarından birisiydi. Buranın en önemli özelliği ise yeniçeri çukası işleyen Yahudi taifesinin burada bulunmasıydı. Yahudilerin veba salgınları sırasında şehri terk etme ile ilgili devletle yaptığı sınırlı bir anlaşmanın bile bulunduğu anlaşılmaktadır.

1568 yılında baş gösteren veba salgını şehre ulaşınca, Selanik'te çuka işleyen Yahudiler çocuklarını şehrin etrafında salgın görülmeyen köylere göndermişlerdi. Ancak bu iş sadece çocuklarla sınırlı kalmamış, çuka işlemekle görevli bir kısım Yahudi de şehri terk etmişti. Bunu yaparken her cemaatin işe yarar 260 neferini zikrolunan çukanın 1.500 pestavını hicri 976 yılı Muharrem ayının evahirine yani

[15] Yakup Akkuş, "XIV. ve XV. Asırlarda Osmanlı ve Avrupa Ekonomileri: Bir Mukayese Denemesi", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 40 (2009), İstanbul, s. 38.
[16] Nikiforuk, s. 81.
[17] Braudel, s. 222.
[18] *BOA., MD 5*, 210/524.

1568 Temmuz sonlarına doğru, geri kalanını ise iki aya kadar hazır edip çuka anbarına teslim teslim etmeyi birbirlerine kefil olarak uhdelerine almışlardır. Bu durumu kadının huzurunda takrir etmişler, kadı da tescil etmiştir. Selanik kadısı bu teklifi makul bulup durumu bir mektup ile merkeze bildirmiş ve bu teklif kabul edilmez ise çuka işlenmesi hususunun tamamen tehlikeye gireceğini belirtmiştir. Bu konuda kendisine, çuka eminine, yazıcısına ve yayabaşısına gönderilen 27 Haziran 1568 tarihli bir hüküm ile çuka hususunun önemine vurgu yapılarak ihtiyaç duyulan çukayı zamanında yetiştirmeleri hususunda sert bir emir verilmiştir[19]. Bu yazışmanın üzerinden bir aydan fazla bir zaman geçtikten sonra, 31 Temmuz 1568 tarihinde Selanik kadısına bir başka hüküm gönderilmiş ve mîrî çuka işleyen Yahudilerin sadece ailelerini göndermeleri gerekirken, birçoğunun dükkânlarını ve çuka tezgâhlarını bırakarak şehri terk ettiklerinin işitildiği belirtilmiş ve Dergâh-ı Mualla yayabaşılarından Ramazan sübaşı marifetiyle, çuka işleyen Yahudiler dağılmışlarsa acil olarak yerlerine getirtilerek, işlenmesi gereken çukayı zamanında yetiştirmesi için ne lazım geliyorsa yapması istenmiştir[20].

1572 yılında Selanik'te zuhur eden veba salgını burada yeniçeri çukası işlemekle mükellef olan Yahudileri her zaman olduğu gibi yine tedirgin etmiştir. Bizzat kendileri merkeze mektup göndererek, *mahrûse-i Selânik'de yaradan Allahu Te'ala tâ'ûn vâki oldukda* tâ'ûn hastalığı bulaşmayan bazılarının aileleri ile birlikte kaleden çıkıp gitmek istediklerinde bunlara mani olunduğunu bildirmişlerdir. Bunun üzerine Selânik kadısına yazılan 12 Temmuz 1572 tarihli bir hükümle, şayet orada Yahudiler tarafından işlenen yeniçeri çukalarının zamanında yetişeceğine eskiden olduğu ve karara bağlandığı gibi cemaat başları kefil olur ise veba hastalığı bulaşmayanların bir müddet dışarı çıkmalarına izin vermesi istenmiştir.[21]

1579 yılında da Selânik'te mîrî çuka işleyen Yahudiler ***şehirde*** *tâ'un vardır* diyerek bir anlamda geçici bir göç yaparak yine şehirden dışarı çıkıp köylerde dolaşmışlar ve bundan dolayı çuka kıtlığı çekilmeye başlanmıştır. Selânik'teki çuka emîni merkeze adam göndererek, bunların ellerinde daha önceden kendilerine verilen bir emr-i şerîf bulunduğu için müdahale edemediğini ve çuka işleyen Yahudilerin şehirden çıkmalarına izin verilmemesini talep etmiştir. Bunun üzerine Selânik kadısına gönderilen 24 Mayıs 1579 tarihli bir hükümle, şehrin dışında *destgâhîleri* olup oralarda çuka işleyenlere izin verilmesi ancak dışarda çuka işlemeyenlere müsaade edilmemesi istenmiştir.[22]

Vebalı yeri sadece devlete karşı mükellefiyeti olanlar terk etmiyor bazen bu tedbire bizzat resmî görevliler de başvuruyordu. Bu durum, terk edilen yerde bir otorite boşluğu veya o resmî görevlilerin yaptığı işlerin yapılamaması sonucunu doğuruyordu. Mesela, 1792 yılında Anapoli'de **çıkan veba salgını sebebiyle,** Anapoli Kalesi müstahfızları, Kale Müftüsü, müderris, Hünkâr Camii imamı ve diğer bir kısım görevliler kaleyi terk etmişler ve dolayısıyla yaptıkları hizmetlerin aksamasına sebep olmuşlardır. Devlet bu görevlileri, vergi mükelleflerine yaptığı gibi görevlerine davet etmekten başka bir çare de bulamamıştı[23]. Şayet salgın sırasında yöneticilerin büyük bir kısmı hayatını kaybederse bu durumda salgın sonunda şehirlerde yeni bir yönetici kadro oluşuyordu. Mesela, 1557'de veba Venedik'i terk ettiğinde yöneticilerin büyük bir kısmı ölmüştü ve arkasında yepyeni bir yönetici zümre bırakmıştı.[24]

Osmanlı Devleti'nde elçilik göreviyle veya seyahat maksadıyla bulunan ecnebilerin İstanbul'da veba salgını yaşanan dönemlerde şehirden çıkmalarına izin verilmemiştir. İstanbul'da bulunan seyyahlardan Antonie Galland, 10 Eylül 1673 Pazar günkü hatıratında bununla ilgili bir olayı şöyle anlatmaktadır: *Bir gün önce bostancıbaşı, Karadeniz kanalına gelmiş ve veba nedeniyle İstanbul'dan, Beyoğlu'ndan ve Galata'dan oraya sığınmış olanların dönmelerini emretmişti*.[25] Bundan dolayı Pera'daki yabancı elçiler ve elçilik mensupları şehirde salgın hastalık olduğu zaman Pera'nın bağlarındaki evlerinde kalıyorlardı. 1556'da Fransız gözlemci Jerome Maurand, Pera'nın girişine yerleştiklerini ve haşmetli efendisinin maiyetiyle birlikte salgın hastalıktan dolayı bağa çekildi**ğini söylemektedir. Sultan Ahmet** de 1612'de salgın hastalık saraya kadar yayılıp kız kardeşlerinden birisi vebadan ölünce Nasuh Paşa'nın tavsiyesine

[19] *BOA, MD 7*, hüküm: 1626.
[20] *BOA, MD 7*, 657 /1828.
[21] *BOA, MD 19*, 201/417.
[22] *BOA, MD 36*, 281/738.
[23] *BOA, C. AS.*, *No: 37292*.
[24] Braudel, s. 222.
[25] Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul, 2003, s. 372.

uyarak Davut Paşa Sarayı denilen sayfiye evlerinden birine çekilmişti.[26]

Avrupa'da felaket haberi alınır alınmaz zenginler komşu kentlere ve çoğu zaman da kır evlerine kaçmaktadırlar. Thomas Platter 1587'de Marsilya'ya vardığında, *etrafı bu kadar çiftlik ve tatil eviyle çevrili bir kent daha görmemiştim* diye yazmıştır. Bunun nedeni zengin kent halkının hastalık haberi alır almaz kır evlerine kaçmasıdır[27]. Bu durum doğal olarak yeni kır iskân sahalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Alacahisar Sancağı'na bağlı Bolvan Nahiyesi sınırları içerisinde olan Bobosna ve Kelice köyleri, İstanbul-Budin yolunun Niş Kasabası ile Perakin arasında bir mevkiide bulunmaktadırlar. Bobosna ve Kelice köyü ahalisi II. Mehmed döneminden itibaren iki adet ulak beygiri besleyip bu hizmetlerine karşılık avârız-ı divâniyye, tekâlif-i örfiyyeden ve yeniçeri-oğlanından muaf tutulmuşlardır. Ancak 1559 yılında çok ciddi manada bir veba salgını yaşanması sebebiyle Bobosna köyü ahalisinin büyük bir kısmı vebadan ölmüş, 19 haneli Kelice köyü ahalisinin 16 hanesi köylerini terk ederek bilinmeyen bir yere göç etmiş ve bu köyde ancak üç hane kalmıştır. Bu sebeple Bobosna ve Kelice köylerinden yerlerini terk etmeyen veya veba salgınına yakalanmayan çok az sayıdaki insan Alacahisar beyi ve Bana kadısına müracaat ederek sayılarının azaldığını ve iki adet ulak beygiri besleme konusunda sıkıntı çektiklerini ifade etmişlerdir. Bu durumun Alacahisar beyi ve Bana kadısı tarafından merkeze arz edilmesi sonucunda, 31 Temmuz 1559 tarihinde kendilerine gönderilen bir hükümle, Kelice ahalisini her nereye kaçmışlar ise buldurup eskiden olageldiği üzere iki adet ulak beygiri beslemelerini sağlamaları emredilmiştir.[28]

Benzer bir durum da Halep Vilayeti'ne bağlı Uzeyr Sancağı sınırları içerisindeki Karakö Kapu Derbendi mıntıkasında görülmüştür. Karakö Kapu Derbendi mıntıkasında 1573-1574 yıllarında büyük çapta ölümlere sebep olan bir veba salgını yaşanmıştır. Uzeyr kadısı merkeze mektûb gördererek, *Karakö Kapu* derbentçilerinin *meclis-i şer'*e gelerek adı geçen derbendin yol üzerinde olduğunu, hac mevsimlerinde devamlı olarak çok sıkıntı çektiklerini, buna rağmen devlete sadakatle hizmet ettiklerini beyan ettiklerini, bunların toplam 236 nefer iken üç yıldan fazladır *tâ'ûn olup* zikr olunan derbend tahrîr olunduğunda 60 hâne kaldıklarının anlaşıldığını ve derbentçilerin de isteği üzerine eksik olan 176 hânenin yeniden yazılmasını talep etmiştir. Bu isteğe binaen kendisine gönderilen 6 Nisan 1574 tarihli bir hükümle, *hâric ez-defter* olanlardan 176 hâne yazmasının uygun olduğu bildirilmiştir.[29]

1570 yılında Samakov (Samako) ve çevresinde yaşanan veba salgını buradan ihraç edilmesi gereken kürekçiler ile ilgili bir sıkıntı yaşanmasına sebep olmuştur. Samako kadısı merkeze bir mektup göndererek, *kazâ-i mezbûrda şiddet* **üzre** *tâ'ûn müstevlî olmağla re'âyâ perâkende olup kürekçi ihrâc* olunmasının kolay olmayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine kendisine gönderilen 25 Aralık 1570 tarihli hükümle, ihrâcı fermân olunan kürekçilerden nefer başına biner akçe bedel akçesi toplayarak acil olarak Nevrûz'dan önce Südde-i Sa'âdet'e göndermesi istenmiştir.[30]

1764 yılı başlarında Karaman Vilayeti dahilinde bulunan Bozulus Türkmân cemaatine mensup unsurlar veba illeti sebebiyle Anadolu, Aydın, Karaman, Sivas, Ankara, Hüdavendigâr, Saruhan ve Sultanönü taraflarına dağılmışlardır. Bu unsurlar aynı zamanda derbentçi olduklarından bu durum Türkmân mukataasında bir düşüşe ve aynı zamanda bu hizmetin aksamasına da sebep olmuştur. Bu konu 20 Şubat 1764 tarihli bir arza binaen merkezde görüşülmüş ve Turgutlu Kazasına bağlı Atlandı köyü reayasının daha önce de derbentçi oldukları dikkate alınarak Karaman Türkmânı mukataatına derbentçi olarak aktarılmalarına karar verilmiştir.[31]

Göçler Sebebiyle Vergilerin Ödenmemesi

1699 yılı baharında Edremid kazası ve çevresinde veba hastalığı baş gösterince halkının bir kısmı başka kazalara göç etmiş bir kısmı ise askeri zümreye ilhak olmuştur. 350,25 avarız hanesi kabul edilen kazanın vergi geliri tekaüd akçesi olarak belirlendiğinden hem vergi geliri azalmış hem de burada

[26] Aybet, s. 372-373.
[27] Braudel, s. 222.
[28] *BOA, MD 3*, 71/172.
[29] *BOA, MD 24*, 96/262.
[30] *BOA, MD 14*, 842/1224.
[31] *BOA, C. ZB.,* Dosya No: 33, Gömlek No: 1614.

kalan az sayıda vatandaş bu meblağı tam olarak ödeyememiştir. Bu olumsuzluğu önlemek maksadıyla kazaların yeniden tahriri yapılarak vergi gelirindeki kaçaklar önlenmeye çalışılmıştır. Nitekim avarız tahririni yapmak üzere Ömer halife tayin edilmiş ve Mayıs başlarında İvrindi ve Ayazmend kazaları ve bağlı köylerinde yeni tahrir işlemi başlatılarak Edremid'den buraya gelenlerin tespitine yönelik işleme başlanmıştır.[32]

Tuna'nın kuzey tarafında bulunan Rusçuk, Silistre, Hırsova, Karasu, Tolcu ve Maçin kazalarında 1706 yılında yaşanan şiddetli bir veba salgını sebebiyle ahalisinden 5.000 kadarı Eflak taraflarına gitmişlerdir. Bu durum ilgili yerlerin cizye gelirlerinde ciddi bir düşüşe sebebiyet verdiği için bölgelerini terk edenlerin defterlerinin tanzim edilerek Eflak'ta tahsil edilmesi için bir emr-i şerif yazılması kararlaştırılmıştır[33]. 1795 yılında da Rusçuk ve Yergöği taraflarında ahalinin bölgeyi terk etmesini gerektirecek şiddetli bir veba salgını yaşanmıştır[34].

1725 yılında Yenişehir ve Tırnova havalisinde yaşanan veba salgını sonucu, halkın yaşadıkları yerleri terk etmesi ve bir kısmının ise ölmesi sebebiyle, cizyeyi iltizama alan cizyedâr Hacı Sadullah 11 Mayıs 1725 tarihinde yazdığı bir arz ile bölge kadılarına emir yazılarak bir sonraki yıla mahsuben toplanacak cizyeye müdahale etmemelerinin sağlanmasını talep etmiştir[35].

1734 yılında Bolu Sancağı Viranşehir kazasına bağlı Yemişler köyünün avarızı 1 hane olarak kayd edilmiş ancak yaşanan veba salgını ve kıtlık sebebiyle ahalisinin bir kısmı ölmüş kalanları ise köyü terk ederek başka yerlere göç etmişlerdir. Viranşehir kazası kadısının 24 Eylül 1734 tarihli arzına binaen bu köyün vermesi gereken 1 avarız hanesi verginin çevresindeki Şehabeddin, Ulak ve Bolu kazalarına taksim edilmesi kararlaştırılmıştır.[36]

Karman bölgesinde 1764 yılında yaşanan veba salgının Adana ve çevresini de etkilediği anlaşılmaktadır. Hatta bu salgın 1764 yılından birkaç yıl önce başlamış ve etkisini 1764 yılında da devam ettirmiştir. 15 Nisan 1764 tarihinde Adana kadısı ve mütesellimine yazılan bir hükümden birkaç yıl önce veba salgını sebebiyle bölgeyi terk edenlerin yeniden yerlerine döndüğü hatırlatılarak, Çukadar Osman marifetiyle cizyelerin eksiksiz toplamasına yardımcı olmaları istenmiştir.[37]

1783 yılında İstanbul'da yaşanan veba salgını sebebiyle ölenler ve şehri terk edenler olmuştur. Bu durum cizye hususunda bir sıkıntı yaşanmasına sebep olmuş ve yeniden cizye evraklarının tanzimi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.[38]

1742 yılında Konya ve Larende çevresinde yaşanan bir veba salgını ve bu salgın sebebiyle bir kısım köy ahalisinin veba ve kıtlıktan dolayı yerlerini terk ettikleri anlaşılmaktadır. Larende kazasına bağlı Sadrun köyü ahalisi de dağılmış ve 1 avarız hanesi olarak kabul edilmiş vergilerinin tahsili gerçekleşmemiştir. Bu 1 hane Larende kazasının asıl hanelerine ilave olunmuştur. Dolayısıyla kaçan halkın vergisi bir anlamda kalanların üzerine yüklenmiştir.[39]

Salgın Hastalık Kaynaklı Göçler Sebebiyle Issız Kalan Yerlerde Eşkıya Türemesi

1565 yılında Karaman Vilayeti'nde yaşanan veba salgını sırasında eşkıyalık hareketlerine karışan bazı kişilerin takibi ve vilayetin teftişi için Lârende Kadısı ve Beyşehri Sancakbeyi görevlendirilmiştir. Larende Kadısı bu konu ile ilgili merkeze gönderdiği mektupta, Bolvadin, İshaklu, Akşehir, Ilgun ve Turgud kazâlarının teftiş olunup, cürm-i galîz işledikleri sâbit olan 3-4 kişinin hakkından gelindiği, kürek cezasını hak eden yedi sekiz nefer ehl-i fesâdın da gönderilmek üzere olduğunu, ancak vilâyet-i Karaman'ın bir tarafın tâ'ûn tutup niçe evler kapatup sahipleri tâ'ûndan helâk olup ve kaçup gitmeğe kadir olanlar sıhhat işidildüği yerlere perâkende olmağla diyerek, teftîş işinin gayet zorlaşması sebebiyle tehir edilmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Beyşehir beyi olup Karaman vilâyetini teftiş eden Bayezid Bey ile Lârende kadısına gönderilen 17 Ekim 1565 tarihli hükümle, durum arz

[32] *BOA, AE.SMST.II.*, Dosya No: 4, Gömlek No: 350, Tarih: 8 ZA 1110 (8 Mayıs 1699)
[33] *BOA, C. ML.*, Dosya No: 44, Gömlek No: 2005, Tarih 15 M 1118 (29 Nisan 1706).
[34] *BOA, C. ML.*, Dosya No: 66, Gömlek No: 3047, Tarih: 19 R 1210 (2 Kasım 1795).
[35] *BOA, İE. SH., Dosya No: 2, Gömlek No: 182*, Tarih: 27 Ş 1131 (11 Mayıs 1725).
[36] *BOA, AE.SMHD.I.*, Dosya No: 76, Gömlek No: 5019, Tarih: 25 R 1147 (24 Eylül 1734)
[37] *BOA, C..ML.*, Dosya No: 172, Gömlek No: 7294, Tarih 13 L 1177 (1 Nisan 1764)
[38] *BOA, C..ML.*, Dosya No: 306, Gömlek No: 12456, Tarih: 27 ZA-4 Z 1197 (24-31 Ekim 1783)
[39] *BOA, C..ML.*, Dosya No: 535, Gömlek No: 21977, Tarih: M 1155 (Mart-Nisan 1742)

edildiği gibi ise teftişin ertelenerek Beyşehir beyi Bayezid'in sancağına dönmesi istenmiştir[40].

1573 yılında Edirne ile Hasköy arasındaki bölgede yaşanan veba salgını bu bölgedeki köylülerin bir kısmının ölmesine bir kısmının ise bölgelerini terk edip gitmesine sebep olmuştur. Bu bölgelerin boş kalması ile eşkıya türediğinin farkına varan merkezî yönetim, Edirne kadısına gönderdiği 25 Mayıs 1573 tarihli bir hüküm ile bölgeyi terk eden köylüleri her nereye gitmiş iseler geri getirtip tekrar köylerine yerleştirmesi ve bu sebeple yolları *ehl-i fesâd*dan koruması emredilmiştir[41].

1577 yılında Ardahan kullarından olup 20-30 yıldan beri Erzurum'da *Suk-ı Çermik* adlı köyde oturan *Bende* adlı kişinin kendisinden ve yetişen oğullarının eşkıyalığından köy halkı şikâyet ederek durumu Erzurum beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya kadar götürmüşlerdir. Bu kişinin Sübhanverdi adlı kardeşinin cüzzam hastası olduğunu ileri sürerek köylerinden çıkarılmasını talep etmişler şayet çıkarılmazlar ise *celay-ı vatan* edeceklerini ileri sürmüşlerdir. Haklarında eşkıyalıkları konusunda dört sicil kaydı bulunan bu kişilerin köyden çıkarılması ferman olunmuş ancak tekrar geri dönerek *fesad ve şenaatine* devam etmişlerdir. Bunun üzerine 13 ve 14 Şubat 1577 tarihinde Erzurum beylerbeyine ve kadısına yazılan bir hükümlerle, Bende'nin **köy halikına zulüm ve baskısı ve kardeşi** Sübanverdi'nin de cüzzam hastalığına yakalandığı söz konusu ise köyden uzaklaştırılmasını kendisinin de dirliğinin olduğu Ardahan Kalesi'nde oturmasını sağlamaları emredilmiştir[42].

Göçler Sebebiyle İskan **Yerlerinin Harap/Viran Olması veya Şenlenmesi**

Salgın hastalık yaşanılan yerlerden göç eden insanlar arkalarında ıssız ve viran olmuş yerleşim yerleri bıraktıkları gibi yerleştikleri yeni yerleri de şenlendirmiş ve büyütmüşlerdir.

Anapoli yakınlarındaki Arhoz Kalesini ziyaret eden Evliya Çelebi, iç kalede yaklaşık 150 evin olduğunu ancak bunların çoğunun boş, sahiplerinin tâûndan kaçtıkları için evlerin harap olmaya yüz tuttuğunu ifade etmektedir[43]. Evliya Çelebi benzer tespitleri Zeban Kasabası ve Delvine Kalesi için de yapmakta buradaki insanların tâûndan korktukları için bulundukları yeri terk ettiklerini söylemektedir[44].

Evliya Çelebi 1668 yılında Tırhala Sancağı'na bağlı Fener-âbâdân Nahiyesi'ne uğradığında halkın tâ'ûn yüzünden evlerini terk edip eşyalarını dahi bırakarak kaçtıklarını söyler[45].

1652 yılı sonlarında Melek Ahmed Paşa'nın yanında Özi'den Rumeli'ye geçen Evliya Çelebi Sofya'da bulunduğu sırada çok şiddetli bir tâ'ûn salgınından bahsetmektedir. Hastalığın bir ay içinde şehirde yayılması ile birlikte günde 500 civarında insanın öldüğünü ve bu sebeple binlerce insanın Sofya'dan kaçıp başka yerlere göç ettiğini belirtir. Bu salgın sırasında üst düzey devlet görevlilerinden birçok kişinin öldüğünü hatta Melek Ahmed Paşa'nın bile hastalığa yakalandığını kaydeder[46].

1772 yılında Bağdat'ta çıkan ve altı ay boyunca etkisini hissettiren kolera salgını sebebiyle nüfusun büyük bir kısmı göç ederek başka yerlere gitmişlerdir. Böylelikle evlerin ve ticaret yerlerinin **çoğu** viraneye dönmüştür. Bağdat'taki salgının sona ermesi ile halkın korkusu azalmış ve göç edenler eski yerlerine dönmüşse de şehrin yeniden yapılanması uzun bir süreyi gerektirmiştir[47].

18. yüzyılın ortalarında, Kongrat Hanedanlığı idaresinde Hive Hanlığı'nın kurucusu İltüzer Han'ın atası Muhammed Emin'in inaklık döneminde Kongrat-Mangıt kabileleri arasındaki çekişmeye Türkmenler de dâhil olmuşlar ve bir ara başkent Hive'yi kontrollerine bile almışlardır. Türkmenlerin Hive'de yaptıkları yağma ve talan anlatılırken Hive'de yaşanılan salgın hastalıklara da dikkat çekilmiş ve bu sebeple Hive şehrinden büyük bir göç yaşanmıştır. Bu konu ile ilgili olarak devrin kaynaklarında şu canlı ifadelere yer verilmiştir:

---

40 *BOA., MD 5*, 156/369.
41 *BOA, MD 22*, 38/82.
42 *BOA, MD 29*, hüküm: 402, 415.
43 Evliya Çelebi B. Derviş Mehemmed Zılli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, 8. Kitap, YKY, İstanbul Kasım 2003, s. 139.
44 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 8*, s. 309, 343.
45 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 8*, s. 97.
46 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 3*, s. 230-231.
47 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Sadeleştiren: Dündar Günday, C. I, İstanbul, 1994, s. 293.

...isyancılar Hezâresb, Hangâh ve Aral dışında Harezm illerindeki (cami' memalik) tüm mülkleri aldılar ve halk (fukara ve reaya) kendi yaşam ve mallarının efendisi olamadı. Yomutlar'ın zorba ve baskıcılığı sınır tanımıyordu, bu nedenle bir kaleden diğerine gitmek imkânsızlaştı. Sonuçta, açlık ve kıtlık tüm Harezm diyarında yayıldı ve bulaşıcı ve salgın hastalıklar ortaya çıktı. Pek çok soylu ve önemli kişi (maarif ve meşâhir), hatta sıradan halk (fukara ve reaya) ülkeden ayrılmaya başladı. Mahalle mahalle ve kabile kabile "dayanılmazdan kaçmak peygamberlerin de uygulamasıdır" sözüne göre dünyanın tüm ülkelerine dağıldılar; özellikle Buhara'ya gittiler. Böylece kendilerini açlık felaketinden korudular. Kaçamayan insanlar da çocuklarını Kazak ve (Kara)Kalpaklar'a satarak yaşamlarını idame ettirmeye çalıştılar. Yomutlar da çocukları çalıp sattılar. Şehirlerin (kale ve bilâd) çoğu ıssızlaştı. Kentler ve mezralar çalılık ve ormanlara dönüştü, göllerde sazlıklar büyüdü. Başkent Hive'de yüksek binalar yıkıldı, yerlerine ağaçlar yükseldi. İnsanların yerini vahşi hayvanlar aldı. Bu yüzden bir zamanların yükselen şehri Hive'de yalnızca kırk aile kaldı ve duyduğuma göre de aslında bu ailelerin sayısı on beşten fazla değildi. Cuma namazında yalnız üç ya da dört erkek hazır bulunuyordu...[48]

Bu örnek, siyasi gelişmeler sonucunda ortaya çıkan sağlıksız ortamın ve buna bağlı gelişen salgın hastalık kaynaklı yaşanan göçlerin önemli bir yerleşim yerini nasıl viraneye çevirdiğini göstermektedir.

Sonuç

Orta ve yeniçağlarda salgın hastalıklardan korunma konusunda alınan tedbirlerden en önemli ve en çok başvurulan yöntem hastalıklı yeri terk etmekti. Hristiyan ve İslam dünyasında bu terk etme işi, anlayış ve inanış olarak farklılık arz etse de, mahiyet olarak *göç* anlamına geliyordu.

Hastalığa yakalanmış insanların hastalıklı yeri terk etmesi, aslında mikrobun hızla yayılması anlamına geliyordu. Terk edilen yerlerde bırakılan menkul ve gayrimenkuller soyguncu ve talancıların iştahını kabartıyor, ıssız yerler eşkıya yatağı haline gelebiliyordu. Buralarda kalan az sayıda insan ise açlık ve yokluğun yanı sıra can güvenliği korkusu da yaşıyorlardı. Salgın hastalık çıkan bölgelerdeki halkın bulundukları yerleri terk ederek başka yerlere göç etmeleri iki yönlü bir olumsuzluk yaratmıştır. Bunlardan birincisi terk ettikleri bölgelerde yerine getirmekle mükellef oldukları hizmetin aksaması, diğeri ise vermeleri gereken vergilerin azalmasıdır.

Salgın hastalık kaynaklı olsun olmasın yaşanılan her göç olayı bir yerin harap başka bir yerin ise abat olması demekti. Bir yer nüfus bakımından azalıp bir müddet sonra tamamen ortadan kalkarken başka bir yer yeni kuruluyor veya çok küçük olan bir yerleşme yeri büyük bir iskân merkezi haline gelebiliyordu. Yaşanılan iç ve dış göçlere yeterince hazır olmayan yerleşme yerlerinde elbette ki birtakım ekonomik ve sosyal problemlerin yaşanması kaçınılmazdı. Kırsal alandan salgın hastalıklar nedeniyle yaşanan göçler zirai ürünlerin kıtlığının çekilmesine sebep olmuştur. Salgın hastalıklar sonucunda azalan iş gücüne bağlı olarak üretim azalmakta ve arz-talep dengesi talep yönünde yükselmektedir. Bu durum fiyatların yükselmesi ve ihtiyaç duyulan temel ihtiyaç maddelerinin kıtlığı anlamına da gelmektedir. Buna bağlı olarak karaborsacılık da toplumda kendini iyice hissettirecek bir alan bulmuştur.

Kaynakça

1- Arşiv Kaynakları (Başbakanlık Osmanlı Arşivi/BOA)

Ali Emiri Tasnifi

AE.SMHD.I., Dosya No: 76, Gömlek No: 5019.

AE.SMST.II., Dosya No: 4, Gömlek No: 350.

Cevdet Tasnifi

C. ML., Dosya No: 44, Gömlek No: 2005.

C. ML., Dosya No: 66, Gömlek No: 3047.

[48] M. Bilal Çelik, "Cengizli Hâkimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği", Akademik İncelemeler, 2/1 (2007), s. 180-181.

C. ZB., Dosya No: 33, Gömlek No: 1614.

C. ML., Dosya No: 172, Gömlek No: 7294.

C. ML., Dosya No: 306, Gömlek No: 12456.

C. ML., Dosya No: 535, Gömlek No: 21977.

C. AS., No: 37292.

*İbnü'l-**Emin Tasnifi***

İE. SH., Dosya No: 2, Gömlek No: 182, Tarih: 27 Ş 1131 (11 Mayıs 1725).

Mühimme Defterleri (MD)

No: 3, 5, 7, 14, 19, 22, 24, 29, 36.

2- Klasik Kaynaklar

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, Sadeleştiren: Dündar Günday, C. I, İstanbul, 1994.

EVLİYA ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZILLİ, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi-Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 3. Kitap, YKY, İstanbul Kasım 1999.

EVLİYA ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZILLİ, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi-Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, 8. Kitap, YKY, İstanbul Kasım 2003.

EVLİYA ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZILLİ, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, 4. Kitap, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, YKY, İstanbul, Mart 2001.

GREGORY ABÛ'L- FARAC (BAR HEBRAEUS), *Abû'l-Farac Tarihi*, (Suryancadan İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren: Ömer Riza Doğrul), c. II, İkinci Baskı, TTK yay., Ankara, 1987.

İBNİ HALDUN, *Mukaddime II*, Çeviren: Zakir Kadirî Ugan, İstanbul, 1954

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Türkçeye Çeviren: Hrant D. Andreasyan, Ankara, 1987.

s. 69-70

3- Araştırma/İnceleme Eserler

AKKUŞ, Yakup; "XIV. ve XV. Asırlarda Osmanlı ve Avrupa Ekonomileri: Bir Mukayese Denemesi", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 40 (2009), İstanbul, s. 33-69.

BRAUDEL, Fernand; *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c. I, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1989.

ÇAYLAK Çağrı -Coşkun Sarı; "Çok-Kanallı Yüzey Dalgası Analizi Kullanılarak Yüzeye-Yakın Yapıların Araştırılması", *Yerbilimleri*, *Hacettepe Üniversitesi Yerbilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergis/Journal of the Earth Sciences Application and Research Centre of Hacettepe University*, 29 (2), s. 65-75.

ÇELİK, M. Bilal; "Cengizli Hâkimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği", Akademik İncelemeler, 2/1 (2007), s. 175-187.

GÖKHAN, İlyas; *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Krizler, Kıtlıklar ve Vebalar*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1998.

KILIÇ, Orhan; *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 6 Tarih Şubesi Yayınları No: 5, Elazığ, 2004.

KURT, İsmail; *Hadislerde Veba ve Korunma Yolları Bezlü'l-Mâ'ûn Adlı Eser Çerçevesinde*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2009.

NİKİFORUK, Andrew; *Mahşerin Dördüncü Atlısı Sakgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çeviren: Selahattin Erkanlı, 2. Baskı, İletişim yay., İstanbul 2001.

OSMAN ŞEVKİ, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*, Sadeleştiren: İlter Uzel, Kültür Bakanlığı yay., Birinci Baskı, Ankara, 1991.

ÖZCAN, Koray; "Anadolu Türk-Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu Türk-Kent Model(ler)i", *Bilig*, 38 (Yaz / 2006), s. 161-184.

PANZAC, Daniel; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çeviren: Serap Yılmaz, İstanbul 1997.

SUBAŞI, Ömer; "XI. Yüzyılda Anadolu'da Meydana Gelen Doğal Afetler", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (TAED)*, 54 (2015), Erzurum, s. 505-535.

ÜÇEL-AYBET, Gülgün; *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul, 2003.

YARAN, Rahim; "Şehitlikle İlgili Fıkhî Hükümler", *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2012/1), İstanbul, s. 211-220.

Osmanlı Devletinin İskân Politikası ve Rumeli

Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Erciyes Üniversitesi / Kayseri

1243 Kösedağ Savaşı'ndan sonra yaşanan Moğol istilası, Anadolu'daki Türkmenlerin Moğol etkisinin daha az hissedildiği Antalya-Sinop hattının batısına çekilmesine sebep olmuştu. Moğol baskısına uğrayan Türkmenler, yaylak ve kışlaklarını terk ederek hayvanları ve taşıyabildikleri malları ile büyük bir göç hareketine başlamışlardı. Türkmen grupları harekete geçince geçtikleri yerlerde bulunan diğer Türkmen grupları da etkilemişler ve etki-tepki kuralına göre onlardan da bir kısmının göç etmesine sebep olmuşlardır. Batı uç bölgelerinde Türkmen nüfusunun yoğunlaşması, bunların yerleşebilecek yeni yaylak ve kışlak aramalarına ve zaman zaman bölgede etkili olan uç beyleri ile mücadeleye girişmelerine sebep olmuştu. Nitekim XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Anadolu uçlarında bulunan Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Hamidoğulları, Saruhanoğulları, Germiyanoğulları ve Karesioğulları beyliklerinin Ege Denizi'nde topraklarının sona ermesi sebebiyle, gelen bu Türkmen grupları pek de hoş karşılanmammış ve yaylak-kışlak dolayısıyla zaman zaman büyük sıkıntılar yaşanmıştı.

Kuzeybatı Anadolu'da bulunan Çobanoğulları Beyliğinin de topraklarının kuzeyinin Karadeniz olması, bölgede Ceneviz etkisinin büyük ölçüde hissedilmesi, batı topraklarının Bizans sınırının olması uçlarda yoğunlaşan bu Türkmenleri iskan ettirebileceği yerlerin az olmasına sebep olmuştu.

XIV. yüzyılın başlarında Söğüt, Domaniç ve Ermeni Derbendi'nde yerleşen Osman Bey idaresindeki Kayı aşireti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen ve yer-yurt arayan ve batı uç bölgelerine birikmiş olan Türkmen grupları için adeta bir kurtuluş aracı olmuştu. Öyle ki Karacahisar'ın ve İnegöl'ün fethi, Bilecik'in ele geçirilmesi, bu küçük uç beyliğinin fethettiği topraklara yerleştirecek Türkmen unsuru aramasına neden olmuştu. Batı uç bölgesinde yer-yurt arayan Türkmenlerin de fethedilen bu bâkir topraklara davet edilmesi, doğu Marmara'da dinamik bir unsurun ortaya çıkmasını sağladı. Başlangıçta yaylak ve kışlaklara yerleşen Türkmenler içerisinde, çeşitli meslek mensupları olduğu gibi, gazi, alp, alperen, baba ve derviş unvanlı bir çok kimse de bulunmaktaydı.

Türkmen gruplar içerisinde çeşitli aşiretlere mensup boylar da vardı. Sakarya vadisinde yeni yerler fethedildikçe, Türkmenler bu topraklara iskan edilmişlerdi. Yaylak ve kışlaklara yerleşen Türkmenler, özellikle şehir ve kasabalarda yaşayan, yerini yurdunu terk etmeyerek Osmanlı teb'ası olmayı kabul eden gayr-i Müslim ahali ile ticari ilişkilere girişmişlerdi. Bu ticari ilişki yerli ahali ile bu toprakları yurt edinen Türkmenler arasındaki ilişkileri geliştirmiş, Bithynia'daki gayr-i Müslimlerin daha çok Türk idaresini benimsemesine yol açmıştı. Doğu Marmara'da başlayan iktisadi ilişkiler, bundan sonraki süreçte özellikle gayr-i Müslim halkın, kendi devletlerinden daha adaletli bir toprak ve vergi rejimi uygulayan Osmanlıları kabul edip benimsemelerine sebep olmuş, bu da Balkan fetihlerinin en önemli dinamiğini oluşturmuştu.

Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte, kurulan beylikler arasında fütuhat alanına yakın bir yerde bulunan, Anadolu'daki Moğol baskısı sebebiyle Türkmenlerin yoğun şekilde iskânına maruz kalan ve faaliyet sahası olarak Bizans'ın Bithynia'daki topraklarını kendisine hedef seçen Osman Bey, elde etmiş olduğu bölgelerde kendi adını taşıyacak olan Beyliği'ni kurmuş ve kısa sürede bu devletin aleyhine topraklarını genişletmişti.

Balkan Devletleri'nden Sırbistan, Bulgaristan ve Tuna bölgesinde meydana gelen karışıklıklar ve iç çekişmeler, Bizans'ın içindeki saltanat mücadelesi, Osmanlıların rahat hareket etmesine zemin hazırladı. Nitekim bu hususla ilgili olarak çağdaş müelliflerden Nikephoros Gregoras, "*Bizans İmparatorluğu*

doğu bölgesini görmezlikten geldiği için, Bithynia ***bölgesindeki birçok şehir ve bölge, Türklerin eline geçti***." Demektedir[1].

Bu sırada Osmanlıların bölgede bir güç olarak ortaya çıkmasında, dış şartlar bakımından önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bunlar; İran ve Anadolu'da hâkim Moğol İlhanlı Devleti'nin çöküşü, Türkmen Beyliklerinin yükselişi, Latin koloni devletlerinin 1204–1320 döneminde siyâsi-ekonomik baskısı sonucu Bizans'ın çöküşü ve Rumlar arasında Kantakuzenos gibi Türklerle işbirliği yapmak isteyenlerin ortaya çıkması, Bizans'taki saltanat mücadelesi, 1396'ya kadar batı Hristiyan âleminde Haçlı Seferi organizasyonunun yapılamaması, Batı Anadolu'daki Türkmen Beyliklerinin özellikle Aydınoğulları Beyliğinin yükselişi ve Orhan ile temasa geçmesi, Balkanlarda Sırp ve Bulgar devletlerinin parçalanması ve Osmanlıların 1352'den itibaren Venedik ve Latinlere karşı Cenevizlilerle ittifak kurmalarıdır[2].

İskân politikası

Orhan Bey zamanında Rumeli'de başlayan fütuhat hareketi, Osmanlıların kuracakları imparatorluk için en önemli olaydır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu bir Balkan İmparatorluğu olarak doğdu ve gelişti[3]. Türklerin Balkanlara geçişi ile ilgili olarak kaynaklarda verilen bilgiler, günümüz tarihçileri tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Bunun sebebi, birincil kaynakların olmamasıdır. İnalcık'ın da belirttiği gibi, bu konuda yorum yapabilmek için Âşıkpaşazâde'nin çok iyi bir şekilde irdelenmesi ve bunun üzerine, Bizans kaynaklarının da konularak toponomi araştırması yapılması gerekmektedir[4].

Osmanlılar, yeni fethedilen yerlerin güvenliğini sağlamak amacıyla iyi hazırlanmış bir iskân ve toplu sürgün yöntemi kullanmışlardır. Başıboş göçebeler, ya da bir köyün ve kasabanın sorunlu halkı, İmparatorluğun uzak bir bölgesine kaydırılırdı. Fetihlerin devam ettiği ilk yıllarda Osmanlılar, Anadolu'nun her tarafından akın akın kendi topraklarına gelen Müslüman Türk halkın, Balkanlara gönüllü göçünü sürekli teşvik etmiştir. Nüfus fazlasını yerleştirme amacının yanı sıra, askeri ve mali şartlar da, bu iskân politikasını zorunlu kılıyordu. Ordunun büyük bir kısmını azab ve yaya adlarıyla, şehirlerden ve köylerden askere alınan Türklerin oluşturduğu Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, Türk nüfusun askeri açıdan büyük bir önem taşıdığı muhakkaktır[5].

Osmanlı Devleti, Rumeli'de ilk fütûhata başladığı andan itibaren ele geçirdiği şehir ve köylerde sistemli bir iskân politikası takip etmiştir[6]. Osmanlı fetihleri devam ettiği sürece kırsal yörede yaşayan Hristiyan halk, Balkanların daha iç bölgelerine ve dağlık kesimlerine doğru hareket etmişlerdir[7]. Fütuhat sırasında köy ve kasabalarını terk ederek başka bölgelere kaçanların yerlerine, Anadolu'dan büyük ölçüde Türkmen unsuru nakledilmiştir[8]. Bu göç harekâtı daha ziyade Bulgaristan'a doğru olmuştur. Köylü nüfusunu ayrıntılı olarak veren mufassal tahrir defterlerinde, Doğu Balkanlarda, Varna'dan Tuna'ya kadar uzanan bölgede Yörük köylerini, yerli Hristiyan Bulgar köylerinden ayırt etmek kolaydır. Her şeyden evvel aslı Anadolulu olan Türk köylerinde, köy adları, baba-oğul adları, Müslüman-Türk adlarıdır ve bu köyler, yerli Hristiyan-Bulgar köylerine göre genellikle daha küçük ve fakir köylerdir. Bulgar köylerinde birkaç Müslüman haneye rastlanmaktadır. Bunların İslamiyeti yeni kabul eden yerli Bulgarlar olduğu, baba adının çoğunlukla Abdullah yazılması ile anlaşılmaktadır. Genel olarak Müslüman olan Bulgarlar, yine kendi köylerinde yaşamaktadırlar[9]. Türklerin bölgeye göçleri ve

[1] Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300–1481*, İstanbul 1990, s. 15–16, 19.

[2] Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", *Cogito sayı 19*, İstanbul 1999, s. 34.

[3] İlber Ortaylı, "Üçüncü Roma İmparatorluğu", Hürriyet Gazetesi (18 Ekim 1999), Osmanlı ilavesi.

[4] Halil İnalcık, "Âşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalı?", çev. F. Unan, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, ed. O.Özel-M. Öz, Ankara 2000, s. 119–145. İnalcık'ın, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ve fethettiği yerlerle ilgili olarak Eskişehir'den başlattığı ve Marmara sahillerine kadar sürdürdüğü yüzey araştırması takdire şayan bir hadisedir.

[5] Halil İnalcık, "Ottoman Methods Of Conquest", *Studia Islamica II*, Paris 1954, s. 122, 128.

[6] M. Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *TM. X*, İstanbul 1953, s. 299–305; Yusuf Halaçoğlu, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlarda Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleten sayı 207–208*, (1989) s.637.

[7] Paul Hehn, "Man and the State in Serbia, From the Fourteenth to the mid-Nineteenth Century: A Study in Centralist and Anti-Centralist Conflict", *Balkan Studies, vol. 27/1*, Thessaloniki 1986, s.10.

[8] Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261–1453*), çev. Bilge Umar, İstanbul 1999, s. 259, 281.

[9] Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1993, s.20.

yerleşmesi, Balkanların nüfus ve ekonomik şartları sebebiyle hızlı bir şekilde gelişmiştir[10].

Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin gelirlerini artırmak amacıyla ve eski bir idarecilik ananesinin tecrübelerine dayanan basit ve pratik usullerle reayayı, en verimli sahalarda ve rasyonel bir şekilde çalıştırmak maksadıyla yapılan tehcir ve iskânların yanında, yeni fethedilen harap bir memleketi şenlendirmek, askerî sevkiyatı ve erzak tedarikini kolaylaştıracak şekilde, yollar boyunca köyler ve kasabalar kurarak nakliyat ve seyahati teşkilâtlandırmak ve nihayet yabancı bir memlekette diğer düşman unsurlar arasına yerleştirecek Türk ve Müslüman muhacirler ile, siyasî ve askerî emniyeti sağlamak gibi gayeler ile de, devletin sürgün usulüne sık sık müracaat ettiği görülmektedir. Rumeli'nin iskânı hususunda alınmış olan tedbirlerin içinde en dikkati çekeni, bu bölgeye daha ilk günlerden itibaren külliyetli konar-göçer unsurların aktarılmış olmasıdır[11].

Osmanlılar, Balkanlara nakletmiş oldukları bu gruplarla, yakından ilgilenmişlerdir. Balkanlara adım atan Osmanlıların hızlı bir şekilde ilerlemesini kolaylaştıran sebep, coğrafi olduğu kadar siyasi olaylardı. Tuna vadisi boyunca Osmanlıların ilerlemesi kolay olmuş ve kısa sürede Eflak ve Moldovya'ya kadar fetihler uzanmıştır. Bunun yanında Bizans'ın gücünü kaybetmesi, Bulgar kralları arasındaki saltanat mücadelesi ve Duşan'ın ölümünden sonra Sırbistan'ın Balkanlarda zayıflaması gibi siyasî olaylar, Osmanlı ilerlemesini hızlandırmıştır[12].

Balkan yarımadasındaki hâkimiyetin hızlı gelişmesinin bir diğer sebebi de ihdas ettikleri toprak rejimidir. Zira Osmanlı Devleti, Bizans ve Haçlıların getirdiği feodal toprak rejimini ortadan kaldırarak araziyi mirî esaslar dâhilinde işletmeye koymuştur. Ortodoks halka geniş imtiyazlar tanımıştır[13]. XVI. asra kadar Balkan yarımadasındaki halkın çoğunluğu gayr-i Müslim idi. Ama bu yapıya rağmen ideolojisi İslamdı ve İslam için savaşıyordu. Nitekim Balkanların Boşnak ve Arnavut gibi iki önemli grubu XV. yüzyılın ikinci yarısında İslam dinine geçtiler[14].

Balkanların fethinden sonra bir tarafta doğu Müslüman ve Grek Ortodoks dünyası, diğer tarafta batıda Katolik dünyası olmak üzere aralarında çok güçlü bir rekabet vardı. XIV. yüzyılın ikinci yarısından beri, bilhassa bu bölgeleri kontrolleri altında tutan Katolik güçler, Osmanlı yayılması ve yerli halk ile birleşip bütünleşmesi karşısında şaşkına döndüler. Bu şartlara göre Balkan Hristiyanlarının Osmanlılarla barışı ve yakınlaşması politik bir durumu da ortaya çıkardı. İslamî kurallara göre sadece Müslümanların değil, Batı Hristiyan dünyasının üç ana kolundan birisi olan Ortodoksların da bu birlikte yer alması, Osmanlıların Avrupa'daki yayılmasında etkili olmuştur. Fatih'in kendisini Ortodoksların hamisi ilan etmesi ile bu politika, daha da güç kazandı. Osmanlılar zamanında sadece Ortodokslar değil, Katolikler de önemli bir konuma geldiler. Örneğin Osmanlı hâkimiyetinde olup Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı Üsküp'te Grek Ortodoks kilisesinin yanı sıra, Yahudiler ve Katolikler de bir arada yaşamaktaydılar[15]. Nitekim Bosna'da bulunan Fransisken Papazlarına temel insan haklarını veren ve onların Bulgaristan'daki faaliyetine hoşgörü ile yaklaşan Fatih Sultan Mehmed idi[16].

Osmanlıların Avrupa'ya çok erken geçip yerleşmeleri, devlet bünyesinin kuvvetlenmesinde büyük bir amil oldu. Boş ve zengin topraklar bulup buralarda yerleşmek maksadıyla birçok göçebe unsurlar, fakir köylüler, Rumeli'nin zengin topraklarını elde etmek isteyen sipahiler, Orta Anadolu'dan ve Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe gibi sahil beyliklerden Rumeli'ye geldiler. Böylece Osmanlı Devleti Rumeli'den aldığı güçle sürekli kuvvetini artırdı[17].

---

[10] İ.Şahin-F.M Emecen-Y.Halaçoğlu, "Turkish Settlements in Rumelia (Bulgaria) in the 15th and 16th Centuries: Town and Village Population", *International Journal of Turkish Studies (IJTS) IV*/2 (1988) s.24.

[11] Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İFM. XIII/1-4, İstanbul 1953, s.58; Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Osmanlı*, c. IV, Ankara 1999, s. 581-582.

[12] John V.A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey From the Late Twelfth Centruy to the Ottoman Conquest*, Michigan 1987, s.604; Halil İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia* İslamica *II*, Paris 1954, s.122–123; Halil İnalcık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", *Tarihte Güney-doğu Avrupa: Balkanolojinin* Dünü, Bugünü ve Sorunları, Ankara 1999, s.21.

[13] Kemal Karpat,"Balkanlar", *DİA. V*, İstanbul 1992, s. 29.

[14] İlber Ortaylı, "Üçüncü Roma İmparatorluğu", Hürriyet Gazetesi (18 Ekim 1999), Osmanlı ilavesi, s. 1.

[15] Fikret Adanir, "The Tolerant and the Grim: The Ottoman Legacy in Southeastern Europa", www.cdsee.org/adanir.htm.

[16] Adnan Kadriç, "Osmanlı Devleti'nde Dini Hoşgörürlüğün Bir Örneği: Osmanlı Döneminde Bosna'da Fransiskenlerin İnsan Haklarına Bir Bakış", *Osmanlı'da İnsan Hakları Uluslar arası Sempozyum Bildirileri (Manisa, 25–26 Kasım 1999)*, Manisa 2000, s. 55.

[17] Orhan F. Köprülü, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesindeki İtici Güçler", *Yeni Türkiye sayı 31, 701.*

Osmanlı fetihlerinin Balkanlarda bu kadar hızlı yayılmasının diğer bir sebebi de, bunun gerçekleşmesinde önemli rol oynayan tarikat şeyhleri ve halkla daha yakın temasta bulunan dervişlerin faaliyetleridir. Bu dervişlerin rollerini üç noktada toplamak mümkündür.

1. Fetihteki rolleri; Bu insanlar geçimlerini sağlamak için gönüllü olarak sefere katılıyorlardı. Bunlar Osmanlı Beyliği'ne gelerek bey ile ilişki kurup yanlarındaki, bazen 50–60 bazen de 150–200 kişilik derviş gruplarıyla beraber Bizans topraklarında bir takım fetihlere katılıyorlardı. Bunun en güzel örneklerinden birisi Geyikli Baba'dır.

2. Türkleştirme ve İslamlaştırmada etkin rol oynuyorlardı. Bu dervişler geçimlerini temin ederken yerleştikleri yerlerde zaviyeler kuruyorlardı. Bu zaviyeler, ya kendileri tarafından ya da beyler tarafından yaptıkları fetihlere karşılık olmak üzere, toprakları kendilerine vakfediliyor ve bu şekilde orada yerleşiyorlardı.

3. En önemli fonksiyonları ise, Osmanlı hâkimiyetinin meşrulaştırılmasıdır. Bu insanlar maiyetlerindeki dervişlerin dışında çok büyük kitlelere hitap ediyorlardı. Hatta Osmanlı yüksek bürokrasisi, yüksek askeri erkânı içerisinde de bunların müritleri olan kişiler vardı[18].

Bu şeyh ve dervişler, Balkanlarda kurmuş oldukları zâviye ve tekkeler vasıtasıyla bölgenin gayr-i müslim halkını etkiliyor ve âdeta Osmanlı ordusunun gelip bölgeyi fethetmesinden önce bir anlamda, halkı psikolojik olarak fethe hazır hâle getiriyorlardı[19]. Bu zâviye şeyhleri, dindeki müsamahalı tutumlarından dolayı Hristiyanların kolayca ihtida etmelerini sağladıkları gibi, fetih hareketlerine de katılıyorlardı[20].

Osmanlılar tarafından iskâna tâbi tutulan Türkmenler, Anadolu'dan Rumeli'ye dillerini ve kültürlerini de getirdiler. Bunların çoğu yeni isimler altında, yeni köyler ve yerleşim birimleri kurdular[21]. Bu yönüyle Osmanlı fetihlerinin geçici macera ve çapulcu hareketi değil, kesin bir yerleşme ve yurt tutma gayesini hedeflediği âşikardır. Dolayısıyla Balkanların fethi sırasında buradaki bazı muayyen bölgeler, yoğun bir göç ve iskân hareketine sahne olmuş, kurulan iskân birimleri ile boşalmış topraklar şenlendirilmiş ve işlenmeye başlanmıştır[22]. Buralara iskân edilen Türkmenler, zamanla han, hamam, köprü, medrese, zâviye, imaret, tekke, cami ve mescit gibi Türk-İslam eserleri inşa etmişler ve böylece Balkanları bir Türk yurdu haline getirmişlerdir[23]. Balkanlarda uygulanan iskân politikaları içinde dikkati çeken en ilginç örnek, Bulgaristan'ın Prevadi bölgesine Anadolu'dan nakledilen 1.025 ailenin yerleştirilmesidir[24].

Osmanlıların Balkanlardaki faaliyetleri ile ilgili olarak, meşhur tarihçi Iorga'nın "*şaşılacak kadar hızlı tempolu*" dediği ilerlemesine, o çağların en önemli toplumsal belirleyicisi olan din açısından bakılacak olursa, devletin topraklarında Avrupa'ya nazaran tercih edilecek bir hoşgörünün bulunduğu görülebilir[25]. Nitekim Osmanlılara esir düşen Selanik başpiskoposu Grigorios Palamas, mektuplarında kimi zaman kendi girişimi ile, önde gelen devlet ve din damları ile yapmış olduğu dini tartışmaları anlatır. Bu tartışmalara hoşgörü ve uzlaşma havasının egemen olduğu görülür. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, XIV. yüzyılın ortasından beri Osmanlı Beyliği'nde hüküm süren atmosfer, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında uzlaşmacı ilişkilere bütünüyle elverişlidir ve Palamas tarafından

---

Osmanlı Özel Sayısı I, Ankara 2000, s. 41; Osmanlıların Balkanlarda uyguladıkları ekonomik hayat, kendi kurallarına ve şartlarına göre serbest bir şekilde yürütülmekteydi. Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Yapısı", *Osmanlı'da İnsan Hakları Uluslar arası Sempozyum Bildirileri (Manisa, 25–26 Kasım 1999)*, Manisa 2000, s. 194.

[18] Ahmet Y. Ocak, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler: Tartışma / Panel Bildirileri (Ankara, 19 Mart 1999)*, Ankara 2000, s. 70–71.

[19] Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *VD. II,* Ankara 1942, s.279–280; Mehmet İbrahim, "Eski Yugoslavya Sınırları Dâhilindeki Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", *VD. XXIV* (1994) s.293.

[20] Ahmet Yaşar Ocak-Sureiya Farûki, "Zâviye", *İA. XIII*, s. 474; Y. Halaçoğlu, "Şenlendirme", s. 582.

[21] İ. Şahin-F.M. Emecen-Y. Halaçoğlu, "Turkish Settements", s.25–26.

[22] Feridun M. Emecen, "XVI. Asırda Balkanların Kuzey-Doğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler,* Ankara 1993, s.543, vd.

[23] Yusuf Halaçoğlu, "Kuruluştan Günümüze Bulgaristan'da Türk Nüfusu", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler,* Ankara 1993, s.505 vd.

[24] H. İnalcık, Ottoman Methods of Conguest, s.123; Stephen Turk Christensen, "From Fugo Simulata to the Armed Sultanic Redoubt, Reflections on the South-East European Impact on the Ottoman Battle Tactics (Fourteenth to Sixteenth Centuries)", *Tarihte Güney-doğu Avrupa: Balkanolojinin* Dünü, Bugünü ve Sorunları, Ankara 1999, s. 54.

[25] Orhan Koloğlu, "Tarihte Balkanlar 1, Osmanlı Döneminde Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1994, s. 59.

resmedilen ortamı da doğrulamaktadır[26]. Nitekim Balkanlar'daki şehirleşme sürecinin temel faktörünü, büyük Balkan tarihçisi Konstantin Jirecek; "*Osmanlı İmparatorluk rejiminde, küçük Balkan devletleri arasındaki sınırlar kalkmış, dolaşım ve ticaret kolaylaşmıştır*." şeklinde ifade etmektedir. Osmanlının kendi egemenlik iddiası dışında bu milletler için istediği ortak bir din, dil, kültür iddiası olmamıştır. Eğer Balkanlarda Hristiyan topluluklarda İslamlaşma, kültür bakımından Osmanlılaşma olmuş ise, bu süreç bir zorlama yahut devlet politikası sonucu değildir[27]. Bu hoşgörü, müellifler tarafından istimâlet olarak isimlendirilmektedir.

Osmanlı yayılışında kılıç kadar, belki ondan da ziyade istimâlet politikası denilen bir uzlaştırıcı politika, temel bir faktör olarak hesaba katılmalıdır[28]. Osmanlı kaynaklarında siyasi bir terim olarak kullanılan istimâlet, kendine meylettirme, kendi tarafına kazanma anlamına gelir. Osmanlı Sultanları bir memleketi kendi ülkelerine ilhak etmeden önce başlıca iki yöntemle hareket ederlerdi. Bir taraftan uç dedikleri serhat bölgelerinden uç beylerinin önderliğinde yapılan gaza akınları ile hudut ötesi halkını yıldırırlar, direnme gücünü kırarlar, sonra o devlet veya halkı istimâlet yoluyla kendilerine yaklaştırırlardı. Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Sırbistan ve Yunanistan'da yerli askerî sınıftan Osmanlıya sadık kalmış olan unsurlar, Osmanlı askerî kadrolarına alınır, onların fetih öncesi dönemde tasarruf ettikleri pronia ve baştinaları, Osmanlı idaresince kendilerine tımar olarak verilirdi. Böylece yerli askerî sınıf, Osmanlı hizmetine alınırdı. Bu da istimâlet politikasının, idarece askerî sınıflara teşmili anlamına gelirdi. Böylece fethedilmemiş yerlerin askerî sınıfları, bu gibi garantilerle Osmanlı egemenliği altına girmeye teşvik edilirdi[29]. Bu şekilde Osmanlı askerî kadrolarına girmiş olan yerli elemanlar, birçok sancakta Hristiyan tımar erleri olarak XV. yüzyıl tahrir defterlerinde sık sık rastlanmaktadır[30]. Bundan başka Balkanlardaki Osmanlı egemenliğini kabul etmiş olan topluluklar, madenci, tuzcu, derbendci, çeltikci vb. gibi çeşitli görevleri de yapmaktaydılar. XVII. yüzyılın ilk yarısında Balkan yarımadasında, gayr-i müslim olan bu hizmetli gruplar, bazı yerlerde nüfusun 1/3'üne ulaşmıştı. Örneğin nüfusun Sofya'da % 31, Radomir'de % 45, Köstendil'de % 46, Varna'da % 50, Zihne'de % 55, Kratova'da % 59, Selanik'te % 68'i özel hizmet grupları arasında yer almaktaydılar[31].

Rumeli'nin İskânı

Osmanlı kuvvetleri, ilk defa 1321'de Mudanya'yı aldıktan sonra, Marmara Denizi kıyılarına ulaşarak Rumeli ile karşı karşıya gelmişlerdir[32]. Zaman zaman da Bizans'ı tazyik maksadıyla küçük gruplar halinde Rumeli'ye geçiş yapmaları, Türklerin Rumeli'yi görmelerine ve tanımalarına imkân sağlamıştır[33].

Bizans İmparatoru III. Andronikos'un ölümü ile tahta geçen küçük oğlu V. Ionnes Paleologos ile ona vasi tayin edilen Domestik Kantakuzenos arasındaki saltanat mücadelesinden Osmanlılar istifade etmiştir. Kantakuzenos, Orhan Bey ile dostluk ve ittifak kurarak rakiplerine karşı üstünlük elde etmiş, hatta kızı Theodora'yı bu Türkmen beyi ile evlendirmişti[34].

---

[26] Michel Balievet, "Açık Kültür ve 14. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler", *Osmanlı Beyliği (1300–1389)*, ed. E.A. Zachariadou, İstanbul 1997, s. 2, 4.

[27] İnalcık, "Osmanlı Tarihi Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir", s. 39.

[28] Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğunun Yeniden Kuruluşunda Rumeli'nin Katkısı", *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, c. III, Ankara 1994, s. 839.

[29] H. İnalcık, "Balkan Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", s. 17-18; Yavuz Ercan, "Balkan Türkleri ve Bulgarlar", *Belleten LIV*, sayı 209, (1990), s. 299.

[30] Bu gibi görevlilere Üsküb Kazâsı'nda İshak ve İsa Beyler'in adamları arasında rastlanmaktadır. Mehmet İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde* Üsküb *Kazası (1455–1569)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1995; geniş bilgi bkz. Halil İnalcık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 67.

[31] Adanir, "Tolerant and Grim", s. 2.

[32] Feridun Dirimtekin, "Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeliye Geçiş ve Yerleşişleri", *VII. Türk Tarih Kongresi (25–29 Eylül 1970) II*, Ankara 1973, s. 577–580.

[33] Necdet Öztürk, "Ferecik'in Süleyman Paşa Tarafından Fethine Dair" *Türklük Araştırmaları Dergisi IV*, İstanbul 1989, s.136; aynı mlf. "Osmanlılar'ın Rumeli'ye Geçişi ve Gelibolu'nun Fethi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 52*, İstanbul 1991, s.22.

[34] "Kantakuzen, bundan sonra Umur Bey'in yerini tutacak sadık ve vefakâr bir müttefik arıyordu. Bu müttefik Türk beylerinin en kuvvetlisi olan Osman Bey'in oğlu Orhan Bey olabilirdi. Orhan Gazi, epeyce zamandan beri, kerimesi Theodora'yı kendisine vermek hususundaki vâdini yapması hakkında imparatoru tazyik ediyordu." Enverî, *Düsturnâme*, nşr. M. Halil Yınanç, İstanbul 1928, s.67; Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorlunun Doğuşu*, çev.

Bu dönemde Karesi Beyliği'nin önemli bir kısmının ilhakı, Osmanlı Devleti'ne Edremit Körfezi ve Kapıdağı arasındaki bölgeyi kazandırmış, Osmanlılar Rumeli toprakları ile karşı karşıya gelmişlerdi. Süleyman Paşa, Rumeli'ye geçişin gerek hazırlık safhasında gerekse sefer sırasında Karesi Beyliği ümerâsından Ece Bey, Fazıl Bey, Evrenos Bey ve Hacı İlbeyi gibi beylerin yardım ve desteklerini görmüştür[35].

Kantakuzenos, Orhan Gazi'nin bu yardımlarına karşılık Rumeli'de bir üs olarak Çimpe, Çimbi (Cinbi) / Tsympe Kalesi ve civarını Osmanlılara verdi[36]. Böylece 1352'de Kantakuzenos'un müttefiki olarak Çimpe Kalesine yerleşen Süleyman Paşa, burasını Balkanlarda yayılma için önemli bir köprübaşı olarak teşkilatlandırdı. Anadolu'dan getirttiği kuvvetleri yerleştirdi ve böylece Osmanlı Rumelisi'nin çekirdeği kurulmuş oldu[37]. Gelibolu yarımadasında şehirlerin etrafındaki kırsal bölgelere yerleşen Türk kuvvetlerinin başında bulunan Süleyman Paşa ile ilgili olarak Gregoras, "*Bir Osmanlı kolonisinde bulunuyormuş veya kendi öz yurdunda imiş gibi davranıyordu*" demektedir[38].

Osmanlı kuvvetlerinin Çimpe kalesine yerleşmesinden sonra, 1354 Mart'ında meydana gelen depremde, surları yıkılan Gelibolu kalesi ile etraftaki kasaba ve köyler, Türk kuvvetleri tarafından fethedildi[39]. Kısa sürede Süleyman Paşa, Anadolu'dan getirttiği kuvvetleri, boşalan bu yerlere iskân ederek Gelibolu'da önemli bir askeri üs oluşturdu. Gelibolu'nun fethinden sonra Süleyman Paşa, Rumeli'de sağ, orta ve sol kolda olmak üzere uçlar teşkil ederek fetih hareketlerini organize etmiştir.

Süleyman Paşa'nın fethettiği yerlerde emniyeti temin etmek maksadıyla Anadolu'dan Türkmenler getirterek iskân ettirdiği bilinmektedir. Bununla ilgili olarak kaynaklarda benzerlik arz etmekle birlikte pek çok kayıt bulunmaktadır. Bu kaynaklardan ilki olan Âşıkpaşazâde'de;

"*Gaziler geçdi kâfir mülküne hoş*

Nice kâfir sarayı etdiler boş

Çün Rumiline geçdi Müsülmân...

Atası Orhan Gazi'ye haber gönderdi kim devletinle himmetinle Rum-ili feth olunmağa sebeb olundı. Kâfirler gâyet zebundur. İmdî şöyle ma'lum ola kim, bu tarafdan feth olunan hisarlara vilâyetlere ehl-i islamdan çok âdem gerekdir. Bu feth olan hisarlar içün içine komağa ve hem yarar gaziler gönderin. Orhan Gazi dahi kabul etdi. Vilâyetine göçer Arab evleri gelmiş idi. Anları sürdi Rum-iline geçirdi. Birinci zaman Gelibolı nevâhisine sâkin oldılar...", şeklinde yer alan kayıtlardan Süleyman Paşa'nın iskân faaliyeti hakkında bilgi edinmek mümkündür[40].

Benzer bilgiler diğer kaynaklarda da yer almaktadır. Bunlardan Hadîdi'de;

"*...Bir iki gün içinde daşınub er*

İki binden ziyade geçdi leşger,

... Hem alduk Rumeli'nin üç hisârın

Tektur –tağı, Gelibolı diyârın,

Fatmagül Berktay, İstanbul 1995, s. 59; Elizabeth A. Zachariadou, Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", *Osmanlı Beyliği (1300–1389),* İstanbul 1997, s.249, 252.

[35] Zerrin G. Öden, *Karası Beyliği*, Ankara 1999, s. 60–62, 74; Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı", s.248–251.

[36] M. Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (TD) 1-2, İstanbul (1949-50) s.283-285; Aynı müelf. "Çimbi", *DİA. VIII*, İstanbul 1993, s. 317; D. M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s.258; Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa", *Osmanlı*, c. I, İstanbul 1999, s. 171.

[37] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1986, s. 488; Şerif Baştav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi Son Devir (1261-1461) Osmanlı Türk-Bizans Münasebetleri*, Ankara 1989, s. 57; Feridun M. Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarcaya", Osmanlı Devleti Tarih I, İstanbul 1999, s. 12-14; Lord Kinross, *The Ottoman Centuries:The Rise And Fall of The Turkish Empire*, New York 1977, s. 40-42; Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 1998, s. 84-87.

[38] Elizabeth A. Zachariadou, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", çev. Y. Koç, *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der. O. Özel-M. Öz, Ankara 2000, s. 379.

[39] Fevzi Kurtoğlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Gelibolu", *Türkiyat Mecmuası V,* İstanbul 1936, s.291–292; Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı* c. I, Ankara 1999, s. 64; İbrahim Sezgin, "Osmanlıların Rumeliye Geçişi ve İlk Fetihler", *Osmanlı*, c. I, Ankara 1999, s. 215.

[40] Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i* Âl-*i Osman*, İstanbul 1332, s. 49.

Gaza içün bize leşger gerekdür

Hisârın hıfzı içün er gerektür...'' şeklinde manzum bir kayıt yer almaktadır[41].

Aynı şekilde Neşrî'de de; "*...Süleyman Paşa Rum-ili'ne geçti, evvel atası Orhan Gazi'ye haber gönderdi kim devletli sultanımın himmetiyle Rum-ilini fethetmeye sebep olundu. Küffarın gayrette zebunluğu vardır dedi. Ve bu tarafta feth olan hisarlarda konmağa çok âdem gerek. Lütf edip yarar yoldaş gönderesiz dedi. Orhan Gazi dahî bu sözü işitip ferahnâk oldu. Karesi vilâyetinde göçer arab olurdu. Göçer evlerle gelmişlerdi. Anda olurlardı. Anları Orhan Gazi sürüp, Rum-iline geçirdi. Bir zaman Gelibolu nevâhisinde sâkin oldular... Yevmen fe-yevmen durmadan feth içinde oldular. Ve bu taraftan Karesi vilâyetinin halkı dahi gelir oldular ve gelenler yurt tutup gazaya meşgûl oldular...*" şeklinde yer alan kayıt, Âşıkpaşazâde'nin verdiği bilgilerle hemen hemen aynıdır[42].

Süleyman Paşa'nın 1357'de vefatından hemen sonra da, Rumeli'ye göç devam etmiş, Rumeli'deki uç güçlenmiştir. Orhan Bey'in oğlu Süleyman için Bolayır'da yaptırdığı imarete ait 1360 tarihli vakfiyede, bu bölgede Türkçe adlar taşıyan birçok köy ve çiftliğin kurulduğu görülmektedir. Yunan kaynakları da bu göçü doğrulamaktadır[43].

Sultan I. Murad'ın Edirne'yi fethedilerek devlet merkezi buraya nakletmesi, Meriç Vadisi boyunca hareketle 1363'de Filibe'yi zapt etmesinden sonra uçlarda biriken Türkmenlerin Rumeli'ye geçişleri hızlandırıldı[44]. Balkanlar'daki Türk ilerlemesine karşı Bizans, Papadan yardım istemiş ve 5 Aralık 1366'da Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesi ile bir Haçlı Seferi düzenleme teşebbüsüne girişilmiş, fakat bundan bir netice elde edilememiştir. 26 Eylül 1371'de meydana gelen Çernomen / Çirmen muharebesini kazandılar[45]. Çirmen Zaferi'nden sonra Batı Trakya'nın, müteakiben Makedonya'nın zaptı da mümkün olmuştur.

1372'de Köstendil, 1380'de İştip, 1382'de Manastır ve Pirlepe ve 1385'te de Ohri fethedildi[46]. Bulgaristan taraflarında da 1385'de Sofya, 1386'da Niş'in fethinden sonra artan Türk baskısını önlemek için bu dönemde Sırp Devleti'ni yeniden kuvvetlendiren Lazar, harekete geçerek Ploşnik'de önemli bir Türk kuvvetini mağlup etti[47]. 1389'a gelindiğinde bile, Osmanlı tehdidinin ciddiyetinin farkına varmalarına rağmen Batı Hristiyan âlemi, sorunları ve ticari kaygıları ile fazlasıyla meşgul, kendi aralarında bölünmüş durumdaydılar[48]. Buna rağmen Ploşnik başarısı, Balkan Devletleri'ni ümitlendirmiştir. Bu sebeple Sırp ve Arnavutların çoğunlukta olduğu Balkan Devletlerinden oluşan bir ittifak kurulmuştu[49].

Sultan I. Murad, ordusunun başında İhtiman, Sofya, Köstendil, Kratova yoluyla Priştine'ye hareket edip, öncü kuvvetlerin komutanlığına, Gazi Evrenos Bey ile Paşa Yiğit Bey'i tayin etmişti[50]. Tarihlere I. Kosova (Kosovo-Polje) Savaşı olarak geçen bu harpte, Osmanlı Ordusu büyük bir zafer kazanarak Sırp

---

41 Hadidî, *Tevârih-i* Âl-*i Osman (1299–1523),* haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s.74–75.

42 Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, yay. F.R. Unat-M.A. Köymen, Ankara 1987, s.182–183; İbn-i Kemal, *Tevârih-i* Âl-*i Osman*, *II. Defter*, yay. Şerafettin Turan, Ankara 1983, s.114–118, 125, 128–131.

43 Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı* c. I, Ankara 1999, s. 64.

44 Şerif Baştav, "Osmanlı İmparatorluğunun Yeniden Kuruluşunda Rumeli'nin Katkısı", *XI. Türk Tarih Kong. (5–9 Eylül 1990),* c. III, Ankara 1994, s. 839; Mücteba İlgürel, "XIV. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu", *I. Kosova Zaferinin 600. Yıldönümü Sempozyumu 26 Nisan 1989*, Ank, 1992, s. 18.

45 Anthony Luttrell, "1389 Öncesi Osmanlı Gelişmesine Latin Tepkileri", Osmanlı Beyliği (1300–1389), İstanbul 1999, s. 137.

46 Yavuz Ercan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar, Ankara 1989, s. 5; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi I, s. 171–176.

47 Stephen W. Reinert, "Niş'ten Kosova'ya: I. Murad'ın Son Yıllarına İlişkin Düşünceler", *Osmanlı Beyliği (1300–1389)*, ed. E. A. Zachariadou, İstanbul 1999, s. 185–194, 227–230.

48 Luttrell, "Latin Tepkileri", s. 147.

49 M.M. Aktepe, "Kosova" İA *VI*, s. 870; Uzunçarşılı, *Osmanlı I*, s. 200, 249-250;, Yüksel Söylemez, "The Turks Place In Europe; A Historic Cultural And Diplomatic Overview", *V. Miletlerarası* Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara 1990, s. 682.

50 Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü't-tevârih* I, İstanbul 1280 s.176; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire The Classical Age (1300–1600), London 1976*, s. 15.

Kralı ile müttefiklerini mağlup etmiş[51] ancak savaş sonunda şehit düşmüştü[52].

Osmanlı tahtına geçen Yıldırım Bayezid, Kosova zaferinden sonra Güney Balkanlar'da genişleyen Türk fetihlerini, Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'ya kadar uzatmıştır[53]. Yıldırım Bayezid, 1390 yılının baharında Timurtaş Paşa'yı Lazar ilinin zaptına gönderdi. Aynı zamanda Evrenos ve Paşa Yiğit Beyler de bölgede fetih yapmakla görevlendirildi[54]. Bu hususda Hadîdî'de manzum olarak;

"*Cülûs eyledi tahta Yıldırım Han*

Atasının yirinde oldu sultan

Karatova gümüş madenlerini

Cevahir toptolu mahzenlerini

Paşa Yiğit Beyi Üsküp'e saldı

Vidin etrafını Firuz Bey aldı." şeklinde bilgiler yer almaktadır[55].

Burada da belirtildiği gibi Üsküp, Yıldırım Bayezid zamanında Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilmiştir. Osmanlı müellifleri fetih hadisesinden bahsetmekle beraber, fethin tarihini vermemektedirler. Batılı müellifler ise, şehrin fethini 6 Ocak 1392 olarak göstermektedirler[56].

Batı Hristiyan âleminde, Balkanlardaki Türk ilerlemesine karşılık, 1396'da yeni bir hareket meydana gelmiştir. Ancak 1396'da Niğbolu'da meydana gelen savaşta, Osmanlıların galip gelmesine rağmen, Konstantinopolis üzerindeki baskı geçici bir süre için kaldırılmış oldu. Osmanlılar, 1402 Ankara Savaşı'nda Timur'a karşı koyamayarak mağlup oldular. Bu sırada Venedik ve Ceneviz gemileri, kalan Türk kuvvetlerini Avrupa'ya taşıyarak güvenliklerini sağladılar. 1403'te de, Emir Süleyman ile ittifak kurmaktan ve onu desteklemekten geri kalmadılar. Latinlerin ve Hristiyan âleminin duyarsızlığından yakınan Luttrell bu durumu, "*Verilen tavizlerin ardından Latinler, Osmanlıları levanten* ***dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak görmeye başladılar ve onu sürekli koruma yolunu seçtiler***" şeklinde ifade etmektedir[57]. Luttrell'in bu şekildeki ifadesine rağmen, Osmanlıların elde ettikleri arazinin stratejik konumu, Çanakkale Boğazı'na hâkim olmaları ve Karadeniz'e açılan ticaret kolonilerini kontrol etmeleri sebebiyle, İtalyan devletlerinden Venedik ve Ceneviz, ticari menfaatlerini, çoğu defa kurulacak bir Haçlı ittifakına tercih etmişlerdir. Bu durum, Osmanlıların lehine bir gelişme olmuştur.

Yıldırım Bâyezid döneminde Rumeli'nin Türkleşmesi amacıyla büyük ölçüde Türkmen unsurun nakledildiği bilinmektedir[58]. Bu nakil sırasında, devlet tarafından kendilerine zengin topraklar verilmek,

[51] Ali Haydar, Kosova Meydan Muharebesi, İstanbul 1328, s. 32–33; Yusuf Halaçoğlu, "Kosova Savaşı", *I. Kosova Savaşı'nın 600. Yıldönümü Sempozyumu, (16 Nisan 1989)*, Ankara 1992, s. 31; C L Huart, "Kosowa", *EI II*, s. 1143; Kosova Savaşı ile ilgili olarak tebliğlerin yer aldığı bir eser bulunmaktadır. bkz. *Kosovska Bitka U Istoriografiyi*, Beograd 1990.

[52] Bu konuda kaynaklarda bazı farklı anlatımlar vardır. Ahmedî, "...Kanlara bulaşıban tâ pâ vü ser, Bir gebir yatur imiş anda meğer. Gövdeler içinde olmuşdı nihân, Lik Gâzi Hanı görürdi 'ayân. Çün kazâ erdi yaturken durdı ol, Sıçrayub hançerle şâhı urdı ol.", şeklinde kaydedilmiştir. Ahmedî, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, *Osmanlı Tarihleri*, düz. Çiftçioğlu N. Atsız, İstanbul 1949, s. 20; Âşıkpaşazâde, "Miloş Koble dirler bir kâfir vardı. Şapkasın eline almış sünüsünü ardına sürüyor. Hana doğrı yürüdü. Gaziler karşuladı. Aydır gidin ben el öpmeğe geldim ve hem beşârete geldim. Las oğlunu tuttular işte getiriyorlar dedi. Gâziler fariğ oldular. Heman kim ardı gönderini çevirdi. Murad Hanı sancdı", şeklinde bilgi vermektedir. *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332, s. 63; M.M. Aktepe, "Kosowa, Kosovo" *EI IV*, s.276.

[53] F.M.Emecen, "I. Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989)*, Ankara 1992, s. 37.

[54] Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, yay. F.R. Unat-M.A. Köymen, Ankara 1987, s. 267; *Tacü't-Tevarih II*, s. 69; *Anonim, Tevârih-i* Âl-*i Osman*, F. Giese neşri, haz. N. Azamat, İstanbul 1992, s. 37.

[55] Hadidî, *Tevârih-i* Âl-*i Osman (1299–1523)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s.74–75.

[56] John V.A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey From the Late Twelfth Centruy to the Ottoman Conquest*, Michigan 1987, s. 412; Skopje And Its Surrounding, Zagreb 1986, s. 20; A. Stojanovski-İ. Kutarciev-D. Zografski-M. Apostolski, *Istoriya Na Makedonskiot Narod*, Skopje 1988, s. 77; Herbert W. Duda, *Balkantürkische Studien*, Wien 1949, s. 15; Hazim Sabanovic, *O Organizaciyi Turske Uprave U Srbiji u XV i XVI Vıyeku*, Beograd 1955; F. Bajraktarevic,"Üsküp", *EI* IV, s. 1110.

[57] Luttrell, "Latin Tepkileri", s. 147.

[58] Nevra Necipoğlu, "Sources for the Social and Economic History of Late Medieval Thessalonike and Their Significance for Byzantine and Ottoman Studies", *Tarihte Güney-doğu Avrupa: Balkanolojinin* Dünü, Bugünü ve

bütün akrabalarıyla göçecek olanlara yurtluk, toprak, tımar gibi imtiyazlar tanınmak suretiyle muhaceret teşvik edilmiştir. Yıldırım Bâyezid devrine ait ilk iskân kaydı 1400–1401 yıllarında tuz yasağına uymayan aşiretlerin nakledilmesi ile ilgilidir. Bu hususta Âşıkpaşazâde'de[59], "*...Saruhan ilinin göçer halkı var idi. Menemen ovasında kışlarlar idi. Ol iklimde duz yasağı var idi. Anlar ol yasağı kabul etmezler idi. Bâyezid Han'a bildirdiler. Han dahi Ertugrıl'a haber gönderdi kim. Ol göçer evleri her ne kadar var ise iyice düzene alasın. Yarar kullarına ısmarlayasın. Filibe yöresine gönderesin. Ertuğrıl dahi atasının sözlerini kabul etdi. Ol göçer evlerü gönderdi. Geldi Filibe yöresine kondurdular. Şimdiki dem de Saruhan Beğlü dedikleri anlardır. Paşa Yiğit Beğ, o kavmin ulusu idi. Ol zamanda anlarun ile bile gelmiş idi.*" şeklinde bir kayıt vardır. Bu bölgeye yapılan iskân neticesinde, 1516 tarihli bir Tahrir Defterinde merkezi Tatarpazarı olan nahiyenin Saruhan Beyli adıyla kaydedilmesi, kuruluş aşamasında buraya yoğun bir Türk unsurunun yerleştirilmiş olduğunu ortaya koymaktadır[60].

Yıldırım Bâyezid zamanında Üsküp ile Niş arasındaki araziye Müslüman Türkleri yerleştirilmiştir[61]. 1397'de Mora'da Argos'un fethinden sonra Anadolu'dan bir kısım Türkmen ve Tatar göçmenleri getirilerek Üsküp ve Teselya civarına yerleştirilmişlerdi. Rumeli'ye nakledilenler arasında Tatarlar da bulunmaktaydı. Nitekim Kırım'da iktidar mücadelesini kaybeden Aktav Han / Aktay Han, kendine tabi akraba ve kabilesi ile Tuna'yı geçip Sultan Bâyezid'e iltica etmiş ve onun tarafından Filibe havalisine yerleştirilmişti[62].

Osmanlılar, Balkanlarda üç koldan ilerlemelerini devam ettirdiler. Güneyde Arnavutluk ve Adriyatik kıyılarına, Yunanistan ve Selanik'e, kuzeyde Bulgaristan ve Sırbistan üzerinden Belgrad'a kadar ulaştılar. Balkanların fethi, XIV. yüzyıl ortalarından yüzyıl sonuna kadar çok kısa bir sürede gerçekleşti. Şayet Timur tehlikesi ortaya çıkmasaydı, Balkanların fethi çok daha çabuk olacaktı[63].

Çelebi Mehmed zamanında ise, Yörgüç Paşa tarafından isyanları bastırılan İskilip ve Tokat civarındaki Tatarlar, Koyunhisarı civarına yerleştirilmiştir[64]. Tatarpazarı[65] adı verilen kasaba bu şekilde kurulmuştur.

Sultan II. Murad (1421–1451) zamanında Bizans'ın ikinci büyük kenti olan Selanik fethedilmiştir. Varna ve II. Kosova zaferleri ile artık Osmanlılar, Balkanların en büyük hâkimi olmuşlardı. Fatih'in (1451–1481) Bizans'ın merkezi olan İstanbul'u 1453'te fethetmesi, kendisini Bizans'ın meşru varisi ilan edip önceki Bizans topraklarını ele geçirmek için faaliyete geçmesi, Balkanlardaki hâkimiyeti daha da kuvvetlendirilmiştir. Mora, Bosna, Arnavutluk, Ege adaları ve hatta Belgrad'ın muhasarasına kadar yayılan fetih hareketi, Fatih'in son dönemlerinde Pulya seferi ile İtalya'ya uzanmıştır. II. Bayezid'in (1481–1512) Boğdan Seferi ile Osmanlı hâkimiyeti Romanya'ya kadar ulaşırken, Modon ve Koron'un ele geçirilmesi ile Mora'nın fethi tamamlanmıştır.

Bu fetih ve iskân politikası, Sultan II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed döneminde de başarıyla devam ettirilmiştir. İstanbul'un fethiyle birlikte Balkanlardaki Ortodoks halk tam manasıyla Osmanlı teb'ası durumuna gelmiştir. Yine Fatih Sultan Mehmed zamanında, Kastamonu ve Sinop'un fethinden sonra, İsfendiyaroğulları Beyliği'nin başında bulunan İsmail Bey de, bütün cemaati ile birlikte Filibe havalisine iskân edilmişlerdir[66].

XV. yüzyılda Trakya, Bulgaristan ve Makedonya tamamen Türk kontrolü altına girmişti. Speros Vryonis bunu "*tipik bir askerî fetih, fakat sayıca oldukça fazla etnik bir göçebe hareketi*" olarak yorumlamaktadır[67].

Sorunları, Ankara 1999, s. 97, 103; Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul 1988, s. 21–22.

[59] Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. Âli, İstanbul 1332, s.73.

[60] İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Mehmet Eröz'e Armağan*, 48, Haziran 1987, s. 250–251.

[61] Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu,* Ankara 1998, s.153.

[62] C. Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı,* s.103.

[63] Speros Vryonis, "The Conditions and Cultural Significance of the Ottoman Conguest In The Balkans", *Actes Du IIe Congrés International Des Etudes Du Sud-est Européen (Athenes, 7-13 Mai 1970), III, Historie,* Athenes 1978, s.13.

[64] Nevin Genç, *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazâsı,* Eskişehir 1988, s.16; Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s.103.

[65] Machiel Kiel, "Tatar Pazarcık; A Turkish Town in the Heart of Bulgaria, Some Brief Remarks on its Demographic Development 1485–1874", *X. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri V,* (22–26 Eylül 1986), Ankara 1994, s.2570.

[66] İ. Şahin, "Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı", s. 249–250.

[67] Halil İnalcık-David Quataert, *An Economic and Social History of The Ottoman Empire 1200–1914*, Cambridge 1994,

Avrupa'daki Osmanlı hâkimiyeti, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520–1566) saltanatı zamanında Rodos ve Belgrad'ın fethi ile başlamış, Macaristan'ın hâkimiyet altına alınması, Viyana ve Malta muhasaralarına kadar çok geniş bir yelpazede devam etmiştir.

Rumeli'deki bu nüfus artışı, XVI. yüzyılda da devam etmiş ve yüzyılın başında 37.435 nefer daha bölgeye nakledilmiştir[68]. 1520–30 yılları arasında Balkanlardaki 77.268 olan göçebe sayısı, 1570–80 yıllarında % 51 artarak 116.219'a yükselmiştir[69].

XVII. yüzyıldan itibaren ise savaşların uzaması ve devletin Balkanlardaki kontrolünün zayıflaması, iskân edilmiş olan Türkmenlerin yüzyılın sonlarına doğru, bu defa tersine olarak, iskân edildikleri bölgelerden ayrılmalarına, Balkanların doğusuna hareket etmelerine sebep olmuştur. Özellikle II. Viyana mağlubiyeti, uçlardaki Türkmen nüfusun daha iç bölgelere çekilmesine sebep olmuştur. Bunun yanında 93 Harbi (1877–78) asıl ve en büyük göç dalgasına sebep olmuş, Rumeli ve Kafkaslardan gelen binlerce Türk aile, Anadolu'ya yerleşmiştir. Balkan Harpleri, I. Dünya Savaşı ve nihayet mübadele ile gelen ailelerin sayısı daha da artmıştır. Buna rağmen günümüzde Kosova, Bosna-Hersek, Makedonya, Arnavutluk, özellikle Bulgaristan ve Yunanistan'da pek çok soydaşımız varlıklarını sürdürmektedir.

s.14, 35.

[68] Vryonis, "Ottoman Conquest in the Balkans", s.15.

[69] İnalcık, "The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", *The Middle East and The Balkan Under the Ottoman Empire*, Bloomington 1993, s.104.

Osmanlı İskân Politikaları Bağlamında Aşiretlerin İskânı ve Sonuçları

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
Fırat Üniversitesi / Elazığ

Yrd. Doç. Dr. Özcan TATAR
Fırat Üniversitesi / Elazığ

GİRİŞ

Osmanlı devlet düzeni açısından konar-göçerlerin yerleşik hayata geçmesi; iktisadî, sosyal ve idarî bakımdan devletin en fazla önem verdiği hususlardan birisidir. Geçmiş yüzyıllarla mukayese edildiğinde XVIII. yüzyılın, Osmanlı devlet düzeninde birçok değişim ve dönüşüme sebep olduğu görülmektedir. Bu değişim ve dönüşüm çerçevesinde, aşiretler kontrol altına alınarak, ortaya çıkardıkları güvenlik problemleri ve diğer hususlar çözülmeye çalışılmış; özellikle bu yüzyılda bazı aşiret grupları belirli bölgelerde iskân edilip, kontrol edilmek istenmiştir.

Aşiretlerin iskân edilmesi sırasında, bazı aşiretler büyük oranda itaat yolunu tercih ederlerken, bazıları ise bu süreçte itaatsizliğe başvurarak, eşkıyalık olaylarına girişip, gerek devlet idaresine karşı başkaldırma, gerekse bulundukları bölgelerdeki yerleşik ahaliye karşı zarar verme yoluna gitmişlerdir. Doğal olarak aşiretlerin Anadolu'ya gelmeleri ve buranın iskânı Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması süreci ile birlikte başlamaktadır.

Türklerin anavatanları Orta Asya olup, bu bölgedeki çöl, göl, ırmak ve orman gibi farklı alanlarına rağmen, buradaki hakim yapı "*bozkır kültürü*" olarak öne çıkmıştır. Bu bölgedeki iklim ve hayat şartları, Türkleri, konar-göçer ve özellikle de "*atlı-göçebe bozkır kültürü*" şeklinde yaşamaya mecbur etmiştir[1]. Dalayısıyla Orta Asya Türklerinin toplum ve idari yapısı, "*atlı-göçebe bozkır kültürü*"nün etkisiyle şekillenmiş olup, Türk Toplumu'nun idari ve sosyal düzeni; küçükten büyüğe olarak, "*oguş" (aile),* "*urug" (aileler birliği), "bod"* veya *"boy" (kabile)*, "*bodun" (boylar birliği) şeklinde gelişmiştir*. Bodun veya aşiretler de kabiliyetleri oranında *"İl"* i yani devleti oluşturmuşlardır[2].

Türkler, Orta Asya'da geniş ve çeşitli bölgelere dağılmış olup, ziraat yapılabilecek bölgelerin azlığına rağmen, buralarda hayvancılığın yanında kısmen zirai bir hayat da sürdürmektelerdi. Bununla birlikte Orta Asya Türk ekonomisinin temeli hayvancılığa dayanmakta olup, tabiat şartları birkısım Türkleri "*hayvan yetiştiricisi*" olmaya zorlamıştır. Hemen belirtmek gerekir ki, Anadolu'yu fetheden Türkler'de de durum aynıydı. Türklerin sayıları milyonları aşan hayvanlar bulunmaktaydı. Bu yüzendir ki, bazı kaynaklarda "otlar ile suları takip ederek" yaşayan Türkler için, "göçebe" deyimi kullanılmıştır. Yaşadıkları hayat sebebiyle bir yere yerleşmek zorunda olmayan Türkler, hayvanlarına ot ve su bulmak için devamlı olarak göç edip durmaktaydılar[3]. Türklerin geçim kaynağı olan hayvancılık, sosyal hayatlarına "*disiplinli bir düzen*" sağlamıştır. Hayvancılık, Türklerin günlük hayatlarına hayvan yetiştirmek ve avcılık yapmak gibi başlıca iki önemli sorumluluk katmıştır. Sürek avı şeklinde birçok aile ve boyun bir araya gelerek yaptıkları avcılık; hem Göktürkler'de hem Uygurlar'da bir nevi "*savaş*

[1] Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, MEB yay., İstanbul 2001, s. 9-178-102.
[2] İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken yay., İstanbul 1997, s. 227-233.
[3] Ögel, **a.g.e.**, s. 9-10.

talimi"ne dönüşmüştür. Ordu, bizzat halkın kendisine dayanmakta olup, süratin yani hızın hayatın varlık anlamını taşıdığı Türk toplumunda, savaş düzenine geçmek oldukça kısa bir sürede olmaktaydı. Toplum ve ailede disiplin ile düzen, hayatta kalmanın ana şartıydı[4].

Orta Asya'daki Türk boyları, iklim hareketleri, nüfuslarının devamlı olarak artması, otlak darlığı, Çinliler ve Moğollar'ın baskıları ve belki de en önemlisi olarak da başka milletlerin hakimiyetine girmek istemeyen bağımsızlık ruhuna sahip olmaları gibi birçok sebeplerle İran, Irak, Suriye, Kafkaslar, Balkanlar ve Anadolu'ya doğru sürekli göç etmişlerdir[5]. Bu göç hareketlerinin ve özellikle de 1071 Malazgirt Savaşı'nı takiben Anadolu'ya yapılan yoğun göçlerin sonucunda Oğuz boyları, Anadolu'da hakimiyet kuran Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı gibi devletlerin kurulmasına zemin hazırlamışlardır[6]. Selçuklu Devleti, göçmen Türkmen kabileleri batıya yönlendirmiştir. Anadolu kapılarında biriken ve göçebeliğe devam eden Oğuz (Türkmen) aşiretleri, bu kültürlerini olduğu gibi Anadolu coğrafyasına taşımışlardır. Aynı süreç, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri döneminde de devam etmiştir[7].

Türklerin Anadolu'ya gelişi ve Anadolu'nun Türk hâkimiyetine geçişi süreci içerisinde aşiretlerin önemli bir rol oynadıkları bilinmektedir. Özellikle Doğu Anadolu 'da kurulan Mengücek ve Saltukluları'ın tamamen aşiretlere dayandığı söylenebilir [8]. Selçuklu devlet sistemini takip ederek kurulmuş olan bu beylikler esas itibariyle aşiretlere dayanmaktaydı[9]. Anadolu'nun doğusundaki Türk beylik ve aşiretleri Anadolu Selçukluları zamanında, özellikle de Sultan Alâeddin Keykubat tarafından büyük bir himaye görmüşler ve Türkistan ile Horasan'dan doğu illerine gelen bir kısmı Alevî olan Türkmen aşiretleri başta Dersim olmak üzere Erzincan civarındaki dağ eteklerine yayılmışlardır. Selçuklular devrinde Türkçe ve Dersim'in içine girdikten sonra da diğer aşiretlerle bağlantıları kesilip, tamamen Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin tesirinde kaldıkları için, Zazaca konuşmaya başlayan bu Türk aşiretleri, Moğolların Anadolu harekâtı sonucu Dersim'in sarp dağlarına sığınmışlardır. Moğolların doğu illerine akınları başlayınca (1212) Erzincan, Erzurum, Palu ve havalisinin ovalarında ve dağ eteklerinde bulunan sayısız Türk aşiretleri bu saldırılardan kurtulmak için, en çok Dersim'in kuytu meşelerle örtülü dağlarına, Erzincan civarındaki dağlık araziye kaçıp sığınmışlardı. Erzincan şehrinde bulunan birçok oymak da yine bu dönemde Batı Dersim'e gelmişti[10]. Moğolların Anadolu harekâtı sırasında Dersim bölgesine sığınan Celâleddin Harzemşah Tunceli'de öldürülmüş, bazı beyleri bir süre Selçuklu sultanına bağlı kalmışlar ise de, daha sonra başkaldırarak Tunceli bölgesindeki dağlara sığınmışlardır[11].

XII. yüzyıldaki Moğol hareketi sonrasında bunların önünden kaçan pek çok aşiret bu dönemde başta Erzincan ve daha sonra arazinin sarp ve ulaşılmaz olmasından dolayı Dersim bölgesine sığınmışlardır. Bu

---

4 Ögel, **a.g.e.**, s. 9-11

5 Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 48-53; Ömer Göksel İşyar, "Avrasya'da Devletlerin Şekilleniş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri: Türk ve Rus Örnekleri", **Uluslarası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, Cilt:3, Sayı: 6, 2008, s. 109; Orhan Sakin, **Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler**, Ekim yay., İstanbul 2010, s. 21-22.

6 Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 150-156; Faruk Sümer, **Oğuzlar** (Türkmenler) **Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, AÜDTCF yay., Ankara 1972, s. 156,167.

7 Ömer Göksel İşyar, **a.g.m.**, s. 110-111; Akkoyunlular döneminde Kurmancların bütün Becen kolundan gelen boy ve oymaklar, Kara-Ulus ismiyle anılmıştır. Diyarbakır'daki Ulu Camii'de bulunan IV. Mehmed'e ait fermanda bu isim görülmektedir. Kara-Ulus'un altı oymaklı aşiret bakiyesi Kuzey Irak'ta bulunmaktadır. Bkz. Fahrettin Kırzıoğlu, **Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1984, s. 28; Kara-Ulus'un Cihan Şah döneminde oğlu Bağdad Valisi Pir Budak tarafından Azerbaycan'a götürüldüğü, ancak hepsinin gitmediği hatta birkısmının geri döndüğü bilinmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda birkısmının Hemedan havalisinde birkısmının da Irak ve Güneydoğu Anadolu'da meskun olduğu bilinmektedir. Bkz. Faruk Sümer, **Karakoyunlular**, C. I, TTK yay., Ankara 1992, s. 32.

8 "Dersim", **Türk Ansiklopedisi, c.XIII**, Ankara, l966, s.l09; Ömer Kemal Ağar, **Tunceli-Dersim Coğrafyası**, İstanbul, 1940, s.27.

9 İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, l969, s.l99, M. Beşir Aşan, **Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk *İskan* İzleri**, Ankara, 1992, s.88

10 M.Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, l983, s.83 vd.

11 Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler**, İstanbul, 1992, s.l4. 1231 tarihinde Dersim'e sığınan Celâleddin Harzemşah, bir Kurmanc tarafından öldürülmüş ve bu olay Kurmanclar ile Zazaları karşı karşıya getirmiştir. Zaza Türkleri kendilerince muhterem tutulan Sultan Celâleddin'in ölüsünü kaçırarak, Dersim dağlarına götürüp, burada yüksek bir noktada defnederek, burayı ziyaretgâh yapmışlardır. Dersim Zazaları bu türbeye ve dolayısıyla dağa Sultan Baba derler. Rıza Nur, **Türk Tarihi, c.I**, İstanbul, 1972, s.67. Diğer bir adı da Tacik Baba'dır. Dersimli Zaza Türkleri için Tacik Baba mukaddes bir ziyaret yeridir. Bkz.Hayri Başbuğ, , İki Türk Boyu Zaza-Kurmanclar, Ankara, l984, s.64.

sebeple bu aşiretlerin büyük bir bölümü Horasan'dan geldiklerine inanmaktadırlar[12]. Dersim bölgesinde yaşayan kişilerin bugün bile asıllarını Horasan Türkleri'ne bağladıkları bilinmektedir. Bu inanışın tarihlerini ise çok eskilere götürmek mümkündür. Bazı eserlerde Abbasîler döneminde pek çok Türkün bu bölgeye yerleştirildiği kayıtlıdır. 756–757 yıllarında El-cezire valisi olan Abdullah b.İbrahim, Halife Mansur'un emriyle Malatya'ya ve bunu takiben yine Abbasîler zamanında 760 tarihinde Adana'ya Horasan birlikleri yerleştirilmiştir. Böylece Horasan Türkleri'nin bölgeye geliş tarihleri VIII. yüzyıla kadar indirilmektedir[13]. Ancak Dersim bölgesinde oturan aşiretlerin büyük bir bölümünün yaklaşık l300 tarihlerinde Horasan'dan bu bölgeye geldikleri görüşü daha gerçekçidir. Bu dönemde bölgeye yerleşen aşiretlerden başlıcaları, Şeyh Hasanan, Kureyşan, Hormek, İzolî, Şeydan, Karsan, Mıllan, Bamasur aşiretleridir[14].

Anadolu'daki Türkmen babalarının isyanı ve Moğol baskısı sonucu, Anadolu önemli ölçüde sarsılmış ve 1243 Kösedağ Savaşını takiben, Doğu Anadolu da Moğol hâkimiyetine girmiştir. 1250 tarihinden sonra bu bölge İlhanlı nüfûz sahasına dâhil olmuştur. İlhanlı döneminde de bu devletin baskısından kaçan aşiretler yine Dersim bölgesine sığınmışlardır. 1259 yılında Hulâgu'nun oğlu Yeşmut, Erzincan valisi olup, Dersim Türkleri üzerine bir ordu göndermiş ise de bu ordu başarı elde edemeden geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu dönemlerde Nişabur'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, 1264 yılında Erzincan'dan geçerken bir halifesini Dersim bölgesine göndermiş ve bu bölgede derin izler bırakmıştır[15].

Doğu Anadolu bölgesindeki İlhanlı hâkimiyetini, Eretna beyliği ve Mutahharten Emirliği hâkimiyetleri izlemiş, Kadı Burhaneddin bu son emirliği kendine bağlayarak bölgeyi kısa bir süre için eline geçirmiştir[16]. l387 tarihinde doğu illerine Timur akınları başlamış, bu bölgenin kuzeyinde yaşayan birçok Türk boyu ve Akkoyunlu aşiretleri Timur'un ordusu önünden kaçarak Dersim bölgesine ve Sivas taraflarına sığınmışlardı. Timur'un Anadolu'daki faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiş, ancak l402 Ankara savaşından sonra Osmanlılar tamamen sindirilmiştir. Bunu takiben doğudaki aşiret ve beylikler arasında savaşlar başlamıştır. Bu arada Dersim'deki aşiretler de birbirine düşmüş, Nazımiye civarında bulunan Hormeklilerle, Haydarân ve Alan aşiretleri arasında şiddetli çatışmalar olmuştur. Hormekli Kara Yakup daha sonra Dersim aşiretlerini idaresi altında toplamış ve İlbeyi olmuştur[17].

Doğu Anadolu'da Timur'un egemenlik yıllarında iki ayrı güç belirmiştir. Bunlardan Karakoyunlular, Erzurum, Erzincan, Sivas ve Dersim dolaylarına, Akkoyunlular ise Diyârbekir bölgesine yerleşmişlerdir[18]. Bu iki topluluk da Doğu Anadolu'ya yerleşir yerleşmez başlıca iki rakip güç haline gelerek devamlı olarak birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Akkoyunlular'ın bölgedeki hâkimiyetleri l473 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihte Osmanlı Devleti'ne mağlup olunca, dağılan Akkoyunlular'ın ve onlara destek verenlerin birçoğu Ovacık ve Pülümür'e sığınmışlardır[19]. Öte yandan Şah İsmail İran'daki Akkoyunlu tahtını ele geçirdikten sonra Doğu Anadolu'yu da almak üzere harekete geçmişti. Bu sırada Dersim aşiretleri birleşmişler ve saldırılara karşı koymak için önemli geçitleri tutmuşlardı. Şah İsmail özellikle Dersim bölgesindeki aşiretleri kendi yanına çekmek için çok uğraşmış ise de tam bir hâkimiyet kuramamıştır. Osmanlı Devleti kendisini ciddî bir şekilde tehdit eden bu Safevî tehlikesini ancak l5l4 yılındaki Çaldıran zaferi ile ortadan kaldırmıştır[20]. Bununla birlikte bu dönemde Yavuz tarafından, Şah İsmail'e yardım ettikleri için cezalandırılan birçok aşiret Dersim dağlarına yerleşmişlerdir[21]. Bu tarihten sonra Dersim dağlarına çekilen bu aşiretler Türkçe'yi ve Türklüğü unutmuşlar ve Alevîliğe sarılmışlardır. Bu aşiretlerin yegâne temas ettikleri kimseler Kormanço ve Zaza kabileleri olmuş, bunlarla konuşurken

---

12 Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, Yay. Haz: Ahmet Halaçoğlu; İbrahim Yılmazçelik) Ankara, 1994, s.82-83.

13 Şükrü Kaya Seferoğlu-Hayri Başbuğ, **Millet ve Millî Birlik Bilinci**, Ankara, l985, s.50-55.

14 Ahmet Turan, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu II**, Ankara, l992, s.20.

15 M.Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, l983, s.68.

16 Yaşar Yücel, **Mutahharten ve Erzincan Emirliği**, Ankara, l982, s.2-8.

17 M.Şerif Fırat, **a.g.e**., s.9l.

18 Faruk Sümer, **Karakoyunlular, c.I**, Ankara, l967, s.36-37, M. Beşir Aşan, **Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk *İskan* İzleri**, Ankara, 1992, s.88

19 Ömer Kemal Ağar, **Tunceli-Dersim Coğrafyası**, İstanbul, 1940, s.27.

20 M.C. Şehabeddin Tekindağ, " Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **Tarih Dergisi, Sayı:22**, 1967, s.49-76 ve ekleri

21 Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler**, İstanbul, 1992 s.l6; M.Şerif Fırat, **a.g.e.**, s.96.

bunların dillerinden aldıkları kelimeleri kendi dillerine karıştırmışlardır[22].

Yukarıda da belirtildiği üzere, XI. yüzyıldan itibaren, özellikle Selçuklular tarafından Anadolu'ya sevkedilen kalabalık göçmen Türkmen kitleleri, Orta Asya'daki hayat tarzlarını sürdürebilecekleri elverişli yöreleri mesken tutmaya başlamışlardır[23]. XIII. yüzyılda Türk ve Moğol aşiretlerinden oluşan daha yoğun bir göç hareketi ise, Moğol İlhanlıların Anadolu hakimiyetiyle Orta Anadolu'da geniş bir sahada sürmüştür. 1284-1292 senelerinde İlhanlılar devrinde, Türkistan'dan göçerek gelen Akkoyunlu ve Karakoyunlu aşiretleri, Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarı vadilerine yerleşmişlerdi. Selçukluların Anadolu'da zayıflamalarıyla, bağlılıkları zayıflayarak hükümet haline gelen Türkmenler, Karaman, Germiyan, Eşref, Hamid, Menteşe, Candar, Pervane ve daha sonra da Osmanoğulları beyliklerini kurmuşlardır[24].

1071 Malazgirt Savaşı ile beraber başlayan ve aralıklarla XIII. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden Türkmen göçlerinin sayısal verilerine dair bazı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklar, toplamda 470 bin çadırlık göçebe Türkmen halk kitlesinin Anadolu'nun muhtelif yerleri ile Anadolu'ya sınır Suriye bölgesine doğru göç ettiklerini belirtmektedir[25].

Osman Bey döneminde Osmanlı (Kayı) Aşireti'nin de göçebe toplum karakterini aynen devam ettirdiği ve yaylak-kışlak hayatı yaşadığı görülmektedir. İlerleyen yıllarda maddi zenginliğin artması, mevsimlik göçün de sürekliliği için en azından mevsimlik sabit ve sürekli bir konaklama ihtiyacı doğmuştur. Koyunhisar savaşındaki galibiyet sonrasında Yenişehir'i ele geçiren Osmanlılar, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yanında, hububat, meyve ve zeytinliklere sahip bu yörede, yerleşik bir hayatın ilk aşamasına geçmişlerdir[26]. Osmanlıların büyümesine paralel olarak, konar-göçer unsurların Anadolu'nun gerek Bizans sınırı hattında ve gerekse Anadolu'nun güney hattındaki, Arab aşiretleri ile olan sınırlarda iskân edilmeleri ve vergi nizamına tabi tutulmaları şuurlu bir devlet siyasetinin sonucudur.

Osmanlı Devleti'nin de kurucusu olan Oğuzlar, siyasal açıdan *boylar birliği* biçiminde teşkilatlanmışlardı[27]. Hakim bir kanaate göre, "*Oğuz*" kelimesi de "kabileler/kabileler birliği/akraba kabilelerin birliği" anlamlarına gelmektedir. Bu anlamda Oğuzlar, klasik dönemde de "*Üç-Ok*" ve "*Boz-Ok*" olarak iki ana bölüme ayrılmışlardı. Anadolu'da bu yapının ve geleneğin bir devamı olan "*Bozulus ve Karaulus Konfederasyonları*"nın da iki ayrı idari ve mali birim halinde teşkilatlandığı görülmektedir[28]. Akkoyunlu bakiyesi olan Bozulus Konfederasyonu, XVI. yüzyılda Mardin'in güneyinden Deyr-i Zor'a kadar uzanan çöl bölgesinde kışlamakta, buradan başlayarak Diyarbekir ve çevresinden, Erzurum, Erzincan ve İran sınırlarına kadar geniş bir sahada yaylak hayatı yaşamaktaydı[29]. Bozulus Aşiretleri, bölgenin Osmanlı Devleti tarafından ilhakından sonra, Karaulus aşiretleri ile birlikte "*Aşair ve Ulus Livası*" adıyla sancak statüsüne getirilmiş; mali bakımdan da Diyarbekir Defterdarlığı'na bağlanmıştı. Ancak gerek hayvanların sayımından; gerekse Kara-Ulus ile birlikte muhasebe edilmesinden doğan güçlükler sebebiyle, 1540 senesinden itibaren ayrı emanet olunmaya başlanmıştır[30]. Bu dönemdeki Tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre; Boz-ulus yerleşim alanlarından ve özellikle Milli Aşireti'nin de yoğun olarak yaşadığı bir saha olan Urfa ve çevresindeki birçok Milli Aşireti mensubu aşiret ve oymak da Boz-ulus Konfederasyonu'na dahil edilerek tahrir edilmişlerdir[31].

[22] M.Şerif Fırat, **a.g.e**., s.l00-l0l.

[23] Orhan Sakin, **a.g.e**, s. 36-38.

[24] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK, Ankara 2011, s. 12, 180-227.

[25] İlhan Şahin, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler**, Eren yay., İstanbul 2006, s. 59.

[26] Rudi Paul, Lindner, **Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, Çev: Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 69-72.

[27] Sencer Divitçioğlu, **Oğuzdan Selçukluya**, Eren yay., İstanbul 1993, s. 17.

[28] İlhan Şahin, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler**, s. 118; Osmanlı döneminde "Karaulus", Diyarbekir Voyvodalığı'na bağlı bir mukataa olarak "Çobaniye-i Karaulus" adıyla bir vergi ünitesi şeklinde kaydedilmiştir. Karaulus, XVI. yüzyıl başlarında Bozulus mukataasına bağlanmıştır. Bk. Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren yay., İstanbul 1987, s. 18-19.

[29] Orhonlu, **a.g.e.**, s. 17; İlhan Şahin, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülahazalar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, C. XIII, İstanbul 1987, s. 198; Faruk Demirtaş, "Boz-ulus Hakkında", **DTCFD**, C: VII, Sayı: I, Ankara 1949, s. 29-60.

[30] Tufan Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, Ankara, 1997, s. 54, 97-103.

[31] Bozulus Konfederasyonu'nun bir parçası olarak kaydedilmiş olan Milli Aşireti mensubu Avşar, Döger, Bayad, Eymür vd. ile ilgili kayıtlar için bkz. Yusuf Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar**(1453-1650), TTK yay., Ankara

Osmanlı Devleti'nde aşiretlerin iskânı hususunda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan meseleleler önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır. Bu dönemle birlikte başlayan ve XVII. Yüzyıl ile XVIII.yüzyılda daha da ağır bir şekilde hissedilen bazı sebepler, Osmanlı Devleti'ni aşiretleri iskânı noktasında yeni tedbirler almaya zorlamıştır.

XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'ndeki iktisadî sıkıntılar sebebiyle ortaya çıkan huzursuzluklar, Celali ayaklanmaları adıyla bütün Anadolu'ya yayılmıştı. Halkın ya da askeri zümrelerin büyük çapta katıldığı önemli isyan dönemleri ile büyük karışıklıkların ve soygunların had safhaya çıktığı XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın ilk yarısındaki dönemde meydana gelen gelişmeler, ayrıntılı araştırmalara konu olduğu için üzerinde durulmayacaktır[32]. 1683 II. Viyana Kuşatması ve ardından uzun süren savaşlar ile masrafların giderek artması, devletin iktisadi temellerini sarsmıştır. Savaşın getirdiği buhran sebebiyle, Anadolu'da çiftini çubuğunu bırakan köylüler, eşkıyalar sebebiyle yerlerini terkederek "*levend-saruca-sekban*" denen güruha katılmışlardır. Sayıları gittikçe artan bu güruh, yerleşim yerleri ile çevreyi yağma ve hasara uğratmışlardır[33].

OSMANLI İSKÂN SİYASETİ **VE AŞİRETLER**

Osmanlı Devleti 1299 veya 1300 yılında kurulmuş ve bu dönemden sonraki süre içerisinde sürekli büyüyerek, XVI. yüzyılda 3 kıtada hüküm süren bir devlet haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin büyümesine paralel olarak, aşiretleri iskân konusunda "şuurlu bir *iskân ve kolonizasyon siyaseti*" izlemiştir[34]. Bunun başlıca sebebi şüphesiz devlet gelirlerini artırmaktır. Dolayısıyla devlet özellikle Rumeli bölgesine yani Avrupa'da yeni fethedilen bölgelere aşiretleri yerleşmeye mecbur etmiştir. Yeni fethedilen verimli topraklara aşiretlerin yerleştirilmesi, yeni zengin dirliklerin oluşmasına ve dolayısıyla devletin askeri gücünü kuvvetlendirmesine dayanak teşkil etmekteydi. Devlet gelirlerini artırmayı esas alan bu yerleştirmelerin bir diğer amacı da yeni fethedilen yerlere Türk unsurları yerleştirmek suretiyle; bu bölgelerde yeni köyler ve kasabalar oluşturarak, nüfus açısından da üstünlüğü ele geçirmekti. Dolayısıyla Rumeli'nin iskânı konusunda devletin şuurlu bir iskân politikası izlediğini söylemek mümkündür[35]. Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesine aşiretleri iskânı XVI. Yüzyıl ve XVII. Yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Rumeli'nin iskânı için bu bölgeye önemli sayıda aşiret iskânı söz konusu olmuş ise de Aşiretler yine ağırlıklı olarak Anadolu'da yaşamaya devam etmişlerdir[36].1515 tarihinde Diyarbekir'in fethedilmesi ile birlikte Doğu bölgesine yaşayan aşiretlerin tamamı Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir. 4 Kasım l5l5 tarihinde Bıyıklı Mehmed Paşa›nın Beylerbeyliğine tayini ile Osmanlı idarî teşkilatı içerisinde beşinci eyalet olarak, Diyarbakır eyaleti teşkil edilmiştir. Osmanlılar tarafından bu bölgede ele geçirilen topraklar, Diyarbakır merkez olmak üzere teşkilatlandırılmıştır[37]. Diyarbakır Beylerbeyiliğinin ilk idarî taksimatına bakıldığında, bölgenin ilk dönemlerde, Safevî dönemi tesiriyle oldukça geniş bir sınıra sahip olduğu ve Bütün Doğu Anadolu'nun bir arada toplandığı görülmektedir. Erzurum Beylerbeyiliğinin teşkiliyle, Diyarbakır Eyaletinin kuzeyindeki toprakların bir kısmı, Van ve Urfa eyaletlerinin teşkili ile birlikte ise Diyarbakır eyaletinin doğu ve güneyindeki bazı yerlerinin, bu

---

2009; Tufan Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, s. 109-173; Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I: 1300-1600, (Edt: Halil İnalcık-Donald Quataert), Çev: Halil Berktay, Eren yay., İstanbul 2009, s. 73.

[32] Celalî İsyanları ve sonrasındaki gelişmeler hakkında yapılan çalışmaların ayrıntılı bibliyografyaları için bkz: Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, "Celali İsyanları"**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013; Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, (Çev). Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999; William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611,** (Çev). Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000; Sam White**, Osmanlı'da İsyan İklimi, Erken Modern Dönemde Celâlî İsyanları,** (Çev). Nurettin Elhüseyni, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2013.

[33] Cengiz Orhonlu, **Aşiretlerin İskanı,** s. 1-9, 45; Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Civarında Eşkıyalık Olayları", **Belleten**, LIV/211, Ankara 1991, s. 968-974.

[34] Ömer Lütfü Barkan, " Osmanlı İmparatorlunda Bir İskan ve Kolnizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İktisat Fakültesi Mecmuası, 13.Cilt, No:1-4, Ekim 1951-Temmuz 1952, s.56-78.

[35] Ömer Lütfü Barkan, " Osmanlı İmparatorlunda Bir İskan ve Kolnizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İktisat Fakültesi Mecmuası, 13.Cilt, No:1-4, Ekim 1951-Temmuz 1952, s.56-78.

[36] Tufan Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bozulus Türkmenleri 1540-1640**, Ankara, 1997.

[37] Nejat Göyünç," Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı",İstanbul Ün.Edebiyat **Fak.Tarih Dergisi,** Sayı:23 Mart l969,s. 23-34.Ayrıca bkz. M.Halil Yinanç, "Diyarbekir", **The Encyclopedia of İslam**, Volume II, Leiden, l983 ,s.345.

yeni kurulan eyaletlere bağlandığı görülmektedir[38].

Doğu Anadolu bölgesinde devlet otoritesinden uzak yaşamak isteyen aşiretlerin sığınağı ise Dersim Bölgesi olmuştur. XVI. yüzyıla kadar Dersim ve civarına değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle pek çok Türkmen grubu yerleşmiştir. Bu yüzyıla kadar bu bölgede Yıva, Ağaçeri, Çavundur, Döğer, Çepni ve Eymür başta olmak üzere çeşitli Türk boyları yurt tutmuştur. XVI. yüzyıl içerisinde ise Uluyörük, Bozoklu oymakları yerleşmişlerdir. Bu dönemlerde Boz-Ulus Türkmenleri de Dersim yaylalarından yararlanan Türk aşiretleri arasında idi[39]. Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesinden sonra da, aşiretler arası mücadelelerin bütün Osmanlı tarihi boyunca devam ettiği görülmektedir[40]. Bununla birlikte devletin uzun bir dönem bölge ile ilgilenmediği, meydana gelen hadiseleri ise kuvvet kullanarak önlemeye çalıştığı gerçeğini de buraya ilâve etmek lâzımdır.

Osmanlı siyasî ve idarî sisteminin önemli bir özelliği, bu devletin sahip olduğu topraklar üzerinde, hiç bir esasa dayalı bir ayrıma gitmemiş olmasıdır. Osmanlı idarî geleneği incelenecek olursa, bölge ve toplum şartlarının daima ilk plânda olduğu görülecektir[41]. Dolayısıyla 1514 Çaldıran zaferinden sonra da Doğu Anadolu Bölgesi'nde aynı uygulamanın izlerini görmek mümkündür. Bölge, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra, bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinde önemli yardımları görülen mahallî beylerin bir kısım hakları korunmuştur[42]. Kanunî devri başta olmak üzere bunu takip eden dönemlerde de "ellerine verilen kadîm temessükler mûcebince" denilerek " Yurtluk ve Ocaklık " yoluyla sancak ve dirlik tasarruf edenlerin imtiyazları devam etmiştir. Devletin tanıdığı bu imtiyazlar sayesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bu özel statüsü yani mahallî karakteri Tanzimat dönemine kadar sürmüştür[43].

Osmanlı Devleti'nin büyümesi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yavaşlamaya başlamış ve XVII. Yüzyılda ise büyük oranda durmuştur. XVII. yüzyılın sonlarına doğru, II. Viyana Kuşatması ve ardından ortaya çıkan uzun süreli savaşlar sırasında Osmanlı Devleti, kendi içerisinde de büyük problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. 1683'ten sonraki dönemde, yapılmakta olan seferler sebebiyle taşrada bulunan idarecilerin büyük çoğunluğunun sefere gitmiş olmasına bağlı olarak, ortaya çıkan otorite boşluğu, Anadolu'nun birçok bölgesinde eşkıyalık olaylarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu eşkıyalık olaylarına sebep olan unsurların en önemlileri arasında, *konar ve göçer* olarak hayatlarını sürdüren *cemaatler* görülmektedir.

Sosyal bakımdan " il", "el" veya "ulus" adı altında gruplandırılan konar-göçerler, " boy", "cemaat", "oymak" ve "oba" şeklinde kollara ayrılmıştır. Her boyun başında bir Bey (Boybeyi) bulunmaktaydı. Aşiret Boybeyleri'ne "*Mîr-i 'Aşiret* " denirdi. Arap Aşiretlerinin Boybeyleri'ne de "*Şeyh*" denmekteydi. Boybeyi, aşiret içinden bir de Kethüda seçerdi[44]. Kendi içerilerinde, sistematik bir düzenlemeye tabi olan konar ve göçer cemaatler, bazı belgelerde *aşiret*[45] olarak da adlandırılmakta olup, bazı belgelerde de "*cemaat"* olarak geçmektedir[46].

---

38 İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay. Ankara, 1995, s.3-10

39 "Dersim Maddesi", **Türk Ansiklopedisi, c.XIII**, Ankara, l966, s.l09; Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul, 1930, s.2-3. Ayrıca bkz. İsmet Parmaksızoğlu, **Tarih Boyunca** Türk Kürtleri ve Türkmenler, Ankara, 1983, s.22-23, Ayrıca bkz. M. Beşir Aşan, **Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk *İskan* İzleri**, Ankara, 1992, s.89, 97-98

40 M.Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s.l06-ll2.

41 Bayram Kodaman, **Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu**, Ankara, l986, s.l2.

42 Nazmi Sevgen, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Ankara, l982, s.42.

43 Bayram Kodaman, **a.g.e**., s.l4.

44 Mustafa Öztürk; "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı", **I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri**, Kitabından Ayrıbasım, Antakya, 1992, s.6

45 **Aşiret**; Arapça bir kelime olup, kabile teşkilat ve taksimatında en küçük cemaat anlamındadır. Bir büyük baba ile oğul ve torunlarından meydana gelen büyük aile demektir. Türkçe"ye geçen bu aşiret kelimesi, anlam değişikliğine uğrayarak, büyük bir aile manasına değil, göçebe veya yarı göçebe hayatı yaşayan oymak veya boy manasına kullanılmağa başlanmıştır. M. Öztürk; **a.g.m**, s.3.

46 Bir belgede Aşiret olarak adlandırılan bir grup, bir başka belgede Cemaat olarak adlandırılmaktadır. Hatta bir belge içinde bile, önce aşiret olarak isimlendirilen bir grup, birkaç satır sonra cemaat olarak adlandırılmaktadır. "...**Bahrilü** ve Çoblu ve Cengallı ve **Ağac Koyunlu (Ağcakoyunlu)** ve Cerid ve Afşar ve sâ`ir '**aşiretler**den... **Bahrilü Cemâ'ati**'nden ..." **M.D. No:129**, S:.191, H.:1. Ocak Sonları 1720 (Evasıt-ı R.evvel 1132). "... Rakka iskânından olub Tarsus ile Adana beyninde karâr iden **Bahrilü 'Aşireti** ..." **M.D. No:153**, S:.156, H.:3. Kasım Ortaları 1747 (Evasıt-ı Zilkade 1160). "...**Kırıntılı Ekrâdı 'Aşireti** ..." **A.Ş.S. No:30**, S.:95, B.:157; **M.D. No:264**, S:.219, H.:1. Ağustos Ortaları 1725 (Evail-i Zilhicce 1137). "...Lekvanik 'Aşireti'nden **Kırıntılı Cemâ'ati** ..." **M.D. No:140**, S:.305, H.:2. Şubat Başları 1735 (Evasıt-ı Ramazan 1147).

Konar ve göçer cemaatler, yaşadıkları bölgelerin iklim durumuna göre, sahip oldukları hayvanlarına otlak bulmak amacıyla, yaz mevsiminde yaylaya gitmekteydiler[47]. Yaylaya gidiş ve gelişler sırasında bu cemaatlerin mensupları, bazı dönemlerde yolları üzerinde bulunan yerlerdeki yerleşik halkın köyleri ve arazilerine zarar vermekteydiler. Genellikle ekili arazileri hayvanlarına otlatan bu cemaatlerin mensupları, bazı dönemlerde ise, adam öldürme, mal gaspı ile kadın ve kız kaçırma olaylarına da sebep olmaktaydılar[48]. Bu ise devletin varlığını ve yerleşik hayatın esası olan can ve mal güvenliğini tehdit eder bir durum olarak görülmekteydi[49]. Konar ve göçer cemaatlerin mensuplarının, yılın belirli dönemlerinde gerçekleştirdikleri yaylaya gidip gelme döneminde, yolları üzerinde bulunan bölgelerde sebep oldukları bu tür olaylar, devlet idarecileri tarafından eşkıyalık[50] olarak adlandırılıyordu. Yaylaya gidiş ve geliş sırasında meydana gelen bu tür eşkıyalık olaylarının yanında, bazı cemaatlerin mensupları, çevrelerinde bulunan başka eşkıya grupları ile birleşerek, toplu bir şekilde dolaşıp, yolları üzerinde bulunan bölgelerde hususî olarak eşkıyalık olaylarına da sebep olmaktaydılar[51].

XVII. VE XVIII. YÜZYILLARDA İSKÂN SİYASETİ

Genel olarak konar ve göçer olarak hayatlarını sürdüren cemaatlerin, bu özellikleri sebebiyle eşkıyalık olaylarına tevessül etmeleri kolaylaşmaktaydı. Zira konar ve göçer olarak belirli oranda yer değiştiren bu cemaatlerin mensuplarının, eşkıyalık yapmalarından sonraki dönemde, takip edilmeleri ve yakalanmaları hususunda büyük güçlükler ortaya çıkmaktaydı[52]. Eşkıyalık yapan bazı cemaat mensuplarının dağlık ve sarp bölgelere kaçarak buralarda saklanmaları ve bu bölgelerde devlet hâkimiyetinin tam olarak tesis edilmesinin de zor olması, bu kişilerin eşkıyalık olaylarına cesaret etmelerinde bir başka sebeptir[53]. Konar ve göçer bazı cemaatlerin mensuplarının sebep oldukları eşkıyalık olaylarının önünün alınamaması üzerine, Osmanlı Devleti idarecileri, bu kişilerin bağlı oldukları cemaatleri, bulundukları bölgelerden uzaklaştırmak ve eşkıyalıklarına engel olmak amacıyla, iskân edilmeleri hususunda çalışmalar yapmışlardır[54].

XVII. yüzyılda yapılan bu çalışmalardaki temel amaç; iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkıyalık olaylarına son vermektir. Bunun yanında bir diğer sebep de, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı "*virane*" olan köylerin "*şenlendirilmesi*", böylece hayli düşmüş

---

47 Yaz mevsiminde, sıcak bölgelerden daha serin ve yeşillikli bölgelere gitmek, eski dönemlerden beri birçok Türk grubunun karakteristik özelliğidir. Arthur Koestler; **Onüçüncü Kabile (Hazar İmparatorluğu ve Mirası)**, Çev.:Belkıs Çorakçı, İstanbul, 1984, s.16.

48 "... yaylaka giden Yörükân cemâ'atleri vâfir cemâ'at ve cümlesi tüfenk-endâz olmalarıyla mürûr ve 'ubûr eyledikleri yerlerde re'âyâ fukarâsına cevr ve te'addîlerinin nihâyeti olmamağla ..." **M.D. No:127**, S:.350, H.:1. "…göçebe Türkmanı tâ`ifesinden İmamkulı ve Bahrilü ve Lekvanik Ekrâdı'ndan Kırıntılı Cemâ'atleri eyyâm-ı şitâda sevâhilden Anavarza ve Adana'da ve etrâfında kışlayub ve eyyâm-ı sayfda Niğde Sancağı'nda Develü Kazâsı'na tâbi' Harmancık nâm mahalde ve Üçkapulu Yaylakı'nda ve Kayseri'ye kurbünde Erciyes câniblerinde yaylayub beher sene makarr-ı mâ`vâlarına gelüb gitdikce sükkân-ı memleket ve ebnâ`-i sebîle zarar ve îsâl-ı şerr ve mazarrat ve mezrû'âtların davar ve mevâşilerine ekl ve pâymâl ile itlâf itmeleriyle bu sene-i mübârekede sâ`ir senelerde itdikleri fesâdâta kanâ'at eylemeyüb Kayseriye ve Köstere ve Harmancık ve İncesu ve Develü ve Karahisar Kazâları'nda vâki' turûk-ı câddeleri kat' idüb ebnâ'-i sebîl ve karbânın 'alenen yollarına inüb katl-i nüfûs ve nehb-i emvâl itdiklerinden mâ'adâ ol havâlîde ba'zî karyeleri basub mâlların yağma ve 'ibâdu'l-laha ta'arruz ve ricâllerin esîr idüb fesâd ve şekâvetleri hadden bîrûn..." **M.D. No:135**, S:.73, H.:1. Haziran Sonları 1728 (Evasıt-ı Zilkade 1140).

49 Hüseyin Arslan; **Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler İskânlar Sürgünler**, İstanbul, 2001, 231-232.

50 **Eşkıya**: Haydut sürüsü. Şaki'nin çoğulu olup, üçü beşi bir araya gelerek toplum güvenliğini bozan, silahlı baskınlarda bulunan, yol kesen, adam öldüren zorbalara denirdi. Necdet Sakaoğlu; **Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü (Deyimler-Terimler)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985. s.38.

51 "... Kilis Kazâsı'na tâbi' Şeyhlü Ekrâdı Cemâ'ati... eşkıyâsı kendü hâllerinde olmayub ol havâlîden mürûr ve 'ubûr eyliyan tüccâr tâyifesinin ve sâyir ebnâ'-i sebîlin yollarına inüb kat'-i tarîk ve katl-i nüfûs ve nehb-i gâret-i emvâl itmek 'adet-i müstemireleri olub fesâd ve şekâvetinin nihâyeti olmadığı .." **M.D. No:100**, S:.32, H.:97. Ayırca bkz.**A.Ş.S. No:39**, S.:72, B.:104; **M.D. No:122**, S:.91, H.:1.

52 Mustafa Öztürk; "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", **Belleten**, **C.:LIV**, **Sa.:211**, Ankara-1991, s.965.

53 Mesela; dağlık ve sarp bir bölge olan ve adeta doğal bir kale görünümündeki Dersim'de, tam anlamıyla devlet otoritesinin sağlanması ve bu bölgeye nüfuz etme hiçbir güç tarafından gerçekleştirilememiştir. İbrahim Yılmazçelik; **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Elazığ, 1999, s.15.

54 Fuat Dündar; **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul, 2002, s.53-54;

bulunan zirai üretiminin arttırılması ve yeterli oranda vergi toplanmasıdır[55].

Yukarıda da açıklandığı üzere, Celali isyanlarının sebep olduğu karışıklıklar, Anadolu'da ve çevresinde büyük karışıklıklara sebep olmuştu. Durumun vehameti, huzursuzlukların artması, nüfusun artmasına bağlı yaşanan yaylak sıkıntısı, vergi düzeninin bozulması gibi birtakım sebeplerle, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren, Yeniil, Haleb ve Bozulus Türkmenleri gibi büyük gruplar, doğudan Orta Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır[56].

XVII. yüzyılın ikinci yarısında, bir göç de Arab Tayy boyunun mühim kolu Şammarlar tarafından Orta Arabistan'dan kuzeye Suriye çölüne doğru yaşanmıştır. Şammarlar, Rakka bölgesini ele geçirerek bölgedeki huzuru bozmuş; ulaşımı sekteye uğratmışlardır. Şammarları 20 sene arayla, bunlardan daha tahripkar ve kalabalık bir aşiret olan Aneze Arabları takip etmiş; Rakka çevresi ve Suriye çölüne hakim olmuşlardır. Orta Arabistan'dan kalkarak, Anadolu'nun güney sınırında bu Arab aşiretlerinin tahripkar hareketleriyle, buradaki aşiret düzeninin ve iskân düzeninin bozulmasına sebep olmaları, hükümetin dikkatini çekmiştir. Hükümet, Bozulus'un göçünden de memnun kalmamış, yurtlarına geri döndürülmeleri ile ilgili emirler çıkarmıştır. Ancak bu emirler hiçbir şekilde yerine gelmemiştir[57].

Onyedinci yüzyılda Arapların Şammar ve Aneze kabile konfederasyonlarının Orta Arabistan'dan kalkıp Kuzey Suriye Çölü'ne göçmelerinin, buradaki Türkmen ve diğer yerel aşiretleri, kitleler halinde Anadolu'nun orta ve batı bölgelerine itmesinde etkili olmuştur[58]. Anadolu'nun çöl ağzındaki yerleşim yerlerinin tahripkar ve seferber hale gelmiş güçlü ordular gibi olan Şammar, Aneze, Cubur, Bakara gibi Arab aşiretlerinin tehdidi ve akınları karşısında boşalan iskân sahaları için bir yandan hükümeti, diğer yandan da sürüleri ve meraları savunmasız kalan yerel aşiret unsurlarını tedbirler almaya itmiştir[59].

Urfa ağzından Rakka-Şam hattına kadar yer yer çöl olan geniş sahanın ve Bağdad-Musul-Haleb-İstanbul kervan ticareti yol hattının korunup kollanması için muvazzaf askerin bulundurulması oldukça zor ve masraflıydı. Bu sebepler ve aşiretleri yerlerinden eden çöldeki Urban aşiretlerine karşı bir set olarak büyük bir aşiret birliğinin varlığı tam da bu ihtiyaca hizmet etmekteydi. Bozulus, gerek Haleb ve Yenil Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya göç etmeleri ile boşalan bu bölgelere, bu dirayeti aynı oranda gösterecek Milli Aşireti gibi büyük aşiret birliklerini gerekli kılmıştır. 28 Mart 1691 tarihinde çıkarılan iskân fermanıyla[60] Osmanlı Devleti, Haleb ve Rakka bölgelerinde, Hama ve Humus sancaklarında, güneyden gelen Şammar ve Aneze gibi Arap aşiretlerinin baskısına karşı bir nevi uç yerleşmesi siyaseti gütmüştür. "*Ol havalideki Arab ve sair eşkıya mazarratlarından gereği gibi muhafaza ve ahalisi ve ebna-i sebili emn ü mutmain eylemek şartı ile*", Haleb Türkmenleri grubundan 2400 haneyi bulan 30 oymak, Yeni İl haslarına bağlı 18 oymak, Lekvanik mukataasına bağlı Lekvanik ve ona bağlı 5 oymak ve muhtelif 17 oymak da bu "*uç siyaseti*" çerçevesinde bir nevi tampon göreviyle iskân edilmelerine karar verilmiştir[61]. Aşiretlerinin iskânındaki temel amaç; yukarıda da belirtildiği üzere iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkıyalık olaylarına son vermekti. Bunun yanında bir diğer sebep de, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı "*virane*" olan köylerin "*şenlendirilmesi*", böylece hayli düşmüş bulunan zirai üretiminin arttırılması ve yeterli oranda vergi toplanmasıydı[62].

1691[63] yılında alınan kararlarla, Anadolu ve Suriye'deki değişik bölgelere yapılması düşünülen iskân faaliyetlerinin temel amacı buydu. Yapılan bu iskân faaliyetleri içerisinde, en önemli iskân bölgesi

[55] Cengiz Orhonlu; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul, 1987, s.51; Mustafa Öztürk; "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı", **I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri**, Kitabından Ayrıbasım, Antakya, 1992, s.10.

[56] İlhan Şahin, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler** s. 80; Sümer, Faruk Sümer, **Oğuzlar** (Türkmenler) **Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, s. 184-190.

[57] Faruk Sümer, **Oğuzlar**, s. 184-190, 193; Cengiz Orhonlu, **a.g.e.**, s. 45.

[58] Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I, s. 69.

[59] Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Kaynak yayınları, İstanbul 2009,s. 49-51.

[60] Cengiz Orhonlu, a.g.e. s.58

[61] Orhonlu, **a.g.e.**, s. 51, 107-108; Haleb ve Yeniil ile Lekvanik Cemaatleri'nin İskanı İçin Bkz. Özcan Tatar, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları Ve Aşiret İskanı** (1691-1750), Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 67-75; 236-274.

[62] Cengiz Orhonlu; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul, 1987, s.51; Mustafa Öztürk; "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı", **I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri**, Kitabından Ayrıbasım, Antakya, 1992, s.10.

[63] Rakka'ya 12-21 Ocak 1691 (Evasıt-ı R.ahir 1102) tarihinde iskân için ferman. **M.D. No:100**, S:.132, H.:520.

Rakka ve çevresine yapılan iskânlardır. Rakka'ya yapılmak istenen iskân faaliyetlerinde, bu bölgeye gönderilecek olan cemaatlerin çoğunluğu, bu tarihten önceki dönemde bazı eşkıyalık olaylarına sebep olan ve belirli oranda itaatsizlikleri ortaya çıkan cemaatlerden oluşmaktaydı[64]. Bu cemaatler; Halep Türkmenlerine bağlı bazı aşiretler, Yeni_il Haslarına bağlı bazı aşiretler, Lekvanik mukatasına bağlı bazı aşiretler, Boz-ulus bakiyesi Türkmenlere mensup bazı aşiretler, Keskin ilinde sakin Boz-ulus'a bağlı bazı aşiretler, Badıllı cemaatine mensup bazı aşiretler, Eski Rakka sakinlerinden olup, Arap aşiretlerinin baskısı sonucu dağılan Şavi, Simek ve Beni Kays kabilelerinden oluşmaktaydı[65].

12-21 Ocak 1691 (Evasıt-ı R.ahir 1102) tarihli fermanla[66] Rakka ve Haleb bölgesindeki iskân yerleri ise şöyle belirlenmişti.

1-Belih Nehri Bölgesi (Rakka eyaletindeki 12 nehir boyunca)

2-Urfa Sancağına bağlı nahiyeler

3-Haleb Eyaletine bağlı Menbic nahiyesi

4-Hama ve Humus Sancakları

5- Anadolu Eyaletine dâhil Rum Vilayeti, Karahisar-ı Sahib sancağı, Çöl-abad nahiyesi: Buca Kazası, Adana Sancağı'na bağlı Ayas-Beredi ve Kınık Kazaları, Bozok Sancağı[67].

Yukarıda da açıklandığı üzere, XVII. yüzyılda yapılan bu çalışmalardaki temel amaç; iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkıyalık olaylarına son vermekti. Bunun yanında bir diğer sebep de, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı "*virane*" olan köylerin "*şenlendirilmesi*", böylece hayli düşmüş bulunan zirai üretiminin arttırılması ve yeterli oranda vergi toplanmasıydı. XVIII. yüzyıla gelindiğinde bunda fazla başarılı olunamadığı görülmektedir. Zira XVIII. yüzyılda da aşiretlerin iskânındaki başlıca sebepler; iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkıyalık olaylarına son verilmesi, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı "*virane*" olan köylerin "*şenlendirilmesi*", böylece hayli düşmüş bulunan zirai üretiminin arttırılması ve yeterli oranda vergi toplanması şeklinde aynı olduğu görülmektedir. Bu dönemde sadece yapılan savaşlar sebebiyle özellikle hudud bölgelerinde içe doğru olan insan akınını ayrı bir sebep olarak görmek mümkündür[68]. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları sebebiyle içe dönük bir iskân meselesi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Güneydoğu Avrupa'daki bazı yerler ve Kırım Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Devlet kayıp edilen topraklardan gelen göçmenleri, eldeki topraklara yerleştirme meselesi ile karşı karşıya kalmıştır[69].

XVIII. yüzyıldaki belli başlı iskân bölgeleri ise şunlardı:

1-Kütahya-Aydın Yöresi

2-Konya ve Karaman Bölgeleri

3-İçil ve Teke Havalisi

4-Ankara-Nevşehir Yöresi

5-Sivas-Erzurum Bölgeleri

6-Çukurova Bölgesi

7-Diyarbakır-Malatya Bölgeleri

8-Rakka ve Haleb Eyaletleri Dâhili

9-Kıbrıs Adası

---

64 Zira Rakka bölgesi, başta Türkmen cemaatleri olmak üzere, genel olarak bir sürgün bölgesiydi. Mustafa Öztürk; **a.g.m**, s.11.

65 Cengiz Orhonlu,**a.g.e.**, s.58-60.

66 **M.D. No:100**, S:.132, H.:520.

67 Cengiz Orhonlu,**a.g.e.**, s.57-87.

68 Yusuf Halaçoğlu., **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri**, Ankara, 1988, s.28-42.

69 Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.41-42.

10- Rumeli bölgesi

XVIII. yüzyıldaki iskân bölgelerinin büyük bir çoğunluğunun Anadolu'da olduğu görülmektedir. Rakka ve Kıbrıs eşkıyalık yapan aşiretlerin sürgün mahalli olarak belirlenmiştir. Rumeli bölgesinde ise kısmı bir iskân söz konusudur. Buna karşılık Anadolu'da büyük oranda boş sahaların bulunması, iskân çalışmalarının ağırlıklı olarak bu bölgeye kaymasına yol açmıştır[70].

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İskânda Karşılaşılan Zorluklar Ve Eşkıyalık-Sürgün

1691 yılında alınan kararla, Çukurova bölgesindeki Ayas, Berendi ve Kınık'a iskân edilmelerine karar verilen cemaatlerin mensuplarının önemli bir kısmı ilk etapta belirlenen yerlere yerleştirilmişlerse de aradan bir süre geçtikten sonra, belirli oranda buraları terk ederek, başka bölgelere gitmeye başlamışlardır. Yerlerini terk eden kişilerin geri getirilmeleri için yapılan çalışmalar karşısında ise, bu cemaatlerin mensupları birçok eşkıyalık olaylarına sebep olmuşlardır[71].

Rakka iskân firarilerinin önemli bir kısmı Adana bölgesine gelmeden önce genellikle Kilis bölgesine giderek, burada başta Okcu İzzeddinlü Ekradı olmak üzere diğer cemaatlerin içine gizlenmiş ve bir süre sonra bu cemaatler ile birleşerek Adana çevresinde eşkıyalık yapmışlardır. Bu cemaatler; sakin oldukları Kilis havalisinden kalkarak Beylan, Payas, Üzeyr ve Kurdkulağı bölgelerinde adam katli, mal ve hayvan gaspının yanında Yüreğir Kazası'ndaki halkın üzerine toplu bir halde gelip harman vaktinde mallarını gasp etmiş ve harmanlarını yakmışlardır. Bu şekilde Adana çevresine gelerek eşkıyalık yapan bu eşkıyalara aman verilmeyerek cezalarının verilmesi ve güvenliğin sağlanması için gerekenin yapılması hususunda Adana Valisi ile Adana Kadısı'na ferman gönderilmiştir[72].

Alınan bütün tedbirler ve sert baskılara rağmen Adana çevresinde bulunan İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri ile diğer cemaatlerin iskân firarilerine yardım etmelerinin bir türlü önü alınamamıştır. 1742 yılında başta Receblü Avşarı ile Lekvanik Ekradı olmak üzere diğer iskân firarilerinin tenkili sırasında, bu cemaatlerin tenkili ile görevli olan Adana Beylerbeyi Rişvan-zade Süleyman Paşa'nın tenkil olayı sırasında 200'den fazla iskân firarisi kaçarak Adana çevresindeki cemaat ve kabilelerin içlerine girmişlerdir. Bu firarileri içlerine almakla yetinmeyen bu cemaatler, bunlara yem ve yiyecek vermenin yanında destek olmak amacıyla yanlarına adamlar vermişlerdir. İskân firarilerinin yanlarına verilen bu adamlar özellikle rehberlik görevi yaparak bölgeye yabancı olan bu kişilerin geçit ve yollardan kolayca geçmelerini sağlamışlardır. Verilen bu destek ve rehberlik üzerine iskân firarilerinden 100'den fazla kişi Dölek Derbendi'ni geçip eşkıyalıklarda bulunmuşlardır[73].

Cemaatlerin bu firarilere verdikleri desteğin sona erdirilmesi için alınan tedbirler bir türlü sonuç vermemiştir. Bu dönemde gönderilen bir fermana göre; Adana çevresinde bulunan cemaatler, içlerine firar eden bu cemaatleri teslim edeceklerine dair defalarca taahhütte bulundukları halde, bu kişileri teslim etmemişlerdir. Bu sırada özellikle Cerid Cemaati ile Bozdoğan Cemaatleri bunları içlerine kabul etmiştir. İçlerine giren bu firarilerin mal, hayvan, kadın ve çocuklarını içlerine alıp koruyan bu cemaatlerin bir kısmı ise, kendi içlerinde bulunan bu kişilerin iskân firarisi veya eşkıyalık yapıp gelerek kendilerine sığınan kişiler olduklarını inkâr etmişler, bazıları ise bu gelen kişileri teslim etmemek için "... '*aşîretimize dâhil düşmüşdür ...*" diyerek sahip çıkmışlardır[74]. Bu cemaatlerin bu tür destek ve himaye yollu davranışları nedeniyle eşkıyalık yapan bu firariler bir türlü yakalanamadığından gereken cezaları verilememiştir[75].

Haklarında defalarca tenkil edilerek, Rakka'ya iskân edilmeleri için ferman gönderilen fakat her

---

70 Yusuf Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.125-143.

71 Özcan Tatar, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları Ve Aşiret İskanı** (1691-1750), Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 140-150.

72 **A.Ş.S. No:38**, S.:249, B.:373; **M.D. No:139**, S:.352, H.:1. Ekim Sonları 1733 (Evasıt-ı C.evvel 1146).

73 **M.D. No:148**, S:.222, H.:1. Nisan Sonları-Mayıs Başları 1742 (Evahir-i Safer 1155).

74 Firar eden bu tür iskân firarileri ve eşkıyalara yardım edip onları gizleyenlerin bu tür davranışlardan uzak durmaları için; bu eşkıyalara yardım edenlerin, eşkıya muamelesi göreceği ve eşkıyalar hakkında tatbik edilecek olan cezanın bunlara da tertip edileceği belirtilmektedir. **M.D. No:153**, S:.84, H.:1.

75 **M.D. No:148**, S:.222-223, H.:1. Yapılan bütün teşebbüslere rağmen cemaatlerin iskân firarilerine içlerine kabul etmelerinin önü alınamamaktaydı. **M.D. No:148**, S:.312, H.:2.

seferinde iskândan firar ederek Adana Çevresi'ne gelerek Tarsus'un Kuştimur Nahiyesi'nde ikamet etmeye başlayan Bahrili Avşarı Cemaati mensupları, 1740'lı yılların başlarında tekrar eşkıyalığa başlamıştır. Bahrili Avşarı Cemaati eşkıyalarının çevreye verdikleri zarar nedeniyle, bölge halkının büyük bir kısmı yerlerini terk etmiştir. Bunun üzerine bunların mutlaka yakalanarak Rakka'ya gönderilmeleri için ferman gönderilmiş[76], ancak bu hususta başarı sağlanamamış ve bu cemaatin eşkıyalıkları devam etmiştir.

Bahrili Avşarı Cemaati iskân mahalline gitmediği gibi, yine bu çevrede eşkıyalık yapan iskân firarilerinden Lekvanik'e tabi Hacılar Ekradı ile birleşerek adam katli ve mal gasbına devam etmişlerdir. Bunların yaptıkları eşkıyalıktan dolayı Adana'nın batı tarafı ile Tarsus'un birçok bölgesi harap bir hale gelmiştir. Bu eşkıyalıkların sona erdirilmesi için Bahrili Avşarı'nın yerlerinden kaldırılarak Rakka'ya gönderilmesi için Rakka Valisi, Adana Mütesellimi, Tarsus Voyvodası, Adana ve Tarsus'un darb ve harbe kadir il erleri görevlendirilmiştir[77].

Bahrili Avşarı ile bunlara tabi olan İmamkulu Uşakları'nın Tarsus ile Adana arasındaki eşkıyalıkları devam ettiğinden bunların Rakka'ya gönderilmeleri için fermanlar gönderilmiş ise de bunların iskân mekânlarına **gönderilerek, yapmış oldukları eşkıyalığın önü alınamamıştır.** Bütün Rakka iskân firarilerinin geri gönderilmeleri için gönderilen umumi ferman[78] ve defter[79] gereğince bu cemaatlerin de mutlaka Rakka'ya gönderilerek eşkıyalılarının sona erdirilmesi gerektiği, bu durumun bu iki cemaate usulü ile bildirilmesi ve gasp ettikleri malların geri alınarak, adam katl edenlerin gereken cezalarının verilmesinden sonra geri kalanlarının Rakka'ya gönderilmeleri için Adana Mütesellimi görevlendirilmiştir[80]. Bu cemaatlerin mensuplarının, iskân hususunu ve diğer teklifleri kabul etmemeleri üzerine, sert bir şekilde tenkil edilmeleri emredilmiştir. Bu hususla ilgili olarak Adana Kazası Yeniçeri Serdarı, Adana Mütesellimi Mehmed Ağa'nın maiyetinde görevlendirilmiştir[81].

Rakka iskân firarilerinin geri döndürülmeleri için yapılan bu çalışmalara rağmen, bunların Adana ve çevresindeki mevcudiyetlerinin sonu alınamamış ve bu firariler bir yolunu bulup Adana ve çevresine gelmeye devam etmişlerdir[82].

1691-1750 yılları arasındaki dönemde; Ayas, Berendi ve Kınık'a yapılan iskân ile yerleştirilen cemaatlerin mensuplarının dışında, Çukurova bölgesinde bulunan diğer cemaatlerin mensuplarının da eşkıyalık olaylarına karışmışlar ve bunların itaat altına alınması için de yoğun bir faaliyet gösterilmiştir. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, aşiretlerin iskân edilmesi sırasında, bazı aşiretler büyük oranda itaat yolunu tercih ederlerken, bazıları ise bu süreçte itaatsizliğe başvurarak, eşkıyalık olaylarına girişip, gerek devlet idaresine karşı başkaldırma, gerekse bulundukları bölgelerdeki yerleşik ahaliye karşı zarar verme yoluna gitmişlerdir. Bu süreç içerisinde, en fazla huzursuzluğu ortaya çıkaran aşiretlerin bir kısmının da Kıbrıs'a sürülerek, burada iskân edilmesi ve itaat altına alınması yoluna gidilmiştir.

XVII. Ve XVIII. Yüzyıllar arasında **Çukurova bölgesinde yaşayan cemaatleri dörde ayırmak mümkündür.** 1- Yerli Cemaatler 2- Yörük Cemaatleri 3- Yeniil ve Türkmânân-ı Haleb Cemaatleri 4- İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri. Çukurova **bölgesindeki Türkmenler, ilk dönemlerden itibaren cemaat olarak teşkilatlanmışlar ve bir süre sonra yarı yerleşik duruma geçerek ziraat yapmaya başlamışlardır. Bu cemaatlerin mensuplarının yarı yerleşik olarak yaşamalarının temel sebebi olarak, bu bölgenin ikliminin yaz mevsiminde çok sıcak olması gösterilebilir. Mayıs sonlarından itibaren harmanlarını kaldıran bu cemaatlerin mensupları, hayvanları ile birlikte yaylaya çıkmakta ve Eylül sonlarına kadar yaylada kalmaktaydılar. Yaylaya gitmeleri sebebiyle bu**

[76] **M.D. No:150**, S:.293, H.:2. Haziran Ortaları 1744 (Evail-i C.evvel 1157).

[77] **M.D. No:152**, S:.65, H.:2. Ocak Sonları 1745 (Evail-i Zilkade 1158). Gönderilen bir fermana rağmen Bahrili Avşarı Cemaati'nin Adana etrafındaki mevcudiyeti devam etmiştir. Mart Başları 1746 (Evasıt-ı Safer 1159) tarihli bir hüccete göre bu cemaat hala Adana ve çevresinde bulunmakta idi. **A.Ş.S. No:4**, S.:181, B.:324.

[78] **A.Ş.S. No:28**, S.:108-109, B.:161. Temmuz Başları 1747 (Evahir-i C.ahir 1160).

[79] İskan defterlerine göre Rakka'da bulunması gereken, fakat önemli bir kısmının bu bölgede bulunmayarak firar eden cemaatleri isim isim belirten ve Rakka Valisi Hacı Mustafa imzasını taşıyan bu deftere göre toplam 1161 kişi Anadolu bölgesinde firari olarak bulunmaktaydı. **A.Ş.S. No:28**, S.:111, B.:164. Ekim Başları-Ortaları 1747 (Evail-i Şevval 1160).

[80] **M.D. No:153**, S:.156, H.:3. Kasım Ortaları 1747 (Evasıt-ı Zilkade 1160).

[81] **A.Ş.S. No:35**, S.:47, B.:95. Şubat Başları 1748 (Evail-i Safer 1161).

[82] **A.Ş.S. No:28**, S.:109-110, B.:162. 14 Temmuz 1748 (28 Receb 1161).

insanları göçebe olarak tanımlamak doğru değildir. Zira yayla olarak belirtilen yerlerde, buraya giden insanların kalıcı olarak ikamet ettikleri evlerin yanında dükkânlar, çarşılar ve camiler de bulunduğu görülmektedir[83].

İlk dönemlerde mezralarda ziraat yapan bu cemaatlerin mensupları, bir süre sonra, bu mezralara kendi adlarını vererek, buraları karye (köy) şekline getirmişlerdir. 10 Mart 1620 (5 R.ahir 1029) yılına ait avarız tahriri kaydında; Canibü'ş-şehr[84] ve Yüreğir Nahiyeleri'nin avarız haneleri belirtilirken, avarız ile yükümlü tutulan birimler cemaat olarak kaydedildiği halde[85], 1634 (1044) yılına ait avarız tevziatı listesinde[86], bu birimler, cemaat olarak değil karye olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde Çukurova bölgesinde yaşayan cemaatler içerisinde birinci grupta bulunan, Yerli Cemaatlerin eşkıyalık hareketlerine karışmadıkları ve dolayısıyla Kıbrıs da dâhil olmak üzere başka yerlere sürgüne gönderilmedikleri görülmektedir.

Özellikle Çukurova bölgesinde İfraz-ı Zülkadiriyye ile Yeniil ve Türkmanan-ı Haleb Mukataası'na tabi olan cemaatlerin eşkıyalık olaylarına karıştıkları ve bundan dolayı da Kıbrıs'a sürgüne gönderildikleri görülmektedir. Yörük cemaatleri içerisinde Kıbrıs'a iskân edilmek istenen cemaatlerin başında **Kacar (Kacar Halil) Cemaati** gelmekteydi. 1690-1750 tarihleri arasında Adana'da Dündarlu Nahiyesi'ne tabi bir cemaat olarak görülen bu cemaatin mensupları, bu dönemde bulundukları yerden kalkarak Aydın bölgesine gitmişlerdir[87]. Bir süre bu bölgede yaşayan bu cemaatin mensupları, bunu müteakiben İçil'e iskân edilmeleri kararlaştırılan Yörükler'in arasına karışmışlardır. Bu durum üzerine; Kacar Cemaati'nin diğer cemaatlerden ayırt edilip, eski vatanları olan Dündarlu Nahiyesi'ne iskân edilmeleri için dönemin İçil Valisi Ali Paşa görevlendirilmiştir[88].

Kacar Cemaati mensuplarının eski vatanlarına iskân edilmeleri için yapılan çalışmalara rağmen başarılı olunamamış ve bu kişiler İçil ve Alaiye çevresinde eşkıyalık olaylarına karışmaya başlamışlardır. 1710'lu yılların başlarında Kıbrıs'a iskân edilmeleri için ferman gönderilen Yörük Cemaatleri'nden olup, Kıbrıs'a gitmeyen veya gittikten sonra firar eden cemaatler ile birleşip bunları koruması altına alan bu cemaatin lideri Kacar Halil[89], etrafına korku salan önemli bir eşkıya reisi olarak ortaya çıkmıştır[90].

Haklarında yapılan takibatlara rağmen Kacar Halil Cemaati ile diğer cemaatlerin eşkıyalıklarının önü alınamamıştır. Bu cemaatlerin Kıbrıs'a iskân edilmeleri için gösterilen bütün gayretlere rağmen, bunların bu emre itaat etmeyip, dağlık bölgelere kaçarak daha önceden yapmış oldukları gibi eşkıyalığa devam etmeleri üzerine, önde gelenleriyle birlikte eşkıyalık yapanlarının katl edilmesi için, dönemin Şeyhülislamı olan Abdullah Efendi'den fetva alınmıştır[91]. Şeyhülislam'dan alınan bu fetva üzerine, bu cemaatlerin haklarında amansız bir takibat yapılmaya başlanmıştır. Gittikleri bütün bölgelerde sert şekilde karşılaşan ve uygulanan sıkı takibat üzerine bu cemaatler ile birlikte Kacar Halil Cemaati mensupları af talebinde bulunmuşlardır. Yapılan görüşmelerin ardından, diğer Yörük Cemaatleri'nin Çukurova'da Sarıçam Kazası'na iskân edilmelerine karar verildiği halde, bu cemaatin mensuplarının,

---

83 "... Karaisalu Kazası'na tabi **Kızıldağ Yaylakı'nda** vaki kıbleten **Ramazanoğlu Sarayı** ..." **A.Ş.S. No:101**, S.:240, B.:388. "... **Tekfur Yaylakı Sûkku** ..." **A.Ş.S. No:24**, S.:26, B.:59. "... Adana Kazâsı'na tâbi' **Barakdağı Yaylağı'nda Çavuşoğlu nâm kimesnenin binâ itdiği câmi'**de nîm akçe vazîfe ile imam olan Mehmed ..." **A.Ş.S. No:19**, S.:242, B.:432.

84 1620 yılına ait bu avarız tahriri kaydında; Şehr-i Adana olarak isimlendirilen nahiye, daha sonraki dönemlerde Canibü'ş-şehr Nahiyesi olarak isimlendirilmiştir.

85 **B.O.A. Kamil Kepeci Tasnifi, Mevkufat Kalemi Kısmı, Genel No:2931, Özel No:383,** S.:1-2, B.:2.

86 **A.Ş.S. No:2**, S.:82, B.:143.

87 **A.Ş.S. No:105**, S.:73, B.:102.

88 **A.Ş.S. No:24**, S.:28, B.:33. 1708 (1120)

89 Kacar Cemaati'nin adı; bu dönemden itibaren, başlarında bulunan Halil'e izafeten Kacar Halil Cemaati olarak anılmaya başlamıştır.

90 **M.D. No:120**, S.:181-182, H.:731; Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri,** İstanbul, l930; Faruk Sümer, Oğuzlar *(Türkmenler),* Ankara, l967.

s.148-151, B.:196. Nisan Sonları-Mayıs Başları 1714 (Evasıt-ı R.ahir 1126).

91 "Ehl ve 'iyâlleriyle Konar ve Göçer Yörükân Tâ'ifesi'nden Zeyd 'Amr ve Bekir ve Beşir tâ'ife-i mezbûreden şu kadar nefer kimesnelere re`is olub bir mevzi'den bir mevzi'e nakl iderler iken kat'-i tarîk ve bî-gayr-ı hakk ahz-ı emvâl ve katl-i nüfus 'adetleri olub zararları 'âmm olmağla mezbûrlar bi'l-cümle cezâyir-i bahrden bir cezîreye nakl ve anda iskân olunmaları içün taraf-ı saltanatdan emr-i 'âlî ile mübâşir ve naklleriçün şu kadar kimesne ta'yîn olunduklarında eşkıyâ-yı mezbûrdan itâ'at-i emr itmeyüb bir mevzi'e tecemmü' ve mükâtele ve muhârebeye ve kat'-i tarîk idüb tayin olunan kimesnelerden şu kadar nüfus katl eyleseler eşkıyâ-yı mezbûrenin re`isleri ve fesâdda etba'larının 'alâ-tarîkü'l-istishâl katlleri meşrû' ve vâcibdir" **M.D. No:134**, S.:139-140, H.:2. Haziran Ortaları 1727 (Evahir-i Şevval 1139).

bir süreden beri sakin oldukları Sirke adlı yerde kış mevsiminde sakin olup, yaz mevsiminde Bozdağ'da yaylamalarına müsaade edilmiştir[92].

Bu dönemde Kıbrıs'a iskân edilmek istenen bir diğer cemaat de **Kara Hacılu Cemaati'**dir. Aslen İçil Sancağı Zeyne Kazası'nda sakin olan bu cemaatin mensupları, zamanla bu bölgeyi terk ederek Adana ve Tarsus bölgelerine gelerek yarı yerleşik bir durumda konar-göçer hayatlarını devam ettirmeye başlamışlardır[93]. 1690-1750 tarihleri arasında Bozdoğan Mukataası'na tabi olan bu cemaatin[94], mensuplarının çoğunluğu; daha sonraki dönemlerinde Çukurova bölgesinde yaşamaktaydılarsa da, bazıları Çukurova'nın çevresinde bulunan Silifke, Alaiye, İbradı, Selenti, Seydişehir, Manavgat, Sığırlık ve Teke bölgelerinde dağılmıştı[95]. Çukurova bölgesinde yaşayan Kara Hacılu Cemaati'nin esas kolu Sarıçam Kazası'nda ve Sis'teki Cebel-i Nur'da kışlayıp, Kayseri Sancağı'ndaki Erciyes ve Beydağı'nda yaylamaktaydı.

Kara Hacılu Cemaati'nin mensuplarının çoğunluğu, 1700 yıllarının başında Alaiye ve çevresinde yaşamakta idiler. Bu cemaatin mensupları ile Yörük cemaatlerinden Patralı, Şamlı, Zekeriyalı, Sofılar, Tekeli, Saçı Karalı, Cılaklı, Lengerli, Yaycılar ve İrikli Cemaatleri'nden oluşan büyük bir grup, 600'den fazla evleriyle birlikte Alaiye, Manavgat ve Duşenbe çevresinde eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. Bu olaylar çerçevesinde Kara Hacılu Cemaati'ne tabi İsaoğulları'na[96] tabi 15'den fazla eşkıya İbradı Kazası'nda bazı kişileri katl etmişlerdir. Bunun üzerine, bunların tenkili için Alaiye Sancağı'na mutasarrıf olan Musa görevlendirilmiştir[97].

Meydana gelen bu eşkıyalıkların sona erdirilmesi için yapılan bu çalışmalara rağmen başarılı olunamamıştır. Kara Hacılu Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin eşkıyalıklarının artması üzerine, bunların İçil Sancağı'nda uygun olan yerlere iskân edilmesine karar verilmiş ve bu husus için bu dönemde Hudâvendigâr Sancağı'na mutasarrıf olan Musa Paşa ile birlikte çevredeki yetkililer görevlendirilmiştir[98]. Yapılan çalışmalar sonucunda Kara Hacılu Cemaati'nin Alaiye ve çevresinde bulunanlarının kısa bir süre için de olsa İçil'e tabi Mud Nahiyesi'nde Şeyhlü nam mevziye iskânında başarılı olunmuştur. Bu cemaatin mensupları, buraya iskân edilmelerinin ardından bir daha eşkıyalık yapmayacaklarına ve iskân yerlerini terk etmeyeceklerine dair taahhütte bulunmuşlar, bu taahhütlerini yerine getirmemeleri durumunda ise 12 kese (10.000 kuruş) nezr akçesi vereceklerine dair hüccet vermişlerdir[99].

Kara Hacılu Cemaati'nin mensupları, iskân edildikleri bölgede kısa bir süre durduktan sonra bu bölgeyi terk ederek Adana ve çevresine gelmeye başlamışlardır. Kalabalık gruplar halinde Çukurova bölgesine gelen bu cemaatin mensupları, bu bölgede kışlayıp, ilkbaharda Yahyalu ve çevresinde bulunan köylerin ekili arazilerine zarar vermeye ve eşkıyalık yapıp çevrede adam öldürme ve mal gaspına başlamışlardır. Bu durumun Kayseri Naibi Hasan tarafından İstanbul'a arz edilmesi üzerine, suçluların cezalarının verilmesi ve geri kalanlarının İçil'deki iskân İskânna gönderilmeleri için Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Halil Paşa ile Adana Beylerbeyi Mustafa Paşa görevlendirilmiştir[100].

İçil'e iskân edilmeleri için yapılan çalışmalara rağmen bu cemaatin çoğunluğunun iskân bölgelerine gönderilmesinde başarılı olunamamıştır. Çukurova bölgesini kendilerine mekân olarak seçen bu cemaatin mensuplarının çoğunluğu, Yüreğir ve çevresini kendilerine kışlak olarak seçmiş[101] ve Niğde Sancağı'nda Develü Nahiyesi'ndeki Aladağ Yaylağı'nı yaylak olarak kullanmaya başlamışlardır. Niğde ve çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olaylarının artması üzerine, Adana Beylerbeyi görevlendirilmiştir[102].

---

92 **A.Ş.S. No:126**, S.:149-148, B.:26; **M.D. No:134**, S.:175-176, H.:2. Ağustos Ortaları 1727 (Evahir-i Zilhicce 1139).

93 **MAD. No: 6890**, S.:2.

94 **A.Ş.S. No:105**, S.:18, B.:29-b; **MAD. No: 6890**, S.:4.

95 Üçler Bulduk, "Bozdoğan Yörükleri ve Yaylak Kışlak Sahaları", **Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**; Ankara, 2000, s.78.

96 Bu grup daha sonraki dönemlerden Kara Hacılu Cemaati'nde ayrı bir grup olarak Hacı İsaoğulları adıyla anılmaya başlanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu cemaat, özellikle Alaiye ve çevresinde etkin bir şekilde eşkıyalık olaylarına karışmıştır. **M.D. No:130**, S.:281-282, H.:1; **M.D. No:130**, S.:332, H.:2; **M.D. No:152**, S.:124-125, H.:2.

97 **M.D. No:102**, S.:92, H.:399. Aralık Ortaları 1691 (Evahir-i R.evvel 1103).

98 **M.D. No:110**, S.:507, 510, H.:2336, 2346. Mayıs Ortaları 1699 (Evasıt-ı Zilkade 1110).

99 **MAD. No: 8458**, S.:75, B.:1. 25 Ekim 1699 (Gurre-i C.evvel 1111).

100 **M.D. No:112**, S.:101, H.:328; **MAD. No: 8458**, S.:74, B.:1. Aralık Başları 1701 (Evail-i Receb 1113).

101 **A.Ş.S. No:105**, S.:18, B.:29-b.

102 **A.Ş.S. No:3**, S.:8, B.:14.

Gönderilen bu fermana rağmen bu cemaatin mensupları bu defa da Kayseri ve çevresine gidip, bu bölgede eşkıyalık yapmaya devam etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere bu cemaatin mensuplarından bazıları; Yahyalu Nahiyesi sakinlerinin yaylağı olan Akçaşehir Yaylağı'na gidip, çevredeki ekili arazilere zarar vermeye başlamışlardır. Bunun üzerine bu aşiretin topluca İçil ve Alaiye'ye iskân edilmeleri için Kayseri ve Niğde Sancakları'na mutasarrıf olan kişiler görevlendirilmiştir[103].

İçil bölgesine gönderilen bu cemaatin mensuplarının bir kısmı kaçarak geri gelip Adana ve çevresinde yaşamaya devam etmişlerdir. İçil bölgesinde kalanlar ise bu bölgede bulunan diğer cemaatlerle birleşerek eşkıyalık olaylarına devam etmişlerdir. Bu cemaatlerin eşkıyalıklarının artması üzerine topluca Kıbrıs'a iskân edilmelerine karar verilmiştir[104]. Fakat kısa bir süre sonra, imkânların elverişsizliği ve bu hususta başarısızlıklar sebebiyle bu karardan vazgeçilmiştir. Durumun gözden geçirilmesi sonucunda, bu cemaatlerin eski suçları affedilmiş, fakat bundan sonra eşkıyalık yapanların Kıbrıs'a iskân edileceği ve bu durumun bu cemaatlere bildirilmesi kararlaştırılmıştır[105].

İçil'deki iskân bölgelerine gitmeyerek, Çukurova bölgesinde kalan Kara Hacılu Cemaati mensupları Hamza Kethüda'nın idaresinde bulunmaktaydılar[106]. Bu kişinin idaresinde bulunan bu cemaatin mensupları, Çukurova bölgesinde Sarıçam, Misis ve Yüreğir civarını kışlak olarak kullanıp, yaz mevsiminde Niğde ve Kayseri civarına yaylamak için gitmeye ve buralarda eşkıyalık yapmaya devam etmişlerdir. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, 30.000 kuruşluk nezrlerinin tahsil edilerek, bu hususta kendilerinden şikâyetçi olanlarla davaları görülüp sonuca eriştirilmesinin ardından topluca İçil ve Alaiye Sancakları'na iskân edilmeleri için Karaman ve Adana Valisi olan Osman Paşa görevlendirilmiştir[107].

Osman Paşa, bu fermanın ardından, Kara Hacılu Cemaati'nden şikâyetçi olan Yahyalu kasabası ve köyleri sakinlerinin yapmış oldukları şikâyeti sonuca erdirmek için Adana'daki sarayında mahkeme kurdurmuştur. Yahyalu sakinlerinin de hazır bulunduğu bu mahkemede, Kara Hacılu Cemaati ileri gelenleri yapılan suçlamaları kabul ederek, Yahyalu ve çevresine verdikleri zarar karşılığında 300 kuruş ödemeyi ve daha önceden zorla gidip istila ettikleri Aladağ Yaylağı'na çıkmayıp, yine o bölgede bulunan Menendiz Dağı'na yaylamak için gitmeyi kabul etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere, bundan sonra, bu bölgeden kendileri ile ilgili olarak herhangi bir şikâyet yapılacak olursa 5000 kuruş nezr akçesi vermeyi de kabul etmişlerdir. Yapılan bu mahkeme sonucunda bu husus hüccet olunmuş ve Kara Hacılu Cemaati'nin İçil ve Alaiye bölgelerine iskân edilmelerinden vazgeçilmiştir[108]. Mahkeme sırasında, Kara Hacılu Cemaati'nin daha önceden vermiş oldukları nezr hüccetinin hilafına davranışta bulundukları için, taahhütleri olan 30.000 kuruş nezr hüccetinin tahsil edilmesi gündeme gelmiştir. Bu meblağın tahsil edilmesi hususunda gönderilen ferman sebebiyle bu cemaate mensup bazı kişiler, tahsilât yapılana kadar Adana Kalesi'ne hapsedilmiştir. Bu meblağın tamamen ödenmesi üzerine, hapsedilenler serbest bırakılmışlardır[109].

Yine Bu dönemde Kıbrıs'a iskân edilmek istenen bir diğer cemaat de **Kerimoğlu Cemaati** idi. Esas olarak Karaman Yörüklerinden olan Abdülkerim isimli bir kişinin 1650 tarihinden sonraları Kars-ı Maraş'a gelip yerleşmesi[110] ve bir süre sonra kazandığı güç ile etrafına topladığı Bozdoğan Yörük gruplarının oluşturduğu bir cemaattir[111]. 1720-1721 yılında yapılan Yörük tahririne göre, Kerimoğlu'na

---

[103] **M.D. No:114-1**, S.:184, H.:1. Mart Sonları-Nisan Başları 1704 (Evahir-i Zilkade 1115).

[104] **M.D. No:120**, S.:181-182, H.:731; A.Refik; **a.g.e.**, s.148-151, B.:196. Nisan Sonları-Mayıs Başları 1714 (Evasıt-ı R.ahir 1126).

[105] **M.D. No:122**, S.:84, H.:1; A.Refik; **a.g.e.**, s.151-153, B.:198. Temmuz Başları 1714 (Evahir-i C.ahir 1126).

[106] Bu dönemde bu cemaatin mensupları Çukurova bölgesinde etkin olan cemaatler arasında bulunmaktaydı. **A.Ş.S. No:39**, S.:99-100, B.:138-a.

[107] **A.Ş.S. No:18**, S.:215-216, B.:378. Ocak Başları 1720 (Evahir-i Safer 1132).

[108] **A.Ş.S. No:18**, S.:51, B.:80. 9 Mart 1720 (28 R.ahir 1132).

[109] Bu hususla ilgili Adana ve Karaman Valisi Osman Paşa'nın buyuruldusu, **A.Ş.S. No:18**, S.:214, B.:377. 12 Mart 1720 (2 C.evvel 1132).

[110] 1705 tarihli bir fermana göre, aslen Karaman Yörüğü Taifesi'nden olan Abdülkerim oğlu Halil adlı kişinin Kars-ı Zülkadiriyye'de sakin olduğu ve bu bölgenin sakinlerinden birçok kişinin katl edilmesi ve mallarının gasb edilmesini organize ettiği belirtilmektedir. **M.D. No:114-1**, S.:465, H.:1.

[111] Birçok dağınık cemaat ve etraftan gelip katılanlardan oluşan bu grup belgelerde Kerimoğlu Cemaati olarak anıldığı için tarafımızdan cemaat olarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. **A.Ş.S. No:126**, S.:149-148, B.:26; **M.D. No:134**, S.:175, H.:2.

tabi 3 farklı Yörük gurubu görülmektedir. Bunlardan birincisi; Sadlu ve Kütüklü Cemaatleri[112], İkincisi; Sofılar Cemaati'nin perakende gurubu[113], Üçüncüsü ise; Seydi Mahmud isimli vakfın reayası olan Bozdoğan Yörükleri'nden oluşan perakende gruptur[114]. 1690-1750 tarihleri arasında, Kerimoğlu'na tabi olan grupların bazıları Çukurova'da kışlayıp, Erciyes Dağı'nda yaylamaktaydılar[115].

1700 yıllarında Kerimoğlu Cemaati'nin başında Abdülkerim'in oğlu Halil isimli bir kişi bulunmaktaydı. Kars-ı Maraş'ta sakin olan bu kişi, bu dönemde burada önemli bir kişi olarak görülmektedir. 1701 yılında, Kars-ı Maraş'ta sakin olan Halil Bey'in burada kazandığı güç sebebiyle, çevresinde bulunan kişilerle bazı husumetler meydana gelmiş ve bunların da teşviki ile İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati'ne tabi Sakallu Ceridi'ne mensup bazı kişiler, çevreden de kendilerine katılan 300'den fazla süvari ile Halil Bey'in evini basıp, bazı mallarını gasp edip, burada bulunan birçok kişiyi yaralamışlardı[116].

Meydana gelen bu olayın üzerinden bir süre geçtikten sonra Halil Bey, Kars-ı Maraş'taki gücünü arttırmak için çevrede bulunan bazı cemaatlerin eşkıyaları ile işbirliğine girmiş ve çevrede kendine rakip olarak gördüğü kişileri sindirmeye çalışmıştır. Durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Halil Bey'in Kıbrıs'ta Magosa Kalesi'nde kalebend edilmesi için ferman gönderilmiş, ancak Halil Bey buna itaat etmeyerek, bazı kişileri katl edip, halktan zorla mal gasb etmeye devam etmiştir. Durumun tekrar İstanbul'a bildirilmesi üzerine Halil Bey'in babasının asıl vatanı olan Karaman'a nakl ve iskân edilmesi için Maraş Valisi görevlendirilmiştir[117]. Ancak ilk etapta bu hususta başarılı olunamayınca, bir süre sonra Halil Bey'in Karaman'a gönderilmesi için İfraz-ı Zülkadiriyye Hassı'na mutasarrıf olan İsmail Bey görevlendirilmiştir[118].

Fakat bir süre sonra Halil Bey kendini affettirmeyi başarmıştır. Karaman'a geri gönderilmekten kurtulan Halil Bey bu dönemden sonra daha dikkatli bir tavır sergilemeye başlamıştır. 1690-1750 tarihleri arasında Kerimoğlu Cemaati genel olarak devlete itaat eden ve çevredeki eşkıyalık olaylarının bastırılmasında sahip olduğu kuvvete başvurulan bir grup olarak görülmektedir[119]. Ancak bu dönemde de Kerimoğlu Cemaati içerisine dışarıdan gelip katılanlar bulunmaktaydı. Bunların çoğunluğunu, haklarında takibat yapılan eşkıyalar ile bulundukları bölgelerde tutunamayıp, kaçmak zorunda kalanlar oluşturmaktaydı[120].

İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri i**çerisinde Kıbrıs'da** iskân edilmek istenen cemaatler de oldukça fazla sayıda idi. 1691-1750 tarihleri arasındaki dönemde, Çukurova bölgesindeki en önemli cemaatler arasında, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na tabi olan ve 1691 yılında alınan bir kararla Ayas, Berendi ve Kınık'ta kalıcı olarak iskân edilmeye çalışılan cemaatler bulunmaktaydı. Dülkadiroğlu Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından, Oğuzların Bozok koluna mensup *Türkmen Cemaatleri'nin konfederasyonu* şeklinde teşekkül etmiş olan bu beyliğe tabi bazı cemaatler, Anadolu'nun değişik yerlerine dağılmışlardır. Zaman zaman değişik cemaat gruplarına dâhil edilen bu cemaatler, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayrı bir idari birim halinde organize edilerek, Zülkadiriyye Türkmenleri'nden ayrılanlar manasına gelen ***İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmenleri*** adıyla adlandırılmıştır[121].

İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmenleri'nden oluşan cemaatlerin tabi olduğu İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası XVII. yüzyıl içerisinde genel olarak Valide Sultanlara has olarak tayin edilmiştir[122]. İfraz-ı

[112] **MAD. No: 6890**, S.:22.
[113] **MAD. No: 6890**, S.:22-23.
[114] **MAD. No: 6890**, S.:23.
[115] **M.D. No:147**, S.:438-439, H.:4.
[116] **M.D. No:112**, S.:116, H.:374.
[117] **M.D. No:114-1**, S.:465, H.:1. Şubat Başları-Ortaları 1705 (Evasıt-ı Şevval 1116).
[118] **M.D. No:114-1**, S.:713, H.:1. Şubat Sonları-Mart Başları 1706 (Evasıt-ı Zilkade 1117). Aynı hükmün üstündeki derkenara göre Halil Bey 4 ay sonra affedilmiştir.
[119] **A.Ş.S. No:19**, S.:29-30, B.:40; **A.Ş.S. No:41**, S.:79, B.:143; **M.D. No:119**, S.:42, H.:268; **M.D. No:122**, S.:125, H.:2; **M.D. No:135**, S.:401, H.:2; **M.D. No:154**, S.:173, H.:1; **At.Ş.D. No:58**, S.:7, H.:2.
[120] 1742 tarihli bir belgeye göre; haklarında takibat yapılan Receblü Avşarı'nın firarilerinden bazı kişiler Kerimoğlu Cemaati'nin içinde gizlenmekte ve bu cemaat tarafından himaye edilmekteydi. **M.D. No:148**, S.:312, H.:2.
[121] İlhan Şahin; "Kenzü'l-Vekâyi Mustafa Sakıb Efendi ve Eseri", **İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi, C.XIII, Sa: 7-8**, İstanbul, 1977, s.101.
[122] **At.Ş.D. No:6**, S.:153, H.:701; **At.Ş.D. No:7**, S.:43, H.:169, 170. Valide Hassı'na tabi olan bu mukataa 1 Eylül 1688 (5 Zilkade 1099) tarihinden itibaren Vezir Ali Paşa'ya has olarak tayin edilmiştir. **MAD. No: 7028**, S.:96, B.:1. Ali Paşa'ya has

Zülkadiriyye Cemaatleri'nin bir kısmı konar ve göçer olarak hayatlarını sürdürürken, bir kısmı Adana Sancağı'ndaki Ayas, Berendi ve Kınık'ta reaya veya sipahi olarak sakin idiler. Konar ve göçer durumda olan cemaatlerin çoğunluğu da kış mevsiminde bu bölgeye kışlamak amacıyla gelmekteydiler[123].

1691 yılındaki aşiretlerin iskân edilmesi ile ilgili olarak Rakka ve çevresine yapılan iskân olayını müteakiben, 11 Ocak 1691 (10 R.ahir 1102) tarihinde alınan bir kararla İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmenleri'nin Çukurova'da bulunan Ayas, Berendi ve Kınık'a iskân edilmesi kararlaştırılmıştır[124]. Alınan bu karar üzerine, İfraz-ı Zülkadiriyye Türkmeni olarak adlandırılan cemaatlerin tespit edilen bölgelere iskân edilmesi için çalışmalara girişilmiştir. Ancak bu süreç içerisinde, birçok isyanlar meydana gelmiş, birçok cemaat yerlerini terk ederek başka bölgelere gitmişlerdir. Bunun yanında bazı cemaatlerden bazıları, iskân mahalline hiç gitmeyerek Maraş Eyaleti dâhilinde kalmıştır[125]. Bu cemaate bağlı olup bu dönemde Kıbrıs'da iskân edilmeye çalışılan cemaatler şunlardır:

Aydınlı Cemaati: 1690 yılındaki asker talebi ile ilgili belgeye göre, başında Monla Ahmed Kethüda isimli bir kişi bulunan ve İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olarak gösterilen Aydınlı Cemaati[126], 1691 yılında yapılan iskân sırasında Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati ile birlikte iskân edilmiştir. İskândan sonraki ilk dönemlerde Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati'ne tabi bir mahalle olarak anılan Aydınlı Cemaati[127], bir süre sonra yine Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati'ne tabi olarak görünen bir cemaat olarak adlandırılmıştır[128]. İskân olayından bir süre sonra bazı eşkıyalık olaylarına karışması sonucunda bu cemaat ile ilgili olarak takibat yapılmıştır.

İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi cemaatlerin isyan hareketleri üzerine yapılan takibatlar sonucunda, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na mutasarrıf olan Polad-zade İsmail Bey'in gayretleri sonucunda diğer cemaatlerle birlikte Aydınlı Cemaati de itaatini arz ederek, bir daha eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt edip, herhangi bir olaya karışırlarsa 50 kese akçe nezr ödemeyi kabul edip bu hususla ilgili hüccet vermiştir[129]. Bu çerçevede olmak üzere 1705 yılında yeniden tamir edilmesi düşünülen Kurdkulağı'na iskân edilmek istenen 24 cemaatten birisi olarak olarak Aydınlı Cemaati de görülmektedir[130].

Ancak bir süre sonra İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'nin toplu olarak isyan etmesi üzerine, bu cemaatlerin isyanı bastırılmış ve nezr hüccetinden başka daha önceden vermiş oldukları nezr hücceti gereğince toplam 22 cemaatten 50.000 kuruş nezrin tahsil edilmesine çalışılmıştır. Bu miktarın 2000 kuruşu Aydınlı Cemaati'nin hissesine düşmekteydi. Ancak bu cemaatlerin bu meblağı ödeyemeyecekleri belirtmeleri üzerine, belirtilen meblağın bir daha eşkıyalık yapmamaları şartıyla affedilmesi yoluna gidilmiştir[131].

Verilen bütün bu nezr hüccetlerine rağmen diğer İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri gibi Aydınlı Cemaati'nin de isyanları ve yıllık vergilerinin vermemeleri devam etmiştir. Tekrar bu cemaatler üzerine yapılan sefer sonucunda, bu cemaatler itaatlerini arz etmiş ve toplam 25.000 kuruş nezr hücceti vermişlerdir. Bu nezr taahhüdünde bulunanlardan biri de Aydınlı Kethüdası Hacı Abdurrahman Kethüda'dır[132]. Ancak Aydınlı Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin bazılarının eşkıyalık ve isyan olaylarının devam etmesi üzerine Aydınlı Cemaati'nden Hacı Abdurrahman, Hacı Yusuf ve Hasanoğlu Ahmed adlı kişilerin de içinde bulunduğu toplam 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir[133]. Ancak bu tedbir de başarılı olamamıştır. Zira geride kalanlardan Mehmed Kethüda bin Yusuf ve diğerleri eşkıyalık

olarak tayin edilen bu mukataa bir süre sonra Hass-ı Hümayun'a dahil edilmiştir. Zira Aralık Ortaları 1690 (Evail-i R.evvel 1102) tarihli bir belgeye göre İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası Havass-ı Hümayun olarak gösterilmektedir. **At.Ş.D. No:14**, S.:199, H.:800.

123 **MAD. No: 8458**, S.:42-44, B.:2.

124 **M.D. No:100**, S.:122, H.:467; **MAD. No: 8458**, S.:42-5, B.:2.

125 **MAD. No: 8466**, S.:248, B.:1.

126 **M.D. No:99**, S.:53, H.:186..

127 **MAD. No: 9876**, S.:245, B.:1. 1 Şubat 1693 (25 C.evvel 1104).

128 **At.Ş.D. No:20**, S.:265, H.:1148. Mayıs Ortaları 1695 (Evail-i Şevval 1695).

129 **MAD. No: 8458**, S.:80-81, B.:2. Mart Sonları 1705 (Evail-i Zilhicce 1116).

130 **MAD. No: 8458**, S.:79, B.:1.

131 **MAD. No: 8458**, S.:84, B.:1. 27 Mart 1707 (22 Zilhicce 1118).

132 **MAD. No: 8458**, S.:102, B.:1. 22 Ağustos 1709 (15 C.ahir 1121)

133 **M.D. No:119**, S.:232, H.:940. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124)

olaylarına karışmaya devam etmişlerdir[134].

Çakallu Dokuzu Cemaati: Çukurova bölgesine iskân edilmeden önce konar ve göçer olarak hayatını devam ettiren ve o dönemde de İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na tabi olan bu cemaatin[135] iskân sırasında durumuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu cemaatin mensuplarının bir kısmı[136], iskân edildikleri bölgeye gidip yerleştikten bir süre sonra eşkıyalık olaylarına başlamışlardır.

İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi bazı cemaatlerin, Rakka iskânı firarisi Receblü Avşarı ile birleşerek isyan etmesi sırasında, Çakallu Dokuzu'nun bu sıradaki kethüdası Muhammed Kethüda bunlar ile birlikte hareket ederek isyan etmiştir. İsyan olayının genişlemesini müteakip diğer cemaatlerle birlikte Çakallu Cemaati'nden pek çok kişi Şuğur ve Eriha bölgelerine giderek burada eşkıyalık ve yol kesmeye başlamışlardır. Bu olaylar sırasında, kendilerinden yıllık vergilerini talep eden İfraz-ı Zülkadiriyye Hassı Ağası Hüseyin'in üzerine hücum ederek kaçırmışlardır. Bu durum üzerine, bunların eşkıyalıklarına son verilmesi ve başka yerlere gidenlerle birlikte bunların geri getirilip iskân yerlerine yerleştirilmesi hususunda Anadolu'daki eşkıyaların teftişi ile görevlendirilen Vezir Mehmed Paşa görevlendirilmiştir[137].

Çukurova'daki iskân bölgesine geri getirilen Çakallu Dokuzu Cemaati, bir süre sonra tekrar eşkıyalık olaylarına girişmiştir. Rakka, Hama ve Humus iskân firarilerinden Receblü Avşarı, Lek Kürdü, Çepni ve diğer cemaatlerin eşkıyaları ile birleşen Çakallu Dokuzu Cemaati'nden Cündioğlu Emirza, bunun kardeşi Beşir ile Eksikli Hasan ve Eksikli Sarı Ali kişiler 50-100 kişilik gruplar halinde dolaşarak Çukurova bölgesi başta olmak üzere Anadolu'nun bazı bölgelerinde birçok eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. Durumun daha da kötüye gitmesi üzerine, bu dönemde Anadolu'daki eşkıyaların teftişi ile görevlendirilen Vezir İpşir Hüseyin Paşa bunların tenkili ile görevlendirilmiştir[138].

1699-1700 yıllarında bir süre için bazı cemaatlerle birlikte Sis Sancağı dâhilinde derbentçi olarak boş arazilere iskân edilen[139] Çakallu Dokuzu Cemaati, bu bölgeyi bir süre sonra terk ederek tekrar eşkıyalığa başlamıştır. Çakallu Dokuzu Cemaati'nden Süleyman Kethüda ve Abdülkadir adlı kişilerin Alcı Türkmanı'ndan bazı kişiler ile birlikte bir kervanın önünü keserek mallarını yağmalamasının[140] ardından, bu cemaate mensup olan onlarca kişi, çevreden kendilerine katılan 300 kişilik bir grup ile birlikte Kars-ı Maraş'ta sakin olan Kerimoğlu Halil'in evini basarak birçok kişiyi öldürüp, bazılarını da yaralamış ve pek çok eşyasını yağmalamışlardır[141].

Çakallu Dokuzu ile birlikte bazı cemaatlerin bu şekildeki eşkıyalıklarının artması ve bunların tenkili için üzerlerine gidilmesi sonucunda bunlar kaçarak dağlık bölgelere sığınmışlardır. Bu sırada İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi pek çok cemaat bunlardan şikâyetçi olmuştur. Bu cemaatlerin kendilerinden ayrılarak başka bölgelere gönderilmelerini talep etmişlerdir[142]. Meydana gelen bu olayların ardından, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na mutasarrıf olan Polad-zade İsmail Bey'in gayretleri sonucunda diğer cemaatlerle birlikte Çakallu Dokuzu Cemaati de itaatını arz ederek, bir daha eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt edip, herhangi bir olaya karışırlarsa 50 kese akçe nezr ödemeyi kabul edip bu hususla ilgili hüccet vermiştir[143].

Çakallu Dokuzu Cemaati mensupları, vermiş oldukları bu hüccete rağmen kısa bir süre sonra tekrar eşkıyalık olaylarına başlamış ve kaçarak Gündüzlü Ovası, Şuğur ve Bozağaç taraflarına giderek bu bölgedeki cemaatler ile birleşerek eşkıyalıklarına devam etmişlerdir[144]. Bu zaman dilimi içerisinde, Kıbrıs'a iskân edilmelerine karar verilen, fakat firar eden Kılıçlı ve Doğanlı Cemaatleri'ne mensup bazı

134 **A.Ş.S. No:42**, S.:82, B.:171.
135 **MAD. No: 8458**, S.:44, B.:1.
136 **MAD. No: 8466**, S.:248, B.:1. 16 Temmuz 1697 (26 Zilhicce 1108)
137 **MAD. No: 9879**, S.:107, B.:1. 15 Ocak 1695 (29 C.evvel 1106). Çakallu Dokuzu'na mensup olan bazı kişiler bu sırada Malatya, Behisni ve Hısn-ı Mansur çevresinde bulunmaktaydı. Bu kişilerin Çukurova'ya gönderilmeleri için bu bölgelerin Kadıları'na ferman gönderilmiştir. **MAD. No: 9879**, S.:338, B.:1. 8 Mayıs 1695 (24 Ramazan 1106).
138 **M.D. No:110**, S.:383, H.:1674. Nisan Sonları 1698 (Evasıt-ı Şevval 1109).
139 **A.Ş.S. No:101**, S.:113, B.:176.
140 **M.D. No:112**, S.:41, H.:82. Ekim 1701 (C.evvel 1113).
141 **M.D. No:114**, S.:16, H.:1. Ocak 1703 (Ramazan 1114)
142 **M.D. No:114-1**, S.:241, H.:1. Mayıs 1704 (Muharrem 1116).
143 **MAD. No: 8458**, S.:80-81, B.:1. Mart Sonları 1705 (Evail-i Zilhicce 1116).
144 M.D. No:114-1, S.:664, H.:1.

kişileri içlerine alıp saklayan Çakallu Dokuzu Cemaati mensupları[145], bölgede adından korku ile söz edilen bir cemaat olarak öne çıkmıştır. Ortaya çıkan birçok eşkıyalık olaylarının ardından düzenlenen seferler ve yapılan takibatlar sonucunda bu cemaat başka çare olmadığını görünce itaatini arz etmiştir. Bu olayların ardından, Çakallu Dokuzu Cemaati mensuplarının daha önceki senelere ait mallarının tahsil edilmesi amacıyla bu cemaate mensup Cündioğlu Mirza, Bıyıklıoğlu ve Baklıoğlu adlı kişiler Adana Kalesi'ne hapsedilmişlerdir[146].

Çakallu Dokuzu Cemaati'nin mensuplarının eşkıyalıklarının sonunun gelmemesi üzerine, bunların Çukurova bölgesinden uzaklaştırılarak başka bir bölgeye iskân edilmesine karar verilmiştir. Bu çerçevede olmak üzere, daha önceki dönemlerde Urban eşkıyasının eşkıyalıkları sebebiyle harap olan Hama bölgesine bazı cemaatle ile birlikte Çakallu Dokuzu Cemaati'nin iskân edilmesine karar verilmişti[147]. Kaçarak firar eden bazı kişilerin dışında Hama bölgesine gönderilen Çakallu Dokuzu Cemaati mensupları, bu bölgeye daha önce iskân edilen cemaatler ile birleşerek eşkıyalık olaylarına başlamışlardır. Birleştikleri kişilerle birlikte başlarındaki zabitleri öldürüp, Haremeyn'e Hacc masrafı olarak gönderilen 30 kese akçeyi gasp eden bu cemaatlerden bazıları Çakallu Cemaati ile birlikte kaçarak Adana ve Maraş tarafına firar etmişlerdir[148]. Adana tarafına gelen bu cemaatler Kurdkulağı ve çevresinde toplanarak Arslanlıbeli adlı geçit bölgesine gidip yolları kesmeye başlamışlardır[149].

Yapılan takibatlar sonucunda bu cemaatlerden bazı kişiler, çevrede bulunan diğer cemaatlerin içine girip saklanmaya başlamışlardır[150]. Alınan sıkı tedbirler ve yapılan takibatlar sonucunda bu cemaatlerin mensupları saklandıkları yerlerden tespit edilerek ele geçirilmişlerdir. Bu çerçevede olmak üzere Çakallu Dokuzu Cemaati'ne mensup 33 hane bu bölgedeki Yeniil Türkmenleri'nin arasında bulunmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda Çakallu Dokuzu Cemaati'nin İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'ndan ifraz edilerek Cisr-i Murad Paşa'ya iskân olunmasına karar verilmiştir[151]. Ancak kısa bir süre sonra Çakallu Dokuzu Cemaati'nden Mirzaoğlu Sofu ile birlikte bu cemaatten bazı kişiler diğer cemaatlerin eşkıyaları ile birleşerek Maraş ve çevresinde eşkıyalık olaylarına tekrar başlamışlardır[152]. Cisr-i Murad Paşa'da da rahat durmayan Çakallu Dokuzu'na mensup kişiler 1714 yılında tekrar İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na dâhil edilmiştir[153]. Bunun üzerine Çakallu Dokuzu Cemaati mensupları tekrar Çukurova'ya geri gelmeye başlamıştır. Bu cemaatin mensuplarının bir kısmı Çukurova bölgesine gelip sakin olmuşlarsa da, bir kısmı Antakya ve Karamurt çevresine yerleşerek burada sakin olmaya başlamışlardır[154].

Hoballu Cemaati: 1691 yılında yapılan iskân ile ilgili defterde bu cemaat ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak daha sonraki dönemlerde bu cemaatin ismi İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan cemaatler arasında geçmektedir. Bu cemaatin mensupları Rakka iskân firarilerinden Receblü Avşarı, Lek Ekradı ve diğer cemaatler ile birleşerek Çukurova bölgesinde birçok eşkıyalık olaylarına girişmiştir[155]. Bu olayların ardından Hoballu Cemaati, İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'nden bazıları ile birleşerek başka eşkıyalık olaylarına girmiştir[156].

Meydana gelen bu olayların ardından, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na mutasarrıf olan Poladzade İsmail Bey'in gayretleri sonucunda diğer cemaatlerle birlikte Hoballu Cemaati de itaatını arz ederek, bir daha eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt edip, herhangi bir olaya karışırlarsa 50 kese akçe nezr ödemeyi kabul edip bu hususla ilgili hüccet vermiştir[157]. Verilen bütün bu nezr hüccetine rağmen diğer İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri gibi Hoballu Cemaati'nin de isyanları ve yıllık vergilerini vermemeleri devam etmiştir. Tekrar bu cemaatler üzerine yapılan sefer sonucunda, bu cemaatler itaatlerini arz etmiş ve toplam 25.000 kuruş nezr hücceti vermişlerdir. Bu nezr taahhüdünde bulunanlardan biri de

[145] **M.D. No:114-1**, S.:666, H.:3.
[146] **A.Ş.S. No:41**, S.:79, B.:143; **At.Ş.D. No:58**, S.:7, H.:2.
[147] **At.Ş.D. No:58**, S.:146-147, H.:1. Ocak Sonları 1711 (Evail-i Zilhicce 1122)
[148] **A.Ş.S. No:19**, S.:50, B.:80; **M.D. No:119**, S.:41-2, H.:263-8. Eylül 1711 (Receb 1123).
[149] **A.Ş.S. No:19**, S.:99, B.:168; **M.D. No:119**, S.:89, H.:446.
[150] **A.Ş.S. No:19**, S.:167, B.:316.
[151] **A.Ş.S. No:19**, S.:235-236, B.:422; **M.D. No:119**, S.:182-3, H.:804. Haziran Başları-Ortaları 1712 (Evail-i C.evvel 1124).
[152] **M.D. No:120**, S.:108-109, H.:430.
[153] **A.Ş.S. No:39**, S.:68-69, B.:100.
[154] **A.Ş.S. No:21**, S.:99, B.:157.
[155] **M.D. No:110**, S.:383, H.:1674. Nisan Sonları 1698 (Evasıt-ı Şevval 1109).
[156] **M.D. No:114**, S.:17, H.:1.
[157] **MAD. No: 8458**, S.:80-81, B.:2. Mart Sonları 1705 (Evail-i Zilhicce 1116).

Hoballu Kethüdası Hacı Bayezit Kethüda'dır[158]. Verilen bu nezr hüccetlerine rağmen Hoballu Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin itaatsizliklerinin artması ve yıllık vergilerin tahsil edilememesi üzerine bu cemaatlere karşı yeniden harekete geçilmiştir. Bu meyanda olmak üzere, yapılan takibatlar sonucunda bazı çatışmalar meydana gelmiştir. Devlet kuvvetlerine karşı başarı sağlayamayan bu cemaatler yeniden itaatlerini arz etmişlerdir[159]. Fakat bu kısa bir süre devam etmiştir.

Hoballu Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin bazılarının eşkıyalık ve isyan olaylarının devam etmesi üzerine Hoballu Cemaati'nden Ganioğlu Hüseyin adlı kişinin de içinde bulunduğu toplam 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir[160]. Ancak bu tedbir de başarılı olamamıştır. Zira geride kalanlardan Hüseyin Kethüda bin Yunus ve diğerleri eşkıyalık olaylarına karışmaya devam etmişlerdir[161].

Kethüdalu Cemaati: 1691 yılında yapılan iskândan önceki dönemde İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan cemaatler arasında ismi geçen[162], fakat iskân edilen cemaatlerin isminin yazıldığı hakkında herhangi bir kayıt bulunmayan bu cemaatin ismi daha sonraki dönemlerde İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan cemaatler arasında geçmektedir. Kethüdalu Cemaati'nden bazı kişilerin, Sakallu ve Karalar Cemaatleri başta olmak üzere bazı cemaatlerin eşkıyaları ile birleşerek, bazı eşkıyalık olaylarına karışmaları üzerine düzenin sağlanması amacıyla Kethüdalu Cemaati'nden Kolu Kokar, Teltek Osman ve Kul Velioğlu Ahmed'in deiçinde bulunduğu 53 kişinin Rakka'ya sürgün edilmesine karar verilmiştir[163].

Düzenin sağlanması için yapılan bu sürgüne rağmen, diğer İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri gibi Kethüdalu Cemaati'nin mensuplarının isyanları ve yıllık vergilerini vermemeleri sonucunda bazı çatışmalar meydana gelmiştir. Devlet kuvvetlerine karşı başarı sağlayamayan bu cemaatler yeniden itaatlerini arz etmişlerdir[164]. Fakat bu kısa bir süre devam etmiştir.

Kethüdalu Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin bazılarının eşkıyalık ve isyan olaylarının devam etmesi üzerine Kethüdalu Cemaati'nden Deli Abdurrahman adlı kişinin de içinde bulunduğu toplam 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir[165]. Ancak bu tedbir de başarılı olamamıştır. Zira geride kalanlardan Abdurrahman Kethüda ibn-i Hakvirdi ve diğerleri eşkıyalık olaylarına karışmaya devam etmişlerdir[166].

Sarılu (Sarılar) Cemaati: 1691 yılında yapılan iskândan önceki dönemde İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan cemaatler arasında ismi geçen[167], ancak 1691 yılında yapılan iskân sırasında Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati ile birlikte iskân edilen ve iskân ile ilgili defterde herhangi bir kaydı bulunmayan Sarılu Cemaati, iskândan sonraki ilk dönemlerde Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati'ne tabi bir mahalle olarak anılırken[168], bir süre sonra müstakil bir cemaat olarak anılmaya başlanmıştır[169].

İskân edildikleri bölgelerde Sarılu Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin mensuplarının meydana getirdikleri huzursuzluk olaylarının artması sonucunda, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na mutasarrıf olan Polad-zade İsmail Bey'in gayretleriyle diğer cemaatlerle birlikte Sarılu Cemaati de itaatını arz ederek, bir daha eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt ederek, herhangi bir olaya karışırlarsa 50 kese akçe nezr ödemeyi kabul edip bu hususla ilgili hüccet vermiştir[170]. Ancak bir süre sonra diğer İfraz-ı

---

158 **MAD. No: 8458**, S.:102, B.:1. 22 Ağustos 1709 (15 C.ahir 1121)

159 **A.Ş.S. No:19**, S.:151, B.:286.

160 **M.D. No:119**, S.:232, H.:940. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124)

161 **A.Ş.S. No:42**, S.:82, B.:171.

162 Ağustos Başları-Ortaları 1690 (Evail-i Zilkade 1101) tarihli bir belgeye göre Kethüdalu Cemaati'nden Hakvirdi ile birlikte İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'ne mensup bazı eşkıyalar çevrelerinde bulunan bölgede yağma ve eşkıyalık olaylarına girişmişlerdir. **At.Ş.D. No:14**, S.:66, H.:299.

163 **M.D. No:115**, S.:443, H.:1. Kasım Sonları-Aralık Başları 1707 (Evail-i Ramazan 1119).

164 **A.Ş.S. No:19**, S.:151, B.:286; **MAD. No: 8458**, S.:89, B.:1.

165 **M.D. No:119**, S.:232, H.:940. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124)

166 **A.Ş.S. No:42**, S.:82, B.:171.

167 Ağustos Başları-Ortaları 1690 (Evail-i Zilkade 1101) tarihli bir belgeye göre Sarılu Cemaati'nden Yahya, Abdullatif ve Gökoğlu adlı kişiler ile birlikte İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'ne mensup bazı eşkıyalar çevrelerinde bulunan bölgede yağma ve eşkıyalık olaylarına girişmişlerdir. **At.Ş.D. No:14**, S.:66, H.:299.

168 **MAD. No: 9876**, S.:245, B.:1. 1 Şubat 1693 (25 C.evvel 1104).

169 **MAD. No: 8458**, S.:81, B.:1.

170 **MAD. No: 8458**, S.:80-81, B.:2. Mart Sonları 1705 (Evail-i Zilhicce 1116).

Zülkadiriyye Cemaatleri gibi Sarılu Cemaati mensuplarının da isyanları ve yıllık vergilerini vermemeleri devam etmiştir. Tekrar bu cemaatler üzerine yapılan sefer sonucunda, bu cemaatler itaatlerini arz etmiş ve toplam 25.000 kuruş nezr hücceti vermişlerdir. Bu nezr taahhüdünde bulunanlardan biri de Sarılu Cemaati'nin Kethüdası Abdullatif'tir[171].

Ancak Sarılu Cemaati ile birlikte diğer cemaatlerin bazılarının eşkıyalık ve isyan olaylarının devam etmesi üzerine bu cemaatlerin üzerine gidilmiştir. Bu hususla görevlendirilen Vezir Hasan Paşa'nın yaptığı askeri harekât sonucunda Sarılu Cemaati'nden Abdullatif bin Abdulhayy ve Mustafa bin Ahmed ile birlikte ileri gelen cemaatlerin liderleri pişmanlıklarını arz ederek, bundan sonra herhangi bir eşkıyalık yapmayacaklarını söyleyip, bu hususla ilgili 15.000 kuruş tutarında nezr hücceti vermişlerdir[172]. Fakat kısa bir süre sonra tekrar bu cemaatlerin eşkıyalık olayları başlamıştır. Bu durum üzerine Sarız Neccarlusu Cemaati'nden Latif Kethüda'nın da içinde bulunduğu toplam 18 kişinin Kıbrıs'a sürgün edilmesine karar verilmiştir[173].

1700-1750 tarihleri arasında Kıbrıs'a sürülmek suretiyle burada iskân edilmek bu suretle itaat altına alınmak istenen cemaatler sadece yukarıda verilenlerden ibaret değildir. Bunların sayıları daha fazladır. Bu sebeple söz konusu tarihler arasındaki eşkıyalık hareketleri ve buna bağlı olarak gelişen hadiselerin de ortaya konulması gerekmektedir.

XVII-XVIII. YÜZYILLARDA AŞİRETLER VE EŞKIYALIK HAREKETLERİ

Rakka'ya yapılan iskânın temel amacı, bu bölgenin boş arazilerinin ziraat ile şenlendirilmesi, buranın güneyden gelen Arap ve diğer cemaatlerin saldırılarından korunarak bunların kuzeye doğru ilerlemelerinin önünün alınmasıydı. Esasta amaçlanan ise, Anadolu içlerinde eşkıyalık yapmakta olan göçebe cemaatlerin bu bölgede iskân edilerek, Anadolu'da güvenliğin sağlanmasıydı. Cemaatlerin eşkıyalıklarının önünün alınarak, Anadolu'nun güvenliğinin sağlanması hususundaki amaç, buraya yapılan iskân olayı ile ortadan kaldırılamamış, tam tersine eşkıyalık olayları daha da artmıştır.

12-21 Ocak 1691 (Evasıt-ı R.ahir 1102) tarihinde alınan kararla[174] Rakka'ya iskân**ı ferman olunan cemaatlerin bazıları ya** iskân mekânlarına **götürülememiş** ya da buraya gittikten sonra firar ederek Anadolu içlerinde eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. Bunların Rakka'ya gönderilmeleri için yapılan faaliyetler sırasında, bu cemaatler karşı koymaya başlamışlar ve birbirini takip eden karşılıklı çatışmalar meydana gelmiştir. Bunun yanında iskân alanına **götürülemeyen cemaatler de, bulundukları bölgelerde eşkıyalık olaylarına başlamışlardır.**

İskân kararının alınmasından önce Anadolu'nun çeşitli yerlerinde eşkıyalık olayları görüldüğünden dolayı bunların tenkil edilmeleri için etkin bir mücadele yöntemine girişilmişse de başarılı olunamamıştır. **İskân** kararın alınmasından önce Anadolu'nun birçok yerinde ortaya çıkan eşkıyaların tenkili için Rakka Beylerbeyi olan Kadı-zade Hüseyin Paşa görevlendirilmiştir. Kayseri ve çevresindeki Karaca Kürd Cemaati'nin[175], Kilis'te Şeyhlü Ekradı'nın[176], Türkman Taifesi'nden olup Beğdili'ye tabi olan Beğmişli, Arablı, Kara Şeyhli, Döğerli, Kadirli, Sıçan, Bozkoyunlu, Dimlek, Çömlek ve Mamalı Cemaatleri'nin eşkıyalıklarının nihayete erdirilmesi için bu Paşa görevlendirilmiştir[177].

İskân emrinin ardından iskânla **görevlendirilen cemaatler,** iskâna gitmemek için firar etmeye başlamışlardır. Bu cemaatlerden Antep ve çevresinde bulunanları, yaylağa çıkmak bahanesi ile Malatya ve Elbistan tarafına doğru kaçmışlardır. Bunların bu bölgelere kaçmalarına engel olunması için buralara

---

171 **MAD. No: 8458**, S.:102, B.:1. 22 Ağustos 1709 (15 C.ahir 1121)

172 **A.Ş.S. No:19**, S.:151, B.:286; **MAD. No: 8458**, S.:89, B.:1. 12 Mayıs 1712 (5 R.ahir 1124).

173 **M.D. No:119**, S.:232, H.:940. Ağustos Başları 1712 (Evail-i Receb 1124)

174 **M.D. No:100**, S:.132, H.:520.

175 **M.D. No:100**, S:.31, H.:96. Haziran Sonları 1690 (Evasıt-ı Ramazan 1101).

176 **M.D. No:100**, S:.32, H.:97. Haziran Sonları 1690 (Evasıt-ı Ramazan 1101).

177 **M.D. No:100**, S:.104, H.:402-3. 1 Ocak 1691 (Selh-i R.evvel 1102). Özellikle bunların yapmış oldukları eşkıyalıklar çok fazla idi. Bunların tenkil edilmesi için yoğun çalışmalarda bulunulmuştur. Bunların tenkili için Rakka Beylerbeyi'nden başka Selemiye ve Deyr-i Rahbe Sancaklarıyla Çölbeği olan Hüseyinü'l-'İyas, Maraş Beylerbeyi Mehmed Paşa ile Haleb Mütesellimi de görevlendirilmiş idi. **M.D. No:100**, S:.104. H.:402-3; S:.114, H.:433. Rakka'ya ilk etapta iskân olunmaları emredilen cemaatler içinde bu cemaatler de yer almaktaydı. **M.D. No:100**, S:.132, H.:520. İskan kararı ile ilgili gönderilen fermandan kısa bir süre sonra Şubat sonları 1691 tarihinde gönderilen bir fermanda, yine bu cemaatlerin eşkıyalık yaptıkları ve buna son verilmesi istenmekte idi. **M.D. No:100**, S:.142, H.:542.

giden yol üzerinde bulunan Kanlı Bel adlı geçidin tutulmasına Rişvanoğlu Halil ile Göynük, Behisni ve Hısn-ı Mansur'un ileri gelenleri görevlendirildikleri halde bunlar bu geçidi tutmamışlar, bunun sonucunda bu cemaatler buradan geçerek Malatya ve Elbistan taraflarına gitmişlerdir. Bunun üzerine bu cemaatlerin gittikleri yaylaklardan geri döndürülmeleri için, Diyarbekir Valisi olup Anadolu'da asker ihracına memur olan Vezir Ali Paşa ile sefere gitmekle görevli olan bu bölgenin askerleri görevlendirilmiştir[178].

İskânı emredilen bu cemaatlerin bir kısmı iskân **bölgesinde bulunmadıklarından dolayı** iskân **İskân**nın bazı bölgeleri boş bulunmaktaydı. Tokad Voyvodalığı'na tabi olan Mamalu Türkmanı mensuplarının eşkıyalıklarının görülmesi üzerine 1693 yılı Şubat başlarında bu boş araziye iskânları kararlaştırıldı. Aynı şekilde Maraş İlbeğlisi'nin de bu tarihte Rakka'ya iskân edilmesi kararlaştırıldı[179].

Rakka'ya iskân edilmeleri kararlaştırılan Mamalu Türkmanı'nın bu bölgeye gitmekte zorluklar çıkarması ve ödemeleri gereken malları tahsil edilemediğinden dolayı 1695 yılı başında Rakka iskânından af edilmiş ve Bozok Sancağı'nda Akdağ havalisinde iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak bu bölgede de rahat durmamaları ve ödemeleri gereken malları tahsil edilemediğinden tekrar Rakka'ya iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır[180]. Lakin Mamalu Türkmanı mensupları; iskân **İskân**na gitmedikleri gibi, eşkıyalık olaylarına başlayarak çevredeki levendat eşkıyasını da başlarına toplayarak etraflarına zarar vermeye başlamalardır. Bunun üzerine, bunların topluca Rakka'ya iskân edilmeleri için gerekenin yapılması istenmiştir[181].

1697 yılının sonlarına gelindiğinde Rakka'ya iskân edilen cemaatlerden Beğdili Taifesi'nden; Kara Şeyhlü, Yadigârlı, Şeyhlü, Semen, Denizlü, Kadirlü, Arablı, Kazlu, Barak, Bayındır, Musalu, Cecelü Cemaatleri ile İlbeğlü ve Çağırğanlu Cemaatleri'nin bazılarının 3000 miktarı evleriyle birlikte iskândan firar ederek Fırat Nehri'ni geçtikleri ve çevredeki bölgelerde eşkıyalık yaparak bölge idarecileri ve askerlerle çatışmaya girdikleri görülmektedir. Yapılan bu muharebeler sonucunda, bu firarilerden bir kısmı katl edilmiş, bir kısmı da iskân **İskân**na geri gönderilmişse de çoğunluğu firar ederek Anadolu içlerine doğru kaçmıştır[182].

Rakka iskânından firar eden kişiler iskândan firar etmek için değişik yollara başvurmaktaydılar. Mesela, Rakka iskânından firar eden birçok kişi Kayseri Müftüsü olan Karabaş Ali'nin medresesine suhte adıyla girip saklanmışlardır. Rakka iskânından firar ederek Adana ve çevresinde de eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Bahrioğlu ve kendine tabi olan cemaatler, Kayseri çevresinde bulunan bir köyü basmalarının ardından, Kayseri Kazası sakinlerinin bunların eşkıyalıklarına engel olmak için arzda bulunmaları üzerine, Bahrioğlu'nun tenkili için Rişvanoğlu Halil bu bölgeye gelmiştir. Fakat **Müftü Karabaş Ali, Bahrioğlu'ndan almış olduğu para karşılığında medresesinde bulunan** iskân firarileri ile birlikte Rişvanoğlu Halil'e mukavemette bulunmuş ve bunu bu bölgeye yaklaştırmamıştır. Bunun üzerine, bu bölgede bulunan iskân firarisi eşkıyalar fırsat bularak çevredeki köyleri basmaya başlamışlardır. Bu kişilerin çevrelerinde bulunan kişileri katl ederek birçok malları gasp etmeleri üzerine, bunların tenkili için İncesu Mütevellisi Kara Yakub üzerlerine gitmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine, bu eşkıyalar, İncesu Mütevellisi Kara Yakub'u yaraladıkları gibi birkaç adamını da katl etmişlerdir. Bu olaylardan cesaret alan Müftü Karabaş Ali çevredeki diğer eşkıyaları da başına toplayarak şehri muhasara ettirip top ve tüfek attırtmış, ardından da halka barut ve kurşun akçesi adı altında salyane yükleyerek bu meblağı toplamıştır. Bu durumun İstanbul'a arz edilmesi üzerine Karabaş Ali'nin asıl memleketi olan Aksaray'a sürgün edilmesi ve iskân firarilerinin bu eşkıyalıklarına son verilmesi için tedbirler alınması istenmiştir[183].

---

178 **M.D. No:101**, S:.81, H.:254. Haziran Ortaları 1691 (Evasıt-ı Ramazan 1102).

179 **M.D. No:104**, S:.147, H.:639; Ahmet Refik; **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul, 1989, s.108-110, B.:161.

180 **M.D. No:106**, S:.360-361, H.:1388; A.Refik; **a.g.e.**, s.111-112, B.:163. Aralık Ortaları 1695 (Evail-i C.evvel 1107).

181 **M.D. No:108**, S:.142, H.:610; A.Refik; **a.g.e.**, s.113, B.:163. Mart Başları Ortaları 1696 (Evail-i Şaban 1107). Ancak Bozok ahilisinin; bunların çoğunun suçsuz olduğu, **Mamalu Cemaati mensuplarının çoğunun bu bölgede eşkıyalık yapmadığı, tam tersine eşkıyalığın tenkilinde faydaları olduğu, eğer bunlar bu bölgeden gidecek olur ise bölgede eşkıyaların çoğalacağı ve kendilerinin perakende ve perişan olacaklarını** belirtmeleri üzerine, sadece eşkıyalık yapanların Rakka'ya gönderilmeleri kararlaştırılarak geri kalanlarının Bozok'ta kalmalarına izin verilmiştir. **M.D. No:108**, S:.276, H.:1168. Mayıs Sonları 1696 (Evahir-i Şevval 1107).

182 **M.D. No:110**, S:.214-215, H.:960.

183 **M.D. No:110**, S:.238, H.:1088. Ocak Başları 1698 (Evahir-i C.ahir 1109).

Cemaatlerin önemli oranda iskân edildikleri bölge olan Rakka bölgesinde iskân **düzeni bir türlü sağlanamamıştır. Beğdili Cemaati'nin bu bölgede yapmış olduğu eşkıyalıktan dolayı bu bölgedeki diğer cemaatler buna tahammül edemeyerek firar yolunu seçmişlerdir.** Rakka iskânından bu nedenle firar eden Avşar, Cerid, Musacalu, Bayındır, Çağırganlu, Dokuz, Hacı İvazoğlu, Barak, Tacirlü, Çeçelü, Kara Çeçe, İlbeğlü, Harbendelü, Badıllu, Modanlu, Mamusi, Lekvanik, Kızılkoyunlu, Cihanbeğli ve bunlara tabi olan cemaatlerin Anadolu Eyaleti ile Anadolu'nun diğer bölgelerindeki havass ve evkaf karyelerinin içine girip çevrelerinde eşkıyalıklarda bulunmaları, bu bölgelerin huzur ve güvenliğini bozmuştur. Bu durum üzerine, bu cemaatlerin eşkıyalıklarına son verilerek gereken cezalarının verilmesi ve Rakka'ya geri gönderilmeleri için Adana Beylerbeyi Ebubekir Paşa görevlendirilmiştir[184].

Daha önce Tarsus ve Sis etrafında sakin olup, Yeniil Türkmanı'na tabi olan Musacalu Cemaati perakendesinden Ca'ber Cemaati mensuplarının yapmış olduğu eşkıyalıklardan dolayı Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir. Ancak bu cemaatten olup, iskân **bölgelerinden firar edenler, Sandıklı Kazası ve çevresine gelerek, bu bölgenin sakinlerinin** gittikleri yaylaklara cebren yerleşmişlerdir. Bu firariler; harman vaktinde çevredeki köylere baskınlar yaparak, bölge sakinlerinin mahsullerine zarar vermelerinin yanında, geceleri bu bölgedeki halkın hayvanlarını çalıp götürmüşlerdir. Bu cemaatin firarilerinin yaptıkları bu eşkıyalıklarına son verilmek için iskân **İskân** olan Rakka'ya gönderilmeleri emredilmiştir[185].

İskân firarilerinin Anadolu içinde yapmış oldukları eşkıyalıkların artması, özellikle de Silsipür Ceridi ve Lekvanik Ekradı başta olmak üzere Badıllu ve Modanlu Ekradı Cemaatleri'nin tenkili için Şeyhülislam Mahmud'dan fetva alınmış ve bunların tenkil edilerek iskân **İskân**na **gönderilmeleri hususunda Aydın ve Menteşe Sancakları Muhassıllıkları'na ilave olarak Adana Beylerbeyiliği'ne atanan Ahmed Paşa görevlendirilmiştir**[186].

Yeniil'e tabi Musacalu Cemaati'nden olan Ca'ber Cemaati'nin yukarıda belirtildiği gibi Rakka'ya geri gönderilmesi ferman olunmasına rağmen bu cemaatten bir kısmı iskân mahalline gittikten kısa bir süre sonra firar ederek geride kalanlar ile birleşip Alaşehir ile Kula Kazası arasında kışlamaya başlamışlardır. Bu cemaatin mensuplarının çoğu çevrede bulunan Yeniçeriler'in himayesi altında tüfekli bir halde idiler. Bunların bu bölgede yapmış oldukları eşkıyalık üzerine Anadolu Valisi Vezir Ali Paşa bunları tenkil etmek için üzerlerine gitmiş ve içlerinden 3 Kethüda ile diğer 5 kişiyi yakalayarak Kütahya Kalesi'nde kalebend etmiştir. Durumun İstanbul'a bu Vali tarafından ilam olunması üzerine yakalanan bu kişilerin gasp ettikleri malların geri alınması, katl ettikleri kişilerin varisleri ile murafaa edildikten sonra ya kısas olunmaları veya diyetlerinin tahsil edilmesi istenmiştir. Bu kişilerden katl edilecek kadar yüksek suçları olmayanların da yanlarına adamlar tayin edilerek Magosa Kalesi'nde kalebend olunmak üzere Kıbrıs'a gönderilmeleri, cemaatin diğer geri kalanlarının ise Rakka'ya gönderilmeleri emredilmiştir[187].

Daha önce Keskin'de sakin iken Rakka'ya iskânı emir olunan cemaatlerden olan Karaca Arablu Cemaati de bu dönemde Rakka'dan firar ederek Alaşehir çevresinde kışlamakta idi. Hama iskânı firarilerinden olan Alcı Cemaati ve Harbendelü Cemaati de aynı dönemde iskân mekânlarından firar ederek Saruhan Sancağı'nda kışlayıp Akşehir Dağı'nda yaylamakta idiler. Bu üç cemaatin firarileri levendat kıyafeti ile gezmekte ve etraflarına zarar vermekteydiler. Bu cemaatlerin de, mensuplarından suçlu olanların cezalarının verilmesi ve geri kalanlarının Rakka'ya gönderilmeleri emredilmiştir[188].

Osmanlı Devleti ile İran arasında XVIII. Yüzyılın ilk döneminde uzun süren savaşlar olmuştur. İran ile olan kadar uzun olmasa da Avusturya, Rusya ve diğer devletler ile süren savaşlar nedeniyle Anadolu'daki birçok eyalet ve sancak idarecileri sefere gittiklerinden dolayı levendat eşkıyası, Türkman, Ekrad ve sair eşkıyalar fırsat bularak eşkıyalık yapmakta idiler[189].

---

184 **A.Ş.S. No:30**, S.:44-45, B.:59; **M.D. No:114-1**, S:.609, H.:4. Ağustos Başları 1705 (Evasıt-ı R.ahir 1117).

185 **At.Ş.D. No:58**, S.:130, H.:2. Ocak Başları 1711 (Evasıt-ı Zilkade 1122).

186 **A.Ş.S. No:39**, S.:72-73, B.:104; **M.D. No:122**, S:.91, H.:1. Temmuz Ortaları 1714 (Evail-i Receb 1126). Bir süre sonra Anadolu Müfettişliği ile birlikte Rakka Beylerbeyiliği'ne atanan Ahmed Paşa Anadolu dışında Arabistan, Suriye ve Irak çevresindeki Urban eşkıyasının tenkili ile de görevlendirildiğinden dolayı Anadolu'nun batı kısmında olan iskân firarilerinin tenkili için Yeniil Voyvodası Ahmed Ağa görevlendirilmiştir. **A.Ş.S. No:106**, S.:104-105, B.:131.

187 **M.D. No:127**, S:.350, H.:1; A.Refik; **a.g.e.**, s.155-158, B.:201. Mart Sonları 1719 (Evail-i C.evvel 1131).

188 **M.D. No:127**, S:.350, H.:1; A.Refik; **a.g.e.**, s.155-158, B.:201.

189 **A.Ş.S. No:125**, S.:9, B.:174; **M.D. No:131**, S:.430, H.:1.

İmamkulu ve Bahrilü Cemaatleri firarilerinin daha önce Rakka'ya gönderilmeleri için teşebbüste bulunulmuş ise de, bunlardan bu bölgeye götürülenler kısa bir süre sonra firar ederek Lekvanik'e tabi Kırıntılı Cemaati ile birleşmişlerdir. Bu cemaatler, Adana ve etrafında kışlamakta ve yazları Niğde Sancağı'nda Develü Kazası'na tabi Harmancık, Üçkapulu Yaylakı ve Kayseri'de Erciyes taraflarında yaylamakta idiler. Bunlar her sene yaylaya gidip gelirken bu çevrede bulunan halk ile yolculara zarar vermekte, ekinlerini hayvanlarına yedirip zararlar vermişlerdi. Bu cemaatler; bu zararların yanında Kayseri, Köstere, Harmancık, İncesu, Develü ve Karahisar-ı Develü Kazaları'ndaki yolları kesip yolcu ve kervanların yollarını keserek adam katli ve mal gaspında bulunmakta, çevredeki bazı köyleri basıp halkın mallarını yağma etmişlerdi.[190].

Rakka firarilerinden bir kısım Yeniil'e tabi cemaatlerin içine girip saklanmışlardır. Bunların tespit edilerek geri gönderilmeleri için görevlendirilen Yeniil Voyvodası Ahmed ile bu firariler hususunda mübaşir tayin edilen Peçevili Mehmed'in yapmış oldukları teftiş sonucunda Rakka iskân firarilerinden Mehmed Kethüda'ya tabi Hamis Şeyhlüsi ve Kasım'a tabi Döğerlü Cemaatleri'nden 20 ev bulunmuştur. Bunların iskân mahallerine gönderilmeleri için içlerinden bazıları rehin alınmış ve Ankara Kalesi'ne haps edilmiştir. Bu kaleye haps edilenler dışında geri kalanların mal ve hayvanları ile Rakka'ya nakl edilerek Rakka Valisi Ahmed Paşa'ya teslim edilmeleri emredilmiştir[191].

Raka'ya iskân edilmeleri için yoğun gayret gösterilmesine rağmen bu bölgede ikamet ettirilemeyen Köçeklü Cemaati 1733 ve Silsüpür Ceridi Cemaati 1734 senelerinde Rakka iskânından affedilmiştir. Yeniil Voyvodalığı'na ilhak olunan bu cemaatlerden Silsüpür Ceridi Pehlivanlı Cemaati'nin kefaleti ile eskiden sakin oldukları Keskin Kazası'nda Cebel-i Renk'e, Köçeklü Cemaati ise Çiçek Dağı'na iskân edilmiştir[192].

Bu cemaatler; iskân edildikleri bu yerlerde de rahat durmayarak Ürgüb Kasabası'ndaki Karamanoğlu İbrahim Beğ Cami'-i Şerifi Evkafı köylerinden Babalu ve Akköy adlı köylere musallat olmuşlardır. Bu cemaatin eşkıyalarından bu köyleri basanlar, bir defada 100 koyun ile 130 sığırı alıp götürmüş, bunun ardından bu eşkıyalardan 40'tan fazla kişi, yine bu köyleri basıp 100 çift sığır, kısrak ve katırlarını gasb edip, Sadat'tan bir genç çocuk ile diğer iki kişiyi yakalayıp zincirleyerek yanlarında götürmüşlerdir. Bu kişilerin kurtarılmaları için ise 500 kuruş talep etmişlerse de bölge halkının, bu meblağı ödemeye güçleri olmadığını belirtmesi üzerine bu üç kişi bunların ellerinde esir kalmıştır. Bu durum üzerine bu cemaatlerin ıslah olmaları için Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmiş ve bu hususta **İçil** Sancağı mutasarrıfı Vezir Mustafa Paşa, Çorum Sancağı mutasarrıfı, Ankara Sancağı mutasarrıfı, Konya ve Bozok Mütesellimleri, Mamalu Mir-i Aşireti ile Keskinlü Alaaddin-zade görevlendirilmiştir[193].

Kılıçlı, Doğanlı ve Bektaşlı Cemaatleri'nin Anadolu'daki Eşkıyalıkları

Maraş ve çevresinde sakin olan Kılıçlı Cemaati, belgelerde Yeniil Türkmanı'na tabi bir cemaat olarak görülmektedir[194]. Bazı belgelerde Türkman Taifesi'nden olduğuna dair kayıtlar bulunan Kılıçlı Cemaati'nden[195], belgelerin çoğunluğunda Kılıçlı Ekradı diye bahsedilmektedir. *Rafizî* mezhebinden[196] olduğu belirtilen bu cemaat, XVIII. Yüzyılda büyük oranda eşkıyalıklarda bulunmuştur. Yapmış oldukları eşkıyalıklar nedeniyle, bu cemaatin mensuplarının önde gelenleri katl edilerek, geri kalanları defalarca başka bölgelere sürgün edilmiş olmasına rağmen, eşkıyalıklarının önü alınamamıştır.

[190] **M.D. No:135**, S:.73, H.:1. Haziran Sonları 1728 (Evasıt-ı Zilkade 1140).

[191] **M.D. No:135**, S:.296, H.:3; A.Refik; **a.g.e.**, s.178-179, B,:216. Mart Ortaları 1729 (Evasıt-ı Şaban 1141).

[192] **A.Ş.S. No:130**, S.:38, B.:74; **M.D. No:142**, S:.29, H.:3.

[193] **A.Ş.S. No:130**, S.:38-39, B.:74; **M.D. No:142**, S:.29-30, H.:3. Aralık Başları-Ortaları 1735 (Evahir-i Receb 1148). Bu cemaatlerden ele geçirilenler, Adana'da Adana Beylerbeyi Ali Paşa'ya teslim edilerek Rakka'ya gönderilmeleri için, Mustafa Paşa tarafından yola çıkarılmış ve 31 Mart 1736 tarihinde Yanıkhan'a gelmişlerdir. **A.Ş.S. No:130**, S.:40, B.:75-b.

[194] Hama'ya iskân edilen cemaatler arasında yer alan bu cemaat, Kılıçlı Ekradı adı altında görülmektedir. **MAD. No: 8458**, S:.41-42, B.:2. Ayrıca II. Viyana Kuşatması sonrasında, devam eden savaşlardan dolayı, devletin fazla miktarda askere ihtiyacı olması nedeniyle Ocak 1690'da talep edilen cemaatlerin isimlerinin yazıldığı listede Yeniil ve Türkman-ı Haleb Mukataası'na tabi cemaatler içinde Kılıclu Kürdü olarak belirtilen bu cemaatten 15 nefer asker talep edilmiştir. **M.D. No:99**, S:.52, H.:186; A.Refik; **a.g.e.**, s.86, B.:137. Yine aynı şekilde Mart 1691'de yapılan asker talebinde de, yine Yeniil ve Türkman-ı Haleb Mukataası'na tabi cemaatler içinde Ekrad-ı Kılıçlı Cemaati olarak belirtilen bu cemaatten 10 nefer asker talep edilmiştir. **M.D. No:101**, S:.1, H.:1.

[195] Mesela; Şubat 1691 tarihli bir belgede, eşkıyalık yapan Türkman ve Ekrad cemaatlerinin isimleri verilirken, Kılıçlı Cemaati Türkman Taifesi'nden olarak belirtilmektedir. **M.D. No:100**, S:.42, H.:542.

[196] "Kılıclı Ekradı tâ`ife-i mezkûre fi'l-asl rafiziyü'l-mezheb olmalarıyla ..." **M.D. No:139**, S:.347, H.:1.

Şubat sonları 1691 tarihine ait bir belgeye göre, adam katli, mal gaspı ve yol kesme gibi eşkıyalık olaylarında bulunan ve Türkman taifesinden oldukları belirtilen; Kılıclı Cemaati ile Tatalı, Kabaş, 'Acurlı, Dana Şeyhlü, Günce, Kazlı, Çepni, Cecelü ve Alcı cemaatlerinin gereken cezalarının verilerek güvenliğin sağlanması talep edilmişse[197] de başarılı olunamamıştır. Bunun üzerine ismi geçen bu cemaatlerin, Rakka'da Colab Nehri havalisine iskân edilmelerine karar verilmiş ve bunların yaylak bahanesiyle başka yerlere kaçmalarına fırsat verilmemesi hususunda gereken tedbirleri alması hususunda Rakka Beylerbeyi görevlendirilmiştir[198].

Rakka'da Colab Nehri kıyısında iskân edilmeleri için emir verilen Kılıçlı Cemaati'nin, buraya gönderilmesinden kısa bir süre sonra vazgeçilerek Hama ve Humus'a iskân edilen cemaatler içine dâhil edilmiştir[199]. Ancak, bu cemaat bu bölgede fazla durmayarak firar edip, eşkıyalığa başlamıştır. Bu hareketlerinden dolayı cezalandırılarak, iskân bölgelerine geri gönderilmeleri için görevlendirilen Vezir Genç Mehmed Paşa'nın[200] faaliyetleri üzerine kaçarak İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden Kara Hüseyinli Ceridi'ne sığınmış ve bu cemaat tarafından himaye edilmişlerdir[201].

Tekrar iskân bölgelerine geri gönderilen bu cemaat, Hama bölgesinin iklimine ve yerleşik hayata intibak etmekte zorlanmıştır. İskân şartları içerisinde görülen taş evler yapıp sakin olmak ve ziraatla uğraşmak şartına uymayan bu cemaat, ziraatla uğraşmadığı gibi, taş ev yapıp oturmak yerine Türkman obası olarak adlandırılan çadırda yaşamaya devam etmiştir[202].

Kılıçlı Cemaati mensupları, iskân edildikleri Hama ve Humus bölgesine intibak edemeyince, Maraş ile Elbistan arasındaki eski İskân olan Ahsendere'ye iskân edilmişlerdir[203]. Bir süre burada sakin olan bu cemaatin mensupları, iskân bölgelerinden firar eden Receblü Avşarı'nı içlerine alıp gizlemeye başlamaları üzerine, bunları içlerinde barındırmayarak iskân mekânlarına göndermeleri hususunda sert bir şekilde uyarılmışlardır[204]. Ahsendere'de de rahat durmayan bu cemaat, çevredeki halkın mal ve arazilerini zorla zabt ederek, Alcı Türkmanı ve Kilis Ekradı'ndan Okcu İzzeddinlü'ye tabi Çarkanlı Oymağı'ndan bazı eşkıyalar ile birleşerek eşkıyalık yapmaları üzerine, Maraş Beylerbeyi Arslan Paşa bunların tenkil edilmesi için görevlendirilmiştir[205].

Verilen bu emre rağmen, Kılıçlı Ekradı'nın tenkilinde başarılı olunamamış ve bu cemaatin mensupları eşkıyalığa devam etmiştir. İfraz-ı Zülkadiriyye'ye tabi olan Tacirli Cemaati, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı'ndan bazı eşkıyaları da yanlarına alarak gittikçe artan oranda zararlara neden olmuşlardır. Maraş, Antep, Elbistan ve Kilis şehirleri merkezinde yaşayanlardan, şehir dışına çıkanları yakalayarak mallarını soymaları, kasaba ve köylerdeki halkın hayvan, mal ve erzaklarını gasp etmelerinden dolayı, bu bölgenin sakinleri perakende olmuştur[206].

Eşkıyalık yapan bu cemaatlerin tenkili için gösterilen bütün çabalara rağmen, Kılıçlı Ekradı, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı'nın tenkilinde başarılı olunamadığından, bu cemaatlerin yaptıkları eşkıyalıklar gittikçe artmıştır. Bölge sakinlerinin bu cemaatlerin eşkıyalıklarından aşırı derecede zarar görmesi üzerine, bu cemaatlerin Kıbrıs'a nakl edilerek, burada iskân edilmeleri için İçil Sancağı mutasarrıfı İslam Paşa görevlendirilmiştir[207].

---

197 **M.D. No:100**, S:.142, H.:542.

198 Bu hususla ilgili gönderilen fermanda Ceceli, Alcı ve Kılıçlı Cemaatleri birlikte bir cemaat olarak belirtilmiştir. **M.D. No:101**, S:.11, H.:26; **MAD. No: 8458**, S:.40-41, B.:2. Mart Başları 1691 (Evail-i C.ahir 1102).

199 **MAD. No: 8458**, S:.41-42, B.:2. 25 Mart 1691 (24 C.ahir 1192). Yeniil Türkmanı reayası cemaatlerinden olduğu belirtilen Kılıçlı Ekradı Cemaati Asaf Kethüda'ya tabi idi. **M.D. No:104**, S:.112, H.:521; A.Refik; **a.g.e.**, s.106-108, B.:159.

200 Vezir Genç Mehmed Paşa, bu dönemde Anadolu'da eşkıya teftişine memur idi. **M.D. No:105**, S:.68, H.:309.

201 **M.D. No:105**, S:.68, H.:309; **MAD. No: 9879**, S:.81, B.:1. Aralık Sonları 1694-Ocak Başları 1695 (Evasıt-ı C.evvel 1106).

202 İskan düzenine aykırı olan bu durumun sona erdirilmesi için, bu obaların bozdurulması ve taş evler bina ettirttirilerek ziraatla uğraşmalarının sağlanması için Trablusşam Beylerbeyi Arslan Paşa görevlendirilmiştir.**M.D. No:108**, S:.81, H.:318. Şubat Başları-Ortaları 1696 (Evail-i Receb 1107).

203 **M.D. No:114-1**, S:.157, H.:1.

204 **M.D. No:111**, S:.31, H.:86-87.

205 **M.D. No:114**, S:.73, H.:1. Mart Sonları 1703 (Evail-i Zilkade 1114).

206 Bu cemaatlerin yaptıkları eşkıyalığın sona erdirilerek gereken cezalarının verilmesi için Rakka Beylerbeyi görevlendirilmiştir. **M.D. No:114-1**, S:.157, H.:1. Şubat Sonları-Mart Başları1704 (Evahir-i Şevval 1115).

207 Bu cemaatlerin Kıbrıs'a nakl ve iskânları için Maraş Valisi Vezir Hasan Paşa, Haleb Valisi Vezir Süleyman Paşa ve Adana Valisi Vezir Mehmed Paşa kapıları halkı ile birlikte İslam Paşa'ya yardım etmek hususunda görevlendirilmişlerdir. **M.D. No:114-1**, S:.456, H.:2. Şubat Başları-Ortaları 1705 (Evasıt-ı Şevval 1116).

Kılıçlı Ekradı, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı'nın Kıbrıs'a iskân edilmeleri için verilen bu emir üzerine, yukarıda belirtilen fermandan bir süre sonra Maraş Beylerbeyiliği'ne atanan İslam Paşa, bunların iskânı için çevredeki askerlerin desteği ile üzerlerine doğru gittiği zaman, bu cemaatler kaçarak, bu sırada isyan üzere olan İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'nden Tacirlü, Çakallu Dokuzu ve Dağ Ceridi Cemaatleri'nin içlerine girerek bu cemaatler ile birleşmişlerdir[208]. Bu cemaatler ile birleşen Kılıçlı Ekradı, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı mensupları, toplu bir halde ilerleyip, Maraş'a 2 saat mesafesi olan Cisr-i Ceyhun adlı köprüye geldiklerinde, İslam Paşa idaresindeki askerler tarafından önleri kesilmiştir. Karışık bir durumda olan bu cemaatlerin içinden Kılıçlı, Bektaşlı ve Alcı Cemaati'ne mensup olanları seçilip, iskân mekânlarına gönderilmek için yola çıkarılacakları sırada, Kılıçlı Kethüdası Bekdaş ve Alcı Cemaati'nin ileri gelenleri İslam Paşa'nın yanına giderek bazı talep ve önerilerde bulunmuşlardır. Geçmiş suçları ve Kıbrıs'a iskân edilmelerinin affedilerek, eskiden iskân olundukları Hama'ya gönderilmeleri, bundan sonra Maraş ve Elbistan bölgesine gidecek olurlarsa Mutbah-ı Amire'ye 25.000 kuruş nezr vermeyi kabul etmiş ve bu bağlamda Bektaş Kethüda'nın oğlu ile Alcı Cemaati'nden bazı kişileri rehin olmak üzere teslim etmişlerdir. Bunun üzerine, talep ettikleri şekilde; Malatya Sancağı ile Rişvanoğlu Halil'in yanında bulunanlarla birlikte Kılıçlı, Bektaşlı, Doğanlı ve Alcı Cemaatleri'nin Hama'ya götürülüp iskân edilmeleri, rehin alınan kişilerin münasip kalelerde hıfz edilmesi için Maraş Beylerbeyi İslam Paşa'ya emir verilmiştir[209]. Bu cemaatlerin, kendilerinin talebi olmasına rağmen, Hama'ya gitmek istemeyip, etraflarında bulunan bölgelerde eşkıyalığa devam etmeleri üzerine Rakka'ya iskân edilmeleri için emir verilmiştir[210].

Alınan kararlarla; Hama, Kıbrıs ve Rakka gibi farklı bölgelere iskân edilmeleri için defalarca karar verilen Kılıçlı, Bektaşlı, Doğanlı ve Alcı Cemaatleri'nin, bu bölgelerden herhangi birine iskân edilerek Ahsendere başta olmak üzere Maraş çevresindeki eşkıyalılarının önünün alınması hususunda başarılı olunamadığı gibi, eskiden yaptıkları eşkıyalıklarından daha fazla eşkıyalık yaparak halkın huzurunun daha da bozulmasına neden olunmuştur.

Nisan 1706 tarihinde Rakka'ya iskânları için verilen karara itaat etmeyen bu cemaatler, Rakka'ya gittikten kısa bir süre sonra firar ederek Kilis çevresine gelip, bu bölgede bazı eşkıyalık yaptıktan sonra Elbistan ve çevresine giderek, bu bölgenin sakinlerine çeşitli zulümlerde bulunup, evleri basıp, halkı canlarından bezdirmişlerdir. Bunun üzerine tekrar Rakka'ya gönderilmişlerse de, Kılıçlı Ekradı mensupları bir süre sonra tekrar firar ederek, Antep'e tabi Telbaşar Nahiyesi'ne gelmişlerdir. Bu bölgenin sakinlerinin karşı çıkmasına rağmen, zorla yerleşip, hayvanlarını bölgenin yerli halkının ekinleri içine salarak, tahrip ettirmiş, birkaç kişiyi yaralayıp etraflarına korku salmışlardır. Bunun üzerine, zararlarının giderilmesi amacıyla, tekrar Rakka'ya iskân edilmeleri için Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir[211]. Verilen karar üzerine, Maraş Beylerbeyi Muhammed Paşa, arzuhal göndererek Kılıçlı Cemaati'nin, Rakka'ya iskân edilmelerinden affedilmeleri talep etmiş[212], Rakka Valisi'nin de gönderdiği mektupla bu affetme talebini tekrar etmesi üzerine, Kılıçlı Ekradı'nın eşkıyalık yapmamak şartıyla Elbistan'a iskân edilmelerine karar verilmiştir[213].

Elbistan bölgesine yerleştirilen Kılıçlı Cemaati mensupları, burada da rahat durmadığından tekrar Rakka'ya iskân edilmişler, ancak yeniden firar ederek Anadolu'nun bazı bölgelerinde eşkıyalık yapmaları üzerine, Rakka'dan firar eden diğer cemaatlerle birlikte geri gönderilmeleri için ferman gönderilmiştir[214].

Rakka'ya iskân edilmeleri için verilen bu kararlara rağmen, burada iskân ettirilmelerinde başarılı olunamayan Kılıçlı Ekradı mensupları; buradan firar ederek, Kilis Ekradı, Tacirlü ve İlbeğli Cemaatleri ile birleşerek eşkıyalığa başlamışlardır. 30-40 atlı ile Antep Sancağı'nda eşkıyalık yapan bu cemaatlerin

[208] Bu cemaatlerden bir kısmı ise daha önceden kaçarak, Malatya Sancağı'nda Körpe Küpecik adlı bölgeye, Bektaşlı Nebi ile Kılıçlı Cemaati'nden bazıları ise Rişvanoğlu Halil Paşa'nın himayesine sığınmışlardır. **M.D. No:114-1**, S:.666, H.:3.

[209] **M.D. No:114-1**, S:.666, H.:3. Kasım Ortaları 1705 (Evahir-i Receb 1117).

[210] Bu cemaatlerin Rakka'ya nakl ve iskânları için Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir. **M.D. No:114-1**, S:.7[24], H.:1. Nisan Başları-Ortaları 1706 (Evahir-i Zilhicce 1117).

[211] **M.D. No:119**, S:.116-117, H.:576. Şubat Sonları 1712 (Evasıt-ı Muharrem 1124). Aynı şekilde Bektaşlı Cemaati'nin de iskân bölgesine geri gönderilmesi emredilmiştir. **M.D. No:120**, S:.11, H.:22. Ağustos Ortaları 1713 (Evahir-i Receb 1125).

[212] **M.D. No:121**, S:.44, H.:179. Eylül Ortaları 1713 (Evahir-i Ramazan 1125).

[213] **M.D. No:120**, S:.77, H.:324. Aralık Sonları 1713 (Evail-i Zilhicce 1125).

[214] **A.Ş.S. No:103**, S.:63, B.:116.12 Şubat 1721 (14 R.ahir 1133).

eşkıyalarının yol kesme, mal gaspı, adam öldürme ve benzeri hareketlerinden dolayı, suçlu olanlarının cezalandırılarak, eşkıyalıklarının sona erdirilmesi istenmiştir[215]. Ancak bunların eşkıyalıklarının önünün alınamaması ve eşkıyalıklarının gittikçe artması üzerine haklarında "... *nefîr-i 'âmm* ..."[216] ilan edilmiştir. Bölgede bulunan bütün askerlerle birlikte üzerlerine gidilen Kılıçlı ve Bektaşlı Ekradları ile Tacirlü ve Alcı Türkmanları'nın bir kısmı Rakka'ya gönderildiği halde, bir kısmı firar ederek eşkıyalığa devam etmişlerdir.

Yaylak bahanesi ile Elbistan çevresine gelip 6 ay boyunca bu bölgede kalan Kılıçlı Ekradı ile diğer cemaatler, kasaba ve köylere zorla girip, halktan zorla yem, yemek ve zahire alıp, mallarını gasp ederek, Kızılkaya adlı köyü basıp, bu köyün imamı olan Abdurrahman Efendi'yi katl etmişlerdir. Bunun üzerine, bu cemaatlerin içindeki eşkıyaların gereken cezalarının verilmesi, geri kalanlarının tümünün Kıbrıs'a nakledilerek orada iskân edilmelerine karar verilmiştir[217]. Kıbrıs'a iskân edilmeleri kararına rağmen, Kılıçlı Ekradı ve Tacirlü Cemaati'nin bir kısmı firar edip, Kilis Ekradı cemaatlerinin içlerine girerek, bunlar ile birleşip eşkıyalığa başlamışlardır. Toplu bir halde çevrede dolaşıp eşkıyalık yapan bu cemaatlerin korkusundan, çevrede bulunan yerleşim yerlerinin sakinleri, bulundukları yerden dışarıya çıkamamaya başlamıştır[218]. Kılıçlı Ekradı'nın, daha önce Kıbrıs'a iskân edilmesi için verilen fermanda belirtildiği gibi, yetişkin erkeklerinin çoğunluğu eşkıyalık yaptıkları için katl olunmuş, geri kalan kadın ve çocuklar Kıbrıs'a gönderilerek iskân edilmişlerdir. Kıbrıs'ta bir süre ikamet ettikten sonra, Kılıçlı Ekradı'ndan buraya gönderilip iskân edildikleri zaman çocuk yaşında olanlar yetişkin durumuna geldiklerinden[219], fırsat buldukları anda Kıbrıs'tan firar ederek Maraş ve Kilis taraflarına gelip eşkıyalığa başlamışlardır.

Kıbrıs'tan firar eden Kılıçlı Ekradı mensupları, yaz mevsiminde Elbistan, kışın ise Kilis, Uluç ve Amik Ovaları'nda gezip dolaşmaya, çevredeki halk ve yolculara zarar vermeye başlamış ve eşkıyalık hususunda, atalarının geçmişte yaptıklarını kat kat geçmişlerdir.[220]. Kılıçlı Ekradı ile bunlara katılan Bektaşlu ve Koyunoğlu Cemaatleri'nin yaptıkları eşkıyalıkların gittikçe artması üzerine, bu cemaatlerin üzerlerine toplu bir halde gidilmesine karar verilmiştir[221]. Verilen bu kararda; bu cemaatlere mensup olan bütün yetişkin erkeklerin katl edilmesi ve bunlardan ele geçirilecek malların, bu cemaatin üzerlerine yapılan seferde bulunanlara ganimet olarak verileceği belirtilerek Rişvan-zade Süleyman Paşa başbuğ tayin olunmuştur[222].

Verilen bu ferman üzerine; tenkil edilmek için üzerlerine gidilen Kılıclı, Bektaşlı ve Tacirlü Cemaatleri kaçarak Elbistan bölgesine gelmişlerdir. Bu cemaatler, daha önceden yaptıkları gibi, çevredeki halkın mallarını gasp ederek, yolları kesip yolcuları soyup, bir kısmını katl etmişlerdir. Bunları tenkil etmek için üzerlerine giden Sivas Mütesellimi Zaralı-zade Osman'dan kaçan, Bektaşlı Cemaati'nden

---

[215] **M.D. No:133**, S:.207, H.:4. Nisan Ortaları 1726 (Evasıt-ı Şaban 1138).

[216] "Nefir-i 'âmm: Harp mıntıkasında bulunan bütün halkın cenge sürülmesi yerinde kullanılır bir tabirdir." Mehmet Zeki PAKALIN; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, **C.:II**, İstanbul, 1993, s.672.

[217] **M.D. No:133**, S:.453, H.:1. Ocak Sonları 1727 (Evail-i C.ahir 1139).

[218] Bu cemaatlerin gereken cezalarının verilerek Rakka'ya gönderilmeleri için Maraş ve Adana Beylerbeyileri görevlendirilmiştir. **M.D. No:135**, S:.119, H.:1. Ağustos Başları-Ortaları 1728 (Evail-i Muharrem 1141). Ancak, bu cemaatlerin tenkilinde yeterince başarılı olunamamıştır. Okcu İzzeddinlü Cemaati'nden Kocu'nun oğlu namındaki şakinin önderliğinde Sivas'dan Malatya'ya kadar olan yolları kapatıp, katl-i nüfus ve mal gaspında bulunan bu eşkıyaların çoğunun evleriyle birlikte Elbistan'da sakin oldukları bildirildiğinden, bunların yakalanarak gerekenlerinin cezalarının verilmesi ve geri kalanlarının Rakka'ya gönderilmesi için Maraş Beylerbeyi ve Sivas Mütesellimi görevlendirilmiştir. **M.D. No:135**, S:.140, H.2. Eylül Ortaları-Sonları 1728 (Evasıt-ı Safer 1141).

[219] "... 'umûmen ricâlleri tâme-i şimşîr ve nisâ ve sıbyânları Kıbrıs Cezîresi'ne iclâ ve tesyîr ile 'ibâd ve bilâd şerr ve şürûrlarından emîn ve mutmâ`in olmuş iken el-haletü hazihi melâ'in-i merkûmînin sıbyânları yetişüb bâliğ ..." **M.D. No:139**, S:.347, H.:1.

[220] **M.D. No:139**, S:.383, H.:2. Kılıçlı Ekradı'nın, bu çevredeki halka yaptıkları eşkıyalıklarının sebebi ile ilgili Osmanlı Devleti idarecileri tarafından farklı bir neden gösterilmektedir. Buna göre; aslen Rafızî mezhebine mensup olan bu kişiler, içlerinde saklı olan kötülük ve özellikle de Ehl-i Sünnet'ten olan kişilere karşı hiyanet etmek amacında olduklarından bu şekilde eşkıyalık yapmaktaydılar. **M.D. No:139**, S:.347, H.:1.

[221] Bu cemaatlerin tenkili için; Kilis Voyvodası ve Kilis Hasları'na tabi cemaatler, Çobanoğlu, İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri, Fettahoğlu, Haleb Valisi Vezir Mehmed ve Maraş Valisi Mustafa Paşa idareleri altındaki bölgelerin askerleri ile birlikte memur edilmişlerdir. **M.D. No:139**, S:.347, H.:1.

[222] Kılıçlı Ekradı ve diğer cemaatlerden firar ederek başka cemaatlere sığınanların olabileceği, bu gibi firarileri kabul edenlerin de bağî ilan edileceği ve aynı cezanın onlara da uygulanacağı gönderilen fermanda özellikle belirtilmiştir. **M.D. No:139**, S:.347, H.:1. Ekim Ortaları 1733 (Evail-i C.evvel 1146).

bazı kişiler ve Kılıçlı Halil Bölükbaşıoğlu Ali olmak üzere toplam 18 eşkıya, Kangal'dan Alacahan'a gitmekte olan Sadrazam Çukadarları'ndan Ali'nin peşine düşerek Zağra Deresi adlı mahalde hücum edip katl ederek mallarını yağmalamışlardır. Bu eşkıyalardan 8 adetini Elbistan halkı yakalayarak cezalarını vermişlerse de, geri kalanları Maraş altından firar ederek Okcu İzzeddinlü içine girip saklanmışlardır. Bu durumun Zaralı-zade Osman ve Elbistan Naibi Seyyid Mustafa tarafından İstanbul'a arz edilmesi üzerine; Kılıçlı ve Bektaşlı Cemaati'nden eşkıyalık yapanların yetişkinlerinin tamamen katl edilmesi, geri kalanlar ile çocuk ve kadınların Kıbrıs'a sürülerek, burada iskân edilmeleri için Haleb Valisi Vezir Mehmed Paşa görevlendirilmiştir[223].

Kılıçlı ve Bektaşlı Cemaatleri'nin Kıbrıs'a iskân edilmeleri için verilen bu fermana rağmen, bir süre sonra bu karardan dönülerek, Kıbrıs yerine Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmiş[224], ancak bunların Rakka'ya iskân edilmelerinde başarılı olunamayınca tekrar Kıbrıs'a iskânları için emir verilmiştir. Kılıçlı ve Bektaşlı Cemaatleri'nin Kıbrıs'a gönderilmeleri için yapılan faaliyetler çerçevesinde, eşkıyalık yapanlar katl edildikten sonra çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan 200 kadar geriye kalanları Kıbrıs'a gönderilmek için Maraş Kalesi'ne haps edilmişlerdir.

Maraş Kalesi'nde hapis tutulan bu kişilerden bir kısmı, geçmişte yaptıkları eşkıyalıklardan dolayı affedilmelerini talep ederek, Kıbrıs iskânından vazgeçilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine bu talepleriyle birlikte, bir daha eşkıyalık yapmayacakları hususunda taahhütleri hüccet olunarak Ahsendere'ye iskân edilmeleri kararlaştırılıp, kaleden çıkarılarak serbest bırakılmışlardır. Ancak, serbest kalmalarının ardından yapmış oldukları taahhütlerinin aksine tekrar eski tavırlarını devam ettirerek, evleriyle birlikte içlerine girdikleri Tacirlü, Ceridlü ve Reyhanlı Cemaatleri'nden kendilerine katılanlarla birlikte 100'den fazla atlı ile eşkıyalığa başlamışlardır. Bunun üzerine, bunların gereken cezalarının verilmesi ve Rakka'ya gönderilmeleri için Maraş Mütesellimi Seyyid Mustafa görevlendirilmiştir[225].

Gösterilen bütün gayretlere rağmen Kılıçlı Ekradı ve diğer cemaatlerin eşkıyalıklarının önü alınamamıştır. Bu cemaatler, bir fırsatını bularak iskân edildikleri yerlere ya gitmemiş, ya da gittikten kısa bir süre sonra firar etmişlerdir[226]. Alınan tedbirler sonucunda, Ahsendere bölgesine gidemeyen Kılıçlı Ekradı mensupları, Pazarcık Ovası'nı kendilerine mekan olarak seçip bu çevrede eşkıyalığa devam ettiklerinden, tekrar Rakka'ya iskân edilmeleri için ferman gönderilmiştir[227].

Hama Ve Humus Firarilerinin Eşkıyalıkları

Cemaatlerin belirli bölgelere iskân edilmeleri çerçevesinde bazı cemaatler de 25 Ocak 1691 (24 C.ahir 1192) tarihli fermanla Hama ve Humus'a iskân edilmişlerdir[228]. Bu tarihte bu bölgeye iskân edilen cemaatler Yeniil ve Haleb Türkmenleri'nden meydana gelmekteydi[229].

Bu bölgeye iskân edilen cemaatler de, burada durmayarak firar edip başka yerlere gitmeye başlamışlardır. Kara Avşar Cemaati ve buna tabi olan bazı cemaatler iskân mekânlarından firar ederek Kars-ı Zülkadiriyye, Sis, Sarıçam, Karakışla ve Dündarlı bölgelerine gelerek eşkıyalık olaylarına başlamışlardır. Bunların tenkil edilerek iskân mekânlarına gönderilmesi için Rakka Beylerbeyi Hüseyin Paşa başta olmak üzere çevredeki idareciler görevlendirilmişlerdir[230].

İskân edildikleri Hama ve Humus bölgesinde, taştan evler yaparak ziraatla uğraşmaları istenen cemaatler, iskân edilmelerinin ardından 4 yıl geçmesine rağmen, alışkanlıklarından vazgeçemedikleri ve yerleşikliğe uyum sağlayamadıkları için, taştan ev yapmak yerine, Türkman obalarıyla (çadır) sakin bir halde bulunmaktaydılar. Taş ev yapmak yerine çadırda yaşamayı tercih eden cemaatlerin başında Abalu, Eymir, Toktemurlu, Alcı ve Kılıçlı Cemaatleri gelmekte idi. İskân düzenine aykırı olan bu durumun sona erdirilmesi için, bu obaların bozdurulması ve taş evler bina ettirtirilerek ziraatla uğraşmalarının

---

223 **M.D. No:139**, S:.383, H.:2. Kasım Ortaları 1733 (Evail-i C.ahir 1146).
224 **M.D. No:140**, S:.225, H.:1. Kasım Sonları-Aralık Başları 1734 (Evail-i Receb 1147).
225 **M.D. No:141**, S:.23, H.:1. Ağustos Sonları 1735 (Evail-i R.ahir 1148).
226 **M.D. No:152**, S:.371, H.:1.
227 **M.D. No:153**, S:.84-85, H.:1. Temmuz Ortaları 1747 (Evahir-i Receb 1160).
228 **MAD. No: 8458**, S:.41-42.
229 Bu bölgeye iskân edilen cemaatler ve iskân edildikleri yerler için bakınız: Cengiz Orhonlu; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul, 1987 s.65-70.
230 **M.D. No:102**, S:.139, H.:561. Şubat Başları 1692 (Evasıt-ı C.evvel 1103).

sağlanması için Trablusşam Beylerbeyi Arslan Paşa görevlendirilmiştir[231].

Bu şekilde yerleşik hayata alışamayan ve çadırda yaşamaya devam eden bu cemaatler, daha sonraki dönemlerde iskândan firar ederek Anadolu'nun pek çok bölgesine gidip eşkıyalık yapmışlardır. Hama ve Humus'a ilk olarak iskân edilen cemaatler içerisinde yer alan Kılıçlı Cemaati bunlar içerisinde en öne çıkanıdır[232]. Humus Sancağı'na iskân olunan cemaatlerden Karakoyunlu, Gencelü Avşarı, Abdallu, Eymür Sincarlu, Eymür Karagündüzlü, Çarıklı, Kallu, Alcı, Harbendelü, Kara Avşar ve Dündarlu Cemaatleri'nden bazı evler yerlerini terk ederek Halep, Antep, Maraş, Konya, Kayseri, Adana, Kilis, Bozok, Amasya, Niğde ve çevresine ya yerleşmiş ya da göçebe bir halde bulunmaktaydılar. Bunların eski yerlerine nakl edilmelerine çalışılmasına rağmen başarılı olunamamıştır. Bu durumun, bu cemaatlerin Boybeği olan Selimoğlu Mehmed Beğ[233] tarafından Rakka Valisi Yusuf Paşa'ya arz edilmesi üzerine, bu cemaatlerin iskân bölgelerine gönderilmesi için Yusuf Paşa tarafından bu cemaatlerin bulundukları yerlerin idarecilerine buyuruldu gönderilmiştir[234].

Hama ve Humus'a iskân edilen cemaatlerin yerlerine nakl edilmeleri için verilen bu emre rağmen, bunların geri götürülerek buraya iskân edilmeleri mümkün olamamış ve bulundukları bölgelerde eşkıyalıklarına devam etmişlerdir. Hama ve Humus bölgesinde boş kalan bu arazilerin imar edilmesi için, perakende olan bu cemaatlerin geri döndürülmeleri için tekrar emir verilmiştir. Bunun yanında bulunduklardı bölgelerde rahat durmayıp, eşkıyalık yapan İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden Sakallu Ceridi ve Çakallu Dokuzu ile Danişmendlü Türkmanı'ndan Küşne, Köbeklü (Köpeklü) ve Kestan, Urban cemaatlerinden Al-i Meşhud, Al-i Birilis, Al-i Batar, Beni Hüdeyd, Al-i Ebu Cerrah ve Beni Rebi'a Cemaatleri'nin bir ferdinin dahi geri kalmamak üzere buraya iskânı kararlaştırılmıştır [235].

İskân edilen bu cemaatlerden Sakallu Ceridi ve Çakallu Dokuzu, burada da rahat durmamıştır. Humus bölgesine iskân edilen diğer cemaatler ile birleşen bu cemaatler, zabitleri olan kişiyi katl ederek, bazı kişileri yaraladıktan sonra, Hac masrafı için gönderilen 30 kese akçeyi gasp edip Adana ve Maraş tarafına giderek eşkıyalığa başlamışlardır[236]. Bunun üzerine bunların, gereken cezaları verildikten sonra, tekrar Humus bölgesine iskân edilmeleri için Adana Beylerbeyi Hacı Mehmed Paşa, Maraş Beylerbeyi ile çevredeki idareciler ve cemaatler görevlendirilmiştir[237].

Üzerlerine askerlerin gelmesi üzerine, Sakallu Ceridi ile Çakallu Dokuzu cemaatleri eskiden sakin oldukları İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatleri içine girerek, Rakka'dan firar eden diğer cemaatler ve İfraz-ı Zülkadiriyye cemaatlerinden bazılarını da kendilerine uydurarak Kurdkulağı çevresinde eşkıyalık yaparak, çevrenin huzurunu bozmaya devam etmişlerdir[238].

Rakka iskânında olduğu gibi Hama ve Humus iskânında da, cemaatlerin iskân mahallinde ikametlerinde bir türlü başarılı olunamamıştır. Güneyden gelen Arap cemaatlerinin eşkıyalıkları ve baskısı nedeniyle, Hama ve Humus bölgesinde güvenlik ortadan kalkmış ve yerleştirilen cemaatler toplu bir halde firar etmek zorunda kalmışlardır. Ekim 1719 tarihli bir fermana göre, daha önce Hama ve Humus'a iskân edilen cemaatlerin çoğunluğu başka bölgelere firar etmiştir. Bu cemaatleri kimsenin himaye etmemesi ve bulundukları yerlerden kaldırılıp iskân mekânlarına gönderilmesi istenmiştir[239].

Hama ve Humus bölgesinden firar eden cemaatlerin en fazla gelip yerleştikleri bölgelerden biri Adana ve çevresi olup, başka yerlerde bulunanların çoğunluğu da Adana üzerinden gitmişlerdir. İskân bölgesinde olmadıklarından dolayı, vermeleri gereken vergilerini vermeyen bu cemaatlerin bulundukları

---

231 **M.D. No:108**, S:.81, H.:318. Şubat Başları Ortaları 1696 (Evail-i Receb 1107).

232 Bu hususla ilgili olarak, Kılıçlı Cemaati'nin Bektaşlı, Doğanlı ve diğer bazı cemaatler ile birlikte yaptıkları eşkıyalıklar ile ilgili olan kısımda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

233 Selimoğlu Mehmed, kardeşi, Süleyman ve Dündeşli Hamza'nın oğlu adlı kişilerin Hama ve Humus'a iskân edilenlerin düzenlerini bozduğu ve ihtilale neden olduklarından dolayı bunların katl edilmeleri için Adana Beylerbeyi Mehmed Paşa görevlendirilmiştir. **M.D. No:119**, S:.43, H.:269.

234 **A.Ş.S. No:41**, S.:93, B.:173. 30 Ekim 1710 (7 Ramazan 1122).

235 **At.Ş.D. No:58**, S.:146-147, H.:1. Ocak Sonları 1711 (Evail-i Zilhicce 1122).

236 **M.D. No:119**, S:.41, H.:263. Ekim Başları 1711 (Evahir-i Şaban 1123).

237 **A.Ş.S. No:19**, S.:50, B.:80; **M.D. No:119**, S:.41, H.:267, 268.

238 **A.Ş.S. No:19**, S.:150, B.:285.

239 **A.Ş.S. No:18**, S.:181, B.:312. Zira Mayıs 1715 tarihli bir fermana göre, Kıcılu Cemaati'nden firar eden 54 kişi 2240 koyun ve 40 develeriyle birlikte Pehlivanoğlu'nun yanında sakin idiler. **A.Ş.S. No:106**, S.:116-117, B.:151.

yerlerde vergilerinin tahsil edilmesi için zaman zaman görevliler tayin edilmiştir[240]. Ancak, bu cemaatlerin çoğunluğu geri döndürülemediği gibi, malları da tahsil edilememiştir. Bu firarilerin ödemeleri gereken meblağ ise, geri kalanların ödedikleri vergilerin üzerine eklenmesi yoluyla tahsil edilmek istenmiştir. Bu ise iskân mekânlarında kalanlarının rahatsızlığına ve firar etmelerine neden olmuştur[241].

Okcu İzzeddinlü Cemaati'nin Yaptığı Eşkıyalıklar

Kilis ve çevresinde sakin olan Okcu İzzeddinlü Cemaati[242]; yaptıkları eşkıyalıklar ve iskân edilmeleri için yapılan gayretler açısından farklı bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin bu bölgeleri fethetmesinden önce dahi bu bölgede sakin olan bu cemaat, çevrede bulunan diğer cemaatler ile birlikte Kilis Ekradı olarak adlandırılmaktaydı. Kilis Ekradı'ndan olan Şeyhlü ve Amiki Cemaatleri de Okcu İzzeddinlü Cemaati gibi yaptıkları eşkıyalıklar ile nam salmışlardır. Bu cemaatler; çevrelerinde bulunan bölgelerde eşkıyalık yaptıkları gibi, bazen kendi içlerinde de mücadeleye girişip, birbirleri ile çatışmaya girmiş ve birbirlerini katl etmişlerdir[243].

Gösterilen bütün gayretlere rağmen Okcu İzzeddinlü Cemaati başta olmak üzere, Kilis Ekradı cemaatlerinin yaptıkları eşkıyalıklarının[244] önü alınamayınca, Okcu İzzeddinlü, Şeyhlü, Musa Beğlü ve Amiki Cemaatleri'nin elebaşları olan eşkıyalar Kadı-zade Hüseyin Paşa tarafından katl edilmiştir. Fakat bu cemaatlerin mensuplarından bazı kişiler; Kilis ve Maraş çevresindeki köyleri basarak, her köyden *hûn* namıyla 30, 40, 50 kuruş alıp, bu miktarı vermeyen köyleri yağma ve talan etmişlerdir. Bunların tenkil edilerek güvenliğin sağlanması için ferman gönderilmişse de[245], bunların tenkilinde başarılı olunamamıştır. Bunun üzerine, eşkıyalık yapanların gereken cezalarının verilmesi, geri kalanların ise Harran Ovası'na iskân edilmelerine karar verilmiştir[246]. Okcu İzzeddinlü Cemaati başta olmak üzere, Kilis Ekradı cemaatlerinin bir kısmı Harran Ovası'na götürülüp iskân edilmişse de 500 kadarı kaçarak dağlara sığınmışlardır. Bir süre sonra da Harran Ovası'na iskân edilenler rahat durmamış ve bazı eşkıyalıklarda bulunarak Kilis tarafına doğru firar etmişlerdir. Daha önce dağlara sığınan diğer kişilerle birleşen bu firariler, Kilis çevresinde birçok eşkıyalıklarda bulunmuş ve Rakka iskânına gitmeden önce, iskânla yükümlü tutulmayanlara satmış oldukları malları zorla geri alarak, kendileri kullanmaya başlamışlardır. Bununla yetinmeyip, çevredeki diğer halka zararlar vermeye devam etmeleri üzerine, cezası verilmesi gerekenlerin cezalandırılarak, geri kalanlarının Rakka'ya iskân edilmeleri için Rakka Beylerbeyi Ahmed Paşa görevlendirilmiştir[247].

Okcu İzzeddinlü ve diğer Kilis Ekradı cemaatlerinin Harran Ovası'ndaki iskânları hususunda başarılı olunamayınca, Kilis çevresine geri gelip sakin olmalarına müsaade edilmiştir. Fakat bu cemaatler rahat durmamış, Okcu İzzedinlü'ye tabi Çarkanlı Oymağı Kılıçlı Ekradı ve Alcı Türkmanı ile birleşerek eşkıyalıklarda bulunmuşlardır[248].

Okcu İzzeddinlü ve diğer Kilis Ekradı cemaatleri çevrelerinde bulunan yerlerde yaptıkları

[240] Hama Humus'a iskân edilip de Adana çevresinde ve başka yerlerde bulunanların bedel-i öşrlerinin tahsili için; 1117 (1705-1706) yılında Abdi Ağa ve Ali Beğ isimli kişiler, **A.Ş.S. No:104**, S.:88, B.:123; 1741 (1154) yılında ise Hama iskânı Mir-i Aşireti Musa Beğ'in vekili Halil Ağa görevlendirilmiştir. **A.Ş.S. No:39**, S.:207, B.:267-a.

[241] İskan mekanlarında kalanların firar etmelerine neden olacağından dolayı, bu şekilde fazla mal tahsilinden uzak durulması ve firarilerin geri döndürülerek iskân edilmeleri için çeşitli zamanlarda ferman ve buyuruldular gönderilmiştir. **A.Ş.S. No:19**, S.:170, B.:322. 18 Nisan 1712 (11 R.evvel 1124). **A.Ş.S. No:22**, S.:6, B.:13. 22 Mayıs 1712 (15 R.ahir 1124). **A.Ş.S. No:60**, S.:94, B.:145. 11 Mart 1723 (3 C.ahir 1135).

[242] Okcu İzzeddinlü Cemaati ile ilgili olarak şu esere bakılabilir. Mustafa Öztürk, **16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar**, Elazığ, 2004.

[243] Şeyhlü Ekradı Cemaati'ne mensup 900 tüfekli adamın Amiki Taifesi'nin üzerine hücum edip 7 kişiyi katl ve 38 evi toptan yakarak, birçok mal ve eşyayı gasb etmeleri üzerine, bunların gereken cezalarının verilmesi için Rakka Beylerbeyi Kadı-zade Hüseyin Paşa görevlendirilmiştir. **M.D. No:100**, S:.32, H.:97. Haziran Sonları 1690 (Evasıt-ı Ramazan 1101).

[244] Kilis Ekradı'ndan bazı eşkıyaların yaptıkları eşkıyalıklardan dolayı, Kilis ve çevresinde güvenliğin kalmadığının arz edilmesi üzerine, bunları içlerinde barındırmayıp, yetkililere teslim etmeleri için Okcu İzzeddinlü, Musa Beğlü, Amiki ve Şeyhlü Cemaatleri'nin ileri gelenlerine ferman gönderilmiştir. **M.D. No:101**, S:.7, H.:1. Mart Başları 1691 (Evail-i C.ahir 1102).

[245] **M.D. No:106**, S:.125, H.:435. Mayıs Sonları-Haziran Başları 1695 (Evasıt-ı Şevval 1106).

[246] **M.D. No:106**, S:.241-242, H.:905. Ağustos Sonları 1695 (Evasıt-ı Muharrem 1107).

[247] **M.D. No:108**, S:.219-220, H.:937. Mayıs Başları 1696 (Evail-i Şevval 1107).

[248] **M.D. No:114**, S:.73, H.:1.

eşkıyalığın yanında Adana ve çevresinde de eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. Okcu İzzeddinlü Cemaati'ne tabi Nebtili Oymağı'ndan Büyük Musa Şeyh adlı kişi, kendisine tabi olan 60 eşkıya ile birleşip, Misi ile Adana arasındaki yolları keserek, gelip geçen yolcuları katl ve eşyalarını yağma etmişlerdir[249]. Bunların Adana çevresine gelmelerine engel olunmaya çalışılmasına rağmen başarılı olunamamıştır. Okcu İzzeddinlü Cemaati başta olmak üzere bu cemaat ile birlikte hareket eden bazı cemaatler; Belen, Payas, Üzeyr ve Kurdkulağı etrafındaki yoları keserek adam katli ve mal gaspına devam etmişlerdir. Yaz mevsiminde, çoğunluğu yaylaya gitmiş olan, bu nedenle sakin olan kişileri azalmış olan Adana ve Yüreğir çevresine toplu bir halde gelerek[250], harman vaktinde tarlalarında çalışan halka zulmedip, hayvan ve mallarını gasp ettikten sonra bazı kişileri katl ettiklerinin İstanbul'a bildirilmesi üzerine, bunların bulundukları yerlerde katl edilmeleri ve halka zarar vermelerinin önünün alınması için Adana Valisi Vezir Yakub Paşa görevlendirilmiştir[251].

Gösterilen bütün gayretlere rağmen Okcu İzzeddinlü Cemaati'nin eşkıyalığının önü alınamamıştır. Üzeyr civarındaki Bornaz Köprüsü adlı yerde Seyyid Süleyman adlı kişinin mallarını gasp edip diğer yolculara saldırmaları üzerine, içlerindeki eşkıyaların cezalarının verilmesi ve geri kalanlarının Rakka'ya götürülüp iskân edilmeleri için Adana Valisi Vezir Hacı Ali Paşa görevlendirilmiştir[252]. Ancak Okcu İzzeddinlü Cemaati mensuplarının Rakka'ya iskânlarında başarılı olunamadığı gibi, Adana ve Üzeyr çevresindeki bazı cemaatler ile birleşerek etraflarına daha fazla zarar vermeye başlamışlardır[253].

Kilis Ekradı cemaatlerinin, iskândan firar eden veya eşkıyalık yaptıkları için tenkilleri emredilen Receblü Avşarı ve Kılıçlı Ekradı Cemaatleri'nden bazı kişileri alıp aralarına kabul etmekteydiler. Bunun üzerine, her ne şekilde olursa olsun, bu firarilerin ve eşkıyaların Kilis Ekradı tarafından himaye edilmemesi ve bunların tenkilinde yardım etmeleri için Okcu İzzeddinlü ve diğer Kilis Ekradı cemaatlerine ferman gönderilmiştir[254]. Gönderilmiş olan bu fermana rağmen, takip edilen Kılıçlı, Bektaşlı ve Tacirlü Cemaatleri'nden bazı kişiler Maraş altından firar ederek Okcu İzzeddinlü içine girip saklanmışlardır. Uyarılmalarına rağmen, bu kişileri içlerine aldıkları için Okcu İzzeddinlü Cemaati mensuplarının cezalandırılması gerektiği halde, şefaat edenlerden dolayı cezalandırılmalarından vazgeçilmiş, bir daha bu tür davranışlarda bulunmamaları için Kilis Voyvodası aracılığıyla uyarılmaları yoluna gidilmiştir[255].

Kilis Ekradı cemaatlerinin yapmış oldukları bu tür eşkıyalıklar nedeniyle, çevrede bulunan idareciler, ortaya çıkan bütün olumsuz durumları ve eşkıyalıkları Kilis Ekradı'na yüklemeye ve sorumluluktan kurtulmaya çalışmışlardır. Kurdkulağı'ndan Antakya'ya kadar olan bölgedeki idareciler, görevlerini layıkıyla yapıp, güvenliği tam olarak tesis etmek yerine, meydana gelen en ufak eşkıyalık olayını dahi Kilis Ekradı'na yüklemişlerdir. Meydana gelen her olayın sonucunda, eşkıyalık yapanları teslim etmeleri ve eşkıyalık yapmamaları için Kilis Ekradı cemaatlerinin tehdit ve tenbih olunmaları yoluna gidilmiştir. Bu durum karşısında Kilis Ekradı cemaatleri, kendilerinin herhangi bir eşkıyalıklarının olmadığı halde suçlandıklarını, kendi cemaatlerinden başka bölgelere giden olur ise, o bölgenin idarecileri tarafından yakalanıp katl edilmesi ve kendilerinin bu şekilde suçlanmamaları için İstanbul'a arzlar göndermişlerdir[256].

XVII. ve XVIII. YÜZYILARDA CEMAATLERİN İSKÂNI İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR

[249] **M.D. No:129**, S:.100, H.:2; S:.143, H.:1.

[250] Çukurova çevresindeki halkın çoğunluğu yaylaya gittiğinden dolayı bu bölgenin nüfusu azalmaktaydı. Karşı koyacak fazla insanın olmaması nedeniyle, Kilis Ekradı cemaatleri bu bölgeye gelip eşkıyalık yapmak için, halkın yaylakta olduğu bu dönemi en uygun zaman olarak görmüşlerdir. "... 'adet-i kadîmeden ahâlî-i Adana ve sâ`ir Çukurova cânibinde olan 'aşâyir yaylağa gidecek vakti olub ol vakitde Kilis Ekrâdı'ndan Okcu İzzeddinlü eşkıyâsının vilâyetlerine tasallut ve hücûm idecekleri mukarrer olmağın ..." **M.D. No:140**, S:.396, H.3.

[251] **A.Ş.S. No:38**, S.:249, B.:373; **M.D. No:139**, S:.352, H.1. Ekim Sonları 1733 (Evasıt-ı C.evvel 1146).

[252] **A.Ş.S. No:130**, S.:57-b, B.:108; **M.D. No:142**, S:.71, H.4. Şubat Sonları 1736 (Evasıt-ı Şevval 1148).

[253] **M.D. No:148**, S:.316-7, H.3. Bu dönemde Karamurt Hanı civarında sakin olan Dokuzlu ve Bektaşlu Cemaatleri'nden bazı kişilerle Okcu İzzeddinlü Cemaati'nden Hemaziroğlu ve Amiki Cemaati'nden Duşaoğulları, Antakya Kazası'na tabi olan köylere musallat olup, halkın mallarına ve canlarına birçok zararlar vermişlerdir. **M.D. No:153**, S:.247, H.3.

[254] **M.D. No:138**, S:.285, H.2; **M.D. No:139**, S:.347, H.1.

[255] **M.D. No:139**, S:.383, H.2. Kasım Ortaları 1733 (Evail-i C.ahir 1146).

[256] "... bizim bu keyfiyetden haberimiz yokdur yine kazâlarında sâkin olan Ekrâd ve sâ`ir göçebe tâ`ifesi eşkıyâsıdır 'aşiretimizden ol havâlîye gider olur ise ahz ve katl itsünler mücerred kendü 'avblerin (ayıb) setr için bize bühtân iderler deyü müte'addid 'arzlar ile i'lâm-ı hâl idüb ..." **M.D. No:154**, S:.3, H.2.

Anavarza ve çevresinde sakin olan Lek Ekradı ve Hacılu Cemaatleri'nin meydana getirdikleri eşkıyalık olayları ve itaatsizlikleri sonucunda Rakka'ya iskân edilmeleri için verilen kararın ardından, bu cemaatlerin mensuplarının önemli bir kısmı ilk etapta Rakka'ya götürülmüşlerdi. Bu cemaatlerin mensuplarının Rakka'ya götürülmesi sonucunda, Anavarza ve çevresi büyük oranda boşalmış olduğundan, bu yerlerde ziraat yapılmamaya ve arazi boş olarak, atıl bir şekil almaya başlamıştır.

Anavarza ve çevresindeki yerlerin, verimli toprakları olduğu halde, bu şekilde atıl kalması karşısında, bu yerlerin ziraata açılması düşünülmüştür. Tam bu ortamda, eskiden Türkmen Ağası olup, bu dönemde Cebecibaşısı olan ve Adana'da ikamet eden İsmail Ağa[257] isimli kişi, bu yerlerin ziraata açılmak üzere kendisine *çiftlik* olarak verilmesini talep etmiştir[258]. İsmail Ağa'nın yaptığı bu talep üzerine, Adana, Sis ve Kars-ı Zülkadiriyye'deki idareciler tarafından karışılmaması ve yıllık vergilerinin düzenli olarak gerekli yerlere verilmesi şartıyla, Anavarza ve çevresinde bulunan araziler, 29 Ekim 1692 (18 Safer 1104) tarihinde bu kişiye *çiftlik* olarak verilmiştir[259].

Anavarza ve çevresinin Cebecibaşı İsmail Ağa'ya çiftlik olarak verilmesinin ardından, bu yerler *Havass-ı Hümayun*'a ilhak edilip, mukataa haline getirilmiştir[260]. Havass-ı Hümayun'a ilhak edilen bu yerlerin, boş olması ve ziraat edecek kimselerin olmaması üzerine, Adana'da yaşadığı için bölgeyi tanıyan İsmail Ağa devlet idarecilerine yeni teklifler götürmüştür. Bu kişi ilk olarak; Sis ve Kars-ı Zülkadiriyye Sancakları'nda yaşayan ve avarız hanesine kayıtlı olmayan bazı cemaatlerin mensupları ile bazı kişilerin bu yerlere götürülüp iskân edilmesini ve bu kişilerin burada ziraat yapmalarını teklif etmiştir. İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklife göre; 20 hanelik Dede Basılu, 25 hanelik Kesiklü, 15 hanelik Menteşe Uşakları, 15 hanelik Ayrımlu, 15 hanelik Sarı Hızırlı, 15 hanelik 'Avretcilü ve 15 hanelik Tayırlu Cemaatleri ile Halep tarafından gelen ve kaç hane oldukları belirtilmeyen Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensupları Anavarza ve çevresine iskân edileceklerdi. İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklif devlet idarecilerince de uygun görülerek, tayin olunacak mübaşir aracılığıyla bu cemaatlerin ve Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensuplarının Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir[261].

Belirtilen bu cemaatlerin ve Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensuplarının, Anavarza ve çevresindeki yerlerin ziraatı için iskân edilmeleri kararını çıkarttıran İsmail Ağa, bu yerlerin geniş olması ve iskân edilecek kişilerin yeterli olmayacağını bilmesi sebepiyle, devlet idarecilerine başka bir teklif daha götürmüştür. Önceki teklifle aynı tarihlerde yapılan bu teklife göre; Sayda, Beyrut ve Trablusşam bölgelerini terk ederek, uzun yıllardan beri Çukurova bölgesine gelip *başıboş* olarak bu bölgede hayatlarını sürdürdükleri belirtilen ve *Fellâhân (Fellâhîn) Taifesi* olarak adlandırılan gurubun mensupları ile XVII. yüzyılın sonlarında Kıbrıs'ta meydana gelen bazı olaylar sonucunda Kıbrıs'ı terk edip, yine Çukurova bölgesine gelen ve *Kıbrıs Keferesi* olarak adlandırılan gurubun mensupları Anavarza'ya iskân edileceklerdi[262]. İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklif de, devlet idarecilerince yine uygun görülmüş ve tayin olunacak mübaşir aracılığıyla, Fellâhîn ve Kıbrıs Keferesi olarak adlandırılan grupların mensuplarının Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir[263].

Anavarza ve çevresindeki yerleri kendi üzerine çiftlik olarak kaydettiren, buna ilave olarak bu

---

257 **İsmail Ağa :** Türkmen Ağası ve azledildikten sonra 1103'te (1691/92) Cebecibaşı olup 1105'te (1693/94) katl olunmuştur. Mehmed Süreyya; **Sicil-i Osmanî, C.:3**, İstanbul, 1996, s.811.

258 "... bu kûllarına zirâ'at ve hirâseti içün çiftlik idüb ma'mûr ve abâdân itmek üzere ..." **MAD. No: 9876**, S:.36, B.:2

259 **MAD. No: 9876**, S:.36, B.:2. İsmail Ağa'nın oğlu olup, yine Adana sakini olan İbrahim adlı kişi, bu tarihten daha önce, 3 Mart 1692 (14 C.ahir 1103) tarihinde *İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası*'nın 3 yıllık iltizamını almıştır. **MAD. No: 9873**, S.:235, B.:1. Ancak bir süre sonra, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'nın mültezimi İbrahim'in babası olan Cebecibaşı İsmail Ağa tarafından daha yüksek teklif yapılması üzerine, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası 3 yıllığına Cebecibaşı İsmail Ağa'ya verilmiştir. **MAD. No: 9876**, S.:178-179, B.:3. 11 Şubat 1693 (5 C.ahir 1104).

260 Anavarza ve çevresinin Cebecibaşı İsmail'e çiftlik olarak verildiğine dair yazılan hükümde, bu yerlerin statüsü ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. **MAD. No: 9876**, S:.36, B.:2. Bu hükmün yazılmasından 4 ay sonra yazılan bir hükümde ise, "müceddeden *havâss-ı hümâyûna ilhâk* olunan Anavarza harâbesi ..." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. **MAD. No: 9876**, S.:246, B.:2. 3 Mart 1693 (25 C.ahir 1104).

261 **MAD. No: 9876**, S.:246, B.:2. 3 Mart 1693 (25 C.ahir 1104).

262 "... Sayda ve Beyrut ve Trablusşam ve Kıbrıs Eyaletleri'nden kalkub Adana ve Sis ve Tarsus ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas kasaba ve kurâlarında *başıboş* olan *Fellâhîn ve Kefere re'âyâsı* Anavarza harâbesinde sâkin ve arâzîsini zirâ'at ve hirâset eylemek üzere ..." **MAD. No: 9876**, S.:245, B.:2.

263 **MAD. No: 9876**, S.:245-246, B.:2. 5 Mart 1693 (27 C.ahir 1104).

yerlerin idarî ve iktisadî olarak tabi oldukları Anavarza Mukataası'nın da 4 yıllık iltizamını üzerine alan İsmail Ağa, bu yerlere yerleştirilecek olan halkın gelmede problem çıkarmasından dolayı olmalı ki, daha önce yazılan beratı yeniden yazdırmıştır. Yazılan bu son berata; Adana, Tarsus, Sis, Kars-ı Zülkadiriyye, Kınık ve Payas'da sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza'ya getirilip yerleştirilmesi şartının da ilave edildiğini görmekteyiz[264].

Anavarza Mukataası'nın kendisine verildiğini ve Adana, Tarsus, Sis, Kars-ı Zülkadiriyye, Kınık ve Payas'ta sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza'ya getirilip yerleştirilmesi hususunu, aldığı bu son beratla bir daha tescil ettiren İsmail Ağa, Çukurova bölgesine giderek Anavarza ve çevresine yapılacak olan iskâna devam etmek için çalışmalara başlamıştır. Fakat İsmail Ağa bu çalışmalarında başarısız olmuştur. Adana ve Tarsus'taki bazı kişiler, yanlarına yerleşmiş olan Felâh ve Kıbrıs Keferesi gruplarının, Anavarza ve çevresine götürülüp iskân edilmelerine itiraz etmişlerdir. Özellikle, Adana şehrinin çevresinde bulunan bahçelerin sahipleri olan mahallî güç sahipleri, bahçelerinde çalışan bu kişileri korumaları altına almışlardır. İsmail Ağa ve adamlarının yaptıkları çalışmalar karşısında, "... *Bunlar evlâd-ı 'Arab'dır ve vâfir zamândan berü bunda sâkindir emlâk-ı 'alâka sâhibidir* ..." şeklinde karşılık veren bu güç sahipleri, özellikle Fellâhlar'ın gitmesine engel olmuşlardır. Durumun İsmail Ağa tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi olarak adlandırılanların Anavarza'ya iskân edilmelerine kimsenin engel olmaması için Adana Kadısı ve Mütesellimi'ne ferman gönderilmiştir[265].

Gönderilen bu ferman ile çalışmalarında engel kalmayacağına düşünen İsmail Ağa; iskân etmek istediği kişilerden, Adana sakini olan Monla Muhammed, Monla Yusuf, Monla Salih ve Ahmed isimli 4 kişinin İstanbul'a giderek şikâyette bulunmaları üzerine, bu çalışmalarında yine başarısız olmuştur. İstanbul'a giden bu kişiler, "... *evlâd-ı 'Arab fukarâsı* ..." olarak 50-100 sesebep daha fazla bir süreden beri atalarının Adana şehrinde ve bahçelerinde sakin olduklarını, bu süre içinde mülk ve emlak sahibi oldukları gibi, her yıl vergilerini buralarda ödediklerini belirtmişlerdir. Bu hususları belirten bu kişiler, İsmail Ağa'nın almış olduğu beratta ve fermanda belirtildiği gibi, kendilerinin *başıboş* olmadıklarını da belirtip[266], İsmail Ağa'nın kendilerini Anavarza'ya götürüp iskân etmesine engel olunmasını talep etmişlerdir. Bu kişilerin yaptıkları bu talep üzerine, mal ve mülk sahibi olup, uzun müddet boyunca bulundukları yerlerde sakin olan bu kişileri İsmail Ağa'nın iskân etmeye kalkışmasına engel olunması hususunda Adana Kadısı ve Mütesellimi'ne ferman gönderilmiştir[267].

Adana şehir merkezinde yaşayan bu 4 kişinin yaptığı şikayetin ardından, bir şikayette Tarsus'tan gelmiştir. Tarsus'un Kuştimur Nahiyesi'nde Cemaat-i Aydoğanlı ve bazı köylerin zaimi olan Mustafa'nın, zeameti topraklarında uzun müddetten beri sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin, Anavarza Mukataası'nın mültezimi İsmail Ağa tarafından zorla götürülerek Anavarza'ya iskân etmek istediğini söyleyip, bunun engellemesini talep etmiştir. Yapılan bu talep üzerine, İsmail Ağa'nın bu kişinin zeameti topraklarında yaşayan kişilere karışmasının engellenmesi hususunda Adana ve Tarsus'un idarecilerine ferman gönderilmiştir[268].

---

[264] "...Trablusşam ve Sayda ve Beyrut Eyâletleri'nden ve Kıbrıs re'âyâsından *başıboş gelüb* Tarsus ve Adana ve Sis ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas toprağında ve kasaba ve kurâsında sâkin olan *Fellâh ve Kefere re'âyâ fukarâsına* kuvvet virilüb ve mezkûr Anavarza nam harâbeye iskân olunub ..." **D.BŞM.d. No:695/A**, S.:43, B.:1. 8 Temmuz 1693 (5 Zilkade 1104). Fakat daha önceki ferman ile bu berattaki ifadelerde, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin o anda bulundukları durumla ilgili ufak bir farklılık vardır. Bu grupların Anavarza'ya iskân edilmeleri için yazılan fermanda "...**Adana ve Sis ve Tarsus ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas kasaba ve kurâlarında *başıboş olan Fellâhîn ve Kefere re'âyâsı*** ..." şeklinde olan ifade, bu son beratta "... ***başıboş gelüb* Tarsus ve Adana ve Sis ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas toprağında ve kasaba ve kurâsında sâkin olan *Fellâh ve Kefere re'âyâ fukarâsı*** ..." şeklinde yer almıştır. Burada, ince bir laf cambazlığı vardır. Daha sonraki dönemlerde, burada ifade edilen *başıboş* terimi ihtilafların temel kaynağı olmuştur.

[265] **D.BŞM.d. No:695/A**, S.:49-50, B.:1. 11 Eylül 1693 (10 Muharrem 1105).

[266] "... nefs-i Adana'nın şehrinde ve bağçelerinde sâkin olan evlâd-ı 'Arab fukarâsı olub ebâ 'ann-ceddin ba'zımız yüz sesebep ve ba'zımız elli sesebep mütecâviz mutavattın ve mülk ve emlâk sâhibi olub her sene emr ile vâki' olan tekâlifden hissemize düşeni sâkin olduğumuz mahalde ve karyemiz ahâlisi ile mâ'en edâ idüb kusûrumuz yoğiken sâbıkâ Cebecibaşı olan İsmail nâm kimesne Anavarza harâbesin üzerine der-'uhde ve iltizâm itmekle berâtında ta'yîn olan Sayda ve Beyrut ve Trablus perâkendelerinden *başıboş re'âyâ* ve Kıbrıs Keferesi olub emlâk ve arâzî sâhibleri olmıyanlar deyü ta'yîn ve tasrîh olunmuşiken mezbûr kanâ'at itmeyüb mücerred celb-i mâl içün emlâk ve arâzîmiz terk ve harâbe-i mezbûreye iskân teklîf idüb şerr-i ta'yîn itmekle ziyâde gadr itmişdir ..." **D.BŞM.d. No:695/A**, S.:79, B.:1.

[267] **D.BŞM.d. No:695/A**, S.:79, B.:1. 4 Kasım 1693 (5 R.evvel 1105).

[268] **MAD. No: 17904**, S.:14, B.:1. 20 Aralık 1693 (21 R.ahir 1105).

Tarsus'tan yapılan bu şikayetin bir benzerinin, Karaisalu Nahiyesi'ndeki bazı mezraaları "... *ber-vech-i te`bîd der-'uhde* ..." eden dönemin Reisülküttabı Ebubekir tarafından yapıldığını görmekteyiz. Reisülküttab Ebubekir tarafından yapılan bu şikayet üzerine, İsmail Ağa'nın bu mezraalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'ni iskân talebiyle rencide etmesinin engellenmesi hususunda Adana Valisi ve Kadısı'na ferman gönderilmiştir[269].

Anavarza ve çevresindeki bölgelerin çiftlik sahibi ve Anavarza Mukataası'nın mültezimi olan İsmail Ağa, Anavarza ve çevresini tam olarak iskân etmeyi başaramadan, 1694 yılında katl edilmiştir[270]. İsmail Ağa'nın katl edilmesinin, hakkında yapılan şikayetlerden, özellikle de Reisülküttab Ebubekir tarafından yapılan şikayetten dolayı mı, yoksa başka bir sebepden mi dolayı olduğu hususunda herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır.

İsmail Ağa'nın katl edilmesinin ardından, Anavarza ve çevresinin iskân edilmesi hususunda yapılan çalışmalara devam edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar sırasında, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi dışında, Sis ile Kars-ı Zülkadiriyye Sancakları'nda yaşayan ve avarız hanesine kayıtlı olmayan cemaatlerden Anavarza ve çevresine iskân edilmesi düşünülen cemaatlerden, Ayrımlu (Ayrımoğulları) Cemaati'ne mensup olan bazı kişiler iskân edilme çalışmalarına karşı çıkmışlardır. Bu cemaate mensup olan bazı kişiler, kendilerinin tımar erbabı olup, Kars-ı Zülkadiriyye'de sakin oldukları halde, Anavarza ve çevresine yapılan iskân için görevli olan Hızır adlı kişinin[271], kendilerini Anavarza'ya iskân etmek istediğini belirtip, bu kişinin kendilerini iskân hususunda rahatsız etmesine engel olunmasını talep etmişlerdir. Yapılan bu talep üzerine, Hızır adlı kişinin, bu kişileri Anavarza'ya iskân etme teşebbüsünün engellenmesi hususunda bölgedeki idarecilere ferman gönderilmiştir[272]. Hızır adlı kişinin de yaptığı çalışmalar sonucunda bir kısım halk, bu bölgeye götürülmesine rağmen, şehir ve kasabalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin buraya götürülüp iskân edilmesinde başarılı olunamamıştır.

Anavarza ve çevresine yapılması istenen, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin iskânları ile ilgili çalışmaların yapıldığı bu dönemde, bu bölgenin başka bir problemin ortaya çıktığını görmekteyiz. Ortaya çıkan bu problem, daha önceki dönemde Rakka'ya iskân edilen Lek, Akbaş ve Hacılar Cemaatleri mensuplarından bir kısmı firar ederek Çukurova bölgesine gelmesidir. Çukurova bölgesine gelen bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'nden Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati'nin içine girip saklanırken, bir kısmı da Anavarza ve çevresine giderek burada izinsiz olarak yaşamaya başlamışlardır[273].

Bu arada, İsmail Ağa'nın katl edilmesinin ardından, Anavarza ve çevresindeki yerlerin tabi olduğu Anavarza Mukataası, 1695 (1106) ve 1696 (1107) yıllarında kimsenin talip olmaması sebepiyle iltizama verilememiştir. İsmail Ağa'nın katl edilmesinden yaklaşık 2,5 yıl sonra, bu mukataaya Şükrü Hüseyin ve Mustafa Ağa isimli 2 kişi[274] talip olarak, 1697 (1108) yılı için 60.000 akçe, 1698 (1109) yılı için 100.000 akçe ve 1699 (1110) yılı için 210.000 akçe teklif etmişlerdir. Bu kişilerin yaptıkları bu teklifin devlet idarecilerince de kabul edilmesi üzerine, Anavarza Mukataası bu kişilere 3 yıllığına iltizama verilmiştir[275].

Anavarza Mukataası'nın iltizamın alan bu kişiler, İsmail Ağa'nın yaptığı gibi, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza ve çevresine götürülüp iskân edilmesi için çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda, iskân edilmesi istenen kişilerin, bir kısmı götürülmesine rağmen,

---

269 **MAD. No: 17904**, S.:67-68, B.:2. 26 Ocak 1694 (29 C.evvel 1105).

270 M.Süreyya; **S.O., C.:3.**, s.811.

271 "... Anavarza iskânına ... iskân itdirmeğe me`mûr olan Hızır ..." **MAD. No: 9879**, S.:380, B.:3. Hızır adlı bu kişinin, katl edilen İsmail Ağa'nın bir yakını mı olduğu, yoksa devlet tarafından mı görevlendirildiği hususunda herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır.

272 **MAD. No: 9879**, S.:380-381, B.:3. 31 Mayıs 1695 (17 Şevval 1106).

273 **M.D. No:105**, S:.68, H.:309; **MAD. No: 9879**, S:.81, B.:1.

274 **Şükrü Hüseyin,** Ocak 1695 tarihinden sonraki dönemde uygulanmaya başlanan malikane sistemi dâhilinde, bazı mukataaların mahallinde satışı için görevlendirilen kişilerden olup, Adana başta olmak üzere, Malatya ve Halep'te malikane satışı yapan kişidir. **Mustafa Ağa** ise, Anavarza ve çevresini çiftlik olarak üzerine kaydettiren ve buraların bağlı olduğu Anavarza Mukataası'nın bir dönemler iltizamını aldıktan sonra katl edilen **İsmail Ağa'nın eniştesidir**. Erol Özvar; **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması**, İstanbul, 2003, s.83-84, 288.

275 Bu mukataanın iltizama verilmesi ile ilgili berat kaydının suretine ulaşamamış bulunmaktayız. Yukarıda belirttiğimiz rakamlar, daha sonraki dönemde yazılmış olan bir hükümden alınmıştır. **MAD. No: 3473**, S.:205-206, B.:2.

şehir ve kasabalarda yaşayanları, önceki dönemlerde olduğu gibi Anavarza ve çevresine gitmek istememişlerdir. Bu kişilerin, Anavarza ve çevresine iskân edilmeleri için gönderilen ferman üzerine, iskâna gitmek istemeyen bu kişiler Adana'da mahkemeye çıkarılmışlardır. Adana'da mahkemeye çıkarılan bu kişiler; kendilerinin uzun müddetten beri buralarda yaşadıklarını, mal ve emlak sahibi olduklarını, bu sebepden dolayı da sakin oldukları yerleri terk etmek istemediklerini belirtmişlerdir. Bu şekilde itirazlarını belirten Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'ne mensup kişiler, *bir yerde 10 seneden fazla yaşayan kişinin kaldırılmasının kanunlara aykırı olduğunu* da ilave ederek, kendilerinin haklı olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Belirttiğimiz itirazları yapan bu kişiler, çok daha önemli bir hususu ifade etmişlerdir. Bu kişilere göre; kendilerinin iskân edilmesi istenilen *Anavarza ve çevresinde olan bölge, Ekrâd ve Türkmân eşkıyalarının yatağı haline gelmiş* bulunmaktadır, Bundan dolayı, bu yerlerde kendilerinin can, mal ve ırz güvenliği olmayacağı için, buralarda ikamet etmeleri söz konusu değildir. Bu kişilerin söyledikleri sözlerin, Adana'da yaşayan diğer kişilerce de tasdik edilmesi sonucunda[276], durum İstanbul'a bildirilmiştir.

Adana şehir merkezi ile çevredeki kasabalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'ne mensup kişilerin yaptıkları bu itirazların İstanbul'a gönderilmesinin ardından, durum İstanbul'daki idarecilerce değerlendirilmiş ve bu kişilerin Anavarza'ya iskân edilmeleri hususunda rahatsız edilmemeleri hususunda Adana Kadısı'na ferman gönderilmiştir[277].

Adana ve çevresindeki Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'ne mensup kişilerin yaptıkları itirazların benzerinin, Tarsus'tan da İstanbul'a gönderildiğini görmekteyiz. Tarsus'tan yapılan bu itirazlar üzerine, Adana'dakilerde olduğu gibi, bu kişilerin Anvarza'ya iskân edilmeleri hususunda rahatsız edilmemeleri hususunda Tarsus Sancakbeyi ve Kadısı'na ferman gönderilmiştir[278].

Anavarza ve çevresine yapılması istenen iskân ile ilgili olarak ortaya çıkan bu itirazların sonucunda, bölgeye yapılması düşünülen iskân başarısız olmuş gibi görünmektedir. Daha önceden bu bölgeye götürülen bazı kişilerin ise, Lekvanik Ekradı Cemaatleri başta olmak üzere, Rakka iskân firarilerinin gelip, bu yerlere yerleşmeye başlamaları üzerine bu bölgeyi terk ettiklerini görmekteyiz.

Anavarza ve çevresine iskân edilmelerinde başarılı olunamayan *Fellâhân Taifesi*'ne mensup olan kişilerin, daha sonraki yıllarda oluşturulan *Fellâhân Taifesi Mukataası* dâhilinde idare edilmeye başladığını görmekteyiz[279]. Keza; Kıbrıs Keferesi olarak adlandırılan gurubun önemli bir kısmının, daha sonraki yıllarda Kıbrıs'a geri dönmeleri için gönderilen fermanlar ve yapılan çalışmalar sonucunda Kıbrıs'a geri döndüklerini görmekteyiz[280].

Cemaatlerin Kıbrıs'a İskânı İçin Yapılan Çalışmalar

Başta Fellâhân Taifesi ve Kıbrıs Keferesi'nin mensupları olmak üzere, Çukurova ve çevresinde bulunan bazı grup ve kişilerin, Anavarza ve çevresine yapılması düşünülen iskânının başarısız olması sonucunda bu bölge yeniden atıl bir durumda kalmaya başlamıştır. Atıl olarak duran bu bölge, başta Lekvanik Ekradı Cemaatleri olmak üzere, Rakka iskân firarilerinin mekânı haline gelmiştir. Anavarza ve çevresinde yaşamaya başlayan bu cemaatlerin mensuplarının, çevrede bulunan Bahrilü Cemaati mensupları ile birleşerek eşkıyalıklarda bulunamaya başlamaları üzerine, bu cemaatlerin itaat altına alınarak, bölgeden uzaklaştırılması için Adana Beylerbeyi Kürt Bayramoğlu Derviş Paşa-zade Mehmed

[276] "... Fellâhîn ve Kefere meclis-i şer'e ihzâr olundukda takrîr-i kelâm idüb '*... ekserimiz ebâ 'ann-ceddin yüz be-sebep mütecâviz bu diyârda sâkin olub bi-nefsihi gelenlerimizden dahî otuz sesebep mukaddem gelmiş kimesne olmayub her birimiz emlâk ve arâzî sâhibi olub şer'-i mutahharada Ehl-i İslâm ve Ehl-i Zimmet'den bir ahadı eğer vatan-ı aslî ve eğer vatan-ı ikâmetden bilâda iclâ câ'iz olmadığından mâ'adâ bir re'âyâyı vatan-ı ikâmetden on sesebep sonra iclâ hilâf-ı kânûn olub ve iskân olunduğumuz sûretde* ***harâbe-i mezbûre mâ`vâ-yı eşkıyâ olmağla erâzil-i Ekrâd ve Türkmân ve sâ`ir erbâb-ı bağy ve tuğyân emvâl ve erzâkımızı nehb ve gâret ve nüfûsumuzu katl ve ı'râzımızı hetk ve ihânet itmeleri mukarrerdir*** *iskân-ı mezbûr bir vecihle mümkün değildir*' deyü tazallüm eylediklerinde keyfiyet-i ahvâl ahâlî-i diyârdan sû`âl olundukda hâl minvâl-i meşrûh üzere olduğun ihbâr eylediklerin ..." **MAD. No: 3473**, S.:205, B.:2.

[277] "... tâ`ife-i mezbûrenin her biri emlâk ve arâzî sâhibi olmalarıyla zikr olunan Anavarza nâm mahalle iskânlarıçün min-ba'd fukarâ ta'cîz ve rencîde olunmamak üzere ..." **MAD. No: 3473**, S.:205-206, B.:2. 22 Aralık 1697 (8 C.ahir 1109).

[278] **MAD. No: 3473**, S.:236-237, B.:2. 2 Ocak 1698 (19 C.ahir 1109).

[279] **A.Ş.S. No:20**, S.:15, B.:30-31; **A.Ş.S. No:103**, S.:28, B.:53-b; **A.Ş.S. No:126**, S.:15, B.:28. Bu mukataanın yıllık 500 kuruş malı var idi. **A.Ş.S. No:103**, S.:77, B.:150; **A.Ş.S. No:128**, S.:153, B.:227.

[280] **A.Ş.S. No:41**, S.:79, 81-82, B.:142, 147; **At.Ş.D. No:58**, S.:210, H.:3.

Paşa görevlendirilmiştir[281].

Ancak bu tarihlerden sonra da Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin, Anavarza ve çevresindeki varlıkları devam etmiştir. Anavarza'da yaşamaya devam eden bu cemaatlerin mensuplarının, yaz mevsiminde Develü Ovası'na giderek, çevrede bulunan bazı köy ve kasabalarda eşkıyalık olaylarına girişmeleri üzerine, bu olaylara karışanların yakalanarak Kıbrıs'a sürülmelerine karar verilmiştir[282]. Verilen bu karar üzerine, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin mensuplarının dağlık bölgelere kaçmaları sebepiyle, bu karar uygulanamamış ve bu cemaatlerin mensuplarının Anavarza ve çevresindeki varlıkları devam ettiği gibi, çevrede bulunan bölgelerdeki eşkıyalıkları daha da artmıştır.[283]. Rakka'ya geri götürülemedikleri gibi, Kıbrıs'a iskân edilmelerinde de başarılı olunamayan Lekvanik Cemaatleri mensuplarının, yaptıkları bu eşkıyalıkların önünün alınması amacıyla bu defa da Halep Eyaleti'nde bulunan Menbic Nahiyesi'ne iskân edilmelerine karar verilmiştir[284].

Halep Eyaleti'nde bulunan Menbic Nahiyesi'ne iskân edilmeleri için, yakalanarak bu bölgeye götürülen Lekvanik Cemaatleri mensuplarının bir kısmı, kısa bir süre sonra burayı terk ederek tekrar Çukurova bölgesine gelmişlerdir. Menbic'de ikamet etmeyerek, Çukurova bölgesine gelen bu cemaatlerin mensupları, daha önceki dönemlerde haklarında yapılan sert takibatlardan aldıkları ders sebepiyle de Anavarza çevresine gidememişlerdir. Gidecek yerleri bulunmayan bu cemaatlerin mensuplarının çoğunluğunun birer ikişer ayrılarak çevrede bulunan cemaatlerin ve köylerin içine karışması sonucunda bu cemaatlerin mevcut halkının toplam sayısı 300'den daha da aşağıya düşmüştür[285]. Bunun üzerine Lekvanik Cemaatleri'nin ileri gelenleri Anavarza'ya iskân edilmelerini talep etmişlerdir. Bu cemaat ileri gelenleri yaptıkları bu talepte, sahip oldukları atları ve silahları satıp öküz alarak ziraat edip, bundan sonra içlerinden eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin bunları yakalayıp teslim edeceklerini ve yaylak zamanında başka sancağa gitmeyerek, çevrelerinde bulunan bölgelerde yaylayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bu tekliflerin Vezir Yusuf Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Lekvanik Ekradı Mukataası'na tabi olan Lek, Akbaş, Kızılkoyunlu, Hacılar ve Yoralar[286] Cemaatleri mensuplarının Anavarza'ya iskân edilerek, 6500 kuruş yıllık vergilerinin Adana Mukataası'na dâhil edilmesine karar verilmiştir[287].

Lekvanik Ekradı Mukataası'na tabi cemaatlerin Anavarza ve çevresine iskân edilmeleri için verilen bu kararın çevrede duyulması üzerine, daha önceki dönemlerde, bu cemaatlerin mensuplarının yaptıkları eşkıyalıklarından dolayı çok zarar görmüş olan Develü ve çevresi sakinleri bu karara itiraz etmişlerdir. Develü ve çevresi sakinleri yaptıkları bu itirazlarında, eski dönemlerde meydana gelen olayları belirtip, bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmesi durumunda bundan sonraki dönemde de bu olayların devam edeceğini belirterek, bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmesi kararına iptal edilmesini istemişlerdir. Yapılan bu itiraz üzerine; Anavarza'ya iskân edilmesine karar verilen bu cemaatlerin, yapılan bu itirazda belirtildiği gibi bundan sonraki dönemde çevrelerine zarar verme ihtimallerinin olup olmadığının araştırılarak bölgenin düzenine zarar verecek uygulamalara imkân verilmemesi için Adana Beylerbeyi görevlendirilmiştir[288].

Yapılan araştırmanın olumlu sonuç vermesinden dolayı olmalı ki bu görevlendirmeden kısa bir süre sonra Lekvanik Ekradı Mukataası'nın, bir dönem Adana Eyaleti Mukataası'na dâhil edildiğini, ardından da bu mukataadan ayrılarak yeniden Hass haline getirilen İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na dâhil edildiğini görmekteyiz[289].

1704 yılında Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin Anavarza ve çevresine iskân edilmesinden bir

[281] **A.Ş.S. No:101**, S.:163, B.:260; **M.D. No:111**, S:.31, H.:85. Haziran Ortaları 1699 (Evahir-i Zilhicce 1110)

[282] **A.Ş.S. No:101**, S.:216-217, B.:346; **M.D. No:112**, S:.100, H.:325. Aralık Sonları 1701 (Evahir-i Receb 1113).

[283] **A.Ş.S. No:101**, S.:238, B.:383; **M.D. No:114**, S:.44, H.:1.

[284] **M.D. No:114**, S:.44, H.:1. Mart Ortaları 1703 (Evahir-i Şevval 1114).

[285] "... Anavarza'da temekküne dahî bilâ-fermân cesâret idemeyüb ve bir tarafa perâkende oldukları el-yevm üç yüz mikdârı ev bâkî kalub anlar dahi fakîrü'l-hâl ..." **M.D. No:114-1**, S:.107, H.:2.

[286] Anavarza'ya iskân ile ilgili verilen bu kararda Yoralar Cemaati'nin ismi bulunmasına rağmen, bu cemaatin mensupları daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Adana şehir merkezinde oturmaya devam etmişlerdir. **A.Ş.S. No:104**, S.:20, B.:27; **A.Ş.S. No:105**, S.:24, B.:40.

[287] **MAD. No: 8458**, S:.210-211, B.:1. 30 Eylül 1703 (19 C.evvel 1115).

[288] **M.D. No:114-1**, S:.107, H.:2. Ocak Başları 1704 (Evahir-i Şaban 1115).

[289] **A.Ş.S. No:105**, S.:97, B.:157. 16 Ağustos 1704 (14 R.ahir 1116).

süre sonra bu cemaatin mensuplarından bazı kişilerin çevrelerindeki bölgelerde eşkıyalık yapmaya başladıklarının İstanbul'a bildirilmesi üzerine, bu cemaatlerin mensuplarının eşkıyalıklarının engellenmesi ve nezre bağlanmaları hususunda Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir[290]. Yapılan bu görevlendirmenin sonucunda bu cemaatlerin mensuplarının nezr hücceti vermeleri sonucunda olarak, bu cemaatlerin mensuplarının 1705 yılında Anavarza'da sakin olduklarını görmekteyiz[291].

Anavarza ve çevresine iskân edilen Lekvanik Ekradı Cemaatleri mensupları bir süre bu yerlerde herhangi bir olaya karışmadan hayatlarını sürdürmüşlerdir. Ancak bu cemaatlere mensup bazı kişilerin, yine bu çevrede bulunan İmamkuluoğlu ve Kara Gündüzlü Cemaatleri mensuplarından kendilerine katılan kişilerden oluşan 200 kişilik bir grupla Develü Kazası'na giderek eşkıyalıklarda bulunmaları üzerine, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin bölgede bulunmasının zararlı olduğuna karar verilerek, Rakka'ya iskân edilmesi için Rakka ve Karaman Valileri, Adana Beylerbeyi ile Kayseri ve Niğde Sancakbeyleri görevlendirilmişlerdir [292].

Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin Rakka'ya iskân edilmeleri için verilen karar sonrasında, bu cemaatlerin mensuplarından bazıları dağlara kaçarak itaat etmek istememişlerse de, yapılan askerî harekâtlar sonucunda, bu kişiler ile birlikte diğer cemaat mensupları Rakka'ya götürülerek iskân edilmişlerdir. Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin Anavarza ve çevresindeki yerlerden Rakka'ya götürülmelerinin sonucunda, bu yerler yine atıl bir durumda kalmıştır. Anavarza ve çevresindeki yerlerin, bu şekilde atıl olarak kalması üzerine, Anavarza Mukataası'nın da 1750 kuruş ile bu dönemde bağlı olduğu Adana Mukataası'nın iltizamını almış olan Adana Beylerbeyi Abdulgafur Paşa[293], bu yerlerde ziraat yapılmasını sağlamak amacıyla başka bir çare düşünmüştür.

Adana Beylerbeyi Abdulgafur Paşa; aslen Danişmendlü Mukataası'na tabi olan, ancak Çukurova ve çevresinde konar-göçer olarak hayatlarını sürdüren Küşne ve Köpeklü Cemaatleri mensuplarının, herhangi bir yerde sakin olmadıklarını İstanbul'a bildirerek, bu kişilerin Anavarza'daki boş arazilere iskân edilmelerini teklif etmiştir. Yapılan bu teklif üzerine, bu cemaatlerin mensuplarının, Anavarza'ya iskân edilmelerine ve üzerlerine kayıtlı olan 2310 kuruşun Adana Mukataası'na dâhil edilmesine karar verilmiştir[294]. Ancak Küşne ve Köpeklü Cemaatleri'nin mensuplarının eskiden oldukları gibi konar-göçer olarak hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu cemaatlerin mensuplarının 1711 yılında Hama'ya iskân edilmeleri için karar verilmesine[295] rağmen, bu hususta da başarılı olunamamıştır. Uzun bir müddet konar-göçer olarak hayatlarını sürdüren bu cemaatlerin mensuplarının yıllık vergilerinin, 1704-1718 yılları arasındaki dönemde tam olarak toplanmasının mümkün olmaması üzerine, bu cemaatlerin mensuplarının idaresi İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası Voyvodalarına havale edilmiştir[296].

1706-1707 yıllarında yapılan çalışmalar sonucunda Rakka'ya götürülerek burada iskân edilen Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin mensupları, bir süre bu bölgede sakin olduktan sonra, tekrar bu bölgeyi terk ederek Çukurova bölgesine doğru gelmeye başlamışlardır[297]. Bu firarilerin yakalanarak geri gönderilmeleri için yapılan çalışmalara rağmen, Çukurova ve çevresinde bulunan yerlerdeki Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin mensuplarının varlığına bir türlü son verilememiştir. Anavarza ve çevresine izinsiz olarak yeniden yerleşmeye başlayan bu cemaatlerin mensuplarının, Niğde, Yahyalu ve Kayseri çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olayları üzerine, Rakka'ya geri götürülerek burada iskân edilmeleri için yapılan faaliyetlerden üzerine, birçok kişi kaçarak Kozan Dağı'nda ikamet etmekte olan Kozanoğulları'na sığınmışlardır[298].

Yapılan bütün çalışmalara rağmen, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin mensuplarının Rakka'ya geri götürülmelerinde başarılı olunamaması üzerine, bu cemaatlerin bir kısmının, daha önceden gidip eşkıyalık yaptıkları Develü yakınındaki Harmancık'a iskân edilmeleri gündeme gelmiştir. Lekvanik

290 **M.D. No:114-1**, S:.473, H.:3. Mart Ortaları 1705 (Evasıt-ı Zilkade 1116).
291 **A.Ş.S. No:30**, S.:44-45, B.:59-60; **M.D. No:114-1**, S:.609, H.:4. Ağustos Ortaları 1705 (Evasıt-ı R.ahir 1117).
292 **M.D. No:114-1**, S:.702, H.:1. Şubat Ortaları 1706 (Evahir-i Şevval 1117).
293 **A.Ş.S. No:104**, S.:38, B.:53-b. 10 Mart 1707 (5 Zilhicce 1118).
294 **MAD. No: 8458**, S:.253, B.:1. 15 Ocak 1708 (21 Şevval 1119).
295 **At.Ş.D. No:58**, S.:146-147, H.:1. Ocak Ortaları 1711 (Evail-i Zilhicce 1122).
296 **A.Ş.S. No:18**, S.:170, B.:288. 16 Ocak 1719 (24 Safer 1131).
297 **A.Ş.S. No:19**, S.:29-30, B.:40. Temmuz Başları 1711 (Evail-i C.evvel 1122).
298 **At.Ş.D. No:58**, S.:95-96, H.:3. Kasım Başları 1711 (Evasıt-ı Ramazan 1122).

Ekradı Cemaatleri'nin Boybeyi ve Kethüdaları'ndan bir kısmı İstanbul'a giderek, buradaki idarecilerle yaptıkları görüşmeler sonucunda Lek, Kırıntılı ve Hacılar Cemaatleri'nin Develü Kazası'nda bulunan Harmancık adlı bölgedeki harap köylere, Akbaş Cemaati'nin Adana Kazası'nda bulunan Ağba ve Boğalu ile diğer harap köylere yerleştirilmelerine karar verilmiştir[299].

Ancak bu cemaatlerin mensuplarının, yeniden eşkıyalık olaylarına başlamaları üzerine, bu cemaatlerin tekrar Rakka'ya götürülerek, burada iskân edilmelerine karar verilmiştir[300]. Bu cemaatlerin Rakka'ya iskân edilmeleri için yapılan çalışmalar, daha önceki kararların çoğunda olduğu gibi, yine başarısız olmuştur. Gönderilen fermanlarla, yapılan görevlendirilmelere rağmen bu hususta başarı sağlanamaması üzerine 1715 yılında, bu cemaatlerin Anavarza'ya iskânı gündeme gelmiştir.

Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin mensupları haklarında yapılan takibatın devam ettiği dönem içerisinde, bu cemaatlerin ileri gelenleri, dönemin Adana Beylerbeyi Hacı Mehmed Paşa ile görüşerek, kendilerinin Rakka'ya gitmek istemediklerini belirtmiş ve Anavarza'ya iskân edilmelerini talep etmişlerdir. Yapılan bu talep ile birlikte, bu kişiler 1703 yılında Anavarza'ya yapılan iskânda olduğu gibi sahip oldukları atları ve silahları satıp öküz alarak ziraat etmeyi, bundan sonra içlerinden eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin bunları yakalayıp teslim etmeyi ve yaylak zamanında başka sancağa gitmeyerek çevrelerinde bulunan bölgelerde yaylayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bunlara ilave olarak, 1713 yılında tespit edildiği şekilde[301] olmak üzere ödemeleri gereken yıllık vergileri ile birlikte Anavarza Mukataası'nın yıllık 1750 kuruş malının Adana Mukataası'na dâhil edilmesini de talep eden bu kişilerin taleplerinin İstanbul'a bildirilmesinin ardından , bu talepler İstanbul'daki idarecilerce de uygun görülmüş ve bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir. Anavarza'ya iskân edilmesine müsaade edilen Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nden; Lek, Kırıntılı, Hacılu, Akbaş ve Kızılkoyunlu Cemaatleri'nin mensuplarının Rakka ve diğer bölgelerde bulunanlarının da buraya getirilerek yerleştirilmesine kimsenin karışmaması ve iskân edilecek cemaatlerin mensuplarının eşkıyalık ve itaatsizlik ihtimaline karşı nezre bağlanmalarını alınan karara ilave eden devlet idarecileri , durumu Adana ve Rakka'daki yetkililere fermanla bildirmiştir[302].

Anavarza'ya iskân edilen bu cemaatlerin mensuplarından bazı kişilerin, küçük çaplı eşkıyalık olaylarına karışmasına rağmen, 1715-1718 yılları arasındaki dönemde Anavarza ve çevresinde sakin olduklarını görmekteyiz. Bu dönem içerisinde, Anavarza'ya iskân edilen cemaatlerden Kızılkoyunlu Cemaati'nin mensuplarından bir kısmının, bu bölgeyi terk ederek Kırşehir Sancağı'nda bulunan Süleymanlu Kazası'ndaki köylere yerleştikleri görülmektedir[303]. Anavarza'da hayatlarını sürdüren Lekvanik Ekradı Cemaatleri mensupları ise, 1718 yılında mültezimlerin haksız vergi talepleri ile karşılaşmışlardır. İltizamını aldıkları bu mukataaya bağlı olan kişilerden ne kadar fazla tahsil edebilirim düşüncesinde olan bu kişiler, kişi başına 5 kuruş tespit edilmiş olan yıllık verginin 3-4 katı miktarında meblağlar talep etmeye başlamışlardır. Meydana gelen bazı olayların sonucunda, Lekvanik Ekradı cemaatlerine mensup bazı kişiler, Anavarza ve çevresini terk ederek İçil ve Silifke taraflarına gidip bu bölgede yaşamaya başlamışlardır[304].

Anavarza'ya iskân edilen Lekvanik Ekradı Cemaatleri mensuplarından bazılarının, bu şekilde İçil, Silifke ve Kırşehir taraflarına gitmelerinin yanında, Lek, Kırıntılı ve Hacılar Cemaatleri'ne mensup olan bazı kişiler de Develü civarındaki Harmancık adlı bölgeye gidip sakin olmaya başlamışlardır. Develü ve çevresine giden bu kişilerin bir kısmının, çevrede bulunan bölgedeki halkın mallarını gasp etmeye başlaması ve bazı kişileri katl etmeleri üzerine, devlet idarecilerinin dikkatleri bu cemaatlerin üzerine çevrilmiştir[305].

Develü ve çevresinde meydana gelen bu eşkıyalık olaylarının devam etmesi üzerine, 1721 yılında,

[299] **A.Ş.S. No:42**, S.:112, B.:245. 6 Mart 1713 (8 Safer 1125).

[300] **M.D. No:120**, S.:91-92, H.:392; A.Refik; **a.g.e.**, s.145-147, B.:195. Ocak Ortaları 1714 (Evahir-i Zilhicce 1125).

[301] 1713 yılında yapılan düzenlemeye göre Lekvanik Ekradı Cemaatleri; 1713 (1125) senesinde 1.500 kuruş, 1714 (1126) senesinde 3.500 kuruş, 1715 (1127) senesinde 5.000 kuruş ve 1716 (1128) senesinde 6.000 kuruş yıllık vergi vereceklerdi. **A.Ş.S. No:42**, S.:112, B.:245. 6 Mart 1713 (8 Safer 1125).

[302] **A.Ş.S. No:39**, S.:101, B.:139; **MAD. No: 8458**, S:.214-d, 215, B.:1. 31 Ocak 1715 (25 Muharrem 1127).

[303] Buna rağmen Lek, Kızılkoyunlu, Hacılu, Akbaş ve Kırıntılı Cemaatleri mensuplarının büyük bir kısmı Anavarza civarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. **A.Ş.S. No:21**, S.:117-118, B.:181.

[304] **A.Ş.S. No:18**, S.:174-175, B.:298-299.

[305] **M.D. No:130**, S.:210, H.:1.

bu eşkıyalıklara sebep olanların, cemaatlerinin Kethüda ve ileri gelenlerinin aracılığıyla yakalanarak cezalandırılması ve Kızılkoyunlu Cemaati dışında kalan bütün Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin bulundukları bölgelerden kaldırıp Anavarza'ya götürülerek iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. Verilen bu karara göre, bu cemaatlerin mensuplarının daha sonraki dönemde ata binmeyerek silah taşımamaları için ellerinde bulunan silahlarının alınarak Adana Kalesi'ne konulması ve bu cemaatlerin ileride herhangi bir huzursuzluğa sebep olmayacaklarına dair taahhüt altına alınmasından sonra uygun olan yerlere iskân edilmeleri için dönemin Adana Beylerbeyi görevlendirilmiştir[306].

Verilen bu karara rağmen, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'ne mensup olan bazı kişiler, Harmancık ve çevresinde hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu arada, Anavarza'ya iskân olunmayarak, Kırşehir Sancağı'nda ikamet etmesine izin verilen Kızılkoyunlu Cemaati mensuplarının, Kırşehir ve Ürgüp çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olayları sonucunda, bu bölgelerde huzur ve güvenlik tamamen ortadan kalkmıştır. Yapılan faaliyetlere rağmen bu cemaatin mensuplarının itaat altına alınamaması üzerine, bu kişilerin Kırşehir ve çevresinden uzaklaştırılarak, Anavarza'ya iskân edilmelerine karar verilmiştir. Verilen bu karar ile, Anavarza'ya gitmeyerek Harmancık civarında sakin olmaya devam eden diğer cemaatlerin mensupları da Anavarza'ya götürülerek iskân edilecekler ve nezre bağlanacaklardı[307]. Verilen bu karar üzerine, Kızılkoyunlu Cemaati'nin mensuplarının kaçarak Çorum çevresine gitmeleri ve burada gizlenmeleri sebepiyle, bu cemaatin Anavarza'ya iskân edilmesinde başarısız olunmuştur[308]. Kızılkoyunlu Cemaati mensuplarının iskân kararını kabul etmeyerek Çorum bölgesine gitmelerine rağmen, Lek, Kırıntılı, Hacılu ve Akbaş Cemaatleri iskân ile ilgili verilen kararı kabul etmişler ve Anavarza'ya getirilerek yerleştirilmişlerdir.

Lek, Kırıntılı, Hacılu ve Akbaş Cemaatleri'nin mensuplarının, Anavarza'ya getirilerek iskân edilmelerinin ardından bu cemaatlerin taahhüt altına alınarak nezre bağlanması yoluna gidilmiştir. Bu hususta ilk olarak Akbaş Cemaati mensuplarının taahhüt altına alınarak nezre bağlanması yoluna gidilmiştir. Bu hususla ilgili Adana'da yapılan mahkeme toplantısında, Akbaş Cemaati'nin ileri gelenleri[309]; bundan sonra Anavarza'da sakin olup ziraatla uğraşmayı, ata binmeyip kılıç kuşanmayarak kimseye zarar vermemeyi, başka cemaatlerden kendi içlerine kimseyi almayıp, içlerinde eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin engel olmaya çalışacaklarını, eğer kendileri engel olmayı başaramazlarsa bölge idarecilerine haber vermeyi kabul etmişlerdir. Bu şartları kabul eden Akbaş Cemaati ileri gelenleri, bu şartlara aykırı davranışları olması durumunda ise Mutbah-ı Amire'ye 2.000 kuruş nezr akçesi vermeyi taahhüt etmişlerdir[310].

Akbaş Cemaati mensuplarının taahhüt altına alınarak nezre bağlanmalarının ardından Lek, Kırıntılı ve Hacılu Cemaatleri mensuplarının taahhüt altına alınarak nezre bağlanması yoluna gidilmiştir. Bu hususla ilgili olarak Adana'da Vali ve Beylerbeyilerin ikamet ettiği sarayda yapılan mahkeme toplantısında, Lek, Kırıntılı ve Hacılu Cemaatleri'nin ileri gelenleri; bundan sonra Anavarza'da sakin olup ziraatla uğraşmayı, ata binmeyip kılıç kuşanmayarak kimseye zarar vermemeyi, başka cemaatlerden kendi içlerine kimseyi almayıp, içlerinde eşkıyalık yapanlar olursa kendilerinin engel olmaya çalışacaklarını, eğer kendileri engel olmayı başaramazlarsa bölge idarecilerine haber vermeyi kabul etmişlerdir. Bu şartları kabul eden bu cemaatlerin ileri gelenleri, bu şartlara aykırı davranışları olması durumunda ise her bir cemaat için Mutbah-ı Amire'ye 2.500 kuruş nezr akçesi vermeyi taahhüt etmişlerdir[311].

Lekvanik Ekradı'na mensup bu cemaatlerin Anavarza'ya iskân edilmesinin ardından, İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'nden olup, Ocak-Şubat 1723 (R.ahir 1735)'te Rakka'ya iskân edilmelerine karar verilmesine rağmen bu bölgeye götürülemeyen Tacirlü Cemaati'nin Anavarza'ya iskân edilmesi gündeme gelmiştir. Bu dönemde Adana Beylerbeyi olan Ali Paşa ile Tacirlü Cemaati'nin önde gelenleri

306 **M.D. No:130**, S.:210, H.:1. Ekim Ortaları 1721 (Evasıt-ı Zilhicce 1133)

307 **M.D. No:130**, S.:377, H.:1. Mayıs Ortaları-Haziran Başları 1722 (Evasıt-ı Şaban 1134).

308 **M.D. No:130**, S.:444, H.:3.

309 **A.Ş.S. No:13**, S.:147, B.:323.

310 **A.Ş.S. No:13**, S.:147, B.:323. 26 Aralık 1722 (17 R.evvel 1135).

311 Bu toplantıya **Lek ve Kırıntılı Cemaatleri** mensupları tarafından bu husus için temsilci ve vekil olarak seçilmiş olan Lek Cemaati'nin Boybeği Mustafa Bey bin Merdan Ali ile **Hacılu Cemaati'nin** mensupları tarafından yine bu husus için temsilci ve vekil olarak seçilmiş olan bu cemaatin Boybeği Osman Bey bin Mustafa Bey katılmışlardır. **A.Ş.S. No:13**, S.:147-148, B.:324. 2 Ocak 1723 (24 R.evvel 1135).

arasında yapılan görüşmelerin ardından, bu cemaatin Anavarza'ya iskân edilmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır. Bu hususun Adana Beylerbeyi Ali Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmesinden sonra yapılan bu anlaşmaya uygun olarak, Tacirlü Cemaati'nin Anavarza'ya iskân edilmesine karar verilmiştir[312]. Ancak, verilen bu kararın uygulanması gerçekleşmeden, Ali Paşa'nın Halep Beylerbeyiliği'ne atanması üzerine bu hususta verilen kararın hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Tacirlü Cemaati'nin mensuplarının ortaya çıkan bazı itaatsizliklerinin ardından, bu cemaatin İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'na dâhil edilerek, Ayas, Berendi ve Kınık'ta münasip olan yerlere yerleştirilmesine karar verilmiştir[313].

Tacirlü Cemaati'nin mensuplarının Anavarza'ya iskân edilmelerinde başarı sağlanamadığı gibi, Lekvanik Cemaatleri'ne mensup olan bazı kişilerin de bu dönemde bazı itaatsiz davranışları ortaya çıkmıştır. Anavarza'da sakin olup, herhangi bir eşkıyalık olaylarına karışmayacaklarını taahhüt eden bu cemaatlerin mensuplarından bazıları, bir süre sonra bu taahhütlerine aykırı olarak Develü civarındaki Harmancık adlı bölgeye giderek, çevrede bulunan bölgelerde eşkıyalık olaylarına karışmaya başlamışlardır. Bu cemaatlerin mensuplarının, kendilerini itaat altına alarak, bu bölgeden uzaklaştırılmaları hususunda görevlendirilen Konya Mütesellimi Ali'den kaçarak Maraş çevresine gitmeleri ve bir süre sonra tekrar eşkıyalık olaylarına devam etmeleri üzerine, bunların bulundukları bölgelerden kaldırılarak Rakka'ya iskân edilmesine karar verilmiştir[314]. Verilen bu karar üzerine, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'ne mensup olan kişiler bulundukları yerleri terk ederek, toplu bir şekilde Anavarza'ya gitmişlerdir[315]. Anavarza'ya giden bu kişilerin, kış mevsiminin de gelmesi sebepiyle Rakka'ya gönderilmelerinde başarılı olunamamıştır. Bu dönem içerisinde, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin ileri gelenleri ile devlet idarecileri arasında görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Yapılan bu görüşmeler sırasında, bu cemaatlerin ileri gelenleri, daha önceki dönemlerde olduğu gibi Rakka iskânından affedilmeleri talebini yeniden gündeme getirmişlerdir. Görüşmelerin sonucunda, bu cemaatlerin içlerindeki eşkıyaları teslim etmeleri ve bundan sonraki dönemde eşkıyalık olaylarına karışmayıp, Harmancık civarına gitmeyeceklerine dair nezr hücceti vererek taahhütte bulunmaları üzerine, Kars-ı Zülkadiriyye dâhilindeki Göksun ve Mağara'da yaylayup, Anavarza'da kışlamaları şartlarıyla Rakka'ya iskân olunmaları hususundaki karardan vazgeçilmiştir[316].

Anavarza'da sakin olmalarına izin verilen Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin mensupları, 1726-1727 yıllarında, tabi oldukları Lekvanik Ekradı Mukataası'nın malikâne mutasarrıfları olan Cin Hasan ile Kars-ı Zülkadiriyye sakinlerinden Emin-zade Veli'nin haksız vergi taleplerine maruz kalmışlardır. Bu cemaatlerin mensuplarının vermekle yükümlü oldukları yıllık vergilerini tahsil etmekle yetinmeyen bu kişiler, fazladan olarak çok miktarda paralarını alıp, çeşitli eziyetlerde bulunmuşlardır[317].

Cin Hasan ile Emin-zade Veli'nin sergiledikleri bu davranışların sonucunda, bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı, sakin oldukları yerleri terk ederek başka bölgelere gitmeye başlamışlardır. Meydana gelen bu olayların sonucunda, 1727 yılında Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nden Lek ve Kırıntılı Cemaatleri'nin, bu dönemde inşa edilen Nevşehir'e iskân edilmelerine karar verilmiştir[318]. Ancak bu kararın uygulanmadığını görülmektedir. Anavarza'da kışlayıp, yayla zamanı Develü ve Kayseri taraflarına giden Kırıntılı Cemaati'ne mensup bazı kişilerin, yaz mevsiminde bu bölgelerde eşkıyalık olaylarına girmesi üzerine, Kayseri ve Develü çevresinde bulunan bölge sakinleri bunlara karşı mücadeleye girişmişlerdir. Meydana gelen bu mücadelelerin sonucunda, Kayseri ve Develü çevresinde bulunan bölge sakinlerinin galip gelmesi üzerine, Kırıntılı Cemaati'nin mensupları, bundan sonra bu bölgeye giderek eşkıyalık yapmayacakları hususunda kişi başına 100 kuruş nezr ödemeyi taahhüt etmişlerdir[319].

312 **MAD. No: 8458**, S.:104, B.:1. 5 Aralık 1723 (7 R.evvel 1136)

313 **MAD. No: 8458**, S.:105, B.:1. 7 Aralık 1724 (20 R.evvel 1137)

314 **A.Ş.S. No:30**, S.:95-96, B.:157; **M.D. No:264**, S.:219-220, H.:1. Ağustos Ortaları 1725 (Evail-i Zilhicce 1137)

315 **M.D. No:133**, S.: 9, H.:1.

316 "...tevâ`if-i mezbûrenin nezr ve ta'ahhüd eyledikleri vech üzere fi-mâ-ba'd Harmancık nâm mahalle varmayub mücerred Kars-ı Zülkadiriyye nevâhisinden Göksun ve Mağara nâm mahalde yaylayub Anavarza'da kışlamak şartıyla Rakka iskânından 'afv olundukları ..." **M.D. No:134**, S.: 192, H.:2.

317 "...kendü hâlleriyle ikâmet üzereler iken ber-vech-i iştirâk mâlikâne mutasarrıfı olan sâlefü'z-zikr Hasan ve Veli kânûn üzere rüsûm-ı ra'iyetlerin almağa kanâ'at itmeyüb hilâf-ı şer' cevr ve i'tisâfe tasaddî ve bunların nice akçelerin alub hadd-i i'tidâli tecâvüz ve te'addî eyledüklerinden ..." **M.D. No:134**, S.: 192, H.:2.

318 **M.D. No:134**, S.: 192, H.:2. Eylül Başları 1727 (Evasıt-ı Muharrem 1140).

319 Yapılan bu anlaşma, bu dönemde Develü Kazası Naibi olan Ataullah tarafından mahkemede tescil edilip, bu hususla ilgili

1728 yılında meydana gelen bu olaydan sonra 1735 yılına kadar geçen dönemde Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nden Lek, Kırıntılı, Hacılu ve Akbaş Cemaatleri mensuplarının çoğunluğu, herhangi bir eşkıyalık olayına karışmadan Anavarza ve çevresindeki bölgede hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Ancak 1735'ten önceki birkaç yıl içinde, Hacılu Cemaati'ne mensup bazı kişiler Tarsus ve çevresine giderek eşkıyalık olaylarına sebep olmuşlardır. Bu cemaatin mensuplarının Tarsus ve çevresinde meydana getirdikleri bu eşkıyalık olayları üzerine, bu kişilerin Tarsus ve çevresinden uzaklaştırılarak, daha önceki dönemlerde sakin olmaları için kararlaştırılmış olan Anavarza'ya götürülüp iskân edilmeleri hususunda Adana Mütesellimi görevlendirilmiştir[320].

1735 yılında meydana gelen bu olayın sonrasındaki dönemde, Lekvanik Ekradı Cemaatleri'nin Çukurova ve çevresinde meydana getirdikleri eşkıyalık olaylarının giderek arttığını görmekteyiz. Çoğunlukla, Lek ve Kırıntılı Cemaatleri mensuplarının meydana getirdikleri bu eşkıyalık olaylarının gittikçe artması üzerine, devlet idarecileri çok sert bir karar almışlardır. Alınan bu son karara göre, Lek ve Kırıntılı Cemaatleri'ne mensup olan kadın, çocuk ve aciz durumdaki kişiler hariç olmak üzere bütün yetişkin erkekler katl olunduktan[321] sonra geri kalanlar Kıbrıs'a sürülerek, burada iskân edileceklerdi[322].

Verilen bu kararın uygulanması için görevlendirilen Adana Beylerbeyi Rişvan-zade Süleyman Paşa ve diğer kişilerin çalışmaları sonucunda Lek ve Kırıntılı Cemaatleri'ne mensup olan yetişkin erkeklerin çoğunluğu katl olunmuştur. Geride kalan 600 kişilik kadın, çocuk ve aciz durumdaki kişilerin ise, Kıbrıs'a sürülmelerinden vazgeçilerek istedikleri yerlerde sakin olmalarına izin verilmesi için ferman gönderilmiştir[323].

Meydana gelen bu olayların ardından, serbest bırakılanlardan bazı kişilerin Anavarza ve çevresine giderek sakin olduklarını görülmektedir. Hacılu Cemaati'ne mensup kişiler ile birlikte Anavarza ve çevresinde yaşayan Lek ve Kırıntılı Cemaatleri'nin mensupları, daha sonraki dönemlerde de bu yerlerde sakin olmaya devam etmişlerdir[324]. Akbaş Cemaati'nin mensupları ise, Anavarza ile birlikte Adana şehir merkezi ve çevrede bulunan köylerde yaşamaya başlamışlardır. Bu cemaatin mensupları, zamanla bölge halkı ile kaynaşmış ve cemaatlerinin adları bu süreçte unutulmuştur.

1570-1571 tarihleri arasında Osmanlı hâkimiyetine geçen Kıbrıs'a bu tarihten sonra düzenli olarak Türk aşiretleri yerleştirilmiştir. Adanın imar ve iskânı için, 21 Eylül 1571 tarihli Padişah fermanı ile İç Anadolu'nun (Karaman vilayeti) belli şehir ve köylerinden adaya mecburi iskân yapılması kararlaştırılmış ve adaya Türkler yerleştirilmeye başlanmıştır. Dört sancağa (Lefkoşa, Mağusa, Girne ve Baf) bölünen Kıbrıs, Alanya, İçel, Tarsus ve Sis (Kozan) sancaklarının da bağlanmasıyla bir eyalete dönüştürlümüştür. 1572 tarihinde Özellikle İç Anadolu bölgesinde yaşayan Türk aşiretlerinden 8 bin kişi Adaya yerleştirilmiştir. Bundan sonraki tarihlerde de Ada'ya Türk göçleri devam etmiştir.

Ancak daha sonraki Osmanlı dönemine ait belgeler göstermektedir ki Osmanlı döneminde, Kıbrıs Adası bir sürgün bölgesi olarak görülmüştür. Hatta bu durumun Kıbrıs Adasının Osmanlı elinden çıktığı tarihe kadar devam ettiği söylenebilir. Bazı cemaatler Kıbrıs'a iskân edilmek üzere gemilere bindirilmelerine rağmen bunda başarılı olunamamıştır. Mesela Kıbrıs'a gönderilmek üzere Antalya'da gemiye bindirilen, Şeyhlü Cemaati mensupları, bindirildikleri gemideki görevliler ile gemi kaptanını katl etmiş ve karaya çıkmışlardır. Kıbrıs'a gönderilmeleri istenen bu cemaatlerin mensupları, karaya çıktıktan sonra, etraflarında bulunan dağlara ve yaylalara giderek, bu bölgelerde bulunan diğer Yörük grupları ile birleşip eşkıyalık yapmaya devam etmişlerdir.

XIX. YÜZYILDA AŞİRETLERİN İSKÂNI İLE İLGİLİ BAZI TESPİTLER

olarak 4 hüccet tanzim edilmiş ve bu hüccetler Baş Muhasebe'ye kaydedilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. **M.D. No:135**, S.: 73, H.:1. 1728 (1140).

320 **M.D. No:140**, S.: 302, H.:3. Şubat Başları 1735 (Evasıt-ı Ramazan 1147).

321 "...nisâ ve sıbyânlarından mâ'adâ ricâl-i habâset-nihâdlarının i'dâm ve izâleleri bâ'is-i emn ve râhat ve vâcibe-i 'uhde-i saltanat olub ..." **M.D. No:148**, S.: 131, H.:1.

322 **A.Ş.S. No:23**, S.:114-115, B.:212; **M.D. No:148**, S.: 131-132, H.:1. Kasım Sonları 1741 (Evahir-i Şaban 1154).

323 **M.D. No:148**, S.: 312, H.:1. Haziran Başları-Ortaları 1742 (Evail-i R.ahir 1155).

324 Anavarza ve çevresinde yaşayan bu cemaatlerin mensupları, 1866 yılında Fırka-i İslâhiye'nin yapmış olduğu çalışmalar sonucunda iskân edilmişlerdir. Yusuf Halaçoğlu; "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskan", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, Sa.:27**, İstanbul, 1973, s.4-5.

XVII ve XVIII. yüzyılda yapılan iskân hareketleri ve bu dönemde meydana gelen hadisler daha ziyade Çukurova Bölgesi esas alınarak yukarıda verilmeye çalışılmıştır. XIX. yüzyılda yapılan iskân hareketleri ve bu dönemde meydana gelen hadisleri ise Diyarbakır ve Dersim bölgeleri esas alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

1691 yılından başlayarak XIX. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam eden süreçte, aşiretler ile devlet arasında adeta köşe kapmaca oyunu oynanmıştır. Bir kısmı kendiliğinden yerleşmiş olmakla beraber, genelde aşiretlerin bu iskân hareketine karşı geldikleri görülmektedir. Konar-göçer hayatlarını bırakmak istememeleri, emredilen mahalle gitmek istememeleri gibi sebepler bunda oldukça tesirli olmuştur. Dolayısıyla XIX. yüzyıla gelindiğinde meselenin tam olarak halledilemediği açıkça görülmektedir. Ancak bu dönemde aşiretlerin iskânı meselesi daha sistemli bir halde ele alınmış Tanzimat ve bunu takip eden süreçte bu konuda önemli çalışmalar yapılmıştır.

Tanzimat dönemine gelinceye kadar Osmanlı Devletinin bazı çalışmalar yaptığı görülmektedir. Mesela Osmanlı idari teşkilatı içerisinde 8 Temmuz 1834 Redif Nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin hemen başında **müşirliklerin** kurulması gelmektedir. 1836 yılında ilk etapta 6 müşirlik kurulmuş[325], zaman içerisinde diğer eyaletler de bu uygulamaya dâhil edilmişlerdir. Bu uygulamaya paralel olarak, Takvim-i Vekayi sayı: 172'de yer alan bir kayıda göre 21 Ekim 1838'de (2 Şaban 1254) *Diyarbakır Müşirliği* kurulmuştur[326]. Böylece bu tarihe kadar Maden-i Hümâyun Emâneti, Diyarbakır ve Urfa eyaletleri, Sivas Müşirliğine bağlı iken, 1839 tarihinden itibaren Diyarbakır ve Urfa eyaletlerine Sadullah Paşa'nın müşir olarak tayini ile Diyarbakır eyaleti de bu uygulamaya dâhil edilmiştir[327]. Diyarbakır Müşirliğinin kurulması ile birlikte gerek Diyarbakır merkez sancağının ve gerekse Diyarbakır Eyaleti'nin idari taksimatında önemli değişiklikler yapılmıştır[328].

Osmanlı Devleti'nin Müşirliklerin kurulmasından önce de aşiretlerin iskân ve ıslahına ne kadar büyük bir önem verdiğini gösteren bir gelişme de önceden Sadrazamlık yapmış olan Mehmed Reşid Paşa'yı Diyarbekir vilayeti valiliğine getirmesidir[329]. Mehmed Reşid Paşa'dan sonra Hafız Paşa Diyarbekir Eyaleti valiliğine getirilmiş ve 1837-1839 yılları arasında görev yapmıştır[330]. Hafız Paşa'nın bu dönemde aşiretlerin iskân ve ıslahı ile meşgul olduğu görülmektedir.

Tanzimat devrinin başlangıcı 3 Kasım 1839 tarihindeki "Tanzimat-ı Hayriye'nin " ilanı ile ikinci dönem ise 1856'daki "Islahat Fermanı" ile başlamaktadır. Tanzimat hareketinin genel yapısında görülen merkezî bir mekanizma arayışları aşiretler üzerinde de kurulmak istenmiştir. Yapılan reformlar, ilgili kısımlarda konar-göçer aşiretler üzerinde de tatbik edilmeye çalışılmıştır. Vergi, askere alınmalar ve buna bağlı nüfus sayımlarına konar-göçerler de dâhil edilmiştir. Bununla birlikte Tanzimat Fermanını, Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde aynı tarihlerde uygulamak mümkün olmamıştır. XIX. yüzyılın genel yapısına bakılacak olursa; Osmanlı Devleti gerek yüzyılın ilk yarısında ve gerekse ikince yarısında içerisinde bulunduğu ağır şartlara rağmen merkezi otoriteyi tesis ederek, ülkenin tamamında olduğu gibi aşiretler üzerinde de hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Bu cümleden olmak üzere aşiretleri bulundukları yerlerde iskân etmeye veya devlet otoritesini tesis etmeye çalışmışlardır. Ancak bu konuda fazla başarılı olunduğunu söylemek mümkün değildir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin aşiretler üzerinde yürüttüğü politikalar genelde bütün Osmanlı

325 Musa Çadırcı, ***Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler 1826-1856***, s. 17.

326 Mübahat Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansure" **TD**., Sayı: 12, İstanbul, 1982, s. 128.

327 ***Takvim-i Vekayi***, Defa 182, H, 1255.

328 **Diyarbakır Şer Sic**., No: 607,s.3 (19 Temmuz1840), s.15 (Mart 1840), s.59 (25 Aralık 1840), No: 352, s.47 (1840)

329 **Reşid Mehmed Paşa (Mehmed Reşid Paşa):** Gürcüdür.Hüsrev Paşa'nın kölesi olduğundan dairesinde terbiye görmüştür. 1808 tarihinde mîrimîran rütbesiyle Menteşe Sancağıyla Tulca muhafızı oldu. 1821 de Tepedelenli Ali Paşa ile oğlu Mehmed Paşa'nın üzerine memur olarak başarılı olunca ödüllendirilip , vezirlikle Konya valisi olmuş ve Mora muharebelerine tayin edilmiştir. 1823 tarihinden itibaren sırasıyla Tırhala, Vidin, Rumeli ve Yanya valiliklerinde bulunmuş ve Rumeli seraskeri olmuştur. 4 Nisan 1829 tarihinde Sadrazam ve Serdar-ı ekrem olup sulhtan sonra Arnavutluk'un ıslahına memur edilmiştir. 1832 tarihinde Mısır üzerine serdar-ı ekrem ve Mısır valiğine tayin edilmiş 1833 de sedaretten azledilmiştir. Aynı yıl Konya'ya dönmüştür. 1833 tarihinde Sivas ve 1834 de ilave olarak Diyarbekir valiliğine getirilmiştir. Ekim 1836 tarihinde Diyarbekir'de vefat etmiştir. Mezarı Kale Camii Kabristanındadır. Bkz. M. Süreyya; **Sicill-i Osmanî, C.V**, s.1381. A.Bulduk, **Diyarbekir Valilerin Terâcim-i Halleri,** s.280.

330 İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay. Ankara, 1995, s.176

toprakları üzerinde aynıdır. Bununla birlikte bu konu oldukça kapsamlı olduğundan, sadece bu dönemde Diyarbekir Eyaleti ve Dersim Sancağı'ndaki uygulamalar ve bu bölgelerdeki aşiretleri de yakından ilgilendiren hadiseler ele alınmıştır:

Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden sonraki dönem içerisinde, Diyarbakır bölgesi, Türkmen aşiretlerinin en yoğun olduğu bölgelerden bir tanesi olmuştur. Bölgenin Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonraki dönemde ise, XVI.yüzyılda ***Boz-Ulus ve Kara-Ulus*** Aşiretleri Diyarbakır bölgesinde yaşamaktaydılar[331]. Kışı, Suriye çöllerinde geçiren bu aşiretler, yazları ise kuzeydeki Erzurum ve Diyarbakır eyaletine bağlı bölgelerde yaylamakta idi[332]

XVII. yüzyıla ait kaynakların yetersiz olması sebebiyle bölgede yaşayan aşiretler hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte XVIII. yüzyılda Diyarbakır başta olmak üzere. Diyarbakır'a bağlı Mardin kazasında yaşayan aşiretleri "Avârızhâne defterleri" ve "Vergi Tevzii defterlerin" den tesbit etmek mümkündür[333]. Bu kaynaklara göre XVIII. yüzyılda Diyarbakır bölgesinde yaşayan aşiretler şunlardı[334].

1.Aşiret-i Kiki 2. Aşiret-i Reşi 3. Cemaat-i Döğülü 4. Cemaat-i Aluci 5.Cemaat-i Karaciyan 6. Cemaat-i İzolu 7. Cemaat-ı Karabeğan 8. Cemaat-i Kirmani 9. Cemaat-ı Behramki 10. Cemaat-ı Milli 11. Cemaat-ı Karapınar. Bu tevzii listesinde yer alan aşiretlerin XIX.yüzyılda da Diyarbakır bölgesinde yaşadıkları anlaşılmaktadır[335].

Ancak bu tevziide yer almayan, bununla birlikte XIX.yüzyılda, Diyarbakır bölgesinde yaşadıklarını tesbit ettiğimiz başka aşiretlerde söz konusudur. Bu aşiretler içerisinde ise en önde gelenlerden bir tanesi *Ömergânlı Aşireti* 'dir. XIX.yüzyılda çeşitli tarihlerde adı sık sık şekavet olaylarına kanşan bu aşiretin[336], 1847 tarihinde iskân edildiği görülmektedir. 1847 tarihinde Ömergânlı aşiretinin bir bölümünün iskân edildiği köyler şunlardır[337]: Ömeran Türbesi, Daban,Cücük, Türkan,NeferAli, Nahiri,Kuzlar, Hatban,BalıkViran, Cankatran,Aşkat, Musul-ı Viran, Tataran, Dengecük.

Yukarıda isimleri zikredilen XIX. yüzyılda Diyarbakır bölgesinde yaşayan 11 aşirete ilave olarak, Ömergânlu aşireti ile sayıları 12 olan aşiretlerden başka, çeşitli vesilelerle adları resmi kayıtlara geçmiş olan aşiretler de şunlardır:

---

331 Cengiz Orhonlu**, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü**, s. 16-17-38.

332 Martin Van Bruinessen, "The Ottoman Conguest of Diyarbekir and the Administrative Orga-nisation of the Province, in the 16 the and 17, th. Centuries**", Evliya Çelebi in Diyarbekir**, Leiden 1988, s. 27.

333 13 Mayıs 1747 Tarihli Avârız defterindeki bilgilere göre bu dönemde Mardin bölgesinde yaşayan aşiretler şunlardır: 1. Mıhi, 2. Tavusi, 3. Piran-ı Zencir, 4. Karadara, 5. Rışmil, 6. Kabah, 7. Maski, 8. Birnek, 9. Cevzat, 10. Hindülü, 11. Telermen, 12. Karacahisar, 13. Ibrahimiye, 14. Bilali, 15. Kalemtra, 16. *Şeyhhan-ı Zencir, 17.* Kültülü, 18. Selah, 19. Tekük, 20. *Şıglevan, 21.* Kavus, 22. Telfeyyaz,, 23. Makbele, 24. Kiki, 25. *Ömeriyan, 26.* Milü, 27. *Şarkiyan, 28.* Kalenderan, 29. Mir Sinan, 30. Bayraklı, 31. Araban, 32. Büyükhan, 33. Bendire (Aynntılı bilgi için bkz. **Mardin Şer. Sic**., No: 242, s. 23)

334 **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 310, s. 56 (25 Mart 1733 Tarihli Tevzi), No: 360, s. 74 (10 Mayıs 1740 Tarihli Avârız Defteri), No: 313, s. 180-185 (13 Mart 1747 Tarihli Avârız Defteri), No: 352, s. 29-31 (4 Aralık 1785 Tarihli Avârız Defteri).

335 **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 352, s. 29-31 (4 Aralık 1785).

336 Diyarbakır bölgesinde görülen eşkıyalık olaylarına paralel olarak, Ömergânlu aşiretinin de bu olaylara sık sık karıştığı görülmektedir. 28 Ocak 1807 tarihli bir tahirat hülasasında "...Diyârbekir havalisinde ekrât bağı ve tuğyân olan Ömerganlu aşireti..."nin isyan ettiği ve havalinin ve ahalinin can ve mal emniyetinin ortadan kalktığına binaen, cezalandırılmaları istenmiştir (BA., **Cevdet Zabtiye**,, No: 3713), 1809 tarihli bir buyrulduda aynı isteğin tekrarlanmış olması bu aşiretin şekavet olaylarina karışmaya devam ettigini göstermektedir (**Diyarbakır Mutasarrıfı İbrahim b. Muhammed'in Hatıratı,** Varak: 23). Ayrıca Diyarbakır Şer'iyye Sicilllerine geçen kayıtlardan da, bu aşiretin hırsızlık başta olmak üzere pek çok olaya karıştığı görülmektedir. 1829 tarihli bir hüccette, Ömergânlu Aşireti tarafından çalınan bir katırın bir başkası üzerinde çıkmasından dolayı görülen dava da, bu sözlerimizi isbat eder mahiyettedir (**Diyarbakır Şer.Sic**, No: 376, s. 44).

337 **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 352, s. 83.

Sarb Aşireti[338], Şarki Aşireti[339], Sarlı Aşireti[340], Çelikân Aşireti[341], Büldan Aşireti[342], Alreşan Aşireti[343], Şeyhhan Aşireti[344], Beritanlu Aşireti[345], Gannâmi Aşireti[346], Dirikanlu Aşireti[347], Melikanlu Aşireti[1348], Halithan Aşireti[349] , Gerger Aşireti[350] , Çivanlu Aşireti[351], Karınca Aşireti[352], Balluca Aşireti[353], Reşkunan Aşireti[354], Karakeçülü Aşireti[355].

Yukarıdaki aşiretlere bu aşiretler de ilave edilecek olursa, XIX.yüzyılda Diyarbakır bölgesinde yaşayan aşiretlerin sayısı 30'a yükselmektedir. Ayrıca 4 Aralık 1785 tarihli Vergi tevzii defterinde, gerek Şark-ı Amid ve gerekse Garb-ı Amid'in köyleri içerisinde sayılan *Cihanbeğlü karyesi,* bu bölgede yaşan *Cihanbeğlü Aşiretinin* bir hatırası olarak bu köye verilmiş bir isim olsa gerekdir[356]. Bu kayıtdan başka "Cihanbeğlü Aşiretinin" Diyarbakır bölgesinde, XIX.yüzyılda yaşadığını gösteren herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Osmanlı devleti, bölgede yaşayan aşiretlerin, "Aşiret Reisliğini" doğrudan kendisi tevcih etmek suretiyle bir nevi kontrol altında bulundurmak istemiştir[357]. Bununla birlikte özellikle *"Yerleşik olmayan"* aşiretlerin, bölgede sık sık asayişsizliğe sebeb oldukları görülmektedir. Geçmiş dönemlerde olduğu gibi aşiretlerin iskânı meselesi, bu dönemde de yönetimi oldukça uğraştıran bir mesele olmuştur[358]. Bu dönemde yukarıda adları sayılan aşiret mensuplarının sık sık âdi vakalara sebebiyet vermelerinin yanı sıra[359], *Ömerğanlu, Milli, Ali Reşi ve Bahramki* aşiretlerinin bölgede sebeb oldukları eşkiyalık olayları yönetimi oldukça uğraştırmıştır[360]. Bu sebeble aşiretlerin iskânı meselesi, bölgede önemle üzerinde durulan bir mesele olup, 15 Mart 1811 tarihinde Şeyh-zade İbrahim Paşa'nın Layihasında belitiği üzere *"...herbir 'aşiret ve kabilenin tabi'at ve mizâclarına göre kimini taltif ve te'lif ve kimini inzâr ve tahvif ve kiminin üzerine asker çöküp kahr ve ta'dib ve bazılarının tahrib ve ihlâl ile iktizâsına göre tedâbir olınarak nizam verilmesi.... "ne* çalışılmıştır[361]. Bununla birlikte çeşitli tarihlerde alınan bazı tedbirlere rağmen bu konuda pek fazla başarılı olunduğu söylenemez. 1841 tarihinde Diyarbakır Müşiri Zekeriya Paşa'nın maaşının artırılması konusundaki talebine verilen cevapta, bölgede *"....ahâlinin tâmin ü iskânları hâsıl olmaz ise*

[338] BA., **Cevdet Dahiliye**, No: 17118 (4 Mayıs 1763 Tarihli ferman)
[339] BA., **Cevdet Askeri**, No: 16540, (Aralık ortaları 1800 Tarihli Tahrirat hülasası).
[340] BA., **Cevdet Dahiliye**, No: 10429 (16 Eyül 1803 tarihli Arz).
[341] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 594, s. 25 (Nisan 1834 tarihli Hüccet).
[342] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 594, s. 36 (Nisan 1834 tarihli Hüccet).
[343] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 376, s. 9 (1830 tarihli Hüccet).
[344] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 376, s. 8 (1830 tarihli Hüccet).
[345] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 376, s. 25 (7 Aralık 1830 tarihli Hüccet).
[346] **Diyarbakır Şer.** Sic, No: 376, s. 26 (27Aralık 1829 tarihli Hüccet).
[347] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 376, s. 40 (1830 tarihli Hüccet).
[348] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 376, s. 13 (1830 tarihli Hüccet).
[349] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 376, s. 18 (1830 tarihii Hüccet).
[350] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 376, s. 19 (1830 tarihii Hüccet)
[351] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 352, s. 73 (6 Ekim 1846 tarihli Vergi Tevzi Defteri), s. 95 (Mayıs sonları 1847 tarihli Vergi Tevzi Defteri).
[352] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 352, s. 73 (6 Ekim 1848 tarihli Vergi Tevzi Defteri).
[353] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 352, s. 73 (6 Ekim 1848 tarihli Vergi Tevzi Defteri).
[354] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 352, s. 121 (15 Ocak 1848 tarihli Vergi Tevzi Defteri).
[355] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 352, s. 121 (15 Aralık 1848 tarihli Vergi Tevzi Defteri).
[356] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 352, s. 30.
[357] Diyarbakır bölgesinde, Sarb Aşireti Reisliğinin 4 Mayıs 1763 tarihinde Seyyid Omer'e tevcih edildiğine dair ferman (bkz. BA., **Cevdet Dahiliye**, No: 17118) ve 16 Eylül 1803 tarihli Sarlı Aşireti Reisligine Seyyid Hacı Ahmed'in vefatından dolayı, Aşiret Reisliğinin oğlu Seyyid Hasan'a tevcihi için yazılmış olan arz, Aşiret Reisliğinin babadan oğula geçtigini göstermekle birlikte devletin onayının şart olduğunu göstermektedir. (bkz. BA., **Cevdet Dahiliye**, No : 10429).
[358] Ahmet Refik'in, Anadolu'da Türk Aşiretleri" adlı eserinde XVI. yüzyılda Diyarbakır bölgesinde yaşayan aşiretlerin ve özellikle Boz-Ulıs Aşiretinin iskânına dair pek çok hüküm vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)**, s. 3-6-7-10-67-97.
[359] **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 594, s. 24-25-36; No: 376, s. 8-9-18-25-26-40-44.
[360] Ömerganlu Aşireti, Milli Aşireti, Ali Reşi Aşireti ve Behramki aşiretlerinin bölgede sebeb oldukları asavışsizlik hakkında sırasıyla bkz. BA., **Cevdet Zabtiye**, No: 3713 (28 Ocak 2807), **Cevdet Zabtiye**, No: 3031 (Mart başlan 1791), **Cevdet Maliye**, No: 5056 (1 Kasım 1817), **Hatt-ı Hümâyün Tasnifı II. Mahmut**, No: 17770 (Şubat sonları 1814).
[361] BA., **Cevdet Dahiliye**, No: 3582.

ihtilâlden kurtulamayacağı..." belirtilerek bu isteğin geri çevrildiğine bakılacak olursa, aşiretlerin iskânının 1841 tarihinde halledilemediği söylenebilir[362]. Bununla birlikte bu dönem içerisinde yukarıda da belirtildiği üzere "Ömerğanlu Aşireti"nin iskânı gerçekleştirilmiş ve bunun yanı sıra Kiki Aşiretine bağlı olan köyler ayrı bir nahiye itibar edilmek suretiyle bunların da iskânlarına çalışılmıştır[363].

Diyarbakır eyaleti içerisinde XVIII. yüzyılda idari yapıda varlığına rastlanan *"Kazâ-yı Karakeçülü"* gerçek manada bir "kazâ" olmaktan ziyade, göçebe aşiretlerin bir tür vergilendirilmesinden kaynaklanan bir uygulamadır. Bu uygulamada aşiretin o sırada bulunduğu yer "kazâ" itibar edilmek suretiyle vergilendirilmeye gidilmiştir. Bu da Osmanlı idarî yapısı içerisinde Türkmen aşiret hayatının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve gerçek manada bir **"kaza"**dan ziyade, **"Obalar Birliği"** manasına gelen ve malî zaruretlerin ortaya çıkarttığı bir uygulamadır[364]. Esasında bölgedeki Aşiret ve cemaatlerin Liva veya kaza sayılmaları hususu Diyarbekir Eyaletinin kurulduğu tarih olan 1515 tarihinden itibaren görülmektedir. 1515 tarihinde Aşiret ve Ulus[365], 1520 tarihinde Aşiret ve Ulus[366], 1568-1574 tarihinde Kabile-i Beni Rabia, Cemaat-i Pezyan ve Puzyan ve Zilan [367], 1578-1588 tarihinde Aşiret-i Pespân, Kabile-i Beni Rabia, Aşair-i Beni Taymaa Faik, Boz-ulus Aşireti[368] "Liva" yani kaza sayılmış, 1739[369], 1747[370] ve 1785[371] tarihlerinde ise Karakeçülü Aşireti "**Kaza**" itibar edilmiştir. Bu tür yerler gerçek manada bir kaza olarak düşünülmemelidir. XIX. yüzyılda yine bu tür bir uygulama olarak, **Kiki ve Türkmen aşiretlerinin** oturdukları yerler bu sefer de **"nahiye"** itibar edilmiştir.

Bölgede Karakeçülü Aşiretinin bu dönem içerisinde iskânına dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Bununla birlikte yine Diyarbakır bölgesinde yaşayan, *"Kiki-i Çarkan"* ve *"Kiki-i Halcan"* olmak üzere iki fırkaya ayrılan Kiki aşiretinin[372], yaşadığı köylerin 1846-1847 yılları arasında *nahiye* itibar edildiğine bakılarak bu aşiretin iskânının tamamlandığı söylenebilir[373].

Bölgede varlığını tesbit ettiğimiz aşiretler içerisinde Kiki Aşiretinden "Kiki Abdi Paşa"nın 1781-1786[374], tarihleri arasında toplam 3,5 sene olmak üzere üç defa; Milli Aşiretinden "Behram Paşa'nın da 1819 tarihinde Diyarbakır valiliği yapmış olmaları da, aşiretler açısından ayrıca dikkate değer bir husustur.

Osmanlı Devletinde, Aşiret Beylerine verilen sancaklar **Liva** olarak adlandırılmakla beraber, bunlar gerçek Osmanlı livası olmayıp, birer Zeamet olarak nitelendirilebilir. Osmanlı idarî taksimatı içerisinde, Doğu Anadolu'da bulunan eyaletlerin, sancak sayılarının fazlalığı da buna bağlı bir konudur[375]. Diyarbakır Eyaletinde de görülen bu durum, bu sancakların bazılarının klasik sancak yapısı ile farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı devletinin, kendisine bağlı ülkelerde coğrafî, sosyal, ekonomik ve etnik yapıya göre değişen farklı yönetim modelleri uyguladığı bilinmektedir. Osmanlı devleti, her ne kadar merkeziyetçi bir karaktere sahipse de, fethedilen ülkeler halkının Osmanlı idaresine ısındırılması ve diğer bazı faydalar bakımından, eski idareler zamanında geçerli olan bir kısım hukuk mevzuatı ile örf ve adetlerin bir süre daha devam ettirildiği ve bunlardan, Osmanlı Kanunlarına

362 BA., *İrade Dahiliye*, No: 2604; *İrâde Meclis-i Vâlâ,* No 472.

363 **Diyarbakır Şer. Sic**, No: 352, s. 38.

364 Mustafa Akdağ, bu konuda "...hiçbir kasaba veya şehir olmaksızın, sırf köyler grubu halinde teşkil edilmiş kazalar da az olmakla beraber mevcut idi...". "...Bir merkez kasabası bulunmayan bu türlü kadılıklar, eksi yerli idarî bölümden kalma olmayıp, büyük ihtimalle, Türk göçebe hayatının bir icabı idi..." demektedir. bkz. M.Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi** , C.2, İstanbul, l979, s.83.

365 Nejat Göyünç," Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı",İstanbul Ün.Edebiyat **Fak.Tarih Dergisi,** Sayı:23 Mart l969,s. 23-34.

366 Ömer Lütfü Barkan, " H.933-934 (M.1527-1528), Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği" İstanbul Ün.İktisat **Fak. Mecmuası,** C.l5, No:1-4 (Ekim l953-Temmuz l954), s.521-529, ekler:II,s.303-307.

367 İ.Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete**, İstanbul, l978, s.142-144.

368 Mehmet Ali Ünal, "XVI. ve XVII. yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine tabi Sancakların İdari Statüleri", **Ziya Gökalp Dergisi**, Sayı: 44, s. 31-40.

369 **Diyarbakır Şer.Sic**.,No:360,s.14.

370 **Diyarbakır Şer.Sic.,** No, 3l3, s.174, Başbakanlık Arşivi, **Maliyeden Müdevver,** No:2890,s.133.

371 **Diyarbakır Şer.Sic**.,No:352,s.27, No:3l1,s.30.

372 H. 1308, **Diyarbakır Salnamesi**, s. 132-133.

373 İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyıyda Diyarbakır**, s.168-169

374 **Diyarbakır Şer, Sic**, No: 359, s. 71 vd., A. Bulduk, El-Cezire, s. 367-368,

375 İbrahim Yılmazçelik, **Diyarbakır**, s123-170

ters düşenlerin bile ancak yavaş yavaş ortadan kaldırıldığı malumdur[376]. Bu meyanda, Diyarbakır eyaleti içerisinde bazı sancakların idarî statülerinde görülen farklılık, hemen dikkat çekmektedir. Genel olarak **Yurtluk-Ocaklık** ve **Hükümet** olarak zikredilen ve Diyarbakır eyaleti içerisinde de yer alan bu sancakların sayıları zamanla azalmıştır. XVIII. yüzyıl içerisinde de Diyarbakır eyaleti içerisinde "Yurtluk-Ocaklık" ve "Hükümet" tabir edilen sancaklara rastlanmaktadır. Ancak bu tür sancakların sayılarının azalması, bu uygulamanın zayıfladığının emareleridir. Diyarbakır eyaleti 1515 tarihinde kurulduktan sonra, bu eyalete bağlı olarak sancak sayısının oldukça fazla olup, XVI. yüzyılda bu sayının 37 ila 47 arasında, XVII. yüzyılda ise l8 ile 23 arasında değiştiği görülmektedir. XIX. Yüzyıldaki idari taksimat incelendiğinde de *Yurtluk-Ocaklık, Hükümet* denen yönetim biçimlerinin sayılarının oldukça azaldığı görülmektedir ki bu bazı problemleri de beraberinde getirmiştir[377]. Bu problemlerin başında bölgede Tanzimat'ın uygulanmasında karşılaşılan güçlükler gelmektedir.

Diyarbekir eyaletinin idarî taksimatındaki en önemli değişiklik ise 1838 yılında Diyarbekir Müşirliğin kurulmasından sonra olmuştur. 1845 yılında ise Harput ve Maden-i Hümayun kazaları, Diyarbekir eyaletinden ayrılarak yeni bir Eyalet oluşturulmuştur. Öte yandan 1847-1848 de bir kısım malî zaruretlerden yani Tanzimat'ın uygulamasında karşılaşılan güçlüklerden dolayı; Diyarbekir eyaleti Van-Muş, Hakkâri sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarını içerisine alacak şekilde Kürdistan Eyaleti adı ile yeniden teşkilatlandırılmıştır. Ancak bu yeni düzenlemenin, özellikle Diyarbekir Eyaletinin idarî taksimatında fazla bir değişiklik yapmadığını belirtmek gerekir. Tarihi dönemler içerisinde Diyarbekir eyaletinin idarî taksimatı incelendiğinde, bu bölgenin Kürdistan tabiri ile kastedilen bölge ile uzaktan yakından bir alakasının olmadığı görülecektir[378].

Bölgenin yeniden teşkilatlandırılmasında " Tanzimat'ın uygulanmasında görülen güçlüklerin" ağırlık taşıdığı, Diyarbakır Eyaleti'nde 1845 yılında Tanzimat'ın uygulanmaya başlanması ile yurtluk ve ocaklık olarak toprak tasarruf edenlerden büyük bir tepki geldiği görülmektedir. Cizre ve Hakkâri bölgesinde mütesellimlik yapan Bedirhan Bey'in sebep olduğu ve 1847 yılında bastırılan ayaklanmadan sonra bölgede yeni bir idarî düzenlenmeye gidilmiş ve bu idarî düzenlemenin esas gayesini bölgede Tanzimat'ın uygulanmak istenmesi teşkil etmiştir. Bununla birlikte Tanzimat dönemi devlet adamlarının yeni idarî teşkilata Kürdistan Eyaleti adını vermelerinde, özellikle Avrupa tesirini aramak gerekir. Zira "…Kürdistan Eyaleti'nin adı halk nazarında gerçek yeriyle ilgisiz olduğundan hiçbir anlam ifade etmiyordu. Çünkü bu eyaletin merkezi olan Diyarbekir'in. Kürdistan ile tarihinin hiç bir devrinde ilgisi olmamıştır."[379].Antik dönem de dâhil olmak üzere İslam coğrafyacılarının eserlerinde rastlanmayan "Kürdistan" adı Türk devrinde ortaya çıkan bir terim olduğundan Türkçe ile ilgili olabilir[380]. Osmanlı devlet adamları da bu gerçeği görmüş olacaklar ki, bu idarî düzenlemeye 1864–1867 yılları arasında idarî sahada yapılan ıslahatla son vermişlerdir. Böylece Tanzimat'ın idarî alanda getirmiş olduğu yeni düzenlemenin başarısız olduğu görülmüş ve 1864 yılında yeni bir Vilayet Nizamnamesi neşredilmiştir[381].1867 yılındaki mülkî taksimata göre, Osmanlı Devleti-İstanbul hariç-27 vilayete ayrılmıştı. Buna göre Diyarbekir Vilayeti; Diyarbekir, Mamuratül-Aziz, Mardin, Siirt ve Malatya sancaklarından oluşmaktaydı[382].

Kürdistan, bugünkü Irak-İran sınırındaki Cibal denen dağlık yörenin XIV. yüzyıldan sonraki adıdır. Nitekim Kürt veya Ekrat, Türkçe'de dağlık yörede yaşayan Türkler anlamındadır[383]. Osmanlı kayıtlarında geçen Etrak ve Ekrat terimleri Türk veya Kürt manalarında kullanılmayıp, "Yerleşik" ve "Göçebe" manasında kullanılmaktadır. Şöyle ki Bozulus Türkmanı derken, Bozulus Aşireti'nin yerleşik olanları; Bozulus Ekradı derken de, Bozulus Aşireti'nin göçebe olanları kastedilmektedir. Karakoyunlu

[376] Ömer Lütfü Barkan," Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", **Türkiye'de Toprak Meselesi** , İstanbul, l980,s.548.

[377] İbrahim Yılmazçelik, **Diyarbakır**, s123-170

[378] İbrahim Yılmazçelik, " Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251.

[379] Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988. s.125.

[380] İbrahim Yılmazçelik, " Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251.

[381] İbrahim Yılmazçelik, " Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251.

[382] Enver ZİYA KARAL; **Osmanlı Tarihi** , C.VII, Ankara, 1983, s.153-154-155-156-157-158.

[383] Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988. s.26.

Türkmanı, Karakoyunlu Ekradı, Cihanbeylü Ekradı, Cihanbeylü Türkmanı hep bu manada kullanılan terimlerdir[384].

XVI. yüzyılda ise Diyarbekir bölgesinin Osmanlı idaresine geçmesi sırasında dinî mezhep duyguları ile Kürdistan'dan bazıları kuzeye, yani Diyarbekir bölgesine geçmişlerdir. Ancak XVI ve XVII. yüzyıldaki gözlemciler, Kürdistan'ın eski Assyria, yani Dicle Nehri'nin doğusu olduğunu belirtmektedirler. Ancak bu terim yörenin dağlık olduğunu yansıtan bir coğrafî ad olup, halkın kavmî özelliğini yansıtmamaktadır[385]. Kürdistan, bir idarî mıntıka olarak İran sahasındaki devletlerde varlığını, sonraki yüzyıllarda da devam ettirmiştir. Buraya komşu dağlık Osmanlı toprakları da bu ad ile adlandırılmaktaydı. Ancak, Şemseddin Sami'nin de belirttiği üzere, " Bu isim taksimat-ı mülkiyye ve siyasiyye dâhil olmayıp, Kürdistan'ın hududunu tamamıyla tayin etmek müşküldür"[386]. Kürdistan, Ahmed Rifat'a göre, Şehr-i Zor ve Musul vilayetleriyle Bağdat vilayetinin bir kısmını teşkil etmekteydi[387]. Osmanlı devleti, **hıtta-i Kürdistan** (Kürdistan Ülkesi) veya **havali-i Kürdistan** adı verilen mıntıkadaki Kürt aşiretlerini; dağınık olarak yaşadıklarından dolayı bir eyalet çatısı altında toplamak için Kürdistan Eyaletini kurmuştur. Ancak zaman içerisinde idarî teşkilatta yapılan değişiklikler göstermektedir ki, bu düşünce başarılı olamamıştır.

Tanzimat sonrasında Doğu bölgesinde yapılan idarî düzenleme ile 1848-1867 yılları arasında idarî bir birim olarak Kürdistan eyaleti teşkil edilmiştir Bu bölgede yeni bir eyalet teşkil edilmesinin başlıca sebebini, bölgede " **Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Güçlükler**" de aramak gerekir. Konu ile ilgili belgelerden açıkça anlaşılacağı üzere, bölgede yeni bir idarî teşkilatlanmaya gidilmesinin başlıca sebebi, asker temini, bölgede asayişin kurulması ve vergi tahsilinde karşılaşılan zorluklardır. Zira yine bu belgelerde, Diyarbekir eyaletinin Tanzimat'a dâhil edildiği 1845 tarihinden sonra da bölgede vergi toplanamadığı belirtilerek, büyük miktarda verginin bakaya kaldığı ve yeni yöneticilerden bu vergilerin biran önce toplanılması istenmekteydi. Dolayısıyla bu bölgede yeni bir eyalet teşkil edilmesinin başlıca sebebini, " Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Güçlükler" de aramak gerekmektedir[388].

Ancak, eyalet yeniden teşkilatlandırılırken, Kürdistan Eyaleti adının verilmiş olması, pek çok yanlış anlamayı da beraberinde getirmiştir. Kürdistan adı üzerine değerlendirmeler kısmında da açıklandığı üzere, asırlardan beri " **Türkmen Ülkesi** " olarak adlandırılan ve yeni teşkil edilen eyalet adıyla uzaktan yakından bir alakası bulunmayan bölge, Osmanlı devlet adamlarının bölge isimlerinde gerekli titizliği göstermemelerinden dolayı, batılılar tarafından tamamen maksatlı olarak yanlış değerlendirilmeye başlanmıştır. Öte yandan Doğu bölgesindeki göçebe aşiretleri denetim altına almak ve yerleştirme çabaları bu dönemde de fazla başarılı olmamıştır. Özellikle aşiret reislerine maaş bağlanarak, kendilerine kaza müdürlerinin yaptıkları görevler verilerek, aşiret halkını vergi verme ve asker olma yükümlülüğüne alıştırma girişimleri de olumlu sonuç vermemiştir. Alınan bütün tedbirlere rağmen bölgede hükumet otoritesi uzun yıllar sağlanamamış ve Tanzimat buralarda fiilen uygulama alanına konulamamıştır[389].

Dolayısıyla ilk fetih yılları hariç Doğu Anadolu'da mevcut olmayan Kürdistan tabirinin, Tanzimat'tan sonra 1848-1867 yılları arasında idarî teşkilatta kullanılması, bölgenin gerçek durumunu kesinlikle yansıtmamaktadır. Tarihi gerçekler göstermektedir ki, Diyarbekir bölgesinin tarihi dönemler içerisinde bu tabirlerle ilgisi olmamıştır. Kürdistan adının gerek coğrafî ve gerekse idarî olarak bu eyaletin merkezini teşkil eden Diyarbekir'le bir ilgisi olmadığı için, 1864-67 idarî taksimatında bu ad kaldırılmış ve yeniden "Diyarbekir Vilayeti" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca bilinmelidir ki, Osmanlı Devleti döneminde, **Kürdistan tabiri,** hiçbir zaman *siyasî ve etnik bir manada* kullanılmamıştır[390].

---

[384] İbrahim YILMAZÇELİK, «1840-1850 Yıllarında Harput», **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** S.52, Şubat 1988, s.128.

[385] Tuncer Baykara ,**Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988. s.27.

[386] Şemseddin Sami, Kamusü'l-alam, V, Tıpkı basım, Kaçkar Neşriyat, Ankara,1996, s.3840.

[387] **Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, V**, İstanbul, 1300, s.77. Nakleden Tuncer BAYKARA; **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988, s.27.

[388] Belgeler için bkz. İbrahim Yılmazçelik, " Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251.

[389] İbrahim Yılmazçelik, " Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251.

[390] İbrahim Yılmazçelik, " Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251.

Dersim Bölgesi ve Aşiretler

Yukarıda da belirtildiği üzere, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle ülke genelinde idarî, malî ve sosyal alanda bir kısım yeniliklere girişilmiştir. Bununla birlikte Tanzimat Fermanı'nın ilânından hemen sonra, yönetimde yapılan yenilikler ülkenin her tarafında aynı zamanda uygulanamamıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen süre içerisinde, Dersim olarak adlandırılan bölgedeki bir kısım sancaklar fazla önemi olmayan küçük yerleşim birimleriydi. Bu yerlerdeki yönetimde yapılan yenilikleri ise başlangıçta Diyârbekir Eyaleti içerisinde ele almak lâzımdır. Bu cümleden olmak üzere, Diyârbekir Eyaleti'nin Tanzimat'a dâhil edildiği Mart 1845 tarihinden sonra, Dersim mıntıkasında da bir kısım idarî düzenlemelerden bahsedilebilir[391].

Diyârbekir Eyaletinin 1845 tarihinde Tanzimat'a dâhil edilmesiyle ülke genelinde yapılmak istenen bir kısım uygulamalar, bu bölgede de tatbik edilmeye çalışılmıştır. Ancak bunu uygulamak, özellikle *Yurtluk ve Ocaklık* olarak bölgede toprak tasarruf edenlerin muhalefeti ile karşılaştığından kolay olmamıştır[392]. Tanzimat sonrasında, Dersim bölgesi idarî açıdan yeni bir düzenlemeye tabii tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu bölgede 1848 yılından itibaren uygulamaya çalıştığı düzenlemeler ise aşiretlerin muhalefeti ile karşılaştığından, uzun bir müddet bölgede tam bir istikrar sağlanamamıştır.

Bölgede Tanzimat sonrası yapılan en önemli değişiklik 1845 yılında Harput Sancağı ve Maden-i Hûmâyûn Emanetinin, Diyârbekir eyaletinden ayrılarak bir müddet sonra Harput Eyaletinin teşkil edilmesidir[393]. 20 Eylül 1845 tarihli bir fermandan anlaşıldığına göre, Harput ve Maden-i Hûmâyûn Emanetine bağlı bazı kazalar, Diyârbekir Eyaletinden ayrılarak ayrı bir mutasarrıflık teşkil edilmiştir[394]. Bu tarihten kısa bir süre sonra 1 Nisan 1846 tarihinde Harput müstakil bir eyalet haline getirilmiştir[395]. Bu tarihten sonra Dersim, Harput Eyaletine bağlanmış bağlanmıştır[396].

Aşiretlerin kaza teşkil edilmelerine dair uygulamalar, Osmanlı idarî yapısı içerisinde bilinen bir uygulamadır[397]. Nitekim 1848 tarihinden sonra Dersim Sancağı'na bağlı Koçgiri aşireti de kaza kabul edilerek, vergilendirme yoluna gidilmiştir. 1842 tarihinden sonra ülke yönetiminde **Sancak-Kaza** biçiminde yeni bir idarî düzenlemeye gidilmiş ve muhasıllığın kaldırılmasıyla *Kaza Müdürleri* oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra *kaza* tabiri *idarî* bir birim olarak şekillenmiş, sancak merkezlerinde kaymakamlar, diğer kazalarda ise kaza müdürleri ilk plâna çıkmıştır[398]. 1848 tarihinden sonra Dersim merkez kazasına kaymakam ve diğer kazalara ise müdürler tayin edilmişti. Bu arada kaza itibar edilen *Koçgiri Aşireti'ne* de müdür tayin edilmiştir. 27 Mayıs 1849 tarihli bir arzdan, söz konusu tarihte Koçkiri aşiretinin müdürünün Hüseyin Bey olduğu tespit edilmiştir[399].

1867 yılında Ma'mûretü'l-Azîz Eyaleti, Diyârbekir Eyaletine bağlanarak, sancak haline getirilmiştir[400]. Ma'mûretü'l-Azîz Sancağı 1875 tarihinde ise yapılan yeni idarî düzenleme ile Diyârbekir Eyaletinden ayrılarak müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmiş, 1878 tarihinde ise tekrar *Vilayet* haline getirilmiştir[401]. 1867–1878 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nın idarî durumunda da değişiklikler yapılmıştır 1864–1867 yılları arasında yeni bir idarî düzenlemeye gidilmiş, 1864 sonlarında İdare-i Vilâyet Kanunu çıkmıştır[402].

1867 tarihli Vilâyet Nizamnamesine göre; Çarsancak, Ovacık, Mazgirt ve Kuzican kazaları, Erzurum

391 İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**,TTK Yay. Ankara, 1995, s.182.

392 Musa Çadırcı, **Yönetimde Yenilikler**, s.48. Ayrıca bkz. M. Çadırcı, " Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856) ", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler**, Ankara, 1985, s.99-101.

393 İbrahim Yılmazçelik, "1840-1850 Yıllarında Harput", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 52, s.125.

394 BA., **Cevdet Dahiliye** No:13142.

395 Ahmet Aksın, **19.Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999,s.60

396 Ahmet Aksın, **19.Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999,s.66

397 Türk göçebe hayatının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu uygulamalar hakkında bkz. Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, C. II**, s.83. İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, s.128-129.

398 Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, s.10-22 ve 225-240.

399 BA., ***İrade Meclis-i Vâlâ*** No: 3957. Koçgiri kazası hakkında ayrıca bkz. BA., **İrade Meclis-i Valâ**, No: 5817.

400 **H. 1301 Tarihi Ma'mûretü'l-azîz Salnamesi**, s.97. Ayrıca bkz. Ahmet Aksın, Ahmet Aksın, **19.Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999, s.75

401 Ahmet Aksın, **19.Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999,s.75

402 Tuncer Baykara, **a.g.e**., s.130.

Vilâyeti ve dolayısıyla Erzincan Sancağı'na bağlıydı[403]. 23 Temmuz 1867 tarihli Dersim kazalarında tahrîr-i nûfûsa dair, Erzurum Valisi Mustafa Paşa tarafından Sadaret makamına yazılan bir arzdan da, bu tarihte Kuzican, Mazgird, Ovacık ve Çarsancak kazalarının Erzincan Sancağı'na bağlı olduğunu tespit etmek mümkün olmaktadır[404]. Bu sırada Dersim bölgesinde olan diğer kazalar, Ma'mûretü'l-Azîz Sancağı ve dolayısıyla Diyârbekir Eyaleti'ne bağlıdır. İdarî sahadaki bu bölünme Dersim Vilayeti'nin teşkil edildiği 1880 tarihine kadar devam etmiştir. 1880 tarihinde Dersim; Hozat merkez olmak üzere vilâyet teşkil edilmiştir[405]. 1848 tarihinde Dersim Sancağı'nın merkezi olan Hozat, sancak merkezinin buradan kaydırılmasıyla tekrar eski haline dönmüştü. Dersim Vilâyeti yaklaşık olarak on sene kadar devam etmiş, ancak 13 Mayıs 1888'de " vilâyet umûmî ve husûsî varidatı teşkilâtı masrafını bile korumadığından", aynı tarihte lağvedilerek, *Mutasarrıflık* olarak Harput Vilâyeti'ne bağlanmıştır[406].

Dersim bu tarihten itibaren, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçen süre içerisinde " *Mutasarrıflık* " olarak, Ma'mûretü'l-Azîz Vilâyeti'ne bağlı kalmıştır. Ancak 1892 yılının sonlarına doğru bazı önemli değişiklikler yapılmıştır. 19 Eylül 1892 tarihinde Ovacık ve Pah kazaları lağvedilmiş, Kuzican Kazası "... Dersim'e bu'du ve Erzincan'a kurbü cihetiyle ber-vech-i iş'âr mahall Dersim Sancağı'ndan fekkile Erzincan Sancağına..." bağlanmıştır. Bu yeni düzenleme ile Dersim Sancağı Hozat merkez olmak üzere, 1- Çemişgezek, 2- Çarsancak, 3- Mazgird kazalarından ibaret kalmıştır. Yine aynı tarihte Dersim Mutasarrıflığı, Dersim Kumandanlığı ile birleştirilerek, " Dersim idare-i mülkiyesi " bu havaliyi iyi bilen Erzincan Redif Mirlivası Ali Şefik Paşa'ya askerî kumandan olarak tevcih edilmiştir[407].

Dersim Sancağı'nın idaresinin askerî kumandana ihalesi de fazla uzun sürmemiş ve Ali Şefik Paşa 30 Kasım 1892 tarihinde görevinden alınarak, idare mutasarrıflık şeklinde sürdürülmüştür[408].

14 Mayıs 1906 tarihli iradede, bu bölgeye **Dersim** adının niçin verildiği *"... Dersim Sancağı'nın Dersim nâmıyla mu'ayyen bir mevki'i olmayub aşâ'ir-i mevcûdenin (Dersimânlı, Seyyidanlı ve Şeyh Hasanlı) nâmıyla münkasem olduğu üç şube'-i esâsiyeden en mühimmi olan Dersimânlı 'aşiretinin Kızılkilisa(Nazımiye), Mazgird, Ovacık ve Hozat kazaları satranç-vârî birer murabba' itibâriyle bu dört kazanın ittisâkı etrâfında bir kıt'a-i sagîreden ibareten olan karargâhına nisbetle bu sancak o nâmı almış ve o kıt'a-i sagîreye el-yevm " **Dersim içi** " denilmekde bulunmuş olub ..."* şeklinde açıklanmaktadır[409].

Dersim Sancağı idarî taksimat açısından Osmanlı döneminin sonuna kadar, 1. Hozat, 2. Mazgird, 3. Çemişgezek, 4. Çarsancak, 5. Kızılkilise(Nazımiye), 6. Ovacık kazalarını ihtiva etmekteydi. Yine idarî açıdan Dersim Sancağı Ma'mûretü'l-Azîz Vilâyeti'ne bağlı olma statüsünü Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar geçen süre içerisinde de sürdürmüştür[410].

Dersim bölgesinin tarihini bu bölgede yaşayan aşiretlerden ayırmak mümkün değildir. Zira tarihi dönemler içerisinde, bu bölgenin coğrafî konumu, çeşitli sebeplerden dolayı aşiretlerin buraya yerleşmelerine yol açmıştır. Bölgenin tarihî dönemler içerisindeki en eski yerleşim merkezleri ise, Hozat Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Sağman olup, tarihte bu bölgeler " *Dersim* " adıyla bilinmektedir[411]. Türklerin Anadolu'ya gelmelerine paralel olarak, bu bölgede de bazı yerleşmeler gerçekleşmiştir. Ancak, çok daha önceleri bu bölgeye gelen bazı Türk gruplarının da tesirlerini göz ardı etmemek lâzımdır. Bununla birlikte esas yerleşim 1087 tarihinden sonra olmuştur. Dersim mıntıkasındaki hareketlilik XIII. yüzyılla birlikte daha da artmıştır. XVI. yüzyıla gelinceye kadar bölgeye değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle pek çok Türkmen grubu yerleşmiş ve bu gruplar arasındaki mücadeleler Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, bölge tarihinde aşiretlerin ıslahı, aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleri ve bunlara karşı alınan askerî tedbirlerin büyük bir önem kazandığı görülmektedir[412].

---

403 Vecihi Tönük, **Türkiye'de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, Ankara, 1945, s.166.

404 BA., ***İrade Mevadd-ı Dahiliye***, No: 39457.

405 T.C. Dâhiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı, **Dersim**, III, IKS-Sayı:55058. Vek. Jan. Umum Kom., s.57.

406 Dah. Vek. Jan. Um. Kom., **Dersim**, s.57. Ayrıca bkz. Ahmet Aksın, **a.g.e**., s.11.

407 BA., **Yıldız Tasnifi, Sadaret Resmi Mar. Ev**. Dosya No: 54, Sıra: 29, Belge : 4149.

408 BA., ***İrade Dahiliye***, 9.CA.1310, Hususi : 19.

409 BA., ***İrade Dahiliye,*** 15.CA.1316, Hususi: 36.

410 BA., ***İrade Dahiliye***, 8-Z-1327, Hususi: 24, ***İrade Dahiliye***, 23. N.1330, Hususi:25; ***İrade Dahiliye***, 16. N. 1332, Hususi : 12, ***İrade Dahiliye***, 30.B. 1325, Hususi: 35.

411 Mehmet Zülfü Yolga, **Dersim (Tunceli) Tarihi**, (Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik), Ankara 1994, s.81-82.

412 İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı,** Elazığ, 1999

Bölgede Osmanlı hâkimiyetinin başlamasından önce cereyan eden Osmanlı-Safevî mücadelelerinin, daha sonraki dönemlere tesirleri oldukça olumsuz olmuştur[413]. Bu dönemde bazı aşiretlerin Osmanlı Devleti'nden korkarak, Dersim'in sarp arazisine çekildikleri bilinmektedir. Osmanlı Devleti özellikle aşiretlerin iskânında, siyasî, iktisadî ve içtimaî durumun değişmesine paralel olarak farklı politikalar takip etmiştir[414]. Bölge Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Pir Hüseyin Bey'e tevcih edilmiş ve onun vefatını takiben evlatları arasında taksim edilmiştir[415]. Bununla birlikte bölgede yaşayan aşiretleri bir disiplin altına almak mümkün olmamıştır. 1788-1789 tarihlerinden sonra yapılan idarî düzenlemeler içerisinde kaymakamlıkların, mahallî beylere tevcih edilmesi ***Ağa*** ve ***Seyyidlerin*** büyük bir nüfûz kazanması bölgedeki asayişsizliği daha da arttırmıştır[416]. Zira XIX. yüzyılda bölgede meydana gelen isyanların başlıca sebebi, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesi ve bir de bölgenin isyanlara elverişli coğrafî konumudur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar geçen süre içerisinde bölgedeki aşiretler ve faaliyetleri hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı tahrîr defterleri incelendiğinde, oymak, aşiret ve cemaat deyimlerinin çoğu kere aynı manalarda kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bazen bir " boy " olarak gösterilen topluluk bazen " aşiret veya oymak " olarak gösterilmiştir. Yine tahrir defterinde, oymak, aşiret ve cemaatler, " Türkmen Ekrâdı, Yörükân *Ekrâdı , Ekrad veya Ekrad Türkmanı, Ekrad Yörükanı, Türkmân Ekrâdı Yörükânı* " gibi adlarla adlandırılmışlardır. Buradaki farklı adlar altındaki isimlendirme Türk aşiretlerinin " **yerleşik ve konar-göçer** " toplum olmalarına göre yani sosyo-ekonomik hayat tarzlarına göre olmuştur[417].

Osmanlı kayıtlarında özellikle Dersimli (Desimli) aşireti için verilen bilgiler oldukça önemlidir. Zira "... Türkmân ekrâdı topluluğundan olan Okçu izzeddinli aşiretine bağlı Disimli aşiretinin ekserisi çift ve dâm sahibi olup altun ve gümüş işleri ile uğraşırlar...", şeklinde verilen bilgilerde, bu aşiretin Okçu izzeddinli aşiretine bağlandığı görülmektedir. Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak, Anadolu'daki aşiret ve cemaatler arasında sık sık adı geçen " Okçu izzeddinlü " aşiretinin M. S. ikiyüzlü yıllarda Orta Asya'da yaşadığını gösteren kayıtlar, Dersimlü aşiretinin de Orta Asya menşe'li olabileceğini akla getirmektedir[418].

Osmanlı hâkimiyeti süresi içerisinde bölgede yaşayan aşiretlerin faaliyetleri hakkında ancak XVIII. yüzyıl ile birlikte bilgi sahibi olmaktayız. Bu bilgiler ise aşiretlerin bölgedeki eşkıyalıkları ile ilgilidir. Mesela, 1705 yılında Şeyh Hasanlı Aşireti, Malatya Kazası'na bağlı Gerger'de sakin iken, Çemişgezek, Pertek ve Sağman kazalarına bağlı köylere girip ahalisini sürgün etmişler, Çemişgezek kadısının şikâyeti üzerine eski yerlerine dönmeleri emredilmişti[419]. Ancak Mayıs 1732 tarihli bir hükümde, şeyh Hasanlu ve Dersimlü eşkıyasının yine bu bölgede ahaliyi rahatsız ettiği ve bunun önlenmesi emredilmekteydi ki, bundan da Şeyh Hasanlu aşiretinin Dersim bölgesinden çıkartılamadığı anlaşılmaktadır[420].

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Keban ve Ergani bakır madenlerinin büyük bir önem kazandığı ve buna paralel olarak çevredeki eşkıyalık hareketleri konusunda devletin bazı tedbirler aldığı görülmektedir[421]. Dersimlü ve Şeyh Hasanlu eşkıyası 1762 senesinde Van muhafızı Zaralı-zâde Feyzullah Paşa tarafından nezre bağlanmış ancak Çarsancak Voyvodası İsmail nezre bağlanan (sürgün edildikleri yere girmemeye razı olup, girdikleri takdirde kabul ettikleri parayı ödeme şeklinde) eşkıyayı etrafına toplayıp eşkıyalığa teşvik ile Şeyh Hasanlu ve Dersimli eşkıyası başta Sağman Kazası'na bağlı Rum Keyfi, İbrikan, İncük ve Vahda köylerine saldırmış ve bu köyleri yağmalamıştı. Daha sonra Çemişgezek

413 Mehmed Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.60.

414 Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun iskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri***,* Ankara 1988, s.2.

415 İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı,** Elazığ, 1999

416 Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi***,* s.58-59.

417 Mahmut Rişvanoğlu, **Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazaların Kimliği, II. Cilt**, Ankara, 1994, s.861-864.

418 Şükrü Kaya Seferoğlu, **Anadolu'nun ilk Türk Sakinleri. Kürtler***,* Ankara 1982, s.69.

419 Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri**, Ankara, 1988, s.50. Şeyh Hasanlı aşiretinin Malatya Sancağına yerleştikleri tarih, Dersim mebusu Hasan Hayri Bey'in verdiği bilgilere göre, Sultan II.Bayezıd dönemi yani 1481-1512 tarihleri arasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM, Gizli Celse Zabıtları, Cilt II, Ankara 1980, s.252-253

420 BA., **Cevdet Dahiliye**, No: 1697.

421 BA., **Cevdet Zabtiye**, No: 2047.

Kazası'na bağlı Abduh nahiyesi köylerini basan eşkıyalar, buradaki insanları sebepsiz yere öldürmüşler ve hayvanlarını gasbetmişlerdi. Ayrıca Eğin Kazası'na bağlı Küskan köyünde de dört kişiyi öldürmüşler ve mallarını yağmalamışlardı. Bu tecavüzlerden çok muzdarip olan ahalinin şikayeti üzerine, Nisan 1763 tarihinde Diyârbekir Eyaleti valisi Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde, "... ma'lûm-ı hûmâyûnum olduğuna binâen eşkıyâ-i merkûmun üzerine varulub ahz ve gasb eyledikleri emvâl-i 'ibâd ma'rifet-i şer'le istirdâd ve ashâbına redd ve madde-i katl dahî muktezâ-yı şer'-i mutahhar fasl ve rü'yet olunarak eşkıyanın 'ukûbat-ı lâyıkaları ..." nın icra edilmesi istenmiştir. Ayrıca kaza beylerinin de adamları ile tam silâhlı olarak, "... eşkıyâyı ele geçürüb 'alâ-eyyehî-hâl..." cezalandırmaları ve ayrıca "... ve katl maddesi dahî muktezâ-yı şer'î enver üzre rü'yet ve ihkâk-ı hak olunarak cezâya müstehak olanların tertib-i cezâlarına mübâderet..." edilmesi de emredilmekteydi[422].

Osmanlı Devleti bu bölgedeki aşiretlerin ıslahı konusunda çok sert tedbirler almasına rağmen, başarılı olamamıştır. Nitekim 14 Şubat 1782 tarihinde Erzurum Valisi Mustafa Paşaya gönderilen bir hükümden, Şeyh Hasanlu ve Dersimli aşiretlerinin bu tarihlerde Ovacık ve çevresinde eşkıyalık yaptıkları anlaşılmaktadır. Erzurum valisi Mustafa Paşa, aşiretlerin ıslahı ile görevlendirilmiş ve halk söz konusu eşkıyanın oturdukları köylere sokulmaması için 15.000 kuruş nezre bağlanmayı kabul etmişti. Ayrıca gelen emirde aşiretlerin ıslahı mümkün olmaz ise sakin oldukları köylerin yıkılması ve yakılması emredilmekteydi[423].

1824-1826 tarihleri arasında Diyârbekir Eyaleti valisi olan Salih Paşa aynı zamanda Maden-i Hûmayun Emaneti Emini idi[424]. Salih Paşa 1824 tarihinde Dersim bölgesinde bulunan bazı eşkıyaların ıslahına memur edilmiş ve Ovacık'a gelmişti. Ancak harekât başlayacağı sırada Rus muharebesi zuhur edince, kuvvetlerini alarak cepheye gitmiş ve böylece aşiretleri ıslah teşebbüsü yarım kalmıştır[425].

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar, Osmanlı Devleti'nin, Dersim mıntıkasında yaşayan aşiretler üzerinde tam bir denetimi söz konusu değildir. Yapılan eşkıyalıklara bağlı olarak, aşiretler cezalandırılma yoluna gidilmiş, yani bölgede meydana gelen hadiseler kuvvet kullanılarak önlenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle birlikte yeni bir döneme girilmiş, bununla birlikte Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri ülkenin her tarafında aynı anda uygulamak mümkün olmamıştır. Dersim ve buna bağlı kazaların dahil olduğu Diyârbekir Eyaleti 1845 tarihinde Tanzimat'a dahil edilmiş ve Diyârbekir Eyaletinin yeniden teşkilâtlandırıldığı 1848 tarihinden hemen sonra yine aynı tarihte " Dersim Sancağı " oluşturulmuştur. 1848 tarihinden itibaren bu bölgede devlet otoritesini tesis etme çabalarına karşı, aşiretler en büyük engeli oluşturmuşlardır. Dersim Sancağı'na asker sevki ve bu bölgede devlet otoritesini sağlamak üzere bölgede 1850 tarihinde bir harekât başlamıştır. Bu harekâtın kesin olarak hangi tarihte başladığını tespit etmek mümkün olmamış ise de[426] 9 Kasım 1851 tarihli bir arzdan "... Dersim ekrâd ve eşkıyâsının ıslâh-ı hâl ve terbiyesi madde-i matlûbası bu kere tamâmıyla husûle gelerek silâhlarının toplandığı ..." harekatın bu tarihte sonuçlandığı anlaşılmaktadır[427]. Tarihî belgelere "... *Dersim meselesi* ..." olarak intikal eden[428] bu harekatın başlıca amacı "... Dersim Sancağı ekrâdının ahz-ı eslihası ..." yani silâhlarının toplanması idi[429]. Buna ilâve olarak, bölgede *Kurra'-i şer'iyye* usûlünün uygulanması ve vergi toplanması hususun temini de diğer amaçlar arasındaydı[430].

14 Ekim 1851 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim'deki aşiretlerin isyanından dolayı üzerlerine varılmış ve kısa bir süre zarfında aşiretler perişan edilmiştir. Bu harekâtta Kureyşanlı ve Yusufanlu aşiretleri askere mukavemet etmiş ise de pek çoğunun silâhlarına el konulmak suretiyle

422 BA., **Cevdet Dahiliye**, No: 924.
423 BA., **Cevdet Zaptiye**, No: 1094.
424 İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, s.176-177.
425 Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.60.
426 20 Eylül 1853 Tarihli, Dersim meselesinden dolayı vuku bulan fevkalade masrafla ilgili bölgede Anadolu Ordu-yu Hümâyûnun Kanûn-ı Sanî 1265 tarihinde (Ocak 1850) bölgede bulunduğu kayıtlıdır. BA., **Cevdet Askeriye**, No: 8541.
427 BA., **Cevdet Askerîye**, No: 14771. Dersim bölgesindeki askeri harekat Kasım 1851 tarihinde sonuçlanmış ise de, bölgenin sarp ve dağlık olması sebebiyle, buraya diğer eyaletlerden getirilen askerler şubat 1267 (şubat 1852) tarihine kadar Dersim mıntıkasında kalmışlardır. bkz. BA., **Cevdet Askeriye**, No: 8541.
428 BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 19636.
429 BA., İrade Dahiliye, No: 13263.
430 BA., İrade Dahiliye, No: 13263.

dağıtılmışlardır[431]· 1850-1851 tarihleri arasında yapılan bu askerî harekâtı takiben, Harput valisi ve Anadolu Ordusu komutanı tarafından 14 Ekim 1851 tarihinde gönderilen arzda "... Dersim Sancağı denilen mahâl Harput ve Erzurum eyaletleri civarında ve Çarsancak ve Çemişgezek ile Kığı kazalarının vuslatında vâkî olarak ekser kura ve mezraları zikr olunan kazalarla..." hudut olduğu belirtildikten sonra, *"...* üç-*dört yüz seneden beru içlerine hükümet girmemiş ve kendülerü dahî dağ ve ormanlarda gezerek...* " ifadesi, Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi uzun yıllar ihmâl ettiğinin önemli bir delilidir[432]· Yine aynı belgede harekâtın tamamlandığı belirtilerek, burada yaşayan insanların çift ve çubuğa alıştırılmaları yani yerleşik hayata geçmelerinin zaman alacağı da kaydedilmiştir[433]· Yine bu harekât sonucu " **ahz-ı esliha** " yani silâhların toplanması işi büyük ölçüde tamamlanmış, ancak silâhını teslim etmeyen bir kısım aşiret mensupları ise "... dağ ve ormanlara savuşarak ..." saklanmışlardır[434]· Bu sebeple gönderilen arzlarda bölgede asayiş tam manasıyla sağlanana kadar Dersim Sancağı'nda belli noktalarda asker bulundurulması gerektiği bildirilmiştir[435]·

1850-1852 yılları arasında Dersim meselesi tam olarak halledilmemiştir. Dersim Sancağı dâhilinde devlet otoritesi kurulmuş olmakla birlikte, aşiretlerin tamamını itaat altına almak mümkün olmamıştır. Ancak bölgede isyan halinde bulunan bazı aşiret mensupları sürgün ve hapis cezalarına çarptırılmıştır. 13 Ocak 1852 tarihli bir iradeden anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'na bağlı Kuzican (Pülümür) Kazası'nda Felakî aşiretine mensup bazı kişiler, "... öteden berû gasb ve emvâl ve kat'-ı tarîk ve katl-î nûfus mîsillû cinayât ile me'lûf olduklarından başka hükûmete 'adem-î inkıyâd ve ita'atla mâl-ı miriden zimmetlerini virmemek gibi uygunsuzluklarda dahî bulundukları ..." anlaşıldığından Anadolu Ordusu tarafından yakalanarak İstanbul'a gönderilmişlerdir. Burada görülen mahkemede, toplam 14 kişi İstanbul'da ömür boyu kürek cezasına çarptırılmıştır. Ancak daha sonra bu ceza 15 yıla indirilip "... hitâmında ol havâlîye ayak basmamaları ..." kararlaştırılmıştır[436]·

Dersim Sancağı'nda 1852 tarihinden itibaren gerek aşiretlerin kendi aralarındaki mücadeleler[437] ve gerekse aşiretlerin çevreye tasallutları devam etmiştir. Osmanlı Devleti bölgede bulunan aşiretleri itaat altına almak ve bu bölgenin vergisini toplamak için aşiret beylerinden istifade etmek yoluna da gitmiştir. Meselâ 18 Ekim 1853 tarihinde Dersim Sancağı Ovacık Kazası'nda bulunan Güllap Uşağı aşiretinin vergisi, aşiret boy beyi Halil Ağaya ihale edilmişti[438]· 23 Eylül 1854 tarihinde ise Dersim Sancağı'ndan idare olunan Koçgiri aşireti. kaza itibar edilerek, müdürlüğü aşiret vergisine 400 kuruş ilave edilmek üzere Koçgiri aşiretinden Diyap Ağaya tevcih edilmişti[439]· Bütün bu tedbirlere rağmen, aşiretlerin tamamını itaat altına almak mümkün olmamıştır.

14 Şubat 1854 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'nda bulunan bir kısım aşiretler, Erzincan ve Tercan kazalarına bağlı köylerde eşkıyalıkta bulunmuşlardı[440]· Ayrıca Dersim Sancağı'ndaki aşiretler "... dâ'îre-i itâ'atda olmadıkları vechile ..." 1854 senesine mahsup vergiler de toplanmamıştı[441]· Bölgedeki vergilerin toplanmamasında aşiretlerin tutulmalarına ilâve olarak, 1855 yılında meydana gelen " *kaht u gılâ* " yani kıtlık da önemli bir rol oynamış olmalıdır[442]·

---

431 BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431.

432 BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431.

433 BA**., İrade Meclis-i Vâlâ**, No: 8431.

434 BA., İrade Dahiliye, No: 13263.

435 BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 8431. Ayrıca "bkz. BA., İrade Dahiliye : No: 13365.

436 BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 20503. Ocak 1852 tarihinde 15 yıl kürek cezasına çarptırılan 14 kişiden biri olan Felakî aşiretinden İbrahim adlı şahıs 21 Mart 1865 tarihinde affedilmesi için arzda bulunmuş, söz konusu şahıs "... ihtîyarlığı cihetiyle gözü görmez olduğundan ..." affedilmiştir. bkz. BA**., İrade Meclis-i Vâlâ**, No: 24271.

437 16 Nisan 1853 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağına bağlı Vasılı köyü sakinleri, Urfan köyündeki ahaliyi meralarına müdahale ettikleri için şikâyet etmişler ve bunun önlenmesini istemişlerdir. bkz. BA., **A. DVN**. Dosya: 98, Gömlek: 71.

438 BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 11388. 28 Ocak 1861 tarihli bir iradede "... Dersim meselesinden dolayı rû'esâ-yı ekrâda masraf kılınan hıl'at baha ..." ifadesiyle bir kısım aşiret reislerinin devlet tarafından ödüllendirildiğini göstermektedir. bkz. İrade Meclis-i Vâlâ, No: 18987.

439 BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 13735.

440 BA**., İrade Dahiliye**, No: 18356.

441 BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 15294.

442 22 Ekim 1856 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağında Kur'a-i şer'iyye usûlünun uygulanmasının sebebi olarak, bölgede 1855-1856 tarihlerinde meydana gelen kıtlık da önemli bir yer tutmaktadır. BA., İrade Dahiliye, No: 23611.

Aşiretlerin ıslahı ve bölgedeki uygulamalar hakkında devlet merkezine yazılan arzlardan[443], bölgedeki askerî harekâtlarda mevsim şartlarının da önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Meselâ 1 Ocak 1857 tarihli bir arzda, Dersim Sancağı'na bağlı Kuzican Kazası'nda isyan halinde bulunan Ali Bey üzerine asker gönderildiği ve yenilgiye uğratıldığı belirtilmekte, ancak kış sebebiyle harekâtın durdurulduğu bildirilmekteydi[444]. Bazı aşiretler ise aralarındaki eşkıyaların temizlenmesini büyük bir sevinçle karşılıyorlardı. 13 Mart 1857 tarihli Harput valisi İsmail Paşa tarafından gönderilen tahrîrata, Koçgiri aşiretinin "... Koçgiri aşireti eşkıyâsının tefrîk ve ahz ve girişleriyle icrâ olunan ıslahâtdan dolayı 'aşîret-î merkûme ahâlisi tarafından teşekkür ..." ettikleri ve bundan böyle uygunsuz kişileri aralarında barındırmamaya söz verdikleri, bildirilmiştir[445]. 1860 tarihine gelinceye kadarki süre içerisinde *Aşiretlerin ıslahı* ile ilgili olarak ciddi bir meseleyle karşılaşılmamıştır[446]. Ancak Osmanlı Devleti, bu bölgede 1860 tarihine kadar vergi ve asker alma konusunda başarısız olmuştur[447].

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bölgede meydana gelen isyanların başlıca sebebini, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesine bağlamak lâzımdır. 1788 tarihinden sonra bölgede kaza kaymakamlıkları bazı aşiret ağalarına tevcih edilmeye başlanmıştır[448]. Bu şekil idare tarzı, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin himayesinde bir nevî **Derebeylik** kurulmasına yol açmıştır. Bu şekilde kuvvetlenen **Bey ve Ağalar** her yönden halkı kendilerine esir etmişlerdi. Arada sırada birbirlerine olan husûmetleri sebebiyle çarpışmalara girmişler ve olan yine halka olmuştur. Bazı devlet görevlerinin de, yine bu ağa ve beylerin adamlarına tevcih edilmesi, bunları daha da kuvvetlendirmiş, halk büyük bir sıkıntı çekerken bu insanlar eşkıyalık faaliyetlerinde bir merkez olarak kullandıkları konaklarında derebeyliklerini sürdürmüşlerdir[449]. Bu tür uygulamaların bir sonucu olarak 1860 tarihinden sonra Dersim'de şah Hüseyin, Gulabî, Mansur ve şeyh Süleyman gibi aşiret reisleri veya seyitlerin idareye hakim olduğu görülmektedir[450]. Özellikle 1863 tarihine kadar Şah Hüseyin bölge üzerinde büyük bir nüfuz kazanmıştır. Devlet bu bölgedeki bütün asayişsizliğin sorumlusu olarak gördüğü Şah Hüseyin›i, Vidin›e sürgüne göndermiş ise de, ailesinin ve oğlu Ali Bey›in bu mıntıkadaki nüfuzunun zayıfladığını haber alan Şah Hüseyin bir yolunu bularak tekrar Dersim›e dönmüş ve 1863 tarihinde vefatına kadar bölgedeki hâkimiyetini sürdürmüştür. Şah Hüseyin ölünce yerine geçen oğlu Ali Bey hükümetle iyi ilişkiler kurmuş ve **Dersim umûm müdürü** unvanı verilerek Erzincan'da ikamete tabi tutulmuştur[451].

1860-1875 tarihleri arasında Osmanlı Devleti eşkıyalık yapan aşiret reislerini Yemen, Basra ve Sinop gibi yerlere sürgün etmiş ve bu yolla geçici bir sükûnet temin edilmişti[452]. Bununla birlikte bu dönemde de gerek aşiretler arasındaki mücadeleler ve gerekse bazı aşiretlerin çevreye tasallutları devam etmiştir. Meselâ 21 Temmuz 1860 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, şeyh Hasanlu aşireti ile Pilvenk aşireti arasındaki arazi anlaşmazlığı uzun bir müddetten beri devam etmekteydi[453].

17 Ağustos 1862 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'na bağlı Suroğlu ve Bahtiyar aşiretleri ile Kabeşoğlu aşireti arasında büyük bir çatışma yaşanmış olmakla beraber, mesele halledilmemişti. Yine aynı tarihlerde Ovacık Kazası'na bağlı bir kısım aşiretler, Kemah Kazası köylerini basmışlar ve çevreye önemli ölçüde zarar vermişlerdi. Aşiretlerin baharla birlikte bu bölgelere geldikleri bildirilerek, bölgede daimi suretle asker bulundurulması gerektiği bildirilerek, tedbir alınması istenmekteydi[454]. 1850-1852 tarihleri arasında Dersim Sancağı'na büyük miktarda asker gönderilmişse de, bu askerlerin önemli bir kısmı, harekâtın sona ermesiyle birlikte geri dönmüşlerdi. Meselâ Nisan 1861 tarihinde kaza merkezi olan Ovacık'ta 1 yüzbaşı, 1 kâtip, 1 mülâzım, 20 süvarî ve 109 da piyade olmak üzere toplam 132 asker bulunmaktaydı[455]. Bu da aşiretlerin bölgeden ayrılmalarını engellemeye

443 BA., İrade Dahiliye, No: 22992.
444 BA., İrade Dahiliye, No: 24345.
445 BA., İrade Dahiliye, No: 24942.
446 BA., İrade Dahiliye, No: 26038.
447 Dahiliye Vek. Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.56.
448 Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.58-59.
449 Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.59.
450 Dah.Vek.Jan. Um. Kom. **Dersim**, s.56-57.
451 Dah.Vek.Jan. Um. Kom. **Dersim**, s.127-128.
452 Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.61.
453 BA., İrade Dahiliye, No: 39098.
454 BA., İrade Meclis-i Vâlâ, No: 20339.
455 BA., **Cevdet Maliye**, No: 9377

yetmemiş olmalıdır. Nitekim 12 Aralık 1866 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Erzincan, Kemah ve Eğin taraflarında eşkıyalık yapan Ovacık Kazası'na bağlı aşiretler içerisinde Topuzlu aşireti bulunmaktaydı.Topuzlu aşireti içerisinde eşkıyalık yapanlar «... ‹aşiret-i merkûm derûnunda ancak on sekiz, yiğirmi neferden ibâret ...» olmasına rağmen, bu kişileri yakalamak mümkün olmamıştı[456].

28 Aralık 1866 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim aşiretlerinden yetmiş ile seksen arasındaki eşkıya, Kığı kazasına bağlı Okçıyan köyünü basmış ve meydana gelen çatışmada iki taraftan da hayli adam ölmüştü. Bunun üzerine Kureyşanlı, İraplu Şammamdanlı ve İskânlu aşiretlerinin bir araya gelerek bin kişilik bir kuvvet oluşturduğu buna karşı Kığı'daki aşiretlerin de toplandığı haberi verilmişti. Hozat'da bulunan Binbaşı Halim Ağa, Mazgird Müdüri Hüseyin Ağa ve Dersim'deki aşiret reislerinden Gülabi ve Yusuf Ağa Hozat'ta toplanarak bu meseleyi görüşmüşlerdi. Bu toplantıda verilen bilgilerden "...Kureyşanlı (Kurışanlı) ve İraplu ve Şamamdanlu ve İskânlu aşiretleri üçbin çakmakdan(silâh) ibaret olarak bu tarafların fethinden berû taraf-ı hükümete gelmemiş ve aşiret-i merkûmân Mazgird Kazası idâresinde bulundukları hâlde hiç bir müdîrin yanına dahî gelmeyüb matlûbât-ı mîriyeden şimdiye kadar akçe-î vâhide vermemiş ..." oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu belgede "...**Cebel-i Dersim ekrâdı henüz matlûb vechile taht-ı zâbıtaya girmemiş ve medeniyetden lezzet almamış sûret-i bedeviyetde** ..." oldukları ve "... **fırsat buldukça yekdiğeri aleyhine kıyâm iderek gasb-ı emvâl ve katl-i nüfûs misüllü uygunsuzluklardan gerüye durmadıkları** ..." ndan bahisle, "... sevk-i asker mevsimi güzâr eylemiş bulunduğu hasebiyle bî-minnetihi-ta'alâ mevsim-i baharda ..." bu aşiretlerin üzerine asker gönderileceği belirtilmekteydi[457].

1875 yılına gelinceye kadar geçen süre içerisinde, Dersim mıntıkasında bazı aşiretleri itaat altına almak mümkün olmuş ise de, özellikle " Derûn-ı Dersim " veya " Cebel-i Dersim " mıntıkasındaki aşiretleri itaat altına almak mümkün olmamıştı[458]. Ayrıca aşiret reislerinin çeşitli şekillerde taltif edilerek itaat altına alınan bölgelerden ise sağlıklı olarak vergi ve asker toplanamamıştı. Kasım 1866 tarihli bir iradeden anlaşıldığına göre, Dersim Sancağı'na bağlı kazaların tamamında nüfus sayımı yapılamamıştı. Bu sebeple gerek vergi toplanamıyor ve gerekse **Kur'a-i şer'iyye** (asker toplama) uygulanamıyordu. Bundan dolayı gerek bölgedeki aşiretlerin itaat altına alınmaları ve gerekse vergi ve asker toplamak için bazı tedbirler alındığı görülmektedir[459]. Cebel-i Dersîm'in itaat altına alınmasından önce, devlet otoritesini kabul eden bölgelerde vergi tahsili ve nûfus sayımı hususlarının gerçekleştirilmesi için, bu mevkilerde daimî olarak bulunmak şartıyla 10 tabur piyade, 1 alay süvari ve 10 adet topa ihtiyaç olduğu bildirilmekteydi. Bu bölgelerde tam olarak otorite sağlanmadan, itaat altına girmeyen aşiretlerin ıslahının mümkün olamayacağı da kaydedilmekteydi. Ayrıca Dersim Sancağı'nda bulunan bazı aşiretlerin vergi vermemeleri hususunun, diğer sancaklarda bulunan aşiretlere de kötü örnek olduğundan bahisle en kısa sürede " Cebel-î Dersim " mıntıkasındaki aşiretlerin itaat altına alınmaları gerektiği bildirilmekteydi[460].

Osmanlı Devleti 1875 yılından sonra bölgede büyük çaplı askerî harekâtlara girişmiştir. Zira bu tarihe gelinceye kadar bölgede asayişi tam manasıyla tesis etmek mümkün olmamıştır[461]. 1863 senesinde Dersim mıntıkasında Hüseyin Bey'in vefatından sonra oğlu Ali Bey yerine geçmiş ve devletle iyi ilişkiler kurduğundan dolayı " Dersim umum müdürü " sıfatıyla Erzincan'da ikamete tabi tutulmuştur. Ancak, *bölge yapısı itibariyle, yeni* ***Reisler*** *üretmekte gecikmemiştir.* Özellikle Hozat bölgesinde Şeyh Süleyman (Seyyid olması gerekir) isminde yeni bir kişi ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerde Seyyid Süleyman'ın çevresinde 5.000 civarında adamı bulunmaktaydı. Bununla birlikte, Ali Bey'in ölümünden sonra yerine geçen şah Hüseyin, dedesinin aşiretler arasındaki nüfûzunu yeniden kurmaya çalışmış ise de fazla başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'ne yanaşmış ve Pülümür kaymakamlığına

[456] BA., İrade Dahiliye, No: 39098.
[457] BA., İrade Dahiliye,No: 39098.
[458] BA., İrade Dahiliye, No: 39098.
[459] BA., İrade Dahiliye, No: 39098. 20 Mart 1867 tarihli Arz.
[460] BA.,İrade Dahiliye, No: 39098. Bölgeye asker sevk etmek için büyük miktarda para gerektiğinden, Kasım 1866 tarihli belgeden anlaşıldığına göre, bundan vazgeçilmiştir
[461] Kasım başları 1860 tarihli bir arzdan anlaşıldığına göre, Dersim sancağı süvari erlerinden Hafız Abdurrahman Pertek kazasından Hozat'a dönerken, eşkıya tarafından yolda idam edilmiştir. Bunun üzerine oğlu ve hanımına 50 kuruştan 100 kuruş aylık bağlanması istenmiştir. Ancak, devlet uğrunda ölenlere emsali üzere 50 kuruş maaş bağlandığı belirtilmiş olmakla beraber, Hafız Abdurrahman'ın "... idâmı me'mûriyeti ibkâ iderken olmayub 'avdetinde vukû bulmuş ..." olduğundan, hanımı ve çocuğuna 30 kuruştan 60 kuruş maaş bağlanmıştır. bkz. BA**., İrade Meclis-i Valâ**, No: 19973.

tayin edilmiştir[462].

1875 senesine gelinceye kadar bölgede, Dersim'deki bazı aşiretlerinin çevre kaza ve köylere yaptıkları soygun ve talan gibi faaliyetleri devam etmiştir[463]. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi yaklaşırken bölgede Osmanlı otoritesini kabul etmeyen Mansur Ağa büyük bir nüfuz kazanmıştı. Aşiretlerin büyük bir bölümü daha önceden çeşitli vilayetlere sürgün edilmiş olan aşiret reislerinin affedilmesini istemişler, reisleri affedilmezse Rus ordusunun yanında yer alacaklarını bildirmişlerdi. Bu istekleri kabul edilmesine rağmen sözlerinde durmamışlar ve eşkıyalığa devam ettikleri gibi Ruslarla da temasa geçmişlerdir[464].

Osmanlı-Rus münasebetlerinin gerginleşmesi ve harbin çıkacağı anlaşılınca, bu durumdan faydalanan Mazgirt kaymakamı Nafiz ve Mansur Ağa, Erzurum'da bulunan Rus konsolosuna Osmanlı Devleti'nin karşısında bulunacaklarını bildirmişler ise de bundan netice alamamışlardır[465]. Oysa Osmanlı Devleti bu harp sırasında bölgeden on bin civarında asker toplamayı düşünüyordu. Bu temin edilmediği gibi, harbin başlamasıyla Hozat ve Mazgirt gibi yerlerde bulunan asker de Erzurum'a kaydırılmak zorunda kalındığından civar aşiretler derhal bu merkezlere saldırarak, hükümet binalarını yıkıp bölgeyi talan etmişlerdi[466]. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında bu bölgede gelişen olayları ise şöyle özetlemek mümkündür: 1877'de Koç Uşağı reisi Ahmet Ağa, Kemaliye ve Çemişgezek bölgelerine saldırmış, bunun üzerine Eğin kaymakamı Osman Bey, Harput'tan bir nizamiye taburu ile bunun üzerine yürümüştür. Ancak Ferhat Uşağı aşireti reisi Alişan Ağa, Koç Uşağı aşireti ile birleşince, Osman bey çok güç şartlar altında bir hafta muharebe etmiştir. Ancak Alişan Ağa'nın yakalanıp, Sinop'a sürgün edilmesiyle, Koçuşağı aşireti de çekilmiştir[467]. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi devam ederken, Kırgan aşireti de Hozat'ı basmış ve bazı yağma hareketlerinde bulunmuştur. Ancak Ali şefik Bey kumandasındaki bir nizamiye taburu Kırganlılar üzerine 15 gün kadar devam eden bir harekât yapmış, fakat diğer aşiretler arasında başlayan kaynaşma bu harekâtın devam ettirilmesine mani olmuştur[468].

Dersim bölgesindeki asayişsizlik 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında da devam etmiştir. 1892 tarihinde Koçuşağı ve Şamuşağı aşiretleri birleşerek, büyük gruplar halinde çevreye zarar vermeye başlayınca, Ali Şefik Paşa iki nizamiye taburu ile Karaballı aşiretinin de yardımını alarak Amutka mıntıkasına hareket etmiştir. Söz konusu aşiretler burada bir hayli sıkıştırılmış ve hayli zayiat verilmiştir. Ancak bu harekat esnasında Miralay Mehmet Ali ile bir doktor ve 50 kadar asker hayatını kaybetmiş, bunun üzerine Ali Şefik Paşa yardımcı kuvvet istemiştir. Ancak Harput valisi Nasuhi Paşanın müdahalesi ile aşiretlerle sulh yoluna gidilmiştir[469].

12 Ağustos 1892 tarihinde " Dersim hakkında ba'zı mütalâ'âtı havî Erzincan Mûdde'î-i 'Umûmî Mu'âvini " tarafından sunulan bir lâyihâ'da Dersim Sancağı'nın idarî, iktisadî ve sosyal durumu hakkında önemli bilgiler mevcuttur . Özellikle, Dersim'de yapılan ıslahatların başarısız olmasının sebebini, "... *Dersim ve havâlisinin ıslâh-ı ahvâlî devletçe zâten matlûb ve müstelzim olub şimdiye kadar buna mükerreren teşebbüs olunmuş ise de bu bâbda sarf olunan emeklerin matlûb-ı 'âlî vechle semere-bahş olamaması ıslahât-ı mutasavverenin ciddî bir esâsa istinâd idilmemesinden ve icra'ât her neden ibâret olursa olsun ta'kîb olunmamasından ve giden me'mûrlardan bazılarının 'agavâta temâyül itmesinden ...''* şeklinde açıklamaktadır[470]· Ayrıca bu layihada, halkın Dersim ağalarının elinde kaldığı ve bunların ağa ve seyyidlerin sözünden çıkmadığı da ilâve edilmekte, yaz aylarında şekavette bulunanların kışın köylerine çekildikleri kaydedilmektedir. Dersim'deki ağaların Ermenilerle ilişkilerinin de gayet iyi

---

462 Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.128-129.

463 Dahiliye vekaleti, Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.129.

464 Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.61. " Bir aralık hükümet rû'esanın en azılılarını, Yemen ve Basra gibi mahallere nefy û tağrîb suretiyle muvakkat bir sükûn te'sîs edebilmişti. Doksanüç senesine kadar devam eden bu devre esnasında, hiç olmazsa vergilerin bir miktarı tahsîl edilebilmiş fakat asker almaya muvaffak olunamamıştır. Doksanüçte Rusya ile yapılan muharebe ma'lûm olduğu üzre, idâreyi zaafa düşürmüştü. Dersimliler yine ayaklanmışlardı. Rü'esa af ve ıtlâk olunursa silahlarını Rus ordusu aleyhine istîmâl edeceklerini aksi takdirde hükümete asî olacaklarını söylüyorlardı. Bu dırıltılar nazar-ı dikkate alındı ve rü'esanın sağ kalanları af ile memleketlerine iade olundu" bkz. Ali Kemalî, **Erzincan Tarihi**, İstanbul 1932, s.136.

465 Dah. Vekâleti, Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.129.

466 Nuri Dersimî, **Dersim Tarihi**, Diyarbekir, 1992, s.80.

467 Dah. Vek. Jan. Umum Kom. **Dersim**, s.130.

468 Dah. Vek. Jan. Umum Kom. **Dersim**, s.130-131.

469 Dah. Vek. Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.131. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.61

470 BA., **Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Evrakı**, Dosya No: 60, Sıra: 27 (17.Z.1310).

olduğu[471] belirtildikten sonra, Ağalar hakkında verilen bilgilerde, "... ağaları ise mutî görünerek hükümet ile ahâli arasında vasıta oldukları hâlde gayet dessâs adamlar olub ekser me'mûrîni iğfâl iderler ve ara sıra yekdiğeriyle muhârebe idûb ancak cânîb-i hükümetden üzerlerine sevk-î asker olundukta cümlesi hükümet 'aleyhine müttefik olurlar. Ağalar o zamân dahî 'usâtın müşevviki ve isyânın müsebbibi iken ahâlinin cehâletlerine 'atf-ı kusûr iderek hükümetle beraber teskîne sa'y görünürler..." denilmektedir[472].

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bölgedeki sosyal hayat tarzının, idarî asayişsizlikle yakından ilgisi vardır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden hemen sonra, II. Abdulhamid Doğu Anadolu'da bulunan aşiretlerle iyi ilişkiler kurmuş ve onlardan devlet hizmetinde istifade yoluna gitmiştir. 1891 yılında II. Abdulhamit tarafından Doğu Anadolu'daki aşiretlerden teşkil edilen alaylara "*Hamidiye Alayları* " adı verilmiştir. Hamidiye Alayları Dördüncü Ordu Müşiri Mehmed Zeki Paşanın girişimleriyle 1891 ilkbaharında teşkil edilmeye başlanmış, 1896 yılından itibaren Dersim mıntıkasındaki aşiretler de uygulamaya dahil edilmiştir[473]. Hamidiye Alaylarını oluşturan aşiretler, vergiden muaf tutulmuşlar, ayrıca 1892 tarihinde İstanbul'da açılan "*Aşiret Mektebi* "nde, bu reislerin çocukları eğitime tabi tutulmuşlardır. Bununla birlikte, Hamidiye Alaylarının teşkil edilmesinden sonra her aşirete *Alay* ve *Bölük* kurma hakkı verilmediğinden bu durum bir takım kiskânçlıklar yaratmış, hatta Dersim mıntıkasındaki bazı aşiretler gizliden gizliye devlete karşı tavır almışlardır[474]. Dersim Sancağı'nın idaresinin **Askerî komutanlardan** alınması ile birlikte, bölgeye yeniden sivil mutasarrıflar tayin edilmekle beraber, Dersim'deki ıslahatın icrası, Erzincan'da bulunan Dördüncü Ordu Muşirine havale edilmişti. 1896'da bu bölgeye gelen Zeki Paşa bazı aşiret reislerinin çocuklarını, İstanbul'daki "Aşiret Mektebi"ne göndermiş ve bazı aşiret reislerini taltif etmek suretiyle devlete bağlamıştır[475].

1894 tarihinde Dördüncü Ordu Müşirliğine Zeki Paşa getirilmiş ve Dersim Sancağı'ndaki ıslahatın icrası da kendisine havale edilmişti. Bununla birlikte, bu bölgedeki eşkıyalık olayları durmamış ve özellikle Erzurum, Erzincan, Malatya ve Ma'mûretü'l-Azîz ahalisi perişan bir duruma düşmüşlerdi. Devlete çok sayıda şikâyet gitmiş ise de, askerî harekâtlar sadece yaz aylarında yapıldığı için, bu dönemde geçici bir sükûnet temin edilebilmiştir[476].

Dersim Sancağı'ndaki karışıklıklar 1893-1905 tarihleri arasında da devam etmiştir. Bu dönemde Dersim mıntıkasına bir askerî harekât yapılmasına karar verilmiş ise de bundan Harput valisinin ricası üzerine vazgeçilmiştir. Bununla birlikte Dersim'deki aşiretler civar kazaları rahatsız etmeye devam etmişler ve özellikle Arapgir, Kemah, Çemişgezek[477], Kığı[478] halkı can ve mallarından emin olmadıkları için devlet merkezine telgraflar çekerek şikâyetçi olmuşlardır[479].

Dersim Sancağı'nda bulunan aşiretlerin çevreye verdiği zararlar üzerine, Anadolu Umum Müfettişi Müşir Şakir Paşa ve Dördüncü Ordu komutanı Zeki Paşanın girişimleri ile " Dersim meselesinin halli " için bazı kararlar alınmıştır[480]. Yazılan raporda önce bölgenin durumu özetlenmişti. Buna göre;

---

471 "... Binâ'en, 'alâ-zâlik Dersim'in etrâfındaki kazalar ahâli-i muti'esi Dersim ekrâdının enva'-i mezâlim ve ta'addiyâtından dâ'ima 'arz-ı şekvâ eylemekde oldukları hâlde sârraf ve çerçi makûlesinden olan Ermenilerin Dersim ağalarıyla münâsebatı olmağla ehl-i islâmdan bir ferd Dersim'e giremez iken çerçi gürûhundan olan Ermeniler 'ale'l-husûs Protestan mezhebine girenler serbestçe Dersim'e gidüb gelmekte ve Kürd ağalarıyla ihtilât ve münâsebetlerini artırmakta olunmaları nazar-ı dikkati câlib olan hâlâtdandır ..." bkz. BA., **Yıldız Tasnifi, Sad: Res.Mar. Ev**. Dosya : 60, Sıra: 27.

472 BA., **Yıldız Tasnifi, Sad. Res.Mar. Ev**. Dosya No: 60, Sıra: 27.

473 Bayram Kodaman, " Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamit ve Doğu Anadolu Aşiretleri ", **Tarih Dergisi,** Sayı: XXXII, Mart 1976, s.428.

474 Bayram Kodaman, " II. Abdulhamid ve Aşiret Mektebi ", **Türk Kültürü Araştırmaları**, XV/1-2, 1976, s.255-264.

475 Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, s.81. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.14.

476 Mehmet Zülfü**, Dersim Tarihi**, s.61-62.

477 22 Ekim 1894 tarihli bir iradeden anlaşıldığına göre, Çemişgezek kazası sakinleri hayvanlarını çalan Dersimli aşiretlerini şikayet etmişler ve durum bir telgrafla devlet merkezine bildirilmiştir. Suçlular yakalanarak Harput'a getirilmişler ve affedilmelerini istemişlerdir. Ancak "... Dersim ekrâdı rû'esâsından ba'zıları firâren istimân eyledikleri hâlde mu'ahharan yine envâ'-i habâset ve şakâvet ..." te bulunduklarından, bu kabul edilmemiştir. BA., İrade Dahiliye, 21.R 1312, Hususi: 96.

478 27 Ekim 1895 tarihli Meclis'-i Vükelâ mazbatasından anlaşıldığına göre, Pülümür ve Kızılkilise eşkıyası Kığı köylerine saldırmışlardır. "... Dersim eşkıyâsının dahî men'-i şekâvetleri zımnında tedâbir-i lâzımenin ittihâzı lüzûmuna dâ'ir Ma'mûrâtü'l-Azîz vilâyeti vekâletinden meb'us telgrafnameler ..." gönderilmiştir. BA., İrade Dahiliye, 8. Ca. 1313, Hususi : 63.

479 BA., İrade Dahiliye, 21.R 1312, Hususi: 96. BA., İrade Dahiliye, 8. Ca. 1313, Hususi : 63.

480 Dah. Vek.Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.131-134

Dersim bölgesi ahalisi, arazinin sarplığı sebebiyle sık sık yaptıkları yanlarına kâr kaldığından, bundan cesaret alarak hükümetin emirlerine uymuyorlar, vergi ve asker vermiyorlardı. Etraftaki mutî ahaliyi öldürüp mallarını ellerinden alıp, bunlardan vergi alıyorlardı. Dersimlilerin bu yaptıklarının başlıca sebebi, mahsûllerini (odun ve kereste) satabilecek yerlere gönderip para kazanmayı yani ticareti bilmemeleri ve dışardan geçinmeye mecbur olmalarıydı. Özellikle aşiret reisleri ve şeyhlerin (seyyid) emir ve yasaklarına uyan halk, bunlar tarafından harice tecavüze sevk ediliyordu. Ancak yolların yetersiz olması sebebiyle asker gönderilmediği için suçlular cezasız kalmakta ve bu da uygunsuzlukları artırmaktaydı[481].

Bu durumu önlemek için tedbirlerin bazıları ise şöyle sıralanmaktaydı: Çeşitli yerlerde asker bulundurmak, sıkça meydana gelen olaylara karşı asker sevk etmek, sancak dâhilinde çok fazla asker bulundurmak, devlet otoritesini kabul eden halkın güvenliğini sağlamamak. Bunun için de muhtemel bir mukavemete karşı bunu kıracak kadar, Dördüncü Ordudan 20 tabur kuvvet tahsisi, bu kuvvetin muktedir bir kumandan tarafından idaresi, tahsis edilecek kuvvetlerin sessizce Erzincan, Çemişgezek ve Ma'mûretü'l-Aziz yönlerinden ayrı ayrı veya münasip bir noktadan toplu olarak Dersim'e gönderilerek uygun yerlere yerleştirilmeleri, Erzincan-Ma'mûretü'l-Azîz yolunu birleştiren Hozat yolunun askerlerin yardımıyla inşasına başlanması, Dersim ahalisini bu yol yapımında çalıştırmakla (yirmi para yevmiye ve yarım kıyye ekmek vermek suretiyle), Dersimlilerin vahşetlerinin önlenmesi, aşiretlerin birleşmesinin önlenmesi, maksadın, ahaliye ziraat ve ticaret kapısı açacak yolu açmak ve rahat yaşamalarını sağlamak olduğu telkin edilerek, bölgenin ıslahı, Çemişgezek ve Mazgirt gibi itaatkâr halkın bulunduğu kazaların Ma'mûretü'l-Azîz Vilâyetine bağlanması, Dersim Sancağı'nın lağvedilmesi, Ovacık, Hozat, Kızılkilise (Nazımiye) ve Kuzican (Pülümür)'da Örfî idare kurulması, kaymakamlık ve müdürlük vazifelerinin o bölgede bulunan ümera ve zabitâna verilmesi, Jandarmanın lüzûmlü bölgelere kurulması, ahali düzeldikçe, dinî hususların anlatılması için maaşlı bir kaç şeyh görevlendirilmesi, Münasip beş-altı yerde mekâtib-i iptidaiyye açılması, tahsil görecek olan çocukların yevmiye yüz dirhem ekmek ve senelik bir elbise verilerek, teşvik edilmesi[482].

Yukarıdaki verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti, Dersim bölgesinde bulunan aşiretlerin ıslahının sadece askerî tedbirlerle mümkün olamayacağını anlamış olmalıdır. Bölgede devlet otoritesini temin etmek için asker bulundurmağa ihtiyaç vardı. Bununla birlikte eğitim ve ticaret konusuna da el atılmıştır. Dersim bölgesinde yaşayan aşiret mensuplarının ağa ve şeyhlerin nüfuzlarından kurtulması için eğitim görmeleri şarttı. Ayrıca ellerindeki imkânları kullanarak ticaret yapmayı da öğrenmeleri gerekiyordu. Yalnız bunlar yapılırken şimdiye kadar olduğu üzere, kaymakamlık ve müdürlükler yerli aşiret reislerine tevcih edilmemeliydi. Zira ıslahatın şimdiye kadar başarısız olmasında bu durum oldukça önemli bir rol oynamıştır.

1896 tarihinde Şakir Paşa ve Zeki Paşanın ortak görüşleri ile alınan kararlardan da bir netice alınamamıştır. Zeki Paşa Dersim ve Kuzican ahalisinden *Hamidiye Piyade Taburlarının* teşkil edilmesi suretiyle, Dersim'de hükümet nüfuzunun kurulacağını düşünmekle beraber, Ermeni meselesinin ciddî bir hal alması sebebiyle, Dersim'deki mukavemeti göz önünde bulundurarak, bundan vazgeçmiştir. Meselenin halli için Şakir Paşa'dan yeni bir görüş istenmiş ve Şakir Paşa da 11 Ağustos 1899 tarihli bir tahrirat ile özetle şu cevabı vermiştir[483].

" Dersim ahalisi öteden beri haydutluk yolunu tutmuştur. Şimdiye kadar üzerlerine üç defa askerî harekât yapılmış ve fesat çıkaran aşiret reisleri ya idam veya sürgün edilmişken, çok geçmeden yeni reisler türemiş ve şekavet daha da artmıştır. Sadece sert tedbirler ve birçok adamın öldürülmesi gibi usûllere başvurularak, bölgede askerî harekât yapılacak olursa bu da bir netice vermeyecektir. Bölgedeki asayişsizliğin başlıca sebebi fakirliktir. Suçluların cezasız kalması, halkta eşkıyalığın sıradan bir olay olduğu fikrini doğurmuştur. Dolayısıyla kanunların tatbik edilmesine engel yerleri ortadan kaldırmak gerekmektedir. İkinci aşamada ise cehaletin önlenmesi batıl inançların düzeltilmesi, okullar açılması ayrıca Nakşîbendi tekkelerinin açılması lâzımdır. Ayrıca yollar yapılarak şekavete yol açan sebepleri ortadan kaldırmak gerekir. Aşiret reislerine askerî harekâtın ciddiyetini anlatmak lâzımdır. Bu meselenin halledilmesi için Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa yirmi tabura ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Ancak

[481] Dah. Vek.Jan. Umum. Kom. **Dersim**, s.131-134
[482] Dah. Vek.Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.131-134
[483] Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.135-137.

Dersim'in Vilâyet-i Sitte'nin ortasında yer alması ve İslâm kanı akmasına engel olmak için bundan vazgeçilmişti ".

Şakir Paşa'nın bu tahriratında belirttiği hususların ne derecede gerçekleştirildiği bilinmemektedir. Ancak Şakir Paşa tahriratında[484], "... son zamanlarda Hamidiye Taburları teşkilâtı tensip olunarak bu hususta irade de çıktığı haber alınmıştır..." demektedir. Oysa Şakir Paşa, Dersim'de Hamidiye taburu oluşturulmasına, Dersim'de bir kısım imtiyazlı teşekkül yaratacağı sebebiyle karşı çıkmış ve bu düşünceden vazgeçilmiştir. Askerî harekâttan vazgeçildiği gibi, bazı dış gaileler sebebiyle Dersim Sancağı'nda bulunan askerin bir kısmı da geri çekilmiş ve bu durum, şekavet olaylarının artmasına sebep olmuştur[485].

1893-1905 yılları arasında Dersim Sancağı'nda geçici bir sükûnet temin edilmiştir. Ancak XX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin genel yapısında meydana gelen bir kısım değişmeler, Dersim bölgesine de tesir etmiştir. Bölge ile ilgili gelişmelerin konu edildiği ve üst düzeydeki görevlerin kaleme aldığı raporlardan bu durumu tespit etmek mümkündür. Bunlardan bir tanesi de 27 Temmuz 1903 - 24 Ocak 1904 tarihleri arasında Dersim Sancağı mutasarrıflığını yapan Arif Bey (Arifî Paşa) tarafından kaleme alınmıştır. 28 Ekim 1903 tarihinde Dâhiliye Nezaretine takdim edilen bu raporda, özetle şu bilgiler bulunmaktadır[486].

"...Dersimlilerin saldırganlıkları hayat kaygısından kaynaklanmaktadır. Dersim halkı seyyit ve ağaların elinde esirdir. Dersim'de ıslahat yapabilmek için burada mevcut askerî kuvvetin takviye edilmesi gerekir. Ancak bu yapılırken, aşiretlerin elinde bulunan her türlü silâhı toplamak icab eder. Askere gitmeyenleri ve ayrıca şekavete teşvik eden ağa ve seyyitleri bir daha Dersim'e ayak basmamak üzere bu bölgeden çıkarmak lâzımdır. Katilleri ve suçluları derhal yakalayarak adliyeye teslim etmek gerekir. Bu tür icraat Dersim'de asayişi temin edecektir. Zira Dersimlileri öğüt ve bağış yoluyla veya ettikleri yeminlere aldanarak, ıslah etmek mümkün değildir. Askerî harekattan sonra bölgedeki yollar yapılmalı ve bölgedeki asker sayısı artırılmalıdır. Bu bölgede en fazla eşkıyalıkta bulunanlar, Hozat Kazası'nda Koç Uşağı, Sam Uşağı, Ferhat Uşağı, Abbas Uşağı, Kırgan ve Bahtiyar aşiretleri, Ovacık'ta Kavuşağı, Topuzuşağı, Beytuşağı ve Kalan aşiretleri, Mazgirt'te Yusufhanlı, Demenanlı Alanlı ve kısmen Kureyşanlı aşiretleri, Nazımiye'de yine Kureyşan ve Haydaranlı aşiretleridir".

Buna benzer bir rapor da, Arifî Paşanın yerine 24 Ocak 1904 - 14 Mayıs 1906 tarihlerinde Dersim mutasarrıflığına tayin edilen Celâl Bey tarafından kaleme alınmıştır.

1904-1906 tarihleri arasında Dersim Sancağı'nın genel durumunu yansıtması açısından bu rapor büyük bir önem taşımaktadır[487]. Raporda Dersim'deki aşiretler ve bölgenin asayiş durumu hakkında şu bilgiler verilmektedir:

" Dersim'de mevcut aşiretler, 1. Dersimanlı, 2. Seyyidanlı, 3. Şeyh Hasanlu adı altında esasında üç şubede toplanmaktadır. Dersim aşiretlerinin çevreye saldırmaları geçim zorluğundan, aşiretler arası çekişmeler ise arazi itilâfları yüzündendir. Dersim'deki eşkıyalık olaylarının artmasının başlıca sebebi, başlangıçta ciddî tedbirler alınmamasından ve suçluların cezalandırılmamalarından kaynaklanmaktadır. Aşiretler aralarındaki geçimsizlik sebebiyle devamlı olarak silâhlanmışlardır. Mal ve can kaygısı devam ettiği müddetçe de silâhlanma devam edecektir. 1892 yılından sonra bir kısım düzenlemeler yapılmış ise de daha sonra çıkarılan aflarla aşiretler ne vergi ödemişler, ne de sözlerinde durmuşlardır. Bu da eşkıyalık olaylarının artmasına sebep olmuştur. Dersim ıslahatı için öncelikle ağalar ve aşiret reislerini, Dersim'den çıkarmak suretiyle bunların aşiretler üzerindeki nüfûzlarının kırılması gerekmektedir".

Celal Bey'in raporunda da işaret edildiği üzere, bölgedeki asayişsizliğin başlıca sebebi ağa ve aşiret reislerinin halk üzerindeki büyük nüfûzudur. Bunların nufûzları kırılmadığı müddetçe bölgede ciddî bir ıslahat yapmanın zorluğu, Osmanlı Devleti'nce anlaşıldığından, 1907 senesinde bölgede askerî bir harekât başlatılmıştır. Bu harekât esnasında Dersim aşiretlerine Ermeniler tarafından silah temin edildiği de haber alınmıştır. Harekât bir netice almadan sonuçlanmıştır ki, bunda harekâta kış yaklaşırken

484 Dah. Vekâleti, Jan. Umum. Kom., **Dersim,** s.137.
485 Dahiliye Vekâleti, Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.138.
486 Dah.Vek.Jan. Umum. Kom., **Dersim**, s.191-194.
487 BA., İrade Dahiliye, 19. RA. 1324, Hususi: 26. Bu rapor özet halinde Jandarma Umum komutanlığının Dersim kitabında da vardır. bkz. Jan. Umum Kom. **Dersim**, s.195-196.

başlanmasının önemli bir payı olmuştur[488].

1907 senesinde yapılan askerî harekâtta bir netice alınmaması, aşiretleri büsbütün şımartmıştır. Bu arada Koçuşağı aşireti reislerinden Halil Ağanın oğlunun tutuklanması ayrıca müteferrik aşiretlerin erzak ve hayvanlarının müsadere edilmesi sebebiyle aşiretler isyan hazırlıklarına girişmişlerdi. Mayıs 1908'de Karaballı, Ferhatuşağı aşiretlerinin reislerinin liderliğinde bir araya gelen diğer aşiret reisleri, isyan kararı almışlardır. Bunu takiben aşiretler çevre kaza ve köylere saldırmalarının yanı sıra askerî birliklerle giriştikleri muharebelerde de önemli ölçüde silâh ele geçirmişlerdir[489]. Bunun üzerine Dersim bölgesine erzak götürülmesi yasaklanmıştır. Aşiret reisleri, Dersim mutasarrıfına gönderdikleri bir dilekçe ile zahire verilmezse, sonucunun kötü olacağını bildirmişler[490], bunun üzerine askeri tedbirler daha da artırılmıştır. 15 Haziran 1908 tarihinden itibaren diğer bölgelerden sevk edilen 26 tabur asker ve Cibranlı aşiretine mensup Hamidiye Süvari Alayı ile iki dağ topu ve birçok dağ bataryasından oluşan kuvvetler, Dersim'de toplanmıştır. Bunun üzerine Abbasuşağı, Bahtiyar, Karaballı ve Ferhaduşağı aşiretleri reisleri isyandan vazgeçtiklerini bildirmişler, ancak Koçuşağı, Şamuşağı ve Resikuşağı aşiretleri hareketlerini sürdürünce, bunların üzerine harekât yapılmış ise de kesin bir sonuç alınamamıştır. Bu arada Lolanlı, Baluşağı, Keçeluşağı aşiretleri de isyandan vazgeçmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilân edilmesi ile birlikte 23 Temmuz 1908 de umumî bir af ilân edilmiş ve bunun neticesinde diğer aşiretlerle uzlaşma sağlanmış sadece Arslanuşağı, Beytuşağı ve Maksuduşağı aşiretleri çevreye olan saldırılarına devam etmişlerdir[491]. Şakir Paşa, Dersim'deki eşkıyalık hediselerinin sebebini şöyle açıklamaktaydı : «... Dersim öteden beri haydutluk ediyor. Şimdiye kadar üç defa askerle üzerine yürüdük. Aşiret reislerini, ağalarını ya yakalattık ya sürdük veya affettik. Ancak bu sefer de yeni ağalar türedi. şekavetin sebebi önce fakirliktir, sonra suçluların takipsiz kalmasıdır ve halkın batıl inançlara karşı bağlılığıdır. Bu sebeple kanunları hâkim kılmak esastır...». Bu görüşlere diğer görevliler tarafından hazırlanan raporlarda da rastlanmaktadır[492].

9 Haziran 1908 tarihli Dahiliye Nazırının arzında, "... tahkîkât-ı vâkı'aya göre Dersim havâlisi ekseriyetle sengistândan ibâret ve gayr-ı kâbil-î zırâ'at yerler olmakla berâber aşâ'ir-i ekrâd sâikâ-i cehâletden nâşî kâr u kisb ile iştigâle dahî alışamadıklarından düçâr-ı fakr u zarûret olarak ma'işetlerini ma'mûrelere tecâvüz sûretiyle te'mîn idegelmişlerdir..." denilmekte ve yukarıdaki görüşler doğrulanmaktadır[493]. Ayrıca yine aynı arzda, "... işidildiğine göre mekteb lafzı mukaddesâtdan bulunmak itibâriyle ta'assub-ı câhilâneden dolayı o yerlerin ahâlisi istemezler imiş. Meğer ki dârü›t-tahsîl veyahûd medrese ta›birleriyle anlara «› ilm-i hâllerini öğretmek ve katl ü gasb fezâyihini bildirmek yolu tutularak ta›lîm ve terbiyeleri husûle gelmiş olabilsin...» denilmektedir. Bunun gerçekleşebilmesinin ise ahlâklı ve o bölgenin lisanını bilir mu›allimlerle mümkün olabileceği belirtilmektedir.

3 Temmuz 1908 tarihli bir arzda yer alan, "... Dersim'in birçok mevâki'i gayet sarp dağ ve taşlık ve pek cesim ve sık ağaçlarla mestûr olub bu kıt'anın tamâmıyla dâ'ire-i mutava'ata alınması çok külfete muhtaç olub ama buna karşu zâhiren ve âcilen değerli bir istifâde idilemeyeceği gâliba düşünülmüş olmakdır uzun bir süreden berû dâ'ire-î inkıyâda alınmaları iltizâm edilmemişdir..." ifadesi, Osmanlı Devleti'nin bu bölge ile uzun bir süre ilgilenmediğini ortaya koymaktadır[494]. Ayrıca bölgenin coğrafî konumu da, askerî harekâtların başarısız olmasının bir başka sebebidir.

3 Temmuz 1908 tarihli arzda, bölgede yapılan askerî harekatlar sırasında Dersim›de bulunan aşiretlerin hareketleri şöyle anlatılmaktadır. «... askerin hareketi haberini alur almaz o semtdeki aşâirin Ali Dağı'na ilticâ idecekleri ve şâyed oraca tazyîka tesâdüf iderler ise diğer mahall-i mani'aya savuşacakları veyahud *bütün Dersimlülerin dârü'l-âmân bildikleri Kutu Deresi'*ne tahassün eyliyecekleri ve o havâlide Teşrîn-i sanî (Kasım) ibtidâlarında kar yağmağa başlayub asâkir-i şahâne 'avdete mecbûr olacağından aşiretler de ol-vakt me'vâlarına dönecekleri ve yine bildiklerini işleyecekleri derkârdır...". Bundan da anlaşılacağı üzere bölgenin coğrafî konumu bu bölgedeki aşiretlerin ıslâhını oldukça zorlaştırmıştır. Ayrıca askerî harekhâtlardan tam bir netice alınmaması, maarif, adliye, iktisat ve nafia konularında da

488 Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.61-62.
489 Dah. Vekâleti, Jandarma Umum Kom., **Dersim**, s.148-149. Ayrıca bkz. Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.63.
490 Dah. Vekâleti, Jan. Umum Kom., **Dersim**, s.149.
491 Mehmed Zülfü, **Dersim Tarihi**, s.65-66.
492 Naşit Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul 1939, s.130. Ayrıca bkz. dah. Vek. Jan. Umum Kom., **Dersim**, s.132.
493 BA., İrade Dahiliye, 9.CA.1326, Hususi : 11.
494 BA., İrade Dahiliye, 3.C.1326 Hususi :1.

ciddi bir teşebbüste bulunmak imkânını ortadan kaldırmış olmalıdır[495].

1909 yılında 4. Ordu komutanı olan ibrahim Paşa, devlet merkezine gönderdiği bir raporda; Dersim Sancağı'nın 54 aşiret ve 500 köyden meydana geldiğini belirtikten sonra buradaki icraatta, **tedibat ve ıslahatın** bir arada yapılması gerektiğini ve özellikle "ıslahatta" önem verilmesini istemiştir[496]. Buna rağmen bu dönem de yapılan çalışmalar başarılı olamış ve mesele ***Cumhuriyet Dönemi'*** ne intikal etmiştir.

1848 tarihinden itibaren bölgede yapılmak istenen düzenlemeler aşiretlerin ıslahının yapılmaması sebebiyle başarısız olmuştur denilebilir. Bu arada bölge tarihi de bir nevî aşiretlerin asayişsizlik tarihidir. Osmanlı Devleti uzun bir müddet bu bölgede bulunan aşiretleri kendi hallerine bırakmış, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bölgede bir kısım düzenlemeler yaparak istenmişse de, bu sefer de aşiretlerin tepkileri ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla aşiretlerin ıslahının mümkün olmadığı takdirde, bölgede ciddi manada bir ıslahat yapılamayacağının anlaşılması üzerine, bir kısım aşiret reisleri taltif edilme yoluna gidilmiştir. Ancak bu da meseleyi çözmediği gibi, şekavet olaylarını daha da artırmıştır. Aşiretlerin ıslahı için bölgeye 1850 tarihinden başlanarak bir kısım askerî harekâtlar yapılmış ise de, bunlardan kesin bir sonuç almak mümkün olmadığı için, diğer alanlarda yapılmak istenen düzenlemeler de yarım kalmıştır. Dersim'deki aşiretler bölgenin coğrafî konumundan büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Aşiret reisleri ve ağalar halk üzerinde büyük bir nüfuza sahip olduklarından, özellikle eğitim sahasındaki ıslahatlara karşı çıkmışlar ve halkın cahilliğinden istifade etmek suretiyle şekavetlerini devam ettirmişlerdir. Bu arada Dersim'deki aşiretlerin bazıları çeşitli yollardan elde ettikleri silâhlarla büyük ölçüde silahlanmışlardır. Böylece bu bölgedeki pek çok mesele gibi aşiretlerin ıslahı meselesi de Cumhuriyet sonrasına intikal etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda yürütülen iskân politikasını, "kendine dönüş" politikası olarak tanımlamak mümkündür. XVIII. yüzyılın aksine, XIX. yüzyılda daha dikkatli ve planlı bir şekilde yürütülen çalışmalarla, konar-göçerler daha dar bir çerçeve içine sıkıştırılırken, bu durum iskân çalışmalarında büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bununla birlikte kaybedilen topraklarda kalan ahalinin baskılar sebebiyle yurtlarını terk ederek göçe zorlanmaları ve arkasından büyük kitleler halinde Anadolu'ya büyük bir göç hareketinin başlaması, devleti yeni problemlerle karsı karsıya bırakmıştır. Bu durum karsısında göçmen meseleleriyle ilgilenmek üzere 1860'da "Muhacirin Komisyonu" kurulmuş, böylece iskân faaliyetleriyle doğrudan alakadar olan ilk teşkilat teşkil edilmiştir. Daha sonra ise bu komisyon yeniden teşkilatlandırılarak aşiretlerin iskân vazifesini de üstlendiği görülmektedir. 09 Mart 1875 tarihinde Muhâcirîn Komisyonu lağvedilmiş ve komisyonun görev ve yetkileri Zaptiye Nezareti'ne devredilmişti. Ancak 93 Harbinin başlamasıyla 1877 de yeniden oluşturulmuş ve çalışmalarına devam etmiştir. Zira 1876-1897 tarihleri arasındaki yaklaşık yirmi yıllık dönemde gelen göçmen sayısı bir milyonu aşmıştı[497]. Gerek dışarıdan gelenleri ve gerekse Anadolu'daki aşiretleri iskân için Osmanlı Devleti büyük bir çaba göstermişse de bunda başarılı olduğunu söylemek zordur.

AŞİRETLER ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti döneminde yaşanan gerek planlı ve gerekse plansız aşiret yerleşmelerinin sonuçları, bugün Anadolu'nun Sosyal yapısında ve yer adlarında yer adlarında açıkça görülmektedir. Bu bahiste kısaca bu konu üzerinde durulacaktır.

Yer isimleri araştırmaları, tarih, kültür ve yerleşme coğrafyası bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Zira hızla değişen hayat şartları, hızlı kentleşme, teknolojik gelişmeler sonucu bazı iskân yerlerinin tamamen ortadan kalkması veya yer değiştirmesi, kısa bir süre sonra o bölgelerin ve iskân yerlerinin unutulmasına sebep olmakta, yeni yetişen nesillerin, atalarının yaşadıkları yerlerden habersiz olmalarına ve orada yaşayan kültürden yoksun olarak yetişmelerine yol açmaktadır. Ayıca yerleşilen, yani yaşanan yer isimleri köklü bir geleneğin temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü toprak vatanlaşırken, inanılan, saygı duyulan bir gücün veya kahramanın, bir bey veya ailenin adına veya

[495] BA., İrade Dahiliye, 3.C.1326, Hususi : 1.

[496] Burhan Özkök, **Osmanlılar Devrinde Dersim isyanları**, İstanbul 1937, s.23

[497] Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", Atatürk Ün. **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 41, Erzurum 2009, s.215-238

yerleşilen yerin fiziki ve coğrafi yapısına göre isim konulmuştur[498].

XVI. yüzyılda Anadolu'nun tamamı başta olmak üzere, Diyarbekir ve Dersim çevresindeki yer isimlerinin büyük bir çoğunluğunu, Türkçe isimler teşkil etmekteydi[499]. Buna mukabil, sanıldığı veya ileri sürüldüğü üzere, mahalli dillere (Kürtçe-Zazaca) ait yer isimlerine bölgenin ilk tahrirlerinde rastlanmamaktadır. 1566 yılına ait tahrirlerde ise Türkçe isimlerin mahallileştiğini gösteren 5-6 isim mevcuttur[500].

Osmanlı hâkimiyeti süresince idarî taksimat içerisinde Diyarbakır'a bağlı olan köyler incelendiğinde, bunların büyük bir çoğunluğunun Anadolu'daki Türk iskânından derin izler taşıdığı görülmektedir. Özellikle **viran**, ören ve **höyük** gibi yer isimleri, Türklerin Anadolu'yu iskân ettiklerinde verilen yer isimlerdir. 1565 tarihli Diyarbakır Tahrir Defterlerine göre Türkçe ön veya son ekli olanlarla Uzunlu, Kara Musa, Kara Meryem, Halit Viran vb. isimlere de rastlanmasının yanı sıra doğrudan Türkçe olan Yenice, Dane Kıran, Oba Yar, Gök Viran, Toğan, Karakoç, Kuş Doğan, Yivacık, Yenice, Tut Ağacı, Tilkili, Tatar, Talay, Sıtma Pınarı, Pırnak Depesi, Payas, Koca, Kazık Depe, Kaşıkça, Karınca Çayı, Leylek Kayası, Karacabey, Kangırt, Gök, Göl Kangırt, Gözi, Gök Argaç, Döğercik, Direklü, Dere Dirik, Tavşan Tepesi, Dana Kıran, Çatalca, Çilavdar, Bigöz, Balluca gibi yer adları tespit edilmektedir[501]. 18 ve 19. yüzyıllara ait Şer'iyye Sicilleri takip edildiğinde pek çok öz Türkçe yer adı tespit edilmektedir. Mesela bu cümleden olmak üzere, Ali Bardak, Abaracı, Arzu Oğlu, Ak Hasan, Boyuni, Baharlı, Bahçecik, Bahçe, Bey Acı, Aktepe, Akpınar, Acı Ulya, Acı Sufla, Baş İl, Bacıvan, Balluca, Balık Viran, Boynuzlu, Bademli, Batırca, Çolgan, Çanakcı, Çınar, Develi, Göklü, Han Kendi, Han Bazar, Kürt Gülü, Besilik, Biricik, Çınarlar, Dengicük, Çeri Başı, Demür Han, Delikanlı, Güzel Dere, Genç Oğlu, Hakanlu, Cücük, Cihanbeylü, Güzel Abdal, Nergizli, Tavuklu, Karabaş, Karalı, Köpekli, Kargalı, Kamışlı, Türkmen Beyan bunlardan bazılarıdır[502]. Diyarbakır'daki köylerin bazılarının, İslâmî şahıs adları taşıması, İslâm medeniyetinin bir sonucu olarak bölgede görülmekle birlikte, yer isimlerin büyük bir çoğunluğunun Türkçe veya Türkçe ekli isimler olması yukarıda da belirtildiği üzere, Diyarbakır bölgesindeki Türk iskânının oldukça köklü olduğunu göstermektedir[503].

Anadolu'daki Türk iskân**ında, aşiretlerin oldukça önemli bir röl** oynadıkları bilinmektedir. Bu sebeple Anadolu'daki yer adları bir bütün olarak incelenecek olursa, Türklerin Anadolu da yer adı koymada boy, soy, oymak ve şahıs adlarından yararlanmak gibi bir usul ittihaz ettikleri söylenebilir. Bütün Anadolu'da " **Boy, Soy, Oymak, Aşiret ve Şahıs Adlarına Dayanan Yer Adları"** nın oldukça yaygın olması bu söylediklerimizi doğrulamaktadır. Kınık, Avşar, Fatmali, Haydaroğlu, Karaman gibi adlar, bu grupta yer alan adlardan sadece bazılarıdır. Osmanlı döneminde Diyarbakır eyaletindeki Boy, Soy, Oymak, Aşiret ve Şahıs adlarına dayanan yer adları aşağı aşağıda verilmiştir[504].

Abaracı	Ali Bardak	Ali Basyan	Ali Bervan
Alidar	Alidarlı	Alişam	Arab Maksud
Arabbey	Arabbeyan	Arabdamlı	Arabdarlı

[498] İbrahim Yılmazçelik, " XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır (Diyarbekr) ve Çevresi Yer Adları", **XVII. Türk Tarih Kongresi**, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Ankara, 15-17 Eylül,2014. Basılmamış Bildiri.

[499] İbrahim Yılmazçelik, " XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır (Diyarbekr) ve Çevresi Yer Adları", **XVII. Türk Tarih Kongresi**, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Ankara, 15-17 Eylül,2014. Basılmamış Bildiri.

[500] Mehmet Salih Erpolat, **XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri**, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 1999. Ayrıca bkz. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Salih Erpolat, " XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliğindeki Yer İsimlerinin Kültür ve Tarih Açısından Taşıdığı Değer", **Uluslararası Kuruluşunun 700.Yıl Dönümünde Bütün Yönleri İle Osmanlı Devleti Kongresi, Bildiriler**, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2000, s.597-606.

[501] İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, Ankara 1995, s. 144-150

[502] İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840),** s. 151-165

[503] İbrahim Yılmazçelik, " XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır (Diyarbekr) ve Çevresi Yer Adları", **XVII. Türk Tarih Kongresi**, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Ankara, 15-17 Eylül,2014. Basılmamış Bildiri.

[504] İbrahim Yılmazçelik, " XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır (Diyarbekr) ve Çevresi Yer Adları", **XVII. Türk Tarih Kongresi**, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Ankara, 15-17 Eylül,2014. Basılmamış Bildiri.

Arap Şaban	Arzuoğlu	Baha Beğ	Bahçelü Fahreddin
Bahri	Başoğlu	Batırbeğ	Bayezidlü
Bayram Beğ	Biçar Ömer	Beğköy	Beko
Beşiri	Beşir-i Sağir	Beyacı	Beyanoğlu
Bilbakan	Bilo	Bismiloğlu	Böhdükan
Bosnaoğlu	Boyuni	**Çarkan**	Çelikan
Çevlik-i Kara Ahmed	Cihanbeyli	Çilavdar	Davudan
Davudi	Delikhan	Derbeşür	Döğercük
Elbistan	Eşrefi	Fahreddin	Fatma Hatun
Gençoğlu	Gühan	Güvençoğlu	Habeş
Hacı Ali	Hacı Atik	Hacı İsa	Hacı Murad
Hacı Osman	Hacı Ruz	Hacı Selman	Hacıkend
Harzemi	Hatuni	Haydarlı	Haydarlu
Haydarlu-ı Arab	Hayder	Hüseyni	Hüseynik
Hüsn-i Kiki	**İsacaklı**	İshak Danişmendlü	**İshaklı**
İskenderi	**İzzeddin**	Karakeçülü	Kasım Kiki
Kasımlı	Kemal Fahreddin	Kenberlü	Kenkarlu
Kikan	Kırkatoğlu	Kırmadoğlu	Kozan
Kubad Hacılu	Kubeyş	Kürd Ömer	Ma'dûd Beğ
Maksud Hoca	Mamoş	Matar-ı Sini	Melek Ahmed
Milli Yakub	Muzafran	Nureddin	Ömer
Ömer	Oruç Bey	Pir Hüseyin	Receb
Receb-i Kurdek	Saçlı	Sadi	Sakırgalu
Salih	Selimi	Selman	Sinan
Şükürullah	Sülmon	Taraklu	Tatar
Teyyar	Uruslu	Velikan	Yassince
Yıvalu	Yıvecık	Zeko	Zeynikan
Zübeydi	**Şarabi**	Şadi	Şemami

Osmanlı Döneminde Diyarbakır ve civarı yer isimleri konusunda yapılan incelemede açıkça gösterilmiştir ki, yer isimlerinin Anadolu'nun Türkleştirilmesi konusu ile yakından ilgisi vardır. Diyarbakır ve civarı için de durum aynıdır. Türklerin yer adı verme gelenekleri veya eski adı değiştirerek kullanmaları Anadolu'nun her yerinde aynı olduğu gibi Diyarbakır'da da aynı olmuştur. Nitekim bazı isimlerin mahiyetleri tespit edilememiş olmasına rağmen, isimlerin büyük bir çoğunluğunun tahlil ve mukayesesinin yapılması bu görüşü doğrulamaktadır. Tahlili yapılmayan isimler arasında, Türkçe yer adlarının da olduğu göz önüne alınacak olursa, Diyarbakır ve civarı yer isimlerinin büyük çoğunluğunun Türkçe olduğu söylenebilir[505].

Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük bir rol oynayan aşiretler, değişen pek çok şartlara rağmen bugün için de Anadolu coğrafyasında dağınık da olsa varlıklarını sürdürmektedir. Aşiretler arasındaki aidiyet bağları zayıflamış olsa dahi günümüzde özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesindeki bir kısım insanlar yine de aşiret mensubu olmayı çok büyük bir aidiyet olarak görmektedirler. Osmanlı dönemine nazaran günümüzde aşiretler dağınık olarak yaşamaktadırlar. Bugünkü Anadolu coğrafyası ayrıntılı olarak incelenecek olursa, hemen hemen tamamında aşiretlerin derin izler bıraktığı görülecektir. Aşiretlerin önemli bir kısımı dağılmış olmakla beraber bazıları hala bazı coğrafi mekânlarda sayısal

[505] İbrahim Yılmazçelik, " XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır (Diyarbekr) ve Çevresi Yer Adları", **XVII. Türk Tarih Kongresi**, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Ankara, 15-17 Eylül,2014. Basılmamış Bildiri.

olarak da üstünlüklerini ve varlıklarını sürdürmektedir. Mesela Dersim yani Tunceli bölgesi buna örnek olarak verilebilir. Tunceli bölgesindeki yerleşim yerleri incelediğinde aşiretlerin büyük bir kısmının varlıklarını göçler sebebiyle hayli azalmış olmakla beraber sürdürdükleri söylenebilir[506]. Öte yandan XVI. yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve çevresinde yaşayan aşiretlerin bugün için varlıklarını, Amik, Araban, Gaziantep, Besni, Birecik, Cizre, Gerger, Adıyaman, Kahta, Kilis, Malatya, Samsad, Siverek, Suruç ve Urfa bölgelerinde sürdürdükleri görülmektedir[507]. Gerek Anadolu'nun Türkleşmesi süresinde ve gerekse Selçuklu-Osmanlı devleti dönemlerinde Anadolu'ya yayılan aşiretler, zaman içerisinde çeşitli sebeplerle yer değiştirmiş olmakla beraber bugün için Anadolu'nun pek çok yerinde bulunmaktadır[508].

Bu konuda şimdilik tek bir örnek verilecektir. Karaçor Aşireti; değişik kaynaklarda Zilan Aşiretine, Rişvan Aşiretine ve Göklen Türkmenlerine bağlı bir oymak olarak gösterilmektedir. Karaçorlular bugün için Malatya merkez ve Malatya'ya bağlı Orduzu Taşpınar ve Aslantepe'de ayrıca Hasırca, Kemberköprü Topsöğüt, Yazıhan ve Bulgurlu'da yaşamaktadırlar. Buna ilave olarak, Adıyaman'ın Sincik ilçesinde de Karaçorlular bulunmaktadır. Ancak bu bölgeler tarihi kayıtlarda Karaçorlular'ın yaşadıkları yerler olarak geçmemektedir. Bu da göstermektedir ki bu bölgelere sonradan yerleşmişlerdir. Tarihi kayıtlarda Karaçor ismi; Palu Kazası[509], Kuruçay Kazası[510], Keban Kazası[511]. Hakkari, Kür ve Aras ırmaklarının birleştiği yer[512], Karabağ[513], Nişabur bölgesinde[514], Doğu Bayezid[515] ve Siverek Sancağı[516] gibi yerlerde geçmektedir. Günümüzde ise Elazığ'ın Kovancılar ilçesinin Çaybağı Bucağı'nın eski adı Karaçor'du[517]. Sadece bu örnek bile aşiretlerin Anadolu coğrafyasında ne kadar derin tesirler yapmış olduğunu göstermektedir.

XVI. yüzyılda Cihanbeyli Aşireti, Doğu Anadolu ve özellikle Diyarbekir, Malatya ve Harput bölgesinde yaşamaktaydı. Oysa Bugün Konya'nın Cihanbeyli Kasası bulunmaktadır ki, bu da bu aşiretin zamanla bu bölgeye yerleştiğini göstermektedir. Reyhanlı Aşireti'nin Ahmedli kolu de aşiretlerin iskânı sırasında Manisa kaçmıştır ki ve buradaki Ahmedli Kazasının isimi bu aşiretten gelmektedir. Yine Avşar ve Beydili Aşiretinin isimlerine bugün için Anadolu'nun her köşesinde rastlanmaktadır. Elbette ki aşiretlerin coğrafi mekânlara isim vermeleri sadece Anadolu ile sınırlı değildir. Mesela Osmanlı Devleti zamanında Konyar, Türkmen, Yörük ve aşiretlerinden bir kısmı bu bölgeye iskân edilmiş; ayrıca XVI. yüzyıl başlarında Celali isyanları sırasında bazı Türk grupları Bulgaristan'a göçmüştü. Bugün için Bulgaristan'da bunlara ait pek çok yer ismi bulunmaktadır. Yine 1604-1607 Canpolat isyanı sonrası Okçu İzzeddinli Aşireti Bosna'ya sürülmüştü. Bosna'daki Kilis köyü büyük ir ihtimalle bunların hatırası ile alakalıdır. Bugün Anadolu'daki Kilis'den başka Halep'de de Kilis diye yerleşim yeri bulunmaktadır ki, bu yine aşiretlerle alakalı bir durum olmalıdır.

Aşiretlerin sosyal yapı üzerinde de büyük tesirleri olup, bugün için bu tesirlerden bazıları hala sürmektedir. Aynı tarihi yaşayan kavimler, aynı tabiî, siyasî ve sosyal şartları yaşadıkları için ortak bir hayat tarzı oluştururlar. Aynı coğrafyada yaşayan bu kavimler, aynı ortak düşmana karşı savaşmışlar, yenmişler, yenilmişler, birlikte göç etmişler, başarı ve başarısızlıkları birlikte yaşamışlar, aynı dinî inanç ve mitolojiler ittihaz etmişler, nihayet aynı ortak dili kullanmışlar ve ortak bir mutfak kültürü meydana getirmişlerdir. İşte bu vakıa, *kültür* dediğimiz kavimleri millet yapan tarihî ve sosyolojik vakıadır. Kültür, bir milletin uzun tarihî seyir boyunca edindiği yaşama tarzıdır. Kültür çok uzun bir sürede kazanılır,

[506] İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat,** Ankara 2011, s.161-190

[507] Mustafa Öztürk, **16.Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler –Oymaklar**, Elazığ, 2004, s.110-111.

[508] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)**, Cilt I, TTK. Yay, Ankara, 2009

[509] İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat,** Ankara 2011, s.52

[510] Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul, 1988, s. 466.

[511] Cevdet Türkay, **a.g.e,** s. 32.

[512] H. Başbuğ, "Doğu Anadolu Aşiretleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 37,** (Ağustos 1985), İstanbul 1985, s. 177.

[513] Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan Mad.", **İ.A.II.** İstanbul 1993, s. 93.

[514] Ahmet Caferoğlu, Türk Kavimleri, İstanbul 1988, s. 71.

[515] Mehmet Hurşit Paşa, **Seyahatname-i Hudud,** (Çev. A. Eser) İstanbul 1997 s. 264-266.

[516] Cevdet Türkay, **a.g.e.**, s. 98.

[517] **Elazığ 1973 İl Yıllığı,** s. 62.

kaybedilmesi çok zordur. Ama kaybedildiği zaman da tekrar kazanılması imkânsızdır. Çünkü o kültür, uzun bir tarihî seyirde meydana gelmiştir. O tarihi yeniden yaşamak mümkün olamayacağına göre, kültürünü kaybeden kavimlerin eski kültürlerini kazanmaları mümkün değildir[518].

İnsanların ve cemiyetlerin karakteristik özelliklerini belirleyen en önemli hususlar, hayat boyunca yaşanan önemli dönüm noktalarıdır. Bu dönüm noktaları, uzun tarihî seyir boyunca coğrafî âmiller, mitoloji, din ve kültür ile meydana gelir, gerek fertleri gerekse cemiyetleri birini diğerinden ayırır, onlara esas kültürel özelliklerini kazandırır ki, fert ve cemiyet hayatındaki bu dönüm noktalarına *Kültürel Odaklar-Merkezler* denmektedir[519]. Anadolu'daki aşiretlerde yaşayan ve günümüze intikal ederek, sosyal yapı üzerinde derin tesirler bırakan kültürel odakları şöyle izah etmek mümkündür.

Kültürel odakların başında **Doğum** gelmektedir. Neslin devamı demek olan doğum, bütün kültürlerde her bakımdan büyük öneme sahiptir. Bu bakımdan doğum ile ilgili inanç ve davranışlar, edinilen örf ve adetler, her toplumun tarihî ve kültürel zeminine göre değişiklik arz etmektedir. Ancak aynı tarihî ve kültürel zemine sahip kavimlerde değişiklik değil, benzerlik gösterir. Bütün aşiretlerde erkek çocuklar daha ön plandadır. Erkek çocuk doğduğunda müjdecilere bahşişler verilir, durumlarına göre toy-ziyafet verilir, şenlikler yapılırdı. Doğum öncesinde ve sonrasında hanımın kötü ruhlardan korunması için tütsüler yakılırdı. Özellikle *Albastı* denen kötü ruhların lohusa kadınlara geldiğine inanılır, bunun için lohusa kadının yastığının altına demir cinsinden bir alet konurdu. İnanışa göre, *Albastı* demirden korkardı. Azerbaycan Afşarlarının ***Hal*** dedikleri bu mitolojik varlık bütün Türk dilli halklarda ve Türk dünyasında da bulunmaktadır. Türkler ***Hal***'a al karısı, Tuvalılar albıs (eski Türkçe'de şeytan), Altaylılar almıs, Yakutlar almas, Kırkız ve Tatarlar ise albastı derlerdi. Bütün Kurmanc cemaatlerde lohusa kadının un, pekmez ve tereyağı ile yapılmış *aside* denen özel yemeğine bir kıyık-çuvaldız saplanırdı. İnanışa göre, eğer bu kıyık olmazsa, kötü ruhlar kadının lokması ile ciğerine gider ve o şekilde kadını öldürürdü. Doğum yapmakta olan hanımın evinin önünde âmâ bir kişi tarafından sürekli def çalınırdı. Bundan maksat kadının doğum sancıları dolayısıyla bağırtılarının dışarı gitmesini engellemekti. Bu def sesleri ile kadının ve çocuğun kötü ruhlardan korunacağına inanılırdı ki, bu inanış eski Türk dininin günümüze kadar gelen inançları arasındadır[520]. Çocuk kırk günlük olunca anne ve çocuk özel törenlerle temizlenir ve komşulara ikramda bulunulurdu. Özbeklerde çocuk dünyaya geldiği zaman çocuğu ve annesini *inlerden ve cinlerden ve yaman gözlerden korumak* amacıyla ateşten geçirilerek (çille devri) kırk devri yapılırdı. Bu dönemde yabancılar ile çocuğu yaşamayan kadınların anne ve çocuğun yanına girmesi yasaktı[521].

Doğan çocuğa ad verme geleneği en eski Türk kavimlerinde olduğu gibi bütün cemaatlerinde de özel bir törenle yapılırdı. Çocuğun ilk diş çıkardığı zaman pişirilen *diş hediği*, kesilen ilk saçının özenle saklanması geleneği, ilk yürümeye başladığı zaman *kösteğinin kesilmesi* gelenekleri, bütün Türk dünyasında olduğu gibi Anadolu'da yaşayan bütün cemaatlerinde de hâlâ varlığını sürdürmektedir. Anne ve çocuğun nazardan korunması için çocuğun omzuna iğde dalından küçük bir parça ile üzerlik denen bitkinin tohumundan birkaç tane dikilirdi. Üzerliğin nazara karşı koruma sağladığına inanılır ve evlerin kapı alınlıklarına ve odalara diziler halinde asılırdı[522]. Bütün bu inanışların az da günümüzde de devam ettiğini söylemek mümkündür.

Kültürel odakların ikinci sırasında **Evlilik** gelmektedir. Evlilik yoluyla aile kurulmakta, nesil meşru bir surette devam ettirilmektedir. Dolayısıyla bu yönüyle evlilik, fert ve cemiyet hayatında çok önemli bir müessesedir. Bütün Aşiretlerde evlilik kız isteme ile başlardı. Aile büyükleri ve ileri gelenler kız tarafını ziyaret ederek, "Allah'ın emri peygamberin kavli" ile kızı isterlerdi. Kız tarafı da uygun görürse söz kesilir ve ilan edilirdi. Misafirlere yemek verilirdi. Kız isteme adetleri bütün Türk illerinde böyledir. Düğün hazırlıkları büyük bir titizlikle sürdürülür, eş dost ve akrabalara *okuntu* (davetiye) gönderilirdi. Kızın annesine süt hakkı olarak bir miktar para verilirdi[523]. Eski Türk aşiretleri ile oymaklarında da

[518] Mustafa Öztürk " Türklerle Kürtlerin Yaşayan Kültürlerinin Mukayesesi", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.2, Ankara, 2014, s.145-160
[519] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.158
[520] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.159
[521] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.159
[522] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.160
[523] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.160

görülen ve gümüzde *Başlık parası* diye adlandırılan *kalın*[524], Osmanlı döneminde de devam etmiş, ancak son zamanlarda bu uygulama yavaş yavaş ortadan kalkmıştır

Düğünler Eski Türk adetlerine uygun olarak çoğunlukla toy şeklinde yapılırdı ve tarafların maddî güçlerine göre mutlaka birkaç koyun kesilir ve yemek hazırlanırdı. Eski Türklerde özellikle Han düğünlerinde 40 gün 40 gece düğün yapıldığı görülmektedir. İktisadî şartlara bağlı olan bu gelenek günümüzde en fazla bir iki güne indirilmiş, şehir hayatında ise bir geceye düşmüştür. Düğün sonrası hediyeleşmeler, ziyaretler ortaktı. Yeni gelinin kocasının aile büyüklerinin yanına çıkmaması, birlikte aynı sofraya oturmaması, uzun süre kayın babası ile konuşmaması gibi adetler de görülmektedir[525]. Türklerde erkeğin kız kardeşinin gelinin kardeşine verilmesi demek olan *değişik* usulüne, Kürtlerde *berdel* denmektedir. Aslında bu gelenek tarım toplumu özelliklerinin getirdiği fakirliğin bir sonucudur. Aşiretlerde kan davalarının barışla sonuçlanması durumunda da karşılıklı olarak tarafların birbirlerine kız alıp vermelerine sıkça rastlanmaktadır[526]Türklerde ölen birisinin karısının kardeşi ile evlendirilmesi geleneği (leviratus) vardır[527]. Bu gelenek bütün aşiretlerde görülmektedir. Tarım toplumu özelliklerinin yaşandığı dönemlerde pek çok kavimde görülen bu âdetin amacı, malın bölünmemesi ve yabancılara gitmesinin önüne geçilmesidi. Kabile, boy, soy-sop, aşiret geleneği hâlâ canlılığını korumaktadır[528].

Dersim bölgesinde yaşayan aşiretler uzun bir süre devlet otoritesini kabul etmediklerinden dolayı, evlilik geleneklerinde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Dersim'de yaşayan aşiretlerin evlilik yani nikâh âdetleri, aşiret adetlerince ve bazan da kaçırmak suretiyle gerçekleşmiştir[529]· Nikâh akdini de seyyidler yapmışlardır. Dersim'deki aşiretler arasında çoğunlukla tek kadınla evlilik yaygındı. Kadınlara büyük bir saygı gösterilirdi. Evlilik ömür boyu olup boşanma olayına rastlanmamaktadır[530]· Bu durum da özellikle Orta Asya Türk kültürü ile yakından alâkalıdır. Yine bu konu ile ilgili olarak bölgede yaşayan aşiretler arasında düğünlerin de büyük önemi mevcuttu[531]. Tek kadınla evlilik ve kadına saygı gösterilmesi meselesi bu bölgede hala devam eden bir gelenektir.

Kültürel odakların üçüncü sırasında **Mutfak** gelmektedir**.** Aynı coğrafyayı paylaşan, aynı hayat tarzına ve inancına sahip kavimlerin mutfakları da aynı olacaktır. Türk Aşiretleri, orta kuşak ikliminde yaşadıkları için iktisadî hayat tarzları ziraat ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Buna bağlı olarak mutfak kültürleri hububat, et ve diğer hayvansal ürünler ile sebze ve meyve ağırlıklıydı. Aynı coğrafyayı paylaştıkları Çinliler ve Moğollar veya Avrupa kavimleri ile mutfak kültürlerinde de bariz farklılıklar bulunmaktaydı. Türk ve Kürt aşiretleri domuz eti yememişler ve domuz etini ev veya çadırlarına sokmamışlarıdır[532]. Dolayısıyla aynı coğrafyayı paylaşan kavimlerde farklı hayat tarzı gelişebilir ki, bunun en önemli kaynağı dindir. Ancak güneydeki Araplarda deve eti yeme ve sütünü içme alışkanlığı yaygın olup, Müslüman olmalarına rağmen Türkler ve Kürtler bu konuda Araplardan ayrılmaktadırlar[533].

Günlük, haftalık, ramazan, bayram ve düğün için hazırlanan toplu yemekler geniş bir liste tutmaktadır. Her zaman bulunmayan yiyeceklerin salamura, turşu, pestil, pastırma, sucuk yapılması veya kurutularak saklanması uzun bir geleneğin eseridir. Büyük sürülerin sütlerinin yardımlaşarak sağılması, peynir yapılması bir töreni andırırdı. Aşiretlerde topluca süt sağılmasına *beri*, bunu yapan kadınlara da *berivan* denirdi. Bu yardımlaşma usulü bütün Asya, Balkanlar ve Anadolu Türk boylarında görülmektedir[534]. Misafirperverlik, her şeyin topraktan ve sürüden geldiği klasik dönem toplumlarının bir hasletidir. Türk

[524] Murat Öztürk, " İslamiyetten Önce Türklerde Aile ve Kutadgu Bilig'de Türk Ailesi". **Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı**, C.II, Kayseri 2015, s.901

[525] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.161

[526] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.161

[527] Murat Öztürk, **Türk Tarihine Katkıları Yönüyle Prof.Dr. Wolfram Eberhard**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2009, s. 30

[528] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.161

[529] **H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, s.246.

[530] Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi***,* s.38.

[531] Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Dersimi, **Dersim Tarihi**, s.38 vd. Ayrıca bkz. M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s.211. vd.

[532] Wolfram Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, ikinci baskı, Ankara 1996'dan nakleden Murat Öztürk, **Türk Tarihine Katkıları Yönüyle Prof.Dr. Wolfram Eberhard**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2009, s. 32, 34

[533] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.162

[534] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.162

ve Kürt Aşiretlerinde misafirperverlik en üst düzeyde bağlı kalınan bir özelliktir. Misafire mutlaka bir koyun veya keçi kesilir, hatta imkânları elverirse bu her gün tekrarlanır ve yeni kesilen hayvanın başı her yemekte misafire ikram edilir. Bu gelenek günümüzde hâlâ Asya'da Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan'da devam etmektedir. Anadolu'da hâlâ aşiret geleneklerinin devam ettiği aşiretlerde de bu gelenek yaşatılmaktadır[535].

Kültürel odakların dördüncü sırasında Ölüm **ve ölüm sonrası adetler** gelmektedir**.** Dünyevî hayatın sonu olan ölüm ve ölümle ilgili inanış ve gelenekler, kavimlerin kültürlerini belirleyen en önemli odaklardan birisi olup, tarihte gelmiş geçmiş bütün kavimlerde öldükten sonra bir hayatın varlığına inanılırdı. Hepsinde öteki âlem inancı vardı. Orada yeni bir hayatın olduğu inancı, ölüm etrafında geniş bir kültür oluşturmuştur. Ölü gömme adetleri, mezar şekilleri, defin merasimi, ölünün hatırasını yad etmek, onun adına hayır dualarda bulunmak, yemek vermek, sadaka dağıtmak gibi geniş bir alana yayılan bu kültür, uzun bir zaman zarfında meydana gelmiştir[536]. Türklerde ölüleri gömme âdeti vardı. En eski proto-Türk ve proto-Moğol dönemlerinde arkeolojik kazılar, M.Ö. üçüncü bin yıla ait kazılar cesetlerin gömüldüğünü ortaya koymaktadır. Buna karşın M.Ö. ikinci bin yılda Andronovo uygarlığında cesetlerin yakılmağa başlandığı görülmektedir. Daha ileriki dönemlerde tekrar cesetlerin gömülmesi âdetine geçilmiştir[537]. Ölünün arkasından ağıt yakmak, yüzlerini bıçakla kesmek gibi adetler bulunmaktaydı. Bu gelenek günümüzde abartılı bir şekilde dövünme, saç baş yolma şeklinde devam etmektedir[538].

Ölüm sonrasında, atalar ruhunun yaşayanları gördüğüne inanılırdı. Öteki âlemde onların rahatsız edilmemesi ve dahası onlara yemek sunulması sıkı sıkıya bağlanılan adetlerdi. Geleneksel Türk dininden gelen örf ve adetler, İslamiyet'in kabulü ile İslamîleştirilmiştir. Üçüncü, yedinci kırkıncı veya elli ikinci günlerinde yemek verilmesi, ölü için hayır dua edilmesine ve fakirlere de bu vesile ile sadaka dağıtmaya dönüşmüştür[539]. İslamiyet'ten önce Han ve soylu kişilerin mezarları daha büyük ve süslü yapımaktaydı. Bu mezarlara özel bir önem verilir, belli zamanlarda ziyaret edilirdi. İslamiyet'in kabulünden sonra da hem ataların mezarları hem de ululuğuna inanılan din büyüklerinin mezarları *türbe* haline getirildi. Türbeler çeşitli ad ve vesilelerle ziyaret edilirdi. Aşiretlerde bu gelenek de çok canlı bir biçimde hatta biraz da abartılarak devam ettirilmektedir[540]. Elbette ki aşiretlerin sosyal yapıya etkileri sadece bunlarla sınırlı değildir.

Mesela Dersim'de yaşayan aşiretler arasında önemli âdetlerden bir tanesi de " Kirvelik " âdeti olup, bu adet bugün için de aşiretler arasında önemini korumaktadır. H. 1310 (1892–1893) tarihli salnamede yer alan *"... **Kirvelik** âdât-ı meşhûredendir ki sünnet edilecek çocuğun kirvesi adetâ efrâd-ı aileden sayılır ...*" ifadesi Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin kirveliğe ne kadar önem verdiğini göstermektedir[541]· Doğu Anadolu'da yaşayan Alevî aşiretlerinin en eski âdetlerinden olan sünnet düğünlerinin tarikatta büyük önemi bulunmaktadır. Zira Hz. Peygamber, torunları İmam Hasan ve Hüseyin'i sünnet ederek, kirveliğe büyük bir önem vermiştir[542]· Bu âdet çok canlı bir şekilde Dersim Sancağı'nda da yaşatılmış olup, günümüzde de devam etmektedir.

Yine Dersim Sancağı'nda yaşayan aşiretlerin sosyal yapısı konusuna, özetle şunları da ilâve etmek mümkündür. Aşiret reisleri (ağa veya seyyid) toplumda büyük bir ayrıcalığa sahipti. Sadece seyyidlik yapanlar önemli bir sosyal mevkie sahiptiler. Her aşirette bir reis mutlaka bulunur, ancak seyyid bulunmazdı. Dolayısıyla seyyidler birden fazla aşiret tarafından saygı görebilirdi. Seyyidler (**Dede-Pir** gibi isimlerle de çağrılırlardı) halktan aldıkları hediyelerle geçinirlerdi. Aşiret reisleri de yine halktan hediye alırlardı. Ancak onlar da hediye verirlerdi. Dersim'deki aşiretler genellikle dışarıdan kız almadıkları gibi dışarıya kız da vermezlerdi· Bugün için bu adetlerden bazıları hala daha Dersim'deki aşiretler arasında yaşamaktadır.

[535] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.,162
[536] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.163
[537] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.163
[538] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.,163
[539] Murat Öztürk, "İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini", **History Studies Prof. Dr. Halil İnalcık Özel Sayısı** 5/2, (Ed. Osman Köse), 2003, s. 344-345
[540] Mustafa Öztürk, **a.g.m**., s.164
[541] **H. 1310 Tarihli Ma'mûretü'l-Azîz Salnamesi**, s.260.
[542] Ayrıntılı Bilgi için bkz. M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, 1983, s.210-211.

Son olarak bu konuda töreye bağlı olarak işlenen suçlar üzerinde kısaca bilgi verilecektir. Günümüzdeki *Namus* bahaneli cinayetlerin kökeni esas olarak ataerkil toplumsal yapıya dayanmakta olup, kökenleri İslamiyet öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Gerek İslamiyet öncesi ve gerekse İslamiyet sonrası Türk aşiretlerinde de kadına karşı işlenen suçlar veya kadının işlediği suç olarak görülen şeyler şiddetle cezalandırılmaktaydı. Dolayısıyla namus cinayetlerini olusturan kültürel yapı da örf ve adetlere dayanmaktadır. Namus bahaneli cinayetlerde söz konusu olan, sert ve acımasız töreler olup, töre, sosyolojik bir kavram olan toplumsal "norm" içinde yer almaktadır. Toplumsal değerlerden, normlardan sapmalar ise genellikle sert ve acımasız yaptırımları içerirdi. Zira ataerkil toplumlarda kadının"iffeti", erkeğin namus ve serefi sayılırdı[543]. Günümüzde bu konunun canlılığını koruması ve meydana gelen hadiseler, aşiretler arasındaki bu törenin günümüze yansımaları olarak değerlendirilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere elbette ki Anadolu'da yaşayan bütün aşiretlerin sosyal yapıya etkileri sadece bunlarla sınırlı değildir. Bununla birlikte bu konu da başlı başına bir araştırma konusu olup, bu sebeple kısaca üzerinde durulmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devlet'nin aşiretler üzerinde yürüttüğü politikalar genel olarak değerlendirilecek olursa, devletinin büyümesine paralel olarak, aşiretleri iskân konusunda "şuurlu bir iskân ve kolonizasyon siyaseti" izlediği söylenebilir. Bunun başlıca sebebi şüphesiz devlet gelirlerini artırmaktı. Dolayısıyla devlet özellikle Rumeli bölgesine yani Avrupa'da yeni fethedilen bölgelere aşiretleri yerleşmeye mecbur etmiştir. Yeni fethedilen verimli topraklara aşiretlerin yerleştirilmesi, yeni zengin dirliklerin oluşmasına ve dolayısıyla devletin askeri gücünü kuvvetlendirmesine dayanak teşkil etmekteydi. Devlet gelirlerini artırmayı esas alan bu yerleştirmelerin bir diğer amacı da yeni fethedilen yerlere Türk unsurları yerleştirmek suretiyle; bu bölgelerde yeni köyler ve kasabalar oluşturarak, nüfus açısından da üstünlüğü ele geçirmekti. Bu sebeplerle Rumeli'nin iskânı konusunda devletin şuurlu bir iskân politikası izlediğini söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesine aşiretleri iskânı XVI. Yüzyıl ve XVII. Yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Rumeli'nin iskânı için bu bölgeye önemli sayıda aşiret iskânı söz konusu olmuş ise de Aşiretler yine ağırlıklı olarak Anadolu'da yaşamaya devam etmişlerdir.

Osmanlı devlet düzeni açısından konar-göçerlerin yerleşik hayata geçmesi; iktisadî, sosyal ve idarî bakımdan devletin en fazla önem verdiği hususlardan birisiydi. Aşiretlerin iskânı hususunda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan meseleleler önemli bir kırılma noktasını oluşturmuştur. Bu dönemle birlikte başlayan ve XVII. Yüzyıl ile XVIII.yüzyılda daha da ağır bir şekilde hissedilen bazı sebepler, Osmanlı Devleti'ni aşiretleri iskânı noktasında yeni tedbirler almaya zorlamıştır. Geçmiş yüzyıllarla mukayese edildiğinde özellikle XVIII. yüzyılın, Osmanlı devlet düzeninde birçok değişim ve dönüşüme sebep olduğu görülmektedir. Bu değişim ve dönüşüm çerçevesinde, aşiretler kontrol altına alınarak, ortaya çıkardıkları güvenlik problemleri ve diğer hususlar çözülmeye çalışılmış; özellikle bu yüzyılda bazı aşiret grupları belirli bölgelerde iskân edilip, kontrol edilmek istenmiştir. Aşiretlerin iskân edilmesi sırasında, bazı aşiretler büyük oranda itaat yolunu tercih ederlerken, bazıları ise bu süreçte itaatsizliğe başvurarak, eşkıyalık olaylarına girişip, gerek devlet idaresine karşı başkaldırma, gerekse bulundukları bölgelerdeki yerleşik ahaliye karşı zarar verme yoluna gitmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin büyümesi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yavaşlamaya başlamış ve XVII. Yüzyılda ise büyük oranda durmuştur. XVII. yüzyılın sonlarına doğru, II. Viyana Kuşatması ve ardından ortaya çıkan uzun süreli savaşlar sırasında Osmanlı Devleti, kendi içerisinde de büyük problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. 1683'ten sonraki dönemde, yapılmakta olan seferler sebebiyle taşrada bulunan idarecilerin büyük çoğunluğunun sefere gitmiş olmasına bağlı olarak, ortaya çıkan otorite boşluğu, Anadolu'nun birçok bölgesinde eşkıyalık olaylarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu eşkıyalık olaylarına sebep olan unsurların en önemlileri arasında, *konar ve göçer* olarak hayatlarını sürdüren *cemaatler* görülmektedir.

[543] **Ülkü H. İ**nci, "Basında Yer Alan Namus Cinayetlerinin Sosyolojik Analizi", **Tarih Kültür ve Sanat Arastırmaları Dergisi**, Vol. 2, No. 3, September 2013, s.282-296

Genel olarak konar ve göçer olarak hayatlarını sürdüren cemaatlerin, bu özellikleri eşkıyalık olaylarına karışmalarını kolaylaşmaktaydı. Zira konar ve göçer olarak belirli oranda yer değiştiren bu cemaatlerin mensuplarının, eşkıyalık yapmalarından sonraki dönemde, takip edilmeleri ve yakalanmaları hususunda büyük güçlükler ortaya çıkmaktaydı. Eşkıyalık yapan bazı cemaat mensuplarının dağlık ve sarp bölgelere kaçarak buralarda saklanmaları ve bu bölgelerde devlet hâkimiyetinin tam olarak tesis edilmesinin de zor olması, bu kişilerin eşkıyalık olaylarına cesaret etmelerinde bir başka sebepti. Konar ve göçer bazı cemaatlerin mensuplarının sebep oldukları eşkıyalık olaylarının önünün alınamaması üzerine, Osmanlı Devleti idarecileri, bu kişilerin bağlı oldukları cemaatleri, bulundukları bölgelerden uzaklaştırmak ve eşkıyalıklarına engel olmak amacıyla, iskân edilmeleri hususunda çalışmalar yapmışlardı.

XVII. yüzyılda yapılan çalışmalardaki temel amaç; iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkıyalık olaylarına son vermekti. Bunun yanında bir diğer sebep de, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı "*virane*" olan köylerin "*şenlendirilmesi*", böylece hayli düşmüş bulunan zirai üretiminin arttırılması ve yeterli oranda vergi toplanmasıydı. 1691 yılında alınan kararlarla, Anadolu ve Suriye'deki değişik bölgelere yapılması düşünülen iskân faaliyetlerinin temel amacı buydu. Yapılan bu iskân faaliyetleri içerisinde, en önemli iskân bölgesi Rakka ve çevresine yapılan iskânlardır. Rakka'ya yapılmak istenen iskân faaliyetlerinde, bu bölgeye gönderilecek olan cemaatlerin çoğunluğu, bu tarihten önceki dönemde bazı eşkıyalık olaylarına sebep olan ve belirli oranda itaatsizlikleri ortaya çıkan cemaatlerden oluşmaktaydı.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde bunda fazla başarılı olunamadığı görülmektedir. Zira XVIII. yüzyılda da aşiretlerin iskânındaki başlıca sebeplerin; iskân edilecek cemaatlerin belirli oranda itaat altına alınması ve eşkıyalık olaylarına son verilmesi, çeşitli sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı "*virane*" olan köylerin "*şenlendirilmesi*", böylece hayli düşmüş bulunan zirai üretiminin arttırılması ve yeterli oranda vergi toplanması gibi sebepler olup, bu sebeplerin geçmiş dönemlerdeki sebeplerle aynı olduğu görülmektedir. Bu dönemde sadece yapılan savaşlar sebebiyle özellikle hudud bölgelerinde içe doğru olan insan akınını ayrı bir sebep olarak görmek mümkündür. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları sebebiyle içe dönük bir iskân meselesi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Güneydoğu Avrupa'daki bazı yerler ve Kırım Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Devlet kayıp edilen topraklardan gelen göçmenleri, eldeki topraklara yerleştirme meselesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Gerek XVII. yüzyılın sonları ve gerekse XVIII. yüzyıldaki iskân hareketlerinin başarılı olmadığı ve iskâna tabii tutulan aşiretlerin iskân yerlerine ya gitmedikleri ya da belirli bir süre sonra iskân edildikleri yerleri terk ettikleri görülmektedir. İskân edildikleri yerleri terk eden bu aşiretler Anadolu'nun her yerinde eşkıyalık olaylarına sebep olmuşlardır. Bu aşiretler devamlı olarak isyana karışmayan aşiretlerden de yardım görmüşlerdir. Aşiretlerin iskân firarilerine, diğer aşiretlerine destek vermemesi için almış olduğu tedbirler de işe yaramamıştır. Dolayısıyla eşkıyalık yapan firariler bir türlü yakalanamadığından gereken cezalar da verilememiştir.

Aşiretlerin iskân edilmesi sırasında, bazı aşiretler büyük oranda itaat yolunu tercih ederlerken, bazıları ise bu süreçte itaatsizliğe başvurarak, eşkıyalık olaylarına girişip, gerek devlet idaresine karşı başkaldırma, gerekse bulundukları bölgelerdeki yerleşik ahaliye karşı zarar verme yoluna gitmişlerdir. Bu süreç içerisinde, en fazla huzursuzluğu ortaya çıkaran aşiretlerin bir kısmının başta Kıbrıs olmak üzere çeşitli yerlere sürülerek, buralarda iskân edilmesi ve itaat altına alınması yoluna gidilmiştir. Ancak sürgün edilmek suretiyle iskân edilmek istenen aşiretlerun iskânı konusunda başarılı olunamamıştır. Gösterilen bütün gayretlere rağmen; bazı aşiretlerin dağlık bölgelere kaçarak daha önceden yapmış oldukları gibi eşkıyalığa devam etmeleri üzerine, eşkıyalık yapanlarının katl edilmesi için dönemin Şeyhülislamı'ndan fetva alınmış olunmasına rağmen yine de bu konuda ilerleme sağlanamıştır.

Sonuçta XVIII. yüzyılda başta Çukurova bölgesi olmak üzere Anadolu'nun diğer yerlerinde eşkıyalık yapan cemaatlerin çoğu için zaman zaman Kıbrıs başta olmak üzere çeşitli yerlere sürülmeleri için sürgün kararları çıkmış, ancak devletin bu sürgün olayında başarısız olmuştur.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin çok büyük meselelerle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Bu meselelerden bir tanesi de yine aşiretlerin iskân veya itaat altına alınması meselesi

idi. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda yürütülen iskân politikasını, "kendine dönüş" politikası olarak tanımlamak mümkündür. XVIII. yüzyılın aksine, XIX. yüzyılda daha dikkatli ve planlı bir şekilde yürütülen çalışmalarla, konar-göçerler daha dar bir çerçeve içine sıkıştırılırken, bu durum iskân çalışmalarında büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bununla birlikte kaybedilen topraklarda kalan ahalinin baskılar sebebiyle yurtlarını terk ederek göçe zorlanmaları ve arkasından büyük kitleler halinde Anadolu'ya büyük bir göç hareketinin başlaması, devleti yeni problemlerle karsı karsıya bırakmıştır. Bu durum karsısında göçmen meseleleriyle ilgilenmek üzere 1860'da "Muhacirin Komisyonu" da kurulmuş, böylece iskân faaliyetleriyle doğrudan alakadar olan ilk teşkilat teşkil edilmiştir. Ancak bu dönemde özellikle 1876-1897 tarihleri arasındaki yaklaşık yirmi yıllık dönemde gelen göçmen sayısı bir milyonu aşmış olup, bu da ciddi meseleleri beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla gerek dışarıdan gelenler ve gerekse Anadolu'daki aşiretlerin iskân için Osmanlı Devleti büyük bir çaba göstermişse de bunda başarılı olduğunu söylemek oldukça güçtür.

XIX. yüzyıl içerisinde Doğu Anadolu bölgesindeki aşiretlerin itaat alınması, Osmanlı Devleti'nin en önemli meseleleri arasında idi. Devletin bölgede yapmış olduğu bir kısım düzenlemeler, aşiretlerin ciddi muhalefeti ile karşılaşmıştır. Bu dönemde devlet, Diyarbakır eyaletindeki aşiretleri kısmen kontrol altına almış olmakla beraber, Dersim bölgesinde istediği sonucu alamamıştır. Bu durumun başlıca sebebini, bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesine bağlamak lâzımdır. Zira bölgede yaşayan aşiretlerin hemen tamamı konar-göçer hayat sürdüren aşiretlerden oluşmakta olup, bulundukları bölge ziraata elverişli olmadığından daha ziyade hayvancılıkla uğraşmışlardır. Bu dönemde devlet görevlilerinin bölge hakkında devlet merkezine gönderdikleri raporlarda, bölgede görülen eşkıyalık hareketlerinin daha ziyade geçim sıkıntısından kaynaklandığı belirtilmiştir. Ancak eşkıyalığı sadece iktisadî sebeplere dayandırmak doğru değildir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dersim Sancağı'nda meydana gelen eşkıyalık olaylarının sebebi de sadece iktisadî meseleler değildir. Bu bölgede eşkıyalık olaylarına karışan aşiretlerin kendilerini geçindirmeğe yetecek kadar arazileri ve başka geçim kaynakları -özellikle hayvancılık- bulunmaktaydı. Dolayısıyla eşkıyalık olaylarına karışan aşiretler soygun yaparak elde edecekleri paraya muhtaç değildirler. Buna ilave olarak üzerlerine düşen vergileri veremeyecek durumda da değildirler. Aksine Dersim Sancağı'nda olduğu gibi ***vergi vermek ve bu yolla kontrol altına g***irmek istemiyorlardı.

Osmanlı Devleti, Dersim bölgesindeki yeni uygulamalar için bir kısım aşiretlerden istifade etme yoluna gidilmiş, bununla birlikte aşiretler yapılmak istenen değişiklikleri fazla benimsemediklerinden dolayı, bu durum aşiretler arasındaki çekişmeleri artırmak ve bir kısım aşiretleri daha imtiyazlı bir hale getirmekten başka bir sonuç vermemişti. Bölgede 1848 tarihinden Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde, bir kısım yeni düzenlemeleri gerçekleştirmek mümkün olabilmiş ise de, tam manası ile aşiretleri ıslah etmek mümkün olmamıştı. Bunun başlıca sebebi ise bu bölgede görülen aşiret hayatının devam etmesidir. Özellikle ***aşiret reisleri*** ve ***seyyidlerin*** bölge halkı üzerindeki tesirleri büyük olup, bu kişiler halkı istedikleri gibi yönetmişlerdir. Yapılmak istenen yeniliklerin kendi durumlarını tehlikeye düşürdüğünü görünce de, yeni uygulamalara karşı çıkmışlardır. Osmanlı Devleti bölgede devlet otoritesini tesis etmek için 1848 tarihinden itibaren bir kısım askerî harekâtlar yapmıştır. Bu harekâtlar sonucunda başlangıçta bir kısım başarılar elde edilmiş ise de, askerin bölgeden çekilmesi ile durum tekrar eski haline dönmüştür. Osmanlı Devlet adamlarının bölge ile ilgili olarak yazmış oldukları raporlarda yer verdikleri **bölgede askerî harekâtlarla beraber, ıslahatların yapılması gerekliliği,** bir türlü uygulanamamıştır. Bölgenin oldukça arızalı bir coğrafî konuma sahip olması, bu bölgede Osmanlı Devleti'nin işini zorlaştıran bir diğer husus olmuştur.

Osmanlı iskân politikaları bağlamında aşiretlerin iskânı ve sonuçları konusunda; sonuç olarak devletin kuruluşundan 1600 yılına gelinceye kadar ki süreç hariç daha sonraki dönemlerde genel hatları ile başarısız olduğunu söylemek mümkündür. Bu başarısızlıkta çok çeşitli sebepler söz konusudur. Ancak Osmanlı Devleti döneminde yaşanan gerek planlı ve gerekse plansız aşiret yerleşmelerinin sonuçlarının bugün için Anadolu'nun Sosyal yapısında ve yer adlarında yer adlarında açıkça görüldüğünü söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

I.ARŞİVKAYNAKLARI

1.Başbakanlık Arşivi

a.Cevdet Tasnifi

aa. Dahiliye

No:13142 No: 10429 No: 1697 No: 17118 No: 3582 No: 924

ab. Askeri

No: 16540 No: 14771 No: 8541

ac.Maliye

No: 5056 No: 9377

ac.Zabtiye

No: 3713 No: 2047 No: 3031 No: 3713 No: 1094

b. Bâb-ı Defter-i Baş Muhasebe Tasnifi (D.BŞM.)

ba.Bâb-ı Defter-i Baş Muhasebe Bina Emini (D.BŞM.BNE)

No:695/A

c. Bâb –ı AliEvrak Odası, Sedaret Evrakı Divan-ı Hümayun Kısmı (A.DVN)

A.DVN. Dosya: 98, Gömlek: 71

ç.***Kamil Kepeci Tasnifi***

Mevkufat Kalemi Kısmı, Genel No:2931, Özel No:383

d.Hatt-ı Hümâyün Tasnifi

II. Mahmut, No: 17770

e.Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi

No: 17904 No: 3473 No: 6890 No: 6890 No: 8458 No: 8466

No: 9873 No: 9876 No: 9879 No:2890

f. Mühimme Defterleri Tasnifi

No:100 No:101 No:102 No:104 No:105 No:106 No:108 No:110 No:111 No:112

No:114 No:114-1 No:115 No:119 No:120 No:121 No:122 No:127 No:129

No:130 No:131 No:133 No:134 No:135 No:138 No:139 No:140 No:141 No:142

No:147 No:148 No:150 No:152 No:153 No:154 No:264 No:99

g. Atik Şikayet Defterleri Tasnifi

No:14 No:20 No:58 No:6 No:7

h. İrade Tasnifi

ha. İrade Dahiliye

No: 13365 No: 13263 No: 18356 No: 22992 No: 23611

No: 24345 No: 24942 No: 26038 No: 2604 No: 39098

No:23. N.1330, Hususi:25 No:3.C.1326 Hususi: 1 No:30.B. 1325, Hususi: 35

No:8. Ca. 1313, Hususi: 63 No:8-Z-1327, Hususi: 24 No:9.CA.1310, Hususi: 19

No:9.CA.1326, Hususi: 11 No:15.CA.1316, Hususi: 36 No:16. N. 1332, Hususi: 12

No:19. RA. 1324, Hususi: 26 No:21.R 1312, Hususi: 96

hb. ***İrade Meclis-i Vâlâ***

No: 3957 No: 472 No: 11388 No: 13735 No: 15294 No: 18987

No: 19636 No: 19973 No: 20339 No: 20503 No: 24271 No: 5817

No: 8431

hc. Mevadd-ı Dahiliye

No: 39457

f.Yıldız Tasnifi

fa. Sadaret Resmi Mar. Evrakı

Dosya No: 60, Sıra: 27 Dosya No: 54, Sıra: 29

2.Millî Kütüphane Şer'iyye Sicilleri Arşivi

1.Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri

No: 310 No: 313 No: 352 No: 359 No: 360 No: 376

No: 594 No: 607No: 360No: 3l1

2.Adana Şer'iyye Sicilleri

No:2 No: 4 No:3 No:13 No:18 No:19 No:20 No:21 No:22 No:23

No:24 No:28 No:30 No:35 No:38 No:39 No:41 No:42 No:60 No:101

No:103 No:104 No:105 No:106 No:125 No:126 No:128 No:130

2.Mardin Şer'iyye Sicilleri

No: 242

3.Salnâmeler (Başbakanlık Arşivi-Millî Kütüphane)

H. 1308 Diyarbekir Vilayeti Salnamesi H. 1301ve H. 1310 Tarihi Ma'mûretü'l-azîz Salnamesi

3. **Elazığ Müzesi Arşivi**

Diyarbakır Mutasarrıfı İbrahim b. Muhammed'in Hatırat ve Mektuplan$_y$ (Türkçe Yazma) Envanter No: 137

II. YAZMALAR-SEYAHATNAMELER VE TETKİK ESERLER

Abdulgani Bulduk, **El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi, II.Kısım Diyarbekir Valilerin Terâcim-i Halleri,** Tarihsiz Yazma (Abdulsettar Hayati Avşar'ın Özel Kütüphanesi)

Ağar, Ömer Kemal, **Tunceli-Dersim Coğrafyası**, İstanbul, 1940

Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul, 1930

Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi***, C.*2, İstanbul, l979

----------,**Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, "Celali İsyanları"**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013

Akgül, Suat, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler**, İstanbul, 1992

Aksın, Ahmet, **19.Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999

Ali Kemalî, **Erzincan Tarihi**, İstanbul 1932

Arslan, Hüseyin, **Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler İskânlar Sürgünler**, İstanbul, 2001, 231-232.

Aşan, M. Beşir, **Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk *İskan* İzleri**, Ankara, 1992

Barkan, Ömer Lütfü, " H.933-934 (M.1527-1528), Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği" İstanbul Ün.İktisat **Fak. Mecmuası,** C.l5, No:1-4 (Ekim l953-Temmuz l954), s.521-529, ekler: II, s.251-329

----------, " Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", **Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul**, l980,s.545-573

----------, " Osmanlı İmparatorlunda Bir İskan ve Kolnizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İktisat Fakültesi Mecmuası, 13.Cilt, No:1-4, Ekim 1951-Temmuz 1952, s.56-78

Barkey, Karen, **Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, (Çev). Zeynep Altok, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul 1999

Başbuğ, Hayri, "Doğu Anadolu Aşiretleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 37,** (Ağustos 1985), İstanbul 1985

---------- , İki Türk Boyu Zaza-Kurmanclar, Ankara, l984

Baykara, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, 1988

Bruinessen, Martin Van: "The Ottoman Conguest of Diyarbekir and the Administrative Organisation of the Province, in the 16 the and 17, th. Centuries**", Evliya Çelebi in Diyarbekir**, Leiden 1988, s.13- 27

Bulduk, Üçler, "Bozdoğan Yörükleri ve Yaylak Kışlak Sahaları", **Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**; Ankara, 2000, s.78.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Kavimleri,** İstanbul 1988

Çadırcı, Musa, « Tanzimat›ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856) «, **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler**, Ankara, 1985, s.97-104

----------, **Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler 1826-1856**, AÜDTCF., Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara,1979

----------, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991

Demirtaş, Mehmet, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", Atatürk Ün. **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 41, Erzurum 2009

Dersim Maddesi", **Türk Ansiklopedisi, c.XIII**, Ankara, l966

Dersim", **Türk Ansiklopedisi, c.XIII**, Ankara, l966

Dersimi, Nuri, **Dersim Tarihi**, Diyarbekir 1992

Divitçioğlu, Sencer, **Oğuzdan Selçukluya**, Eren yay., İstanbul 1993

Dündar, Fuat, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul, 2002

Erpolat, Mehmet Salih, " XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliğindeki Yer İsimlerinin Kültür ve Tarih Açısından Taşıdığı Değer", **Uluslararası Kuruluşunun 700.Yıl Dönümünde Bütün Yönleri İle Osmanlı Devleti Kongresi, Bildiriler**, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2000, s.597-606.

----------, **XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri**, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 1999

Faruk Demirtaş, "Boz-ulus Hakkında", **DTCFD**, C: VII, Sayı: I, Ankara 1949, s. 29-60.

Fırat, M. Şerif **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, l983

Gökalp, Ziya, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Kaynak yayınları, İstanbul 2009

Göyünç, Nejat, " Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı",İstanbul Ün.Edebiyat **Fak. Tarih Dergisi,** Sayı:23 Mart l969,s. 23-34

Griswold, William J.; **Anadolu'da B*üyü*k *İ*syan 1591-1611,** (Çev). Ülkün Tansel, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul 2000

Gündüz, Tufan **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, Ankara, 1997

Halaçoğlu, Yusuf, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskan", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, Sa.:27**, İstanbul, 1973, s.4-5.

----------, **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)**, Cilt I, TTK. Yay, Ankara, 2009

----------, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun *İskan* Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmeleri**, Ankara, 1988

İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I: 1300-1600, (Edt: Halil İnalcık-Donald Quataert), Çev: Halil Berktay, Eren yay., İstanbul 2009

İnci, Ülkü H., "Basında Yer Alan Namus Cinayetlerinin Sosyolojik Analizi", **Tarih Kültür ve Sanat Arastırmaları Dergisi**, Vol. 2, No. 3, September 2013, s.282-296

İşyar, Ömer Göksel, "Avrasya'da Devletlerin Şekilleniş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri: Türk ve Rus Örnekleri", **Uluslarası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, Cilt:3, Sayı: 6, 2008

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken yay., İstanbul 1997.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, C**.VII, Ankara, 1983

Kırzıoğlu, Fahrettin, **Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1984

Kodaman, Bayram, " Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamit ve Doğu Anadolu Aşiretleri ", **Tarih Dergisi,** Sayı: XXXII, Mart 1976

----------, " II. Abdulhamid ve Aşiret Mektebi ", **Türk Kültürü Araştırmaları**, XV/1-2, 1976, s.255-264.

----------, **Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu**, Ankara, l986

Koestler, Arthur, **Onüçüncü Kabile (Hazar İmparatorluğu ve Mirası)**, Çev.:Belkıs Çorakçı, İstanbul, 1984

Kunt, İ.Metin, **Sancaktan Eyalete**, İstanbul, l978

Kütükoğlu, Mübahat, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansure" **TD**., Sayı: 12, İstanbul, 1982, s. 127-158

Lindner, Rudi Paul, **Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, Çev: Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2000

Mehmed Süreyya; **Sicill-i Osmanî,** C.V,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar), İstanbul, 1996

Mehmet Hurşit Paşa, **Seyahatname-i Hudud,** (Çev. A. Eser) İstanbul 1997

Mehmet Zülfü, **Dersim Tarihi**, Yayına Haz: Ahmet Halaçoğlu; İbrahim Yılmazçelik) Ankara, 1994

Orhonlu, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren yay., İstanbul 1987

Ögel, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, MEB yay., İstanbul 2001

Özkök, Burhan **Osmanlılar Devrinde Dersim isyanları**, İstanbul 1937

Öztürk, Murat, "İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini", **History Studies Prof. Dr. Halil İnalcık Özel Sayısı** 5/2, (Ed. Osman Köse), 2013, s. 327-347

----------, " İslamiyetten Önce Türklerde Aile ve Kutadgu Bilig'de Türk Ailesi". **Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı**, C.II, Kayseri 2015, s.899-912

----------, **Türk Tarihine Katkıları Yönüyle Prof.Dr. Wolfram Eberhard**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2009

Öztürk, Mustafa, " Türklerle Kürtlerin Yaşayan Kültürlerinin Mukayesesi", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.2, Ankara, 2014, s.145-160

----------, "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı", **I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri**, Kitabından Ayrıbasım, Antakya, 1992

----------, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Civarında Eşkıyalık Olayları", **Belleten**, LIV/211, Ankara 1991, s. 968-974

----------, **16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar**, Elazığ, 2004.

Özvar, Erol, **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması**, İstanbul, 2003

Pakalın, Mehmet Zeki **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, **C.:II**, İstanbul, 1993, s.672

Parmaksızoğlu, İsmet, **Tarih Boyunca** Türk Kürtleri ve Türkmenler, Ankara, 1983

Rıza Nur, **Türk Tarihi, c.I**, İstanbul, 1972

Rişvanoğlu, Mahmut, **Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazaların Kimliği, II. Cilt**, Ankara, 1994

Sakaoğlu, Necdet, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü (Deyimler-Terimler)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

Sakin, Orhan, **Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler**, Ekim yay., İstanbul 2010

Seferoğlu, Şükrü Kaya - Başbuğ, Hayri, **Millet ve Millî Birlik Bilinci***,* Ankara

Seferoğlu, Şükrü Kaya, **Anadolu'nun ilk Türk Sakinleri. Kürtler***,* Ankara 1982

Sevgen, Nazmi, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Ankara, l982

Sümer, Faruk, **Oğuzlar** (Türkmenler) **Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, AÜDTCF yay., Ankara 1972

----------, **Karakoyunlular**, C. I, TTK yay., Ankara 1992

Şahin, İlhan, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler**, Eren yay., İstanbul 2006

----------, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülahazalar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, C. XIII, İstanbul 1987

----------, "Kenzü'l-Vekâyi Mustafa Sakıb Efendi ve Eseri", **İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi, C.XIII, Sa: 7-8**, İstanbul, 1977

Şemseddin Sami, Kamusü'l-alam, V, Tıpkıbasım, Kaçkar Neşriyat, Ankara,1996

T.C. Dâhiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı, **Dersim**, III, IKS-Sayı:55058.

Tatar, Özcan, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları Ve Aşiret İskanı** (1691-1750), Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 67-75; 236-274.

TBMM, **Gizli Celse Zabıtları**, Cilt II, Ankara 1980

Tekindağ M.C. Şehabeddin, " Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **Tarih Dergisi, Sayı:22**, 1967, s.49-76 ve ekleri

Togan, Zeki Velidi, "Azerbaycan Mad.", **İ.A.II.** İstanbul 1993, s. 93

Tönük, Vecihi, **Türkiye'de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, Ankara, 1945

Turan, Ahmet, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu II**, Ankara, l992

Türkay, Cevdet **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul

Uluğ, Naşit, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul 1939

Uzunçarşılı, İ.Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, l969

Ünal, Mehmet Ali, «XVI. ve XVII. yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine tabi Sancakların İdari Statüleri", **Ziya Gökalp Dergisi**, Sayı: 44, s. 31-40

White**,** Sam, **Osmanlı'da İsyan İklimi, Erken Modern Dönemde Celâlî İsyanları,** (Çev). Nurettin Elhüseyni, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2013

Yılmazçelik, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay. Ankara, 1995

----------, "1840-1850 Yıllarında Harput", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** S.52, Şubat 1988, s.123-142

----------, " Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, C.1, Ankara, 2014, s.211-251

----------, " XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır (Diyarbekr) ve Çevresi Yer Adları", **XVII. Türk Tarih Kongresi**, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Ankara, 15-17 Eylül,2014. Basılmamış Bildiri.

----------,XIX**. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı,** Elazığ, 1999

----------,**XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat,** Ankara 2011

----------,**XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay. Ankara, 1995

Yinanç, M.Halil, "Diyarbekir", **The Encyclopedia of İslam**, Volume II, Leiden, l983, s.345.

Yücel, Yaşar, **Mutahharten ve Erzincan Emirliği**, Ankara, l982

Sultan II. Mustafa Döneminde (1695-1703) Uygulanan İskân Politikaları ve Yapılan İskânlar

Yrd. Doç. Dr. Uğur KURTARAN
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi / Karaman

GİRİŞ

Arapça *"sükûn"* kelimesinden gelen iskân sâkin kılma, oturtma, yerleştirme anlamlarına gelmektedir[1]. En geniş anlamıyla beşerî bir yerleşmeyi ifade eden iskân[2], devletlerin ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemleriyle doğrudan ilgili olan bir yerleştirme politikasıdır. Nitekim her insanın doğasında var olan başka insanlara olan ihtiyaç duygusu onu toplumsal iletişim kurmaya zorlayarak, *"yerleşmek"* ihtiyacını ortaya çıkarmıştır[3]. Bu çerçevede insan, doğa ve mekân üçlüsünün birleşmesiyle başlayan iskân uygulaması, toplumsal yaşama yönelme evreleri ile gelişerek, toplumsal mekânı kuran dinamik bir olgudur. Bu yönüyle sürecin temel amacı sadece yerleşme değil, daha iyi bir yaşama çabası, uygarlaşma ve çevreyi geliştirme gibi özellikler taşımaktadır. Bu noktada insan topluluklarının yer değiştirme hareketleri ile ilgili olan iskân uygulamaları bir devletin toplumsal yapısını önemli ölçüde etkilemektedir. Nitekim bireysel ya da kitlesel nitelikteki yer değiştirme hareketleri tarih boyunca toplumsal yapıların oluşmasında ve gelişip şekillenmesinde oldukça önemli işlevler yerine getirmiştir[4]. Bu sebeple çeşitli milletlerden oluşan bir toplumsal yapıda merkezi devletin gücünü hissettirmesinin en önemli yollarından birisi planlı ve programlı uygulanacak iskân politikalarıdır. Ancak devletlerin iskân politikaları statik olmayıp, zamana ve içerisinde bulunulan koşullara göre değişiklikler arz eden bir takım metotlar dâhilinde uygulanmıştır[5]. Bu noktada Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren çeşitli dönemlerde değişiklikler gösteren bir iskân politikası uygulamış olup, çalışmada Sultan II. Mustafa dönemi (1695-1703) yılları arasında uygulanan iskân politikaları ve yapılan iskânlar üzerinde durulmuştur. Nitekim Sultan II. Mustafa'nın saltanat yılları Osmanlı Devleti'nin iskân politikalarını şekillendiren iki önemli hadiseye denk gelmektedir. Bunlardan birincisi 1691-1696 yılları arasında uygulanan kapsamlı iskân politikasının olumlu/olumsuz sonuçlarının yaşandığı yıllar olması. İkincisi ise 1699 Karlofça Antlaşması ile ilk kez toprak kaybeden devletin kaybedilen topraklardan Balkanlara yapılan iskân hadiselerinin yaşandığı yıllar olmasıdır. Bu çerçevede Sultan II. Mustafa döneminde oldukça önem verilen ve belirli bir plan dâhilinde gerçekleştirilen iskân uygulamaları toplumsal düzenin önemli ölçüde sağlanmasında etkili olmuştur. Çalışmada öncelikle Sultan II. Mustafa dönemine kadar uygulanan iskân politikaları ele alındıktan sonra, ikinci bölümde Sultan II. Mustafa dönemi iskân politikaları ve yapılan iskân faaliyetleri ile bunların genel sonuçları üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sultan II. Mustafa dönemi iskân politikaları ile ilgili başta döneme ait iskânları içeren

---

1 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi, Ankara 2001, s. 451.

2 Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi,* TTK. Yayınları, Ankara 2006, s. 2.

3 İsa Kalaycı-Oktay Kızılkaya, "Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2012, C. 9, Sayı: 18, s. 362.

4 Canan Emek İnan, "Türkiye'de İskân Siyaseti: İskâna Yönelik Örgütsel Yapı Üzerinden Bir İnceleme", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi,* Sayı: 22 (2014), s. 83, 84.

5 Halaçoğlu, *Age,* s. 1.

maliyeden müdevver defterler olmak üzere[6], diğer arşiv belgeleri[7] ile araştırma ve inceleme eserlerinden[8] istifade edilmiştir. İskân politikaları ile ilgili yapılan çalışmalar daha ziyade genel içerikli olup, Osmanlı Devleti'nde yaşanan iskân politikalarının özellikleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu noktada çalışmamız mevcut literatürden farklı olarak bir padişah döneminde yaşanan iskân faaliyetleri ve uygulanan iskân politikalarını ele almak suretiyle, konuyu daha mikro bir ölçekte ele almayı amaçlamaktadır.

1.Sultan II. Mustafa Dönemine Kadar Uygulanan İskân Politikaları

İskân politikası Osmanlı Devleti'nin kendinden önceki Türk ve Müslüman devletlerden örnek alarak geliştirdiği ve kuruluşundan itibaren başarılı bir şekilde uyguladığı önemli bir yerleştirme metodudur. Nitekim devletin kuruluş yıllarında Anadolu beylikleri ve Karamanoğulları'na bağlı Türkmen grupları parçalara ayırmak suretiyle Batı Anadolu ve Rumeli'de yerleştirdiği bilinmektedir. Rumeli'de yapılan ilk planlı iskân faaliyeti ise Sultan I. Murad döneminde gerçekleştirilmiştir[9]. Bu noktada Türk ve İslâm kültürünün şekillendirdiği Osmanlı iskân uygulamalarında başlıca şu dört amacın hedeflendiği görülmektedir[10]:

1.Fethedilen yerlerin Türkleşmesini ve Müslümanlaşmasını sağlamak.

2. Düzenli asker ihtiyacını karşılamak.

3. Üretimde sürekliliği sağlamak

4. Vergi kontrolünü elinde tutarak, düzenli bir şekilde vergi toplamak.

Osmanlı'daki ilk iskânlar Batı Anadolu'dan başlarken, ardından Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kafkaslar ve Arap Yarımadası olmak üzere fetihlerle birlikte devam etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin çeşitli dönemlerinde devletin iktisadî, siyasî ve içtimaî vaziyetinin değişimine bağlı olarak iskân politikalarının değişmesinden kaynaklanmıştır. Nitekim ilk dönemlerde daha çok aşiret[11] iskânları

---

[6] Döneme ait başlıca defterler şunlardır: BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Bab-ı Defteri, Maliyeden Müdevver Defterler, BOA. MAD. d. nr. 9484 (Bu defter Hama, Humus ve Bozok bölgelerindeki iskân faaliyetlerini içermektedir. 1107-1108/1696-1697 yıllarında oluşturulan bu defter toplam 85 sayfadan oluşmaktadır); BOA. MAD. d. nr. 8458 (1102-1134/1690-1721 tarihleri arasını içermekte olup, genel bir iskân defteridir. Defter 376 sayfadan oluşmaktadır); BOA. MAD. d. nr. 534 (Rakka ve Halep bölgesine yapılan iskânlarını içeren bu defter 1102 (1691) yılından itibaren başlamakta olup, bitiş tarihi tespit edilememiştir. Defter toplamda 121 sayfadan oluşmaktadır.

[7] Bunlar arasında araştırmamız sırasında Mühimme defterleri, İbnü'l Emin ve Cevdet tasnifleri ile Kâmil Kepeci tasniflerinden istifade edilmiştir.

[8] Osmanlı iskân politikası ile ilgili başlıca eserler için bkz: Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü* (1691-1695), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967; Aynı Müellif, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı,* Eren Yayıncılık, İstanbul 1987; Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1989; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi,* TTK. Yayınları, Ankara 2006; M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1957; Alişan Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi,* Göçebe Yayınları, İstanbul 1997; İsa Kalaycı -Oktay Kızılkaya, "Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2012, C. 9, Sayı: 18, s. 361-378; Canan Emek İnan, "Türkiye'de İskân Siyaseti: İskâna Yönelik Örgütsel Yapı Üzerinden Bir İnceleme", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi,* Sayı: 22 (2014), s.82-102; Süleyman Demirci -Hasan Arslan, "Osmanlı Türkiyesi'nde Bazı Aşiret, Cemaat Ve Taifelerin Eşkiyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyaleti Örneği (1590-1750)", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume7/3, Summer 2012, p. 47-76; Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nde Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Volume 1/5 Fall 2008, s.12-29; Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", *Divan,* 1999/1, s.49-110.

[9] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2012, s. 1.

[10] Kalaycı- Kızılkaya, "Agm", s. 362.

[11] Arapça'da "teşkilât" ve "taksimat"ında ilk ve en küçük "cemaat" anlamına gelen aşiret kavramı, birbirine karşı çeşitli yükümlülükleri ve ortak bir ahlâk-moral kodları olan bir toplum şeklinde tanımlanmaktadır, Faruk Sümer, *Yerel Bir Güç Olarak Aşiretin Siyasal Fonksiyonu,* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2009, s. 20; Halaçoğlu kavramın Arapça "kabile" karşılığında kullanıldığı gibi kabilenin altında daha küçük bir topluluğu da ifade ettiğini belirtmektedir, bkz: Yusuf Halaçoğlu, "Aşiret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 4, İstanbul 1991, s. 9; Türkçeye de geçen bu aşiret kelimesi, anlam değişikliğine uğrayarak, büyük bir aile manasına değil, göçebe veya yarı göçebe hayatı yasayan oymak veya boy anlamında kullanılmıştır, Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750),* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2005, s. 2; İncelediğimiz döneme ait (1695-1703) arşiv belgelerinde "aşiret" ve "cemaat" kelimelerinin eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir.

ile uğraşan devlet XVII ve XVIII. yüzyıllarda dış göçlerle gelen muhacirlerin iskânı ile uğraşmak zorunda kaldı. Ancak Osmanlı devlet politikasında hiçbir zaman aşiretler gibi toplumsal grupları tamamen ortadan kaldırma düşüncesi gelişmedi[12]. Bu durumu Karen Barkey'in ifadesi ile Osmanlı merkezileşmesinin Batı merkezileşme faaliyetlerinden farklı olarak, devletin patrimonyal anlayışının gereği olarak, devlet-toplum ilişkilerinin karşılıklı korumaya ve sadakate dayalı yapısıyla açıklamak mümkündür[13]. Bu konuda Faruk Söylemez Osmanlı Devleti bünyesinde faaliyet gösteren ve konargöçer hayatı yaşayan Türk aşiretlerine bağlı bazı grupların kanunsuz davranışlarından dolayı bütün aşiretlerin eşkıya olarak telakki edilemeyeceğini ifade etmektedir[14]. Bu doğrultuda toplumsal düzene müdahale etmedikleri ve kanunlara uydukları sürece aşiretlerin varlıklarına müdahale etmeyen Osmanlı yönetimi, onların "özel statülü tebaa" olarak varlıklarını devam ettirmelerini sağlamıştır[15]. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin konar-göçer ahaliye ayrı bir hukuk sistemi dâhilinde bir takım kanunnameler çıkartmak suretiyle yerli ahaliden farklı bir düzene tabi tuttuğu bilinmektedir. Bu doğrultuda devlet uyguladığı bir takım iskân faaliyetleri ile konargöçerleri yerleşik hayata geçirmiştir[16]. Devlet aşiretlerin iskânında çeşitli yöntemler kullanırken, genellikle aşiret ileri gelenleri ile anlaşarak, onları ikna etmek suretiyle iskânı gerçekleştirirdi. Devletin temel politikası kimseyi incitmeden hem yerleşik halkı aşiretlerin ve hayvanlarının zararlarından korumak, hem de aşiretleri bir düzen altına almak amacıyla, sakin bir şekilde iskânı gerçekleştirmektir[17]. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar yerleştirme politikalarında üç sistemin uygulandığı görülmektedir. Bunlar[18];

1.Dışa Dönük İskân Politikası: Bu politika devletin ilk yıllarında yeni toprakların elde edilmesiyle konar-göçer[19] aşiretlerin bu yeni topraklara yerleştirilmesi şeklinde uygulanmıştır. Buna göre devletin kuruluş yıllarında birçok tarikata mensup idealist dervişin önderliğinde başlayan bu iskân politikasının yanı sıra, yeni alınan bölgelere yapılan sürgünler[20] yoluyla ya da değişik bölgelerde kurulan vakıflar ile

---

[12] Abdullah Saydam, "Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Aralık 2009, Sayı: 20, s. 18.

[13] Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi,* (Çev: Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 10

[14] Bkz: Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi (Rişvan Aşireti Örneği),* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 6.

[15] Saydam, *"Agm",* s. 18.

[16] Selçuk Günay, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Mülki Yapısında Aşiretler", (Ed: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 190.

[17] Söylemez, *Age,* s.176.

[18] Halaçoğlu, *Age,* s. 2.

[19] Konargöçerlik, beslenme ihtiyacını karşılamak amacıyla büyük hayvan sürülerini takip eden göçebelerden ya da belli bir coğrafi bölgeye bağlı olmayan gruplardan farklı olarak, belli bir mekân dairesinde yerleşik hayatın bütünleyicisi olarak hayvancılık yapan ve ürünlerini daha çok yerleşik toplumlara pazarlayan iktisadî faaliyet biçimi ve hayat tarzıdır, Tufan Gündüz, "Konar Göçer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 26, İstanbul 2002, s. 161; Konargöçerlerin sosyal ve idari yapılanmalarını ifade etmek için kullanılan temel tabir ise cemaattir. Bunlar birbirinden uzaktan veya yakından akraba olan ve birbirilerini çok iyi tanıyan gruplar olup, 10 ile 80 hane ve daha fazla hanelerden oluşmaktadır, Mehtap Nasıroğlu, "XVI. Yüzyılda Hama Sancağında Konar-Göçerler", *Yaşam Bilimleri Dergisi,* C. 6, Sayı: 2/1, 2016, s. 129; Konar göçerler yaşadıkları hayat tarzına göre, yaylak ve kışlak bölgeleri arasında sürekli hareket halinde oldukları ve hayvancılık ile uğraştıkları için, hayvanlarının yiyecek ve içeceğini temin etmek amacıyla değişik bölgeleri gezmek sorunda kalmışlardır, Latif Armağan, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", *Türkler,* C. 9, (Ed: Güler Eren.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.142; Osmanlı döneminde konar göçerler daha ziyade Türkmen ve Yörük adı ile anılırken, bu isimlendirmeler çoğu zaman etnik bir durumu ifade etmekten çok, konar göçer grupların yaşam tarzlarını göstermek için kullanılmaktadır, Söylemez, *Age.,* s. 9.

[20] Arapça "nefy, celâ/iclâ veya tağrib" şeklinde geçen sürgün kelimesi bir kişinin veya topluluğun ceza yahut güvenlik amacıyla başka bir bölgeye belirli bir süre ya da ömür boyu kalmak üzere kendi isteğinin dışında gönderilmesi ve orada ikâmet etmeye mecbur tutulması için kullanılan ifadedir, Talip Türcan, "Sürgün", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 38, İstanbul 2010, s. 164; Ancak bizim konumuzu oluşturan iskân amaçlı sürgünler daha ziyade yerleşik hayata geçirilmesi istenen göçebe toplulukların belirli bir yerde ikâmet etmeye zorlanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde kuruluş yıllarında daha çok bu amaç dâhilinde özellikle yeni fethedilen bölgelerin Türkleştirilmesi-İslamlaştırılması için sürgünler gerçekleştirildi, Kemal Daşçıoğlu, "Osmanlılar'da Sürgün", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 38, İstanbul 2010, s.168; Osmanlı tarihinde sürgünm ile ilgili en eski kayıtlar 14. Yüzyılın ortalarında Orhan Bey dönemine aittir, Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914,* İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 21.

müstakil derbentler[21] kurarak buralara ahali yerleştirmek şeklinde bir iskân politikası takip edilmiştir[22]. Bu tür isyanlar daha ziyade serbest göçler şeklinde gelişmekte olup, devletin herhangi bir baskı politikası yoktur[23]. Bu tür iskânlarda temel amaç Rumeli'de kısa sürede fetihler yapmak ve yerleşmektir[24]. Yine özellikle devletin kuruluş yıllarında daha çok yeni fethedilen bölgelerin imar, iskân ve güvenlik politikalarının yansıması olarak Müslüman ve gayr-i Müslim halkın yerleştirilmesi ile sürgün tarzında uygulanan iskân politikaları da bulunmaktadır[25].

2. İçe Dönük İskân Politikası: XVI. yüzyılın sonlarından itibaren uygulanmaya başlanan bu iskân politikasında devletin dinamizmini kaybederek, etrafa yayılmasının durmasının ardından çeşitli sebeplerle yerlerini terk eden halkın boş ve harap bölgelere iskân ettirilerek bu bölgelerin ziraate açılması amaçlanmıştır[26]. XVIII. yüzyılda artarak devam eden bu yer değiştirme faaliyetlerinin temel nedeni artan vergiler ile birlikte, reâyanın ödeme güçlüğü çekmesidir[27]. Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. yüzyılda başlayan ve XVIII. yüzyılda da yürütülen bu iskân politikasında *"harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek yeniden ziraate açılması"* esas alınmıştır[28]. Bu dönemi *"sistemin işleyişinin ortaya çıkardığı göçler dönemi"* olarak tanımlayan Çelik, bu dönemde hem kuruluş dönemi hem de geriye dönük göçler dönemlerindeki nüfus ve iskân politikalarının bir arada görüldüğünü belirtmektedir[29]. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan bu iskân faaliyetlerindeki diğer amaçlar ise aşiretlerden bir türlü alınamayan vergileri tam olarak alabilmek, onların askeri güçlerinden yeterince faydalanabilmek ve onları kontrol altında tutmaktır[30]. Son olarak devletin bu yıllarda aşiretleri iskân ettirmesindeki amaçlardan birisi de onların askeri özelliklerinden istifade etmektir. Nitekim özellikle II. Viyana Kuşatması'ndan sonraki uzun süren savaşlar sürecinde devletin daha fazla askere ihtiyaç duyması aşiretlerden faydalanma ihtiyacını ortaya çıkardı[31]. Ancak bu tarihten sonra konar-göçer aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmeleri uzun yıllar aldı. Bu durumun temel sebepleri Anadolu yaylalarının göçebeliğe elverişli olması, bu grupların sürekli hareket halinde olması, güçlü bir aşiret ruhunun onları yönlendirmesi ve yönetim konusundaki görüş ayrılıklarıdır[32].

3. Dışarıdan İçeriye Yapılan İskân Politikası: Bu uygulama XVIII. yüzyıldan itibaren devletin toprak kaybetmesiyle birlikte kaybedilen topraklardan kaçan ahalinin uygun bölgelere yerleştirilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu iskân politikası ile temel amacı; eldeki topraklarda Müslüman nüfusun fazlalığı ile elden çıkan topraklarda Müslüman nüfusun oluşturduğu bir tampon bölge kurmaktır[33]. Ayrıca XVIII. yüzyıldan itibaren uygulanan iskân politikalarında başı-boş reâyanın derbent bölgelerine *"derbendci"* adı altında yerleştirilmesi ile bu bölgelerin güvenliğinin sağlanması

---

[21] Farsça engel, geçit, boğaz, set anlamlarındaki *"der"* ve tutma anlamına gelen *"bend"* kelimelerinden meydana gelen derbent, serhat üzerinde bulunan küçük kale, dağ üzerindeki geçit ve boğazlarda yer alan karakol hane ve iki dağ arasındaki geçit ve boğaz yerleri için kullanılan bir tabirdir, bkz: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. I, İstanbul 1983, s. 425; Derbentler, şehirlerarası yol güvenliğini sağlamak ve yeni yerleşim birimlerinin temelinin atılması ve mevcut yerleşim birimlerinin gelişmesini sağlayan önemli bir taşra güvenlik örgütlenmesi olarak faaliyet göstermektedirler, Ayşe Değerli Keçici, "Osmanlı Devleti'nde Bir Taşra Güvenlik Örgütü Olan Derbent Teşkilâtı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (1), 2008, s. 45; Ayrıca konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.

[22] Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı,* Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 30; Halaçoğlu, *Age,* s.3.

[23] Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", *Divan,* 1999/1, s. 74.

[24] M. Hüdai Şentürk, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri", *Belleten,* LVII/218, Ankara 1993, s. 91.

[25] Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nde Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Volume 1/5 Fall 2008, s. 27; Ayrıca bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İÜİFM, C. XI (İstanbul 1951), s.524-569.

[26] Erdal Aksoy, *Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırıkkale Karakeçili Aşireti Örneği),* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2001, s. 119; Armağan, "*Agm,*", s. 143.

[27] Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu,* Yapı Kredi Yay. İstanbul 2008, s. 16, 18.

[28] Halaçoğlu, *Age,* s. 5.

[29] Çelik, "*Agm,*", s. 89.

[30] Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları", *Belleten,* LIV/211, Ankara, 1991, s. 965.

[31] Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı,* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2001, s. 23.

[32] Latif Armağan, "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'ndaki Konar-Göçerlerin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma", *Tarih Araştırmaları Dergisi (Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan*), C. XIX, Sayı: 30, Ankara 1988, s. 3.

[33] Çelik, "*Agm,*", s. 98.

amaçlanmıştır[34]. Yine bu yüzyıldan itibaren emirlere uymayarak şekavet hareketlerinde bulunan grupların sürgün yoluyla nakl edildiği görülmektedir[35].

Bu noktada Osmanlı Devleti'nin genel iskân politikasında gerektiği kadar miktar ve özellikteki nüfusun gerekli bölgelerde bulundurulması hedefinin olduğu görülmektedir. Ancak uygulanan bu politikalar zaman içerisinde değişebildiği gibi, devlet sınırları içerisindeki tüm bölgeler için geçerli bir politika olmayıp, bölgeden bölgeye farlılıklar yaşanabilmektedir[36].

2. Sultan II. Mustafa Döneminde Uygulanan İskân Politikaları

Görüldüğü üzere kuruluş yıllarından itibaren devam eden iskân politikalarında XVII. yüzyıldan itibaren ülke içerisinde yaşanan problemlerin etkisiyle oluşan toplumsal kargaşayı önlemeye yönelik politikalar üretilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin ülke içerisinde artan eşkıyalık faaliyetleri ve asayiş bozukluklarının önüne geçmek amacıyla 1691-1696 yılları arasında göçer ve yarı göçebe[37] grupların idari baskılar ile iskâna tabi tutulduğu bilinmektedir[38]. Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti açısından oldukça farklı olan bu uygulama ile 1691 yılı başlarından itibaren konar-göçer oymakların harap yerlere yerleştirildikleri görülmektedir[39]. Osmanlı Devleti'nin bu iskân politikası ile temel amacı aşiretlerin çok daha iyi vergi mükellefleri olan yerleşik reayayı yağmalamasını önlemektir. Bu şekilde boş ve sahipsiz yerleri imar etmek ve yeniden ziraate açarak konar-göçerlerle yerleşik halk arasındaki anlaşmazlıklara son vermek ve bu grupların saruca-sekban eşkıyalarına katılmaları önlenmek istendi. Ancak 1691-1696 yılları arasındaki iskân siyasetinden istenen neticeler elde edilemedi. Bu dönemde iskân politikalarının başarılı olmamasının temel sebebi, ayaklanan Türkmen ve Kürd grupların isyanlarının silah zoru ile bastırılmak istenmesidir. Nitekim devlet bu yolla başarılı olamayacağını anlayınca bu tür grupları boş yerlere yerleştirmeye veya sürgünler yolu ile yaşadıkları bölgeleri değiştirme yoluna gitti[40]. Bunun sonucunda iskâna tabi tutulan aşiretlerin gittikleri yerlerde tarımsal ürünlerden verim elde edememeleri kendilerine verilen yerleri terk ederek eşkıyalığa başlamalarına neden oldu[41]. Bu sebeple 1695 yılında tahta geçen Sultan II. Mustafa döneminde aşiretlerin iskânı konusuna oldukça dikkat edildiği görülmektedir. Bu çerçevede Sultan II. Mustafa döneminde yukarıda belirtilen iskân politikalarından ikisi olan İçe Dönük İskân Politikası ile Dışarıdan İçeriye Yapılan İskân Politikalarının uygulandığı görülmektedir.

A. İçe Dönük İskân Politikası ve Uygulamaları

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan şekâvet hareketlerinden dolayı, birçok kişi yerlerini terk ederek büyük şehirlere göç etmek zorunda kaldı. Bu sebeple şekâvet hareketlerinin önlenerek, harap yerlerin şenlendirilmesi gerekmekteydi. Bunun için şekavetle uğraşan

[34] Celal Erdönmez, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Konar-Göçer Aşiretlerin Yerleştirilmesi (1840-1876),* (On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*),* Samsun 1995, s. 10.

[35] Halaçoğlu, *Age,* s. 6-7.

[36] Çelik, "*Agm,*", s. 75.

[37] Göçebe kelimesi iki farklı anlam içermektedir. Birincisi; Değişik şartlara bağlı olarak belli bir yöre içinde çadır, hayvan ve öteki araçlarla yer değiştiren ve yerleşik olmayan kişi veya topluluklar için kullanılmaktadır. İkincisi ise mevsimlere göre ülke veya yer değiştiren kişi ya da topluluklardır, Şeyda Büyükcan Sayılır, "Göçebelik, Konar-Göçer Meselesi ve Coğrafî Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies,* XII/1 (Yaz 2012), s. 567; Osmanlılar döneminde göçebeler daha ziyade "Türkmen" veya "Yürük/Yörük" tabirleriyle bilinmektedir, İlhan Şahin, "Göçebeler", *Türkler,* C. 9, (Ed: Güler Eren.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 132; Göçebeliğin kendi kendine yeten bir hayat tarzı olmadığını belirten Rudi Paul Lindner, göçebelerin ilerlemesi ve faaliyetlerinin hayvancılık ve yağmacılık, ekonomik ve ekolojik gereksinimlere dayandığını ifade etmektedir, bkz. *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar* (Çev: Müfit Günay), İmge Yayınevi, Ankara 2000, s. 34-35; Ayrıca göç ve göçebe kavramları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Anıl Yılmaz-Cahit Telci, "Türk Kültürü Terminolojisinde Göç Kavramı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C. 7, Sayı: 2, Haziran 2010, s. 14-33.

[38] Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü* (1691-1695), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967, s. 27-52.

[39] Orhonlu, *Age,,* s. 5.

[40] Selim Hilmi Özkan, *Köprülü Amcazâde Hüseyin Paşa (1644-1702),* Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken 2015, s. 183.

[41] Suraıya Faroqhı, "Krizler ve Değişim 1590-1699", (Çev: Ayşe Berktay), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,* C. 2 1600-1914, (Ed: Halil İnalcık-Donalt Quataert), İstanbul 2004, s. 576.

grupların sürgün bölgelerine gönderilerek iskân edilmeleri konusunda tedbirler alındı[42]. Buna göre XVII. yüzyıldan itibaren uygulanmaya başlanan bu iskân siyasetinin temelde dört sebep ve amaç için yapıldığı bilinmektedir. Bunlardan birincisi; harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek yeniden ziraate açmak. Devlet bu sayede kendine yeni gelir kaynakları elde etmeyi hedeflemektedir. İkinci sebep; Uzun süren savaşlar sebebiyle meydana gelen iktisadî buhranlar (vergilerin arttırılması ve yeni vergilerin ihyası). Üçüncüsü; Çeşitli iç karışıklıkların (isyanlar, eşkıyalık hareketleri) ortaya çıkardığı durumlar. Son olarak yapılan savaşlar sebebiyle özellikle hudut bölgelerinden içe doğru olan insan akını (muhacerat)[43]. Sultan II. Mustafa döneminde yukarıda belirtilen bu dört sebepten dolayı da iskân faaliyetleri icra edildiği görülmektedir. Ancak bu dönemde uygulanan iskân politikaları ile ilgili herhangi bir nizamname ve kanunnâme düzenlenmemiştir. Yapılan iskânlar bu konu ile ilgili verilen emir, hüküm ve diğer talimatlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir[44].

Bu çerçevede Sultan II. Mustafa dönemi içe dönük iskân politikası dâhilinde aşiretlerin iskânı politikası ile uğraşıldığı görülmektedir. Özellikle dönemin sadrazamı Amcazade Hüseyin Paşa'nın önemle üzerinde durduğu bu konuda Yörük[45] ve Kürt aşiretlerin Antalya, Alânya, Manavgat, Urfa ve Malatya çevrelerine iskân edilerek, bu bölgelerin zirai konularda kalkındırılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede Sultan II. Mustafa döneminde pek çok iskân faaliyetinin yapıldığı aşiretlerin yerleştirilmesindeki başlıca sebep ve yöntemler dört başlık altında gösterilmiştir.

1.Eşkıyalık Faaliyetleri Sebebiyle İskân Ettirilen Aşiretler

XVII. yüzyılın başlarından itibaren ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşullardan dolayı yaşanan gelişmeler aşiretlerin idaresinde de bir takım problemler ortaya çıkardı. Bu sebeple iç karışıklıklara neden olan bu konar-göçer aşiretler ile ilgili devlet aldığı tedbir gereğince kendi bölgelerinde sorun çıkartan aşiretlerin başka bölgelere iskânı uygulamasına geçti. Bu iskân faaliyetleri ile devletin ulaşmaya çalıştığı temel hedef; başıboş konar-göçerlerin şekâvetlerini önleyerek, yerleşik ahaliye yaptıkları zararları ortadan kaldırmaktır[46]. Ancak bunlar başıboş gezmeye alışık gruplar oldukları için çok bu durum çok kolay olmadı[47]. Nitekim bu grupların yaylak ve kışlak hareketleri mevsimlere bağlı olduğu için, bunların gidiş ve dönüşlerinde zaman zaman yerel halkın ekinlerine, mal ve canlarına zarar verdikleri oluyordu. Bununla ilgili Anadolu ve Rumeli'den gelen birçok arz da yaşanan olumsuz gelişmelerden duyulan rahatsızlıklar dile getirilmektedir[48]. Örneğin 1696 yılının başlarında Rakka

---

42 Halaçoğlu, *Age,* s. 2.

43 Halaçoğlu, *Age,* s. 28, 42.

44 Örnekler için bkz: BOA. İE. DH. nr. 12/1117; nr. 16/1475; nr.19/1793; nr. 18/1675; nr. 20/1850; nr. 20/1850; nr.20/1850; nr. 18/1705; nr. 16/1456; nr. 13/1247; BOA. C. DH. nr. 291/14517; nr. 282/14093; BOA. C. MF. nr. 137/6830; BOA. İE. AS. nr. 37/3338; nr. 31/2791; nr. 47/4248; nr. 46/4150; BOA. AE. SMST. II. nr. 41/4026; nr.13/1238; nr. 37/3627; nr. 36/3587; Sultan II. Mustafa döneminde yapılan iskânlarla ilgili Anadolu ve Rumeli'de valilere gönderilen hükümlerin son kısımlarında iskân ettirilen grupların güvenli ve sıhhatli bir şekilde eğitilmeleri de istenmektedir. Bu durum devletin şekâvet hareketlerini önlemek için iskâna tabi tuttuğu grupların manevi duygularını yükseltmek istediğinin ve bu şekilde devlete bağlı kalmalarını sağlamaya çalıştığının göstergesidir, Özkan, *Age,* s. 188.

45 Yörük kelimesi "yörü-mek" fiilinden türetilmiş bir kelime olup, "yürüyen" anlamına gelmektedir. Sözlüklerde "göçebe, göçerev, göçer" şeklinde kullanılan yörük kelimesi, Anadolu ve Rumeli'de yaşayan büyük Türkmen topluluklarının ortak adıdır, Faruk Sümer, "Yörükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 43, İstanbul 2013, s. 570; Yörük tabiri daha ziyade Anadolu'da Kızılırmak'tan Adalar ve Marmara Denizi'ne kadar uzanan yerlerdeki gruplar ile Rumeli'de bulunan cemaatler için kullanılmaktadır, Emine Erdoğan, "Ankara Yörükleri, (1463-1523/30 ve 1571 Tahrir Defterlerine Göre)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM),* Sayı: 18, s. 119; Mehmet İnbaşı, "Yeni Belgelerin Işığında Rumeli Yörükleri", *Türkler,* C. 9, (Ed: Güler Eren.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 151; Yürük sınıfı ve onların hukuki statüleri ile ilgili çalışmasında Selahaddin Çetintürk, Yürüklerin idarî ve adlî açıdan başıboş olarak görülemeyeceğini, ancak onların yaşayış tarzlarının idarî bir özellik kazandığını ifade etmektedir, bkz: Selahaddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", *DTCFD,* C. II, Ankara 1943, s. 114; Ayrıca yörükler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Eröz, *Yörükler,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

46 Halaçoğlu, *Age,* s. 44.

47 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Tarihi,* C. V, TTk. Yayınları, İstanbul 1995, s. 7.

48 Bunlardan birinde Ruha Kazası'na bağlı Yalak Nahiyesi'nde oturan Bezeki Aşireti'ne bağlı reayanın bir kısmının aşiretten dışlanmalarından dolayı fazla meblağ talebi ile rencide edildiklerinden dolayı arzları bulunmaktadır, BOA. AE. SMST. II. nr. 40/3978 (19 Temmuz 1697/29 Zilhicce 1108); Döneme ait belgelerde bu tür şikâyetler üzerine bölge kadılarına ve diğer yöneticilere gönderilen emirler ile bu tür eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçilmesi istenmektedir, bkz: "Vidin Sancağı'nda vaki olan kadılara ve ayan-ı vilâyet ve iş erlerine hüküm ki", BOA. A. DVNS. MHM. nr. 109, s. 5 (Haziran 1697-Zilhicce 1108).

Valisi Ahmed Paşa'ya yazılan bir hükümde Rakka'ya yerleşmek istemeyen ve eşkıyalık yapan Mamalı aşiretinin yerleştirilmesi istenmektedir[49]. Ancak ardından aşiretin yarısının kendi hallerinde olması ve eşkıyalık faaliyetleri ile alakalarının olmaması, ayrıca yapılacak sefere 25 katar deve vermek suretiyle katılacaklarını belirtilmeleri üzerine bunların acilen Istabl-ı Âmire'ye gönderilmesi için yeni emirler gönderildi[50]. Ardından Anadolu müfettişi Vezir Mehmed Paşa'nın çalışmaları ile Mamalı aşiretine bağlı obaların iskânı gerçekleştirildi[51]. H. 1107/M. 1696 tarihinde ise Bozulus Türkmenlerine[52] bağlı Genceli, Avşarlı, Kızıklı ve Pekmezli cemaatlerinin Hama bölgesine iskân edilmesi konusunda Anadolu Müfettişi Yusuf Paşa'ya emirler gönderildi[53]. 1697 yılında Divriği ve çevresine musallat olarak eşkıyalık yapan konar-göçerlerin ise eski yerlerine gönderilmeleri için Diyarbakır ve Divriği kadılarına hükümler gönderildi[54]. Döneme ait belgelerin birinde H. 1111/M. 1701 yılında Anadolu Valisi tarafından Rakka'da iskân edilmek üzere Adana'ya getirilen Kürd ve Kızılbaş taifesinin Adana'da iskân edilmeyerek, Rakka'ya gönderilmesi konusunda Adana kadısının ricası bulunmaktadır[55]. Aynı tarihte benzer gerekçelerle Kılıçlı Aşireti'nin de Elbistan'a nakli istendi[56]. Yine Niğde'ye bağlı Yahyalı Kazası Türkmenlerinin Humus ve Sis kazalarına iskân ettirildikten sonra geri dönerek halka zarar vermeleri nedeniyle tekrar aynı bölgeye iskân ettirildikleri görülmektedir[57]. Ayrıca 1701 yılında Sivas Beylerbeyi Süleyman Bey'e gönderilen bir emirde Mamalı, Cerid ve Pehlivanlı cemaatlerinin Sivas taraflarındaki yaylalara tecavüz ederek, halkın mallarını ve hayvanlarını yağmalamalarından dolayı cezalandırılması istenmektedir[58]. Bu konuda sıkı tedbirler alan devlet Mamulı Türkmenlerini Anadolu müfettişi Yusuf Paşa[59] ve Bozok kadısının çalışmaları ile Bozok bölgesine yerleştirirken[60], diğer bazı aşiretlerde İç-il[61] ve Kıbrıs bölgesine yerleştirildi[62]. Yine 1702 yılında Cihanbeyli Ekrad'ından Koyunoğulları cemaatinin Arapgir yakınlarında Göyük adı verilen yerde Erzurum kervanını[63], Fırat Nehri'nin diğer yakasındaki Kızıl-meşe denilen bölgede de Acem hacılarını vurarak mal ve eşyalarını yağmaladılar. Bu durum üzerine üzerlerine kuvvet sevk edilen eşkıyalar gizlenirken, askerlerin bölgeden çekilmeleri ile tekrar eski faaliyetlerine devam etmeleri üzerine, adı geçen cemaatin Rakka bölgesine nakli ve iskân edilmesine karar verildi[64]. 1702 yılında Malatya ve Arapgir sancakları mutasarrıfları ve Diyarbakır mütesellimine gönderilen bir emirde ise şekâvetle meşgul oldukları için Rakka'ya iskân edilen yaklaşık 1000 hanelik Malatya, Diyarbakır ve Arapgir bölgelerindeki cemaatlerin durumlarından bahsedilmektedir. Buna göre bu cemaatlerden Yarçekanlu ve Direganlu'ya bağlı bir kısım cemaatin iskâna katılmadıkları belirtilerek, bunların iskân bölgesine nakledilmeleri istenmektedir. 1701 tarihli başka bir olayda İç-il

---

[49] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divân-ı Hümâyûn, Mühimme Defterleri (BOA. A. DVNS. MHM. d.) nr. 108, s. 219 (10 Ocak 1696/4 Cemaziye'l-ahir 1107); Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 113.

[50] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnü'l-Emin Tasnifi, Dahiliye (BOA. İE. DH.) nr. 12/1117 (29 Şubat 1696/25 Recep 1107).

[51] Bab-ı Defteri, Maliyeden Müdevver Defterler, (BOA. MAD. d.) nr. 49-51 (15 Nisan 1696/12 Ramazan 1107)(Belge için bkz: Ek-1); Orhonlu, *Age,* s. 83-86; Bununla ilgili Mamalı Aşireti'ne bağlı grupların nerelere iskân ettirildiği hakkında bkz: Tablo-1.

[52] Ayrıntılı bilgi için bkz: Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri (1540-1640)",* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

[53] BOA. MAD. d. nr. 8458, s. 71 (21 Ocak 1696/15 Cemaziye'l-ahir 1107) (Belge için bkz: Ek-2).

[54] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Tasnifi, Dahiliye (BOA. C. DH.) nr. 291/14517 (11 Mart 1697/17 Şaban 1108).

[55] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnü'l-Emin Tasnifi, Askeriye (BOA. İE. AS.) nr. 37/3338 (21 Aralık 1699/28 Cemaziye'l-ahir 1111).

[56] BOA. İE. DH. nr. 16/1475 (16 Temmuz 1696/15 Zilhicce 1107).

[57] BOA. İE. DH. nr.19/1793(12 Mart 1700/21 Ramazan 1111).

[58] Halaçoğlu, *Age,* s. 38.

[59] Anadolu müfettişi olan Yusuf Paşa, kendisine gönderilen emir üzerine Kılıçlı aşiretini Elbistan'a; Mamalı aşiretini de Hama'ya nakl ve iskân ettirerek bu konuda dedikoduya meydan verilmemesi için eşkıya takibi için görevlendirildi, bkz: BOA. İE. DH. nr. 18/1675 (21 Nisan 1702/23 Zilkade 1113).

[60] BOA. MAD. nr. 8458, s. 34; Bozok bölgesine yerleştirilen Mamulı Türkmenlerinden alınan kura ve mezraa aşarı miktarı için bkz: BOA. İE. DH. nr. 20/1850 (24 Mayıs 1702/26 Zilhicce 1113).

[61] İç-il bölgesine yerleştirilen aşiretler H. 1112/M. 1702 yılında Alanya ve çevresindeki yörük gruplarındandır, BOA. İE. DH. nr. 20/1850 (7 Ocak 1701/27 Recep 1112).

[62] Abdülkadir Özcan, "Mustafa II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* XXXI, İstanbul, s. 278.

[63] Bununla ilgili olarak Divrik kadısı Cihanbeyli Kürt Aşireti'nin Ziveli taifesinin Arapgir taralarında eşkıyalık yaptıklarıma dair arzı bulunmaktadır, bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Tasnifi, Sultan II. Mustafa (BOA. AE. SMST. II.) nr. 41/4026 (28 Haziran 1699/29 Zilhicce 1110).

[64] Süleyman Demirci-Hasan Arslan, "Osmanlı Türkiyesi'nde Bazı Aşiret, Cemaat Ve Taifelerin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyaleti Örneği (1590-1750)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume7/3, Summer 2012, p. 896.

ve Alâiye sancaklarına iskânları kararlaştırılan Kara-Haculu cemaatine bağlı oymakların, Yahyalu'ya gelerek bölge ahalisine şekavette bulunmaları üzerine gönderilen emirler ile bu oymakların iskân bölgelerine nakli istendi[65]. 1702 yılında konar-göçer Yeni-il Türkmenlerine bağlı Caber, Baalbekli, Çakallı gibi cemaatlerin Sandıklı, Uşak, Eşme gibi kazaların köylerindeki reayaya zarar vermeleri üzerine bu grupların eski bölgelerine iskân ettirildiği görülmektedir. Aynı tarihte Alâiye ve çevresinde bulunan yörüklerin bir kısmının İç-il sancağına iskânı gerçekleştirildi[66]. 1703 yılındaki başka bir iskân hadisesinde ise Türkmen cemaatlerinden Keferli'ye bağlı Koca-Bey, Kara Cafer ve Halil isimli kethüdaların 400 civarındaki evleri ile, yine Beylikli, Kuşçular, Caber, Çakal, Urumcalu ve Sermayelü cemaatlerinden 1500 kadar hanenin Sandıklı civarındaki köylere zarar verdikleri tespit edilmiştir. Bu durum üzerine Karahisar-ı Sahip Kazası naibinin arzı ile bu cemaatlerin buradan kaldırılarak başka bir bölgeye iskânı gerçekleştirilmiştir. Yine aynı tarihli başka bir olayda göçer taifesinden Alcı ve Çakal Demircilü cemaatlerinin iskân bölgelerini terkederek, Yahyalı'ya gelmeleri ve halka zarar verdikleri tespit edildi. Bu durum üzerine alınan tedbirle 60 kadar haneden oluşan cemaatin eski iskân bölgeleri olan Ayas, Berendi ve Kınık'a yerleşmeleri sağlandı[67]. Bu şekilde birçok örneğin yaşandığı Sultan II. Mustafa döneminde eşkıyalık ve şekâvet hareketleri sebebiyle iskâna tabi olan ancak iskân bölgesine gitmeyen grupların da yapılan çalışmalar sonrasında tekrar iskân bölgelerine gönderildikleri görülmektedir. Bu çerçevede iskân edildikleri bölgelere gitmeyen Arap taifesinden el-Vahhab ve Yeni-il Türkmenlerinden Karagündüzlü aşireti cemaatlerinden Ağanlı Afşarı cemaatinin 1703 yılında eski bölgelerine iskân ettirildikleri görülmektedir. Aynı şekilde Receplü Afşarı ve Cerid cemaatinden ayrılan 200 kadar eşkıya tekrar eski yerlerine gönderilirken, 1701-1702 yıllarında Keçiborlu, Sandıklı, Geyikler ve Çölabad bölgelerine yerleştirilen Danişmendlü Türkmenlerine bağlı cemaatlerin de eski bölgelerine döndürüldükleri görülmektedir. Benzer uygulamalar Rakka'ya yerleştirilmek istenen fakat gitmeyen İl-beylü aşireti, Afşar cemaati oymağı ile İç-il'e yerleştirildiği halde gitmeyen Tekeli Yörükleri için de uygulanarak kısa sürede iskân bölgelerine nakl edildiler[68].

Görüldüğü üzere Sultan II. Mustafa döneminde şekâvet üzere olan aşiretlerin yerleştirilmesi konusundaki uygulanan iskân politikası, daha ziyade onların yerleşik ahaliye yaptıkları zararların önlenmesi amacını taşımaktadır. Nitekim bu dönemde yapılan iskânlarda genel kurallara riayet edilmekte ve daha çok kendi bölgelerinde sıkıntı çıkaran gruplar iskân edilirken, iskânlar daha ziyade boş ve harap bölgelere yapılmaktaydı. Ancak zaman zaman mamur köylere yapılan iskânlarda olmakla birlikte, bu durumun bölge halklarının şikâyetlerine neden olduğu görülmektedir[69]. Örneğin 1701 yılında Bozulus Türkmenlerinden olan ve Aydın bölgesinde yaşayan Mihmadlu, Aksudlu ve Gaffarlı cemaatlerinin Bolvadain yakınlarındaki Karaca-Ören köyüne, 100 hanedan fazla olan diğer Mihmadlu cemaatinin ise Ayne-ekreli ve Otan adlı köylere iskân ettirildiği görülmektedir. Yine Kermih, Çökelek ve Kuşdoğanlı cemaatlerine bağlı 200 kadar hane ise Seyidgazi ile Eskişehir arasındaki Dudcu-paşa mezarı yakınlarına iskân ettirildi. Ancak bu iskân hareketinde iskâna tabi tutulan grupların bölgedeki harap ve sahipsiz 10 köyün yerine emirlere aykırı olarak Sultanönü sancağının Karacaşehir kazasına bağlı köylere yerleştirilmesi bölge halkının şikâyetlerine neden oldu. Bu durum üzerine çıkarılan emirler doğrultusunda 1702 yılında yapılan başka bir iskân ile Eskişehir sancağındaki ahalinin 10 harap ve boş köye yerleştirildiği[70] görülmektedir[71]. Aynı yılın Ocak ayında daha önce Rakka'ya yerleştirilen fakat gitmeyen 400 kadar şaki Kıbrıs'a yerleştirildi[72]. Yeni-il Türkmenlerine bağlı bazı grupların eski yerlerine iskân edilirken, şekavetle uğraşan Receblü Afşarı ahalisi de 1703 yılından itibaren Belih nehri ve Rakka taraflarına iskân ettirildiler[73]. Yine 1692 yılında Rakka çevresine iskân edilen oymakların etrafa yayılmaları meskûn ve ekilmiş bölgeler için tehlike oluşturacağı düşüncesi ile Anadolu müfettişi

65 Halaçoğlu, *Age,* s. 48.
66 BOA. İE. DH. nr.20/1850 (24 Mayıs 1702/29 Zilhicce 1110) (Belge için bkz: Ek-3).
67 Halaçoğlu, *Age,* s. 49.
68 Halaçoğlu, *Age,* s. 80, 82.
69 Halaçoğlu, *Age,* s. 47; Örneğin Uzuncabad ve Hasköy kazalarına bağlı olan birkaç köy çevredeki reayaların iskânı sebebiyle mahsullerine zarar geldiğini öne sürerek şikâyette bulunmuşlardır, bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnü'l-Emin Tasnifi, Maliye (BOA. İE. ML.) nr. 20/1850 (6 Haziran 1701/29 Zilhicce 1112).
70 BOA. MAD. nr. 8458, s. 195 (9 Kasım 1701/7 Cemaziye'l-ahir 1113).
71 Halaçoğlu, *Age,* s. 47.
72 BOA. MAD. nr. 8458, s. 170. (15 Ocak 1702/15 Şaban 1113).
73 Orhonlu, *Age,* s. 92-93.

Yusuf Paşa bunları eski yerlerine dönmeye ikna etti[74]. Ayrıca yeni yerleştikleri bölgelerde sıkıntı çıkartan gruplarda gelen şikâyetler üzerine eski yerlerine iskân ettiriliyordu. Örneğin H. 1108/M. 1697 yılında Divriği çevresinde şakilik yaparak bölge halkına zarar veren grupların eski yerlerine iskân ettirilmesi konusunda Diyarbakır Valisi ve Divriği Kadısı'na hükümler gönderilmiştir[75]. Yine 1700 yılında Reşi taifesine bağlı Girizi aşiretinin ellerinde ferman olduğu iddiasıyla Kilis'den gelerek Malatya sancağındaki Taş-eli kazasına bağlı köylere yerleştiği tespit edilmiştir. Bu durum üzerine çıkarılan fermanlar ile şekâvette bulunmamaları taahhütleri ile eski yerlerine iskân ettirildiler[76]. 18 Şevval 1114/4 Mart 1703'de ise Rakka'ya iskânları emredildiği halde bölgeye gitmeyerek Niğde'ye bağlı Develi Ovası'nda yerleşen Ekrad taifesinden Lek Kürdü, Velili ve Kırıntılı cemaatlerine bağlı grupların şekâvet hareketlerinden dolayı Halep'e iskânı istendi[77]. Görüldüğü üzere Sultan II. Mustafa döneminde eşkıyalık faaliyetleri sebebiyle iskân ettirilen çok sayıda aşiret bulunmakta olup bunlarla ilgili aşağıdaki tabloya bakınız:

TABLO-1: EŞKIYALIK FAALİYETLERİ SEBEBİYLE İSKÂN ETTİRİLEN AŞİRETLER

Tarih	**Aşiret Adı**	**Cemaat/Oymak Adı**	**Miktar**	İskân Ettirildiği yer	İskân Ettirilen Yer
1696	Mamalı	Kâfir Kıran[1]	----------	---------	Eyvad Hacılu, Zemberi Geçidi ve Güskerli[2]
1696	Mamalı	Kızıllı[3]	---------	---------	Sorgun kazasına bağlı Kanberli Mezraası[4]
1696	Mamalı	Sarılar[5]	---------	---------	Sorgun kazasına bağlı Küçük Kırım ve İsa Fakılı Mezraası[6]
1696	Mamalı	Karacalı[7]	---------	---------	Yakup Kethüda idaresindeki Karacalı Mezraası[8]
1696	Mamalı	Mamalı Oymağı beyi Bektaş ve ailesi[9]	---------	---------	Sorgun'a bağlı Tokat, Kayseri, Zile, Çorum ve Sivas arasındaki kervanların uğrak yerleri olan topraklar[10]
1696	Mamalı	Selman Fakılı denen Mahmud ve ona tabi olanlar[11]	---------	---------	Tokat'a bağlı Çınar Deresi Mezraası[12]
1696	Mamalı	Kırık[13]	---------	---------	Süleymanlı-i Kebir Kazası'na bağlı Tilki Pınarı Mezraası[14]
1696	Mamalı	Elhac Ali ve akrabaları[15]	---------	---------	Oynadan Mezraası[16]
1696	Mamalı	Turgud cemaati[17]	---------	---------	Veli-Karalı Mezraası[18]

[74] Orhonlu, "*Agm,*", s. 698.
[75] BOA. AE. SMST. II. nr.13/1238 (12 Ekim 1696/15 Rebiyülevvel 1108).
[76] Halaçoğlu, *Age,* s. 79.
[77] BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 114, s. 44 (4 Mart 1703/18 Şevval 1114).

1696	Mamalı	Oymak Beyi'nin oğlu Ömer Bey'e bağlı oymaklar[19]	--------	---------	Süleymanlı-i Kebir Kazası'na bağlı Kabaniklü Mezraası[20]
1696	Mamalı	Çakallı Şarıklısı[21]	20 - 30 kişi	---------	Akdağ altındaki Emlak Kazası[22]
1696	Mamalı	Haydarlı[23]	10 kişi	---------	Süleymanlı-i Kebir Kazası'na bağlı Yenice Mezraası
1696	Mamalı	Nefesli (Nefisli)[24]	---------	---------	Süleymanlı-i Kebir Kazası'na bağlı Belücek Bostanı Harabesi
1696	Mamalı	Yakublu[25]	---------	---------	Süleymanlı-i Kebir Kazası'na bağlı Eşikli Mezraası[26]
1696	Mamalı	Karacalı ve Selman Fakılı Perakendeleri[27]	---------	---------	Süleymanlı-i Kebir Kazası'na bağlı Davud Veli Mezraası[28]
1696	Mamalı	Beçilü[29]	---------	---------	Akdağ ve Çevresi[30]
1696	Mamalı	Arife Gazili[31]	---------	---------	Budak Özlü Kazası'ndaki İlce-Anlu Mezraası[32]
1696	Mamalı	Keller[33]	16 nefer	---------	Süleymanlı-i Kebir Kazası'na bağlı Kuyucak Mezraası
1696	Mamalı	Ali Ganem[34]	---------	---------	Bozok'a bağlı Hamza Beyli, Curcur ve Karlun Mezraaları[35]
1696	Mamalı	Şaz cemaati[3]6	---------	---------	Rakka
1696	Bozulus Türkmenleri	Genceli, Avşarlı, Kızıklı, Pekmezli cemaatleri[37]	---------	---------	Hama
1697	Kanar-göçer gruplar[38]	---------	------	Divriği	Eski bölgeleri (neresi olduğu belirtilmemiştri)
1700	Reşi taifesine bağlı Girizi aşireti[39]	--------	------	Malatya sancağına bağlı Taş-eli Kazas'na bağlı köyler	Kilis
1701	Kürd ve Kızılbaş Taifesi[40]	----------	------	Adana	Rakka
1701	Kılıçlı Aşireti[41]	----------	-------	-------	Elbistan

1701	Yahyalı Kazası Türkmenleri[42]	----------	-------	Humus ve Sis	Humus ve Sis
1701	Mamalı, Cerid ve Pehlivanlı[43]	--------	-------	Sivas	Bozok, İç-il ve Kıbrıs
1701	Bozulus Türkmenleri[44]	Mihmadlu, Aksudlu ve Gaffarlı	------	Aydın	Bolvadin yakınlarındaki Karaca-Ören Köyü
1701	Bozulus Türkmenleri[45]	Mihmadlu	100 hane den fazla	Aydın	Bolvadin yakınlarındaki Ayne-ekreli ve Otan Köyü
1701	Kara-Haculı[46]	-------	------	Yahyalu	İç-il ve Alâiye Sancağı
1701	Danişmendlü Türkmenlerine bağlı gruplar[47]	--------	------	------	Keçiborlu, Geyikli, Sanduklu ve Çölabad kazalarına bağlı 42 köy
1701-1702	Danişmendlü Türkmenlerine bağlı gruplar[48]	-------	------	Keçiborlu, Sandıklı, Geyikler, Çölabad	Eski bölgeleri ne iskân ettirildiler.
1702	Cihanbeyli Ekradı[49]	Koyunoğulları cemaati	-------	Erzurum ve çevresi	Rakka
1702	Malatya, Diyarbakır ve Arapgir bölgesindeki cemaatler	---------	1000 hane	Malatya, Diyarbakır ve Arapgir	Rakka
1702	Yeni-il Türkmenleri[50]	Caber, Baalbekli, Çakallı cemaatleri	------	Sandıklı, Uşak ve Eşme	Eski bölgeleri ne iskân ettirildiler.
1702	Alâiye Yörükleri[51]	--------	------	Alâiye	İç-il sancağı
1702	--------	Kermih, Çökelek ve Kuşdoğanlı cemaatleri	200 hane	Sultanönü sancağına bağlı Karacaşehir Kazası	--------
1702	Konar-göçer gruplar	-------	400 kişi	------	Kıbrıs
1703	Keferli'ye bağlı cemaatler[52]	Koca-Bey, Kara Cafer ve Hali isimli kethüdalar	400 hane	Sandıklı	------

1703	Keferli'ye bağlı cemaatler[53]	Beylikli, Kuşçular, Caberi Çakal, Urumcalu, Sermayelü	1500 hane	Sandıklı	------
1703	Konar-göçer gruplar[54]	Alcı ve Çakal Demircilü cemaatleri	60 hane	Yahyalu	Ayas, Berendi, Kınık
1703	Arap taifesi[55]	El-Vahhab	------	------	Eski bölgelerine iskân ettirildiler.
1703	Yeni-il Türkmenleri Karagündüzlü aşireti[56]	Ağanlı Afşarı cemaati	------	-------	Eski bölgelerine iskân ettirildiler.
1703	-------	Receplü Afşarı ve Cerid Cemaati	200 kişi	-------	Eski bölgelerine iskân ettirildiler.
------	İl-beyli aşireti, Afşar cemaati oymağı ve Tekeli Yörükleri[57]	-------	------	İç-il	İç-il
1703	Receplü Afşarı ahalisi[58]	---------	------	------	Belih Nehri ve Rakka
TOPLAM	**25**	**49**			**50**

2. Cezalandırma Olarak Sürgün Şeklinde İskân Ettirilen Aşiretler

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldan sonra harap ve sahipsiz bölgelere ahali yerleştirmek suretiyle yeniden ziraate açma girişimleri bazı aşiretlerin şekavet hareketleri sebebiyle gerçekleştirilemiyordu. Bu nedenle devlet iskân politikalarına engel olan bu şekildeki aşiretleri bir cezalandırma şeklinde sürgün bölgesi olarak seçilen Rakka[78] (Belih nehri ve çevresi) ve Kıbrıs'a sevk ediyordu[79]. Sürgün şeklinde Rakka'ya iskânların ilk örneği 1691 yılında görüldü[80]. Osmanlı Devleti aşiretlerin Rakka'ya iskânı ile o dönemlerde boşalan ve harap bir vaziyet alan Rakka eyaletindeki eski güvenliği sağlamayı amaçlamaktadır. Yani bir nevi devlet bölgeye iskân ettirilen Türkmen aşiretlerini Arap aşiretlere karşı bir denge oluşturması için gönderiyordu[81]. Sultan II. Mustafa döneminde bu şekilde sürgün tarzında cezalandırma amacıyla yapılan iskân olayları da mevcut olup, bunlardan birinde Rakka'ya iskân ettirilen Beydilli oymağına bağlı Topal Assaf ve yanındaki 400 hane ile Barak, Bayındır, Musacalı gibi ayak takımıyla birlikte toplam 3000 kadar bir grup, Rakka Beylerbeyi Yusuf Paşa'nın çalışmaları ile tekrar

[78] Rakka, Kuzey Suriye'de Fırat Nehri'nin kolu olan Belih Irmağı'nın ulaştığı bölgede kurulan bir şehir olup, dört yüz yıldan fazla bir süredir Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. Osmanlı Devleti, bölgeye bir takım siyasî, askerî, iktisadî ve sosyal nedenlerle XVII. yüzyıldan itibaren Türkmen aşiretlerini iskân etmeye başlarken, bu iskân faaliyetleri XVIII. yüzyılın sonlarına kadar devam etti, Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı,* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2001, s. IX; Nitekim Rakka iklim şartlarının hayvan besleyen oymaklara uygun gelmemesi ve su yetersizliğinin yanı sıra, güneyden bastıran Arap aşiretlerinin baskısına açık bir bölgedir, Orhonlu, *Age,* s. 135.

[79] Halaçoğlu, *Age,* s. 40.

[80] Osmanlı yönetimi 1692 yılında Türkmen ve Arap aşiretleri arasında Rakka Sözleşmesi adı altında bir mukavele imzalattırdı, Çelikdemir, *Agt,* s. 24.

[81] Çelikdemir, *Agt,* s. 24.

Rakka'ya gönderildi[82]. Şevval 1107/Mayıs 1696 yılında ise Rakka'dan Harran'a iskânları emredilen Okçu İzzeddinli, Amuki ve Şeyhli Ekradı eşkıyalarının iskân sırasında kaçması sonucunda Kilis ve Azaz bölgesinde şekâvete başladıkları görülmektedir. Bölge halkının şikâyeti üzerine ismi geçen aşiretin suçluları cezalandırılarak, geri kalanların Rakka'ya iskân edilmeleri için Rakka Beylerbeyi Ahmed Paşa ve Kilis Kadısı ve Voyvodası'na emirler gönderildi[83]. 1110/1698 yılında ise Rakka'ya iskânları buyrulan Recepli Afşarı Türkmenlerinden bir grubun iskân bölgelerinden firar ederek Zamantı, Kayseri, Kozbaşı ve Akdağ civarlarına gitmeleri ve ahaliye zarar verdikleri görülmektedir. Bu durum üzerine çıkarılan emr-i şerifler ile bu gruplardan suçluların cezalandırılarak, geriye kalanların tekrar Rakka'ya iskânları emredildi[84]. Yine 1701 yılında Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde bulunan aşiretlerden Cihanbeyli aşireti ile Keli-corlu cemaaati ve yine Şamakılu aşiretine bağlı 300 kadar eşkıyanın yolları keserek, ahaliye zarar vermeleri durumu üzerine yaşandı. Devlet gelişen durum üzerine Rakka valisine, Maraş beylerbeyine, Diyarbakır mütesellimine, Malatya mutasarrıfına, Arapgir sancağı beyi ile Divriği voyvodasına emirler göndererek, eşkıyaların cezalandırılmasını ve Rakka'ya sürülmelerini istedi[85]. Benzer bir cezalandırma amaçlı iskân olayı da Diyarbakır voyvodalığına bağlı 11. 000 çadırdan oluşan Milli ve 1000 çadıra sahip olan Şakaki gibi kabilelerin yerlerini terk etmeleri sonucunda Erzurum taraflarına giderek, Yezidî taifesiyle birlikte bölge halkına zarar vermeleri neticesinde yaşandı. Bu durum üzerine Erzurum valisi Numan Paşa'ya gönderilen bir emirle bu grupların cezalandırılması ve eski yerlerine dönmeleri istendi[86]. Aynı tarihlerde Keçiborlu, Geyikli, Sanduklu ve Çöl-abad kazalarına bağlı 42 sahipsiz köye yerleştirilen Danişmendlü Türkmenlerinden bazı cemaatlerin iskânı kabul etmeyerek eşkıyalığa başladığı görülmektedir. Bunun üzerine bölge kadılarına gönderilen hükümler ile bu grupların iskân bölgelerine yerleştirilmeleri ve bir miktar nezre bağlanmaları uygun bulundu[87]. Başka bir iskân hareketi de 1700 yılında yaşanmış olup, Malatya sancağına bağlı Gerger ve Kâhta kazalarına tabi olan 26 köye gelerek yerleşen Zorganlı torunlarının adı geçen köylerin halkına zulm etmelerinden dolayı Rakka'ya sürgün gönderilmeleri için bölge valisine emirler gönderildi. Ancak bahsi geçen cemaatin reayaya zulmetmeyeceklerini taahhüt etmeleri üzerine, oluşacak herhangi bir zarar durumunda 5. 000 guruşluk nezre bağlanmaları kararlaştırıldı[88]. Yine İskilip Kazası taraflarındaki şekâvet hareketlerinden dolayı Rakka'ya iskânı emredilen Çeçeli cemaatinden Kalenderoğlu Hasan'a tabi iki yüzden fazla eşkıyanın şekâvet hareketleri sebebiyle 1 Muharrem 1113/8 Haziran 1701'de tekrar Rakka'ya iskân ettirildikleri görülmektedir[89]. Ayrıca 1699 yılında Rakka'ya iskânları emredilen ancak iskân bölgelerine gitmeyerek iki-üç yıldan beri Develi Ovası'nda yerleşen Gündoğdu, Delili ve Kırıntılı cemaatlerinden 400 civarında şakinin bu bölgelerde şekavet hareketlerine neden olduğu tespit edildi. Bu durum üzerine bölge kadılarından gelen arzlar üzerine harekete geçen devlet, 1702 yılında Maraş Beylerbeyi Rişvan-oğlu Halil Bey'e bir ferman göndererek, bu grupların Kıbrıs'a nakledilmesini istedi[90]. Başka bir iskân faaliyetinde ise Biziki? aşireti Barazi? aşiretlerinin H. 1114/M. 1702 yılında Rakka'ya iskânları istenmektedir[91]. Yine bu dönemede Anadolu'da eşkıyalık yaparak ahalinin mallarını gasp eden, yolları tutarak tüccar ve yolculara zarar veren aşiretlerinde sürgün yolu ile cezalandırıldığı görülmektedir. Bu çerçevede 1703 yılında Ulus diye geçen Cihanbeyli aşireti, Şücaeddinlü aşireti ve Güllü-corlu cemaatleri içerindeki bazı grupların şekavetleri dolayısıyla Rakka'ya sürüldükleri görülmektedir. Ayrıca 1703 yılında Beni Kays Urbanı da Ruha ve Rakka bölgesine iskân edilmiştir[92]. Aynı tarihte Rakka'ya sürgün amacıyla nakledilen diğer cemaatler ise İl-beyli aşireti ile Afşar cemaati oymağı ve buna bağlı Bab-ı Altun, Çeçelü, Dokuz ve Silsüpür cemaatleri[93] ile Savi ve Şemer kabileleridir[94]. Sultan II. Mustafa döneminde cezalandırma olarak sürgün şeklinde iskân ettirilen aşiretler için aşağıdaki tabloya bakınız

82 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname,* C. I, (Sad: İsmet Parmaksızoğlu), MEB. Yayınları, İstanbul 1962, s. 323.
83 BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 108, s. 337, 338'den aktaran Çelikdemir, *Agt.,* s. 41-42.
84 Çelikdemir, *Agt,* s. 42
85 Bkz: "Rakka Valisi Hasan Paşa'ya hüküm ki", BOA. MAD. nr. 8458, s. 190 (1701/1113).
86 Bkz: "Erzurum Valisi Numan Paşa'ya hüküm ki", BOA. MAD. nr. 8458, s. 192-193 (Eylül 1701/Rebiyü'l-ahir 1113).
87 BOA. MAD. nr. 8458, s. 190-192 (27 Eylül 1701/23 Rebiyü'l-ahir 1113.
88 BOA. MAD. nr. 8458, s. 194 (1701/1113).
89 Bkz: "Sivas Beylerbeği ve Kangırı Sancağı mutasarrıfına hüküm ki", BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 111, s. 607 (8 Haziran 1701/1 Muharrem 1113).
90 Halaçoğlu, *Age,*.47-48.
91 BOA. MAD. nr. 534, s. 7 (14 Kasım 1702/23 Cemaziye'l-ahair 1114).
92 BOA. İE. ML. nr. 65/6069 (Mayıs 1703/Muharrem 1115).
93 Halaçoğlu, *Age,* s. 111, 137.
94 BOA. İE. ML. nr. 65/6070 (Mayıs 1703/Muharrem 1115)..

TABLO-2: CEZALANDIRMA OLARAK SÜRGÜN ŞEKLİNDE İSKÂN ETTİRİLEN AŞİRETLER

Tarih	Aşiret Adı	Cemaat/Oymak Adı	Miktar	İskân Ettirildiği yer	İskân Ettirilen Yer
1696	Okçu İzzeddinli Amuki ve Şeyhli Ekradı[59]		……	Kilis ve Azaz	Rakka
1698	Recepli Afşarı[60]		…..	Zamantı, Kayseri, Kozbaşı, Akdağ	Rakka
1700	Zorganlı torunları[61]	--------	-----	Malatya'ya bağlı Gerger ve Kahta kazalarına bağlı 26 köy	Rakka
1701	Cihanbeyli ve Şamakılu aşireti[62]	Keli-corlu cemaati	300 kişi	Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri	Rakka
1701	Diyarbakır Voyvadalığı'na bağlı gruplar[63]	Milli	11.000 çadır	Erzurum	Diyarbakır
1701	Diyarbakır Voyvadalığı'na bağlı gruplar[64]	Şakaki	1000 çadır	Erzurum	Diyarbakır
1702	Biziki ve Barazi aşireti[65]	…….	…….	…….	Rakka
1702		Çeçeli Cemaati Kalendeoğlu Hasan'a bağlı gruplar	200'den fazla kişi	-------	Rakka
1702	------	Gündoğdu, Delili ve Kırıntılı cemaatleri	400 kişi	Develi Ovası	Rakka
1703	Cihanbeyli aşireti, Şecaeddinlü aşireti[66]	Güllü-corlu cemaati	-----	------	Rakka
1703	Beni Kays Urbanı[67]	-------	-----	-----	Ruha ve Rakka
1703	İl-beyli aşireti[68]	-------	-------	-------	Rakka

1703	Afşar cemaati oymağı[69]	Bab-ı Altun, Çeçelü, Dokuz ve Silsüpür cemaatleri ile Savi ve Şemer kabileleri	-------	-------	Rakka
T O P - LAM	**15**	**14**			**3**

3. Vergi Muafiyeti Uygulanan Aşiretler

Sultan II. Mustafa döneminde uygulanan iskân politikalarından birisi de herhangi bir bölgede sorun çıkartan ve şekâvet hareketlerinde bulunan grupların bu tür faaliyetlerden vazgeçmeleri karşılığında vergi muafiyeti sağlanarak, derbendlere iskân ettirilmesidir. Bu sayede devlet bazı aşiretleri vergiden muaf tutmak suretiyle şekâveti terk etmelerini sağlamıştır. Bu şekilde konar-göçer, başıboş kişilerin derbendçi tayin edilerek, derbendlere iskân edilmeleri zaman içerisinde her derbend bölgesinde birer iskân yerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır[95]. Nitekim derbentler ıssız bölgelerin ve önemli geçitlerin emniyetini sağlaması açısından önemli bir tesis olmalarının yanı sıra, ıssız yerlerin şenlendirilmesi için de bir iskân aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle savaş dönemlerinde boşalan bölgelerin yeniden şenlendirilmesi için devlet bu bölgeleri başıboş gezen ve ülkenin güvenliğini tehdit eden aşiretleri iskân ettirmiştir[96]. Aşiretlere uygulanan vergi muafiyetlerini Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân politikalarında teşvik edici tedbirler olarak değerlendiren Faruk Söylemez devletin bu şekilde aşiretlerin iskân bölgelerinde sürekli kalmalarını amaçladığını ifade etmektedir[97]. Yaşanan süreci devletin eşkıya ile pazarlığı olarak tanımlayan Karen Barkey'e göre Osmanlı Devleti'nin temel amacı merkezileştirme olan bu faaliyetler ile Batı Avrupa'daki çağdaşlarının aksine sorun çıkartan grupları devlet ile bütünleştirmeyi amaçlamaktadır[98]. Örneğin 1700 yılında Niğde sancağına bağlı Yahyalı kazası köylerine zarar veren Danişmendli Türkmenlerinden Adana'nın Misis derbendinden kayıtlı olan Şereflü, Çöplü ve Köseli cemaatleri şekâvetlerini terk etmeleri suretiyle Misis derbendine kaydedildiği görülmektedir[99]. Yine Yeni-il Türkmenlerinden Kara-gündüzlü ve Çöplü Afşarı, ifraza bağlı Çakal Demircilü cemaati, Halep Türkmenlerinden Hama ve Humus'a iskân edilen Okçu cemaati, Alanya ve İç-il'e iskânlarına karar verilen Kara Hacılu cemaati, Rakka iskânı firarileri ve has reayasına bağlı yaklaşık 1100 kişi aynı derbende derbendçi olarak kaydedildi. Bu suretle hac yolunu korumaları istenen bu gruplardan bazı vergiler için muafiyetler getirildi[100]. Ancak getirilen bu vergi muafiyetlerinin pek işe yaramadığı görülmektedir. Nitekim bahsi geçen cemaatlerden Danişmendlü Türkmenlerine bağlı Köseli ve Şereflü Afşarı dışındaki diğer cemaatlerin tekrar Yahyalı bölgesine giderek şekavet hareketlerine devam ettikleri görülmektedir[101]. Bu çerçevede Sultan II. Mustafa döneminde vergi muafiyeti uygulanan aşiretler için aşağıdaki tabloya bakınız:

TABLO-3: VERGİ MUAFİYETİ UYGULANAN AŞİRETLER

95 Orhonlu, *Age,* s. 31.
96 Özkan, *Age,* s. 157.
97 Söylemez, *Age,* s. 182.
98 Barkey, *Age,* s. 18.
99 Döneme ait bir belge bu Türkmen gruplarının daha önce Humus ve Sis kazalarına iskân ettirildikleri, ancak buralarda kalmayarak geri dönerek ahaliye zarar verdiklerini ortaya koymaktadır, bkz: BOA. İE. AS. nr. 31/2791 (21 Mayıs 1700/2 Zilhicce 1111).
100 Halaçoğlu, *Age,* s. 45-46.
101 Alişan Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi,* Göçebe Yayınları, İstanbul 1997, s. 13.

Tarih	Aşiret Adı	Cemaat/Oymak Adı	Miktar	İskân Ettirildiği yer	İskân Ettirilen Yer
1700	Danişmendlü Türkmenleri[70]	Şereflü, Çöplü ve Köseli cemaatleri	-------	Niğde Sancağı'na bağlı Yahyalı Kazası	Adana'nın Misis derbendi[71]
1701	Yeni-il Türkmenlerine bağlı gruplar[72]	Karagündüzlü ve Çöplü Afşarı cemaati	1100 kişi	------	Adana'nın Misis derbendi
1701	İfraza[73] bağlı gruplar[74]	Çakal Demircilü cemaati	1100 kişi	------	Adana'nın Misis derbendi
1701	Halep Türkmenlerine bağlı gruplar[75]	Okçu cemaati	1100 kişi	Hama ve Humus	Adana'nın Misis derbendi
1701	Halep Türkmenlerine bağlı gruplar[76]	Kara-Hacılu cemaati	1100 kişi	Alanya ve İç-il	Adana'nın Misis derbendi
1701	Rakka iskânı firarileri[77]	-------	1100 kişi	-------	Adana'nın Misis derbendi
TOPLAM	**5**	**8**			**1**

4. Diğer Sebeplerle İskân Ettirilen Aşiretler

Sultan II. Mustafa döneminde yapılan iskân faaliyetlerinin önemli bir nedeni de bazı aşiretlerin eski yerlerini terk ederek başka bölgelere yerleşmeleri ve yeni yerleştikleri bölgelerde düzeni bozarak vergi vermek istememeleridir. Örneğin 4 Ekim 1701 yılında Reşi Ekradı Köprülü Aşiretinden Mahmud 300 kadar eşkıya ile Malatya sancağının Taş-ili nahiyesine gelerek *"elimizde fermanımıza var"* diyerek yerleşmek istedi. Bölge halkını zorla yerlerinden eden eşkıya grubu avarız, nüzul gibi vergileri, de vermek istemedi. Bu durum üzerine yerli halkında şekâvetleri ile ellerindeki fermanın sahte olduğu tespit edilen bu cemaat eski yerlerine gönderildi[102]. Benzer bir başka olayda ise Zile'ye bağlı Ortapare Hassı aklamından Bulgarlu cemaatinin vergilerini ödemek istememeleri sebebiyle bölge kadıları ile Sivas ve Amasya yöneticilerine gönderilen emirler aracılığı ile şekâvet üzere olanların Amasya Kalesi'ned kalebend edilmeleri istendi[103]

Sultan II. Mustafa döneminde konar-göçer aşiretlerin iskânın da bahsedilen bu dört sebebin yanı sıra kendiliğinden olan ve hiçbir devlet baskısı olmadan yapılan iskân faaliyetleri de bulunmaktadır. Bu tür iskân faaliyetleri konar-göçer aşiretlerin zamanla kendiliğinden yerleşmek ihtiyacı duymaları sonucunda gelişmiştir[104]. Örneğin 1697 yılında İlbeli'ye bağlı Kethüdalı Köyü ile Kızıklu, Akça-koyunlu, Kara-Muklu, Ergilü ve İzzeddin oymakları bu şekilde kendi istekleri ile bazı köylere yerleşmişlerdir[105]. Yine bu dönemde devlet tarafından boş arazilerin dağıtılarak şenlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen iskân faaliyetleri de bulunmaktadır. Örneğin Cevanşehir'e bağlı Çörüklü, Hacılı, Cihan-Şahlı ve Ocaklı obaları bu şekilde iskân edilmeye razı edildi. Fakat bunların bir kısmının davet edildikleri yerlere gitmemesi üzerine bunlardan Şerefli, Karalı Oymakları ile Kaşıkçı ve Küçük Mihmadlı Kürdü

[102] Demirci-Arslan, "*Agm",* s. 897-898.
[103] Bkz: "Zile ve Ortapare Kadılarına ve Sivas Mütevellisine ve Amasya Kal 'ası Dizdarı'na hüküm ki", BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 109, s. 4 (Haziran 1697/Zilhicce 1108).
[104] Orhonlu, *Age.,*s. 35.
[105] Orhonlu, *Age,,* s. 38.

oymakları dışındakiler Çöl-âbad Nahiyesi'ne gönderildi[106]. Bu çerçevede Sultan II. Mustafa döneminde diğer sebeplerle iskân ettirilen aşiretler için bakınız:

TABLO-4: DİĞER SEBEPLERLE İSKÂN ETTİRİLEN AŞİRETLER

İskan Sebebi	**Tarih**	**Aşiret Adı**	**Cemaat / Oymak Adı**	Miktar	İskân Ettirildiği yer	İskân Ettirilen Yer
Vergi Vermeyen Aşiretlerin İskânı	1701	Reşi Ekradı Köprülü Aşireti[78]	------	300 kişi	Malatya Sancağı'na bağlı Taşili Nahiyesi	Eski bölgelerine iskân ettirildiler.
Gönüllü Yapılan İskânlar	1697	İlbeli aşireti[79]	Kethüdalı Köyü, Kızıklu, Akça-koyunlu, Kara-Muklu, Ergilü ve İzzedin oymakları	-----	-----	------
Boş Arazileri şenlendirme amaçlı yapılan iskânlar	------	Cevanşir'e bağlı gruplar[80]	Çörüklü, Hacılı, Cihan-Şahlı ve Ocaklı obaları	-----	------	Çöl-abad Nahiyesi
TOPLAM		**3**	**10**			**2**

B. **Dışarıdan İçeriye Yapılan İskân Politikaları**

Bu iskân faaliyeti XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ve özellikle XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da toprak kaybetmesinin sonucunda gerçekleşen iskân faaliyetleridir. Bu çerçevede 1683-1699 Kutsal İttifak Savaşları döneminde yaşanan toprak kayıplarının yanı sıra, özellikle 1699 Karlofça Barış Antlaşması'ndan sonra Batı'da yaşanan büyük çaplı toprak kayıpları bu tür faaliyetlerin yaşanmasına neden oldu[107]. Nitekim bu tarz göç hareketlerinin başlangıcı 1690 yılında yaşanmış olup, Belgrad ve Niş arasında oturan reâyanın savaşlar sebebiyle başka yerlere göç ettiği bilinmektedir[108]. Bu noktada Sultan II. Mustafa döneminde bu tür içeriye dönük göç hareketlerine bağlı olarak yapılan iskân politikaları bulunmaktadır. Örneğin H. 1108/M. 1696 yılında yaşadıkları bölgelerden ayrılmak isteyen bir takım Arnavud taifesinin Üsküp kazasına iskân ettirildiği görülmektedir[109]. Aynı tarihte bölgelerinden ayrılmak isteyen bir kısım Arnavud taifesi Aleksenice havalisine iskân ettirildi[110]. Döneme ait belgelerde tam sayıları tespit edilemeyen bu Arnavud gruplarının bir kısmının da Belgrad ve Niş arasındaki bölgelere[111] iskân ettirildiği anlaşılmaktadır[112]. Ayrıca H. 1111M. 1699 yılında muhtelif sınıfa mensup askerin Akkirman Kalesi'ne iskân ettirildi[113]. Belgenin devamında Kamaniçe Kalesi'nden ihraç

[106] Orhonlu, *Age,,* s. 75.
[107] Halaçoğlu, *Age,,* s. 41.
[108] Orhonlu, *Age,,* s. 33.
[109] BOA. İE. AS. nr. 47/4248 (1696/1108).
[110] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnü'l-Emin Tasnifi, Adliye (BOA. İE. ADL. nr. 7/437) (26 Eylül 1698/20 Rebiyülevvel 1110).
[111] H. 1108/M. 1696 tarihindeki bu iskân faaliyeti Belgrad ve Niş arasında bulunan Hasanpaşa Menzili'ne yapılmıştır, bkz: BOA. AE. SMST. II. nr. 38/3705 (10 Ekim 1696/13 Rebiyü'l-evvel 1108).
[112] BOA. AE. SMST. II. nr. 47/4482; nr. 38/3705(10 Ekim 1696/13 Rebiyü'l-evvel 1108).
[113] BOA. AE. SMST. II. nr. 37/3627 (16 Aralık 1699/23 Cemaziye'l-ahir 1111).

edilerek Akkirman'a iskân edilen Dergâh-ı Ali Yeniçerileri ve diğer askerlerin meskenlerinin tamirat masrafı olarak toplam 429 guruş ödendiği görülmektedir[114]. Bununla ilgili başka bir belgede Akkirman'a gönderilen bu askeri grupların Karlofça Antlaşması ile tahliye edilen Kamaniçe Kalesi'nden gönderildiği anlaşılmaktadır. Belgede belirtilen toplam asker sayısı ise iki oda yeniçeri ile 304 nefer yerli askerden oluşmaktadır[115]. Ayrıca bununla ilgili başka bir belgede Kamaniçe Kalesi'nden ihraç edilen bu askerlerin Akkirman dışında Özi, Kılburun, Bender, Kili ve Yanıkhisar kalelerine iskân ettirildiği görülmektedir[116]. Yine 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'nın dokuzuncu[117] ve onuncu[118] maddeleri gereğince sınırlarda kalan Orta Macar ve Erdellilerin iç bölgelere iskân ettirildiği görülmektedir. Bu durumun temel sebebi Karlofça Antlaşması ile Macaristan'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasından sonra birkaç Macar asilzadenin Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmasından kaynaklanmaktadır[119]. Nitekim bunlardan Orta Macar Kralı Tökeli İmre'nin ailesiyle birlikte İznik'e nakli ve ikâmeti için bölge yöneticilerine yazılan bir farman bulunmaktadır[120]. Buna göre antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti'ne sığınanlara Sofya yakınlarında bir yer gösterilerek buralara yerleşmeleri sağlandı. Ayrıca bunlardan 712 piyade ve 526 süvariden oluşan mültecilerin bir kısmı Rumeli'de Paşa Sancağı'nda bulunan Çetrofça bölgesine iskân edildi[121]. Yapılan bu iskân ile ilgili dikkat çekici bir özellik de iskân edilenlerden beş yıl süreyle cizye ve diğer vergilerin alınmamasıdır[122]. Yine bu dönemde 1700 yılında Kırım ve Kuban caniblerinden gelen Kazakların Tuna Nehri sahilindeki Beş-tepe mevkiine kadar olan Baba-dağ köyü ve çevresine yerleştirildikleri görülmektedir[123]. Ayrıca bu dönemde devlet boşalan toprakları yeniden tarıma açmak ve vergi gelirlerini arttırmak için 1701 ve 1702 senelerinde Belgrad, Bosna ve Sırbistan çevresinde devletin gösterdiği bölgelere yerleşenlere vergilerin kaldırılması ve bedel-i nüzullerin affedilmesi gibi ayrıcalıklar getirdi. Bunların yanı sıra savaş sırasında bir takım istilaya maruz kalmış bölgelerde yapılan emlak ve arazi tahrirleri ile halkın mağduriyetinin önüne geçilmeye çalışıldı[124]. Ayrıca bu iskân faaliyetleri ile ilgili Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'nın yaptığı önemli bir faaliyet de *"Evlâd-ı Fatihân"*[125] ile ilgilidir. Buna göre 1696 yılında Mora seraskeri Hasan Paşa'ya bir hüküm

[114] BOA. AE. SMST. II. nr. 37/3627 (16 Aralık 1699/23 Cemaziye'l-ahir 1111).

[115] BOA. İE. AS. nr. 37/3338 (21 Kasım 1699/28 Cemaziye'l-evvel 1111); Nitekim bununla ilgili olarak Akkirman Kalesi'ne nakl edilen askerlerin iskânları için kale varoşlarındaki bazı bölgeler tamir ettirilirken, yapılan bu tamiratlar için toplamda 357,5 guruş masraf yapılmıştır, bkz: BOA. İE. AS. nr. 37/3338 (21 Kasım 1699/28 Cemaziye'l-evvel 1111) (Belge için bkz: Ek-4).

[116] BOA. İE. AS. nr.31/2791 (21 Mayıs 1700/ 2 Zilhicce 1111); Nitekim bununla ilgili belgenin devamında bu bölgelere yerleştirilen yerli neferatın ihtiyaç duyduğu 2620 keyl buğdayın Tuna Nehri üzerindeki kasabaların kadıları aracılığıyla intikal ettikleri görülmektedir.

[117] Bkz: "Tarafeynin re'âyâsından müfsîd ve âsi ve bedhâh olanlar iki cânîbden dahi kabûl olunmayub bir vechile himâye olunmaya ve bu makûle ehl-i fesâd ve çeteci ve gâretçi her kimin re'âyâsı olursa olsun her kangi toprakta bulursa müstehâk oldukları cezâları tertîb oluna ve ihtifâ iderlerse haberleri alınub zâbitleri agâh oluna ki haklarından geleler ve zâbit ve baş olanlar dahi bu misillü eşkıyânın hakkından gelinmekde ihmâl ve tekâsül iderlerse mes'ûl ve muâteb olub âzil ve hakkından geline ve ulûfelü ve dirlüklü ve kendü hâlinde olmayub böyle şekâvet idenlerin te'addîleri külliyet ile mündefi olmağiçün mutlâka hırsızlıkla te'âyyüş iden haydut ve piribek didikleri kuttaü't-târîk saklanmayub haklarından geline ve bu ma'kûle fesâd âdet-i müstemirresi olanlar sonradan salâh sûretin gösterirlerse de i'timât olunmayub sınurlarda kârîb yerlerde sâkin olmayub âhâr yerlerde iskân itdirile", Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Âsafi, Düvel-i Ecnebiye Defteri (BOA. A. DVNS. DVE. *Nemçeli Ahidnamesi,* nr. 57/1), s. 24; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Âsafi, Kâmil Kepeci (BOA. KK. d.) nr. 53, s. 9.

[118] Bkz: "Bu cenk esnâsında Macar ve Erdellü'den nice kimesne Çasar itâ'âtinden rûgerdân ve serhâdd-i mansûreme gelmiş olub mabeynde müddet ile karâr-dâde olan işbu sulh ve salâh-ı hayr-ı encâmın bu husûsda dahi vech-i lâyıkı üzre ba'de'l-yevm sebâtı emniyete ihtimâm olunması lâyık olmağla mesfûrlara müte'âllik olan ahvâl bu karâra konulmuşdur ki sınurlarda olan re'âyânın ârâm ve istirâhatine hâlel gelmemek içün iskân olunacak yerler sınur ve hudûd cânîblerinden bâ'id olmak üzere memâlik-i mahrûsamın bir semtinde murâd olunduğu vechile temkîn ve terfîh olunalar ve ehillerine ruhsât virile ki zevclerinin yanına gelüb ta'yîn olunan mahalde ma'ân sâkin olalar ve dahi fimâ-ba'd Devlet-i Âlîyye'min re'âyâsından olmağla min-ba'd itâ'atdan ayrılmayalar ve içlerinden bazı kimesne tekrâr giru vilâyetine gitmek isterse bedhâhlık idenlerin zümresinden ad olunub müşârün-ileyh Çasar'a tâbi' olanlar tarafından himâye ve kabûl olunmayalar ve sulh ve salâhın sebât ve emniyetine ri'âyeten bu makûleler ele getirilüb serhâdd-i mensûrumun hükkâmına teslîm olunalar", BOA. A. DVNS. DVE. *Nemçeli Ahidnamesi,* nr. 57/1, s. 24-25; BOA. KK. d. nr. 53, s. 9.

[119] BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 110, s. 169.

[120] BOA. A. DVNS. MHM. d. nr.113, s. 10.

[121] Özkan, *Age,,* s. 64.

[122] Sadık Müfit Bilge, "Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı Devleti'nde Vergi Muafiyeti", Düşünen Siyaset, Sayı: 28, Ankara 2014, s. 397.

[123] Halaçoğlu, *Age,,* s. 142.

[124] Özkan, *Age,,* s. 188-189.

[125] Evlâd-ı Fatihan Rumeli'nin fethinden sonra Balkanlarda yerleşmek üzere Anadolu Müslüman-Türk halkından aileleri ile bu bölgelere gidenlere veya gönderilenlere addır, Özkan, *Age,,* s. 189.

gönderilerek Balkanlara göç ederek, yerleşen Yörük ve onların çocuklarına ise evlad-ı fatihan denildiği için bunların defterlere yazılması istendi[126]. Bu çerçevede bir yoklama yapıldı[127] ve 1116 haneden oluşan ve yaklaşık 16.582 kişilik bir evlad-ı fatihan tespit edildi[128]. Bu sayımım Evlad-ı fatihanın mevcudu tespit açısından oldukça önemlidir. Nitekim bu kanundan 6 yıl sonra 1702 yılında yeniden yapılan nüfus sayımı[129] sonrasında bu taifeden her altı kişiden birinin sefere gitmesi kararlaştırıldı[130]. Bu şekilde yerleşik hayata geçmiş olsalar bile yörüklerin askeri bir hizmet için örgütlenmiş oldular[131]. Bu çerçevede Sultan II. Mustafa döneminde dışarıdan içeriye yapılan iskânlar ile ilgili aşağıdaki tabloya bakınız:

TABLO-5: DIŞARIDAN İÇERİYE YAPILAN İSKÂNLAR

Tarih	**G e l e n Gruplar**	**Miktar**	İskân Ettirildiği yer	İskân Ettirilen Yer
1696	Arnavud taifesi[81]	------	------	Üsküp Kazası
1696	Arnavud taifesi[82]	------	------	Alekseniçe havalisi[83]
1696	Arnavud taifesi[84]	------	------	Belgrad ve Niş arasındaki bölgeler (Hasanpaşa Menzili)
1699	Orta Macar taifesi ve Erdelliler[85]	-------	------	Çetrofça[86]?
1699	Muhtelif askeri grup[87]	İki oda yeniçeri ile 304 nefer yerli asker	Kamaniçe Kalesi	Akkirman, Özi, Kılburun, Bender, Kili ve Yanıkhisar kaleleri
1700	Kazaklar[88]	-------	Kırım ve Kuban tarafları	Tuna Nehri sahilindeki Beştepe mevkiine kadar olan Baba-dağ köyü ve çevresi
T O P - LAM	**3**			**11**

C. İskânlar Sırasında Yaşanan Başlıca Problemler

Sultan II. Mustafa döneminde yukarıda belirtilen şekillerde iskânlar yapılmakla birlikte, iskân faaliyetleri sırasında ve sonrasında bir takım olumsuz hadiselerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar genellikle konar-göçer hayata alışık olan bu grupların yerleşik hayata alışamamaları ile tabii sebepler (iklim, su, toprak) gibi bölgesel farklılıklar ile iskân sırasında ve sonrasında idarecilerin iskân uygulamalarında dikkatli davranmamalarından kaynaklanmaktadır[132]. Nitekim bu tür sebeplerden dolayı iskân edildikleri bölgelerden kaçan aşiretler bulunmaktadır[133]. Sultan II. Mustafa döneminde

[126] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Tasnifi, Maarif (BOA. C. MF.) nr. 137/6830.

[127] BOA. İE. DH. nr. 18/1705 (13 Ocak 1696/7 Cemaziye'l-ahir 1107).

[128] M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1957, s. 255; Ayrıca evlad-ı fatihan defteri için bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Âsafi, Kâmil Kepeci (BOA. KK. d.) nr. 2782.

[129] Bu sayım Hasan Paşa'nın yaptığı sayımın üzerinden çok zaman geçmesi sebebiyle Bayezid Ağa tarafından yapıldı, bkz: BOA. İE. DH. nr. 16/1456 (16 Eylül 1702/23 Rebiyü'l-ahir 1114); Yapılan bu sayım sonrasında Anadolu'dan Rumeli'ye gaza ve cihad niyetiyle gelen Evlad-ı Fatihan taifesinin sayıları yeniden belirlenerek, bu grupların Niğbolu tarafına gönderilmesine karar verildi.

[130] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnü'l-Emin Tasnifi, Sıhhiye (BOA. İE. SH.) nr. 2/111 (16 Eylül 1702/23 Rebiyü'l-ahir 1114).

[131] Özkan, *Age.,* s. 190.

[132] Orhonlu, *Age.,* s. 88-93.

[133] Aşiretlerin iskân yerlerinden kaçmasının temel nedenlerini Rişvan aşireti örneği üzerinden açıklayan Faruk Söylemez, bu durumun başlıca üç sebepten kaynaklandığını ifade etmektedir: Birincisi; Vergilerin ağır gelmesi, İkincisi; İstenmeyen mesleklerde istihdam, Üçüncüsü ise aşiretlerin iskân yerlerini beğenmemesidir, Söylemez, *Age.,* s. 189-192.

de benzer sebeplerden kaynaklanan sorunların olduğu görülmektedir. Örneğin 1697 yılında Rakka'ya gönderilen aşiretlerden 1500 kadar kişinin *"böyle ıssız yerde oturulmaz"* diyerek önce Çukurova Isneyn Ovası'na, oradan da Anadolu'ya kaçtılar. Devletin müdahalesi ile bu grupların Rakka'dan alınarak Menbiç'e gönderildikleri görülmektedir. Bu tür durumlara karşı da tedbirini alan devlet yetkililerinin aşiretlerin bu tür sıkıntılı durumlarını beyan etmeleri karşısında yapılan incelemeler ile çözüm yolları bulunmuştur. Örneğin Danişmendlü Türkmenlerine bağlı gruplardan Cevanşir Karalı'nın yerleştirildikleri toprakların dar olması sebebiyle hayvanlarının çok sık hastalandıkları yönünde bir talepleri bulunmaktadır. Bu durum üzerine 1702 yılında yapılan keşif ve araştırmalar sonucunda aşirete yeni toprakların verilmesi suretiyle toprakları genişletilerek sorunları kısmen çözüldü[134]. Bununla ilgili başka bir örnekte Süleymaniye kazası ahalisinin miri tekâlifin fazla alınmasından dolayı duydukları şikâyet dikkate alınarak, vergilerinin düşürülmesi yoluyla iskân edildikleri görülmektedir[135]. Yine belgeler yansıyan önemli problemlerden birisi de yeni iskân edilen bölgelerdeki ahalinin mallarına zarar verilmesi durumudur. Örneğin H. 1111/M. 1700tarihinde Uzuncaabad ve Hasköy kazalarına yapılan iskân sonrasında bölgedeki ahalinin mahsulüne zarar verildiği görülmektedir. Nitekim bununla ilgili bölge yöneticilerinden Mustafa Çavuş'un arzuhali bulunmaktadır[136]. Benzer bir olumsuz gelişmenin yine aynı tarihte Akhisar ve Koçhisar bölgelerine yerleştirilen Danişmendlü Türkmenleri ile Aksaray Sancağı Mutasarrıfı Hasan ile çatışma şeklinde gerçekleşti. Nitekim yaşanan çatışma sırasında her iki taraftan da zarar görenler oldu[137].

SONUÇ

Görüldüğü üzere bu dönemde yapılan iskân faaliyetlerinde Osmanlı Devleti'nde uygulanan iskân politikalarından içe dönük iskân uygulaması ile dışarıdan içeriye yapılan iskân faaliyetlerinin uygulandığı görülmektedir. İçe dönük iskân faaliyetleri ise kendi içinde dört şekilde uygulanırken, bunlardan en fazla görülen iskân türü ise eşkıyalık faaliyetleri sebebiyle yaşanan iskânlardır. Nitekim bu şekilde toplam 25 aşirete bağlı 49 cemaatin 50 farklı bölgeye göç ettirildiği görülmektedir. Yine içe dönük iskân faaliyetlerinin diğer türleri ise cezalandırma olarak sürgün şeklinde yapılan iskânlar, vergi muafiyeti uygulanan iskân türleri ile diğer sebeplerle iskân ettirilen aşiretler bulunmaktadır. Burada dikkate çeken ayrıntı iskân faaliyetlerinde1699 Karlofça Antlaşması sonrasında yaşanan artıştır. Bu durum ülke içerisinde antlaşmanın oluşturduğu ekonomik ve sosyal bozukluklar ile ilgili bir durumdur. Yine bu dönemde uzun süren savaşlar ve sonrasında Karlofça Antlaşması'yla yaşanan toprak kayıplarının etkisiyle gelişen dışarıdan içeriye yapılan iskân faaliyetleri mevcut olup, bu şekilde 4 farklı grubun iskân ettirildiği görülmektedir. Tüm bu faaliyetler sonucunda Sultan II. Mustafa döneminde Anadolu ve Rumeli'de toplumsal düzen ortamının sağlanmaya çalışıldığı ve harap ve boş yerlerin imara açılarak yaşanılabilir hale getirildiği görülmektedir. Nitekim yapılan iskân faaliyetlerinde iskân edilen bölgelerin en az 50-60 yıldan 100 yıla kadar süredir harabe halde olduğu görülmektedir. Yani devlet bir taraftan iskân edilen bölgelerdeki asayiş ve güvenliği sağlarken, diğer taraftan da iskân edilen yerlerin mamur hale getirilmesini amaçlamıştır. Yine yapılan bu iskân faaliyetleri sayesinde asayiş ve güven ortamı sağlanmış olup, bu durum halkın şikâyetlerinin dikkate alındığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

A.Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Defteri, Maliyeden Müdevver Defterler, (BOA. MAD. d). nr. 9484; nr. 8458; nr. 534).

Divân-ı Hümâyûn, Mühimme Defterleri (BOA. A. DVNS. MHM. d.) nr. 108; nr. 109; nr. 110; nr. 111; nr. 113.

Bab-ı Âsafi, Düvel-i Ecnebiye Defterleri, (BOA. A. DVNS. DVE. Nemçeli Ahidnamesi) nr. 57/1.

134 Orhonlu, *Age.,* s. 91-92.
135 BOA. İE. DH. nr. 13/1247 (8 Ocak 1701/28 Recep 1112).
136 BOA. SMST. II. nr. 36/3587 (6 Haziran 1701/29 Zilhicce 1112).
137 BOA. İE. AS. nr. 46/4150 (17 Haziran 1700/29 Zilhicce 1111).

İbnü'l-Emin Tasnifi, Dahiliye (BOA. İE. DH.) nr. 12/1117; nr. 16/1475; nr.19/1793; nr. 18/1675; nr. 20/1850; nr. 20/1850; nr.20/1850; nr. 18/1705; nr. 16/1456; nr. 13/1247.

Cevdet Tasnifi, Dahiliye (BOA. C. DH.) nr. 291/14517; nr. 282/14093.

Cevdet Tasnifi, Maarif (BOA. C. MF.) nr. 137/6830.

İbnü'l-Emin Tasnifi, Askeriye (BOA. İE. AS.) nr. 37/3338; nr. 31/2791; nr. 47/4248; nr. 46/4150.

İbnü'l-Emin Tasnifi, Sıhhiye (BOA. İE. SH.) nr. 2/111.

Ali Emiri Tasnifi, Sultan II. Mustafa (BOA. AE. SMST. II.) nr. 40/3978; nr. 41/4026; nr.13/1238; nr. 37/3627; nr. 36/3587.

İbnü'l-Emin Tasnifi, Maliye (BOA. İE. ML.) nr. 20/1850; nr. 65/6069; nr. 65/6070;

Bab-ı Âsafi, Kâmil Kepeci (BOA. KK. d.) nr. 2782; nr. 53.

B. Diğer Kaynaklar

ACEHAN, Abdullah, "Osmanlı Devleti'nde Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Volume 1/5 Fall 2008, s.12-29.

AKPINAR, Alişan, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, Göçebe Yayınları,* Göçebe Yayınları, İstanbul 1997.

AKSOY, Erdal, *Yörük ve Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı (Kırıkkale Karakeçili Aşireti Örneği),* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2001.

ARMAĞAN, Latif, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", *Osmanlı,* C. 9, (Ed: Güler Eren.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 142-150.

_____, "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'ndaki Konar-Göçerlerin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma", *Tarih Araştırmaları Dergisi (Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan),* C. XIX, Sayı: 30, Ankara 1988, s.1-35.

BARKEY, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi,* (Çev: Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

BİLGE, Sadık Müfit, "Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı Devleti'nde Vergi Muafiyeti", *Düşünen Siyaset,* Sayı: 28, Ankara 2014, s.

ÇELİK, Gülfettin, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", *Divan,* 1999/1, s. 49-110.

ÇELİKDEMİR, Murat, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı,* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2001.

ÇETİNTÜRK, Selahaddin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", *DTCFD,* C. II, Ankara 1943, s.107-116.

DAŞÇIOĞLU, Kemal, "Osmanlılar'da Sürgün", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 38, İstanbul 2010, s. 167-169.

DEMİRCİ, Süleyman -Hasan Arslan, "Osmanlı Türkiyesi'nde Bazı Aşiret, Cemaat Ve Taifelerin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyaleti Örneği (1590-1750)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume7/3, Summer 2012, p. 47-76.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi, Ankara 2001.

EMEK İNAN, Canan, "Türkiye'de İskân Siyaseti: İskâna Yönelik Örgütsel Yapı Üzerinden Bir İnceleme", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi,* Sayı: 22 (2014), s.82-102.

ERDOĞAN, Emine, "Ankara Yörükleri, (1463-1523/30 ve 1571 Tahrir Defterlerine Göre)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM),* Sayı: 18, s. 119-135.

ERDÖNMEZ, Celal, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Konar-Göçer Aşiretlerin Yerleştirilmesi (1840-1876),* (On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1995.

FAROQHI, Suraıya, "Krizler ve Değişim 1590-1699", (Çev: Ayşe Berktay), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,* C. 2 1600-1914, (Ed: Halil İnalcık-Donalt Quataert), İstanbul 2004, s.543-759.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1957.

GÜNAY, Selçuk, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti Mülki Yapısında Aşiretler", *Osmanlı,* C. 9, (Ed: Güler Eren.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 190-192.

GÜNDÜZ, Tufan, "Konar Göçer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2002, s.161-163.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Aşiret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 4, İstanbul 1991, s. 9.

_____, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi,* TTK. Yayınları, Ankara 2006.

İNBAŞI, Mehmet, "Yeni Belgelerin Işığında Rumeli Yörükleri", *Osmanlı,* C. 9, (Ed: Güler Eren.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.151-170.

KALAYCI, İsa -Oktay Kızılkaya, "Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Yıl 2012, C. 9, Sayı: 18, s.361-378.

KATRANCI, Ümit, *XVIII. Yüzyılda İfraz-ı Zü'l-kadriyye'nin İskân Sorunu*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2015.

KEÇİCİ DEĞERLİ, Ayşe, "Osmanlı Devleti'nde Bir Taşra Güvenlik Örgütü Olan Derbent Teşkilâtı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (1), 2008, s.

LİNDNER, Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar* (Çev: Müfit Günay), İmge Yayınevi, Ankara 2000.

NASIROĞLU, Mehtap, "XVI. Yüzyılda Hama Sancağında Konar-Göçerler", *Yaşam Bilimleri Dergisi,* C. 6, Sayı: 2/1, 2016, s. 127-134.

ORHONLU, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1695), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı,* Eren Yayıncılık, İstanbul 1987.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Mustafa II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. XXXI, İstanbul, s.275-280.

ÖZKAN, Selim Hilmi, *Köprülü Amcazâde Hüseyin Paşa (1644-1702),* Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken 2015.

ÖZKAYA, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu,* Yapı Kredi Yay. İstanbul 2008.

ÖZTÜRK, Mustafa, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Belleten,* LIV/211, Ankara, 1991, s.963-993.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, MEb. Yayınları, İstanbul 1983.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914,* İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

REFİK, Ahmet, *Anadolu'da Türk Aşiretleri,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

SAYDAM, Abdullah, "Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler", *SDÜ Fen Edebiyat*

Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2009, Sayı: 20, s.9-31.

SAYILIR, Şeyda Büyükcan, "Göçebelik, Konar-Göçer Meselesi ve Coğrafî Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, XII/1 (Yaz 2012), s.563-580.

SİLAHDAR FINIDIKLILI MEHMED AĞA, *Nusretname,* C. I, (Sad: İsmet Parmaksızoğlu), MEB. Yayınları, İstanbul 1962.

SÖYLEMEZ, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi (Rişvan Aşireti Örneği),* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

SÜMER, Faruk, "Yörükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 43, İstanbul 2013, s. 570-573.

_____, *Yerel Bir Güç Olarak Aşiretin Siyasal Fonksiyonu*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2009.

ŞAHİN, İlhan, "Göçebeler", *Osmanlı,* C. 9, (Ed: Güler Eren.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.132-141.

ŞENTÜRK, M. Hüdai, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri", *Belleten,* LVII/218, Ankara 1993, s.89-112.

TATAR, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750),* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2005.

TÜRCAN, Talip, "Sürgün" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 38, İstanbul 2010, s.164-166.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Tarihi,* C. V, TTK Yayınları, İstanbul 1995.

YILMAZ, Anıl-Cahit Telci, "Türk Kültürü Terminolojisinde Göç Kavramı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C. 7, Sayı: 2, Haziran 2010, s. 14-33.

EKLER

EK-1: Mamalı Aşireti'ne bağlı grupların iskânını gösteren belge (BOA. MAD. d. nr. 9484, s. 49-50).

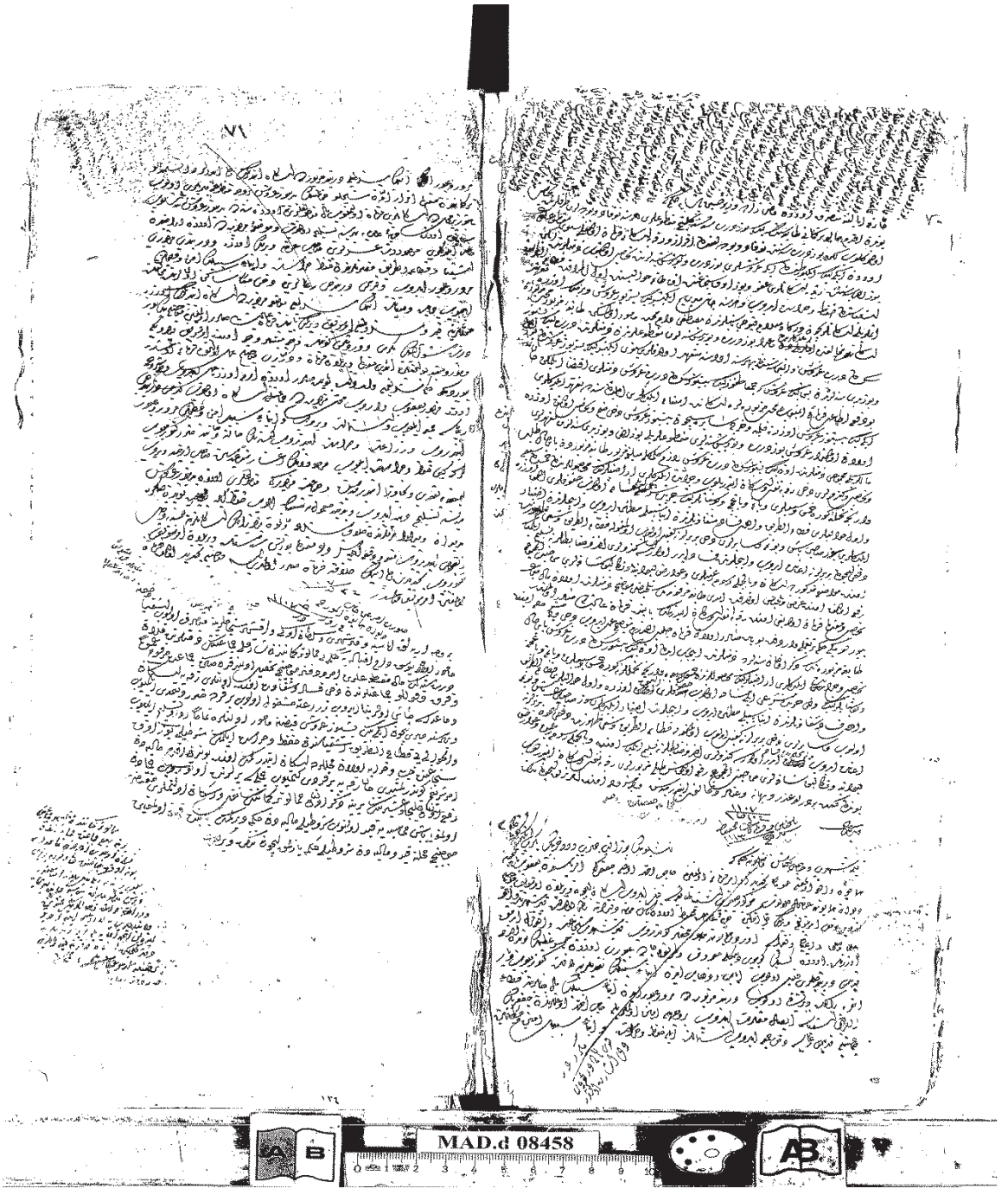

EK-2: 1696 yılında Bozulus Türkmenlerine Bağlı Genceli, Avşarlı, Kızıklı, Pekmezli cemaatlerinin Hama'ya iskanını gösteren belge, (BOA. MAD. nr. 8458, s. 71).

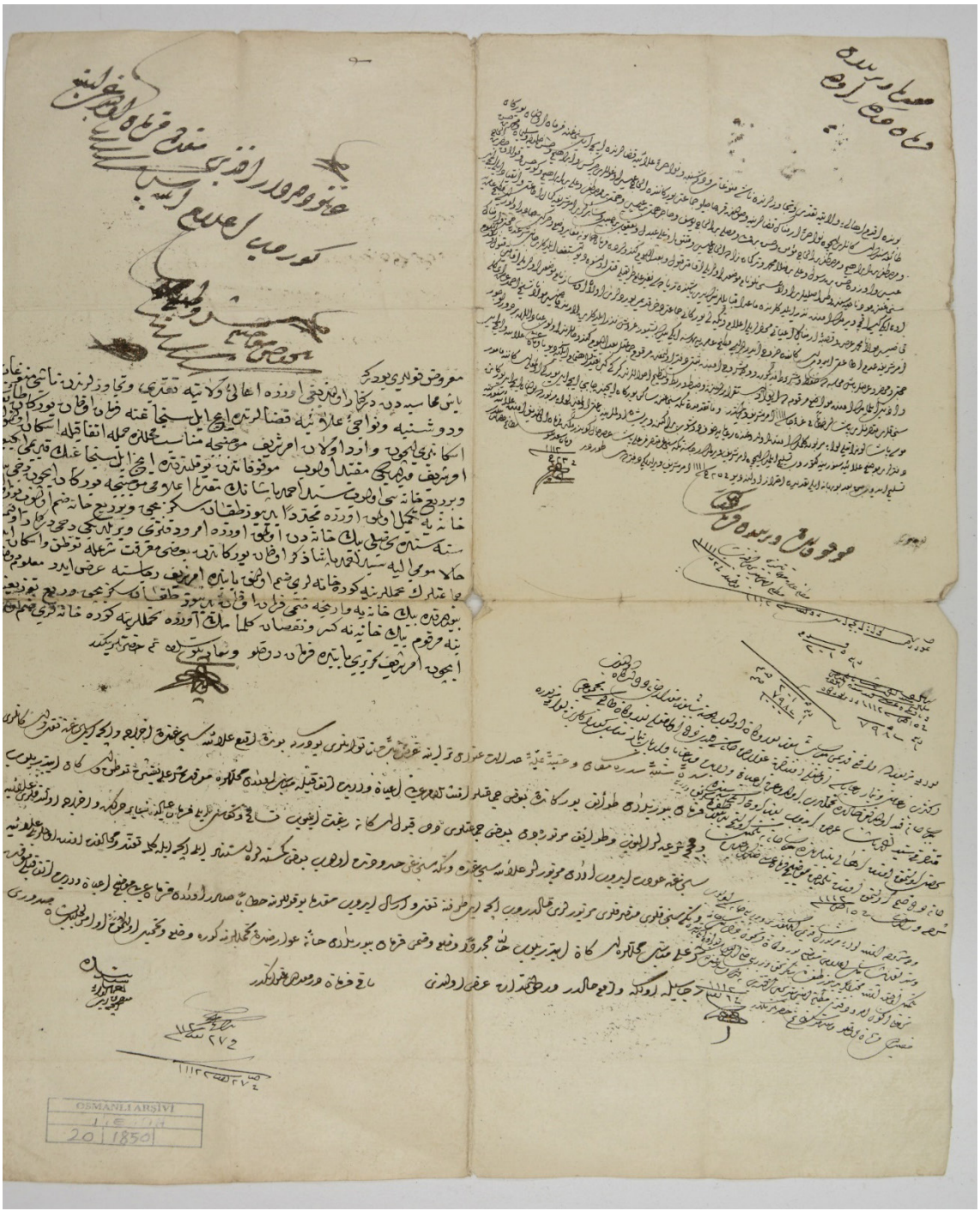

EK-3: 1702 yılında Yeni-il Türkmenlerine bağlı Caber, Baalbekli ve Çakallı cemaatlerinin Sandıklı, Uşak ve Eşme'deki reyayaya zarar vermelerinden dolayı eski bölgelerine iskanı ile Alaiye Yörüklerinin İç-İl sancağına iskânını gösteren belge, BOA. İE. DH. nr. 20/1850.

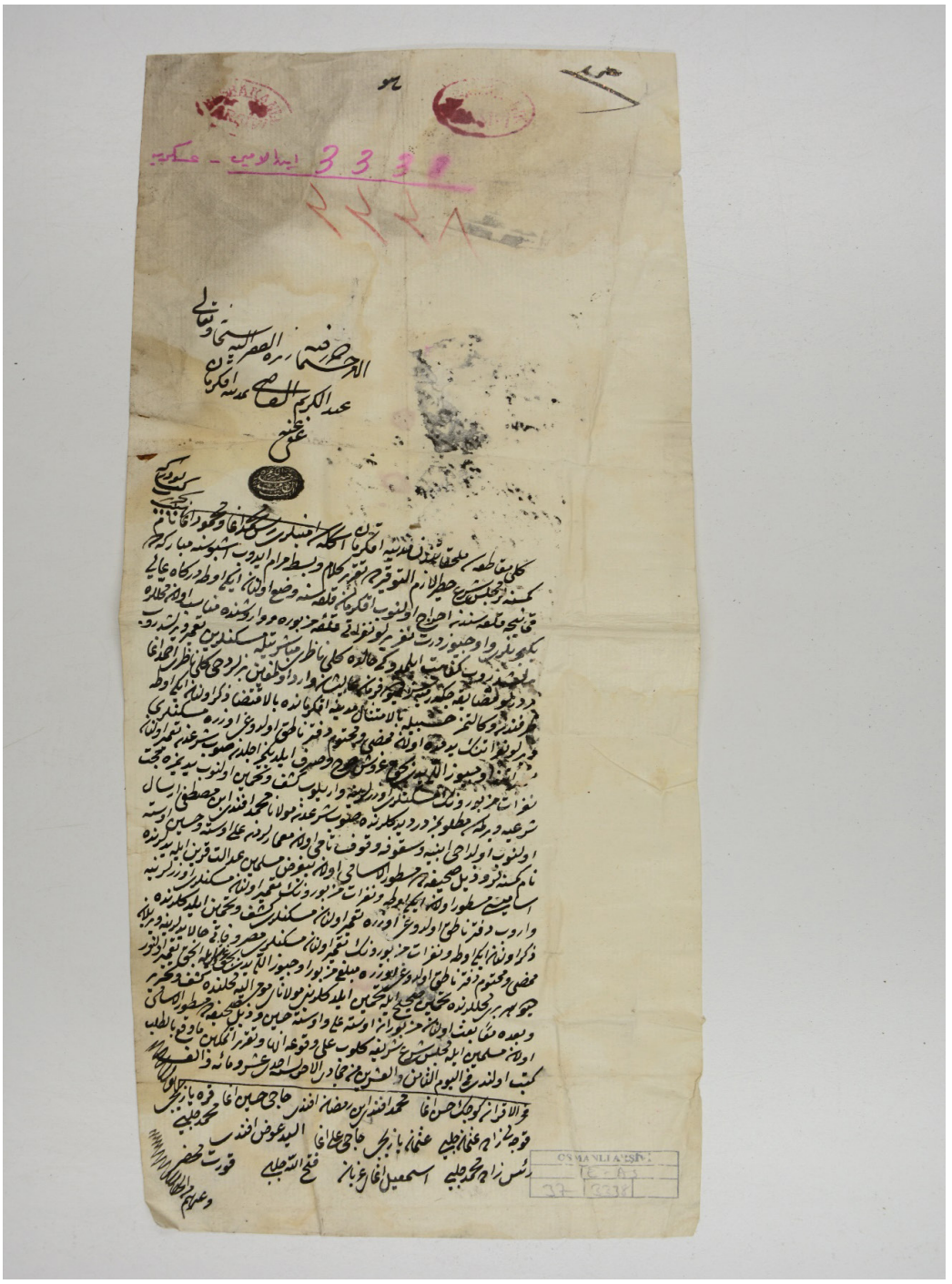

EK-4: 1699 yılında Kamaniçe Kalesi'nden Akkirman Kalesi'ne nakl edilen askerlerin iskânları ile kale varoşunda tamir edilen bölgeler için yapılan harcama için Akkirman Kadısı Abdülkerim imzalı hüccet, (BOA. İE. AS. nr. 37/3338).

Kaza Adı	**Miktar (Keyl)**
Kaza-i Üsküb	1000
Kaza-i Kalkandelen	400
Kaza-i Kırcova	400
Kaza-i Pirlepe	800

Kaza-i Köprülü	500
Kaza-i Morihova	400
Kaza-i Manastır	1000
Kaza-i Filorine	500
Kaza-i Tikveş	800
Kaza-i İştib	800
Kaza-i Kratova	1000
Kaza-i İvraniye	300
Kaza-i Radoviş	500
Kaza-i Usturumca	500
Kaza-i Eğridere	250
Kaza-i Piriştine	250
	TOPLAM: 9400

EK-5: 1696 tarihinde Belgrad ve Niş arasına iskân ettirilen Arnavud taifesinin buğday ihtiyacının karşılanması için Üsküb ve diğer kadılıklardan temin edilen buğday miktarını gösterir belge, BOA. AE. SMST. II. nr. 38/3705.

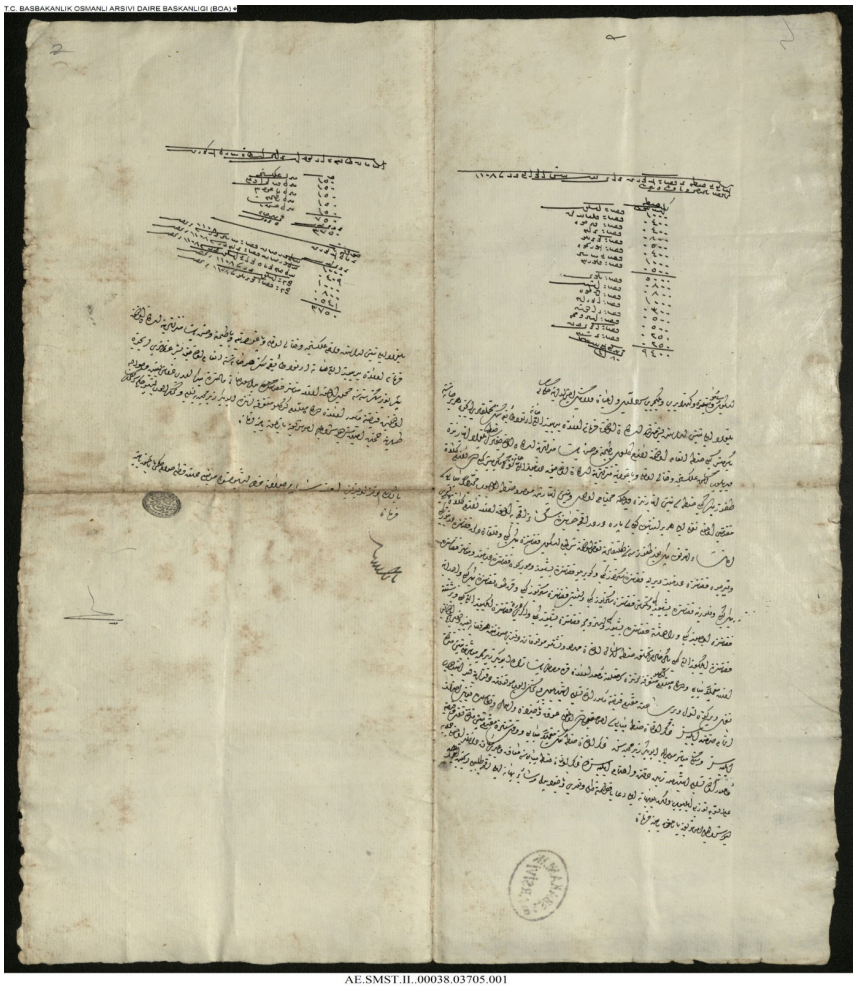

EK-6: 1696 tarihinde Belgrad ve Niş arasına iskân ettirilen Arnavud taifesinin buğday ihtiyacının karşılanması için Üsküb ve diğer kadılıklardan temin edilen buğday miktarını gösterir belge, BOA. AE. SMST. II. nr. 38/3705.

(Footnotes)

1 BOA. MAD. nr. 9484, s. 49 (15 Nisan 1696/12 Ramazan 1107).

2 Bahsedilen bölgeler Bozok ile Süleymanlı-i kebir kazaları arasında Tokat'tan gelen kervanın geçiş bölgesi olup, harap bir durumda bulunmaktadır. Kâfir Kıran Oymağı bu bölgelere müstahkem evler yaparak Karasu ve Konak sularının iki tarafını ekmek ve öşür vermek suretiyle iskânı kabul ettiler, Orhonlu, Age, s.84.

3 BOA. MAD. nr. 9484, s. 49 (15 Nisan 1696/12 Ramazan 1107).

4 Bu bölge Sorgun'a bağlı olup, 40-50 yıldan beri harap durumdadır. Aslen tımar toprağı olan Gerger Yaylağı yanındaki Kanberli Mezraası'na Hama'ya iskân edilenlerin dışındakiler yerleştirildi, Orhonlu, Age, s. 84.

5 BOA. MAD. nr. 9484, s. 48 (22 Ağustos 1696/23 Muharrem 1108).

6 Bölge aslen tımar olup, 25 yıldan fazla bir zamandır harap halde bulunmaktadır, Orhonlu, Age, s. 84.

7 BOA. MAD. nr. 9484, s. 48 (22 Ağustos 1696/23 Muharrem 1108).

8 Bölgenin aslı tımar topraklarından olup, 40 yıldan fazla bir zamandan beri harap halde bulunmaktadır, Orhonlu, Age, s. 84.

9 BOA. MAD. nr. 9484, s. 48-49 (1696/1108).

10 Bu bölgeler 100 yıldan fazla zamandan beri harap halde bulunmakta olup, bölgeye yerleştirilen Bektaş ve ailesi toprakları kendi malları ile imar etmek suretiyle iskânı kabul etmişlerdir. Ancak daha sonra Bektaş ve ailesi Bozok Sancağı'ndaki Künbed mezraası ile Cerid Obanlı bölgesine iskân ettirildiler, Orhonlu, Age, s. 84-85.

11 BOA. MAD. nr. 9484, s. 49 (1696/1108).

12 Bu bölge 30 yıldan beri harap durumda olup, iskân ettirilen aşiret üyeleri bölgenin gelirlerini Tokat mukataası kalemine, öşrünü ise miriye vermeyi kabul ederek iskân ettirildiler, Orhonlu, Age, s. 85.

13 BOA. MAD. nr. 9484, s. 50 (15 Ekim 1696/18 Rebiyü'l-evvel 1108).

14 Bölgenin aslı tımar topraklarından olup, 50-60 yıldan beri harap durumda bulunmaktadır. Bölgenin etrafı Çepni, Karakoyunlu, Karaca-şehir köyleri ve Delice Çayı ile çevrilidir, Orhonlu, Age, s. 85.

15 BOA. MAD. nr. 9484, s. 49 (5 Ekim 1696/8 Rebiyü'l-evvel 1108).

16 Bölge 15 yıldan beri aslı tımar iken harap olmuştur. Elhac Ali ve akrabaları toprak sahibinin ortaya çıkması ile yılda dört bin guruş olan öşür bedelini toprak sahibine ve aynı miktarı tamamen miriye vermek şartıyla bölgeye iskân ettirildi, Orhonlu, Age, s. 85.

17 BOA. MAD. nr. 9484, s. 49 (5 Ekim 1696/8 Rebiyü'l-evvel 1108).

18 Bölge Bozok'a bağlı olup, aslı tımar toprağıdır. 100 yıldan fazla zamandan beri harap durumda bulunmaktadır, Orhonlu, Age, s. 85.

19 BOA. MAD. nr. 9484, s. 49 (5 Ekim 1696/8 Rebiyü'l-evvel 1108).

20 Tımar topraklarından olup, 100 yıldan fazla zamandan beri harap durumda bulunmaktadır, Orhonlu, Age, s. 85.

21 BOA. MAD. nr. 9484, s. 52 (1696/1108).

22 Çakallı Şarıklısı Oymağı Köçkeli Oymağı'na bağlı eşkıyaların gidiş-geliş bölgelerinde olan bu yerleri korumaya güçlerinin yetmeyeceklerini ve sefer-eşer askeri zümresine bağlı olduklarını iddia ederek, iskân teklifi ile rencide olunmamaları gerektiğini ve istedikleri bölgelere gidebileceklerini bildirdiler. Bu sebeple yapılan tahkikat sonucunda askeri mirza adlı birisi sefer-eşer olup, ona bağlı 5-6

sipahi dışındakiler Göçerli Mezraası'na yerleştirildi, Orhonlu, Age, s. 85.

23 BOA. MAD. nr. 9484, s. 40 (1696/1108).

24 BOA. MAD. nr. 9484, s. 40 (1696/1108).

25 BOA. MAD. nr. 9484, s. 51 (1696/1108).

26 Bölge aslen tımar topraklarından olup, iskân ettirilen gruplar Beşik derbendini korumak şartıyla ve berat sahibi ortaya çıkarsa miriye ve ona öşür vermek suretiyle yerleştirildiler, Orhonlu, Age, s. 86.

27 BOA. MAD. nr. 9484, s. 51 (1696/1108)..

28 100 yıldan beri harabe durumda olan ve aslen tımar arazisi durumunda bulunan bu bölgelere iskân ettirilen gruplar, öşürü miriye ait olmak üzere eski sâkinleri ile birlikte ikâmet etmeyi kabul etti, Orhonlu, Age, s. 86.

29 BOA. MAD. nr. 9484, s. 51 (1696/1108).

30 Akdağ Kazası'na bağlı bulunan Hozman Pınarı Mezraası tımar ve zemat olup, eskiden beri harap durumdadır. İskân gereğince Kızıllı'dan Hama'ya yerleştirilen grupların dışındakiler Darıcı derbendi yakınlarındaki Kanberli Mezraası'na yerleştirildi. Ancak daha sonra bölgenin dağlık olması sebebiyle buradan alınarak Akdağ çevresine yerleştirildi, Orhonlu, Age, s. 86.

31 BOA. MAD. nr. 9484, s. 51 (1696/1108).

32 Bölge 100 yıldan fazla zamandan beri harap olup, tımara müteallik bir topraktır, Orhonlu, Age, s. 86.

33 BOA. MAD. nr. 9484, s. 51 (1696/1108).

34 BOA. MAD. nr. 9484, s. 51(1696/1108).

35 Aslı tımar olup, Bozok'ta bulunan ve 100 yıldan fazla zamandan beri harap durumda bulunan bölgelerdir, Orhonlu, Age, s. 86.

36 BOA. C. DH. nr. 282/14093 (30 Temmuz 1696/29 Zilhicce 1107); Belge üzerindeki verilere göre Şaz Cemaati'ne tabi olanların üzerlerinde görünen dört senelik vergi borcu olan 1500 guruşu ödedikten sonra şekâvet halinde olanların Rakka'ya iskân ettirilmeleri istenmektedir.

37 BOA. MAD. nr. 8458, s. 71 (21 Ocak 1696/15 Cemaziye'l-ahir 1107).

38 BOA. C. Dh. nr. 291/14517 (11 Mart 1697/17 Şaban 1108).

39 Halaçoğlu, Age, s. 79.

40 BOA. İE. AS. nr. 37/3338 (21 Aralık 1699/28 Cemaziye'l-ahir 1111).

41 BOA. İE. DH. nr. 16/1475 (16 Temmuz 1696/15 Zilhicce 1107).

42 BOA. İE. DH. nr.19/1793 (12 Mart 1700/21 Ramazan 1111).

43 Halaçoğlu, Age, s. 38.

44 BOA. MAD. nr. 8458, s.195 (9 Kasım 1701/7 Cemaziye'l-ahir 1113).

45 BOA. MAD. nr. 8458, s.195 (9 Kasım 1701/7 Cemaziye'l-ahir 1113). .

46 Halaçoğlu, Age, s. 48.

47 BOA. İE. DH. nr. 20/1850 (24 Mayıs 1702/26 Zilhicce 1113).

48 BOA. İE. DH. nr. 20/1850 (24 Mayıs 1702/26 Zilhicce 1113).

49 Demirci-Arslan, "Agm", s. 869.

50 Halaçoğlu, Age, s. 43.

51 Halaçoğlu, Age, s. 43.

52 Halaçoğlu, Age, s.49.

53 Halaçoğlu, Age, s.49.

54 Halaçoğlu, Age, s. 49.

55 Halaçoğlu, Age, s. 80.

56 Halaçoğlu, Age, s. 80.

57 Halaçoğlu, Age, s.80.

58 Halaçoğlu, Age, s. 82.

59 Çelikdemir, Agt, s. 41-42.

60 Çelikdemir, Agt, s. 42.

61 BOA. MAD. nr. 8458, s. 190 (1701/1113).

62 BOA. MAD. nr. 8458, s. 190 (Eylül 1701/Rebiyü'l-ahir 1113).

63 BOA. MAD. nr. 8458, s. 192-193 (27 Eylül 1701/23 Rebiyü'l-ahir 1113)..

64 BOA. MAD. nr. 8458, s. 192-193 (1701/1113).

65 BOA. MAD. nr. 534, s. 7 (14 Kasım 1702/23 Cemaziyelahair 1114).

66 Halaçoğlu, Age, s. 47-48.

67 BOA. İE. ML. nr. 65/6069 (Mayıs 1703/Muahrrem 1115)

68 Halaçoğlu, Age, s. 111, 137.

69 BOA. İE. ML. nr. 65/6070 (Mayıs 1703/Muahrrem 1115); Halaçoğlu, Age, s. 111, 137

70 BOA. İE. AS. nr. 31/2791 (21 Mayıs 1700/2 Zilhicce 1111).

71 Misis derbendi hac yollarının güvenliğinin sağlanması amacıyla kale şeklinde inşa edilmiştir. Bu sebeple Misis ahalisi derbendci olarak kaydedilirdi. Bölgedeki derbendciler tarafından Hüseyin cisrinden Payas tarafındaki Ilıcak Beli'ne kadar olan bölgeleri korumaları istenirdi, Ümit Katrancı, XVIII. Yüzyılda İfraz-ı Zü'l-kadriyye'nin İskân Sorunu, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2015, s. 32.

72 Halaçoğlu, Age, s. 45-46.

73 Dulkadiroğluılları Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Oğuzların Bozok koluna mensup Türkmen Cemaatleri'nin konfederasyonu şeklinde ortaya çıkan bu beyliğe bağlı cemaatler Anadolu'nun değişik bölgelerine dağıldılar. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra ayrı bir idare biliri haline gelen bu cemaatlere Zulkadriyye Türkmenleri'nden ayrılanlar anlamına gelen İfraz-ı Zülkadriyye Türkmenler denildi, Tatar, Agt, s. 1*06.*

74 Halaçoğlu, Age, s. 45-46.

75 Halaçoğlu, Age, s. 45-46.

76 Halaçoğlu, Age, s. 45-46.

77 Halaçoğlu, Age, s. 45-46.

78 Demirci-Arsalan, "Agm", s. 897-898.

79 Orhonlu, Age.,s. 35.

80 Orhonlu, Age,, s. 75.

81 BOA. İE. AS. nr. 47/4248 (1696/1108).

82 BOA. İE. ADL. nr. 7/437 (26 Eylül 1698/20 Rebiyü'l-evvel 1110).

83 Bölgeye iskân ettirilen Arnavudlara verilmek üzere Manastır Kazası'ndan Kara Mustafa

Paşazade Ebubekir tarafından 80.000 akçeye satın alınan 1000 keyl buğdayın sahipleri tarafından alındığı görülmektedir, bkz: BOA. İE. ADL. nr. 7/437, s. 1-2 (26 Eylül 1698/20 Rebiyülevvel 1110). Nitekim bununla ilgili bölgenin idarecisi Kadı Ahmed tarafından gönderilen hüccet bulunmaktadır, bkz: BOA. İE. ADL. nr. 7/437, s. 3 (26 Eylül 1698/20 Rebiyülevvel 1110).

84 BOA. AE. SMST. II. nr. 38/3705 (10 Ekim 1696/13 Rebiyülevvel 1108); Belgede Belgrad ve Niş arasına iskân ettirilen Arnavud taifesinin buğday ihtiyacının karşılanması için Üsküb ve diğer kadılıkların görevlendirildiği belirtilmektedir. Bu çerçevede bahsi geçen bölgelerden toplamda 9400 İstanbul kilesi buğdayın tedarik edildiği görülmektedir. Bununla ilgili hangi bölgelerden ne kadar buğday temin edildiği ile ilgili olarak bkz: Ek-5-6).

85 Özkan, Age., s. 64.

86 Karlofça Antlaşması sonrasında Macar ve Erdelli mültecilerin yerleştirildği Çetrofça Kazası köyleri dağlık ve çorak olduğundan bölgeye yerleştirilen halkın tarımla uğraşmalarını zorlaştırdı. Bu sebeple Paşa Sancağı'nın Şehirköy Nahiyesi'nde Rasan Köyü ve Berkofça Nahiyesi'nde İslavnik köyleri ile çevresindeki bazı köylerinde ilave edilmesiyle iskân alanları genişletildi, Özkan, Age., s.64.

87 BOA. AE. SMST. II. nr. 37/3627 (16 Aralık 1699/23 Cemaziye'l-ahir 111); BOA. İE. AS. nr. 37/3338 (21 Kasım 1699/28 Cemaziye'l-evvel 1111); BOA. İE. AS. nr.31/2791 (21 Mayıs 1700/2 Zilhicce 1111).

88 Halaçoğlu, Age.,s. 142.

Arşiv Belgelerine Göre Canik'te Çerkes Muhacirler ve İskânları

Yrd. Doç. Dr. Nevzat SAĞLAM
Karabük Üniversitesi / Karabük

Giriş

Hicret/göç, fertlerin ve toplumların siyasî, coğrafi, sosyal, ekonomik ve dinî sebeplerle tarih boyunca yaşadıkları en önemli sosyal hadiselerden biridir. İnsanlık tarihi boyunca başta Peygamberler olmak üzere birçok milletler ve toplumlar hicrete/göçe maruz kalmıştır. İnsan hayatını derinden etkileyen göçün siyasî, sosyal, ekonomik ve dinî birçok sebepleri olduğu gibi sonuçları da olmuştur.

Tarih boyunca Osmanlılarla Ruslar arasında mücadele sahası olan Kırım 1774'te Kaynarca Anlaşmasıyla, Kafkasya ise 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşıyla Rusya'nın egemenliğine geçmiştir. Osmanlı devletinin Kafkasya'yı kaybetmesiyle burada yaşayan Müslümanlar için sıkıntılı bir süreç başlamıştır. Çünkü Ruslar işgal ettikleri bölgelerdeki halkı düşmanları olarak görmüşler, sahip oldukları ekonomik kaynakları ellerinden almışlardır.[1] XVIII. yüzyılın sonlarında Kafkaslarda başlayan ve *Müridizm*[2] adıyla anılan bağımsızlık ve direniş hareketi, 1859'da Şeyh Şamil'in esir düşmesi ve Ruslar tarafından 1865'te kanlı bir şekilde bastırılmasıyla Kafkas halklarının bağımsızlık ümitleri tamamen kaybolmuştur. Kafkasya'nın Rusların hâkimiyetine geçmesinden sonra siyasi ve askeri güvenliğin temini için Rusların uygulamaya koyduğu dinî, ekonomik ve psikolojik baskılar, Osmanlı topraklarına sayıları yüz binlerle ifade edilen büyük göç hareketlerinin başlamasıyla sonuçlanmıştır.[3]

Rusların işgal ettikleri bölgelerde uyguladıkları dinî, ekonomik ve psikolojik baskılarla Müslümanları Osmanlı ülkesine göçe zorlanmışlardır.[4] Başlattıkları *hristiyanlaştırma* faaliyetleri ile bu bölgeleri Ortodoks hristiyan memleketi haline dönüştürmüşler, yükledikleri ağır vergiler, uyguladıkları sürgün politikaları ve katliamlarla burada meskûn bulunan halkın yaşama hakkını adeta ellerinden almışlardır.[5] Başta Müslümanlar olmak üzere her din ve etnik gruptan insanların sığınacakları emin yer olan Osmanlı, göç edenlere kucak açmıştır. Malî imkânlarının kısıtlı olmasına rağmen, Rusların kahır ve şiddetine maruz bırakamadığı ve telef olmalarına rıza gösteremediğinden muhacirleri tamamen insanî maksatlarla kabul etmiştir.[6] Zira Osmanlı sultanları hilâfet makamının gereği olarak kendi sınırları dışındaki Müslümanların problemleriyle de ilgilenmişlerdir. İslam'ı seçtikten sonra çoğunluğu dinlerine sıkı sıkıya bağlı, Ehl-i sünnet ve Sünnî, birer Müslüman olan buradaki halk da Osmanlı hilafetine daima ihtiram duymuştur.[7] Bu dinî gerekçenin de etkisiyle XVIII. yüzyıldan itibaren Rusların işgal ettikleri bölgelerde uyguladıkları *Ruslaştırma* stratejisi sonucu binlerce kişi Osmanlı idaresi altında bulunan

1 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)*, TTK, Ankara 2010, s. 79.

2 Müridizm ile ilgili geniş bilgi için bk. Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi-Gazavât Tarihi*, haz. Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1987; Abdullah Temizkan, "Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri", *TD İncelemeleri Dergisi. IX/2,* İzmir 2009.

3 Çerkeslerin maruz kaldığı Rus zulmünü ifade eden 1280/1864 tarihli bir mektupta çocukların, kadınların ve yaşlıların koyun gibi kafalarının kesildiği ve süngülerle kavun gibi doğrandığı belirtilmektedir. Bk. Nazan Çiçek, "Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti": İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi 64-1, s. 66.

4 *Hariciye Nezâreti Siyâsi, (BOA, HR. SYS),* 1339/33. Osmanlı Devleti de peyder pey muhacirleri kabul edeceğini belirtmiştir. Bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı, (BOA, A. MKT. MHM)*, 455/52.

5 Göçün sebepleri hakkında bilgi için bk. Nedim İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Mecmuası*, 20, 3/1997, s. 280-290.

6 Saydam, *age*, s. 81.

7 Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir,* 1-12, yay. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1986, s. 95-96.

topraklara göç etmiştir.[8]

Nitekim 1858'den itibaren başlayan göç dalgasıyla 1863 yazına gelindiğinde göç edenlerin 80 bin civarında olduğu, 1864 ilkbaharında ise bu sayının 400 bine çıktığı tahmin edilmektedir.[9] Kafkasya'dan gelen göçmenlerin sayılarına ilişkin kaynaklarda farklı rakamlar verilmekle birlikte, bu sayının 700 bin ile 1 milyon arasında olduğunu söyleyenler yanında, bu sayıyı 1.200.000'e kadar çıkaranlar vardır.[10] Öte yandan 1840 yılında 5.000.000 nüfusa sahip bulunan Kuzey Kafkasya'dan 1.500.000 kişinin tehcire tabi tutulduğu da belirtilmektedir.[11] Bu dönemde sadece Doğu Çerkezistan'dan 552 bin kişinin göç ettiği, 1859-1879 arasında Kafkaslar'dan çoğu Çerkes olmak üzere 2 milyon insanın göçe maruz kaldığı kabul edilmektedir. Bunların bir kısmı at ve arabalarla karadan, önemli bir kısmı ise deniz yoluyla gelmiştir. Ancak 500 bini yolculuk sırasında açlık, hastalık ve denizin dalgalarına mukavemet edemeyen gemilerin batması sebebiyle boğularak hayatlarını kaybetmişlerdir.[12] Bundan daha vahim olanı ise bazı kaptanların; "gemi açıkta bekliyor" diyerek yüksek ücret aldıkları ve küçük teknelere bindirdikleri göçmenleri kıyıdan uzaklaştıktan sonra boğdukları iddiasıdır.[13]

Öte yandan Rusların Tuna ve Edirne topraklarında kendilerine bağlı bir Bulgar devleti kurmak üzere giriştiği, tarihte 93 harbi olarak anılan 1877-1878 Osmanlı Rus savaşında Çerkesler, Ruslara karşı Osmanlı saflarında savaşmışlardır. Bu durum savaşın sona ermesinden sonra Rusların anavatanlarında kalan Çerkeslerden intikam almasına sebep olmuştur. Bu da göç hadisesini tetikleyen önemli bir unsur olmuştur.[14] Nitekim savaştan hemen sonra 694.067 kişi göç etmiştir. Bu muhacirler başta Selanik, İstanbul ve Kosova olmak üzere muhtelif vilayetlerde, 15 bin kadarı da Samsun'da iskân edilmiştir.[15] Yine savaşın akabinde bir katliama maruz kalmamaları için tedarik edilen vapurlarla sevk edilen 60 bin Abaza göçmenin 50 bini, Çarşamba ve Bafra'da, kalanı Trabzon civarında iskân edilmişlerdir.[16] 1881-1914 arasında Kafkaslar'dan göç eden 500 bin civarında insan Dersaadet, Dobruca, Trabzon, Sinop ve Samsun limanlarına gelmiştir.

Diğer taraftan Ruslar güvenlik gerekçesiyle Çerkeslerin kendi sınırlarından daha uzak yerlere yerleştirilmelerini isterken, İngilizler Tesalya'ya yerleştirilmelerine karşı çıkmışlardır.[17] Yunan devleti de Çerkeslerin kendi sınırlarına yakın yerlere iskân edilmelerini istememiştir. Bunun için Rusya ve Avrupa devletleri nezdinde girişimde bulunmuştur.[18] Esasen muhacirlerin Rus sınırlarına yakın yerlere yerleştirilmeleri, firar etmelerini kolaylaştıracağı düşüncesiyle tedbir olarak daha iç bölgelere iskân edilmeye çalışılıyordu.[19]

---

[8] Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler, (1877-1900)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6, 1/1991*, s. 97-100.

[9] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 14-15.

[10] Karpat, *age*, s. 169; Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (çev. Bilge Umar), Inkılap Yayınevi, İstanbul 1998, s. 37-38; Ahmet Cevat Eren, "Türkiyede Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması", Türk Dünyası, sy. 1, 1966, s. 15. Kafkasya'dan göçlerle Dergisi 64-1, s. 66 Karpat, *age*, s. 14-15.

Karpat, *age,* s. 169; Justin McCarthy, *age*, s. 37-38; Ahmet Cevat Eren, agm, Türk Dünyası, ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler,* çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınevi, İstanbul 2010; Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler,* Trabzon 2006; Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler,* Nart Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 70-73; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878–1908),* KTÜ Rektörlük Yayını, Trabzon 1996; İzzet Aydemir, *Göç Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi*, İstanbul 1989: Justin McCharty, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, Inkılap Yayınevi, İstanbul 1998; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)*, TTK, Ankara 2010; Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, TDV Yayınları, Ankara 1991.

[11] Ahmet Hazer Hızal, *Kuzey Kafkasya*, Orkun Yayınları, Ankara 1961, s. 52.

[12] Karpat, *age,* s. 170; Hazer Hızal, *age,* s. 48-49.

[13] Baturay Özbek (Yediç), *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, Ankara 1991, s. 155.

[14] Göçün sebepleri hakkında geniş bilgi için bkz. İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler, (1877-1900)", s. 101-105.

[15] Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânı", *A.Ü Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (Erzurum 2009),* sy. 41, s. 226.

[16] İpek, "Kafkaslardan Göçler", s. 109.

[17] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, *İrade Dâhiliye*, (*BOA. İ. DH*), 1318/4.

[18] *BOA*, *Hariciye Nezâreti Tercüme Odası* (*HR. TO*), 122/77. 31 Temmuz 1876.

[19] *BOA*. *Sadâret Defterleri Devâir-Nezâret Gelen-Giden* (*A. MKT. NZD*), 398/7. 20 Aralık 1861.

Muhacirlerle İlgili Kurulan İdarî Birimler

Muhacirlerin defterlere kaydedilmesinden sevk ve iskânlarına kadar geçen süreç, -özellikle yoğun göç dalgası, muhacirlerin yerine getirilmesi mümkün olmayan talepleri ve bazı görevlilerin ihmal, kusur ve istismarları sebebiyle birtakım problemler yaşanmakla birlikte,- bir plan ve program dâhilinde yürütülmüştür. Göçmenlerin işleriyle uğraşan *Şehremaneti*'nin, sayıları her geçen gün artan muhacirlerin işlerini görmekte yetersiz kalması üzerine, 1860 tarihinde *Göçmen Komisyonu* kurulmuştur.[20] 1876 yılına kadar görevini sürdüren bu komisyon bir ara müdürlük statüsüne dönüştürülmüşse de 1877'den sonra göçlerin artması ile yeni bir yapılanmaya gidilmiş 1878'de, 1894 yılına kadar hizmet verecek olan *İdare-i Umûmiyye-i Muhâcirîn Komisyonu* kurulmuştur.[21] Muhacirlerin beş yüz, bin kişilik gruplar halinde gelmeye devam etmeleri sebebiyle, bunların gerek iskân mahallerine sevklerine kadar geçici ikametleri, gerek iskân edilecekleri yerlere sevklerinde araba ve binek tedariki gibi işlerin mahalli memurlar tarafından yapılması mümkün olmamıştır. Bu sebeple işlerin daha sağlıklı yürümesi için her türlü fedakârlığı göstererek halen cüzi maaşla görev yapmakta olan, kâtip ve tercümanların istihdamının devamını zaruri görülmüştür.[22] Öte yandan hükumet memurlarının muhacirlerin işleriyle meşguliyetleri yüzünden kendi asıl vazifelerini yapamadıkları belirtilerek, iskân işiyle Ali Kemali Paşa'nın görevlendirilmesi, kendisine aylık 20 bin kuruş maaş tahsis edilmesinin uygun olacağı ifade edilmektedir. Ali Kemali Paşa'nın tayini uygun görülmekle birlikte, iyi planlama yapılarak muhacirlerin kalıcı iskânlarının sağlanması, misâfereten yerleştirilerek iki türlü külfete meydan verilmemesi tembih edilmektedir.[23] Nitekim misâfereten ve muvakkaten yerleştirilen muhacirlerin sevkleri uzadıkça ihtiyaçlarının temini ve hastalıklar yüzünden sıkıntılar yaşanmıştır.[24] Bu durum giyecek, yiyecek, yakacak ve ev eşyası gibi ihtiyaçlar yüzünden bir yandan devletin masraflarının artmasına, diğer taraftan emniyet ve âsâyişin bozulmasına, muhacirlerin de sefaletine sebep oluyordu.

Daha sonra *Muhacirîn Komisyon-ı Âlîsi* adıyla Padişahın başkanlığında 1897'de bir komisyon kurulmuştur. Esasen komisyonların çalışmalarını gelen muhacirlerin yoğunluğu belirliyor, göçmenlerin azalmasıyla komisyonun çalışmaları Şehremaneti ve Dâhiliye Nezâreti gibi kuruluşlar tarafından yerine getiriliyordu.

Devletin Muhacirleri Himâyesi ve Yardımları

Osmanlı topraklarına göç eden muhacirler devletin misafiri olarak kabul edilmişlerdir. Bu sebeple rahat ve huzurlarının temini en öncelikli mesele olarak görülmüştür. Osmanlı belgelerinde muhacirler (garîbü'd-diyâr lütuf ve merhamete sezâ-vâr[25]) garip, merhamete, lütuf ve ikrama muhtaç kişiler oldukları aksi muamelenin merhamet-i seniyyeyeye muvafık olmayacağı belirtilerek, uygun mahallere yerleştirilmeleri ve yevmiyelerinin verilmesi istenmiştir.[26] Devlet, muhacirlerin hem Osmanlı limanlarına nakledilmeleri, hem buralardan iskân bölgelerine sevklerinde her türlü yardımı sağlamaya çalışmıştır. Oturacakları hanelerin inşasında da yardımlarda bulunmuştur. Vapur ücretlerini bir kısmı kendileri ödediyse de bunların sayıları mahduttu.[27] Ayrıca eğitim, ibadet ve sağlık gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında da hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamıştır. Mesela, Adapazarı civarında meskûn bulunan Abaza, Çerkes ve Rumeli muhacirlerinin ibadetleri ve çocuklarının eğitimleri için her iki yüz haneye bir adet olmak üzere altı cami ve okul yapılması istenmiştir.[28] Ancak 1860 tarihinden sonra gelen muhacirlere

---

[20] Ahmet Cevat Eren, agm, s. 16; Muhacirlerin sevk ve idaresi için kurulan komisyonlar hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânı", *A.Ü Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (Erzurum 2009), sy. 41, s. 215-238.

[21] Komisyonun metni ve transkribesi için bk. Ahmet Cevat Eren, *Türkiyede Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, s. 96-116.

[22] *BOA*, *Meclis-i Vâlâ*, (*BOA. MVL)*, 614/59. 29 Temmuz 1861.

[23] *BOA, İ. DH*, 774/63028. 1 Ekim 1878.

[24] İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", s. 296-297.

[25] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi*, (*BOA. A. MKT. MHM*), 177/57.

[26] *BOA, A. MKT. MHM*, 177/57; A. MKT. UM, 396/58. 8 Şubat 1860.

[27] Saydam, *age*, s. 155.

[28] *BOA, İ. DH*, 1043/82014. 16 Ağustos 1887.

bütçe imkânlarının kısıtlı olması sebebiyle yapılan yardımlarda azalma olmuştur.[29] Daha önce gelenlere daha çok para verilirken, bu tarihten sonra gelenlere aynı miktarlarda yardım verilememiştir. Meselâ, oturulabilir bir hanenin maliyeti 1.720 kuruş olduğu halde, hane inşası için ancak 250 kuruş yardım yapılması öngörülmüştür.[30]

Muhacirlerin gemilerden inmelerinden itibaren iskân edilecekleri yerlere sevkleri, hastalarının tedavisi, vefat edenlerin teçhiz, tekfin ve defin gibi hizmetlerin yerine getirilmesine azamî gayret gösterilmiştir. Sevk ve nakilleri sırasında yürümeye tahammülü olmayanların binmesi, eşya ve ağırlıklarının taşınması için at ve araba tedarik edilmiş, yol masrafları ve erzak bedelleri mal sandıklarından karşılanmıştır.[31] İskân edilinceye kadar maişetlerinin temin edilmesi ve haklarında layıkıyla hürmet ve muavenette bulunulması istenmektedir.[32]

Diğer yandan iskân edildikleri yerlerde kendilerine tahsis edilen arazileri ekip-biçmeleri için hayvan ve zirai alet yanında tohumluk ve yemeklik zahîre verilmiştir. Ziraat yapmaya gücü olanlara tohumluk, gücü olmayanlara ise, yemeklik un ve zahîre verilmesi kararlaştırılmıştır. Bunlardan tohumluk ve yemeklik zahîreye muhtaç olanların defterinin gönderilmesi istenmiştir.[33] Ancak bunlardan kefil ve senet alınması, verilecek tohumluğun başka yerlere verilmeyip, yalnız ziraatta kullanılması, mahsul zamanı ödeme gücü olanlardan tahsil edilmesi, ödeme gücü olmayanlara bir sene daha mühlet verilmesi, ölen veya başka yere gidenler olursa emvâl-i metrukesinden, olmazsa kefillerinden tahsili yoluna gidilmesi istenmiştir. Bir kısım muhacir devletin kendilerine verdiği ev, gıda, zirâi âlet ve edevâtı satarak, habersiz başka yerlere gitmekte idi. Bu da hazineye yük getiriyordu.[34] Bu sebeple isim ve eşkâlleri, borcunu ödeyenlerle borçlu olanların kayıtları tutulmuştur.[35] Bununla birlikte ödeme güçlüğü çekenlerin borçları affedilmiştir.[36]

Devlet görevlilerinden muhacirler için gıda ve tohumluk alımlarında yolsuzluk yapanlar olmuştur. Meselâ, Sivrihisar'da muhacirler için tohumluk zahîre, pirinç alımında ve tayinat olarak verilen ekmek alınmasında yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle kaymakam Hasan Halis Efendi ve bazı memurlar muhâkeme edilmişlerdir.[37]

Devlet, muhacirlere sağladığı bu imkânlarla sefalete düşmelerini önlediği gibi onları Osmanlı tabiiyetine mensup, ekonomiye katkı sağlayacak bireyler haline getirmeyi hedeflemiştir. Zira ekonomisi toprağa dayanan Osmanlı devletinin savaş ve hastalıklar sebebiyle azalan nüfusu, göçmenlerle takviye edilerek, tarıma elverişli araziler mamur hale getirilmiştir. Bunun için de Rus tebaalığını terk ederek, emvâl ve eşyalarını orada bırakarak Osmanlı ülkesine gelen ve Osmanlı tebaası olmayı kabul eden muhacirlerin gösterilecek mahalde iskân ve ikâmeti kabul edecekleri, Devlet-i aliyye tebaalığını terk ederlerse kendilerine ihsan buyurulan ve kendi paraları ile edindikleri emlak, arazi ve hayvanlarda dâhil olmak üzere bir hak iddia etmeyecekleri ve bunların tamamını bırakacaklarına dair hane reislerinden taahhüt-nâme alınmıştır.[38] Muhacirlere başlangıçta on yıl vergi, yirmi yıl askerlik muafiyeti tanımıştır. Daha sonra bu sürelerde değişiklik yapılmış, iskânlarından itibaren askerlikten on, vergiden beş yıl muaf olmuşlardır. Bu sürelerde zaman içinde tekrar bazı kısaltmalara gidilmiştir.[39]

Muhacirlerden bir kısmı askerlik, kaza müdürlüğü, kâtiplik gibi devlet hizmetlerinde görevlendirilmişlerdir.[40] Göçmenler arasında bulunan ulema ve sanat erbabına istedikleri yerlerde iskân

[29] Saydam, *age*, s. 162.

[30] Saydam, *age* s. 165.

[31] *BOA*, *Dâhiliye Mektûbî Kalemi,* (*BOA. DH. MKT*), 1463/114; (*BOA. DH. MKT*), 1563/80; *BOA. A. MKT. MHM*, 92/37. 23 Temmuz 1856.

[32] *BOA, A. MKT. MHM*, 99/63; *BOA. A. MKT*, 223/1; *Sadâret Mektûbî Deâvî Evrakı*, *BOA. A. MKT. DV*, 18/53; *BOA. A. MKT. NZD*, 300/97.

[33] *BOA, A. MKT. MHM*, 99/63.

[34] *BOA, DH. MKT*, 2611/91. 25 Şubat 1907.

[35] *BOA, A. MKT. MHM*, 99/63.

[36] *BOA*, *İrade Husûsî Kalemi*, (*BOA. İ. HUS*), 143. 29 Haziran 1906.

[37] *BOA, DH. MKT*, 1170/94. 2 Şubat 1908.

[38] *İrade Hariciye, (BOA, İ. HR)*, 173/9438, 9453. 12 Ocak 1860; *Maliyeden Müdevver Defter*, (*BOA. MAD. d*.), 23108/16. 3 Şubat 1861.

[39] İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler, s. 123; Erkan, *age.,* s. 177.

[40] *Dâhiliye Nezâreti Muhâcirin Komisyonu, (BOA. DH. MHC)*, 1/47; Canik tabur ağası Çerkes Hasan Bey hizmeti sebebiyle taltif edilerek alay beyliğine yükseltilmiştir, bk. *Bâb-ı Âlî Evrak Odası, (BEO)*, 2103/157712. 29 Haziran 1903; İpek,

olunmaları konusunda kolaylık gösterilmiş, şehir ve kasabalarda iskân edilmişlerdir. Kendilerine bazı görevler tevcih edildiği gibi maddi yardımlarda da bulunulmuştur.[41]

Muhacirlerin masrafların karşılamak üzere devlet borç almak için Şehremaneti, Osmanlı Bankası, Dersaadet Bankası, Banker Zarifi ve Şirket-i Umumiye-i Osmaniye gibi kuruluşlarla anlaşmalar yapmıştır. Bazı yardım kuruluşlarının katkıları yanında, tiyatro gösterileri ve kurban derilerinden elde edilen gelirler, Ziraat Bankası tarafından düzenlenen piyango gelirleri, vakıfların dağıtacakları yiyecek ve giyecek gibi yardımlar muhacirlere harcanma yoluna gidilmiştir.[42]

Osmanlı hükumetinin bütün bu gayret ve fedakârlıklarına karşılık muhacirlerden muhtelif sebeplerle geri dönme teşebbüsünde bulunanlar da olmuştur. Bazı Rus casuslarının İzmid, Bursa ve Bolu taraflarında iskân için bekleyen Abaza kabilesine mensup olanları, Rusya'ya gelirseniz rahat ve menfaat görürsünüz telkinleriyle geri döndürmek için çalıştıkları anlaşılmıştır.[43] Bir kısım muhacirler yerleştirildikleri yerleri beğenmedikleri için tekrar Rusya'ya dönme teşebbüsünde bulunmuştur. Hükumet geri dönmeye teşebbüs edenleri ikna yoluna gitmişse de bazen buna muvaffak olamamıştır. Meselâ, 1900 yılında Samsun'da köylerde iskân edilmiş olan Kafkas göçmenleri itiraz ederek Rusya'ya dönmek istemişler, şehirde iskân edilerek ikna edilmişlerdir. Ancak Ankara'dan Samsun'a gelen ve dönmekte ısrar eden 100'ü aşkın muhacir ise, kalmaya ikna edilememiş, iskân için baskı yapılması halinde münasebetsiz hareketlere kalkışabilecekleri, bu durumda Rus konsolosunun işe müdahale edeceği düşünülerek Rusya'ya dönmelerine müsaade edilmiştir.[44] Yine iskân edilmek üzere Kütahya'ya gönderilen 160 hanenin 130 hanesi Kafkasya'ya dönmek için Erzurum'a doğru yola çıkmışlardır. Bunların ikna edilmesi için yol güzergâhında bulunan makamlara emir gönderilmiştir.[45]

Samsun İskelesi'nde Muhacirler

Kafkaslardan gelen aralarında Çerkesler, Nogaylar ve Abazaların da bulunduğu muhacirler, iskân edilecekleri yerlere yakın iskelelere getiriliyordu. Samsun'un Anadolu'ya bağlantısının olması göçmen sevkiyatında kolaylık sağladığından[46] Anadolu'da iskân edilmesi düşünülenler başta Trabzon olmak üzere Samsun, Sinop ve İnebolu iskelelerine getiriliyor, buradan sevk ediliyorlardı. Bu yüzden Samsun limanı, aynı zamanda Anadolu'da iskân edilecek muhacirlerin sevk merkezi olarak da işlev görmekteydi.[47] Samsun iskelesine gelen göçmenler kalıcı olarak iskân edilmek üzere başta Amasya ve Sivas olmak üzere Çankırı, Ankara, Bozok/Yozgat, Kırşehir, Kütahya, Mamuratü'l-aziz gibi yakın yerlere sevk edildikleri gibi, nüfus fazlalığı sebebiyle Diyarbakır, Urfa, Halep, Şam gibi daha uzak bölgelere de gönderilmişlerdir.[48]

Önemli bir sevk merkezi olarak işlev gören Canik'e gelmiş olan Yenem ve Hatukay kabilesine mensup 225 hane 2.088 nüfustan oluşan Çerkes ve Nogay muhacirleri iskân olunmak üzere Sivas'a sevk edilmişlerdir.[49] Yine Nogay muhacirlerinden ve Bekşoli kabilesinden Ünyeli Hızır oğlu İbrahim kaptan ile Kefe'den Samsun'a gelen ve iskân edilmek üzere Konya'ya gönderilen 548 hane ve 1820 muhacir kış mevsimi sebebiyle geçici olarak Amasya'da, 56 nüfus ise Çarşamba'da iskân edilmiştir.[50] Ayrıca Çerkes muhacirlerinden Bizeduğ ve Alnıkesik kabilesinden Samsun'a getirilen 829 nüfus Amasya, Ankara ve Konya'ya gönderilmiştir.[51] Konya'ya gönderilmek üzere Samsun'a getirilen Besni Kabilesinden erkek,

"Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler, s. 133.

41 *Sadâret Mektubî Umum Vilâyât Evrakı, (BOA, A. MKT. UM)*, 561/3; Saydam, *age*, s. 176.

42 *BOA, MV*, 115/94. 5 Mayıs 1907; Süleyman Erkan, age., s. 163-166.

43 *Yıldız Perakende Evrakı Yâverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi, (BOA, Y. PRK. MYD)*, 1/34. 12 Ekim 1879.

44 *Yıldız Sadâret Maruzât Hususî Evrakı, (BOA, Y. A. HUS)*, 411/97. 24 Ekim 1900; Erkan, *age.,* s. 189-190; Ferhat Berber, "Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları,* Güz 2011, sy. 31, s. 31-32.

45 *Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı, (BOA, A. MKT. NZD)*, 355/7. 4 Haziran 1861.

46 Karpat, *age*, s. 171-172.

47 *Cevdet Dâhiliye, (BOA, C. DH)*, 83/4150.

48 Cevat Eren, *age*, s. 75

49 *Sadâret Mektubî Umum Vilâyât Evrakı, (BOA, A. MKT. UM),* 365/56. 13 Eylül 1859.

50 *Maliyeden Müdevver Defterler, (BOA, MAD. d),* 23106. 5 Cemâziyelevvel 1277/19 Kasım 1860 tarihli bu defter toplam 144 sayfadan ibarettir. 15 Kasım 1860.

51 *BOA, MAD. d.* 23107. 22 Kasım 1860. Bu defterlerdeki kayıtlardan erkek, kadın ve çocukların isimleri, yaşları ve bir hanede bulunan fertlerin sayısını tespit etmek mümkündür.

kadın ve çocuklardan 104 hanede 794 muhacirin 394'ü Çarşamba'da, 42 hanede 328 nüfus Bafra'da ve 2 hane 11 nüfus Amasya'da kış sebebiyle iskân edilmişlerdir.[52] Sivas'a gönderilmek üzere Trabzon'dan da 33 hanede 266 kişi Samsun'a getirilmiştir.[53]

Diğer taraftan Malkan kabilesinden ve Kazak taifesinden 6 hane 51 nüfustan oluşan muhacir Dersaadet'e gitmek üzere kara yoluyla Kars'tan Samsun'a gelmiştir.[54]. Nogay muhacirlerinden Ünyeli Süleyman Kaptan'ın gemisiyle Samsun'a gelen ve 94 hanede 516 erkek 515'i kadın olmak üzere 1031 kişiden oluşan muhacir grubu daimî iskân edilmek üzere Ankara ve Konya'ya gönderilmişlerdir. Ayrıca Nogay ve Canboyluk kabilesinden Şileli Mustafa Kaptanın gemisiyle Samsun'a gelen 106 hane ve 1180 nüfustan oluşan muhacirlere 23.222 kuruş yevmiye verilmiştir.[55] Trabzon'dan 102 hane ve 495 nüfus gemiyle Samsun'a gelmiştir. Bununla birlikte Besni kabilesinden 8 hane Sivas'a gönderilmek Trabzon'dan Samsun'a gelmiştir. Ayrıca Kabartay kabilesinden Şehir isimli vapurla 4 hanede 32 nüfus Çarşamba'da iskân olunmak üzere Trabzon'dan Samsun'a gelmiştir.[56]

Nogay ahalisi Bekşuli kabilesinden Şehir isimli vapurla Amasya'ya gönderilmek üzere 26 hane 135 muhacir Trabzon'dan Samsun'a gelmiş, aynı kabileden Giresunlu Yorgi Kaptanın gemisiyle 124 hane 463 nüfus muhacir Konya'da yerleştirilmek üzere Sinop'tan Samsun'a gelmiştir.[57] Nogay ahalisinden Bekşuli kabilesinden Osman Reis sandalıyla Konya'da iskân edilmek üzere gelen 6 hane 19 nüfus, Abzah kabilesinden Rizeli Derviş Reşid sandalıyla 8 hanede 74 muhacir Samsun'a gelmiştir.[58] Nogay muhacirlerinden Bekşuli kabilesinden 31 Ekim 1861 tarihinde Giresunlu Yorgi kaptanın gemisiyle Konya'da iskân edilmek üzere Kefe'den 130 hanede 488 muhacir Samsun'a gelmiştir. Bunlardan fakir ve muhtaç durumda olan 294 kişiden her birine günlük yarımşar kıyye ekmek bedeli olarak Canik Mal Sandığı'ndan 882 kuruş verilmiştir.[59]

Çerkes kabilesinden ve Yeşilbey ahalisinden Ali Bey takımından Sivas tarafında kalıcı olarak iskân edilmek üzere 33 hane toplam 415 muhacir Trabzon'dan Şehir isimli vapur ile Samsun'a gelmiştir.[60] Çankırı, Mamuratü'l-aziz Ergani Sancağı'na yerleştirilecek 1500 hane ile Ankara, Kırşehir ve Yozgat'ta iskân edilecek 1200 hane, Samsun'dan sevk edilmiştir. Çerkes muhacirlerden ve Besni kabilesinden Ebubekir Bey 250 kişilik kabilesiyle iskân olunmak üzere Samsun yoluyla Yozgat'a gitmiştir.[61] Yine Alnıkesik kabilesinden Yakup Bey takımından 70 hane ve 666 nüfus Yozgat'ta iskân olunmak üzere Samsun'a gelmiştir.[62]

Çerkes muhacirlerinden 120 hane Canik Sancağı'nda istedikleri mahalde iskânlarını talep etmişlerdir. Hocaları Hacı Mustafa yer belirlemek için Canik Sancağı'na gittiğinden, münasip mahallerin kendisine gösterilmesi ve yardımcı olunması Mutasarrıf Kamil Paşa'ya bildirilmiştir.[63] Yine Samsun iskelesine gelmiş bulunan 400 hane halkından oluşan Çerkes muhacirlerin münasip mahallere yerleştirilmesi ve üç sene vergiden muaf tutulması istenmektedir.[64] Peyderpey gelenlerle Canik ve çevresinde iskân edilen muhacirlerin sayısı önemli miktarlar ulaşmıştır. 1880 yılında Canik sancağında iskân edilenlerin sayısı 5.574'tür.[65] 1881 tarihli belgede 5000 kişinin iskân edildiği belirtilmekte ise de bunların bir önceki yılda yerleştirilmiş olması muhtemeldir.[66] Nitekim 1864 yılında 10 bin nüfusa sahip olan Samsun'un nüfusu aynı yılda göçlerle 45 bini bulmuştur.[67] Trabzon Salnâmelerinde Canik Sancağında 13.596 erkek Çerkes

52 *BOA, MAD. d* 23108. 28 Kasım 1860.
53 *BOA, MAD. d.* 23108/51-62.
54 *Maliyeden Müdevver Defterler*, (*BOA, MAD. d)* 23109. 25 Haziran 1860.
55 *BOA, MAD. d.* 23111. 12 Ağustos 1860.
56 *BOA, MAD. d.* 23112/1-28. 13 Kasım 1860.
57 *BOA, MAD. d.* 23112/29-62. 2 Aralık 1860
58 *BOA, MAD. d.* 23112/63-67. 10 Aralık 1860.
59 *BOA, MAD. d.* 23112/68-100.
60 *BOA, MAD. d.* 23113. 14 Mayıs 1276/26 Mayıs 1860.
61 *BOA, A. MKT. MHM*, 177/57.
62 *Sadâret Mektubî Umum Vilâyât Evrakı,(BOA, A. MKT. UM*), 361/86. 13 Haziran 1863.
63 *Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı, (BOA, A. MKT. MHM)*, 414/18.
64 *Cevdet Dâhiliye Evrakı*, *(BOA, C. DH*), 165/8210.
65 K. Karpat, age, s. 69.
66 Erkan, *age,* s. 146.
67 İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", s. 296.

nüfus bulunduğu kaydedilmektedir.[68]

Öte yandan 1880 yılında Samsun limanına gelen çoğunluğu Çerkeslerden oluşan aralarında Batumlu Türkler, Gürcü ve Tatarların da bulunduğu 34.877 kişiden 6.538'i Canik Sancağında iskân edilmiştir.[69] 1877-1891 tarihleri arasında ise Samsun ve Çarşamba civarına gelen muhacirlerin sayısı yaklaşık 50 bini bulmuştur.[70] Ayrıca İstanbul, Selanik ve Varna iskelelerinde bulunan 200 bin Çerkes, Tatar, Nogay ve Sohum muhacirlerinden 150 bin kişi Sivas, Ankara, Diyarbakır, Cezayir-i Bahr-i Sefid, ve Samsun'a gönderilerek iskân edilmişlerdir.[71]

Samsun iskelesine gelen muhacirlerin bir kısmı daha önce gelen akraba ve tanıdıklarının yanına gitmek istemişlerdir. Meselâ, Çerkes muhacirlerinden Adeşems 13 kişiden oluşan ailesiyle Samsun'a iskân edilmiş iken, kabilesi Sivas'a yerleştirildiğinden, talepleri üzerine yevmiye ve yol masrafları karşılanarak Sivas'a akrabalarının yanına gönderilmişlerdir.[72] Ayrıca Besni kabilesi Çerkeslerinden Samsun'a gelmiş olan 48 kişinin vekili Hacı Yasir Efendi, Sivas'ta bulunan hemşehrilerinin yanında iskân edilmek istediklerini bildirmiştir.[73] Rusya'nın Taman İskelesinden Samsun'a gelmiş olan Kabartay kabilesinden Canboyluk ve Paşmak Bey takımından 700 kadar göçmen de istekleri doğrultusunda masrafları karşılanarak Amasya yoluyla Sivas'a sevk edilmişlerdir.[74] Yine Çerkes muhacirlerinden Şir Ahmed ve arkadaşı Süleyman Bey takımı da, Bursa Yenişehir'de bulunan akrabalarının yanında iskân edilmek istemişlerdir.[75] Aynı şekilde Kabartay Kabilesi'nden Beybulak Hoca ve Paşmaf Bey takımından misafir olarak Samsun'da iskân ettirilen 150 kişilik 32 hane, istekleri üzerine yol masraflarının yarısı karşılanarak Erzurum'da bulunan akrabalarının yanına gönderilmişlerdir.[76]

Samsun İskelesine getirilen muhacirler mevsimin kışa tesadüf ettiği dönemlerde, sevk edilemedikleri için bulundukları yerlerde misâfereten iskân edilmişlerdir. Meselâ, Sivas'ta iskân edilmek üzere Samsun'a gelmiş bulunan 727 nüfus Çerkes göçmen Yozgat'a sevk edilmişler, ancak arkasından geleceklerin kış mevsimi olması sebebiyle geçici olarak Amasya ve Samsun'da uygun yerlere yerleştirilmeleri ve havalar düzeldikten sonra daimî iskân mahallerine sevk edilmeleri istenmiştir.[77] 1861'de Trabzon'dan Samsun iskelesine getirilen 2.432 göçmenden 2.344 nüfus iskân olunmak üzere Sivas'a sevk edilirken, geriye kalanı geçici olarak Samsun'da iskân edilmişlerdir.[78] Ayrıca Çerkes muhacirlerden Samsun'a çıkan ve misafir olarak Merzifon'da ikâmet eden 26 hanede 123 kişinin Samsun, Amasya ve Sivas'ta seçecekleri boş arazilere yerleştirilmeleri, yoksul olanlarına günlük yarımşar kıyye ekmek verilmesi istenmiştir.[79] 1864'te Trabzon'da toplanan göçmenlerin 70 bin kadarı geçici olarak Samsun'da iskân edilmiştir.[80]

Samsun'da muvakkat olarak iskân edilen muhacirler, Canik kazaları ile civarda temin edilen yerlerde ve Kılıçdede, Kurupelit, Dereköy, Kürt Irmağı, Derbent ve Kumcağız'da çadırlarda kalmışlardır.[81] Ancak Samsun İskelesinin ufak olması buna karşılık, sayıları binlerle ifade edilen ve devamlı gelmekte olan muhacirlerin istirahatlerinde zorluk ve meşakkat çekilebileceği hatırlatılarak, fazla bekletilmeden istedikleri yerlere sevk edilmeleri, yürümeye tahammülü olmayan yaşlı, kadın ve çocuklar ile yükleri ve eşyaları için araba ve binek hayvanı sağlanması istenmiştir.[82] Öte yandan Çerkes muhacirlerinden ve Şapsığ kabilesinden üç sene önce 12 hane olarak gelmiş olan Ömer, Samsun'da Dereköy'e yerleşmek istedikleri halde vakıf arazisi olduğu gerekçesiyle kendilerine mani olunduğunu belirtmektedir. Bunun

68 Trabzon Salnâmesi, 1287/1870, s. 92-94; 1288/1871, s. 100; 1289/1872, s. 98.
69 Karpat, *age*, s. 168.
70 İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler s. 101-105.
71 *İrâde Meclis-i Mahsus*, (*BOA, İ. MMS)*, 59/2786. 2 Ağustos 1878.
72 *BOA, A. MKT. MHM*, 176/1.
73 *BOA, A. MKT. MHM*, 212/18.
74 *BOA, A. MKT. MHM*, 229/50; *Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı (BOA. A. MKT. NZD)*, 361/86. 6 Ağustos 1861.
75 *BOA, A. MKT. MHM*, 316/10.
76 *BOA, A. MKT. MHM*, 223/79; *BOA. A. MKT. MHM*, 229/17; *BOA. A. MKT. NZD*, 361/85. 3 Ağustos 1861.
77 *Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı (BOA, A. MKT. NZD)*, 382/67. 2 Aralık 1861; *BOA. A. MKT. MHM*, 238/10; *BOA. A. MKT UM*, 524/13.
78 İhsan Ateş, "Kırım Savaş'ından Sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskânlar", *Türk Dünyası İncelemeli Dergisi XII/1*, (Yaz 2012), s. 523, 526.
79 *BOA, A. MKT. MHM*, 238/76.
80 Saydam, *age*, s.138.
81 Saydam, *age*, s. 179-180; İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", s. 297.
82 *BOA, A. MKT. NZD,* 361/86-3. 17 Temmuz 1861.

üzerine muhacirlerin hallerine hemen çare bulunması, gitmek istedikleri akrabaları varsa onların yanına gönderilmesi, yoksa münasip bir mahalde iskânları istenmiştir.[83]

Samsun'a gelen Çerkes muhacirlerden kendi talepleri doğrultusunda Dersaadet'e nakledilenler de olmuştur. Bu çerçevede Mösyö Nikola Pirboyliçyo ve ortakları tarafından 8 Haziran 1864 tarihinde düzenlenerek, Muhacirin Komisyonu'na verilen mukâvele-nâmede Samsun'dan Dersaadet'e muhacir taşıyacak olan gemilerin teknik özellikleri ve isimleri belirtilmekte ve şu hususlara yer verilmektedir. Her bir muhacirin nakliye ücreti elli kuruş olacak, altı yaş üstü çocuklardan ücretin yarısı, emzikli çocuklardan para alınmayacaktır. Belirlenen ücret İstanbul'a kadar taşıma için geçerli olacak, Marmara Denizi'ne gitmesi istendiğinde ilave ücret ödenecektir. Havaların iyi olması durumunda gemiler her seferde yedi binden sekiz bine kadar Çerkes nakledecektir. Gemilerin ihtiyacı olan kömürün tedariki için Muhacirin Komisyonu Ereğli kömüründen 30 bin kantar kömür vermeyi taahhüt edecektir. Kömürün bedeli, devlete verilen fiyattan kantar başına yirmi para fazla olacaktır. Nakil işi üç ay devam edecek, Muhacirin Komisyonu, hareketinden sonra her vapur için 20 bin kuruş ödeme emri verecektir. Kalan meblağın ödemesi ise, her sefer sonunda Çerkeslerin gemiden inmesinden sonra yapılacaktır.[84]

Diğer taraftan kitleler halinde gelen göç dalgalarıyla iskâna elverişli arazi kalmadığından muhacirlerin iskânında birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Bazı bölgelerde yaşanan sıkışıklıktan dolayı artık muhacir gönderilmemesi bildirilmiştir. Bu sebeple sevk edilmek üzere Samsun'a gelenlerden bir kısmı Canik'te iskân edilmiş, bir kısmı da farklı bölgelere gönderilmiştir. Meselâ, Sivas'a sevk edilmek üzere Samsun'a gelen 750 göçmen Canik sancağında iskân edilmişlerdir.[85] Sivas, Karesi ve Düzce'de iskânları planlananların yoğunluk yüzünden, Diyarbakır ve Urfa taraflarına gönderilmeleri istenmiştir.[86] Bu duruma çare bulmak üzere muhacirlerin iskânına elverişli arazileri tespit etmek için bir komisyon kurularak[87] memleket sathında muhacirlerin iskân edilebilecekleri araziler tespit edilmiştir.[88] Bu çerçevede Canik Sancağına bağlı kazalarda iskâna uygun 50 bin dönüm arazi tespit edilmiştir.[89] Muhacir iskân edilecek arazi temininde yaşanan sıkıntılar sebebiyle devlet parayla arazi satın alarak muhacirlere tahsis etmek durumuyla da karşı karşıya kalmıştır.[90]

Çerkeslerin Çarşamba'da İskânları

Samsun civarında iskân edilen Çerkeslerin iskân edildiği kazalardan birisi Çarşamba ile Kürt Irmağı mevkii idi.[91] Samsun'dan Çarşamba'ya göçmen sevkiyatının karayolunun yanı sıra kayıklar ve sandallarla da yapıldığı görülmektedir. Ancak bu sevkiyatlarda bir kısmının boğulmaları sebebiyle kara yoluyla sevk edilmeleri istenmiştir.[92] 1864'te Çarşamba ve Ayvacık'ta muhacirlerden fakir olan 1.227 hane 16.844 kişiye ekmek bedeli ödenmiş olması, bize buradaki Çerkeslerin sayısı hakkında bir fikir vermektedir.[93] Yine Ayvacık kazası Kaykı kışlasında Kabartay muhacirlerinden 30 hane bulunduğu görülmektedir.[94] Öte yandan Dersaadet'e gelmiş bulunan 120 haneden oluşan Çerkes muhaciri Samsun'a bağlı Çarşamba, Kumhicaz'da (Kumcağız) ya da Terme'de beğendikleri bir mahalle iskân talepleri uygun görülmüştür.[95] Yine Çerkeslerden Nethac kabilesine mensup 15 nüfuslu bir hane Çarşamba'da bulunan akrabalarının yanına iskân edilmek istemişlerdir.[96]

Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver defterlerde (*MAD. d)* iskân edilen muhacirlerin aile fertlerinin isimleri ve yaşlarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu kayıtlardan ailelerin nüfusları, yaş

83 *Meclis-i Vâlâ Evrakı*, (*BOA, MVL)*, 540/75. 21 Ağustos 1867.
84 *BOA, HR. TO, 473/7*.
85 *BOA, A. MKT. MHM*, 201/42. 2 Aralık 1860
86 *BOA, A. MKT. UM*, 540/63. 13 Şubat 1862; *BOA. A. MKT. MHM*, 305/65; *BOA. A. MKT. MHM*, 319/62.
87 Habiçoğlu, *age*, s 153-158; Erkan, *age*, Trabzon 1996, s. 126.
88 Erkan, age, s. 128-131.
89 İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler, s. 97-100.
90 Erkan, age, s. 126.
91 Saydam, *age*, s. 111.
92 İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", s. 299.
93 Saydam, *age* s. 161.
94 *Nüfus Defterleri, (BOA, NFS. d*). 988/6.
95 *BOA, A. MKT. NZD,* 352/20.
96 *BOA, MKT, MHM*, 194/34; *Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı (BOA. A. MKT. NZD)*, 323/68. 5 Eylül 1860.

ortalamaları hakkında bilgi edinmek mümkündür. 28 Aralık 1860 tarihli defterden erkek, kadın ve çocuk 975 nüfustan 394'ünün Çarşamba, kalan 581 nüfusun da Bafra'da iskân edildiği anlaşılmaktadır.[97] Çarşamba Tepealtı'nda ise 600 nüfus bulunmaktadır.[98]

Öte yandan Osmanlı Arşivi'nde Maliye Masârıfât defterlerinde (*ML. MSF.d)* muhacirlere yapılan her türlü masraflara dair kayıtlar bulunmaktadır. Aynı zamanda bu kayıtlardan mensup oldukları kabileleri, isimleri, yaşları, nerede ne zaman vefat ettikleri teçhiz ve tekfin masraflarını tespit etmek mümkündür.[99] Buradaki bilgilerden Çarşamba'nın Irmak sırtı, Yenice, Karacalı, Köseli, Epçeli, Temürlü, Karamanlı, Taşdemir, Dikencik, Karabahçe, Cayvar, Saraçlı, Uluköy, Âşıklı, Tepecik, Hacımaslı, Hamzalı, Eğercili, Kirazbucağı, Helvacılı, Alaflu, Beyce ve Gökçeli köylerinde Katranlı hududu, Dânışmend hududu ve Ökse Kazası Kara Mustafalı'da Çerkes muhacirlerin bulundukları anlaşılmaktadır. Gerek bu köylerde, gerek Çarşamba'da misâfir olarak iskân edilen muhacirlerden 1281/1865 senesi Ağustos ayı içinde 341 kişi ölmüş, 4.717 kuruş 28 para kefen bedeli ödenmiştir.[100]

Çarşamba'da meskûn olanlardan buranın havasına alışamayıp hastalanan ve vefat edenler olduğu gibi, başka yerde iskân talebinde bulunanlar da olmuştur. Bunların geçici olarak Kavak'ta iskânları, sonra da yeterli boş arazinin bulunduğu Lâdik'in Keşiş veya Akpınar dağlarından birinde iskânlarının uygun olacağı belirtilmiştir. Ancak Lâdik'te muhacir iskânı için yer tespitine gidenlere, burada muhacir iskân edilmesini istemeyen kaza ileri gelenlerinin boş yer yok, burası kaza müftüsünün tapulu çiftliği diye geri gönderdikleri belirtilmekle birlikte, muhacirlerin söz konusu yerde iskân edilmeleri istenmiştir.[101]

Çerkeslerin Terme'de İskânları

Canik Sancağı dâhilinde Çerkeslerin iskân edildikleri yerlerden birisi de Terme Kazası idi. Terme'de Şeyhli, Hülya, Göregös, Aşağıgerfi, Karamahmud, Elmaköy, Köybucağı, İmanalisi, Karabağçe, Alişar, Süleymanlı, Koyunlu, Yenicami, Emir Yusuf, Akçay'ın Doğanavcı, Hüseyin Mescid, İnebeyli, Sakarlı, Tutbucağı, Hulya, Göregös, köylerine Çerkes muhacirler yerleştirilmiştir.[102] Bu köylerde halen Çerkes nüfusu yaşamaktadır.

Daha önce de belirtildiği üzere muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında halkın da önemli nakdî ve aynî yardımları olmuştur.[103] Nitekim Terme hânedânından Hacı Çukadar-zâde Hacı Mehmed Efendi'nin Terme'de Hatûniye Vakfı'na ait İnegazi Köyü hududu dâhilinde Porsukönü, Mezarlıkönü, Sergizpınar denilen mevkilerde dokuz parçadan oluşan 490 keyl-i İstanbulî[104] tohum kapasitesine sahip çiftlik arâzîsini iskân olunacak Çerkes muhacirlerine meccânen terk ve teberru etmiştir. İmam, muhtar, âzâ ve eşrafın imza ve mühürlerinin yer aldığı mazbatada, bağışlanan arazilerin sınırları ayrıntılarıyla gösterilmiştir. Hacı Mehmed Efendi'ye yardımına karşılık mükâfat olarak Istabl-ı Âmire Müdürlüğü pâyesi verilmiştir. Diğer yandan bu ve benzeri yardımlar *Cerîde-i Havâdis* ve *Takvim-i Vekāyi*'de neşredilerek halkın muhacirlere yardım ve bağışta bulunmaları teşvik edilmeye çalışılıyordu.[105] Diğer taraftan Canik mutasarrıfı tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne verilen malumatta, Canik sancağı kazalarından Çarşamba, Terme ve Bafra'da Abaza muhâcirlerin iskân olunacakları hânelerin inşâsına ve arâzîlerinin taksîmine başlandığı, aynı şekilde Ünye ve Fatsa'da da muhâcirlerin yerleştirilmelerine gayret edildiği, rahatlarının temini için gece-gündüz çalışıldığı bildirilmiştir.[106]

---

97 *BOA, MAD. d.* 23108/2.

98 Hayri Ersoy, *Dili Edebiyatı Tarihi İle Çerkesler*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 65-66.

99 *Maliye Masârıfât Defterleri, (BOA, ML. MSF. d.*), 17494

100 *BOA, ML. MSF. d.* 17470; *BOA. ML. MSF.d*. 17916/2-5. 16 Ağustos 1865.

101 *BOA, A. MKT. NZD*, 391/60. 25 Aralık 186 1.

102 *BOA, ML. MSF. d.*, 17324; *BOA. ML. MSF. d*. 17448/9-10; *Meclis-i Vâlâ Evrakı,* (*BOA, MVL)*, 720/139; İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", s. 300.

103 *Dâhiliye Muhacirin Kalemi Evrakı (BOA, DH. MHC)*, 12.

104 Hububat ölçeği olarak kullanılan İstanbul keyli, ortalama 25 kilogramdır. Bk. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 2004, s. 281.

105 *Şûrâ-yı Devlet Evrakı*, (*BOA, ŞD)*, 2397/25-2, 4. 14 Nisan 1872; *BOA. A. MKT. MHM*, 322/31; *BOA. A. MKT. NZD,* 393/5. 14 Ocak 1862; Saydam, *age,* s. 105.

106 *Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzâtı, (BOA, Y.PRK. DH)*, 1/13. 29 Ekim 1878.

Çerkeslerin Havza'da İskânları

Canik Sancağına bağlı Havza'da başta kaza merkezi olmak üzere Arslançayırı, Mismilağaç, Ağçamahmud, Kemerez, (?) Çeltek, Salaric, Boyalıca, Yavucek, Mürsel, Kayacık, Hilyas, Yenice, Karacavirantaş, Karacaviranabad, Bekdiğin, Karagöçmiş Çiftliği, Kamlik, Kal'a, Lerdöğe, Karahalil, Turnik, Şeyhler, Belek, Elmacık, Çakıralanı, Kidirli, Dereboy, Dere, Sivrikise, Şeyh Safi, Kerem, Emir, Susuz, Karga göçmenlerin yerleştirildiği köylerdir.[107] Altı ay önce gelmiş ve halen iskân edilmemiş bulunan 30 haneden oluşan muhacirler perişan halde bulunduklarını belirtilerek Havza'da Kargula denilen yerde 1000 dönümlük boş araziye yerleştirilmelerini talep etmişlerdir.[108] Abhazlardan Havza Kocapınar'da 268, Hurdaz-Cevizlik'te 454, Karameşe'de 130, Hırlaz'da 350 ve Gürün'de 90 nüfus iskân edilmiştir. Ayrıca Lâdik Kürün'de 400, Kavak Çarıklıbaşı'nda da 76 nüfus bulunmaktadır.[109]

Bafra Engiz Çiftliğinde Çerkesler

Bafra'nın Kumcağız köyündeki Engiz çiftliğinin bir tarafında yüzden fazla hane inşa edilerek Çerkes muhacirleri iskân edilmiştir. Ancak kendilerine tahsis edilen arazinin yetersiz olması sebebiyle 200 haneye yakın muhacirin meşakkat çektikleri, çiftliğin diğer tarafına da şiddetle ihtiyaç duydukları belirtilmektedir. Bu sebeple muhacirler, daha evvel Sivaslı koyun tüccarı Hacı Abidinoğlu Mehmed Efendi'ye verilmiş olan, ancak kendilerine tahsisi hususunda Şûrâ-yı devlet kararı bulunan çiftliğin kalan kısmının da bedelini ödemek şartıyla kendilerine devrini istemektedirler.[110] Çiftliğin devredilmesi istenen kısmında Mehmed Efendi'nin yanısıra kiracı olanlar ise, yüz senedir 76 hane ve 350 nüfus ile çiftlikte yaşadıkların, muhacirlere verilmesinin kendileri için perişanlık demek olacağından buna rızaları olmadığını dile getirmektedirler.[111]

Çiftliğin devredilmesi istenen kısmının bedeli 120 bin kuruş olarak belirlenmesine karşılık Mehmed Efendi, kendisine 2.700 liradan fazla paraya mal olduğu iddiasıyla, mahallinde inceleme yapılmasını talep etmiştir. öte yandan çiftliğin ilk sahibinin Memiş Paşa-zâde Said Bey olduğu, 1.478 dönüm kısmının muhacirlere ayrıldığı, Mehmed Efendi uhdesinde bulunan arazide 40 hane Türkmen taifesi ve eski muhacirlerden bir hayli nüfusun müste□cir olarak meskûn bulunduğu kaydedilmektedir. Çiftliği 120 bin kuruşa alan Mehmed Efendi'nin burada bulunan kahvehane, değirmen, ahır, samanlık ve mağazaya da 29.000 kuruş ödediği ve 10.990 kuruş harcayarak binaları tamir ettirdiği, kendisine toplam bir yük (100 bin) 59.994 kuruşa mal olduğu bildirilmektedir. Mehmed Efendi'nin iki bin liradan fazla harcama yaptığı iddiasının ise asılsız olduğu belirtilmektedir. Arazinin yeni gelen Çerkes muhacirlere terkinin, bir taraftan hali hazırda oradaki Türkmen taifesi ile eski muhacirlerin iskân edileceği bir yer bulunması zaruretini ortaya çıkaracağı, diğer taraftan yeni muhacirlerle Mehmed Efendi arasındaki münaza'anın kesilmeyeceği ifade edilmektedir. Bu durumda çiftliğin bir yük 70.000 kuruş bedel üzerinden Türkmen taifesi ile eski muhacirler ve yeni muhacirler arasında, alacakları arazi nisbetine göre taksimi ve bedelinin tahsili ile Mehmed Efendi'ye ödenmesi, ziraata elverişli olmayan kısmının da yine taraflar arasında paylaştırılması veya daha başka bir çözüm bulunması dile getirilmiştir[112]

Canik mutasarrıflığına yazılan emirde ise, çiftliğin sahibesi Osman Paşa-zâde Nuri Bey'in eşi Ayşe Hanım tarafından Molla Mehmed'e muhacirlerden habersiz satıldığı belirtilerek, Çerkes muhacirler adına Hacı Hüseyin Bey'in kendilerine satılmasını talep ettiği ifade edilmektedir. Makamlar arasında hayli yazışmalara konu olan bu problemin, çiftliğin yarısına sahip olan Mehmed Bey'in yaptığı ödeme ve diğer masraflar tespit edilerek, müste□cir ve muhacirler tarafından tamamen ve defaten ödenerek nüfuslarına göre taksim edilmesi ve bu işin bir daha şikâyete meydan verilmeden halledilmesi istenmiştir.[113]

---

[107] İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", s. 300.
[108] *BOA, DH. MKT*, 1619/112. 27 Nisan 1889.
[109] Ersoy, *age*, s. 65-66.
[110] *Şûrâ-yı Devlet Evrakı, (BOA, ŞD)*, 1828/31-7. 4 Haziran 1874.
[111] *BOA, ŞD*, 1828/31-15, 17.
[112] *BOA, ŞD*, 1828/31-21.
[113] *BOA, ŞD*, 1828/31-25. 19 Aralık 1873.

Bunun üzerine meselenin halline yönelik kaymakam, müftü, tapu kâtibi ve diğer âzâdan oluşan şahıslarla çiftlikte yerinde inceleme yapılmıştır. İncelemede çiftliğin 1.478 dönümünün 409 nüfustan ibaret olan muhacirine ilk sahibi müteveffa Muhsin Paşa-zâde Said Bey tarafından verildiği ve her birine üç buçuk dönüm arazi düştüğü, 40 hane 64 nüfus Tükmen taifesinin de çiftlikte yaşadığı, bataklık olan kısmın ise, umuma ait hayvan merası olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca Mehmed Bey'in tasarrufunda bulunan yerlerin bir kısmının başkalarının tapulu arazisi olduğu, bir kısmının arâzi-i emiriyye, bir kısmının da Sultan Bâyezid Vakfı'na ait olduğu tespit edilmiştir.[114] Komisyonun raporunda, ağnam ticaretiyle meşgul olan Molla Mehmed'in çiftliği terke muvafakat etmemesi sebebiyle çiftlikle ilgili çözüm arayışında bir sonuç elde edilemediği belirtilmektedir.[115] Ancak ekilmeye ve ziraata elverişli arazinin ağnam ticaretiyle meşgul olan bir adamın elinde muattal kalması, hazinenin de zararı anlamına geleceğinden tecviz edilemeyeceği beyan edilmektedir.[116] Kaldı ki Engiz çiftliğinin sahibesi Ayşe Hanım'ın muhacirlere haber vermeksizin, çiftliği celep Mehmed'e 120 bin kuruş bedel ile devrettiği, muhacirlerin ise, çiftliğin kendilerine satış bedeli ve yapılan masrafları karşılığında devredilmesini talep ettikleri belirtilmektedir.[117] Ayrıca muhacirlerin arazi kanununun 45. maddesine göre kanunî süre olan bir sene içinde dava talebinde bulundukları, dolayısıyla gerçekte hak sahibi oldukları vurgulanmakatıdır.[118]

Öte yandan Mehmed'in, çiftliğin kendisine 2.700 liradan fazla paraya mal olduğunu belirtmesine karşılık, gerçek bedelin bir yük 59.994 kuruş olduğu, bazı masraflarla bir yük 70.000 kuruşa mal olduğu, araziye muhacirlerin ondan ziyade ihtiyaçları olduğu ifade edilerek meselenin halli mahalline bırakılmıştır.[119] Bunun üzerine arazi kanunun 45. maddesi hükmüne göre, Mola Mehmed'den daha çok buraya ihtiyaçları olan müste□cir ve muhacirlere arazinin tefviz ve ihalesi gerektiği, bunun Şurâ-yı devletçe de tasdik edildiği dikkate alınarak, ilk ferağın iptali ile Mehmed Ağa'nın parasının iadesi, müste□cir ve muhacirlere ihtiyaç derecelerine göre taksim edilmesi ve tapu senedlerinin verilmesi kararlaştırılmıştır.[120]

Muhacirlerin İskân Yerlerine Sevk ve Nakilleri

Muhacirlerin bütün memleket sathında sevk ve iskânı ile vefat edenler için yapılan bütün harcamaları ortaya koymak bu çalışmanın konusu olmadığı gibi, bu çalışmanın sınırlarını aşacağı da tabiidir. Kaldı ki bir kısmı aynî bir kısmı nakdî olarak yapılan yardımların ve harcamaların hem halk tarafından, hem muhtelif makamlar tarafından yapılmış olması, bu harcamaların boyutlarının tespitini güçleştirmektedir.[121] Ancak bir fikir vermesi bakımından burada münhasıran Canik Sancağında yapılan harcamalara değinilecektir.

Muhacirlerin yukarıda da ifade edildiği üzere iskân bölgelerine sevk ve nakilleri, iâşe ve ibâte bedelleri devlet tarafından karşılanmıştır. Sevk sırasında yürümeye tahammülü olmayanların binmesi, eşya ve ağırlıklarının taşınması için at ve araba tedarik edilmekte ve yol masrafları, erzak bedelleri mal sandıklarından karşılanmıştır.[122] Nitekim Çerkes muhacirlerinden Bafra'ya bağlı Karak/Ferak (?) Köyü'nde iskân edilmek üzere Bafra'da bulunan 20 hane 202 nüfusa iki aylık yevmiyeleri ile fakir olduklarından be-her nüfusa onar para verilmiş, toplam 3.030 kuruşun Bafra Kazası Mal Sandığı'ndan yevmiyelerine karşılık verildiği kaydedilmiştir. Hane reislerinden de parayı aldıklarına dair mühürlü beyan alınmıştır.[123] Bafra'da iskân olunmak üzere Samsun'dan sevk edilen muhacirlerden 19 neferi 15 hayvana bindirilerek, her saati 60'şar paradan 270 kuruş bârgir ücreti ödenmiştir. Yine Bafra'da iskân edilecek 43 muhacir için 40 bârgir kiralanmış ve 720 kuruş ödeme yapılmıştır.[124] Samsun'da toplanan ve bağlı kazalara ve sair yerlere gönderilen muhacirlerin hizmetinde görev alan muhasebeci hizmetli,

114 *BOA, ŞD*, 1828/31-27, 28. 6 Ocak 1874.
115 *BOA, ŞD*, 1828/31-33.
116 *BOA, ŞD*, 1828/31-35.
117 *BOA, ŞD*, 2887/6. 24 Nisan 1876.
118 *BOA, ŞD*, 2887/6-6.
119 *BOA, ŞD*, 1828/31-44, 60.
120 *BOA, ŞD*, 1828/31-71. 15 Nisan 1874.
121 Saydam, *age,* s. 198.
122 *Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (BOA, DH. MKT)*, 1463/114.
123 *Maliye Masârıfât Defterleri* (*BOA, ML. MSF. d*.) 16666/2, 7. 21 Ekim 1862.
124 *BOA, ML. MSF. d*. 16666/5. 24 Aralık 1862.

memur, kâtip, tercüman, aşçı, depocu hasta olanların tedavisinde bulunan doktor, eczacı, vefat edenlerin teçhiz, tekfin ve mezar kazma işlerinde görev yapanlara 41.987 kuruş ödenmiştir.[125] Diğer taraftan muhacirlerin bir kısmı İstanbul'a, Sinop'a ve Amasya'ya gönderilirken, bir kısmı ise Terme, Çarşamba, Ünye, Kavak ve Lâdik kazalarına gönderilmiş, bunların sevkleri için de toplam 33.135 kuruş ödeme yapılmıştır.[126]

Samsuna gelmiş bulunan Abaza, Şapsığ ve Kabartay kabilelerinden 271 nüfusun Amasya Sancağında iskân edilmek üzere dört saatlik mesafe için binek olarak 93 baş bârgirin beher saati altmışar para ve yirmi dört arabanın beher saati üçer kuruştan tamamına 2.961 kuruş ödenmiştir. Nogay muhacirlerinden Canboyluk kabilesinden Kırşehir'de iskân olunmak üzere sevk olunan 317 nüfusun nakli için kiralanan 321 bârgirin bedeli olarak 5.472 kuruş Canik Sancağı Mal Sandığından ödenmiştir.[127] Bu muhacirlerden 522 kişisi, Çarşamba'ya bağlı Samsun'a altı saat mesafede Dikbıyık'ta iskân olunmak üzere 3.015 kuruş ödenerek 8 araba, 319 bârgir ile iskân mahallerine gönderilmiştir.[128] Yine 182 nüfustan oluşan muhacirler 4.036 kuruş ödenerek, 189 bârgir ile iskân olunmak üzere Samsun'a on altı saat mesafede bulunan Havza'ya sevk edilmişlerdir.[129] Ayrıca Kırım ve Çerkes muhacirlerinden İslimye'ye gönderilenlere 38.284, Kayseri Uzunyayla'ya gönderilenlere üç yük 94.645, Bolu'ya gönderilenlere, 38.119,5 ve Canik sancağına gönderilenlere iki yük 22.684,5 kuruş ekmek bedeli, nakliye, yevmiye, memur maaşı ve saire için muhtelif zamanlarda ödeme yapılmıştır.[130] Terme, Fatsa, Ünye ve Sinop'a kayıklarla sevk edilen Çerkes muhacirler için de 5.450 kuruş ödenmiştir.

Şüphesiz muhacirlerin ihtiyaçları ve masraflarının karşılanması devletin yükümlülüğü ve sorumluluğunda olmakla birlikte, bu konuda halkın da aynî ve nakdî önemli katkılarda bulunduğu bilinmektedir.[131] Bir örnek olarak, Havza'da Kızılbey ve Zurum oğlu kabilelerinden 12 Kanunsâni 1278/24 Ocak 1863 tarihinde olarak ahali tarafından 10.026 kuruş teberruda bulunulmuştur. Yine Lâdik Kazası ahalisi tarafından Zurum oğlu Ali ve Süleyman Bey takımına yirmi iki adet hane inşası için on bir bin kuruş teberru edilmiştir.[132] Kütahya'da muhacirlerin evlerinin yapımını halk üstlenmiştir.[133] Tekirdağ'ın Saray kazasında iskân edilen muhacirlerin caminin yapılması halk tarafından taahhüt edilmiştir.[134]

Çerkes Muhacirler Arasındaki Ölümler

Esasen muhacirlerin hastalık ve daha başka sebeplerle vefatları şüphesiz başlı başına ele alınacak kadar geniş bir mevzudur. Ancak muhacirlerin vefatlarına ilişkin kayıtlar aynı zamanda meskûn bulundukları yerleri tespit etmemize de imkân verdiği için Canik Sancağı dâhilinde vefat edenlere işaret etmek istiyoruz.

Samsun ve civarında sıtma ve tifo gibi bulaşıcı hastalıkların yaygın olması muhacirler arasında ölüm oranlarının yüksek olmasına sebep olmuştur.[135] Çarşamba ve Akçay'da Nisan 1864 Ocak 1865 arasında 13.558 kişi hayatını kaybetmiştir. Günde ortalama 300 kişinin öldüğüne dair haberlere bakıldığında bu sayı gerçek rakamların çok altında kalmaktadır.[136]

Kılıç Dede ve Derbend'de vefat eden muhacirlerin kabirlerini kazanlara 17.889 kuruş 20 para ödenmiştir.[137] Bafra'da meskûn 324 nüfustan oluşan muhacirlere 4.795 kuruş ödeme yapılmıştır.

[125] *BOA, ML. MSF. d*. 17494/1. 1280/1864.
[126] *BOA, ML. MSF. d*. 17494/1.
[127] *BOA, C. DH*, 175/8709-1. 1280/1864.
[128] *BOA, C. DH*, 175/8709-3. 26 Mart 1864.
[129] *BOA, C. DH*, 175/8709-5. 27 Mart 1864.
[130] *BOA, MVL*, 844/39. 28 Mayıs 1861.
[131] Devlet ve halk tarafından göçmenlere yapılan yardımlar konusunda geniş bilgi için bk. Saydam, *age,*, s. 153-184.
[132] *Dâhiliye Nezâreti Muhâcirin Komisyonu*, (*BOA, DH. MHC)*, 12.
[133] *BOA, MKT. MHM*, 226/69. 20 Temmuz 1861.
[134] *BOA, A. MKT. NZD*, 393/5. 14 Ocak 1862.
[135] Sadece Samsun'da değil, Trabzon'da da Çerkes göçmenlerinin açlık ve hastalıktan ölmek üzere oldukları, tifonun hızla yayıldığı bildirilmekteydi. Bk. Nazan Çiçek, agm, s. 65, 71. Trabzon ve civarına 240 bin kişinin geldiği, bunun 19 bininin öldüğü, günde ortalama 180-250 kişinin hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Bk. Hazer Hızal, age, s. 49
[136] İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", s. 297; Nazan Çiçek, agm, s. 71.
[137] *Cevdet Dâhiliye, (BOA, C. DH),* 115/5748-1. 1280/1864.

Kavak'ta bulunan 313 nüfus muhacire de 4.594 kuruş 20 para ödenmiştir. Bunlara vefat edenlerin teçhiz ve tekfin işlemleriyle beraber 9.389 kuruş ödenmiştir. Aynı kazada 2.499 muhacirin yevmiye bedeli olarak reislerine 9.371 kuruş 10 para ödendiği kaydedilmektedir. 1864 yılı Ağustos ayı içinde vefat eden 102 kişinin 2.777 kuruş teçhiz ve tekfin masrafıyla birlikte toplam 12.148 kuruş 10 para harcama yapılmıştır.[138] Samsun'da toplanmış olan muhacirlerin Terme, Çarşamba ve Ünye'ye sevkleri, hastalarının tedavisi ve sair masraflarının 87.513 kuruş 39 para olduğu anlaşılmaktadır.[139] 1280/1864 senesinde sadece beş aylık dönemde Samsun'da bulunan muhacirlerden vefat eden yoksul 2.078 kişinin teçhiz ve tekfini için 31.275 kuruş ödeme yapılmıştır.[140]

Samsun'da toplanmış bulunan ve iskân için bağlı kazalara ve sair yerlere sevk edilen Çerkes muhacirlerin iş ve işlemleri, tedavilerinde görev yapan memur, tabip ve hademe maaşlarıyla muhtelif masraflarına ilişkin tanzim edilen 1280/1864 tarihli defterde muhasebeci ve kâtiplere 11.100 kuruş ödeme yapıldığı kaydedilmektedir. Muhacirlerin tayinat ve tevziatlarıyla ilgilenen memurlarla kâtiplerine 3.289 kuruş verilmiştir. Hasta olan muhacirlerin tedavileriyle meşgul olan eczacılara 2.160 kuruş, muhacirlerin tayinatları ile görevli kantarcı ve anbar memurlarına 1.804 kuruş 10 para, hasta olanların bakımıyla, elbiseleriyle ve yetimlerin hıfz u himayesiyle meşgul olanlara 997 kuruş 25 para, vefat edenlerin kefenlerini tedarik eden ve gassallık yapanlara 1.340 kuruş, muhacirlerin tercümanlığını yapan ve sevk edilenlerin kayık ücretleri olarak 2.589 kuruş 24 para, ödeme yapılmıştır. Yine vefat edenler için satın alınan kefenlik Amerikan bezine 19.846 kuruş ödenmiştir. Ölenlerin kimlikleri, kaç top kefenlik alındığı ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. Muhacirler için satın alınan mısır ve buğday unu bedeli olarak 1.174 kuruş 10 para ödendiği, muhacirler için kurulan hastanede kimsesiz olanlara verilen erzak bedelinin de 5.319 kuruş 20 para olduğu kaydedilmektedir.[141]

Öte yandan Canik Sancağı'nın Temmuz emvâl tahsilatından karşılanmak üzere Çerkes muhacirlerinin tayinat bedeli, nakil ücretleri, teçhiz ve tekfinleri, tedavilerinde görev yapan doktor ve görevlilerin maaşları ile diğer masrafları olarak sekiz yük 17.029,5 kuruş ödenmiştir.[142]

Terme'ye bağlı Akçay'ın Doğanavcı köyünde meskûn Çerkes muhacirlerinden ve Ubuh kabilesinden 1280/1864 senesinde Temmuz-Ağustos'ta iki ay içinde 132 kişinin,[143] Akçay'ın Hüseyin Mescid köyünde ve civarında meskûn Çerkes muhacirlerinden ve Ubuh kabilesinden 96 kişinin, Akçay'a bağlı İnebeyli karyesinde Çerkeslerden Mercan kabilesinden 26 kişinin,[144] Sakarlı'da Şapsığ kabilesinden Ağustos içinde 12 kişinin, Saray köyünde Şapsığlardan Temmuz-Ağustos iki ayda 30 kişinin Ketağ kabilesinden misafereten Terme'de bulunanlardan 20 Temmuz-15 Ağustos arası 2 kişinin öldüğü kaydedilmektedir.[145]

Akçay'a bağlı İnebeyli'de Ağustos içinde Şapsığlardan 30 kişi, Terme'nin Elmaköy karyesi civarında Yenicami isimli mahallede Şapsığlar'dan Hutoğlu Berik Ağa takımından aynı yılın Ağustos ayında 11 kişinin vefat ettiği belirtilmektedir.[146] Burada **örnek ol**arak vefat edenlerin isimlerine yer vermek istiyoruz. Bunların Elhas oğlu Zukoşaf kardeşi Türk, Elhas oğlu Zukoşaf oğlu Ahmed, Elhas oğlu Zukoşaf'un diğer hemşiresi Halibaş (?), Elhas oğlu Zukoşaf'un diğer hemşiresi Beko, Paşmaf oğlu Şukak hemşiresi Fatma, Nacov oğlu Kucis, Paşmaf oğlu Şukak diğer kadeşi Hakuş, Nacov oğlu Kucis kardeşi Tok[u], Paşmaf oğlu Şukak validesi bezi İbiş, Hazuzi oğlu İslam validesi Kırhay, Hazuzi oğlu Ali olduğu görülmektedir.[147]

Terme'nin Köybucağı köyünde Şapsığlardan Şumaf ve Yoğum takımından1280/1864 Ağustos içinde 36 kişi, Terme'nin Akçaya bağlı Hüseyin Mescid köyünde Manastır isimli yerde meskûn Ubuhlardan Toşuk Hüseyin Bey takımından aynı yılın Temmuz-Ağustos aylarında 71 kişi, Terme-Akçay Şeyhli karyesinde Şapsığ Hacı Melkuşoğlu Elhas Bey takımından aynı dönemde 69 kişi, Akçaya

138 *BOA, C. DH*, 115/5748-1. 1280/1864.
139 *BOA, C. DH*, 115/5748-2. 1280/1864.
140 *BOA, ML. MSF. d*. 17110, 17482, 17589, 17526.
141 *BOA, C. DH*, 115/5748-3.
142 *BOA, ML. MSF. d*. 17494. 25 Rebiulevvel 1281/28 Ağustos 1864.
143 *BOA, ML. MSF. d*. 17448/1-5. Bu defterlerde vefat edenlerin kimlikleri yanında, nerede ne zaman vefat ettikleri, her biri için ne kadar kefen kullanıldığı, ayrıntılı olarak kaydedilmiştir.
144 *BOA, ML. MSF. d*. 17448/6-8.
145 *BOA, ML. MSF. d*. 17448/9-10.
146 *BOA, ML. MSF. d*. 17448/10-12.
147 *BOA, ML. MSF. d*. 17448/10-12.

bağlı Hulya karyesinde Şapsığlar Takmaşoğlu Arslangeri takımından 19 kişi, Göregös karyesinde Şapsığ Batukoğlu Hozan takımından 8 kişi, Terme'nin Tutbucağı'nda Merşan kabilesi Saatgiri oğlu Ahmed Bey takımından 38 kişi, Terme Aşağıgerfi Şapsığ Hacı Mutaf oğlu Bekir Ağa takımından 38 kişi, Karamahmud'da Şapsığ Sukar oğlu İsmail Efendi takımından iki ayda 64 kişi, İmanalisi civarında Ubuh Ahmed oğlu Zikri Bey katımından iki ayda 17 kişi, Yenicami'de Nethac kabilesinden Mustafa oğlu Alebi(?) takımından 26 kişi, Emir Yusuf'ta Nogaylardan Abdülmelik takımından 14 kişi ölmüştür.[148] Öte yandan Bafra'da Kumcağız mevkiinde Abaza Şapsığ, Ubuh, Nethac kabilelerinden 13 Mayıs-6 Eylül 1280/1864 arası 2.480 kişi vefat etmiştir.[149] Aynı yerde 8 Mayıs-17 Mayıs arasında ise 107 kişi ölmüştür.[150] Terme Akçay'da gerek çarşı gerek sahil ve diğer mahallerde muhacirlerden 1280/1864 senesinde 262 kişinin vefat ettiği, tekfinleri için 1.354 endaze kefen bezinin be-her endazesi iki kuruş yirmi paradan 3.554 kuruş on para olduğu belirtilmektedir.[151]

Bu vefat kayıtlarından Terme ve Akçay'da meskûn muhacirlerden 1280/1864 senesi Mayıs başından Haziran sonuna kadar iki ay zarfında 503 kişinin vefat ettiği, be-her endazesi üç kuruş on paradan 8.370 kuruş 20 paranın kazanın öşür mukataasından ödendiği belirtilmektedir.[152]

Terme'nin Elmaköy civarında Yenicami denilen mahalde meskûn Çerkes muhacirlerinden ve Nethac kabilesinden Mustafa oğlu Galebe takımından 1280/1864 Temmuz-Ağustos arasında iki ayda 26 kişi ölmüş, 153 endaze[153] kefen kullanılmıştır.[154] Yine Elma karyesi civarında oturan Şapsığ kabilesinden Kocasoğlu Mustafa takımından 1280/1864 Temmuz-Ağustos arası iki ayda 11 kişinin vefat etmiştir. Fakralı'da ise Şapsığlardan Musa oğlu Yakup takımından aynı dönemde 14 kişinin vefat etmiştir.[155] Elmaköy civarında meskûn muhacirlerden ve Nethac kabilesinden Cantemur oğlu İsmail takımından da aynı tarihte 16 kişinin vefat ettiği, İmanalisinde Armutlu denilen yerde meskûn olan Nethac kabilesinden Hastemur oğlu takımından aynı dönemde 76 kişinin öldüğü 449 endaze kefen kullanılmıştır.[156]

Terme'nin Süleymanlı köyünde Ubuhlardan Abdullah oğlu Seyyid Ali takımından aynı dönemde 71 kişinin öldüğü 450 endaze kefen kullanıldığı, Elmaköy civarında Yaylalı'da Ubuhlardan Yusuf oğlu Osman takımından aynı dönemde 10 kişinin öldüğü, Tutbucağı'nda Bahçelik isimli yerde ise, Abazah Nebsoy oğlu Selim Beyoğlu İslam Bey takımından 5 kişi vefat etmiştir.[157] Emir Yusuf'ta ise Nogaylardan Abdülmelik takımından aynı dönemde 14 kişinin öldüğü kaydedilmiştir. Bu defter verilerine göre Akçay da dâhil olmak üzere Terme'de 1280/1864 senesi Temmuz-Ağustos arasında toplam 1.459 kişinin öldüğü 22.693 kuruş 10 para kefen bedeli ödendiği bu paranın kazanın öşür gelirlerinden verildiği belirtilmektedir.[158] Çarşamba'da iskân için bulunan ve 1280/1864 senesi Ağustos ayında vefat eden 1.361 nüfustan büyüklerin otuz, küçüklerin ise on beş kuruş olmak üzere teçhiz ve tekfin masrafları toplam 33.285 kuruş olmuştur.[159]

Muhacirlerden vefat edenlerin kaydedildiği bu defterlerde vefat edenlerin kimliklerinin yanı sıra oturdukları yerlere ilişkin bilgiler de edinmekteyiz. Nitekim Terme'ye bağlı Akçay'ın Hüseyin Mescid köyünde Manastır Mahallesi'nde de Ubuh kabilesine mensup Çerkesler meskûn bulunmaktadır.[160] Aynı şekilde Akçay'a bağlı Şeyhli, Hulya Köyünde Şapsığ kabilesine mensup Çerkeslerin oturmaktadırlar. Yine Terme'nin Aşağıgerfi ve İmanalisi köyünde de Hacı Mustafa oğlu Bekir Ağa takımından Şapsığ ve Ahmed oğlu Zikri takımından Ubuh kabilesine mensup Çerkeslerin oturdukları 1280/1864 tarihli vefat

148 *BOA, ML. MSF.d*. 17448/12-38.
149 *BOA, ML. MSF. d*. 17753.
150 *BOA, ML. MSF. d*. 17801.
151 *BOA, ML. MSF. d*. 17324. 4 Şubat 1280.
152 *BOA, ML. MSF. d*, 17324. Şubat 1280. Burada kefen bedeline ilişkin bilgiler, o günkü fiyatlar hakkında fikir verir düşüncesiyle zikredilmiştir.
153 Endâze: Altmış beş santimetre boyunda bir uzunluk ölçüsüdür. Pakalın, *age*, I, 533. Kullanılan kefenin ölçüsü ve miktarı vefat edenin büyük küçük olmasına göre değişmekteydi.
154 *BOA, ML. MSF. d*. 17448/13.
155 *BOA, ML. MSF. d*. 17448/13.
156 *BOA, ML. MSF. d*. 17448/14.
157 *BOA, ML. MSF. d*. 17448/16.
158 *BOA, ML. MSF. d*. 17448/19.
159 *BOA, ML. MSF. d*. 17470/17. 8 Kasım 1864.
160 *BOA, ML. MSF. d*. 17324.

kayıtlarından anlaşılmaktadır.[161] Terme'nin Karabahçe köyünde Nethac kabilesinden Selim oğlu Osman Ağa takımından Çerkeslerin oturdukları yine vefat kayıtlarından görülmektedir. Terme'nin Alişar köyünde ise Ubuh kabilesinden Toşuk oğlu Yelbuz takımından, Tutbucağı'nda Abazah kabilesinden Bensoy oğlu Selim Bey takımından Çerkeslerin meskûn oldukları vefat kayıtlarını ihtiva eden defterde görülmektedir.[162]

Çerkes Köleler

Osmanlı devleti kölelik sistemini tamamen kaldırmak istiyordu. Bunun için de 1854'ten itibaren Kafkasya'dan köle getirilmesini yasaklamıştı. Buna rağmen gelenleri de köleleriyle farklı yerlerde iskâna çalışmaktaydı. Diğer taraftan Çerkes efendileri küstürmemek ve onları karşısına almamak için de bunların isteklerine açıkça karşı çıkmıyordu.[163] Özellikle Canik dâhilinde Bafra, Çarşamba, Terme, Sivas, Amasya ve Kayseri taraflarında meskûn Çerkes muhacirlerinin kölelerini tam bir serbestlikle istedikleri gibi kullanmak ve satmak istedikleri, ahaliye nüfus başına verilen arazileri memlukleri adına değil, kendi adlarına yazdırmışlardır. Aynı zamanda beraberlerinde getirdikleri kölelerini de müstakil hane olarak gösteren bir kısım Çerkes ümerası, daha geniş topraklara sahip olmak istemişlerdir. Diğer taraftan bu köleler efendilerinin takdirini kazanmak için etraftaki arazilere saldırmışlar ve yağmalamışlardır. Bazen yaralama ve öldürmeyle sonuçlanan hadiselere sebep olmuşlardır.[164] Esasen devlet tarafından ahaliye verilen arazilerin mülk olmayıp, ahalinin bir nevi müstecir hükmünde olduğu, velilerin kölelerine verilen arazileri zabt etmeye hakları olmadığı ortada olan bir husustur.

Öte yandan bazı Çerkeslerin esâreti altında olmaktan şikâyet edenler de olmuştur. Meselâ, Çarşamba kazasından Kadir ve arkadaşı Çerkeslerin kendilerini esaret altında bulundurduklarından şikâyetle hürriyetlerinin verilmesini talep etmişlerdir.[165] Bu konuda Ankara'dan da benzer müracaat olduğu belirtilerek, bu devirde birtakım Çerkes erkek ve kadınlarının köle olarak boyunduruk altında bulundurulmasının insan haysiyet ve onuru ile bağdaşmayacağı ifade edilmiştir.[166] Köleliğin sona erdirilmesi için mâlik ile memlûk arasında mükâtebe/antlaşma usulünün şeriat çerçevesinde icra edilmesi ve aralarının bulunmasına itina gösterilmesi istenmiştir.[167]

Çerkes Muhacirlerin Kanunsuz Davranışları

Osmanlı topraklarına göç eden ve sayıları yüzbinlerle ifade edilen muhacirlerden bir kısmı kanunsuz işlere tevessül ederek, birtakım problemlere sebep olmuşlardır. Devleti en çok uğraştıran problemlerin başında farklı kültür ve anlayışlara sahip muhacirler ile yerli halk arasında yaşanan anlaşmazlıklar gelmektedir. Muhacirler yerli halkın topraklarını zapt, emval eşyasını gasp etmeye kalkışmışlardır. Arşiv belgelerine konu olan gasp hadiseleri bazı belgelerden de anlaşıldığı üzere önü alınması güç eşkıyalık hareketine dönüşmüştür. Bu nevi hareketlere cüret edenlere hapis ve sürgün gibi cezalar verilerek, bu hadiselerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ancak sürgün edilenler bir süre sonra bir yolunun bularak geri dönmüşlerdir. Nitekim Canik sancağına bağlı Fatsa, Ünye ve Çarşamba kazalarında iskân ettirilen Gürcü ve Çerkes muhacirlerden eşkıyalık yapanlar sürülmüşlerse de geri dönerek daha fazla şekâvette bulunmaya başlamışlardır. Bu sebeple sürgün edilenlerin firar edemeyecekleri ve geri dönemeyecekleri yerlere gönderilmeleri istenmiştir.[168] Aynı şekilde Canik Sancağına bağlı Fatsa, Ünye ve Çarşamba kazalarında iskân edilen Gürcü ve Çerkes muhacirlerin şekâvetleri sebebiyle livanın istikrar, emniyet ve âsâyişi bozulmuş, Gürcüler yakalanarak cezalandırıldıkları ve kazadan uzaklaştırıldıkları halde, birer ikişer tekrar geri dönmüşlerdir.[169] Silahlı mücadeleye dönüşen mücadelelerde yerli eşkıya ile muhacirler arasındaki çatışmalarda her iki taraftan ölen ve yaralananlar olmuştur. Olayların bastırılabilmesi için

[161] *BOA, ML. MSF. d*. 17324.
[162] *BOA, ML. MSF, d*. 17324.
[163] Habiçoğlu, age, s. 170-171.
[164] Erkan, *age*, s. 185-186.
[165] *Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umumiye Evrakı*, (*BOA, DH. MUİ)*, 7-2/36. 7 Ağustos 1909.
[166] *Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umumiye Evrakı*, (*BOA, DH. MUİ)*, 7-2/36. 7 Ağustos 1909.
[167] *BOA, ŞD*, 1641/15. 29 Ağustos 1872.
[168] *BOA, DH. MKT*, 1653/25; MV, 46/12. 2 Eylül 1889.
[169] *BOA, DH. MKT*, 1647/2.

askeri güç takviyesi talep edilmiştir. Özellikle Gürcü eşkıyalarının öteden beri melanetlerine devam ettikleri ifade edilerek bu duruma bir çözüm bulunması gerektiğine dikkat çekilmiştir.[170]

Esasen muhacirlerin yerli halk ile aralarında geçimsizlik olmaması, hırsızlık ve gasp gibi olayların yaşanmaması için maişetlerinin teminine dikkat edilmiş ise de,[171] bazıları başkalarının arazilerine el koymak ve hırsızlık gibi birtakım suçlara tevessül etmekten geri durmamışlarıdır.[172] Çarşamba'ya bağlı Karaoğlan köyünde Kara Hasanoğlu'nun Hasan Çavuş'a emaneten bıraktığı on lira değerinde bir baş kısrağı, Canik Sancağından gelen Çerkes Mehmed Bey tarafından gasp edilmiştir.[173] Diğer yandan Erzurum, Sivas, Trabzon ve Diyarbekir'de silahlı dolaşarak cinayet, gasp işlerine bulaşan Çerkes, Çeçen ve Nogay muhacirlerin cezalandırılmaları istenmiştir.[174]

Ayrıca Canik Sancağında meskûn Çerkes muhacirlerin gasp, hırsızlık, adam yaralama ve öldürme gibi işlere karışan eşkıyayı ele vermedikleri ve barındırdıkları belirtilerek bunların şerlerinden kurtulmak için sürgün edilmeleri gerektiğine dikkat çekilmektedir. Diğer yandan Çerkeslerin cesur ve silahşor oldukları, yerli halkın ise halim, selim ve kendilerini müdafaadan aciz oldukları, korkularından ihbarda ve şahitlikte bulunamadıkları, mahkemelerin ise, şahit ve delil olmadan ceza veremediğinden suçluların cezalandırılamadığı, dolayısıyla emniyet ve asâyişin temin edilemediği belirtilmektedir. Nitekim Çarşamba'da eşkıyalık yaparak halkı rahatsız eden Çerkes Mehmed Ali, Gürcü Süleyman ve Şevki ile Reji memuru Dersaadet'e gönderilmişler, ancak resmi bir evrak olmadığından geri dönmüşlerdir. Kaymakam ise halkın huzurunu kaçıran bu şahısların Çarşamba'dan kaldırılmalarını talep etmektedir.[175] Çare olarak bu ve benzeri şahıslar hakkında tetkik komisyonu ve zabıta tarafından verilecek mazbatalara göre, bir daha dönmemek üzere Trablusgarp gibi uzak yerlere sürgün edilmeleri için İdare Meclisine olağanüstü yetki verilmesi,[176] böylece cânilik yapan Çerkeslerin cezalandırılmaları istenmektedir.[177] 1887 yılında Fatsa, Ünye ve Çarşamba'da iskân olunan ve halka zarar veren Gürcü ve Çerkesler ceza olarak Ankara ve Konya taraflarına gönderilmişler, ancak geri dönmeleri üzerine bir kısmı tekrar aynı yerlere nakledilmişler, kalanlarından da emniyet ve âsâyişi bozmayacaklarına dair senet alınmıştır.

Benzer hadiseler Canik Sancağı dışında başka yerlerde de yaşanmıştır. Mesela, 1891'de Manyas'ta meskûn Çerkes muhacirler ile Ahmed Refik Paşa'nın Akdoğan ve Bidoğlu çiftliklerinde bulunanlarla aralarında olaylar çıkmış, yaralananlar olmuştur. Bunun üzerine devlet 3000 dönüm arazi satın alarak göçmenlere vermiştir. Aynı yıl burada bulunan Geyikler Çiftliğine tecavüzleri üzerine çatışma çıkmış, muhacirlerin ileri gelenlerine nasihat için heyet gönderilmiştir.[178] Muhacirlerin sadece Müslümanlara değil aynı zamanda gayr-i müslim halka yönelik de birtakım tecavüzlerde bulundukları şikâyete konu olmuştur. Rum Patrikhânesinden Samsun'da Yıldız Köyünün Çerkesler tarafından abluka edilerek malların gasp edildiği ve yağmalandığı bildirilmiştir.[179] Terme'de ise Çerkes muhacirlerin Ermenilere tecavüzde bulunduklarına yönelik şikâyetlerin tahkik edilerek,[180] suçluların sürgün edilmeleri talep edilmiştir.[181]

Bir kısım muhacirlerin bulundukları bölgedeki idarecilerle aralarında nüfûz mücadelesine dönüşen problemler yaşanmıştır. Mesela, Çarşamba'da ikâmet eden ümerâ-yı çerâkiseden Mehmed Ali ve oğlu Reşit Bey ile kendisi de Çerkes olan kaza kaymakamı Musa Bey arasında bu nevi bir problem yaşanmıştır. Olayın kaymakamın da muhâkemesine kadar varması üzerine yerine başkasının kaymakam tayin edilmesi gündeme gelmiştir. Hadise Mehmed Ali ve oğlu Reşid Bey'in nüfuzlarını kullanarak halka baskı yapmalarından kaynaklanmıştır. Nitekim baba-oğulun devlete ait boş araziyi zapt ettikleri, güçsüz kişilere zulmettikleri, hayvanlarına baktırdıkları, tarlalarını sürdürdükleri ve şerli kişileri himaye

170 *BOA, DH. MKT*, 1647/2. 8 Ağustos 1889.
171 *BOA, DH. MHC*, 1/71. 31 Mart 1872.
172 *BOA, DH, MHC*, 33
173 *BOA, BEO*, 309/23102. 8 Kasım 1893.
174 *Sadâret Mektbî Mühimme Kalemi Evrakı, (BOA, A. MKT MHM)*, 428/78.
175 *Yıldız Perakende Evrakı Umumi*, (*BOA, Y. PRK. UM)*, 32/33. 2 Haziran 1895.
176 *BOA, ŞD*, 1830/22. 9 Ekim 1878.
177 *BOA, DH. MKT*, 1331/11. 10 Mayıs 1880.
178 Erkan, *age,* s. 182-183.
179 *Dâhiliye Nezâreti Hukuk Evrakı*, (*BOA, DH. H)*, 37/54. 31 Aralık 1911.
180 *BOA, DH. MKT*, 1350/37. 13 Haziran 1886.
181 *BOA, DH. MKT*, 1331/11. 10 Mayıs 1880.

ettikleri belirtilmektedir. Olayı yerinde tahkik eden Canik mutasarrıfının müdahalesiyle, Mehmed Ali ve oğlu tarafından el konulan yerler müzayede ile taliplisine satılmıştır. Kaymakam ile Mehmed Ali Bey'in araları bulunmaya çalışıldıysa da mümkün olmamış, işin kendi haline bırakılması istenmiştir.[182]

Muhacirlerin kanunsuz davranışlarının bir diğer örneği meskûn bulundukları yerlerde arazilerini genişletmek ve tarla açmak için devlete ait ormanları kesmeleri ve el koymalarıdır. Nitekim Çarşamba'ya bağlı Musa Ağa Köyü'nde iskân edilen Çerkes muhacirlerine o civarda bulunan ormandan bir kısmı bırakıldığı halde, bunula yetinmeyerek kendilerine ait olmayan kısma da el koymuşlardır.[183] Şûrâ-yı devlet evrak kâtibi İbrahim Edhem Bey'in Bafra'da sahibi olduğu çiftliğe, ağaçları Çerkes muhacirler tarafından kesilerek bina inşa edilmiştir.[184] Bu ve benzeri hadiselerin önüne geçmek için orman arazilerine muhacir iskân edilmemesi, ormanlara yakın yerlere iskânlarının ancak orman memurlarının keşif ve tayini ile yapılması kararlaştırılmıştır.[185]

Osmanlı devleti muhacirlerden suçlara iştirak edenlerin ıslahı ve te□dibi **için birtakım tedbirlere başvurmuştur. Örnek olarak Adapazarı civarında meskûn muhacirlerin ıslahı için on iki maddelik bir tedbir paketi hazırlanmıştır. Bu tedbir paketinde şu hususlara yer verilmektedir:**

Adapazarı Deâvî meclisinde kanun ve nizama **âşina** biri **Çerkes** diğeri Abaza iki **âzâ** olarak istihdam olunacak, her iki lisana aşina bir de tercüman bulundurulacaktır.

Bedevîlikten medeniyete geçişlerini sağlamak için İslamiyet ve insaniyeti öğretecek cami ve mekteplerin açılması ve hocaların tayin edilmelidir.

Her kabile ümeralarının emirlerinden ve sözlerinden dışarı çıkmadığından böyle devam edecek olursa onların yanlış fikirlerine uymanın doğuracağı kötülüğün önüne geçmek için **ümerâlık sözünün tamamen kaldırılmalıdır.**

Müfsid **ümerâların** fikirlerinden vazgeçmeleri mümkün olmayacağından bunların aileleriyle birlikte başka yerlere taksim edilmesi gereklidir.

Köylerde olduğu gibi muhacirlerin de kendi ihtiyar heyetlerini, imam ve muhtarlarını seçmelerini sağlayarak meydana gelecek hırsızlık ve fenalıklardan onların sorumlu tutulmalıdır.

Hayvan hırsızlığının önüne geçilmesi için herkesin sahip olduğu hayvanlarının cinsini ve eşkâlinin yazıldığı, muhtar veya imam tarafından tasdikli tezkire düzenlenmesi yoluna gidilmelidir.

Başka kaza ve köylerden kaçarak gelen ve iskân edilen çok sayıda muhacir bulunduğundan bunları köylerine kabul etmeyip hükumete bildirmeleri sağlanmalıdır.

Muhacir sayısına göre (2500 hane 15 bin nüfus) zabtiye sayısının azlığı da bunlara cesaret verdiğinden; asker takviyesi için defalarca talepte bulunulduğu halde, ***şimdilik zammı uyamayacağından çare düşünülecektir, o zamana kadar*** *hüsn-i idare olunması dirâyet-i müsellimelerine havâle olunur* yollu sözler yerine emniyet ve **âsâyişin** sağlanması için asker sayısının artırılması gibi tedbirler Adapazarı kaymakamı tarafından teklif edilmiştir.[186]Alınan tedbirlerle emniyet ve **âsâyişi** bozan hadiselerin önüne geçilmiş, yerli ahali ile göçmenler arasındaki problemler zaman içerisinde halledilmiştir.

Muhacirlerin kendi aralarında yaşanan bir takım olaylar da şikâyet konusu olmuştur. Canik'te Çerkes ümerâsı ile üserâsı arasında zuhur eden anlaşmazlık yüzünden şehir merkezinde toplanarak huzursuzluk ve kargaşaya sebep olmuşlardır. İkna edilemediklerinden dağıtılmaları için süvari ve zaptiye gücüne müracaat edilmiştir.[187] Kardeşi, eşi ve hemşiresi Terme'nin Kocaman mahallesinde iskân olunan, kardeşi ve eşinin vefat etmesiyle yalnız kalan hemşiresini amcaoğulları Pezeduh ve Ahmed'in kendi hanelerine kaldırdıklarını, Pezeduh'un mal ve eşyasını muhafaza edecekmiş gibi zapt ettiği ve almadığını söylediği ve kardeşi Ahmed'i katlettiği ve diğer amcaoğlu **Şumafı** yaraladığı, ancak bir türlü muhâkeme edilmediği konusunda hemşiresi Esma ile asker olan **Çerkes** Ahmed tarafından şikâyet

[182] *BOA, BEO*, 247/18520; MV, 73/81; MV, 83/87. 6 Şubat 1895.
[183] *BOA, DH. MKT*, 396/19. 11 Temmuz 1895.
[184] *BOA, DH. MKT*,1355/45.2 Temmuz 1212.
[185] *BOA, DH. MKT*, 1493/35.
[186] *BOA, DH. MHC*, 1/33. 3 Temmuz 1869.
[187] *BOA, A. MKT. MHM*, 461/77. 15 Ağustos 1873.

edilmektedir. Bunun üzerine konu hakkında tahkikat yapılması yolunda Canik mutasarrıflığına emir verilmiştir.[188]

ARŞİVİ BELGELERİ

A-BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Bâb-ı Âlî Evrak Odası, (BEO), 247/18520, 309/23102, 2103/157712.

Cevdet Dâhiliye, (C. DH), 83/4150, 115/5748, 165/8210, 175/8709.

Dâhiliye Nezâreti Hukuk Evrakı, (DH. H), 37/54.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi, (DH. MKT), 396/19, 1170/94, 1331/11, 1350/37, 1355/45, 1463/114, 1493/35, 1563/80, 1619/112, 1647/2, 1653/25, 2611/91.

Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umumiye Evrakı, (DH. MUİ), 7-2/36.

Dâhiliye Nezâreti Muhâcirin Komisyonu, (DH. MHC), 12, 33, 1/33, 1/47, 1/71.

Hariciye Siyasi, (HR. SYS), 1339/33.

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası, (HR. TO), 122/77, 473/7.

İrade Dâhiliye, (*İ. DH*), 774/63028, 1318/4, 1043/82014.

İrade Hariciye, (İ. HR), 173/9438, 9453.

İrade Husûsî Kalemi, (İ. HUS), 143.

İrâde Meclis-i Mahsus, (*İ. MMS)*, 59/2786

Maliye Masârıfât Defterleri, (ML. MSF. d.), 16666, 17110, 17324, 17494,17470, 17526, 17589, 17916, 17324, 17448, 17753, 17801.

Maliyeden Müdevver Defterler, (MAD. d) 23106, 23107, 23108, 23109, 23111, 23112, 23113.

Meclis-i Vâlâ Evrakı, (*MVL)*, 46/12, 73/81, 83/87, 614/59, 115/94, 540/75, 720/139, 844/39.

Nüfus Defterleri, (NFS. d). 988/6.

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı, (A. MKT. MHM), 92/37, 99/63, 177/57, 176/1, 194/34, 201/42, 212/18, 223/79, 229/17, 229/50, 238/10, 238/76, 305/65, 316/10, 319/62, 322/31, 455/52, 461/77, 524/13, 540/63.

Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı (A. MKT. NZD), 300/97, 323/68, 352/20, 355/7, 361/85, 361/86, 382/67, 391/60, 393/5, 398/7.

Sadâret Mektubî Umum Vilâyât Evrakı, (A. MKT. UM), 365/56, 361/86, 396/58, 414/18, 524/13, 561/3.

Sadâret Mektubî, (A. MKT), 223/1.

Sadâret Mektûbî Deâvî Evrakı, *A. MKT. DV*, 18/53.

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı, (A. MKT. MHM), 414/18, 428/78.

Şûrâ-yı Devlet Evrakı, (*ŞD)*, 2397/25, 1641/15, 1828/31, 1830/22, 2887/6.

Yıldız Sadâret Maruzât Hususî Evrakı, (Y. A. HUS), 411/97.

Yıldız Perakende Evrakı Yâverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi, (Y. PRK. MYD), 1/34.

[188] *BOA, DH. MHC*, 1/47. 3 Temmuz 1869.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi, (*Y. PRK. UM)*, 32/33.

Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzâtı, (Y.PRK. DH), 1/13.

B-KİTAPLAR

AHMED CEVDET PAŞA, *Tezâkir,* 1-12, yay. Cavid Baysun, TTK, Ankara 1986.

AYDEMIR, **İzzet** *Göç Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi*, İstanbul 1989.

BICE, Hayati *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, TDV Yayınları, Ankara 1991.

EREN, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.

ERKAN, Süleyman *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878–1908),* KTÜ Rektörlük Yayını, Trabzon 1996.

ERSOY, Hayri *Dili Edebiyatı Tarihi İle Çerkesler*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993.

HIZAL, Ahmet Hazer *Kuzey Kafkasya*, Orkun Yayınları, Ankara 1961.

İPEK, Nedim *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler,* Trabzon 2006; Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler,* Nart Yayıncılık, İstanbul 1993.

JUSTİN MCCARTHY, *Ölüm ve Sürgün*, (çev. Bilge Umar), Inkılap Yayınevi, İstanbul 1998.

KARPAT, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KUNDUKH, Aytek *Kafkasya Müridizmi-Gazavât Tarihi*, haz. Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1987.

PAKALIN, M. Zeki *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 2004.

SAYDAM, Abdullah *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)*, TTK, Ankara 2010.

(YEDİÇ), Baturay Özbek *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, Ankara 1991.

C-MAKALELER

ATEŞ, İhsan "Kırım Savaş'ından Sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskânlar", *Türk Dünyası İncelemeli Dergisi XII/1*, (Yaz 2012), s. 523, 526.

BERBER, Ferhat "Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları,* Güz 2011, sy. 31, s. 31-32.

ÇİÇEK, Nazan "Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti": İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi 64-1, s. 66.

DEMİRTAŞ, Mehmet "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânı", *A.Ü Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (Erzurum 2009),* sy. 41, s. 226.

EREN, Ahmet Cevat "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması", Türk Dünyası, sy. 1, 1966, s. 15. Kafkasya'dan göçlerle Dergisi 64-1, s. 66.

İPEK, Nedim "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Mecmuası*, 20, 3/1997, s. 280-290.

_____ "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler, (1877-1900)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6, 1/1991*, s. 97-100.

TEMİZKAN, Abdullah "Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri", *TD İncelemeleri Dergisi. IX/2,* İzmir 2009.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mübadillere Ve Göçmenlere Yönelik İskân Politikasında Güdülen Siyasal Amaçlar

Yrd. Doç. Dr. Ali Çiftçi

Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Genç Türkiye'nin Nüfus Sorunu

Osmanlı Devleti'nin son 10 yılı savaşlarla geçmiştir. İtalyanların 1911'de Trablusgarp'a saldırmaları ile başlayan savaş daha sonuçlanmadan Balkan Savaşları patlak vermiştir. Balkan Savaşlarının bitiminden bir yıl sonra 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı (Cihan Harbi ya da diğer adıyla Harb-i Umumi) başlamıştır. Osmanlı ordusu bu büyük savaşta çok sayıda cephede savaşmış ve çok insan kaybı vermiştir. Araştırma sonuçlarına göre Osmanlı Devleti'nin, bu savaşta Misak-ı Millî sınırları içindeki nüfus kaybı %30'u bulmuştur.[1] 1918 yılında Cihan Harbi sona ermiş, ardından 1919-1922 arasında Kurtuluş Savaşı yaşanmıştır. Bütün bu savaşlarla Türkiye büyük bir toprak kaybına uğrarken aynı zamanda çok sayıda genç ve üretken yaştaki erkek nüfusunu kaybetmiştir.

1922 yılında Kurtuluş Savaşı'nın bitmesiyle başlayan "kuruluş" döneminde yeni devletin kurucu kadrosunun önündeki en büyük işlerden birisi nüfus meselesi idi. Tahminlere göre 1923 yılında Türkiye nüfusu 12 milyon küsur idi.[2] Toprak ve insan kayıplarından dolayı nüfusun büyüklüğündeki azalmanın yanı sıra bu tarihte nüfusun niteliksel yapısı da çok olumsuzdur. Cumhuriyetin kurucu kadrosu, savaşlardan yorgun çıkmış, yaşlı, kadın ve çocuk oranı yüksek bir nüfus yapısı ile karşı karşıyadır. Oysa ülkenin hızla derlenip toparlanmaya, kalkınmaya ihtiyacı vardır. Emek gücüne dayalı sosyo-ekonomik yapının hakim olduğu 1920'lerde bu ihtiyacı gidermenin yolu genç ve üretken nüfusa sahip olmaktan geçmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu durumu ve beklentileri Aydemir 1932 yılına ait şu sözüyle özlü olarak ifade etmiştir: "Çok nüfus, tok nüfus, şen ve zengin nüfus istiyoruz"...[3]

Atatürk, 1923 yılında yaptığı bir konuşmada Anadolu nüfusunun yetersizliğini belirttikten sonra nüfusu arttırmak için millî sınırlar dışında kalan aynı ırk ve aynı kültürdeki unsurları Anadoluya getirterek onları da müreffeh olarak yaşatmak ve nüfusu arttırmak gerektiğini ifade etmektedir. Atatürk, özellikle de Makedonya ve Batı Trakya'daki Türk nüfusun tamamen getirilmesine işaret etmiştir.[4]

Nüfus Mübadelesi ve Nedenleri

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilenlerin safında yer alarak çıkınca Türkiye'de yaşayan Hristiyan Rumlar arasında bazısı eskiden beri varolan birtakım silahsız ve silahlı siyasi örgütlenmeler (Mavri Mira, Etnik-i Eterya, İstanbul Pontus Genel Merkezi, Pontus Rum Cemiyeti, Mukaddes Rum Anadolu Cemiyeti, Samsun Rum Göçmenler Derneği, Pontus İdman Kulübü, Merzifon Pontus Kulübü vb.…) Müslüman Türklere karşı saldırıya geçti. Bunlar arasında Pontus Cemiyeti'nin daha 1909 gibi erken bir tarihten bu yana Atina'daki Asya-yı Suğra Teşkilat-ı Merkeziyesi (Küçük Asya

[1] Fikret *Babuş, Osmanlıdan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 299.

[2] Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 161.

[3] Şevket Süreyya Aydemir, "Çok Nüfuslu Anadolu" *Kadro*, Sayı 5, Yıl: 1932, s. 35.

[4] Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara, 1996, s. 54.

Merkez Teşkilatı) ile ilişki içinde hareket ettiği ve Yunan Hükümetinden destek aldığı ortaya konmuştur.[5] Bu tedhiş örgütleri özellikle Karadeniz Bölgesi'nde yüzyıllardır birarada yaşamakta oldukları Müslüman Türk nüfusa karşı 1919 yılı başlarından itibaren eşkıyalık ve katletme eylemlerine girişti. Bunlara karşı da Türkler silahlı çeteler kurdular ve karşılıklı mukatele başladı. Mustafa Kemal Paşanın Karadeniz Bölgesi'nde oluşan asayişsizliği çözmek amacıyla Samsun'a gönderilmesinin de sebebi olan karşılıklı katliamlar uzun süre devam etti. Kurtuluş Savaşı sonuna gelindiğinde bu iki halkın artık birarada barış içinde yaşamalarının imkânsız olduğu iyice anlaşılmıştır. Bu sorunun çözülmesi gerekliliği kendisini dayatmıştır.

Mübadeleye karar verilmesinde bir başka etken, Yunanistan'ın ülkesindeki Türkleri sistemli bir şekilde yok etme politikasına karşı oradaki Türkleri öncekilerin akıbetine uğratılmaktan yani yok olmaktan kurtarmaktır.[6]

Bu arada Cumhuriyetin kurucu kadrosunun nüfus politikalarında önem verdiği en önemli amaç geniş Anadolu bozkırında yaşayan yetersiz nüfusu mutlaka arttırma gerekliliği idi. Mübadele nedenlerinden birisi de budur. Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık hizmetlerine verilen önemin artışı, özellikle anne ve çocuk sağlığı gibi konulara gösterilen ilgi, çok çocuk sahibi olmanın özendirilmesi gibi önlemlerin yanında siyasal sınırlar dışında kalan Türklerin Türkiye'ye getirilme çabalarıyla da nüfusu arttırma yönünde önemli adımlar atılmıştır.[7]

Türkiye ile Yunanistan arasında nüfusun karşılıklı olarak mübadele edilmesi konusu Kurtuluş Savaşı sonunda gündeme gelmiştir. Milletler Cemiyeti'nin Türk-Yunan göçmenleri meselesini çözmekle görevlendirdiği Fridtjof Nansen'in Türkiye'den sorunun çözümü için mübadele talebinde bulunması[8] üzerine Lozan Konferansı başladığında konu ele alınmıştır. Konferans'ta kabul edilen siyasal belgelerden birisi "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"dür. İki ülke arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Sözleşme ve Protokol ile Batı Trakya'daki Müslümanlar (Türkler) ile İstanbul'daki Ortodoks Rumlar hariç olmak üzere Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türkler karşılıklı olarak zorunlu göçe tâbi tutuluyordu.[9] Sözleşme ve Protokol ile savaş sırasında ülkeler arasında kendi istekleriyle yer değiştiren nüfus sorununun çözümü de amaçlanmaktaydı.

Mübadele Teşkilatı

Balkan Savaşlarından dolayı Anadolu'ya muhacir akını başlayınca bunların yerleştirilmeleriyle ilgili olarak 1914 yılı başlarında Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti (Aşiretler ve Muhacirler Müdürlüğü) kuruldu. Bu kurum 1916 yılında yeniden yapılandırılarak Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'ne (Aşiretler ve Muhacirler Genel Müdürlüğü) dönüştürüldü. Kurumun Genel Müdürlüğüne bir önceki kurumun müdürü olan Şükrü (Kaya) Bey getirildi. Burada göçmenler ve aşiretler konusuyla ilgili çalışmalar yapan Şükrü Kaya, bilindiği gibi Cumhuriyetin ilanından sonra Dahiliye Vekili olduğu yıllarda da benzer konularla ilgilenmiştir. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra 8 Kasım 1923'te mübadele hükümlerinin uygulanabilmesi amacıyla bu işi yürütmek üzere Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti kurulmuştur.[10] Kurulan bu bakanlığın ilk bakanı da Mustafa Necati Bey olmuştur. Mübadele Bakanlığı kurulduktan sonra mübadele ve iskân çalışmalarını yürütmek üzere bakanlığa bağlı çok sayıda imar ve iskân komisyonları oluşturulmuştur. Adı geçen bakanlık kısa sürede sık bakan değişimi ve bazı bürokratik sorunlardan dolayı Aralık 1924'te kaldırılmış ve iskân işlerini yürütmek üzere İçişleri Bakanlığına bağlı bir genel müdürlük olan İskân Müdüriyet-i Umumiyesi (İskân Genel Müdürlüğü) kurulmuştur. Göçmenlerle ilgili iskân işlerini İçişleri Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı birlikte yürütmüştür. daha sonra bu genel müdürlük de kaldırılarak 1929 yılında yerine Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesi (Nüfus Genel Müdürlüğü) kurulmuştur. 1934 yılına kadar nüfus ve muhacir

[5] Yılmaz Kurt, *Pontus Meselesi*, TBMM Yayını, Ankara, 1995, s. 51-52.

[6] İpek, a.g.e., s, 28.

[7] Arı, a.g.m., s. 418.

[8] Seçil Akgün'den aktaran: İpek, a.g.e., s. 27.

[9] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 1. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara, 1989, s. 177.

[10] İpek, a.g.e., s. 35.

işlerini bu birim yürütmüştür.[11]

Nüfus Arttırma Amacı ve Mübadele Nüfusunun Büyüklüğü

Yukarıda da değinildiği gibi mübadele amaçlarından birisi Türkiye'de yetersiz nüfusun arttırılmasıdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 yılındaki konuşmalarında bu açıkça belirtilmiştir.

Nüfus mübadelesi ne kadarlık bir nüfusu etkilemiştir? Bu konuda kaynaklarda çelişkili rakamlara yer verilmektedir. TBMM Tutanaklarına göre 1931 yılına gelindiğinde mübadele ile Türkiye'ye gelen nüfus büyüklüğü 500.000'dir. Bu durumu, 1927 yılından 1938 yılına kadar Atatürk'ün İçişleri Bakanlığını yapan ve nüfus, mübadele, iskân işlerinden de sorumlu olan Şükrü Kaya, TBMM'de 19 Mart 1931 tarihinde yaptığı konuşmada şu sözlerle ifade etmektedir: "…Biz Lozan Muahedesi sayesinde ırkımızın en kuvvetli unsurlarından beş yüz bin nüfusu memleketimize ilhak ettik. Bunlar bizatihi memleketimiz için kuvvet olmuştur…".[12] İpek, Yunanistan'dan mübadele ile ayrılan Müslüman nüfusun 348.000 ile 475.000 arasında değişen rakamlarla ifade edildiğini kaydetmektedir.[13] Geray'ın verdiği rakamlara göre de 1923-1933 arasında Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'dan Türkiye'ye gelen mübadil, göçmen ve sığınmacıların sayısı toplamda 627.538'dir.[14] Bu sayı, diğer kaynaklarda mübadil ve göçmen olarak verilenlerin toplam sayısıyla hemen hemen örtüşmektedir. Bir başka kaynakta 1923 mübadelesinde yaklaşık 350.000 Müslüman Türk ile 200.000 Hristiyan Rum'un yer değiştirdiği belirtilmektedir.[15] Anadolu'dan 1923 mübadelesiyle Yunanistan'a giden Rum nüfusun sayısı başka bazı kaynaklarda 186.189 olarak verilmektedir. Önceki göçlerle birlikte Türkiye'den Yunanistan'a giden Rum sayısı toplam 1.200.000'dir.[16]

Mübadelenin dikkat çekici yönlerinden birisi de kapsadığı nüfusun sosyo-ekonomik yapısıdır. Meslek, uzmanlık durumu, kır-kent ayrımına göre bakıldığında Nüfus Mübadelesi Türkiye için bazı olumsuz özellikler taşımaktadır. Şöyle ki, Türkiye'den Yunanistan'a gönderilen Rum nüfus ağırlıklı olarak sanat ve ticaret erbabı olup çoğu kentli nüfustur. Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen Türk nüfus ise genelde köy kökenli ve çiftçilikle uğraşanlardır. Bu durum Türkiye'de kır-kent nüfus dengesine olumsuz etkide bulunduğu gibi[17] gelenlere çiftçilik yapacakları araziyi sağlamada da sıkıntılara ve sorunlara yol açmıştır. Yunanistan'a giden Rum nüfusun genellikle müteşebbis, sanatkâr ve vasıflı kişiler olmaları Türkiye için bir kayıp ve Yunanistan için bir kazanç iken Türkiye'ye gelen Türk nüfusun %90'ının tarımla uğraşanlar olması Türkiye'ye tarım dışında bir üstünlük sağlamamıştır.[18]

Mübadele kapsamı dışında Türkiye'ye gelen muhacir nüfus büyüklüğü ise 1923 ile 1933 yılları arasında 248.392 olarak verilmektedir. Muhacirlerin geldiği ülkelere bakıldığında Rusya'nın birinci sırada, Bulgaristan'ın ikinci sırada olduğu görülmektedir. Ardından sırasıyla Romanya, Yugoslavya ve İran gelmektedir.[19] 1923-1938 arasındaki dönemde mübadele dışında Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 400 binin üzerinde olarak da verilmektedir.[20]

14 Haziran 1934'te TBMM'de kabul edilen 2510 sayılı İskân Kanunu, Türkiye'ye dışarıdan gelen muhacir ve mültecilerin iskân edilmeleri konusunu düzenleyen temel kanun olmuştur. Kanuna göre muhacir (göçmen) Türkiye'ye kendi isteği ile ve yerleşmek maksadıyla gelenlerdir. Mübadillerde olduğu gibi bir zorunluluk söz konusu değildir. Mülteci ise yerleşmek maksadıyla değil zorunluluktan dolayı

[11] Babuş, a.g.e., s. 137.

[12] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 26, s. 62.

[13] İpek, a.g.e., s. 14.

[14] Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi,* Cilt:3, Sayı:4, Yıl: 1970, s. 13.

[15] H. Cevahir Kayam, "Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt: IX / Temmuz – Kasım 1993 / Sayı: 27, s. 581.

16 H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2001, s. 306.

[17] İpek, a.g.e., s. 161, 163.

[18] Ağanoğlu, a.g.e., s. 307.

[19] Mustafa Solak, *Atatürk'ün Bakanı Şükrü Kaya*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2013, s. 118.

[20] Duman, a.g.m., s. 487.

geçici olarak oturmak üzere ülkeye sığınanlardır. Bu Kanun'da ülkeye gelecek olan Türkler üç farklı statüde ülkeye yerleşecekti. Birinci grupta yer alanlar ülkeye tamamen kendi imkânları ve araçlarıyla gelip yerleşenler olup bunlar Türkiye'de istedikleri yere yerleşebilirlerdi. Bu grupta yer alanların vatandaşlık işlerinin çözümünde onlara kolaylık sağlanmıştır. İkinci grupta yer alanlar Hükümetin desteği ile iskân edilecek olanlardır. Bunlara ikinci derecede iskân mıntıkası ayrılmıştır. Üçüncü grupta yer alanlar ise doğrudan Hükümetin araç ve imkânlarıyla getirilecek olanlardır ki bunlar Hükümetin takdiriyle ülkenin en az nüfuslu yerlerine yerleştirileceklerdi.[21] Gelenlerin yerleşecekleri mıntıkaların özellikleri de Kanunla belirlenmişti.

Nüfus hareketliliğinin ülke nüfusunun artışındaki etkisi ne kadar olmuştur? Cumhuriyetin kurucu kadrolarının beklentileri gerçekleşmiş midir? Türkiye nüfusu tahminlere göre 1923'te 12.359.093 idi. 1927 yılındaki ilk nüfus sayımında nüfus büyüklüğü 13.648.270'e[22] ulaşmıştır. Araştırmalara göre ülkeden ayrılan nüfus da hesaplandığında 1923 ile 1927 yılları arasındaki artışın 355.113'ünü göçmenler oluşturmaktadır. Bu oran toplam nüfus artışında %22.8 gibi yüksek bir orandır.[23] 1927-1935 yılları arasındaki nüfus artışında göçmenlerin payı % 9.17; 1923-1960 arasındaki nüfus artışında göçmenlerin oranı ise % 6.6 olarak bulunmaktadır. Bu oranlar azımsanmayacak bir nüfus artışına işaret etmektedir.

İskân Kanunu ile göçmen ve mübadillerin yerleştirilmesinde dikkate alınan hususlardan birisi, geldikleri yere göre kolay uyum sağlayabilecekleri iklim ve coğrafî koşullara sahip yerlere yerleştirilmeleridir. İskân mıntıkalarının belirlenmesinde göz önüne alınan bir başka husus ekonomik koşullardır. Geldikleri yerde yaptıkları işe dikkat edilerek ülkeye dağıtılmalarına çalışılmıştır. Örneğin iyi tütün yetiştiricisi olan Drama'lı ve Kavala'lı göçmenler tütüncülüğün gelişmiş olduğu Samsun ve çevresine yerleştirilmiştir.[24] Samsun, Yunanistan limanından gelecek olanların bir kısmının ülke içine dağıtılmaları da düşünülerek belirlenen iskân mıntıkaları içinde 1. Alanda yer almıştır. Samsun limanına gelen göçmenlerin sayısı kaynaklarda 32.290 olarak verilmektedir.[25]

İskân mıntıkalarının belirlenmesinde Anadolu'daki nüfus yoğunluğu da dikkate alınmış, tamamen Hükümetin imkânlarıyla gelenler, az nüfuslu yerlere yerleştirilmiştir.

İskânda Türkleştirme Politikası

600 yıl boyunca çok uluslu ama merkezî bir imparatorluk olarak varlığını sürdüren Osmanlı Devleti Fransız İhtilâli ile yayılan milliyetçilik rüzgârlarından olumsuz etkilenmiş ve 19. Yüzyılda dağılma sürecine girmiştir. İlk önce Osmanlının Balkanlardaki halkları milliyetçilik ideolojisiyle Osmanlıdan bağımsızlıklarını almışlar ve ulus devletlerini kurmuşlardır. Türk milliyetçiliğinin ve Türk ulus devleti düşüncesinin oluşumu görece daha geç ortaya çıkmıştır. Osmanlının son döneminde artık Osmanlıcı ideoloji ve halifelik kurumunda somutlaşan İslamcılık akımı iyice zayıflamıştı. Osmanlılık reddediliyor ve onun yerine Türklük ve Türkçülük konuluyordu. Bir İngiliz Elçilik raporunda bu durumun şöyle ifade edildiği nakledilmektedir: "Osmanlılık reddedildiğinden ve Hilafet yıkıldığından beri, Türkiye'nin siyaseti Türk olmak ve Türk kazanmaktır."[26]

1920'li yıllardaki mübadele ile Yunanistan'dan gelen Türklerin dışında, Bulgaristan, Yugoslavya, Rusya ve diğer ülkelerden Türkiye'ye göçen Türklerin iskân politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında 1927'den itibaren İçişleri Bakanı olarak Şükrü Kaya (1883-1959) ilgilenmiştir. Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından olan Şükrü Kaya 1927 ile 1938 yılları arasında onun en uzun süre İçişleri Bakanlığı'nı yapmıştır.

Cumhuriyet kadrolarının mübadillerin ve göçmenlerin iskân edilmesinde önemsediği politikalardan birisi de Türkleştirmedir. İskân Kanunu ve Türkleştirme politikasının Türkiye'nin Doğu bölgelerinde

[21] Solak, a.g.e., s. 112-113.

[22] Münevver Bertan, Hilal Özcebe, "Türkiye'de Nüfus ve Sağlık", iç. *Türkiye'de Nüfus Konuları*, Ed: Aykut TOROS, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü (HÜNEE) Yayını, Ankara, 1993, s. 142.

[23] Geray, a.g.m., s. 18.

[24] İpek, a.g.e., s. 41.

[25] İpek, a.g.e., s. 50.

[26] Erdoğan Karakuş'tan nakleden: Ağanoğlu, a.g.e., s. 275.

yerleşik olan Kürt nüfusa ve ülkede yaşayan gayrimüslim azınlıklara yönelik Türkleştirme faaliyetlerini de ilgilendiren bir boyutu olmasına karşılık burada çalışma konumuz açısından mübadiller ve göçmenlerle ilgili kısım üzerinde yoğunlaşma sağlanacaktır. Sonradan İskân Kanunu'na yönelik değerlendirmelerde asimilasyon olarak eleştirilen Türkleştirme politikasını dönemin siyaset yapıcıları uluslaşma davası için temel önemde görmüştür.

Kaya, iskân sorununu, uluslaşmaya hizmet etmesi ve modern bir ulusal devlet yaratma anlayışıyla çözmeye çalışmıştır.[27] Gayri Türk nüfusun gönderilip Türk nüfusun getirilmesiyle zaten doğal olarak Anadolu'daki Türk nüfusun oranı artmakta ve Türkleşme yolunda homojenleştirici bir adım atılmış olmaktaydı. Ancak iskân edilecek olanlara dönük diğer bazı somut politikalarla da Türkleştirme siyaseti izlenmiştir. Bunlardan en önemli bir tanesi Türkçenin öğretilip yaygınlaştırılmasıdır. Bu bağlamda TBMM'deki tartışmalarda mübadiller ve göçmenlerden, Türk olduğu halde Türkçeden başka dil konuşanların Türkçeyi öğrenip kullanabilmeleri amacıyla eğitilmeleri konusu üzerinde çok durulmuştur. Örneğin TBMM'de 15 Temmuz 1931 tarihinde İçişleri Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında bir milletvekilinin İçişleri Bakanına "…Türk lisanından başka lisan konuşan anasır, Türk topraklarına yerleştirilmiştir. Bunların Türkleştirilmesi için ne yapılmıştır?" şeklindeki sorusuna verdiği cevapta iskândan sorumlu Bakan Şükrü Kaya Balkan Savaşlarında ve daha öncesinde yerleştirilenlerden yaklaşık 100.000 kişinin Türkçe dışında bir dili konuşmaya devam ettiklerini belirterek eğitime dikkat çekmiş ve şunları söylemiştir: "…bunun birinci çaresi tamamen maarifi tamim etmektir. İkincisi, kendilerine bu lehçenin aykırı olduğunu ve güzel Türkçeye uygun düşmediğini fiilî, hissî olarak göstermektir. Şüphesiz ki Türklük ve Türkçülük bu kadar yükseldikten sonra, az zamanda eserini gösterecektir. Öyle tahmin ediyorum ki büyük denecek kadar fazla olan, yüz bini geçen bu kütle de nihayetülemir lisanının noksanlığını anlıyacak Türkçe konuşmanın yalnız zevk ve şeref değil, ayni zamanda siyasî ve iktisadî bir menfaat tevlit ettiğini görünce tabiatile Türkçe konuşacaklardır…."[28]

Cumhuriyet kadroları, Osmanlı Devleti zamanında yaşanan göçlerle gelen Türk nüfusun yerleştirilmesinde yeterince siyasal ve stratejik amaçlar güdülmediğini düşünmektedirler. TBMM'de uzun uzun tartışılarak kabul edilen 1934 tarihli İskân Kanunu'nun gerekçesinde Osmanlı Devletinin gerilemeye başlamasıyla Anadolu'ya dönen Türklerin gelişlerinin ve yerleştirilmelerinin bir düzen içinde ve bilimsel yolda olmadığı savunulmaktadır.[29] Oysa örneğin iskân işlerinden sorumlu İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, devletin muhacirlerin yerleştirilmesindeki öncelikli siyasetlerinden birinin de nüfus siyaseti olması gerektiği fikrindeydi.[30] Bu amaçla yapılanlardan birisi, Türkleştirme amacına uygun olarak Türkçe dışında dil kullananların Türkiye'de yerleştirildikleri yere toplu olarak değil Türk köyleri ve Türk yerleşim yerleri arasına dağıtılmış olarak yerleştirilmeleridir. İskân politikasının ve 2510 sayılı Kanun'un hedeflerinden birisi budur. Böylece bu durumdaki göçmenlerin Anadolu Türklüğü içinde eritilmesiyle uluslaşmayı pekiştirmek hedeflenmekte idi. Örneğin ana dili Türkçe olmayanların toplu olarak yeniden köy ve mahalle kurmaları yasaklanmıştı. Yine bunların bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri de yasaklanmıştır.[31]

İskân Kanunu'nda Çingene, göçebe Yörükler ve aşiretlerin durumu dikkate alınarak bunların eskiden beri kazanılmış hak olarak gördükleri statülerini sona erdirmek de amaçlanmıştır. Özellikle Türkiye'nin Doğu bölgelerinde yaygın olan aşiret sistemine son verip çağdaş bir toplum kurma amacı önemsenmiştir.[32]

Kaya, İskân Kanunu gerekçesinde Osmanlı zamanında Anadolu'ya gelen göçmenlerin hane hane Türk köyleri içine dağıtılarak eritilmesinin düşünülmediğini, toplu olarak yerleştirildiklerini, bunun ise onların Türkçeyi ana dilleri olarak benimsemelerine ve Anadolu'daki ırkdaşlarıyla birbirine ısınamamalarına yol açtığını düşünmektedir.[33] Bu nedenle yeni İskân Kanunu'na, ana dili Türkçe olmayan nüfusun birikmesinin yasaklanmasına ve mevcutların dağıtılmasına ilişkin hükümler konmuştur.

[27] Solak, a.g.e., s. 386.

[28] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, Cilt 3, s. 123.

[29] Solak, a.g.e., s. 128.

[30] Solak, a.g.e.,s. 122.

[31] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, Cilt 23, s. 144.

[32] Babuş, a.g.e., s. 300-301.

[33] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c023/tbmm04023065ss0189.pdf (erişim tarihi: 27.12.2016).

İskân Kanunu, 1. Md. Türkiye'de muhacir ve mültecilerle göçebelerin ve gezginci çingenelerin yerleştirilmelerinde Türk kültürüne bağlılığın esas alınacağını ve 3. Md. ile de Türk kültürüne bağlılığın ölçüsünün ne olduğuna İcra Vekilleri Heyeti'nin karar vereceğini belirtmektedir.

Kanun, Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretile Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirilmesinde Dahiliye Vekiline yetki vermektedir (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc013/kanuntbmmc013/kanuntbmmc01302510.pdf, erişim tarihi: 27.12. 2016).

Örneğin adı geçen Kanunun 11. Maddesinde yer alan bir hükme göre kasabalarda ve şehirlerde yerleşen yabancıların tutarı belediye sınırı içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu (%10) geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc013/kanuntbmmc013/kanuntbmmc01302510.pdf, erişim tarihi: 27.12.2016)

Sözü edilen 1930'lu yıllar ayrıca, Türkiye'de Türkçe konuşma konusundaki resmî ve millî kampanyanın en yoğun olduğu yıllardır. "Vatandaş Türkçe konuş!" şeklinde klişeleşen bu kampanya ile gayrimüslimler de dahil Türkiye'de yaşayan herkesin Türkçeyi sevmesi, benimsemesi ve başka bir dille değil Türkçe ile konuşması sağlanmak istenmiştir. Ancak kampanya yürütülürken zaman zaman sokaklarda Türkçeden başka dillerle konuşanlara yönelik baskı ve fizikî saldırıların yaşandığı bilinmektedir.[34] Örneğin İskân Kanunu'nun kabulünden yaklaşık iki hafta sonra Edirne, Kırklareli, Çanakkale gibi şehirlerde Yahudi azınlığa karşı yapılan saldırı ve yağma olayları Trakya Olayları diye bilinmektedir.[35]

İskânda Güvenlik Politikalarının Etkisi

Bilindiği gibi 1930'lu yıllar, Dünyada uluslararası ilişkilerin gerildiği, saldırgan politikaların yaşanmaya başlandığı yıllardır. Bir yandan Almanya'da yükselen ve diğer ülkeleri ve toplumları da etkilemeye başlayan ırkçılık akımı, diğer yandan güçlü devletlerin Dünyayı paylaşma planlarının tekrar gündeme gelmesi büyük bir savaşın ayak sesleri olarak görülmüştür.

Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'nin Bulgaristan'la ve Yunanistan'la olan Trakya sınırı her iki tarafta 30 km boyunca askerden arındırılmıştır.[36] Bu durum 1938 yılındaki bir düzenleme ile sona erdirilmiştir.

Türkiye'nin Yunanistan'la ilişkileri 1930'larda iyileşirken Bulgaristan'la ters bir gelişme göstermiştir. Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler özellikle 1932 yılından başlayarak bozulmaya başlamıştır.[37] Bunda, Türkiye'nin Yunanistan'la yaptığı çeşitli anlaşmalarla aradaki sorunları çözüm yoluna koymaya başlaması ve Bulgaristan'da 1930'larda dış politikada etkili olan "Büyük Bulgaristan" kurma düşüncesi etkili olduğu gibi Bulgaristan'da yaşayan Türklere karşı yapılan kötü muameleler de etkili olmuştur. Hattâ 1925'ten 1930'ların ortalarına kadar Türk–Bulgar ilişkileri, Bulgaristan'ın ülkesindeki Türk azınlığa yönelik politikaları çerçevesinde şekillenmiştir. 1932 yılından sonra Bulgaristan'da Türklere ve Türklere ait mekânlara çeşitli saldırılar yapılmıştır. Türk ve Bulgar basınında karşılıklı sert atışmalar yapılmıştır.

Bu gelişmeler yaşanırken Türkiye kamuoyunda da konuya ilgi artıyordu. Basında Bulgaristan'ın Trakya topraklarında gözü olduğuna, buralara sahip çıkılması gerektiğine, bunun da buralara Türk muhacirleri yerleştirerek olabileceğine dair yazılar çıkıyordu. Basında Trakya'ya Türk nüfusun yerleştirilmesi "…Avrupa'da koca bir duvar dikilmelidir…" şeklinde ifade edilmektedir.[38]

Türkiye bu yıllarda komşu ülkelerle olan sorunlarını çözmek ve ilişkilerini kalıcı barış temeline

[34] Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945),* İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2001, s. 244-245.

[35] Bali, a.g.e., s. 247.

[36] Soysal, a.g.e., s. 75

[37] Bayram Akça, "1923-1952 Arası Türk-Bulgar İlişkileri ve 1950-51 Yıllarında Muğla Vilayetine İskân Edilen Bulgaristan Muhacirleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt: XVIII / Mart 2002 / Sayı: 52, s. 254.

[38] **Cumhuriyet**, 3 Birincikanun 1933.

oturtmak amacıyla çeşitli anlaşmalar yapıyordu. Bu bağlamda Yunanistan'la da sınırların değişmezliğini güvenceye alan 14 Eylül 1933 tarihli *Türkiye ile Yunanistan Arasında Samimî Anlaşma Misak*ı'nı[39] imzalamıştır. Bulgaristan, iki ülke arasındaki bu anlaşmayı Türkiye'nin kendisine karşı düşmanca bir hareketi olarak algılamış[40] ve bundan dolayı anlaşmaya sert bir tepki vermiştir. Bunun sebebi, Bulgaristan ile Yunanistan arasında Trakya toprakları ile ilgili olarak yaşanan rekabet ve egemenlik mücadelesidir. Anlaşma, Bulgaristan'ın Ege Denizine inme emeline aykırı hükümler taşıyordu.[41]

Türkiye-Yunanistan yakınlaşmasından sonra Bulgaristan'da etkili çevrelerde ülkenin Trakya toprakları üzerindeki hak iddialarının süreceği gündeme getirilmiştir. Bu durum iki ülke ilişkilerini çok germiştir. 1935 yılında basında çıkan bazı haberlerde konu nüfus iskânı bağlamında ele alınıyordu. Bulgaristan'ın Türkiye'ye savaş ilan edeceği, Türkiye'nin buna karşı Trakya'yı nüfuslandırması gerektiği yazılmaya başlandı. Örneğin yine **Cumhuriyet** gazetesinde 17 Temmuz 1935 tarihinde İçişleri Bakanına yönelik bir yazıda aynı konu ele alınıyor ve Bulgarların Trakya'yı ele geçirmek için fırsat bulunca bize hücum edecekleri, buna karşı yapılacak olanın gelecek Türkleri önce Trakya'ya yerleştirmek olduğu tekrarlanarak öneriliyordu. Yazıda bunun Trakya'nın kuvvetlendirilmesini sağlayacağı da vurgulanmaktadır.[42]

Bu tür haberler üzerine İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bir açıklama yaparak Trakya, İstanbul ve Boğazları birarada anmış, buralar Türkiye'nin elinde olmazsa Türkiye'nin bir Afganistan olacağını belirtmiştir. Sınıra yığılacak askerî güce de değinen Kaya, Trakya'nın takviyesi için buraya on yılda 500.000 yeni nüfus yerleştirileceğini de ekleyerek Trakya'nın gerektiğinde kendi kendisini savunabilir hale getirileceğini ifade etmiştir.[43]

Mübadillerin iskânında bölgelerin nüfus yoğunluğu kriterinin de dikkate alındığı yukarıda belirtilmişti. Uygulamada, nüfus yoğunluğu km^2 başına 27,5 kişi olan Trakya'nın tamamının iskânda öncelikli olarak değerlendirilmesi benimsenmiştir.

Görüldüğü gibi, iskân politikasında ulusal güvenlik düşüncesi de etkili olmuştur. Trakya'da çıkabilecek bir savaşa karşı burada bazı önlemlerin alınması ve askerî ve sivil hazırlıkların yapılması gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Boğazlar ve Trakya bölgesi askerî güç bakımından tahkim edilmiştir. Diğer yandan da bölgenin nüfus yapısına ilişkin düzenlemeler ele alınmıştır. Bu politika bağlamında bir yandan güvenilmez bulunan Yahudi kökenli nüfusun Trakya'dan çekilmesi sağlanırken diğer yandan buraya ülkeye yeni gelen Türk nüfusun yerleştirilmesiyle ulusal güvenlik gereklerine uygun adımların atılmasına çalışılmıştır. Örneğin 1934 ve 1935 senelerinde Balkanlardan 81 bin dolayında göçmen gelmiş, bunların %82 gibi büyük bir çoğunluğu Trakya'ya iskân edilmiştir.[44] Geray da göçmenlerin çoğunun Trakya bölgesine yerleştirilmesini bu bölgedeki illerin nüfusça kalabalık olmasının dış güvenlik bakımından uygun görülmesi ihtimali ile açıklamaktadır.[45]

KAYNAKÇA

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2001.

AKÇA, Bayram, "1923-1952 Arası Türk-Bulgar İlişkileri ve 1950-51 Yıllarında Muğla Vilayetine İskân Edilen Bulgaristan Muhacirleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt: XVIII / Mart 2002 / Sayı: 52, s. 254.

[39] Soysal, a.g.e., s. 433.

[40] Barış Ertem, "Atatürk'ün Balkan Politikası Ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye Balkan Devletleri İlişkileri", http://www.akademikbakis.org/ (Sayı 21, Temmuz – Ağustos – Eylül – 2010).

[41] Soysal, a.g.e., s. 433.

[42] **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1935.

[43] Bali, a.g.e., s. 254.

[44] Önder DUMAN, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 43, Bahar 2009, s. 480.

[45] Geray, a.g.m., s. 20

AYDEMİR, Şevket Süreyya, "Çok Nüfuslu Anadolu" *Kadro*, Sayı 5, Yıl: 1932.

BABUŞ, Fikret*, Osmanlıdan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006.

BALİ, Rıfat N., *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2001.

BERTAN, Münevver ve Hilal Özcebe, "Türkiye'de Nüfus ve Sağlık", iç. *Türkiye'de Nüfus Konuları***,** Ed: Aykut TOROS, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü (HÜNEE) Yayını, Ankara, 1993, s. 141-208.

DUMAN, Önder, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Bahar 2009, s. 473-490.

ERTEM, Barış, "Atatürk'ün Balkan Politikası Ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye Balkan Devletleri İlişkileri", http://www.akademikbakis.org/(Sayı 21, Temmuz – Ağustos – Eylül – 2010).

GERAY, Cevat, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi,* Cilt: 3, Sayı: 4, Yıl: 1970, s. 27-28.

İNAN, Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara, 1996.

İPEK, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

KAYAM, H. Cevahir, "Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt: IX / Temmuz–Kasım 1993 / S. 27, s. 581-608.

KURT, Yılmaz, *Pontus Meselesi*, TBMM Yayını, Ankara, 1995.

SOLAK, Mustafa, *Atatürk'ün Bakanı Şükrü Kaya*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2013.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 1. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara, 1989.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 26

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 3

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 23

Cumhuriyet, 3 Birincikanun 1933

Cumhuriyet, 17 Temmuz 1935

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c023/tbmm04023065ss0189.pdf (erişim tarihi: 27.12.2016).

Cumhuriyet Sonrası Göç Olgusu ve İskân

Prof. Dr Tülay ALİM BARAN
Yeditepe Üniversitesi / İstanbul

Tarihin yanı sıra sosyoloji, psikoloji, hukuk, ekonomi gibi bilim dallarını yakından ilgilendiren göç kavramı tarihsel ve günceldir.

Beşeri coğrafya açısından göç; mekansal değişiklik, demografi açısından göçenlerin sayısal durumu,iktisat açısından üretim faktörünün bir ülkeden bir başkasına geçişi,sosyal psikoloji açısından grup ve toplum boyutundaki etkileri, sosyoloji için sosyal hareketlilik, nedenler ve bunların etkileri olarak özetlenebilir. [1] Geçmişi çok eskilere dayanan bu kavram, geliştiği süre içerisinde kendini tanımlamak üzere yeni kelimelere ihtiyaç duyacak kadar sebepleri ve sonuçları açısından çeşitlenmiştir. Zamanla göçen kitlelerin veya bireylerin göçten anladıkları değiştiği gibi, onları kabul eden ülkelerin göçe yükledikleri anlam da değişmiştir.

1924 yılında Roma'da toplanan Göçler Kongresi'nde Göçmen deyimi;"*İş bulmak amacıyla kendi öz memleketlerini terk edenler ile buna eşlik eden ya da yanına gelen kimse* "olarak tanımlanmıştır. 1932 yılında Cenevre'de toplanan kongrede ise, süre bakımından "Geçici" ve "Sürekli"göçmen ayrımı yapılmıştır. Birleşmiş Milletler Nüfus Komisyonu da turistler, bir yıldan az süreyle geziye çıkanlar, geçici göçmenler, sürekli göçmenler, sığınanlar ve mübadiller ayrımını yapmıştır. [2]

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "Sürgünler","Anlaşmalara Tabi Göçmenler",Milletlerarası Muhacirler", "Tahliye Olunanlar", "Milli Muhacirler","Mülteciler","Siyasi Mülteciler""Geri Gelenler","Yurtsuzlar"gibi değişik adlar altında ifade edilen yeni kategoriler ortaya çıkmıştır.[3]

Bu kavramların yanı sıra "sığınmacı akını","toplu sınır dışı etme","etnik temizleme","doğal afetler yüzünden yerinden edilme", "kalkınma programlarının uygulanması sonucunda yerinden edilme","zorunlu iç göç","nüfus mübadelesi","isteğe aykırı bir biçimde yurduna gönderme" gibi bir takım kelimeler, XX. yüzyılda oldukça sık dile getirilmiştir.[4]

Bütün bu kavramlar içerisinde üzerinde en çok konuşulan, tartışılan ve en çok çözüm üretilen Mülteciliktir. [5]İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı koşullar bu önemli kavramın daha organize ve uluslararası bir tanım ile ele alınmasını gerektirdi. 1951 yılında Birleşmiş Milletler Sözleşmesi mülteciliği :"*Irkı,dini,milliyeti veya belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti ya da siyasal görüşü nedeniyle zulme uğrayacağı yolunda haklı bir korku taşıyan ve vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da aynı korku yüzünden yararlanmak istemeyen kişi* "olarak tanımlanmıştır. [6] Türkiye de 5 Eylül 1961 yılında yürürlüğe giren 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'ne imza koymuştur.[7]

Açık bir şekilde ifade edilmiş olsa bile mültecilik de kendi içerisinde karmaşık bir kavramdır. Çünkü ülkesini terk etmek zorunda kalan ile ülkesi içerisinde yer değiştirmek zorunda kalan herkes mültecilik tanımı içerisine girebilmektedir. Bunun yanı sıra kaçış nedenleri kategorize edilmemekte ve ister zulümden kaçsın isterse siyasal şiddetten, toplumsal çatışmalardan, doğal afetlerden ya da

1 Hüseyin Arslan,**16.yy.Osmanlı Toplumunda yönetim,nüfus,iskân,göç ve sürgün,**İstanbul 2001,s. 150-151.
2 Cevat Geray,"Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi",**Amme İdaresi Dergisi**,3/4 (1970)s. 9.
3 Ahmet Cevat Eren,"**Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri**",İstanbul 1966,s. 11.
4 **Dünya Mültecilerinin Durumu**,Oxford University Press 1997,s. 2,6.
5 **The State Of The World's Refugees**,Oxford University Press 2000, s. 18.
6 **Düstur**, Dördüncü Tertip,Ankara 1961,s. 3054.
7 **Düstur**,Dördüncü Tertip,Ankara (1961),s. 3052.

yoksulluktan hepsi mülteci olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca genel olarak ifade edilen mülteciliğin biraz ayrıntısına inildiği zaman, kendi içinde kent kökenli ve kırsal kökenli olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bazı ülkelerde sığınma üzerine bir kanunun olmaması da, mülteci tanımı içerisine giren insanların bulundukları ülkedeki durumlarını isimsizleştirmektedir. [8] 1994 yılında mültecilik tanımını sadece Avrupa'da meydana gelen olaylar nedeni ile kaçan kişi için kullanacak bir tarzda yönetmelik çıkarılmış, Cenevre Sözleşmesi'nin mülteci tanımı içerisine giren kişiler sığınmacı olarak ayrılmıştır. [9]

Cumhuriyet'in İlanına Kadar Kısaca Göç

Tarihi boyunca çok sayıda göç hareketi ile karşı karşıya kalmış olan Osmanlı İmparatorluğunun iskân politikası, kuruluşundan önceki idari yapılanmanın izini taşıyan bir özellikte olduğu gibi, olaylarla ilintili kendine özgü politikalar üretme özelliğine de sahiptir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk 400 yılında ortaya çıkan göçler; ekonomik, idari ve emniyete ilişkin olup tarihi geleneğe uygun bir şekilde doğudan batıya doğru gerçekleşmiştir. Siyasi nedenlerle başlayan ve batıdan doğuya gelişen göçler ise Kafkaslar'dan ve Rumeli'den Anadolu'ya doğrudur. Bu siyasi-dini nedenli göçler 1783'te Kırım'ın Rusya'ya katılması ile başlamış ve günümüze kadar gelmiştir.[10] İmparatorluk iktisadi ve toplumsal durumunun değişmesine bağlı olarak farklı iskân politikaları uygulamıştır. İlk dönemlerde yeni topraklar elde edildikçe bu toprakların doldurulmasına yönelik bir siyaset izlemiş, dinamizmini kaybettikten sonra ise iskânı, çeşitli sebeplerle yerlerini terk eden insanların bıraktığı harap ve bakımsız toprakların işlenmesi olarak ele almıştır. [11]

Orta Asyalı muhacirler tarafından kurulan bir nevi Türk manastırları olan zaviyeler ve dervişlerin, Ahilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda dini ve mesleki örgütlenme dışında iskân çalışmaları içerisinde de büyük önemi vardı. Ömer Lütfi Barkan'ın ifadesi ile"Gerek Ahileri gerek diğer tarikat müesseselerini köylerdeki faaliyetleri ile, bilhassa köylerde tesis ettikleri zaviyeler ile, memleketin imar ve iskânı ile dini propoganda işlerine yaptıkları yardım bakımından ve tamamen hususi bir zaviyeden"yorumlamak gerekmektedir. Dervişlerin yerleştiği yerler bir kültür ve tarikat merkezi halini almaya başlamış ve muhacir akını batıya doğru ilerledikçe söz konusu zaviyeler de buna bağlı olarak batıya doğru ilerlemeye başlamıştır. Dolayısıyla dağ başlarını, boş ve çorak toprakları işlemek için yerleşen, çocukları arttıkça köyler oluşturan ve yerleştikleri toprakları yavaş yavaş bir kültür ve iktisat merkezi haline getiren bir takım muhacirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Zamanla kendiliğinden bir iskân ve kolonizasyon şekli olmaktan çıkarak hükümetin kontrolü altında çalışan bir hizmet sektörüne dönüşen bu zaviyeler, memleketin nakil ve mübadele işlerinin düzenli yerleşmesine hizmet etmiştir. [12] Çelebi Sultan Mehmet zamanında bir Tatar beyinin aşireti halkı ile birlikte İskilip'ten Rumeli'de Filibe taraflarına sürülmüş olması örneği gibi örnekler ise Osmanlı İmparatorluğu'nun iskân siyaseti içerisinde önemli olan bir başka konuya, sürgünlere dikkati çekmektedir. Bu durum toprak sahibi olan ve Anadolu'da önemli bir siyasi ve sosyal mevkiye sahip bulunan beylerin Rumeli'ye sürülerek İmparatorluğun kuruluş döneminde merkezi devlet otoritesinin kuvvetlendirilmesine yönelik bir politikayı karşımıza çıkarmaktadır. Arnavutluk'tan sürülerek İmparatorluğun doğu sınırlarına getirilmiş olan ve Müslümanlığı henüz kabul eden eski Arnavut Beylerine önemli görevler verilmiş olması ise aynı şekilde eski aristokratların Osmanlı timar sistemi içerisinde erimesine hizmet etmiştir. Balkanlarda kuvvetle ve emniyetle yerleşebilmek ve buraları iskân etmek amacını taşıyan sürgünler şehirli ve çiftçi halka sistemli bir şekilde uygulanmıştır. [13]İlk kez göçleriyle ilgili kayıtlara Murat I zamanında rastlanan Yörüklerin 1385'de Saruhan'dan Serez

[8] En büyük kent kökenli mülteci grubunu barındıran ve çoğunluğu Afgan olan 20.000 insana ev sahipliği yapan Hindistan'da böyle bir kanunun yokluğu nedeni ile, Afganlılar resmen mülteci olarak ttanınmamaktadır. Hindistan'da geçici bir süre ikâmet eden yabancılar olarak varlıklarına hoşgörü gösterilmektedir. **Dünya Mültecilerinin Durumu**,Oxford U niversity Press 1997,s. 51,59.

[9] Taner Kılıç, "Mülteci Sorunu ve Türkiye Gerçeği",**Yeni Türkiye**,Yıl 4,Sayı 22,Ankara (1998),s. 1267.

[10] Kemal H.Karpat,Osmanlı Nüfusu(1830-1914),İstanbul 2003,s. 15.

[11] Yusuf Halaçoğlu,**XVIII. Yüzyilda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi.**Ankara 1997,s. 2.

[12] Ömer Lütfi Barkan,"Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler",**Vakıflar Dergisi**,Sayı II,Ankara 1942,s. 284,288-291,293,301.

[13] Ömer Lütfi Barkan,"Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler",**İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**,Cilt 15,No:1-4,Ekim 1953-Temmuz 1954,s.209,214,222,224-225,228,230.

taraflarına nakledilmiş olmaları da devlet tarafından uygulanmakta olan iskân siyasetinin bir başka örneğini oluşturmaktadır. Anadolu'dan Rumeli'ye göçü teşvik etmek için bütün ailesi ve yakınları ile geçecek olanlara yurtluk, timar ve imtiyazlar verilmesi hem fetih için hem de ülkenin iskânı için önemli bir yarar sağlıyordu. [14]

17.ve 18.yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı iskân sorunlarının niteliğinde önemli değişiklikler olmaya başlamıştır. Devletin bir ölçüde küçülmeye başlaması yeni alanların imparatorlukla kaynaştırılması için yapılan nüfusun zorunlu yer değiştirmesini ortadan kaldırıyordu. Celali isyanları özellikle ovalardaki köylerin boşalmasına neden olmuş ve büyük ölçüde verimli ovalardaki köylerin şenlendirilmesi ve derbent köylerinin yeniden canlandırılmasına yönelik bir iskân siyaseti önem kazanmaya başlamıştır.16.yüzyılda olduğu gibi sürgün ile iskânı sağlamak yerine konar-göçer aşiretlerin iskânı gündeme gelmiştir. Ancak konar-göçerliğe alışmış olanların yerleşik yaşama uyum sağlama konusundaki sıkıntıları, ya yolları tutarak onları bulundukları yerlerde kalmaya zorlayıcı önlemlerle ya da en iyi topraklar verilerek özendirmeye yönelik çalışmalarla aşılmaya çalışılıyordu. 18.yüzyılda gönüllü yer değiştirmeler ve zorunlu yer değiştirmeler olmak üzere birbiriyle çelişen iki sürecin var olduğu görülmektedir.[15]

19.yüzyılda 1880'li ve 1890'lı yıllarda tırmanmaya başlayan İngiliz, Rus ve Fransız sömürgeciliği Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Müslüman nüfusun artmasına neden olmuştur.Çünkü bağımsızlığını koruyan tek Müslüman devlet olan Osmanlı İmparatorluğu gayri-müslim idareler altında yaşamak istemeyenler için bir sığınak olma özelliğine sahipti. Gayri-müslim nüfusa da kapılarını açan devlet, göçü özendirmeye çalışmış, göçmen Müslümanlara vergi ve askerlik hizmetinden muaf olmak gibi bir takım haklar tanımıştır. Göçmenler bir taraftan İslami bir devletin çatısı altında yaşamak isterken diğer taraftan kendi isteklerini de gerçekleştirmek istemişlerdir. Hatta bu istekler yabancı pasaportlarını korumak ve kapitülasyonlardan yararlanmak boyutuna dek uzanabilmiştir. Osmanlı topraklarına vardıktan sonra ilişkiler her zaman için kurtaran ve kurtarılan şeklinde gelişmeyip sürtüşmeler yaşanmış ve aradıklarını bulamayanlar geri dönmüşlerdir. [16]

Tanzimat'a kadar Türkiye'ye gelen göçmenlerin iskânı ya doğrudan doğruya Babıali tarafından eyaletlere göçle birlikte verilen talimatnamelere göre gerçekleşiyor, ya da devlete göçmenler tarafından bizzat yapılan başvurular sonucunda yardımlar yapılıyordu. Göçmen işleri ancak 1855'ten sonra modern bir teşkilata dönüşen Şehremaneti'ne bırakılmıştı. Ancak göçlerin Şehremaneti tarafından yürütülemeyecek bir boyuta ulaşması üzerine bir göçmen komisyonu kurulmasına karar verilmiştir. Başkanlığına Trabzon Valisi Hafız Paşa ve komisyon üyeliklerine Ticaret Muavini Remzi Efendi, Darüşşuray-ı Askeri azası Refik Bey ve ulemadan İsmail ve Hacı Pir Efendiler tayin edilmiştir.1860'tan itibaren İstanbul'da bir göçmen komisyonu kurulmuş ve vilayetlerde de bu komisyonun şubeleri açılmıştır. Devlet 1877'de göç ve göçmen işlerine yeni bir düzen vermiş ve bu tarihe kadar genellikle şehirlerin etrafına yerleşmesine izin verilmeyen göçmenler köy ve kasabaların yetmemesi nedeni ile 14 Haziran 1878'de yayınlanan talimatname ile şehir ve kasabalar civarına da yerleşmeye başlamıştır. Eyaletlerde eski göçmen komisyonlarının görevlerini başarı ile yapamaması üzerine merkezden eyaletlere gönderilmek üzere yeni ekipler oluşturulmuştur.[17]

19.yüzyılda İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarını arka arkaya elden çıkarmaya başlaması nedeniyle, ortaya çıkan yoğun göçmen kitlesine toprak vermenin yanı sıra gereken tesisleri kurmak, hazine için çok güç olan ödemelere neden oluyordu. Bu sorun mahalli idarecilerin teşviki ve halkın gerek nakdi ve gerekse bedeni yardımları sonucunda bir ölçüde çözümlenebilmiştir. Halk gereken masrafları ödemiş, fiili yardımda bulunmuş ve devletten alacağı tutarı da çoğunlukla hazineye bağışlamıştır.[18]

Sürgünler konusunda spesifik bir örnek için bkz Feridun M.Emecen,"XVI.Asır Başlarında Bir Göçün Tarihçesi Gelibolu'da Sirem Sürgünleri**",Osmanlı Araştırmaları X**,İstanbul 1990

14 M.Tayyib Gökbilgin,**Rumeli'de Yürükler,Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**,İstanbul 1957,s. 14-15.

15 İlhan Tekeli,"Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu",**Toplum ve Bilim**,50(1990),s. 53-54.

16 Selim Deringil,"19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler",İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi,**Prof.Dr Bekir Kütükoğlu'na Armağan(**Ayrı Basım)İstanbul 1991,s. 435-436.

17 Amet Cevat Eren,**Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri**,İstanbul 1966,s.39,54-56,70,82,84.

18 İlber Ortaylı,**Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878**),Ankara 1974,s. 76.

Göçmenlerin yerleştirilmesi sırasında halk tarafından yapılan bu yardımların yanı sıra devlet tarafından sağlanan ev, arazi,zirai araç ve hayvan gibi yardımlar bir an evvel üretici hale gelmeleri açısından büyük önem taşıyordu. Hiç kuşkusuz yerleştirmelerde sanatları ve daha önceki yaşam tarzlarının olabildiğince dikkate alınabilmesi de uyumları açısından gerekli idi. Savaş yılları içerisinde pek fazla dikkat edilememiş olsa da genel politika, meslekleri doğrultusunda ve köy-kent ayrımına dikkat edilerek yerleştirilmelerine dayalı idi.

1877- 1908 döneminde çiftçi muhacirlerin öncelikle mevcut köylerde iskân edilmesi ilke olarak benimsenmiş ve zorunluluk halinde dönemin padişahlarının isminin verildiği(Sultaniye,Aziziye,Reşa diye,Hamidiye gibi) özel köyler kurulması kararlaştırılmıştır. Muhacirlerin bir kısmı mevcut köylere dağıtılırken geride kalanlara yeni köyler inşa edilmesi oldukça masraflı olmasına rağmen 1917 yılında çıkarılan bir talimatname ile muhacirlerin iskânı için oluşturulan komisyonların yeni köylerin inşası ile de sorumlu olması sağlanmıştır. [19]

Muhacirler mali ve askeri vergilerden bir süre için muaf tutulmuş, Hükümetin belirlediği alan dışında keyfi olarak yer değiştirmeleri yasaklanmış, ancak bir akrabalarının bulunması durumunda yer değiştirmesine izin verilenler kendi masraflarını kendileri karşılamak zorunda kalmışlardır. [20]

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluştan itibaren takip ettiği göç politikası siyasi ve askeri olduğu kadar hümanist bir karakter de taşımış olmasına rağmen, özellikle Balkanlardan gelen yoğun göç dalgaları İmparatorluğu zorlamaya başlamış ve bu da göçmenlerin yerleştirilmelerini bir düzene bağlamak konusunda onu daha ciddi önlemler alıp kurumlar oluşturmaya yöneltmiştir.

Cumhuriyet Sonrası Göç Olgusu ve İskân

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın ardından Türkiye, ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarının bir kısmını çözümlemiş bir kısmını ise zamana bırakmış olarak oldukça zor yeni bir döneme girmiştir. Topraklarında yaşanan savaş, imar sorununu ortaya çıkarmış ve mübadele başta olmak üzere iskân edilmesi gereken çok sayıda grubun varlığı genç Cumhuriyetin gündeminde önemli bir yer edinmeye başlamıştır.

Türkiye'nin mübadeleden önce Balkan Harbi dolayısıyla ortaya çıkan göç olayını yaşamış olması ve araya savaşın girmesi, sorunların tam anlamıyla çözümlenmeden ertelenmesine neden olmuştu. Buna şimdi yeniden karşılaşılan göçün beraberinde getirdiği sorunların eklenmesi, devletin nüfusa ihtiyacı olmasına rağmen çok kısa bir süre içinde görülen nüfus artışının fazlalığı ve bütün bunlar olurken meydana gelen düzensizlik, Türkiye için zor bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Cumhuriyetle birlikte başta mübadele olmak üzere karşılaşılan göç konusuna bakışta, savaşlar nedeni ile ortaya çıkan nüfus kaybının yarattığı iş gücü eksikliğinin etkili olduğu görülmektedir.

Göçenlere Hükümetin bakışında 1923'e kadar geçen 10 yıllık süre içerisinde Türkiye'nin yaklaşık 4 milyon civarında nüfus kaybı ve bu kaybın 18 ila 50 yaş arasındaki erkeklerden oluşması nedeni ile ortaya çıkan iş gücü eksikliğinin etkili olduğu değerlendirilebilir.1923 yılında Türkiye nüfusunun 12.339.093 olduğu dikkate alınacak olursa, ortaya çıkan boşluğun doldurulması hem nüfus hem de iş gücü açısından büyük önem taşıyordu. [21]

Mustafa Kemal 1 Mart 1922 tarihinde yaptığı konuşmada genel olarak sağlık işleri üzerinde dururken;"milletimizin sıhhatini korumak ve takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu suretle millet fertlerinin dinç ve çalışmaya kabiliyetli,sıhhatlı vücutlar halinde yetişmesini temin etmek"açıklamasını yapmış[22] ve dönemin son derece önemli sorunu olan salgın hastalıklar ile savaşın beraberinde getirdiği sakat ve ölüm oranı karşısında izlenmesi gereken politikayı belirtmiştir.

[19] Fuat Dündar,"Balkan Savaşı Sonrasında Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri", **Toplumsal Tarih**,Sayı 82(Ekim 2000),s. 52.

[20] Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918),**İstanbul 2001,s.179-180.

[21] Çağlar Keyder,**Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929**),Ankara (1982),s. 38-39.

[22] Saim Ahmet Erkun, **Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış**,İstanbul 1935,s. 72.

İsmet İnönü de Manisa'da yaptığı konuşmada bu bağlamda şu açıklamayı yapmaktadır:"*Şüphe yok ki memleket ihtiyaç ve ızdırap içindedir. Bununla beraber yeni gelenlere bu muhiti yadırgatmamak, kolaylık göstermek vazifedir. Biz memleket haricinde bulunan ve daima ana vatana kavuşmayı tahayyül eden arkadaşlarımızın arzularını teşvik ve teşci ediyoruz. Boş bina harap olur bu bina doldurulacaktır. Bugün gelen muhacirlerden başka Türkiye haricinde ne kadar vatandaşımız ve kardeşlerimiz varsa onları kâmilen memleketimize getirmek için yedd-i iktidarımızda olan suhuletleri ve vesait-i kudreti sarf edeceğiz. ...Emval-i metruke kalan yani,"Anadolu'dan giden Rumların malı ahden buraya gelen muhacirlerin malıdır"esasını haleldar etmek istemem. Gelenler ve burada bulunanların yekdiğerine karşı olan vaziyetlerini samiyane mutalaa ederek, nihayetine yaklaştığımız bu müşkil devri süratle neticelendirmenin lüzumunu tebarüz ettirmek isterim*"[23]

Görüldüğü üzere 1923 sonrasında, gerek mübadele ve gerekse diğer yollarla Türkiye'de yaşanan nüfus hareketliliğinde iş gücüne olan ihtiyaç kadar, mübadele yolu ile gidenlerden kalan malların bakımsızlıktan ziyan olması yolundaki endişe de önem taşımaktadır.

Ancak Mübadele kavramının yanı sıra anlaşma dışı kalan "*Gayr-ı Mübadiller*,"savaşta evleri veya malları yanmış "*Harikzedeler*", mesken buhranı yaşayan ve yangın sonrasında evsiz kalan "*Memurlar*", "*Mülteciler"* ve Fuzuli Şagil gibi kavramların da tanımlanmaya muhtaç durumda bulunması bir karmaşaya yol açmıştır. İlk etapta öncelikli olarak mübadeleye tabi insanların hukuki durumu önem taşıyordu ve başlangıçta mübadele yolu ile geleceklere yine bu şekilde ayrılıp giden Rumlar'dan kalan malların yeteceği ve bu nedenle herhangi bir sorunun yaşanmayacağı düşünülüyordu. Ancak sözünü ettiğimiz diğer insanların varlığı nedeniyle bir sınıflandırmaya gidildi. Buna göre Mübadil Rumlar'ın malları gelecek mübadillere, mübadele kapsamı dışında olan ama Türkiye'yi terk etmiş olan Rumların malları Gayr-ı Mübadillere, Türkiye'den göç eden Ermenilerin malları Harikzedelere verilecekti.[24]

Yine bu yıllarda bir karışıklığa yol açtığı kesin olan ve dönemin koşullarından kaynaklanan, seri ve etkin bir çalışmanın gerçekleşmesini engelleyen bir başka kavram da mültecilerdir. Bu yıllardaki mülteciler daha çok ülke içerisindeki yer değiştirme tanımına uygun düşmektedir. Bu nedenle de genel olarak Şark Vilayetlerinden geldiğini gördüğümüz (Erzurum,Bayburt,Diyarbakır,Bitlis,Trabzon v.b) Mültecilerin mal talebinde bulunmalarına karşın, kaybedilmiş toprak parçasının evladı olmamaları nedeni ile istekleri geri çevrilmiş ancak,Emval-i Metruke'den borçlanma yoluyla ve borçlarını 20 yılda ödemek üzere mal sahibi olabilecekleri kendilerine bildirilerek sorun bu yolla çözümlenmiştir. [25]

Genel olarak 1923 sonrasında Türkiye'nin özellikle de Batı Anadolu bölgesinin karşılaştığı ve gerek devletin gerekse basının yakın ilgi alanında bulunan Mübadil, Gayr-ı Mübadil, Harikzede, Fuzuli Şagil, Mülteci gibi kavramlar ve bu kavramların içerisine girmiş olan insanların iskân sorunları yıllarca devam etmiştir. Sorun, daha çok kanunlar aracılığı ile bütün bu kategorilere girenlerin almaları gereken mallar belirlenmiş olmasına rağmen, mübadillerin dışında yerleştirilmesi gereken nüfusun fazlalığından ve bir şekilde barınmak zorunda olan insanların kendilerine tahsis edilmemiş olan mallara yerleşmesinden kaynaklanıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren karşılaştığı göçe ilişkin sorunları düzgün işleyen bir iskân kurumu aracılığı ile çözümlemeye çalışmıştır. Cumhuriyetle birlikte 368 kanun numarası ile çıkarılan Mübadele İmar ve İskân Kanunu ile Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ni kurmuş ve İskân, Aşair ve Muhacirin Müdürlüğüne ait olan bütün hizmetler ve evraklar Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne devredilmiştir. O tarihe kadar Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nin içinde İskan Müdüriyeti olarak verilen hizmet böylece bakanlık seviyesine çıkarılmıştır. Bu Bakanlık, mübadil ahalinin nakil, barınma ve iskânlarına, iskân görmemiş olan ve bundan sonra da kabul edilecek olan muhacir ve mülteciler ile tahrip edilmiş yerlerde bulunan insanların iskânlarına, ülkenin imarına yönelik hizmet verecekti. Mübadele İmar ve İskan işleri için gerektiği kadar kişinin görevlendirilmesi ve tahrip edilen yerlerin ve iskan mıntıkalarının tamiri için bir İmar Bankasının kurulmasına da Bakanlığın yetkili olduğu bu kanun ile ifade edilmiştir. [26]

[23] **Anadolu** ,17 Temmuz 1340

[24] **Ahenk,**26 Temmuz 1341

[25] İzmir Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivi,**İskân Olunan Muhacirlere Ait İskân Defteri**",**7-318 nolu Esas Kayıt Defteri** ve **Tahsis Defteri (1926-1927**) bu konudaki bilgileri içermektedir. Ayrıca **Halkın Sesi,**7 Haziran 1931

[26] **Düstur**,Üçüncü Tertip,Cilt 5,İstanbul 1931,s. 407-408.

Mustafa Necati bakanlığın ilk bakanı olarak yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:"Arkadaşlar, memleketimizin hayat ve saadetine taalluk eden bu en mühim ve azametli işi bendenize tevdi ettiğinizden dolayı teşekkür ederim. Yüzbinlerce kardeşin hayat ve mematını teşkil edecek olan bu iş, hakikaten çok mühimdir. Fakat bundan evvel ifay-ı vazife eden selef-i âliniz Birinci Büyük Millet Meclisi nasıl bütün düşmanlar karşısında milleti zaferden zafere götürmüş ise, size istinad ederek yürüyeceğimiz yol üzerinde de İkinci Büyük Millet Meclisi imar işlerinde muzaffer olacak, memleketin imarını temin edecektir". Mustafa Necati, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne aid olmak üzere Mübadele, İmar ve İskân Kanunu ve Tahsisat Kanunu adı altında iki kanun teklif ettiğini, gelecek olan muhacirinin miktarının beş yüz bin ya da bundan biraz daha fazla olduğunu ve onların sevk ve iaşesi için yaklaşık 7 milyon liranın tahsis edildiğini ifade etmiştir. Ancak mübadeleye tabi olan ahali ile birlikte muhacirlerin de gelmeyi arzu etmesi nedeni ile Vekâletin bütçesinin yetersiz kalacağı, bunun için de buradaki emval-i metrukeye bakarak gelmek isteyenlerin bir müddet için mübadeleye tabi olanlardan sonra memlekete gelmelerinin daha uygun olacağını eklemiştir. İskân tabirinin kanuni bir ifade olduğunu ve memleketimize mübadele suretiyle gelecek olan halkın derhal müstahsil bir hale getirilmesi ve onun için gelir gelmez herkesin sanatına, iklimine göre uygun alanlara yerleştirilmesi ve iskân edilen halkın memleketimizde müstahsil bir hale konulmasının en birinci gayesi olduğunu ifade etmiştir.[27]Bakanlığın bünyesinde Mübadele ve İskan Genel Müdürlüğü ile İmar Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

Mübadele İmar ve İskan Bakanlığı'nın değişik iskan alanlarında bakanlığa ait işleri yaparken, idari açıdan diğer vekaletlere ait memurların da çalışmasının zorluklara yol açması ve iskan işlerinin bir güvenlik sorunu olarak da dikkate alınması gereği nedeniyle 5 Kasım 1924 tarihinde İmar ve İskân Bakanlığı kaldırılarak onun hukuk ve görevi Dahiliye Vekâleti'ne geçmiştir.Böylece bundan sonra İmar ve İskân işleri Dahiliye Vekâleti'ne bağlı İskân Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür.[28]

Türkiye Cumhuriyeti, göç konusunda yaşanan ve yaşanabilecek karışıklığa bir son vermek amacıyla 1929 yılında Muhacir ve Mültecilerin Tarzı İdare ve Sevkleri Hakkında bir Nizamname yayınlamıştır. Bu Nizamname kimlerin bu iş ile ilgili olduğunu, yapılacak yardımı, hangi durumlarda yardımın kesileceğini, tedavi masraflarını içermektedir. [29] İmar ve İskân bölgeleri Dahiliye ve İktisat Vekâletleri ile yapılan görüşmelerin ardından Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nce belirleniyordu. Muhacir ve Mülteci komisyonları ise illerde Sıhhiye Müdürlerine ve ilçelerde Hükümet Doktorlarına bağlı olarak çalışıyordu. İllerde bulunan Muhacir ve Mülteci komisyonları Vali veya Mutasarrıfın başkanlığında Muhasebeci, Sıhhiye Müdürü veya Merkez Doktoru, Belediye Başkanı ve heyetin muhacirler arasından seçeceği iki kişiden oluşuyordu. İlçelerde ise, Kaymakamın başkanlığında Mal Müdürü, Hükümet Doktoru, Belediye Başkanı ve yine seçilecek iki kişiden oluşuyordu. İskân içerisinde önemli bir yeri olan sağlık sorunları için görevli sağlık memurları, her ay gelen ve ölen muhacir ve mültecilerin sayılarını, giderlerini Bakanlığa bildirmekle yükümlü idi. Yüz kişiyi geçen muhacir ve mültecilerin sevk işleri için ihtiyaç duyulması halinde, sevk memurları tayin etmek, sağlık memurları ile tıbbi malzeme sağlamak yine bu komisyonların görevleri içerisindeydi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti ise elbise, malzeme, mesken ve diğer ihtiyaçları tamamlamakla görevli idi. [30]

Muhacirlerin sevkleri ile birlikte iaşelerinin sağlanması, ayrıca evlerinin tamir ve inşası her vilayette İskân İdareleri müdür ve memurları ile mahallinin en büyük mülkiye memurunun emri doğrultusunda, mevcut kanunlar uygulanarak gerçekleştiriliyordu. Tefviz işlemleri de yine ilgili kanun ve talimatnameler doğrultusunda Tefviz Komisyonu tarafından yapılmakta idi. Tefviz Komisyonları en büyük mülkiye memurunun başkanlığında Defterdar veya Muhasebe veya Mal Müdürü'nden, İskân ve Ziraat, Tapu Müdürü ve memurlarından oluşuyordu. [31]

Mübadele konusunun 1930'larda önemli ölçüde çözüme kavuşturulmasından sonra Türkiye 1933 yılında çok sayıda yahudiyi topraklarına kabul etmiştir.

Nazilerin Almanya ve Avusturya'da iş başına gelmesinden sonra 1933 yılında Profesör Schwartz'ın

---

27 Ayrıntılı bilgi için bkz, Tülay Alim Baran, **Mustafa Necati'nin Söyledikleri**, Ankara 2008

28 **Düstur,**Üçüncü Tertip,Cilt 6,Ankara 1934,s. 37.

29 **Düstur,**Üçüncü Tertip,Cilt 5,İstanbul(1931)s. 380.

30 **Düstur**,Üçüncü Tertip,Cilt 2,İstanbul 1929,s. 74-76.

31 **Hizmet**,23 Temmuz 1930

girişimi ile Zürih'te "Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Derneği"kurulmuştur.[32] Albert Einstein'ın başında bulunduğu derneğin genel sekreteri Profesör Schwart Türkiye'ye gelerek Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip Hatipoğlu ile görüşmüştür. Profesör Malche'in tavsiyesi ile Reşit Galip, başlangıçta otuz dört bilim adamına İstanbul Üniversitesi'nde görev verilmesini kararlaştırmış ve daha sonra bu sayıya yeni ilaveler olmuştur. [33] Gelenlerin toplam sayısını belirlemek çoğunun yakınlarını ve asistanlarını beraberinde getirmiş olması ve ayrıca mülteciler arasında akademisyen ve sanatçılar ile ilişkisi olmayanların da bulunması nedeni ile güçtür. Fritz Neumark, çoğu ordinaryüs ve bir kısmı ordinaryüs olmayan profesörlerden oluşan akademisyenlerin yaklaşık 70 kişi olduğunu, İstanbul ve Ankara'da aynı zamanda çalışmakta olan profesör sayısının elli ile altmış arasında olduğunu,bilimsel ve teknisyen asistanların sayısının da 0n ila yirmi arasında olması gerektiğini belirtmektedir. Yine Neumark'a göre yönetici olarak görev almış olan sanatçıların sayısı da onu geçmemektedir.[34]

1934 yılında 2510 sayılı İskân Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun değişik bakanlıklardan ve Ziraat Bankası'ndan seçilecek kişilerden oluşan bir merkezi iskan komisyonu oluşturmuştur. Bu komisyonun mübadillerin ve ülke içinden naklonucak kişilerin yerleştirilecekleri yerleri tesbit etmek, iskâna uygun toprak ve yapıları araştırmak gibi görevleri bulunuyordu. Kanuna göre Türkiye'de yerleşmek amacıyla dışarıdan gelmek isteyen, Türk soyundan olan, Türk kültürüne bağlı olan insanlar"Muhacir"dir. Türkiye'de yerleşmek amacıyla olmayıp bir zorunluluk sonucunda gelenler ise "Mülteci"dir.[35] 2510 sayılı kanunun çıkarılması ve Dahiliye Vekaleti eli ile uygulanmasının ardından iskân işleri bu kez 18 Kasım 1935 tarihinde çıkan 2848 sayılı kanun ile Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir.[36]Bu kararda göçmenlerin birarada bulunmaları nedeni ile bulaşıcı hastalıklara ve salgınlara yakalanma riskleri etkili olmuş ve bağımsız bir bütçeye sahip İskân Umum Müdürlüğü oluşturulmuş ancak, yerleşim yerlerinin belirlenmesi gibi konular Dahiliye Vekaleti'nin sorumluluğunda bırakılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında 1943 yılı ilkbaharından başlayarak özellikle Bulgaristan ve Romanya Yahudilerinin kara ve deniz yoluyla Türkiye'den Filistin'e geçmelerine izin verilmiştir. Ayrıca binlerce Yunanistan ve Rodos Yahudisinin Türkiye'ye sığınmasına olanak tanınmıştır. Yahudi Kurtarma Komisyonu yoluyla gemiler kiralanmış ve bu gemiler Yahudi mültecileri Romanya limanlarından alıp Türkiye'ye getirmişler ve oradan da Filistin'e götürmüşlerdir. İtalya'da Mussolini'nin iktidardan düşmesi sonucunda Almanya tarafından Yunanistan,Ege Adaları ve Rodos işgal edilince Rodos Yahudileri Türk balıkçıları tarafından Antalya'ya kaçırılmıştır.[37]

İskân işleri İmar ve İskân Bakanlığı yeniden kuruluncaya kadar arada Tarım Bakanlığı bünyesinde yer almış daha sonra Tarım Orman ve Köy İşleri bünyesinde Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur. Göç işleri 1958 yılında İmar ve İskân Bakanlığı'nın yeniden kurulması ile bu bakanlığa, 1964 yılında Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığına,1983 yılında ise Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığına bağlı olarak yürütülmüştür. [38]1985 yılında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur.17 Mart 1982 tarihinde Afganistan'dan Türk soylu göçmenlerin Türkiye'ye kabul edilmesi konusunda 2641 sayılı kanun çıkarılmıştır.Buna göre: Pakistan'a sığınmış olan Türk soylu Afganlılar bir defaya mahsus olmak üzere serbest veya iskanlı göçmen olarak kabul edilmektedirler. Türkiye'ye geldikleri zaman kendilerine verilen geçici kimlik kartı ile iskân edildikleri illerin nüfus idarelerine başvurmaları sonucunda kendilerine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmalarını sağlayacak olan nüfus cüzdanları verilmiştir. Böylece hem haklardan yararlanmaları ve hem de askerlik gibi bir takım görevleri yüklenmeleri sağlanmıştır.[39] Afganlı Mülteciler Türkiye'ye geldikten sonra Serbest Göçmen yani "*Türkiye'de yerleşmek amacıyla ve hükümetten iskan yardımı istemek şartıyla dışarıdan gelmek isteyen Türk soyundan olan kimseler"* olarak değerlendirilen iskan Kanununu'nun ilgili maddesi uyarınca

---

32 Frıtz Neumark,**Boğaziçine Sığınanlar**,Çev Şefik Alp Bahadır,İstanbul 1982,s. 12-13,15.

33 Ayner Levi,**Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler**,İstanbul ,s. 98-99.

34 Fritz Neumark,a.g.e,s. 21-22.

35 **Düstur**,Üçüncü Tertip,Cilt 15,Ankara 1934,s. 1156-1157.

36 Fehmi Yavuz,Ruşen Keleş,Cevat Geray,**Şehircilik Sorunlar Uygulama ve Politika**,Ankara 1978,s. 1001.

37 Ayner Levi,a.g.e,s. 150.

38 Bu konuda bkz, Canan Emek İnan," Türkiye'de İskan Siyaseti: İskana Yönelik Örgütsel Yapı Üzerinden Bir İnceleme", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi** – Sayı:22 (2014) – Doi:http://dx.doi.org/10.11611/JMER177

39 **Resmi Gazete** 10 Ekim 1982,(17834),**Resmi Gazete** 11 Ekim 1982,(17835),**Milliyet** 25 Ağustos 1982

kabul edilmişlerdir. [40]1989 yılında ise Bulgaristan'da gördükleri baskı sonucunda yaklaşık 300.000 kişi Türkiye'ye gelmiştir. Öncelikle sınır bölgelerinde resmi binalarda konaklatılan bu göçmenlerin bir kısmı burada bulunan akrabalarının yanına yerleştirilmiştir, bir kısmı ilerleyen dönemlerde Türkiye'den ayrılmıştır. Onların yerleştirilmesine ilişkin olarak da 2510 sayılı kanunun ilgili hükümleri esas alınmış ve serbest veya iskanlı göçmen olarak tanımlanmışlardır.[41] 2005 yılında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü kaldırılarak iskâna ilişkin hizmetler Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na geçmiş, yalnızca Ahıska türklerinin Türkiye'ye kabulü ve iskânına ilişkin hususların 2510 sayılı kanunun ek 34üncü maddesi doğrultusunda ilgili kurumlar tarafından yürütüleceği karara bağlanmıştır. [42]

Bugün İçişleri Bakanlığına bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü bulunmaktadır ve yakın zamanda yaşanan göçler bu idarenin eliyle organize edilmiştir.

[40] Rona Aybay,**Vatandaşlık Hukuku**,İstanbul 2001,s. 108.
[41] **https://www.csb.gov.tr/turkce/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=mevzuat&Id=12**
[42] http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/01/20050128-1.htm

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhacir ve Mültecilerin İskân ve İaşe Sorunları (1923-1930)

Yrd. Doç. Dr. Yaşar BAYTAL
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara

Giriş

Muhacir ve mülteci kelimeleri, göç ve göçmenlerle ilgili kavramları ifade etse de zamanla bu iki kavramın farklı kesimler için kullanılır hale gelmiştir. Resmi kayıtlarda mülteci kelimesi, üserayı muhacirin, *istilazede, felaketzede, depremzede, kahtzede, ev göçü ve mübadil*[1] gibi terimlerle aynı anlamda kullanılmış olmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'daki Rus işgaliyle farklı boyuta taşınmıştır. Artık bundan sonra mülteci iç göçü, muhacirler ise dış göçü anlatmak için kullanılmaya başlandı. Bununla birlikte, göç sebeplerine göre göçmenleri, *antlaşmalara* tâbi göçmenler, milletlerarası göçmenler, tahliye olunanlar, milli göçmenler ve mülteciler gibi terim veya tanımlara rastlamak mümkündür[2]. Ülkenin asli unsuru olarak görülmeye başlanılan mültecilerin askerlik yapma zorunluluğu ile muhacirlerin askerlikten muaf tutulması gibi unsurlar eklenince bu iki kelimenin farklı olarak ele alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Muhacir ve mülteci ayrımına dair görüşmeler, Osmanlı Meclis-i Ayan'da ve ilk TBMM'de yapılmış ve günümüzde kullanılan terminolojiye benzer bir sonuç çıkmıştır[3]. Ancak bu ayrım, Cumhuriyetin ilk yıllarında dahi net yapılamadığından nüfus tespiti ve iskânıyla ilgili sorunların veya sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Eldeki belgeler, Cumhuriyet yönetiminin bazen her iki kesimi aynı statüde tutarak yardımlar yapıldığını göstermektedir. Bu nedenle bütünlük sağlamak açısından göçmen kelimesine bu çalışmada daha çok yer verilmiştir.

Kurtuluş Savaşı ve sonrasında Türkiye'nin önünde duran en önemli sorunlardan biri, hiç kuşkusuz göçmenlerin iskân ve iaşesinin sağlanması konusuydu. Çünkü savaşlar ve işgaller dolayısıyla 771.611 nüfus, Türkiye'ye göç etmişti. Bu göçmenlerden yardıma muhtaç olanlarının acil ihtiyaçlarının bir an önce karşılanması ve bunlara yönelik kısa ve uzun vadeli bir programın yürürlüğe konulması gerekmekteydi.

Durumun aciliyetine rağmen, Cumhuriyetin ilk beş yılında muhacirler bir program dâhilinde sistemli şekilde yerleştirilmemiş; bununla ilgili gerekli yasal düzenlemeler de yeterli olmamıştır. Lozan Antlaşması'ndan sonra nüfus mübadelesiyle Türkiye'ye gelen muhacirlerin yerleştirilmesi sırasında da önemli sıkıntı ve aksaklıklar yaşandı. Mübadele nedeniyle gelen muhacirler yanında 1923 yılından önce gelerek iskân hakkı elde etmiş muhacirler de bulunmaktaydı. Farklı zamanlarda gelen bu göçmenlerin kayıtlarının düzenli şekilde tutulmamış olması ve plansız yerleştirilmeleri nedeniyle bir süre sonra kendi hak ve kurallarını, kendileri koymaya başlamışlardı.

Kuruluş aşamasında olan Türkiye Cumhuriyeti, sorunların üstesinden gelmek ve muhacir ve

---

1 Nedim İpek, "Göçmen Köylerine Dair", *Tarih ve Toplum,* C. XXV, S. 150, Haziran 1996, s. 15.

2 İpek, "Muhaceret", *Osmanlı,* C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 661.

3 Osmanlı devletinin son dönemlerinde görev yapan Aşair ve Muhacirin Müdürü Hamdi Bey'e göre: "Mülteci, savaş hali dolayısıyla düşmanın istilasına uğrayan yerlerden dahile yani hududun gerisine iltica eden cins ve mezhep ayırmaksızın bütün ahaliye diyoruz. Ancak anlaşma ile diğer bir devlete terk edilmiş topraklardan gelenlere muhacir diyoruz." Diyerek konuya yeni bir açıklama getirmiştir. Bu tanım veya açıklama, devletin göçmenlere yönelik politikası ve yardımları büyük oranda belirleyici olmuştur. Bkz. *MAZC,* C. I, İçtima: 16, 3 Kanun-i sani 1334/1918, s. 207; TBMM' bu konudaki görüşmeler için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* C. XXVIII, İçtima: 14, Tarih: 31.3.1339/1923, s. 273.

mültecilere kalıcı bir iskân politikası oluşturmak amacıyla Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlı olarak faaliyet gösteren Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti yerine 1923 yılında Mübadele ve İskân Vekâleti'ni kurdu. Vekâletin kurulmasına ve 6 020 000 TL gibi önemli bir bütçe ayrılmış olmasına rağmen, göçmenlerin sorunlarının üstesinden tam olarak gelinemedi. 1925 yılında ise, Mübadele ve İmar ve İskân Vekâleti kaldırılarak yerine İskân Müdüriyeti kuruldu. Ancak Müdüriyetin kuruluşu tek başına göçmenlerin iskân ve iaşe sorunlarının çözümünde etkili olamadı. Çünkü Türkiye'ye sığınan muhacir veya mültecilerin farklı bölge ve rejimlerden gelmiş olmaları, hassas ve ince bir siyaset izlenmesini zorunlu kılıyordu. Özellikle, sayıları 200.000 kişiyi bulan Rusya'daki Bolşevik devriminden kaçıp İstanbul'a sığınan Beyaz Ruslar veya Wrangel ordusu mensuplarına karşı Türk hükümetinin göstereceği tavır, uluslararası siyaset açısından önemliydi. Kurtuluş Savaşının kazanılmasında önemli yardımları olan Sovyet yönetiminin bu konuda gücendirilmemesi gerekmekteydi. Türk hükümeti, bu tür ideolojik nedenlerle göç eden mültecilere karşı tutumunu, insani yardım boyutuyla sınırlı tutmuştur. Bu anlamda mültecilerin acil iaşe, sağlık ve barınma ihtiyacı karşılanmış, ama gerektiğinde sınır dışı edilmeleri konusunda gerekli siyasi tavır da gösterilmiştir. Bir başka hassas mülteci grubu ise, işgal edilmiş bölgelerden gelen ve sayıları 5000'e ulaşan, yönetici, memur ve bunların aile, dul ve yetimlerinden oluşmaktaydı. Bu mülteci grubuna, Türk hükümeti tarafından uzun süreli yardım yapılmış, bu grupların barınacağı yerler tahsis edilmiştir. Bu grup içerisine giren mültecilerin, muhacirler gibi devlet yardımından faydalanmaları için bir takım yasal düzenlemeler de yapılmıştır.

I. Göçmenlerin Kabulü ve Yapılan Çalışmalar

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde cephelerde almış olduğu yenilgiler, Türk ve Müslüman nüfusun Anadolu topraklarına zorunlu göçü beraberinde getirmiştir. Bu anlamda Doğu'dan Batı'dan birçok göçmen Anadolu topraklarına zorunlu olarak göç etmiş veya göç ettirilmişlerdir. 1854-1856 yıllarında meydan gelen Kırım Savaşı sonrasında, Rusya'nın başta Kırım olmak üzere Kafkasya, Türkmenistan, Azerbaycan, Dağıstan ve diğer bölgelerde uygulamış oldukları baskı ve şiddetten dolayı Osmanlı devleti 1862 yılından itibaren ilk olarak 230.000 kişiye varan bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu rakamlar ilerleyen yıllarda daha da artarak 1867 yılında 500.000'in üzerine çıkmıştır[4]. Balkanlarda ortaya çıkmış olan Panslavizm düşüncesi sonucunda ortaya çıkan Büyük Bulgaristan rüyasıyla aşırı bir Türk-Müslüman düşmanlığı sonucu gerçekleşen 93 Harbi nedeniyle yerinden edilenlerin sayısı, bir buçuk milyon civarındaydı. Ruslar karşısında savaşın kaybedilmesiyle beraber kitleler halinde göçler başlamış ve 25 Eylül 1878 yılında İstanbul'a gelen göçmen sayısı 387.804'e ulaşmıştır[5]. Yine dönemin Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi Müdürü Hamdi Bey'in Meclis-i Ayan'da vermiş olduğu bilgilere göre, 93 Harbi ve sonrasında Türkiye'ye gelenlerin sayısı 854.870, Meşrutiyet ve Balkan Harbi sonrası gelenler ise 450.000 olarak verilmiştir[6]. 1882 yılına kadar Kars'ın batısına yaklaşık 82.000 kişi, Kırım ve Kafkasya'dan göç etmiştir. Bu bölgeden göçler, bundan sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1783-1922 döneminde çeşitli nedenlerle Türkiye'ye göç edenlerin sayısı yaklaşık olarak 1.800.000'ni bulmuştur[7].

1912-1913 yıllarında Balkanlarda ortaya çıkan savaşlar sonucunda Başta Bulgaristan olmak üzere Yunanistan ve Sırbistan'dan Anadolu'ya göçler başlamıştır. Bu devletlerle ayrı ayrı antlaşmalar imzalanmış olmasına[8] ve orada kalmak veya göçmek isteyen Türklere ayrı haklar tanınmasına rağmen, çok sayıda Türk'ün, Bulgaristan ve Yunanistan'dan siyasal, dini ve ekonomik baskılar yüzünden göç etmek

---

4 Mehmet Esat Sarıcaoğlu, "İskan-ı Muhâcirin İ'âne Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi", *Osmanlı,* C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 604.

5 Sarıcaoğlu, *agm.,* s. 604.

6 Seyfi Yıldırım, "Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri", *CTAD,* Yıl: 8, S. 16, Güz 2012, s. 83-84.

7 Sarıcaoğlu, *agm.,* s. 604.

8 Balkan Savaşları sonrasında 14 Kasım 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Atina Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Yanya, Selanik ve Girit Yunanistan'a bırakılmış, ayrıca bir madde ile Yunanistan'da kalan Türklerin durumu ve hakları, düzenlenmiştir. Ancak bu antlaşmadan hemen sonra Yunanlılar ve Makedonya Rumları oradaki Türklere baskın, gasp, yağma ve katliam düzenlemeye başlamışlardır. Bu baskı ve katliama dayanamayan Türkler, büyük kitleler halinde göç etmeye başlamışlar, Onlardan geriye kalan ev ve mülklere ise, Rumlar yerleşmiştir. Bkz. Yıldırım, *agm.,* s. 81.

zorunda kalmıştır. Balkanlar ve Kafkasya bölgesinden gelen bu göçlerin yanında Girit'in bağımsızlığını ilan etmesinden sonra 1867 yılından itibaren büyük miktardaki göçmen kafileleri, Anadolu'ya, Bingazi ve Osmanlı Devletinin diğer vilayetlerine göç etmişlerdir. Bu göçlerin yanı sıra Romanya'dan, Sofya ve Filibe'den ve hatta Rusya'dan pek çok Yahudi'nin de İstanbul'a göç ettikleri ve buraya yerleştikleri bilinmektedir[9]. Diğer yandan Sırp, Bulgar Rum ordu ve komitalarının Müslüman köy ve kasabalarının sivil ahalisine saldırmaları sonucunda birçok kişi hayatını kaybetmiş; sağ kurtulanlar ise, korku ve dehşet içinde yaşadığı yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Ocak 1912'de Çatalca hattı boyunca Bulgar ordusunun saldırıları sonrasında Doğu Trakya'dan kitlesel göçler gerçekleşmiştir[10].

Cumhuriyet döneminde de Türkiye'ye en yoğun göçmen, Balkanlardan özellikle Bulgaristan'dan oldu. Balkanlarda özellikle Bulgaristan'daki milliyetçilik ve dini taassup nedeniyle Türkler, yurt edindikleri yerleri terk etmek zorunda kaldılar. Bu nedenlerden dolayı Bulgaristan'dan Türkiye'ye II. Dünya Savaşına kadar, gelen göçmen sayısı 300.353 sayısına ulaştı[11].

Türklerin yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı yerlerini terk ederek göç etmek zorunda kaldıkları bir diğer ülke ise Romanya'dır. Romanya'da I. Dünya Savaşı sonrasında ulus-devlet inşasının getirdiği uygulamalar ve istimlak neticesinde, Türklerin yaşadığı verimli topraklara el konuldu ve bu topraklara Makedonya ve Banat'tan gelen Ulahlar yerleştirildi. Cumhuriyetten önce diğer Balkan devletlerine nazaran dini ve ekonomik açıdan daha rahat yaşama imkânı elde etmiş olan Müslüman Türkler, bu olay sonrasında göçe zorunlu olarak tabi tutuldular. Sayıları 190.000 civarında olan Romanya'daki Türkler kitleler halinde Türkiye'ye göç ettiler[12]. Neredeyse tüm Balkan ülkelerinde zorla göç ettirme etnik arındırma sonucunda Balkanlarda artık yeni etnik yapı söz sahibi olmaya başladı. Özellikle Bulgaristan ve Romanya devletleri, etnik yapıyı türdeş hale getirmek için Müslüman Türklere uyguladıkları faşist hareketler sonucunda can ve mal güvenliği tehlikeye giren buradaki Müslüman Türkler, Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldılar[13]. Böylece 1911 yılında Balkan coğrafyasında yaşayan Türk ve Müslüman nüfus, toplam nüfusun % 51'ni oluştururken gördükleri eziyet sonucunda bu nüfusun % 62'lik bölümü Türkiye'ye göç etti. Bu göçler öncesinde veya göçlerde dolayı yaklaşık 632.408 kişi hayatını kaybettiği hesaplanmaktaydı[14]. Ayrıca Nüfus mübadelesiyle sadece Yunanistan'dan 400.000 kişi Türkiye'ye gelmiştir. Yunanistan'ı 68.973 kişi ile Romanya, 64.795 kişi ile Bulgaristan, 8.538 kişi ile Yugoslavya takip etmiştir[15]. Böylece Cumhuriyetin kuruluşu öncesi ve sonrasında Türkiye yoğun göç dalgası ile karşı karşıya kalmıştır.

Ancak Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşında Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 1940 yılından sonra azaldı. 1940-1949 döneminde Balkanlardan 21.353 göçmen Türkiye'ye geldi. II. Dünya Savaşının getirdiği ekonomik ve toplumsal buhran siyasette de etkisini gösterdi. Özellikle Sovyet Rusya'nın Doğu Avrupa ve Balkanlar'da etkili olma siyasetinin neticesinde birçok Balkan ülkesi komünist rejime geçtiler. Bu rejim değişikliğinin bir sonucu olarak Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya'dan kitlesel göç dalgaları yaşandı. Gerek I. Dünya Savaşından sonra ve gerekse II. Dünya savaşından sonra meydana gelen bu göç dalgaları farklı sebeplere dayansa da yaşanan süreç, genelde Türk ve Müslümanların yıllarca üzerinde yaşadıkları toprakları terk etmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu anlamda 1923 ile 1960 yılları arasında muhacir veya mülteci olarak isimlendirilen 1,5 milyonun üzerinde bir nüfus Türkiye'ye zorunlu olarak göç etmiştir. Balkan ülkeleri başta olmak üzere; Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya, Doğu Türkistan, Afganistan, Irak ve Ahıska Türkleri, İran, Azerbaycan gibi ülkelerden gelen göçmenler çoğunluğu oluşturmaktaydı. Böylece Cumhuriyetin ilanından 1960 yılına kadar olan dönemde Türkiye'ye gelen göçmenlerin sayısı her yıl neredeyse 27.611 sayısını bulmuştur[16].

[9] Sarıcaoğlu, *agm.,* s. 604.

[10] Yıldırım, *agm.,* s. 81-82.

[11] Yıldırım, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç ve Göç Politikaları (1921-1960)", *Türkiyat Araştırmaları,* Yıl: 13, S. 24, Bahar 2016, s. 289.

[12] *Agm.,* s. 292.

[13] *Önder Duman, "*Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 43, Bahar 2009, s. 474.

[14] Yıldırım, "Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri", s. 83-84.

[15] BCA: (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Toprak İskân Genel Müdürlüğü Kataloğu (Muhacirin Fonu), 272.14/ 76.28.31/ 10.3.1924; Nüfusun nerelerden daha fazla geldiğine dair cetveller için bkz. *Cumhuriyet Halk Partisi: On beşinci Yıl Kitabı,* Yer ve Tarih Yok, s. 396.

[16] Yıldırım, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç ve Göç Politikaları (1921-1960)", s. 289-292.

Bütün bu göçmenlerin yanı sıra, farklı nedenlerden dolayı Türkiye'ye göç etmiş olanların sayıları da hayli fazlaydı. Bunların başında Wrangel ordu mensupları ya da Beyaz Gönüllüler ordusu olarak bilinen göçmen grubuydu. Bolşeviklere karşı Kazaklar, Tatarlar, toprak sahipleri, bürokratlar, politikacılar, Çarlık rejiminin etrafında bulunanlar "Beyaz Gönüllüler Ordusu" adı verilen bir ordu ile isyan hareketine girişmişlerdi. Birçok asker ve subayın katıldığı isyanın öncülüğünü tecrübeli komutan olan Wrangel, 26 Ekim 1920'de Kızıl orduya yenilerek Kırım'ı aileleriyle birlikte terk etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Wrangel ordusuna bağlı askerler ve sivillerden oluşan kişiler, yüzlerce gemilerle 22-23 Kasım 1920 tarihleri arasında İstanbul ve çevre illere gelmek üzere göç etmişlerdir[17]. İçlerinde tam teçhizatlı askerler yanında profesörler, eski milyonerler, soylu kadınlar da bulunmaktaydı. İtilaf devletlerinin de büyük desteğini alarak gelen bu göçmenlerin Türkiye'ye sığınmalarının en önemli amacı; Türkiye'yi Avrupa'ya geçiş için bir sıçrama tahtası olarak kullanmak istemeleriydi[18]. Ancak bu mültecilerin çoğu İstanbul ve Trakya'dan Avrupa'ya geçmeyi tercih ederken, bir kısmı ise uzun süre Türkiye'de yaşamaya devam ettiler. Sayıları 200.000'i bulan bu göçmenlerin çoğu eğitimli oldukları için Türkiye şartlarında istihdam edilmeleri oldukça zordu[19]. Ayrıca Rusya'daki Bolşevik devrimine karşı muhalif olarak kaçan bu göçmen veya mültecilere karşı Türk hükümetinin göstereceği tavır, uluslararası siyaset açısından da önemliydi. Kurtuluş Savaşının kazanılmasında önemli yardımları olan Rusların bu konuda gücendirilmemesi gerekmekteydi[20]. Türk hükümeti, bu tür ideolojik nedenlerle göç eden mültecilere karşı tutumunu insani yardım boyutuyla ele almıştır. Bu anlamda mültecilerin sağlık, iaşe ve barınma gibi acil ihtiyaçları karşılanmış, ama gerektiğinde sınır dışı edilmeleri hususunda da siyasi tavır gösterilmiştir. Eldeki arşiv belgelerinde, bu mültecilerin ülkelerine geri gönderilirken siyasi güvence alınıp alınmadığı konusunda herhangi bir açıklama olmasa da, mültecilerin geri gönderilmesine yönelik yerel yönetimlerle yazışmalar yapıldığı, bütçeden yerel yönetimlere mültecilerin yol masrafları için kaynak aktarıldığı görülmektedir[21]. Bulundukları süre içerisinde bu tür mülteci konumunda olan göçmenler, çadırlara, vakıflara ait binalara, fabrikalara yerleştirildikleri ve uluslararası yardım kurumu statüsünde çalışan Hilâl-i Ahmer'in bu kesimlere yardım yaptığı da bilinmektedir[22].

Diğer yandan, Birinci Dünya Savaşında esir düşüp Mısır, Sibirya, İtalya, Yunanistan, Irak ve diğer bölgelerden mütarekeden sonra İstanbul'a getirilen ve sayıları yaklaşık 60.000'i bulan Osmanlı esirleri bir diğer mülteci grubunu oluşturmaktaydı[23]. Bu gruba dâhil olanların birçoğu, Lozan antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra ülkelerine geri gönderilmiştir. Geçici olarak Türkiye'de bulunan ve mülteci statüsünde yardım yapılan bu grubun barınma, iaşe ve yol masrafları da Türk hükümeti tarafından karşılanmış ve bunun için elçiliklere para gönderilmiştir[24].

Bir başka grup ise, işgal edilmiş bölgelerden gelen ve sayıları 5000'e ulaşan, yönetici, memur ve bunların aile, dul ve yetimlerinden oluşmaktaydı. Bu mülteci grubuna, Türk hükümeti tarafından uzun süreli yardım yapılmış, bu grupların barınacağı yerler tahsis edilmiştir. Bu grup içerisine giren

[17] 13 Kasımda Sivastopol Limanı'nda Rus "Orion", İsveç bandıralı "Modik" ve Fransız Kruvazörü "Waldeck Rousseau" ile Türkiye'ye doğru yola çıkmıştır. Kırım'dan ayrılanların ve taşıma araçlarının sayısı Rus genel karargâhının verilerine göre, 126 taşıma aracı ve 135.000 kişiden oluşmaktaydı. Bunun 70.000'i asker geri kalanı sivildi. Askerlerde tüfek ve makineli tüfek bulunmaktaydı. Bkz. Umut C. Karadoğan, "İşgal Döneminde İstanbul ve Gelibolu'da Bolşevik Aleyhtarı Wrangel Ordusu", *Bilig,* S: 57, Bahar 2011, s. 138.

[18] Bolşeviklere karşı muhalif olan Beyaz Ruslarla İngiliz ve Amerikalılar Türkiye'de bulundukları sürede oldukça ilgilidir. Tuzla'da bu göçmenler için İngilizler, bir kamp kurmuşlardır. Özellikle Mrs. Rumbold'un başkanlığında faaliyet gösteren "Hayırsever Bayanlar Teşkilatı" Bolşevik muhalif, Beyaz Ruslara yardım edebilmek için adeta diğer yardım komiteleriyle yarış halindedir. Ayrıca Amerikalılar da Amerikan Hastanesinin yanı sıra Amerikan Kızılhaçı da Ruslar için devrededir ve kendi öncülüklerinde ayrıca faaliyet gösteren bir "Felaketzedelere Yardım Komitesi" isimli cemiyetleri vasıtasıyla bu göçmenlere Mart 1921'den 1922'nin sonuna kadar yardım etmişlerdi. Bu komitenin başında bulunanlar Mr. ve Mrs. Stearn, Müdür makamında Mr. Davis, Amiral Bristol'ün hanımı ilk akla gelenlerdi. Bkz. Karadoğan, *agm.,* s. 143.

[19] Bu Rus göçmenlerin durumları oldukça acıklıdır. O dönemlerde bir patronun kahvesini bir prenses getiriyor veya bastonunu bir general tutuyordu. Eski milyonerler, profesörler, soylu kadınlar, adeta yalvararak İstanbul sokaklarında sigara ve kâğıttan çiçek satmaktadırlar. Karadoğan, *agm.,* s. 140.

[20] Mehmet Temel, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Sosyal Yaşam ve Sorunlar", *Türkler,* C. XIV**,** Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 164.

[21] BCA: (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu, 030.10/ 81.531.17/ 31.12.1938.

[22] Temel, *agm.,* s. 164.

[23] *Agm.,* s. 164.

[24] *Türkiye Hilâliahmer Mecmuası,* S. 97, Yıl: 9, 15 Eylül 1929, s. 368.

mültecilerin muhacirler gibi devlet yardımından yararlanmaları için bir takım yasal düzenlemeler de yapılmıştır. 2396 sayılı kanun ile muhacirlerle birlikte bu mültecilerin de kendi eşyaları, malları ve hayvanlarından gümrük vergisi alınmamış olması bunun en iyi göstergesidir[25].

Gerek siyasi iradenin göstermiş oldukları siyasi tavır, gerekse dönemin aydınlarının verdikleri mesajların içeriğine bakıldığında; Anadolu'ya gelen göçe sıcak bakılmakla birlikte gelecek olan göçmenlerin yapısıyla ilgili bazı sınırlamaların yapıldığı bilinmektedir. Türkiye'ye gelenlerin muhacirlerin ya "Türk soylu" olması ya da "Türk kültüründen" gelmesi gibi şartlara büyük oranda dikkat edilmiştir. Bu durum ulus-devlet inşasında önemli husus olarak gözükmesine rağmen, uygulamaya direkt şart olarak yansımamıştır. "Türdeş nüfus" olarak görülen ve aslında ulus-devlet argümanı olarak kullanılan bu tür durumların meydana gelmesinde; Balkan ülkelerinde yaşayan Müslümanlara Türk denmesi ve Türk denince de Müslüman kimliğinin akla gelmiş olmasını da hesaba katmak gerekir. Cumhuriyet döneminde ulus devlet inşa sürecinde Türkiye'ye Balkan coğrafyası ve Çarlık Rusya coğrafyası hattının yanı sıra İran, Çin Türkistan'ı gibi diğer yerlerden gelen Türk veya Müslüman göçmenlerin kitlesel ve bireysel göçlerini kabul etmiş ve daha sonra çoğunu Türk vatandaşlığına geçirmiştir. Özellikle Atatürk döneminde Türk ve Müslüman olmak, vatandaşlığa kabulde önemli kriterdi. Bunun yanı Türk hükümeti, ister Hristiyan ve ister Yahudi olsun göçmenlerin çoğunu mülteci statüsünde geçici olarak iskân ve iaşelerini sağlamada gerekli hassasiyeti göstermiş; çok azını ise vatandaşlığa kabul etmiştir. Siyasi nedenlerden dolayı Beyaz Gönüllüler veya Wrangel ordusu dışında tarihî coğrafyadan Türkiye'ye sığınmış olan Gayrimüslimlerin sayısı yok denecek kadar az olduğundan vatandaşlığa kabul edilenlerin sayısı da bununla orantılı olarak az olmuştur[26].

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan büyük oranda göç eden veya zorla göç ettirilen Türk ve Müslüman nüfustan dolayı, Osmanlı Devleti, hem iç hem de dış zorluklarla karşılaşmıştır. Önceleri Şehremaneti vasıtasıyla yürütülen göçmen sorunları, sayının beklenmedik oranda artması nedeniyle kurulan Göçmen Komisyonuna devredilmiş ve devlet bir iskân politikası belirlemeye çalışmıştır[27]. Ancak Osmanlı yönetimi, göç hareketleri karşısında daha çok siyasi içerikli kararlarla göçmen sorununu ele aldığından uzun vadeli politikalar üretememiştir. Bu kararlardan biri, 10 Mart 1857 tarihli Muhacirin Kanunnamesidir. Öyle ki kendisini resmen göç alan bir ülke ilan eden Osmanlı yönetimi, bu düzenlemenin on yedinci yüzyıldan beri salgın hastalık ve savaşlar nedeniyle azalan nüfus ve tarımsal üretime bir çare olabileceğine inanmıştır[28]. Yayınlanan Muhacirin Kanunnamesi ile; *"...Gelenler dinsel özgürlükten yararlanacak, eğer bulundukları yerlerde kilise veya mabet yoksa bir mabet inşa edebileceklerdi. Kendilerine ücretsiz olarak hazineye ait en iyi topraklardan verilecek ve eğer Rumeli'de yerleşirlerse 6 yıl, Anadolu'ya yerleşirlerse 12 yıl askeri hizmetten de muaf tutulacaklardı. Göçmenler aldıkları toprakları ilk yirmi yıl satamayacaklar, eğer ülkelerine geri dönmeye karar verirlerse hazineye iade edeceklerdi."*[29] Ancak bu kanunla Osmanlı ekonomisinin ve nüfusunun canlanacağı düşünülürken ekonomiye ayrı bir yük getirmiş; devlet bu kesimlerin barınma ve iaşelerini bir süre sonra sağlayamaz duruma gelmiştir.

Göç hareketi, Osmanlı devleti döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de hız kaybetmeden devam etmiştir. Osmanlı yönetiminin daha çok siyasi içerik taşıyan iskan politikası, Cumhuriyet döneminde siyasi içerik yanında ekonomik gelişmenin de bir aracı olarak görülmüştür. Bu anlamda 1912 ile 1922 yılları arasındaki on yıllık süreçte savaşlar ve hastalıklardan dolayı nüfusu oldukça azalan Türkiye'nin sosyal ve ekonomik alanlarda gelişme kaydedebilmek, dış tehdit ve emellere karşı ülkeyi korumak için nüfusa dayalı bir savunma mekanizması oluşturulmak istenmiştir. Bu dönemde nüfusun

[25] *TBMM Kavanin Mecmuası,* C. XIII, Devre: 4, İçtima: 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1934.

[26] Yıldırım, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç ve Göç Politikaları (1921-1960)", s. 275-286.

[27] Süleyman Erkan, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdâhaleleri", *Osmanlı,* C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 613.

[28] Balkan göçmenlerinden bir kordon oluşturmak ve iskân işini sonuçlandırmak maksadıyla Yanya, Tırhala, Selanik, Edirne ve İstanbul arasında kalan köy ve boş arazilere yerleştirilmeleri planlanmıştı. Bu planın başarıya ulaşabilmesi için II. Abdülhamid Rumeli'den Anadolu'ya göçmen sevki yasakladı. Söz konusu sahada yerleştirilemeyen göçmenlerin bir kısmı Çanakkale Boğazı gibi stratejik açıdan önemli noktalarda iskân edilmeye çalışılmıştı. Bab-ı Alî göçmenleri mîrî çiftliklere veya çeşitli nedenlerle terkedilmiş boş arazilere yerleştirmek suretiyle bu yerlerin tarıma açılmasını ve bu arazilerin yabancıların eline geçmesini önleyerek vergi gelirlerini arttırmak istemiştir. Diğer yandan Osmanlı yönetimi buralara göçmen yerleştirerek asayiş ve düzeni bozan eşkıyalığın önünü almak istiyordu. Bkz. İpek, "Muhaceret", s. 665.

[29] Ahmet Akgündüz, "Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Göçler, 1783–1922", *Toplum ve Bilim,* S. 80, Bahar 1999, s. 149.

arttırılması konusunda dışarıdan göçmen getirilmesinin uygun bir çözüm yolu olacağı düşünülmekte ve bu çözüm yolu 1923 yılından itibaren Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından birçok yerde dile getirilmekteydi[30]. Bütün bunlardan da anlaşılıyor ki ister jeostratejik olsun ister sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı olsun izlenen göçmen politikasındaki temel amacı; özellikle Türk ve Müslüman nüfusun Anadolu coğrafyasını kendi Anayurdu olarak benimsemelerini ve bu nüfusun Anadolu'da kalıcılığını sağlamaktır.

Aslında yaşanan süreç, Osmanlı Devleti'nin son elli yılında yaşanan siyasi olayların bir sonucudur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son elli yılına damgasını vuran iki yönlü ve iki tür dış göçlerin en önemli sebepleri arasında yer alan savaşlar ve ulus devletlerin kurulmuş olması, göçmen konularına hem Osmanlı devletinin hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni bakış açısı geliştirmelerine neden olmuştur[31]. Ülkeye ayak basan göçmenlerle ilgili ilk ve en önemli uygulama sağlık kontrolünden geçirilmesiydi. Sağlık problemleri olanlardan özellikle bulaşıcı hastalıklara yakalanmış olanlar karantinaya alınmaktaydı. Gelen Türk ve Müslüman göçmenlerin çoğunluğunu çocuklar ve elli yaşın üzerindeki kadın ve erkeklerden oluştuğu için hastalıklara yakalanma riski oldukça fazlaydı[32]. Bu anlamada ilk göç sırasında göçmenlere hem acil müdahale hem de uzun süre tedavilerinin yapılması gerekliydi. Asıl zorluk göçmenleri geçici iskân bölgelerinde tutulması sırasında yaşanmıştı. Çünkü Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı bu ani göç dalgası karşısında yeterli sayıda geçici iskân bölgesi oluşturamamış ve sağlık konusunda yetersiz olmasından dolayı yeni sorunlarla karşı karşıya kaldı. Gelen göçmenlerin yaş itibariyle türdeş olmaması ve sağlık personel ve ekipmanlarının yetersizliği de bu gibi istenmeyen durumların yaşanmasında etkili oldu.

Türkiye'ye gelen göçmenlerin özellikle muhacir olarak tanımlan Türk ve Müslüman nüfusun kalıcı iskân ve geçimlerini sağlayacak çözümler arandı. Çünkü Osmanlı devleti ve Cumhuriyet döneminde benimsenen ortak görüş, muhacirlere, devlet yardımıyla ekonomide birer üretici konuma getirmek için her türlü yardımı sağlama; mültecileri ise, ekonomik yetersizlikler veya siyasi sebepler yüzünden ülkelerine iadesini sağlamaktı. Osmanlı ve Cumhuriyet yönetimleri; mültecilerin er geç kendi topraklarına geri döneceklerine, kaybedilen toprakların bir daha geri alınamayacağına göre, toprak veya tohumluk gibi yardımların hem devlet ekonomisine külfet olacağı hem de bu kesimleri Türkiye'ye iyice bağlayacağına inanmalarıydı. Bu nedenle düşünce olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gelişen uygulamaya ve Cumhuriyet yönetimi tarafından gerçekleştirilen politikaya göre; muhacirlere gereken her türlü toprak, tohumluk vs. yardımı yapılacak; mültecilerin ise geçici barınma ve iaşeleri sağlanacaktı[33].

Diğer yandan göçmenlerin geçici iskânları için Osmanlı devletinin uyguladığı yöntemler, büyük oranda Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam edildi[34]. Bu anlamda göçmenlerin acil sağlık problemlerinin giderilmesi ve tedavilerinin sağlanması yanında iskan ve iaşe sorunlarının çözümü için komisyonlar oluşturuldu. Göçmenleri yerleştirmek ve problemlerini çözmek maksadıyla iskân memurları görevlendirilerek, yaşanan sorun veya sıkıntılar en aza indirilmeye çalışıldı. Yine göçmen kaldıkları özellikle geçici yerlerde asayişin sağlanması ve istenmedik olayların önüne geçmek için gerekli tedbirler alındı ve bu konuda güvenlik birimleri oluşturuldu. Ancak Osmanlı devleti, ileriye dönük göçmen politikası henüz bulunmadığından geçici iskân yerleri oluşturmuştu.

Gelen göçmenler özellikle Türk ve Müslüman nüfus, birkaç gün Belediye dairelerinden ve daha sonra İskân ve Aşair idaresi tarafından sağlanan yardımları alarak günlük ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu

[30] Duman, *agm.,* s. 474.

[31] Akgündüz, *agm.,* s. 164–165.

[32] Gelenler arasında gençlerin öldürülmüş, genç kızların ise durumunun bilinememiş olmasından dolayı genç kadın ve erkeğin azlığı dikkati çekiyordu. Bazen gelen muhacirlerin Bozcaada'da aç ve sefil bir şekilde bırakıldığıyla ilgili haberler; Bazen de muhacirleri getiren Yunan gemilerinin İzmir'e gelmeyerek başka yerlere götürüldüklerine dair haberler geliyordu ki bu, Yunanlıların bir intikamı olarak değerlendiriliyordu. Bkz. Tülay Baran, "Balkan Harbinden Sonra İzmir'e Yönelik Göçler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. I, S. 1, Yıl: 1991, s. 212.

[33] BCA: (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 030.18.01/ 06.43.17/ 9.1.1339/1923.

[34] Osmanlı devleti yaşanan yoğun göçlerden sonra göçmen işlerini yürütmek üzere İdare-i Umumiyye-i Muhacirin adıyla bir komisyon oluşturdu. Yine göçmenlerin iskân ve iaşe sorunlarına çözüm ve bulmak için padişahın himayesinde bazı yetkilere sahip Umum Muhacirûn Komisyonu ismiyle hususî bir komisyon kuruldu. Göçmenlerin yerleştirilmesi ve problemlerin çözülmesi içinde vilayetlere iskân memurları gönderildi. Vilayet merkezlerinde bu memurların başkanlığında idare-i muhacirin komisyonları kuruldu. Bu komisyonlar, mahalli idarelerin gözetimlerinde göçmenlerin yerleştirilmesi yanında huzuru ve güvenliği sağlamakla da yükümlüydüler. Bkz. İpek, "Muhaceret", *agm.,* s. 665.

idare tarafından göçmenler geçici olarak o günün koşullarında en geniş ve kolay hizmet götürülebilecek yerler olan cami ve medreseler gibi yerlere yerleştirildiler. O tarihlerde gerekli iskân siyasetinin mevcut olmaması ve devlet bütçesinin bu denli sayıdaki göçmenleri kaldıracak bir düzeyde olmaması nedeniyle yapılan yardımlar, belli dönemle sınırlı kalmıştır. Osmanlı devleti, 93 Harbi ve Balkan harbi sonrasında gelen göçmenlerin çok az kısmına hükümetçe mülk verilmişti. Çünkü o tarihlerde miri ve hali arazi baş mülk mevcut olmadığından, vilayetlerde muhacir statüsünde olan göçmenler için kalıcı iskân veya araziler verilememişti. Bu yöndeki çalışmalar, büyük oranda Cumhuriyet Türkiye'sinde tamamlanmıştır[35].

II. Göçmenlerin İskân ve İaşe Sorunları ve Yapılan Yardımlar

Kurtuluş Savaşı başarısıyla kurulan Türk Devletinin önünde duran en önemli sorunlardan biri de muhacirlerin iskân ve iaşesinin sağlanmasıydı. Çünkü savaşlar ve işgaller dolayısıyla 771.611 nüfus Türkiye'ye göç etmişti[36]. Bu göçmenlerden yardıma muhtaç olanlarının acil ihtiyaçlarının bir an önce karşılanması ve bunlara yönelik uzun vadeli bir planın yürürlüğe konması gerekmekteydi[37]. Ancak bu konudaki önemli aksaklıklar özellikle Lozan Antlaşması'ndan sonra nüfus mübadelesiyle Türkiye'ye gelen muhacirlerin yerleştirilmesi sırasında yaşandı. Mübadele nedeniyle gelen muhacirler yanında 1923 yılından önce gelerek iskân hakkı elde etmiş muhacirler de bulunmaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında göçmen kayıtlarındaki eksiklikler ve plansız iskân politikaları yüzünden farklı yerlerden gelen bu göçmenler, zamanla kendi hak ve kurallarını kendileri koyarak düzensizlik oluşturmuşlardı[38]. Ancak zamanla iskân politikası, dönemin şartlarına ihtiyaç verecek şekilde çıkarılan yasalarla yeniden düzenlenmiştir. Bu anlamda yasal düzenlemelerinin ilki muhacirlerle ilgili olarak 1924 yılında yapılmıştır. 675 nolu kanun ile muhacirler, olağanüstü haller dışında devletin belirlediği yerlerde beş yıl oturmağa mecbur tutulmuş; bunun dışında hareket edenlerin ise iadeleri şart koşulmuştur[39]. Kanun, mülteci ve muhacirleri birlikte göçmenlerin tümünü kapsayacak şekilde hazırlandığı için muhacirleri ne kadar kapsadığı tartışılır ama kanunun vermiş olduğu psikolojik baskının bu kesimlerin dizginlenmesine yardımcı olduğu söylenebilir.

Diğer bir kanun ise, 1928 yılında çıkarılan 1331 nolu kanundur. Bu kanun ile mübadil ve muhacirlerin terk ettiği emlake karşılık olarak Türkiye'de ev, arazi vs. verilmesini kapsar. Ev ve arazi gibi taşınmaz malların verilmesinin bazı usul ve yöntemlere bağlandığı bu hukuki düzenlemeler ile ilgili muhacirin elindeki evrak tapu niteliği taşıyorsa, oradaki mülkünün % 50'sini karşılayacak nitelikte yardım yapılması, yasayla güvence altına alınmıştır. Senet gibi ikinci derecede evrakı olan muhacirlere terk ettiği mülklerinin % 40'ı oranında zararını karşılayacak emlak verilmiştir. Bunun dışında belge ibraz edenlerin, mülklerinin % 20 sinin karşılanmasına yönelik olarak kanun hükmü konulmuştur[40]. Yine

---

35 Baran, *agm.,* s. 213.

36 *Cumhuriyet Halk Partisi: On beşinci Yıl Kitabı,* s. 396.

37 BCA: 272.12/ 46.82.3/ 14.11.1925.

38 BCA: 272.12/ 46.80.14.

39 Bahsedilen 675 nolu kanun şöyledir: "Gerek maddi arzular ile ve gerek bir zaruriyet veya muahede dolayısı ile Türkiye'ye gelip kabul edilen badema gelecek olan mübadil ile mübadil ve gayri mübadil bilumum muhacir ve aşair ve mülteciler hükümetçe gösterilmiş veya gösterilecek olan iskan mahallerinde beş sene müddetle oturmağa mecburdurlar. Bunlar vekâleti aidesinin müsadesi lâhik olmadıkça hiçbir suretle iskân yerlerini terk edemezler. Muvakkaten berayi maslahat mahalli iskânlarından infikâkleri; oralarını terk mahiyetinde olmamak meşruttur. İskân mahallerini bu şerait hilafına olarak terk edenler iade olunurlar." (Madde: 1) Bkz. *TBMM Kavanin Mecmuası,* C. IV, Devre: 2, İçtima: 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1941, s. 19.

40 1331 nolu kanunda şu maddelere yer verilmişti: "Mübadeleye tabi ahaliye verilecek emvali gayrimenkule hakkındaki 16 Nisan 1340 tarih ve 488 numaralı kanun ile 8 teşrini sani 1339 tarih ve 369 numaralı ve 13 Mart 1926 tarih ve 781 numaralı kanunlarla kendilerine gayrimenkul emval tefviz ve icar edilmiş veya edilecek olan ve tefviz ve icra muameleleri Dâhiliye veya mülga İskân Vekâletince alelusul tesdik olunan mübadillerin ellerindeki tefviz vesikalarına mukabil tapu senedi verilir. Mübadiller yedindeki vesaiki tasarrufiyeden kıymetli tapulara mukabil kendilerine verilen veya verilecek olan emval % 50'den, kıymetsiz tapulara mukabil % 40'tan ve tasfiye talepnamelerine müsteniden kefaletnamelere mukabil % 20'den fazla olamaz. (Madde 1) Memleketinde mal terk etmiyen mübadillerle gayri mübadil, muhacir, mülteci, aşiret efradı ve harikzedelere iskân ve borçlanma kanunları mucibince adiyen verilen gayrimenkul emval için ita olunan muvakkat tasarruf vesikları tebdil edilerek eshabı namına ve hazine menfaatına birinci derecede ipotekli tapu senedi verilir. (Madde 2) Bu kanunun meriyeti tarihinden itibaren 6 ay zarfında emval tefviz için evrakı müsbiteye müsteniden müracaatta bulunmıyan mübadillerin müracaatları mesmu değildir. (Madde 3) Tapu vergi kıymetleri 2 bin lira ve mukadder kıymetleri 10 bin liraya kadar olan gayrimenkul emvali valilerin tasdikına iktiran etmek şartile vilayetin tefviz komisyonları sureti katiyede tefvize mezun olup bu surette tefviz olunan

kanunda yer almasa da uygulamada varlıklı muhacirler, istedikleri bölgelere başta İstanbul, Edirne gibi şehirlere yerleştirildiğini, bununla ilgili bir takım sıkıntıların yaşandığı kaynaklardan anlaşılmaktadır[41].

Bunun dışında kalan göçmenler devlet tarafından gösterilen yerlere yerleştirilmekteydi. Muhacirlere iskân yardımı yapılırken Osmanlı Devleti'nden kalma geleneksel yöntemler uygulanmaktaydı. Buna göre, Türkiye'ye gerek deniz, gerek kara ve gerekse demir yolu ile gelmiş olan göçmenler önce geçici iskân bölgelerine daha sonra ise sürekli olarak kalacakları yerlere gönderilerek iskânları sağlanmıştır[42]. Bu nedenle kalıcı iskân politikasının uygulandığı kesimlerin çoğunu muhacir olarak bilinen Türk ve Müslümanlar oluşturmaktaydı ve bu kesimlerin iskânı belirli bir program dahilinde yürütülmekteydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan bu programa göre; iskânlarda öncelikle devlete ait boş araziler ve vakıf arazilerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu amaçla belirlenen yerlerde ne kadar kişinin iskân edilebileceği kararlaştırılıyor ve göçmenlerin de bölgeyi beğenmeleri durumunda iskâna başlanıyordu. Bunun yanı sıra, Ermeni ve Rum tarafından terk edilen evlere ve köylere muhacirlerin iskân edildiği eldeki kayıtlarda mevcuttur[43]. Kayıtlarda bu evlere yerleştirilirken harap veya bakıma muhtaç olan evlerin tamiri ve bakımı için İmar ve İskân Vekâleti bütçesine 200.000 liralık avans para yardımı yapıldığı, bu sayede muhacirlere iyi koşullarda yaşama imkânı sağlanmış oldu[44].

Cumhuriyetin ilk yıllarında geçici iskân yerlerine yerleştirilen göçmenlerin kalıcı iskân bölgelerine kavuşmaları için inşa çalışmalara hız verildi. En yoğun göçmen mıntıkası olan Trakya'da kalıcı konut inşasına başlandı. Öncelikle evlerin inşası için gerekli tuğla ihtiyacını karşılamak üzere 25 kadar kiremit ocağı kiralandı. Daha sonra ise eldeki doğal kaynaklar kullanılmaya başlandı. Bu anlamda inşaat için gerekli kereste ihtiyacı büyük oranda ormanlardan karşılandı. Marmara bölgesindeki iskân için gerekli olan kereste ihtiyacı büyük oranda Bozöyük, Bafra, Adapazarı ve İnegöl'deki ormanlardan karşılandı. Evlerin inşaatı için büyük oranda devlet yardımı sağlanırken yerli halkın da imece usulüyle bu inşaatlarda göçmenlerle birlikte çalıştılar[45].

Bu dönemde göçmenler için uygulanan iskân politikası, mevcut köylere ekleme yapmaktan çok müstakil köy kurmak yönündeydi. Müstakil olarak kurulan köylerde bir meydan bulunmaktaydı. Meydanda cami ve dükkânların bulunması; köyün dışında ise okul, tarlalar ve spor alanlarının yapılması planlanmıştı. Göçmenler için yapılan kalıcı konutlar, Doğu Anadolu bölgesi hariç hemen hemen aynıydı. Doğu Anadolu'da inşa edilen konutlar diğer yerlerden farklı olarak iki katlı olup evlerin zemin katında bir hol ve bir oda üst katta ise bir sofa ve yine bir oda bulunmaktaydı. Ahır ve samanlıklar ise evin hemen bitişiğinde bulunmaktaydı. İnşa edilen bu konutların bedeli göçmenler tarafında 20 yıl süreli taksitler halinde karşılanması gerekliydi. İlk sekiz yılda hiç ödeme yapılmayacak ve takip eden yıldan itibaren yani dokuzuncu yıldan itibaren ödeme yapılacak şekilde düzenleme yapılmıştı. Bu dönemde yapılan evlerin bedeli yaklaşık 500 liraya mal olduğu ve bunun göçmenlere aylık maliyeti 2 lira gibi çok cüz'i miktarda olduğu bilinmektedir[46].

İskânı sağlanan muhacirlerin tam olarak yerleşmelerini ve kendilerini yerleştirilen bölgelere ait olduklarını hissettirmek için bir an önce tapu belgelerinin düzenlenmesi gerekmekteydi. CHP hükümetinin bu konuda aceleci davrandığı söylenemez. Bu konuda hükümeti tek başına suçlamak yersizdir. Nüfus mübadelesi için kurulan komisyonların yavaş çalışması, muhacirlerle ilgili istenen belge ve kayıtların yetersizliği veya eksikliği, hükümetin işini hayli zorlaştırmıştır. Bütün bu sebepler, CHP yönetimi ile Türkiye Cumhuriyeti tâbiiyetine giren muhacirleri bazen karşı karşıya getirmişti. Konunun hassasiyetinden olacak Atatürk, 1 Kasım 1928 TBMM'nin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açış

---

emval tapuya rapt olunur. Daha ziyade kıymeti haiz olan emvalin sureti katiyede tefvizi ve tapu senedinin ifası Dâhiliye Vekâletinin tasdikına mutevakkıftır. (Madde 4) Bkz. *TBMM Kavanin Mecmuası,* C. VI, Devre: 3, İçtima: 1, TBMM Matbaası, Ankara, 1928, s. 379.

41 BCA: 272.11/ 17.80.19/ 31.03.1924; BCA: 272.11/ 17.81.8/ 7.4.1924; H. Mehmet B., "Muhacirler", *Milliyet,* 23 Kasım 1928, s. 1.

42 1924 yılında muhacirlerin naklinin sağlıklı bir şekilde yapılması için Seyr-i Sefain idaresine ek 500.000 lira tahsis edilmişti. Bkz. BCA: 030.18.1.1/ 8.50.16/ 3.2.1924; Ayrıca muhacirlerin taşınması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Sarıcaoğlu, *agm.,* s. 605.

43 BCA: 030.10/ 80.529.20/ 1.8.1925; "Muhacirlerimiz", *Tanin,* 10 Ekim 1924, s. 1.

44 BCA: 030.18.1.1/ 8.45.16/ 9.1.1924.

45 Duman, *age.,* s. 486.

46 *Agm.,* s. 487.

konuşmasında: *"...Anavatana kavuşan mübadil vatandaşların iskân, temlik muamelelerinin artık nihayet bulmasında azamî gayret ve sürat sarfı için hükümetçe tedbirler almak mukarrerdir..."*[47] Diyerek, muhacirlere verilecek tapuların hızlandırılması için hükümetin gerekli önlemleri alması konusunda daha hassas olması gerektiğini vurgulamıştır.

Belirlenen iskân politikasının ilk hedefi ülkedeki boş arazileri değerlendirerek bunları tarıma elverişli hale getirmekti. Diğer bir hedef ise, Anadolu'da nüfusun az olduğu yerlere göçmen yerleştirerek buraların canlanmasını sağlamaktı. Bu nedenle ilk başlarda Trakya, iskân bölgesi olarak yer alırken daha sonraları bu bölgenin göçmen kabul edemeyecek duruma gelmesinden dolayı Ankara, Yozgat, Kayseri, Niğde, Adana, Konya ve İzmit'in de iskân yerleri olarak belirlendi. Zamanla göçmen sayısındaki artış nedeniyle göçmenlerin iskânı için bu iller dışında yeni yerler de belirlenmiştir. Bu iller arasında; Çorum, Tokat, İçel, Aydın, Muğla, Isparta, Manisa, Denizli, Antalya, Elazığ, Van, Muş, Diyarbakır, Ağrı, Kars ve Sivas gibi yerleri saymak mümkündür[48]. Çeşitli bölgelere yerleştirilen nüfus için 1923–1933 yılları arasında 107.574 ev, 15.201 dükkân, 11.317 arsa, 5.932.847 dönüm arazi, 157.422 dönüm bağ ve 168.659 dönüm bahçe yardımı yapılarak bu kesimlerin öncelikle kendilerini geçindirebilecek getirilmeye çalışılmıştır[49]. Ancak özellikle Doğu illerine yerleştirilen göçmenlerin bir süre sonra bu bölgeye uyum sağlayamadıkları ve iskân edildikleri yerleri terk ettikleri görülünce iskân için başka kriterlerin de göz önünde bulundurulması gerektiği anlaşılmıştır. Doğu'dan Batıya göç eden göçmenler, mevzuata göre iskân hakkından vaz geçmiş sayılmakta ve devletin o zamana kadar yapmış olduğu masrafları iade etmeleri gerekmekteydi[50]. Bu anlamda göçmenleri iskân edildikleri yerlerde tutulması ve oranın canlandırılması devletin öncelikleri arasındaydı. İskân ile ilgili bu sorunun yanı sıra Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet yönetimlerinin maruz kaldıkları bir başka sorun ise; iskân edilen muhacirler, yerleştirildikleri bölgelerde ani nüfus artışına neden oldukları için yerli halkın geçim kaynaklarını kısıtlamış olmaları nedeniyle zaman zaman yerli halkla muhacirler arasında gerginlik yaşanmakta; istenmeyen olayların meydana gelmekteydi[51]. Aslında bu gerginlikten doğan ayrışma, günümüze kadar gelmiştir. Özellikle yerli halk, devletin muhacirlere yerleştirildikleri bölgenin en verimli ve en değerli yerlerini tahsis edildiğini; bu ülkenin asıl sahibi olan halka ise, muhacirlere gösterilen ilgi ve yardımının yeterince yapılmadığına dair sitemlerdir.

Göçmenlerin bir yerlere iskân edilmesi tek başına bir çözüm getirmiyordu. Bunların iaşe ve düzenli geçimlerini sağlayacak iş ortamının da oluşturulması gerekliydi. Bunun için devlet, 1923–1929 yılları arasında muhacirlere yönelik olarak geldikleri yerlerde hangi meslek veya bilgiye sahipse ona göre yerleştirilmelerine özen gösterildi. Örneğin muhacirler geldikleri yerlerde tütüncülükle uğraşıyorlarsa bildikleri işi yapmalarını sağlayacak arazilere, bağcılık tecrübeleri varsa bağlık bölgelere, serbest meslek sahibi veya meslekte yeterince uzman değilse köylere yerleştirilerek geçimlerini buralardan sağlamalarına imkân tanındı[52]. Ayrıca göçmenlere geçimlerini uzun vadede sağlamaları için tarım arazileri, bağ, bahçe gibi menkuller dağıtılarak onları üretici duruma getirilmeye çalışıldı. Arazilerin dağıtımında ise belirli usul ve esaslar belirlendi. Buna göre; iki nüfuslu bir aileye verimli arazilerden 30-45 dekar, Orta verimli olanlardan 45-60 ve düşük verimli arazilerden ise, 60-90 dekar tarım arazisi muhacirlere verilmiştir. İki nüfustan fazla olan ailelere 10-15 dekarlık daha fazla arazi dağıtımı yapılmıştır. Bahçe dağıtımında ise durum farklıydı. Göçmenlere bahçe olarak 6-15 dekar bir toprak verilmesine ve ailedeki nüfus sayısına göre her bir nüfus için 2 dekarlık bir arazi artırımına gidilmiştir[53].

Ayrıca göçmenlerin iskân edildikleri yerlerdeki tarım arazilerini işlemeleri için 1923–1929 yılları arasında devlet, tarımla uğraşan çiftçi muhacirler için gereken tohumluk buğday, tarım aletleri, çift

[47] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1906–1938),* C. II, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, TTK Basımevi, Ankara, 1952, s. 342; "Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. Dönem II. Toplanma Yılını Açış Konuşması (1 Kasım1928)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, (Ata'nın 125. Doğum Yılına Armağan),* S. 108-119, Ocak-Aralık 2006, s. 58.

[48] Duman, *agm.,* s. 481-482.

[49] "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının 25 Yıllık Çalışmaları", *Sağlık Dergisi,* C. XXII, S. 10–11, Ekim-Kasım 1948, s. 109.

[50] 1935 yılında Muş'a sevk edilen yaklaşık 700 göçmenin bir yıl dolmadan yerlerini terk ederek Çorum'a gelmiş olmalarında bölge iklimine uyum sağlayamama, toprağın verimsiz olması gibi nedenler vardı. Duman, *agm.,* s. 480-481.

[51] Sarıcaoğlu, *agm.,* s. 605.

[52] Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923–1929),* 2. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 34.

[53] Duman, *agm.,* s. 483-484.

öküzlerin tedarikini sağlayarak muhacirlerin muhtaçlığını az da olsa gidermeye çalıştı[54].

Göçmenlerin iaşe sorunlarının büyük oranda çözülmesi için çeşitli yasalar da çıkarıldı. Örneğin, 1934 yılında çıkarılan bir kanun ile muhacirlerin de afetzede olarak devlet yardımlarından yararlanması sağlandı. Böylece 2661 no'lu bu kanunun birinci maddesine göre; kuraklık gören veya dolu, sel gibi afetlere uğrayan çiftçilere verilmek üzere maliyet fiyatına iki yıl vadeli tohumluk ve yemeklik buğday yardımlarından muhacirlerin de yararlanmasına imkân sağlanmış oldu[55]. Diğer yandan muhacirlerin devlete bağımlılığını azaltmak, geride kalan taşınabilir mallarının Türkiye'ye getirilmesini sağlamak ve muhacirlerin kendi mesleklerine devam etmelerini kolaylaştırmak için 1934 yılında kapsamlı bir yasa daha hazırlanmıştır. 2396 sayılı yasa ile devlet, muhacirlerin beraberinde getirdikleri bazı taşınabilir mallardan gümrük vergisi almamıştır. Kanuna göre; "çiftçi olan muhacirlerden, çift hayvanları, arabaları, araba ve koşu takımları, çiftçiliğe mahsus her nevi alat ve edevat ve makineleri, her nevi damızlık hayvanları, tohumluk ve yiyecek zahireleri ve aşlıkları kâmilen ve öteden beri besledikleri büyük ve küçük hayvanlarla ziraî mahsullerden kıymeti altı bin liraya kadar olan[56] miktarından; sanatkâr ise: her nevi sanat alât ve edevatı ve makineleri, söküp getirecekleri fabrikaları ve alat ve edevatı kâmilen ve fabrikaları masnuatından ve iptidai maddelerinden kıymeti altı bin liraya kadar olan miktarlarından; tüccardan ise: öteden beri sata gelmekte oldukları ticaret mallarından kıymeti (12.000) liraya kadar olan miktarı (şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipekliler ve inhisara tabi maddelerle trikotaj ve kauçuk sanayii masnuatından olan ayakkabıları hariç) olan eşya, alet ve araçlardan gümrük vergisi alınmamıştır"[57]. Devlet bütçesini rahatlatan bu kanun veya düzenlemelere rağmen, savaşlar sonucunda anayurtlarından ayrılarak Türkiye'ye göç eden muhacirlerin devlet bütçesine maliyeti oldukça ağır olmuştur. Muhacirlerin 1922 yılından 1937 yılı sonuna kadar devlet bütçesine getirdiği maliyet, 30.191.851 lira civarındadır[58]. Yapılan yardımların mali boyutu 1923–1938 yılları arasında çeşitli bakanlıkların bütçeden aldığı payla karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Örneğin Türkiye'ye göç edenlere ayrılan bu para, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin yedi yıllık bütçeden aldığı paydan, Müdafaa-i Milliye Vekâletinin 1924 yılı bütçesinde aldığı 27.279.386 liralık tahsisattan daha fazlaydı[59].

Göçmenlere sağlanan devlet yardımı veya desteği yanında sivil kurum ve kuruluşların az da olsa yardımlarından da burada zikretmek gerekir. Muhacir ve mültecilere yapılan yardımlar sadece devlet yardımlarıyla sınırlı değildir. Bunun yanı sıra Müslüman ülkeler başta olmak üzere bazı Hristiyan dini liderlerden muhacir ve mültecilere verilmek üzere Türkiye'ye nakdi yardım yaptıkları arşiv belgelerinde mevcuttur. Müslüman ülkeler içerisinde Mısır'ın bu yardımlarda ön planda olduğu, özellikle bu ülkede yaşayan Bolulu ve Mengenli aşçı esnafının Cumhuriyetin ilanından hemen sonra 101 İngiliz lirasının Yunanistan'dan gelecek muhacirlere harcanmak üzere gönderdikleri belgelerle sabittir[60]. Diğer yandan Papa'nın İstanbul'da bulunan vekili Philipe tarafından Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya 5.000 liralık çekin gönderilmesi Türk hükümetini hayli memnun etmişti. Yapılan bu yardımın Osmanlı Bankası üzerinden ayrı hesap açtırılarak yapılmış olması ve bu yardımın gazetede ilanıyla kamuoyuna açıklanması, Türkiye'nin içte ve dışta destek bulmasında etkili oldu[61]. Buna benzer yardımlar, ülkenin siyasi olarak da itibarını artırmaktaydı. Çünkü Türkiye, savaşlar sonucunda yerlerini ve yurtlarını terk eden göçmenlere yardım elini uzatarak birçok ölümlerin önüne geçmesi, insan hakları çerçevesinde ele alınırsa insanlık için önemli bir sorumluluğu yerine getirmiş oluyordu.

Bu konuda Hilâl-i Ahmer'in yapmış olduğu yardımları da unutmamak gerekir. Özellikle mülteciler için geçici barakalar ve çadırlar yaparak onların geçici de olsa barınmaları sağlanmıştır[62]. Hilâl-i Ahmer'in bu konudaki yardımlarını yaygınlaştırmak ve etkili hale getirmek için 1937 yılında "gayri melhuz" yani diğer masraflar tertibinden Cemiyet bütçesine 30.000 lira aktarılmıştır[63]. Hilâl-i Ahmer'in

54 BCA: 272.11/ 18.83.21/ 12.5.1924.

55 *TBMM Kavanin Mecmuası,* C. XIV, Devre: 4, İçtima: 4, TBMM Matbaası, Ankara, 1935, s. 375.

56 *Düstur,* Üçüncü tertip, C. XV, Kasım 1933-Ekim 1934, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1934, s. 285–287.

57 *TBMM Kavanin Mecmuası,* C. XIII, Devre: 4, İçtima: 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1934.

58 *Cumhuriyet Halk Partisi, On beşinci Yıl Kitabı,* s. 395.

59 Yaşar Baytal, *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012, s. 194.

60 BCA: 030.10/ 198.355.9/ 4.11.1923.

61 BCA: 030.10/ 198.355.8/ 4.11.1923.

62 BCA: 030.18.01.02/ 75.41.13/ 20.5.937.

63 BCA: 030.18.01.02/ 75.41.13/ 20.5.937.

yanı sıra, Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Fukaraperver Cemiyetleri de mültecilere yiyecek ve giyecek yardımları yapmışlardır.

Diğer yandan muhacirlerin öksüz ve yetim olanlarının Himaye-i Etfal Cemiyeti başta olmak üzere çeşitli yerlere yerleştirildikleri; bu öksüz yurtlarında kalan diğer yetim çocuklar gibi birer sanat sahibi olmalarına çalışıldığı eldeki bilgi ve belgeler göstermektedir. Bu konuda Atatürk, 1 Mart 1922 tarihindeki konuşmasında, muhacir çocuklarının birer sanat sahibi olmaları için öksüz yurtlarının birer sanat okulu durumuna getirildiğini; yurtları düşman işgaline uğrayan Türk halkının yardım ve bilimsel bir tarzda iskânlarının yapılmasının Türkiye'nin sağlık ve sosyal yardımlar konusunda en önemli gayesi olduğu vurgusunu yaparak[64] Türkiye'nin bu konudaki sorumluluğunu hakkiyle yerine getirdiğini vurgulamış oluyordu.

Sonuç

Osmanlı Devleti son yüzyılında aldığı göçler nedeniyle demografik yapısında büyük değişimin olduğu yüzyıl olmuştur. Gerek Balkan Savaşları sonrası ve gerekse I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Anadolu'ya gelen göçlerin çoğunluğunu Türk ve Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bu homojen nüfus yapısıyla göçmenler, Türkiye'nin ulus-devlet inşa sürecinde önemli rolleri ve katkıları oldu. Aslında göçmenlerle birlikte Anadolu nüfusunda meydana gelen yeni durum, sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyı da büyük oranda değiştirdi ve bu değişim Türkiye'nin büyük oranda alt yapısını oluşturdu. Artık farklı din ve milleti bünyesinde barındıran çok uluslu imparatorluk yapısı yerini tek uluslu devlete bırakmış oldu.

Bu göçler sonrasında Anadolu'da Türk-Müslüman varlığı hem nitelik hem nicelik olarak artarken aynı oranda hatta daha fazla sayılabilecek düzeyde Balkanlarda Türklerin varlığı giderek azaldı. Balkanlarda Türk-Müslüman nüfusunun azalması sonrasında bu bölgelerdeki İslam varlığı ve kültürü de giderek varlığını yitirdi[65].

Mesleki teknik ve donanım bakımından daha donanımla olan muhacirlerin Anadolu'daki üretkenliği yerli halk için büyük oranda model oluşturdu. Nüfus mübadelesi öncesinde büyük oranda Gayrimüslim meslekleri olarak bilinen ticaret, sanat ve zanaat gibi işler, artık Anadolu'ya göç edenlerin özellikle Muhacir olarak bilinen kişilerin uğraşları veya meslekleri haline geldi. Bu anlamda Türkiye'nin o dönem için acil ihtiyaç duyduğu bu meslekler kısa sürede gelen muhacirler vasıtasıyla doldurulmaya çalışıldı. Ayrıca göçmenlerin Türkiye'deki nüfusla karışıp kaynaşmaları ve daha sonra bütünleşmeleri mevcut geleneksel yapının da değişmesine neden oldu. Bu anlamda göçmenler, Türkiye'nin ekonomik ve kültürel katılarının yanı sıra getirmiş oldukları sosyal entegrasyonla ilintili, ideolojik olmayan yeni Türkçülük anlayışı, Türkiye'nin milli devlet olarak Dünya'daki yerini sağlamlaştırdı. Artık Türkiye bu nüfus yapısı ile "Misak-ı Milli" içinde Dünyada yerini almış oldu[66].

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu.

[64] Atatürk'ün konuyla ilgili konuşması şöyledir: "...Muhacir ve mülteci eytamı için açılan darüleytamların birer darıssıme haline getirilmelerine çalışılmaktadır. Hududu milliye haricinde kalan yerlerden iltica eden dindaşlarımız, şimdilik yalnız muaveneti nakdiye görmektedir. Bu sene bunların ve daha memleket dâhilinde muhtacı iskân olanların iskânlarına başlanacaktır. Sıhhiye ve muaveneti içtimaîye hususatında takibettiğimiz gaye şudur: Milletimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, vefiyatın tenkisi, nüfusun tezyidi, emrazı içtimaiye ve sâriyenin gayri müessir bir hale ifrağı, bu suretle efradı milletin dinç ve sâye kabiliyettar bir halde sahül-beden olarak yetiştirilmesi… Bu yurtları düşman elinden kalan milletdaşlarımıza muavenet ve ilmî bir tarzda iskâna ehemmiyeti mahsusa verilmektedir. Bu bapta lâzım gelen tetkikat yapılmakta ve bu gayeleri temin edecek programlar tertip olunmaktadır..." Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1906–1938),* s. 216-217; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, "Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. Toplanma Yılını Açış Konuşması (1 Mart 1922)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın,* S. 108-119, Ocak-Aralık 2006, s. 20.

[65] Yıldırım, "Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri", s. 89-90.

[66] *Agm.,* s. 90.

BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu.

BCA, Toprak İskân Genel Müdürlüğü Kataloğu (Muhacirin Fonu).

II. Resmi Yayın

MAZC, C. I, İçtima: 16, 3 Kanun-i sani 1334/1918.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. XXVIII, İçtima: 14, Tarih: 31.3.1339/1923.

TBMM Kavanin Mecmuası, C. XIII, Devre: 4, İçtima: 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1934.

TBMM Kavanin Mecmuası, C. IV, Devre: 2, İçtima: 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1941.

TBMM Kavanin Mecmuası, C. VI, Devre: 3, İçtima: 1, TBMM Matbaası, Ankara, 1928.

TBMM Kavanin Mecmuası, C. XIV, Devre: 4, İçtima: 4, TBMM Matbaası, Ankara, 1935.

Düstur, Üçüncü tertip, C. XV, Kasım 1933-Ekim 1934, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1934.

TBMM Kavanin Mecmuası, C. XIII, Devre: 4, İçtima: 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1934.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. X, Devre: 2, İçtima: 2, Tarih: 05.11.1340/1924, TBMM Matbaası, Ankara, 1975.

III. Kitap ve Makaleler

"Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. Dönem II. Toplanma Yılını Açış Konuşması (1 Kasım1928)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın,* (Ata'nın 125. Doğum Yılına Armağan), S: 108-119, Ocak-Aralık 2006.

"Muhacirlerimiz", *Tanin,* 10 Ekim 1924.

"Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının 25 Yıllık Çalışmaları", *Sağlık Dergisi,* C. XXII, S. 10–11, Ekim-Kasım 1948.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, "Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Göçler, 1783–1922", *Toplum ve Bilim,* S: 80, Bahar 1999, sy. 144–179.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1906–1938,) C. II, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, TTK Basımevi, Ankara, 1952.

BARAN, Tülay, "Balkan Harbinden Sonra İzmir'e Yönelik Göçler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. I, S. 1, Yıl: 1991.

Cumhuriyet Halk Partisi: On beşinci Yıl Kitabı, Yer ve Tarih Yok.

DUMAN, Önder, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 43, Bahar 2009, sy. 473-490.

ERKAN, Süleyman, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdâhaleleri", *Osmanlı,* C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, sy. 612-631.

H. Mehmet B., "Muhacirler", *Milliyet,* 23 Kasım 1928.

İPEK, Nedim, "Göçmen Köylerine Dair", *Tarih ve Toplum,* C. XXV, S. 150, Haziran 1996, sy. 15-21.

İPEK, Nedim, "Muhaceret", *Osmanlı,* C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, sy. 661-668.

KARADOĞAN, Umut C., "İşgal Döneminde İstanbul ve Gelibolu'da Bolşevik Aleyhtarı Wrangel Ordusu", *Bilig,* S. 57, Bahar 2011, sy. 135-157.

KEYDER, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923–1929),* 2. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

Milliyet, 5 Mart 1934.

ÖZTÜRK, K., *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem 1923–1927),* C. II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

SARICAOĞLU, Mehmet Esat, "İskan-ı Muhâcirin İ'âne Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi", *Osmanlı,* C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, sy. 603-611.

TEMEL, Mehmet, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Sosyal Yaşam ve Sorunlar", *Türkler,* C. XIV**,** Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sy. 162-168.

Türkiye Hilâliahmer Mecmuası, S. 97, Yıl: 9, 15 Eylül 1929.

YILDIRIM, Seyfi, "Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri", *CTAD,* Yıl: 8, S: 16, Güz 2012, sy. 75-92.

YILDIRIM, Seyfi, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç ve Göç Politikaları (1921-1960)", *Türkiyat Araştırmaları,* Yıl: 13, S: 24, Bahar 2016, sy. 273-302.

Doğu İllerinde Asayişin Sağlanmasına Yönelik İskân Siyaseti ve Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme (1934-1936)

Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN
Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Tokat

1. GİRİŞ

İskân, yurtlandırma, yerleştirme, iskân etmek de yurt kazandırmak boş bir yere insan yerleştirmek demektir.[1] Bütün devletlerde önemli bir sorun olan iskân, nüfus ve toprağın dağılımı, devlet hizmetlerinin ülke geneline yayılması, ülke kaynaklarının kullanılması, etnik grupların, yerel kümelenmelerin, din ve inançların ülke düzeyindeki dağılımı, yerel yönetimler ve yerel sorunların çözümü, devletin egemenliğinin korunması, üretimin arttırılması, üretim artığının değerlendirilmesi gibi geniş konuları da ilgilendirmektedir. Bu yüzden iskân olgusu ele alınırken, devletin iç bünyesi, hukuku, ekonomisi, örgütleri, yönetim biçimleri ve halk-devlet ilişkileri gibi konular göz önüne alınmalıdır.[2]

Esas itibariyle, kişinin kendi doğduğu ya da benimsediği yerde yaşamasıdır. Fakat kendi iradesi dışında bireylerin, grubun zorunlu iskâna tabi tutulması tarihte, dünya genelinde çeşitli önlemlerin alınması açısından uygulanagelmiştir. Bireylerin ya da grubun kendi iradesi dışında zorunlu iskâna tabi tutulmasının farklı nedenleri olabilir. Bunlar arasında; üretkenliğin arttırılması, nüfusun mevcut koşullara göre yeni bir coğrafi dağılıma tabii tutulması, savaşlar ve doğal afetler sonucunda da doğal yaşama yeniden uyum sağlanması, dış iç göçler sonucunda nüfus dağılımının yeniden ayarlanmak istenmesi gibi nedenler olabilir.[3] Bu nedenlerin hangisine bakılırsa bakılsın sorunun bir yanında devlet, diğer yanında bireyin olduğu açıktır. Bu açıdan iskân olgusuna, yalnızca nüfusun coğrafi dağılımı açısından değil, toplumsal sonuçları açısından da bakılırsa, devlet-birey ilişkilerine yeni bir bakış açısı getirilmiş olur. Bu hususta Tekeli, Osmanlı'dan günümüze yapılan nüfusun yer değiştirmesine bakarak, devlet ve birey haklarına ilişkin anlayışlardaki değişimin irdelenebileceğini belirtmiştir.[4] Çeşitli topluluklar kendi değerlerini ifade edebildikleri yerlerde yaşamak istemişlerdir. Bu nedenle de aynı ortak çıkarları ve değerleri paylaşan ya da paylaşmak isteyen topluluklardan uluslar oluşmuştur. Ancak, uluslaşma hareketleri kendi doğal tarihsel seyri içinde gelişmeyip, üretim ilişkilerindeki değişime göre dış müdahalelerle geliştiği için, nüfusun dağılımı yeni uluslaşma projeleri esas alınarak yürütülmüştür: *"Devlet kurmanın temel öğesi olan bir yerin çoğunluk unsuru olma gereksinimi, nüfusun yer değiştirmesi ve yeni bir yerde iskân edilmesinde önemli bir etken olmuştur."*[5].

Tarihte Anadolu'da iskân sorununun önemi XIX. Yüzyıl'dan sonra daha da artmıştır. Nüfusun coğrafi dağılımının ayarlanmasında ve devlete ait toprakların iskân edilmesinde, yeni ulusların ve ulusallık esasına dayanan devletlerin oluşmasında ve korunmasında, azınlıkların idaresinde ve ulusal

---

1 "İskan Maddesi", *Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür Dil-Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1988, s.78.

2 Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yay., İstanbul 2006, s.13.

3 Babuş, *age*, s. 13-14.

4 Tekeli, Osmanlı'dan günümüze yapılan nüfusun yer değiştirmesine bakarak, devlet ve birey haklarına ilişkin anlayışlardaki değişimin irdelenebileceğini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 50, (1990), s. 49.

5 Babuş, *age*, s. 15.

devletlerin sınırlarının korunmasında iskân uygulamaları oldukça büyük önem ve anlam kazanmıştır. Bu noktadan hareketle, Bu yönlerden bakıldığında iskân sorununun, Osmanlı Devleti için gerçekten önemli bir sorun alanı teşkil ettiği görülmektedir. Çünkü uluslaşma sürecini en sancılı biçimde yaşayan devletin sınırları içinde yaşayan toplumlardan çok sayıda ulus ortaya çıkmıştır. Bu ulusların oluşumunda Osmanlı toprakları üzerinde egemenlik sağlamak isteyen sanayileşme sürecini tamamlamış ve bu açığını kapatmaya çalışan Avrupa Devletleri önemli ölçüde etkili olmuştur. Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti, içerideki azınlıkların uluslaşarak ayrılmaları ve büyük devletlerin işgalleriyle hızla dağılmaya başlamıştır. XIX. Yüzyıl'da yaşanan, Osmanlı-Rus Savaşları, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan sürekli toprak kayıpları, aynı zamanda ve nüfus bölünmelerine yol açmış, göç olayı önü alınamayan göç sorununu da çözümü olanaklı olmayan takip eden süreçte ulus devletlerin nüfuslarının homojenleşmesine yol açmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ulusal sınırların dışında kalan nüfusun sorun olma özelliği devam ettiği gibi bundan daha önemlisi; "*ulusal bütünlüğün korunması, ulusal bilincin ve birliğin güçlendirilmesi ve çağdaş bir ulus yaratılması gibi idealler, iskân çalışmalarının"* kapsamını genişletmiş ve bu sorunu daha önemli hale getirmiştir. Lozan Antlaşması'ndan sonra, Cumhuriyetin ilanı ve Halifeliğin kaldırılmasıyla başlayan süreçte, aşiret ilişkileri ve şeriat hükümleriyle şekillenen Osmanlı toplumunun yerine, ulus ve vatandaşlık bağlarıyla şekillenen çağdaş bir toplum ve laik bir hukuk devleti oluşturmak istemiştir. Fakat aşiret ilişkilerini bırakmak istemeyen feodal unsurlar eski düzenlerini sürdürmek, yurtdışına çıkarılan Halife-sultanlık taraftarları tekrar mevcut yapıyı canlandırmak istemişlerdir. Diğer yandan Milli Mücadeleyi sürdüren kadrolar kendi aralarında görüş ayrılığına düşmüş ve bir kısmı yapılmak istenen yeniliklere tavır almışlardı.[6] Anılan bu koşullar Cumhuriyetin ilk yıllarında, merkezi devlete karşı geniş bir ittifak ortamı oluşturmuştur. Bu nedenle mevcut yönetimdeki kadro *"kendi ilke ve ideallerine"* göre yaratmaya çalıştıkları devlet düzenini korumak ve karşı ittifakı önlemek istemişlerdir. Bu amaçla devletin aldığı önlemlerden biri de iskân uygulaması olmuştur. Bir yanda nüfusu kendi ideallerine göre yerleştirmeye çalışan devlet diğer yanda aşiret ilişkilerinin sürmesini ve nüfusun mevcut durumuyla kalmasını isteyen iç ve dış karşıtları olmuştu. Dolayısıyla iskân uygulaması, Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde en kritik çalışma alanlarından birisi olmuştur. Bahsi geçen uygulamaların arka planını ise, bu coğrafyanın sosyo-kültürel yapısı ve fiziki koşulları ile ilişkilendirmek mümkündür.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE İSKÂN

Osmanlı Devleti'nde yaşayan konargöçerlerin yaşam tarzı; nüfusu toprağa bağlanıp, toprak gelirinin arttırılmasına dayanan Osmanlı toprak düzenine uygun değildir. Devlet, iskân edilmemiş göçebe nüfusa olumlu bakmamıştır. Çünkü bunlar kayıt dışı nüfus oldukları için gerek devlete hizmet vermede, gerekse devletten hizmet almada hep güçlük çıkardıkları gibi yerleşik nüfusun malının, canının ve evinin güvenliğine yönelik sürekli tehdit oluşturmuşlardır. Osmanlı kayıtları arasında göçebe nüfusla ilgili pek çok belge bulunmuştur. Bu kayıtlarda göçebe nüfus döneme, yerel ortama ve ilişkilerine göre değişik isimlerle anılmıştır. Örneğin "Türk" kelimesi Fatih devrinde köylü ve yörük ahaliyi ifade etmek için bir sıfat olarak kullanıldığı gibi "Kürt" kelimesi de çeşitli dönemlerde, konargöçer nüfusu nitelemek için kullanılmıştır[7].

Osmanlı Devleti, yerleşmemiş aşiretlere karşı çeşitli dönemlerde çeşitli önlemler almış ve bunların iskânına yönelik çalışmaları her dönemde sürdürmüştür. Taşra yönetim birimleri oluşturulurken de, bölgenin diğer birçok özelliğinin yanında, iskân oluşmamış nüfusun bölgedeki durumu bölgeye iskân edilmesi düşünülen nüfusun özellikleri ve iskân olmamış nüfusla çeşitli yerel unsurlar arasındaki ilişki ve çelişkiler göz önünde bulundurulmuştur. Yerel yöneticilerin genel olarak, mülkî yetkilerinin yanında askerî yetkileri de olduğu için bunlar, iskân işlerini de yürütmüşler ve bölgelerindeki iskân

[6] Milli Mücadele döneminde Kürt gruplarla ilişkili olarak bkz. Halfin 19.yy'da Kürdistan Üzerine Mücadele, Ankara 1976, s.128; E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, Berikan Yay., Ankara 2000, s. 24-27.

[7] 1541'de çıkarılan Çemişgezek Kanunnamesi'nde, "*Vilayet-i mezbure-i sabikda ekrad zülmünden nice reaya parakende olup…"(adı geçen ilde Kürtlerin zulmünden nice ahali dağılıp…)* cümlesindeki "ekrad zulmü" deyimiyle Kürtlerin zülmu kastedilmemiş. Osmanlı kayıtlarında gerek Türk/Etrak, gerekse Kürd/Ekrad kelimeleri genel olarak konargöçer, yerleşmemiş etrafına zarar veren unsurları nitelemek için kullanılmıştır. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, Osmanlı Belgelerine göre Türk-Etrak Kürt-Ekrad Kelimeleri üzerine Bir Değerlendirme", *Belleten*, S.227, TTK Basımevi, s. 141).

olmamış aşiretlerin yerleşik halka zarar vermesini önlemeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyıl'da iskân çalışmalarının yürütülmesi için, iskân bölgesindeki idare amirlerinin başkanlığında "*iskân komiteleri*" oluşturulmuştur.[8] Devlet gerek iskân mahallinde gerekse kaçış yolları üzerinde askerî önlemler almış, kaçışlar önlenmeye çalışılmış ve yakalananlar cezalandırılmıştır. II. Mahmut döneminde aşiretlerin disiplin altına alınması için daha etkili çalışmalar yapılmıştır. Aşiret halkından isteyenlerin, kefil göstererek başka yerlere gitmeleri konusunda aşiret reislerine resmi yetki verilmiştir. Valiler, aşiret reislerine, "*Mürur Tezkiresi*" (geçiş izni belgesi) vererek, yetkili olduklarına dair birer mühür dağıtmışlardır. Fırsat buldukça aşiretler, bölünüp etkisizleştirilerek değişik yerlere yerleştirilmeye ve kışlaklara atanan birer nazırla denetim altında tutulmaya çalışılmıştır.

2.1. **Osmanlı'nın Son Dönemlerinde İskân Siyasetinde Gelişme ve Değişmeler**

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasına kadar geçen devrede (1071-1308) devam ettirilmiş olan Türk iskânı, Anadolu'nun doğu coğrafyasına yeni bir kimlik kazandırmıştır[9]. Bölgenin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmesi sonrasında bu sahaların güvenlik ve huzurunu tehdit eden unsurların başında bölgenin, jeopolitik ve jeostratejik konumundan kaynaklanan ve siyasî yönü ağır basan müdahaleler olmuştur. Osmanlı klasik dönemi olarak adlandırdığımız bu dönemde Osmanlı ve Safevi Devleti arasında kalan bölge insanının siyasî mücadeleler esnasında huzursuz olduklarını söylemek mümkündür. Bölgenin güvenlik ve huzurunu tehdit eden diğer unsur ise, esasında bölgesel olmaktan çok genel olarak değerlendirebileceğimiz; eşkıyalık olayları, güçlü aşiret yapısı, yöneticilerin halktan usulsüz tahsilât yapmaları gibi olaylar devletin hemen her bölgesinde huzursuzluğa yol açmıştır. Osmanlı Devlet idaresinin bölgede zaafa uğradığı dönemlerde gerek aşiret reisleri gerekse şeyhler ve mollalar bu otorite boşluğundan da yararlanarak bölge halkından yararlanma yoluna gitmişlerdir.[10]

Osmanlı Devleti, Anadolu'nun doğu sahasını denetimi altına aldıktan sonra da yönetime karşı olmayan beylere bu sahalar idare etmeleri için verilmiş ve sistem, *"yurtluk- ocaklık"* adı altında yenilenerek devam etmiştir.[11] 16. Yüzyıl'da geniş bir coğrafi alana yayılmayı başarmış olan devlet, önemli coğrafi farklılıklara sahip olan geniş toprakları, iskân politikası aracılığıyla tatbik etmeyi başarmıştır.[12] Fakat Osmanlı Devleti'nin duraklama sürecine geçmesiyle birlikte, başta eyalet askerlerine dayalı mir'i arazi rejiminin bozulması, toprakların sipahilerden alınarak, belirli bir vergi karşılığı mültezimlere verilmesi uygulamasına geçilmesi, Doğu illerinde de devletin tatbik ettiği kendisine has sistemi sarsmıştır. Bu durum, devletin yıkılış sürecine değin bölgedeki feodal yapıyı giderek güçlendirmiştir. Güçlenen bu yapı, devletin merkezî gücünün zayıflamasına neden olmakla birlikte, yıkılış aşamasına giren devlet için bir tehdit unsuru olmuştur.[13] Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, II. Mahmut *"ayan"*

---

[8] Tekeli, *age*, s. 53.

[9] Anadolu'da giderek Türk nüfusunun yoğunlaştığı dönemde, bu coğrafyanın doğusuna ve batısına yayılarak büyük bir devlet haline gelen Osmanlı Devleti'nin bölgeye ilişkin siyaseti 16. Yüzyılın başlarında belirginlik kazanmıştır. Anadolu topraklarının doğusunun hâkimiyet altına alınması ve idari statüsünün belirlenmesi, Yavuz Sultan Selim'in giriştiği 1514 Çaldıran Zaferi'nden sonra olmuştur. Çaldıran Meydan Savaşı'ndan sonra halkının büyük kısmı Sünni olan Doğu Anadolu beyleri I. Selim tarafını tutmuş, başta Diyarbakır olmak üzere bazı şehirler kapılarını Osmanlılara açmıştır. Ancak bazı şehirler, Mardin gibi İran kuvvetlerinin elinde kalmış idi. Buranın fethinden sonra Bıyıklı Mehmed Paşa, Diyarbekir Beğlerbeğliği'ne getirilmiştir. Bu arada Eski Diyarbakır ordusunun başında buraları ele geçirmek için gönderilmiş olan Karahan, Diyarbakır'ı kuşatmış ise de direnişle karşılanmış ve geri çekilmeğe mecbur kalmıştır. Koçhisar civarında (Urfa Nusaybin arası) Karahan, Bıyıklı Mehmed Paşa ve Doğu Anadolu Beyleri tarafından bir daha mağlup edilmiştir. Böylece Harput, Meyyâfârkin, Bitlis, Hısn keyfâ, Diyarbakır, Urfa, Mardin, Cezire ve Rakka'ya kadar olan Doğu sahası ile Musul havalisi Osmanlı idaresine girmiştir Kanuni Sultan Süleyman döneminde bu bölgedeki fetihlere devam edilerek bu yerlerin devletin topraklarına katılması süreci tamamlanmıştır. Bölgeye ilişkin Kanuni döneminde yeni bir düzenlemeye de gidilerek Van'da ayrı bir eyalet düzenlemesine geçilmiştir. Van ve Diyarbekir her ikisi de İran sınırında olmaları bakımından gerek ordunun hareket noktası gerekse ticaret ve ulaşım yolları üzerinde bulunmaları açısından devletin önemli merkezleri arasında yer almışlardır. Bkz. (Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987, s. 12)

[10] Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu*, (Yay. Haz.: H. Kemal Türközü), 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1982, s. 9-10.

[11] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, ADTCF Yay., Ankara. 1959, s. 44.

[12] Zeynel Dinler, *Bölgesel İktisat*, 5. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 2001, s. 175.

[13] Türkmen, İsmet, "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 45, (Bahar-2010), s. 120.

denilen yerel derebeyleri ortadan kaldırdıktan sonra, Doğu illerinde bu yarı otonom düzene son vermek istemiştir. Bu amaçla bölgeye ordu sevk etmiş ve aşiretleri disiplin altına alarak reislerin birçoğunu batıdaki sancaklara sürgün etmiştir. Bölgeye ilişkin olarak, Tanzimat Dönemi'nde II. Mahmut'un bu ıslahatları genişletilerek sürdürülmüş ve saha merkezî disiplin altına alınarak reislerin birçoğu batıdaki sancaklara sürgün ettirilmiştir.[14] II. Mahmut'la başlayan merkezileşme siyaseti, Tanzimat Devri'nde yaygınlaştırılarak sürdürülmüştü. *"Merkezileşme çalışmaları Osmanlı döneminde önemli bir yer tutuğu gibi Türkiye'nin de modernleşme siyasetinin temel eksenini oluşturmuştur."*[15]

Bu dönemde bölgede yaşanan direnişler kırılarak sürdürülmüş ve bölgede merkezi disiplin büyük ölçüde sağlanmıştır. Fakat Kürt aşiret beylerinin eski etkinliğine son verilince Jwaideh'e göre, sürekli bir kişiye bağlanmaya alışkın olan Kürtler, aşiret beylerinin yerine bu kez tarikat şeyhlerine bağlanmışlardır. Şemdinan (Şemdinli) kazasına bağlı Nehri nahiyesinden Nakşibendi Şeyhi Ubeydullah, bölgenin "*hem cismani, hem ruhani*" ilk lideri olmuştur. Üstelik dinsel özellikleri nedeniyle şeyhler beylerden daha etkili olmuşlardır[16]. Orhan Türkdoğan'ın Van, Muş ve Malatya yöresinde çeşitli aşiretler üzerinde yaptığı araştırmalarında gelenek-göreneklerin Batı Anadolu'daki bazı Türkmen gruplarıyla karşılaştırılarak benzerlikleri ortaya koymakta ve şu ifadeyi kullanmaktadır: *"Doğu ve Güneydoğu Anadolu düzeni sosyolojik anlamda bir feodal yapıyı temsil etmemektedir. Çünkü feodalizm Batıda yeni bir sınıf olan burjuvazinin doğmasına yardım etmiş, milletleşme sürecini etkilemiş bir sosyal evrim basamağıdır. Oysa yöremizin durumu buna müsait değildir... Yörenin toplumsal yapısı klan... diye ifade ettikleri bir takım birincil (primary) grup özellikleri taşıyan kuruluşlardır"*.[17]

Bu anlamda Birinci Umumi Müfettişlik'in bölge halkı üzerindeki değerlendirmeleri dikkat çekicidir:

"*Bölge halkı diğer bazı yerlerde olduğu gibi öteden beri hükümetle şahsen temas ve muhatap olmaktan çekinmiş ve hükümetle olan işlerini başlarındaki ağa ve reislere gördürmüşler. Bunların içine daha ziyade hulul ve hükümetle halkın münasebetini temin kastıyla bundan (10) sene kadar önce (1926) Küsküt'te bir Nahiye Müdürlüğü ihdas edilerek gönderilen müdür bir ay kadar Kûsküt'te oturduktan sonra kendini kuvvetsiz görmüş ürkmüş ve Hazo'da oturulması için emir alarak Hazo'ya gelmiş ve bu bölge ile yakın temas fırsatının ilk anı kaybedilmiş ve halk da şüphesiz ki reislerinin propagandasıyla hükümete karşı daha itaatsiz hareketlere başlamışlardır. Nüfus sayımı yapılamamış, hükümet vergisi içlerine girebilen bazı tahsildarlarla reislerin pazarlığı ile şöyle böyle tahsil edilmiş veya birçok zamanlar hiç edilememiş, yol ve askerlik mükellefiyeti gibi tekalife katiyen yanaşılmamış, etraftan kaçan canilere melce olmuş, mülkün içinde bir çıban halinde mevcudiyetini devam ettirmiş, bir tarafı Sason öbür tarafları Mutki ve Garzan olan bu bölge içinde İdari bir nüfus tesisi için bu kazalar idaresi de lâyıkıyla çalışamamıştır. ...bölge halkı kâh bir Jandarma katilini ve kah* **büyük bir soygun failini saklamak, tahsildara karşı koymak, tütün ekilmesi yasak sahadan olduğu halde tütün ekmek ve hatta kaymakam vekilini bile yolda pusuya düşürerek katletmek gibi cürümler** *i***şlemelerine, üzerlerine bu güne kadar müteaddit hareketler yapılmıştır ve şayanı hayrettir ki bu hareketlerin hiç birisi de tam bir muvaffakiyetle bu çıbanı tedavi edememiştir."**[18]

---

[14] Hıdır Göktaş, *Kürtler İsyan-Tenkil*, 3. Baskı, Alan yay., İstanbul 1991, s.15.

[15] Mesut Yeğen, *Devlet Söylemiyle Kürt Sorunu*, İletişim yay., İstanbul, 1999, s.56.

[16] Wadie Jwaideh, *Kürt Miliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev.:İsmail Çekem-Alper Duman), İletişim yay., İstanbul 1999, s. 144-145; Devlet Planlama Teşkilatı'nın mevcut raporlarına göre, bölgede son yüzyılda tarikatların ve mezhepçiliğin yaygınlaşması ve güçlenmesi rastlantısal değildir. Bu olgu yasa değişiminde işlevini yitiren bir sosyal güvenlik kurumunun yerine, toplumsal bir varlık olan insanın insani gereksinimlerini karşılamak amacıyla bezer bir kurumu benimsemesinin bir sonucu olarak görülebilir. (Doğanay, 1995: 1-11); Avrupa'nın kendi lehine gösterdiği istikrarlı politika sonucu Doğu Anadolu'da yaşayan ve kendilerine "Kürt" denilmesi istenilen halkın da Türk kimliğinin dışına çıkarılması sağlanmaya çalışılacaktır. Bu kimlikler arasında köken açısından Kürtler'in Karduk, Med (İran), Arap, Hint-Avrupa, Gürcü-Ermeni, Sümer-Asur kökenli oldukları gibi görüşler ileri sürmüşlerdir ki bu düşüncelerin savunucuları genel itibariyle Batılılardır. Bu fikirlerin yanı sıra Kürtler'in Turan (Türk) soyundan oldukları da birçok yabancı ve Türk bilim adamları tarafından gündeme getirilmiştir, savunulmuş ve kanıtlanmıştır. Bir uyruk veya boy adı olarak "Kürt" kelimesine tarihte ilk defa, Yenisey'deki Göktürk kitabelerinde rastlanmaktadır. (Eröz, 1992: 73- 85); Kürtler'in farklı bir kavim, farklı bir dil sahibi olduğunu söyleyen Minorsky'nin Kürtler için oturtmaya çalıştığı tarihi seyir ve iddiaları oldukça yanlı görülmektedir. Bkz. (V. Minorsky, "Kürtler", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, s. 1114).

[17] Orhan Türkdoğan, *Türk toplumunda Zazalar ve Kürtler*, Timaş Yay., İstanbul 2008, s. 62.

[18] *BCA* (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 030/10/116/805/1, s.3-4.

Bölgede merkezî otoritenin güçlendirilmesi girişimlerine karşı ekonomik önlemlerin alınamaması sonucunda, Anadolu sahasının iç ve doğu kesimleri mevcut nüfuslarını muhafaza ettirememişlerdir. Bu nedenle, Güneydoğu Anadolu'daki yerleşim merkezleri başta olmak üzere bölgeler arası dengesizlik giderek ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. [19] Bu dönemde, Doğu illeri başta olmak üzere, 19. Yüzyıl'da giderek belirginleşen bölgesel dengesizlik, dış faktörlerin daha çok kendisini hissettirdiği ülkelerarası emperyalist ilişkiler sonucu ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirilmelidir.[20]

Bu sırada, 19. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti, ulusalcı isyanlar ve emperyalist işgaller sonucunda hızla dağılma sürecine girmiştir. Bu durum Osmanlı iskân siyasetinde önemli değişmeler yol açmış ve iskân sorununu da daha ilgi çekici hale getirmiştir. Bu dönemde Osmanlı siyasetinin değişiminde etkili amillerin başında gelen *"azınlık ulusçuluğunun"* yaygınlaşması olmuştur. Önceki dönemlerde yenildiği savaşta toprak kaybeden Osmanlı Devleti bu yüzyıldan itibaren, yeni oluşan ulusların imparatorluk bünyesinden ayrılmaları ve İngiltere, Fransa gibi büyük Avrupa devletlerinin bazı uzak eyaletlerini işgal etmeleri sonucunda toprak kaybetmeye başlamıştır. Fransız İhtilali'nden sonra ulusçuluk akımlarının hızla yayılması, Osmanlı yönetimindeki azınlıkları da etkilemiş ve onları uluslaşma sürecine yöneltmiştir. Osmanlı azınlık hareketleri İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından desteklenmiş ve beslenmiştir.[21] Avrupa aydınları arasındaki ırka dayalı milliyetçiliğin yaygınlaşması da Osmanlı azınlıklarını kamçılamıştır.

Bu bağlamda Tanzimat Dönemi'nde sürdürülen merkezileşme çabaları ve Osmanlı aydınlarının "*Osmanlıcılık*" fikriyle azınlıkları bir arada tutma çabası da başarılı olamamıştır. Çünkü ulusçuluk fikri yayıldıktan sonra azınlıklara Osmanlıcılığı benimsetme şansı kalmamıştır. Bu çabanın sonuç vermeyeceğini Yusuf Akçura, *"…asıl mühim mesele, muhtelif cins dine mensup olup şimdiye kadar birbiriyle kavga ve savaştan hali kalmayan unsurların şimdiden sonra kaynaşmaları mümkün değildir… Artık Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak boş bir yorgunluktur."* diyerek açıklamıştır.[22] Akçura'nın da ifade ettiği üzere milliyetçi akımlar yayıldıktan sonra yapay bir Osmanlıcılık akımıyla azınlıkları devlete bağlı tutmanın olanağı kalmamıştır.

2.2. **Kürt Aşiretlerin Disiplin Altına Alınması ve Kürt Hareketleri**

19. Yüzyıl'ın başlarından itibaren Avrupalı büyük güçlerin, emperyalist politikaları açısından cazip bir saha haline gelen Osmanlı coğrafyasında takip ettikleri yol, dünyanın değişik sahalarında tatbik edilenlerden farklılık göstermiştir. Osmanlı topraklarında, diğer sömürge sahalarına uygulanmış olan fiziki, beşeri ve manevi tahribata dayalı gerçek bir sömürge politikası takip edilememiştir. Bunun nedenlerinin başında; Osmanlı toplumunun oturmuş siyasî ve sosyal müesseseleriyle Avrupa toplumundan daha eski bir yapıya ve tarihi geçmişe sahip olması gelmektedir. Bu sebeplerden dolayı emperyalist güçler, Osmanlı Devleti'ne *"ticari ve mali anlaşmalar"* ve *"gayrimüslimleri"* kullanma yollarıyla nüfuz etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine Avrupalılar tarafından verilen isim olması ve bölgede çıkan isyanların tahrikinde ve lojistik desteğinin temelinde yine emperyal devletlerin bulunması sebebiyle çalışmamızda bu konuya yer verdik.

Bu bağlamda, Hristiyan gurupta, Doğu illerinde Ermeniler sürekli tahrik etmeye çalışılırken, Ortadoğu'da Müslüman guruplar arasında Araplar ve Kürtler kışkırtılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde 12, Cumhuriyetin ilk yıllarında 25 toplu olayın meydana geldiği, Türkiye-İran-Irak üçgeni içinde olan bu sahada, Avrupalı emperyalist güçlerin ilgileri giderek yoğunlaşmıştır. Anlaşılacağı üzere, Cumhuriyet döneminde çıkan isyanların çıkış noktaları, çevresinde Osmanlı Devleti'nin dağılma süreciyle de doğrudan ilgilidir. Bölge üzerindeki çıkarları dahilinde emperyalist güçlerin, Kürt diyerek ayırmak istedikleri Türk aşiretlerini, menfaat sahaları dahilinde yönlendirme çabaları, günümüzde de devam ederek Kürtçülük meselesini ortaya çıkarmıştır.[23]

---

[19] Elphinston, W. G. (1946), "Kurdish Question", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs*, Vol. 22, No. 1, (January, 1946), s. 93-94.

[20] Dinler, *age*, s. 176.

[21] Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay., 15. Baskı, İstanbul 2005, s. 14.

[22] Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 29-31.

[23] İsmet Türkmen, *Doğu Kalkınması 1923-1946 Doğu İllerini Kalkındırmaya Yönelik Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*, Kömen Yayınları, Konya 2013, s. V.

Milli Mücadele Hareketi aleyhine emperyalist unsurların da tesiriyle Kürt ayrılıkçı hareketleri özellikle Ortadoğu'da çıkarları doğrultusunda tampon bir devlet ya da özerk bir saha oluşturma gayesi peşinde koşan İngiltere'nin teşvikiyle gerçekleştirilmiştir. Bölgede İngiltere ve Fransa'nın varlığını sorguladığımızda dönemin jeopolitik akımlarını incelemek gerekir.

2.3. **Cumhuriyetin İlk Yıllarında İlk Yıllarında İskânla İlgili Sorunlar**

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından ortaya çıkan yönetim boşluğundan yararlanmak isteyen bazı Kürt grupları bağımsız devlet kurmak için harekete geçmişlerdi. İngilizler Doğu Anadolu'da gelişen olayları denetim altında tutabilmek için Binbaşı William Charles Noel adında bir ajanı görevlendirmişti.[24] İstanbul'da da "Kürt Teali Cemiyeti" kurulmuş, Hariciye Vekili Sait Paşa'nın oğlu, eski büyükelçilerden Şerif Paşa Kürtler adına Paris Konferansı'na delege olarak gönderilmişti. Şerif Paşa'ya yetki verilmesi konusunda Kürt Teali Cemiyeti'nin yöneticileri, Osmanlı yetkilileri ile de anlaşmıştır. Bu dönemde oluşturulmuş olan "*Milli İttifak*" yerli ve yabancı belgelerde farklı şekiller de değerlendirilmiştir. İngiliz belgelerinde, temelde Kürt ve Türklerin, genelde tüm Anadolu halkının sağladığı milli birlikten endişe ile söz edilmektedir. Calthorpe, 29 Temmuz 1919 tarihli, İngiliz Dişişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda milli birliğe karşı endişelerini, "*Büyük Ermenistan söylentileri Türkiye'de Kürt ve Türk halkının birleşmesine ve milliyetçilerin alevlenmesine neden oldu"* diyerek belirtmiştir. Bu gibi İngiliz belgelerinin birçoğunda, bütün güçlerini seferber ettikleri halde Kürt-Türk birliğini önleyemediklerinden yakınılmaktadır.[25] Milli Mücadele döneminde milli ittifakın oluşumunda güçlük çekilmemişti. Fakat Saltanat ve Hilafet kaldırılıp, dinsel öğelerin yerine ulus kimliği ön plana alınmaya başlanınca, yukarıda değinildiği gibi halifeye ve dine bağlı Kürt aşiretleri tepki göstermişlerdi.

Bu dönemdeki iskân uygulamasına karşı Kürtlerin gösterdiği tepki, Türk milliyetçiliğinin dayatılmasından çok, aşiret reislerinin dinsel yetkileri ve ayrıcalıkları sona ereceği endişesinden kaynaklanmıştır. Bu yönüyle diğer azınlık ayaklanmalarından farklılık arz etmiştir. Kürt hareketinde, halifeye ve dine bağlılık, Türkiye dönemindeki siyasetlerde de etkilidir. Dinsel söylemlerle hareket eden partiler Kürt bölgelerinden önemli destek görmektedir. Esasında tepki, milli kimliğin yerleşmesiyle toplum üzerindeki egemenlikleri elden gidecek olan aşiret önderlerinden geliyordu. Bunlar feodal ilişkilerde kendilerine bağlanan aşiret halkını kolayca harekete geçirebiliyorlardı. Bu nedenle Milli Mücadele boyunca çıkan 24 ayaklanmadan sadece 5'ini Kürt aşiretleri çıkarmış ve sadece 3'üne kitlesel katılım olmuşken, 1924-1938 yılları arasında merkeze karşı çıkan 18 isyanın 17'sini Kürt aşiretleri çıkarmış ve bunların 16'sına kitlesel katılım olmuştur.

Tablo-1923-1938 Yılları Arasında Çıkan Cumhuriyet karşıtı Ayaklanmalar ve Gerçekleştirilen Askerî Hareketler[26]

Ayaklanma/Ayaklanmacı, Gerçekleştirilen Askerî Harekât	**Ayaklanmanın Başladığı Tarih**	**Bastırıldığı/Bittiği Tarih**
Nasturi Ayaklanması	12 Eylül 1924	28 Eylül 1924
Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı	9 Ağustos 1925	2 Ağustos 1925
Şeyh Sait Ayaklanması	13 Şubat 1925	31 Mayıs 1925
Yusuf Taşo Ayaklanması	16 Mayıs 1925	16/17 Mart 1926
I. Ağrı Ayaklanması	16 Mayıs 1925	17 Haziran 1926
Koçuşağı Ayaklanması	17 Ekim 1926	1 Aralık 1926
Alikanlı Aşiretinden Halil Sami Ayaklanması	Mayıs 1927	25 Ağustos 1927
II. Ağrı Ayaklanması ve Ağrı Tedip Harekâtı	13 Eylül 1927	20 Eylül 1927
Bıcar Tenkil Harekâtı	7 Ekim 1927	17 Kasım 1927
Jiyan Aşiretinden Asi Resul Ayaklanması	22 Mayıs 1929	27 Eylül 1929

[24] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, TTK Yay., Ankara 1989), s. 398-401.

[25] Gotthard Jaeshke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev.:Cemal Köprülü), Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay., Ankara 1991, s. 44.

[26] Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Ankara 1972, s.68; Babuş, *age*, s. 111.143.

Tendürek Harekâtı	14 Eylül 1929	27 Eylül 1929
Şeyh Abdülkadir Ayaklanması	14 Eylül 1929	27 Eylül 1929
Zeylan Ayaklanması	20 Haziran 1930	Eylül 1930
Savur Tenki Harekâtı	26 Mayıs 1930	9 Haziran 1930
Oramar Ayaklanması	16 Temmuz 1930	10 Ekim 1930
III. Ağrı Ayaklanması ve Ağrı Harekâtı	7 Eylül 1930	14 Eylül 1930
Haydaran Aşiretinden Kör Hüseyin Ayaklanması	20 Haziran 1930	10 Ağustos 1930
Barzani Şeyhi Ahmet'in Ayaklan.	16 Temmuz 1930	10 Ekim 1930
Pülümür Harekâtı	8 Ekim 1930	14 Kasım 1930
Menemen Olayı	23 Aralık 1930	23 Aralık 1930
Dersim Ayaklanması	21 Mart 1937	18 Kasım 1937

2.4. **Doğu ve Güneydoğu'ya Ait Raporlarda Güvenlik ve Asayiş Meseleleri ve Çözümleri**

Türkiye'deki siyasî Kürtçülük hareketlerinin önderleri olan aydınların genellikle bölge insanından inanç ve hayat tarzı olarak kopuk oldukları görülmektedir. Bu sebeple halkta taban bulabilmek için Şeyh ve Seyyit gibi dini otoriterleri kazanma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca bu aydınlar bölgenin sosyo-ekonomik yapısını istismar etmenin yanında, Türkiye'deki yapısal değişikliklerle çıkarları zedelenen aşiret reislerini de kazanmaya çalışmışlardır.

1923-1938 yılları arasında çıkan Cumhuriyet karşıtı ayaklanmalar ve gerçekleştirilen askerî hareketler sırasında, Kazım Karabekir Paşa Doğu illerinin ıslahı konusunda Milli Mücadele Dönemi'nde yapmaya başladığı tekliflere değinerek dikkatleri çıkacak isyanlar öncesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya çekmek istemiştir. *"...küçük büyük bu programı tatbikle işe başlanması, aksi halde Kürtlerin iğfalata kapılarak büyük zararlar getireceğini tahriren,* şifaen *ve mükerreren bütün alakadar zaatlara anlattım İstanbul'da herhangi bir irticadan korkmak vehimdir. ...bunu 30 Nisan 340 (1924) 'da Çankaya'da söyledim Dâhiliye Vekili Recep Bey'i de 18 Haziran 340 (1324)'da ikaz ettim... Cumhuriyet Hükümeti'nin Kürtlüğün ıslahı için neler yaptığını da öğrenelim: Hükümet icraat değil bir program dahi yapmamıştır."* [27]

Kazım Karabekir'in bu sözleri Nasturi İsyanı'nı işaret ettiği görülmektedir. Nasturi ayaklanmasının başlaması üzerine Başbakan İsmet Paşa ise, Mustafa Kemal Paşa'ya Nasturi ayaklanmasının başlamasına kadar durumu özetleyen bir rapor sunulmuştur. 16 Eylül 1924 tarihli raporda, tedip harekâtına memur kıtaların 10 aynı gün ile sabah harekâta başlayacakları ve harekât için takip edilen strateji anlatılmaktaydı… Harekât 28 Eylülde sona ermiş fakat Nasturilerin çoğunun sınır dışına kaçması ile amaca ulaşılamadığı gibi Musul sorununun çözümüne yönelik askerî girişimlerde sonuç vermemiştir.[28]

Bölgede en önemli meselelerden biri jandarma teşkilatının yetersizliğidir. Bir raporda bu durum şöyle ifade edilmiştir. *"...jandarmanın kıymeti yoktur. Yerli jandarmanın değiştirilmesi ile onların yerine gönderilen Türk ve diğer Jandarmalar vazifelerini yapacak durumda değildirler. Talim ve terbiye görmemiş, hatta bir kısmı silah istimalini öğrenmeden vazifeye sevk edilmiştir."* Ayrıca bir başka raporda, *"Şark vilayetlerindeki ve bütün memlekette en ehemmiyetli meselelerin biriside jandarma meselesidir. Jandarmanın ıslahı kemiyet değil keyfiyet bakımından olmalıdır."* Devamlı hareket halinde çoğunlukla atlı durumunda olan eşkıyaya karşı kullanılacak güvenlik güçlerinin evsafı ve ne tür bir güç kullanacağıdır. Daima seyyar ve atlı olan eşkıyaya karşı mutlaka atlı birliklerle önlem alınması önerilmiştir. (Koca, 1998: 78-79) Elazığ Valiliği'nin jandarmanın ıslahı hususunda raporunda şu teklife yer verilmektedir: "*jandarma ıslah edilmelidir. Talimsiz ve kalitesiz 40.000 jandarma yerine daha iyi eğitilmiş ve 1/3 nisbetinde bir sayıda iyi maaş alan jandarmanın daha faydalı olacağı şüphesizdir. Ağalardan uzak durmaları için ihtiyaçlarının karşılanması elzemdir. Bu vilayetlere batıdan Türk etrafında jandarma gönderilmelidir. Bu jandarmaların münevver olmasına dikkat edilmelidir."*[29]

---

[27] Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, İstanbul 1995, s. 12-13.

[28] Hüseyin Koca, *Yakın Tarihimizden Günümüze Hükümetlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları,* Konya 1998, s.56-61.

[29] Koca, *age*, s. 79-78; Hallı, *age*, s.93.

Başka bir görüşe göre, bölgede en önemli mesele ise, halkın içinde bulunduğu haliyet-i ruhuyedir. Buna göre halkın içinde bulunduğu korku psikolojisi ve kimin yanında yer alacağına karar verememesidir. Mevcut durumu gözler önüne seren rapora göre, *"...bazı kasabalarda sakin olan ve Kürtlüğe temayul etmeyen Türklerle isyan mıntıkasında hükümete taraftarlık eden Kürtler hayatlarından emin görünmüyorlar..."*ifadelerine yer verilmiştir. Bunun sebebine ise şu şekilde değinilmektedir: *"... köylü hükümetten ziyade eşkiyadan korkmaktadır. Bunun sebebini açıkça söylüyorlar. Diyorlar ki: Ben eşkiyanın geldiğini gittiğini haber vermekten korkuyorum, çünkü hükümet kuvvetleri yetişinceye kadar kaçıyorlar, ele geçmiyorlar. Bilahare benim haber verdiğimi duyan ve işiten eşkıya bu defa beni öldürmek üzere geliyor. Hâlbuki* hükümet çok yapsa bir dayak atar. Birkaç gün hapis eder kurtulurum. Hükümetin rahim ve şefkati *vardır. Fakat eşkiyada bu yoktur. Binaenlaeyh eşkiyanın cezası daha ağır olduğundan onun dediğini yapmak mecburiyetinde kalıyorum."*[30]

Raporlarda hassasiyetle üzerinde durulan bir hususta halkın elinde gelişigüzel bulundurulan silahlardır. Rapora göre, "*Kürtlerdeki silahların bir program dahilinde toplanması lazımdır. Silah taşıması icap edenlere ruhsat verilmelidir... Hükümetçe silahlandırılan aşiret süvari alaylarına da son vermek uygun olur."* ifadeleri yer almıştır. Bölgede yaşayan Kürt vatandaşların silah, mühimmat, cephane vb. malzemeye Ermeni, İngiliz, Fransız işbirliği ile ulaştıklarını ve bunu da Hoybun Cemiyeti sayesinde yaptıkları bilinmektedir.[31]

1935 yılı bahar ayında Sason'da yaşanan isyana ilişkin Dâhiliye Vekâleti'nin raporunda bölgede az bir kuvvetle herhangi bir hareket yapılmaması hususundaki emrine rağmen bölgeye Sason Kaymakamlığının teklifinin Muş Vilayetince kabul edilmesi ve az bir kuvvetle bölgeye gidilmesi hususu tehdidin iyi değerlendirilmediğini göstermektedir. Bölgeye az bir kuvvetle gidilmesinin bölgedeki isyancıların kalkışmaya teşebbüs etmesine sebep olduğu değerlendirilmektedir. Birinci Umumi Müfettişliği 31.05.1935 gün ve 4 numaralı yazısında Kaymakam vekilinin iki hatasından bahsedilmektedir.

"Kaymakam vekilinin ilk hatası, asî mıntakanm vaziyetini layıki ile tayin ve takdir edememiş ve esas mesele ve bütün muhaberat hayvan saymağa ve yoklamasına ait iken işe vergileri tahsil etmek, gizli nüfusları yazmak, numerotaj muamelesini yapmak gibi bu mıntıka halkınca pek mühim görülen esaslı işlere girişmiş olmasıdır. İkinci bir hatası da Gov köyünde müfrezeyi bırakarak ve bölük kumandanını da refakatine alarak Harbak köyüne gitmesidir. Çünkü müfrezenin Gov köyünde vaziyeti almış bulunduğu bir sırada *hey'etin Harbak* köyüne gidip orada tekâlifi hükümet hak*kında muslihane görüşmek istemeleri köylülerce bir plân mahiyetinde telâkki edilerek bu plânın önüne geçmek için kendileri tarafından mukabil bir plân tasarlanmış ve daha geceden tertibat almağa başlamışlardır... Maksatları hey'eti kâmilen orada imha etmek ve Gov köyünde başsız kalan müfrezenin de icabına bakmak idi*." (BCA 030/10/115/804/3) 8 Haziran 1935 tarihli Ulus Gazetesinde çıkan *"Sason hâdisesi nasıl oldu?"* başlıklı haberde; "*Sason ilçebay vekili B. Rıdvan, sayım ve gizli nüfuz yazımı işleri için 21.05.1935 de yanına Sason müftüsünü,* **şarbaylık** *sekreterini, finans alımcısını ve Jandarma Komutanıyla birkaç Jandarmayı alarak Goy* **köyüne gitmiş ve bu köyde iken** *Harbat* **köylüleri tarafından kendi köylerine çağrılmıştır. İlçebay vekili bu çağırıya, jandarmala***rı çok geride bırakarak arkadaşlarıyla beraber gitmiş ve geceyi Harbat'ta ge***çirmiştir. Ertesi gün köyden ayrılışın***dan sonra, yerli işyarlarla bazı köylüler arasında çıkan şahsi bir kavga sırasında İlçebay vekili de bilinmeksizin yaralanmış ve ölmüştür. Öldürülmüş ve işkence görmüş Jandarma yoktur."* [32]

---

[30] Pehlivanlı, Hamit (1996), "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1996, s.565-577.

[31] Hoybun Cemiyeti'nin Osmanlıca ve İngilizce olarak yayınladığı bu kitapçıklarda ortaya atılan iddialar ve işlenen temalar ile Taşnak Ermeni Partisinin 1929 yılında Paris'te yapılan 2. kongresinde üzerinde durulan hususların aynı kalemden çıkmışçasına benzerlik göstermesi oldukça ilginçtir. Nitekim Taşnak kongresinde de özellikle Kürt-Ermeni ittifakına verilen önem, Türkiye'ye düşman olan unsurlarla geniş bir işbirliği yapılması. Türklerin nüfusunun bugünkü Türkiye'yi dolduracak kadar olmadığı, Batı kamuoyunun Türkiye'ye karşı harekete geçirilmeye çalışılması, oluşturulan ortak cephenin tamamen Türkiye'ye karşı olduğu İran, Irak ve Suriye'nin (dolayısı ile mandater devlet statüsü ile bölgeye hakim olan İngiltere ve Fransa'nın) dost devletler olduğu ve bunlara karşı herhangi bir düşmanlıktan kaçınmak gerektiği hususları vurgulanmaktadır. Bkz. (Azmi Süslü, "Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar", *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu,* (Gazi Mağusa (28 Ekim – 2Kasım 1991), Ankara, s. 159-165.

[32] *Ulus*, (08.06.1935), s. 3.

D**önem gazetelerde olayın oluş şeklinin köylülerin birbiri arasındaki kavga esnasında Kaymakamın öldürüldüğü ancak bunun nasıl olduğunun bilinmediği yazılmaktadır.** Doğu illerinde Umumi Müfettişliklerin 1936 yılı esas olmak üzere, **bölgede hem idarî ve hem de askerî tedbirlerin** yeterince alınmadı**ğı** üzerinde durulmuştur. Bu tedbirler:

"...Bu mıntıkada daima **şurişe** *vasıta olan esas sahaları tesir haricinde bırakmakta ve mıntıkanın sarp kısmında yaşayan halkı besleyen, teslih ve teçhiz ile tahrik ve sevk ve idare eden esas sahaları tesir haricinde bırakmaktadır ve tahliye edilecek mıntıkayı çok daraltmaktadır. Bu dar mıntıka tahliye edilmiş olsa dahi tesir haricinde kalan sahalara teksif edilecek halkın, yeni bir fırsatta yine hükümete karşı cephe almayacağı şimdiden kestirilemez. Böyle bir tedbir arızî ve muvakkat olacaktır.* **Âtiyen hükümeti daha fazla meşgul edecek vaziyetler doğmayacağı da tahmin edilemez. Bu mıntıka parçalanmadan kül halinde mütalaa edilmeye değer. Ya bütün mıntıka için idareten af yolunu kabul ederek radikal tedbirler alınınca***ya kadar işi sükûnetle tedvir etmek veya derhal radikal tedbirlere başvurarak meseleyi kökünden halletmek gerektir. İkinci şık, şimdiden tatbik olunamayacağına nazaran mıntıkayı parçalamadan heyeti umumiyesini idarî tedbirlere tabi tutmak faydalıdır. Bu takdirde zaten o mıntıkada müessir hareket zamanı henüz gelmediğinden seyyar Jandarma taburlarından; yalnız birinin Hazo'da tutularak şekavet ve sarkıntılık gibi mıntıka haricine çıkmak isteyenlere karşı bir takip kuvvetini baskı olarak hazır bulundurmak ve diğer iki taburu diğer vazifeler için serbest bırakmak faydalı olur... Kaymakamlar, nahiye müdürleri ve jandarma komutanları hakkındaki umumî müfettişlik teklifi de vekâletçe temin olunacaktır."* [33]

Dikkat edileceği üzere, bölgede yaşayan vatandaşların bir bütün halinde af edilmesi olsa da karar vericilerin daha önceki tecrübeleri bölgede yaşayanların tekrar sükûneti sağlayamayacakları ve hükümetin emirlerine itaat etmeyecekleri yönündedir. Bu sebeple bölgede idari tedbirlerin alınmasının zorunluluğundan bahsederken askerî tedbirlerin elde bulundurulması ve gerektiğinde kullanılmasının teklifi de yapılmaktadır. Bölgede devletin otoritesinin devamı için devlet kurumlarının kurulması gerektiği ve kurum amirlerinin de bölgede yaşaması, bölge insanı ile kaynaşılması ve vatandaşın kurumlara karşı bakışının yumuşatılmasından bahsedilmektedir.

3. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA İSKÂN YASA VE ÇALIŞMALARI

3.1. Devlet Yöneticilerinin İskân Siyasetine Bakışı

Devletin öncü kadrosu iskân sorununu, Osmanlıların izlediği yanlış siyasetler yüzünden çözümü zorlaşmış, önemli ve ele alınıp mutlaka düzeltilmesi gereken bir sorun olarak görüyorlardı. Nitekim gerek *885 Sayılı* İ*skân Yasası*, gerek *1097 Sayılı Yasa,* bazı kişilerin nakledilmesini öngören yasa ve gerekse *2510 Sayılı* İ*skân Yasası,* Meclis'te tartışılırken bu konu sık sık dile getirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki metinlerde de devlet yetkilileri, Osmanlı iskân uygulamasını sürekli eleştirmişlerdir: Aşiretler adına, ağa, şeyh ve beylerin üzerinde taşınmazların bulunması ve bu zümrelerin ayrıcalıklı durumları, dışardan gelen muhacir ve mültecilere yer ve yurt gösterilmemesi, çingenelerin, mevsimlik göçerlerin ve göçebelerin kalıcı bir sisteme bağlanmamış olması, özellikle Türk soyundan olup dışardan gelen ve Türkleşmeye katkı verecek unsurlarla yeterince ilgilenilmemiş olması, Türklüğün ve Türklerin ihmal edilmesi gibi hususlar metinlerde dile getirilen önemli eleştiri konuları olmuştur.[34]

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bazı kişilerin illerinden batıya nakillerini öngören *1097 Sayılı Yasa*'yı kaldıran *1178 Sayılı Yasa*'nın kabul edilmesi üzerine, 5 Aralık 1927 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada Osmanlı dönemindeki haksızlıkları, zorbalıkları ve toplumsal eşitsizlikleri şu şekilde dile getirmiştir: *"...*İstibdad *ve onun zaruri neticesi olan su-i idare kanunsuzluğu, haksızlığı, tegallübü, tahakkümü, ümitsizliği, milletin ferdleri arasında müsavatsızlığı ve binnetice inhilalini tevlideder. Son asırların Türk tarihi bu facia neticelerin hazin bir destanıdır. Her biri kendi mahiyetinde müstebid bir sultan hükmünü süren şeyhler, seyitler, kabile reisleri ve bu mukavemeti ihzar etti. Kervan vasıta zihniyet ve idaresiyle, medeniyet zihniyet ve idaresi karşıtları ve her zaman her yerde olduğu gibi medeniyet galip geldi."*[35]

---

[33] *BCA,* 030/10/116/805/1, s. 1-2.
[34] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, İçtima: 3, Cilt: 23, s. 67.
[35] Babuş, *age*, s. 135-136.

İfadelerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı en büyük direncin ağa, şeyh ve reis gibi unsurlardan geldiğini belirten ve medenî esasların mutlaka üstün geleceği dönemin İçişleri tarafından vurgulanmıştır[36].

3.2. İskân Çalışmalarını Yürütecek Teşkilatın İşlevi

Türkiye'de iskân siyaseti ve nüfus değişimiyle ilgili ilk örgütlenme, Lozan Barış Antlaşması'nda kabul edilen mübadele sözleşmesinin uygulamaya başlanması üzerine, *13 Ekim 1923 tarih ve 352 Sayılı Mübadele*, İmar ve İskân Vekâleti'nin kurulmasını öngören yasanın çıkarılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Zabıt ceridesinde bu teşkilat yapısı şu şekilde oluşturulmuştur:

"Madde 35: İskân *teşkilatı, merkezde Dâhiliye vekâleti merkez teşkilatı hakkındaki kanuna tevfikan nüfus işleri umum müdürlüğüne merbuttur… Bir ve iki ve üç numaralı mıntıkalara dahil olunanların tebeyyün edecek ihtiyaca göre taşra teşkilatının ve kadrolarının tespiti İcra Vekilleri Heyeti kararına mütevakkıftır. Vilayetlerde iskân teşkilatı mahalli en büyük mülkîye memurlarını*n emri ve nezareti *altındadır. İskân memurları istihdam şeraiti itibariyle dâhiliye memurları kanuna tabidir. Her sene bütçesiyle tasdik edilecek tahsisat ve icra Vekilleri Heyeti karar ile tespit olunacak kadro dahilinde ücretli memur istihdama Dâhiliye vekâleti mezundur."* [37]

3.3. İskân Yasa ve Uygulamalarıyla İlgili Eleştiriler

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Musul meselesi, Hatay sorunu ve mübadele ile uğraşırken İngiliz ve Fransızlar boş durmuyor bir yandan Ermenilerin güdümünde Kürtleri kışkırtırken bir yandan da memleket içindeki azınlıkları isyana teşvik ediyordu. İçeride kuvvetlerini teksif edemeyen ve yaygın sivil itaatsizlik eylemleri Türkiye'yi güçsüz ve ulusal çıkarlarını savunamayacak hale getirilecekti. Bu sebeple Şeyh Sait, Ağrı, Dersim ve Sason İsyanları önem arz etmektedir.[38] Bölgede, faaliyet gösteren Azadi Cemiyeti, akabinde kurulan Hoybun Cemiyeti ve Ermenilerin de tahrikiyle Kürt Aşiretleri isyan çıkarmışlardır. Ermeniler tarihi süreç içinde yapamadıklarını Kürtleri ayaklandırarak yapmaya çalışmışlardır. Ayaklanmanın bastırılma sürecinin uzun sürmesinin en önemli sebeplerinden biri de önceki hareketler ve oradan çıkardıkları dersler sayesinde daha bilinçli ve daha hazırlıklı olarak ayaklanmayı organize etmeleridir.

1930'lu yılların ortalarında Doğu ilerinde yoğunluk arz etmeye başlamış olan isyan hareketlerinin önüne geçmek maksatlı alınan iskân uygulamalarından en mühimleri şu şekilde özetlenebilir:

1. *"2/4502 sayılı kararname ile yasak bölge olarak kabul ve ilân edilen Sason ve çevresi halkından olup garba nakilleri kararlaştırılan miktarı doldurduğundan karar haricinde elde edilenlerle ileride çıkması muhtemel görülen 750 kişiden otuzar ailenin Bursa, Balıkesir ve İzmir, yirmi beşer ailenin Manisa ve Aydın, onaltışar ailenin Isparta, Kütahya ve 15 ailenin de Denizli vilâyetlerine yerleştirilmeleri; Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Veliliğinin iş'arına atfen Dahiliye Vekilliğinin 25/06/1937 tarih ve 1842 sayılı teskere sile yapılan Teklifi üzerine* **îcra** *Vekilleri Heyetinin 25/06/1937 tarihli toplantısında onanmıştır."*[39]

2. Jandarma Genel Komutanlığı'nın 27.09.1938 tarih ve 55192/6641 sayılı yazısı; (5,000) nüfus ve (300) silah tahmin edilen Sason Yasak Bölgesi halkıyla 1935 yılından beri Seyyar, Sabit Jandarma ve Piyade kıt'alarmın **mütemadi bir halde yaptığı çe**tin mücadele ve çarpışmalar neticesi olarak bu

---

[36] Mesut Yeğen bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: *"…Devlet bu çalışmayı bir "medenileşme" sorunu olarak görürken Kürt ayaklanmalarını da "bedevilik-medeniyet" mücadelesi olarak görmüştür. Bölgedeki Kürt aşiretleri devletin, "çağdaşlaşma" adı altında sürdürdüğü bütün çalışmalara karşı çıkmışlardır. Örneğin doğudaki hayvan sayımı, tütün yasağı, ihzar(korunma) çıkarma gibi çalışmalara, hatta yol ve okul yapımına karşı çıkmışlar ve gönderilen iş makinelerini tahrip etmişleridir. Jandarma, tahsildar, doktor ve öğretmen gibi görevlileri bölgeye sokmak istememişlerdir."* Bkz. (Yeğen, *age*, s. 154-155).

[37] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 4, İçtima: 3, Cilt: 23, s. 26.

[38] Yaşar Kalafat, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Ankara 1992, s. 128-129; Mithat Baydur, "Sivil Territoryal Ulus-Devlet Modeli Bağlamında Ayrılıkçı ve Çizgi Dışı Hareketler Örneği Olarak Şeyh Sait Olayı", *Türk Yurdu*, C. 17, Sayı: 122, 1997, s. 87-102.

[39] *BCA*, 030/18/01/02/76/60/19.

halktan (834) kişisi ölü, (592) kişisi diri tutulmuş, (3.577) kişisi de dehalet etmiş ve (302) silah alınmıştır. Diri tutulan ve dehalet eden bu halkın tamamı garp vilayetlerine nakil ve iskan edilmişlerdir.[40]

3. **İçişleri Bakanlığı**'nda yazılan ve 19.03.1938 tarih ve 1162 sayılı tezkerede; *"Yasak Bölge" halkından olup şimdiye kadar 2/5403 ve 2/7008 Sayılı Kararnamelerle batıya nakil edilmeleri kabul edilen miktarlar haricinde kalan 1500 kişinin Eskişehir, Kütahya ve Kırklareli Vilayetlerindeki pancar ekimine elverişli ve Şeker Fabrikaları civarındaki köylerle Aydın, Manisa, Bursa ve merkez kazası hariç olmak üzere İzmir Vilâyetleri dahilindeki Ziraat mıntıkalarına serpiştirme sureti ile iskan edilmeleri için bir karar ittihazı istenilmiş ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinden yazılan 5/4/938 tarih ve İs. U. Md. 480 sayılı mutalâanamede, şimdiye kadar hiçbir ziraatla meşgul olmamış olan bu halkın pancar ekimine müsait sahalara yerleştirilmesinde bir fayda düşünülmediği gibi anılan diğer Vilayetlerin de göçmen iskânına tahsis edildiği ve bu Vilâyetlerdeki hazineye ait arazinin ancak bunlara kâfi gelmekte olduğu… 1.500 kişiden 1.376 sının…* **İskân** *edilmeleri, geri kalan 124 kişinin de evvelce Tunceli Vilâyetinden nakilleri mutasavver 2000 kişi için tespit edilen ve elyevm* **gönderilmeyen mürettep** *dahilinde bulunan Çankırı, Kastamonu ve Konya Vilâyetlerine iskân edilmeleri lâzım geleceği… Bunların 1376'sının ve kalan 124 kişinin de teklif edilen vilayetlere iskânının onaylandığı. (BCA 030/18/01/02/82/29/3, s. 1-2) Siirt Vilâyeti dahilinde oturan; ihtiras ve zorbalık ile halkın huzurunu ve bulundukları muhitin emniyet ve asayişini bozmakta oldukları gibi güneyle irtibat tesis eylemek sureti ile de aleyhimize* **çalışan… Sason** *kazası halkından* **Şigo aşiretine mensup Tayfur avenesinden** *Bişar* **oğlu** *Sifo, Aliko* **oğlu Yusuf, Yusuf oğlu Şemsettin, Cemil oğlu Ferman ve Nadir oğlu** *Dello'nun ilişik listede yazılı aileleri efradı ile birlikte Bursa, Kastamonu, Balıkesir, Manisa Vilâyetlerine serpiştirilmek"* sureti ile nakil ve iskânları sağlanmıştır.[41]

İskânı takip eden birkaç yıl sonrasında Siirt Vilayeti'nin Sason kazasına bağlı Ahpi, Sipgank, Tihik **köyleri Muş Vilâyetinin merkez kazasının** Geligüzan nahiyesine bağlanmıştır.[42] *"Sason Yasak Bölgesi"*nin kaldırılması, **İçişleri Bakanlığı'nın** 29/6/1950 tarihli ve 71329/117-34325 sayılı yazısı üzerine, 5098 sayılı kanunun 12. maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 01/07/1950 tarihinde kararlaştırılmıştır: *"Sason, Tunceli ve Zeylan yasak bölgelerine vatandaşların serbestçe girmelerine, iskân ve ikametlerine izin verilmesi ve bu mıntıkalar içindeki araziden sahiplerine iadesi lâzım gelenlere taalluk eden bilcümle tertip ve tedbirlerin İçişleri Bakanlığınca alınması kararlaştırılmıştır."*[43]

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen iskân yasalarına ilişkin değerlendirmeler dikkat çekicidir. Buna göre Ömer Sarç, *2510 Sayılı İskân Yasası*'nın meclisten çıktığı yıl yaptığı değerlendirmede şu noktalara temas etmiştir.*"*... İskân *kanunu Türk iskân siyasetinin temelini ve başlangıcını teşkil eder. Şimdiye kadar gelişigüzel ve plansız olarak yapılan işleri bu kanunla ekonomik, sosyal ve ulusal gayeler gözeten şuurlu bir siyasetin çerçevesine girmektedir."*[44] Erdoğan Başar, *"Eğer Türkiye'de toprak ağalığına son verilebilmiş olunsaydı, şimdi çok daha ileri bir düzeyde başka problemlerin tartışılması ile meşgul olacaktık."* diyerek, toprak reformu gerçekleşmediği gibi verilen ödünler nedeniyle iskân yasalarının da amaçlanan sonucu vermediğinden yakınmıştır.[45] İsmail Beşikçi, yasanın doğu egemenlerinin diğer bölgelere nakledilip, halk üzerindeki etkinliklerinin kırılacağı ve devlet tarafından satın alınacak toprakların, topraksız çiftçiye dağıtılacağına dikkat çekmiştir. Ayrıca, Beşikçi, Türkiye'nin düzenini, *"sömürgeci"* diye nitelemekte ve Türkiye'nin Doğu Anadolu ile ilişkilerini, *"Sömürgeci bir devlet ile sömürge edilmiş bir bölge"* ilişkisi olarak görmeyi tercih etmiştir. Beşikçi iskân yasanın 39. maddesiyle ilgili açıklama yaparken de şu görüşleri savunmaktadır: *"Bu madde Türk ırk ve kültürüne bağlı olup, doğuya yerleştirilen muhacir ailelerine, mültecilere veya hükümetçe 1 numaralı mıntıkalara yerleştirilen ailelere yapılan yardımların karşılıksız olduğu, verilen toprakların parasız olduğu açıkça hükme bağlanmıştır. Bu bölgeye daha fazla Türk ırk ve kültürlü ailelerin yerleşmesini temin için getirilmiş bir teşvik tedbiridir."* Beşikçi'nin bahsi geçen ifadelerinin gerçeği yansıtmadığı gerek çalışmamız esnasında ulaştığımız vesikalarda gerekse de kendisinin bu iddialarını dayandırdığı

40 *BCA*, 030/10/116/805/26, s. 1-2.
41 *BCA*, 030/18/01/02/87/47/14.
42 *BCA,* 030/11/1/153/14/17.
43 *BCA,* 030/18/0/03/123/53/20.
44 Ömer Celal Sarç, "Ziraat ve Sanayi Siyaseti", İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1934, s. 102.
45 Erdoğan Başar, "Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Kılıyor", *Sosyal Adalet*, S.2, Ankara 1963, s. 9-12.

verilerde açıkça görülmektedir.[46] Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bölgeye yapılan yatırımlardan yargımızın halılığı açıkça görülür.[47] Tabii Beşikçi'nin ifadelerinin ardındaki niyetleri tespit etmek hiç de zor değildir. Daha çok bölücü örgütlerin sempatisini kazanmak amacıyla yapılan bu asılsız iddiaların günümüz Türkiye'sinin siyasî konjonktüründe de yeri yoktur olamaz.

SONUÇ

Türkiye iskân tarihi ve siyaseti, bağlantılı olduğu diğer sorunlarla ve uygulandığı dönemlerin özellikleriyle birlikte incelenecek olursa, Türkiye tarihinin en ilginç ve en önemli sorunlarından birisi incelenmiş olacaktır. Milli Mücadele yıllarında savaş koşulları nedeniyle, Saltanatın ve Hilafetin kaldırılacağından söz edilmemişti. Cumhuriyetin ilk yılarında ise, sağlam bir millet oluşumuna geçilmesi Osmanlı döneminde serbest yaşamaya alışmış olan ve merkezi disiplin istemeyen feodal unsurların tepkisine yol açmıştır. Bunlar halk üzerindeki egemenliklerinin sürdürülmesinde dinsel öğeyi kullandıklarından dolayı aşiret toplumunda halifeye bağlılık bir gelenek halini almış ve dine bağlılık esas olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kürt İsyanlarının çıkmasında bu durum önemli ölçüde etkili olmuştur.

Genel itibariyle iskân, Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'nin en güncel, maddi ve anlamsal olarak siyasî yaşamını en çok etkileyen bir meselesi olmuştur. İskân çalışmaları da hükümet programlarının en temel konularından birisidir. Bir yanda muhacir ve mültecilerin akınlar halinde sınırlara yığılması, göçerlerin ülkenin her tarafına dağılıp düzensiz bir biçimde yaşamaları, feodal unsurlara bağlanmış olan aşiret halkının dinsel söylemlerle kolayca kışkırtılabilmesi temel sorunlar arasındadır. Diğer açıdan, sınır boylarında hangi devlete tabii olduğu belirsiz olan unsurların yaşaması, ülkenin her yerinde asker, vergi ve ceza kaçaklarının, casusların, çingene gezici unsurların bulunabilmesi gibi sorunlar ülke gündemini belirlemiştir. Ayrıca, olağanüstü koşullar altında son yıllarını savaşarak geçirmiş nüfusunun %30'unu kaybetmiş, toprakları, mülkleri evleri yağmalanmış, fakat her şeye rağmen ulusal bir zafer kazanmış olan, salgın hastalıklar, üretim düşüklüğü, işsizlik gibi sorunlarla baş başa kalan ve devletin kendilerinden, *"çağdaş bir ulus"* yaratmak istediği asli unsurlar vardır. Nihayetinde, devlet iskân çalışmalarıyla, belirtilen sorunları gidermek ve toplumu rahatlatmak istemiştir.

Sonuç itibariyle, Türkiye'de iskân tarihi ve siyaseti, bağlantılı olduğu diğer sorunlarla ve uygulandığı dönemlerin özellikleriyle birlikte incelenecek olursa, Türkiye tarihinin en önemli sorunlarından birisi de daha sıhhatli değerlendirilmiş olur.

KAYNAKÇA

AKÇURA, Yusuf, Üç Tarz-ı Siyaset, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1987.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, ADTCF Yay., Ankara 1959.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999.

ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yay., 15. Baskı, İstanbul 2005.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, TTK Yay., Ankara 1989.

BAŞAR, Erdoğan, "Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Kılıyor", *Sosyal Adalet*, S.2, Ankara 1963, ss. 1-12.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA) 030/10/115/804/3; BCA 030/10/116/805/1:1-2; BCA 030/18/01/02/76/60/19; BCA 030/18/01/02/76/60/19; BCA 030/10/116/805/26: 1-2; BCA 030/18/01/02/87/47/14; BCA 030/11/1/153/14/17; BCA 030/18/0/03/123/53/20.

BAYAR, Celal, Şark Raporu, (Sadeleştirme: Nejat Bayramoğlu), Kaynak Yay., İstanbul 2006.

[46] İsmail Beşikçi, *Bilim yöntemi Türkiye'deki Uygulama Kürtlerin Mecburi İskanı*, Komal Yay., İstanbul 1977, s. 130.

[47] Türkmen, "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında…", s. 117-156.

BAYDUR, Mithat, "Sivil Territoryal Ulus-Devlet Modeli Bağlamında Ayrılıkçı ve Çizgi Dışı Hareketler Örneği Olarak Şeyh Sait Olayı" Türk Yurdu, (1997), C. 17, Sayı: 122, ss. 87-102.

BEŞİKÇİ, İsmail, *Bilim yöntemi Türkiye'deki Uygulama Kürtlerin Mecburi* İskânı, Komal Yay., İstanbul 1997.

BRUNINESSEN, Martin van, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, (Çev: N. Kıraç vd.), İstanbul 1993.

DİNLER, Zeynel, *Bölgesel İktisat*, 5. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 2001.

DOĞANAY, Filiz, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Toplumsal Yapısında Dönüşme Süreci (Sosyal ve Antropolojik yaklaşım)*, DPT Yay., Ankara 1995.

ELPHINSTON, W. G., "Kurdish Question", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs*, Vol. 22, No. 1, (January, 1946), ss. 86-98.

ERÖZ, Mehmet, "Kürt Adı Üzerine", *Boğaziçi İlmi Araştırmalar Serisi 5***,** İstanbul 1992, ss. 73-85.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak yay., İstanbul 1992.

GÖKTAŞ, Hıdır, *Kürtler İsyan-Tenkil*, 3. Baskı, Alan Yay., İstanbul 1991.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Osmanlı Belgelerine göre Türk-Etrak Kürt-Ekrad Kelimeleri üzerine Bir Değerlendirme", *Belleten*, S.227, TTK Basımevi, s. 127-141.

HALFORD, John Mackinder, "The Geographical Pivot of History", *Democratic Ideals and Reality*, National Defence University Press, Washington, DC 1996, ss. 175-194.

HALLI, Reşat, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Ankara 1972.

HANİOĞLU, Şükrü, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981.

JAESHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev.: Cemal Köprülü), Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay., Ankara 1991.

JWAIDEH, Wadie, *Kürt Miliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (Çev.:İsmail Çekem-Alper Duman), İletişim Yay., Ankara 1999.

Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu*, (Yay. Haz.: H. Kemal Türközü), 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1982.

KALAFAT, Yaşar, Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Ankara 1992.

KARABEKİR, Kazım, *Kürt Meselesi*, İstanbul 1995.

KOCA, Hüseyin, *Yakın Tarihimizden Günümüze Hükümetlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Konya 1998.

KODAMAN, Bayram, Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, İstanbul 1983.

KODAMAN, Bayram, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987.

KURAT, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara 1986.

MİNORSKY, V., "Kürtler", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, ss.1089-1114.

OZANKAYA, Özer, "Doğu Anadolu Sorunu", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Cilt 24, (Eylül 1969), ss. 67-75.

ÖCAL, Enver Emre, *Kazım Karabekir'in Eserlerinde Doğu Sorunu*, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010.

ÖGEL, Bahattin vd, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, (Kolektif Eser), Türk

Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.

ÖZTÜRK, Saygı, İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, 5. Baskı, Doğan Kitap Yay., İstanbul 2008.

PEHLİVANLI, Hamit, "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1996, s.565-577.

SANDIKLI, Atilla, *Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar***,** Rapor No: 27, Ocak 2011.

SAYDAM, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 2. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon 1999.

SÜSLÜ, Azmi, Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu'daki Toplu Mezarlar", *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, (Gazi Mağusa (28 Ekim – 2Kasım 1991) Ankara 1993, ss. 159-165.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 3, Cilt: 23, s. 67.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 3, Cilt: 23, s.26.

TENKINS, Brian M., "International Terrosism A New mode of conflict", *International Terrorism And World Security*, London 1975, , ss. 1-21.

THERNITON, Thomas P., "Teror as an Weapon of political Agitation", *Free Press*, New York 1964, ss. 64-79.

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

TÜRKMEN, İsmet, *Doğu Kalkınması 1923-1946 Doğu illerini Kalkındırmaya Yönelik Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*, Kömen Yayınları, Konya 2013.

TÜRKMEN, İsmet, "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar", *AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 45, (Bahar-2010), ss. 117-156.

YALÇIN, E. Semih, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, Berikan Yay., Ankara 2000.

YEĞEN, Mesut, *Devlet Söylemiyle Kürt Sorunu*, İletişim Yay., İstanbul 1999.

Türkiye'de Ulus Devlet Oluşturma Çabaları: Göç, Göçmen ve İskân Meseleleri (1923-1950)

Yrd. Doç. Dr. İsa KALAYCI
Mustafa Kemal Üniversitesi / hatay

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Tevarüs Eden Bir Mesele: Göç

Türkiye; "*göç*", "*iskân*", "*tehcir*", "*muhacir*" gibi nüfus hareketleriyle ilgili kavramlarla hemhal olmasının doğal bir sonucu ve hatta nüfus hareketlerinin ortaya çıkardığı bir refleksle Türkleşmeye doğru evrilmiştir. Yani, ulus devlet oluşturma çabaları tarihi arkaplanda kendiliğinden geliştiği gibi, yeni kurulmuş olan devletin lider kadroları da dışarıdan gelen göçmenlerin kabulünde belirli bir '*makbullük hiyerarşisisi*' takip etmişlerdir. Bu iki olgu "Tek Parti Dönemi" olarak bilinen 1923-1950 yılları arasında birbirlerini bütünler şekilde devam etmiştir. Bu bakımdan cumhuriyet döneminin göçmen politikalarını anlayabilmek için meselenin köklerine inmek gerekmektedir.

Türkiye, hem tarihi hem de güncel göçlerin kavşağında bulunan bir coğrafyadır. Bu açıdan, tarihin değişik dönemlerinde kendisine sığınan sayısız göçmene ev sahipliği yapmıştır. Bilhassa Osmanlı Devleti'nin gerilemesiyle başlayan süreçte, adaletsizlik ve kanunsuzluktan mustarip yüzbinlerce insan Türkiye'ye göç etmiştir. Osmanlı Devleti'nin mirasçısı konumunda olan Türkiye, göç konusunda da kendisine düşen payı almak durumunda kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa, Balkanlar, Kafkaslar, Kırım, Kıbrıs'ın yanında Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya'dan kendisine sığınanlar için adeta bir liman olmuştur. 1923-1950 döneminde Türkiye'ye yapılan dış göçlerin boyutlarının net olarak anlaşılması, bu coğrafyalardaki savaşların, iç ve dış politikaların, siyasi ve ideolojik hedeflerin, sosyo-ekonomik ve etno-kültürel yapıların, demografik değişmelerin, hukukî düzenlemelerin, coğrafî faktörlerin ve tarihî sürecin bilinmesiyle mümkündür.

Osmanlı'nın yükselme döneminde fethedilen yerlere nakledilip iskân edilen Müslüman nüfus, dağılma sürecinde sosyal bir refleksle anavatan olarak gördükleri Anadolu'ya dönmek istemişlerdir.[1] Bu sürecin başlangıcını 1683'teki Viyana mağlubiyeti oluşturur. Ayrıca 1699 Karlofça Antlaşması, 1718 Pasarofça Antlaşması ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması gibi hadiseler dışardan içeriye yapılan göçlerin önemli parametreleridir.[2] Bilhassa Balkanlardan ve Kafkaslardan gerçekleşen göç hareketleri, Osmanlı Devleti'ni daimi surette uğraştırmış[3] ve büyük bir sosyal problem olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne de tevarüs etmiştir.

Hem Milli Mücadele döneminde hem de sonrasında Türkiye, karşılaştığı göçmen problemlerini aşmada Osmanlı tecrübesini kullanmıştır. Meşrutiyet devrinde Balkan Harbi neticesinde vuku bulmuş olan göç işlerini organize etmek üzere kurulmuş olan *Muhacirin ve Aşair Müdüriyeti Umumiyesi* Cumhuriyet dönemine kadar göçmen mevzuatıyla meşgul olmuştur. *8 Haziran 1337* [*1921*] tarihinde

[1] Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân*, Ozan Yay., **İstanbul 2006,** s. 16.

[2] Osmanlı'dan bir toprağın ayrılması nedeniyle yapılan ilk göç hareketi, Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla 500.000 Kırım Tatarının diğer Osmanlı topraklarına göç etmesiyle gerçekleşmiştir. Bkz.: F. Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik*…, s. 47.

[3] Hasan Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul 2001, s. 21.

929 Sayılı nizamnameyle bu genel müdürlük *Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne* dâhil edilmiştir. Bilahare *13 Ekim 1339* [*1923*] tarih ve *352* sayılı kanunla "*Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti*" kurularak, göç ve iskân işleri bu nezaretin uhdesine alınmıştır. 1942 yılına değin bu vekâletçe tedvir olunan iskân işleri, *11 Aralık 1942* tarih ve *529* sayılı kanunla Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı "*İskân Umum Müdürlüğü*" şeklinde faaliyet göstermiştir.[4] Bu kurum Osmanlı'dan günümüze kadar süreklilik göstermiştir. Yani Genç Türkiye Osmanlı'nın sadece rejimini reddetmiş, diğer bütün konuları ve kurumları olduğu gibi göçmenleri de miras almıştır.

Osmanlı'nın göç tecrübesi, Cumhuriyet döneminde uygulanan göçmen politikalarının da mihenk taşını oluşturmuştur. Dünyanın birçok yerinden gelen göçmenlere karşı Ankara, asırlardır devam eden göç tecrübelerinin ışığında, zorlanmadan yol almıştır.

Tek Parti İktidarında Türkiye'nin Göç Almasının Nedenleri

Göç ve Türk, tarih boyunca birbirlerinden ayrılmaz bir halde var olagelmişlerdir. Türklerin fütuhat devirlerinde bir ilerleme ve yayılma unsuru olan göç; gerileme dönemlerinde bir felaket nedeni olmuştur. Kısacası göç, Türklerle özdeşleşmiş bir kavramdır.[5] Dolayısıyla tarihin bütün devirlerinde Türk devletlerinde göç ve göçmen konularına rastlamak mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti de bu konuda bir silsilenin halkası olmuştur.

Jeopolitik ve jeostratejik öneminin yanı sıra, ekonomik kalkınmışlığı, insan haklarının görece oturmuş olması, belirli seviyedeki hukuk sistemi, dönemiyle mukayese edildiğinde demokratik yapısı, göç yollarının kavşağında bulunması gibi faktörler Türkiye'ye yapılan göçleri artırmıştır. Bu göçmenlerin çoğunluğunu, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kurulan devletlerin vatandaşları oluşturmuştur.

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla yepyeni bir kimliğe bürünen Türkiye sadece fiziki hâkimiyet alanlarını belirlememiş, aynı zamanda pek çok iç hesaplaşmaları da geride bırakmıştır. Bu bakımdan Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanıyla, Osmanlı bakiyeleri olan ve birçok çalkantı yaşayan halklar için Türkiye, '*güvenli*' bir yer algısı oluşturmuştur.

Hemen hemen dünyadaki her ülkede görülen veya her ülkeyi bir şekilde etkileyen göçlerin belli başlı ortak nedenleri vardır. Bu nedenlerden biri de ekonomik temele dayalı itme-çekme etkisidir. Özellikle geri kalmış ülkelerden gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere doğru yapılan göçlerin nedenlerinden biri budur. Diğer, ekonomik nedenler ise bir ülkede meydana gelen iç-dış ticaret dengesizliği, ödeme açığı, cari borçlanmalar ve artan yoksulluktur.[6] Başka bir ifadeyle; insanların çeşitli sebeplerle bulundukları yerleri değiştirmek mecburiyetinde kalmaları veya daha iyi imkânlara sahip olma arzuları göçün ana nedenlerindendir.[7]

Kafkasya, Ortadoğu, Anadolu, Kuzey Afrika, Balkanlar, Doğu Avrupa gibi geniş bir coğrafyaya yayılmış ve uzun yıllar Osmanlı'ya bağlı kalmış ülkelerde hala milyonlarca Türk yaşamaktadır. Bunların büyük bir kısmı, ya bu günkü Türkiye sınırlarından çok uzaklarda kalmış oldukları için veya işleri gereği Türkiye'ye dönme imkânı bulamamışlardır. Fakat İran, Irak, Suriye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya gibi sınıra yakın olan memleketlerdeki Türk-İslam kültürüne bağlı zümreler başta olmak üzere; çeşitli nedenlerle yaşadıkları ülkeden memnun olmayanlar, her yıl küçüklü-büyüklü kafileler halinde Türk topraklarına sığınmaktadırlar.[8]

---

4 *Başvekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları*, Ankara 1955, s. 52.

5 Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yay., Ankara 2004, s. 6.

6 Adejumoke Alice Afolayan, "Issues and Challenges of Emigrations Dynamics in Devoloping Countries", *International Migrations*, 39 (4), Oxford 2001, s. 11.

7 Abdülhalim Yılmaz, "Türkiye'de Mültecilerin Hukuki Sorunlarının Çözülmesi ve STK'ların Rolü", http://multeci.ihh.org.tr, E.T.: 22.03.2010, 21:00.

8 Bahsi geçen ülkelerdeki göçmenlerin yer değiştirmelerinin en büyük iki sebebi; bulundukları memleketlerdeki politik durumun şiddeti ve ekonomik hayat bozukluğudur. Bkz.: M. Vergottini, *Göçmen Hareketleri*, (Çev.: Nüzhet Yalkut), Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1949, s. 55; H. Y. Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların*…, s. 21; Ahmet İçduygu ve Deniz Yükseker, "Rethinking the Transit Migration in Turkey: Reality and Re-presentation in the Creation of a Migratory Phenomenon", Irregular Transit Migration in The European Space: Theory, Politics and Research Methodology, Koc University Founders Hall, İstanbul 2008, s. 2.

Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, eski tarihlerden beri göç rotaları üzerinde yer almaktadır. Türkiye, cumhuriyet kurulduktan sonra da büyük insan kitlelerinin hareketlerine ev sahipliği yapmıştır. Türkiye ile tarihî ve kültürel bağları bulunan gruplar, bilhassa da komşu ülkelerdeki vatandaşlar, Anadolu coğrafyasına göç etmiştir.[9]

Türkiye, Dünyanın en stratejik kuşağı olan Afro-Avrasya bölgesinde bulunmaktadır ki; bu bölge savaşların, işgallerin ve iç kargaşaların en yoğun yaşandığı coğrafyadır. Bu bölgede, İHH İnsani Yardım Vakfı'nın sürekli insani yardım çalışması yaptığı 11 büyük göç dalgası olmuştur. Bu göçlerin toplamında 30 milyonu aşkın insan yer değiştirmiştir.

Türkiye haricinde yaşayan ve *Dış Türkler* olarak tanımlanan grupların memleketleri farklı olsa da, çektikleri sıkıntılar aşağı-yukarı aynıdır. Hikmet Yurdagül,[10] Dış Türklerin meselelerinin aynı olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:[11] "*Dış Türkler Meselesi aslında birbirinden kopya çeken ülkelerin, ülkelerinde yaptığı eziyetlerden ibarettir… Aslında Kerkük'te de, Yunanistan'da da alınan aynı haklardır. Ancak bunun birisini Yunan, birisini Müslüman Irak hükümeti yapmaktadır…*"[12] Bu yerinde tespit, değişik ülkelerden Türkiye'ye göç eden Türklerin göç etme nedenlerinin benzer olduğuna dikkat çekmektedir.

Göçmen Kabulünde Uluslaşma Emareleri ve Gerekçeleri

Göçler konusundaki tecrübeler henüz I. Dünya Savaşı yıllarında, yeni kurulacak olan Türkiye'nin millî politikalar benimsemesine vesile olmuştur. Çünkü Balkanlardan ümit kesilmişti ve Anadolu'nun elde tutulmasının coğrafi avantajlarından söz ediliyordu. İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Talat Bey Anadolu coğrafyasını "*Tarihi düşmanlara karşı bir kale*" olarak görüyordu. Kazım Karabekir Paşa ise bu yöndeki düşüncelerini Enver ve Talat beylere şöyle anlatmıştı: "*Avrupa'da Trakya, Asya'da Anadolu milli hudutlarımızın içi bizi bizden ayrılmalarını intaç edecek büyük hadiselerle karşılaşacağımız zamanlar pek uzak değildir. Bunun için şimdiden milli servetimizi ve milli kudretimizi mahrem olarak mahirane bir tarzda bu Türk hududunun içine yerleştirmek ve onun hudutlarını müdafaa için her şeyi düşünmek zamanı gelmiştir.*"[13] Bu sözler Enver Paşa ve arkadaşlarının meşrutiyetle birlikte *millî mefkûre* yönündeki çalışmalarına da uymaktaydı.[14] Bu bakımdan denilebilir ki; Balkan Savaşlarında sonraki tecrübeler, Türk devlet adamlarının uluslaşma reflekslerini hızlandıran bir süreç olmuştur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan ve göçlerin de etkilediği Türkleştirme politikaları, Cumhuriyet devrinde de devam ettirilmiştir. Burada Türkleştirme politikalarından kasıt; dilden tarihe, eğitimden sanayiye, ticaretten kamuya, özel hukuktan vatandaşların iskânına kadar toplumsal hayatın her alanında uygulanmasıdır.[15] Ancak uluslaşma adına atılan en önemli adım millî sınırların belirlenmesidir. Aslında bu bir nevi Türk ve Müslüman nüfusun ve kültürün en yoğun yaşadığı coğrafyanın tespiti manasına gelmekteydi. Yani yapılan şeyin adı her ne kadar "*Misak-ı Millî*"[16] olsa da, 1683'ten beri yaşanan geri çekilmenin[17] perçinlediği Türklük şuuruydu. Tarihi seyrin doğal bir sonucu olan Milli And en amiyane tanımıyla; bir "sınır inşa etme çabası"dır. Hem de "*içerdeki*" ve "*dışardaki*"ni belirleme anlamına gelen çok ince ve hassas çizgileri ihtiva eden önemli bir çaba.[18]

---

[9] Polat Kara ve Recep Korkut, "Türkiye'de Göç, İltica ve Mülteciler", *Türk İdare Dergisi*, S. 467, Haziran 2010, s. 153; Ahmet İçduygu, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları*, TÜSİAD, İstanbul 2006, s. 70; Cemil Güner, "İltica Konusunda Türkiye'nin Yol Haritası: Ulusal Eylem Planı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56 (4), Ankara 2007, s. 83.

[10] Hikmet Yurdagül, 1950'lerin Türk Mülteci ve Göçmenler Federasyonu Başkan Yardımcısı'dır.

[11] Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, Türklere yapılan haksızlıklara dair yer yer protesto beyannameleri yayımlamıştır. Beyanname örneği için Bkz.:*BCA*., 30..1.0.0/123.786..7, 7 Haziran 1955.

[12] Abdurrahman Pala, "Esir Türkler: Esir Türklere Yunanistan'la Irak'ın Reva Gördüğü Zulüm Farksızdır", *Hergün*, 26 Temmuz 1976, s. 5.

[13] Kazım Karabekir, *Cihan Harbine Nasıl Girdik?*, Tecelli Basımevi, İstanbul 1937, s. 34.

[14] Cavid, *Irak Seferi ve İttihad Hükümetinin Hayâlât ve Cehalât-ı Siyasiyyesi*, Müdafaa Matbaası, İstanbul 1334 [1918], s. 36-37.

[15] Ayhan Aktar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan 'Türkleştirme' Politikaları", *Tarih ve Toplum,* 26 (156), Aralık 1996, s. 4.

[16] Bazı kaynaklarda "Ahd-ı Peyman", veya "Ahd-ı Milli" olarak da geçmektedir.

[17] 1683'ten sonraki yaşanan tarihi süreç, Şark Meselesi'nin ikinci safhasını teşkil ve temsil eder.

[18] İbrahim Soysüren ve Didem Danış, "Giriş", *Sınır ve Sınırdışı: Türkiye'de Yabancılar, Göç ve Devlete Disiplinlerarası*

10 yıllık kesintisiz savaşın her türlü kaynağı tükettiği Türkiye için en önemli meselelerden biri de ekonomiyi ayağa kaldırmaktı. Ancak nüfusunun % 70-80'i kırsal kesimde yaşayan bir ülke için bu pek kolay olmamıştır. Kırsal nüfusun fazlalığı, üretimin insan gücüne dayandığı anlamına geliyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Kurtuluş Savaşı'nda kaybedilen nüfusun telafisi için nüfus artırıcı politikalar izlenmiştir. Bu politikalardan birisi, özellikle Anadolu dışında kalan soydaş ve Müslüman nüfusun Anadolu'ya göçünün teşvik edilmesi şeklindedir.[19] Buna paralel olarak millî birliğin korunması, ulusal bilincin geliştirilmesi ve çağdaş bir millet vücuda getirilmesi gibi idealler, iskân çalışmalarının kapsamını genişletmiştir.[20] Bu bağlamda millî sınırların dışında kalan ve Türkiye'ye dönmek isteyen göçmenlerin iskânına çalışıldığı gibi, içerdeki meskûn halkla kaynaştırılmalarına da özen gösterilmiştir. İstiklal Harbi bittikten sonra Türkiye yeni bir döneme girmiş, fakat içinde iskân sorununun da bulunduğu birçok meseleyle karşı karşıya kalmıştır.[21]

Genç Türkiye'ye yapılan yoğun göç hadiselerini Mustafa Kemal Paşa devletin lehine kullanmıştır. Öyle ki; "*Memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannederim ki bütün Anadolu halkı 8 milyonu geçmez. Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz. ... Hudud-ı Milliye haricinde kalan aynı ırk ve harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır.*"[22]ifadesiyle bu konudaki düşüncelerini dile getirmiştir. Aslında bu ifade Türkiye'nin göç ve göçmen meselelerine bakışının müşahhaslaşmış bir tezahürüdür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin göç mevzuundaki yaklaşımını bir İngiliz elçisi şöyle ifade etmektedir: "*Osmanlılık reddedildiğinden ve hilafet yıkıldığından beri, Türkiye'nin siyaseti 'Türk olmak' ve 'Türk kazanmaktır*."[23] Bu sözler Mustafa Kemal Paşa'yı destekler mahiyettedir. Yine benzer şekilde Yaşar Nabi Nayır,[24] göçü; "*memlekete taze bir kan aşısı*" olarak tanımlamıştır.[25] Çünkü başta Balkanlar olmak üzere Misak-Milli dışındaki Türklerin eğitim, deneyim, bilgi ve beceri seviyeleri oldukça yüksekti. Şayet yurtdışındaki Türkler Türkiye'ye göç ederlerse Anadolu'da bir canlılık olacaktı.

1928 Tarihli bir İngiliz dışişleri raporu Türkiye'nin adeta bir cazibe merkezi oluşunu şu şekilde nakletmiştir: "*Kemalistler; Kıbrıs, Suriye ve On İki Adalar'dan Kafkaslara kadar her yerdeki Müslümanların Türkiye'ye yerleşme arzularına cevap veriyorlar. Basın, Rumlardan boşalan toprak ve evlere İzmir civarında Kıbrıslıların yerleştirildiğini; Kuzeydoğu Anadolu'nun Kafkasya'dan gelecek Müslümanlar için hazırlandığını; Doğu Anadolu'nun ise Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen çok sayıdaki göçmenin yerleştirileceğini kaydediyor.*"[26]

Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ilk dönemindeki göçü özendirici politikaları sonucunda; *1923-1934* yılları arasındaki 10 yıllık dönemde *627.538*;[27] *1934-1952* döneminde ise *405.904* kişi olmak üzere 29 yıllık süreçte toplam *1.033.442* göçmen Türkiye'ye yerleştirilmiştir. Bahsedilen 29-30 yıllık dönemde Türkiye'ye yapılan göçlerin miktarını Cemil Çalgüner 1.040.120 olarak vermektedir. Çalgüner'in verilerine göre bu göçmenlerin 268.925'i Bulgaristan'dan, 87.864'ü Romanya'dan, 10.155'i Yugoslavya'dan, 640.984'ü sair memleketlerden ve 32.221'i de mülteci olarak gelmiştir.[28] Sair memleketlerden gelenlere, Yunanistan'dan gelen mübadiller de dâhildir. Rakamlar arasındaki tutarsızlıklar ise göç kavramıyla ilgili farklı tanımlardan kaynaklanmaktadır.

Türkiye, 1920'li yıllarda; nüfusun artırılması ve üretim gücünün yükseltilmesi, topraksız nüfusun

Bakışlar, (Edl.: Didem Danış ve İbrahim Soysüren), NotaBene Yayınları, Ankara 2014, s. 16.

19 Orhan Deniz, *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması (Sığınmacılar, Mülteciler ve Yasadışı Göçmenler)*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2009, s. 29.

20 F. Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik...*, s. 16.

21 F. Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik...*, s. 63.

22 Gencer Özcan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim: Balkanlar Örneği", *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, (Ed.: Gencer Özcan-Kemâli Saybaşılı), Bağlam Yay., İstanbul 1997, İstanbul 1997, s. 209-210.

23 H. Y. Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların*…, s. 275.

24 Şair ve yazar olan Yaşar Nabi Nayır; "Yedi Meşale Topluluğu"nun kurucularındandır. 15 Temmuz 1933'ten itibaren 48 yıl boyunca hiç aksatmadan Varlık Dergisi'ni yayımlamıştır. Bkz.: *http://www.varlik.com.tr/yasarNabi.aspx*, E.T.: 15 Şubat 2017, 14:00.

25 G. Özcan, "Türk Dış Politikasında…", s. 210.

26 FO., 424/268/E129, Clerk'ten Chamberlain'a, 4 Ocak 1928.

27 Bu sayının tamamı serbest göçmen olarak verilmiştir. Bkz.: Cemil Çalgüner, *Nüfus Hareketleri*, AÜ. Ziraat Fakültesi Yay., Ankara 1959, s. 48.

28 C. Çalgüner, *Nüfus Hareketleri*, s. 47.

topraklandırılması, dağılan Osmanlı Devleti'nin eski topraklarından gelen göçmen ve sığınmacıların iskânı gibi sorunlarla uğraşmıştır.[29] Cumhuriyet kurulduktan sonra bir taraftan nüfus artırma siyaseti izlenirken, diğer taraftan güçlü bir millet yaratılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla dışarıdan, millet oluşumuna katkı sağlayacak unsurların gelmesi için bazı kolaylıklar sağlanmıştır.[30] Bunu yaparken de içerdeki ulus oluşumuna katılmakta güçlük çekecek unsurların, egemen nüfusla karışıp kaynaşmasını sağlayacak bazı önlemler alınmıştır.[31] Bu konuda İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Aralık 1934'te TBMM'de yaptığı konuşması manidardır: "*Genel nüfus siyasetimizin esaslarından biri, dışarıdaki Türklere kapılarımızı açarak, onların yurda gelmelerini sağlamaktır. Dışarıdaki Türklerin hepsi az zamanda yurda gelecekler ve mutlu olacaklardır. 1923'ten beri 400.000'i mübadeleden olmak üzere 600.000 göçmen yurda getirilmiştir.*"[32]

Göçmen kabulündeki tercihin nasıl belirlendiği sorusunu ele alan çalışmalar, göçmen kabulünde dinin mi yoksa etnisitenin mi öncelikli olduğu tartışmalarını doğurmuştur. Bu konuda Soner Çağaptay, cumhuriyetin ilk yıllarında soydaşlıktan (Türklük'ten) ziyade, dindaşlığın (Müslümanlığın) önemsendiğini belirtmiştir. Örnek olarak da bu yıllarda imzalanan uluslararası antlaşmalarda, "*Türkiye'nin ilgi alanı olarak Türklerden değil, Müslümanlardan*" söz edildiğini vurgulamıştır.[33] Diğer taraftan makbullük hiyerarşisinde dinin öncelikli olduğu savına karşı çıkan görüşler de olmuştur. Örneğin vatandaşlığa geçiş sürecini hızlandırmaya yönelik olarak çıkarılan "İskân ve Nüfus İşlerinin Süratle İkmali Hakkında *Tamim*"de; "*Türk ırkından olanların ve Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe konuşup Türkçeden başka dil bilmeyenlerin hiçbir denetime tabi tutulmadan vatandaşlığa alınabilecekleri*" belirtilmiştir.[34] Benzer şekilde 1934'te yürürlüğe giren "İskân Muafiyetleri *Nizamnamesi*"nde, "*Türk ırk ve Türk kültürüne bağlı olanların göçmen olarak kabul edilecekleri*" belirtilmişti ki, burada ırk ve kültür üzerinden tanımlanan etnisitenin göçmen kabulünde oynadığı role işaret edilmiştir.[35] Dolayısıyla ilk dönem göçmen kabulünde hem din hem de etnisitenin etkili olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Yaşamının 14 yılını iskân mesleğine verdiğini ifade eden Naci Kökdemir, iskân çalışmalarında, ulusal kültür yaratmak ülküsünün ön planda olduğunu; "*Yurdumuzun ve büyük inkılaplarımızın muazzam iç ve dış davalarından birisi olan iskân mefhumunun içinde aldığı maksatlar yalnız maddi yardımı ihtiva etmez; asıl gaye millî kültür ve nüfus davasıdır*." sözüyle açıklamıştır.[36] Dolayısıyla kuruluş yıllarında Türkiye'ye gelen göçmenler, hem iç politikayı etkilemiş, hem de iç politikadan etkilenmiştir. Öyle ki bu durum dönemin tek siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'na üyelik koşullarındaki değişikliklerde dahi görülmüştür. Bu fırkanın ilk çekirdeği olan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* tüzüğünün 1. maddesinde, "*Bütün İslam vatandaşlarının bu cemiyetin tabii üyesi...*" olduğu belirtilmiştir. Bu madde 1923'te "*Her Türk ve dışardan gelip Türk harsını kabul edenler üye olabilir*" şeklinde değiştirilmiştir. 1927 yılında üyelik için Türk kültürünü benimsemiş olma koşulu getirilmiş, 1931 yılında ise Türk kültürünü benimsemenin yanında, "*Fırkanın umdelerini benimseme*" koşulu da eklenmiştir. Türkiye'deki bu iç-dış politika değişiminde, II. Dünya Savaşı öncesinde tüm dünyada yükselen milliyetçi akımların da etkisi olmuştur.[37]

Osmanlı'nın kuruluş aşamasında merkezden serhadde doğru yapılan nüfus hareketleri, yıkılış döneminde dışarıdan içeriye doğru yönelmiştir. Bu da doğal bir refleksle gerçekleşen "*uluslaşma*" sonucunu doğurmuştur.

Tek Parti Dönemi'ndeki Uluslaşma Çalışmalarının Göç Mevzuatına Yansımaları

[29] F. Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik...*, s. 81.

[30] *ATASE Arşivi,* İSH-5/A, 2339, 182, 112, 01 Şubat 1335 [1919].

[31] A. İçduygu ve D. Yükseker, "Rethinking the Transit Migration…", s. 2.

[32] F. Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik...*, s. 116-117.

[33] Bkz: Soner Çağaptay, "Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma", (Çev.: Defne Orhun), *Toplum ve Bilim*, S. 93, Yaz 2002, s. 218-241.

[34] *BCA.*, 30..10.0.0/123.874..15, 17 Ekim 1923.

[35] Didem Danış ve Ayşe Parla, "Nafile Soydaşlık, Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek, Devlet", *Toplum ve Bilim*, , S. 114, İstanbul 2009, s. 133.

[36] Naci Kökdemir, *Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu*, Ankara 1952, s. 3.

[37] F. Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik...*, s. 78.

Genç Türkiye'nin kuruluş aşamasında iskân ile ilgili iki meşguliyeti söz konusuydu: Biri yurtdışından gelen muhacirler, diğeri ise dâhildeki konar-göçerler. Her iki meselenin de halli için bir örgütlenmeye gidilmesi elzemdi. Türkiye Cumhuriyeti'nde iskân siyaseti ve nüfus değişimiyle ilgili ilk örgütlenme, Lozan Antlaşması'nda kabul edilen mübadele sözleşmesi üzerine, *13 Ekim 1923* Tarih ve *352* Sayılı yasayla, "*Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti*"nin kurulması olmuştur. Bahsedilen vekâlet, *11 Kasım 1924*'te, "*Müdüriyet-i Umumiye*" adıyla Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmıştır. 1929 yılında bu müdürlük "*Nüfus Müdüriyet-i Umumiyesi*"ne tebdil edilmiştir. 1934'ten sonra ise iskân işlerinden "*Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti*" sorumlu tutulmuştur.[38]

Ankara Hükûmeti henüz cumhuriyet ilan edilmemişken göçmen meseleleriyle hemhal olmuş ve daha 12 Mayıs 1923'te bir karar alarak, Yunanistan dışından gelen muhacirlere sınırlama getirmiştir. 1924 yılında da Dışişleri Bakanlığı, '*Hudut Vezaif-i Esasiyesi ve Hudut Komiserleriyle Hudut Kıtaatının Vezaifine Dair Talimatname'* yayımlayarak, sınırlardaki tüm güvenlik güçlerini sınır ihlallerine karşı uyarmıştır.[39]

İskânla ilgili ilk yasal düzenleme, *13 Mart 1924* tarih ve *441* Sayılı '*Mübadeleye Tabi Olmayan Kişilerin Terk Ettiği Hükümet Yetkisinde Bulunan Sahipsiz Toprakların Savaş Mağdurlarına, Kayıpları Ölçüsünde Dağıtılması*' yasasıdır. *16 Nisan 1924* tarih ve *488* Sayılı yasayla da Yunanistan'dan gelmiş ve gayr-ı menkulünü orada bırakmış olanlara taşınmaz mülk verilmesi düşünülmüştür. *675* sayılı düzenlemeyle, '*Mahalli İskânlarını Bilâmezuniyet Tebdil Eyleyen Muhacir ve Mültecilerle Aşair Hakkında Kanun*' yürürlüğe girmiştir. *13 Mart 1926* tarih ve *781* Sayılı yasayla mübadeleye tabi olmayanların bıraktıkları gayr-ı menkullerin, iskâna tabi tutulanlara verilmesi öngörülmüştür.

Mübadele meselesinin ilk yoğunluğu geçtikten sonra, Türkiye'de daha geniş kapsamlı göçmen yasaları çıkarılmıştır. Öncelikle, Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'ye gelecekler dışındaki göçmenlerin âdîyen iskân olunacağı belirtilmiş, böylece göçü özendiren bir politika izleneceği mesajı verilmiştir.[40] Daha sonra da *30 Mayıs 1926* tarih ve *885* Sayılı İskân Yasası çıkarılmıştır. Yine benzer şekilde 10 Haziran 1927 tarih ve *1097* Sayılı '*Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun*'" yasalaşmıştır.[41] Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan bu yasalar, 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı İskân Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır. Bu yasal düzenlemelerin amacı, bölge güvenliğini sağlamak, nüfusu kaynaştırmak, zorunlu iskâna tabi tutulanları yeni yaşam koşullarına ve devlet düzenine adapte etmekti. Lakin 1934'e kadar yapılmış olan bu yasal düzenlemeler nüfus, güvenlik, topraksızlık gibi sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır.[42]

15 Ekim 1925'te İskân Umum Müdürlüğü, çeşitli etnik unsurlardan oluşan Maraş'ın, '*Türk göçmenlere ihtiyaç duyduğuna*' karar vermiştir.[43] Böylece dışardan Türk soyluların getirilmesi gerektiğine dair var olan kanaat bir kez daha teyit edilmiştir. 30 Aralık 1925 tarihinde, hükümet TBMM'ye, o zamana kadar çıkarılan kanunlardan daha kapsamlı, geniş ve açık bir taslağı sunmuştur.[44]

885 Sayılı Kanun'a göre; *Türkiye'ye yerleşmek amacıyla, kişi ya da topluluk halinde gelmek isteyenlerin ilgili yasalara göre yerleştirilmelerini Dâhiliye Vekâleti yürütmüştür* (m.1). *Türk kültüründen olmayanlar, bulaşıcı hastalığı olanlar, askeri ve siyasi suçlar dışındaki cinayet hükümlüleri, anarşistler, casuslar, çingeneler ve sınır dışı edilenler ülkeye kabul edilmemiştir* (m.2). Köylerde ikamet edecek muhtaçlara borçlanma yasası kapsamında ev ve diğer gereksinimleri, aynı koşullarla çiftçi olanlara arazi, çift hayvanı tarım araçları verilmiştir. Sanayicilere dükkân, araç-gereç, hammadde, seyyar satıcılara sermaye imkânı sunulmuştur.

2510 Sayılı İskân Kanunu (21 Haziran 1934)

[38] Erol Göka, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 84.

[39] Ayrıntılı bilgi için Bkz.: TC. Dâhiliye Vekâleti, *Hudut Vezaif-i Esasiyesi ve Hudut Komiserleriyle Hudut Kıtaatının Vezaifine Dair Talimatname*, Ankara 1340.

[40] *BCA.*, 272..0.0.12/41.45..4, 12 Şubat 1925.

[41] 5 Aralık 1927 tarih ve 1178 sayılı yasayla 1097 sayılı yasa yürürlükten kaldırılmıştır.

[42] E. Göka, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, s. 85.

[43] *BCA.*, 272.11/46.79.19, 15 Ekim 1925.

[44] F. Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik...*, s. 147.

Millî kimliğin güçlendirilmesi düşüncesi, millî göç uygulamalarına etki etmiştir. Türkiye'nin bu konudaki göç politikaları, kuruluşundan günümüze kadar net bir çizgide süregelmiştir. Yakın zamana kadar Türkiye'nin göç ve iltica konusundaki tek yasasının 2510 Sayılı İskân Kanunu olması bu görüşü desteklemiştir. Çünkü bu yasa, yeni ve homojen bir Türk milli kimliğinin oluşmasında büyük rol oynamıştır.[45]

2510 Sayılı İskân Kanunu'ndan önce çıkarılan iskân yasaları, devletin iskân yasalarından ümit ettiği nüfus, güvenlik, topraksızlık gibi sorunların çözümünde eksik kalmıştı. Millet oluşumu ve muasırlaşma çalışmaları da istenilen düzeye ulaşmamıştı. Dolayısıyla geniş kapsamlı bir iskân yasasına ihtiyaç duyulmaktaydı. Kapsamlı bir iskân yasası çok önemli ve acil olmasına rağmen, yasanın çıkarılması bir hayli zaman almıştı. Hazırlandıktan sonra meclis gündemine gelmesi dahi ancak 2 senede gerçekleşmiştir.[46] Çünkü bu iskân yasası sadece göçebelerin yerleştirilmesi meselesine açıklık getirmemiş, aynı zamanda toprak tevcihine dair radikal kararlar da ihtiva etmiştir. Bu bakımdan hazırlanması bir hayli zahmetli olmuştur.

Kanun layihasının gerekçesinde belirtilen hususlar, Türkiye'nin göçmen politikalarının özeti mahiyetindedir. Layihada geçen; "*Cumhuriyet Hükümeti'nin iç ve dış sorunlarda başarı sağlayan dokuz yıllık çalışmasından sonra, doğal olarak ulusal kültürümüze ve çağdaş uygarlığa uyum sağlamak için etkin bir nüfus kütüğü düzenlemeye, Türk nüfusunu nicelik ve nitelik olarak güçlendirecek bir siyaset izlemeye sıra gelmiştir.*" ifadesi, izlenen ve izlenecek politikaların amaçları hakkında ipuçlarını vermektedir. Yasada, dışarıdan gelecekler için sağlık, sosyal, kültürel niteliklere göre kabul edilip-edilmeme şartları da alenen belirtilmiştir.[47]

10 Haziran 1927 tarih ve *1097* sayılı, "*Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun*" da yine bu kanunla genişletilmiş ve daha önce Batı illerine nakledilen ağalar, şeyhler, yerlerine dönmüşler ve topraklarını almışlardır. Irak ve Suriye'ye kaçmış olanlar da tekrar Türkiye'ye dönmüşlerdir.[48]

Türk Tarih Tezi'yle birlikte etnisite, Türk iskân siyasetinde önemli bir ölçü olmuştur. İskân Kanunu'nun *7. maddesi* bunun alamet-i farikasıdır; '*Türk ırkından olup, hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren*' serbest göçmenlerin istedikleri yere yerleşebilecekleri ifade edilmiştir. Diğer taraftan '*Türk ırkından olmayanlar hükümetten yardım isteyip istemediğine bakılmaksızın, kendilerine gösterilen sahaya yerleşmek zorunda*' tutulmuşlardır.[49] Bu tür uygulamalar CHF'nin dışardan gelen göçmenlerde izlemiş olduğu "*imtiyzalı grup*" algısının somut bir ifadesidir.

1923-1950 yılları arasındaki 27 yıllık dönem göç-uluslaşma perspektifinden değerlendirildiğinde iki kavramın ön plana çıkarıldığı görülür: *tarım* ve *ticaret*. Yani ekonominin temel römorkörleri canlandırılmaya çalışılmıştır. Ekonomik refahın yükseltilmeye çalışılmasıyla da iki önemli beklenti ortaya çıkmıştır: *Huzur* (İç güvenlik) ve *Prestij*.[50]

Göçmenlerin Müstahsil Duruma Geçmeleri İçin Yapılan Yardımlar

1923-1950 yılları arasında Türkiye'ye gelen göçmenlere, devlet tarafından uygulanan politikalar doğrultusunda barınma ve iş olanakları sağlanmıştır. Bu göçmenler, iklimin ve yerleştirildikleri bölgelerdeki üretim tarzlarının önemini artırmışlardır.[51] Göçmenlerin iskânına ekonomik açıdan bakılırsa; iklim ve coğrafi özelliklerin dikkate alınmasının sebebi üretimi artırmak olmuştur. Diğer taraftan göçmenlerin iskânı için belirli bir sarfiyat gerekmiştir.

23 yıllık dönemde (1923-1946) yaklaşık 860.000 kişiye 44 milyon TL civarında bir harcama yapılmıştır. Yani göçmenlerin üretici konuma geçmeleri için, öncelikle elzem ihtiyaçlarının karşılanması

---

45 Kristen Sarah Biehl Öztuzcu, *Governing Through Uncertainty: 'Refugeeness' in Turkey*, (Bogazici University, Institute for Social Sciences, Unpublished Master's Thesis), İstanbul 2008, s. 67.

46 F. Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik...*, s. 171-172.

47 F. Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik...*, s. 178-179.

48 İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi,* TVYY, İstanbul 2011, s. 161; F. Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik...*, s. 266-267.

49 S. Çağaptay, "Kemalist Dönemde Göç…", s. 231-232.

50 Osmanlının "Hasta Adam" olarak kaybettiği saygınlığı, İmparatorluk gururuyla yeniden kazanmak.

51 *BCA.*, 272..0.0.65/6.1..8, 24 Mayıs 1916; Filiz Doğanay, *Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi*, DPT Raporu, Ankara 1996, s. 9.

gerekmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla; her yıl Türkiye'ye ortalama 22-23.000 kişi göç etmiştir. 1923-1924 yıllarında gelenlerin sayısı yıllık ortalamanın yedi-sekiz misline çıkmıştır. Yunanistan'dan 'mübadil' olarak göç ettirilen Türklerin gelişi bu yıllara rastlamıştır. 1927'den sonra gelenlerin sayısı bir süre ortalamanın altına düşmüş, 1933'te tekrar bir yükselme görülmüş ve 1935'te 50.000 kişiyi bulduktan sonra tekrar azalmıştır. Göçler, II. Dünya Savaşı yıllarını kapsayan 1940'lı yıllarda oldukça düşük bir seviyede kalmıştır. 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan gelen göçmenler, yıllık ortalamayı kat kat aşmıştır.[52]

Türkiye, 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nı imzaladıktan sonra, Yunanistan ile mübadele işlemlerine başlamıştır. Fakat Türkiye bu işe hazırlıksız yakalanmıştır. Çünkü bu kadar kısa sürede göçmenlerin geldikleri bölgelerde ne tür işlerle uğraştıkları, hangi iklime alışık oldukları, örf, adet ve geleneklerinin tespiti çok zor olmuştur. Göçmenlerin iskân bölgelerine, mesleklerine ve ihtisas sahalarına göre dağıtılmalarını tespit için İstatistik Genel Müdürü Cemal Hüsnü başkanlığında bir komisyon kurulmuştur.[53] Göçmenler fiili duruma dayanarak başlıca 10 alana ayrılmıştır.[54] Geldikleri yerlerdeki mesleklerine göre; tütüncü, çiftçi, bağcı, zeytinci gibi dallara göre tasnif edilmişlerdir. İşte bu tecrübe bundan sonraki göçmenler için de kullanılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, dışardan gelen göçmenlere sosyal devlet anlayışıyla sahip çıkmış ve imkânlar nispetinde her türlü yardımı yapmıştır. Göçmenlerin iskânı ve çeşitli sorunlarının giderilmesi hakkındaki değişik tamimler, bu konuda ne kadar hassas davranıldığını göstermiştir.[55] Göçmenlerin iskân işlerinin kanuni müddeti zarfında tamamlanması için de komisyonlar kurulmuştur.[56]

Türkiye'ye yapılan göçlerin organizasyonunda en büyük görev Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'ne düşmüştür.[57] Kızılay, Mübadele Vekâleti'yle yapmış olduğu itilafnâme gereğince; terkedilmiş mallardan harap olan evlerin onarımı, göçmenler için misafirhaneler hazırlanması ve çeşitli ön hazırlıkların tamamlanmasını yürütmüştür. Halktan toplanan yardımların bir kısmı, muhacirlerin yararına olmak üzere misafirhanelerin tamiri için kullanılmıştır.[58] Ayrıca poliklinikler, hastaneler, aşhaneler açan HAC, icabında nakil vasıtaları ayarlamış; çadır, battaniye, palto, gömlek, ayakkabı kışlık giyecek vb. giyim eşyaları temin etmiştir.[59] Hatta engelli göçmenler için özel ortopedi malzemelerinin teminine çalışılmıştır.[60] Kısacası göçmenlerin her türlü ihtiyaçlarına cevap verilmeye gayret edilmiştir.[61]

Göçmenlere yardım konusunda Kızılay tarafından atanan İmdat *Heyetleri*'nin çalışmaları da dikkate şayandır. Bu heyetler birer yöneticiye bağlı olarak çalışan doktor, hastabakıcı ve diğer görevlilerden oluşturulmuştur. Heyetlerin her biri, öncelikle görev bölgelerindeki yaralı ve hastaların bakımından sorumlu tutulmuştur. Düşmandan zulüm görmüş halka ilaç, sağlık malzemesi, yiyecek-içecek ve her türlü tüketim malzemesi dağıtmak, gerektiğinde hasta ve yaralıları nakletmek gibi görevleri ifa etmişlerdir.[62]

[52] Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, Amme İdaresi, Ankara 1962, s. 8.

[53] *BCA*., 30..10.0.0/123.872..14, 17 Nisan 1923.

[54] *I. Alan:* Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum. *II. Alan:* Edirne, Tekirdağ, Gelibolu, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale**.** *III. Alan:* Balıkesir. *IV. Alan:* İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon. *V. Alan***:** Bursa. *VI. Alan:* İstanbul, Çatalca, Zonguldak. *VII. Alan:* İzmit, Bolu Bilecik, Eskişehir, Kütahya**.** *VIII. Alan:* Antalya, Isparta, Burdur. *IX. Alan:* Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir. *X. Alan:* Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Antep, Maraş. Bkz: Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Dördüncü Baskı, TVYY, İstanbul 2008, s. 53.

[55] Göçmenlerin iskanı ve her türlü problemlerinin giderilmesi için yayımlanan tamimler konusunda Bkz.:*BCA*., 272..0.0.12/41.45..6, 16 Şubat 1924; *BCA*., 272..0.0.12/41.47..18, 8 Nisan 1924; *BCA*., 272..0.0.12/41.48..23, 12 Mayıs 1924; *BCA*., 272..0.0.11/21.108..26, 10 Ekim 1925.

[56] *BCA.,* 30..10.0.0,123.878..11, 30 Ocak 1929.

[57] Türkiye'de göçmenlere yardım konusunda ilk akla gelen Kızılay Derneği'dir. Derneğin faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, (Haz.: İsmail Hacıfettahoğlu), Türkiye Kızılay Derneği Yay., Ankara 2007.

[58] *TC. Kızılay Arşivi*, 158/210, 1 Kânunusani 1340 [1 Ocak 1924].

[59] *BCA*., 272..0.0.74/71.1..8, 19 Haziran 1917; *TC. Kızılay Arşivi*, 88/225, 9 Teşrinisani 1340 [9 Kasım 1924]; K. Arı, *Büyük Mübadele* Türkiye'ye…, s. 72-73.

[60] Bursa V. İmar ve İskân Mıntıka Müdürü Cemil Bey, HAC Genel Merkezi'nden Balkan Harbi malulü Abdürrahim için sağ ayak kullanımını kolaylaştırıcı ortopedi malzemesi istemiştir. Bkz.: TC. *Kızılay Arşivi*, 88/322, 10 Ağustos 1340 [1924].

[61] *ATASE Arşivi,* İSH-5/B, 9650, 196, 27, 09 Eylül 1335 [1919].

[62] Saltanat'ın kaldırılmasından iki gün sonra, kuruluşundan beri Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak anılan kurum, "Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti" olarak değiştirildiğini duyurmuştur. Seçil K. Akgün ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den* Kızılay'a, TDV Yay., Ankara 2002, s. 252-308.

Cumhuriyet döneminde muhacirlere yapılan yardım ve kolaylıklar daha gümrük kapılarındayken başlamıştır. 885 Sayılı iskân kanununa göre; muhacir olarak kabul edilenler, hariçten gelen mülteci ve aşiret efradının birlikte getirecekleri eşyaları, malları ve hayvanları gümrük vergisi ile bir defaya mahsus olmak üzere sair bütün teklif ve resimlerden muaf tutulmuştur.[63]

Ülkeye resmi yollardan giriş yapan göçmenler, *göçmen misafir evlerine* yerleştirilmiştir. Birkaç gün bu misafir evlerinde kalan muhacirlerin sağlık muayeneleri, emniyetle ilgili işlemleri ve gümrük muayeneleri gibi rutin işleri de görülmüştür. Ayrıca göçmenlerin meslekleri tespit edilerek geleceğe yönelik çalışma alanları da burada belirlenmiştir.[64] Buradaki çalışmalar tamamlandıktan sonra göçmenlerin *kat'i iskânları* yapılmıştır.[65] Göçmenlerin kati iskân mahalline gidinceye kadarki yol masrafları da devlet tarafından karşılanmıştır. Göçmenlerin iskân mahalline gidecekleri gün kadar büyüklere 25 ve 13 yaşından aşağı olan küçüklere 15 kuruş hesabıyla iaşe paraları nakden verilmiştir.[66] Göçmen ve muhacirlere borç olarak yapılan yardımların bir kısmı bilahare taksitli olarak tekrar alınmıştır.[67]

Göçmenleri müşfik bir anne gibi kollarına saran Türk Devleti, tabibin tavsiyesi üzerine süt verilmesi lazım gelen emzikli anne veya süt çocuklarına veyahut hastalara, günlük 150 gram süt tozu ve kırk gram şeker vermiştir. Bunun yanında muhacirlere, yemeklik buğday verilinceye kadar, büyüklere günde 25, 13 yaşından küçüklere ise 15 kuruş nakit para, iaşe bedeli olarak verilmiştir.[68]

Türkiye'ye sığınan muhacirlerin büyük çoğunluğu eşyasız, yatak ve yorgansız gelmiştir. Bunlardan çok zor durumda olanlara yatak, yorgan, palto, yün kazak, fanila ve ayakkabı gibi eşyalar verilmiştir.[69] Hicrete mecbur olan halkın sefaletlerinin giderilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasında askeriye de çok başarılı çalışmalar yürütmüştür.[70] Hemen çalışıp müstahsil hale geçemeyen göçmenlere, en az 8 ay yiyecek yardımı yapılmış, odun ve kömür ihtiyaçları karşılanmıştır.[71] Çalışabilecek durumda olanların liyakatlerine göre iş verilmiştir. Hasta olanlar hastanelere yatırılmış, hafif hastalar yerinde tedavi edilmiş, sıtma, tifüs ve tifo gibi hastalıklara karşı aşı ve ilaç kullanılmıştır. Okuma çağındakiler imkân nispetinde okul ve yurtlara parasız yatılı olarak yerleştirilmiştir.[72]

Göçmenlere çoğu zaman nakdi yardımlar da yapılmıştır. Örneğin Saruhan [Manisa] Milletvekili ve Akhisar Müdafaa-i Hukuk Heyet-i İdare Reisi Reşat Bey, uhdesindeki yaklaşık 10.000 liralık Heyet-i Milliye parasını muhacirlere sarf etmiştir.[73] Yine benzer şekilde göçmenlere yardım maksadıyla balolar tertiplenmiş ve satılan biletlerin geliri bu yönde kullanılmıştır.[74] Muhtaç göçmenler yararına Beykoz

---

63 Göçmenlerin yanlarında getirebilecekleri mal ve eşyalar kanun ile belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: *BCA*., 30..18.1.2/42.9..15, 19 Şubat 1934; T.C. Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü, *Muhacir ve Mültecilerin Gümrük Muafiyeti Hakkında Kanun*, 22 Mart 1934; TC. Dışişleri Bakanlığı, Konsolosluk ve Muh. Huk. Dairesi, *Göçmen ve Mültecilerle İlgili Mevzuat ve Tatbikat: Kararnameler, Nizamnameler, Talimatnameler ve Tamimler*, Orkun Matbaası, Ankara 1960, s. 29.

64 N. Kökdemir, *Eski ve Yeni Toprak*…, s. 428; *Başvekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları,* Ankara 1955, s. 60-63.

65 *Başvekâlet Toprak ve İskan*..., s. 81.

66 N. Kökdemir, *Eski ve Yeni Toprak*…, s. 428.

67 *BCA.*, 272..0.0.12/59.159..8, 13 Mayıs 1928.

68 N. Kökdemir, *Eski ve Yeni Toprak*…, s. 428-429.

69 *TC. Kızılay Arşivi*, 150/118, 8 Kânunusani 1337 [8 Ocak 1921]. Muhacirin hastanesinden göçmenlere verilmek üzere gelen eşya listesi bir hayli kabarıktır. Temel ihtiyaç malzemelerinden oluşan bu eşyalar şunlardır: Demir, soba, gaz sobası, çinko kova, emaye kova, banyo, sedye, faraş, oturak, ördek, kebap, şeker, gaz ocağı, uzun çatal, et çantası, yumurta çantası, bardak, sürahi, kahve kutusu, cam kâse, ufak saat tahtası, küvet, ölçek, teneke, tepsi, emaye kâse, çay, kahve fincanı, emaye tabak, maşrapa, emaye kâse, sac ayak, ufak tabak, kantar, hazır somya, emaye sahan, bakır kazan, cam şekerlik, çaydanlık, huni, bakır kase, tepsi, teneke, elbise askısı, yaprak, demir çorba kasesi, bakır tutaç, emaye su güğümü, emaye tencere, kahve, kahve cezvesi, sini tabak, semah, kaşık, çay kaşığı, çatal, kürek, bahçe tarağı, sini, et tahtası, paspas, demir sandalye, süpürge, yazı sırası, havlu vs. Bkz.: *TC. Kızılay Arşivi*, 286/40, [t.y.].

70 *ATASE Arşivi,*ATAZB-1, 4844, 39, 81 [t.y.]; 57. Fırka Kumandanlığı'ndan çekilen telgraf için Bkz.: *ATASE Arşivi,* İSH-1/ABC, 3547, 25, 64, 5, 23 Ağustos 1335 [1919].

71 *BCA.*, 272..0.0.12/41.44..13, 21 Ocak 1924; *BCA*., 30..18.1.1/12.59..3, 2 Aralık 1924.

72 İstanbul Göçmenlere Yardım Derneği, *Dernek Merkez Yönetim Kurulunun Göçmenlerin Yerleştirilmeleri Hususundaki Düşünce ve Dilekleri,* Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1951, s. 42-43.

73 *ATASE Arşivi,* İSH-10/A, 3504, 580, 150, 14 Ağustos 1336 [1920] .

74 *ATASE Arşivi,* İSH-19/B, 10583, 1494, 94, 14 Şubat 1338 [1922]; *ATASE Arşivi,* İSH-19/B, 10638, 1504, 119, 18 Şubat 1338 [1922].

Parkı'nda gösteri düzenlenmiştir.[75]

Göçmenlere kentte veya köyde iskân edilme durumlarına göre farklı nitelikte evler verilmiştir.[76] Kentte iskân edileceklere iş kurabilmeleri için belirli bir miktar para; köyde iskân edileceklere toprak, çeki hayvanı, üretim araçları vermiştir. Kırsal kesimde yerleşenler için aile başına ortalama 51.5[77] dekar toprak dağıtılmıştır. Dağıtılan topraklar arasında, 343 dekarlık Türkgeldi Devlet Üretme Çiftliği arazisi de vardır.[78]Toprağın işlenmesi ve sürekliliğin sağlanması için göçmenlere bu toprakları ancak 25 yıl sonra satabilme şartı getirilmiştir.[79] Göçmenlerin yerleştirilmesi ve topraklandırılması aşamasında, yerli halkın toprak ihtiyacı da göz önünde bulundurulmuştur.[80]

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 4. bölümünde, arazi verileceklerin tayin ve tespitiyle bir sıraya konmasını sağlayacak hükümler yer almıştır. Buna göre; hiç arazisi olmayıp başkalarının arazisinde ortakçılık ve kiracılık yapanlar; arazisi yetmeyen çiftçiler; göçebeler, göçmenler ve göçürülenlerden çiftçi olanlara toprak verilmesi kararlaştırılmıştır.[81]

Göçmenlerin birçoğu iskân yardımından yararlanmak istediği için '*iskânlı göçmen*' statüsünde gelmişlerdir. 1923-1933 yılları arasında 157.736 aileye ortalama 39,6 dekar olmak üzere toplamda 6.246.345 dekar toprak dağıtılmıştır. 1934-1949 yılları arasında 62.849 aileye 45,6 dekar olmak üzere toplam 2.865.914 dekar kültür toprağı verilmiştir. Bu muhacirlere ya bir ev yaptırılmış ya da hazineden mal verilmiştir. Buna ilaveten göçmenlerin üretici hale gelmelerini sağlayacak yardımlar yapılmıştır.[82]

İskân safhasında göçmenlerin mesken, arazi, çift hayvanı, pulluk, tohumluk ve işletme sermayesi gibi ihtiyaçları da belirli bir plan dâhilinde karşılanmıştır.[83] Hükümet için iskân aşamasında çözülmesi gereken en önemli meselelerden biri, meskenlerin inşası olmuştur. Bu meselenin çözümü hususunda, Tarım Bakanlığı bünyesinde 1951 yılında bir proje hazırlanmıştır. Hazırlanan projeye göre çiftçi göçmenler için köylerde, esnaf ve sanatkâr göçmenler için de kasaba ve şehirlerde evler inşa edilmiştir.[84] Ayrıca Sanatkâr göçmenlere gerekli olan alet, edevat ve sermaye desteği sağlanmıştır.[85]

Göçmenlere verilen evler 55 m^2 inşa zemini üzerinde, çatı veya dam altında çiftçiler için bir oda ve ahırdan, diğerleri için bir dükkândan oluşmuştur. Tuvaletler evlerin dışında ihtiyaca göre göçmenler tarafından yapılmıştır. Evler, kurulacağı köylerde eskiden beri uygulanan mimari tarz ve malzemeyle, tamamen mahallî şartlara uygun bir surette inşa edilmiştir.[86]

Göçmenlerin esas iskân işlemlerinin tamamlanmasından sonra bir an önce üretici hale getirilmeleri

---

[75] *BCA.,* 272..0.0.71/33.42..13, 25 Mayıs 1924.

[76] Göçmen evleri, bölgenin durumuna göre betonarme, kerpiç veya keresteden inşa edilmiştir. Evlerin inşasında lazım olan kerestenin tedarikini de yine hükümet yapmıştır. Hükümetin farklı tarihlerde göçmenlere yaptığı kereste yardımları için Bkz.:*BCA*., 272..0.0.80/3.6..1, 3 Nisan 1924; *BCA*., 30..18.1.2, 83.57.17, 23 Haziran 1938; *BCA*., 30..18.1.2/91.66.12, 7 Temmuz 1940.

[77] *Göçmenlere dağıtılan toprak miktarı sabit olmayıp, dönemine ve bölgesine göre değişiklik göstermiştir.

[78] *BCA.,* 30..18.1.2/127.84..8, 15 Kasım 1951.

[79] Celal Bayar, 1937'deki parti programında şunları söylemiştir: "*Topraksız çiftçi bırakmamak prensibi parti programımızın 34. maddesine dayanır. Her Türk çiftçisini kâfi toprak sahibi etmek ve topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için hususi istimlak kanunları çıkarmak bu maddenin hükmüdür.*" Bkz.: İsmail Arar, *Hükümet Programları (1920-1965)*, Burçak Yay., İstanbul 1968, s. 76; İ. Tekeli, *Göç ve Ötesi*, s. 164-165; İstanbul Göçmenlere Yardım Derneği, *Dernek Merkez Yönetim…*, s. 58.

[80] Önder Duman, *Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2010, s. 84-85.

[81] Ömer Lütfi Barkan, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 465-466.

[82] İ. Tekeli, *Göç ve Ötesi*, s. 160-161.

[83] Örneğin göçmenler için Almanya'dan pulluk ve kalbur satın alınmıştır. *BCA*., 30..18.1.1/12.58..11, 3 Aralık 1924; *BCA*., 30..18.1.1/12.77..19, 22 Şubat 1925; Göçmen çiftçilere verilecek hayvan ve tohumluklar Vilayet İskân Komisyonlarınca pazarlık suretiyle satın alınmıştır. *BCA*., 30..18.1.1/13.28..1, 6 Mayıs 1925; Göçmenlerin üretici hale gelmeleri için 150 öküz satın alınmıştır. *BCA.,* 30..18.1.1/11.54..18, 23 Kasım 1924; İçişleri Bakanlığı, göçmenlerin mağdur edilmemeleri ve üretici hale gelmeleri için bir talimatname yayımlamıştır. Bkz.: *Dâhiliye Nezareti, Muhacirine Arazi ve Emlak Tevziine Dair ve Muhacirine Verilen Bağ, Zeytinlik ve Dutluk ve Emsali Yerlerin İmarına ve Hüsn-ü Muhafazasına Dair Talimatname*, Dersaadet 1333; www.danistay.gov.tr/dbs/mevzuatArasonuc.jsp?mevzuat, E.T.: 25.03.2012; *Resmî Gazete*, 24 Haziran 1937-3639.

[84] Örneğin Adana bölgesindeki göçmenlerin iskânı için "huğ" tabir edilen meskenler, pazarlık suretiyle yaptırılmıştır. *BCA*., 30..18.1.1/10.42..16, 7 Eylül 1924.

[85] *BCA*., 30..18.1.1/9.24..17, 30 Nisan 1924.

[86] Ö. Duman, *Rumeli'den Samsun'a Göç…*, *s*. 105; *Başvekâlet Toprak…*, s. 83.

ve bunun için de zirai alet, edevat, tohumluk ve kredi ihtiyaçlarının karşılanması gerekmiştir. Nitekim bu konuyla ilgili Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü 29 Eylül 1952'de bir genelge yayımlayarak, söz konusu ihtiyaçların karşılanması hususunda Ziraat Bankası ile bir anlaşma yapıldığını belirtmiştir. Anlaşmaya göre Ziraat Bankası çiftçi göçmenlere tohumluk için 1 yıl vadeli çevirme kredisi, toprağın işlenmesini sağlayacak her nevi canlı ve cansız demirbaşın temini içinde 5 yıla kadar vadeli donatma kredisi vermiştir.[87]

Sonuç

XX. yüzyılda sömürge imparatorluklarının dağılma sürecine girmesi, dünya savaşlarının yaşanması, bağımsızlık ve milliyetçilik hareketleri, küresel rekabet, teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak ulaşım kolaylıkları göçün küresel bir mahiyet kazanmasına neden olmuştur.

Tarihin ilk dönemlerinden beri Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, göç yolları üzerinde yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyet'i kurulduktan sonra da durum çok fazla değişmemiş, ülkeye daimi ve transit göçmenler gelemeye devam etmiştir. Türkiye ile tarihî ve kültürel bağları bulunan gruplar, yaşadıkları çeşitli problemler yüzünden Türkiye'ye göç etmiştir.

Türkiye, dünyanın en stratejik kuşağı olan Afro-Avrasya bölgesinde bulunmaktadır ki; bu bölge savaşların, işgallerin ve iç kargaşaların en yoğun yaşandığı coğrafyadır. Bu bölgede yaşanan olaylar doğrudan veya dolaylı bir şekilde Türkiye'yi etkilemiştir. Bundan dolayı komşu ülkelerdeki çatışmalar, savaşlar, insan hakları ihlalleri, hukuk dışı uygulamalar gibi nedenlerden dolayı yurtlarını terk eden insanların göçleri de Türkiye'yi etkilemiştir ve muhtemelen bundan sonra da etkilemeye devam edecektir. Çünkü Türkiye göç hareketleri bakımından merkezkaç pozisyonundadır.

Göçmenlerin Türkiye'ye verdikleri ekonomik zararlar (harcamalar, götürüler) bir tarafa bırakılırsa, birçok olumlu katkılar sundukları söylenebilir. Göçmenlerin Türkiye'ye yaptıkları katkıların iktisadi olmaktan çok, kültürel ve mesleki alanlarda olduğu söylenebilir. Muhacirlerin geldikleri ülkelerde edindikleri bilgi ve tecrübeler kısa vadede olmasa bile, uzun vadede Türkiye'deki entelektüel birikime bir katkı sağlamıştır. Mesleki olarak da ülkede uluslararası ticaret, tercümanlık, dericilik, dokumacılık, ayakkabıcılık, ziraatçılık, kuyumculuk gibi sektörleri ciddi manada canlandırmışlardır.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde homojen bir ulus yaratma ve Anadolu'yu Türk ve Müslüman nüfusla tezyid etme çabasının büyük ölçüde başarılı olmasından sonra öncelikler değişmiştir. Diğer bir ifadeyle 1960'lı yıllardan itibaren "*makbullük hiyerarşisi*" ortadan kalkmaya başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti 2510 sayılı yasasıyla; heterojen yapıdaki Osmanlı'dan homojen bir ulusa evrilme ülküsü taşımıştır. Kurtuluş Savaşı psikolojisi, Türk veya Müslüman göçmenlere karşı öncelik tanınması sonucunu doğurmuştur. Yurtdışından gelen göçmenler de zaman içerisinde 'misafir ev sahibinin adabına uyar' şiarınca hem kendileri kültürel olarak değişmişler hem de Türkiye'yi dönüştürmüşlerdir.

KAYNAKÇA

AFOLAYAN, Adejumoke Alice, "Issues and Challenges of Emigrations Dynamics in Devoloping Countries", *International Migrations*, 39 (4), Oxford 2001, ss. 5-38.

AĞANOĞLU, Hasan Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul 2001.

AKGÜN, Seçil K. ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den* Kızılay'a, TDV Yay., Ankara 2002.

AKTAR, Ayhan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan 'Türkleştirme' Politikaları", *Tarih ve Toplum,* 26 (156), Aralık 1996, ss. 4-12.

[87] N. Kökdemir, *Eski ve Yeni Toprak*…, s. 328-329; *TC. Ziraat Bankası'nın 26 Eylül 1951 Tarih ve 1605 Sayılı Genelgesi*; Mithat Dülge, *Türkiye'de Zirai Kredinin İnkişafı*, TC. Ziraat Bankası Yay., Ankara 1955, s. 6; Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Ortadoğu Amme İdaresi Dergisi*, 3 (4), Ankara Aralık 1970, s. 23; Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan,* (Haz.: Kutlay Doğan), Türk Basın Birliği, Ankara 1990, s. 49.

ARAR, İsmail, *Hükümet Programları (1920-1965)*, Burçak Yay., İstanbul 1968.

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Dördüncü Baskı, TVYY, İstanbul 2008.

ATASE Arşivi, İSH-1/ABC, 3547, 25, 64, 5, 23 Ağustos 1335 [1919].

ATASE Arşivi, İSH-10/A, 3504, 580, 150, 14 Ağustos 1336 [1920].

ATASE Arşivi, İSH-19/B, 10583, 1494, 94, 14 Şubat 1338 [1922].

ATASE Arşivi, İSH-19/B, 10638, 1504, 119, 18 Şubat 1338 [1922].

ATASE Arşivi, İSH-5/A, 2339, 182, 112, 01 Şubat 1335 [1919].

ATASE Arşivi, İSH-5/B, 9650, 196, 27, 09 Eylül 1335 [1919].

*ATASE Arşivi,*ATAZB-1, 4844, 39, 81 [t.y.].

BABUŞ, Fikret, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân*, Ozan Yay., **İstanbul 2006**.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, ss. 449-544.

Başvekâlet Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü Çalışmaları, Ankara 1955.

BCA., 272..0.0.11/21.108..26, 10 Ekim 1925.

BCA., 272..0.0.12/41.44..13, 21 Ocak 1924.

BCA., 272..0.0.12/41.45..4, 12 Şubat 1925.

BCA., 272..0.0.12/41.45..6, 16 Şubat 1924.

BCA., 272..0.0.12/41.47..18, 8 Nisan 1924.

BCA., 272..0.0.12/41.48..23, 12 Mayıs 1924.

BCA., 272..0.0.12/59.159..8, 13 Mayıs 1928.

BCA., 272..0.0.65/6.1..8, 24 Mayıs 1916

BCA., 272..0.0.71/33.42..13, 25 Mayıs 1924.

BCA., 272..0.0.74/71.1..8, 19 Haziran 1917.

BCA., 272..0.0.80/3.6..1, 3 Nisan 1924.

BCA., 272.11/46.79.19, 15 Ekim 1925.

BCA., 30..1.0.0/123.786..7, 7 Haziran 1955.

BCA., 30..10.0.0,123.878..11, 30 Ocak 1929.

BCA., 30..10.0.0/123.872..14, 17 Nisan 1923.

BCA., 30..10.0.0/123.874..15, 17 Ekim 1923.

BCA., 30..18.1.1/10.42..16, 7 Eylül 1924.

BCA., 30..18.1.1/11.54..18, 23 Kasım 1924.

BCA., 30..18.1.1/12.58..11, 3 Aralık 1924.

BCA., 30..18.1.1/12.59..3, 2 Aralık 1924.

BCA., 30..18.1.1/12.77..19, 22 Şubat 1925.

BCA., 30..18.1.1/13.28..1, 6 Mayıs 1925.

BCA., 30..18.1.1/9.24..17, 30 Nisan 1924.

BCA., 30..18.1.2, 83.57.17, 23 Haziran 1938.

BCA., 30..18.1.2/127.84..8, 15 Kasım 1951.

BCA., 30..18.1.2/42.9..15, 19 Şubat 1934.

BCA., 30..18.1.2/91.66.12, 7 Temmuz 1940.

BESİM ÖMER, *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, (Haz.: İsmail Hacıfettahoğlu), Türkiye Kızılay Derneği Yay., Ankara 2007.

CAVİD, *Irak Seferi ve İttihad Hükümetinin Hayâlât ve Cehalât-ı Siyasiyyesi*, Müdafaa Matbaası, İstanbul 1334 [1918].

ÇAĞAPTAY, Soner, "Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma", (Çev.: Defne Orhun), *Toplum ve Bilim*, S. 93, Yaz 2002, ss. 218-241.

ÇALGÜNER, Cemil, *Nüfus Hareketleri*, AÜ. Ziraat Fakültesi Yay., Ankara 1959.

DÂHİLİYE NEZARETİ*, Muhacirine Arazi ve Emlak Tevziine Dair ve Muhacirine Verilen Bağ, Zeytinlik ve Dutluk ve Emsali Yerlerin İmarına ve Hüsn-ü Muhafazasına Dair Talimatname*, Dersaadet 1333.

DANIŞ, Didem ve Ayşe Parla, "Nafile Soydaşlık, Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek, Devlet", *Toplum ve Bilim*, S. 114, İstanbul 2009, ss. 131-158.

DENİZ, Orhan, *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması (Sığınmacılar, Mülteciler ve Yasadışı Göçmenler)*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2009.

DOĞANAY, Filiz, *Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi*, DPT Raporu, Ankara 1996.

DUMAN, Önder, *Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2010.

DÜLGE, Mithat, *Türkiye'de Zirai Kredinin İnkişafı*, TC. Ziraat Bankası Yay., Ankara 1955.

FO., 424/268/E129, Clerk'ten Chamberlain'a, 4 Ocak 1928.

GERAY, Cevat, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Ortadoğu Amme İdaresi Dergisi*, 3 (4), Ankara Aralık 1970, ss. 8-36.

GERAY, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*, Türk İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi, Amme İdaresi, Ankara 1962.

GÖKA, Erol, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

GÜNER, Cemil, "İltica Konusunda Türkiye'nin Yol Haritası: Ulusal Eylem Planı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56 (4), Ankara 2007, ss. 81-109.

http://www.varlik.com.tr/yasarNabi.aspx, E.T.: 15 Şubat 2017, 14:00.

İÇDUYGU, Ahmet ve Deniz Yükseker, "Rethinking the Transit Migration in Turkey: Reality and Re-presentation in the Creation of a Migratory Phenomenon", *Irregular Transit Migration in The European Space: Theory, Politics and Research Methodology*, Koc University Founders Hall, İstanbul 2008, ss. 1-28.

İÇDUYGU, Ahmet, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları*, TÜSİAD, İstanbul 2006.

İSTANBUL GÖÇMENLERE YARDIM DERNEĞİ, *Dernek Merkez Yönetim Kurulunun Göçmenlerin Yerleştirilmeleri Hususundaki Düşünce ve Dilekleri,* Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1951.

KARA, Polat ve Recep Korkut, "Türkiye'de Göç, İltica ve Mülteciler", *Türk İdare Dergisi*, S. 467, Haziran 2010, ss. 153-162.

KARABEKİR, Kazım, *Cihan Harbine Nasıl Girdik?*, Tecelli Basımevi, İstanbul 1937.

KONUKMAN, Ercüment, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan,* (Haz.: Kutlay Doğan), Türk Basın Birliği, Ankara 1990.

KÖKDEMİR, Naci, *Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu*, Ankara 1952.

ÖZCAN, Gencer, "Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim: Balkanlar Örneği", *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, (Ed.: Gencer Özcan-Kemâli Saybaşılı), Bağlam Yay., İstanbul 1997, İstanbul 1997, ss. 207-226.

ÖZTUZCU, Kristen Sarah Biehl, *Governing Through Uncertainty: 'Refugeeness' in Turkey*, (Bogazici University, Institute for Social Sciences, Unpublished Master's Thesis), İstanbul 2008.

PALA, Abdurrahman, "Esir Türkler: Esir Türklere Yunanistan'la Irak'ın Reva Gördüğü Zulüm Farksızdır", *Hergün*, 26 Temmuz 1976, ss. 5.

RESMÎ GAZETE, 24 Haziran 1937-3639.

SOYSÜREN, İbrahim ve Didem Danış, "Giriş", *Sınır ve Sınırdışı: Türkiye'de Yabancılar, Göç ve Devlete Disiplinlerarası Bakışlar*, (Edl.: Didem Danış ve İbrahim Soysüren), NotaBene Yayınları, Ankara 2014, ss. 15-38.

TC. BAŞVEKÂLET NEŞRİYAT MÜDÜRLÜĞÜ, *Muhacir ve Mültecilerin Gümrük Muafiyeti Hakkında Kanun*, 22 Mart 1934.

TC. DÂHİLİYE VEKÂLETİ, *Hudut Vezaif-i Esasiyesi ve Hudut Komiserleriyle Hudut Kıtaatının Vezaifine Dair Talimatname*, Ankara 1340.

TC. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, Konsolosluk ve Muh. Huk. Dairesi, *Göçmen ve Mültecilerle İlgili Mevzuat ve Tatbikat: Kararnameler, Nizamnameler, Talimatnameler ve Tamimler*, Orkun Matbaası, Ankara 1960.

TC. Kızılay Arşivi, 150/118, 8 Kânunusani 1337 [8 Ocak 1921].

TC. Kızılay Arşivi, 158/210, 1 Kânunusani 1340 [1 Ocak 1924].

TC. Kızılay Arşivi, 286/40, [t.y.].

TC. Kızılay Arşivi, 88/225, 9 Teşrinisani 1340 [9 Kasım 1924].

TC. Kızılay Arşivi, 88/322, 10 Ağustos 1340 [1924].

TC. Ziraat Bankası'nın 26 Eylül 1951 Tarih ve 1605 Sayılı Genelgesi.

TEKELİ, İlhan, *Göç ve Ötesi,* TVYY, İstanbul 2011.

VERGOTTINI, M., *Göçmen Hareketleri*, (Çev.: Nüzhet Yalkut), Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1949.

www.danistay.gov.tr/dbs/mevzuatArasonuc.jsp?mevzuat, E.T.: 25.03.2012, 15:50.

YALÇIN, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yay., Ankara 2004.

YILMAZ, Abdülhalim, "Türkiye'de Mültecilerin Hukuki Sorunlarının Çözülmesi ve STK'ların Rolü", *http: //multeci.ihh.org.tr*, E.T.: 22.03.2010, 21:00.

M

Edebiyatta, Tarihi Metinlerde Göç

Kur'an Bağlamında Bir Göçün Analizi

Yrd. Doç. Dr. Bayram AYHAN
Ömer halis Demir Üniversitesi / Niğde

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm muhtelif ayetlerde farklı inanç ve düşünceye müntesip insanların kendileri gibi düşünmeyen insanlara yönelik davranışlarını tasvir eder. Bu tasvirleri incelediğimizde özellikle ekonomik veya siyasi bakımdan güçsüz olan insanların öldürülmek veya yurtlarından çıkarılmakla tehdit edildiğini müşahede ederiz. Bazı ayetlerde ise insanların topluca öldürüldüğünü veya zorunlu göçe tabi tutulduğunu görürüz.

Öldürülme veya yurtlarından sürülme tehdidi özellikle peygamber kıssalarında karşımıza çıkar.[1] Bu duruma örnek olarak iki peygamberin kıssasını zikredebiliriz. Hz. Lut örneğinde sapkınlık içerisinde bulunan kavmin durumu şöyle ifade edilir: "*Nuh kavmine dedi ki: Sizden önceki milletlerden hiçbirinin yapmadığı fuhşu mu yapıyorsunuz? Çünkü siz, şehveti tatmin için kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz taşkın bir milletsiniz*."[2] Kavmi ise peygamber'in bu ifadelerine şöyle cevap verir: "*(Lût'u ve taraftarlarını) memleketinizden çıkarın; çünkü onlar fazla temizlenen insanlarmış!'*"[3] Sapkınlığa batmış olan toplum, kendilerini uyaran bir insanın varlığına tahammül edememiş, onu ve onun gibi düşünenleri yurtlarından çıkararak bu rezalete devam etmek istemişlerdir.[4]

Bir diğer peygamber olan Hz. Şuayb örneğinde ise şöyle bir anlatım vardır: " *Şuayb şöyle dedi: Ey kavmim! Sakın bana karşı düşmanlığınız, Nuh kavminin veya Hûd kavminin, yahut Sâlih kavminin başlarına gelenler gibi size de bir musibet getirmesin! Lût kavmi de sizden uzak değildir. Rabbinizden bağışlanma dileyin; sonra O'na tevbe edin. Muhakkak ki Rabbim çok merhametlidir. Dediler ki: Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve içimizde seni cidden zayıf (âciz) görüyoruz! Eğer kabilen olmasa, seni mutlaka taşlayarak öldürürüz.*"[5] Bu örnek göç bağlamında oldukça dikkat çekicidir. Çünkü bir topluluk ya da yönetim kendileri gibi düşünmeyen kişi veya toplulukları güçsüz gördüklerinde onları zulme, soykırım veya zorunlu göçe tabi tutmuşlardır.[6]

İslam tarihine baktığımız zaman, yukarıda zikredilen durumun vuku bulduğunu, ilk olarak işkenceye maruz kalan Müslümanların sosyal ve ekonomik yönden zayıf olanlardan müteşekkil olduğunu müşahede ederiz.[7] Nitekim Hz. Peygamber (a.s) amcası Ebu Talip vefat edinceye kadar

---

1 Yâsin Suresi, 36/18.
2 Arâf Suresi, 7/80-81.
3 Arâf Suresi, 7/82.
4 Muhammed b. Tahir İbn Âşur, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus 1984, C. VIII, s. 450.
5 Hûd Suresi,11/89-91.
6 Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, Thk: Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 2003, C. II, s. 295; Ebu Mansur Muhammed el-Mâturîdî, *Tevilâtu Ehli's-Sünne*, Thk: Mecdî Basillûm, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 2005, C. VI, s. 174-175.
7 Siyer müellifi İbn İshak'ın ilk işkence edilen Müslümanlar başlığı altında zikrettiği isimlerin çoğunluğu köle, cariye veya kendilerini koruyacak kabilesi olmayan insanlardan oluşmaktadır. Bkz; İbn İshak, *es Sîretu'n-Nebeviyye li İbn İshak*, Thk. Ferid el-Mezîdî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, C. I, s. 227-229.

Mekke'de barınabilmiştir. Fakat Ebu Talip vefat ettikten sonra kabilesinin himayesinden çıkarıldığı için Mekke'de barınamaz olmuştur. Yeni yurt arayışları da bu döneme tekabül etmektedir.[8]

Topluca öldürülme örneği Burûc suresinin ilk ayetlerinde dile getirilmektedir.[9] Bazı rivayetlerde on binlerce insanın farklı dine mensup olduğu için ateş çukurlarına atılarak yakıldığı ifade edilir.[10]

Topluca göçün örneği de İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışlarıdır. Kur'an-ı Kerîm'in farklı surelerinde bahsi geçen İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışı tebliğimizin esasını teşkil etmektedir. Mekke'de işkenceye maruz kalan müminlerin Medine'ye hicreti de Kur'ân tarafından dile getirilen bir göçtür. Fakat bu göçte toptan çıkış olmamış, belirli bir sürece yayılmış bir göç vuku bulmuştur. İsrailoğulları özelinde bir göç analizi yaparken farklı yerlerde ilgili başka ayetlere ve yer yer Kitâbı Mukaddes'teki bilgilere de atıfta bulunulacaktır. Bazı hususlarda hicrete temas eden ayetler de kullanılacaktır.

1. Göçün Dönemleri

Kur'ân bağlamında analiz edilecek olan ilk husus göçün dönemleridir. Göç olgusu belirli dönemlerden müteşekkil bir süreçte meydana gelmektedir. Bu dönemler göçten öncesi, göçün başlangıcı ve göçten sonrası şeklinde tasnif edilebilir. Biz de bu dönemleri ayetler ve bu ayetlere dair tefsir eserlerinde yer alan bilgiler ekseninde tahlil edeceğiz. Öncelikle bu dönemlerde vuku bulan olayları, bilahare bu dönemlerin kavramsal analizini yapacağız. Zira her dönemin kavram ve kahramanları bir birinden farklıdır.

a. Göçün Öncesi / Göçün Sebebi

İsrailoğulları özelinde topluca vuku bulan göçün sebebi Kur'ân'a göre bir millete yönelik ayırımcılık ve insanlık dışı muameledir. Kasas suresinin bu meyandaki bir ayeti mealen şöyledir: "*Firavun, (Mısır) toprağında gerçekten azmış, halkını çeşitli zümrelere bölmüştü. Onlardan bir zümreyi güçsüz buluyor, bunların oğullarını boğazlıyor, kızlarını ise sağ bırakıyordu. Çünkü o bozgunculardandı*."[11] Bazı tefsirlerde Firavun'un saltanatının Hz. İbrahim'in soyundan gelecek bir çocuk tarafından sona erdirileceği ve bunu öğrenen Firavun'un da bu akıbete uğramamak için erkek çocuklarını öldürdüğü ifade edilmiştir.[12] Müfessir Mevdûdî (ö. 1979), "Firavun'un gördüğü bir rüya üzerine İsrailoğulları'nın erkeklerini öldürdüğü" şeklinde tefsirlerde yer alan rivayetin mesnedinin Talmud olabileceğini söyler. Zira ne Kur'ân ne de Kitab-ı Mukaddes söz konusu rivayeti tasdik edecek herhangi bir imada bulunmaz. Müfessire göre erkeklerin öldürülüp kadınların sağ bırakılması bir milletin neslini yok etme amacına matuftur.[13]

Kitâbı Mukaddes'e göre Hz. Yusuf'tan sonra yönetime gelen bir Firavun sayıca çok olan İsrailoğulları'nın daha fazla çoğalmalarının tehlike arz ettiğini dile getirir. Çünkü ileride ayaklanmaları veya düşmanları ile birleşerek yönetimi ellerinde tutanlara karşı savaşmaları mümkündür. Söz konusu durumun vuku bulmaması için erkekleri öldürülmeli, kadınları ise sağ bırakılmalıdır.[14] Zikri geçen Firavun'un dikkat çektiği bir diğer husus İsrailoğulları'nın ülkeyi terk etme ihtimalleridir. Zira yönetici kesimin köle ihtiyacını gören İsrailoğulları ülkede bulunmalı fakat tehlikeli durumlara sebebiyet vermemelidir.[15] Bazı rivayetlere göre bu olguyu da göz önünde bulunduran Firavun durumu dengelemek için bir sene doğan erkek çocukları öldürtürken, diğer yıl sağ bırakmaktadır. Hz. Musa'nın abisi Hz.

---

[8] Muhammed İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev: Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011, C. I, s. 166 vd.

[9] Burûc Suresi, 85/1-4.

[10] Ebu'l-Â'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, C. VII, s. 83-84.

[11] Kasas Suresi, 28/4.

[12] İbn Cerîr et- Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Thk: Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiye, Kahire 2001, C: XVIII, s. 151; Ebu Muhammed İbn Atiyye***, el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,*** Thk: Abdusselam Abduşşâfî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, C: I, s. 140; Ebu'l-Fida İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, Thk: Muhammed es-Sellâme, Dâru Tayyibe li'n-Neşr, Riyad 1997, C: VI, s. 221.

[13] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, C: IV, s. 158.

[14] Kitâb-ı Mukaddes, Eski Ahit, Çıkış, 1/9-19.

[15] Kitâb-ı Mukaddes, Eski Ahit, 14/5.

Harun erkek çocuklarının sağ bırakıldığı yılda doğduğu için sorunsuz büyümüş, Hz. Musa ise erkek çocuklarının öldürüldüğü yıl doğduğu için nehre bırakılmıştır.[16]

Öldürülmenin sadece çocuklara hamledilemeyeceğini söyleyen isimler olmuştur. Bu kişilere göre ayetlerin lafzında öldürülenlerin "erkek çocuk" olduğu, sağ bırakılanların ise "kadınlar" olduğu beyan edilmiştir.[17] Eğer kasıt sadece erkek çocuk olsa idi, sağ bırakılanların "kız çocukları" olduğu ifade edilebilirdi. Dolayısıyla "kadınlar" ibaresine binaen öldürülenlerin yetişkin erkekler olduğu da söylenebilir. Binaenaleyh, Firavun problem oluşturma ihtimali olan yetişkin erkekleri de öldürtmüştür.[18]

Müfessir Mevdudi'ye göre baskı ve zulüm iki farklı dönemde vaki olmuştur. Bu kanaatini tefsirinde şöyle dile getirir:

İsrailoğulları ilk defa, Hazreti Musa'nın doğumundan önce II. Ramses'in yönetimi sırasında zulme uğramışlardır. A'râf suresinde (127-129 ayetlerde) anlatılan ikinci zulüm dönemi ise Hz. Musa'nın (a.s) Allah'ın elçisi olarak gönderilmesinden sonra, Mineftah'ın hükümdarlığı esnasında başlamıştır. Mamafih bununla beraber bir nokta ortak idi ki: İsrailoğulları'nın yavaş yavaş soyları kuruyacak şekilde erkek çocukları öldürülüyor, kız çocukları hayatta bırakılıyor ve sağ kalanlar da diğer ırklar arasında kayboluyordu. 1896 senesinde yapılan arkeolojik kazılarda muhtemelen bu döneme ait bir levha bulundu. Mineftah'ın kahramanlık ve zaferlerinden bahseden söz konusu levhanın üzerinde: "İsraililer imha edilmiştir ve onları yeniden türemeleri için geride hiçbir tohum bırakılmamıştır" diye bir cümle geçer."[19]

Kadınların sağ bırakılması Kur'ân-ı Kerim'de "yestehyûne/نو ي حتس ي" fiili ile ifade edilmiştir. Söz konusu fiilin iki kökten müştak olma ihtimali vardır. Fiil "hayatta kalma" anlamındaki kökten müştak olabileceği gibi, "haya/utanma/ar sahibi olmak" anlamındaki kökten de müştak olabilir. İlk ihtimale göre kadınlar erkekler gibi fiziki güce sahip olmadıkları ve savaşmak/ayaklanma çıkarmak gibi bir duruma sebebiyet vermeleri söz konusu olamayacağı için onlar sağ bırakılmışlardır.[20] İkinci anlamdaki fiilden türemiş olması durumunda ise kadınlar gayrı meşru işlerde kullanılmak için sağ bırakılmış olabilirler.[21]

Kanaatimizce Firavun'un saltanatının elinden alınacağına dair kehanete binaen erkek çocuklarını öldürmesi ihtimali mümkündür. Fakat İsrailoğulları'nın çoğalarak yönetim için problem oluşturma ihtimallerine binaen öldürülmüş olmaları daha makul görünmektedir. Zira Kur'ân-ı Kerim'in başka bir ayeti bu durumu teyit etmektedir. Mealen şöyle olan ayete göre erkek çocuklarının öldürülmesi Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderilmesinden sonra da devam etmiştir: "*Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: Musa'yı ve kavmini, seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi bırakacaksın? (Firavun): "Biz onların oğullarını öldürüp, kadınlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz," dedi*."[22] Başka bir ayette ise İsrailoğulları Hz. Musa'ya şöyle demişlerdir: "*Sen bize (peygamber olarak) gelmeden önce de, geldikten sonra da bize işkence edildi, dediler.*"[23]

Zikrettiğimiz son iki ayet öldürülme işinin sadece erkek çocuklarına değil, yetişkinlere de teşmil edilebileceği görüşünü[24] teyit etmektedir. Yine öldürülmenin sistematik olarak farklı dönemde yapılmış olduğu sonucunu da çıkarsamak mümkündür.

---

16 Hüseyin b. Mes'ud el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, Thk: Abdullah en-Nemr, Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzi', Riyad 1989, C: I, s. 91; Celâleddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Thk: Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezu Hicr li'l-Buhûs, Kahire 2004, C: XVIII, s. 150-151.

17 Bakara Suresi, 2/49; A'râf Suresi, 7/141;İbrahim Suresi, 14/6.

18 Fahreddîn er-Râzî**,** ***Mefâtîhu'l-Ğayb***, Dâru'l-Fikr, Lübnan 1981, C: III, s. 73-74; Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Çev: Bekir Karlığa vdğr., Hikmet Yayınları, İstanbul t.y, C: II, s. 265; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2006, C: V, s. 346**.**

19 Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, C: II, s. 84.

20 Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, Thk: Abdulmaksûd b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut t.y, C: II, s. 248-249.

21 Muhammed b. Yusuf Ebu Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, Thk: Ahmed Abdulmevcud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, C: I, s. 352.

22 Arâf Sûresi, 7/127.

23 A'râf Sûresi, 7/129.

24 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* C: III, s. 73; Seyyid Kutup, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, C: II, s. 265.

b. Göçün Başlangıcı

Bir üst başlığın muhtevasında İsrailoğulları'nı göçe zorlayan sebepler üzerinde durulmuştu. Bu başlık altında göçün başlangıcı ve zalim yöneticilerden kurtulmaya kadar olan süreci ele alacağız. Bu başlık altında zikredeceğimiz bazı bilgiler göçün öncesine tekabül ediyormuş gibi algılanabilir. Ne var ki Hz. Musa ve Firavun arasındaki mücadele çetin bir hal alırken, süreç artık göçe doğru evrilmeye başlamıştır. Bu yüzden göçün eyleme dönüşmesinden hemen önceki gelişmeleri de bu başlık altında zikretmeyi uygun görmekteyiz.

Göçün sebepleri bölümünde ifade ettiğimiz üzere Firavun farklı zümrelere ayırdığı halkı içerisinden İsrailoğulları'na zalimce muamele etmiş ve sistematik bir soykırım yapmıştır.[25] Bu durum Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderilmesine dek uzun bir süre devam etmiştir.[26]

Hz. Musa peygamber olarak görevlendirildikten sonra Firavun'un gayrı insani muamele uyguladığı İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkmasına izin vermesini söyler. Fakat Firavun Hz. Musa'nın bu isteğini reddeder. Bunun üzerine tüm Mısır sırasıyla tufan, çekirge, haşere, kurbağa istilası ve suların kana dönmesi gibi felaketlere uğrar.[27] Bu felaketlerin tümü İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkmasına izin vereceğini söyleyip bundan vazgeçen Firavun sebebiyle meydana gelmiştir. Kitabı Mukaddes, zikredilen felaketlere ek olarak Mısırlıların tüm ilk doğanlarının öldürüldüğünü ve aynı gece Firavun'un İsrailoğulları'nı kovduğunu beyan eder. Bu son olayı müteakip Mısır'ın yerlileri de İsrailoğulları'nın kovulmasını istemişlerdir.[28]

Kitab-ı Mukaddes'te ifade edildiği üzere kovma veya izin verme gibi bir durum Kur'ân tarafından direkt olarak dile getirilmemiştir. Fakat bazı ayetlerdeki ibareler bize bu hususta yorum yapma imkanı tanımaktadır. Hz. Musa sihirbazlarla düelloya davet edilip halkın önünde sihirbazları yener ve sihirbazlar iman ederler.[29] Bu manzara düelloyu izlemeye gelen insanları etkilerken, Firavun ve maiyeti büyük bir itibar kaybına uğrar. Bu olayları müteakip süreçte Firavun Hz. Musa'yı öldürmeye karar verir. Zikrettiğimiz bu hususu tasvip eden Mü'min suresindeki bir ayette Firavun Hz. Musa'yı öldürmek istediğini beyan eder ve bunu da iktidarına halel gelmesiyle gerekçelendirir.[30] Ne var ki Firavun başlarına gelen felaketlerden ve Hz. Musa'yı mağlup etsin diye çağırdığı sihirbazların da iman etmesinden sonra Hz. Musa'dan çekinmeye başlamıştır.[31] Hz. Musa'yı öldürmeye cesaret edemeyen Firavun İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya olan desteğini azaltmak için zulmünü arttırır.[32]

A'râf suresindeki bir ayet Firavun'un Hz. Musa'yı ve beraberinde bulunanları gönderme isteğini vehmettirmektedir.[33] Söz konusu ayetin anlatılarına göre Firavun Hz. Musa'yı Mısır'dan göndermeyi düşünmektedir. Fakat Mısır'ın ileri gelenleri onu bu kararından vazgeçirmek için çalışmaktadırlar. Bahse konu olan ayet mealen şöyledir: "*Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: Musa'yı ve kavmini, seni ve tanrılarını bırakıp Mısır'da bozgunculuk çıkarsınlar diye mi bırakacaksınız?*"[34] Toplumun eşrafını teşkil eden zümre Firavun'un İsrailoğulları'nın göç etmesine müsaade etmesine karşı çıkmış ve bunu da "Mısırda fesat çıkarmakla" gerekçelendirmişlerdir.[35] Eşraf, toplumun dinini ifsat eden İsrailoğulları'nın ilerleyen süreçte yönetimi de ele almasından endişe ettiklerini beyan etmiştir.[36] Bu ayetten anladığımıza göre eşraf, sahip olduğu konumu ve hizmetlerinde bulunan köleleri kaybetme ihtimaline binaen Firavun'u muhtemel düşüncesinden vazgeçirmeye çalışmıştır.

Şuarâ suresindeki bazı ayetler de göçün eyleme geçmesinden hemen sonraki süreçte Firavun'un ne yapmak istediği hususunda zımni bilgi vermektedir. Söz konusu ayetlerin meali şöyledir: "*Firavun da şehirlere toplayıcılar gönderdi: "Esasen bunlar, sayıları az, bölük pörçük bir cemaattir. (Böyle*

[25] A'râf Suresi, 7/137; Kasas Suresi, 28/4.
[26] Kitab-ı Mukaddes'e göre İsrailoğulları Mısır'da dört yüz otuz yıl kalmışlardır. Eski Ahid, Çıkış, 12/40.
[27] A'râf Suresi, 7/132-135.
[28] Eski Ahid, Çıkış, 12/31-32.
[29] Tâhâ Suresi, 20/71; Şuarâ Suresi, 26/49.
[30] Mü'min Sûresi, 40/26.
[31] Râzî, Mefâtîhu'l-Ğayb, C: XIV, s. 219.
[32] A'râf Sûresi, 7/129; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. II, s. 85.
[33] Mevdûdî, *a.g.e,* C: II, s. 85.
[34] A'râf Sûresi, 7/127.
[35] Mâverdi, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, C: II, s. 246-247.
[36] Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C: XIV, s. 219.

iken) kesinkes bizi öfkelendirmişlerdir. Biz ise, elbette uyanık (ve yekvücut) bir cemaatiz, diyordu. Ama (sonunda) biz onları (Firavun ve kavmini), bahçelerden, pınarlardan, çıkardık. Hazinelerden ve değerli bir yerlerden…"[37] Alıntıladığımız ayetlerde Firavun'un şehirlere toplayıcı gönderdiğine dair bir ifade vardır. Söz konusu toplayıcıların kimleri toplamak için gönderildiğine dair iki kanaat vardır. İlk görüşe göre toplayıcılar şehirlerdeki sihirbazları bir araya getirmek için gönderilmişlerdir. İkinci kanaate göre toplanan kimseler askerdir.[38]

Kanaatimizce Firavun'un İsrailoğulları'nı takip etmek için asker toplamış olması daha makul görünmektedir. Zira Hz. Musa daha önce sihirbazları halkın önünde mağlup etmiş ve sihirbazlar secdeye kapanmış[39], Firavun ve adamları ciddi bir itibar kaybı ve iktidarı kaybetme korkusu yaşamışlardı.[40] Dolayısıyla sihirbazların bir daha toplanmasının anlaşılır bir hikmeti yoktur. Fakat İsrailoğulları'nı topluca yok etme düşüncesiyle şehirlerden asker toplaması makuldür.[41]

Kitabı Mukaddes'in pasajları Firavun'un asker toplattığı görüşünü desteklemektedir. Söz konusu pasajlar şöyledir: "*Halkın kaçtığı Mısır Firavunu'na bildirilince, Firavun'la görevlileri onlara ilişkin düşüncelerini değiştirdiler: "Biz ne yaptık?" dediler. "İsrailliler'i salıvermekle kölelerimizi kaybetmiş olduk!" Firavun savaş arabasını hazırlattı, ordusunu yanına aldı. Seçme altı yüz savaş arabasının yanı sıra, Mısır'ın bütün savaş arabalarını sorumlu sürücüleriyle birlikte yanına aldı. Firavun zafer havası içinde ilerleyen İsrailliler'in peşine düştü. Mısırlılar, Firavun'un bütün atları, savaş arabaları, atlıları, askerleriyle onların ardına düştüler ve deniz kıyısında, Pi-Hahirot yakınlarında, Baal-Sefon'un karşısında konaklarken onlara yetiştiler.*"[42] Bu pasajın da beyan ettiği üzere, önce İsrailoğulları'nın çıkmasına izin veren Firavun ve adamları daha sonra pişman olur ve onları topluca yok etmek için muharip güçleriyle onları takip ederler.

Firavun'un şehirlerden askerler toplamak için toplayıcılar gönderdiğine dair ayetlerin devamında "*İsrailoğulları bizi çok öfkelendirmişlerdir"*[43] şeklinde bir ifade geçmektedir. Bir görüşe göre bu ayetteki ibare İsrailoğulları'nın göçe başlamadan hemen önceki davranışlarına matuftur. Kitab-ı Mukaddes'in aktardığına göre İsrailoğulları Mısır'dan çıkarken yerlilerin bazı değerli eşyalarını ödünç istemiş fakat bunları geri vermemiştir. Firavun ve adamları İsrailoğulları'nın giderken Mısırlıların değerli eşyalarını almış olmalarına çok kızmıştır.[44] Bazı müfessirler ise: "*İsrailoğulları bizi çok öfkelendirmişlerdir*" ayetini "*onlar bize karşı çok öfkelidir*" şeklinde anlamlandırır. Bu anlama göre Firavun topladığı askerlere: "Erkeklerini öldürüp, kadınlarını sağ bıraktığımızdan dolayı bize çok öfkeli olan bu topluluk eğer Mısır'dan göç etmeyi başarır ve ilerleyen süreçte zafere ulaşırsa aynısını bize yapacaktır"[45] demek suretiyle askerleri onlara karşı savaşmaya teşvik etmiştir. Ayete yüklenen bu anlam oldukça manidardır.[46]

Kur'ân-ı Kerim'e göre Firavun, İsrailoğulları'nı yok etme düşüncesini göçün eyleme geçmesinden sonra pratize etmiş değildir. Önceden bu planı yapmaktaydı ve bundan dolayı Allah Hz. Musa'ya topluluğu geceleyin yürütmesini istedi. Bu durumu beyan eden ayet mealen şöyledir: "*Musa'ya: Kullarımı geceleyin yola çıkar; çünkü takip edileceksiniz, diye vahyettik."*[47] İsrailoğulları'nı tümüyle yok etmeyi düşünen Firavun ve adamları Kızıldeniz'de boğularak yok edilmişken İsrailoğulları denizin karşı tarafına geçerek yeni bir hayata başlamışlardır.

---

37 Şuarâ Sûresi, 26/53-58.

38 Mâturîdî, *Tevilâtu Ehli's-Sünne*, C: VIII, s. 63; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, C: VI, s. 114.

39 Taha Sûresi, 20/70.

40 Elmalılı, *a.g.e*, C: V, s. 346.

41 Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, C: IV, s. 28.

42 Kitab-ı Mukaddes, Eski Ahid, Çıkış, 14/5-9.

43 Şuarâ Sûresi, 26/55.

44 Eski Ahid'e göre İsrailoğulları yerli halkın nezdinde itibar kazanmıştır. İsrailoğulları bir daha geri dönmeyecekleri bilinciyle yerlilerden değerli şeyler almış, onları soymuştur. Çıkış, 12/35.

45 Mâturîdî, *Tevilâtu Ehli's-Sünne*, c. VIII, s. 63.

46 Tarih, mazlum toplumlara zulmetmekten çekinmeyen despot yönetimlerin, ilerde aynısının kendilerine yapılabileceği korkusuyla/gerekçesiyle onları (veya tehdit unsuru olan erkekleri) topluca öldürdüğüne şahitlik etmiştir. Yirmi birinci asırda Avrupa'nın merkezinde binlerce Bosna'lı Müslüman erkek vahşice katledildi.

47 Şûarâ Suresi, 26/52; Ayetin tefsiri için bkz; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, C: XXIV, s. 137; Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. IV, s. 137; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, C: IV, s. 27.

c. Göçün Sonrası

İsrailoğulları Kızıldeniz'den geçtikten sonra göç sona ermiş değildir. Yeni bir yerde yeni bir boyut kazanmıştır. Bu nedenle biz Mısır'dan çıktıktan sonraki süreci göçün sonrası başlığı içerisinde tahlil etmeyi düşünmekteyiz.

Göçten sonraki süreci tasvir eden ayetlerde en çok dile getirilen husus, İsrailoğulları'nın yıllarca muhatap oldukları maddi ve manevi olgulardan vazgeçememiş olmaları ve adaptasyon problemidir. Zikrettiğimiz bu iki olgu, bir göçün analizinin yanı sıra bir milletin karakterinin de tasviridir. Öncelikle İsrailoğulları'nın yıllarca içerisinde bulundukları Mısır'ın inançlarından vazgeçemediklerini tahlil edeceğiz. Bilahare çölde kendilerine daha iyi imkanlar sunulmuş olmasına rağmen Mısır'daki hayatlarına dair özlemlerini dile getirdiklerini ve ortama adapte olmamak için ellerinden geleni yaptığını işleyeceğiz.

İsrailoğulları Kızıldeniz'i geçer geçmez yıllarca içerisinde bulundukları ve özümsedikleri bir olguyu izhar etmişlerdir. Denizden kurtulup çöle doğru yol aldıklarında tapınmak için putlar yapmış olan bir kavme rastlayan İsrailoğulları Hz. Musa'dan da kendileri için bir tanrı yapmasını istemişlerdir. Bu istek Kur'ân'da şöyle dile getirilir: "*İsrailoğulları'nı denizden geçirdik, orada kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine: Ey Musa! Onların tanrıları olduğu gibi, sen de bizim için bir tanrı yap, dediler. Musa: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz, dedi.*"[48] Bu durum, çoğu insanın yıllarca muhatap olduğu bir olguyu hemen terk edemediğinin dikkate değer bir örneğini teşkil etmektedir.

Müfessir Mevdudi, yukarıdaki ayeti şöyle tefsir eder:

"Bu kavim" Sina yarımadasında askeri bir garnizon olan Mafka'da yaşayan Mısır'lılardı. İsrailliler Kızıldeniz'i, muhtemelen şimdiki Süveyş ili ile İsmailiye arasında bir yerden geçerek yolculuklarını o zamanlar Mısır'ın hakimiyeti altında olan yarımadanın güneyine doğru, kıyı boyunca sürdürdüler. Daha aşağılarda bakır ve zümrüt maden ocakları bulunuyordu. Bunların korunması için Mısırlılar buralara yakın yerlere bazı askerî garnizonlar kurmuşlardı. Bunlardan birisi, Mısırlıların, yarımadanın güneybatısında kalıntıları bugün bile durmakta olan büyük bir tapınak inşa etmiş oldukları Mafka'da bulunuyordu. Buna yakın başka bir yerde, Sami kavimlerinin ay tanrısına tahsis edilen başka bir tapınak da bulunmakta idi. Muhtemelen İsrailliler bu tapınağın yanından geçerken yapay bir put edinme hevesine kapılmış ve Hz. Musa'dan böyle bir istekte bulunmuşlardır. Bu olay, Mısırlıların kültürünün, esaretleri sırasında İsrailoğulları'nın üzerinde derin izler bıraktığını gösterir. Bu, Hz. Musa'nın kırk, peygamber Yeşû'nun yirmi sekiz yıllık talim ve rehberliğinden sonra bile İsraillilerin, Mısır Firavunlarının hakimiyeti altında geçirdikleri uzun kölelik sırasında, hayatlarına bulaşmış olan kötü tesirlerinden kendilerini temizleyemediklerini gösterir." [49]

İsrailoğulları Mısır'daki maddi ve manevi durumu o kadar özümsemişlerdir ki muhatap oldukları etkileyici mucizelerden sonraki ilk fırsatta göçten önceki durumlarına dönüş yapmışlardır. İsrailoğulları çöle ulaştıktan sonra Hz. Musa Allah ile buluşmak için Tur dağına çıkmış, kırk gün süren bu buluşma süresi zarfında İsrailoğulları ilk iş olarak kendilerine altından bir buzağı yapmışlardır. Bakara suresinin ayetleri bu durumu şöyle anlatır: "*Sizi en dayanılmaz işkencelere uğrattıklarında Firavun ailesinin elinden kurtardığımızı anın. Onlar, kadınlarınızı diri bırakıyorlarken, erkek çocuklarınızı boğazlıyorlardı. Bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı. Denizi ikiye yarıp sizi kurtardığımızı ve Firavun'un adamlarını -siz seyredip dururken- boğduğumuzu da hatırlayın. Hani Musa ile kırk gece için sözleşmiştik. Ama sonra siz, onun arkasından buzağıyı (tanrı) edinmiş ve (böylece) zalimler olmuştunuz."*[50]

Taha suresindeki ayetlerde ise insanların buzağı ile olan derin ilişkisi farklı bir şekilde dile getirilmiştir. Söz konusu ayetler mealen şöyledir: "*Allah şöyle buyurdu: Senden sonra biz, kavmini imtihan ettik ve Sâmirî onları yoldan çıkardı. Bunun üzerine Musa, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndü. Ey kavmim! dedi. Rabbiniz size güzel bir vaatte bulunmamış mıydı? Şu halde size zaman mı çok uzun geldi, yoksa üstünüze Rabbinizin gazabının inmesini mi istediniz ki, bana olan vâdinizden döndünüz? Dediler ki: Biz sana olan vâdimizden, kendi kudret ve irademizle dönmedik. Fakat biz, o kavmin (Mısır'lı)ların) zinet eşyasından bir takım ağırlıklar yüklenmiş, sonra da onları (ateşe) atmıştık;*

[48] A'râf Suresi, 7/138.

[49] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, C: II, s. 84.

[50] Bakara Suresi, 2/49-51; Benzeri ayetler için bkz; Bakara Suresi, 2/92-93; Nisâ Suresi, 4/153; A'râf Suresi, 7/152.

aynı şekilde Sâmirî de atmıştı. Bu adam, onlar için, böğürebilen bir buzağı heykeli icat etti. Bunun üzerine: İşte, dediler, "bu sizin de, Musa'nın da tanrısıdır. Fakat onu unuttu."[51] Bazı müfessirlere göre ayetin en sonundaki "onu unuttu" ibaresi Sâmirî ve taraftarlarına aittir. Söz konusu bu kimselerin kastı şudur: "Musa, bu buzağının tanrı olduğunu unuttu, Allah'ı başka yerlerde aramaya kalkıştı; bu Musa'nın ve sizin rabbinizdir, fakat Musa bunu söylemeyi unuttu."[52]

Yukarıda zikrettiğimiz ayetlerin devamında Hz. Harun ile buzağıya tapan insanların arasındaki durumu anlatan ayetler meselenin mahiyetini tam olarak tavzih etmektedir. Ayetler mealen şöyledir: "*Hakikaten Harun, onlara daha önce: Ey kavmim!, siz bu buzağı yüzünden sadece fitneye uğradınız, demişti. Sizin Rabbiniz şüphesiz çok merhametli olan Allah'tır. Şu halde bana uyunuz ve emrime itaat ediniz. Onlar: Musa aramıza dönünceye kadar biz bu buzağıya tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz, dediler.*"[53] Hz. Harun yaptıkları işin yanlışlığını dile getirince, Hz. Musa dönüp de bu işin yanlış olduğunu beyan edene kadar ona tabi olmayacaklarını açıkça beyan etmiş ve onu öldürmeye kalkışmışlardır.[54] Kendilerini Firavun gibi bir zalimden kurtaranın Alemlerin Rabbi olduğunu bildikleri halde, iliklerine kadar özümsedikleri buzağıya tapınma adetinden vazgeçememişlerdir.[55]

Eski Ahid de İsrailoğulları'nın terk edemedikleri buzağıya tapınma eylemine değinir ve artık bu yanlıştan dönmeleri gerektiğini şöyle ifade eder: "*Ve şimdi Rabb'den korkun, samimî olarak gerçekten ona kulluk edin, ırmağın öteki tarafından ve Mısır'da atalarınızın taptığı ilâhları bırakın ve Rabb'e kulluk edin. Ve eğer, Rabb'e kulluk etmek gözünüze kötü geliyorsa, atalarınızın kulluk yaptıkları ırmağın ötesindeki ilahlara mı, yoksa Amovîlerin ilahlarına mı, kime kulluk edeceğinizi bugün tayin edin.*"[56]

İsrailoğulları'nın daha önce tapındıkları buzağıdan vazgeçememelerinin dışındaki bir diğer mesele eskiye olan özlemleridir. Muhtemelen önceleri bu durumu sadece dile getirmekteydiler. Fakat daha sonraki süreçte mevcut durumdan şikayet etmeye başlamışlardır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere İsrailoğulları Mısır'da uzun bir süre köle olarak yaşamışlardır. Özgür olmamakla birlikte standart bir hayat yaşamaktaydılar. Mısır'dan çıktıktan sonra bir süre çölde yaşamak zorunda kalmışlardır. Çölde yiyecek sıkıntısı baş gösterince onlara özel yiyecekler gönderilmiştir. Kur'ân, İsrailoğulları'na her gün ihtiyaçları kadar bıldırcın ve kudret helvasının indirildiğini beyan eder.[57] Fakat insanlar bu nimet ve imkanın kıymetini bilmemiş, daha önceki hayatlarına olan özlemlerini dile getirmişler, mevcut durumdan şikayet etmişlerdir. Bu durum Kur'ân tarafından şöyle dile getirilir: "*Ey Musa! Bir çeşit yemeğe dayanamayacağız, bizim için Rabbine yalvar, bize, yerin bitirdiği sebze, salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan yetiştirsin" demiştiniz. Musa: "Hayırlı olanı daha düşük şeyle mi değiştirmek istiyorsunuz? O zaman Mısır'a geri dönün, şüphesiz orada istediğiniz vardır" demişti. Onlara yoksulluk ve düşkünlük damgası vuruldu ve Allah'ın gazabına uğradılar*."[58] Bazı müfessirlere göre Hz. Musa mevcut durumdan şikayet ederek Mısır'daki hayatlarına olan özlemlerini dile getiren insanları azarlamıştır. Dolaylı olarak söylemek istediği şudur: "Yeni bir hayata alışmak zordur, fakat özgürlük gibi bir nimeti bedeni zevklerinize tercih edecekseniz Mısır'a dönün ve yine söylediğiniz sebzeleri bolca yiyin."[59]

Yukarıdaki paragrafta İsrailoğulları bağlamında yeni yere adapte olamama problemini dile getirdik. Kur'ân bir diğer göç olan Mekke'den Medine'ye hicreti müteakip vuku bulan başka bir adaptasyona vurgu yapmaktadır.[60] Bu adaptasyonda ise durum İsrailoğulları örneğinin tersinedir. Medine'de kral yapılması düşünülen Abdullah b. Ubeyy Hz. Peygamber'in (a.s) Medine'ye hicretinden sonra bu imkandan mahrum kalır. Ekonomik ve siyasal çıkarları ellerinden giden bu kişi ve beraberindeki bazı kimseler hiçbir zaman Müslümanların Medine'ye yerleşmesini kabullenemediler. Hatta ellerine geçen

---

51 Tâhâ Sûresi, 20/85-88.

52 Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîli ve Uyûni'l-Ekvali fi Vucûhi't-Te'vîl,* Thk: Ahmed Abdulmevcud, Mektebetu'l-Abikan, Riyad 1998, c. IV, s. 104; Ebu Hayân, *el-Bahru'l-Muhît*, C: VI, s. 250.

53 Tâhâ Sûresi, 20/90-91.

54 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, C: V, s. 312.

55 Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. II, s. 84.

56 Eski Ahid, Yeşû, 24/14-15.

57 Bakara Suresi, 2/ 57; A'raf Sûresi, 7/160.

58 Bakara Suresi, 2/61.

59 İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, C: I, s. 524-525; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, Çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 2002, s. 18.

60 Münâfikûn Suresi, 63/8.

ilk fırsatta Müslümanların aleyhine olacak tüm söz ve davranışlardan da geri durmamışlardır.[61]

2. Kavramsal Analiz

Kur'ân-ı Kerim bağlamında İsrailoğulları'nın göçünü tahlil ettiğimiz zaman kahramanların ve kavramların sürece paralele olarak değişim arz ettiğine şahit oluruz. Bir önceki maddede olduğu gibi bu bölümde de kavramsal değişime dair tahlilimizi üç alt başlık altında yapmayı uygun görmekteyiz.

a. Göç Öncesi/Göçün Sebebi

Göçün öncesine dair ayetleri analiz ettiğimizde bir kahraman/özne ile karşılaşırız. Bu özne Firavun'dur. Müfessir Mevdûdî tefsirinde farklı dönemlerde İsrailoğulları'na zulmeden iki tane Firavun olduğunu beyan etmiştir. Her ikisinin de ortak noktası zalim birer yönetici olmaları, insanları milliyetleri sebebiyle tasnif etmeleri ve özellikle de İsrailoğulları'na karşı zalimane bir tavır takınmış olmalarıdır.[62]

Kavramsal analiz yaptığımız zaman göçün öncesine dair ayetlerin en fazla zulüm ve ölümden bahsettiğine tanıklık ederiz.[63] Firavun, köleleştirdiği İsrailoğulları'nın yönetim için tehlike arz etmemesi için erkeklerini öldürtmüştür. Bu kavim kendini savunacak imkana sahip olmadığı için bunu rahatlıkla yapabilmiştir.[64]

Müfessirlerin ekserisine göre Firavun'un insanları zümrelere ayırmasının siyasi ve politik sebepleri vardır. Kendi milletinden/kabilesinden olanları veya kendisine yakın gördüğü kabileleri yönetimde üst kademelere almış, diğerlerini ise köleleştirmiştir. Köleleştirdiği bu insanları en zor işlerde ve zor şartlarda çalıştırmıştır.[65]

b. Göçün Başlangıcı

Daha önce ifade ettiğimiz üzere göç ameliyesi pratiğe dökülmeden önce göç hazırlığı başlamıştır. Bu dönemin üç tane öznesi vardır. Bunlar sırasıyla Firavun Hz. Musa ve eşraftır. Bu süreçte Firavun zulmünü arttırmıştır. Hz. Musa'ya olan desteğin ortadan kaldırılması için erkeklerin öldürülmesine daha da vahşice bir şekilde devam edilmiştir.[66]

Bu dönemin ikinci öznesi yönetimde söz sahibi olan eşraftır. Eşraf, Firavun'u Hz. Musa'yı ve İsrailoğulları'nı Mısır'dan gönderme düşüncesinden vazgeçirmeye çalışmaktadırlar.

Bu dönemde Hz. Musa oldukça yoğun ve aktif bir şekilde ayetlerde yer alır. Firavun'un İsrailoğulları'nı Mısır'dan göndermesi için çok yoğun bir çaba içerisinde olan Hz. Musa bu süreçte sihirbazlarla karşılaşır ve onları yenilgiye uğratır.[67] Firavun'un iknası için mucizeler gösterir fakat bir türlü istekleri yerine getirilmez ve yer yer ve ölüm tehdidinin muhatabı olur.[68]

Bu dönemi tasvir eden ayetlerde sıkça dile gelen kavramları şöylece sıralayabiliriz:

i. Mucizeler

Bu dönemde özellikle Hz. Firavun ile çetin bir mücadele içerisindedir. Firavun Hz. Musa'yı insanların gözünden düşürmek için sihirbazları ile restleşmeye davet eder. Hz. Musa bu restleşmeden galibiyetle ayrılır. Gösterdiği mucize ile sihirbazlar iman ederler ve Firavun düşüncesinin tam aksine

---

61 Mevdûdî, *a.g.e,* C: VI, s. 323-325.
62 Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, C: I, s. 80-81.
63 Bakara Suresi, 2/49; A'râf Suresi, 7/141; İbrahim Suresi, 14/6; Kasas Suresi, 28/4.
64 Mevdûdî, *a.g.e,* C: IV, s. 158.
65 Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, c. VI, s. 189; Seyyid Kutup, *Fi Zilâli'l-Kur'ân* , C: VIII, s. 284.
66 A'râf Sûresi, 7/129.
67 Taha Sûresi, 20/71; Şuarâ Sûresi, 26/49.
68 A'râf Sûresi, 7/129.

mağlup olur.[69] Firavun ve eşrafın yola gelmesi için Mısırlıların tümden imtihan edildiği diğer mucizeler ise sırasıyla tufan, çekirge, haşere, kurbağa istilası ve suların kana dönmesidir.[70] Kur'ân'da zikredilmeyip Kitab-ı Mukaddes'te yer alan bir diğer mucize ise İsrailoğulları hariç tüm Mısır'da ilk doğanların ölmesidir.[71]

ii. Sosyo-Politik Söylem

Göçün hazırlık aşamasında Firavun ve adamlarının sıkça dile getirdiği söylem İsrailoğulları'nın Mısır ve civarında bozgunculuk yapacağıdır. Bu sosyo-politik söylemi ilk dile getiren kişi Firavun'dur. Hz. Musa'yı öldürmek istediğini beyan eden Firavun onunu Mısır'da bozgunculuk çıkaracağından endişe ettiğini ifade eder.[72] Önceleri Hz. Musa'yı katletmeyi düşünen Firavun ilerleyen süreçte onu ve beraberindekileri Mısır'dan göndermek ister fakat eşraf onu bu tavrından vazgeçirmeye çalışır. Eşrafın bu gönderilmeye karşı çıkmasının sebebi yine bozgunculuk çıkarma ihtimalinden çekinmeleridir. Öyle ki meseleyi dini bir boyuta taşıyarak Hz. Musa ve beraberindekilerin Mısır'dan çıkarılmaları durumunda Firavun'a ve ilahlarına ibadet etmekten vazgeçeceklerini de eklerler.[73]

Kitâb-ı Mukaddes'in göçün başlangıcına dair pasajlarına ittibaen[74] Firavun ve adamlarının çıkarlarının kaybından endişe ettiklerini söylememiz mümkündür. Zira İsrailoğulları köle ihtiyaçlarını gidermektedir ve onların şehirden gönderilmesi bu ihtiyacın karşılanamaması anlamına gelmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz dini söylemlerin altında da yine politik çıkarlar barınmaktadır.

iii. Ümitsizlik ve Bir Liderin Tavrı

Firavun şehirlerden topladığı askeri güç ile İsrailoğulları'nı topluca yok etme kararı aldıktan sonra gün doğumunda onları takibe başlamıştır.[75] Denizin kıyısına gelmiş olan İsrailoğulları Firavun'un ordusunu görünce: "Biz gerçekten yakalandık" demişlerdir. Fakat Hz. Musa deniz ve düşman arasında kalan kavminin bu ifadelerini tasvip etmemiş, mutlaka kurtuluşa ereceklerini dile getirmiştir.[76] Daha önce sihirbazlarla karşılaştıklarında korkuya kapılan[77] Hz. Musa kavminin sorumluluğunu üstlenmiş olması hasebiyle onları psikolojik olarak rahatlatmış ve ümitsiz olmamalarını söylemiştir. Bu ifadeler, bilhassa böylesi zor zamanlarda bir toplum için liderin ne kadar önemli bir rol üstlendiğinin bariz bir örneğini teşkil etmektedir.

Kitab-ı Mukaddes'in bu zamana dair pasajları şikayet ve öfke doludur. İnsanların dile getirdiği cümleler köleliği özgürlüğe tercih eden şöyle ifadeler içermektedir: "*Firavun yaklaşırken, İsrailliler Mısırlıların arkalarından geldiğini görünce dehşete kapılarak Rabbe feryat ettiler. Musa'ya: "Mısır'da mezar mı yoktu da bizi çöle ölmeye getirdin?" dediler. "Bak, Mısır'dan çıkarmakla bize ne yaptın!" Mısır'dayken sana, "Bırak bizi, Mısırlılar'a kulluk edelim' demedik mi? Çölde ölmektense Mısırlılar'a kulluk etsek bizim için daha iyi olurdu*."[78]

c. Göçten Sonrası

Daha önce ifade ettiğimiz üzere Kızıldeniz'den geçtikten sonra göçün seyri farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde artık zalim yönetici ve ordusu yoktur. Özgürlük yolculuğuna çıkan bir millet yeni sorunlarla karşılaşmaktadır. Kavmini zorba bir yönetimin elinden kurtaran liderin/peygamberin bu seferki mücadelesi kendi toplumu iledir. Bu dönemi anlatan ayetlerde sıkça karşılaşılan kavramları

69 Tâhâ Suresi, 20/71; Şuarâ Suresi, 26/49.
70 A'râf Suresi, 7/132-135.
71 Kitab-ı Mukaddes, Çıkış, 16/2.
72 Mü'min Suresi, 40/25-26.
73 A'raf Suresi, 7/127.
74 Kitâb-ı Mukaddes, Eski Ahid, Çıkış, 14/5-7.
75 Şuarâ Suresi, 26/60.
76 Şuarâ Suresi, 26/61-62.
77 Tâhâ Suresi, 20/67.
78 Kitâb-ı Mukaddes, Eski Ahid, Çıkış, 14/10-12.

şöyle sıralayabiliriz.

i. İnanç Problemi

İsrailoğulları denizden kurtulduktan hemen sonra karşılaştıkları ilk durumda özümsedikleri yanlış inancı ortaya koymuşlardır. Deniz ile düşman arasında kaldıkları ve ümitlerini yitirdikleri anda kendilerini kurtaran Yüce Varlığı hemen unutarak yıllarca yaşadıkları Mısır'da içselleştirdikleri kutsal boğa inancını tekrar hayata geçirmişlerdir. Önceleri sadece sözle dile getirilen olgu, liderin olmadığı zaman dilimi içerisinde pratiğe dökülmüştür. Öyle ki, yaptıkları buzağının Hz. Musa'nın aramaya çıktığı ilah olduğunu dile getirecek kadar ileri gitmişlerdir.[79]

ii. Şikayetler

İsrailoğulları'nın çöldeki dönemini anlatan ayetlerde öne çıkan ifadelerde şikayete dair ibareleri görürüz. Allah kendilerine çölde özel olarak yiyecek indiriyorken eski hayatlarına olan özlemlerini dile getirir ve sebzelerle beslenmek istediklerini ifade ederler. Daha iyi de olsa mevcut yiyeceklerden bıktıklarını söylerler.[80]

Kitab-ı Mukaddes'te bu dönemi anlatan pasajlarda da Kur'ân'daki ayetleri tasdik eden şöyle ifadeler yer alır: "*Çölde hepsi Musa'yla Harun'a yakınmaya başladı. Keşke RAB bizi Mısır'dayken öldürseydi" dediler. "Hiç değilse orada et kazanlarının başına oturur, doyasıya yerdik. Ama siz bütün topluluğu açlıktan öldürmek için bizi bu çöle getirdiniz.*"[81]

iii. Liderin Tavrı ve Etkinliği

Hz. Musa Tûr dağına çıkıp kırk gün orada kaldığı süre zarfında kavminin kahir ekseriyeti altın buzağıya ibadet etmiştir. Hz. Musa dönünceye kadar da buzağıya ibadet etmekten vazgeçmeyeceklerini söylemiş olmaları liderin etkinliği bağlamında dikkate değerdir. Hz. Musa döndükten hemen sonra olaya müdahale etmiş, bu işi başlatan elebaşını toplumdan dışlamış, diğerlerini de azarlamış ve çok yanlış bir işe bulaştıklarını ifade etmiştir. Kendilerine o kadar lütufta bulunan ilahı bırakarak kendi yaptıkları buzağıya tapma gafletinde bulundukları için onları tazirde bulunmuş ve durumu toparlamıştır. Kur'an'daki ifadelere göre Hz. Harun da toplumun yanlış bir yolda olduğunu dile getirmiştir.[82] Fakat toplumun onu dikkate almaması ve Hz. Musa'nın dönüşünü bekleyeceklerini ifade etmesi liderin etkinliği bağlamında önem arz etmektedir.

Hz. Musa bir lider olarak çölde Mısır'daki durumdan daha farklı ve dikkate değer sorunlarla karşılaşmıştır. Zira henüz ilk anda eski inancına dönen; yeni yere alışma konusunda istekli olmayan ve sürekli eski hayatlarını yad eden toplumda isyan başlaması mümkün iken Hz. Musa bunların üstesinden gelmeyi başarabilmiştir. İnanç ve adaptasyon sorununu makul, mantıklı ve etkileyici ifadelerle aşmasını bilmiştir. Buzağıya ibadet etme hatasına düşen kavmini "kendilerine onlarca lütufta bulunan bir ilahı nasıl olur da bir buzağıya tercih edersiniz" ifadeleriyle bu yanlıştan döndürmüştür. Yine sürekli sahip olduklarından şikayet eden insanlara eski zamanlarını hatırlatmış, isterlerse eski kölelik zamanlarına dönerek bedeni isteklerini yerine getirebileceklerini söyleyerek insanları psikolojik olarak motive etmiştir.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim faklı dönemlerde bazı insanların diğerlerine karşı yaptığı zulüm ve haksızlıkları tasvir etmiştir. Zulme uğrayan insanların kimisi yurtlarından çıkarılmış, kimisi ölümle tehdit edilmiş, kimileri de topluca öldürülmüşlerdir. Hassaten peygamber kıssalarında bu durumlara benzer anlatılara

[79] Tâhâ Sûresi, 20/85-88.
[80] Bakara Suresi, 2/61.
[81] Kitab-ı Mukaddes, Eski Ahid, Çıkış, 16/2-3.
[82] Tâhâ Suresi, 20/90.

tesadüf etmek mümkündür.

Kur'ân'ın tafsilatlı olarak zikrettiği göç İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışlarıdır. Bu göç derli toplu ve tafsilatlı bir mahiyet arz ettiği için bir göçün analizinde dikkate değer veri sağlamaktadır. Bu göçe dair ayetleri incelediğimizde göçün iki ana başlık altında tahlil edilebileceği sonucuna ulaşmaktayız. Bu başlıkların ilki göçün dönemsel mahiyeti ve farklılıklarına; ikincisi de bu dönemlerde sıkça dile gelen kavramların değişimine tahsis edilebilir.

İsrailoğulları'nın göçünü ihtiva eden ayetler analiz edildiğinde göç öncesi, göçün başlangıcı ve göçten sonrası şeklinde tasnif edilebilecek bir muhteva karşımıza çıkar. Göçün öncesine veya göçün gerekçesine dair ayetler tahlil edildiğinde bu göçün sebebinin zulüm ve sistematik soykırım olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Firavun ve maiyeti ilerde kendilerine tehdit oluşturmaması için İsrailoğulları'nın erkeklerini sistematik şekilde öldürmüş ve kadınlarını sağ bırakmışlardır. Bu ameliyenin gayesi köle kaynağını sağlayan milletin tehlike arz etmeyecek sayıda kalması ve yönetimin işlerini görmesidir.

Hz. Musa peygamber olarak seçilip kavmini Mısır'dan çıkarılmakla emrolununca Firavun bu isteğini yerine getirmemekte direnir. Başlarına gelen onca felaketten sonra İsrailoğulları göçü başlatırlar. Fakat İsrailoğulları'nın başka ülkelerde çoğalarak Mısırlılar için tehlike arz edeceği düşüncesiyle Firavun onları takip eder. Topladığı askerler ile İsrailoğulları'nı toptan yok etmeyi düşünürken kendisi Kızıldeniz'de maiyetiyle birlikte boğulur ve yok olur.

Kızıldeniz'den geçerek çöle doğru ilerleyen İsrailoğulları için göç farklı bir boyut kazanmıştır. Artık zorba yönetici yoktur fakat Mısır'da edindikleri inanca ve sosyal yaşantıya dair kazanımları terk edememişlerdir. Mısır'da tapındıkları kutsal buzağıyı yeniden ilah edinmek ve sahip oldukları daha iyi imkanlara rağmen eski hayatlarına dönüş yapma istekleri çölde vuku bulan en dikkate değer durum olmuştur. Daha önceki hayatlarında yedikleri yiyecekleri çölde bulamamış olmaktan şikayet ettiklerini bu dönemi tasvir eden ayetlerde okumaktayız.

Hem göçten önceki ve hem de göçten sonraki en dikkate değer olgu liderin rolüdür. Yıllarca bulundukları yerlerden bilinmeze doğru giden kavmi psikolojik ve manevi olarak teskin etme yükü liderin omuzlarındadır. Nitekim Hz. Musa bu dönemde meydana gelen olumsuz durumların üstesinden gelmeyi başarmış ve kavminin yeni şartlara alışabilmesi için yapılabilecek her şeyi yapmıştır.

KAYNAKÇA

BEĞAVÎ, Hüseyin b. Mes'ud, *Meâlimu't-Tenzîl*, Thk: Abdullah en-Nemr, Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzi', Riyad 1989.

BEYDÂVÎ, Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

DERVEZE, Muhammed İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev: Mehmet Yolcu, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2011.

EBU HAYYAN, Muhammed b. Yusuf, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, Thk. Ahmed Abdulmevcud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, Çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 2002.

İBN ÂŞÛR, Muhammed b. Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunusiyye, Tunus 1984.

İBN ATİYYE, Ebu Muhammed, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk: Abdusselam Abduşşâfî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

İBN İSHAK, *es-Sîretu'n-Nebeviyye li İbn İshak*, Thk: Ferid el-Mezîdî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, Thk: Muhammed es-Sellâme, Dâru Tayyibe li'n-Neşr, Riyad 1997.

KUTUP, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Çev: Bekir Karlığa vdğr., Hikmet Yayınları, İstanbul t.y.

MÂTURÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed, *Tevilâtu Ehli's-Sünne*, Thk: Mecdî Basillûm, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 2005.

MÂVERDÎ, Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, Thk: Abdulmaksûd b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-Â'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

MUKÂTİL b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil bin Süleyman*, Thk: Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 2003.

RÂZÎ, Fahreddîn, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Lübnan 1981.

SUYÛTÎ, Celâleddîn, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Thk: Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezu Hicr Li'l-Buhus, Kahire 2004.

TABERÎ, İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Thk: Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiye, Kahire 2001.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2006.

ZEMAHŞERÎ, Cârullah Mahmud b. Ömer; *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîli ve Uyûni'l-Ekvali fi Vucûhi't-Te'vîl*, Thk: Ahmed Abdulmevcud, Mektebetu'l-Abikan, Riyad 1998.

Marzubân-Nâme Adlı Eserde Tacirin Kölesi Adlı Hikâyede "Ahirete Göç" Olgusu

Yrd. Doç. Dr. Yeşim IŞIK
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Giriş

Merzuban-name adlı eser Şervin'in oğlu Marzubân'a aittir. Taberistan'ın padişahı olan Şervin, Hüsrev Enuşirvan'ın kardeşlerindendir.

Şervin öldüğünde beş oğlundan en büyüğü padişah olur ve diğerleri ona boyun eğer. Fakat kısa bir süre sonra kardeşler arasında kıskançlıklar başlar. Bu arada her şeyden haberdar olan Marzubân, olanlardan uzak durmak için sefere çıkmaya karar verir. Bunu duyan devlet adamları Marzubân'dan dünya hayatlarını düzene sokan, ahiret yurdu için tavsiyeler veren ve aynı zamanda Padişaha devlet geleneğini hatırlatan bir kitap yazmasını isterler.

Onların bu isteğini kırmayan Marzubân, sefere gitme isteğini ve nasihatler kitap yazma düşüncesini Padişah'a beyan eder. Ortaya çıkan bütün bu hoşnutsuzluğun tek müsebbibi olarak Padişah'ı görmeyen Marzubân onun aldığı kararlarda payı olan veziri ile sürekli meşveret ettiğini bilmektedir. Vezir Marzubân'ın sefere çıkmasını uygun görse de Padişah'a nasihatler veren ve onun itibarını sarsacağını düşündüğü öğütler içeren bir kitap yazmasına karşı çıkar. Marzubân'ın eksik ve yetersizliğini ortaya çıkarmak isteyen Vezir, ondan kitabından bazı bölümleri Padişah'ın huzurunda dile getirmesini şart koşar.

Böylece Padişah, Vezir ve toplumun ileri gelenlerinden oluşan bir gurup toplanır ve Merzuban'a konuşma izni verilir. Marzubân bu toplantıda; Padişah'ın adaletli olması ve halkının hakkını koruması gerektiğinden, riayet edilmesi gereken ahlak kurallarından, ricalin ve bilginlerin nasıl itibarsız hâle gelebileceklerinden bahseder. Bu arada kan bağının önemine değinen bir hikâye anlatarak Padişah'ın öfkesinden kendini korumaya çalışır.

Vezir ve Marzubân karşılıklı olarak hikâyeler anlatarak birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışıp kendi haklılıklarını örneklerle destekleyerek ispatlamaya çalışırlar. Üstünlük çabaları her ikisi de kendi söylediklerini ispat etmek için hikâyeler anlatıp örnekler getirir. Sonunda Marzubân ilerisürdüğü gerekçelerle Vezir karşısında galip gelmiş ve Padişah'ı etkimeyi başarır. Onun yolculuğa çıkmasına izin veren Padişah, yola çıkmadan evvel ondan kendisine yol gösterecek bir kitap yazmasını ister. Böylece kitap kaleme alınır.[1]

Marzubân-nâme ilk kez Marzubân bin Rüstem tarafından 4. yüz yılda Taberi dilinde yazılmış ve 7. yüz yılda da Deri Farsçasına çevrilmiştir. Fars edebiyatının secili nesri ile yazılan ve şiirlerle süslenen eser, Muhammed bin Gazi Malatyavî tarafından Ravzatü'l-ukul adı ile sade bir Farsçayla yeniden tercüme edilmiştir. İçerisinde zamanın padişahına nasihatler içeren hayvanların diliyle anlatılan eserde çok sayıda kısa temsili hikâyeler bulunmaktadır. [2] Marzubân-nâme tekrar 6. yüz yılın birinci yarısında

[1] Saadettin Varavînî, *Marzubân-nâme,* İntişarat-ı Bonyad-ı Ferheng-i İran, Tahran, *1355*, Tashih eden: Muhammed Ruşen, s.15-16.

[2] Rahim Kuşeş- Suğra Rahmeti Nejad, Berresi-yi Do Revayet-i Temsili Moşterek-, Attar be Metn-i Marzubân-nâme Bar

(622-657) Saadettin Varavînî tarafından tercüme edilmiştir.

Gençliğinden itibaren kitaplarla meşgul olan Varavînî, nazım ve nesir olmak üzere İran hikâye ve efsaneleri araştırmakla hayatını geçirmiştir. Çağdaşları gibi her eseri beğenmeyen Varavînî zamanla kendine ait bir eser bırakma isteğini derinden hissetmiştir. Böylece üzerinde kendi hünerini gösterebileceği sade, süssüz bir eser aramaya koyulan Varavînî, Taberi dilinde Eski Farsça ile yazılmış, hayvanların dilinin de temsili olarak kullanıldığı Marzubân-nâme adlı eseri sade bir Farsçayla yeniden kaleme almaya karar vermiştir. Acem diyarında Kelile ve Dimne ayarında olduğunu düşündüğü bu eseri, dokuz bölüm halinde özetleyerek süslü nesirle yeniden yazmıştır. Varavînî eserini bitirdiğinde ona bir mukaddime yazmış ve büyük bir kütüphanenin kurucusu olan Özbek Atabek'in bakanlarından Ebul Kasım Rebibeddin'e hediye etmiştir.[3]

Hikâye tarzında anlatılan Marzubân-nâme, gerek hayvanların dilinden gerekse insanların tecrübeleri üzerinden anlatılan öykülerle dünyadaki maddi bağımlılıkların geçiciliği, fani olan eşyanın dış görünüşünün aldatıcılığını anlatıp asıl olanın insanın yaratılış hikmetini anlayarak tek hakikatin "mutlak varlık" olduğu mesajını vermektedir.[4]

Bu çalışmada Marzubân-nâme'deki "Tacirin Kölesi" adlı hikâyede geçen ahirete göç olgusu üzerinde durulacaktır.

Ahirete Göç Olgusunun "Tacir'in Kölesi" Hikâyesine Yansıması

Bir tacir gönül gözünün açık olduğunu düşündüğü kölesine son bir kez deniz yolculuğu yapmasını önerir. Teklifini kabul edip bu yolculuğa çıkar da sağ salim bu yolculuktan dönmesi hâlinde ona özgürlüğünü bağışlayarak bolca nimete kavuşturacağı vaadinde bulunur. Köle, tacirin önerisini kabul eder ve deniz yolculuğuna çıkar. Günlerce denizde yol aldıktan sonra aniden ters esen rüzgâr sonunda kölenin gemisi sulara gömülür. Köle denizde gördüğü bir su kaplumbağasına tutunarak bir kara parçasına ulaşır ve canını kurtarır. Köle günlerce aç susuz o adada kalır. Bu arada başından geçenleri değerlendiren köle içinde bulunduğu umutsuzluktan sıyrılır ve Allah'tan umut kesmeyerek harekete geçmeye karar verir. Günlerce yürüdükten sonra bir şehre ulaşır. Şehir halkı onu sevinçle karşılar ve onu padişahlık tahtına oturtur. Şehir halkının onu padişah yapmasına bir anlam veremeyen köle, kendisine verilen bu görevi kabul eder. Bir süre sonra etrafındaki adamlarından güvendiği birini yanına çağırır ve bu başına gelen olayın arkasında farklı bir hakikat olup olmadığını sorar. Adam ona aslında her yıl o şehre yeni birinin geldiğini ve her yeni gelene kendisine yapıldığı gibi padişahlık makamı verildiğini anlatır. Bir yıllık süre sonunda şehir halkının padişahlık makamını verdikleri gibi geri aldıklarını ve o kişiyi ıssız bir çöle aç susuz bıraktıklarını da sözlerine ekler. Duyduklarına inanamayan köle, bu işten nasıl kurtulacağını düşünür ve sonunda içinde bulunduğu duruma bir çözüm bulur. Bu gerçekleri ona anlatan kişiyi kendisine yardımcı olarak seçer ve yılın sonunda kendisinin aç susuz bir şekilde terk edileceği çölü imar etmeye karar verir. Yardımcısına gerekli emirleri verir ve bunun yardımcısı kısa süre içerisinde çölü adeta cennetten bir bahçeye dönüştürür.

Kölenin padişahlık yapması için verilen süre dolunca şehir halkı onu çöle terk eder. Daha önceden padişahlık makamının elinden alınarak çöle bırakılacağından haberdar olan köle, imar ettiği bu çölde hiçbir zarara uğramadan eski müreffeh yaşantısına devam eder.

Yukarıdaki anlatının sırrı aynı hikâye içerisinde şöyle şerh edilmektedir: Kölenin gemiye bindirilmesi çocuğun cenin halinde anne rahminde olmasıdır. Bu dönemde nutfe dokuz aylık yaratılış aşamasında nefs-i natıka'ya ulaşır. Yani bu durum ruhun cevherinin beden kalıbına girmesine işaret eder. Kölenin geminin batmasıyla adaya çıkması, bir şehre ulaşması ve halkın karşılaması onu rahminde meskûn eden annenin zamanı gelinceye dek karnında taşıması ve doğumla kendine ait olan parçadan ayrılmasını temsil eder. Böylece insan yaratılışın sınır çizgisinden ayrılarak dünya yaşamı diye bilinen "göç"e başlamış olur. Çünkü bu şekilde bedene büründürülmüş ruh asıl yurdundan ayrılarak geçici

Esasi Sahtar-i Revayi, Daneşgah-i Beheşt, *6. Homayeş- i Milli Pejuheşha-ye Edebi,* 5-6 Dey Mah. 1391, s. 2.

[3] Varavînî, age, s.17.

[4] Rahim Kuşeş- Suğra Rahmeti Nejad, Berresi-yi Do Revayet-i Temsili Moşterek: Attar be Metn-i Marzubân-nâme Bar Esasi Sahtar-i Revayi, Daneşgah-i Beheşt, *6. Homayeş- i Milli Pejuheşha-ye Edebi*, 5-6 Dey Mah,1391, s. 15.

dünyaya doğru yol çıkar. Bebek yaratılışın sınır kapısına ulaştığında annesi, babası, dayısı, sütannesi ve dadısı onu karşılar. Bunca insan onu terbiye etmek üzere harekete geçer ve her türlü ihtiyacını karşılar. Çocuk büyüdüğünde bu sıkıntı ve mihnet evinden müşahede makamına ulaşır ve Hakk'ın eşyada icrasını görür. Kuldan çıkar gibi görünen fiillerin kuldan değil Hakk'tan kaynaklandığını anlar. Eğer ebedi saadete kail olup da ezeli hikmeti kavrarsa, kölenin kavradığı gibi, bir gün buradan gideceğini, bir dönüş yeri olduğunu bilir. Böylece bu dünyada yavaş yavaş gerçek saadet sarayı için ne gerekiyorsa temin etmeye ve toplamaya gayret eder. Ömrünün sonuna geldiğinde bu geçici dünyadan ayrılıp ahiret âlemine göç eder.[5]

İran'ın önemli araştırmacılarından olan Taki Purnamdariyan'ın yaptığı tanımlamaya göre Marzubân-nâme'deki bu anlatı temsili bir hikâyedir. Türkçede sembol kavramı ile karşılık bulan temsil kelimesini[6] Purnamdariyan şu şekilde tarif etmiştir: "temsil" ahlaki, irfânî, dini, içtimai ve siyasi olarak bir fikri ya da olayı beyan eden kısa ve uzun hikâyelere verilen addır. Beyan edilen bu fikir ya da olay, hikâyenin mantıklı bir neticesi olarak söz ile açık bir şekilde beyan edilmiş ise ona "misal" ya da "temsil" denir. Fakat söz konusu fikir ya da olay saklı kalmışsa ve onun anlaşılması zihni ve hayali olarak bir çaba gerektiriyorsa ona "sembolik temsil" denir. Her iki türlü temsilde de şahsiyetlerin hayvan, eşya ya da insan olması mümkündür. Didaktik, ahlaki ve irfani kitaplarda beyan edilen ya da açıklanan misal ya da temsillerin asıl şekilleri hakkında görüş bildirmek zordur. Çoğunlukla kısa bazen de uzun olan bu hikâyeler ait oldukları kültüre bağlı olarak çeşitli milletler arasında farklılıklar arz ederler. Bununla birlikte onlar için belli bir yazar ya da ortaya çıktıkları belli bir zaman tayin edilemeyebilir. Bu yüzden onların baştan beri sembolik bir temsili şekle sahip olup olmadıklarına dair soruyu cevaplamak zordur. Yazılı metinlerde temsillere ya bir fikir ve mesaj ile birlikte ya da yazarın fikir ve mesajını ispatlamak için yer verilir. Hikâye ve destanların kullanım ve şekilleri bakımından bir fikri açıklamak ya da saklamak amacıyla gruplandırılabilir.[7]

Bu açıklamalar ışığında temsili bir hikâye olduğunu düşündüğümüz Tacirin Kölesi adlı hikâyeden kölenin başından geçen olayların şerh edildiği son kısım çıkarılsa dahi hikâyenin bütünlüğü varlığını korumaya devam eder. Hikâyenin şerh edildiği kısımda her ne kadar bazı olay ve kişiler açıklansa da hikâyedeki bütün unsurlar detaylı olarak açıklanmamıştır. Köle cenine, gemi anne rahmine, ada maddi âleme ve çöl de ahiret yurduna benzetilse de tacir, deniz, kaplumbağa, padişah'ın tebası vb. unsurların ne anlama geldiği şerh edilmemiştir. Yine de bu hikâyenin "sembolik temsil"i olduğu söylenemez.[8]

Ahlaki ve dini anlamda ders vermeyi amaçlayan Marzubân-nâme'deki bu hikâyede yazar, gemiyle bir yolculuğa çıkan kölenin macerası ile aslında insanın yeryüzündeki ve aynı zamanda ahirete göçünü temsili bir şekilde ifade etmiştir. İnsanın doğumla birlikte dünyada başlayan göçü ahirete göç ile son bulmaktadır. Yaşamın bir gün son bulacağını keşfeden köle, ölümden sonraki ebedi yurdu için dünyada çalışması gerektiğini kavramış ve çöle benzetilen ahiret yurdunu ölmeden önce cennete dönüştürmüştür.

Kaynakça

AÇIL, Berat, *Klasik Türk Edebiyatında Alegori,* Küre Yayınları, İstanbul, 2013.

KOÇYİĞİT, Talat *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli,* Kılıç Kitabevi Yayın ve Dağıtım, Ankara. s.14.

PURNAMDARİYAN, Taki, *Remz ve Dastanha-yı Remzi dar Edeb-i Farsi*, Şerket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, 1389.

Rahim Kuşeş- Suğra Rahmeti Nejad, Berresi-yi Do Revayet-i Temsili Moşterek-, Attar be Metn-i Marzubân-nâme Bar Esasi Sahtar-i Revayi, Daneşgah-i Beheşt, *6. Homayeş- i Milli Pejuheşha-ye Edebi,* 5-6 Dey Mah. 1391.

VARAVÎNÎ, Saadettin, *Marzubân-nâme,* Tashih eden: Muhammed Ruşen, İntişarat-ı

5 Varavînî, age, s.72- 85.

6 Berat Açıl, Küre Yayınları, İstanbul, 2013,s. 97.

7 Taki, Purnamdariyan, Remz ve Dastanha-yı Remzi dar Edeb-i Farsi, Şerket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1389,s. 147.

8 Purnamdariyan, age, s. 153.

Bonyad-ı Ferheng-i İran, *1355*.

Ek: Tacir'in Kölesi'nin Hikâyesi'nin Tercümesi

Melik dedi: Bir tacirin; akıllı, bilgin, şuurlu ve bahtiyar bir kölesi vardı. Sahibine karşı bağlılığını ispat etmiş, övülmüş makamı ve beğenilmiş hizmetleri o günün kayıtlarına geçmişti. Bir gün Hâce köleye dedi: Ey köle, eğer bu defa da deniz yolculuğuna çıkar ve geri dönersen seni azat edeceğim, kendine iffet elbisesi yapacağın ve bütün ömür boyunca yaslanacağın dolgun bir sermaye vereceğim. Köle bu öneriyi dinledi, görevi üstlenip kabul ederek saygıyla öne eğildi ve işe koyuldu. Yükünü gemiye yükledi ve kendisi de gemiye bindi. İki üç gün deniz yolculuğu yaptı. Aniden her yönden ters rüzgârlar esti, gemiyi ters yüz etti ve emel kadehi paramparça oldu, gemi ve onda olan her şey yokluğa gark oldu. Köle denizde bir su kaplumbağasına ulaştı, elini ona uzattı ve kendini onun üstüne attı. Etrafı sazlıklarla dolu bir adaya ulaştı. Günlerce aç susuz o adada kaldı. Gaybî murakabeye ulaştı, kendisini azap çukurundan çıkaran yüce Allah'ın bu yokluk girdabında da onu helak etmeyeceğine kanaat getirdi. Allah'ın lütfü bir gelir bir gider. Ayakkabılarını giydi ve yola koyuldu. Bir şehrin kenarına varıncaya dek gece gündüz yürüdü. Firdevs cennetinin beyazından daha güzel, göz akından daha berrak bir şehir gözüktü. O şehirden birçok kadın ve erkek; oynayarak, güzel elbiseler giymiş oldukları halde mutlu mesut bir şekilde çıktı. Yeryüzünde yürüyen halkın oluşturduğu zelzele ve bineklerin gürültüsü dağların tepesinde inledi, borazanın iniltisi, davul ve zurnanın sesi feleğin beyninde çınladı, tören bayrağı yıldızlara ulaştı ve sancağın başı göğe çekildi. Köle dedi: " Ne yapacaksınız?". Dediler: "Padişahlık kapısını çalacağız ki bu şehir o yeni gelenin mülküne verilmiş olsun, bu andan itibaren o artık ezeli saltanatın dergâhına ulaşsın, azmin atı dünyanın dört pınar köprüsünden şimdi atlasın ve o an gayb çölünün menzillerinden zuhur âlemine çadır kursun. Ve bu gördüklerin padişahlık belirtisi ve onun büyüklüğünün göstergesidir. Köle şaşkınlık içinde, uzun süre uyuduğu uykudan uyanıyormuş gibi hayretle gözlerini ovdu ve dedi:

Beyit

Bu gördüklerim ey Rabbim rüya mıdır gerçek midir?

Bunca sıkıntıdan sonra kendimi bunca nimet içinde

Öncü bir mertebeye ve yüksek makama sahip olan o kavmin halkından bir grup öne çıktı, itaat ellerini öne uzattılar ve kullar gibi kölenin elini öptüler. Ve bir adımla yeryüzünü arşınlayan o siyah, aklın vehimlerin önüne geçmesi gibi öne geçen meydanın etrafındaki kızıl ve sanki hayal mezrasında Firdevs ırmaklarının çimenliklerinde otlamış ya da kutsal bahçenin kenarında Burakla büyümüş olan o sarı atlar ki mis kokulu nesrin çiçeğinin mülayim nesimi gibi anbere bulanmış mücevherlerle süslenmiş yularlarıyla, altın ve gümüş işlemeli semerleri ve Pervin yıldızı gibi altın gerdanlıkları ile mutî bir şekilde nazlı yürüyüşleriyle yeri döverek esen rüzgârda koştular.

Beyit

Düğüm çözme çevgen topu gibidir

Zühal yıldızı çehre, Zühre yıldızı alın gibidir

Köle ayağını atın üzengisine attı ve ikbal atını sürdü, kalemin benzerlerini ve tasvirlerini şerh etmeye muktedir olmadığı bir saraya ulaştı. Mani, onun resimlerle dolu evini görseydi kıskançlıktan ölür, yüzü sapsarı kesilirdi. Sarayının bahçesi nimet bağlarından bir numune, havuzu Tensim ve Kevser ırmaklarından bir parçaydı. Sanki bir bahçeden bir diğerine geçiyordu. Onu içeri aldılar, ona öyle bir dirhem ve dinarla bağışta bulundular ki feleğin eteği doldu taştı. Öyle bir tütsüler yaktılar ki dumanı yedi kat göğü aştı. Her türlü izzet ve ikramda bulundular ve hep bir ağızdan dediler:

Şiir

Dolunayın doğduğu gibi mutluluk evine geldin

Onun yükselmesi gibi sen de yüce ol, kutlu ol.

Ey padişah, sen Meliksin ve bizim hepimiz kullarınınız; sen ferman buyurursun biz fermanına boyun eğeriz. Tacın ve tahtın mübarek, ömrün ve bahtın açık olsun. Ne irade edersen emir buyur. Köle

kendi kendine bunca özgür insanın gelip kendisi gibi bir köleye gönül vererek, itaat küpesini kulağına taktığını görünce "Ben de gönül gözümü açıp ilahi makamdan neden böyle bir olayın tecelli ettiğini anlamam gerekir." diye düşündü. Olaylara gebe olan böyle bir günü gece nerede doğurdu? Böylece mutlulukla saltanat tahtına oturdu.

Beyit

Oturdu ve bin türlü düşünce rüzgârı başında

Binlerce Keykubat sevdası aklında

Herkese bir iş verdi, her birini bir vazifeyle görevlendirdi, sırasıyla atla, orduyla, hizmetçi ve kölelerle meşgul oldu. Yüzünde güzelliğin ve övülmüş fıtratının alametleri olan, rüştün ve olgunluğun izleri bulunan adamlardan birini seçti, ona eşler ve oğullar lütfetti, böylece bu kişi herkesin kıskandığı haset ettiği biri oldu. Bir gün onu yanına çağırdı, orada bulanan herkesi dışarı çıkarttı ve dedi: "İhlâs ve sadakatte sabitkadem olduğunu bildim, halinden şefkatinin derecesini anladım, ihlâslı halini koruduğun, fiil ve sözlerinde maslahatlara riayet ettiğin için sana karşı bende itimat hâsıl oldu ve seni yardımcım seçtim. Bu işin aslının ne olduğunu bilmek istiyorum, bu olanlar neyin nesi? Bu vilayetin ahalisi ile hiçbir bağım ve ilişkim olmamasına karşın buranın yönetimi için bütün buyrukları neden benim ihtiyarıma verdiler? Hâkim olup onu istila etmenin keskin kılıç ve ateş saçan oklarla ve yaman ordularla dahi kapılarını açmanın mümkün olmadığı böyle bir memleketin kapıları bana nasıl açıldı? Bu bağış ve lütfün sebebi nedir, ne olabilir?"

Dedi: "Ey Padişahım! Her yıl bu zamanlar sizin geldiğiniz yönden buraya birisi gelir ki bu defa da siz geldiniz. Gelen bu kişiye Padişahlık verilir ve bu dört başı mamur devlet tahtına oturtulur. Bir yıllık padişahlık süresi dolunca boynuna bir ip geçirilerek bir çöle terk edilir. İstedi ve inkâr etti. Bu şehrin kıyısında korkunç bir deniz, iki dağ arasında bir çöl vardır. Onu oraya götürürler ve çöle terk ederler, hayvanlar gibi başıboş, muzdarip ve ıstırap içinde öylece bırakırlar.

Şiir

Ona elbise giydir ve onu süsle, izzetle ve rif'atle yürü

Her Cuma günü boğazlanan kesimlik deveye bile böyle yapılır

Köle bir saat, başı önünde düşünceye daldı.

Mısra

Tedbir kayboldu ve zan hata etti

Bu işe bir çare bulmak için köle çevik aklını her yönden harekete geçirdi; hak kıblesinin yönünü doğru tayin etmek için basiret gözünün önüne gelen her tarafa meyletti; işin içinden çıkmak ve diğerlerinin elden kaçırdığı tedbir ipinin ucunu yakalamak için her türlü aracı talep etti. Başını kaldırdı ve dedi: "Düşüncesi hedef önündeki belirsizliklerin düğümünü çözecek olan ey hizmetçi! Ben bu işin içinden nasıl çıkılacağını buldum, fakat bu ancak senin yardımınla olacak. Eğer hakkını verir de gereğini yaparsan bu iş son bulacak." Hizmetçi emre itaat etti. Köle dedi: "Şimdi beni iyi dinle ve emrettiğim her buyruğu ihmal etmeden ve geciktirmeden yap. Görevleri yerine getirmede göstereceğin sabırla işin sonunda güzel nimetlere ulaşacaksın. Zorluklar perdesinden çıkıp kolaylıkla maksada ulaşmak için gönül gözünü aç."

Şiir

Umulur ki Allah hacetimizi giderir.

Akıbetimizi hayır eyler ve bize bir kapı açar.

Ve bil ki mihnet ve sıkıntıya tahammül edip tevazu göstererek büyüklüğünü ortaya koymadıkça zorlukların azametinden zamanın geçmesiyle sıyrılmak mümkün değildir.

Şiir

Kaplan avlanacağında

Endamını küçültür

Bilgin kişinin yanında zamanın zorluğundan bahseder

Baharın mutluluk hikâyesini anlatır

Şimdi senin bu deniz kenarında büyük gemiler yaptırman, bu ve diğer şehir sakinlerinden tecrübeli ustaları, mahir sanatçıları, kıvrak zekâlı mühendisleri ve yetenekli ressamları çölü imar edip orada bir şehir kurmaları için bu denizi aşırarak oraya göndermen gerek. Buradan gitme vakti geldiğinde, oraya gidelim ve orda bir makam edinelim, o mübarek yerde hoşa giden bir geçim elde edelim, oranın nimetlerinden yararlanalım. Orada ekilebilir temiz topraklar ve yetiştirilebilecek iyi tohumlar seçiniz. Ziraat yapmak için gerekli bilgiye sahip ve çiftçilik işinden anlayan bir grup oraya gitsin, gerekli olan her şeyi, çırak ehline lazım olan alet edevat ve eşyaların tamamını gemiye yüklesinler. Günü gününe saati saatine ihtiyaç duyulan ve eksikliğiyle işleri aksatacak her şeyi peyderpey oraya ulaştırsınlar. Zaruri işler için gereken masrafların karşılanması gerek. Hazineden alsınlar, hayır için harcanmasını hatırlarında tutsunlar. "Sevgiliye eziyet etmek daima mekruhtur, isteneni gece gizleyen ezaya merhaba" desturunu kendilerine azık yapsınlar.

Hizmetkâr boyun eğerek öne yürüdü, büyük bir sadakatle samimiyetle işe koyuldu. Farklı sınıflardan zanaatkâr ve sanatçıların tamamını bir gemiye bindirdi ve oraya götürdü. Ustalara önce özel bir makam yapmalarını, şehrin sınırını çekmelerini buyurdu. Yüksek binalar, muhteşem saraylar, kümbet tavanlara ve kavisli taklara cezb edici işlemeler yapmalarını emretti. Feleğin sarayının aynası gibi kızıl, sarı renkli ve oymalı duvarlara, firuze renkli lacivert halılar astılar ve rüzgârın içinde rahatça estiği padişaha has bir saray yaptılar. Onun kubbesi feleğin köşkünün ışığıyla aydınlandı, eyvanının yüceliği müşteri yıldızının ve gökyüzünün nazargâhı ile eşitti ve bu dönemin vasfı o günlerde şöyle ifade buldu:

Şiir

Evini sağlam temel ve izzet üzerine

Kendini yücelik ve üstün ahlak üzerine bina etti.

İnsanlar dünyada senin evlerini inşa ederken

Sen evinde onların dünyasının aldatmacasını kurdun

Bir yere ulaştın ki seni kuşatan deniz görmez

Eğer gökyüzüne yükselirse düşünce yıllarca

Felek bir gün senin binanı inşa eder

Nahid yıldızı sazlar çalar ve güneş fallara bakar

Sonra köle şehrin etrafındaki her yerde zirai tarlalar ve topraklar ihdas etmelerini emretti, çokça tohumu bu toprağa saçtılar ve türlü türlü hububatlar ektiler. Bağlar içinde bağlar, bahçeler içinde bahçeler yaptılar. Dersinki Hızır'ın bastığı yerden neş'et eden ya da Musa'nın mucizevî parmağından akan zülâl, içimi hoş suları, su kanallarıyla oradan geçirdiler. Bağlar bahçeler bezediler, ırmakları ağaçlarla süslediler. Her akan suyun etrafına çam, akasya ve servi fidanlarını ektiler. Bahar gibi âlemin dört mevsiminden mutedil ve yedi iklimden dört başı mamur bir ülke meydana getirdiler. Oraya herkesin ihtiyacı olan ve arzu ettiğini düzgünce bulacağı öyle bir örtüler, sergiler, aletler, edevatlar, yiyecekler, içecekler ve binekler çektiler ki felek yokluk elini onun imdadına yetiştiremez ve onun hazırlığına güç yetiremez. Herkes maslahata uygun ve arzusunun gereğini düzgünce orada hazır buldu.

Yılın sonu olan o günde mülk güneşinin batma vakti geldi, şehir halkı eskiden olduğu gibi saraya toplandı. Köleyi geçmişteki geleneğe uygun olarak diğerleri gibi saltanat tahtından indirdiler. Köle padişahlıkla görevlendirildiğini ve daha sonra bu görevden alınacağını duyduğunda her ne kadar olayın vuku bulmasından önce üzüntü duyduysa da kurtuluş dergâhına adımını atmıştı, fakat bir yıllığına ülfet ve ünsiyet bağıyla bağlandığı vatanından gönül kesmek zorlaşmıştı.

Şiir

İstemeyerek onun için ayağa kalktık

Onu tanıdıktan sonra da istenmeyerek çıktık

Sonunda onu götürdüler ve gemiye bindirdiler, denizden bir vadinin kenarına ulaştırdılar. Onun gelmesini bekleyen ve hazırlık yapan hizmetkârların hepsinin gözü yoldaydı. Onu karşıladılar, kulluğun ve köleliğin gereğini yaptılar. Köle gönül evine indi ve o her türlü pislikten arınmış temiz bahçede saadete erişti. Ümidin gözü aydın, muradın hevası saf, arzunun elbisesi yenilenmiş, saadet ve mutluluğun tazeliği yerinde ancak böyle olabilirdi.

Şiir

Kim Allah katında bir yeri olmasını umut ederse

Allah onu iyi kimselere ve Allah'a yakın olanlara yönlendirir

Ve ya kendisine uyacağı bir din isterse

Bunda bir engel ve zorluk görmez

Şimdi ey oğullar, dinleyin ve bu hikâyenin sırrını anlamak için toplanın. Gemiye binen o kölenin çocuk cenini olduğunu bilin ki yaratılışın başında hallerin değişimiyle dokuz ayda yaratılır. Kur-an'ın dediği gibi: Sonra nutfeyi asılı bir hücre kümesine çevirdik; hücre kümesini bir et parçası haline getirdik; et parçasından kemik yarattık; kemiğe et giydirdik.[9]

Şeklin tamamlanması mertebesine ve nefs-i natıkanın kabule ulaşıncaya dek yaratılış elbisesi hazır hale gelir. Sonra onu bambaşka bir varlık olarak inşa ettik.[10] Yani ruhun özünün beden kalıbına indirilmesi, o geminin kırılması ve adaya düşmesi, bir şehre ulaşması ve kalabalık bir halkın onu karşılamaya gelmesi o çocuğun karargâhı olan anne rahmine işaret etmektedir. Bebeği taşıma süresi bitince nihayet plasenta yırtılır ve bütün parçaları birbirinden ayrılır. Böylece nihayetinde çocuk yaratılış sınırından göçe başlar. Varoluş kapısına ulaştığında anne, baba, dadı, sütanne, bakıcı gibi kişiler tertiple ve vaat edildiği şekilde onu karşılarlar, bu makamda onların koruması, himayesi ve gözetimi altında büyütülüp yuvadan uçurulur. Cebr ve acizlik menzilinden fiil ve ihtiyar makamına terakki eder. Eğer devlet-i ebedi onun rehberi ve ezeli tevfik önderi ise, köle de olduğu gibi, bugün buradan gitmesi ve başka bir sığınağa dönmek gerektiğini her aynada görür. Öyleyse elinden geldiğince o evin işini yapmak için ölümsüzlük sarayında işe yarayan her türlü alet ve edevatı bırak. Ve o ömrü boyunca adım adım ebedi saadetin zahiresini önceden gönderdi, bu geçici dünyadan harekete edip ahiret âleminden ibaret olan o saraya götürdü. Muradı üzerine yaptığı menzili ve arzusuna göre düzenlediği karargâhı gördü. Allah'ın dediği gibi: Zaten cennette nereye baksan bir nimet ve büyük bir mülk görürsün[11]. Bu gurur serabının hilesi gurur şarabının mestliği gibidir, renkli ve saklı gökkuşağının çadırı gibi takı ve eyvanı çöker, nakışlı ve ipi gevşek bulut gölgeliği ve şemsiyesi gibi gökyüzünün çadırı aldanır, daima himmeti azalır ve işlerden geri kalır. Ve oraya vardığında zillet cehenneminden kendi yerini göremez. Ve daima kendi arzularının tümünden kurtulmak için elini ayağını çırpar. Yüce Allah'ın dediği gibi: Hidayete karşılık sapıklığı satın alanlar bunlardır; fakat ticaretleri onlara kazanç sağlamamış, doğru yolu bulamamışlardır.[12] Melikzade dedi: Mesih'in kelamının nefesi gibi fasih olan bu kelimeler bizim uzun süredir ölmüş olan gönlümüzü diriltti ve Hızır gibi hikmetin hayat suyunu canımızın ağzına damlattı. Fakat her ne kadar kardeşlerim bilge ve şefkatli olsalar da onlara güvenmiyorum. Selin sürüklemesinden korkarım. Senden sonra bahtın yardımıyla onlar hiçbir ağır yüke tahammül etmeyecek ve ayakları rahatlık hazinesine gömülecek. Ve ansızın ve aniden lezzetli nimetlere ve yüksek mertebelere ulaşacaklar. Korkarım onların dünya sevgisi bizim düşmanlığımıza sebep olacak. Ve bugün bu engellerin her biri nefis tuzağında saklı olsa da yarın mülkün kısır annesinden beklenmedik vahim fitneler doğacak.

Şiir

Zulüm nefislerin mizacındandır

İffetli birini bulursa bu sebeple zulmedemez

Melik tasarrufun dizginlerini elinde bulundurduğu halde beni devrin gidişatına bırakmadı, mülkün

[9] Talat Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli,* Kılıç Kitabevi Yayın ve Dağıtım, Ankara. s.14.
[10] Koçyiğit, age, 14.
[11] Koçyiğit, age, 578.
[12] Koçyiğit, age, 2.

yönetiminde benim makamımı aşikâr etti, aramızda eşitliği sağladı, hepimizin üstüne farklı gerekçelerle doğru yolu izhar etti. Doğru yol üzerinde sağlam duralım diye hepimiz için farklı olan gerekçeleri açıkladı. Ve bilge insanlar derler ki: Bir düşkünü yerden kaldırabilen veya kaldıramayan herkesin nasibine kartaldan fareye ulaşan nasip kadarı düşer. Melik dedi: Nasıldı bu hikâye?[13]

[13] Varavînî, age, 72-85.